

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

સંસ્થાપક - રવિશંકર રાવળ

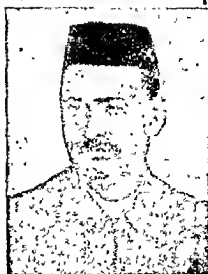

૧૮૫૭ના આંદોલનના આગેવાન

દેશવાની મારજિયાત
આકરીકાયાની લીધી.
દરમિયાન એમ-
નો કાલ વર્ષેનો પુત્ર, તે
તે પછાતિમાં જોય-
વર્તી પત્ની ગુજરી
અર્થતરારે સંસાર છ-
વત પ્રત્યે એમનો
મોઢ પડતો નાથ્યો,
પિતાના આશ્રમને પરા-
યણ એ ફરીથી પત્ર-
કયા અરા, પણ જન-
સન્માર માણવારે બ-
દલે એ દુઃખીઆના
બેલી જ નવતા સા-
ધ્યા, અપાયા બીજા
પત્ની પણ રન્યે સિ-

એને પાછા પડેચતા
દેરા.
એ વખતે એમને
મેરો પચાર મળ્યો,
તે ઘેર યોગમાંથી પળ-
રેલી બહેનના પાસે
એક મહાનના આપ્યા
મોઢામાં એકરેલો.
ચોતે એકલા વિધુર
દલા, છતાં એમનું 'કુ-
ટુંબ' મોટું દલનાના
બાઈ, તેની પત્ની,
બાળકો, બીજા એક
નાના બાઈની વિધવા,
ફાના એક સગાના
એ સુગમ દીરા,
નાના બાઈનો એક ક-

૧૮૫૭માં સૌરાષ્ટ્રનાં રાજાઓના હજારે

દિશી મિત્ર (બાળીતા પત્રકાર શ્રી હોયે) અને હજારોનું એકાદ એ
મહેમાન તો હોય જ, આ બધા મોટા કાકાના અર્થ મરે તે
માસિક યાત્ર ૧૦૦ રૂપિયા આપતા અને બાકીના જુદીજુદી રૂપિયા
હારી સંસ્થાઓમાં નોકરી કર્યાં પ્રમાણે વહેંચાઈ જતા. પરબર્થમાં મોઢવાર
૨૫ પડતો તે કોઈ મિત્ર પાસેથી રૂપિયા ૫૦૦ લાવી લેવાતા,
પણ પેલી પરાંપરાની રકમમાંથી તે પાઈ પણ બેળી ન થતી.

એક તરફ આમ નોકરી રૂપે લખ ને બીજા તરફ પિતા, શિન્દે,
દેવધર અને કબે દાદાના જીવનમાંથી મેળેલી સેવાની નીક ભાવના
હૃદયમાં કદ કરતા ન્ય ને નોકરીમાંથી કાઢત પડતો કમય સેવા-
કાર્યના આપતા લખ, છતાં માનવતાના એ પૂલનીને સેવાનો ભેગ
હીંમત વિના સંતોષ ન થાય. દેશવાની એ પ્રબળ તમન્નાને ડંતોડવા
માટે એક દિવસ એમણે પોતાના નાના બાઈ ડો, ફેસલશાહ કચેરને
જમણું કે 'હવે હું મને છુટા કરી શકે તેમ છોડું' હંપામાં ગિરજ કચેકા
એ અનુભવે બહાનુ: હવે હું કહું છું માર સઈ શકું તેમ છું, તમે છુટા
થઈ શકો છો.' પણ પિતાશીની મરજ પડતાં તેમણે એમને ધંધાભ્યા:
'મારી દેશવાની સુધી તો નહીં જ; થોડો સમય રાહ રહે.'

લકષ્મણી માટેથી આબર સીરે લઈને ગિતા હવે એમની
સાથે રહેવા ગયા હતા. એ અરસામાં આર્થન અધમરૂઠે અરેપુરેયો

સાથે એક ધંધલે એસીને બીતિઓના
નો પહેલા સામાજિક બળને પાળ્યો.
હકર આપાને અગાં બામ કોશી, પણ
પિતાને એની ભણુ થવા ન હીધી. લો-
હાણા સતિએ તેમને 'પ્રાયશ્ચિત ન કરો,
દડ બંદો, નહિ તો સમાન્ત, કુટુંબની
સાથે ન્યાત બદલે મુશીકું નું સંધાન
હું, જે માર્ગને પોતે પાપ માનતા ન
હોય તેને માટે પ્રાયશ્ચિત શનું હોય.
એમ માનતા છતાં પગારીવશ પિતાના
દિવને આધાત મશે તો પ્રાણ પાડશે
એ વિચારે એમણે પ્રાયશ્ચિત કર્યું.

તે પછા પતા ૧૮૪૩માં મુશી
પામ્યા, કુટુંબજીવનની સાથે એની દારી
(અનુસંધાન આગળ પૃ. ૩૬ મે)

પાતી. ત્યારથી એમણે દુનિયાની સંભળ છૂટેલી માગી માનવ
વર્ગની કપાસના માંડી, એમને એક પુત્ર થાય એ આશયથી પિતા
દાંડ એક વાર એમને પરાભાવના આતુર દલા. પણ એમણે ઉપદ-
નો જવાબ આપી રીધો કે 'તોમરો ભાગ્યમાં હોત તો પંચમેકા ગુજરી
શા માટે ભત, અને જાળમે જાળમે બીલે રીકે ન થયા તો હવે થયે
તેની ખાલરી શીર પડ્યુંની બેલો મરજ જ નથી, મારે એ આશ્રય
છોડી દો.' અને ત્યારથી એ નિઃસંતાન વિધુર સખરેત દેશનાં સંતા-
નેને પોતાનાં અણુવા માંડ્યાં અને એક પણ ઓરક સંતાન વિના
આજે એ દોરોડા દિંદીઆના બાપા બની ચુક્યા છે.

એ અરસામાં તેઓ દક્ષિને હાજરાના સમયે દીક્ષાધારી શ્રી વિઠ્ઠલ
રામજી શિન્દે અને આરત સેવક સમાજના જાણીતા મેધાવજી કમ્બલ દેવ-
ધરના સમાજમખમાં આવ્યા, તેમનાં જીવનમાંથી હકર બાપાને
પદ્ધતિસર બંદરે રોવામાં ફરવાની આસિખત અને અવિરામ મૂંઝા
કામનો મેત્ર મળ્યો. મેળવેલના આરત સેવક સમાજમાં જિડાયાની
પ્રેરણા પણ એમને એમાંથી મળી. તે પછી દિંદેની મદિયાઓની
યુનિવર્સિટીના રચાયક પ્રેફેસર યોરોડે દેશ જઈને એમને સંપર્ક
થયો અને એમના દિશમાં સેવાની તમન્ના પ્રબળ થતી ચાલી.

હવે એમની બદલી (બદલી) મુંબાઈ સુધારાઈના રસ્તાએની

દેખરેખ હરનાર 'રેડેસુપરિન્ટેન્ડન્ટ'
તરીકે થઈ. ત્યારે એમના હાઈ ચાર્જિંગ
દસ લાખ રૂપિયા અર્થતરાર, પણ એ
દાખબની દારકીની બંદરે એમની ની-
રિસુલ્લતા મફદિસ એની નિર્માણ અને
પારદર્શીક રહી હતી. એ નિર્માણે મળા-
વતાર પ્રસંગે બનતા થે અરા, પણ
બાપા તેને પાછા પી નાખતા. એક
મોન્ડેકસ એમને પાંડીનાં જાસણીના
એક ધરવા આજરું હતો, તેને એમણે
દાખ બેલીને પાછા કાઢ્યો હતો; અને
રસ્તાની પમરૂદે દેશ વિના બારેકુદાન
માંડીને 'એસનાર એક મેથાવાગાની
અરકાયત મરેતરારે તેણે રસ્તા દરેકિયા
મોઢામાં તો જાપાએ પેલેના અર્થે
જ (બનું માંડી ૧૯૫૦)

આદિશમાં મુંબાઈ-દેવનેન્દ હજારે તરીકે: ૧૯૦૧માં

બાંધ ગડચિતા

[આવકથા]

લેખક

અન્નવદન સીમનલાલ મહેતા

ચિત્રકાર : ચિત્રાંકર રાવળ અને 'ચન્દ્ર'

વડોદરાના કાંપથી કારગ પર જવાના ધોરી રસ્તાને જ્યાં આગળ દેશવેની સડક કાપે છે ત્યાં, હજુ આગે પશુ એક નાની બંગલી બિભી છે. મુંબાઈથી અગાધવાદ જતાં જગમી કેરે એ દેખાય છે. એનો આકાર કૂંપડાનો નાહ, ધરને નહિ; પશુ જેને આપણે બદરે બંગલી ન કહીએ એવા ધારની એ દેખાતો છે. આજે તે એ એકલી આગમગ્રામી પાટા-ત્રગાટાની ધાંપલમાં પશુ ટકી ગઈ છે, આસપાસ વધની ગભી ત્રિશોના ધોધારમાં પશુ બેસેલી બિભી છે. એ જ રસ્તા પર, જરા દૂર, પશુ થોડો પડએ, યુજરાતના નાળીતા વિજાનસાસી ગભરવો બંગલો છે. આ બાજુ એ બંગલી ને દેશ-પાટાની વચ્ચે એક નાનકડી ખાસી જ્યાં આજે પશુ મેલઈ છે. ત્યાં એક બંગલો હતો. એ કહેવાતો બંગલો, પશુ પેલી બંગલીથી થે નાનો. એ બંગલાને દેશવેનો ડખો લગાડીને અને ડખાની એ બાજુ કોરા મઠાનીને રહેકાણુને મેટું બનાવ્યું હતું. એટલે જ તે એ બંગલો કહેવાતો. નહિ તે પશુ એ તો દેશવેની અરેલવાગત, એટલે બંગલો; ને બાજુની તો પેલી ખાનગી ગિફકત, એટલે બંગલી! આ બંગલા અને બંગલી વચ્ચે ચાર ફઠમનું જ છેડું, વચ્ચે એક નાની વાક, અને એમાંથી જવા-આવવાનાં એ ખારેસાં છોડાં. વાકની આ બાજુ મુંદર બટમોગરા ગમ્મમથના. ને પેલી બાજુ એ મોમરાની કહેલો ડારે બેળી યુલાબની ફોરમ પમરાની. બાજી તે 'બાગ' કહેવાની એ નાની જ્યાગા મોરડી હતી, જગમગી હતી, જરા આગે નંખુટો હતો. અને થોડાં સાકલાક પશુ પમરાએકાં હતાં.

ત્યાં, ચાહ સહીના પહેલાં કાંપમાં, હું અને એક રાજકુમારી રમતા. રાજકુમારી મારાથી વચમાં મેડી. અમારી સાથે એક બીજ નાની ઠાકરી પશુ રમતી. તે તો મેડી થઈને રાણી બની. ત્યાં કઠીક બાલપણની કલ્પનાને ક્ષેત્રે થઈ એવો, સફેદ મનમના પોટા કપર જેસી એક મુંદર રાજકુમાર પશુ આવતો. કઠીક ફેરવા ન આવતો, કઠીક થોડો રોડાવવા આવતો. દેશવેની બંધ ફાટક આગળ ધીક બિભી રહેતો, ચારે કાર નજર ફેરવતો, ત્યાંથી જતા કાળા ઘોડાં દેશપાટાની તીબી સીટીને સિદ્ધ એવા ધનનનતો એનાં થોડો હુંકારતો, ને કદાવર બાંધતો એ સોદારણી રાજકુમાર

પવનવેગે યોડાના ફાળડા સંભળાવતો. પળેપાળે જતો. એ દેશ-પાટાના બંધ-કથાક થતા દરવાજા ઉપર અગે થોડો પલાલુતા. આ જ ફાટક આ બળ અગાઉ એક ગમ્મમથને એક ખાસ માડી બિભી રહી હતી, અને એમાં ત્રિશિરા સરસાર વડોદરાના મહંદારરાવને છાનામાના બેસાડી

[લાય તાગ્યાં તે એકઠાં કરીને બાંધેલી રમર-ભોની આ 'ગડચી'માં ચીલાની ભતને રાક્ય તેટલી અજમી રાખીને તે કાળના (આ સદીના રોકનાં દસકાઓના) સમાજના એ રંગ-ભેરની ધરેમાં જીવન વીસ્યું છે તેનાં ત્રિવિધ ચિત્રો જ આલેખવાની દૃષ્ટિ રાખી છે. આ પેટીના લક્ષ્ય વાયકોને તે સમયનું સમાજ-ચિત્ર એમાંથી લેવા મળશે; રાજકાલીનેને કદાચ ત્યાંનાં ચિત્રો તાલેં થશે; ઉપરાંત, આ લેખકની 'આગમગ્રી' આદિ કૃતિઓની સુધિનો મસાદો મૂળ રૂપમાં લેવા મળશે.]

સર્યાવતમાં એમેરી પેલી નાનકડી બંગલી તે સર સચાટરાવ માયકવાડના એક જુઠઠું આપેતમનની. (અને બંગલો તે આગાં રહે-કાણુ.) એમની દીકરી મેનાબાઈ મારી સાથે રમતી. તે દખખજુમાં લ્યાક રાણી થયાં. ને બીજ રાજકુમારી ને રમવા આપની તે હંદિરા-રાજ, ને હંદિરાદારનાં મહારાણી થયાં. રવજુ યુલાબી રોનકદાર ફેડામાં ફેરવા આવનાર એ રાજકુમાર ફેડેલસિદ્ધરાવ માયકવાડ આજે નથી. એ કેગ નથી એ કહેણુ ઇતિહાસ અદ્યો અરેખાને છે.

હંદિરારાજે મગમગલ પરમેનીરી બરત બદેલી ફૂમતાવાળી મુંદર ટાપી પહેરતાં. એક દિવસ રમતારમતાં મેનાબાઈએ મને રાજ લનાવ્યો—એટલે એક લાકડાની બેઠક પર માડી મૂકી સિંદાસન બનાવી બેસડાવ્યો. તલવાર તો હતી જ નહિ, નરમહાની પશુ ન હતી; એટલે નંખુ-ડાની ડાખળીથી ચલાવ્યું. તલવાર ન મળી તો વળી તાજ ક્યાંથી લાવેલો મેનાબાઈ-એ રાજતલિક કહ્યું ને મારાથી મેઠાં એવાં હંદિરારાજા-ઈએ પોતાની ફૂમતાવાળી ટાપી પહેરાવ્યી. થેરા

રાજા મગમગ ઉપર સોનેરી બરતનાજા એ ટાપી દબ અને વાદ છે. પછી તે વર્ષો સુધી એ ટાપી મેં પહેરી હતી.

અહીં આવી તો ઘણી રમતો અમે રમતાં. પશુ એ તો ધરના એક પડખામાં જ્યારે બીજ બાજુ, ધરની અડાઅડ, માન પાંચ જ ડગ-વાળું ફર, આગમગ્રામી પાટાનો વિચારો પધરાએકાં હતો. ધરની વજાતો પાટો એધરા તાર ફેડતો. ને ત્યાંથી દિલ્હી જવાઈ. તેની પછીને પાટો અગાધવાદ જતો. એ એ મુખ્ય પાટા સિવાયના પાટા કારખાનાના હતા. મેઘન લાઈન, લૂપ લાઈન, રોડ લાઈન, લેન કહીઅર વગેરે રાખેલી જ મારી બાળપણથી રાક થઈ હતી.

આ બાજુ ઘર અને બંગલી, અને પેલી બાજુ કારખાનું. ત્યાં મને કામઈ કેડે જાયકીને ફેરવા લઈ જતો. કારખાનામાં મેરા ઝીલો. ડાખઈ અને એજીનની લોખંડની બેઠક પર બેસડતો, અને પછી અમે 'દેન ટેલવ' લેવા જતા. દરગયાન દસવર (ફાળવર) પશુ મને જરા રમાડી લેતો, અને એકેએ અમરથી બિંદસણ પશુ મારવા રેતો.

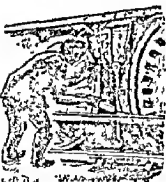
(નવમુદાતી ૧૯૫૦) ૫

સાચ

ટળવ' પર જોર કરતા 'હોરા જોર, હોરાશ' 'હોરા જોર, હોરાશ' એમ સામસામી ટળવો. વાલી સંવાદી સુરેભળવની 'દન ટળવ'ને ફેરવતી. ધખા હલીનેરાની છાનીનાં દાહડાં દેખાતાંને દાખનાં આવડાં તસવસી આવતાં, અને એન્જિન ફેરવેની સોસાઈ લોષ થઈ જતા. ને નિર્દેશ રેખાઈ એન્જિન, ફરી છવ એકોડા ફરી ખડખડ કરઈ પાછું ફરઈ અને અને એન્જિનની સહેલ ફરી પાછા આવતા. આવવા રોજનાં પાંચસાત, એન્જિનનાં મોડાં ફેરવતાં.

આ 'દન ટળવ' ફેરવનારા મોટે આને 'હરીમેનો' દતા : કહી-મન કે કહીન-—અને એક જ. હરીમેનને કહીન થોન નહિ—એન્જિનને સાફ કરનારો. ફેરવાક દર્મિય રોડમાં એને 'સફાવાળા' પણ કહે છે. નહાં, ફાટેલાં, ટાર જેવાં કાળાં, થોમડાવાળાં અને તેણે બળગાં, કારે ચલવા માટે પહેરવાનાં પોતાનાં દુખડાં ટારખતાડમાંના જ ને નથુ મોટા પટારામાં થીંધે ભાંધી રાખનારા, અને ધેરધી વહેલી સવારે આંધી, ઢાંજરી પુરાવી, દાંધમાં 'વેરા'ની લખાવો લઈ, ચાડી પર જઈ, એનાં પેડાં, બાઈલર, સુખા, પેટી, ટાંકી, પિરેટન, ફેમુલેટર, ફેમુખખાસ, બત્તી, બફાર, ફેટીમ, પાછળે વધેરે સાફ કરનારા તે 'હરીમેન'.

હરીમેન

'વેરા' એટલે વેઈટર-સુતરને બાકાર. મિશીમાં સુતરનાં મોકડાં વળે તેમાં જેવા વળ બન-ટેલા હોય તેમાં તૂટેલાં રોડચીનાં મોકડાંને જોડેને 'વેઈટર' એને મોટા પટારો રોટારમાં રહેતો. ફેરવાંક સાસાં મોકડાં દેખાય તે અને જુદાં કાંડી જોગાંથી સુતરનો દેરિય કાંડી લેવાની તરખીએ અમે સી કરતા. એ સુતરના તાર હરીમેનોના ફાટેલા લેથા (સીક ચીનકું) મારવા કપડું ગળી આવવું તે) અમે લાવતા. વેઈટરનો એકલખાઓ અધુક દિવસો સુધી હરીમેનોને ચલાવવો પડતો.

હરીમેનો સવારે આઠ વાગ્યે આવતા, ત્યારે જ સાચે રેલા લગતામાં 'રોટરો' ભાંધી લાવતા. સુકો જુવાર યા બાજારનો ખારડો મોટો રોટરો, ચપડી મીઠું, બેનથુ લીલાં મરચાં, ને જળરોડે દેરાળી. ખારે—સાડા બારની 'નિસલ' પછીનો નળની આસપાસનો એમનો 'લેય દાવર.' હરીમેન એન્જિન સાફ કરે, દન ટળવ પર ગાડી ફેરવે, મોટા રવાનગી પેટીખરતર લઈ નવ-લાંબે, ગાડીધુએ, રોલસા કાઢે, એવાં નાનાં મોડાં દબરે કામ ફરી દિવસ ભરે. ક્યાંક ચૂક થઈ તે બેરોડો દિવસ પછુ કપાઈ બચ; અને નરીબ પાથકે ક (નનુઆરી ૧૯૫૦)

ન દોષ તે બેનથુ દિવસ પછુ કપાઈ બચ, ડાખળી કેરું બહુ ફર્યો. ડાખળો મોટો રોટર બહાદુર. પણ બધા એને બાધર કહેતા. ડાખળ તે વળી દોસમાં આવોને બાધરજી પણ કહેતો. એક વાર ન-ખોરાની નિસલ પછી ગાડીએ ફેરવ્યા કેટ ડાખળ ગમે બાધર પાસે લઈ ગયા.

'આવો ડાખળ!' બાધરે દોસધી એને આવકાર લીધો: 'આ કુલુ?' 'મિગનલાય રોડના.' 'હે, શું નામ છે?' 'બધા દમભૂતો તે બાખળઈ કે' છે. રાજકોમે જવાબ લીધો.' 'આવો બાખળક, બોલો. મિગનલાય રોડના કી રોડનો?' 'મે' ટાંકું મુખાંડું દહો.

બાધર

'હોરા ડાખળ, ખાતા બાધા, બે' તમે કે ખાલોટ અમરી કહેતો આ રોલસા છે, ચેપાડે બાધેલા' કહી બાધર રેલા કટકાની પોલકી ઠાડતો. એટલામાં મીસાર આવતો: ક્લાવર, ક્લેવી, ફીલ, પીક અને ક્લીર. મીસારને સોસાઈ હરીમેનો માન આવતા, એ કહે તે સાલિથી સાંભળતા. એની સાથે કહીક મેલમથ, લલટુમન, નારજુલ, સમમેા પણ પોતાનોનાની પોલકી લઈ આવતા. બધા લેલેલ પર રેલસો. કહીક અચાણે દોય તે અદેરાબકેટ કરતા, અને સોસાઈ વાંતે વળગી ચાવીઆવીને ખાતા.

આપણે જે બંગલો જોયો, એની પાછળના ભાગમાં નાનો બાચ. પછી કાસ-કુલે,—ત્યારે તે અવગરેર. અને તદ્દાં નજીકમાં જ નજીક નજીક રહેતો એ બંગલો રહેતો ને એમાંથી પાછલી નીકળાં લઈ કહેવાતા 'બાચ'નાં કાંડવામાં જઈ, પથરાઈ. એ નીકળી નજીક આ બોજળ-બિધિ થતો. નળની પેલી મેર 'દોષી' એ દોષીની નીચે રહેર અને આંકિસ આંકિસ અને રોટાર વચ્ચે જરાક ખુલ્લી જગ્યા: ત્યાં નોડીસોટો. ત્યાં 'દાવર' લોસો પોતાની કામચીતીનું શુદ્ધિ જેવા લેખા થતા. જેઈ-વાંચી દોડીયે જતા. જતાંજતાં રોઈ બજડતા. કોઈ ખુશમિલજ રોટારગા પણ ડાકિયું કરતા.

મો! રોટરના નીકળતાં ખળીવાર શુભાલ નંચી પણ આવતો. ટીણા અવાજનો એ જુવાન સરા જ દસમુખો, માથે મેલો રંગાલ ભાંખતો. ને વધારગા બજાટ પહેરતો. અને કહી બજારમાં પણ રંગાલ ખોસતો. ધળી વાર બોરજાલ એવો પણ દેખાતો. દિલ્લો બોલો, ચળસાક થોડો ટીખળી પણ ખરે. આવતવેલ જ પોતાનું પોટું ઠાડતા બોલતો: 'આન તે બાખળકને વરડાવનાનો, કેમ ડાખળ'?

'દોવે: પણ એમ કઈ બજાઈ બાધ નહિ લે.' નાના બાખળક બિડાતા અને રહતાં આખરે ધરડા મીસાર મને છાનો રાખતો. ને બજારું પોલકી ખવડાવતો. એ ખાધા પછી શુભાલ પોલકી ખીલતો ને કહેતો. 'એ રોટર તો મેં બતાવ્યા હતા' અને બાખળક વરડાવ્યા. હું જ મિગનલાય રોડને કહી દેખાનો.'

જુલબ નબો

બાળક બાળકાઈ ફરી રહતા. ધરમાં કોઈ નહિ રાખે કહી બધા સતાવતા. બાંધર સાન્નિધ્ય હોતો 'હું મારે ત્યાં રાખરા; હાનિ ન કરી' બહુ રોટલા ખાધા છે.—બાધર, કાલેને ગુણાબ નખીસા બહુ રોટલા ખાધા છે. કાલેજ અમારે ઘેર ખાય, અને એમાંથી કંઈક બનાવી ઘણી વાર બધારની રોટલાની ભરતમાં લઈ જઈ સો બેગા મળી ખાય. કોઈ વાર બેનણુ જમી મોઢું ઘૂલી આવતા તો, કાલેજ રોટલો દોડતો અમારે ત્યાં જતો: 'ભા! જરા મેંકું જેઠાએ છે.' મારી બા મીઠા ઉપરાંત થોડું અણાણુ પણ કાઢી આવતી. એમાંની બચત સાચવી રાખી બધા તે બેનણુ દિવસ ચલાવતા.

ઝડપીરોની એ ખરી રોળી હતી. એંબંધીનો એ અજબ દાખલો મારી નજરમાં.—રમણમાં દુલ એવો જ રોટલાઈ રહ્યો છે. શિયાળો, હતાળો કે વાર તહેવાર.—કહીએનોની એ એક જ ભત-જમાલ. સો બેગા બેરોડી ચૂકા રોટલા ખાતા, રેતવહને આસરનાઈ આવતા, કદિક એના વહીવટ ઉપર ગળેા પણ વરસાવતા. ગુણાબ જોટલી અને ચીડવતો, એટલી જ અને વધારે મગતો. ઘણી વાર અને કચણને એ પોતાની રોટલીએ લઈ જતો. પંદર કૂટની, અંધારી, પણ અતિયથ બહાવથી કિન્નવાની એ રોટલી. એની છુટી બા મરિયમ, કોણુ જાણે ક્યાંની સાંતાની ધમાન સાચવવા સુધાં જરૂર હતું તથા આપની ને હોંસેહોંસે મને ખવડાવતી; ને બેચાર હાથમાં ઘેર લઈ જવા પણ આપની એક વાર છુટી મરિયમ અમારે ત્યાં આવી હતી. મારી બાએ એને કહ્યું કે 'બાણને તમે આ આણુ અને એવું બહુ ખાવાની રેત પાડી છે તે કીક નથી. એમ બહાર ખાધા કરે તે નહિ સાકં.'

છુટી મરિયમ

'અરે ખા! તમે તો નસીબદાર છે તે બાણુ એવો દીકરો ઘેર રમે છે. આ ગુણાબને કહી-કહીને થાકી પણ ફરી પરણતો જ નથી. બીબી ગુજરી ને સાથે બાણુ પણ ગુજરી ચલ્યું; પછી કશામાં દિલ લાગતું જ નથી. તમે એને કહો તો સાદી કરો. ને એ સાદી નહિ કરે ત્યાં સુધી

તો બાણુભાઈ મારો જ દીકરો સમજાવે. આલીઆલીને બે આણુ જ આલીએ બીએ ને? બીણું અને આલીએ પણ મું?

મરિયમ બોલતી જાય તેમતેમ એના આંખમાંથી અણુ ટપકતાં નહ. મારી બા એને દિલાસો આપે. આખરે મરિયમ જતાંજતાં હસીને કહેતી કે 'છુટી મારો પંચણુ, અને દીકરો આલો તો તમારી પાસે સેનાની કંડી બંધાવવા આવીશ. હું કંઈ અગથી બાણુસાથેને નથી ખવડાવતી, સમજ્યા બા ?'

એમ બોલતી છુટી મરિયમ આ...આ સાથે બેઠી: અને જલ જોના ગુણાબ હેખાય...મરિયમ તો આને નહિ જ હેખ, પણ ગુણાબ નખીને થે આંકે સોંધેવો તે આને

શરિયે એજિન પર પણ ઘણી વાર લઈ જતો. નાનું, હલકું, પી-કાસ, ચળકતા બૂંઝવાવાળું, મરોહદાર એ એજિન મને બહુ મગતું. દિવસના એકાએક વાર એ પાણીની પાઈપ પર જઈ, ત્યારે હું ખારસો કોલસાપેટી પર બેઠો. હોઈ, બાધર લાકડાંથી શરી ખેંચે, સાંકળ પકડે, અને નેતર કરી પાણીની મુંઢ રોંગી તરફ ફેરવે, એટલે નીચે જામેકો માણસ લોખંડનું ચકરડું ફેરવે; કે તરત જ અળખળખળ કરતું પાણી ઠાંકાંકાં થઈ જાય. આ આજી કિસમનેલોની અને મગા પડતી. બાધર વળી દદડતા પાણીમાં હાથ ધોઈ બે બાળકો પાણી પી પણ લેતો; અને હું તરશી થઈ હોઈ તો પોતાને બાળકે મને પણ પાઈ લેતો. અને પછી અમારું એજિન ગુરૂત્વા ડબ્બા આમથી તેમ, એક પાડા પરથી બીજા ઉપર ચાલતું. કેટલીકવાર બેનણુ ડબ્બા પાડી, ઈ-રંગી થઈ, એ પછી રોટલી, અને પછી ધબ્બા દઈને એજિન બંધ કરી, બેસા રહી, સાંકળમાંથી છોડી તાખેલા ડબ્બાને એકલા છોડી મૂકતા, તે એ...અચ; ને ધમગમ કરતાકચાંકીબીનડબ્બાઓ સાથે અફળાતા! દસાવર ડબ્બાએને એમ અફળાવતો એ બેસામાં બસા પડતી.

બોલાક માટે પણ એજિનને કારખાતાને છેક બીજે છેડે જતું પડતું. પહેલાં કારખાતું, પછી આવે સાકડાની વખાર ને પછી કોલસા-ખાતું તો કોલસા જ કોલસા: ભતભતના કોલસા: પાકાકાના ઢંગલા. એક દિવસ કોલસાના ઢંગ પાસે એકાંક શરિયે એજિન બેળું. 'અમમાં છવીબૂત! ચેટલા નાંખ્યા?' 'તલ્લું નાંખ્યા; પણ હવે તો બે જરા પાચો.' 'અમ ધગ? બાધર એજિન ઉપરથી નીચે ઊતરતો બોલ્યા.'

ઊતરીને મને બંધથી હેંઠે હતાયો. છવીએ મને દેખીને પૂછ્યું: 'કુનો સે?'

'આપણા ચિત્ર-નકાશ રોકના.' 'હાંબે! રમવા નેક્યાં સે કે ફરવા? આવો, બંદો; અહીં તો બળ્યો કોલસોના દડ સે.'

છવી રોશી

બાધર બેસતાં હું થે એની પડબે બેઠો. બાધરની મને બહુ માયા હતી. એની પાસે અથા પછી હું બીજા કોઈ પાસે જતો જ નહિ.

'વાત ઈમ સે, બાધરજી! હવે નહીં થતું. પહેલાં તો હું પસાર સાઈટ ટોપણ પાડીશો. અદાહ હેતી. હવે એટલું નહીં પોકાતું. વાડુ. હાંબાબે, તો! તે સાકડના હાલોની આવાસને તમે એ અફરેર ના કો?'

'કેમ! છવીબૂત! ચેટલા મારી હલદીનો પાસો વેફ્યાં સે કે?'

'મુએ ખાવાનું નાં આલે, તો છુટ્ટે બીધી એ રોટલા હું થે આશી આવું. દીકરી પડી તેથી હાલદીમાં એને બહી નાં નેવાય. એના પ-બીને અને એના બાપને નીચું નેવાનું. આપણું મું?—અમ બાલવા નઈ બાળતો! પણ બંધેથી દવાર-હાંસ મારે મારે તે માસથી નહીં બમાઈં જઈ કાલે સુકીસૂકેને અડધી કરી તાછીતી: પંચોસવાળી મે-સરખાઈએ ચાંગણું આ રીધી, તે પીધી; બાકી નકોડા. બાધરજી! પૂંચ મેક બળ્યે તડકે હેડીને હું ગઈ, તે મોંલસા પર નશા લાડકું હેઠ્યાં વાત કરી બેઠી, એટલામાં તો એનાં એ નીકળ્યા ને બેઠો મને

વીણારંગન : (દસીને) બહુ જ વિચિત્ર તક ! કાલિદાસમાં એ પ્રતિભા હશે તે તો એ કરતાં પણ ઊંચું રચના પ્રાપ્ત કરશે.

વિદ્યોત્તમા : ઓહામાં ઓહાં આ રાજસભામાં તો કરશે જ. અને એ માટે પ્રતિભા નહિ, બાહુશક્તિ જ બચત છે. આપ તેને આદર્શ સકાનવાની ગમે તેટલી ગ્રંથા કરો છતાં જે તે પ્રાચીન કવિઓનાં ચરણોની ધૂળ પણ નથી.

વીણારંગન : પ્રાચીન કવિઓને હું પણ સન્માનું છું. પરંતુ વર્તમાન અથવા ભવિષ્યમાં સહકવિઓની કૃત્યપતિ પર પરમારમાંએ કોઈ પ્રતિબંધ નથી મૂકેલો. અને વિશ્વાસ છે કે કાલિદાસનું અવિષ્ય અત્યંત કૃતજનક છે. કેવળ પ્રતિભા જ એકલાની કમોડી નથી.

વિદ્યોત્તમા : કાલિદાસ માટે કોઈનવી કમોડી બતાવો (હસે છે.)

વીણારંગન : ભંધ કરવાની વાત નથી. કાંઈ વસ્તુ પ્રાચીન હોવા એટલા જ માટે સારી ન હોઈ શકે, ને નવીન વસ્તુ કેવળ નવીનતાને લીધે ખરાબ ન હોઈ શકે. ઉપર જે ને બુદ્ધિ આપી છે, તે પરીક્ષા કરીને પ્રાચીન અથવા નવીનમાં જે એક હશે તેને શ્રદ્ધા કરો.

(વિદ્યોત્તમા : તે પછી "આકર્ષિકામિત્ર"ના સારું શું છે ?

વીણારંગન : હું પણ પ્રશ્ન કરી શકું કે, તેમાં ખરાબ શું છે ?

વિદ્યોત્તમા : મહારાજની પ્રેરણા માટે તે લખવામાં આવ્યું છે.

વીણારંગન : એ કંઈ હોય ન કહેવાય. કાલિદાસે મહારાજના ચરિત્રચિત્રણમાં કયાં જે અતિશયોક્તિ નથી કરી.

વિદ્યોત્તમા : આપને આંધીય ? (હસે છે.)

વીણારંગન : આપ વાત કરો છો કે હસી છે ?

વિદ્યોત્તમા : વાત શું હતું ? આપને આપના ગદ્યાકવિ મહારાજને પ્રેરણા કરી. આપ મહાકવિની પ્રેરણા કરો; તે આપનાં ચિત્ર આરો. પછી બંનેઓ મહારાજના શુભાવધાઈ કરો. આ જ કલાની સ્પર્શ થવાસાથે, (આંટલાઈએ કરે છે) તાકીદમાં રાજદેવનીના ચરિત્રચિત્રણની ચાલ ન હોત તે કાંઈ તેની કિંમત કોઈની પણ ન બનત.

વીણારંગન : (કોષાધી) આપનું તાત્પર્ય શું છે ?

વિદ્યોત્તમા : મારું તાત્પર્ય ? (હસે છે.) આપના તાત્પર્યથી એ ક્ષિત છે. આસ અને સોમિલ્લ બાદ ન હતા, આચાર્ય ગોદાદાસ અને આપના મિત્ર ? (એસથી હસીને) એ તો મહામાત્ર છે.

વીણારંગન : કષાધી બંધ બનેલો શ્રુતિને કષાધી બંધ રાકે ? તમારા માસને સોમિલ્લ એને વિવેચક કાલિદાસ પાસે તુલ્ય લાગશે. વિદ્યોત્તમા : અને આપની સમગ્ર મહાબુલિ નાટ્યચર્યા જે ભરત પણ ? (આંટલાઈએ કરે છે.)

વીણારંગન : (કોષાધી) વિદ્યોત્તમા ?

વિદ્યોત્તમા : કેમ ? કુદ્ધ થઈ ગયા ? સત્ય કહી દોય છે.

વીણારંગન : સત્ય અને અસત્યનો તિલ્લપ તેા સમય કરશે. આસ અને સોમિલ્લની પાછળ પણ આમ જ હવું. પરંતુ તે કીડાની જેમ કૃત્યપત્ર યથા અને ગરી ગયા. કુનિયાના તેને આજ કોઈનથી બળવું.

વિદ્યોત્તમા : હવે આપ આલિપ્રદાન કરવા તૈયાર. (એસથી હસે છે; ધ્વનિ ધીમેધીમે ફર નવ છે)

[વચ્ચેનકાર : કાલિદાસના અપમાનથી આચાર્ય વીણારંગનને ખૂબ દુઃખ થયું; કેમકે મહાકવિ અત્યંત વિનયી હતા. તે સારી આકર્ષિકા જેમતેમ નીતાની પ્રાણદાણ થઈને મહાકવિના નિવારણવાન પર ગયા. એવાના આગમનની સૂચના મળતાં, મહાકવિએ આવી વિદ્યોત્તમા રવાન કરાવે માટે બહાર આવ્યાં-]

વિદ્યોત્તમા : અભિવાદન કહે છે. આચાર્ય ! આવો, પધારો !

વીણારંગન : અંબેડ સોભાચવની બનેમ, આચાર્ય ! મહાકવિ

વિદ્યાગમનું છે શું ?

વિદ્યોત્તમા : નહિ, તેઓ પૂજન કરી રહ્યા છે.

વીણારંગન : શું આજ પણ બાહ્ય પ્રદર્શમાં લોકી ગયા ?

વિદ્યોત્તમા : અમે તો પછી મહા સમિતિને સુતાં જ ન હતાં. "આકર્ષિકામિત્ર"ની ચર્ચા કરતાં હતાં.

વીણારંગન : તમારા શો મત છે ?

વિદ્યોત્તમા : અભિવષ તેા પૂજન સુંદર હતો. આપ અને આપના અભિનેતાઓ તથામ સફળ હતા.

વીણારંગન : તેા અસફળ કોણ હતા ?

વિદ્યોત્તમા : અમે તો પછી મહા સમિતિને સુતાં જ ન હતાં.

વીણારંગન : આપ શું કહો છો ?

વિદ્યોત્તમા : સત્ય તેા કહેવું જ પડે.

વીણારંગન : વિદ્યોત્તમા પણ એમ જ કહે છે.

વિદ્યોત્તમા : શું કહે છે વિદ્યોત્તમા ?

વીણારંગન : કે, "આકર્ષિકામિત્ર"માં દેવી માલવિકા અને મહારાજ અભિનિતની પ્રભુચલીલા સિવાય બીજું છે શું ? પોતાના ચરિત્રનો અભિનય દેખીને રાજદેવની પ્રસન્ન બને તે સ્વાભાવિક છે.

વિદ્યોત્તમા : એમનું કહેવું યથાર્થ છે.

વીણારંગન : તે કહે છે, મહાકવિ અભિગ્યાની છે. તે ઉપર છે કે જગત પોતાને પ્રાચીન નાટકકારોને સમકક્ષી કહે.

વિદ્યોત્તમા : જે પ્રતાપ છે, વસ્તુતા આર્યપુત્રમાંથી પ્રતિભા છે. વીણારંગન : તેનું કહેવું છે કે કાલિદાસ દલ મહાકવિના છે. વિદ્યોત્તમા : પૂજનું કારણ શુભ હોય છે, આપ નહિ. બાલયોગી શુદ્ધચેતનું પ્રવચન મોડામોડા વચારાઈ નિષ્પણ સાંભળતા, ગદ્યાકવિ તેા હરિત યથા બાલચર્ય જેવા છે. તેમનું પૂર્ણ તેજ દલ પ્રકાશિત જ કયાથયું છે? હોય, આ આજ આર્યપુત્ર... (પરંતુનિ સંભળાય છે.)

કાલિદાસ : માત્ર અહોભાગ્ય. પ્રાતાકાલમાં ભાદાભનું દર્શન થયું છે સોભાચવન છે. કાલિદાસ પ્રજ્ઞામ કરે છે, આચાર્ય !

વીણારંગન : કોને પ્રજ્ઞામ કરી રહ્યા છો ? અમે ભાટ કીએ અને આપ પણ મહારાજની નિમ્મ્યા પ્રદેશ કરીને જ અર્થોપાનન કરવું એ તેા આ પછી ભરસાય છે !

કાલિદાસ : પંડિત વિદ્યોત્તમા પ્રત્યે આચાર્ય પ્રેમિત થયા લાગે છે. વીણારંગન : આપ પણ કપદાસ કરો છો? કોપિત થઈ કે દુઃખી ?

કાલિદાસ : મેં આપનું બંનેનું સંભાળણું દમણું સાંભળ્યું છે. પંડિત વિદ્યોત્તમા ભલે કહેવું હોય તે કહે.

વીણારંગન : તે વિદ્યોત્તમા નથી વિપક્ષર છે. વિપક્ષરના ફાંત તોડી નાખના એ જ બલિત હોય છે. હું મહારાજની સન્મુખ વિચાર કરવા માટે અભિવેશ કરીશ.

કાલિદાસ : સાતવાદ્યો, આચાર્ય ! સમ્પ્રલેચના સાંભળવા માટે કલાકરે તો સૂર્યદા તપાસ રહેવું પડે.

વીણારંગન : આપને વિદ્યોત્તમા કરવાનું સહે છે; પણ હું મારું અપમાન સદન કરી શકું છતાં નહિ. લીક, બંડે છે, પ્રજ્ઞામાં (પરંતુનિ) અલિધાસ : જાકી કિશા કહો તો ! (ધ્વનિ ફર નવ છે) આચાર્ય !

(રાજદેવ અત્યંત ધીમે બને છે).....આચાર્ય !

[વચ્ચેનકાર : આચાર્ય વીણારંગને રાજસભામાં મહારાજ અભિનિત સમક્ષ અભિવેશ ઉપરિચત કર્યો. જે દિવસે આ અભિવેશ ઉપર વિચાર કરવાનો હતો તે દિવસે રાજયનું સંધના પ્રશિક્ષક પંડિતો રાજસભાને સુરોભિત કરતા હતા.]

(અનુસંધાન આગળ પૂર્ણ છે)

મહાત્માજી સાથેની એક મુલાકાત

યરોડા કોમ્પ
તા. ૧૯-૮-૧૯૩૨

આ

ને જોયું ત્યારથી જ હૃદયમાં એક નવતરો અસ્વસ્થ આનંદ પથરાયો જોવા દેતો. જગતના એ ગાંધીપુત્રની મુલાકાત આજે કોમ્પ જોવા કેદીઓ તરફથી લેવાનો મારો મારો હતો.

નાહીમોઢ કામકામ પતાવી અગિયાર વાગ્યાની રાહ જોતો બેઠો. સમય કેટલો ધીમો પસાર થતો હતો!

અંતે અગિયાર વાગ્યા. જમી તો ક્યારનું લીધું હતું. સર્વો અગિયારેક વાગ્યે એક પોલીસની સાથે જેલમાંથી બહાર નીકળ્યો. આટલા મહિના પછી, અંજ કેદી તરીકે પણ, બંદોબસ્તી હવા ખાવી એ કેટલું આદર્શદાયક લાગતું હતું! દરેક મિનિટમાં તો જેલના મુખ્ય દરવાજા પાસે પહોંચી ગયા. દરવાજા નામ નોંધી ગને અંદર મોકલ્યો. અંદર ઝીણાસાદ દેસાઈ (સ્નેહરસિંગ) મળ્યા. આટલા મહિના પછીની આ આકસ્મિક મુલાકાતે પણ આર આનંદ આપ્યો. તેમની સાથે અધીન-એક કલાક વાતચિત કરી, ત્યાં અંદરના બધા દરવાજા ફટાફટ ખેંચી લાગ્યા. ગાંધીજીને મુલાકાત માટે સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની ઓફિસમાં લઈ જતા હતા. બીજા અધીન કલાક નીકળી ગયો. દરેક તો ફરજિયાત સાથે શકે પણ હમેશાં. ત્યાં પાછા દરવાજા ખેંચી લાગ્યા. આ વખતે મુલાકાત પતાવી કીધેલા સરકારને પાછા તેમની જગ્યાએ લઈ જતા હતા. તેમના પછી શંકર કાલેલકર નીકળ્યા ને મને હપર જોવાબો.

મેજર બંડારેની ઓફિસના બારણા આગળ આવતાં જ પૂજ્ય બાપુજીની એ શાંત મુર્તિ દેખાઈ એ જ શાંતિ, એ જ હાર્દય, એ જ નિમ્મલસતા, એ બહાર ધણીવાર જોયાં હતાં! નગરકેદર ફરી હું

મિહાદેવભાઈની ડાયરી વાંચતાં ૧૯૩૨ના એપ્રિલ-માસ દિવસોનાં સ્મરણો તાલું થઈ ગયાં, ને યરોડા કોમ્પની એ જેલનું જીવન, તથા જીવનમાં નિરાશા-માં, હલવાસ અને વિવાદમાં પસાર થતા દિવસોના દિવસો નજર સમક્ષ ફરી જીવતા થઈ ગયા. ત્યારે ગાંધીજી યરોડાની મુખ્ય જેલમાંથી તેમજ કોમ્પની જેલમાંથી વારાફરતા કોઈકોઈ કેદીને મુલાકાત માટે બોલાવે એવી યોજના હતી. એ મુલાકાત મેળવવાનું સહભાગ્ય મને તા. ૧૯-૮-૩૨ને દિવસે પ્રાપ્ત થયેલું. અધિકારી કલાક સાંધેથી એ મુલાકાતને તે જ દિવસે લખેલા અહેવાલ મારી પાસે લઈ જળવાઈ રહ્યો છે. આજે પણ કદાચ એ રસમય નીવડે એ હેતુથી, લગભગ એ લખાણ એ જ શબ્દોમાં—મહાત્માજીની આ ત્રીજી સંવત્સરીએ—જનતા આગળ મૂકવા લક્ષ્યાઈ છું.]

લેખક

ગુલાબદાસ બોહર

કામલ થયો. મેજર બંડારે તથા મેજર મહેતા જુરશી હપર બેઠા હતા અને મહાત્માજી નીચે ભજમ પર બેઠા હતા. ચરણુરજ લઈ હું તેમની પાસે બેસતાં તો જ ગાંધીજી બોલી કહેવા : 'બોહરો! બહુ વખત થયો? એ નવલું કે કોઈ આવ્યું તથી કે શું?'

મેં કહ્યું : 'આજે તો ઘણા વખત થયા છું, પણ અહીં તો લાગે ત્યારે જ આવ્યા ના?'

દેવીદાસ પેવડિયાનો હું બોલ્યો છું તેમ કહ્યું ને બાપુજી તેમને તરત ઓળખી ગયા. તેમના મૂલ્યની પણ તેમને ખબર હતી.

મુંબાઈના સાહજો તરફથી પ્રજ્ઞા આપ્યા પછી રામદાસભાઈ ના ખબર આપ્યા. તેમનું વર્તન એ રતલ વર્તુલ છે એમ મેં કહ્યું ત્યાં તો બાપુજી બોલી કહેવા : 'ત્યારે તો વધામગી!' એટલું કહી તેઓ હસી પડ્યા ને કહેલું : 'તેને કહેજે કે ચિન્તા ન કરે ને મોજમાં રહે.'

મુર્તિ, વિશ્વનાથ, જગનનાથ, કુરુશીભાઈ વગેરે વિષે થોડી વાતો કર્યાં પછી એને Flower of Life જિનાનાં નામની એ પછી તથા ટોસ્કોચના નિબંધોના પુસ્તકની આપણે વિષે વાત કર્યા પછી મેં પૂછ્યું : 'મહે વખતે કોણ મળી ગયું?'

'જગમોદાસ અને બોલની.'

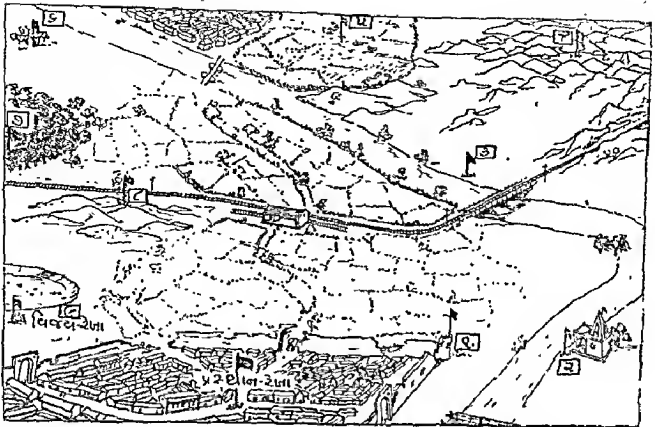
'આ વખતે,—મારી પહેલાં?'

'અંધાધરાવ અને સોફર કાલેલકર.'

'તેમના કંઈ ખાસ ખબર?'

'ખાસ કંઈ નથી. ગંગાધરરાવ મંગા છે. હમેશા મારું ખૂબ આનંદમાં છે ને મુજરાતી શીખે છે. કોઈને તો મેં જોવાબો દત્તો.'

(ભા.યુ.આરી ૧૯૫૦) ૧૨

મંભરહોમ (સામ્રાજ્ય તરીકે આપણા નકશામાં ચિન્હ. ૪ છેડપણ પછી થોડા રસ્તે) ત્યાં માર્બેરીક રેવરેન્ડેસે પછી રાખવા લેઈએ, જેથી જાણા રસ્તે ચડી જનારાઓને પછીના ચિર્મીની દિશા દેખાડી શકાય: પછી માત્ર દિશા જ—‘રસ્તો’ નહિ. આ ઉપરાંત પ્રસ્થાનરેખા, વિભવરેખા અને ફરક ચિર્મી ઉપર નરડી ‘વેચ’ પછી થોડવરા લેઈએ છિવે, આ રાતની ખરી સમજ તથા આરવાઈ લેવા માટે મળી દે. કે આપણે પાતે પછી એક ઢરી જેલારી છીએ મુડર રહેલા દિવસે અને સમયે આપણે નકશામાં જણાવેલી પ્રસ્થાનરેખા પર હાજર થઈ ગયા છીએ. વખત રાક થતાં પહેલાં આપણને રેતાનો-ચોટલે કે માત્ર ચિહ્નનોનાં રથાનનો-ખજા આપવામાં આવશે છે. પ્રસ્થાન-રેખા પરથી પહેલું ચિર્મી પછી હોવાય છે. સમય થઈ ગયો છે અને હવે પ્રસ્થાનકાર સંજ્ઞા આપે છે: ‘જગો...થે...તેયાર...નજો.’

આપણે હોડ રાક તો કરી, પછી કમાનમાંથી છૂટવા ઠિરના નેની તરફ, હોડ લાંબી છે એટલે આપણી જમ-સીલવાને અજાણ રાખી સામાન્ય કડચે જ હોડ રાક કરી છે. રાકજાતનો થોડો રસ્તો તો નહીં નેવો જ છે. પછીનો થોડોટો આપણા આપણામાંથી કેટલાક આ જાણુ વળી ગયા છે, તો કેટલાક બીજા જાણુ. આપણને લાગુ કે જમણી જાણુ દરવાજા તરફથી રસ્તો ફોં પડશે, એટલે જો જાણુ લેખરયા; પછી દરવાજા પહેંથી બહાર જોઈ ત્યાં તો લાગુ કે બૂલ્યાં બહાર તો નહીં હોવાથી તેના કિનારાને રસ્તો વધુ દેતાય છે એટલે યાદી જ જવાના, ને કડપ થઈ જવાની એ નકામાં.

ત્યાંતેર એક નરો ટુકો સૂચ્યો કે કોટની ઉપર જ ચડી જાય તો જ આગતે જોઈ અને રાજ્યતા થયું દેખાઈ. ફાંચા વડખા ૧૫૨, અને કોટના રાંધેરાંજો હોડ લગાવી, —આની મજા બીજા કઈ હોડમાં આવવાની હતી કે ચિર્મી પર પહોંચ્યા ત્યાં જાણુ કે બીજા ગમે તે રસ્તે પણ આપણી આગળ ત્યાં જઈ પહોંચનારા એ ત્રણ જાણુ તો છે જ. ત્રણેક જાણુ પસાર થઈ ગયા છે અને એક જાણુ ૧૬ (જાન્યુઆરી ૧૫૦)

રવંસેવક પાસેથી પહોંચ્યાની નિશાની બહારનો ‘પાસ’ લઈ રહ્યો છે. આપણે પછી પાસ લીધો: ને પૂજાની એ નંબરવાળા કાપડીને તેના દેરા વડે આપણી આંગળી પર બરાબર લઈ લીધી. રવંસેવકે તેની પછીનું બીજું ચિહ્ન આપણને દેખાડ્યું: નહીના સામે કિનારે આવેલા મંદિરે કોટની ડાબાજી જરા વધારે તો છે, પછી ડીવાલમાં પડેલાં માનડાં અને નીચેની ઘરો પર થયેલા પાંચેક ફૂટના ટમ્બો સહાયબૂત થતાં દેખાતાં આપણે તો બંદરેડા અજગાજ્યા. માળ-ડાંમાં પત્ર બહારથી થોડુંક કિતર્યો, ને જાણીનો મુરડો.

પણ હવે નદી પાર ક્યાંથી કરીશું? પછી આને વખતે જાણુ વિચાર નહિ કરવાનો. એ તો કંપલાવવાનું જ —થોડું તો ‘અજાણ આસરે’ કરવું જ પડે. કમર સુધીનાં પાણી હતાં, તરવાની જરા બે જર ન પડી. તેનીવાળો થોડો પટ પસાર કરીને જરા સારો રસ્તો આવતાં અસલ કડપ પકડીને પછી મંદિરે પહોંચવામાં કાંઈ જ તકલિફ ન પડી. બીજા ચિહ્નને પાસ મેળવે અને ત્યાંથી નીકળું ચિર્મી નંબરની લીધું. હવે શું કરીશું? ફોંમાં ફોંકો રસ્તો લેવા જતાં નદી બે વાર પાર કરવી પડશે ને લગભગ આખો રસ્તો તેનીના પાટમાં જ કાપવાનો. તેના કરતાં તો જાણુ કિનારાને, લાંબા વળાંકવાળો રસ્તો સારો લાગે છે. અને બંદરના, કાંઈ મુરેલી વિના ચીન ચિહ્ન પહેંથી ગયા, —જેને વચ્ચે રેલવેનો પૂલ ચટવો-ઊતરવો પડ્યો.

ચીન ચિહ્ન જઈ પાસ મેળવતાં જોયું તો આપણી આગળ હતાં તેમાંના બે-ત્રણ જાણુ તો આપણી આગળ થોડા ચિર્મીના કેમક તરફ દોડી રહ્યા છે. આપણે પછી તેમને પચે પચે આગળ વધ્યા. ત્યાં જ ચિહ્ન પસાર કર્યાની નિશાની તરીકે પાસ આપવાની જાણુ લીધી રીતો છે. અહીં જાણુ તો, ચિર્મીના નંબરવાળા કાપડી આપવાની રીત ઉપરાંત ચિર્મીના નંબરવાળા કાપડી કોટનારના સારી પર ચારવાની, પસાર થતાં ફરક હોડનારનાં નાગ કે નંબર એક કાગળ પર મોંથી લેવાની, એમ વિવિધ પ્રકારની રીતો અજત્યાર કરી શકાય

તો આપણી પાઠશળી કેમ સાચી-ખેડાડી આપણી સાથે થઈ ગયા અને આપણી આગળ નીકળવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. શું કરીશું ? હવે પંધારી તેની આગળ ને આગળ જ રહીશું ? ના, ના; એના કરતાં આપણી શક્તિ પ્રમાણે જ હવે રાખની સાથે નહિતર ક્યાંક અધવચ્ચે જ દોડા ઊડી આગળ કરવો પડે, જ્યાં હો તેને આગળ.

હવે જરા ડુંગરાળ રસ્તેનો ચાલુ થયો. સામે તાની ટેકરી છે. તેની ઉપર ચડી પાઠશળી બેસવા કરતાં જમણી બાજુની જતો રસ્તો લેવો સારો. પેલા સોથી આગળ હતા તે ચાલુ ઉપર ચડ્યા તો છે, પણ તે ચાલુના માટે જ, જોયું ? આપણે ચોથા ચિહ્ને પહોંચવા આવ્યા તો છે હવે તે આપણી આગળ જઈ શક્યા નથી. હવે આપણે ચોથા ચિહ્નના બે ડુંગરની તળેટીમાં જીએ. ચિહ્નના બે ડુંગરનો તે દેખાતો નથી, પણ ઉપર એક બાજુ જરા મુઠામાં દેખાય છે. ત્યાં જ ચિહ્ન દરો. અરે વાહ, હવે તો સીસોડીના અવાજ પણ સંભળાય છે ને શું ?

ચોથા ચિહ્ને પહોંચ્યા. આજુબાજુનું દેશ તે બહુ રવિચાળું છે ! પણ એ જોવા દેશવાનું અત્યારે પાલવે તેમ નથી. પણ ડાબી બાજુનાં ખેતરોની બેરોબર વચમાં, એક જગ્યાએ દૂર દૂર પડેલા ચિહ્નના વાવડો નાનોસો દેખાય છે. ચાલો ત્યારે, મારીનો જીવતરવા. ડુંગરામાં આમતેમ યતા આગળ તો પધીએ છીએ, પણ આ ટેકરી-આની આખીમાંથી હવે ચિહ્ન તો ક્યાંય દેખાતું જ નથી આમ તેમ દોડવામાં કાંઈ ઊંધા તો નહિ ચાલ્યા જઈએ ? આપણી આગળ નીકળેલામાંના પણ કોઈ દેખાતા નથી, તો છે એતો દોડવું જ રાજો. વાહવાહ ! ચાલો, ડુંગરાઓ તો પૂરા થયા ખરા. પણ આપણે જરા વધારે પડતા જમણી બાજુ નીકળી ગયા છીએ.

પણ આ ખેતરો તો ભારે લાગે છે ! આ બાજુ ખેતરોને પડે એ ઘરને નેળિયું ભય છે તે રસ્તો જ સારો લાગે છે ચાલો એ રસ્તો. અરે, આ નેળિયું તો પણ ને વધુ ડાબી બાજુ ચલું જ નહીં તરફ જઈ રહ્યું છે ! એકેએ એને ઊંડાવું જ રહ્યું, નહિતર પાંચમું ચિહ્ન પહોંચું મુશ્કેલ પડશે. મૂકો આડ-ખેતરે જ દોડા ! પણ આડી આડ આંખી તેનું શું ? તો આપણને કહેશે મારવાં છે ક્યાંવાર છે ?

પાંચમા ચિહ્નના પાસે મેળવી કવાના થાળાના ઊડા પરથી જોયું તો વચ્ચે ખેતરો, તેની પછી પેલા ગામનાં ઘર અને તેની વચમાં ઘરને દૂર છૂંતું ચિહ્ન દેખાય છે. પાછી દોડ ચાલી. આ ખેતરોમાંથી વાટ ફરતાં જરા ઊંડાવા થયા છે, વચ્ચે કાંઈનાં પેદાશ પણ જરા આપણે છે. પણ એ બધું ગણપારવાનું જ નથી. ખેતર પૂરાં યતાં ગામડું આવ્યું. ગામની ચોરી સોસરી જ આપણે તો દોડ મૂકી. કુદલેલથી લોકો જોઈ રહ્યા છે. પણ અત્યારે તેની ચિંતા કરવી નહિ થોડાસાથ. ગામડું પાર કરી બહાર નીકળતાં જ જોયું તો સોમે જ છૂંતું ચિહ્ન છે. પણ વચમાં પાછી આવી નહીં ! હવે બહુ ઝામઝાડું : ગામ ફરતો અચાનક લેતા પેલા રસ્તે ઘરને આવ્યા દોલ તો નથી

ઓળંગવા માટે પેલ ગળત. આટલી દોડ પછી પરસોવા સાથે હડા પાણીમાં તરવું આરોગ્ય માટે સારું નથી. રેતીનો પડ અને પાણીનો પ્રવાહ બંને ગળા હવે પણ ઘટાડશે. વળી થાંક વધારશે અને સમય બગાડશે. પણ હવે એવા વેડો ગળવાનો નહિ પણ નકર કામનો જ સમય રહ્યો છે; દોડ એ જ માન લખાય રહ્યો છે. એ તો હવે અંધારામાં ચાલો, આ રેતીનો પડ પૂરો, અને ચાલ્યા નહીંમાં. અરે આ તો પૂરાં દીંચણ સુધીનાં જ પાણી નથી. વાહ, બહુ તો નથી થઈ.

છૂંતું ચિહ્ન પસાર. સાથે પડયું છે રેતાળ થેલાન. તેની પાલવ છે ઝાડી ચિહ્ને હવે તો વચ્ચે એક જગ્યાએ ધુમાડો નીકળે છે. એ જ સાતમું ચિહ્ન. હવે તો થાક લાગ્યો છે; રેતીમાં પગ ચાલુ ભય છે. તેમ જ એ તો ચરેવેતિ ! ના, 'દોડવેતિ, દોડવેતિ !' દિવસ ચડયો છે. હાંફતાં હાંફતાં રેતીમાં ખૂળ તથા છીએ એટલે હવે આ ઝાડીની હંડક બહુ સરસ લાગે છે. અને એ હંડકમાં એક લાઇ આસાર પણ કરે છે. અરે ! આ તો પેલા જ લાઇ-ત્રીન ચિહ્ન પછી આપણી આગળ નીકળી ગયા હતા તો. તેમજ જરા હવે પડે તો દેખાડી, પણ ટકી શક્યા નહિ. બેર, આપણે તો દોડવું રાજો. એહો ! સિસોડી સંભળાઈ ! મગમાં જોર આવ્યું ને તેના અવાજ પર સાતમું ચિહ્ન પડયું.

આ ઝાડીની વચમાંથી દૂર ટેકરી દેખાય છે. અને તેના પર હવે આઠમા ચિહ્નનો વાવડો છે. ઝાડી તો ઘટાળી ગયાં અને આવી રેલવે લાઈન. પણ એનો કાંઈ અંતરાય નથી. જોરે ચાલ્યા થાક પછી પેલા ટેકરા ચડવા-ઊતરવા પડશે તે જરા મુશ્કેલ પડશે. પણ આ રમતમાં તો પરીવળત એ જ મોજ જ ને ?

આઠમા ચિહ્નના ટેકરા પર ઊભા છીએ. સામે છે તળાવ, અને તેની પેલી બાજુ છે છેલ્લું ચિહ્ન—વિજયવેરપા. વાહવાહ, આવી પહોંચ્યા છીએ ! એકા દોરે ટેકરા ઉતરી ગયા ને આવ્યું તળાવ. પણ હવે ? તળાવને કાંઠેકાંઠે દોડીશું ? એતો અહીં લુંબાયું પડે. અંદરના પગથિયોની દોડીશું ? તો કોઈ તો ચિખ્તરાડા થઈ ! પાણીમાં પડીશું ? તો ?—પણ પાણી છે કેટલા ભાગમાં ? ને આ વખતે પરસાદ તો થયો છે ગામ હવેના પૂરતો જ. તો પછી પાણી વધારે ક્યાંથી હશે ? ચાલો ત્યારે, પડો વચ્ચે. એક બાજોચિયું છપકબાણું, એકાંઈ કહાણું, એકાંઈ ચકરાણું અને તળાવ પસાર !

વિજયવેરપાનું આવ્યું તે આઠ પાપછી આવી દોધી ને ધોસીધીએ હવે પડ્યા. પછી ગરમ થઈગએલા બદનને એકમઠકની લાંબોતેમાટે ગરમ રવેટર લથેટી લીધું. પંચે જમ્યાણું છે આપણે ચોથા આવ્યા છીએ. કોઈ બોલ્યું, 'એક વેળા માટે ઢાંધી થયા, —ઈનામ નહિ મળે.'

અરે વલ્લા માણસ ! અમારી રમત એ જ અમારો ડંબર છે, અમને મળેલો આનંદ એ જ અમારું ઈનામ છે; કાશ્વે કે અમે તો ખેલાડી છીએ. તને જમન નથી : રમત તો—ખેલાડીની—હારજીત તો—અહરમાત; સારી રમત એ જ સાચી છત.

વિજ્ઞાન-લેખો માટે પારિતોષિક

ઈ. ૧૯૫૦માં 'કુમાર'માં પ્રકટ થયેલા સોથી એક વિજ્ઞાનલેખ માટે વડોદરાના શ્રી પદ્મનાભ ર. શાહ તરફથી, વિજ્ઞાનનાં ચાર એમીસ પુરસ્કાર તથા ચોતાનું રમેજી જનશાહી પુરસ્કાર 'વિજ્ઞાનનાં વ્યાપક રચયો', એમ પાંચ પુરસ્કારો સેટ અપાશે. તે માટે નીચેના નિયમો છે :

- (૧) લેખ લેખકને જાહેરમાં પ્રકટ થયેલા લેખોના અનુવાદ નહિ. તેપર ચર્ચા હોતો નહિ. એક પણ એમીસ લેખોના અનુવાદ નહિ.
- (૨) લેખ લેખકને બરાબર ન્યાય આપે તેવા હોયો નેહરી અને લોકોચળતી દષ્ટિએ મહત્વાકાંક્ષી થયો.
- (૩) લેખ નિબંધ રૂપે જ રચ્યું કેરો હોવા નેહરી. વાર્તા, સંવાદ,

- પત્ર, વગેરે લેખ વિષયની જણાવટ કરી હશે તો ચાલશે નહિ.
- (૪) લેખ સોથી પ્રથમ કુમારમાં જ પ્રસિદ્ધ થયો હોવો નેહરી. બોટકાકર કેટલા વાર્તાલાપને લેખવવામાં આવશે નહિ.
- (૫) 'વિજ્ઞાન'ની વ્યાખ્યામાં નીચેના વિષયો આવરી લેવામાં આવશે : રસાયણશાસ્ત્ર, ભૌતિકશાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્ર, ખગોળ-વિજ્ઞાન, પ્રકૃતિવિજ્ઞાન, જીવનશાસ્ત્ર, જીવનશાસ્ત્ર, ઇતરરસાસ્ત્ર, પત્રવિજ્ઞાન, પ્રાણીશાસ્ત્ર, ને સતીરશાસ્ત્ર.
- (૬) એક પ્રથમ લેખકને જ અપાશે. છતાં કેતનન દાખલ બીજા લેખકને 'વિજ્ઞાનનાં વ્યાપક રચયો'નું પુરસ્કાર સેટ અપાશે.

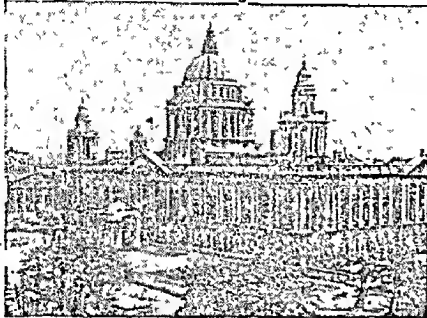

સંસારનાં શહેરો

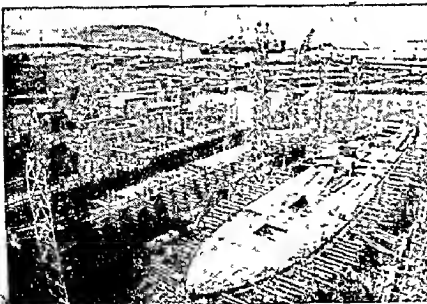
૧૬-બેલક્રાસ્ટ

કતાર આયર્લેન્ડની રાજધાનીનું આ નગર બીજાં શહેરોની પેઠે નેકે બહુ ગવાએલું નથી; પણ યુરોપ અને અમેરિકાને સાંધતાં ગદા-નગરોની સાંકળની ઉલ્લી કરી રૂપ એ બંધવ,

આટલાંટિક ગદાસાગરને આ છેડે, એક ખૂબી પડેલું હોવા છતાં દુનિયા આખીમાં મોટામાં મોટી વહાલુ બાંધવાની બદરગાદ કરાવે છે, યુનાઈટેડ કિંગડમનાં થીકતાં બેકરોની નામા.

ઓલોમિક દોવા છતાં અત્યંત રળિયાગણુ બેલક્રાસ્ટ નગરનો સિદ્ધિ દોષ: ૧૯૦૧ની પહેલી ઓગસ્ટે ખુદ્દું મુકામનું કતાર આયર્લેન્ડનું સર્વેશ્વર ગણાત આ મહાન ત્યાંનું પ્રતીક છે.

દુનિયાનાં મોટામાંમોટી સંખ્યામાં વહાલો બાંધવા આ શહેરનું દરખાસ છે જ આને મેગીસમણું છે. ત્યાંને મેસર દાઉન્ડ એન્ડ જોર્જની સંગી વહાલુ બાંધવાનો ખસો.

૧૬ (બંધુઆરી ૧૯૫૦)

વતિમાં પાંચનું રયાન ભોમને છે, કેલફરથી સમૃદ્ધિ નહોવા છતાં મોતાના આગવાને પાર-પ્રધાની ધમધમે છે, ને છતાં લીલી ટેકરીઓના ફોરોથી મોમતું નયનગનેદાર રળિયાગણું શહેર છે. અને આ બધી સિધ્ધિઓ તેણે માત્ર કેલ્ફો એ સંદીમાં સાધી છે. આ બધી બજો વધે પડેલાં, દરિયાથી ૧૨ માઈલ દૂર એનગળમાં. બેલક્રાસ્ટ આડીને બેનળ થી પડેડું એ એક આનંદજી આગીમાર મામડું હતું. એમાંથી માત્ર બે જ સંદીમાં એ આ સમૃદ્ધ કરાએ પડેલું તેનો સર્વેશ્વર એના વતનીઓના પરિશ્રમ અને પુરુષાર્થને જ કહે નય છે. કુદરતની ખાસ બક્ષિશો વિનાના મોતાના મામડી ગમને પણ કેવળ મોતાની ભુદિ, કલમ ને પુરુષાર્થના બળે જીવનિચ્ચ ના પરિકા કેવી સર્વેશ્વર ક્ષમાએ મુખી થો છે, તેનું બેલક્રાસ્ટ એ બેનળું જ દર્શાવે છે.

માત્ર દરિયાકિનારે આવેલું હોવા છપરાંત બીજી કશી વિશિષ્ટતા એને નથી, કે નથી કાલસા કે લોખંડની આબો જેવા કાંઈ કુદરતી લાભો; કાંઈ, પણ કુદરતી પ્રત્યયારો એને નકષા છે. છતાં મોટામાં મોટી વિનવની મિલ, સંગીમાં સંગી વહાલુ બાંધવાની મોટી, બારેમાં બારે તથા કુનો કલોચ, મોટામાં મોટાં કોરકાં બનાવવાનાં કારખાનાં અને મોટામાં મોટી કાંક માળવાની મહી—કુદ—બેલક્રાસ્ટ આને ધરાવે છે એના નાજશિએ મેળવેલી આ અનળ સિદ્ધિનું ૧૯૨૫ એમની રાષ્ટ્રિક યોદ્ધાગીરી થતી આવેલી નિવ્યત્ત શ્રમથી કા-તા અને ખેતમાં જ રહેલું છે.

આ નગરનો પ્રાચીન ઇતિહાસ તો બારમી સદી સુધી પહોંચે છે. ઇ ૧૧૧૭માં લેનડ-કાંઈ એટલે નવલીના મુખપ્રદેશ પર મેલારીટ અખાત પારો, સમુદ્રથી બારેક માઈલ દૂર એક વિશિષ્ટ બોંબો, ને ત્યારથી તેનો ખરો ઇતિહાસ શરૂ થયો. આ પહેલાં એક યુદ્ધેક સિવાય એ રયાનની ખામ કશી વિશિષ્ટતા નહોતી. ઇ ૧૩૧૬માં તે માત્ર તથા કિસ્તા-નો એડવર્ડ બ્રોસે નાટ કયો. ક્લેવાય છે કે ત્યાર પછી ૧૬મી સદીમાં તે રચ્યો એક કિલ્લેબંધ શહેર હતું, પણ વસ્તુતઃ તો એ આગીમતી પરનમતું મામડું બની રહ્યું હતું. ૧૬૧૧માં બીએ કિલ્લો અખુબ્યો. ને ૧૭૦૮ માં સંગી પ્રમેલો. ૧૯૧૭માં ક્રેસ પહેલાં તારથી આ માગને સનદ થયી, ને દોશ તેની પ્રમ્ને પાછાં મેન્ટમાં મોતાના એ સ-કયા મોલવાનો દક્ષ મળ્યો.

૧૯૨૧માં ક્રેસ બીએ એડવર્ડ કંપનીએ ત્યાં પ્રદમ્નવાના પંથાની શકેઆવ હતી ત્યારથી

તેમું બાપરી ને ઓછોગિર ગદ્દત્વ સરૂ થયું ને ૧૭૬૨ માં અયિરસાચરના વિલયગારિશીની ત્યાં બદાણુ બાંધવાં સરૂ કરી એ કલોમનો ખાચો નાખ્યો. ૧૭૭૧ ઐતિહાસિક એની સાબિતી પણ મળે છે કે એ પહેલાં ૧૬૩૧માં ત્યાંના ઐરિયરિયનોએ 'નબી, દુનિયા'ની શોખ અથે એક 'ઈમલ વિગ'નામનું ૧૫૦ ટનનું બદાણુ પણ બાંધ્યું. પરંતુ અહીં બદાણુ બાંધવાનો રીતસરનો ખરેખરો કલોમ તો ઓગાણીસમી સદીથી જ સરૂ થયેલો અને આજે તો એ કોટલો તો વિકસિત થયેલો છે કે જગતભરના વાર્ષિક ટનેજ કરતાં ૨૩ ગણો વધારે ટનેજ તેની પાલવે છે અને સંસારમાં કેટલાંક નામી સફરી જહાઝો અને મનવારો અહીં જ બનીને દુનિયાને ખુલ્લે ખુલ્લી વળ્યાં છે. બદાણો બાંધવાના મેસારો હાલે જ એક બોલ્ડના જગતવિખ્યાત વાર્ડેસ પણ અહીં જોવારૂઠમાં જ છે.

બદાણુ બાંધવા ઉપરાંત તેનો બીજો કલોમ છે લિનનનો. ઈ. ૧૮૬૦માં અમેરિકન આંતરવિમલ દરિયાયાન અમેરિકામાંથી ચીની રની નિઠાસ ઉપર કાપ થતાં અહીંના એ કલોમને વિકસવાની તક મળી, અને એ તક ઝડપી લઈ તેણે એનો પુરુષાર્થ કર્યો કે આખી દુનિયાની ગાંઠ ખરી પારી. ત્યારથી દુનિયાનું સારામાં સારું કાપડ તે પૂર્કે પારે છે અને હવે તે કલોમ વિકસીને રેયોન તથા બનાવટી રેશમના કાપડના હેલપાદન સુધી વિઠ્યો છે. આ ઉપરાંત તેના મુખ્ય કલોમો તમ્બાકુ, હાથ તથા દોરડાં છે. આ પણ કલોમોમાંથી એકાદમાં થે મંદી આવે તો બેકારીનો બદલે રાજસ તેની સાથે બેસી રહે. આથી આજગણેની વાપરીને એ શહેર વિવિધ નવા કલોમો પણ પિરસાવતું બન્યું છે. બદાણુગાદની નોટાનિક જ એ હવાઈ જહાઝો બાંધવાનો કલોમ બીલવવા હાથે છે. ને ત્યાંનો લિનનનો કલોમ ગોતાને પદ્યો રેયોન, બનાવટી રેશમ ને એવા વૈજ્ઞાનિક રેસાઓનું કાપડ વિકસાવવા હાથે છે.

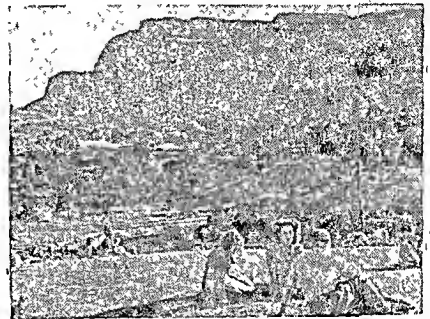
૧૮૦૦માં તેની વસતિ માત્ર ૨૦,૦૦૦ની હતી તે ૧૮૫૧માં એક લાખની ને ૧૯૦૦માં ડોલ લાખની થઈને આજે તો પાંચ લાખની લગભગ પહેંચી ગઈ છે.

તદ્દન ઓછોગિર શહેર હોવા છતાં તે બીજાની ગાફડ સુદ્ધ, ખુલ્લું કે ધમાલિયું નહિ પણ આયત રજિયાગાલું પણ છે. તેની આસપાસ ફોલસાની કે લોહાની ખાલોને બદલે દરિયામાં ખેતરો છે ને ફરી વનરૂપતિથી આજગદિત સી પી કાચો ટેકરીઓ છે. શહેરની

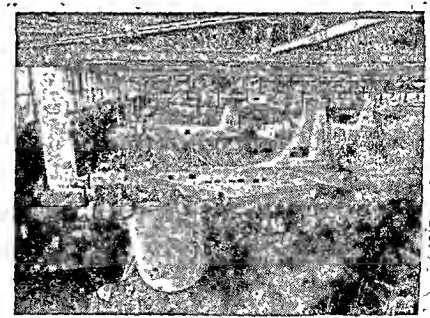
ઓઘણી પશુ કપાળી અને આદતન છે. સિદ્ધી હાલ, ક્વીન્સ યુનિવર્સિટી, મેટરોન્ટેલજ અને આલબર્ટ મેમોરીઅલ ક્લોક ટાવર એ તેની વિખ્યાત વારંતરૂપતિ છે તથા શહેરથી થોડે દૂર રોડમન્ટ નામના રથલે આવેલાં તેની માલમિન્ટનો બકાનો પણ મનોહર છે. સાથેનાં ચિત્રો એ શહેરને ખ્યાલ આપશે.

હજુ થે જોવારૂઠનું બાવિ બેજુ છે, કેમકે તેની ખરી સંપત્તિ તો ત્યાંના નાગરિકોની ચેતનાશક્તિ છે. અહીંના નાગરિકોએ ગોતા-

ની જગતસંખ્યાની સરખામણીએ જોતાં તો, દુનિયાની પ્રગતિમાં મેદામાં મેટરો કાળો આપ્યો છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ૧૩ નેટલો તો પ્રમુખો તેણે આપ્યા છે; અને બ્રિટિશ લક્કરના કમ્પ ગ્રાધિકારીઓ ને સેનાપતિઓ પરા પાડવાનો તો બલ્લે આ શહેરે કબજો લીધો છે; એનાં સંતાનોએ આ નાનકડા ટાપુમાંથી દુનિયાભરનાં મંથેજ બાવાબાપી ક્ષેત્રોમાં સર્વેન થોતાની સેનાની રાક્ષિતો પ્રભાવ પહોંચાડ્યો છે.

હરિયાળાં ખેતરો ને રૂપાળી ટેકરીઓનાં કંદોરાપીરોલતા આકલોમનગરમાં રમતમગતનાં મેદાનો પણ છે. તેમાંનું એક 'હૈઝર પાર્ક' ને તેની પાછળ દૂર 'ફિશ રિલ' નામની ટેકરી.

બદાણો ઉપરાંત હવે હવાઈ જહાઝો પણ બાંધતા જોવારૂઠમાં બંધાગેલાં આ સી-૧૩૦૧૧ વિમાનો દિલ, આરેટિયા, ન્યૂઝીલેન્ડ ને પેસિફિક ટાપુઓ સુધીની હવાઈ માર્ગો ખોલે છે.

મેધનો કવિ (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦ થી ચાલુ)

અગિમિત્ર : આદરણીય વિદ્વન્મોહન તથા ઉપરિચિત સદ્ગુણવન્દની આપણી રાજસભાના પ્રસિદ્ધ રતન આચાર્ય વીણારંજન પંડિતજી વિદ્યાધરની વિકલ્પ ને અભિયોગ ઉપરિચિત થયો છે તેમાં અનિવાર્ય રીતે અમારી અર્ચા પણ આવે છે. તેથી આ અભિયોગનો નિર્ણય કરતાં અમારાથી કદાચ પક્ષપાત થઈ નહીં એવો સંભવ છે. એટલે અમારી ઉત્કાંષ્ટ છે કે આચાર્ય વીણારંજન પંડિતનો અભિયોગ આ ન્યાયાલય-ચાંચી લઈ સે ને કોઈ નિષ્પત્તિ કલ્યાણગંજ વિદ્વાનને મધ્યસ્થ માનીને પંડિત વિદ્યાધરને પ્રકોતર પૂછે; કેમકે અભિયોગનો મૂળ સંબંધ મહાકવિ કાલિદાસના નવપ્રણીત નાટક 'માલવિકાગ્નિમિત્ર' સાથે છે, ને થોડા દિવસો પહેલાં રાજ્યીય રંગમંચ પર અભિનીત થઈ ગયું છે. (વીણારંજન) કહો આચાર્ય! આમાં આપને કોઈ વાંધો તો નથી ને? વીણારંજન : કૃપા કરજો મહારાજ! હું 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ના શુભદાયની વિવેચના નથી માગતો. પંડિત વિદ્યાધરે હંભી ને ચાકુકાર છઠી મહાકવિ કાલિદાસનું અપમાન કર્યું છે ને મહારાજને ચાકુપ્રિય છઠી રાજ્યની માનદાની કરી છે તે સાથે મારો અભિયોગ છે. અગિમિત્ર : આ અભિયોગનો સંબંધ મહાકવિ સાથે પણ છે. અમારી ઇચ્છા છે કે આ વિષયમાં તે પોતાના વિચાર પ્રકટ કરે.

કાલિદાસ : પંડિત વિદ્યાધરને જ નહિ, પ્રત્યેક વ્યક્તિને કોઈ પણ કૃતિની સમાલોચના કરવાનો પૂરું અધિકાર છે. પંડિત વિદ્યાધરે મારા નાટકની સમાલોચના કરી હોય તો એમાં મને કેંઈ પણ દુઃખ નથી. એમના કોઈ રાખેલી આચાર્યને કંઈ આપાત લાગ્યો હોય તો તે એ રાખેને બૂઠી ભય. (થોડા સમય સુધી ઘાંચો)

આગમિત્ર : હવે પંડિત વિદ્યાધર મધ્યસ્થના નિર્ણયન માટે નો મત આપે. અભિયોગનો નિર્ણય મધ્યસ્થ જ કરો.

વિદ્યાધર : નાટ્યાચાર્ય વીણારંજન સાથે મારે ને નિવાદ થયો છે એ માટે મને કોઈ પ્રકારનો પક્ષપાત નથી. આ વિષયમાં પંડિત-સભાની રચાયી સભાનેવી સાથે વિચારનવિનિમય કરવા માટે હું તૈયાર છું. આથીથી કદાચ પરીક્ષામાં પક્ષપાત થાય એ અસંભવ છે. આશા છે કે આ પ્રસંગ સાથે નાટ્યાચાર્ય પણ સદગત દરો.

વીણારંજન : આચાર્ય વિદ્યોત્તમા અન્યાય નહિ કરે.

અગિમિત્ર : આચાર્ય વિદ્યોત્તમાને મધ્યસ્થ માનીને ન્યાયાલયનું આસન મલકુ કરવા હું અનુરોધ કરું છું.

વિદ્યોત્તમા : બંને પક્ષે મને મધ્યસ્થ મૂકી માફ સન્માન કર્યું છે તેનો હું સ્વીકાર કરું છું. આચાર્ય વિદ્યારંજનનો અભિયોગ સંભળ્યો. આ વિષયમાં પંડિત વિદ્યાધર પોતાની રિયલિસમ સન્મુખ રજૂ કરે.

વિદ્યાધર : નેવી આજ્ઞા! કૃપા સુધી સમાજના હિતચિંતક અધિકારી વિદ્વાન કોઇની પણ કૃતિને સમાજને માટે હેતુકાર ન સમજે ત્યાં સુધી તે કૃતિ સાહિત્યની કોશિય નથી મુકાની. કનિની રજવા-ને સર્વે સંપ્રદાયમાં પ્રકાશ કરવાનો ત્યારે જ અધિકાર છે કે ત્યારે તે કૃતિ ઉત્તમચિની ને પંડિત સભામાં કવિઓની પરીક્ષા પણ પ્રતા-નિત થઈ હોય. 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ને તેના કવિએ પરીક્ષા માટે પંડિત સભા સન્મુખ પ્રસ્તુત કર્યું હતું?

વિદ્યોત્તમા : કવિ કાલિદાસ મધ્યસ્થની સમક્ષ ઉપરિચિત થઈને પ્રતિવાદીના પ્રશ્નોને ઉત્તર દે.

કાલિદાસ : નેવી આજ્ઞા! (પદ્મવતિ) 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ને મેં

સુધી પંડિત-સભા સન્મુખ પ્રસ્તુત નથી કર્યું.

વિદ્યોત્તમા : પ્રતિવાદીને વધારે કંઈ કહેવું છે?

વિદ્યાધર : કનિને મારું આ ઉપક્રમ કર્યું નથી. 'માલવિકાગ્નિ-

મિત્ર'માં જે અવિર અંકિત કરવામાં આવ્યું છે તે ત્યાં અનુકરણીય નથી. બદ્ધ-પત્ની કે બનવાનું શાલ્ભીમાં અવસ્થ પ્રચલિત છે, પરંતુ કોઈ રાજનૈતિક કારણ હોય ત્યારે જ તે બળે છે. આને કોઈ પણ અવસ્થામાં આદર ન આપી શકાય. મહારાણી માલેવિકા રાજ-કુમારીની કન્યા એ તો સંસાર છે, પરંતુ ત્યારે મહારાજ તેના પર આલેશ થયા ત્યારે તે સાધારણ પરિવારિકાના રૂપમાં હતાં. આ નિવેદન કરવા માટે મારા પૂર્વપાત સાદસ છે કે અત્યવગુની પરિ-વારિકાના પર કવિ 'પદ્મવતિ'ને મહારાજ અગિમિત્ર જેવા સમક્ષ માટે શોભાપદ નથી. આવી પરિચિતિમાં રાજને સચેત કરવાનું કવિનું કર્તવ્ય છે; તેની દુર્બલતાને નાટકનું રૂપ આપી એના ઉપર પ્રમાણિતતાની મુદ્રા અંકિત કરવી એ કંઈ તેનું કર્તવ્ય નથી.

વિદ્યોત્તમા : આ વિષયમાં રાજકવિને કયું કહેવું છે?

કાલિદાસ : મારે કંઈ જ નથી કહેવું.

વિદ્યોત્તમા : આ કરતાં કંઈ વધુ કહેવાની પ્રતિવાદીની ઇચ્છા છે?

વિદ્યાધર : છ, હા. આ નાટકની રચનાનું પ્રયોજન દેવસ મહારાજનું મનોરંજન કરવાનું છે, એટલે કવિને એ ચાકુકાર કલા. કોઈ પણ રૂપકને મંથને ચોગ્ય પ્રમાણિત કરવાનું કાર્ય કલા-પરીક્ષાનું છે. રાજ્યની નહિ, મારા આત્મપરિચિતને માટે મહારાજે નાટ્યાચાર્ય વીણારંજન દ્વારા એનાટકનો અભિનય કરાવી પંડિતસભાની મર્ચાઈનું ઉદ્બેધન કર્યું છે, એટલું જ નહિ તેના અધિકારીની કેપેક્ષા કરી છે. રૂપક છે કે, આ પદનાનું ઉત્તરચાલિત મહારાજ પર છે. મારો રૂઢિ વિચાર છે કે આ રાખેનો પ્રયોગ કરશે તે રાજ્યનું અજમાય કલાપિ નથી.

વિદ્યોત્તમા : મહારાજ અગિમિત્ર વિક્રમદિવસ રાજ્યસિદ્ધાન્ત ઊદ્ભવે સાક્ષીના રથાન પર ઉપરિચિત થાય અને પ્રતિવાદીના આરો-પોનો ઉત્તર આપે. (બંને કોશમાંથી 'ધન્ય' 'ધન્ય'ના રાખ).

અગિમિત્ર : નેવી આજ્ઞા! (પદ્મવતિ) કવિના પ્રુથ્વમાંથી 'માલ-વિકાગ્નિમિત્ર' સંચીતને તેનો અભિનય એવાની મને ઇચ્છા થઈ. તેના અભિનયને મેં માફે વ્યક્તિત્વ કાંચે સમજતો. હવે! મારું તાત્પર્ય પંડિત-સભાની કેપેક્ષા કરવાનું ન હતું. 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ના અભિનયથી પંડિત-સભાની મર્ચાઈનું ઉદ્બેધન મારું હોય તો એથી મને એક હાથ છે. (બંને કોશમાંથી 'ધન્ય' 'ધન્ય'નો અભિનય).

વિદ્યોત્તમા : આશા છે કે નાદી આચાર્ય વીણારંજનને સંતોષ થયો દરો. પ્રતિવાદી પંડિત વિદ્યાધરના રાખે કોઈને કંઈ હાથા દરો, પરંતુ તે સર્વોચ સત્ય છે. મહારાજ અગિમિત્રે પોતાના હાથ પર એક પ્રકટ કર્યો તે પર્ચાઈત છે. આ નાટકની રચનાથી કવિ માર રાજનકિ કહેવાનો-મહાકવિ નહિ. મધ્યસ્થ તથા-વાચાધ્યક્ષના પૂર્વ અધિકારીનો ઉપરિચાર કરીને તેનું મારા નિર્ણય છે કે જ્યાં સુધી ઉત્તમચિની અથવા કાસમીની પંડિત-સભા કવિ કાલિદાસની કૃતિ-ઓને પ્રચારને ચોગ્ય પ્રમાણિત ન કરે ત્યાં સુધી એમને કોઈ 'મહા-કવિ' ન કહે. કવિ કાલિદાસ માટે અમારો મત એ છે કે જ્યાં સુધી તે પોતાને 'માલકાશ' ન કહેવાની રીતે ત્યાં સુધી સંતોષ ન રહે.

[પદ્મવતિ] : આચાર્ય વિદ્યોત્તમાના નિષ્પત્તિ નિર્ણયે મહાકવિ કાલિદાસને અત્યંત પ્રશાન્તિ થયો. તે બંધીરામનવામાં પેર પાછા ફર્યા. એ દિવસ પણ તેના રજામયે વિચિત્ર પરિવર્તન લીધું. પોતાના સમયમાં અભિદાસ તે એકાંતમાં જ્યોતિષ કરતા અને અન્ય કોઈ પણ સાથે એમનું બાલવા.

કેટલાક દિવસો પણ તેમના સરીરમાં કુદરતીમાં વશજ નજીવા લાગ્યાં. વિદ્યોત્તમા ચિંતા કરવા લાગ્યા; રાજ્યેલોની ચિંતિત્તા નિર્તાત નિર્મળ સિદ્ધ થવા લાગ્યા. વિદ્યોત્તમાએ

પતિના કંઈવાણ માટે મનવતી પાવતીના પુરુષશ્વર શક કંઈ. મનવતીએ સ્વપ્નમાં વિદ્યોત્તમાને દર્શન આપી કહ્યું કે, તારા પતિ 'કુમારસંભવ' નામે મહાકાવ્યનું પ્રણયન કરી રહ્યો છે. તેમાંએ દેવાધિદેવ ભગવાન મહાદેવની સાથે મારી યુગાર-લીલાનું વર્ણન અત્યંત કૃદ્ધબલતાપૂર્વક કર્યું છે. આ કાવ્યને આપણું મૂળીને તે કાંઈ એવું કાવ્ય લખે, જેમાં અનેક પુરુષ-શ્લોક રાત્રિઓનું વર્ણન હોય, તેા તેના કાંઈ દૂર થશે. વિદ્યોત્તમાની આંખો ખુલી ગઈ. તેણે ખૂબ મહેવે પોતાનું સ્વપ્ન કાલિદાસને કહ્યું. 'કુમારસંભવ'ની રચના વિષે મહા-કવિએ કાંઈને કંઈ કહ્યું નહતું. ચોરી ખૂલી જવાથી તેમને લગભગ થઈ આવી, પરંતુ તેઓનું કારણ ભગીને પ્રસ્તવ થશે. પરિણામે તેમણે પોતાના પ્રસિદ્ધ કાવ્ય 'રઘુવંશ'ની રચના કરી. એક દિવસ કાલિદાસ વિદ્યોત્તમાને પૂછ્યા લાગ્યા—

કાલિદાસ : 'રઘુવંશ' તો તમને અત્યંત પ્રિય લાગે છે. તમે કહો તેા પંડિતસભામાં પરીક્ષા માટે એને પ્રસ્તુત કરું. વિદ્યોત્તમા : ના, એ 'રઘુવંશ'નું આપમાન ગણ્યો.

કાલિદાસ : કેમ ? વિદ્યોત્તમા : 'રઘુવંશ' એ અત્યંત પવિત્ર મહાકાવ્ય છે; ભગ-વતીની પ્રસન્નતા માટે આપે એની રચના કરી છે. કાલિદાસ : એમાં પંડિતસભા સમાજ રાજવામાં શી હાનિ છે ? વિદ્યોત્તમા : એ મારે માટે પ્રતિહિન પાઠ રચાવી વસ્તુ છે. પંડિતોના મેયતાણુમાં એને નાખવાની મારી ઈચ્છા નથી. એ કાવ્યથી ભગવતી પ્રસન્ન થયી હોય તે લોકિક પરીક્ષાને યોગ્ય રહેતું જ નથી. કાલિદાસ : તેની સફળતામાં તમને સંદેહ શા માટે છે ? વિદ્યોત્તમા : પંડિતોની હાથને લીધે, તે ગુણુ તો મેરો જ નહિ, પરંતુ દોષ મહત્વા મેરો જ છે.

કાલિદાસ : એમાં હું કંઈ ન સમજાવે. વિદ્યોત્તમા : આપ માને તો છોને કે 'રઘુવંશ'ના કેટલાક શ્લોકો-ના ભાષ મહાકવિ અશ્વમેધ હત 'સુહચરિત' સાથે મળે છે ? કાલિદાસ : અવશ્ય; મેં તો ભળી નેહને જ અશ્વમેધના ભાવોને સારા રૂપમાં રાખવાની ઇચ્છા કરી છે. વિદ્યોત્તમા : પરંતુ પંડિતમંડળ આપ ઉપર ભાષાપદારણનો દોષ ચૂકશે. ઉપરાંત તેમાં પાશ્વિનિના વ્યાકરણનું પણ કલ્પવન થયું છે. કાલિદાસ : એનાં સ્વયેભા પર પરિવર્તન કાઢીશું.

વિદ્યોત્તમા : નહિ, એવા સંશોધકની કાવ્યની સ્વાભાવિક ગતિ ખંડિત થશે. 'રઘુવંશ' તો રસોત્તર તરીકે સિદ્ધ થયું છે, તેની અલો-કિકતા જ તેના પ્રાણ છે. કપા કરીને આપ તેને પરીક્ષામાં નહિ રાખતા. કાલિદાસ : એની તમારી મરજ. એ દિવસેમાં હું 'કુમારસંભવ' લખી રહ્યો હતો એ જ દિવસોમાં મેં 'વિક્રમોર્વશીય' નામક એક નીલ-ઉપક્રમની પણ રચના કરી હતી. વિદ્યોત્તમા : ભણ્યું છું; મેં તે વાંચ્યું પણ છે. કાલિદાસ : (હસીને) ઠીક; તો તમે તે ચોરી કરીને વાંચ્યું છે ! વિદ્યોત્તમા : ચોરીથી લખેલી વસ્તુ ચોરી કરીને વાંચવી એમાં શો અપરાધ છે ? વાઠ, તે તો અતોલ છે એ દિવસોમાં આપ છુપાઈ-છુપાઈને શું કરતા હતા ?

કાલિદાસ : (વિભ્રમિત થઈને) કંઈ નહિ, બસ એમ જ. વિદ્યોત્તમા : હજી પણ આપ છુપાવો છો ? કાલિદાસ : મારા મનમાં કે આ કાવ્યોના સમાચાર અકસ્માત સાંભળી તમે પ્રસન્ન થયો, પરંતુ એ વિચાર હવે બદલાઈ ગયો છે.

વિદ્યોત્તમા : કેમ ? કાલિદાસ : 'કુમારસંભવ' અને 'વિક્રમોર્વશીય' એ બન્નેની રચનાનું કારણ પ્રત્યાઘાત હતું. પ્રત્યાઘાત આવેશની ભંગી બની શકે છે, પરંતુ સ્વાભાવિક શાંતિ અને કલ્પદા એમાં નથી રહેતાં. કોણ ભણ્યું, પણ 'વિક્રમોર્વશીય' લખીને મને સંતોષ નથી થયો. એવું લાગે છે કે કંઈક કહેવાની ઈચ્છા હતી, પણ હજી તે કહી નથી શક્યો. વિદ્યોત્તમા : 'વિક્રમોર્વશીય' ખૂબ મુંઝવ નાટક છે. નિઃસંદેહ તે પ્રાચીન રૂપોથી શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ આપની પ્રતિભા એમાં પણ મારા-કાષ્ટાએ નથી પ્રસ્ફુટિત થઈ શકતી. જો કે યુગારવર્ણનમાં કોઈ પણ કવિ આપના સમાક્ષ નથી, પ્રકૃતિનાં આપનાં ચિત્રો વિસિદ્ધ છે, માનવ હૃદયનું મૂકપત્ર વિશ્લેષણ પણ ખૂબ મુંઝવ છે, પરંતુ...

કાલિદાસ : પરંતુ શું ? વિદ્યોત્તમા : પરંતુ 'વિક્રમોર્વશીય'ના કવિ નૈતિકતાની કોણા કરે છે એવું લાગે છે.

કાલિદાસ : કેવી રીતે ? વિદ્યોત્તમા : કવિ સભાઓ નિયામક તથા નૈતિકતાને રક્ષક પણ હોય છે. 'વિક્રમોર્વશીય'ના નાયક પોતાનું દામપત્ત્યજનન વિચારીને સ્વર્ગની એક વિદારી અપ્સરા પાછળ પામશેાની માફક પૂમે છે; જો કે અપ્સરા તો માત્ર વાસનાની ભૂખી છે. પ્રેમનું તો તે નામ પણ નથી ભૂખી. એ જ અપ્સરા ઉર્વશી કે જે કામુકતાની પ્રતિજ્ઞા છે તે કોણ ભણે કેટલા યે પુરુષોની એકાગ્રિની બની ચૂકી હતી. પ્રભાતનીથી ચિત્ત બનીને પુરુષના ઉર્વશી સાથે પિતાસમાં ફળી ભય છે અને એની સાથે આછવન સહચર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા, ગંતવ્ય અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં યુનિત વેદગોત્રીના સાક્ષીમાં લીધી હતી તે, પોતાની ધર્મેષવતીને વિચરી ભય છે. મણિકામેરી પ્રત્યે સદાનુભૂતિ પ્રકટ કરનાર 'વિક્રમોર્વશીય'ના કવિ પણ સવિ-ધ્વના સમાલોચકની દૃષ્ટિમાં સંદિગ્ધ ચરિત્રના રૂપમાં આવશે. (હસીને) અને હું પણ કપારેક કપારેક વિચાર્યું છું કે પાછળી ઉપર કાંઈ બીજી મીનાક્ષીના ચંચલ કાષ્ઠોને પ્રભાવ તો નથી લાગી ગયો.

કાલિદાસ : બહુ મુંઝવ ! આલોચનાનો ઉપસંહાર ખૂબ મુંઝવેયો ! વિદ્યોત્તમા : બૂઝું કહું છું ? (હસીને) ન માનતા હો તો પંડિત-વિદ્યાધર પાસે એની સમાલોચના કરાવી જુઓ.

કાલિદાસ : વિચિત્ર છે એ વિદ્યાધર ! વિદ્યોત્તમા : હું તેની ઉપર પ્રસ્તુત છું; ખૂબ નિર્ભય અને તેજસ્વી વ્યક્તિ છે. એ દિવસે સભામાં તેની પ્રબળ ક્ષમિયોના ઉત્તર કાંઈ પાસે ન હતા. આચાર્ય વીણવંશન તો ભણે સમાગમ હતા જ નહિ ! કાલિદાસ : બારસમાં આચારી પાપકી કાળજવા માટે વિદ્યા-ધર સાથે ગળીને તમે કંઈ ધર્યોય તો કરું ન હવુંને ? (હસે છે.) વિદ્યોત્તમા : માલવિકાગ્નિમિત્રના વિષયમાં મારો મત તો એ તમને પહેલાં જ કહી દીધો હતો ને ?

કાલિદાસ : એટલે જ તો સંદેહ થાય છે. વિદ્યોત્તમા : પુરુષમાત્ર સંદેહી હોય છે. આપના જેવા પ્રશ્નોયા પ્રેમને સમર્થન આપનાર કવિએની બુદ્ધિને કે કાણે રાખવા માટે વિદ્યાધર જેવા સમાલોચકની આવશ્યકતા છે.

[વર્ણનધાર : મહાકવિ કાલિદાસ પરમ સોમશ્વરેણી હતા કે એમને વિદ્યોત્તમા જેવી વિદુષી જનપ્રસન્નકારી તરીકે મળી હતી. વિદ્યોત્તમાના પ્રેમસાદનથી તેમણે પરમ પ્રસિદ્ધ નાટક 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ'નું પ્રણયન કર્યું. મહારાજ અગ્નિમિત્ર વિક્રમાદિત્ય ને દેવી 'માલવિકા'એ કવિબુજેથી (ભંન્યુઆરી ૧૯૦૧) ૧૯

ફેડોઆદી ઉરીફાઈ

પહેલું ઉનાગ મોઢું; ગીલું
છનામ: 'શાંતિનો સંદેશ-
વાદક' - અન્નર દેખાણી-
(કાંચી); ગીલું ઉનાગ:
'સંદેશ ને સાચી' - છીન-
બધુ (કલાલ) નોંધપાત્ર:
(૧) 'સન્ધ્યા સમયે ધર
બળી' - ચીનુઆઈ પટેલ.
(સિદ્ધપુર); (૨) 'સાંજનો'
અભ્યાસ' - નચિકેત મુન-
સિદ્ધ (મુંબાઈ).

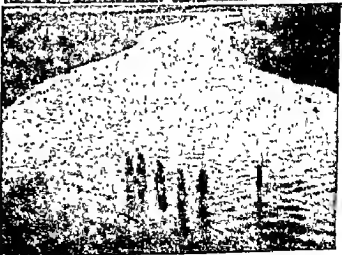
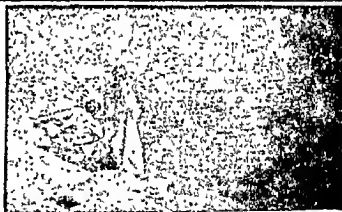
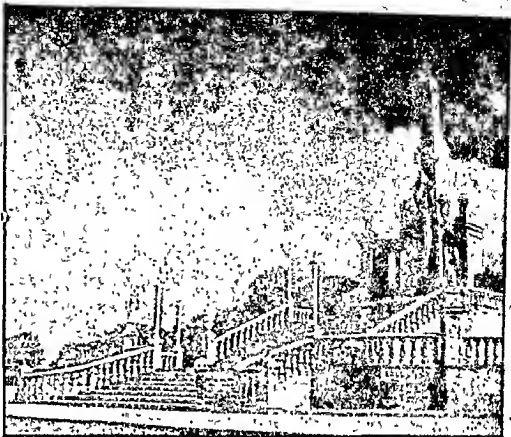
'શાંતિના સંદેશ-વાદક'
ક શુનું રંગરણ કરાવતા વા-
તાવરણથી બરેલું બાઈ અ-
ન્નર દેખાણીનું ચિત્ર પ્રભા-
વશાળી છે. તણ નમીનનાં
પગથિયાંથી આંકીનેલતરો-
તર હોથે આકાશનાં ફેસ-
ચિત્રે સુખીની સુચોનિત
અન્યતા બાંસી છે તે છાયા-
પ્રકાશની પસંદગી તેમજ
કલાકારની દૃષ્ટિને આભારી

છે. એમાં ચિત્રને વિશેષ ક્લાવ આપતા વાદ્યાંની નમાવટ
ચિત્રને અસરકારક બતાવે છે. પગથિયાં ચડતો આણસ ને
ગાળી બાળુના ખૂણ પાસેથી નતો હોત તેા ચિત્રાચોળન
વધુ સુંદર બનત. આણસનું આધું કાળા લાગમાભળી નય છે
તે દોષ છે; અનેરેશાપત્યના ચિત્રોમા ને ન આવતા દેવાની
હમેશાં કાળજી રાખવી જોઈએ તે, મકાનની ત્રાસી બની
નતી રેખાઓ, આમાં પણ નમણી તરફ આવી મધ છે.
એ બાકી ચિત્રની ટેકનિક પણ કલાગ છે.

બાઇ છીનબંધુના ચિત્રમાં વાતાવરણની અસર ને સંધો-
નને રસભર બતાવતી સ્ત્રીપાત્રની છટા, એને સારા છે;
પાણીનાંચિશાળ પટ સામે પગથિયાંકપરની રચના સમતુલ્ય
ભળવે છે; પણ ટેકનિક સાધારણ છે.

બાઈ ચીનુઆઈ પટેલનું 'સન્ધ્યા સમયે ધરબળી' દરમ્યાં
પ્રશંત વહેતાં નીરના મીરંગબીર વાતાવરણની નમાવટ કરે
નેવા સૂર્યપ્રકાશના વ્યવહારની ગાંઠ નથી. પાણીની પટ
એળેંબની માનવાકૃતિઓની હારથી વાતાવરણ ગતિમાન
લાગે છે, પણ નમીન અને પાણીના પટની તેમજ પસાર
યતી આકૃતિની બહેચળીથી સુષોભ્ય બનતા સંધ્યાબંનને
ત્રાંસી બની પ્રએલી કિતિન-રેખા અનેવાદન નભળી ટેકનિક
એક સારા ચિત્રને પોંગળું બનાવે છે.

બાઈ નચિકેત મુનસિસનું 'સાંજનો અભ્યાસ' છાયા
છબિના શુદ્ધ સાચવતો આદરણીય નમૂનો છે. પાત્રની
એકાગ્રતા ને સાંજની નીરવ શાંતિની તેમાં નમાવટ પણ છે.
આ નીચે સાંજનો રચનાને એકાગ્ર બતાવે છે. નીચે પણ
સંજ રૂપરેખામાંની નર નરી.

સરગવો

એ નાથી તો કાણુ અભવ્યં દશે ? એની શીશિનું સાક કે કદી કાણુ નહિ આમાં હોય ? સંસ્કૃતમાં તેને 'શિશુ' તથા 'શોભાનન', હિંદીમાં 'સુદાનના' કે 'સેગવા' ને મરાઠીમાં 'સેવગા' કહે છે. અંગ્રેજીમાં તે 'ડ્રમ-સ્ટિક ટ્રી' (Drum-stick Tree) ને નામે ઓળખાય છે. ઉપરાંત તેને 'ઇન્ડિયન હોર્સ-રેડિસ ટ્રી' (Indian Horseradish Tree) પણ કહે છે. તેનું શાસ્ત્રીય નામ 'મોરિંગા ઓલીફેરા' (Moringa oleifera Gaertn.). હાલમાં તેનું નવું નામ 'મોરિંગા ઓલીફેરા' ('Moringa Oleifera', Lam.) પણ રાખવામાં આવ્યું છે.

હિંગાદય અને અવધનાં જંગલો તેનાં ઉત્પત્તિસ્થાનો; પશુ દિશિભરમાં તે ઘેરે ઉગાડવામાં આવે છે. તેનું આડ ઝુંદર દેખાવનું અને ગમ્યમ કદનું થાય છે. તેના ફળા માગે પર ફેંચાંલી હોય છે. તેની વિવિધ શાખાઓ પર તેનાં સંયુક્ત પાન એકાંતરે ગોઠવાયેલાં, અને તળિયે ઉપસેલી દાંડીવાળાં હોય છે. ભરૂંબાદીથી એપ્રિલ દરમિયાન સરગવાને ફૂલ ખેડે છે; એકે સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબરમાં પણ તેને ફૂલો આવે છે. આ ફૂલો ઝુંદર અને મોટાં ઝૂમખાંમાં હોય છે અને તેનું વજન પચાલી ગ્રામ્સ હોય છે. સરગવાનું ફળ—શીંગ ૧૫થી ૮ ઇંચ લાંબું, સહેલું વળેલી અને નવ આંગાવાળી હોય છે. તેનાં બીજ ત્રણ આંગિયાં તેમજ ત્રણ પાંચાંવાળાં હોય છે. સરગવો બીજાં તેમજ કાષ્ઠકલમથી ઝીંગે છે. સરગવો અનેક રીતે ઉપયોગી છે. તેની

માસમાસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા આપણી વનસ્પતિ-ઉપતોરક લેખક

પ્રો. જયંતીલાલ દેવશંકર ઝોઝા
એમ. એસ. સી.

સરગવાના મૂળની છાલ ગરમ પાતક ગણાય છે. સરગવાનો ઝુંદર તલના તેલ સાથે મેળવી શરીરીથી થતું શૂન્ય મોડાડવા માટે 'કાનમાં' દેડવામાં આવે છે. આ ઝુંદર દાંતના સડાથી થતાં કળતર માટે પણ ઉપયોગી ગણાય છે. સરગવાનાં મૂળ કડવાં, તીખાં, દાઢક અને કોષ્ટક ગણાય છે. તે મૂત્રલ, પિત્તસાવક અને શ્વાસરાગક ગણાય છે તથા શરીર તેમજ ફેફસાં માટે રાક્ષિયર્થક ગનાય છે. ગળા તથા છાતીના પ્રભો, ઉધરસ, સોાન, હરસ, અછાણું, વાઈ, હિરડીરિયા, લકરો, દમ, તાવ, ફેડનો દુખાવો વગેરે તે મટાડે છે. ચરક અને સુશ્રુતના ગત અનુસાર સરગવાનાં મૂળ અને બીજ સર્પદંશ માટે તેમજ સુશ્રુતના મત અનુસાર તે ધાનને વાંછીના દંશ પર કપયોગી ગણાય છે. ચિત્રોત્તમાં તે સર્પદંશ માટે સરગવો ઘરગથ્થુ ઉપાય ગણાય છે; તેનાં તાંબેં પાન વાડીને સર્પદંશ પર ચોપડવામાં આવે છે અને તેનાં સર્પદંશ મૂળ તથા પાનમાંથી રસ કાઢી થેન અગર મૂકાઈ આવી હોય તો નસકોડાંમાં દેડવામાં આવે છે; વળી તેનાં તાંબેં મૂળ અને છાલને ઢકાણે પણ વપાય છે.

છાલમાંથી ભઠ્ઠા રેસા નીળે છે તે સાદલીઓ, દોરડાએ ભગજળના વાવના બપમાં આવે છે. તેનાં પાન, ફૂલ અને ફળ ખાવામાં વપરાય છે. સરગવાનાં ફૂલનું પણ રાક થાય છે. સરગવાનો ઝુંદર કાપડ છાપવામાં વપરાય છે. તેનાં પાન તથા ડાંખા દિઠમાં પછી ભપાએ ટોરોને ચાર માટે અપાય છે. સરગવાનાં બીજમાંથી ચોખ્ખું—લગભગ સફેદ—તેલ નીકળે છે તે કવોચમાં 'Ben oil' નામથી ઓળખાય છે; વળી તે ઉત્તમ 'ધ્યુ-બ્રિકન્ડ' ગણાયું હોય ધરિયાળાઓ ધરિયાળાંમાં જાંબવામાં તે વાપરે છે. ઉપરાંત અત્તર અને સુગંધીયાર તેથી બનાવવામાં પણ તે વપરાય છે.

સરગવાની ઔષધીય ઉપયોગિતા તે હિંદમાં ઘણા લાંબા સમયથી ભળીતી છે. આયુર્વેદના 'ભાવપ્રકાશ' તેમજ બીજ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. આયુર્વેદમાં સરગવાનાં લગભગ બધાં અંગોને કપયોગી ગણ્યાં છે. તેના મૂળની છાલ તીક્ષ્ણ રુચિવાળી, ઉષ્ણ, મધુર, પરંતુ કષ્ટિદ કડવી હોય છે. તે પાચક, દાઢક અને દંબક ગણાય છે. તે વાત, કફ, બધા ત્રિદોષ તાવ, આંખના રોગો, હૃદયની ફરિયાદો, સોાન, અછાણું, બેરોગની દુષ્ટિ, આંક, વાંદાં, કાનનો દુખાવો વગેરેમાં ઉપયોગી ગણાય છે. મુંબઈમાં સરગવાના મૂળની છાલને કાળો તાણમાં રોક કરવા માટે વપરાય છે. મેંકણમાં સરગવાના મૂળની છાલ તથા ચિનાનું મૂળ, પારેમાં ને ફૂકડાંની ઘમ્બાર સાથે વાડીને તેનો લાજા પર લેપ કરવામાં આવે છે.

સરગવાનાં પાન રવાદિઠ અને રીતલ છે. તે આંખનાં દરદો, વાત, શરદી, સુસ્તી, દમ વગેરેને મટાડે છે. તેનાં તાંબેં પાન વાડીને વાંદાં તેમજ બીજાં પ્રાણીઓના કરડવા પર ચોપડાય છે. મેંકણમાં સરગવાનાં પાનનો રસ કલ્કથી કાવવા માટે વપરાય છે. 'બીની' માં સરગવાની છાલ અને પાન વાડીને માથાના દુખાવા માટે કપાય પર ચોપડવામાં આવે છે. દેન્યગી આનામાં સરગવાનાં પાન આવી જાય કરીને ગાંઠને ઓગાળી નાખવા માટે તે પર ચોપડાય છે.

સરગવાનાં ફૂલ ગરમ, ફગિનારાક અને પોષ્ટક ગણાય છે. તે સોાન, રનાશુભોનારોગ કફ, વાત, ગાંઠને રોગોળની રુદિને મટાડે છે. સરગવાની શીંગ મધુર, તીખી ને દુર્મિનાશક ગણાય છે અને તે કફ, પિત્તપ્રકોપ, કોઠ ને ગાંઠને મટાડે છે. હાંધોમાં સરગવાની શીંગને ઉપયોગ કાળભ તેમજ બેરોગના રોગો, સાંધાના દુખાવા, મધુર, પશ્ચાત્ત વગેરે રોગો માટે કરે (અનુસંધાન પાઠબળે)

જંતુનાશક દર્દનિવારક અને આરોગ્યદાયક એક નવો વાયુ

લેખક-ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ પીએચ. ડી.

ઓઝોન

સુપ્રક્રિયારે એક નવની વાસ આવે છે એ તમારા ધ્યાનમાં રાખીને પવન ઉપર એક પ્રકારની વાઙ્મયી અનુભવાય છે એ તેમને જેમ જે રીતે વીજળીના કારણનામાં કાચનેમે ચાલી રહ્યો હોય તેની પાસે એક પ્રકારની ઝંધ આવે છે એ તેમે અનુભવી છે એ ઝંધ વાતાવરણમાં એક નવા વાયુને આજારી છે, જે જર્મન રાસાયણિક જ્ઞાનપ્રાપ્તિને ૧૮૪૦માં પુરવાર કરી બતાવ્યું. અને ઓક્ટોબર 'ઓઝો' એકે 'હુ' રૂપે છે. એ ઉપરથી તેનું નામ પાડયું ઓઝોન.

ઓક્ટિલનપર આદેશવાયો હેલિજેનના પ્રાધિકારથી ઓઝોન વેદ થાય છે. દરિયાના પાણીમાં ફેરાનું આયોનિયન વધારી દરિયાની ઢવામાં ઓઝોન ઉત્પન્ન થાય છે. વાતાવરણના ઉપલા ધરેમાં પણ ઓઝોનનું અસ્તિત્વ પુરવાર થયું છે. બદ્ધ પ્રમાણમાં હોય તો તે ઓઝોન લાંબગી આવે છે; પરંતુ તેનું પ્રમાણ વધી જાય તો ગળું કઠાય છે અને અંદરની વામડી ચરચરે છે તથા ઊંચી અસર થાય છે, પ્રવાહી ઓક્ટિલનને આદેશ વાયોલેટ કિરોળમાં રાખવાથી તેને રંગ ઘેરા વાદળા થાય છે, કારણકે તેમાં પ્રવાહી ઓઝોન ઉત્પન્ન થાય છે. વીજળીના પ્રચાર સામાન્ય થઈ ગયા પછી ઢવે ઓઝોનને આસરેલા માટે સુધરિતારે થા પવન પર જવાની ભરૂર રહી નથી. શહેરમાં દીવાલખાનામાં બેઠાંબેઠાં પણ એ જલન દાખવે છે ઓઝોન ભેળવી રાખાય છે.

ગંધક અને હોરદરની માફક ઓક્ટિલન વાયુ પણ બુદ્ધિગતા દાખવે છે. ઓઝોન એનું એક મોટું રૂપાંતર છે. ઓક્ટિલનમાં વીજ્ઞાનિક કિરણોનકરવાથી સામાન્ય ઓક્ટિલન વાયુમાં એક અનુલિપ્ત રંગ રાખે છે. એકલે ઓઝોન બને છે. ઓક્ટિલનમાંથી આગ ઓઝોન બનાવવાનાં યંત્રોને ઓઝોનાઇઝર કહે છે. આંદ્રી અને સાથેજ નવા ઓઝોનાઇઝરની રચના સાપ સાદી છે. સાથેજ ઓઝોનાઇઝરમાં બે કાચની નળીઓ હોય છે, જે નાના મોટા બ્યાસની હોવાથી એકબીજાની અંદર પેસાડી રાખાય છે. નહારની મોટી નળીની ઉપર અને અંદરની નાની નળીની અંદર કસારીનું પત્તારું ચીરેલાં હોય છે. પછી એ બે નળીઓની વચ્ચેની જગ્યામાં દવા થા ઇથ ઓક્ટિલન પસાર કરવામાં આવે છે, અને ઇથા મોટેરે તબુખા કર્યા પિના વીજળી-મે પ્રવાહ લાદવામાં આવે છે. આ રીતે ઓક્ટિલનનું ઓઝોનમાં રથ થઈ રૂપાંતર થઈ શકે છે. નો તબુખા કરે તો ઓઝોનનું ઓક્ટિલનમાં વિઘટન થાય છે. મોટા પાયા પર ઓઝોન બનાવવાને સિદ્ધાંત પણ ઉપર મુજબ જ આવે છે. માત્ર તેમાં ઓઝોનાઇઝરની રચના વિજ્ઞાન પાયાપૂર્વક કરવામાં આવે છે.

ઓઝોન આદર્શદ્રવ્યો વાયુ છે અને ઓક્ટિલન કરતાં ઠંડા મળે

ભારે છે. એ હેન્ટાઈનનેલમાં રીપાઈન્ટ થાય છે એ તેની વિશિષ્ટતા છે. આને ઢવે ઓઝોન અનુભવીની વસ્તુ રહી નથી. તેના ફેરફારે મહત્તાપૂર્વક ઉપયોગી થાય છે. તે ખૂબ પ્રક્રિયાશીલ દ્રવ્યોમાં બંતુએને વાળી નાખે છે, તેથી તેને કૃષ્ણ રંગ પાળીના શુદ્ધીકરણમાં થાય છે. એક ધન મીટર પાણી માટે લગભગ એક માત્ર ઓઝોન જેટલો કાન્સ દેરા કથોરીનને બદલે આને ઓઝોનને કૃષ્ણ રંગી કોલેરા, ટાઇફોઇડ અને એવાં દરોમાંથી પ્રતિત મેળવી શકાય છે. લ્યાંબી સીનનનીના પાણીમાં એક ધન રોડી મીટરમાં ૧૭ ટાઈફોઇડ બંતુઓની દાબરી મેંથવામાં આવી હતી, તે ઓઝોન વડે ઇથ કરતાં એ પ્રમાણ લગભગ થયું—ગાજ બે બંતુઓ જેટલું તપાસમાં આવ્યું પડ્યું હતું. એક બીલ પ્રથોમમાં લગભગ ૪૪ લાખ લ્યાંબ બંતુઓ પાળીમાં ઉમેરવામાં આવ્યા; અને પછી તેને ઓઝોન વડે ઇથ કરવામાં આવ્યું. તે પશ્ચિમ પ્રથમ મુજબ જ આવ્યું આ ઉપરથી ઓઝોનની અસરકારકતા સિદ્ધ થઈ ગઈ છે. જર્મની, રશિયા ને બીજી દેશોમાં પણ ઢવે ઓઝોન પાળીની શુદ્ધિ માટે વપરાય છે.

ચોથી રોજોની આરિપરકોમાં પણ ઢવે ઓઝોનને કૃષ્ણ રંગ લાગ્યો છે. અમેરિકામાં ઓઝોન વેન્ડીસેસન માટે ઢવે પ્રયત્નિત થઈ ચાલ્યું છે. લંડનની બુનર્ને રેલ્વેમાં અદર્શ વાતાવરણ ઇથ રાખવા માટે ઓઝોન જ વપરાય છે. આવાની ચીને બચી ન જાય એ માટે તેને ડીંગલા રાખવામાં આવે છે. આવી ડીંગલામાં વાતાવરણ ઇથ રાખવા માટે પણ ઓઝોન સંતોષકારક નીકળ્યું છે, એનું નહિ પણ કોમ્પેલેટી વસ્તુ પર તેથી ટૂંક પડી પણ જાય છે.

ઓઝોન પ્રબળ ઓક્સિડાઇઝિંગ એજન્ટ છે, તેથી તેજ, ચળવી તેજ પ્રવાહીઓને સાફ કરવા માટે તેને કૃષ્ણ રંગ થાય છે. ઓઝોનમાં રૂપે કાણે પડી જાય છે અને તેની ભરગા બને છે. ૧૯૫૨ ઉપર તે રાસાયણિક અસર કરે છે વળી એ પોઝાઈઝમ આયોડાઈડમાંથી અભ્યાસીત થઈ પાડી આવે છે.

દરિવારુ માટે ઓઝોનને કૃષ્ણ રંગ પ્રારંભિક દરોમાં છે અને એ સંતોષકારક વાયુ છે. પરંતુ આ સમજ પ્રથમ તો અદા મેંથી લઈએ એવિય તેજ અને કોલેસ્ટ્રોલ તેજમાં ઓઝોન મેળવીને આપવાથી ડાય, પોલિસા, ફેરફારનાં ફરો, ન્યુમેનિયા અને હાઈફ્રેન્સા જેવાં દરોમાં સરસ પશિયાળ આવ્યું છે. આપણા દેશમાં ઓઝોનને કૃષ્ણ રંગ પાળીના શુદ્ધીકરણ માટે કરવાનું શક થાય તો અત્યારે વધી રહેલું મરણપ્રમાણ નાનું આવે એવાં સંકો નથી. આપણે આશા રાખીએ કે પ્રત્યક્ષ તંદુરસ્તી અંગે આપણી સહાર મુનિસીપાલિટીઓને આ દિશામાં ચોક્કસ પગલાં લેવાં.

સરખેલ

સરખવાનાં બીજા ગરમ, ઉત્તેજક, ફાદક અને લીખાં ગળ્યું છે. તે આખનાં દરદર, માથાને કૃષ્ણ રંગ વાત વગેરે મળાય છે. વળી એ બીજાનું તેજ કોલેસ્ટ્રોલ અને કૃષ્ણ રંગ અનુભવે છે. બેંગાળમાં સરખવાનાં બીજાનું તેજ સંધિયા ઉપર ખૂબ વપરાય છે. સિંધમાં સરખવાનાં બીજાને કૃષ્ણ રંગમાંથી

ચાલ દેખે માટે થાય છે. સિંધનાં સરખવાનાં બીજા પાણી સાથે વાટી વેનમાં આપી પર ચીરવામાં આવે છે.

કાચને મહારકના સંસાધન અનુસાર સરખવાનાં બધાં અંગે સંપૂર્ણ તેજમ બીજાના દેશ પર નહારથી ચીપકવા માટે કે દેશ તરીકે પીવા માટે બીજા અસરકારક અનુભવાં છે.

સરખવાના બીજની લાંબી રસાયણિક અનુભવ મળ્યું છે તે તેમાં 'મીડી-બીન' અને 'મીડી-બીન-ટીન' નામનાં રાસાયણિક તત્ત્વો મળેલા પડ્યાં છે. 'મીડી-બીન' પ્રમાણમાં બીજા અસરકારક છે, પણ 'મીડી-બીન-ટીન' રસાયણ રસાયણ, કાનલુમેને સ્તરીયા બાંધે ૫૨ અસર કરે છે.

પરશીર વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૩ • પોપ ૧૯૮૧ (લાન્સુઆરી ૧૯૨૫)

આર'નો કદબલ થયો તે કાળ અસહકારના કદબલ પછીના સમય હતો. જ્યારે બળવાન સહનતાની સાથે પ્રભને ભક્ત કરવાને તૈયાર થયા ત્યાંખનું બલ પ્રણાધી, ગાંધીજીની ગાંધીને સર્વ લેખકો તેનામાં તેનું પ્રકાશના હયા. બીજા વર્ષના પહેલાં એકાદાં શ્રી ગણવન્તાય કાકર, રામાનાયક પાક, પ્રકાસાદેળ કાલેશ્વર આદિની દેશભાની મેળી વાનગીઓ હતી.

કુસ્મનેના હલ્લા સામે દક્ષર બીજીની નાખા પવત વપરની એક મહીના દિવેર સારદાર તથા તેના શ્રી રેનિકા રવરાણમાં બીજી અર્ધા છતાં, એમણે પોતાના કુસ્મનેની વીરતાની પણ કેવા કહાર હલેરે કહર હેલી તેનું નિરપણ કરતું હતું 'શેરહેરો' શ્રી બ. ક. કાકરે એક અંગેષ્ટ બેલેટ વરથી એ એકમાં આવેલું.

કાકાસાદેળ કાલેશ્વરે 'પારસી આંખે' એ ગવાણાનીએ આર પોના રૂપમાં, એમણેને આપણે કેવા દેખાતા હતા, અને તેની રહેલ એક દિહીએ કેવી રીતે થયો તેનું સરળ સુંદર આલેખન કરેલું. એ આખું આલેખન વતારમાં તો બહુ લંબાણ મળ્યું હતું; પણ એના થોડા કંઠારાથી એમણે ખ્યાલ આપીશો સાથે શ્રી રાજગનાં હાથાચિત્રો પણ દર્શાવ્યાં [અંગેષ્ટ બાળકોને એમના પિતાએ દિવેલી લખેલી પણ]

બહાવં બાળકો,

અહીં તમારા કાકા સાથે શેરીએમાં ફરવાનો મને રોજબ છે... દિહી છાકરાઓ નહીં પ્રોટ થઈ જાય છે. કાપી વચમાં તેઓ કાગે ચરે છે; ને આસરે શેરીએ વર્ષની કમરે તો તેઓ પરણે છે! છાકરી તો એવી છે બેચાર વર્ષ વહેલી પરણે છે! પળાખરા છાકરા તો નિરાશાએ જાય છે; પણ છાકરીઓ કમચિત જ જાય છે. તે બાપકા તો, આવતાં શીખી કે ધરમાગ-પણે બાગે એવરે જવાનું રાક કરે છે. દોહવતમેદ પિતા પોતાની દીકરીને ધરના બેદરબા બાગમાં પૂરી રાખે છે. ધરનાં માણસો સિવાય બીજું કોઈ તેમના અંદર સુધાં નોઈ રાકતું નથી. વળી બહારની નીએ ત્યારે તેઓ ગાયાળી પણ સુધી જુરણે કાઢી રહે છે. ને સુંદર સુધિયાં તેઓ વહે રહે છે તેને વિશે તેમને જ્ઞાન નથી દોલું. તેમના બેરકાઓ સુંદર હોય છે, તેમની સાકીઓ કમળ હોય છે અને તેમનાં જરજરકાર આકર્ષક તથા મોહક હોય છે; પણ અમે તેમ તો તે તેઓ આખરે તો ફેરી જ રે!

અહીં કાલે હું તમારા કાકા સાથે એક ગાઢી નિશાળે ગયો હતો. ...કેટલાક છાકરાઓએ પોતાની ગોપણ બહુ સાકી રીતે વાંધી અને અધરા અધરા કાપકાઓ ગળ્યા. તેઓએ 'જાડ સેલ્ફન ધર્મિક'નું ગીત મને આઈ સંભળાવ્યું. એ એમની બાપમાં રચેલું હતું.....

[પોતાની આદિપ]

[કુસ્મનેની બાળકોએ એમના પિતા પર લખેલા પત્રો]

ખ્યાસ પિતામહી, તમારે કામળ મજરી, કામળ વાંચાને વિશીને થયું કે દિવંસ્તાની બાળકો કેવાં દોતાં હશે એ બેચાર દિવંસ્તાન જ્યારે એક આવીએ પણ કોસાદન કહે છે કે દિવંસ્તાનમાં જ્યારે જ્યાર વાપ હોય છે

અને કોકવાર તો સેરી સર્પો પણ પથારીમાં આવી ચડે છે! એટલે વિશીનો દિવંસ્તાન જ્યારે કસાદ મેલો પડ્યો છે. દિવંસ્તાનના છાકરાઓ વાપથી ખીતા નથી. મને લાગે છે, છાકરીઓ બીની હશે તેથી જ તેમને ધર બહાર જવા દેતા નહિ હોય. તમે દિવંસ્તાનની છાકરીઓને કેમ ન કહે કે તેઓ અહીં આવીને રહે? અહીં તેમને ફરવાહરવાની છૂટ મળશે; અને વાપ તો અહીં ફક્ત ગોપણમાં જ બેવાને મળે.

તમારી વગેરેની દીકરી એલિવિયા

બહાવં બાળકો,

એલિવિયાએ મઠ મેલમાં તમને કામળ લખ્યા પછી આપણા પંચોશી દેવર સાકીમને ત્યાં દિવંસ્તાનનો એક માણસ આવેલો હતો, તેને અમે બપો બેવા મયા. અમે ધાર્યું હતું કે એ એમની જોરે કોઈ કાલો હબરી હશે. પણ તે તો કોઈ દેવ્યમન કે હર્ષસિયન જેવા જ દેખાતો હતો! અને એમણે બોલે ત્યારે પણ હર્ષસિયન જેવા પહેલા કચ્ચાર કરે. તેને અમે તમરો કામળ બતાવ્યો. તે કહે છે 'તમે લખ્યું છે એ મોટે ભાગે રાહેરો વિષે જ સાચું છે. મામલકામાં છાકરીઓને છાકરાઓ નહીં જ છૂટ દોય છે.' મેં તેને દિવંસ્તાનના છાકરી વિષે પૂછ્યું, મેં કહ્યું, તમે કેવા ખરાબ લોકો કે છાકરીઓને ધરમાં જ પૂરી રાખો છો? મારા સવાલનો જવાબ આવતાં તે માણસ કંઈક મુકાયો. એક નિસારો નાખી એણે કહ્યું, 'તમારા પિતાશ્રીએ લખી છે એ વાત, વાત વડીલે સાચી છે; પણ એનો આઈ એ નથી કે અમને આપણી દીકરીઓ વતરી નથી. અમારે ત્યાં ઉકાસી બહુ નાની હોય ત્યારથી જ તેને તેના પંતિને ત્યાં રહેવા જતું પડે છે, વળી પોતાનો પતિ પણ છાકરી પોતે પસંદ નથી કરી, પણ માણસો જ પસંદ કરે છે. ખરાબ લોકો પોતાની છાકરી તરફ કે સો તરફ જુએ એ અમારા દેશના મરદો પસંદ કરતા નથી અને તેટલા માટે જ તેમને ધર બહાર જવા દેવામાં આવતી નથી. હવે એ રિવાજ બોલો પડતો જાય છે અને સ્ત્રીઓને વધુ ને વધુ છૂટ મળતી જાય છે. સ્ત્રીઓને ધરમાં જ રહેતું પડે એ તેમને માટે ફેન નથી, તેમના કુપર અનુવિધાસ નથી, પણ સ્ત્રીઓને ફક્તની પેટે સાચવની નેહકોએ જ ખ્યાલની પોતેલો બેટો. કપાલ હતો. કુસ્મનેના-અજળતાન વરફી તે દિવંસ્તાનમાં આવેલો; પરંતુ તે પણ આખા દિવંસ્તાનમાં નથી ફક્ત મુલકની કાકરીકામાં એ રિવાજ છે જ નહિ.' પછી મેં એને 'જાડ સેલ્ફન ધર્મિક' માવાનું કહ્યું. એણે ના પાડી. મેં કહ્યું 'તમારે નહિ આવડતું હોય.' એ કહે, 'ના, આવડે તો છે. હું નાનો હતો ત્યારે પિતારિયા રાખીનું રાખ દળું. એ આમને પસંદ હતું, ત્યારે અમે 'જાડ સેલ્ફન ધર્મિક' માતા. હવે તમારા રાખ વિષે અમને પ્રેમ રહ્યો નથી.' એ સાંકડે આપણે પિત્રી લાલચેળ થઈ ગયા અને પૂછ્યું, 'કેમ?' એના જવાબમાં એણે એટલું બધું કહ્યું, કે તે મેં સાચું હોય તો, સાચે જ, મને પોતાને એમ જ અનુભવાનું રાખ જ લગતું. તમે જરૂર અમને કામળ લખી સાચો ચિત્રવળી નોંધે કરશો.

—તમારી આજાપારકે દીકરી કંઈકાદન (લાન્સુઆરી ૧૯૫૦) ૨૫

ફેટ પોતાનો કાગળ તમને મોકલવો પહેલાં મને વંચાવ્યા. સાચે જ, તે દિવસે મને થયું કે પેલા હિંદુનું ગાથું બાંધી નાખ્યું. રેવરેન્ડ સા- ઈમન બધી વાત સારી રીતે સાંભળતા હતા, આપણા બુદ્ધિમાની પાતે આજ્ઞાની હતી ત્યારે સાલ થવાને બદલે તેઓ ક્રિકા પકી ગયા. અઈ કાલે એ હિંદુ મને રસ્તા ઉપર મળ્યો હતો. તે એને હાથે રાખી કહ્યું, "તે કાલે કહેલી વાત પુરવાર કર, નહિ તે તારી કાગળી નાંદિયે કાંઈ બદલ માફી માગ. તું કાયર નહિ હો તે બેમાંથી એક તરફ કરીશ." એ મને ત્યાંથી સીધો બુકસેલરને ત્યાં કઈ ગયા, અને મને "અબ્રુલસર" નામની ચોપડી આપી. તે આપણા એક અંગ્રેજી જ લખેલો છે. જી. હાઈમન અંગ્રેજ છે અને હિંદુસ્તાનમાં રહી આવેલા છે. રસ્તે એ ચો- પડી હું આપી વાંચી ગયા. ફેટ પણ વાંચી ગય. આપની કાલે પેલા હિંદુ રેવરેન્ડ સાંભળતને ત્યાં કરી આવવાનો છે. એણે મને ત્યાં મળવાનું કહ્યું છે. કહ્યું મેં હું લઇને ત્યાં જઈશ એ હું નહોતો નથી. પણ નહતું તે એ મને સામે કાયર નહિ હશે કે મું સાચે જ આપણે એવા યઈ ગયા છીએ કે મને થાય છે કે હું આઈ. સી. એસ.ને ગાઠે તેયારી કરું એના કરતાં મિશનરી યજ્ઞને હિંદુસ્તાનમાં તરફ. કાઈ નહિ તે ત્યાંના લોકોને એકસૂતે તો કહીશ કે અંગ્રેજ કાગ બગડી હશે, પણ ખિસ્તી ધર્મે હજી બચત્તો નથી. — તમારો વધારે એક દીકરો લિવિંગમ. શ્રી રાગનારાયણ પાંદડે "વાર્ય"ની સદ્ગીતી, "રઘુવંશ"માંથી રાત્ર "દિલીપના અત્યાચર"નો એક તેલપત્રી પ્રસંગ આસિખરો હતો, જેમાં એ નિસંતાન રાત્ર વસિષ્ઠ ઋષિએ નિરોરોલા ઉપચાર અનુસાર યુવ- પ્રાપ્તિ માટે એ કમિની ગાય નદિની ની સેવક કરે છે, તે દુરસ્તના હિંમોલ્લભનાં નેમણાં વચ્ચે એ ગાય વર સિયને બજા કુંભોદર સિંહ રૂપે આક્રમણ કરે છે અને દિલીપ તેની સામે શરણ- ધાન કરવા બતાં ફાવતો નથી. તેનું સાચું મારણ બમ્બી કઈદિલીપ એ કામગીર મુશ્કિલી પુત્રી નકિનીને બચાવવા. પોતાની ભતસિંહને આપવા તૈયાર થાય છે, એ સમયના તેજસ્વી સંવાદ શ્રી રવિશંકર રાવળના ત્રિવેણી ચિત્ર સાથે એમાં આપેલો.

કુમારોના વિરમદાખતી એક અને સાહસમરી ને વાર્તાઓની પહેલ "કુમાર" હતી. તે પેરી આ અંગ્રેજીમાં (કાચ પ્રથમ) વાર્તા "બ્રિટિશનની બ્રિમ"ના લેખક (અને "કુમાર" હરતવિખત હવ ત્યારે તેના એક આદિ તેત્રી) શ્રી ઉપેન્દ્ર બહે આને તો સૌજન્યના વડા એન્જનિયર છે. "સામી પર્વાનાવાની પાછળ કું હરો?"

"મૃત્યુ" જુલિયાએ જવાબ દીધો: "મૃત્યુ એ પર્વતપ્રાણા એકાંતે જાય છે, પણ તેમાંથી કાઈ પાછું ફરૂ નથી. બલિદાનાની એ ભૂમિમાં નવારને ઝડપી લેવા સૂચ્યે તેવારે જ મેલું છે....."

એવા ઉપાદ સાચે રાક થતી એ વાર્તામાં, એ એક ઉદ્ધવના ગથતા એ અમર કાકાસોના સાહસનું દૈવાંચ અડાં કરત આલેખન છે.

"પૂછા તેત્રી" એ ગથાના નીચે નિહાસ્ય એ તરફથી આપતા પ્રશ્નો ને ઉત્તર આપતા તેનો નમૂનો પણ મેંજવા એવા છે:

"દીવાની ભયોત જીવી કેમ આવે છે? દીવા સળગાવીએ એકથે આપસાની હવા ગરમ થાય છે, અને તેથી તે હવા પાવળી બની જાય થકે છે. આમ જીવે અદ્યતો હવાને પ્રગટ નેત્રોતે જીવી રાખ્યા કરે છે. પવનને અપારો આગે તો ભયોત નીચી નમ.

"આજુનો પહેલો કાગળ" એ ગથાના નીચે શ્રી રંકી કાલેકરે, જોડિયામાંથી એક પુત્રે લખેલા પત્રના રૂપમાં, એનાં ભાગમાં પાછાં એક એ એ નિરોપ આવાંકિત આલેખન કરે છે તે, હાલથી સ્મર રીતે

હતાયું છે. એનું સાદિત્ય આપણે ત્યાં બહુ મૂલ્ય લગાવે છે, એ વાંછા પત્રમાંથી એક વાતની આગળ:

"બીને પણ મેટા અન્ન-ચા" મને થયો છે. હું હવે શીડુ એ

તમારી ઉચ્ચાદરી, મારા મન માં આ વાત બહુ વિષય થયેલાં હતી. બિલ્ડીએ કહ્યું ઉપર બાથે છે અને ત્રાસ મારે છે તેનો મેં એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો એક વિષય મારાતર નિરાળમાં આપતાં મેં હું મેરેજે જો મારે એ પ્રથમ ઉપા- રામ્બીને સામનવાનો નિષેધ કર્યો અને પ્રથમને મારે મેં મારતરની પુરસ્ક્રમાયે શોધીએ બીધી મારી. એકલામાં મારતરને આપાજ આવ્યો અને તેો રોષાચ પડ્યો એ સેરી ગયા. પેરી ટાંચી કાઢવાને વખત ન અબધા. મારતરે દોષેવાં મિત્ર આપ્યા હોવા પુરસ્ક્રમાયે કા. — મેક રોના કે તરત જ શક પાડતા કહ્યા અને વિદીરે મને સારી પેટ માર્યો. હવે મારી

પણ તેજ અગ્યા દુખની દોષાધી આ કાગળ પણ બેસીએ એ જ મુદ્દે.

કવિ વિષ્ણુવન વ્યાસનાં કાવ્યો તેા આત્ર આભ્યાં ન કરતાં. તે પેરી આ અંગ્રેજીના કાવ્ય "કોમાર"માંના "કુમાર"ના આલેખનની એક વાતથી હરિત અકબની અંદર નેત્રી બારકરની ભયોતિ થયો; આકેરી યોવનની એરી તન માટે ભૂખની અંગ્રે;

કામનીય હાંતિ, હૃદય હલાર: વિભવંત દો બાજુ રૂમર આરામને એ અપુટ ખમ્બો, અબજ હપનામનની પાછ; હવતરની ભયોત ભયોતિ, માનવ-કુત્રોતે રસ એકામ્બ; કુમુમાયુષ નવ-ધનુરેકાર: વિભવંત દો કાચ કુમાર.

કવિશ્રી નાનાલાલની પ્રારિત સાથે પ્રાટીકી શ્રી શુકલાલ દુત્રની "કુલપતરી" "કુમાર"માં જ પ્રથમ પ્રકટ થયેલી. તેમાંની વાતની:

"મેં અવતરું કહ્યું થે કહ્યું નથી.

ભયારે તારાથી નેમણે વાઈ કું ત્યારે મારી સર્વ સંજિએ અકોષ થઈ ભથ છે; અને ભયારે મું તનક દોષ છે ત્યારે હું તારા સોઈર્થે મુગથ થઈ ભઈ છું

મું જ કહે કે હું શ્રી રીતે કાંઈ કહે"

અને, મંધીએ નિર્ધાર્યો માને કે શીને એ કાગળમાં લખેમાં સંખા- નેમ દયાભાગ્યોથી અગરનચરે કાગલાવાકરે એ પેરીનો એક ભુ માર

"નિર્ધારે ને રેવળ આલખિયાનું સાખન માને છે તેને આલખિયા થયું અચી નથી; અને કે નિર્ધારે ખીલજવાની સૂચ સુચિથી નિર્ધારે એને છે તેને આલખિયા એની મેલે અથા રહે છે નિર્ધાર્યો નીકે રેવળ તેને નીકેના કે તમ્બોનો પમા રાક થઈ ભથ એનું કે નિર્ધાર્યો થીક તમને ખત થતી દે તે તેા તમને અચંખ બનાવે છે. પણ કુકા પાર્થેની સંજિ તમારામાં નહિ રહે. બની નિર્ધાર્યો તેા તમને ખાત્ર મુશીખત સામે યો રહેવાની ને તેમાંથી નીકે ભવાની સંજિ આપે."

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

આ નીચેના પત્રો 'પત્રચિત્ર'ના નથી પણ પરદેશના તે છે ન

એના લેખક મી હરપ્રસાદ બહે એકદલ દાયકો બાલશિક્ષણની સાધના કરી છે અને

પોતાની એ શક્તિઓ માટે, મેડમ મૉન્ટરેસોરી હિંદમાં હતાં ત્યારની એમની પ્રસંસા મેળવી છે. એ કપાસના એ ફલવની બનીને પરદેશમાં એમને કેવું અમર્યાદન અપાવ્યું છે તેની, તથા હવેનાં શૈક્ષણિક અને સામાજિક જીવનની માહિતી આપતા તેમના આ પત્રો રસસ્પર્શ નીવડશે.

મુરબ્બીશી રવિશાહ,

મૉન્ટરેસોરી પરિષદમાં એકવીસ દેશના રાજકીય ને શૈક્ષણિક પ્રતિનિધિઓ દાખલ દતા. અનેક બાપણે થયાં. સૌ બાપણેનો પ્રધાન ચાર Peace & Education હતો. પદ્ધતિના નિષ્ણાતોમાં મારું બાપણ 'Observations of a child from six months till six years' ઘણી ઘણી કક્ષાનું ગણાયું. સર્વ દેશના પ્રતિનિધિઓએ મને ખૂબ ન અભિનંદન આપ્યાં. વળી સગમ પરિષદની સમાલોચના કરતાં ડૉ. મૉન્ટરેસોરી એ મને બહુમાન આપ્યું. તેમણે સમગ્ર દેશોને ઉદ્દેશીને કહ્યું, 'Mr. Bhatt's experience is an exemplary one in the educational world.' મારા અગિયાર વર્ષના કરેલા પ્રયાગનું સારૂં મનેગમ્યું, આને પરિણામે મને રિવરક્રોન્ડ, કોન્સ, હોલ્ડેન્ડ, રવીન અને લંડનથી બાપણે કરવા માટે નિમંત્રણો મળ્યાં. વળી લંડનની Psychological associationના અધિકારી ડૉ. રમાઈ તરફથી મને આ બાપણને પુસ્તકમાં રિપોર્ટ કરી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવી અને પ્રકાશન તેમણે માથે લેવા પછી કહ્યું, આમ યુરોપમાં મારી આગેય કાર્યક્રમ મુંદરીતે નહીં બેસતાં હતાં, તેવામાં એના પ્રતિભાસપત્ર કેળવણીશાસ્ત્રો એ બર્મિંગહામ યુનિવર્સિટીમાં Child Psychology અને Educational Psychologyનું ફિઝિકલ વિચારવાનું સૂચવ્યું. હું તે પ્રત્યક્ષ એટ નહિ તે તો કોઈએ નહિ, બધા ન લખે છે Pl.D. હશે. સૌએ મારા માટે મહામહુ પત્રો આપ્યાં, મને વિચાર થયો કે લંડન કેમ ન લઈ 1 આપણી embassyને મળ્યો. તેમણે મને કહ્યું, બર્મિંગહામ Child Psychology માટે વધુ પ્રતિષ્ઠિત છે. પણ આ બધી રહિયુરત યુનિવર્સિટીમાં અમુક સમય પહેલાં અરજ કરવી ન લેઈએ; ઈન્ટરવ્યુએટ હોવા લેઈએ. છતાં મારી અરજ સાથે મારું બાપણ મોકલ્યું. મને interview માટે લંડન અને બર્મિંગહામ બોલાવ્યાં. બન્ને જગાએ ને પ્રકાશનની વચન તેને de-education committeeના પેનલ ઉપર મે ખૂબ સુંદર અસર કરી. સૌ હમેશવારોમાંથી વીસ ન પસંદ થયાં. સૌ જુદાજુદા દેશના કેળવણી ખાતા તરફથી મોકલાયેલા હતા. બધા પ્રથમ કક્ષાના ને દસદસ વર્ષના અનુભવી શિક્ષકો, ઇન્સ્પેક્ટરો ને ટ્રેનિંગ કૉલેજના લેક્ચરર હતા. આમાં મને રયાન મળતાં મને લાગ્યું છે આ એક સફળાવની માત છે. લંડન અને બર્મિંગહામ બન્ને જગાએ ને પ્રકાશન થયો. પણ બર્મિંગહામનો કોર્સ મજા લેવા પ્રકારનો હોવાથી હું એને લેગયો.

અહીં અભ્યાસ એટલો સખત છે અને એટલા બધા કલાકનું કામ માગે છે કે અભ્યાસોતર કોઈ પણ કામ કરવાનો અવકાશ રહેતો નથી. સવારના આઠથી સાંજના છ સુધી સતત યુનિવર્સિટીમાં કામ રહે છે, અને પછી થેર આવી યજનગ પાંચેક કલાકનું કામ રહે છે.

યુરોપ આખો ત્યારે કમ્પના ને હાલ કે મારે બાર મહિના રહેવું પડશે પણ હવે તો દેડ આસન કરી જતું દેડ૫૦ સુધી યુરોપમાં ન હું.

તિ. દરસાઈના પ્રજામ

પ્રિય બાઈશી આચાર્યશ્રી,

હું મૂળ આલ્બા આન્તારાષ્ટ્રીય મૉન્ટરેસોરી પરિષદમાં બાપણ કરવા. પણ મૉન્ટરેસોરી ને અન્ય પદ્ધતિએ ચાલેલી શાળાઓનું અવલોકન કરવા ને એ નાનકડો કાર્યક્રમ વેગળો મૂકી ઘણી મોટી જવાબદારી લઈને અહીં બેસી ગયો. આને હવે પાંચ મહિના યુરોપમાં આલ્બા પછી હું તમને સંબંધે કહું છું કે ને યાતનાઓ, ને સંચયો અને ને અકસ્મ અભુત્તવા લેવા પડ્યા છે તેથી તો મને શિક્ષણનો સાચો માર્ગ દાખ લાગ્યો છે. પરમાત્માએ કેવળ કૃપા કરી કે મને કેવળ પ્રિન્સિપાલ યુનિવર્સિટીમાં આશ્રય એવું રયાન અપાવ્યું. અહીં કેવળ બેઠતી સંસ્કરણ કે પ્રવાસથી શિક્ષણનું સાચું ઢાંઢે મળવા મળે ન નહિ, અહીંની શાળાઓમાં ને પલાઈ મારીને બેસવાની તક મળે તો ન અહીંના શિક્ષણનો, અહીંના સમાજનો ને અહીંના શિક્ષકો કે માળાઓનો પરિચય થાય...આ દેશના લોકો ઘણા ચતુર છે, દીર્ઘદષિવાળા છે. સાચા democrat છે. આ દેશમાં કૉમ્યુનિસ્ટની સંખ્યા ઘણી ઘણી છે, છતાં એ આ દેશમાં કૉમ્યુનિસ્ટ આવતાં હજી ઘણી વાર લાગશે. તેનાં કારણો નીચે મુજબ Labourને સંપૂર્ણ સંતોષ આપવા પૂરતો પ્રયત્ન સતત થાતુ દોષ છે. અહીંનો કોઈ પણ માણસ મુખ્ય ન રહે, કપડાં વિના કે ધરનાર વિના ન રહે, તેમજ માટે કોઈ પણ ધંધા માટે-પછી તે બસ કંઈકરતો હોય કે ધરમાં કામ કરનારી બાઈનો હોય, કે આડું માળવાનો કે પોસ્ટમેનનો હોય-તો પણ તેનો સાપ્તાહિક દર (પગાર) ૪ પૌંડ ૧૦ શિ. થી ઓછો હોઈ શકે નહિ. આથી વધારે હોય, પણ આટલો Basic salary તો ખરો ન, અહીંનું જીવન ખર્ચાળ છે, ચોંપવારી પણ છે; છતાં આ પગાર એક વ્યક્તિ માટે પૂરતો છે. ને માણસ એટલો ન હોય તો અને તેને સિગારેટ સિગારેટથી જીવન ન હોય તો તે આટલી રકમમાં ધણી ન સંતોષ કારકરીતે રહી શકે. એક કાજલો આપું. ધારો કે આવો માણસ કોઈ કુટુંબમાં રહે તો તેણે અઠવાડિક વધુમાં વધુ ૨ પૌંડ ૧૦ શિ. આપવા પડે. તેમાં સવારનો નારેતો, સાંજનું ખાણું, શાંતિનાં આ ને નારેતો, તેમજ રહેવાનું ભગાં તેની પચારી, લાઈટ, બાપસપણે આવી ગયું-તથા ઓરડો સંપૂર્ણ સંલેવેલો Furnish કરેલો મળે. ફર્નિશ-ઓરડામાં સામાન્યરીતે બે માણસો રહેતા હોય. બપોરનું ભોજન કોઈ પણ હોટલમાં કે રેસ્ટોરાંમાં લઈ લે. આ લંચમાં વધુમાં વધુ ૨ શિ. ૩ પેન્સનું ન ખાણું મળી શકે; પણ ધણે ભારે લોકો ૨ શિ. વિંચથી વધુ ખર્ચતા નથી. Working class તો આ ખાણું રહેલ શિક્ષકમાં પતાવે છે. વળી શાંતિ અને સિવારે તો ને વધુમાં હોટલ દોષમાં લંચ Lunch પણ આપવામાં આવે. આથી વધુમાં વધુ અન્ય ૧૫ શિલિંગ થાય. સિગારેટમાં પેસા વધારે થાય, પણ તે તો સૌની ઇચ્છા મુજબ છે. રહેવા ખાવાનું અર્થ ૨ પૌંડ ૧૦ શિ + ૧૫ = ૩ પૌંડ ૫ શિ. થાય. એટલે, કપડાં વગેરેનું અર્થ અ-

ભૂમ. ડૉક્ટરનું કે કલાનું કાંઈ પણ ખર્ચ આપ્યા રાખ્યા નથી. ડૉક્ટરને કેસ પ્રમાણે શાળા પૈસા આપે, વળી દવા માટે હિમરેટની રકમનો રકમ કલાક લેવાડી હોય. ડૉક્ટરને ટેલિફોન ફરો તે ઘેર આવી નહય. તમે ડૉક્ટરને ગમે તેટલી જખમ લેવાંથી રાહો. દવાખાનાં પણ કલમ પ્રકારનાં, ન્યાં ફરોને યર કરતાં પણ સારી માનજત મળે. ડૉક્ટરને મન પૈસાદાર, મધ્યમ કે ગરીબ સરખાજ, ડાહ્યુ કે તેને તો ફરડી પાસેથી પૈસા લેવાના હોતા ન નથી. આ સમયકાળી પ્રબલને ધણી ન રાહત છે. નોકે આ હજી પ્રાયોગિક દશામાં છે. આમાં ને આ પ્રબલ સફળ થશે તો આ પદ્ધતિ આશ્ચર્યક નથી, પણ ને અઘરું નજીયારો તે પ્રિક્રિશન હીક ૧ સિલિન રાખવા વિચાર કરે છે.

હવે સિદ્ધાંત સંબંધી : નસેરી શાળાઓથી માંડી મૅટ્રિક સુધીનું શિક્ષણ લઈને મફત મરદતને અર્થેથી, ચોપડીઓને રહેસનરીતો ખર્ચે નહિ. બધું જ શાળા પૂરું પાડે. પાંચથી ૧૫ વર્ષ સુધી શિક્ષણ રાખવાત. ૧૫થી ૧૭માં મફત છે કે નહિ તેની ચોક્કસ માહિતી નથી. વિદ્યાર્થી ૧૭ વર્ષે મૅટ્રિક પાસ થાય છે. પણ અહીંની પ્રક્રિયાઓ ફેર છે.

નસેરી શાળાઓ એ પ્રકારની છે. 'ડે નસેરી' અને 'નસેરી'. જે શાળાઓમાં માળખા કામ કપર ન્તાં હોય તે બાળકોને માળખા સુવારના સાત વારગે આવી શાળાઓમાં મૂકી નહય અને અન્યે સાત વારગે લઈ નહય. પણ આની શાળાઓમાં શિક્ષક બાળકને મા કરતાં પણ અધિક જવાબથી સામરે. નસેરી શાળાઓમાં બાળકો સામાન્યતઃ બેથી પાંચ વર્ષ પૂર્વે રહે. પછી ૫થી ૭ ઇન્ફન્ટ શાળાઓમાં ને ૭ થી ૧૨ જુનિયર કે પ્રાયગરી શાળાઓમાં ને ૧૧+ (પૂર્ણ થતાં) બાળકો હાઇસ્કૂલમાં નહય. અગિયાર વર્ષ સુધી બાળકને તેમજીકાને કોઈ પણ પ્રારાનો બોલે નહિ. આ વર્ષે દરમિયાન પરીક્ષાને વર્ષે જુલિજીગાપની પ્રકીક કરસોડીઓથી (બાળક ન જલ્લે તેની રીતે) થકાસવામાં આવે પણ આ કરસોડીમાં નાપાસ થાય તોપણ બાળકને એક વર્ષ પાછળ મૂકવામાં ન આવે. અહીંના સર્વે કોલેજીકરો માને છે કે બાળકને એક ને ઘેરજીમાં બે વર્ષ રાખવાથી કે ગરારી પાઠશાળી તેને આનંદકિ પક્ષે પૂણે પડેલો છે, કે કહી બેરવાઈ કરી રહાતો નથી. ૧૧+ આ ગરેરે સંકલિષ્ણ બંધ થાય છે, કારણકે અહીં સી માને છે કે ૧૨ વર્ષની ગરેરે બેને નહિ(સેર)ના પ્રકો લુકા પ્રકારના હોય છે. આથી ૧૨ થી ૧૭ ડાકરા-ડાકરીની નિશાળો જુડી; કોલેજમાં પણ સંકલિષ્ણ.

હાઈસ્કૂલના જુડ પ્રકાર કરવામાં આવ્યા છે. ગ્રામર સ્કૂલ, સેકંડરી કોલેજ અને ટેકનિકલ સ્કૂલ ૧૧+ (૧૨ પૂર્ણ થતાં) વિદ્યાર્થીને આવ સ્ક્રિપ્ટ અને બાપાનો ને test આપવામાં આવે. પતિહાસ, બીજીય, વિજ્ઞાન વગેરેનો નહિ. એકે આ કરસોડીમાં સામાન્ય જ્ઞાનની પરીક્ષા તેમ હોય ન; પણ તે બાપાની test તરીકે. સામાન્ય જ્ઞાન તરીકે પણ નહિ. ગણિત અને બધાની કરસોડી કપરથી વિદ્યાર્થી દવા પ્રકારની શાળામાં કયાં જવા લાયક છે તે નહીં થાય. આમાં ગ્રામર સ્કૂલમાં જવા માટે ઘણી કાંચી કક્ષા જોઈએ. કારણકે ત્યાંયા વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટીમાં બેસવાના. આથી આમાં ગ્રામ-રીસ ન રહા વિદ્યાર્થી લેવાય, અન્ય વિદ્યાર્થીઓ સેકંડરી કોલેજ અને ટેકનિકલ શાળાઓમાં નહય. ન્યાં તેમને શિક્ષણ તે કાંચા પ્રકારનું જ મળે, પણ પરીક્ષાના બોલે ન હોય. આથી વિદ્યાર્થી તેની રૂચિ અનુસાર વિષયો પસંદ કરે અને પ્રશ્નિ સામે. ગ્રામર સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ મૅટ્રિક પાસ થયા પછી હોલોનેમાં નહય. આ વિદ્યાર્થીઓ ન શિક્ષણના મધ્ય-સ્ત્રાયક ગણાય. અહીં પ્રાથમિક શિક્ષણ, માધ્યમિક કે યુનિવર્સિટી શિક્ષણ હોય છે ન ખતર આપવામાં આવે છે

જે (નસેરી ૧૫૫૦)

અહીં કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કરતાં પહેલાં તેને લગની કોલેજમાં લાવી જ લઈ સર્ટિફિકેટ મેળવવું જોઈએ. સેકંડરી શાળાઓ આંધ્રા કંધારી લાવી મને ધણી અવકાશ આપે છે. વગેરે. પણ લાવી મેં. અને આ લાવી મને પરિણામ મેં બંને અર્ધો મેળવે છે. આપા લોકોની કાર્ય-ક્રમતા ધણી હોય છે. વળી અહીં પરીક્ષાનું તાર નાનપણથી લઈ નાનપણે પૂરેલું હોવાથી કોઈ પણ જુવાનમાં અવ્યત આગમિયાસ આવેલો હોય છે. વિદ્યાર્થીનો વૈદરની પણ કોલેજ ન સારી રહે છે. ગ્રામર સ્કૂલમાં પરીક્ષાને ધણીવાન છે પણ ન્યાં ન્યાના વિદ્યાર્થીઓની કક્ષા સામાન્યતઃ લગી હોય છે, તેથી ઘણી બધી આવી શાળાઓમાં ગમેજા વિદ્યાર્થીને રવકપતાનુભવ પામવાનો અવકાશ રહેતો નથી, કારણકે તેની પસંદગી તેના યુગ્મ કપર ન કરવામાં આવી હોય છે.

શાળાઓનો સમય સુવારના ૬ થી ૧૨ અને બપોરના બેથી સાડા ચાર સુધીનો સામાન્યતઃ હોય છે. શાળામાં જગવાની ભવ-વર્થા સામાન્યતઃ લગી હોય છે, તેથી ઘણી બધી આવી શાળાઓમાં પડતી નથી. છતાં આ કોલિયાત નથી. શાળામાં અપવાદ મેળવ માટે પણ ખૂબ જ તોડારી સાચવામાં આવે છે ખૂબ જ પોલિસ બેચારક. આ બાલ અલગિયાના રોડથી બે સિલિન કોરમાં આવે. બે વિદ્યાર્થી ગરીબ હોય છે તેને મફત; અને તે કોઈ પણ પ્રારાન લેકે સિવાય. સર્વત્રે સાડા કસે અને લાંન સાડા વલ્લે કરેકે વિદ્યાર્થીને શાળા તરફથી અર્ધો અર્ધો રતલ મફત કમ મળે.

શાળામાં વિદ્યાર્થી અવધાસમાં પછાત પડતો નજાય તે તેને સમજા રીતે મદદ કરવાના કપાય મોલય. વિદ્યાર્થીનાં પછાત પડવાનાં કારણો શોધાય, અવધાસની ને કેવળ મુશ્કેલી હોય તે તેને અટકાને આસ વગેરેમાં સેગલવાની સેગલક કાંચ. વળી વિદ્યાર્થી શાળાં કાંચો છે કે શાપી પછાત છે તે નજાય યોડીકે વિધિ હોય છે તે બેરખા નજાય બેવી છે. વિદ્યાર્થી પછાત નજાય કોઈયે વર્ગ-શિક્ષક તેના વિષે હેડમાસ્ટરને વિષાઈ આપે. હેડમાસ્ટરે તપાસ કરી આ વિષે ડૉક્ટરને સમજાવે આપે. ડૉક્ટરે તપાસ કરી Psychologists યોડીકે આપે, અને સાથે સાથે Psychiatrists social worker બાળકની સામાજિક પરિસ્થિતિનું અવધાન કરવા માટે તથા તેનો ગાળાપ સાથે પ્રહાસત થાને. આ સુધી વિધિ થાય પછી બાળકને માટે યોગ્ય કપાય લેવામાં આવે. આ દેશમાં બાળકને કોઈ પણ પ્રકારે સજા કરવું પડતું નથી. વપર નજીવેલી આપાન-પ શાળાઓ ઉપરાંત મૂકે બાળકો માટે, અનાથ બાળકો માટે, મેંડ જુલિયા બાળકો માટે તેમજ બેડરો મૂકાં કે અંધ બાળકો માટે પણ ધણી ન સારી શાળાઓ છે. અહીં માનવધનની ઉં ન્યાં પ્રબલે રેલવળીની અને બાળક ગરેરની વપાઈ નથી ત્યાં પ્રબલ સંકાર ન રહે તે સવાબલિષ્ટ છે. આથી પણ કોરપુનિયમનો ૨૨ અર્ધો બોલો છે. કોરપુનિયમ કપારે આવે તે ન્યાટે પ્રબલ કોલેજીકલ નહ, તેને છપવાનો પણ મેંડ કપાય ને સેંડ તમારે. આથી આ લોકો-એ પ્રબલતા યોડીકે પ્રકાનો પછી ગ્રીજુવરકીકે આજુવાગારીપો છે.

હવે સિદ્ધાંત વિષે. અહીં નોકે હજી સિદ્ધાંતો પૂરેનો સેતોય નથી, છતાં તેમને સંતુષ્ટ રાખવા ખૂબ જ પ્રયત્ન થાય છે. અહીં સિદ્ધાંતમાં પ્રકારની પારખર રપાઈ બંધ કરતા કપાય શાળાઓ, જેથી સિદ્ધાંતો ને જીવમાં હોય તે જેવમાં જ સેતોયકારકીને કરે ન. માધ્યમિક શાળાઓ શિક્ષક હોય કે લાઈફ લગે, તેને વાર્ધકીઓમાં કોલેજ ૨૦૦ પોંડ પકાર મળે, અને તે કમલઃ ૫૦૦ થી ૫૫૦ પોંડ સુધી પડેલો ન. વળી ને ડેડ ગારાટ હોય તેનો પણ પકાર છે.

પપ૦ ચૌડ જ; પણ તેને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પ્રમાણે અંજાવન-સ આપવામાં આવે. આમાં અંજાવન-સ લગભગ ગણેશી ગાંડી ચારસો પૌંડનાં વધારેમાં વધારે હોય છે. પણ આમાં તેની જવાબદારી અને તેનાં કામ પૂર્ણ થાયે હોય છે. લગભગ કોઈ પણ વ્યક્તિ એટલેક માસ થયા પછી જે વર્ષની રૂઢિનિર્ન લીધા વિના શિક્ષક થઈ શકે જ નહિ. વળી શિક્ષણનો ઇતિહાસ અને ગાનસંસ્કાર તેના આપદરકે અવધાસકર થયેલ છે. શિક્ષણને માટે અહીં વધુ મદદનાના કે એવા ફંકા અભ્યાસક્રમે કઠી હોતા નથી. શિક્ષણને અહીં ખૂબ જ પવિત્ર અને જવાબદારીભર્યું ધંધો માનવામાં આવે છે. શિક્ષકોએ પણ ચોતાની પ્રાયાશિકતા સિદ્ધ કરી જતાય છે.

ગે.અહીંના પ્રાથમિકશિક્ષકોમાં અને પ્રોફેસરોનાં તેમજ સામાજીકોના નેકરોનાં ચુદ્ધજન નેતાં છે. અગ્રાની યુનિવર્સિટીના એક વિભાગના નેકરને ત્યાં હું ચાર પાંચ વાર ગયોહો. તેની જ્ઞાન આપણે ત્યાંના ચારસોથી પાંચસો રૂપિયાનો પમારદાર પણ ન માળતો હોય તેવું સમજવડાણું અને વ્યવસ્થિત નેહું. જે કે આ વાત મને મહેતવની નથી લાગતી. પણ તેનો રાજપ્રીય ક્ષેત્રનો અને દૈનિક સમાચારોનો અભ્યાસ નેહું હયો જ નાનુંલય થઈ ગયો. તે દષેષ સવાર-સાંજ જે છાપાઓ ચોતાના અંગે ગોગાયે છે, તેનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે છે. જે પછણું ભાઈ અહીં રાજપ્રીય પસા ફેરતા છે અને તેમને મને હાઈ ખ્યાલ આપી શકશે. તેણે Liberals, Conservatives અને Labouritesનો મને એટલો મુંદર પરિચય આપ્યો કે હું તેના ઉપર શુદ્ધ થઈ ગયો. જે પછણું કયા પક્ષ ચૂંટણીમાં હતયો. તે હશે કે હું તે Labourite છું અને એ પક્ષ જ હતે તેમ જણાયું. હતાં જે લિબરલ અને પસાને balance છે. તેથી લિબરલો ઉપર થયો આધાર રાખે છે. હતાં જે એટલું શ્રાક્ષ છે કે અગ્રાની પ્રભુ ગાનસ વિચિત્ર છે. મન્દૂર પક્ષ જ હતયો, મરજુ કેલાલ પસા પમારદાર ફર ર પી.

હિંદી પત્રચિત્રો

(442) Tbakorbhal G. Patel, 10, Ganpat Bhuvan, Bombay-7-23, Music, Stamps, Coins; (443) Sani Kantilal Jayantilal, C/o Sani Gangadas Ratilal, Gul Bazar, Bhavnagar (Saurashtra)—19, Stamps, Reading, Politics; (444) Priyavandan R. Shah, C/o Ratilal Mohanlal Shah, Masjid Pole, Kadi (N.G.)—18, Stamps, Coins; (445) Chandu, C/o Shobha Engineers, 65, Siyaganji, Main Road, Indor (Madhya Bharat)—19, Stamps; (446) Jagdishkumar R. Desai, Kinariwalla Building, Raikhad, Ahmedabad—15, Stamps, Photography, Music; (447) Rajnikant, C/o Dr. Vardhmanbhai Gulabchand, Brahm Pole, Sanaad (Ahmedabad)—18, Singing, Dancing, Photography, Stamps, Sports; (448) Kishorkumar Savailal Shah, 1290, Talia's Pole, Sarangpur, Ahmedabad—19, Correspondence; (449) Chhibhabhai P. Patel, Arda Falia, Matwad, Via Jalapur, (Surat)—21, Stamps; (450) Ganeshebandra C. Patel, C/o Dayalbai Patel, Vansikra Falia, Matwad, Via Jalapur, (Surat)—18, Stamps; (451) Mahendrakumar Kantilal Shah, C/o B. D. Gandbi, Bazar Gate St., Fort, Bombay-1—17, Cricket, Music, Photography; (452) Shantilal N. Parekh, Jala Balashram, Palitana, (Saurashtra)—20, Stamps, Swimming; (453)

17 શિ. હતા તેને બદલે હવે તેા ઓળામાં ઓળા ૪ પી. ૧૦ શિ. અસાદિક મળે છે. અને હજુ પણ એ પક્ષ ધણી સમજદ આપશે. આટલી રાહત છે, છતાં એ એક જ અપરિત જનાવ મન્દૂર નેતાઓને ઠાયે બને તેા મન્દૂરો ઉદ્દની ધડીએ રુઢિચુસ્તોને પણ મત આપે. મન્દૂર પક્ષના સેતોપથી અહીંયાં ઉત્પાદન ધણુ જ વધ્યું છે. દેશમાં પરચેઈક ટેકસ બાયકર છે પણ નિકાસની ધણી જ સમજો છે. એ જ બને તેમ ગાલ નિકાસ કરવાનું રીંગું ઇષય છે. આ બાબનો રસ જ્ઞાનચરિતો વાંચવાનો ધણો. વળી માનસસાક્ષનાં બાપણો થતાં હોય કે Intelligence Tests ચાલતા હોય તેા તે વખતે એ અનુભવ લેવા બેસી નય. આ છે અહીંના એક તદ્દન સામાન્ય મન્દૂરવર્ગના માણસનાં જોખ, માનસ અને જ્ઞાન. આ પરાવાળા વિષે એટલું લણું તેટલું ઓછું છે. આ પરાવાળો માત્ર ૧૪ વર્ષની ઉમર સુધી ફાજલાય શિક્ષણ પામેકો છે, પણ આને તે શિક્ષણનું કામ જતે રીપ્પો છે, અને સાદિત્વનાં સારાં પુરતકો કે માનસ-સાક્ષને લગતાં બાપણો સમજ શકે છે, તેમ કહું તેા વધારે પડતું નથી.

અહીંની પ્રભની શિરત ધણી કઠક છે. કાંઈ પણ મીટી દુકાનનાં નયો, ગમે તે વરડે દ્યો, પછી દુકાનદાર નયે કે ન નયે, પણ કોઈ પણ વ્યક્તિ કશી જ વરડે ખાનગી ઉકાવવાની કલ્પતા પણ ન લાને, સિપાઈઓ પણ ધણુ નક, રસ્તાઓની પૂરની સામજવાળા અને ગુનો થયો હોય તે જગાએ માનસસાક્ષીની દૃષ્ટિ ગુનાની તપાસ કરે. ગમે તેવા ગુનેગારને પણ મારડુનો ભય જ નહિ. દેશન યથેચી વરડુઓ હોય તે કાનાં જાનરથી લાવવા ભાગે જ પ્રયત્ન થાય. પણ આ બધી શિરત થાશે જ બરેબર, સાચા શિક્ષણથી યાજો ઉપર જ પ્રભની સંસ્કૃતિ અને હરિતનો આધાર છે તે આ પ્રભ સારી રીતે સમજે છે. તાનવણથી જ ખાનકો ગીરવવાળું અને તેજા સર્વે કપાશે થોભય છે. સિ. દરમસદાનાં વૈદન

Sanatkumar Jorsliub Kavi, Kavi-Niketan, Palitana (Saurashtra)—18, Stamps, Coins, Literature, Photography; (454) Mehta Dhimant, C/o Pramodaraj H. Mehta, Engineer, Mankada Pole, Nadiad (Dr. Kaira)—18, Reading, History; (455) Chinu A. Shah, Chodbari Nivas, Sabarmati, Ahmedabad-5—20, Gandhism, Literature, Stamps; (456) Jayantilal Prabhasanker Tolia, Dania St., Vankar (Saurashtra)—16, Science, Stamps, View-cards; (427) Gajanan Shankar Ghode, Nandarbarkar's wada, Dandiya Bazar, Baroda—18, Astronomy, Culture, Stamps, Reading; (458) Chandrakant Shankar Ghode, Nandarbarkar's wada, Dandiya Bazar, Baroda—16, Stamps, Reading; (459) Shantilal Kalyanibhai, Karansinhji Square, Chhaliapur, Limdi, (Saurashtra)—21, Stamps, Singing; (460) Vaidya Dinkerrai B., Divanpara Rd., Ramchandara Aus., Bhavnagar (Saurashtra)—20, English literature, Chemistry; (461) Dineshchandra L. Shah, Girdhar Gokal's Building, Tower Rd., Mangrol (Saurashtra)—17, Music, Painting, Reading, Touring; (462) Kumudchandra Jeshingbhai Vora, C/o Jeshingbhai Kalidas Vora, Pada Pole, Gandhi Rd., Ahmedabad-17, Stamps, (463)

ટિકિટસંગ્રહ

આજનો સંસારવ્યાપી દેશખ

એ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટસંગ્રહ વિશે વધુ જાણવાં પહેલાં ટિકિટો ને તેના સંબંધનાં જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ વિશે માહિતી મેળવી જરૂરી છે.

સંદેશ અને સમાચારો શોધવાની જરૂર તેનાં માણસમતને થોડાની સંસ્કૃતિની શરૂઆતથી જ પડી છે અને તેણે તે માટે અનુરૂપ પદ્ધતિ યોજ્યા કરી છે. ઇતિહાસ પરથી પણ આજની ઢબની ટપાલ-પદ્ધતિ ક્યારથી હાજર થઈ તેની નિશ્ચિત માહિતી આજ સુધીમાં તો એટલી મળે છે કે ઇ.સ. ૫૫૦ પછીમાં ઈરાનના રાજા સાયરસે તે દાખલ કરેલી, રોમન સામ્રાજ્યમાં પણ એ પદ્ધતિ ધણી પ્રચલિત હતી અને માર્કે પાણોએ ૧૩મી સદીમાં કરેલા પ્રવાસના વર્ણનમાં તે ચીનની ટપાલપ્રેશ એનમૂલ હોવાનું જણાવે છે.

પણ દુનિયાના ઇતિહાસમાં સૌથી પ્રથમ ટિકિટ તો ઇ. ૧૮૪૦માં ઈંગ્લેન્ડ જ બહાર પાડી તે અગાઉ ત્યાં ટપાલની વ્યવસ્થા તો લગભગ ૩૦૦ વર્ષ પહેલાંથી—ઈ. ૧૩૪૦થી પ્રચલિત હતી જ; પણ તે ફક્ત સરકારી કાગળપત્રો પૂરતી જ, જનસામાજ્યને માટે તો તે ઇ. ૧૬૩૫થી શરૂ થઈ તે અગાઉ ઇ. ૧૬૦૬માં પાર્લમેન્ટ કાયદો હતીને ટપાલ-વ્યવસ્થાને હસ્તેત હાથ પાડી હતો અને તેની વ્યવસ્થા હરરાજામાં હલરે આપીને ચલાવવામાં આવતી, આ રીતે ઇ. ૧૬૦૦માં તો ઢેચી બિશપ નામના એક માણસે પોસ્ટ-માસ્ટર જનરલ બનવાનો હુકમો ૨૧,૫૦૦ પૌડ આપીને રાખેલા; એ માણસ ખાસ મેંધપોત તો એ માટે છે કે પોતાના હાથમાંથી ટપાલમાં પસાર થતા દરેક પત્ર પર તારીખની પોસ્ટમાર્ક મારવાનું તેણે ફરક કર્યું. એ વખતે વ્યવસ્થા એવી હતી કે ફરક મુખ્ય આમમાં એ 'લેટર-આફિસ' રહેતી અને સૌ પોતાના કાગળો ત્યાં આપી આવતા, ત્યાંથી થોડેસવાર 'પોસ્ટબોય' મામપરમામ પત્રો પહેંચાડતા. પણ સામાન્ય મામ તથા નાનાં આમમાં સુધી આ વ્યવસ્થા પહેંચી નહિ, તેમાં પત્રો આનની વ્યવસ્થા એ ટપાલના બધા પત્રો એકા દરી નજીકની લેટર-આફિસ પહેંચાડવાને ધંધો કરી ખાતા. એમાં એક નિશ્ચિતમ ઠાંકણા હતીને માણસ ૧૬૮૦માં થઈ ગયો. તેણે તો પોતાની એ હલકાશ-પ્રથા

એટલી સંપૂર્ણતાએ પહેંચાડી કે તેનાં એવાં ૪૦૦ માણસ આવતાં, લેવિસમાં ફસ પગલ કાળેલા હવાશવર્તી, અને તે પાટે માત્ર એક પેનીનું મહેનતાણું તે લેતો. આમ, પાછળથી ટિકિટ શોધાવે તે પેની-પોસ્ટ શરૂ થઈ તેનો મૂળ યોજના એ હતો, વળી એ ફરક પેની માટે તે પોતાની વધુખુણિયા પોસ્ટમાર્ક પણ મારતો, એ પોસ્ટમાર્ક આને ટિકિટસંગ્રહમાં બદલ મુકવાન જણાવે છે.

પણ એવો આ ઘીલતો ધંધો બહુનયસદ્યો, કેમકે એ અરસામાં ચાલેસ બીજીને ટપાલ ખતાવેને બધો નહોતો. હવે આર માર્કેને મળે એમ કરાવ્યું હતું ને તેને ધંધો ફાલ્તો એઈ હવે યોગ્ય પદ્ધતિની સાથે પોતાની આવકને હાનિ પહેંચાડવા માટે હાલો માંડ્યો, જેમાં ઈંગ્લા હાથે, પણ પછી કમ્પના માણસો એટલી કાર્યક્ષમ વ્યવસ્થા બજાવી ન શક્યાં અને પોસ્ટના દરમાં ઉત્તરેભાર વધારો થયો ગયો. તેમ બીજ પણ અનેક વિચિત્રતાઓ થઈ, જેમાં એક તો એવી હતી કે ટપાલના દર, માઈલની સંખ્યા ઉપર ગણાતા; રાખી પિસ્ટોરિયા ગામને આવી તે સમય સુધી આ રિવાજ પ્રચલિત હતો.

પણ ઇ. ૧૮૩૪માં સર્વેન્ડ દિલ નામના એક રાજા ટિકિટ આ બધા સાથે જોડાયેર બુંદેશ ઉપાડી અને માગણી કરી કે આખા બુનાઈડે ટિકિટમાં માત્ર એક પેનીનું દરથી જા ઓસ વજનની અંદરનો મથે તેવડો પત્ર નહીં સૌ એ રીતે ટપાલના દર નહીં વજન નહીં (આગઉ ૨૦૦ વરસ ઉપર નેન ટિકિટ નામના માણસે પણ આવી જ માગણી કરતી એક પત્રિકા બહાર પાડેલી.) વળી, આજ સુધી પ્રથા એવી હતી કે ટપાલની કાગળ આપવડે આપે ત્યારે તેનું પોસ્ટજ ઉપરાંત જ. હિંદી સુયત્ર્યે કે પોસ્ટજ આગઉ થઈને તેના બદલામાં હાથ મારેલાં પચીસડિલાં આપવાં આવ્યા તેક વગા હવે સમયોરસની એક 'ટિકિટ' પત્ર પર ચોડવા માટે અપવા, એ 'ટિકિટ'ની દરખાસ તે આજની ટિકિટ. તેની પછી પણ દહીંલ એહદી કે પોસ્ટજના દર નેમ જોડા હશે તેમ વખારે લોકો તેનો લાજ ફેરો અને રાજ્યની આવકકરદહીં તેથી વધરો. પહેલાં તો એનું કોઇય સાંભળ્યું નહિ અને સોને તેને દરડી કે બુકારી કદમો પણ

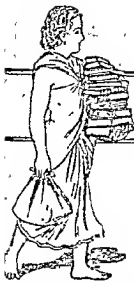

કાળી બાણ: દુનિયાની સૌપહેલો ટિકિટ ને 'પેની-બેન્ક' નામે જાણખાતી, જમણી બાણ: એકામાં એકા દરની ટપાલ-ટિકિટ 'પેની-પોસ્ટ'નો પ્રેરણા કરનાર ને પહેલો ટિકિટનો સર્વક સર્વેન્ડ દિલ.

આર વરસની સતત બુંદેશને અંતે, ૧૮૩૬ની ૧૭મી ઓગસ્ટ, આખા દેશમાં એકસરખું પોસ્ટજ રાખવાને કાયદો પાર્લમેન્ટે પસાર કર્યો અને ૧૮૪૦ની ૧૭મી નવમીઆરીએ એ પેની પોસ્ટજ આખામાં હાવવાનું કર્યું. દેરા આખો આપી રાજરાજ થઈ ગયો.

૧૭મી નવમીઆરી તો આવી, પણ હજી ટિકિટો તૈયાર નહીં, એ ટિકિટો કેમ બનાવવી ને હાવવી તેની મુશ્કેલીમાં સત્તાવાળાઓ પડ્યા હતા. કત્તા ટિકિટોને માટે હનાપી કાઢવામાં આવેલાં, જેમાં જે હબર દરીફોએમામણી થોડાંકાંકાં સંતોષન આપી શક્યું. સર્વેન્ડ દિલે પણ એમાં દરીફાઈ કરેલી. તેણે પોતાની કલ્પનાનો કામો આલેખ રોરીને ઢેચો કોલેક્ટ નામના કલાકારને આપ્યો, કોલેક્ટ નામના હતાં કેવળ નામના એક કલાકાર પોસ્ટના ચન્દ્રક ઉપરની પોતાની તપચીર રાખીને બહુ બાકી છે, તેણે એ જ તપચીર ટિકિટ ઉપર લટાવી, અને તે બેન્કર પછેને કપાઈ ઇ. ૧૮૪૦ની છઠ્ઠીએ એ પેનીની 'પેની બેન્ક' (કાળી સાદી પીઠાપેલી) અને એ પેનીની 'ટુ પેની-બુડ' (આછાગાની સાદી પીઠાપેલી) ટિકિટો પહેલવહેલી બહાર પડી તે જુજની આવજ મતાલે.

તેવખતે ટિકિટોર કરના માટેલાલ પોસ્ટમાર્ક વપરાતી; પણ તેને સહેલાઈથી સરી રાખતી હોવાથી કાળી પોસ્ટમાર્ક હાજર કરી પેની-બેન્કને કાળી રંગ બદલાવામાં આવેલો. રાજાઆતમા નીકળેલી એ ટિકિટોને 'પરફેરેન્સ' (એકંબીછાટી છઠ્ઠી પાટના માટેનાં કાળાં) ન હતાં, એ પ્રકારનો સંધો (પરફેરેન્સ ગરબી) તો ઇ. ૧૮૪૫માં ઢેચી આવેર નામના માણસે શોધ્યો અને તે પછી થેડ સાત વર્ષ—૧૮૫૪ની ૨૮મી નવમીઆરીએ પહેલવહેલી પરફેરેન્સ કરેલી ટિકિટો બહાર પડેલી તે પહેલાં પોસ્ટમાર્કોને કાતરથી કાતરેને ટિકિટો આપી (મથક)

માધુકરી

પ્રતિકૂલતાને ખચાર છે ન તને પ્રતિકૂલતા
તુ મું રોજ ધસાય મુનીવંશુ મે
પ્રખર આ પુરુષાર્થનું શસ્ત્ર ને
ફીણુ તને જ અરોપ વિદારેશે. -જયન્ત પાઠક

૨૯ કાંસ સોસાએડી

કાંઈ પણ બદલાની આશા સેવ્યા સિવાય કેવળ નિરવચાર સેવાલાને જ માનવ સમ-
રેતાની સેવા કરતી આ સંરેયાને હજીયે બહુ મોઝા જ તેના બદેખરા સ્વપ્નમાં જોવાળે છે.
જોડકું જ નહિ, પણ કચડી કેટલીક ગેરસમજ પણ તેને વિષે પ્રવર્તે છે. તેની કાંસની સદા
જોઈ કોઈ તેને ખિતરી ધર્મની જ એકાદ પ્રવૃત્તિ સમજી લે છે; કોઈ વળી તે કાંસના લાવ
રંગને લોહીના પ્રતીક કેપ પડાવી લડાઈના મેદાન પર જ કાગ કરતી કોઈ વસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ
માની લે છે; જ્યારે કેટલાક તો તેને બિદિશ રાખ્યોની કિંદ પર સત્તા બેસાડવાની ચાલોમા-
ની જ એક ચાલ, તેઓના અર્ધોથી ગયા છતાં વારસા રૂપે રહી અર્ધ જ એમ જ સમજે છે.
અલખત, સેવો ઠૂલખ લડાઈના મેદાનમાંથી થયો છે, પણ તે કેવળ લડાઈ વેળા
જ ચાલતી પ્રવૃત્તિ નથી, આજે તો તેની સેવાનાં પુણ્યો સમસ્ત સંસારમાં ફેરી રહ્યાં છે.
ઈ. સ. ૧૮૫૯ના છાલિયન વિપ્લવ વખતે રિપ્લુટ્રાફ્ટના એક છાપાને ખચરપત્રો
હેવી ડયુનાન્ડ લડાઈના મેદાન સોલ્ડિયરોની મુશ્કેલીને ગંજોલો. પણ તે આજના ખચર-
પત્રોએ જોવા ખડતલ નહિ, એટલે ત્યાં નાદક વેડફતી જિંદગીની બેચુખાર સંખ્યા જોઈ તે
તો કપાઈ જ ગયો. તેણે એક જ લડાઈમાં નેટલા સેનિકો છપલેણુ ધાપી નહોતા ગરતા
તેના કરતાં મોટા લાખના તો યાવલ ધરને દવા તથા ત્વરે પ્રાથમિક સારવારને અભાવે
જ મરણુ પામતા હતા. તેના હૃદય પર આની એટલી હાડી ચોટ લાગી કે તેણે વતનમાં
પાછા જઈને તરત આ બંધકર ખાનાખરાળીની કકણુ કપા કહી સંભળાવી અને ધાયલ
સેનિકોની સારવાર અર્થે હાં પણ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરાવી જેહમે જોવા વિચારે દર્શાવતી એક
પુસ્તિકા બંધાવ પાડી, જેનો પડછો આખા દેશ પાડ્યો. તેણે સ્વયંસેવકોનો એક નાનકડો
સેય થોટું મને સારવારની લાલીમ આપી અને પોતાની સાથે તેમને લડાઈના મેદાન પર
લઈ જઈ લણી જિંદગી બચાવી પોતાના વિચારોનો સચોટ અને પ્રત્યક્ષ દાખલો બેસાડ્યો.
રિપ્લુટ્રાફ્ટનાં તરફ દેશ લોવાને દાવે બંને પક્ષે સહાય કરવાનો તેનો ધર્મ બન્યો. લડાઈના
મેદાન પર ગેરસમજની થોને લોગ ન થઈ પડે અને રિપ્લુટ્રાફ્ટને જોવાખાઈ આવે એટલા
ગાંઠે તેઓ પોતાને બાવડે રિપ્લુટ્રાફ્ટનાં રાખચિહ્ન-લાલ લોંગ પર સફેદ ચોક્કડીઓ
પટ્ટો બાંધતા. આથી તેઓ જુદા જ તરી આવતા અને સરળતાથી પોતાનું કાર્ય કરી શકતા.

હેવી ડયુનાન્ડ અને તેના બહાદુર સાથીઓના આ નિમ્મણ સેવાકાર્યે જગતને
પ્રતીતિ કરાવી આપી કે લડાઈના મેદાન પર વખતસરની સારવાર પહેલાંબધાથી કેટલું
કમઠા પવિત્રતા લાવી શકાય છે. ૧૯૧૬ના પાછા આવીને ડયુનાન્ડે માનવતાની સેકા
પ્રતોષવા માંડી અને પોતાની સરકાર તરફથી યુરોપનાં રાજ્યોની એક પરિષદ બોલાવી,
અને તેમાં બાવિ યુદ્ધો વખતે કોઈ પણ પક્ષ જેના સહયોગે ઈન ન પહોંચાડે એવું સર્વ-
રાખ્ય ગોંડલ રચાવી રાકયે કે નહિ તેની વિચારણા ચલાવી, 'આવર-
રાખીય રેડક્રોસ સંઘ'ની સ્થાપના કરી જેની પ્રવૃત્તિ અને ધ્યેય ધ્યાય-
લોની કે માંદગી માનવત કરી તેમને બચાવવાનું હવે તેનું સંસા-
ચિહ્ન કરાવતી વેળા, ને દેશી આ બહાન પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી તેની કવિતે
કર તરીકે એ દેશના રાષ્ટ્રધ્વજનું જ ચિહ્ન રૂપે કલ્પક રંગ પૂરતો જ

માનવ
સાન
ધર્મી-જ
બેટ

મોઝા બચતા હશે. બેટરું, તેતરનું જ સમો-
ની છે. તેની આંકેક બેટો પેરી આપણે ત્યાં
આ અલત બાપક છે.

કદ એકાદ ફૂટ લાંબું, પછીતેમાં છ યાંત્ર-
બની તો ફૂટ પૂછી જ; ચાંચ આછા, રહેલ
રંગની નરમ ને પાતળી, -લ્હુ ધીવી ખાવ
પૂરતી સળંગ; આંખો થેરી બહામી અને તેવા
જ રંગના પગ, -કદ અને ફોર તથા જમીન
પર જમિયાસ કરવાનો હોવાથી દોડવા તથા
લડવા માટે પણ જલદીજ નરનો વણુ એક-
ખારે રાતા રંગના ગિયણુઓ પીતલરેણુની
રેતી જેવા; પૂછી અને પાંખોમાંનાં મોટા
પીંછાં બહામી; છાતી પર રવામ લાંબન ને
જેની કપડી કાર જેત; પેટ દેહબોને લાગે
થેરા તપખીરિયો, અને પૂછીનાં વચલાં જે
પીંછાં લાંબાં, પાતળાં. માથા કપિલવર્ણી,
આખા ટરીરેહીંકણી રંગની પાતળી રંખા-
વાળી, તેની છાતી પરનો પટો તથા પેટ પણ
હીંકણી રંગનાં અને પૂછી વચલાંને પીંછા
લાંબાં ખરા, પણ નરથી ફાં.

બેટરે તેતર વર્ગનું જ દોવા છતાં તેની
આસિયતો ને વગી જુદી પડે છે. તેતર
વર્ગ જેડે તે બેહુપતનીત્વમાં નથી માનવું,
અને તેઓની જોખ દેહકેદરે થાક ખાઈ ન
લેડતાં એકધારી કુદપે, વિસામે આખા
વિવાર, જાંબો વખત કમી રાકે છે. રાત્રીરે
તેતર જેવું મોળમટોળ ન લાગતો, પૂછી
બાદ કરતાં બિલકુલ કપતર જેવું જ હોય છે;
ફેર રૂપ રંગ અને પૂછીમાં જ પડે છે.

સાથે તેઓ સો-અરોનાં ટોળાંમાં બેસે છે,
પણ તેની ખાસ વિસાદતા એ છે કે સુરોદિય
બાદ એએક કલાકે કોઈ તમાકુ કે નવાજુ પર
દરોજ અચૂક પાછી પીવા મોટી સંખ્યામાં
નય જ; અને શિકારોએ તે લામ કાઢાવી
તેનો ધાણુ કાઢી નાખે છે.

જમીન પર બીકરો ખાડો ખોદી ને બેવું
વરસ છડાં મૂકે છે. ('ખન્યેર'માંથી)

સેવત્ર ભારતનું નવું રાજ્યધારણ

આ ૨૬મી નવ્યુચારી (૧૯૫૦)ને રેશન, આપણા આ પ્રાચીન અને મહાન દેશનું, ઇતિહાસમાં કવચિત જ રહ્યું છે એવી વિચારણીમાં આપણે વિસ્તરેલું મહારાજ્ય, આ દેશના કિલ્લાઓમાં પહેલી ૪ વાર, એક મહાન સંઘરષે સર્વોચ્ચ પ્રત્યક્ષ રાજ્યનું નિષ્પાદન સરન્નરૂપ ધારણ કરશે. એ બંધારણ ધરાવતી માટે, બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની દરખાસ્તોમાંથી જાણી પામેલી લોકસભાએ ૧૯૪૬ના ડિસેમ્બરની ૬મીથી કાગડાબંને આરંભ કર્યો. નેમાં ૩૮૯ સભ્યો હતા, પરંતુ સીટના સભ્યો આરંભની બેઠકમાં હાજર ન રહ્યા.

૧૯૪૭માં આગરથી એક કાયદો ફરી બ્રિટિશ સરકારે દેશના એ ભાગના પાંચમાં અને તે સાથે લોકસભા પછી વહેંચાઈ ગઈ. પ્રત્યેક લોકસભાએ એને યોગ્ય ભાગે તેનું બંધારણ ધરાવે. અધિકાર મળ્યો. એ પ્રમાણે દિલ્લી લોકસભાએ દિલ્લીના સાર્વભૌમ પ્રત્યક્ષતાનું બંધારણ તૈયાર કર્યું. ને તેના પર ચર્ચા નવેમ્બર (૧૯૪૭)ની ૨૬મી તારીખે તેને કાયદાનું રૂપ આપી સહી-સિક્કા કરી, અપનાવ્યું. આખી દુનિયામાં આના જેટલું લાંબું, વિચિત્રવાર અને વિસ્તારી બંધારણ બીજું કંઈ નથી. તેને થોડીકપડી માલિકી સોંપે એટલે કે એ આવરણ છે. આ સંજ્ઞા પૂરીની અંદર તે બંધારણ સમતલતાને આલેખી આપ્યા છે તે સાથે રાષ્ટ્રીય અર્થાં આપેલી વિચિત્રતા સ્પષ્ટ છે.

આ નવા બંધારણ મુજબ એ ચુદો—લોકશૂદ્ર અને રાજ્યશૂદ્ર—ની એક પાસગિરિ બનશે. લોકશૂદ્રમાં જનતામાંથી સીધા ચુદાઈ આવેલા વધુમાં વધુ ૫૦૦ સભ્યો બેસશે. રાજ્યશૂદ્રમાં ૨૫૦ સભ્યો બેસશે, જેમાં ૨૩૮ સભ્યો પ્રાંતીય પારાસભાઓએ ચૂંટી મોકલેલા દરેક નવારે બાકીના બાર પ્રમુખ નીમશે. આ બંને ચુદો, પ્રમુખ બનવા માટેના કમેલદારિંગમાં એક પ્રમુખ ચુદોશે, એ દોરો બંને વર્ષ સુધી ભાગ્યશે—સિનાયકે તે કપ્રમુખ પર ભેખિત રાજ્યનાં મુખની છાયા થાય, આ બંધારણનો ભંગ કરવા બાદ તેમને પાસગિરિ છૂટા કરે.

પ્રમુખને આઠમી સત્તાઓ આપવામાં આવી છે: (૧) યુનિયન (સંઘ)ની કાર્યવાહી સત્તા એમને હસ્તક રહેશે. (૨) રક્ષણ દળોના ને સર્વોચ્ચ અધિકારી બનશે. (૩) દેશનાં દંડની સત્તા માફ કરી શકશે કે પકડી શકશે; પાસગિરિ બોલાવશે કે મોકલે રાખી શકશે; લોકશૂદ્રનું વિસ્તરણ કરી શકશે અને બંને ચુદોને ફરીબાંધી શકશે. (૪) પાસગિરિને ચાલુ ન હોય એ સમય દરમિયાન આર્ડિનન્સ (વરક્રમે) બહાર પાડી શકશે. (૬) આર્ટિસ્ટ જનરલ તથા રાજ્યો (પ્રતિ)ના ગવર્નરોની નિમણૂક કરશે. પાંચ વર્ષ બાદ પ્રમુખ ફરી એક વાર (પચ્છેક્રમ એક ૪ વાર) પ્રમુખપદ માટે કમેલદારી કરી શકશે.

ચુદામાં બાદ પ્રમુખ એક કપ્રમુખને નિયુક્ત કરી તેને બંને ચુદોમાંથી પ્રધાનમંડળ રચવા હક્કો. પ્રમુખની મેરદાની દરમિયાન કપ્રમુખ પ્રમુખ બેઠકના ૪ હક્કો ભાગ્યશે. કપ્રમુખ, તે ૨ જ્યોદના પ્રમુખરથાને વિરાજશે.

લોકશૂદ્ર પોતાનામાંથી પોતાના ચુદાના પ્રમુખ અને કપ્રમુખ (સ્પીકર ને ડેપુટી સ્પીકર)ને ચુદોશે. લોકશૂદ્રમાં દિલ્લીની વસતિના ૬૨,૫૦,૦૦૦ થી ૭,૫૦,૦૦૦ ગણ્યે એક સભ્ય રહેશે. આ બંને ચુદોના પાસગિરિ-ઓમાં માંથી બે માંથી વાર મળશે. બે બેઠકની મુદત વચ્ચેના આ બેક માસથી વધુ નહિ ૪ રહે. દરેક પાસગિરિ વધુમાં વધુ પાંચ વર્ષ સુધી ૪ રહેશે, સિવાય કે કટાકડીના સમય દરમિયાન આ મુદતમાં એક વર્ષનો વધારો કરવાનો કાયદો કરી શકશે.

બંધારણનું બીજું મહત્વનું અંગ તે વરિષ્ઠ અદાલત, તેમાં સાતથી ઓછા ન્યાયાધીશો નહિ રહે. અપીલ સાંભળી સલાહ આપવાનો,

યુનિયન ને રાજ્યો વચ્ચેના કે જુદાં જુદાં રાજ્યો વચ્ચેના અગ્રગણ્ય નક્કી કરવાનો, પ્રમુખને સલાહ આપવાનો અને આ કોડ દ્વારા કેટલાં સાંભળેલા કેસોની નિશ્ચય કરવાનો આ વરિષ્ઠ અદાલતને અધિકાર રહેશે. તેના પ્રત્યેક ન્યાયાધીશની નિમણૂક વરિષ્ઠ તથા રાજ્યો (પ્રાંતો)ની લાઇસ્ટના ન્યાયાધીશોની સલાહ લઈ પ્રમુખ કરશે.

પ્રતિનોતેની લાઇસ્ટના પ્રમુખ દરેક પ્રાંત પર એક અગ્રગણ્ય નિમણૂક કરશે, જે જનતામાંથી ચુદાઈ આવેલા પારાસભાના સભ્યોમાંથી એક પ્રધાનમંડળ નીમશે. પ્રતિનોતેની લાઇસ્ટ કરનારી આ પારાસભાના સભ્યોની સંખ્યા ઓછામાં ઓછા ૬૦ ને વધુમાં વધુ ૫૦૦ની રહેશે. (આછલા પકામાંના આસેખમાં તે સદે અને લાખો એકમાંથી દર્શાવ્યું છે.) જનતાના ૬૨ ૭૫,૦૦૦ ગણ્યે એક સભ્ય ચુદાશે.

કપ્ર વર્ષ રૂંડીના અને દિલ્લીના નાગરિક હોય તે જ ગણ્યે અગ્રગણ્ય લોકો પર ભેખી શકશે. તે પાંચ વર્ષ સુધી લોકો પર રહેશે. તે દરમિયાન એકલું મગલ-પ્રવચન કરવાનો, નવા ખરડા અંગે પારાસભાને સંદેશો મોકલવાનો, રાજ્યના કોઈ પણ કાયદા અંગે યોજેલી સભ્ય મહાસભાને કે માફ કરવાનો, બંધારણ પ્રમાણિત ન વર્તવાની જરૂર બહાના પ્રધાનમંડળની સલાહથી પર જઈને વર્તવાનો, પારાસભાની એક ન ગળી દોષ ત્યારે વાહકો કાઢવાનો તથા કટાકડીના સમય દરમિયાન બંધારણની અમુક કલમો ૬૨ ફરી તમામ વધીવટ પોતાને હસ્તક લેવાનો તેને અધિકાર રહેશે.

આ પારાસભા, વિચરની ચોતરફ આવેલી બતાવેલા તમામ વિષયો પર કાનૂન ઘડી શકશે. ઓછામાં ઓછું વર્ષમાં બે વાર તેની બેઠક થશે, જેની વચ્ચેનું અંતર છ માસથી વધુ નહિ હોય.

આ કપ્રમાં બિહાર, યુજ્જ, મદ્રાસ, પંજબ, સુધ્ય પ્રાંતો ને પશ્ચિમ બંગાળમાં એક રાજ્યના રહેશે, જેમાં વધુમાં વધુ, પારાસભાની રાજ્ય-સંખ્યાથી થોડા ભાગના ૪ સભ્યો રહેશે. તેમાં અરધા ધંધા-બ્યાપારના પ્રતિનિધિઓ, ત્રીજા ભાગના પારાસભા-એ ચૂંટી મોકલેલા સભ્યો, ને બાકીના અગ્રગણ્ય કેસા સભ્યો બેસશે. દર બીજે વર્ષે તેમાંથી ત્રીજા ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થતા રહેશે.

આ નવા બંધારણના અગ્રગણ્ય માડીને પંદર વર્ષ સુધી સત્તાવાર હેતુઓ માટે અંગ્રેજ સાબને કપથોગ મશે. પહેલાં પાંચ વર્ષને અંતે, અને પછી દરેક વર્ષે એક, રાજ્યસભા—દેહી ભાગના અંગે પ્રમુખ એક હમિયાન નીમશે, જે દિલ્લી ભાગના વધારિંગ વધારે કપથોગ કેમ રહી શકે તે અંગે ભલામણ કરશે.

આપણા આ બંધારણથી જનતામાં એક મહાન લોકરાજ્યનો દહય થયો છે. જનતાનાં બધાં રાજ્યોનાં બંધારણોને મુકાબલે તે મોટામાં મોટું છે. તેમાં ૩૯૫ કલમો અને ૮ પરિશિષ્ટો છે. બંધારણ સભાના ૩૦૮ સભ્યોએ, જે વરસ અગિયાર માસ ને આઠ દિવસ સુધી બેસીને, ૫૩,૦૦૦ પ્રેક્ષકોની સાક્ષીએ, અને ૬૩,૯૬,૭૨૯ રિપ્પયાના ખર્ચે તે ઘડ્યું છે. [અમેરિકાએ ૭ કલમોના પોતાના બંધારણ માટે ૪ માસ લીધેલા, કેનેડાએ ૧૪૭ કલમો માટે બે વરસ ને પાંચ માસ, ફ્રાંસમાં આફ્રિકાએ ૧૫૩ કલમ માટે એક વરસ અને આસ્ટ્રેલિયાએ ૧૨૮ કલમો માટે નવ વરસ લીધેલાં.] પણ બંધારણનું મૂલ્ય તેની પાછળ ખર્ચાના અગ્ર, સમય અને નાણાં મહાવચમાં નથી; પણ દેશ પ્રત્યેની ભક્તિ અને લોકમહાદી પ્રત્યેની નિષ્ઠાપૂર્વક તેનું પાલન કરવામાં છે. સ્વાતંત્ર્યની કિંમત નિવૃત્ત ભયભીતો રહેલી છે. આ બંધારણ આપણું પોતાનું જ છે, અને તેની દરેક ભેજવાહનો અર્થ સમજી તે મારેત મહાન લોકસાહિત રાજ્ય ધરાવેના મહાન હેતુ સરે તે જોઈ એ આપણું કંબળ છે.

હજીરમાં પણ ક્યસમમીને દિવસે હજારે કે પદ્મચત્રો વિચારે છે.

આર્યમુખની પ્રાચિન માટેના આ દહેવાર માટે પુરાણમાં એક એવી કથા છે કે એક વખત ક્યોન દેરાના યશોવર્મા નામના રાજાને રણવરણમાં એક પુત્ર થયો. એ રાજાને અને રાજાના હોવાથી તેને કથા કથારીથી સાથે કરી રાખાય એ વિષે રાજાએ ક્યસમચિદિયો-ક્યોની સલાહ માર્યા તેમણે નવ મદના મુકરમણિ એવા સુવર્ણી તેના પર અવરૂપા હોવાથી તેને આરોગ્યલાભ ન હોવાનું જણાવ્યું, અને તે દૂર દરવા મહાસમમીને દિવસે જત પાળી સુવર્ણી પ્રાર્થના કરવાનું અને એ રીતે દેવને પ્રસન્ન કરવાનું જણાવ્યું. એ પ્રમાણે રાજા-એ જત પાળ્યાં તેના પુત્ર નીરાંગી ને મહા તેજસ્વી બન્યો. આ દહેવારને દિવસે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ સાથે એ સુવર્ણી બાર નામ બોલી રોન પ્રાદક્ષિણે ક્યોહાર્યાં ક્યોહ બાર સુવર્ણમરકાર કરવાને સંકલ્પ કરી તે આચરણમાં લવાય તો સુવર્ણી પૂલ થવા સાથે સદીર-ને પણ સારો ક્યોવા લાભ થશે.

આમળાંનું શરબત

આમળાના કંપોચા તરફ આપણું ધ્યાન હજી પૂરું થઈ નથી. ક્યાંકક્યાં તેના મુરખ્ખો થાય છે ને ક્યવિત ચામ્પી. બાપી દવારે જે તે પેરમાં લય છે. પણ તંદુરસ્તીની દષ્ટિએ તેનો કંપોચા બદોળા પ્રમાણમાં થયેા જરૂરી છે. ક્ષીલાં આમળાં હજી આવતાં દરી, એટલે આ નકુમ્બાંતેનો સેવાય તેરડા લાભ થશેા જોઈએ.

આ માસ (અન્યુચારી) ઇતિહાસમાં

- તા. ૧ પારસીઓ ધરાન ઇાડી દિનદને કિતરે ભેટયાં, ૭૮૯
- તા. ૪ 'સરસ્વતીચંદ'ના કાવ્યો ગોવર્ધનરામ બાહનું અવસાન, ૧૮૭૭
- તા. ૬ શિવાજીએ મુઘલ લશ્કી તેની ખાનાખસીથી કરી, ૧૬૧૪
- તા. ૭ ગ્રેવિલીમાંએ મુઘલા વપમરડા રોધી કરવા, ૧૭૮૬
- તા. ૬ દિવર પનાનાલાહ કલ્પવતરામનું અવસાન, ૧૮૧૧.
- તા. ૧૦ ટપાલની ટિકિટોની આજ બનની 'ચેની-પોસ્ટ'ની ઇન્કેડ-માં શરૂઆત થઈ, ૧૮૪૭
- તા. ૧૫ અસીમ મુખારી કરનારો બિહારનો કહણ પારીકા, ૧૮૭૪
- તા. ૧૮ લોઈ અવિનતા દાદી નડે વિહી પુણ્યે મુણા, ૧૮૨૭
- તા. ૨૧ રશિયન લોકસત્તાવાદના રથાપક લેનિનનું અવસાન, ૧૯૨૪
- તા. ૨૬ આરોગ્યવાનું પાલનખર સિદ્ધી થયું, ૧૭૮૮

આ માસની વ્યવસ્થિતિયેષ : મહારાષ્ટ્ર ટરિફાઈ દેસાઈ રાજુસેનાના મોરસિયા ઉપર ચંદના નેમ થયારાં જઈ સેવામય લવનની મહેક મૂકી બનાર મહારિશાઈથી ગુરુવત અનુભવે ન હોય. એમનેા નમ્ર ૧૮૮૨ના અન્યુચારીની રાહી તારીખે મુરત બિલ્લામાં ક્યોલપાક પાસે વિલેણુ ગામે થયેશે.

શાળાલવનની રાકઆવડી તે છેડે દિલ્હીના ઉલ્લાવપુસુધીના સમાવેત અગ્રવાસાળમાં મેમણે તેજસ્વીજીદિ જાગવી શિખરાર્ષિએ મેળવેલી. જળી એ દરખાન એમેલ તથા ગુલશાદી ઉપરિત બેખાળી

આ માસનેા પ્રસંગવિરોધ : એસ'કિરેલેની રોષ-અમતી ફેરકી મહત્વની રોષમી મારફે 'એમિસ' જેની રોષ પજુ આરમાદ ન થઈ છે. એક અંધારી મોરડીમાં જાગેલીના પ્રાકેશર વિદેશ કોઈ) ન્ન (Riotous) માળા કામનથી નોંસેલી નિર્વાત કાચની નજીમાં વિદ્યુત-પ્રવાહ પચાર કરીને પ્રયોગ કરતા દલો, ત્યારે એ નજીમાંથી નોંસતાં કિરેલેની અસર. પાસે પડેલી ફોટોગ્રાફીની પેદર પર કાંઈ સંદેશ એમને થરી રીપું તે પછી આંધીલના અંતેવાસી તરીકે તેમણે નોંધીલની અને દેહની એ સેવા કરી તે સર્વજાત છે એરોગ કાંતાં નોંધીલના ને એમના લવનસેવકના એ મુખાબજ ૧૯૪૪ના ૧૫માઓપરટે નેમમાં-આશામાન મહેલમાં-તેમો મુલ્યેતેમના,

પૂરતા પ્રમાણમાં આગમાં ખાવાં દોષ તેા તેનું શરબત બનાવું એ ન એક ઘોરી ગાંઠ છે. બીજી રીતે જ્યારે એટલે આગમાં જો ન ખાઈ શકાય ત્યારે શરબત મારફત રેન-પ સહેને ખાઈ દેવાય. ધર-નાં નાનપિયાં સોનેરાન આગળનાં રસનું શરબતઆપવું, આગમાં ને ચણીના પત્થર પર ચાલીને તેમાં પાણી છાંરી રસ નિર્માણ થશે ને પછી તેમાં થોડું મીઠું નાખી શરબત બનાવી પીવું

વિદ્યામીન 'સી'ની આજુ તરીકે આગમાં મુખરિલ્લ ન છે એ બાબતમાં એક આગળે જણ નારંગીની તેણે આરે છે. પછી માજી ને ક્ષીલાં રાકમાં વિદ્યામીન 'સી' હોય છે, પણ રાંધવામાં તે તરફ પાચે છે. લઈએ રસ કે જુનેા રોન કેટલા કંપોચા કરે છે? આમ સામાન્યરીતે વિદ્યામીન 'સી'ની ક્યોટ આપણને સલા રહ્યા કરે છે. વળત થાયું. ભખ ન લામરી. પાંડુરાંત, ચાગડીના તથા કાંતન રોષ જરેરે અનેક રોગોના મુજમાં વિદ્યામીન 'સી'ની લિલુષ હોય છે. આમળાંનું શરબત એ આમ જનતા માટે આ લિલુષ ભરી કાઢવાની રાગભલુ કવાય છે. આખી અતુ કાંમિયાન આ શરબત રોન ખીયું દોષ તો વર્તનું ભાયું બેખાઈ મધું સમાવનું. પછી પુરાણની ખર-પરમાં પડવાની જરૂર નથી રહેતી.

આ અતિ ઉપયોગી સુચના વખતસર પડેાંધાડી રાકાઈ હોવ તો સહેાં ચાન, છતાં આરતં વર્ષની તેવારી કરે પ્રયોગ ખાતર મહેલી કતુનો રાપરો કલાવી લઉં. —કવેરમાઈ પંડે (લોહાન)

તેમજ મારાદી આપા પર પજુ સહેાં પ્રચુર મેળવેતું હોવાથી બી એ, કથા આદ દુરત ન એમને સોરેરીએટાં ઘોરીએન્ટ ટ્રાન્સલેશનની ક્રાંતિસમાં નમ્રા મળી એ ને નોરારી રશિયાન તેમણે કાલકાને અન્વાસ કરી, અને એકમેલ. બી. ઘડનોઠરી ઇાડી અગાઉ વાદમાં એમેક વર્ષે વગીલાત પજુ કરી. પરંતુ તે બેધામાં નંદિ યેઠાં નંદિ સારા નામે યોપરેલિન ખાતામાં દંનેપેટાં તરીકે એટાયા. આપી એમને શામ

બનવાના પ્રમેાનું સામું જાન મળ્યું. એવામાં ૧૮૧૫માં માધીલ આદિશાથી દિંદ આબવા. તેમનાં સિખાંતથી આપાઈ તેમણે જેવાનો જન-વજ આશયેા આપરી નોરારી ઇાડી રોષી અને આંધીલનો કામે એટાઈ, જેવાનું લવન સંદેશ એમને થરી રીપું તે પછી આંધીલના અંતેવાસી તરીકે તેમણે નોંધીલની અને દેહની એ સેવા કરી તે સર્વજાત છે એરોગ કાંતાં નોંધીલના ને એમના લવનસેવકના એ મુખાબજ ૧૯૪૪ના ૧૫માઓપરટે નેમમાં-આશામાન મહેલમાં-તેમો મુલ્યેતેમના,

ધન લેખન ને કાકુરી, તે ઉપર અવિષેક;
એ ચારે લેખાં થયે અનરથ કરે અનેક.

ચેતાનાં ધર્મ સાચવવા કાળે માલોમ
ઈશન ઠાકીને ગુજરાતમાં સંભળ્યું કિનારે
જીવેલા પારસીઓના ધર્મગુરુએ સંભળ્યું ના
રાજા પાસે ફત મોકલીને ચેલાને ગુજરાતમાં
વસવા દેવા નિર્ણય કરી. નવી વસતિ ગારે
દેશમાં તમુકે જ નમીન ન હોવાથી રાજી
નિચારમાં પડયો, ને તેના સંકેતરૂપ દૂધનો
છલોછલ ભરેલો પ્યાલો ગુરુને મોકલ્યો. તે
પર સાંતવિષે નિચાર કરી, તેમાં મૂકી ભરીને
સાકર નાખી ગુરુએ પ્યાલો પાછો મોકલ્યો.
પાણી આવેલું એ દૂધ આખી જિતેલાં રાજા
રાજી ગુરુનો સંકેત સમજી ગયો અને ફત
ભેરે સંકેતો મોકલ્યા કે આ દૂધમાં સાકર
સમાઈ અંતે ગર્દા બાઈવાઈ થઈને રહેવા
તત્પર છે તો અંતે ખુશી થી રહેા. ને ત્યાર-
થી-આજ સાકા અગિયાર સો વરસથી
પારસીઓ ગુજરાતનું ગૌરવ બનીને રહ્યા છે.

અને કારણે રાજાએ એક સંખ્યા; લીલું
પાસ; ભરસ; બેપિયો; શેડું પાણી દર્શાવવા
વપરાતો પ્રયાગ (ચાર પેસા કઠાયો).

કહેવતોના અર્થ: 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પાસેર લઈ ગઈ ખાંડ'—ઠાકરાને કુકાન
ભળાવીને વાણીયો જગ્યા મથા અને પાછળ
જાધી મેઠ ઉધાર લઈ નીચે તે નિગતવાર
ચાપડે લગાવા લગુ, ઠાકરા આકબને અધીરો
હતો; એટલે વાણીયો જગ્યા ને પાછો
આવ્યો. ત્યારે તેણે ચાપડામાં નીચે મુજબ
નાચું લખેલું જોયું: 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પાસેર લઈ ગઈ ખાંડ; ખુશીમાંથી આવી.
ને ખાંચામાં પેલી. વળતાં વળી, તે લઈ ગઈ
તેલની પળી.' એ તો રપચ્છ છે કે ચાલ લઈ
જનાર ગાઇ રહેલો આટલી બધી નિગતો
લખેલી દોવા છતાં તેનો કશો જ પતો તે
ઉપરથી મળે તેમ હતું નહિ. આ વાત, કદાચ,
જોડી કાઢેલી હશે; પણ બેરકબરીથી અધૂરાં
કેલાં કાગો કે અધૂરી માહિતીઓને માટે
અધિક આપતાં આ કહેવત વપરાય છે.

અભિયંત્રગત
કાઈ પણ ત્રણ આંકડાની રકમ હો. તેને
હલકાવો. એ બંને રકમના તફાવતના પહેલા
અંકમાં ૧ લખેલીને તે રકમ વેરે તે તફાવત-
ની રકમને જાગો. જગાળ કર જ આપશે !

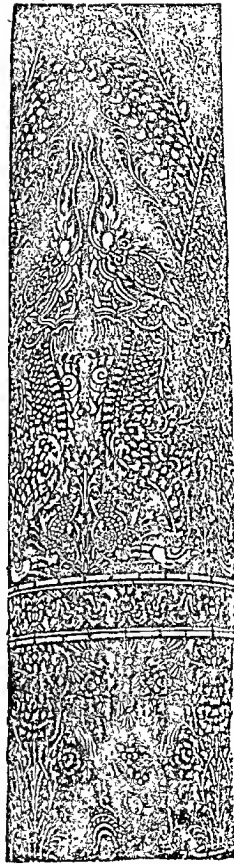
જ્યાપાર નિમિત્તે હિંદ આવીને પગદંડો
જગાવવા ગોડેલી યુરોપિય પ્રભુઓએ શરૂ
કરેલા સિક્કાઓની આ પાના પર આવતી
મળામાં આ ઉપર આવેલા પાંચમેા સિક્કો
રાણી ઇલિઝાબેથે હિંદ માટે પાડેલા સિક્કો છે.

અંધો પ્રકાર આપતી બેરનીનાં શેલને
ફેંકી ન દેતાં, તેની ઉપરનાં કાગળનાં પડ
છધી આઠ કલાક સુધી કંડા પાણીમાં બેવી
રીતે બાળી રાખવાં કે કૂત કારણતરી લાક-
ડી દેખાય છે તે કાળો ભાગ ઉપરતરે. આવી
રીતે લેવાર થએલા શેલ નવા શેલ જેટલું જ
પ્રાગ આપશે. (મોસારભાઈ દ. પટેલ)
(પાણી નવસારનું હોય તો વધુ સાકે. તંબ)

કૃષ્ણચેતાની રુકાનાગાણુરોને સવારે
કાગ સોંપતો હતો: 'હવે, જે આજનુ હોય
તેને એક સાવ નીરાંતનું કાગ સોંપાનું છે;
તો જે સોધી આજનુ હોય તે હાથ લેચો કરે'
આ સાંભળીને એક સિવાય બધા જ ગા-
ણુરોએ હાથ લેચા કર્યા. કૃષ્ણને પેલા બા-
કીનાને પહોંચુ 'તે કેમ હાથ લેચો ન કર્યો ?'
'એટલી ચેતમલિકા લેણી ?' જવાબ મળ્યો.

● જગતભરમાં દર વર્ષે બે લાખ નવી
શોધ માટેનાં પેટંટ અપાય છે. ● બ્રિટની વ-
ખતે માખી એક રોંડકમાં ૩૦૦ વખત પાંચો
દલાવે છે. ● ઘંઘેરમાં પ લાખ ઝંઝો કે વળ
દર્શકપરાઈક કરીને જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે
● ગાણુસનાશરોરમાં ૨૦૦૦ વપરાંત દાડમાં છે.

કલાકૃતિકા: (જમણી બાજુ) ક્રેડિટપાના
વિખ્યાત 'મદદાદીય પંચોડા'માંના એક યાં-
શલા પરની આ કાઠીચરી હજુ ૧૦૦ વર્ષ ઉપરની જ
ત્યાંની વિશિષ્ટ કલાનો નમૂનો છે. એના
પરના આવેજનનાં મારક-સપ્ત (મગરના અંગવાળું સપ્તની આકૃતિનું એક કલ્પિત કથાપ્રાણી)
ચીન-નવાન આવે પર્વેશમાં મુખ મુકે તથા માનવજનને બોધપ્રદ પ્રતીક મનાય છે. એ
આકૃતિ ત્યાં એટલી જાણપદ છે કે રેલવેના ઉપયોગની વસ્તુઓ પર પણ તેનું આવેજન હોય છે.

૧. કાઈ એક વખત
તમારે વિશ્વાસપાત કરે
તો એ ગુનેા તેને; પણ
ને તે બીજ વખત કરે
તો પછી બૂધ તમારી.

ભૂમિદારાં પશુ પદ્મસમગ્રીને દિવસે હજારે કંડુ વૃદ્ધેયવાનો રિવાજ છે. આશિષ્યસુખની પ્રાપ્તિ માટેના આ તહેવાર માટે પુરાણમાં એક કોટી કથા છે કે એક વજ્રત કિશોર રોડના યથોચ્ચ નામના શબ્દને પદ્માવતીમાં બેસે પુત્ર થયો. એ રોડનો અને આશાક દેવોથી તેને કથા ઉપાયોથી સામે કરી રાધાય એ વિષે શબ્દને ક્ષમ્યોત્તિથી-ઓની સલાહ માગતાં તેમણે નવ મંદના મુકુટમણિ એવા સૂર્યની તેના પર અવધૂપા દોનાથી તેને આશિષ્યવાન ન દોવાનું જ્ઞાન્યું, અને તે દૂર કરવા ગદાસમગ્રીને દિવસે વ્રત પાળી સૂર્યની પ્રાર્થના કરવાનું અને એ રીતે દેવને પ્રસન્ન કરવાનું જ્ઞાન્યું. એ પ્રણયે શબ્દ એ વ્રત પાળતાં તેનો પુત્ર નીરોગી ને મદના તેનુંચી બન્યો.

આ તહેવારને દિવસે સાંસ્રાત્ર તિથિ સાથે ને સૂર્યનાં બાર નામ બોલી રોજ પ્રાતઃકાળે બોળામાં બોળ બાર સૂર્યનમસ્કાર કરવાને સંકલ્પ કરી તે આચરણના લવાય તો સૂર્યની પૂજા થયા સાથે શરીર ને પશુ સારી એવા લાભ થયો.

આમળાંનું શરણ

આમળાંના કપયોગ તરફ આપણું ધ્યાન દણ પૂરું મળું નથી. ક્યાંકયાંક તેનો મુશબ્બા થાય છે ને ક્યારેત ચરણી, બાકી ક્યાંક રૂપે તે પેશામાં ભય છે! પશુ તેરૂંસ્ટીની કંઈએ તેનો કપયોગ બરોળા પ્રમાણમાં ધવો જરૂરી છે. લીલાં આમળાં દણ આવતાં ઘરો, અંદરે આ ઋતુમાં તેનો લેવાય તેરૂંક લાભ લેવા જેઈએ.

રોઝા માસ (જન્યુઆરી) ઇતિહાસમાં

- ... ૧ પારસીઓ ઇસ્લામ ધર્મ દિનને વિનારે લેતાય, ૧૭૮૮
- ૪ 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના કાલે ગોવર્ધનનામ બાળનું અવસાન, ૧૯૦૭
- ... ૬ શિવાજીએ મુસ્લિમ લડી તેની ખાનાખરાની કરી, ૧૬૬૪
- તા. ૭ ઝંઝિલીશાએ શુનના કપપ્રકોડે રોપી કાઢયા, ૧૭૮૬
- તા. ૯ કિવર નાનાલાલ કલપણરામનું અવસાન, ૧૯૧૨
- તા. ૧૦ ટાપાલની ડિલિવરી આજ નળની 'પોલી-પોસ્ટ'ની ઉદ્ભવ-માં સરક્યાત થઈ, ૧૮૪૦
- તા. ૧૧ અસીમ પ્રુવારી કરનાર બિદારનો કમળ ધરતીકેય, ૧૯૩૪
- તા. ૧૮ હોર્ડ અવિનના લાયે નવું દિલ્હી ખુલ્લું થયું, ૧૬૨૭
- તા. ૨૧ રશિયન લોકસત્યાગ્રાહના કાલે ૫૬ લેનિનનું અવસાન, ૧૯૨૪
- તા. ૨૬ અંબેદકરિયાનું પાટનમર સિડની વરતું, ૧૭૮૮

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ : મહાદેવ લલિતભાઈ દેસાઈ રાષ્ટ્રસેવાના ગોરસિયા કપર ચંદના નેગ ધસાઈ ન્હ સેવાય છવનવી મહેક મૂકી જનાર મહાદેવભાઈ શુભસાત આલવર્યું ન હોય. એમના જન્મ ૧૮૯૨ના જન્યુઆરીની ૧૧ી તારીખે મુસ્લિમ જિલ્લામાં બોલપાંડ પાસે કિરેણા ગામે થયેલો.

શાળાજીવની શરૂઆતથી તે ઉચ્ચ કૌશલ્યના ઉદભાવર્યુ મુખીના સમગ્રત અભ્યાસમળમાં એમણે તેજસ્વીભુષિ કાળની શિષ્યવૃત્તિઓ મેળવેલી. ૧૭ી એ ફરફાન અંગેશ તથા ગુનરાતી કપરાંત બેસાળી.

આ માસનો પ્રમુખવિશેષ : 'એસ' કિરેણીની શોધ-જનતાની કેટલીક મદતરની શોધની માફક આ 'એસ'ની શોધ પણ અકરમાત જ થઈ છે. એક અંધારી ગોરડીમાં જગનીના પ્રોફેસર રિફોર્ગેન (Roentgen) કાળા કાગળથી વાંટાળેલી નિર્વાત કાચની નળીમાં ત્રિભુત-પ્રત્યક્ષ પસાર કરીને પ્રેયોગ કરતા હતા, ત્યારે એ નળીમાંથી નીકળતાં કિરેણીની અસર. પાસે પડેલી ફોટોગ્રાફીની પ્લેટ પર થતાં નિવૃત્ત આકર્ષ્ય થયું વધુ પ્રયોગ કરતાં જાણ્યું કે એ કિરેણા અદૃશ્ય હોઈ કાચ, લાકડું, અંધશુભિયમ આદિ વસ્તુની આરપાર જવાનું સામર્થ્ય ધરાવતાં હતાં. પણ એ કિરેણાના ચોક્કસ વર્ણન વિષે તે અજ્ઞાત હોવાથી તેમણે તેનું નામ 'ક્ષ' કિરેણા (X-Rays) આપ્યું. આ શોધ વરણે ઇ. ૧૮૯૬ના જન્યુઆરીની ૧મીએ જનતા આજળ મૂકી. એ નાનકી શોધથી આજળ નેવે વેરાસાળમાં કૌતિકીય શુભ રીક થયો. હાલમાંની વૃત્તિ શોધવામાં, કપરોગનું ચોક્કસ નિરાન કરવામાં અને કૅન્સર તથા ચાકડીના રોગોના કપચારમાં તેનો કપયોગ થવાથી માંકી હોયોગમાં ખાતુ હાળવામાં થઈ બલ રોપી કાઢવા મુખી અનેક ક્ષેત્રોમાં આજે તેની મદદ અમૂલ્ય થઈ પડી છે.

પરતા પ્રમાણમાં આમળાં ખાવાં હોય તો તેનું શરણત બનાવનું એ જ એક ધોડી માર્ગ છે. બીજી રીતે જ્યારે એકમે આમળાં ને રોજ ખાઈ શકાય ત્યારે શરણત મારફતે ૨૦-૨૫ સદેકે ખાઈ શકાય. ધરનાં નાનાંમોટાં સોનેરોજ આમળાંના રસનું શરણત આપવું. આમળાં ને ચણીના પત્થર પર વાડીને તેમાં પાણી છાંટી રસ તિયોતી લેવા ને પછી તેમાં થોડું મીઠું નાખી શરણત બનાવી પીયું.

વિદ્યામીન 'સી'ની ખાણ તરીકે આમળાં સુખસિદ્ધ છે એ બાબતમાં એક આગળું તજ્ઞ નારંગીની તોણે આવે છે. પત્તી બાજ ને લીલાં સાકામાં વિદ્યામીન 'સી' હોય છે, પણ સંધવામાં તે નાશ પામે છે. લીંબોના રસ કે ફળોના રોજ કેટલા કપયોગ કરે છે આમ સામાન્યરીતે વિદ્યામીન 'સી'ની જાટ આપજીને સદા રક્ષા કરે છે. જમન ધરણ, ભૂખ ન લાગતી, પંકુરોગ, ચાકડીના તથા કાનના રોગ વગેરે અનેક રોગોના મૂળમાં વિદ્યામીન 'સી'ની લક્ષણ હોય છે. આમળાંનું શરણત એ આમ જનતા માટે આ કિષ્કપ બરી કાઢાગો સમાજાણુ કુધાય છે. આખી ઋતુ દરમિયાન આ શરણત રોજ પીયું હોય તો વર્યનું બાણું બંધાઈ મળું સમાજનું. પછી મુશબ્બાની ખટ-પટમાં પડવાની જરૂર નથી રહેતી.

આ અતિ કપયોગી સૂર્યના વખતસર પડેવાંથી શકાઈ હોય તો સાંકે ચાલ, છતાં આવતાં વર્ષની તેવારી કષ્ટ પ્રયોગ ખાતર જયેલી ઋતુનો કાચો કાપી લઇએ. —કરેરભાઈ પટેલ (શિહજીવન)

તેમજ ગરાહી ભાષા પર પણ સાંકે પ્રચુર મેળવેલું હોવાથી બી. એ. થયા બાદ દુરત જ એમને રોડેટરીએટમાં બોરીએન્ટર ક્લાસિકેશની આદિરૂપમાં જગ્યા મળી ગઈ. એ ગોડરી રશિયાના તેમણે કાલકાનો અભ્યાસ કર્યો, અને એકલેખ, બી. થઈને ગોડરી ઇંગ્લેન્ડના વાલ્થામ જેએક વર્ષ વજીલાત પણ કરી. પરંતુ તે ધંધામાં નહિ ચોક્કસ કરનાર ના કે આપરેલિય ખાતામાં ઈન્સ્પેક્ટર તરીકે જોડાયા. આથી એમને માત્ર જનતાના પ્રયોગનું સાણું જાન મળ્યું.

એવામાં ૧૯૧૪માં ગોંધીજી આદિદાથી દિંદ આગ્યા. તેમનાં સિદ્ધાંતોથી આપર્યાં તેમણે ધોતાની કલ્પનવળ આરાઓ આપરી નોકરી છોડી દીધી અને ગોંધીજીની સાથે બ્રેડાઈ, ધોતાનું છબન સર્વવ એમને ધરી રીધું તે પછી ગોંધીજીના અંતેવાસી તરીકે તેમણે ગોંધીજી અને દેશની ને સેવા કરી તે સર્વજ્ઞાત છે. એ સેવા કરતાં ગોંધીજીના ને એમના છબનપરેથના એ મુખા ભજ ૧૯૩૩ની ૧૫મી એપ્રિલે જેલમાં-આવાખાન મહેકામાં ને તેઓ મૃત્યુને લેટયા.

આ 'એસ'ની શોધ પણ અકરમાત જ થઈ છે. એક અંધારી ગોરડીમાં જગનીના પ્રોફેસર રિફોર્ગેન (Roentgen) કાળા કાગળથી વાંટાળેલી નિર્વાત કાચની નળીમાં ત્રિભુત-પ્રત્યક્ષ પસાર કરીને પ્રેયોગ કરતા હતા, ત્યારે એ નળીમાંથી નીકળતાં કિરેણીની અસર. પાસે પડેલી ફોટોગ્રાફીની પ્લેટ પર થતાં નિવૃત્ત આકર્ષ્ય થયું વધુ પ્રયોગ કરતાં જાણ્યું કે એ કિરેણા અદૃશ્ય હોઈ કાચ, લાકડું, અંધશુભિયમ આદિ વસ્તુની આરપાર જવાનું સામર્થ્ય ધરાવતાં હતાં. પણ એ કિરેણાના ચોક્કસ વર્ણન વિષે તે અજ્ઞાત હોવાથી તેમણે તેનું નામ 'ક્ષ' કિરેણા (X-Rays) આપ્યું. આ શોધ વરણે ઇ. ૧૮૯૬ના જન્યુઆરીની ૧મીએ જનતા આજળ મૂકી. એ નાનકી શોધથી આજળ નેવે વેરાસાળમાં કૌતિકીય શુભ રીક થયો. હાલમાંની વૃત્તિ શોધવામાં, કપરોગનું ચોક્કસ નિરાન કરવામાં અને કૅન્સર તથા ચાકડીના રોગોના કપચારમાં તેનો કપયોગ થવાથી માંકી હોયોગમાં ખાતુ હાળવામાં થઈ બલ રોપી કાઢવા મુખી અનેક ક્ષેત્રોમાં આજે તેની મદદ અમૂલ્ય થઈ પડી છે.

પોતાને ધર્મ સાચવવા કામે માલોમ
હીરા ઝાડીને ગુજરાતમાં સંભળુ કિનારે
ભરેલા પારસીઓના ધર્મગુરુએ સંભળુના
રાણા પાસે દૂત મોકલીને પોતાને ગુજરાતમાં
વસવા દેવા વિનંતિ કરી. નવી વસતિ માટે
દેશમાં તમુ યે જમીન ન હોવાથી રાણા
વિચારમાં પડ્યો, ને તેના સંકેતરૂપ દૂધને
છલોછલ બરેલો પ્યાલો ગુરુને મોકલ્યો. તે
પર શાંતચિત્તે વિચાર કરી, તેમાં મૂઠી ફરીને
સાકર નાખી ગુરુએ પ્યાલો પાછો મોકલ્યો.
પાણી આવેલું એ દૂધ આખી ભેતાં રાણા
રાણા ગુરુના સંકેત સમજી ગયા અને દૂધ
ભેટ સંદેશો મોકલ્યો કે આ દૂધમાં સાકર
સામઘ ગઈ તેમ અર્થાં ભાઈભાઈ યદને રહેવા
તત્પર છો તો અત્રે ખુશી થી રહો. ને ત્યાર-
થી-આજ સારા અગિયાર સો વરસથી
પારસીઓ ગુજરાતનું ગૌરવળનીને રથા છે.

• અનેકાર્થો રાખા આરંભેક સંખ્યા; શીલું
ધાસ; ભરસા; બિપિયો; શાકુપલું દર્શાવવા
વપરાતો પ્રયોગ (ચાર પૈસા કમાયો).

કહેવતોના અર્થ: 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પારોર લઈ ગઈ ખાંડ'—ઠાકરાને દુકાન
લાગવીને વાણિયો જગવા મયો અને પાછળ
બધી કોઈ ઉધાર સહ જાય તો તે વિગતવાર
આપડે લખવા કહ્યું. ઠાકરા અક્ષરનો અર્થ હો
હતો; એટલે વાણિયો જ્યારે જમીને પાછો
આવ્યો ત્યારે તેણે આપડામાં નીચે મુજબ
નામું લખેલું જોયું: 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પારોર લઈ ગઈ ખાંડ; ખૂણામાંથી આવી,
ને ખાંચામાં પેહી. વળતાં વળી, તે સહ ગઈ
તેલની પળી.' એ તો રૂપરૂ છે કે માલ લઈ
જતાર બાઈ સંબંધે આટલી બધી વિગતો
લખેલી હોવા છતાં તેનો ક્યો જ પત્તો તે
ઉપરથી ગણે તેમ હવે નહિ. આ વાત, દહાડ,
જેઠી હાલેલી હરી; પણ બેદરકારીથી અપૂરાં
કરવાં કામે કે અધૂરી ગાલિતીગોને માટે
રૂપરૂ આપતાં આ કહેવત વપરાય છે.

૧૧. કોઈ એક વખત
તમારો વિચારધાત કરે
તો એ જીનો તેનો; પણ
એ તે બીલ વખત કરે
તો પછી ભલ તમારી.

ગણિતગમ્ભત

કોઈ પણ ગણ આંકડાંની રકમ હો. તેને
હલકાવો. એ બંને રકમના લઘુવતના પહેલા
અંકમાં ૧ લખેરીને તે રકમ વરે એ લઘુવત-
ની રકમને શામેલ. જ્યાં ૬૨ જ આવરી!

જ્યાંપાર નિમિત્તે હિંદ આવીને પગદંડો
જમાવવા માટેલી યુરોપિય પ્રબલ્યોએ શરૂ
કરેલા સિંહાસનો આ પાતા પર આવવી
માળામાં આ ઉપર આવેલો પાંચમેા સિંહો
રાણી હલિઅબેથે હિંદ માટે પાડેલો સિંહો છે.

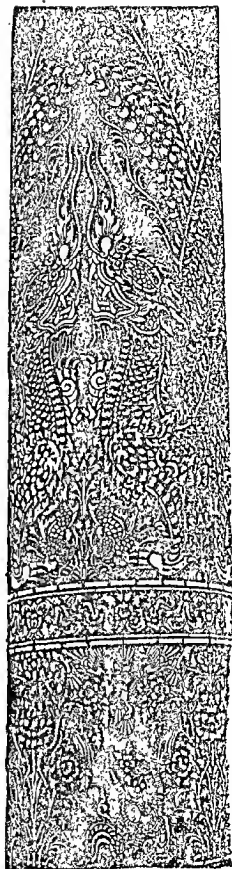
અંગ્રે પ્રકાશ આપવી બેરીનાં રોલને
ફેંટી ને દેતાં, તેની ઉપરનાં માગળનાં પડ
છથી આઠ દલાક સુધી કંઠા પાણીમાં એવી
રીતે બોળી રાખનાં કે ફક્ત હાજબની લાક-
ડી દેખાય છે તે કાળે બાક ઉપરાંદે. આવી
રીતે તૈયાર મચેલા રોલ નવા રોલ ભેટ્યું જ
કાગ આપશે. (મિસરભાઈ. દ. પટલ)
(વાણી નવસારનું હોય તો વધુ સાકર.તંત)

ફરન પોતાની ટુકડીના ગાણુસોને સવારે
કામ સોંપતો હતો: 'હવે, ને ગાળુસુ હોય
તેને એક સાથ નીરાંતનું માથ સોંપવાનું છે;
તો ને સોધી ગાળુસુ હોય તે હાથ લેવા કરે.'

આ સાંભળીને એક સિવાય બધા જ ગા-
ણુસોએ હાથ લેવા કર્યા. કેબને પેલા બા-
બ્રોનાને પૂછ્યું 'તે કેમ હાથ લેવો ન કર્યો?'
'એટલી પેતાલવિક્રેલણે' જવાબ મળ્યો.

• જગતભરમાં દર વર્ષે જે લાખ નવી
રોાધ માટેનાં પેટંટ અપાય છે. • જીડતી વ-
ખતે માખી એક સેં કટમાં ૩૦૦ વખત પાંચ
દલાવે છે. • કચેડમાં પલાળ સીંગો કેવળ
ઠાઈપણટિંગ કરીને જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે
• ગાણુસના સારીમાં ૨૦૦ ઉપરાંત હાડકાં છે.

હવા હણિકા: (જમણી બાજુ) કેપેડિયાના
નિખ્યાત 'મહાદીપ પેપેડા'માંના એક થાં-
ગલા પરની આ કાંડીચરી ૬૯ ૧૦૦ વર્ષ ઉપરની જ ત્યાંની વિશિષ્ટ કલાનો નમૂનો છે. એના
પરના આવેલખનયાનો મકર-સર્પ (મગરના અંગવાળું સર્પનો આકૃતિ) એક કલ્પિત કથાપ્રાણી
ચીન-જાપાન આદિ પૂર્વદેશોમાં શુભ શુકન તથા માનવજીવનને બોધપ્રદ પ્રતીક મનાય છે. એ
આકૃતિ ત્યાં એટલી જ્યાંપદ છે કે રોમના ઉપરાંતની વસ્તુઓ પર પણ તેનું આલેખન હોય છે.

(અનુ. ૫૦૪ થી ચાલુ) એ ઉલ્લેખ કરી અથ. માતા તો ૧૯૦૬માં જ પ્રજ્ઞના ધામે પરવંધા હતી. અને કુટુંબ ભેડું હતું નહિ. તેવામાં પોરબંદર સામ્યુંંદ્ર, ૫૦૦ ના પગારે રેટના ધમનેર બનવાનું આમંત્રણ આપ્યું, પણ ભોગને હવે તો દરિદ્રનારાયણેના બંધાર-છવનની મારામત કરવાની લગની લાગી હતી, એટલે આમંત્રણ પાછું પાછું.

એક વિશેષે સાંભળે મુંઝવના પાલવા બંદર કપર, આને ન્યાં આલીશી કોઈ રહે એવા ઇન્ડિયા' હોશે છે ત્યાં, બોલેજ પતરાના છાપરા તથા બાંકડા કપર ખેતીને હોશે બાપા પોતાના નાના બાઈ ડૉ. કેશવલાલની સાથે બંધારી સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા:

‘દેશને આને આજીવન સેવામતધારી સાચા સેવાકોની જરૂર છે. મારે આત્મા પોકારી રહ્યો છે કે સેવાસેવકો એપલાવ તેથી આ સુધરાઈનો નોકરી છોડવાનો ને નિર્ણય કરી નાખ્યો છે.’

નાનાબાઈએ સામલવા માંડ્યું: ‘પણ પાંચકે વર્ષે જીવની જીવ્યા તો શું ખોટું છે? પાંચ વર્ષે તમારી નોકરીનાં પંદર વર્ષે પૂરાં થઈ જશે અને પગારના જીવ લાગનું પેન્શન મળશે. પછી સેવા કરતોને કેટલો બોસિયાળો તો ન રહેવાય?’

હસીને કહ્યું બાપા એ કહ્યું: ‘પાંચ વર્ષે પાંચ વર્ષે કાણે યેવાં છે? ને પાંચ વર્ષેમાં તો કેટલુંયે સેવા થઈ ચકે?’ નાનાબાઈ બોલે રહ્યા. એ સંજોગને અંતે મુંઝવું મુસિપાલિટીના પોદ સુપરિન્ટેન્ડેન્સી અમૃતલાલ કહ્યું, ઈ. ૧૯૧૪ના ફેબ્રુઆરીની ૧૬મી તારીખે, મેળાએ એ સ્થાવર ભારત સેવક સમાજનાં ભોડાને આજીવન માનવ સેવાના દોષિત બન્યા.

અને એ દીકાનો નિર્ણય કરતાં એમને છુ શું ત્યાગવાનું હતું? ૩૧, ૩૫૦ ના દરખાવાની અગરદારી: પાંચ વર્ષેમાં એને નોકરીની ૩૧, ૫૦૦ મુધીની બદલીના સાથ: તે વીર્યે ઘેર બેઠા ૧૫૦-૨૦૦ નું પેન્શન: અને કેને બજાર, એથી થે કારે કોઈ કરાની પૂરી સંભાળના. ભારત સેવક સમાજનાં સભ્ય તરીકે યુદ્ધના પદોર્તા ઉમેદવાર તરીકે સેવા આપવી પડે છે. શી કસનદાસ ચીતદિયા એ બજતનું સ્મરણ મેંધાનાં લખે છે કે બાપાની ઈછાને નોકરીથી અમુક મુદતની રમ્લ મેળવીને ઉમેદવાર તરીકે બેઠાવાની હતી, નથી સભ્ય તરીકે પોતાનો રીતીકાર ન માથ તો નોકરી ચાલુ રહી શકેને સોસાએમીને પણ આર્થિક લાભ થાય. પણ એમની આ દરખાસને મેળવેલેને નામંજૂર થઈને મેળવે છે. કહ્યું કે નોકરીથી રાજીનામું આપીને તદ્દન મુક્ત થઈને એને પછી જન્મેદવાર તરીકે અરજી કરી. એના અર્થે એક ઉમેદવારીની મુદત પૂરી થયેને સભ્ય પદની અરજીને અરવીકાર થાય તો રિયલિ ‘અતો જન્મેદવાર તરીકે’ નેની થાય. આમ છતાં બાપાએ એ વિચારનો પણ ત્યાગ કરી દીધેને તરત નોકરીનું રાજીનામું આપી દીધું.

એ જાતને આજ પાંચીસ વર્ષેમાં એ પાંચીસ વર્ષેમાં એ. ની. કહ્યું નામના એજની અર સમરત ભારતવર્ષના કહ્યું બાપા બાપાની ચૂક્યા. એ દરખાસને મેળવેલે કે સંખ્યાતોત રચણે ને સંદરશાઓમાં મુંઝવે જાણું સેવા કાર્ય કામ કહ્યું તેની નોંધ આપી જાય તેમ નથી. દેશના અમલદારો અમલ, કમાલમાં કમાલ, અને સોથી વધારે પીડિત દસ લોકો અરપૂરનો ને આદિવાસીઓ, હરોડા દુકાળિયાઓ ને દુઃખીઓ, બાપ્પો દેલ, ધરનીકંપ, અતિશય, આગ ને અકરમાતોના નિર્દોષ સિદ્ધિ, એ કહ્યું બાપાની ઉપવર્ષની નિરંતરતા સેવામાં પાંચે બની રહ્યાં છે. એ મુંગી સેવાની એમણે કહી નબદેરાત લાંબી નથી, એનું એમણે ક્યારેય દિમિદિમ ગણાડ્યું નથી. દેશનો એક પણ ખૂણે એમણે છોડ્યો નથી. જનસેવાની પાસથી બચવિત બાપા એમણે ક્યારેય રચેલે અથા એ ન્યાં કોઈ દેશસેવક હજી પહોંચ્યા નથી. એ પાંચીસ ૩૮ (અનુઆરી ૧૯૫૦)

વર્ષેનો એમને સેવાસલ દુનિયાને મોખરે કદાચ પૂરો નહિ લખાય. પણ હજારને મોખરે તો અચૂક લખાયો દશે. ઉલ્લાં વરસોમાં દેશમાં કહ્યું બાપાના કરતાં ચંદિયાતો કમોચાની સમાજસેવક થઈ ગયો નબધી નથી.

એમની કાર્યવિધિ સમજવામારે, તેઓ શી વિસ્તૃતકાર્ય પંચાતિ કામ કરવાની કળ્યા ત્યારનો છેક ઈ. ૧૯૧૪નો એક પ્રસંગ નોંધે છે. ગુજરાતના એક અગ્રણી રાજાના એક વાગ્યાના સુનહા બહાદુર કરતું એક માણે ગુજરાતી રાજાને બારણે આવીને જાતેના મુસાફરે શિક્ષકનું બારણું ખજાડ્યું. આવે વખતે અલ માણસને બારણે બેસેલા બેઠેને શિક્ષક ચમકી ગયો. મુસાફરે કહ્યું: ‘મારતર, માણે નામ અમૃતલાલ કહ્યું. મુંબઈથી ત્રિવેદ પટેલે મને મોકલ્યા છે. એમના મહત્ત્વને કેરળિયાત કેળવણી બચાને લગતા આઈકાડા એમાં કરવા નીકળ્યા છું’ શિક્ષકે કહ્યું: ‘સાહેબ, પધારો. અત્યારે આપ આરામ કરો; મારતર...’

બાપા રવરચ નિર્બળ અવાજે બોલ્યા: ‘ના મારતર, આ તો રાતોરાત બીજે મામ પહોંચ્યું છે. રહેવા બેઠી વેળા ન’ કાનસ પેલાથી મારતરે જરૂરી આઈકાડા કાઢી આપ્યા. ત્યારે તમે બે વાગ્યા દશે. બાપાએ નિવિત કરી, ‘મારતર, અત્યારે કોઈ રતે કરી આપે અહીં સેવા ચાલુ કર્યું નથી.’ પેલા શિક્ષકે રાંધીને એ જમણદયા, અને બાપા વધુ આઈકાડા મેળવવા બીજે ગામ ક્ષેપી થયા. આમ, અગ્રણી રાજાને કાર્યકેમ પ્રમાણે એ પ્રવાસ નિષ્ફળ ગણી રાત કે બજળળતા બપોર, પેટમાં ખૂબના બાકા કે રાંધે થઈએ પેટો તોડતે થાક, બીજાના કાર્યકેમને કોઈ પણ રીતે ફેરવી શકતું નથી. આ ગામમાં બાવાનું તૈયાર ન હોય, બપોરે બે વાગ્યાનો પોમ ધખતો હોય, તો થે એ કાર્યકેમ સાથે મ પહોંચી જવાનો હોય તો તેમાં મીનમેખ થઈ શકે નહિ. કોથીએ દીવારાને એ મજબૂર નહિ. દીણે માણસ એ બજતલ કમોચાઈ તોળનામાં ટેકે નહિ. આથી બીજવળથી આખા ગુજરાતમાં માંમે એમણે ખૂંડી નાખ્યાં, અને એક અમંદ ઉદયમાં અભ્યાસી ત તથા અગ્રણી કાર્યકર તરીકે એમની છાપ ભરી રહ્યાં.

એક બીજું દર્યાત પણ નોંધવા જેવું છે. શી પાંદુરંગ એ વલ્લીકર સેવાકલિંગી દીક્ષા સમજાવા બાપા પાસે વધુ સામ પ લીધેમાં કામ કરવા ગયા હતા. બાપા એમને પાસે મહિના રહે નો આમંત્રણ આપતા હતા. શી વલ્લીકરે સામનવધીની મધરાતે પોત આખરી નિર્ણય જણાવવાનું વચન આપ્યું હતું, અને સો બીજવળે આંકરતા હતા. સામનવધી આવી પહોંચી. રાતે એક લીસ આમંદ સોમુલા હતા. ત્યાં બાર વાગ્યા કે તરત જ જાગ્રત બાપાએ ટોંકે ધીરાણ બેઠે અને શી વલ્લીકરને પૂછ્યું: ‘વલ્લીકરશાહ જાણ કે? બાર વાગ્યા: શો નિર્ણય કયો?’ અને શી વલ્લીકરે પોત બાર માસ રહેવાનો નિર્ણય જણાવ્યો. ૧૯૨૨ની આ ઘટના. તે’ તો એ વલ્લીકરશાહ આને થે બીજસેવામાં રચ્યાપચ્યા રહ્યા.

૧૯૨૬-૨૭માં હાલે-અહીંના પ્રદેશમાં દુકાળ રાહત કરતાં નાશને વચ્ચે ને બૂખરોને અત સાથે તે ઉભા આપતા ત્યારે પંચમહાલના બીજ લોરો એમને ‘શીયારો વહેંચનારો બા કહેતા. અને એમને ‘બાપા’નું બિરુદ રચ. અને એક મેધાળીએ આં એમની ૭૦મી વર્ષમાંક વખતે માંપીએ એમનાં વિશે ૯ હુકું: ‘કહ્યું બાપા એક વિરલ લોકસેવક છે. તેમનું કામ એ જ તે’ એકમાત્ર સંતોષને એકમાત્ર મનોરંજન છે. ધડપણ એમના હૃદય

પાડ્યો નથી. તેઓ પોતે જ એક સંસ્થા હતા છે. મેં એક વાર એ લખ્યું કે 'તમે જરા આરામ લો તો સારું.' તરત જ તેઓ બ્રાહ્મણો: 'આટલું બહુ કરવાનું પડ્યું છે ત્યાં મારાથી આરામ રીતે લઈ શકાય? (ગાંઠે કામ એ જ મારો આરામ હોતો જોઈએ.)' સવારના ૬ થી રાતના ૧૦ા સુધી હોમમાં એમના જીવનચક્રની ત્રણેય ચાલ જ હોય છે. આ બધાની સાથે જીવનમાં ઈશ્વરની ની વ્યવસ્થા: જે દિવસે પગે મળે તે દિવસે જ એના જવાબો પાયા જ જોઈએ: તે કાલ કપર રખાય જ નહિ. દરરોજના દિવસે દરેક જોડકી પૂર્વક લખાયા જ જોઈએ: એમાં દેશીલ ન ચાલે. તાની નિત્યબોધ લખવા-લખાવવામાં પણ નિયમિત. દરરોજ રાતનાં ૩૦ મિનિટ આરામમાં જ નોંધ કરી લેવાની ને તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા રીતે કામોના એક પછી એક નિકાલ કરવાનો. આંકડા-હકીકતો-બાબતમાં તો એ પૂરતી ચિકાસા રાખે છે. એમની સર્વોપાસનાની તિ તેમાંથી મળી રહે છે.

બંદર જીવનમાં પાઈપાઈની કરકસર કરવી ને પાઇએ પાછો કાળ રાખવો, એ બાબતમાં હંકરબાપા ચાંપી છના સમોવડિયા તો છે. એક બીલ સેવકે વારંવાર બેચાર નિરર્થક શબ્દો લખી આપ્યા વધુ બગાડેલા, તેને દૂધમાં તાર લખવાની કળા બતાવીને (એ લખ્યું હતું: 'આર શબ્દથી ૧૩ આનામાં કામ સરે, પણ તો ૨૦ આના ખર્ચે કર્યો હશે. આમ પેસા બગાડવા નહિ.'

એમના હાથમાં બંદર સેવા માટે અર્ચવા માટેની ને રકમો: હાં વરસોમાં આવી હશે તો સરખાણો: ફોટોથી યદ રાકે તેમ જોમાંથી એક કોડી પણ ગેરવસ્તી ન ભય ત્યાં સુધી તો ઠીક, પણ ને ફરી એમાં પછુ ન વપરાય એ માટેની એમની ચીવટ મહાને તેઓ પોકારાવે છે. ૧૯૨૧માં રવ. દેવધર મહાબાર સંકટ-રણની મોટી પ્રજ્ઞિત ચકાવી રહ્યા હતા. લાખો રૂપિયાનું એ ઉધરાણું થયેલું. એમાંથી ને કયેરી ખર્ચે ચાલતું તેમાં રવચંદ્ર માટે આ થની તેને પણ સમાવેશ થતો. એક દિવસ બાપા રંગમંચે આવી ચડ્યા ત્યારે તેને પણ એ ચા પડી. પાછળથી ને એમણે બાબર પદ કે એ ચા તો બંદર ઉધરાણાનાં પેસામાંથી હતી ત્યારે મહેતાજીને જાણે એ એક આનો આપી આપ્યા. આંખો સાચાં હતી ત્યાં સુધી ખુંબરમાં પણ એમણે દ્રામ ૧૫ બીલ વાહનનો ઉપયોગ બંદરે ફંડ-ફાળાનાં નાણાંમાંથી નથી. કાયદેસર એમને જાણે વૃત્તોં અર્થ કરવાનાં હક હોવા એ નીચામાં નીચા વર્ગમાં ફરતો ને રહેડોથી બહાર નીકળી માં મેસીને સોસાયટીને ગમને જતા.

સર્વેટ્ર આલ હન્ડિયા સોસાયટી એમને શક્યાતમાં રૂ. ૧૦) થી આપતી. એમાંથી વીસ-પચીસનું ખર્ચે કરી બાકીની રકમ માં સમાવતમાં આપી દેતાં. આને એમને બંધારણસભામાંથી તા રૂ. ૪૦)નું મળ્યું મળે છે, છતાં જીવનની સાદામાં સાદી ને માં જીવન જીવિયાતો પાછળ આને પણ ૪૦-૫૦ રૂપિયા જેટલા કાં ખર્ચમાં બકાની લઈ બાકીની એમની એ તમામ આવક છપ્પાં દાનમાં વાપરી નાખે છે. સિરેલ, નિયમિતતા અને હદ રેનું પ્રાગાણિકપણું એ એમના ત્રણ મોટામાં મોટા ગુણ એટલી મીલ કોઈનામાં હંડી જ્યાં નથી. વ્યવસ્થિતપણું તો એમનાં ૧૩માં એટલી હદ સુધી મળ્યું છે કે, ધર્મમાં દાખલ થવાની સાથે જ બંદાર જોડા ચંપલ વગેરે ગમે તેમ પડેલાં હોય તે એકસરખાં છે. એમના અગ્રીમ શ્રી રામ કંકર લખે છે કે 'એકવાર હું

બોરીબંદર રહેડોને એમને વળાવવા ગયો. ત્યારે મારા ડગલાંનું એક બટન વૂટેલું હતું. પુનાથી એમણે મારી પતની કપર એક પોરકાઈ લખીને જણાવ્યું કે પુકેથી કામકાજમાં આવી વાતો બૂલી ભય, પણ તેમના ડગલાંનાં વૂટેલાં બટનો યંત્રી હેવાનું કાગ ઝીંકીઆનું છે.'

આપણી સાથે વાતો કરતા બેડા હોય ત્યારે તકિયાના કવરની કસ છુલેલી હોય નો તે બાંધી દે. આજીબાંજીમાં કાગળની કસ કે કોઈ નકામી ચીજ પડેલી હોય તે ઉપાડીને નાખી આવે, બધી વસ્તુઓ બરાબર કેસણાસર, સારી કેબાય એવી રીતે મોઢવેલી છે કે નહિ તે જોયા કરે, અને ન લાગે ત્યાં ભંતે જ સરખું કરી લે. એ-વામાં એ ગુણુ જોડેલાં રવાબરિક થઈ પડ્યો છે કે દેશી કપડેસા આપ્યા વગર ભંતે કરી લઈને આવી નાનીનાની ચીજે તેઓ સાથી-જોને શીખવતા જ રહે છે.

૪૦ વરસ થયાં તેઓ પોતાની રોજનીશી એટલી ચાકસાઈથી લખે છે કે એમાં એક દિવસનો પણ ખાડો પડ્યો નથી. હંડી પણ (પોતે લખી શકતા નથી એટલે) એ રોજનીશી કોઈ પાસે લખાવે છે. ૪૦ વરસની એમની જે રોજનીશીઓ ન્યારે દેશના હાથમાં આવશે ત્યારે એમાંથી કોઈ અજળ સાહિત્યધન દેશને સાંપડી રહેશે, હકરબાપાનું પ્રિય સાહિત્ય, બીલ ઘણાંજોને વાંચતાં દેડાંજો અને આજીમને આવે તેવા વસંતિપત્રકોના અહેવાલો, સમિતિ-જોના તમા પંચના જાતો અને કાર્યાલયની માધુ' પકવી નાખનારી ફાઇલો જ છે.

આટલા કોટર કોયોગી હોવા છતાં એમના જીવનમાં નીરસતા કે શુષ્કતા ક્યાંયે જણાતાં નથી. સેવાકાર્યની તદ્દસીતતા એમને મધુરતા તથા સુરસતા આપી રહે છે. બાપા એકલા હોય ત્યારે કોઈકોઈ વખત લહેરથી ગાય છે: 'અન મેરા લાગા યાર ફેરી મેં; કે 'મેં સમ કીન કુટિલ ખલકામી'.

એમની પાનનરહસી આ ઉમરે પણ અજળ છે. ગિદ્યાન કે જે ફરસણુ પ્રત્યે એમને કદાચીતતા નથી: મળે, ત્યારે એનો ઉપયોગ કરતા નથી. પણ બીજાની વચ્ચે ફરતા હોય ત્યારે બંધી કે મહાધનો મોટો પછુ એટલા જ રવાદથી આદ્ય હે છે. એ હંડે છે કે શરીરને કામ કરવું રાખવા માટે બે ટંકનું લોભન જોઈએ, પણ એ લોભન હઈ એમનું બનેલું છે એ વાત મહત્તરની નથી. આનારને તુકસાન ન હશે એમું મને તે લોભન થાશે. આજ ૮૦ વરસે એમના પેસાં કદરતના આપ્યા ડર માંથી ૨૮ હાંત સલામત છે અને આ વયે પણ કોટર ગાણું સોષીને લાંબી ફાળ ભરતા ચાલી રાકે છે.

એમના પાંચ બાઈઓમાંથી એમનાથી નાના બે બાઈઓ ૧૯૦૬ પહેલાં ભર યુવાવસ્થામાં ચાલ્યા ગયેલા. એકના ગરજુ વખતે તો પોતે યુમાંડાંનું હતા. ત્રીજા નાના બાઈ ૧૯૧૬માં જ યુવાવસ્થામાં જ ગયા. એક હમણાં ૧૯૩૬માં ચાલ્યા ગયા. હવે તેમના બેકા જ નાના બાઈ હયાત છે: ડૉ. કેશવલાલ કંકર, ભાવનગરના પ્રખ્યાત ડોક્ટર ને સમાજસેવક.

દુનિયામાં દુર્લભ એવા આ નરરતને પામીને ગુજરાત ધન્ય બન્યા અને હવે તો એ ધન્યતા દેશભરની બની છે. યોગીઓને પણ અગમ્ય એવા ગહન સેવાધર્મોના ભળ્યે દેશદુરજુ સમા બાપાની યસઃકાથાને જરાવરણાં છૂંચું કરી શકે તેગ નથી. અને આપાનું સેવા-વ્યવસ્થું હંદય પણ આજ એકાદશી વર્ષે જે નવજીવાન જેવું પ્રાણુવાન છે. એમનું એ ચેતન્ય શતશત વર્ષનું થાઓ અને દેરોના દીનદીન માનવે કથાન પામી રવાધીન ભારતના ગૌરવતા નાગરિક બનો.

[illegible]

પ્રવચન બંધુબાઈમાં થયેલા મહાત્માજીના દેહનિવૃત્ત પછી કૃષ્ણપ્રીતી સોહાર્દમાં 'વૈષ્ણવ જન'નું એકમું પ્રિય ભજન ઉપરના રૂપમાં છાપેલું તે વાચકોમાં ખૂબ હૃદયસ્પર્શની વરેણું છે. તે પરથી મહાત્માજી તથા નરસિંહ મહેતાનાં દેખાડેલાં સાચાં અભિવ્યક્તિ આપનાં પૌરુષ શક્તિ પ્રકટ કરેલાં તેની ખૂબ ખપત થઈ. માનવતાને ઉચ્ચત આકર્ષી પ્રચીનતા એ ભજનમાં કાઠેલી સંખ્યાબંધ નકલો અનેકોએ પોતાના રત્નો, સંબંધીઓ, ગિરોજા તથા બાળકોમાં વહેંચી; અને અનુકૂળ સાર્થકતાને કારણે તથા શાળાઓએ તે પોતાના સભ્યો તથા વિદ્યાર્થીઓ દરેકને થોડી સંખ્યામાં વહેંચી. મહાત્માજીના આગામી પ્રથમ સંવત્સરીએ એ રીતે તેનો પ્રચાર થય્યો તથા સંસ્થાઓ, શાળાઓ આદિ તેનો આદરથી શ્રીકે સંવેદના ઉચિત અભ્યુષે આ. ઉદ્દેશથી એને પહેલેથી જ તેની વિચાર પણ અત્યંત આકર્ષણ રાખેલી રૂ. એકે રૂબે રૂબના છ આના. પોરંદરનાં એક આનો.

४५११

નું નવું
પ્રકાશન

मोटां पूर्णरंगी चित्रेनो संयुट
 किंमत रु. 30 पोस्टेज 00-12-00
 कुमार कार्यालय लिमिटेड

ભારતીય
ચિત્રાંકન

ઠહારસિદે અને
 ચિત્રવિદ્યાર્થીઓ
 માટે અમૂલ્ય
 ચિત્ર સંપુટ

30

શ્રી રવિચંદ્ર શાવળ સંકલિત ત્રીસ
વિવિધ રેખાંકનો, એક ત્રિરેખા ચિત્ર-
પદ વજ્ર આપાઓમાં સમજૂતી સાથે
કિંમત રૂ. ૩-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦ બુક

પ્રાંતોના હક્કો

ભારત રાજ્ય બંધારણમાં રાજ્યો(પ્રાંતો)ની વહીવટી રચના

પ્રાંતોના હક્કો

ગ્રામીણ વ્યવસ્થા

પોલીસ

અધ્યાપક

મતદાન

આરોગ્ય

જન્મ મરણની નોંધ

શિક્ષણ

રેલવાયો

પુલો

તથા જલમાર્ગો

બાણી અને નહેરો

પ્રતિવાડીનું કિકાપા મંજૂરધન

નિર્જાતો

મરદમી વ્યાપસાય

ધંધો-વ્યાપાર

ઉદ્યોગ-વિકાસ

ભેળા સેવા

નગરોની આયકુ

નુગાર

રેલવાયો

રેલવાયો

રેલવાયો

રેલવાયો

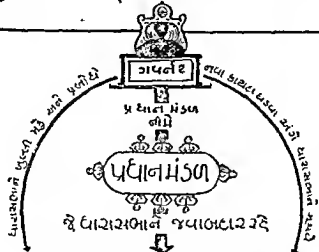
રેલવાયો

રેલવાયો

રેલવાયો

૬૨ પાંચ વર્ષે ચૂંટણી ધાંચ
૬૨ ૭૫૦૦૦ની વસતિએ એક સભ્ય ચૂંટાય

રાજ્યસભા

ધારાસભાની સભ્યસંખ્યાના ચોથા ભાગ જેટલી બને, એના અરધો ભાગ અમુક ધંધાવેશજારના પ્રતિનિધિઓનો બને, તો જો ભાગ ધારાસભા ચૂલી મોકલે, અને બાકીનો ભાગ ગવર્નર નિયુક્ત કરે.

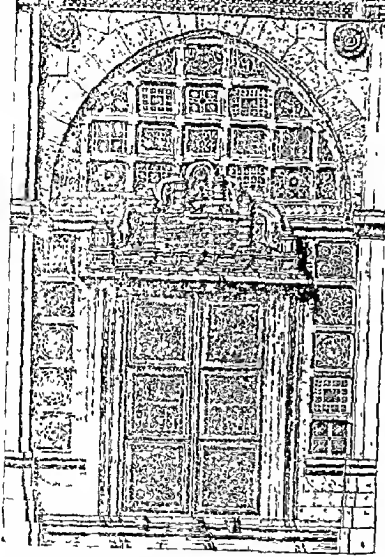
૬૨ વોટ-૬૨ પ્રતિની ઉપજ

આપણા તથા બંધારણમાં પ્રાંતોના વહીવટ માટે કેવી રચના છે તે સ્પષ્ટ કરતાં વિવરણ આશિષ કરવા આવ્યા છે. એની વિગતવાર સમજણ આ એકની સાધુ કરીમાં આપી છે તે, આ આશિષને સાચે રાષ્ટ્રીય નાંચતા ન્યાયી વિરાદરીતે સમાવશે. ઉપરના વિવરણ, વચ્ચેના ચોક્કસમાં અવરન, પ્રધાનમંડળ, ધારાસભા અને રાજ્યસભાની રચનાઓ તથા તેના પરસ્પર સંબંધો દર્શાવ્યા છે. અને એ ચોક્કસમાં તમે બાબતો, પ્રાંતોને હક કષ બાબતો ઉપર વહીવટનો અધિકાર છે તે સંજ્ઞાઓ રૂપે ચોતરી લખાવ્યું છે.

અમદાવાદ

ગુજરાતનું પાટનગર

૮. રાજાના ધોરી ગ્યાપારમાં ૭૫૨ની પોતાની કેન્દ્રવર્તી ભોજોશિક્ષિતિથી, અને અધીન ઉદ્યોગનગર હોવા છતાં એતદેશીય સંસ્કૃતિનાં વહેણનો છવંત ને પ્રબળ સ્રોત ધરાવવાને કારણે, અમદાવાદ ૧૮ ગુજરાતનું પાટનગર રહ્યું છે, રહેવાનું છે અને આનાની યુગમાં સોમે કળાએ બિંકસવાનું પલ્લુ છે.

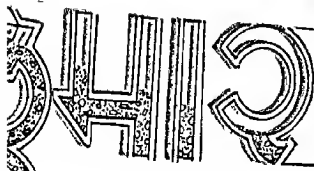
૯. છતાં એને વિષે આપણે કેટલું જાણ ધરાવીએ છીએ? એનો વિવિધરંગી ઇતિહાસ, એના ઊંડા સરકારપદેલ અને એની યુવાણી શિક્ષ-રચાપાલની સમૃદ્ધિથી ખુદ અમદાવાદીઓ પૈકી પણ સંપૂર્ણ બલુકાર કેટલા હશે? માત્ર એની શિક્ષ-રચાપાલની સમૃદ્ધિની જ વાત કરીએ તો, એ શહેરના રચા-પદ બાદશાહ બદશાહશાહના ખુદના અવરોષ સ્વધરતા મારણાળી માંડીને ઉકેલી-ભાણી બાકી અને રચામીનાશયજ્ઞના મંદિર સુધીનાં ઢાંચાંક જ સેકા કપરનાં મંદિરમાં આપણી પરંપરાગત માર્ગક્રમોને કે સમૃદ્ધ વારસો સિત્તસિલામંધરીતે જળવાયો છે તે પોતે જ એકમુક પણ રસભર ઇતિહાસગ્રંથ છે.

૧૦. જગતમાં બેનમૂનપરથી રાલરક મવાળી ગણીએલી સીરી સેવદની મરિજદની જળી-ઓ અને સપ્રમાણ શિક્ષપના અનન્ય નમૂના-રૂપ રાણી રૂપમતિની મરિજદની માંડીને જલામદો તથા ચરનાળીઓમાં પણ ધુટ્ટહાથે વેરામોથી 'કળાતરૂમીના અવરોષો ધરાવતી અદાતજનીલાવતથા કંઈરિશ્વત્વાર સુધીનાં અમદાવાદનાં શિક્ષ-રચાપાલનાં ઢાંચાંક એક વલ્લુ એ વલ્લનચરની કુસ્તરત જલદેશ બાકીની વાચા બનીને બેઠાં છે.

૧૧. તમે એ જાણું નહરે ન જોયું હોય, કે ન મેઈ મોકો તેમ હો તો એનું એક સચિત્ર આદ્યજન બહાર વડચું છે. એમાં, 'ગુજરાત નું પાટનગર અમદાવાદ'નાના ગદાઅપના લેખક શ્રી રતનાશિરાવ ભોમશવે જુદે આ-લેખેથી એ નમરની ઇતિહાસરેખા રૂપ પ્રસ્તાવના સાથે, જાણન સુનંદા ફોટોગ્રાફો તે તે રચનને વલ્લુને સાથે આઈ રેપર ઉપર સુખડ છાપાઈ સાથે સ્વચર્યા છે. કિંગતમાચ રૂપિયા [પ્રિન્ટર્સ બુદ્ધ] કુમાર દાર્યાલય દિગ્વિદિ, ૧૪૫૪, રામપુર, અમદાવાદ.

અમદાવાદની સમૃદ્ધ શિક્ષકલાનો ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો

હિંદુ અને ઇસ્લામી રચાપાલના મુંદર મળે-વચ સમે, અમદાવાદના શાલ-આવગના રોમળો મનોહર હાર-મંદેશ: એની ઉપલી કપાન ઇસ્લામી અને નીચલી(આર્ય) ઉપરની) કપાન હિંદુ રચાપાલની ઢળી છે. એની જનનીઓનો ડિઝાઈન, ઇસ્લામી આદેશ મુજબ કાષ્ઠપણ છવંત આપ્તીના આયેળનચિતારી છે, છતાં એ જળીઓની ડિઝાઈનનો દય હિંદુ પરંપરા ઉપર છે, અને પિત્તળની મળીસામાં એનાં કપાટ અમદાવાદના ૧૮ કારીગરોના અજબ પિત્તળકામનો મુંદર નમો છે. અમદાવાદનાં શિક્ષ અને રચાપાલના આપ સુનંદા નયતઓના આપન ફોટોગ્રાફોના મુંદર આરમગાની આ એટ વાતની છે.

આવતી કાલનાં નાગરિકા માટેનું માસિક
સંસ્થાપક . રવિશંકર ગવળ . તંત્રી બચુભાઈ
રાવત . વર્ષ સત્તાવીશમું અંક બીજો . કેપ્પુઆરી
ગોગણીસસો પચાસ . સળંગ અંક ૩૧ / ૮૫

નદીકિનારે
ફેંટાકલાકાર
એન્ટોનિયો રોઝા કાસાદો
(પોર્ટુગલ)

અમદાવાદના નળીતા 'નિહારિકા' (ફેંટાકલા) મંડળના કપડગથી, અહીં તા. ૫મી ફેબ્રુઆરીએ અમદાવાદના ઇતિહાસમાં પહેલી વાર, મોટું આંતરરાષ્ટ્રીય ફેંટાકલા-પ્રદર્શન ભરવામાં આવેલું. હિંદ સરકારના માહિની અને બ્રોડકાસ્ટિંગ ખાતાના પ્રધાન માનનીય શ્રી દિવાકરના હરેતે ખુલ્લા મુકાબેલા એ પ્રદર્શનમાં, દુનિયાના ૨૭ વિવિધ દેશોના સિદ્ધહરેત અને નાગી કેમેરાખાનેનાં ૧૮૬ ચુનંદાં શિવેની રસભર કલાસમૃદ્ધિ સંચિત થઈ હતી. તેમાં અનેકવિધ અભિનવ દષ્ટિકોણો, અવનવી ફેંટા-ટેકનિક અને પ્રચૂર વિષયવેલિખ્યના ત્રિવેળા-સંગમ હતો. વર્ણનથી, કે અર્દાં છાપી છે એવી પ્રતિદૃતિથી પણ એનો સાથો આરંભદ કરાવી શકાય તેમ નથી. પોર્ટુગલના એક કેમેરાખાને પાટેલા કપરના ચિત્રમાંનું નદીકિનારા પરના દરયનું સુઝાયમ પાતાવરણુ કેમેરામાં ઉતારતું એ ભગ્નભક્ષાની કસોટી કરાવે એવું કામ છે. બ્લૂ ચિત્રમાં કલાકારે જે કસળપૂર્વક એ સાધ્યું છે તેનો અંશતઃ ખ્યાલ ન આપિત આપી શકે છે. અને એ તો, એકએકથી ચડિયાનાં ચેપાં ૧૮૬ કલારત્નોનું એકાગ્રી પ્રતિનિધિ માત્ર છે. એ પરથી એ પ્રદર્શનની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ કરી શકારો. ['નિહારિકા'ના સોન-યથી]

સૂર એક

• મિત્ર •

વાગ્મા કરે છે તુજ મુર એક,
છણોગિહી આ મુજ બાલ્યકાલથી;
એ દેશ કેરી તુજ વાત લાગ્યે,
શ્રવેત મારું ઉર થાય ઉન્નત !

પહેલેલ વચ્ચે તળવા ધરા આ,
પલે પલે તું કરતો ઈશ્વર;
રેલત કે મોહિની વાંસળીથી,
એવે મને હીરની દોરીથી શું !

એવે મને સાદ અગોધ તારો,
સમુદ્ર કેરો ભયગ આરવાને;
આ ભૂમિનો ખંડ તજી વિરાટ,
અગ્નિ તારા દરિયે ઝુકાવના !

હિસાબ પસવે અરખા રહે હવે,
નરેતુટો સાથ યતો નગવ્ય;
આ સાદ તારો, અચના શું મારા
લોહી તળે સાદ મને ઉદાવતો !

રમે દમે સિંહત, લંગમાર,
ભવા, મુગાયા, બસરાઈ મોતી;
પ્રયણ તોફાનની મરત લીલા,
ને, રૂપ રૂઝ દરિયાઈ પીરનાં !

આ પાર ના ના: ઉસ પાર માવ !
એ સિંધુખોળો મુજ છે સિંહાસન;
શીળી ધરાગોદ હવે સદાય ના !
ટંકારતું યોગનું ચરાચન !

પ્રભાતમ

ઉદાસ

નહિ અથુ નહિ હાસ,
મુજ ઉર એવું ઉદાસ !

નહિ વૈશાંખી તપત મગનની આકુષવિદ્ય રહાય,
નહિ આપાંતી સ્વામય ધનની જલસીનસ કેઈલાંય;

નહિ તુમિ, નહિ ખાસ,
મુજ ઉર એવું ઉદાસ !

અરધ પોપચે પછુ નહિ ખૂટ્યાં અંધતિમિરનાં નેણ,
અધર મોનમાં હજુ નહિ હૂંધ્યાં મધુર તેજનાં વેણ;

એ સાંધ્યશુભિમાં વાસ,
મુજ ઉર એવું ઉદાસ !

નિરંજન ભગત

અવળે મારગ

અવળે મારગ મતા

રંગીના કેક અવળે મારગ મતા.

રંગેરંગમાં રંગ ભગવો રે ભલકે, ને અલખના બેરવ માતા;
આરે ન આવે ઓવારો ન આવે, એવા આલને આંખવા મતા.
ગાંમની મોહરી કે શેરીની સોળતુમાં મનાડના મેળ ના ખાતા;
સીંગના સાથીકા એ તો, કાંટાળા કડાને, રગતે રંગીને મતા.
સાગરના સંગી, એકલરંગી, થેલા, એ મોર્નની મોજીમાં માતા;
લંગર ન હારે લેતા, વાંજીને મેલે વે'તા, મોતને માપવાને મતા.

વગલાલ દવે

તાકી તાકી

જોઈ છે રે મેં ખીજને બાંકી.

ચાકી પૂનમરાને
ચાકી ને સૌ તારના ભાને,
આંખ એવી એકઅહીં નાચાકી.

એણે આવાઝીને
સુન્દરના ને પ્રગટી મુખે
એથી ય તો કે ઉરમાં કાંકી !

આવી રૂપની ખાલી,
જોતાં જ જોને પ્રગટે લાલી,
પાપ છે મને કોણ રે સાકી ?

મારે ઉર ને કવિ,
એણે રે આ કાણીની છવિ
હળવે હાથે મનમાં આકી !

નિરંજન ભગત

ઈંધણું વીણવા

ઈંધણું વીણવા જેતી મોરી સૈયર

ઈંધણું વીણવા મધ'તી રે લોલ.

વેળા અપોરની ધૈની મોરી સૈયર

વેળા અપોરની મધ'તી રે લોલ.

અઈતરનું આલ સાવ સૂનું સૂનું ને તોપ

કંઈથી કોકિલકંઠે જોલે રે લોલ,

વનની વનરાઈ અધી નવલી તે કંઈજે

દખિખણને વાયરે ડોલે રે લોલ.

વાતરક બહેણાં નહીંતી મોરી સૈયર

વાતરક બહેણાં નહીંતી રે લોલ,

ઈંધણું વીણવા જેતી મોરી સૈયર

ઈંધણું વીણવા મધ'તી રે લોલ.

સૂકી મેં વીણી કાંઈ કાળી ને કાંખળી

સૂકો અડિયાને વીણ્યાં રે લોલ,

લીલી તે પાંદડીમાં મેલેકેટ ફૂલ જોકે

મારે આંગણે ખીલ્યાં રે લોલ.

કોઈની તે વાટ જોઈ રૈતી મોરી સૈયર

કોઈની તે વાટ જોઈ રૈતી રે લોલ,

ઈંધણું વીણવા જેતી મોરી સૈયર

ઈંધણું વીણવા મધ'તી રે લોલ.

રાજેન્દ્ર શાહ

૭૫૧

મારા જીવનનો સર્વોચ્ચ મહિમા એમાં ગાનું હું કે
મારી સમાધિના શિલાપેખ પર આ શુદ્ધ આંકલા-
માં આવે : ભારતની જંગલી પ્રાચી પ્રાચીને પ્રેમ હતો,
નિશ્ચય હતો, એની સાથે જીવેને જોણે હામ હતું, અને
એ સદાકારને પવિત્રાને જોઈને રસભર્ય પ્રાપ્ત થયું.

હિંદની જુવાની પ્રત્યે આટલાં બધાં પ્રેમ અને
વિશ્વાસ ધરાવનાર શ્રીમતી કહેલિની નવલકુળ અવ-
સાનને આવડી બીજી ગાથે બરાબર એક વર્ષ થયો, છતાં એમનાં
મેળાં સહ અને ગુરુ વસ્ત્રાવના પદા અને યુગકલ્પેયોમાં હજી
સુધી અવસાદ રહ્યો હતો. એમને એવા સમજાવ્યાં એકમેક ગાંઠ
એમની રમુતિ ચિત્તમાં નહીં હોવા બરાબર દર્શ, તુર્ક સેલિયક દાલીદે-
અરીને તો વધારા તરીકે શ્રીમતી નાવકુળે હિંદના જ નહિ પણ જગત
બરના અમત્રય વકાએમાંનાં એક તરીકે ગણાવેલાં છે. પછી હિંદ-
નો યુવકવર એમને સમજાવ્યાં બીજી એમાં નવાઈ શી કે એમને એટલો
વહવાનો પ્રત્યે પ્રેમ હતો એટલો જ જુવાનોને એમના પ્રત્યે પ્રેમ
હતો. જ્યારે પરીના બાળ્યે જ નવ્ય રીતે નેતાએ એમના એટલો યુવ-

ક/નવાનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો હતો. એમાં વસ્ત્રાવ એટલો હાલગવ
બાનીનો અરજાકિત પ્રસાદ એમનો રસ એટલો મધુર એટલો જ
જીવંદ હતો, ને મોડીમોડી મેદનીઓ સમજાવે બનિવનંદ યંગની
મહદ વિના તે જોડી શકતો.

પરંતુ એકલા વસ્ત્રાવ ઉપરાંત એમની યુવકવનપ્રિયતાનું એક
બીજું પણ કારણ હતું, અને તે એમની કદાચદિશી, 'સાથે કે જોડે',
પણ મારી રેશી' એવા એકુચિત રાષ્ટ્રવાદ એમના તરફનો. એમના
રાષ્ટ્રવાદ અને આંતરરાષ્ટ્રવાદ વચ્ચે કશી શીમાખંડી નહોતી. સર્વ
કામનાં, સર્વ વર્ગનાં, સર્વ દેશનાં સૌપુરુષોને સમાન કાર્યે એમનું વર્તન
પોતાનાં જ્ઞાન, વિદ્યા, સમાજવાદને છતાં લોચી સૌને પોતાનાં સાગતાં.

આજથી ચાલુસેક વર્ષ પર વિદ્યાધર્મિઓની એક સભાને સંબો-
ધતાં એમણે પોતાને આ દહિનિમાં સમાવેશી દર્શાવે : 'આમમાં
માણસની દિશ સક્રિય હોય છે. પોતાની જાતિ, પોતાનું સદેશ,
પોતાની કોલેજ, પોતાનું કુટુંબ, પોતાની નત, એવી અણુતરી અણુતરી
માણસ સાથ સંકુચિત હિંદનો બને છે. હું, પુણ્ય એવી જ હતી. છતાં
ન્યાત, જુદી નત જુદા ધર્મ ને જુદી સંસ્કૃતિના પરિચયમાં આવ્યા
બાદ મારી દિશ નિર્મળ થઈ, મારા પ્રેમ ને સમાજનું
કેવલ વિરતવું. આવી સાવનાને તમે નહિ કળીયાં સો તો
રાષ્ટ્રીય નહિ બની શકો.'

જુવાનોને એમણે માત્ર આવેશ ન નહોતો પ્રેયો.
જવનના સાચાં મુદ્દે એમણે વારંવાર આપ્યાં હતાં :
'નિદમ્નમાં તમારું કૈવલ આદે તે દો, ભલે તમે દીન
અક્રિય હો, પણ એટલું વાદ રાખજો કે તમે આ દેશનું
ને અંતે દેશનાં તંત્રનું એક અંગ છો, દેશનો આધાર 'શ્રી
માણસો' પર નહિ, પરંતુ સાધારણ માણસો પર છે ને
પોતાને ફરક દિવસ પવિત્રતા, સમ્માન અને સાદસ-
પાત્ર છે.'

દેશનાં જોઈ પણ સમારંભ સમાર્થ પુરુષ નેતા એટલો
જ રાષ્ટ્રની સેવામાં સંશોભિની રીતે હોઈ રહ્યો છે. ગાંધી-
જીએ પોતાનાં શ્રુક તરીકે એમને સ્વીકાર્યા એ મહત્ત્વ
ગાંધીજી દ્વારા રાજકારણમાં પ્રવિત થવા વાદ તે ગાંધી-
જીની અસર નીચે આવ્યાં અને ત્યારથી દેશની પ્રત્યેક
છતાડી વખતે મારવા પડતી પહેલી દોરાળમાં એ રહેતા
આવેલાં. ત્યારથી સતત ૩૫ વર્ષ જુધી તેમની તમામ
શક્તિ તેમણે રાષ્ટ્રવાદમાં જ રાખી દેશની રીધેલી.
ગાંધીજીની ક્ષેત્રયાત્રાઓમાં તેમના સામિધ્યમાં રહેવાનું
સર્વમાન્ય એમને મળેલું. ગાંધીજીએ એથી એમનાં વિનંદ,
શુભાને સંત્રીયણાને જેમ સાથ મળેલા તેમ તેમને
ગાંધીજી પાસેથી મનોનિઃકલ્પ અગ્રણી સિદ્ધિ મળતું.

એમની ખ્યાતિ કવચિત્રી તરીકે બહુ પહેલી થવા
પામીલી—રાજાસ્થી સ.પહેલાં, જ્યેષ્ઠ ભાષા પ્રત્યેની
પ્રખ્યાતાનાં એ જમાનામાં એક હિંદી સૌનાં મુદ્દે એમણે
હાલ્યો પ્રત્યે એક પ્રકારના અદોશ્ય રહે તેમાં બહુ આ-
શ્ચર્ય નહોતું, પરંતુ પોતાના કવનનાં મર્થોનાં એ બંને
જ સમજાવેલાં પોતાની પ્રતિભાને એ મર્થોથી અને
મજા મોક્ષા પ્રવાંદમાં એમણે વહેવાડાવી. એમને ન

ભારતની પ્રજાને એટલા, એટલો અને જીવનદષ્ટિ આપનાર આભિજાત કવયિત્રી અને દેશના

સરોજિની નાયડુ

યશ્ય હોત તો હેશને એક જાણી જાણી રહી હોત એમ સદેજે કહી શકાય. રાજારની કક્ષાએ પહોંચ્યું તો તેમને માટે અસાધ્ય બહુ, પરંતુ યુદ્ધ એંગના જ બાઈ હરીન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયનાં જીવંતાં કલ્પનોરૂપ, પ્રસાદ કે નાનીબય પણ એંગનાં કાવ્યોમાં નથી અને એ ચોતે એ નહોતાં સમાજતાં એમ પણ નહોતું. ચોતાની કવિતાના એંગનેતે જ એક તરફ આલોચક હતાં. એક વાર એક ભગતા કલાકારનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન જોતાં એ કહી બેઠેલાં: 'It is funny! This boy's pictures are like my songs,—full of subtle shades of colour, but no form'.

રાજકારણમાં એંગના પ્રવેશથી હેશને ચોટામાં ચોટા ફાવેલો થયો તો તે, પંડિત નેહરુના રાજકારણમાં કહીએ તો, એ કે માંથી છએ હિંદના રાજકારણને નૈતિક કક્ષાએ પહોંચાડ્યું, જ્યારે સરોજિનીએ કલારોડ કક્ષાએ. એક બાલુ માંથી છ અને જવાહરલાલ, બીજી બાલુ રામોદ અને રાધાકૃષ્ણનું તથા વચ્ચે શ્રીમતી સરોજિનીને મુખ્ય એંગરલે આધુનિક ભારતના પંચપ્રાણનું સમગ્ર દર્શન ગણા રહે છે.

જન્મે બંગાળી, સગ્ને દક્ષિણી અને નહેર પ્રજાનએ સુભાઈચરં શ્રીમતી સરોજિની નાયડુને જન્મ દ. સ. ૧૮૭૮ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩મીએ દક્ષિણ દેશબાદ મુકામે શ્રી અધોરનાથ ચટ્ટોપાધ્યાયને ત્યાં થયેલો. સંસ્કૃતપ્રેમ તથા શાસ્ત્રસાધન માટે પંડાતા, પૂર્વ બંગાળના એક પુરાણ કુટુંબમાંથી એ જોતરી આવેલાં. એંગના અપસાન પર સરોજિનીએ લખેલી કવિતામાં એંગને 'લીર અને મૃદુહરથી સંત' કલા છે; અને અરેખર, સંત જેવા જ એ હતા. કોઇ અથવા સ્વાઈ રી વરતુ છે તે એ જાણે જાણતા નહોતા. પંડના કરતાં પારમાંનો વિચાર એ પહેલો કરતા. એંગનું રાજકારણ આલેખતાં સરોજિનીએ એક ટેકાલે લખ્યું છે: 'જાણી સ્વેતદાદી સાથે રેખાએ એ દોષાર જેવા છે અને એંગનું મુક્ત દાન્ય તો કાપકે તોડી નાખે એવું છે. ચોતાનો સખળો પૈસો એંગલે આ એ મહાન હરેશો પાછળ ખર્ચે રાખ્યો છે—પરોપકારને રસાયન વિધા. ચોતાના બગીચામાં તેઓ દરેજ સખલા ધમેળા સખલા વિદ્યાનોમું મોટું સંગેલન બેરે છે—રાય ને રૂંક, સંત અને સાચેસાચા પૂતેનું! સખલા આનેદપૂર્વક એકત્રિત થાય છે અને એકસરખા વર્તન પામે છે. અને ત્યાર પછી, એંગની રસાયનવિદ્યા એવું તો કહું હરેક દિવસ ને રાત અખતરો આદ્ય જ રસાયનવિદ્યાના કક્ષા પછુ નવા ખર્ચાલ સાથે આવનારો આદર્શ સયા બાઈ જેવો સંદર્શ પામે છે.' • આ ટા. અધોરનાથ ચોતાના પૂર્વજોની જગ માત્ર સંસ્કૃત અને શાસ્ત્રોમાં જ રસપાત્રવાન ન હોતાં યુરોપ બેપડેલા. ત્યાં એડિન- નેરાશ્ય તથા બીંદારયના કુપરા કેળામાં જન્મતામાં આશા ને ઉલ્લાસનો સંચાર કરનાર નેત્રી

બરો યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરીને બી. એસસી.માં પ્રથમ આબ્યાં હતા. ત્યાર બાદ એન મુકામે કેટલોક સમય અભ્યાસ કર્યો અને ત્યારથી ફરી પાછા એડિનબરો આપીને ટાંકરેક મેળવેલી.

યુરોપથી પાછા ફરીને એ દક્ષિણ દેશબાદ રાજ્યમા ગોદરીએ રહ્યા. ત્યાં રહીને, જો બીન્દારપણ પાછળથી ડસમાનિયા યુનિવર્સિટીના વક્ત્રવે ફાલી નીકળ્યું એ નિઝામ કાલેજની એંગલે રચાપના કરી અને વર્ષો પર્વત કુરાળતાપૂર્વક તેનું સંચાલન કર્યું.

સરોજિનીનાં માતા વરદાસુંદરી એક ભક્તિપ્રિય સત્કારી હતાં. એંગની જીવાનીમાં એ મ્મિ હતાં અને કેટલોક સુંદર બંગાળી ગીત લખેલાં. એંગના એ વારસો યુવત્રી સરોજિનીમાં પણ જીવંતર્યો. એ કે એમ તો અધોરનાથ પણ કવિતા લખી હતી—કદાચ એક જ, અને તે ચોતાનાં પ્રિય પાત્રી વરદાસુંદરી હપર: 'વરદા આમાર પ્રાન.'

બહુ ટાંગી વયથી સરોજિનીનાં શાળાજીવન શરૂ થયેલું. એંગનાં માતાપિતા એંગને એંગેશ શીખવવા હસુક હતાં, પરંતુ સરોજિનીને એમાં આસ રસ નહોતો. આગ છતાં માતાપિતાએ એંગેશનો આગ્રહ પકડી રાખ્યો. નવેકપર્ષની વયે એક વાર તે એંગલે એંગેશનો પાઠ નહોતો કર્યો એટલા માટે એંગને કોરડીમાં નહીં (અનુ. પ. હાસે)

વાણીવાળી એ સફેદ બંગલી; એટલે ચોખ્ખી ફેરફારો. સુવાનું ત્યાં, થોડાં ભાગે બહારની આસરીમાં નાખેલી ખાટલી પર; અને પકાવવાનું પણ ત્યાં. દાખ, મોં વાસણ બધું ઘોષા મારે જવાનું જરા ફર આપેલા નજીક પર. મીઠા પરદાખબ દબે. એના થોડાં કપર નળી મળ્યા નહિ એટલી કચલેલીએ દબી. ફર થાકી એ લીટી વાણી લઈ બેઠો રહેતો એવી ફેરફારની લગભગ દેશ પારોનામેલા લોખંડીનજા અને તારોની નજામાં મેડાવેલા એકતાવાને તે કપાડાંબંધ પરતો. કપર ઈંગ્લિન્ડ વાળાના હોંકારે દેશના મેળવતો ને એ દિસાએ રેલવેની ફારક જોવતો.

ઈંગ્લિન્ડ પ્રમાણમાં ખાનગું શેષુ હતું, એનાં ઇન્ડીસ મુલિયાઈ ફેરફાર થે વાર અડધું ઘણું. ઇન્ડીસ—જાણજાણે ઇન્ડીસ, અને સમાનિત નહિ જ. એટલે જે જાણીત સરસ હતું તે વધારેનું મળ્યાવા બિંદ કરતું, તો પછી હું ન માનતો. ઇન્ડીસ જ. દારૂર સરેરા, લીસા કહેરા મળે છે નીચે ઊભરતો એ પર થોડો થઈ સરસ કરતા નીચે સરી જતા, અને એવાના ખજ પાટાના રહેતા. ઈંગ્લિન્ડને ફરતી વખત બાબુ બેઠેલી દબી. ત્યાં જાણુ રંગના બીજ, બહુ વાતો કરી છે, બહુ દાખન મથાભાં છે.

ઈંગ્લિન્ડમાં વખત પાસરે, જે વખત પોર્ટીફ અને મેકાફ સફાઈવાળો, એમ કમીસો રહેતો. એ બધામાં બહુવાનને તે એક જ બંધા—અને તે કાલકાઈ, કાલકાઈ મારતરે; મારા બાપાના નિઠરતા ફારત, દોરતો ત્યાં જ બધાંબેલી. પછી એ કોના ફારત નહિ એ જ રીધણું કુટરેલ. દુરગાન તો ફોર્ડના જ નહિ. અસલ નવમુરીના, મદારેવનાઈ દેસાઈના સમાઈ, ૧૯૦૨ નાપી ત્યાં જો મેકા. લઈ આવે 'જટમાં નવસારીમાં કપાત મેકા છે. મારા, મારી બહેનોના, બાના, સોના કાલાકાઈ જરા બારે શરીર, મોકો આવજ, હલેરી છપ, અને પાકા દુરગાનનું પછી કામ કરી ફરવાની નિરવાર્થી જતી.

'કેણ, બાબુ અલબેલ કે જી અલ્યા કાબઈ? થેર બે, ને કાબડો લઈ આવજ.' થોડીવારના મગતો દખ, થોડો તમગતો ચેરકો નાંચ-સાત 'કામ' આથી બર્થો વળકતો લોટો દુરાલવા બંધાવ આવતાં. 'ચાહે કાલો' હકી બધાને ખબરવતા: 'એક જ કાલ, કાલ, કાલ, કાલ આપા લેતા છે? મારે' ક્યા ક્યા, ખરીતો તો મોકી કરતો...

ત્યાં તો રતનનન...કરતી ઘંટકી વાગે જતી. 'બાબુ, જો આ સાલી રેલવે! વખત વખત બિનિટે એને સનેપાત થાય. હા, એમો રહે—'એલાવ, કાણુ જ મોધરવાળો નીકળ્યો? આવવા કે સાથને—હા, થોડાં જરાવેલોનેકાકા છે. જરા જાણેને વેસવા તો ફા, શું કહ્યું? અને એનાં મોંધા મોંધા મોંધા—બાઈ! બાપુ—થેવું કે પર. અર્થો તો એમો કહો તે. તમારી શુભ આવી જશે—આ દમગાજ નહીં હોને, તરત હાન ને મહા પુણ્ય.

'અરે છલવા, મોધર

કાઈ જોઈત નવ છે, તેમાં મારવાની શુભ થકાઈ છે. જ કહી આવ, નહિ નો મેવડાની કાલમાં બેસી નહ્યું.'

દોંધ કહીકરી કાલાકાકા સોને ખરડાવે, પછી કહે કે આ કથ વખો છે તે જ નીચે બેઠેલી આવી આવ. ત્યાં તો કાલકાઈ કહે 'ના, બીજે કાળેના કાલકાઈ થોડકાઈ છે તે નીચે આકતો આવી શું.'

'એટલે, માછને એવે જાણવામળા દબા, એમ જ મેળવેને બાબુ? તારી બા ને વિમનલાલ થોડે માછને વધારે; આખું નહિ. ચા...કો તારે કાલકા, આ તમે બધા વહેલી ખાઓ. કાલકા બેઠેલો પાકો મોકીકરી તો માછ થાંકા પારડો.'

હાંમિ. હાંમિ... 'પાછી કોણ બધી? આ તો વડોદરા મુળ-રેટના બેઠકા. આરો, તમે જ આવો; મોટો ભર, શું છે? હાં—હાં—હાં, એમ જ મોકી આપો મારી પાકો, બેઠાબેર મોકીપેડેસમાં. હાં, હાં નાહળો તો નથીને? ના? મોકી એવો નથી.'

'તું અલ્યા કાલકાઈ? આ મધાનું છે શું? જોઈત નીચે હું જાયો, અલ્યા મારું કેમ તે પછી આપણે જતાવતું પડે?'

'કાળાં બહુ ફળી મળ્યું છે.'

'તે કાલકાઈ રેલવેમાં કાલકાઈ મુળી મેળવે? જોનાં ફા? બધાવા કોણ તે અર્થો મોકે. બધાને નરકની ખાણ અર્થો જ નવાની છે.'

'તે સાળ એવું આપવાત કીધો?'

'અરે કોણ કાલકાઈ રેલવેમાં જોઈત મોકી કાલકાઈ છે એમ કાલકાઈ કે મરવા મોકી, પછી મોકી નહિ.'

અને પછી રેટકાની જોઈત આખું મોકી મધાને કાલકાઈ આલે. દાખ પકાઈ મેને દારૂર થકાઈને ને કાલાબાઈ સામે ખંડો ફોર્ડ 'આ મોકી અલે, સાથે. લે અલ્યા, મારી મળા.'

'જા, ના. મારી કોની વળી? કેમ મળા. તમે બધા કાલકાઈ મેળે.

એ તો હું મેલે સધતો.'

એક દિવસ કાલાકાકા કહેતા કહેતા 'આ મધાને પેસાનપીએલતા; પગરમાં વધારો નથી મેલેલો; પછી કાલકાઈ બધાંબે. કાલકાઈ મોકી મોકી કહેતાં કે નથી. એ મોકી અને કાલાકાઈ. એક બેરીએ અપવાદ ફોર્ડ. એક કાલકાઈ ફેર નીચે કપાશે. આજના ફેરે મળા, અને છપી મળે એ એકલો. મળવારનાર મરવા મળે, પછી ન મળે. એનાં સર્વાવકાઈમાં કાલકાઈ મોકી ફેરફો, તે ફેરફાર મોકી કપર નજર રાખે. આખાજા અલકા રહે, નજરનું સર્વું કાલકાઈ નહિ. આને ફસળાર આખરા કીધો રાખે, તે વખતમારે દિવસ માલવા કરશે. કાલકાઈમાં અલકાઈ. કાલકાઈમાં એક દિવસ મેં એને મળા લાવતો મેળે છે, અને એક દિવસ સરવાળી રીંગ લસે!'

'એને છપવામાં રસ નથી. મેં એને કાલકાઈ દિવસ શનિવારે વનુમન ફેરન કરવા સાથે આવવા કહ્યું. તો કહે, 'અરે શું મારેવર સાથે? હવે મારે વનુમન ફેર ને ફેરન મેનાં. વળી હું મરવાલન કહે અને થોત આજુ કહેવા તો એટલી મારે કપાધિ. ના ના; તમે જાણો છો તો ફોર્ડ, આ પેસો નીખતા આવેને! અને મારા વળી કેમ કે હવેનાં કાલા, મધાનું મોકા અજા વેલું કાલકાઈ.'

ઈંગ્લિન્ડ એટલે રેલવેનું હલવ. એટલી એક નાનકડી કોટકીમાં પચ્ચીસેક સાંધા દબા. એમાંના ફેરલાક બરા, ફેરલાક લાલ અને થોડા સફેદ ફેરે ફેરલાક દબા. ખારસા લોખંડના મળવા દાખાવા સાંધા કપર નંબર અને લાઈન લખેલી: મેળન કે લખ. એટલે એક સાંધો ધારે તો મારીએને ઉઘરાવી રાંધે, પાટા કપરથી નિરતી શું, ફોર્ડની અલકાની રાંધે, આરે રહેતો મકાની રાંધે, એ મારીએને સાંધા સાંધા અલકાની રાંધે, સાંધાનો તાર બદલાના સિખલ મેડે સાંધા-

એલો રહેતો, સાંધા પાઠવામાં હાથગાં ભેર ભેઈએ, આંગળમાં તેજ.
 ડાહ્યાકાકાએ ત્યાંની બંધી રમત રમે રમનભલી. ઇન્દર લોકકે
 ટુંબસે સિરેટ, લાઈઁ કશીઅર મેઘડ, રપરપ તારની બાથ, જાંચ
 ધંટી કે ત્રણ ધંટીનું રહેરય, ડિરેંટ સિગત, હોમ, હુપીકેટ સિગત-
 લિંગ, વગેરે બધી જ વિગતો એમણે મનેચાહ સહીના પહેલા કાચકામાં
 સમજાવી હતી. ડાહ્યાકાકા ત્યાંની દ્રાકિકના રાન હતા, આખી પાન્ટ
 વગાડારનું મૂળ રાહસ અને પેલી બાહ્ય બાજુના બાજુના પાપુરી સુધીની
 આખી લાઈન એમને હરતક હતી.

એટલા ડેનિન ઉપર તે નતનભતની ન્યામરેતો થતી. ડાહ્યાકાકા
 બાંગની પશ્વ પાટી કરતા. આ-ચેવડો તે ખરાં જ. આઈ આબ્યા
 તે પહેલાં એ ગાયકવાડી લાઈનમાં રહેઈથી જરા છેડે ખોડેલીમાં
 હતા, ધળીવાર ખોડેલીની અનેક વારો કઠી અગને હસાવતા. ડાહ્યા-
 કાકાને નકશો કરતાં સાડી આપડતી. બસજાના ચાળા પાડતા અને
 નતનભાવટના અનેક કિરસાઓ દેકાવે રાખતા, પટેલમેઘઈ(યુવાન)
 ગયાની વાત મેં પહેલી ધમની પાદેથી દાંભરેશી. અને અપનાવાલા
 તૈયજળલીની ટાન્સુધીની વાટ પત એમણે જો હુંને કીડીડી. તેમ
 બાઈશાહ-બિરબલની વારો પશ્વ એમણે જ સંભળાવી હતી. વાત
 હદેતાં રસ જગાવવાની ખરી કળા એમણે સાડીરીતે સિદ્ધ કરી હતી.

એક દિવસ બપોરે ડેનિન પરથી અમે નીચે ભિતરતા હતા સામે-
 ના રેટોર અને બાહ્યના કુવા પાસેની જગ્યામાં ફસપેંદર માણસે
 જમીન ઉપર બેઠક બેઠા હતા, અને એક જણ એમને એકરૂં પીપ-
 ળા પાનગળાપેટેડોતો.

હરકને ચપડી ચોખા નહોત્યાને, પછી બધાને ગાવવા લાગું. લલ્લુશંગ,
 હાલક, ચુલાય, શંકરિયો, ચેલકાઈ, નાગજી, ચેરેતો, બધા જ હતા.
 બાહ્યમાં કીકર મહારાજ પણ એ બેઠકે બેઠા હતા. સોયે ચોખા
 ચાળ્યા, ને પછી પીપળાના પાન પર સોં યુક્યા, પછી કાળિયા મુકા-
 દમે એ દરેક પાન ઝીણી આંખે તપાસે, એની સામે વિચિત્ર પહેર-
 વેરામાં કાંઈ ભૂતા નેવો જણાતો, ચોતાનો પરચો બતાવવા માંગતો.
 હોય એવા પશ્વ એક આદમી હતો.

પછી મને ખબર પડી કે એવાર મહિને આવી ચોખા ચાવવાની
 જગાત બેસે છે તે ચોર પારખવા. ચોરી શી રીતે ને ચોની પછે
 તપાસવા આપણે જરા રેલેરેનો પગાર કરવાનો લેખીત લેવો પડે.
 પગાર કરનાર. પેનારતરોને રેલેરેનો અમુક વિભાગ સોંપી
 દેવામાં આવે છે. એ પેનારતરો અગાડથી મોલેલા પેનિલ પ્રમાણે
 નાણાંની પહેચળી નકી કરેલી લારીનું મુજબ ચોક્કસ જગ્યાએ જઈ
 કરી આવે છે. એની પાસે એક જગાને ખાચેલ મજબૂત લકડ-
 લોખંડની પેરી રહે છે, અને એ સાચવવા એ સિપાઈ, પેનારતર
 જેથી લારીએ આવે, કે પંચમગીએ, કે ફસમગીએ, તે પ્રમાણે લોકો-
 કલાઈ બહાર ચોગાનમાં ખુશી-ટોળસ નંખાવી બેસે. ત્યાં બેસી
 પેનારતર અને બાહ્યમાં બેસી રહે મુકાદમ. કશીમેનોના પગાર

પેંદર, તે કાઈના સત્તર; આગવાળાના ચાણીસ કે રાક; પંખાવાળા-
 ના પાંચ; સફાઈવાળાના બાર. કાંઈના આઈસ આના—રોજ
 મુજબ—કપડાયા યાજુ હોય, તે સાડા અગિયાર, ગોણા સત્તર,
 સવા એગણીસ, એમ આડીઅવળી રહેશે. પણ રહેતી. તેનાં અગા-
 ધી જ પડીકાં બંધાવી પેનારતર વર્ષ આવતો. પગાર એટલે પડીકાં.
 ઉપર પેનિસતથી એક અને નાગ. એટલે મોટો ભાગે તે પગાર યાજ
 ત્યારે પડીકાં જ વહેંચાય.

કાલેલો છપણ: 'આ રીયો રાથેળ?'
 મેલીઓ નાથા: 'આ રીયો રાથેળ.'
 ગુલાબ નળી બંદર: 'આ રીયો રાથેળ!'
 બેન કિસાના: 'આઈ હું રાથેળ!'

ઘનજી કુબેર: 'નહીં આયો રાથેળ! રીકમાં ગીયો સે રાથેળ!
 એની આયડી આઈ મે. જોગ આપ, અંચકો કર, મ્મો સે એલી?'
 એમ નામે બોલાતાં નય, પડીકાં અપાતા નય, અને ન આબ્યા
 હોય તેના મુકાદમ પાસે દગતારમાં એકકા થતાં નય. સપારણુરીતે
 તે આ વહોવટ બેત્રણ કલાક થાશે. પગાર થતાવેન જ માંદો-
 માંદે જ લેવડદેવડ પણ ત્યાં જ બાહ્યમાં જ સુકવાતી નય. કઠી
 ચકબડાટે શાય ખરો, કઠી બાઈમેરે પતી પણ નય.

કાઈવાર ફેરેમર પણ આવે; રેટોરકીપર પણ હોય; આગ-
 વાળા પણ આવે, રેટોર પણ હોય, એમાં કાઈ હાનર ન હોય,
 અને તેમના તરફથી કાંઈ લેનારે હાનર ન હોય એમ પણ બને.
 કાઈ સિકમાં ગયું હોય, કાંઈ લેમ પર હોય, કાંઈ રાપવાળોના હોય
 ને દૂર રહેડું હોય તો બે આંટા ફરવાનાના ન પાછા કરે, કેદાઈકાં
 પડીકાં વિશ્વાસે આપાડો હોય. પણ એ બધી ધાંધલમાં એકાદ
 પડીકું આડુંઅવળું મુકાઈ નય, યા એળવાઈ નય, યા કાઈના ખિ-
 રસામાંથી કતારાઈ નય, એનો જગાબદાર કાણ? વળી મુકાદમ
 કશીમેનોની યાદી રાખે એમાં ફસ ગાણા હોય, બે નોકરી પરથી
 આદ્યા જ ગયા હોય, એકાદ નામ એ અલ્દર પણ ચલાવતો હોય
 અને એનાં પડીકાં અપાતાં ને આખાં એવો એ હજાર કરી આપે
 હોય તેમ પણ બને;—ખતર જ હતું.

પાંચ. આ પડીકાંન્યારે વળાયાં હોય ત્યારે એમાં એકાદી પાંચ-
 ની નોટ જોતી મુકાઈ ન નય? કામ કરવાવાળામાં બધી રોકે-
 દિસાળ કરી રોકેલા તો એણા જ, બાકીના તો રેલેરે સરકારની
 કિરપા ને એની સાચી હાનર ઉપર જ 'વિસતો' રાખી પડીકું જલ્દી.
 આને એ જોળપણ ગયું છે, પણ ત્યારે તે સારા પ્રમાણમાં હતું.

આવી ધાંધલમાં કાંઈનાં એકાદને પડીકાં શુગ થઈએ. મૂળમાં
 જ નહોતાં, કે અપાયા પછી ચોરાયાં, અમા ખરી હકીકત રહી
 તે તો 'દઈ' નહોતું. પણ મુકાદમ કાળિયાએ તો કોરડે એસડી કીધી
 હતી! હાથો ગોડનાર એ, મુકદ્દેમો ચલાવનાર પણ એ, અને ચાચ
 ચતારો પણ એ. મૂળ વાતે તો એ પોતે જ જગાબદાર! પણ એમાંથી
 છટકવા ચોતાના મામતો બુનારે લાવી એણે આ નુરેમો આજમાનેયો.
 હઠેલી એની છે કે ને ચોર હોય તેના યુકેલા ચોખામાં લોહીની
 લાલાશ હોય અને એ ચોર ગણાયો બીજી ને શું. પણ એમ કામને
 એકાંકો તો પાડી રાખય; અને બીકના ગાથી જોડે પણ કમર કસોય.

નહોતું કે કોમળું વિષેરકું હોય એમ એ ટાણું વિષેરાયું
 કાળિયા હઈ કાઈ સાથે ગુસ્સાપુસ કરતો બેસા હોતો. નહોતું દુનિયાની
 કશી પરવા ન હોય એવો ડોળ રાખતો બંધો પણ બેસા હોતો. પછી
 તે ધીમેધીમે બધા વિષેરાયા એટલે એ પણ વિષેરાયા.

આ ઘટનાને તોજે જ દિવસે ડેનિન ઉપર ડાહ્યાકાકા ખૂબ જ
 (દેયુઆરી ૧૯૫૦) ૪૮

વાર્તા-હરીશ્ચંદ્રનું ઈનામ

ગયા વર્ષમાં બહેર થયેલી 'કૃષી વાર્તા અને નાટિકાઓ' માટેની હરીશ્ચંદ્રમાં, ઑગસ્ટ ૧૯૪૯થી નવ-સુઆરી ૧૯૫૦ સુધીના છ માસ દરમ્યાન આવેલી કૃતિઓ પૈકી થી દેતમ સુનરીની વાર્તા

'અંધારી રાત'

ઈનામને પાત્ર હરી છે. એ આઈને અને આંખિનેદન આપીએ છીએ, અને તેના નિર્ણાયક પ્રો. અનંતરાય રાવળના, તેમણે લીધેલા શ્રમ માટે આભાર માનીએ છીએ.

ગમગીન બેઠા હતા. મધ્ય-મધ્યે ગુબરી ગયો હતો! એણે આપ-ધાત કર્યો કે એકાએક ગરી ગયા એની તો કોને ખબર? પછુ ટેમ-સર લાવી લઈ બહાર ના નીકળ્યો, એટલે બગલીના તપાસ કરતાં એ મારેલા જાણ્યો હતો. થોડી વારે એક મેલી ચાદરના એને નાખી પાંચસાત ફોર્મોનેલા રવાનાના તરફ દોડી જતા હતા. આગળપાછળ તેમ મેઈ હઈ નહિ અને ટોડટર એકિવનો ગયા'તા લેન પર, એટલે લારાને 'પાંચ જાણ્યો એના થઈને કૃષી મારી.' રેલવે આગ તો ફાટી. છપતાંબગતાં કુટુંબોને રેલોઈપાળી માટે લાકડાનાલસા આપે, તે મથાની લારા બાળવા એટલાં લાકડાં થે તો આવે! 'તેણે આ નાટક' કાઢાકાઢા બોલતા હતા. 'ન્યાય તો જો! બીજાને મધ્ય' નહિ લેવા કે દેવા. તે દિવસે ત્યાંથી જતો હતો, તે અને પછુ ગોઆમાનવા બેસારી દીધો! અને આ બધા સત્યવાદીના અપવાર, તે ગોઆ ચોક્કા નીકળ્યા, અને મધ્ય બિચારો ચારે તે એના સાથ નીકળ્યા! ધરતે માણસ, અને નબળા છાતી, તે જરા લાલચ પકડે પછુ અરા. એથી એ ચાર? પેલો સાચો શૂંદ્રા પાછો એને કમ ભરાવે! બીજી' તો એને શું કરી શકે? પછુ વાત ચર્ચાઈ. અને મધ્ય એટલાગો માણસ; અમરશી જ આજકાલે પર કાધ; એણે વિચાર કર્યો કે બળ્યું આ છવતર, ધરતે હડપણ હાણે કાધ લગાડવા બેઠા છે, તે ગરી તમે અહીં, હું તો આ આશ્રયે રહી છૂટી ગયો!

હાકાકાકા ત્યાં એકઠા થયેલા પાંચસાત જાણે રેલ્વેસ્ટેશન કહેતા હતા: 'ચાદ રાખજો! એણે મધ્યને ગોઆ ચડાવવા છે, એને લો-ખેડના ચણા ચાવવા પડશે. હવે મધ્ય રહી છે હવે. પે-ગરતરને કોઈ નહિ પૂછે, કોમ? એણે પડીતો આણેલું ખર્ક? પેલો બૂતો એ મારા હાથમાં આવે કળી, તે એનાં મૂત-પણીને તે કોઈ સંભળે કહું?' 'બિચારાને માર્યું ચોત મર્યું નહિ, અને મર્યું ત્યારે આવું મર્યું! પેસાની તો એને જરા થે પડી નહોતી; આજકાલે વડાલી હતી. એટલે ભગવાને જ એને બીજો માર્ગ દેખાડ્યો.' (વાલી)

આરત પ્રભુસત્તાં તેજ બન્યું તેના કલ્પન નિષિતે સોશાલ્ સિત્તકાર મેડળ અને સોશાલ્ સંસાધન મંડળના સંયુક્ત પરિશ્રમથી રાજકોટમાં તા. ૨૨-૧-૧૯૫૦થી એક વિવરણ પ્રદર્શન દાકન હોલમાં ચોલ્યું હતું. તેનું ઉદ્ઘાટન સોશાલ્ના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર'હર-સિદ્ધાઈ દિનેશિયાને હસ્તે થયું હતું. આ પ્રસંગે શ્રી રવિશંકર રાવળે રવાગત પ્રવચનમાં સોશાલ્ સિત્તકાર પ્રદર્શન કે અને સોશાલ્ અનેક કલાકારોની જગ્યાએ તેનું રમરમુ કરાવી તેમના ઉત્તેજન અને રવાગત માટે સોશાલ્ મેડળ કરવું મેઘએ એવી સૂચના કરી હતી. કુમારશ્રી મંગળસિદ્ધાઈએ તે વખતે સોશાલ્ની સર્વ કલા-પ્રતિભોના સંગમ કરી એક સાકં વગ-મેણો ધરાવતું કલામંડળ રજાપવાની દરખાસ્ત મૂકી હતી તેના બહેરે રવીશંકર થયો ને તે કામ માટે બંધારણ તૈયાર કરનારી એક સમિતિ નીમગનામાં આવી હતી. આ સમિતિએ તૈયાર કરેલા ખરડાને બહાલી આપવા એક બહેરે પરિષદ મળશે અને તે પછી અંધારણ કાયદેસર રાજિરદર બનશે.

આવું સૂચક અને આકર્ષક પ્રદર્શન રાજકોટની જનતા માટે પડેલો પ્રસંગ હતો. મુંબઈ, અમદાવાદ, બાવનગર, નવસારી વગેરે રથેલોનાં મળી ૪૦૦ જેટલાં ચિત્રે રજૂ થયાં હતાં. શ્રી સોમાલાલ શાહ, કુમારશ્રી મંગળસિદ્ધાઈને ધોરબરેશ્વરી કંપન નારણભાઈ જેરે રજૂ કર્યાં ચિત્રો આજકાલે જાન્યું બન્યાં હતાં, સોશાલ્માં કલાના નવયુગ પ્રારંભ કરનાર આ પ્રદર્શન એક સૂચક માર્ગરેતમ મણારો.

રાજકોટ સોશાલ્નું વલીવરી કેન્દ્ર તો બ્રિટિશ સત્તાની સાથે બન્યું હતું; પરંતુ-કેટિન થયા પછી કેટલેક જગ્યાએ કંઈપણ મિથક બન્યું અને હવે કલાનાં વિવિધ રચયોનાં તાલીમ અને પ્રમતિ સાધનારી સંસ્થાઓની એકલા રાખે છે. રાજકોટમાં આવેલા બ્રિટિશ વલીવરી અમલદારોમાંથી કેટલાક કલાદક્ષ અમલદારોએ રાજકોટને ડોનાર હોલ, મુન્નિયમ વગેરે સંસ્થાઓ બોલી કરેલી, પણ તે હાલ જોખાં એવી છે, તેને અભિકેષિ અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિના સમન્વય કરી પ્રમને આકર્ષણ એને જ્ઞાન આપે એવાં કેન્દ્રો બનાવવાની જરૂર છે. સોશાલ્ની જનકળા અને સંગ્રહિતનાં સંપૂર્ણ રચયો રજૂ કરતા નમૂના તથા સરદાર રાજકોટના મુન્નિયમમાં આધુનિક રવાના અને સમ્બંધથી ગોઠવવા બેઠાએ તેમજ સોશાલ્ના પ્રાચીન અને અર્વાચીન મહાન પુરુષો, સંતો, બહાદુરો અને કથાપાત્ર પ્રસંગોનું લખ્ય ચિત્રા-લખ પણ સાથે સાથે સ્વરજ્યું મેઘબે.

સોશાલ્નું પ્રવાસી સોશાલ્નું સાથે પરિચય સદાજામાં પાછી રાકે એવાં ચિત્રપ્રકાશનો, દ્યેક નકશાઓ અને બની રાકે ત્યાં સોશાલ્ની પ્રસાદીરૂપ કલાકૃતિઓ જેવા પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકે એવું વિનિ-અવરથાન Emporium પણ ત્યાં હોવું મેઈએ.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફની વાર્ષિક વાર્ષિકઅસમીક્ષ

માહુ વર્ષે નીચેના સમીક્ષકોને સોંપવામાં આવી છે: લલિત વાર્ષિક માટે-શ્રી રામપ્રસાદ શુક્લ, જનન સોસાએરી, એલિસબિન, અમદાવાદ-૬; અને લલિતેતર વાર્ષિક માટે-શ્રી નરસિંહ ખં-સાહ, રૂપીતમનગર, એલિસબિન, અમદાવાદ-૬. સી લેખક-પ્રકાશનોને સાહિત્ય સભાની આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ છે કે તેમના તરફથી પ્રગટ થતાં પ્રકાશનો પ્રગટ થાય કે તરત ઉપર જાણવેલાં સરનામાં પ્રમાણે તે તે વિશાળના સમીક્ષકને મોકલી તેઓ આભારી કરશે, એથી સમીક્ષકને સમીક્ષાના કાર્યમાં સરતાતા યાય.

લેખો, કાવ્યો, ચિત્રો આદિ મોકલનારાઓને

વિનંતિ છે કે પોતાની કૃતિ ચિત્રો જાણવા અથવા અરવીકૃત કૃતિ પાછી મેળવવા માટે જરૂરી પોસ્ટલ પોતાના પૂરા નામ-સરનામા સાથે નહિ મોકલ્યું હોય તે કલર અથર કૃતિ પાછી મેળવવાનું બનશે નહિ.

એ

વૈજ્ઞાનિક કેથાઓમાં અત્યંત પ્રશંસા પામેલી, જૉન રસેલ ફર્નની વાર્તા પરથી ઉતારેલી કથા

લાલ જદૂગર

અનુવાદક - અશોક હર્ષ

કાદ ગંગજનિવાસી પૃથ્વી પર આની પડે અને કોઈ પૃથ્વીવાસીનું લક્ષ પશુ તે પ્રત્યે ન ખેંચાય એ એણું આશ્ચર્યજનક છે ? અને તે પશુ એવે સમયે કે જ્યારે પૃથ્વી પરના વિજ્ઞાની એા મંગળ સાથેના વ્યવહારની સકથતાઓ લાખી રહ્યા હતા ?

એ મંગળનિવાસીનું પૃથ્વી પર આગમન શતના લાગે જ થયું હોતું જોઈએ. પરંતુ એ આગમન સૂચવતો કશો પ્રકાર પૃથ્વીના વાતાવરણમાં નહોતો દેખાતો, કે નહોતો લાગુમાં કશો પ્રકેપ પેદા થયો. આદ્યુત રહસ્ય સમું એ આગમન હતું. ઇન્દ્રજના સસેકસ પરગણાની નિર્જન દરિયાળી પર એક ગોવાળ છોકરી એ ગોળા નેવા દેવાની વાત વહેતી થયા પછી પોલાદનેા એ લંગી ગોળા નેવા માટે શેકમેદની એવી તો ટાળે વળવા લાગેલી કે પોલિસને એની આસપાસની જગ્યા દોરમાં બાંધી સુરક્ષિત રાખવી પડેલી.

એ કલ્પાપાત તો નહોતો જ, કારણ કે કલ્પાનો ખરીને સીધી જમાનમાં જ પેસે; જ્યારે આ ગોળા તો જમાન પર જરૂરેટા સુધ્ધા પાડવા વિના પાસ પર પડયો હતો ! વર્તમાનપત્રેના જ્ઞાનિવેદકો (રીપોર્ટર્સ) એ આદ્યુત દરયનાં વળેનેાના દેવાલો લખી રહ્યા હતા, જ્યારે વિજ્ઞાનના પ્રોફેસરો એના કશા હકેલને અમાને વિચારમાં આપી બેજવાળી રહ્યા હતા.

છવટે પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાની સરજેફરી બ્રાઉએ એક્સસી-એસીડી-લીન વડે એ ગોળા મેદવાનું સૂચયું. એ રીતે ગોળા મેદવાં એની આજુબી આગળ ચેતરવના એ જોઈ શકાય એ પાલનું એવી પશુ પશુ આશ્ચર્ય તો આવેા કયાં કે સાંધા કે ફાટ વિનાના અખંડ ગોળા બેરીને કાઢ બહાર શી રીતે નીજી સકયું હશે એ પ્રશ્ન એ પાલનું.

પ્રેમરેખા ? મંગળના મદ પરથી જ કોઈ આ ગોળામાં આવી પડયું હશે ? વિજ્ઞાન તો વર્તે લટકાવવાને એ કલ્પના એકાદ ભય ખીંટીની ગરબ સારે તેમ હતી. અને 'લેડન જેરો' પત્રના તરણ પત્રકાર ડેવિડ ટર્નરે સર જેફરી બ્રાઉના મોંએ પશુ કરીક સંભવ સાંભળેલો, એટલે એણે તો સત્તર લેડન પહેાંચી જઈને બીજાં બધાં વર્તમાનપત્રેને મહાત્મ હરે એવા ચમકદાર સમાચાર ઉપલવી કાઢવા. 'એ શું છે ?'

એવા પ્રકારે નીચે મંગળનિવાસીના પૃથ્વી પરના અવતરણનું તેણે રોમાંચક બયાન રજૂ કર્યું અને બીજાં બધાં પત્રો કરતાં વધુ સગય તેની ચર્ચા ચાલુ રાખી.

અને એ ચર્ચાને કારણે જ ટર્નરને એક વિલ-શણ મુલાકાત થવા પામી. 'કોઈક વખતે મંગળના આનું છે' એમ બોલતી નોકરડીના ચહેરા પર એટલું બધું આશ્ચર્ય એણે જોયું કે તરત તો એ કાઈ ન સમજી શકેા. પરંતુ આગળના ખંડમાં એણે જાતે જોયું એવું ત્યારે એને લાગ્યું કે આજે-તુક માટેનું નોકરડીનું આશ્ચર્ય સકારણ હતું.

પુરસ્ક્રીમાં જોઈએ પશુ આજે-તુકનું કૌતુક્ય હદ આગળ તરી આવતું. જહુબહુ તો પાંચેક ફૂટની તેની જાયાઈ હતી. વદન સીદા કાળા રંગનાં ચર, એણે પહેલો હતો, ને ખમીસને ઠેકાણે પશુ કચ્છક કાણે જ વસે હતું. એની પીઠ ને છાતી એટલાં જોતજોતામાં તો સિદ્ધ-મંડિત નેલસન-વેલ્સની આંધરનું લંડનનું દ્રશ્યસ્થર રહેવરતું આપું મેદાન માનવમેદનીથી વિકાર ભરાઇ ગયું.

બહાર નીકળી આવેલાં હતાં કે એકાદ ખુંધિયા આદમીનું લાન કરાવતાં; છતાં ખુંધિયા જેવા એ કદરૂપ નહોતો લાગતો. હાથે વળી પાળાં મેળાં એણે પહેરેલાં, ને ટોપી (એ પશુ કાળી જ) લવારીને બાંજીના મેળ પર મૂકેલી.

ટર્નર તો ઉધાડા મસ્તકે જોઈલા એ આદમીને તારી જ રહ્યો. આરસ જેવા સફેદ ચહેરા પર આગળ પડતાં તેનાં ચેરસ જડખામાં તેના હોઠ સખત બીટેલા રહેલા. લાંબા પાતળા નાકની જન્ને બાજુએ આખી વાદળી-માંજરી આંખો પર સીધી દેખામાં ભરાવદાર ભગમેરા આવેલી. અને એનું કપાળ ? ટર્નરે જમાનામાં એવું કપાળ કોઈનું નહોતું જોયું. ભવાંધી માંડીને અઠકડ એળેલા એના કાળા ચળકવા વાળ સુધી લગભગ અરધા ફૂટનાં વિરેવાર એ શેકરૂં. અને એના ગાથાનેા ઊંબળ ? જગતભરની પ્રતિભા જાણે એ ખાપરી નીચે જ વસી હોય એવો ભાસ એ મસ્તક કરાવતું.

'તમ જ મને મળવા માગતા હતા ?' છેવટે ટર્નરે પૂછ્યું.

'હા.' ધીમા, જોડા ને રજૂકતા અવાજે, જાણે ટર્નર પર આભાર વ્યક્તતા હોય તેમ આગંતુક બોલ્યો. પછી ધીમે રહી એ બેઠપો ને ટર્નરનો હાથ પોતાના હાથમાં ધીધી. એ ઠંડા અને મજબૂત હાથનેા રૂપરે અનુભવતાં ટર્નર સહેજે કંપી બેઠપો ને પછી વિવેકદર્શક અવાજે બોલ્યો. 'કંઈ નહિ; બેસોને.'

એને આમંત્રુકના એકા પછી એની સામે એક ખુરશી મોકલવાં તે બોલ્યો, 'માર્ક એવું કામ પડયું છે તમારે ?'

'કામ ? જીવાન, હું જાણે છે કે હું મંગળનેા નિવાસી છું ? માર્ક નામ સોલિયસ વાસ.'

'એકાડ' ભવચકિત મોનમાં સરી પડેલા ટર્નર એટલું જ બોલી શક્યો. જો કે એની અરધી અપેલા તો એવું જ કંઈક સાંભળવાની

આંધરનું લંડનનું દ્રશ્યસ્થર રહેવરતું આપું મેદાન માનવમેદનીથી વિકાર ભરાઇ ગયું. (દિવ્યઆરી ૧૯૫૦) ૫૦

દહી, પચ્ચ નવન દહીકત તરીકે એ સાંભળીને તો તે ટકક ન જઈ ગયા.
 'એ... કંઈક વિચિત્ર નામ તો ખરું.' અતિશયિતપણે કંઈક એ-
 લવાની દિગ્ગત બેળું કરી.

'ટેકિંગ ડાઈનરું નામ મને જેવું લાગે, એથી વધુ તો નહિ જ.'
 પાસે શાંતિથી જવાબ આપ્યો. 'વારુ. દલે મુદ્રાનીવાત પૈર આવીએ.'
 એટલું કહી, પ્રેતજ્ઞા પોતાના બંને હાથ ઝીડતો-ઝોમનવપૂર્વક
 એ આગળ નમ્યો: 'હુવાન, મેં તને એક બુદ્ધિસાધી ને ખેતીકા
 આજ્ઞા તરીકે શોધી કાઢ્યો છે. બીજા બધા જગ્યાએ સરોકકમાં
 દેખાએથી ચોરને જેની તોપજીએ માની રહ્યા હતા, ત્યારે તે અ-
 જ્ઞાનીઓને તે ચોરદયુર્વક સાચો વરુદ સાબતી છે.' એમ કહેતાં
 એણે મોં ગમકોડવું, બારે એતાસપ્રમાણ સફેદકાંત સદેજ દેખાયા.
 ત્યાર બાદ તે પાછો રસ્તેજ બની ગયો.

'મારી ભતિ મંગળની સપાટીની નીચે ખૂબ જરૂર રહે છે.' એ
 રસ્તે તે બોલવા લાગ્યો. 'દેખાવમાં તમે જુદીવાસીઓ સાથે હું
 અત્યારે દેખાઈ છું એટલી દલે આગે સામ્ય નથી ધરાવતા. કૃતિમ
 સાધનોએ માર્ગ આ રૂપ-પરંપર સાધવામાં આપણે છે. છતાં વેળાએ
 છે તેમ મારાં જગરા ફેરફારો ઢાંચી નથી સકાયા.'

'વર્ષો થયાં અંતરીક્ષપ્રવાસ માટે આગે કોણે મધી રહ્યા હતા,
 ત્યારે મોડામાંડ દમણું સફળ થયા હોય. પૃથ્વી પર હિતરવું હોય
 તો પાર્શ્વિન પરિસ્થિતિએ અનુકૂળ બનવું પડે, ને અનુકૂળતા હું સાધી
 રાખ્યો છું.' અઠવાડિયાએ પહેલાં હું તમારા મદદ પર આવી જાગ્યો.
 મારી બાપાને પ્રથમ તમે મેંએ છે કેમ? દંતરના ચહેરા પર કંઈક
 આશ્ચર્યનો ભાવ જોઈ તેણે આગળ ચલાવ્યું: 'એ તો તદ્દન સરજ છે.
 તમારા દેહકેરિદિયાન્તરો તમારા પાતાવરજીના ઉપલા પડમાં ઘડે
 અંતરીક્ષમાં આભાસ પહેંચી વગે છે એ હું બુદ્ધિ છે. તમારા કરતાં
 વધારે વિશિષ્ટ આખારાં પાર્શ્વિક સાધનો વડે તમારાં અનેક રેડિયા-
 પ્રથમના અંગે બીકીએ હોય. એ વડે તમારી જ નહિ પણ પૃથ્વી
 પરના અનેક રેડિયોની ભાષા શીખવી અમરે માટે સહેલી બની ગઈ
 છે. છેલ્લા એક અઠવાડિયાથી હું કોઈ વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિની સેધમમાં
 હતો; અને એવે તને શોધી કાઢ્યો.'

'તમારા અંતરીક્ષપ્રવાસ પર મારા પત્રમાં જે બુદ્ધિ ચલાવી એ
 સાચું, પરંતુ હું ને કંઈ લખ્યું તેમાં સર્વદા બહા ન ધરાવતો દોષ
 એવું ધળંગવાર મી દોષ.' દંતરે દિગ્ગત ચીકડી કરતાં કહ્યું.

'બરાબર છે.' એના ચહેરાએ અસ્વાસ કરતો હોય તેમ થોડી
 વાર તેને તાકતો રહ્યા બાદ પાસે બોલ્યો. 'કશા ન પુચરા બિના
 મારી દર્શનરૂપીકારી લેવાનું હું તને નથી હોતો, કારણકે પૃથ્વી-
 વાસીઓ પુરાવા વધર કરી પાત્ર માનવા નહિ પ્રેરાય એ હું બુદ્ધિ
 છું. તમે પૃથ્વીવાસીઓને હું મંગળના વિજ્ઞાનની સમિતિ દર્શાવવા
 માણું છું. તમારે એનું બંદી લાગરી, પણ બંદી જેવું એમાં કશું નથી.
 હું પૃથ્વીવાસીઓને એવી પ્રતીતિ કરાવવા માણું છું કે મંગળનું વિજ્ઞા-
 ન, એ તેઓ હજારો છે, તેમના પર અલ્પ આશીર્વાદ ઉતારી સૌ
 તેમ છે. અને હું, એક મંગળજિવાસી, એમના સાડુ તરીકે નહિ પણ
 મિત્ર તરીકે આવેલો છું.'

'એને તમે એ આશીર્વાદ અમારે પર સા માટે ઉતારવા માગો
 છે?' દંતરે ત્રડખી પ્રશ્ન કર્યો. 'એ માત્ર ઉતારતા છે કે પછી બીજું કંઈ?'

'ના-બવવાદ.' મંગળજિવાસી સરિખત બોલ્યો. 'તમે હજારો તો
 મને મંગળના મદદના એક એકથી તરીકે જુદી રાખો છો. હું ને કંઈ કરી
 બતાવીશ તેનાં મૂળ, એ મંગળમાં જને મંગળજિવાસી તરીકે જાણખા-
 દી હોયો તેમાં રહેલા અંતરમાં એ વિશ્વાસારી થઈ બીકેલી.

પણ આને હિતપ્રાય: છે. તિબ્બતના ફેરકાક ધમગુકોને તેનાં
 મૂળજનોને કિચિત જવાબ થયો છે. અગ્રી મંગળજિવાસીઓએ
 તો એ વિશ્વાસ એક કલાકે જ બીલવેલી છે. એનું વદન્ય પણ મગને
 બતાવી દેવામાં થઈમાં નથી, જે મંગળ પર જોના આખર છે એવી
 કેટલીક પાર્શ્વિક વસ્તુઓ આગે એનાં બદલામાં અપચતમાં બદલે
 તો. ફાળજા તરીકે ગુરુ મીઠું, કાળન, મેરે.'

'પણ પૃથ્વીવાસીઓને મળે આ બધી દહીકતો તમે શી રીતે
 ઉતારશો?'

'પ્રત્યક્ષ પ્રેરણથી. આપની કાલે જ હું તને-જનરલરને એ
 બતાવી આપીશ કાલે સવારે દસવાગે રૂઢીકાવાર મોકળાં આપીશા.'

'આવા મદત્તના વ્યવસ્થાની મોંઘ લેવા તો હું જગતના કોઈ
 પણ ભાગમાં પહેંચી નહિ.'

'મને જે તારા પત્રની સદાય અપવાદીસ તો સચળા અગ્રાપની
 બાતમી એ પહેંચી તને જ આપીશ.'

એટલું કહેતાં એ કોઈકથી, અને 'વારુ ત્યારે, કાલે સવારે દસવાગે'
 એવી ઉછી યજના સાથે પોતાની પકાઈએ બારણું વાસતો ગયો.

[૨]

દંતરે પોતાના પત્રની ઉછી આરંભમાં મંગળજિવાસી પાસ
 સાથેની પોતાની મુદ્રાકાંત છાપીને સારા થે લેડન સહેરમાં સેન-
 સનારી ફેરકાવી લીધી, કેટલાક એ સાચી માનતા, કેટલાક એ વરુ
 ન્યમ કરતા, પરંતુ માનનારી કે ન માનનારા સચળા જ બીજી
 સવારે ફેરકાવાર ચીકમાં જઈ પહેંચીયાને ઠરુકુ તો હતા જ.
 કંઈ નહિ તો ઉગરે દંતરના પત્રની કેડી ઉડાવવાને પછી-'

જનાજાના તેજસ્વી પ્રકાશમાં દંતરે જ્યારે ફેરકાવાર ચીકમાં
 પહેંચી ત્યારે એના અનેક હરીક પત્રકારોને પણ તેણે ત્યાં આલેલા
 નેયા, 'કર્જીરિયો' પ્રથમથી જોન વીનરેકે એમાં મુખ્ય હતી.

દંતરે ત્યાંની સદાય આગળ વળીને તેલસેનના રેડિયોકક્ષી પહેં-
 ચ્યા ત્યાં બિગ્ગેનરમાં દસના ટોચા થયા. એ જ વખતે ફેરકાટ ખેતાં
 કેટલાક જનરોના બીજા સાથે દંતરે પરિચિત રીંદ અવાજ સંપ-
 નાયો, 'મુડ કોર્નિંગ, બિ. દંતરે, હું બરાબર બલવસર ન છું ને?'

દંતરે સદેજ આંખે બોલેતો. બવાબની માલુમે કહે: 'કોઈક
 મિનિટ પહેલે તો મંગળજિવાસીનો કરો પત્રો નહોતો એ એણે એના
 સગી આંખે જોયું, અને એટલીજ વારમાં એ આવી પહેંચી બેનો-'

—ગઈ કાલના જ પોશાકમાં, પણ એક નાના ઝેડિયો કેસ સાથે,
 'કોલ-હોશી' દંતરે સંદેહધુન પ્રાગુજર લાંબી, એના હરીક
 પત્રકારો તેમ જ બીજાને એટલી વારમાં ત્યાં ઘેરાઈ પગતાં જોયેને

ઓને સંબોધતો એ બોલ્યો: 'મિત્રો, આ છે સોડી—'

પરંતુ મંગળજિવાસી તેને વચ્ચે જ અટકાવી દેતા બોલ્યો, 'એ
 વિધિ એ જ પતાવવા દે હોરત!'

પાસે પોતાની માંબની આંખે ચારે બાજુ ફેરવી જોઈ, દંતરે
 જોઈ લીધું કે જોન વીનરે તેના પ્રત્યે ઉપદાસભરુ રિપાલ કરી રહી
 હતી. પાસે પોતાને માથેથી ટોપી ઉતારીને લોકોને પોતાની જગરી
 જોખરી વડે આશ્ચર્યમાં નાખી દેતાં જણાવ્યું: 'દંતરે તમને કહી રહ્યો
 હતો તેમ હું છું મંગળજિવાસી સોલોવસ વાસ. મારા આમગમનો
 કારણે તો એણે કેંકળ રીતે આલેખ્યાં છે. હવે હું મારી સમિતિના
 પ્રાથમિક ઉદારજનરોને એક દિટી ખેત કરી બતાવીશ.

એટલું કહી એણે સાથેની નાની પેરી ઉપાડીને તેમાંથી બીકે
 ફેરવું એક હોરવું કાઢ્યું. એકને વાર આગતેમ કલાકોને તેણે એ
 હવામાં અડર ફેલાવ્યું. અને અંતર! (અનુસંધાન ૫૪ ૬૨૨)

રૂપાંકન (Design) કલા

કાપડ પરની વિવિધ બાતોનાં રૂપસંસ્કરન વિષે કલાકારો વિધાર્થીઓ અને ધંધાદારીઓને માર્ગદર્શન આપતો લેખ

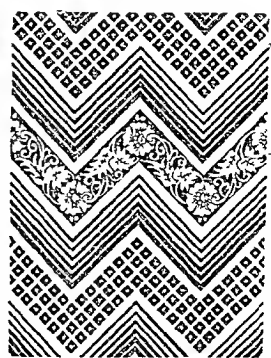
લેખક અને આલેખક - લંદેશી પ્રસાદ સેવક

હાના દરદરોઈ ક્ષેત્રમાં રૂપસંસ્કરન (Design)નું તત્ત્વ વતે-ઓ છે એનો સમાજોલ્લે છે જ. કોઈ પણ શિક્ષક, રચાપત્ય કે ચિત્રકૃતિના સંચાલનમાં તે હોવા ઉપરાંત શિલ્પ-રચાપત્યની બારીક નકશીમાં તેમજ ચિત્રકૃતિઓનાં પાંચેનાં વસ્ત્રવિધાન, અલંકાર વગેરેમાં રૂપાંકનનું સ્વરૂપ પ્રકટીત થઈ ગયું છે.

યંત્રયુગ બેઠા પ્રદેશો બારતમાં આ કલા એટલી બધી વિકસેલી અને વૃદ્ધિ પામેલી કે દરદરના દેશોમાં પણ તે સન્માનિત થઈ હતી. કારમીરના કૃત્ય કલાનકશીથી ભરેલા શાલુદુશાભાએ નેપોલિયન સુધાને પણ મોહિત કરેલા. પ્રાચીન મીસર, ગ્રીસ તથા ઇટાલીની કલાસિક પ્રભુ છે તેો આ કલાને આપનારી પોતાના અપનબંધનદારમાં હતાં હતી. કારમીરના માલીયા, પડદા, રત્નજી, આદરે, રોડેનજી, શાલુદુશાભા વગેરે પરના અદ્ભુત ભરતકામ ઉપરાંત, કારમીમાં વાસણે પરનું બેનકાન કાંતરકામ તથા પારપૂરથી ચાલની આપતી રંગોળી પૂરવાની આપણી પ્રથા વગેરે અત્યારે પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. સુરોરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતની કામ-સુદેરીઓની સુદૃઢ ને નમણી દેહલતને સોંદર્ય બક્ષતાં બાતીગળ ધારંગાળો, પાંધાળી, પટાળો, ચુંદડીઓ વગેરે રૂપરેંગી વસ્ત્રવિધાનમાં તથા એમના હાથે બનાવેલાં તોરણો, ચંદરવા, ચાકળા વગેરેમાં રૂપાંકન કલા હાથેરી બેઠે છે આપણાં પ્રાચીન રમકડાંથી ખીંડી ચામળના શાંતિનિરતનનાં ચાગડાનાં પાછટ સુધી પથરાયેલી રૂપકલા પરદેશોમાં પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે.

રૂપસંસ્કરનો વિષય એટલો બધો વૈવિધ્યમયરૂપ અને વિરુદ્ધ છે કે તેના એકેક વિષયનું બારીક પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તેો મોટું પુસ્તક બનીય. પરદેશોમાં આ કલાના વિષયને રૂપરંગ અને તેની સમાલોચના કરતાં નતનતનમાં પુસ્તકાક્રમ વ્યવસ્થા છે, જેથી ત્યાંના કલાકારઓએ તથા ત્યાંના હલોળોને તેનો પૂર્ણ લાભ મળે છે. રૂપાંકન કલાના અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં વિરતરેલી છે. શિલ્પ-રચાપત્ય, ભરતચંદ્રણ, વાસણો પરની કલાનકશી, રંગોળી, કામજોડાતરકામ, ચાગડા પરનું નકશીકામ (leather embossing), આભુષણો, વસ્ત્રો પરની છાપકલા આદિ અખણિત એનાં ક્ષેત્રો છે. પરંતુ પ્રવૃત્ત લેખમાં તો માત્ર કાપડના ઉદ્યોગમાં તેની ને કૃષિપંચિત અને વિશિષ્ટતા છે તેને જ રમ્બ કરના પ્રયત્ન કરી છે.

મનુષ્યની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો બેઃઅંત ને વસ્ત્ર; એટલે મનુષ્યે આદિજાળી વસ્ત્ર તથા વસ્ત્રકલાને વિકસાવવા ને શોભાવવા અવરત પ્રયત્નો કર્યા છે. ન્વના કામગાં ઘીકો ધેર સુતર કાંઠી હાથવચ્ચાટ દ્વારા કપડાં તૈયાર કરી તે પર નેહજે તેવા રંગોનાં ભરતચંદ્રણ કરી કે નત-નતની રૂપાકૃતિઓ કાંકરનાં બીજાં જે રંગો પોતાની રસરસિને પોષતા ને પ્રદર્શિત કરતા હતા. પરંતુ કામકેમ યંત્રયુગ બેસતાં હાથ-વચ્ચાટ તથા હાથગાપામના એ હલોળને સખત દૃઢ પડ્યો. નેકે યંત્ર દ્વારા પણ આ કલાનો તો ઉત્તરોત્તર વધુ ઉપયોગ થતો રહ્યો છે અને અર્વાચીન યુગમાં તેની ઉપયોગિતા અને મદદતા એકદમ વધી ગઈ છે.

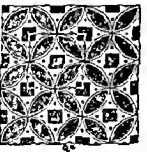
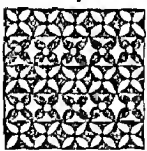
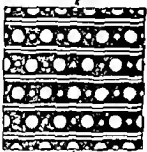
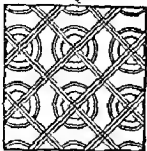
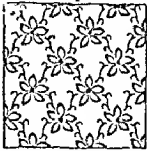
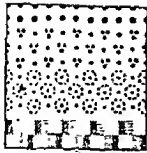
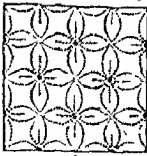
કાપડ પર રૂપસંસ્કરનું સંચાલન મુખ્યત્વે બે રીતે થાય છે: (૧) વણાટકામથી રમ્બ કરેલી બાતો (woven design) દ્વારા અને (૨) છાપીને રમ્બ કરેલી રૂપાકૃતિ (printing design) દ્વારા.

વણાટકામની રૂપાકૃતિ અતર, રેશમ તથા જરીના તારોના તાજુ-વાણા ગૂંથીને ઉપલબ્ધ છે. આ ગૂંથળીની રચના ખૂબ અટપડી હોય છે. વણાટમાં નેટલા તાર લેવાના હોય તેટલા જ તારની અધાંદામાં ભાત (રૂપાકૃતિ)નો કરનિયાત સમાવેશ કરેલા પડે છે; એટલે સરખાં 'ઝાંડે પેપર' ઉપર આલેખેલાં સમચોરસ ખાનાંની મદદ લઇને વસના તાર પ્રમાણે ખાનાંની ગૂંથળી કરી તેમાં તેની બાગિકા રચવી પડે છે. એકદરે આ વિષય ધણે આપરે અને માયાદુટ કલાનારો અજાણો છે. વળી વણાટકામ દ્વારા તૈયાર કરેલી રૂપાકૃતિ છાપેલી કૃતિ નેટલા કલા અપવી નથી. આ પ્રકૃતિથી આદરવા પાથરવાના ચોરસા, ફૂલવેષ ગૂંથેલી કિનારીઓ, સાડીઓ વગેરે નતનાં વસ્ત્રો 'જોકડે' યંત્ર દ્વારા રૂંધવામાં આવે છે.

એને મુશળતે છાપેલી રૂપાકૃતિ (printed design) વધુ આનંદ અને રસમય હોય છે. એનું આલેખન મુખ્યત્વે બે પ્રકારમાં વહેંચાઈ શકાય છે: (૧) પ્રાકૃતિક આકારો (natural forms) દ્વારા, અને (૨) ભૌમિક આકારો (geometrical forms) દ્વારા.

પ્રાકૃતિક (કુદરી) આકારોવાળી કૃતિઓમાં દેશદેશની કૃતિ અનુસાર માનવપાંત્રો, પશુપક્ષીઓ, ઝાડપાંત, ફળફૂલ; વૈષ્ણવતીઓ વગેરેને સુચોચ અને દલિત વળાકા, આપી તેની આરંધક ગૂંથળી દેરી હોય છે; ન્યારે ભૌમિક કલાકૃતિઓમાં બિન્દુ, વર્તુળ, લેખ-ગોળ, ત્રિકોણ, ચોરસ, લેખચોરસ, પચાકોણ, યુક્તકોણ, અષ્ટકોણ વગેરે આકૃતિઓનાં સંચાલનો પર આલેખન થઈ શકેલું હોય છે. કલાકારની કલ્પના આ બંને ક્ષેત્રોમાં વધેજી વિહરી ને સર્વિક, કાદખનિક, આલંકારિક, ભૌમિક, પ્રાચીન, અર્વાચીન, પોષાત, પાશ્વત્ય આદિ અનેકવિધ ભયમાં જુદીજુદી રૂપાકૃતિઓનાં મનોદર આલેખનો સન્ન છે અને જુદાજુદા દેશની પ્રકૃતિ અને વણાલિકા અનુસાર તેમાં સંચોલન અને ભાગિરૂપણની રમ્બગત થાય છે.

આ રૂપાકૃતિઓનાં સંચાલન મુખ્યત્વે પાંચ રીતે થઈ શકે છે:

આલેખવામાં આવે છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૫ તથા નં. ૬).

(૪) વિરોધી રૂપાંતર (આદાપાટ)ની આકૃતિઓ (Counter-change)માં કૃતિઓનું સંપૂર્ણન એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે જેથી કદીનેપરપરથી વિવિધ રંગો સેતની આકરપરથી અનુક્રમે વારાફરતી આવી શકે; જેને ખાલી અને રંગ પૂરેલા વિભાગ દ્વારા અથવા તે પરસ્પરથી જુદા રંગો દ્વારા વિરોધાભાસી દર્શાવવામાં આવે છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૭ તથા નં. ૮).

(૫) મિથાન-કૃતિઓ (All-over Patterns)માં કપરનાં બધી જ ભાગનાં હિમિન્દુઓનો સમાવેશ કરતી, પરંતુ હરીજાણરીતે રંગ આપત ન કરનાં વેશવાદાર અને જેમાં બને તેમ એવી જ ખાલી જગ્યા વાળી, મિથાન પ્રાર્થક પથરાઓની પ્રાકૃતિક અને ભૌમિતિક આકૃતિઓની રચના થઈ શકે છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૯ તથા નં. ૧૦).

આ સિવાય કિનારીઓ (borders) માટેની રૂપાકૃતિઓ પણ સંભવ્ય છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૧૧ તથા નં. ૧૨).

આ સર્વ રૂપાકૃતિઓની રચના હમીશ એવા પ્રકારની હોવી જોઈએ કે જેથી તેનું અવસંધાન (Repeat) થાઉં બાહ્ય એકમ અને એકબારી રીતે ચાલ્યા જ શકે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૯ તથા ૧૦) તેમાં બહી રેખાથી એક ચોરસ ખાનામાં તે આકૃતિનું મૂળ એકમ (unit) રજાંયું છે. કૃતિમાં આ પ્રમાણે સાતવચનો ખચાલ રાખવી જ જોઈએ, નહિતર અને તેમ અસંલગ્નરીતે ભગવેલી કૃતિ અપૂર્ણ જ લેખાય; કારણકે તેમાં કૃતિની પુનરાવૃત્તિ કરવા માટેનું અવસંધાન (Repeat) જેટલી શક્તિ નથી હોતી આ સર્વ ભાગની રૂપાકૃતિઓને કાપડ પર ફેરવી રીતે બાપવામાં આવે છે તે જોઈએ.

કાપડ પર મુખ્યત્વે નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે કૃતિઓ બપાય છે:

(૧) હાથ-બીજાથી (Hand Block Printing); (૨) વેલ્યુચીથી (Roll Printing); (૩) છંટકી (Spray Printing); (૪) બળ્બીના ફેરખાથી (Screen Printing).

હાથ-બીજાથી જરૂરને બાપવાની કલા માટે તેા ભારત પ્રાચીન યુગથી મુખ્યસિદ્ધ છે. કાંજી અને મળપત લોકાવા દુકાડ પર રૂપાકૃતિ ચીતરેલા ખાતળો કાજળ પ્રથમ ચોંટાડી તેને ધારીક બીજાથી લથા દાંખ્યાં જેનાં હાથવારેથી ફેરવીફેરને રૂપાકૃતિની રેખાઓને કપડાની લેવામાં આવે છે. પછી તે બીજા પડે ખવચમલા ફેરખી કાપડ બાપવામાં આવે છે. આકૃતિ વિવિધરંગી હોય તેા જેટલા રંગોની એ કૃતિ હોય તે દરેક રંગ દીક જુદાં લાકડાનાં બીજાં ફાટરી કાઢવાં પડે છે. સામાન્ય રીતે આ બીજાંનું કદ ૬૫x૬૩ ઈંચથી માંડીને ૨૦x૧૫x૨૦ ઈંચ સુધીનું હોય છે. બીજા તથા સાવસાર કામ આ મથાફર કારીથી માટે સંકોચાથી પ્રખ્યાત છે.

વેલ્યુચી (Roll Printing)થી બાપવાની કલા બહુ ઉપકારક બીજી છે. ચોદી ચોદી મીડામાં આ ચંચળી વિવસના હલ્લો વાર કાપડ મુંદર અને સફાઈદાર રીતે ચોક્કસાઈથી બપાય છે, જેમાં ત્રાંબાનાં બંધી વેલ્યુચી (Rollers) પર વૈભાનિક પદ્ધતિથી રૂપાકૃતિને ફોટરવામાં આવે છે. લાકડાનાં બીજાંમાં આકૃતિઓ કપડાલીને ફોટરવામાં આવે છે. જ્યારે આખાં, તેનાથી જુદા રીતે, 'રોલ'ની સપાટીમાં કૃતિને જોડી ફાટરી કાઢવામાં આવે છે. પણ આવા જ 'રોલ' વચ્ચેથી જ્યારે કાપડ ચંચળાં પસાર થાય ત્યારે રંગથી સેખાએલા એ 'રોલ'ના ફોટરેલા ભાગમાં બરાઈ રહેલા રંગ પડે કાપડ પર બાપ પડે છે. ભપાનમાં આ રીતે ફોટરેલા લાકડાના 'રોલ' પરે પણ કાપડ બાપવામાં આવે છે. પણ લાકડાના 'રોલ' જલદી દારા પામે છે, તેથી મુખ્યત્વે ત્રાંબાના 'રોલ'ને જ વપરાય છે. આમાં પણ જેટલા રંગની કૃતિ હોય તેટલાં વેલ્યુચી (Rollers) વપરાય છે.

(૧) બિન્દુ-આકૃતિઓ (Spot Patterns) : એમાં અસંખ્ય નાનાં તથા મોટાં બિન્દુઓ દ્વારા પ્રાકૃતિક અને ભૌમિતિક આકારોમાં નવાનવા રૂપાકૃતિઓ રચી શકાય છે. (આકૃતિ નં. ૧ તથા ૨)

(૨) રેખાકૃતિઓ (Linear Patterns)માં બીજા, ખાતળા, સીધી, ત્રાંસી, આડી, ઢોળી, ગોળ અથવા વાંધીચૂંકી રેખાઓ દ્વારા લવંહ લવંહની આકૃતિઓ ચોલ્ય છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૩ તથા ૪).

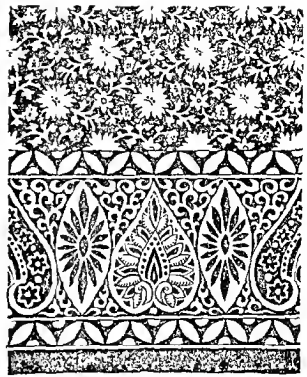
(૩) પટ્ટા-આકૃતિઓ (Striped Patterns)માં નાના તથા મોટા અથવા તેા લાંબા અને પહોળા પટ્ટામાં જુદાજુદા પ્રકારની આકૃતિઓની હિમિન્દુઓ મેળવવી કરી તેને પ્રાકૃતિક તથા ભૌમિતિક રચાયે

છાંટ પદ્ધતિ(Spray Printing)થી પણ કાપડ પર ઝીણી નકશી છાપી શકાય છે. ફક્ત એક જ રંગમાં માત્ર ઝીણી છાંટના પદ્ધતિ દ્વારા આકૃતિના તેજ-છાયાના પ્રકારોના સુરેષ્ઠ ઢઠાવ આપી શકાય છે. પહેલાં બહા કાગળ કે પતરામાં રૂપાકૃતિને (Stencils), કાંતરી કાઢી તેના પર રંગના દ્રાવણ બરેલી પિચકારી(Spray-gun)થી બારીક છંટકાવ કરવામાં આવે છે, જેથી કાપડ પર તે રંગમાં ઝીણાં રચકણો છંટાય છે અને સંમરત કૃતિ આવાં રચકણો વડે જ બની રહે છે. આ રંગપીચકારીમાંના છિદ્રને નાનું-મોટું કરવાની ગોઠવણ હોવાથી રચકણો નાનાંમોટાં છાપી શકાય છે, જેને લઈને કુદરતી છાયા-પ્રકાશના સંયોજનનો ખ્યાલ આપી શકાય છે.

પણ આ સર્વ પ્રકારો કરતાં સોથી સુંદર ઢઠાવ તો નળીના ફરમા (Screen Printing)થી આપી શકે છે. કેટલીક કૃતિઓ એવી હોય છે કે જેનો લાકડાનાં બીબાંથી છાપે તો જ ઢઠાવ આવી શકે; જ્યારે કેટલીક એવી હોય છે કે જેને ચેલણુચક્રથી અથવા તો છાંટ-પદ્ધતિથી છાપે તો જ ઢઠાવ આપી શકાય છે. પરંતુ નળીના ફરમાની પદ્ધતિથી તો ગમે તેવી અલરી કૃતિ પણ સુસાધ્ય થઈ શકે છે. ઉપરાંત આ પદ્ધતિથી મોડામોટા કદની આકૃતિઓ પણ સુરેષ્ઠ અને રચલાક્ષિત્યથી બરપૂરરીતે કાપડ પર છાપી શકાય છે. જે કેશ ચિત્રકૃતિ છાપવાની હોય તેને કાગળ પર દોરી, ઝીણી ધારદાર નરેણી કે બ્લેડથી કાપીને, જસત કે ત્રાંબાની ઝીણી નળી પર ચોંટાડી, લાકડાના ચોક-કાની દેખમાં બરાબર મઢી લેવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ છાપવાના વસના તાકાને સરખાં ટેબલની લાંબી હાર પર, કરચળાઓ ન પડે તેવી રીતે, સુંદર અથવા તો મીણુથી મોંઝાડવામાં આવે છે. તે પછી કોપડ પર આકૃતિવાળું કાઠું મૂકી, તેની સોંસરી, રંગના તૈયાર કરેલા થઈ મસાલા વડે છાપ પાડવામાં આવે છે, જેથી રંગનું પાતળું પડ બન્ધ પર ભેસી જઈ ભાત પડે છે. આમાં પણ નેહલા રંગની રૂપાકૃતિ કે ચિત્રકૃતિ હોય તેટલાં ચોકમાં તૈયાર કરવાં પડે છે અને તેને, પર-રખરખું અનુસંધાન (Repeat) મેળવી, એક પછી એક રંગોમાં છાપી પૂર્ણરીતે ઢઠાવ આપી શકાય છે.

ઉપર દર્શાવેલી પદ્ધતિઓની વિગતો જો ચિત્રકારના પ્યાનમાં ન હોય તો તે આગળ વધી શકતો નથી, પરંતુ જો તે સમગ્ર વસ્તુ-રિથિત નજર સમક્ષ રાખી રૂપાકૃતિઓનું આલેખન કરે તો તે નજર નુહાંનુહાં દૃષ્ટિકોણવાળા અને નવીન વૈવિધ્યમયી કૃતિઓ સર્જી શકે છે. વળી તેનામાં સંયોજનકક્ષા ઉપરાંત રંગવિધાનનું જ્ઞાન પણ ખાસ જરૂરી છે. કયો ભતની કૃતિમાં કયા રંગોની મિલાવટ પૂરી મોઢકલા અર્થો શકશે તેનો તેણે પ્રથમથી સચોટ-ખ્યાલ રાખવો પડે છે. સુંદર રંગપ્રણાલી સાચી કૃતિના આલેખનને પણ મધુ નયનરંજક બનાવી શકે છે. કલાકાર ઘેરા કે આઠા, પ્રકાશિત કે ઢંકા રંગોની યથારમ્યાને અનેરી ઝલક આપી કૃતિને ચમત્કારિક ઢઠાવ આપી શકે છે. અને આ કૃતિઓનાં સંયોજન તથા રંગોના પરિપૂર્ણ જ્ઞાન માટે તો કુદરત જેણે અષ્ટ બ્રહ્મના બીજો એકે ય નથી. સંયોજકે વારંવાર જઈ તેને જોણે તેનું યોગ્ય વિરોધણુ કરી, તે દ્વારા નેહલું મળે તેટલું વિચારોનું વૈવિધ્ય મેળવવું ભણે. આ ઉપરાંત કુદરતે બધેલાં આજળ રંગમિશ્રિત પાંજોવાળાં પતંગિયાં, વિવિધરંગી યુગ્મચરિત્ર તથા ભતભતનાં રંગબેરંગી પક્ષીઓનાં પીંછાં વગેરેમાંથી પણ રંગ-પ્રાણીની આદ્યુત પ્રેરણા મળી રહે છે.

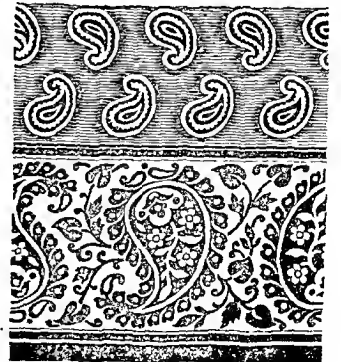
રૂપસર્જનની આકલા નિત્યનવીન હોવા છતાં અનંત છે. દેસદેશના કલાકારોએ આ મનોહારી કલાને ચોતપોતાની સંસ્કૃતિ અને પ્રકૃતિ અનુસાર ખીલવવા પ્રયત્નો કર્યા છે. કારણકે કલાકારોનાં જીવનુષ્ઠ બેભંજે તો તરેહતરેહની ઔસખ્યાત રૂપાકૃતિઓનાં સર્જન કરીને આ કલાની કુવાસ જમતભરમાં પ્રસરાવી છે.

મથાળે તથા વડન નીચે : સાડી માટે બે વિજાબોના નમૂના

આકૃતિ નં. ૧૧ તથા ૧૨ : વિનારીઓ માટેની રૂપાકૃતિઓ

આ ક્ષણમાં આલેખકને ચોતાના હાથ પર પૂર્ણ પ્રભુત્વ હોયું
 નેહ્યે, કાશ્કે તેને અત્યંત ઝીળી નકશી સુરેપદ અને સુરેખ રીતે
 આલેખતી પડે છે. શક્યાતમાં તે એકાગ્રતા અને હાથનો મરોડ એટલે
 બધે દરનજે સુસાધ્ય નથી થતો; પરંતુ મહાવચાથી ધીમેધીમે હાથ
 ઘડાઈ જાય છે. 'મહેનત વગર મહત્તા નથી' એ સૂચન આસુરને એવો
 સ્વાભાવિક બોધ આપે છે કે તેણે પૂર્ણતાની ટોચ પહોંચે છે.
 આપણા હરતાં પરદેશીઓએ આ વિષયની સુંદર માવજત કરી

છે અને તેના કપયોગના ફેરાવા માટે જુદાંજુદાં પુરસ્કાર પ્રગટ કર્યાં
 છે. હજુ સુધી ગુજરાતીમાં આ કલા પર એક પશુ ચાલેલી પુરસ્કાર
 પ્રગટ થયું નથી એ વેગર અને વાણિજ્યમાં આજુબ રહેતા ગુજરાત
 માટે દિલગીરીથી છે. કાંઈ પણ કલાસંસ્થાએ આ એક માટે ખાસ
 પ્રયત્નો કર્યા નથી; પરંતુ હવે ત્યારે કેળવણીમાં કલાને અગ્ર-
 રથાન ગણવા છે ત્યારે આ ફેક માહિતી ઉપયોગી થઈ પડશે
 એવી આશા છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ

ગૌરિદા ઝવેરનાં વિજ્ઞાનનો કાગો - હપતો ૩૪ મો

સેખક - ડૉ. ન. મૂ. શાહ, એમ. એસ. સી. પી. એચ. સી.

મો

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ પ્રમાણમાં વિશેષ નબળીતો છે. આ પદાર્થ કુદરતમાં નડતો નથી. એની બનાવટ તો વિજ્ઞાનની ન કુદરત છે. ઈ. ૧૮૮૨માં કોન્સના રસાયણશાસ્ત્રી થોનાર્ડે તે શોધી કાઢી સંશોધન કર્યું. તે પાણી જેવો ન પ્રવાહી છે, પરંતુ તેમાં પાણી કરતાં એક અણુ
 ઑક્સિજન વધારે હોવાથી તેને હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ કહે છે. પાણીને રાસાયણિક પરિભાષામાં 'હાઈડ્રોજન ઑક્સાઇડ' કહે છે
 ને 'ઑક્સિજન યુક્ત પાણી' એટલે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ. ગુજરાતીમાં પણ આ અર્થેના નામ ન ફેક થયે છે.

વિશિષ્ટ ઑક્સાઇડને (રાસાયણિક સંબંધે આ ઑક્સાઇડ યુ-
 નાનો બાહ છે) ઑક્સિજનના વાતાવરણમાં ગરમ કરવાથી તે ઑક્-
 સિજન વાયુને શોષે છે અને તેમાંથી વિશિષ્ટ પેરૉક્સાઇડ નામનો
 પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પેરૉક્સાઇડને કદા હાઈડ્રોસેલિક વા
 સક્યુરિક એસિડના દ્રાવણમાં મેળવવાથી રાસાયણિક રીતે થાય
 છે અને તેમાંથી હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનું પાણીવાળું દ્રાવણ છૂદે
 છે. હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડવાળા દ્રાવણની કસોટી એ કે તેમાં
 રાસાયણિક પ્રક્રિયાથી દ્રાવણના અવગતી તેમાંથી આર્થાઇન છૂટે છે.

આ ન રીતે સોડિયમ ધાતુના પેરૉક્સાઇડમાંથી પણ હાઈ-
 ડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બનાવી શકાય છે. વળી બજતા હાઈડ્રોજનની
 યોતને બરફ પર રાખવાથી પણ હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બને છે.
 ઇસિજન વાયુને પાણીમાં ઓગાળીને તેના પર આદર્શ-વાયોલેટ
 રેશીન કોલવાથી પણ નવું હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બને છે

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ પાણી કરતાં ઓછો વાયુ-પરિણામી
 ગેસોલ છે. તેના દ્રાવણને નિર્વર્તક વાસણમાં કાઢવાથી પ્રથમ
 પાણી અને પછી હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ નીકળે છે. આ રીતે હાઈડ્રો-
 ડ્રોજન પેરૉક્સાઇડના દ્રાવણને બહુ બલવાવામાં આવે છે. ગંડે
 દેખાતા પાણી ૩૦ ટકા પેરૉક્સાઇડવાળા દ્રાવણ આ રીતે બનાવે છે.
 જે 'પરહાઈડ્રોજન' તરીકે બજારમાં ગમે છે. શુદ્ધ હાઈડ્રોજન પેરૉ-
 ક્સાઇડ પાણી જેવા હોય છે ને નાઈટ્રિક એસિડ જેવી તેની ગંધ
 આવે છે. તે ગરમ કરવાથી બહુ રાસે ફાટે છે. તેમાં કે એકદમ
 સળગી લાઈ. હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનાં પાતળાં પાણીવાળા દ્રાવણ
 સામાન્ય-થી રિયર રહે છે, પરંતુ એ તેમાં અણુલેખી હોય તે
 તેમનું વિષયન થાય છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની કિંમત તે કદરો ઑક્સિજન આપે
 છે તેના મરથી અંકાય છે. તેમાં પાણી ઉમેરી છોડ કરવામાં આવેલા
 હોય ત્યાં લોગા વખત સુધી પડી રહેશે અને હાઈડ્રોજન પેરૉક્સા-
 ઈડનું દ્રાવણ હોય તે તે શોધી કાઢવા માટે નીચે આપેલી માહિતી
 ઉપયોગી થશે : બજારમાં મળતા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની બાટ-
 લીના એકમ પર '૧૦ વૉલ્યુમ' થી '૩૦ વૉલ્યુમ' એમ છાપેલું હોય
 છે. તેનો અર્થ એ કે એ પ્રત્યેક અણુકેમ શોતાના વૉલ્યુમ કરતાં ૧૦
 ગણું ઑક્સિજન આપે છે. એટલે જો ૧૦ વૉલ્યુમવાળા ૧૦૦ થન
 પાઉ (ફિનુઆરી ૧૯૫૦)

સોનીથીર લાગે, તો ૧૦૦૦૦ થી ૬૦૦૦૦ થી ડબલ ને સોનીથીર
 ઑક્સિજન વાયુ (શુદ્ધ રિઓ સોનીથીર છે અને ૭૬૦ મીલીમીટર
 દબાણમાં) તે આપશે ૧૦ વૉલ્યુમવાળા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડમાં
 ૩૦૪ ટકા શુદ્ધ હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ હોય છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનું વિષયન થતાં તેમાંથી ઑક્સિજન
 ને પાણી બને છે, એટલે તે પ્રબળ બરણકર્તા પદાર્થ છે. તેનું પાતળું
 દ્રાવણ એનિલાઇન તરીકે ઓપકમાં વપરાય છે. કાનના કુખાણમાં
 તેનાં ટીપા નાખવામાં આવે છે. માટલામાં વા ધોરા માટે પણ
 તેનો ઉપયોગ થાય છે. મોં સાફ કરવા તેના ઉપયોગ કરવામાં આવે
 છે. તે કસોટીને એપ્રેન્ડ બીચિય પદાર્થ નથી, એટલે મુશ્કેલ
 ચીજોને રંગિની કરવામાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે. રંગમાં ને
 પીછા એવી ઓછેને કસોટી કરે બીચી કરવાથી તેમને નુકસાન
 પહોંચે છે. ગાળે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડને રંગ ધોવાથી સોનેરી રંગના
 થાય છે. બ્લૂન આઇલ પેન્ટિંગ કાળાં પડી અર્ધાં હોય તે તેના
 પર હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ દ્રાવણનું પાત્ર ફેરવવાથી તે પાળડે બે-
 નજા બને. કાનની ગિણામાં કાપડને કસવામાં વિના સતત બીચી
 કરવા માટે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડને ઉપયોગ કરી એક નવી પ-
 ક્રિત ચોળવામાં આવી છે. કસોટી પર બીચી કરેલા કાપડમાંથી
 વધારાનો કસોટી પર કરવા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનો ઉપયોગ
 કસોટી-વિરોધી (anti-chlorine) તરીકે થાય છે. કોટમાં કિ-
 પોઈટ વગર હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બ્રાઈડમ અસર કરે છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની કસોટીમાં વોહારમ આયોડાઈડ
 વપરાતો નીચેના પદાર્થો પણ વપરાય છે. આ પદાર્થો ખાસ રંગો
 પેદા કરે છે, જે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની દાબરી પુરાવર કરે છે :
 (૧) પાતળા સફેદકિરિ નીચેનાં રંગિનમાં રંગો પેદા કરાઈને દ્રાવણ
 હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ સાથે મેળવવાથી પીઠી રંગ પેદા થાય છે.
 (૨) વોહારમ દાહકોમેટ ને સફેદકિરિ એસિડના દ્રાવણમાં હાઈ-
 ડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનું પાતળું દ્રાવણ ઉમેરવાથી પેદા પાઘળી રંગ
 પેદા થાય છે. આ રંગ અવિરત છે, એટલે તે એકદમ બરદર થાય
 છે, પણ તે હાથની સાથે તેને લદાવવામાં આવે તો હાથર બાળી
 બની નય છે. કોડા વખત પછી હાથર લાંબી નતાં પાળત હોય તો કો-
 થણ રહે છે.

લેખક
નીરા નાયક
રતુ નાયક

ફોટોટાઇપ ખાતાનાં ગુનાશોધક સાધનોના પરિચય આપતી આ લેખગાળાને પ્રારંભલેખ ગણે વળે છે. આ અંકમાં આપીને, તે સાથે એ દિશામાં પ્રશંસાસ્થુત કાર્ય કરી પરદેશમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવનાર એક પ્રતિભાવાન દિલ્હી સી સિવાલાસપ્પાનો પરિચય પણ આપ્યો હતો. લસ્કર, પોલીસ, નસરૂરી વગેરે દિશાઓ તરફ ગુનસાંતિઓનું વલણ સદા ઓછું રહ્યું છે. પણ હવે તો દેશની એ સંરક્ષણાત્મક હરેગોમાં પણ પ્રભુએ સક્રિય રસ લીધા વિના છૂટકો નથી.

એક સને ૧૮૬૮ની વાત છે. આસાગના એક ચાના બગીચાના માલિકનું ખૂન થયું. તેની પંચાંત્રીમાં ગયું કપાએલી અવસ્થામાં તે મળી આવ્યો. પાસેની તેની કાગળોની પેદી અને તિલેરી અરતબંધત હતી અને તિલેરીની ઓલી રક્ત બધી જ કોઈ ચારી ગયું હતું. ખૂન થયું તે વેળાનું કોઈ સાક્ષી તો હતું જ નહિ. એટલે કોણે કોણે ખૂન કર્યું કોઈ રાત્રે એનાં અનુમાનો કરાયાં. એમાં બળ-રચી, રખાત, બાગમાંના મલ્લર, પાસે પડાવ નાખી પડેલા કાગળ-લીથો અને પહેલાં નોકરીમાં રાજેશે તે પાછળથી ચારી કરતાં પકડાવેલા ન્હોતો નોકર (એતાને તરખાં જેલમાંથી છૂટ્યો હતો) એટલા ઉપર શક મુકાયા અને તપાસ શક કરાઈ, પણ પાયાદાર કંઈ ન મળ્યું. છેવટે બંધારથી ઉપર શક પાડો થયો, કેમકે એના સારીરનાં કપડાં ઉપરથી લોહીના કાથ મળ્યા આવ્યા. પણ કોણે નજીબનું કે એ લોહી તો પોતે માલિકના ખાણા માટે કબૂતર મારી લાવેલો તેલું હતું. આથી એ લોહીનું રાસાયનિક પૃથક્કરણ કરાયું અને બળરચોની વાત સાચી પડી. ફરી પાછી ઝીણવડભરી તપાસ ચાલી. એમાં કાગળ-પત્રોમાંના એક કેરેન્ડર પર લોહીનાં ફેટલાંક ઝાંખાં ભરાં નિશાન મળ્યા આવ્યાં. એની તપાસ કરતાં આંગળાંની છાપ ઉપરથી આવી અને એ છાપને બંગાળાની મુખ્ય પોલીસ કચેરીએ લઈ જઈને સરખાવ-વામાં આવી ત્યારે એ છાપ પેલા નેકમાંથી છૂટકા ન્હોતો નોકરની નીકળ્યો; અને કેરેન્ડર પરના કાથમાંના લોહીની તપાસમાં એ લોહી પેલા ચાના બગીચાના માલિકનું જ નીકળ્યું! છેવટે ખૂન એ આંકસર કર્યો. તિલેરીની ચાવી શોધતાં એના લોહીરાણા હાથમાં નિશાન બાલુના કાગળપત્રો સાથેનાં કેરેન્ડર ઉપર અલગલગ એ પડી ગયેલાં, તે પાછળથી આ ખૂનનું રહસ્ય શોધવામાં મદદરૂપ નીવડ્યો.

આજે તો એ લગભગ નજીબની વાત થઈ ગઈ છે કે હુનિયાસરમાં બાગે જ કોઈ એ છાપોએનાં હાથનાં આંગળાંની છાપો મળતી આવે છે; અને આ અજુહાત વૈજ્ઞાનિક સત્યે ગુનાશોધનના કાર્યને બહુ ઝડપી અને સરળ બનાવી દીધું છે. પણ આજની અરથી સદી ઉપર દિંદમાં આ નવી જ તરખીબથી ન્યારે કપલા કિરેસામાં ખૂન પકડાયો ત્યારે તો આ શોધ એક નહોતો એવી ચમત્કારિક નજીબ હતી!

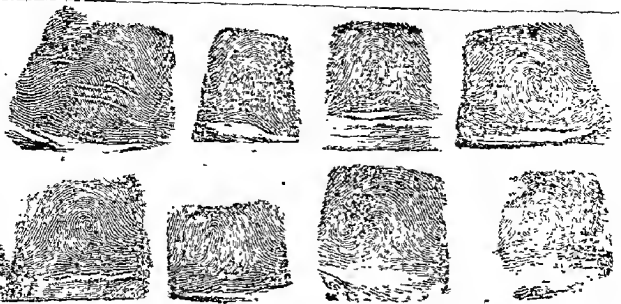
ખૂન એક વ્યક્તિગત પિછાનનું કોઈ સાધન બન્યું કે નહિ કે આની શોધ કરતાંકરતાં મહાગ્રહાનંતને અંતે વૈજ્ઞાનિકને નજીબનું છે કે હાથપરનાં આંગળાંની રેખાઓ એ કુદરતે એક એવું સાધન રચ્યું છે કે જે એકબીબી તદન જ ભિન્ન છે.

હાથ અને પગને સામાન્યરીતે વધારે ધસારો નેકવાનો હોય છે. કંઈ પકડવામાં, બતાવવામાં, લખવામાં, ચાલવામાં વગેરેમાં હાથ ને

દી મથાળે આગેપુંચિત એક ખૂનના લોહીથી ખરડાએલા અંકમાં ની અરખરી છાપનું છે; અને તેની નીચેની આકૃતિ એ છાપ રમખ-રીતે તપાસીને કોઈ શકાય તે માટે તેના ઉપરથી મોટું ફોટું આલે-ખન છે. તેમાં દર્શાવેલા A થી S સુધીના અક્ષરો એ છાપને પારખવા માટેના લાક્ષણિક મુદ્દાઓ દર્શાવતા વળાકાના છે. છાપના તરીકે S B વાળી સીધી લીટી એ છાપમાંના વળાકાઓનાં બે અંતિમ બિન્દુઓ S અને B દર્શાવે છે. તેને આધારે એમાં કેટલા ને કેવા વળાકા આવ્યા તે જણી લઈને બુરોના સંપ્રદર્શમાં છાપો જેટલે સરખાવતાં એક છાપ સાથે તે મળતી આવી; તે પરથી તે છાપવાળા નામ-સરનામાંના માણસને જોળા કાઢી, તકાલી લેતાંને ખૂન હોવાના ખીન ખુરાના પણ મળી આવ્યા; અને આ છાપને આધારે તેને હેલ્ડત ફંટની સજ થઈ

પગને જ વધુ ધસારો સહન કરવાના છે. તેથી કુદરતે એ બે રચનો મારેખાઓની કચચડી આવાળી ચામડી મૂકી છે. જેથી લાંબો સમય એ કાર્ય થઈ શકે. હાથ કે પગ સાવ લીસા હોત તો કંઈ પકડવામાં તેમજ ચાલવામાં બહુ મુશ્કેલી આવત. આથી કચચડીઆવાળી ચામડી જોડતીને એ બાજોને થોડાક ખરગચંડા બતાવ્યા છે, જેથી હાથમાં પકડેલી પદાર્થો સરખી ન બન્ય ને પગથી સારી રીતે ચાલી સમય. વળી હાથપગની આ રેખાઓ, જરૂરી ઈન્દ્રિયો પગ ન થાય, અને યાવ તો થે ઝડ મઠી નથ, એ હેતુ પણ સારતી નજીબ છે એટલે, સારીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ જે કેવળ એકંદર જ કહે છે કે આ હાથ-પગની રેખાઓ પરસેવો બહાર ગ્રવાવવા માટે અને રેપસાં સુવિધા લાવવા માટે જ છે, એ અમુક અંશે અર્થક લાગે છે.

પણ આ રેખાઓની વિવિધ આકૃતિઓમાં સોથી વધારે રસ લીધો હોય તો ન્યોતિપશાસ્ત્રીઓએ. અને એ શાસ્ત્રની પહેલી ખીત-વળીનું માન લેંદને ફોળે નથ છે. અઢખત, ચીનમાં એ પહેલાં પણ હાથના પંદળનાં અમુક ચિહ્નોને શુભ-અશુભ માનવાનો રિવાજ હતો; પણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ એનું વર્ગીકરણ કરી એનું શાસ્ત્ર તો સી પહેલાં દિંદે જ બતાવ્યું. છતાં રોબ, ચંક, મત્રય વગેરે નામોથી (દિશુઆરી ૧૯૫૦) ૫૮

આંગળાંની છાપના આઠ વિભાગો કરાવતા નવાના મથાલે ડાબી બાજુથી: (1) Archનો, નમૂનો; (2) Tented Arch; (3) Loop, અને (4) Whorl. વીચલી ઢાંચ: (1) Central Pocket; (2) Lateral Pocket; (3) Twinned Loop અને (4) Accidental.

એની મનુષ્યના સ્વરૂપ સાથે મેકનલ્સ્ટ્રી કંપાણી આગળ બીજા વિશેષ એના ઉપયોગ તો હિંદુવાસીઓના થે ખ્યાલમાં આવશે નહોતો.

પણ આનામાંથી ન્યોતિષ ઉપરાત પણ એનો બીજો ઉપયોગ કરી શકાય છે. ત્યાંના અમલક હોદ્દા સાથેની લેવડદેવડમાં એમના અંગિકાનું નિશાન લેવાને રિવાજ ત્યાં પ્રચલિત બન્યો હતો.

ઈ.સ. પૂર્વે ૨૪૬-૨૨૧માં તેમજનરી નામના રાજાના આશ્રમમાં સરકાર-માલિકોની વરતોએ પર સીલ કરતી વખતે રાજાના હાથના 'મનુ' નિશાન વપરાતુ ત્યાં સક શક્યું. પણ તે બીજાં એવાં સીલ બનાવવામાં આવતાં, જેની એક બાજુ રાજાનું નામ દેવ અને બીજી બાજુ એના અંગિકાની છાપ હોય ત્યાંસપેસે ઉપર પણ પછી સીલની મહોર કરવામાં આવતી. પરંતુ આનામાં પણ આથી ૫૫ એના ઉપયોગ કરી શક્યા નહિ.

હાલમાં આંગળાંના નિશાનના આ ઇતિહાસને ત્યાર પછીને વિકાસ તો ઉક સને ૧૮૨૩ સુધી પહોંચ્યા પણ જનજુવા મળે છે. એ સાલમાં પ્રોફેસર નેહાનિસ પ્રુડિન-એએ શરીરશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતાંકરતાં એવી એક શોધ અહાર પાકી કે આગળ આગળની વામડીઓ કરચલીવાળી છે અને તે કરચલીઓથી બનતી રેખાઓ એકેએક મણસમાં જુદા ન પ્રકારની હોય છે ૧ જણી પ્રાણીના અંગ-થી તે એના મુત્તુ સુધી આંગળાંની આ રેખાઓ એકસરખી ન રહે છે, એટલું જ નહિ પણ ગરજ પછી પણ એમાં ફેરો જ ફેરફાર કરતા નથી. કંઈક, કોઈ રોગની અસર કે એટું કંઈ તુકસાન થાય તો પણ પાછળથી પાછી એ રેખાઓ તો પૂર્વની અવરથા ધારણ કરી લે છે. તેકે આ શોધ ઉપરથી એમને બ્યકિતવરતીને મનુષ્યોને જુદા તાર-વવાનું શક્ય છે નહિ એ હલ્લુ ચોક્કસ નથી.

જળ પાકો મોડાંક વર્ષે એ વિષય હોદ્દો વિસરી ગયા; પણ સને ૧૮૫૮માં હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રાજના અંગ્રેજ સરકારના પ્રતિ-નિધિ સર વિલિયમ હર્સે, કોઈ બેમાં નામો નોંધાવી બીજાની વરતોએ ન ગણી હો એ માટે, સરકારી ફત્વેમાં મલકાવકેતો-ના ગાહિયોના અંગિકાનું નિશાન રાખાનું કરાવ્યું. તેકે એનું પરિણામ પણ શ્રેષ્ઠ આવ્યું, છતાં એ એના ગણ પછી બીજા અંગ્રેજ થકે (ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૯)

અમલદારો એ પદ્ધતિને અમલમાં ચાલુ રાખી શક્યા નહિ.

આમ, આધુનિક આંગળાંની છાપની પદ્ધતિનું બીજારોપ કરનાર તેા હરોલ્ડે જ માનવા રહ્યો. એ પછી ૧૮૭૩માં ટાંકિયામાં વચ્ચેના ડોક્ટર હેન્ની ફોલ્ડસ પ્રસાદા જ્ઞાપાનીક માટીમાંના નુક-નાઓ પરનાં આંગળાંની રેખાની રચના દ્વારા થતા કથાકાગમી આ બાબતમાં વધારે રસ લેતાં થયો, અને સૌ પ્રથમ છાપવાની સાદીથી આંગળાંની છાપ લેવાની પદ્ધતિ એણે આપી. આમ, હરોલ્ડ અને ફોલ્ડસને આ બાબતમાં ફાળો નાનારૂપે ન મળાય.

પછી સને ૧૮૮૨માં સર ડાન્લિસ ગ્રાહન આ વિષયમાં જોડા બેઠ્યો. સંખ્યાદીત અખતરાઓ કરીકરીને એણે આંગળાંની નિશાનોના વિભાગો પાકી એને સંધરવાની એક પદ્ધતિ તેણે શોધી માટી. વિશેષમાં તેણે નાગરિકોના રેન્ડરેશન માટે એ 'સિવિલ બ્યુરો'ની રચાવના કરી ને સાબિત કર્યું કે ૬૪,૦૦૦,૦૦,૦૦૦ (ચોસઠ અબજ) બ્યકિતોમાં આંગળાંની છાપો લખ્યે ત્યારે કદાચ જ એક છાપ બીજા ટાંકે મળતી આવે.

૧૮૮૬ના એપ્રિલમાં હિંદમાં પણ આંગળાંની છાપ લેવાની આ પદ્ધતિ હિંદની ચેરક ઓફિસોના ડાયરેક્ટર જનરલે રાકે કરી. ગ્રાહન પછી સર ડ. આર. હેલીએ ઈ. ૧૯૦૪માં આ બાબતની વર્ગીકરણ-પદ્ધતિને આકાર આપ્યો, જે 'હેમી સિસ્ટમ' એવ કહાસી-ફિરકાનના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અને અંગ્રેજ રાજ્યવદીવટમાં મુને ગાયેની વિજાન માટે અમલી પણ બની.

પછી તે આ પદ્ધતિને વિશ્વજરમાં ફેલાવે મને મળે અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં તેની ઉપયોગિતા નોંધાવી ગઈ. અમેરિકામાં એ. લુસેટીએએ આના ઉપરથી એવી જ નવી પદ્ધતિ ત્યાં ઘાખત કરી. તેા હેરી બેટલીએ 'સિમલ ફિગરિન્કસ'ની પદ્ધતિ રચી માટી. લોડા-ને પણ હને કાન મર્યા મળે કે મુને બન્યે હોયતે અગ્યાની શેફ બને-ને અડકતું જોઈએ નહિ, નેથી 'ફિગર પ્રિન્ડર બ્યુરો'ને અધિકારી-વર્ષ ત્યાં આવે ત્યારે એ રોજની જુદીજુદી વરતોમાં ઉપરથી મુને ગાયેનાં આંગળાંનાં ચિત્રે વપરાસીને તેના ફેરિા લઈ રહે. આમ, મુના-ઓમાં તેા એની અરિયાત લગતજ અનિવાર્ય બની ગઈ. પણ હેલીએ

‘ફિંગર પ્રિન્ટ બુટી’ રચાવી નામખીન યુનેગરોનાં આંગળોની છાપો સંધરવા માંડી, જેથી જ્યારે પછુ યુનેગર બને ત્યારે એ રચણની આંગળોની છાપો લાવી, ‘બુટી’માંની છાપો સાથે સરખાવી એમનો કોઈ યુનેગર એ કૃત્ય માટે જવાબદાર હોય તે પકડી રાકાય.

આંગળોની આ છાપોનું વર્ગીકરણ એ મોટા વિદ્યાગોષ્ઠી કહ્યું છે અને તેમાં છાપોની આઠ પ્રકારની આકૃતિઓ (Patterns) સામાયી છે. આ આઠ પ્રકાર છાપોના બુટીનુદી ભત્તા આકારોના આધારે નક્કી કરાય છે: કમાન જેવા, ગોળાકાર, તંબુ જેવા, રાંખ જેવા, બેડિયા રાંખ જેવા, એમ નુદાનુદા આકારો ઉપરથી કહેવામાં તેના આઠ પ્રકારો આ પ્રમાણે નક્કી થયા છે: (૧) Loops (૨) Arches (૩) Tented Arches (૪) Whorls (૫) Central Pocket Loops (૬) Twinned Loops (૭) Lateral Pocket Loops (૮) Accidentals.

પ્રથમ વિભાગમાં (૧) Loops અને (૨) Arches એ બે ભત્તાનો સમાવેશ થાય છે. Tented Archesને પણ Archesના જ ભાગ તરીકે ગણી લેવામાં આવે છે. બીજા વિભાગમાં Whorl અને Central Pocket Loops એ બે ભત્તાનો સમાવેશ થાય છે. અને એમાં Twinned Loops, Lateral Pocket Loops, Accidentals એ બાકીના પ્રકારોને ગણી લીધા છે.

આ પ્રમાણે વિશાગ્રો પાડયા પછી એની ફાઇલો રાખવામાં આવે છે. ફાઇલો રાખવાની પણ એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ છે. પણ એ ખૂબ લંબાણુવાળી અને આપણને દાહપુરતી બિનજરૂરી હોઈ જતી ફોટીશું. જેમાંની ‘ક્રાસીરીફિકશન ઓન્ડ યુસીંગ આંધ ફિન્ડર્સ’ શ્રેણીમાં લંબાણુથી તે બતાવ્યું છે, એટલે જિજ્ઞાસુએ એ લાંબાં જીવેલું.

હવે આપણે એની છાપ કેવી રીતે લેવાય છે તે જોઈએ છાપ લેવાનાં સાધનોમાં આશરે ચારેક ફૂટ જરૂર ચોરસ ટુબલ, ડ્રાવાળો લીસો પથ્થર (Slab), રોલર (Roller), છાપવાની સાલી (Printing block), બેન્ઝીન (Benzine), ફેરા કામળો અથવા કાંઈ, લાકડાના ઢાખોમાં સોય જેવા અણીદાર સળિયાંખિતરણ હોય તેડું સાધન. (Pointer), અને વિપુલદર્શક કાચ (Magnifying glass) એટલું જોઈએ. ટુબલ ઉપર લીસા પથ્થરની ષોટ મૂકી (તેને બદલે કાચની બંધી પ્લેટ હોય તે પણ ચાલે), એના ઉપર જરૂર પૂરતી છાપવાની સાલી રોલર વડે ધુંધામાં આવે છે. પછી તેનાં આંગળોનું નિશાન લેઈ લેવા તેના આંગળોને તેના પર નમજોળી ડાહ્યુ બનાવીને ફેરવી સાલીવાળું બનાવે છે અને પછી કમળ ઉપર ધીમેથી એ જ રીતે દબાવવામાં આવે છે, એટલે આંગળોની સળંગ છાપ (Rolled Impression) પડે છે. ષોટ ઉપરની સાલી સડું કરવા માટે બેન્ઝીન વપરાય છે. પોઈટરથી છાપવાની રેખાઓ ગળી એના પ્રકાર નક્કી કરાય છે અને વિપુલદર્શક કાચથી છાપવાની બધી રેખાઓ તથા તેના આકાર મોટા આકારમાં રેપ્રોડ્યુસે જોઈ રાકાય છે.

આ તે મુદામ દાનર માણસનાં આંગળોની છાપ લેવાનાં સાધનોની વાત થઈ. પણ યુનેગર કરીને યુનેગર નાસી ગયો હોય ત્યારે ત્યાંની સ્ત્રીને ૫૨ પડેલી તેનાં આંગળોની છાપ મેળવી લેવા માટે આ વસ્તુઓ ઉપયોગી નથી નીવડતી. ત્યાં તે એ વસ્તુઓ ઉપર એ પાકડર, ચેફાઈટ પાકડર, કેઆરોલ પાકડર હાંડી, ધીમેથી એ છાપો ઉપસાયા છે તે પછી એના ફોટા લેવાય છે. વળી કાચની વસ્તુઓ પર પડેલી છાપ તપાસવા તે એનું એક સાધન જ સોધાણું છે, જેનાથી આ પાકડર કરતાં થે સહેલાઈથી છાપ લઈ રાકાય છે. ફોટા લેતી વખતે એક વસ્તુ ખાસ જવાબદાર રાખવામાં આવે છે કે ન ફોટા

લેવામાં આવે તે ફોટા તે મૂળ છાપ જેવો જ રખાય છે.

મનુષ્યની યોદ્ધા અન્ય પ્રાણીઓનાં આંગળોની પણ છાપો લઈ રાકાય છે. નિષ્ક્રાંતો એવા ગત ઉપર આવ્યા છે કે મનુષ્ય અને આંગળોનાં આંગળોમાં બિલકુલ સામ્ય છે. આમ, માનવભત્તાની ઉત્પત્તિ વાંદરામાંથી થઈ હોવાની સોધને ટેકો મળે છે.

પારીક્ષેત્ર એક ધરફાડું જ્યારે જ્યારે ચોરી કરવા જતો ત્યારે એક ચિંપાન્ઝી વાંદરાને સાથે રાખતો અને તેની મારફતે જ ફરક વસ્તુ ઊંચકાવી જતો. આથી ડિટેક્ટિવો છાપ લેતા ત્યારે પેલા વાંદરાનાં જ આંગળોની આવતી; અને તે છાપ તે કયાંય ફેરફાર નોંધાવેલી નહિ હોવાથી સરખાવણાને પાઠવી દેતા, તે ચોર પકડાતો જાય જતો. એકે પછી તે બહુ ધીર પકડતાં આખરે તે માણસ વાંદરા સાથે જ ઝડપાઈ ગયો અને બંનેની છાપો સંધરવામાં આવી!

હંડનમાં એક વખત એક ચોરે દરવાજાની દૂરીને બંધલામાં પ્રવેશ કરેલો, એમ જ્ઞાતો દરવાજાના સળિયામાં તેની આંગળી દૂરીને ખૂંટી ગઈ, છતાં ધન લઈ એ ભાગી તેા છૂટ્યો જ. પણ એની ટૂટેલી આંગળીએ એની આવી પાડી. એ તાને જ જેલમાંથી છૂટેલી એક યુનેગર હતો, આથી તરત જ સપડાઈ ગયો.

હજી ગમે વર્ષે જ ઈંગ્લેંડમાં બ્રેક્કનને નામે ગ્રામનાં દવાખાનામાં ચાર વર્ષની એક બાળકીને દૂર જાયથી જઈ, એના ઉપર બળાકાર કરી, પછી એનું ગળું દાખી મારી નાખી કોઈ દુષ્ટ ભાગી છૂટ્યો. તપાસ કરે યહ. બાળકીના ખાટલા નીચેની દવાની શીશી ઉપર હાથનાં આંગળોનાં નિશાન મળી આવ્યાં. દવાખાનામાંનાં માણસોની અને યુનેગરોની છાપો સાથે એ નિશાન સરખાવવામાં, પણ મળતાં ન આવ્યાં. પછી શહેરના બધા મતદારોને ભંદેર નિવેદનથી વિનવિ કરી સોના હાથનાં આંગળોની છાપો લેવામાં આવી અને શીશી પરની છાપો સાથે સરખાવવામાં આવી. એમાં પણ નિશાન મળી. એમાંમાં એક ઈંગ્લેંડી દારૂધરે બખર આપી કે યુનેગરની રાતે એક માણસ એની મોટરમાં બેસી દવાખાને ગયેલો. તેની બાથ ત્યાંના વતનીઓની બાથ જેવી જ હતી. આ બાથનાં પુરાવાના બધે આ વખતે નથી યુક્તિ પેન્જામાં આવી અને ભંદેર વિનવિગ્રામથી નહિ પણ શહેરનાં ફૅશનકાર પ્રમાણે સૌને રજિસ્ટ્રાત બોલાવી આંગળોની છાપો લીધી ત્યારે તેમાં પેલો યુનેગર સપડાઈ ગયો. એને ઘેર તપાસ કરતાં કપડાં ઉપરથી નિશાનો જાળી આવ્યાં ને એને છપટ યુનાનો એકરાર કરવો જ પડ્યો.

સુનાઓની આલમમાં આ આંગળોની છાપો પોલીસખાતાને આમ મદદ રૂપ થઈ પડવા ઉપરાંત એના બીજા પણ ઉપયોગો છે. પૈસાની લેવડદેવડમાં તથા મની આડેરી વગેરેમાં અમલ માણસોના અંજકાની છાપો લેવાય છે એ તે સૌને વિદિત છે. જ. પણ તે ઉપરાંત નોકાખાતામાં અને દુકાઈ દોળોમાં પણ નોકરોનાં આંગળોની છાપો લેવાય છે. રજિસ્ટ્રેશન ઓફિસોમાં, દવાલ તથા આજકારી ખાતાં એમાંમાં ને સરકારી નોકરોની સર્વિસ બુકમાં પણ ઘણા દેશોમાં આવી છાપો લેવાય છે. અને એકો, મોટા બોજાળાની કંપનીઓ, મરાખાનાં, વીમા કંપનીઓ વગેરે પણ દિનપ્રતિદિન આને અપનાવતાં જાય છે.

સેલિંગમાં ખાતાં ચાલતાં હોય ત્યાં તેા કાઠને બદલે કોઈ નાણાં ન ધારી જાય તે માટે આવી છાપો ખાસ લેવાની જોઈએ. જેમાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં માણસો કામ કરતાં હોય તેવી મોટી કોર્પોરેશનોએ પણ બ્રાન્ડ ઓફિસો વગેરે ચલાવતાં માણસોની આવી છાપો લઈ રાખી જોઈએ. વીમા કંપનીઓ પણ એ આવી છાપો લે તેા એને તેા તે ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડે. અનેક બોટા ઢાવા બસા થતા

અટકી જાય ને ડોક્ટોરોનાં મોઢાં ખર્ચે જાયતી રાકાય.

प्रभुतिगुह्योभां दरेक जन्मेला जाणकनां आंगंजानी छापे लेनी
 लोहजेने एक रजिस्टरभांते छाप साये भातानानागनी मेंध रभाय
 तो जाणकानी अदलाअदलीना जतावे। अनता अटकावी सकाय.

એક દેશ જોડી ખીલ દેશમાં જનનાસજોની પણ આની છાપો
 કપથોથી યદ્ય પડે. ચૂંટણીમાં પણ સ્વિસ્ટર રાખી નખને દરેક મત-
 દાર્જા આંજળાંની છાપ રાખી દોષ તો કાઢને અદ્યે કાઢને મત

આપેતો અઠાસવી રાકાચ. આપ, આંખમાંની છાપ કે સર્વન સરખા
કપચીથી ઘણું પટે એમાં રાક નથી. અમેરિકન સરકારે તો એને નેપ
'નિનલવ બ્યુટી ઓવ અલ્ટ્રા-ટ્રીકિશન' સ્થાપના માટે છે કે નહીં
અમુકકમરપછીના હરેક આનનીનાં આંખમાંની છાપને સાચવી રાખ
દિંતે તો હજુ આ છાપોને કપચીન પોલીસ ખાતામાં બંધ
છે, ખાત્રી બધી દિશામાં એના કપચીન પોલીસ પાટે છે. હિંદી નીમ
કંપનીએ તો ખાસ આને કાઢી કાઢવા એવો છે.

भासभासना वृक्षविशेषोऽपरिचयः आपती लेखभाषा-३०

જાં છુડોનો રવાદ તો સોના મેમાં હશે. એ અધુર ફૂલ આ-
પનારી વનરપતિને સંસ્કૃતામાં ‘જમ્બી’ અને ‘રાજમજ્જી’
હિંદીમાં ‘જમવ’ તથા ‘કલા જમવ’, પારસીમાં ‘જામ્બી’ તથા
‘રાજેલ’ અને અંગ્રેજીમાં ‘બ્લેક પ્લમ’ (Black Plum) છે ઉ. તેનું
શસ્ત્રીય નામ ‘યુગેનિયા જમ્બોફાના’ (Eugenia Jambolana,
Lam) સ્વતંત્રથી સહીમાં ઘઉંઅર્ચમાં વનર પતિશાસ્ત્રના આશ્વરણ
તેવાં થાયના રાજકુમારી યુગેનિયા ખાનમાં ‘યુગેનિયા’ રાખે થોભએલો
ઉ. ‘જમ્બોફાના’ એ આ વનરપતિનું યાચુંનીત્ર નામ.

બીજો ભંજના આડને પવિત્ર વનરૂપિતિ ગાને છે. હિંદુભાગ્યા તે
પ્રથમે પ્રિય આડ ગણાવે હોઈ દેવમંદિરો પાસે તે ક્રમાંક ગણાવે છે.

હિંદ, સિયોન, બ્રહ્મદેશ, મહાયા અને ચૌરદેશિયા તેના ઉત્પત્તિસ્થાન. હિમાલયમાં ૩૦૦૦ ફીટ અને કુમાંદમાં ૫૦૦૦ ફીટ જયાહ સુધી પશુ તે ભેગે છે. હિંદબરમાં તે તે જાયે નેવામાં આવે છે.

નળેનું સુરેર વક્ષ ધોરેડું અને ૮૦ જે તેથી એ વધારે જાણુ બિગે છે. તેની ઇલા ફિક્કી ભૂરી અને સહેલ ખરખખડી હોય છે. ફરેક પાન બાધી ૧ ઇંચ લાંબી ફાડીવાળુ, ચામડા જેવું ઢાળુ, ચાધી ૩ ઇંચ જાણુ અને ૧ થી ૧.૫ ઇંચ પહોળું. (વચચા પહેાળું, પરંતુ તુલિયે તેમજ સારે સાંકડું હોય છે.) અગ્નિદાર ટાંચવાળુ, લીલુંને કથરબની આબુલે એ ચળકાટવાળું થાય છે.

કૃષ્ણઆત્માનો કોમિલ દરખાત એને મધુર વાસવાળા સફેદ ફૂલો
 બેસે છે. એ જુગાખાગાં ગોઠવાએજા હોય છે. તે જુગાખાં હાંડી પર
 લાગેલાં હોય છે. ફૂલનાં અસંખ્ય પુકેસર બહાર પડતાં હોઈ તે તુરત
 નજર ખેંચે છે. બંધુતા બળને બંધુતા તેમજ રાવણા મણ કહે છે. તે
 હાળાં. બંધુતા રંગના મહેલાનાં, લગભગ અને વિવિધ દંડના (કેલકાંક
 એ) કેમકે એટલાં લાળાં) થાય છે. જુગાખાં આરંભનાં તે પાકે છે
 અને તેમાં એક બેકાં બેકાં થાય છે.

નંદુની કાલ કાષ્ઠ તેમજ ચામડા રંગવામાં તેમજ માંડાં પકડવાની નંદો રંગવામાં વપરાય છે. તેના ઝાડમાંથી રૂપથી આંદર પશુ ચાલે છે, પાકાં નંદુમાંથી ખાસ શર તેમજ સરકા બનાવાય છે. તેનું લાકડું શર્વ-ભક્ષ, સંધાનકુ ઢાલુ ને કાકડખણામાં સામાન્ય હોય છે. તે બાંધકામ, બેડીમાં જોતલા, માડાં, ફવાનાં ચક્રર, મોરડીના કોઠા, પાટલા, પેડીપાટા, રંગેર બનાવવામાં વપરાય છે.

આપણે તેમજ ગુલાની બંને કક્ષામાં બંધુની કંઈપણ થાય છે. આપણે વેદમાં તેની હાલ તીક્ષ્ણ, મધુર, પાચક, બાષ્પ અને સ્તુનાશક ગણાય છે. ગળાનો દુઝાનો, ખાંસી, દાગ, પિત્તકોષ, મરડો, લોહીની અશુદ્ધિ, ચાંદાં વગેરેમાં બંધુની હાલ કૃષ્ણશી મળાય છે. હાલનો તાલ્લે રસ લકરીના કૃષ સાથે નાનાં બાળકોને આકાશમાં આપવામાં આવે છે. હાલને કંઠકોએ મેં તેને ગળાના સોભા કંઈક કોળ્યાં કરવામાં વપરાય છે. હાલની રાજ તેલ અથવા મેઝની દાઝા

ਅੰਮ੍ਰਿਤ-੩੦

ਅੰਮ੍ਰਿਤ

પ્રો. જયંતીલાલ દે. ઝોઝા, ગો. મેસરી
પર લઘાકામાં આવે છે. બંધુની છાત્રી રામાચારિત્ર અને જુ
થએલું છે તે તેમાં તેલ, ચરબી, રાજ, આલુબુખાર, ઝેલિક તેમજ
દેનિક તેલથી, કોઈકેલી અને દેનિક શાદ્ય પડેલાં છે. ટકરું પા
માલી ગણાય છે અને તેમાં છાલ તેમજ બીજા જેવા ગુણ રહેલાં છે
તેનાં પાન નીચીના દંશ પર પાંચીસ તરીકે વપરાય છે. તેને
સહ બીજાં શાદક ઓધણે સાથે અગર એકેલા મરડામાં આપવામાં
આવે છે યુવાની દવામાં બંધુનાં પાનની રાજને કવચાસ દાદ
અને પેડાંને ગળવાનું કવચ મોટા થાય છે.

નંબુ તીરજી, મધુર, શીતજ અને પાષાણ ફળ ગણાય છે. તેવન પ્રકોપ તેજાન મોની કુંજાં દૂર છે. પાશાં નંબુમાંની અતરંગ સરકો જઠરાના કુમાવાને મઠાદવાર અને વાતદર ગણાય છે. મુનવર્ધક તરીકે જણ કૃષ્ણોગમાં લેવાય છે. અને પાશાં નંબુનો રાશ માથા પરની દાદર માટે 'લોશાન' તરીકે પણ વપરાય છે.

નંપુના બીજ મધુર અને ખાધક છે. મધુપ્રત્યેકમાં તેની બાજીને કપચીય ચાલ છે. કપરાંતે તે મરડા, પિત્તપ્રગ્રાસ, ઝડા, ચેકરી, ચેકીલીના ઝડા વગેરેમાં કપચીની છે. નંપુના બીજનું રાસાયણિક અન્વેષણ થયેલું છે અને તેમાં 'નમ્બોલીડી' નામનું રાસાયણિક તત્ત્વ હોવાનું માલુમ પડ્યું છે.

પરચીક વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૪ - માહ ૧૯૮૧ (શુક્રવારી ૧૯૨૫)

એકે એકને પહેલે પાને ત્યારે, શ્રી દેશજી પરમાર એક કવિત્વ-ભય, ચેરક ભાવનાલેખ લખતા, પરચીક વર્ષ પહેલાં (૧૨૫૫) અંકમાં આવેલા 'રવચન' નામક એકા લેખમાંથી કહારાં:

“માતાની ધંધીના ધોરમાંથી નીકળી, બાલકના ગાલ પરચેસી, હોટે રિમત ફરકાવનાર તું છે. હાલરમાંના થેનમાંથી પોતાની પાંખ હપર લઈ નહીને નહુઈ શેરીએ બતાવનાર તું છે. બોલતા ધુમ્મસના એરડામાં ટોકીયું કરી તું અલોપ થાય છે ને નિંદાની કામ લુપ્તાન મુસારને પરચેરેમા લાદે છે. કુમારકુમારીએ લેને પોતાનો બીલે પ્રાણુ માને છે ને તોરા રૂપ પાછળ પલા ફરે છે, કારણ રાત ને દિવસ તું તેમને બલિયનનાં નવચિત્રો આણેખી દે છે. કેટેકલાં રંક રોગીના અંકમાંમાં તું સાચ પૂર્વો છે? કેટેકલાં હતાસ હૃદયને મુશ્કાં વાળી તું સચેતન કયાં છે? નવી દરિયોનાં રાતા તું છે; નવી સુદિનો ત્વષ્ટા તું છે, રોન તું તાલું છે; રોન તું નહું છે. લોક તને 'સપત્ત' કહો: અમે સમજીએ છીએ કે ન્યાનનું પરમ સાચ તું છે.”

• પૂરી પૂરકેતુએ એ અંકમાં નેપોલિયનનું ને ચરિત્ર લખેલું તે તે એટલું લોકપ્રિય થયું કે એમણે એની નાની સ્વતંત્ર પુસ્તિકા બહાર પાડી તેની પશુ આવૃત્તિઓ થઈ. આવી પશુ એના નરા આરનાઈ લઈએ:

“બાળપણથી ને તે વિચારમાંથી નહીને હોતો. નાનપણથી ને તે આ-મહી ને નિર્ભય હતો. એ વેળાં એણે કે એક સફળજી કેળવેલો તે એના આખા છવનની ચાવી રૂપ બની રહી. તેના શિક્ષકે એક વખત મળિયતો અધરા કોયડા આપ્યો. તેણે કાતર મેળવવા માટે નેપો-લિયન હાજરલાટ યેતિર કલાક સુધી ચોરડામાં વિચાર કરતો જોડા રહ્યો! શરીર અને મનને તેણે એવાં તો દસીને તૈયાર કરી હતાં કે મોટા યૌતે તે ધારેથે વખતે ધારેલું મામ પાર પાડતો ન.”

ઔદિત્રયા સાથેના સુદમાં ઔદિત્રયન લરકર નહીને સામે કાઢે પડયું હતું. વચ્ચે પૂલ હતો, ને તે એળંગવા મુશ્કેલ હતો. દુરમનની ગોળીઓના વરસાદ વચ્ચે બોલા રહીને નેપોલિયને પોતાની તોપો ગોઠવી દીધી. પછી લરકરને નહોર કર્યું કે આપણે પૂલ એળંગવેના છે. એ સાંભળીને સહભલા બહાદુર સેનિઝા પશુ વંધી ગયા! તેમણે કહું “એ પાત આસંભવિત છે!” તે વેળા નેપોલિયન; તેણે પેલું જન-પ્રસિદ્ધ વાક્ય બોલ્યો: “અસંભવિત એ શબ્દ ક્યે બોલ્યોના નથી!”

દેન્ય લરકર પૂલ એળંગવા માંડયું કે તરત ઔદિત્રયન સેન્યે તોપ ને ગોળીઓના વરસાદ વરસાવી ચૂક્યો. પહેલી હાર ખતમ થઈ મુશ્કેલોમાં મુશ્કેલ પર થઈ પાછળના ચોદાએ આગળ વધ્યા! તેમને નજી પાછા હકતા લેઈ, નેપોલિયને વનુધારી પાસેથી ‘વનુ’ લઈ લીધોને લરકર તરફે ફરી ચાલ્યો. “વાલો મારો પાછળ!”

લગભગ વરસ સુધી વાલોએ અપ્કાઈ રાખનારી ‘નિરીટ’ની વાનાં આ અંકમાં પૂરી થઈ. નંબલના વાતાવરણમાં ને અસરકારક વલેણો એમાં આવતાં તે પશુ એનાં આપણે પેઝીનું એક હતું. એનો નમૂનો:

“એની અદ્ભુત રાત મેં નિંદામાં કાઢી નેહ નથી. આશરે રાતના નવેક વાગ્યોના શુગાર દરો. બધે અંધારું ચોર દઈ, અને કાંડને

મથાળે નહીં તે નરવી ફૂપેળો બીગી હોય એવા તારા ચમકતા હતા. હાથીપરચેકાઓમાં મેં નીચે નજર કરી તો ત્યાં પશુ સઘળે નંગલી પ્રાણીઓની આંખો અંધારામાં મારી સામે ચમકતી હતી. ન્યાં નજર ફેરે ત્યાં, ચોમર, નહીં તે નરવી આંખો ન ચળકતી મને દેખાતી.

ગોવામાં મેં એક કીટાડીની આઠી ચીસ સાંભળી. તે હતું સગી નહોતી, ત્યાં કાઈ ધુનડે તે કપાળી લીધી હોય તેમ ધુવડની ચીસ સંભળાઈ. અને પછી, નહીં એ ચીસ વહી લાવેના હોય એવો, વન-વાગ્યાની પાંખોના સુસકાટ કાંટોનાં પાંદડાંમાં વ્યાપી રહ્યો; ને પછી, પરચર પરથી પાણી વહે તેમ, તે સુસકાટ નહીં ચસર કરતો કાંડ પરથી નીચે ઊતરી નબીનમાં કામી ગયો હોય એમ લાગ્યું. મેં નીચે નજર કરી તો એક નંગલી હુકર ચરતો હતો. ફરી પાછી બધે સાંભળે વ્યાપી રહી.

એકએક મેં નંગલી બિલાડાની લીધી આંખો અંધારામાં ચમકતી નેહ; ને પછી તે, નહીં મારી આંખો અંધારામાં પાઈ ગઈ હોય તેમ નાનીમોટી દેરક વરતું મને દેખાવા લાગી ન્યાંમાંમાંમાં આંખોમાં રોડવાં નેબિયાં અને કડપથી પસાર થઈ જતાં વનિયર હું નેહ શકતો હતો. થોડે દુર કોઈ સાળાર કુંજુ ધાસ ચરતું હતું તેનો, ને વારેવારે કાંડના યડ સાથે તે શીંગડાં ધસતું તેનો અવાજ સંભળાતો હતો. એવામાં આંખોમાં એક મોટો બીકોટો સંભળાશે ને આ ગળા નાના અવાજો રાખી ગયા. નહીં તે બિલાડા પછી સાંભળે ફેલાઈ ગઈ. તરત જ એક લોડકીની ચીસ, અને ત્યાર પછી વાધેના ધુરકાટ સંભળાય; પરંતુ તે રોખી ગયાં. હું તો નબીનથી અંદર હતો એટલે મને કશી બીક નહોતી, કારણ કે મારી વાસ અંદર દંવામાં ન જોઈ નતી હોવાથી નીચેનાં પ્રાણીઓને મારી અંધ આવે તેમ નહોતું.”

આ અંકથી ત્રણવાર નવાં ન અંગે શક થએલાં: “સરજનદારની સુધિ” ને (પાછળથી કોલેજો) વિભાગમાં અવનવાં પ્રાણીઓના પરિચય; “ફૂલવાડી” વિભાગમાં આપણી સિષ્ટ કાવ્યસમૃદ્ધિનો પરિચય; “હુનિયા દુનિયા અને નહુકા”માં સાંસ્કૃતિક સમાચારોનો પરિચય; “ગમનના ગોળમાં” એ વિભાગમાં “આકાશદેવ” પછીની ખજોજશરતની વાનગીઓ;—એજ નવાં અંગે રચાતાં ગયાં.

આપણી વિભાગમાં—ચીની સ્વાતંત્ર્યના પિતા ડૉ. સુન યાત સેનને પરિચયલેખ કહારેલો છે તે આસ નેધવાપર છે:

“આનમાં દૈગંગોની રક્ષિણે ગીસ માહલને અંતરે, કૌશુંગ પ્ર-દેશમાં મહાઓ નામના પરમણુમાં એક નાના મામમાં, ૧૮૬૭માં ચોનના એ મહાન નાયકનો જન્મ થયો. એના પિતા એક ખ્રિસ્તી મિશનના નેરક હતા. નાનપણથી જ તે એક અંગ્રેજ ગાઇના હાથ નીચે કહરતી વિદ્યાભ્યાસ પામ્યા હોઈ એણે કામમાં કાન તેમને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થયું, ને તેમાં તે પ્રારંભ થયા. ૧૮૮૦ વર્ષે કૉન્ટનમાં એંગ્લો અમેરિકન મિશનના પ્રસિદ્ધ ડૉ. કરની દેખરખ નીચે તે અભ્યાસ કરવા ગયા. ત્યાં મુનને કાંતરી અભ્યાસમાં રસ પડવા લાગ્યો, તેથી જો વરસ બાદ યીસ વર્ષની વયે તે દૈગંગોની ૧૪

દાકારી કૌશલ્યમાં બેઠાયા. અને ત્યાંથી પાંચમે વખતે સ્નાતક થયા. મહાએ રહેતા ત્યાંથી જ ડા. સુન ગ્રામ રાજદારી સ્થાપવાના યોગદાયના સંબંધમાં તે રહેતા જ. નવાનને દારૂ ચીનને સહેલું પડેલું અપમાન ન આપવાથી, તથા બુદ્ધિશીલ ગેંડુ શબ્દને સુધારવાના સંદેશવાના હેતુથી 'શીવા નવલકથા' નામની એક મંડળી બે આરસામાં ગ્રામ રીતે કામ કરી રહી હતી. સુન તેમાં બેઠાયાને શાકાળા જ વખતમાં તેના આગેવાન બની રહ્યા. એમના પ્રતાપથી નેતુત્વથી ફળમાં અન્ય નેમ આપ્યું ને વીન્યયને વેચે તેના સ્વાસરોધ વખતે આઘાત.

આ પછી એમણે ચીનમાં બધાં ગ્રામ ગંદગીનું સંચાલન કરવા માંડ્યું. ક્રાંતિવાદીઓ બધા કંડનમાં એકાઠા થવા લાગ્યા; દારૂઓની બંદૂકો, તોપો વગેરે સરભમ ગ્રામરીતે એકત્ર થવા માંડ્યા; અને બંદૂક થવાની ધરી પર ઢળું, ત્યાં ક્રાંતિ દેશદ્રોહીના વિશ્વાસપાત્રથી નાત ફૂલી ગઈ. સત્તા સંબંધને મૂળીએ વધેરમાંમાં આપ્યા. ડા. સુન નાસી છૂટ્યા, ને તેમણે મલાયા, અમેરિકા, યુરોપ વગેરે દેશોમાં જઈ જ સાવધાનીથી ફરવા માંડ્યું. જ્યાં જ્યાં ત્યાં વસતા ચીનના મુદ્દરો અને વિદ્યાર્થીઓમાં દેશાધારીની પ્રેરણા જાગડતા બધે ને ચીનની નવી ક્રાંતિ માટે તૈયાર થવાનું કહેતા બધે. ફરતાફરતા ૧૯૧૬ના બેઠાકાળમાં જો લેહન પહોંચ્યા. ત્યાં એમની ધરપકડ થઈ, વરેલું હોઈ સેફરબંધીના વચ્ચે પડવાથી છૂટી ગયા.

લેહનથી છૂટી આવી થોડા સમયે તે નવાનમાં પ્રવાસ રહ્યા. પછી ચીન આવી મહાએમાં પોતાની જગ્યાએ પાસી જ પહોડી ગ્રામ-એમાં એમણે વળી પાછો ક્રાંતિના કાળે કંડા રાખ્યા, રજતંત્રતા પર મરી શીકારે દેશદંડવાળા જુવાનોનાં રાજોદેશમાં એ કાળે કંડા તથે હથેલીના કાચાં. થોડાએ પછી તેમને જ્યાંથી રાફ આવી. ફરવાના ડામકાળમાં પણ મહાએ તેવું એક બીજું સેન-પ તૈયાર થયું ઢળું. વડર

ગ્રામીન નાટ્યશાસ્ત્ર

જેની તત્વા (આમરી) કલ્પ દોષ, જેના અગ્રામ વાપરો દોષ, જે અપ્ર-વૃદ્ધિ, અલ રવકાલની, સિલ્પ તથા દેશીલી દોષ, તેમજ ને રતિકીડા તથા વેદવાદ કરવામાં પ્રતીતિ, તથા નખ અને રાંતના સુત (ધા) કરવામાં ક્રાશ દોષ તે સૌને ખર અર્થાત ગદ્ય પ્રકૃતિની નજીવી.

સુરુરશીલકા જેની પીઠ, વેદ તથા મુખ લાંબાં દોષ, જે રામશઃઅંગી (ચારીરે વાળવાળા), વરકમુખી (અર્થત મુખવાળા) તથા સંક્રિપ્ત લલકા (સાંકડા કપાળ) ને જુલુદત (કાળકાં)નાળા દોષ, બળી જેને પુરુષ તથા ધણી નડા વાળ દોષ, જેને કંદમુલ તથા ફળપ્રિય દોષ તથા ને હીનાચાર (આચાર વગરની) તથા ઘળી પ્રમ-વાળી દોષ તેને સુરુરશીલકા નજીવી.

હથશીલકા: જેનાં પદ્ય (પદ્યમાં) પદોમાં તથા કમર, પીઠ અને ડાક એકસરખી દોષ, ને મુખમાં (સુંદર રવગરિયતા, અપ્રકા (અર્થજ ચિત્તવાળી), રીઝગામિની (અર્થથી ચાલવાની), હીલક વાળીવાળી, દાનશીલા, સીધા ને નડા વાળવાળી તેમજ કામ તથા ક્રોધવાળી દોષ તેને હથશીલકા નજીવી.

અલિપીરીલકા: જેના પદ્ય, દંત, હાડ તથા તત્વા રેખા (નડા) દોષ, જેના નિર્લય સુંદર દોષ તથા ને ખરશોચિતા (નડાં રેખાસી-વાળી), થોડા કપાળવાળા, રોડા (રિખવાળી), લોકોને દેશ કરનારી, ફેલક કાચા મુખવાળી, જલકીડા તથા વનનિવાસમાં આનંદ વાળવાની ને રતિક્રિયા દોષ તેની સૌને અલિપી (અર્થ) નેવી પ્રકૃતિની નજીવી.

અઅશીલકા: જુશા (દુર્બળ), સંક્રિપ્ત પાણિપાદી (નાના કાંધ-પગવાળા), અથશીલા, વનપ્રિયા, ચંચલા, રીઝગમના, જળથી ત્રોસ ૧૪ (કેશવારી ૧૫૫)

દત્રી દુકા સુનની. તે ત્યાં પહોંચી બધ લગામ દાયમાં લઈ કુદમ અર્થે કે તરત એક અર્થે મેંડુ વંદાને કુડાડી કઈ પ્રમલસાતક વાન્યની સ્થાપના કરવી સૌને રમત માત લાગતી હતી.

પણ હોખડાંગ પહોંચતવેત જ તેમને ખબર પડી કે કાવતરું ફૂટી થયું ઢળું. તેમના બે વિશ્વાસપાત્ર કાચેતરતો પકડાઈ ગયા હતા. ખબરને જાણ થયાં હોય, હથેલીની કાચલિયાં બાળી નાખવામાં આપ્યાં હતાં અને તેમના સાધીગોને સીધાપુર લઈ જઈ કંઈ કાંઈ હતા. ફરી પાછી ક્રાંતિ મુલતવી રાખી, ડા. સુન પાછો પગે સીધાપુર પહોંચ્યા અને મહા દુરકેલીએ પોતાના સાધીગોને છોડાવી લાગ્યા.

આવી અને નિમજ્જતાઓ મળી, અનેક ધા ક્રીડા પણ આખરે તે કાન્યા. આ વખતે ડા. સુને અમેરિકામાં ચીનની ક્રાંતિ માટે બન-વર લેવારીઓ કરી. પરદેશમાં વસતા ચીની નવલકથાએ કાં તાજ રિખવા એકા કરી દેશના ક્રાંતિવાદીઓની મદદ માટે મોકલ્યા. રહેશે ને યાગડાંઓ એક પછી એક તેમના તાણામાં આવતાં આવતાં, રહેનસાલી લરકરતી પહોંચી પણ ક્રાંતિવાદીઓને મળી જવા લાગી, અને મેંડુ સામાન્યનું સિંહાસન ડોલવા લાગ્યું.

પણ શાળે દારૂ ખાધને ગાદી ગુમાવવા કરતાં સાંતિથી ક્રાંતિ-વાદીઓને ગાદી સોંપી દેવામાં શાણપણ ભેળું પ્રભુ એ તેના નિખાન માટે વખાસ બાંધી આપ્યું; અને ડા. સુન આ વેળા ઠંડકમાં હતા, તેમને તાર કરીને ચીની પ્રમલસાતકના પ્રથમ પ્રતિનિધિ થવાની વિનંતી કરી. તે ચીન આપ્યા, ને પ્રમલસાતકનું મુકાબ દાય લીધું. "એ વેળા 'લીસોમેસો' વિશ્વામાં (આખના ઉલ્લા પાના પેરે) જેવિતિપ જાનવાણુરી આવતી તેની એક વાનગી: "અગિને સાત છબ ઇ. તેડું-સાચીય નામ: કામિ, ગાંડાજવા, પૂઝા, કસાલી, લોકીદા, રેકુરિમિ-ની અને રિક્કચિ. અને અગિની સૌનું નામ 'રવાદા'."

(સામેના પાનાને અનુસંધાને)

પાનનારી તથા બહુ સલાનવાળી દોષ તેને બનશીલ નજીવી. અન્યરશીલકા: નિમજ્જવાર યજ્ઞ (અર્થમાં ખાનારી), અપ્રક સુનારી, બહુધાપિણી (બહુ ભાવભાત કરનારી), કાચાં નેગ તથા લાંબા મુખવાળી, રેપોલી, કાચા રવરાગી, આચાર વખતની અને ફલશી સૌને અઅશીલ નજીવી.

કોશરીલકા: થોડા અને કમત નિર્લજવાળી, નાની નંધા અને નાના કાપવાળા, કાચાળ. રિષર રવવાગી, રેનેલી પર પ્રીત રાખવાની, તથા પ્રમલિતા (સેલતિ પર રેનેલ રાખવાની), પિટુદેવા-ચંચલતા (પિટુ તથા રેખઅર્થમાં પ્રીતિવાળી), નિયસોવા (પરિવર અપારવણવાળી), ગુરુપ્રિયા (ગુરુઓનો આદર કરનારી), પરિરેખ-સહા (કોષે સહન કરવાની સક્તિવાળી), એવાએવા ચાચને મળવા રવનાચીયવાળી સૌને કોશરીલ નજીવી.

આ ગપરાત અર્થતે પશ્ચીમીશીલ તથા પિશાચશરીલકાનામના બીલ બે સૌરા પણ છે. તેમાં વસેલું આ પ્રમાણે છે:

પશ્ચીમીશીલકા: અત્યંત સાંકડા મુખવાળા, લીસજુ રવભાવનો, બહોળો, ગાલ વગેરેમાં ભાવવાળી, ફલપ્રિયા, વચલ, સુરતપ્રિયા (સંકોમમાં પ્રીતિવાળી) તથા કલાન-વનપ્રિયા (હરવાફરવાની કો-ખીને) વગેરે પશ્ચીમે મળતાં લક્ષણવાળા સૌને પશ્ચીમીશીલ નજીવી.

પિશાચશરીલકા: નિમિત્ર અંગવાળી, ફર રવવાગી, રાતે પરિ-ગ્રમજુ કરનારી, છોડાંઓને બીજાંવનારી, થાલિયલ, વતાલમળી, હથથાર કરનારી, શીડા રવરાગી, તેમજ મદ, માંસ તથા રતિમાં પ્રીતિવાળી સૌને પિશાચ પ્રકૃતિની નજીવી. (પાદ)

પ્રાચીન નાટયશાસ્ત્ર

તથા તેને અનુસંગી અન્ય કલાઓનો પરિચય આપતી લેખમાળા—લેખક—હપ્તો જી મો
ચોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

સ્ત્રી

અને પુરુષની પ્રકૃતિ વચ્ચેનો ભેદ આપણે જાણી શકીએ, હવે સ્ત્રીઓના વિવિધ રસના અનુસાર પાંડવામાં આવેલા કેટલાક ભેદો જોઈએ. નાટ્યશાસ્ત્રમાં આવા ઐક્યીસ ભેદો ક્ષુબ્ધિ છે. આ ભેદો દેવ, દાનવ તથા અમુક પશુપંખીઓના ગુણધર્મો સાથેન તેમના અમુક મળતા પછી ઉપરથી પાંડવામાં આવેલા હોય તે ખૂબ સચ્ચ થઈ પડે તેવા છે. તેમાં સ્ત્રીઓના વિવિધ રસના વસ્તુ જોઈ શકાય છે. આ ભેદો આ પ્રમાણે : (૧) દેવશીલા (૨) અસુરશીલા (૩) ગાન્ધર્વશીલા (૪) રાક્ષસશીલા (૫) નાગશીલા (૬) ચક્ષુશીલા (૭) વ્યાલશીલા (૮) ગાનુષ્ઠશીલા (૯) વાનરશીલા (૧૦) હરિતશીલા (૧૧) મુગશીલા (૧૨) મીનશીલા (૧૩) કૃદ્ધશીલા (૧૪) ગરુડશીલા (૧૫) બરશીલા (૧૬) સુકરશીલા (૧૭) હયશીલા (૧૮) મહિષશીલા (૧૯) અળશીલા (૨૦) અશ્વશીલા (૨૧) ગોશીલા. તેમનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે :

દેવશીલા : કિન્નર, ગંધર્વગા (ગંધર્વમેયવાળી), અરિષ્ટા (રોમ વગરની), અદ્યપરવેદા (ગોઝા) પરસેનો વગેરો હોય એવી, સમ-રતા (સમાન રંગવાળી), સુરભિ-પ્રિયા (સુગંધમાં પ્રીતવાળી), હૃદયા (હૃદયમાં વસનારી), શીતપ્રિયા (શીતવાળી) તથા દાન, દયા, સત્ય ને સરળતા વગેરે ગુણોવાળી દેવશીલા ન્મણી.

અસુરશીલા : અધમ, રિયરકોષા, અતિનિષ્કૃર, મદ્યમાંસ-પ્રિયા, નિત્યરોષા, અતિમાનની, ચપલા, અતિરુદ્ધા (બહુ લોભી), પશ્પા (કટુમાર્ગિણી), કલકપ્રિયા (કળિયાઓર), અદ્યપરવેદા તથા હંધાં વગેરે આસુરી ગુણોવાળી સ્ત્રીને અસુરશીલા ન્મણી.

ગાન્ધર્વશીલા : આરામલોગ્યા (એકાઆરામ લોગવનારી), તન્ત્રી (નાનુકું દેહવાળી), રિમ્બાગિષામિણી (મૃદ દાસપરેક ચોત્તવારી), રતિપ્રિયા (રતિમાં પ્રીતવાળી), મીત-વાદ્ય નૃત્ય અનુચિત, મુલવળી (સફાઈવાર), નિત્ય આનંદી તથા જેના નખ અને સંત સુંદર હોય તેમજ જેની ત્વચા (ચામડી), દેશ તથા નેત્ર રિન્ગ્મ (નેજવાળાં), ચમકદાર હોય તેને ગાન્ધર્વશીલા ન્મણી.

રાક્ષસશીલા : બુદ્ધઅંધા (મોઢાં અંધવાળી), રક્તવિરત્તીકૃત્તવાળા (લોખંડાં લાલ નેત્રોવાળી), ખરોગા (રોમવાળી), રિયરવખા (રિયરે ચૂનારી), અતિ ક્રમ્બામિણી (અતિ સાદે ગોતવાળી), કલક-

સ્ત્રી-રસમાલવ

પ્રિયા, નખ-રંત-ક્ષતકારી (નખ અને દાંતના ધા કરનારી), નિશા-વિહારી (રવિમાં વિહાર કરનારી), કોપી, હંધાણી વગેરે રાક્ષસના જેવાં લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને રાક્ષસના સ્ત્રી ન્મણી.

નાગશીલા : તીક્ષ્ણ નાક ને ઉચ્ચ દાંતવાળી, તામ્રસેતુવાળા (સાંતાં નેત્રોવાળી), નીલોત્પલવર્ણા (નીલ મગ્ગના જેવા વર્ણવાળી), રવખો-દેશ (અતિ નિદ્રાની દેવવાળી), સુતતુ (સંદર ઓગવાળી), અતિ સા-પના (બહુ રોમવાળી), ગંધ તથા પુષ્પમાં પ્રીતિવાળી તથા બહુ બાળોને નમ આપનારી સ્ત્રીને નાગિણી પ્રકૃતિની ન્મણી.

ચક્ષુશીલા : રવખપ્રસ્થેઠાંની (જેને નિદ્રામાં પડીતો થતો હોય), રિયરકોષા-આસનપ્રિયા (જેને સપ્થા તથા આસન પ્રિય હોય), મલમંથા (જે મલ જેવી ગંધવાળી હોય) તેને ચક્ષુશીલા ન્મણી.

વ્યાલશીલા : જેને માન-અપમાન સરખાં હોય, જે પશુ (દુહ) રવજાવની તથા પીયાં નેત્રોવાળી હોય તેને વ્યાલશીલા ન્મણી.

મનુષ્યશીલા : દક્ષા (કાઠી), ચતુરા (કુશળ), ગુણુનિતા (ગુ-ણવાળી), કૃતતા, શુક-રેવાચ્યનરતા (શુક તથા રેવની ભક્તિમાં રત), ધર્મ અર્થ-કામ નિત્યા (ધર્મ, અર્થ તથા કામમાં નિરંતર તત્પર), આદંકારવર્ગિતા, સુશીલા તથા રેનેડી પર પ્રીતિ રાખનારી વગેરે મનુષ્યના ઉત્તમ ગુણવાળી સ્ત્રીને મનુષ્યશીલા ન્મણી.

વાનરશીલા : અદ્યતનુ (કમળા શરીરવાળી), પિંગદેશા (પીળાં રોમવાળી), ક્ષત-વૃક્ષ-વનપ્રિયા (ફળ, વૃક્ષ તથા વનમાં પ્રીતિ-વાળી), ચંચળ, સાદસિક તથા ઉચ્ચપ્રેક્ષ રવજાવવાળી, પ્રસાદ-પ્રિયા (કહામગરમી કરનારી), તથા પ્રસસ રતિશીલા (રતિમાં ઉત્કૃષ્ટ અનુચિતવાળી હોય તેવી સ્ત્રીને વાનરશીલા ન્મણી.

હરિતશીલા : હૃષ્ટપુર શરીર, મોટી દાંડી તથા મોટા કમાળ-વાળી, પિમાશી (પીળાં નેત્રોવાળી), રોમાંગી (સરીરે રોમવાળી), મંધ-પુષ્પ-આસવ તેમજ નલ કલ્પાન-વનપ્રિયા, સર્વ અધુર પદાર્થો તથા રતિમાં રંગેદવાળી, રિયર સ્ત્રીરવજાવળી, રોષાચમાન વનારી તેમજ ગાંધીર રવજાવની સ્ત્રીને હરિતની પ્રકૃતિની ન્મણી.

મુગશીલા : રવજોષ્ટરી (નાના હૃદયવાળી), તનુન્ધા (પાતળા સાથજાળી), વનપ્રિયા, લોખંડાં સાંતાં નેત્રોવાળી, ચપલા (નયજ), રાગપ્રમાણિની (ઝડપી ચાલવાળી), ભીક (બીકી), રતિપ્રિયા, રતિવાણ ચાલવાળી, મીત-અનુદાસી તથા સદેવમાં રિસાઈને છક્ષા કરનારી સ્ત્રીને મુગિનીના રવજાવની ન્મણી.

મીનશીલા : લોખંડો મોટી તથા કોચી છાનીવાળી, નિર્નિમેષિણી (ધણાં યદાં ગારનારી), ચપલા, જલપ્રિયા, બહુબુલ, (ધણાં નોકર-વાળી) તથા બહુસુતા (ધણાં સંતાનોવાળી)ને મીનશીલા ન્મણી.

કૃદ્ધશીલા : ક્ષોભિ (જેના દોઢ લોખંડો હોય), કુશોરી (જેનું પેટ પાતળું હોય), જેની કમર તથા ટોક કોચી હોય, જેની આંત્ર કચેક હોય, જેની બાજા ખરનિષ્કૃર (ખરસદ) હોય, જેને રંગદ્ધ તથા પાકે લીધું બહુ પ્રિય હોય તેને કૃદ્ધ (કાટ) પ્રકૃતિની ન્મણી.

સુકરશીલા : સ્થૂલશિષા (મોટા માથાવાળી), રિયરકોષા (સીધી ટોકવાળી), મલમંથા (મોટા અપાળવાળી), પદોજા મુખવાળી તથા દૂર રવજાવની સ્ત્રીને ગરુડ (ખચર) પ્રકૃતિની ન્મણી.

બરશીલા : જેના દોઢ, છત્ર તથા મુખ બધાં હોય, (અનુદાસી)

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

નિયતો

આ વિભાગના નિયમો અગાઉ પ્રકટ થયા છે, છતાં આ વર્ષે નવા વાચકોની અનુકૂળતા માટે ફરી તે પ્રકટ કરીએ છીએ. એનું પાલન નહિ થયેલા પત્રો રફ ગણાશે અને તે વિશે કશી પત્રવ્યવહાર કરવામાં નહિ આવે. (૧) પોતાનું નામ પ્રકટ કરાવનાર પત્રો પોતાના જ હરતાસરમાં જ અંગ્રેજીમાં (પરદેશી એ. બી. સી. ડી. માં જ) પોતાનું સંપૂર્ણ નામ, પોતાના ઘરનું (શાળા અગર દુકાનનું નહિ) પૂર્વ સરનારું, ઉપર અને ટોપના સ્થાપના; (૨) પોતે કયાં સુધી બેઠેલા છે અથવા બેઠે છે તે સ્થાપના. માત્ર અંગ્રેજી છતાં કે સૈદ્ધિક ભણતા કે બહુ સૂઝલાઓનાં જ નામે પ્રકટ થશે. કારણ કે પરદેશમાં પત્રવ્યવહાર કરવા મોઢામાં મોઢાં અંગ્રેજીનું એટલું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે; [આ સાદીની નીચે પોતાના વાલી અથવા શાળા શિક્ષકની સહી કરાવવી.] (૪) આ વિભાગમાં પ્રકટ કરવા માટેના પરદેશી પત્રચિત્રોના પત્રો ખાસ નથી માહિતી કે રજિષ્ટ્રના હોય તે જ (જને ત્યાં સુધી દૂર) પસંદ કરીને મોકલવા; સાથે ફોટા કે ચિત્ર હશે તો તે આવકારવાય થશે; (૫) તેનાં ગુજરાતી અનુવાદ પણ સાથે કરી મોકલવો જરૂરી છે; એમાં ઘટતા સુધારા અને કરી લઈશું. (અ) બધી સાગમી ન રવી કારણે પાછી મેળવવા માટેનું પૂરતું પારદેશી પણ સાથે બીડવું. કીમતી સાગમી હોય તો વળી વખતરું રજિસ્ટર્ડ કરવા સાથેનું પારદેશી મોકલવું. (૭) પારદેશી બીડવા વિના આ વિભાગને લગતી કોઈપણ પુરજોના ઉત્તર આપવામાં નહિ આવે. (૮) કેટલાકે અમારી પાસેથી પોતાને મનફાવતા દેશોના પત્રચિત્રોની યાદી મંગાવે છે; પરંતુ અમારી પાસે તેથી કોઈ કાચથી યાદી રહેતી નથી. અમારી પાસે જે કાઈ આવે છે તે અમે 'કુમાર'માં પ્રકટ કરી દઈએ છીએ માટે સૌએ પોતાપોતાની પરંદેશીનાં સરનામાં 'કુમાર'ના અંગ્રેજીમાં શોધી લેવા; અમારી સાથે નાદક પત્રવ્યવહાર કરવો નહિ. (૯) પરદેશી પત્રચિત્રો સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ, પોતે આ દેશનાં સરકાર, વાસ્તવ્ય અને પ્રતિષ્ઠાનાં પ્રતિનિધિ છે એ ખ્યાલમાં રાખીને એવા મોરબપૂર્વક પત્રવ્યવહાર કરવો જોઈએ.

ફરિયાદો

આ વિભાગમાં પોતાનાં નામ છપાવનારાઓની શુદ્ધ દાનત કે પ્રમાણિકતા વિશે શંકા કરાવનારા પત્રો અવારનવાર અમારા ઉપર આવ્યા જ કરે છે. તે પછી સાર એ નીકળે છે કે થણા માત્ર પોતાનું નામ 'કુમાર'માં છપાવેલું હોવાના હક્ક હાથેના ચાર્જ જ નામે પ્રકટ કરાવે છે; અને કોઈ તેગની સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે ત્યારે તેમને જવાબ આપવાની જરૂર પણ કરતા નથી. ફરિયાદના એવા ઉદ્દેશ આવેલા પત્રો પેઠી થશે:

"તમે! હવે! હા કે પત્રચિત્રોનાં સરનામાં તમે! મોકલનારની પ્રમાણિકતા પર વિશ્વાસ રાખી પ્રકટ કરી છો. તો પછી ને કોઈ પત્રચિત્ર છપાવેનાં ધંધો કરે તો તમે! તે બીન પત્રચિત્રોના લાક્ષણિક ખાતર તેમને કલાકા પાડી શકો છો. આ અનુમતિ મારે! એકલાનો નથી. મોઝીલાજ ખુલ્લી, લેટપુરવાળાં પત્રો મારા લેવે જ અનુમતિ થયે છે. બીન... એ પોતાનું નામ ફરીથી પ્રકટ કરાવવાને માટે પોતાની કોઈ કહિષ્ટ બહેનનું નામ આપ્યું અને તમે વિચાર કર્યાં વગર પ્રકટ કરી નાખ્યું... એ જ મારમાં રહેતાં..."

...બાકીએ પણ પોતાની બહેનનું નામ આપ્યું છે. તેમને ત્રણ બહેનો છે તે હું જાણું છું. પણ તેમને આ સૌખ્ય હોય તેમજ મનનો નથી. બેંગેમાંથી એક પણ જણ કાગળને જવાબ સુધાર્યાં આપતો નથી. મેં તેમને છ થી સાત કાગળો લખ્યા, પણ તેમાંથી એકેનો જવાબ આપતો નથી તથા કાગળ પાછો આપતો નથી. એ તેમને મિત્રતા ન રાખતી હોય તો એક કાઈ લખીને ખુદે જ જણાવી રહું તે જોઈએ.

આ પ્રમાણે બીન પત્રચિત્રો કોઈપણ નથી તે માટે તમારે યોગ્ય સૂચનો બીન પત્રચિત્રોને આપવાં જોઈએ અને તે તમારી ફરજ છે કે કેટલાંક નવાં 'કુમાર'માં આવ્યા બતાવેલિયે નાંખ્યું છે અને તે માટે તંત્રીએ તેઓની યોગ્ય આકલ્પી કોલેલી જ છે. તમે! તમારી ફરજ યોગ્ય રીતે બનવશે! એવી હું આશા રાખું છું."

"...આ કરીને દિલ્હી પત્રચિત્રો તો જવાબ આપવાની તરફી પણ હેલે નથી. આવી શરૂઆતના પત્રચિત્રોમાં તો આ પ્રશ્ન જુણ

ન ઉપરે તો બીનનું શું થાય? આમ રેસા અને ચારિત્ર્યનો એવો ઉલ્લેખ કરશે! શું યોગ્ય છે? થોડા વખત પહેતાં દિલ્હીની કોઈક નાર એક મિત્ર નહિ નામના મેળવવી ન હોય અને ઉપકાર કરવા ન હોય તેગ દિલ્હી (એક જ) મોકલેલી. વધુ લખવું શીક નથી..."

બીન એક બાઈ લખે છે: "આપના પાસિકામાં આવતા આજ સુધીમાં લગભગ ૨૦ થી વધુ વખતે પત્રચિત્રો પર કાગળો લખ્યા, પણ કોઈએ પણ જવાબ આપવાની ફરકાર ન કરી..."

આ પત્રો અને ધણી જ જાણીપૂર્વક પ્રકટ કરીએ છીએ. તેના ઉપર વિશેષ કીમતી રજૂ નથી. કીમતી હકલેખોનાં નામ સોજ્ય ખાતર અને પડતાં મૂકી ત્યાં ટપકાં કર્યા છે; પણ આવે! વ્યવહાર વધુ આવશે તો અમારે આ કર્યાં પડ્યાં નહુરે બરવાં પડશે. મિત્રા-ચારી એ એક પરિત્ર સામાજિક વ્યવહાર છે. તે વિશેષ વિરતે તે જગતમાં ગાનવ્યવહારની ભૂતના દલીબત થતી નય એવા હેરોથી ચલાવતા આ વિભાગને, આપણે આપણી એક સસ્તી લેણપતા શિવના જેવા ઉપશોમ ફરીએ એ આપણી શાનને ટોભાડ પ છે? પોતે કોઈની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવવા ન હપ્તતા હોઈએ, અગર પોતાને વધુ પત્રચિત્રોને ઉત્તર આપવાનો સમય ન હોય તો પણ આવેલા જરૂરે તેવો ઉત્તર આપવાનો વિનંતે જ અનવરો જ જોઈએ.

પરદેશનાં પત્રચિત્રો

જય વર્ધના દોહાંડના આ મુદત્તે ફિલ્ડ્રીના અગાસી છે અને ચેગ તથા વાવજાનના કોઈ સાચા નહુકાર સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યું છે: Mr. M. Kuysten, Schillerlan 12, Utrecht (Holland).

ફોટોગ્રાફ સાથે સરનામાં: એ બહેને રફથી રખતી થયાં દિલ્હી પત્રચિત્રો જોઈએ છે. Girls: (1) Elivira Alexandrina de Jesus Ramos, R. da Estacao, 54 Campanha, Porto (Portugal); (2) Maria da Conceicao A de Castro Soares, R. Sta., Catarina, 469, Porto (Portugal); (3) Aurora Ruth Ferreira dos Santos, Tr. do Arco de Noeda, 35, Porto (Portugal); Boys: (1) Mario Rui

Ferraz, R. da Constrituicao. 815, Porto (Portugal); (2) Henrique da Costa Pinho, R. Faria Guimaraes, 220, Porto (Portugal). (કહેલેખ: નયન શાહ, મદ્રાસ).

આ નીચેનાં બે સ્વીડિશ વિદ્યાર્થીઓ (જેઓ માદરસશાસ્ત્ર અને ક્રિસ્ટીયોગ અભ્યાસ કરવા સાથે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક છે તેઓ) તે વિષયનાં નજીકાર હિંદી પત્રમિત્રો સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે.

Ake W. Edfeldt, Laenghngsgatan 40, Stockholm 9, (Sweden); Kaguar Schulze, Headingatan 3 Stockholm. પાટણી બાઈ સુગંત ચોકશી, ચૌતાને હિંદ આતેના અમેરિકા અને ઇટાલિના પ્રતિનિધિઓ પાસેથી મળેલાં દેહલીક સંસ્થાઓનાં નામ મોકલે છે: (1) Instituto Dante Alighieri, Piazza Firenze, Roma (Italy), (કહેલેખ: ઇટાલિયન પ્રતિનિધિ Dr. O. Falbiani); (2) International Friendship League, 41, Mt. Vernon St., Boston (Mass.) U.S.A.; (3) International Student's Society, Hillsboro (Oregon) U.S.A.; (4) Interscholastic Correspondence, 433, Buena Vista, Sao Francisco (Calif.) U.S.A.; (5) Open Road for Boys, 248, Boylston St., Boston (Mass.) U.S.A.; (6) Foreign Correspondence Bureau, Augusta, (Kaosas) U.S.A. (કહેલેખ: અમેરિકન પ્રતિનિધિ Mr. C. H. Timberlake).

હિંદી, અમેરિકા અને કેનેડામાં પત્રમિત્રો ભેટલા હોય તેઓ નીચે નજીકારેલાં તે તે દેશોનાં એજન્સીઓનાં આગ્રહારેને સરનામેથી માહિતી મેળવી શકે: (1) G. H. Yansen Esqr., Press Attache, Embassy of India in Egypt, 1, Midan Soliman Pasha, Cairo (Egypt); (2) Mr. F. N. de Mello Kamath, Govt. of India Information Services, 2107, Massachusetts Avenue, N. W. Washington D. C. (U.S.A.); (3) Govt. of India Information Services, 114, Wellington Street, Ottawa (Canada). ઉપરાંત નીચે જો વ્યક્તિગત પત્રમિત્રોનાં સરનામો: (1) Mr. Robert Jolly, Primary School, East Adelaide, St. Peters, (South Australia); (2) Joyce Jiffie, 6, South Terrace, Council House, Chopwell, New Castle-on-Tyne (England). (કહેલેખ: ઇ. પી. સાક્ષી, નડિયાલ)

૨૬ વર્ષનો આ ઇટાલિયન યુવાન હિંદી મિત્ર સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે. તે બે વર્ષ સુધી અમેરિકામાં યુજીફરી ગરીફ રહ્યો હતો. હાલ શિક્ષક છે: Mr. Angelo Micheli, Grumello Del Monte, Bergamo (Italy). (કહેલેખ: ગિરધારીદાસ શ્રેષ્ઠ, અમદાવાદ.)

The following addresses were sent in by Mr. Girrdharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2. (1) Mr. Aubrey Victor Ince, 159, Waterloo Street, George Town, Br. Guiana (S. America), Boy—17 years; (2) Fien Staffels, Rormoddsrneg 120, Stiellegeler, 5, (Holland); (3) Miss Evelyn Dierks, Sioux-centre, R 7 D Towa (U.S.A.); (4) Sigman Dickes, Wireless Station, 5 Nr., Abeokuta-Nigeria (Br. W. Africa); (5) E. Lazaran, 67, Meteori St., Prucharest VI, (Roumania R.T.R.); (6) Monique Geondines, 578, Curielier Montreal P2 (Canada); (7) Svonn Draebel, Bryghuset, Nykobing Falster (Denmark), Boy—20

years, (Sports, Birds, Art, Music Etc.); (8) Mr. Roggero Eros, Via Nazionale 5 Porte (Torino), Italy.

Delores Schuler, 12/3 North B. Street, Richmond (Ind.) U.S.A. આ અમેરિકન બહેન હિંદી ક્રિસ્ટીયોગ સાથે ઔર મેળવથી પત્રવ્યવહાર કરે છે (કહેલેખ: બંસી શાહ, વડોદરા).

Miss Mercedes Riera Solar, Urgel, 109-1 0 2 a, Bargeolooa (Spain): ૨૨ વર્ષની આ સ્પેનિશ સુવર્તી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતાં યુવક-સુવર્તીઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા માગે છે. એમને હિન્દી વિષે નુંનું નજીકારનાં ખુબ જ્ઞાન છે. એમણે R. Kipling અને I. Verne વાંચ્યા છે, તેથી એમને આપણા દેશ (વધે માહિતી મેળવવાનો જોખ નહોતો છે. તે ઉપરાંત એમને નૃત્ય અને હોય દેશવાળો ખુબ જોખ છે. એમની સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારે શ્રી મોરારીભાઈ દ. પટેલ, મદ્રાસ, એ નામનો કહેલેખ કરવો.

(1) Mr. S. Akinola Olufowobi, P. O. Box 9, Kaduna, Northern Nigeria, B. W. Africa; (2) Mr. R. K. Pather, P. B. Box 1256, Durban, Natal, South Africa; (3) Miss Caroli Hubfert, 3903, Hayward Ave., Baltimore-15 (Ind.) U.S.A.; (4) Miss Francis T. Daum, 503, Rossites Ave., Baltimore-12 (Ind.) U.S.A.; (5) Miss Pegg De Rubbis, 402, Mc Cabe Ave., Baltimore-12 (Ind.) U.S.A. (કહેલેખ: ગિરીશ દેસાઈ, મુંબાઈ)

બાઈ સાયપાલ સંપત્રી (કચ-માફતી) ઇંગ્લેન્ડની બે બહેનોનાં નીચેનાં સરનામાં મોકલે છે. તે બંને ૧૫ વર્ષની છે અને ૧૬-૧૭ વર્ષના કુમારો જેડે પત્રવ્યવહાર કરે છે. (1) Miss Dorothy Ritchings, 83, Waye Avenue, Cranford, Hounslow, Middlesex, England; (2) Miss Josephine Olliffe, 32, W. aye Avenue, Cranford, Hounslow, Middlesex, Eng. Atsushi Okada, Boy—18, 13 Tokiwa Machi, Kobe city, Japan, Stamps, View-card. (કહેલેખ: ચીકુભાઈ પટેલ, સિંધુરુ).

(1) Miss Venoifer Hills, 6, Old Farm Road, East Sideup, Kent, England—17, Swimming, Tennis, Ballet, Dancing & Music; (2) Miss Jean Keay, 150 Sideup Hill, Sideup, Kent, England—17, Music, Dacing, Tennis, Films; (3) Miss Brenda Thornley, 5, Athenlay Road, Nunhead, London S. E. 15, England—17, Fencing, Films, Reading, Swimming; (4) Miss Peggy Kemp, 112, St. Mary's Road, Nunhead, London, S. E. 15, England—17, Films, Feocing, Books, Swimming, Theater, Ballet. (કહેલેખ: રમેશ શ્રીધરભાઈ, મુંબાઈ).

આફ્રિકાનાં પત્રમિત્રો

(1) Dinker S. Patel, C/o S. S. Patel, P. O. Box 113, Mombasa (Kenya); (2) Chandrakant S. Patel, Address as above; (3) Rajnikant R. Patel, C/o R. B. Patel, Salim Road Post-Office, Mombasa (Kenya); (4) Maganlal M. Patel, P. O. Box 5009, Kilindini, Mombasa (Kenya); (કહેલેખ: રસિકચંદ્ર, ઇ. અમીન); (5) R. jnikant K., C/o K. D. Thakrar, Box 240, Zanzibar (B.E.A.) Vrindavan Jivraj, P. O. Box 279, Kampala (Uganda), B. E. Africa: બપપાપ, હિંદિસ, ફોટોગ્રાફી તથા રંગમંચનો માં રસ પ્રસાવનાર હિંદી મિત્ર સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે.

(ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૦) ૧૮

ટિકિટ સંગ્રહ

આજનો સંસારવ્યાપી શોખ

એ કેમે કેળવેલા તેની તથા બીજી હથેલી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટની શોધ એ હુનિયાભરની સેવાની એક અદ્ભુત રોધ મળ્યા છે.

તમે ટપાલ-ચેરીમાં કાગળના બોત્તો તારતમારા મનમાં કેરવી નિરપવાદ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને નિર્ણય હોય છે કે તમારો એ પત્ર સરેલામાં સરતા દરે, વંદન સલામત પહોંચે, અને હડપીમાં હડપી રીતે ચોક્કસ પહોંચવાનો ન હોય એ બોલી અદ્ભુત સેવા છે! અને તેમાંથી જીવી, એ ટપાલનો કે ટિકિટના શોધકોને, કે જે ચલાવનારી સરકારોને જે જેનો રૂબરૂ ખર્ચ ખસાવ નહિ હોય એવી એક આજના સંસારવ્યાપી વસ્તુ નથી: ટિકિટ સંગ્રહનો શોખ. એનો નમ્રતા એક સાધારણ શોખ તરીકે થયેા, જેમાં ટિકિટો કપરનાં આયોજનોની વિવિધતા, એનાં રંગમિશ્રાન, દેશદેશના ભાવપ્રતીકો વગેરેની નવીનતાનું આકર્ષણ નથી પ્રખર હવે; પણ પાછળથી એમાં છતુ-અછત અનુસાર મુલ્યાંકનનું તત્ત્વ દાખલ થયું અને વિશ્વ ટિકિટોની કિંમતો વધતી વધતી હલરો રૂપિયાથી એકાદા મીઠી.

એ વિશ્વપ્રણામાં કાચી વિવિધ હોય છે. અઝત એ એક કારણ જરૂર. પણ એ ઉપરાંત એ ટિકિટ વિષે કાંઈક નવીનતા, નિશ્ચિતા, વિચિત્રતા હોય તો ન એની વિરજતા મુલ્યવાન બને. કોઈ વાર અસ્પષ્ટ થએલી કોઈ બુલેને કારણે એ ખામીવાળી ટિકિટ મુલ્યવાન બને. એ ભૂલ તો તરત સુધરી નહ હોય એટલે એવી ટિકિટોની સંખ્યા પણ જલ્દી ન હોય. કોઈ વખત વળી કોઈ મુશ્કેલીને સમયે ઉપભવી કાઢેલી ટિકિટો એની નવીનતાને કીચે વિરલ બની ન્ય. હાલ હવે એવું.

દરેક ટિકિટો કાઢી એટલે તેના તાળાના સંરચનાઓ પણ પોતાને એનો લાભ લેવા દેવાની પરવાનગી આપી. પણ એમ કરવા દેવાથી તો બધાં સંરચનાની જુદી-જુદી ભાતની ટિકિટોને કીચે ગોઠવવા થઈ જશે, એવા ભયથી દરેકે તેમ કરવા દેવાની ના પાડી ને અનુક્રમ સંરચનાને પોતે ન પોતાના જેવી ટિકિટો છાપીને પરી પાડવા માંડી. પણ મોરિસ્યસ યાપુએ સ્વતંત્ર રસ્તો કી-

ડુનિયાની સૌથી મુલ્યવાન ટિકિટો પેપીની એક મુલ્યવાન મોરિસ્યસ એમાં થયેલી એ બુલેને કારણે તે મુલ્યવાન થઈ તેનું મુલ્ય નવી થયેા.

યો, ને પોતાની ટિકિટો કાઢવાનું કરાવ્યું. એ વેળા, ઈ. 1870માં ત્યાં કોઈ કોરનારા-ખાપનારા તો મળે નહિ, એટલે ધડિયાળોનાં ઘરનાં પરનામ કોરનારા બતાડી નામના એક કારીગરને તે કામ સોંપ્યું, અને ઉઘડેડના જેવી ન રાખીની છબિવાળું બીજું કોરવાનું કહેવામાં આવ્યું. તેણે બીજું બધું તો સાંકે કર્યું; પણ એક ભૂલ કરી બેઠો. છબિની ચારે બાજુ ને અક્ષરો કોરવાના હતા, તેમાં ડાબી બાજુએ Post Paidને બદલે તેણે Post Office રાખેડો કેમાં ને દબાવેક ટિકિટો છાપી કાઢી. ત્યાં તો ભૂલની ભણ થઈ ને નવું બીજું કોરાણું પણ પેલી Post Office રાખેડોવાળું (બુલવાળું) ટિકિટ વિરલ મણાઈ મળી. એ ભૂલની એક પેનીવાળી માત્ર 13 ને એ પેનીવાળી ફક્ત 12 ન ટિકિટો આને ડુનિયામાં છે, ને તે દરેકની કિંમત 3,000 થી 4,000 પીરની ગણાય છે. (જુલો કપરનું ચિત્ર) [આક]

FIRST DAY COVER

ભારત

REPUBLIC OF INDIA

26 JANUARY 1950

INDIAN POSTS & TELEGRAPHS

REPUBLIC OF INDIA

INDIA

7/25/50, 10/1/50, 10/1/50

690
Philatelic Bureau
Bombay 1, I.O.

REPUBLIC OF INDIA

ભારત પ્રજાસત્તાક તરીકે ભદ્રેર થયાને પ્રસંગે નીચેની ચાર ટિકિટો સાથેનું ફર્સ્ટ-ડે કવર એ દિવસને માટે ૧૬ કાંતી ચાલુએલી ધાપ સાથે.

સરોજિની નાયકુ (અનુ. પૃ. ૪૪ થી ૫૫) દેવામાં આવેલાં. આ સિક્કા પછી એમણે અંગ્રેજ પાલક જાણર લઈ આપવા માંડ્યું અને પિતા સાથે અંગ્રેજીમાં જ વાતચીત કરવાનું શરૂ કર્યું.

પિતાને દત્ત કે પોતાની પુત્રી એક મદ્રાસ અજિતદાસી અથવા વિજ્ઞાનસાક્ષી રીતે, પરંતુ સરોજિનીને ગુપ્તતાપદાસી કે વિજ્ઞાનના અખતરામાં રસ નહોતો. એમને આત્મા કવિને આત્મા દેવો. વાર્તાત્મક કરતાં કથાનાના ન્યૂનતામાં વિદરતાનું એમને અધિક પ્રિય હતું. અનિયાર વર્ષની વયે એમણે પદેલવદેસી કવિતા લખી, અને તે પણ વિલક્ષણી રીતે: ધીન્નજિત્તેના એક દાખલો એ ગળી રહ્યાં હતાં. ખૂબ માધુર્ય હતાં સાચા જ્વાળ ગળે જ નહિ. એટલે દાખલો મૂલ્યવાન બદલે કવિતા લખી નાખી; અને આગા અગ્રની કાવ્યપ્રવૃત્તિ સહ થઈ. તેર વર્ષની વયે ને સર જોહર રંગદાસી 'હૈરી આંખ ધ સેઈક'ની સહીએ તેરોસી હોટીનું એક કાવ્ય લખી નાખ્યું અને ત્યાર બાદ એ દબાર હીટીનું એક નાટક—અને તે પણ કાંઈક ન્યારે દબારવતે તેમને કારણે કહ્યું લખવાપાયાવાની ના પાડેલી તે સમયે; પરિણામે તળિયત વધારે લખાઈ અને શામલે જવાનું બધું કર્યું પડ્યું. આ દુરસદને વપયોગ એમણે એક નવલકથા લખી કદયામાં કર્યાં. એ જ આરસામાં એમણે રોજનીશી પણ જાણી શકે કરી. માત્ર બાર વર્ષની નાની વયે મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની યંદિયાની પરીક્ષા પસાર કરતાં એમના પર અભિનંદનોને વરસાદ વરસવા લાગેલા, પરંતુ સરોજિનીને એની બહુ આનંદ નહોતો થયો. સાલેવ સિક્કા કે પાલક પુસ્તકોમાં એમને જીવ રસ નહોતો. એમને યથા કરતું કે એમનું સાચું કાર્ય કવિતાલેખનનું હતું અને નહિ કે પરીક્ષાઓ પસાર કરવાનું, પરંતુ માતાપિતાની માન્યતા બંદી જ હતી. રાખ્ય પાસેથી પાલિક ૩૦૦ પૈસની શિપયજ્ઞિ આપવી પિતાએ તેમને ઉપેક્ષા થોડાંકમાં, ન્યાયે તે પ્રથમ હેલનની ફિસ કોલેજમાં અને પછી ઈંગ્લિશ યુનિવર્સિટીની ડાક્ટરીમાં મારેની દેવન પ્રકાશને પ્રસિદ્ધ કોલેજમાં લખ્યાં.

ઉપેક્ષાના નિવાસ દરમિયાન એ કેટલીક એવી ભક્તિશીલા પરિચયમાં આવ્યાં જેમનું માગેદશન એમને મટે બહુ ઓળખી થઈ પડ્યું. એમના એક દલા સર એડગડ ઝોલ. સરોજિનીએ એમને પોતાની કવિતાઓ લતાવેલી તેની આંતરખયાતા યેષ ઝોલ નિરાશ થયેલા. ઉપેક્ષાના દેવણે, ઉપેક્ષાનાં પક્ષીએ ને ઉપેક્ષાનાં વેણે પર કબજ કરવાને બદલે એક ભારતીય તરીકે ભારતીય વસ્ત્ર પર જ લખવા એમણે તેમને મળ્યું. સરોજિનીએ આ ઓળખી સવાદ માન્ય રાખી અને ત્યારથી પરાધ વગુઓ પર કવિતા કરવાનું બંધ કર્યું. એમનું, કુલ ચારે કાવ્યકલ્પે બહાર પડ્યાં છે, ને એ ચારેય ભારતીયતાની ઓળખાણ છે: 'The Bird of Time' (1818), 'The Golden Threshold' (1819), 'The Broken Wing' (1819) અને 'The Sceptered Flute' (1822).

હૈન્ડમાં મળેલી બીજી ભક્તિ તે કવિ-લેખનિ આશ્વર્ય સાંધ્યમાં, જે 'The Golden Threshold'ની પ્રસ્તાવના લખી છે. એ વસ્તુમાં સરોજિની કેવાં દલાં તે બહુવા માટે સાધ્યમન્યની આ પ્રસ્તાવના સાંધી જવા લાગે છે. એમના દર્શનના સંદેહની નીજના સાથે, આ સામન્ય પાલકથી ડીજન છુટી પડેલેથી એમની વિનંદેશવૃત્તિ પણ કલેષન થઈ છે. એ અંગે તો ખુદ સરોજિનીએ એ પછે લખેલું છે કે, 'નિઃશ્ચયે એ અથવા કદાચ મારા પ્રભુએ મને બધેથી સર્વ વસ્તુઓમાં હારવની બાંધેલું હું અમુક અમુક છું.' ઈ. સ. 18૬૫માં એ લેખ્યું. પછા કર્યાં. ઉપેક્ષા બેપદયા

પદેલાં જ એમની ઉપેક્ષા દેસલાખાના હો. એમાં એવિન્દશવૃત્તિ નાયકુ સાથે લઈ દેવાની હતી, પરંતુ અદ્યોપાયાલ જેની ક્ષતિ ભયાળી શાકલખન્યા અચ્છાકામ્ય અદ્યારી નાયકુને શી રીતે વરી શોરે આ કારણે સરોજિનીની ઉપેક્ષાને પ્રોત્સાહન મળ્યું નહોતું. પરંતુ એમની ઉપેક્ષા તો ભત અને લણ્ગની દીવાલે નોડવાની જ હતી. એટલે પ્રથમ વિરોધ શામે એવી જ પ્રથમ સાધ્યપર્યાપ્ત ક્ષતિને એમણે પોતાને નડતરપ જો દીવાલ નોડી નાખી અને ડા. નાયકુ સાથે લઈ દેવી નાખ્યાં. ત્યાર પછી તો આવાં અનેક લગ્નો થયાં છે, પરંતુ આજથી ચારથી સદી પદેલાં સમય જ્યારે આમાં લગ્નોની કથના સુઝાં કરવાતેયાર નહોતો ત્યારે સરોજિનીને એ પછકું લેવાં કેટલાં છોડેલાં પાસમાં પડ્યાં હશે! આ ક્ષુબ્ધલગ્નનને પરિણામે તેમને ચાર લેતાંને. થયાં: એ પુત્રી નયસુર્ય ને રમુધીર, તથા એ પુત્રીએ-પદ્મલ ને હીલામણિ. પ્રેમાળ પત્ની એટલાં જ એ વતંચ માતા પણ હતાં, ને એમણે લખેલી 'મારા લેતાનોને' નામક કવિતામાં તેમને એ વાતસહવાસ જ નીતરી રહી છે.

દેસલાખામાં એ વર્ષો ગળ્યાં એ દરમિયાન એ રાડેરના બંદેર જીવની એક કામગરજ ભરતી તે બની રહ્યાં. દલા અને નાંખ વિચારવાળાઓને એકજોલ સાથે મેળવી, વિચારવિનિમય કરાવીને બંનેનું એકબીજા પ્રત્યેનું આદરપણું એમણે કુદ કરાવેલું અનેક લેખો, કવિઓ ને ચિત્રકારોનાં એ પ્રેરક તેમજ વૈષક બની રહ્યાં હતાં.

એમના દેસલાખા ઉપેક્ષા સાથે જ એમના કવિજીવનની પણ સમાપ્તિ થઈ એમ સહેલે કહી શકાય. કારણકે ત્યાર બાદ એમણે રોજનીશી કવિતાઓ જ લખેલી છે. એ પછીનું જીવન એ અનેકવિધ રાજકીય અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓનું જીવન છે. શ્રમણે તેમનું આ પચકું નહોતું મળ્યું, પરંતુ દેરાને સંધિયું જેવાની નારે દેવે ત્યારે નિષ્ક્રિય કલ્પનાવિહારને બિનજરૂરી માનીને જ તેઓ બંદેર જીવનમાં પડેલાં. 'નિઃશ્ચય'ની વેદના કાવ્યની વેદના વેદનું 'હરીશ' એકેલાં ગાળાએ એમના કાવ્ય પાછી થયાં અને એમની એકલાની નહિ પણ દેરાના કોરોડો દીનહીનોની વેદના માટે કાળનું ક્ષમ એમને અતિ સંકુચિત માલમ પડ્યું.

એમણે પોતે પોતાની કવિતા વિષે એક રચને લખ્યું છે: 'હું ખરેખર કવિ નથી. મારી પાસે કવિતે છે, ગોશાહર છે, પણ ભવાં નથી. હું એ કોઈકથી પ્રભુલું અને મદતતાના પ્રાણથી પરિચાલિત એક જ કાવ્ય લખી શકું, નો પછી સદાને માટે ચૂપ થઈ બઠું. પરંતુ હું તો ચાઈ છું, પંખીઓની વેરે; અને મારી ઓતીનું જીવન પંખીએ જ માનવકલ્પે એટલું જ શક્તિય છે.'

એકે દેસલાખા વિલક્ષણ અખતાવીને એમની કવિતા પછની પ્રેરણા બનવાને બદલે એક પ્રકારનું જીવનલગ્ન બની રહી, છતાં એમની કવિતાની ભારતીયતા અને ઓતમયતા આકર્ષક તો છે જ. ભારતનાં વેલિયપણું જીવન અને પ્રકૃતિને તથા મર્દગામય બુદ્ધાનને એમણે પોતાની કવિતામાં સુંદર રીતે આલેખ્યા છે. 'To India' નામક કાવ્યમાં કવિએ ભતમતલવવાને હૃદયોધતાં એમણે એવા મદાનભાવિમાં અદ્યારૂંક 'નવચંદાન', નવખિલ્ય, નવસમૃદ્ધિ' વચવાની અભિલાષા બ્યક્ત કરી છે. એમની કવિતાની અન્યથા કોમાં રહેલી આ ભારતીયતાની કદર કરીને હંદનની રૈયલ રોસાપદી ઓપ વિરોધેએ એમને પોતાનાં સહય બતાવ્યાં હતાં

શ્રીમતી સરોજિની નાયકુ બંદેર જીવનમાં પડ્યા પછી ઉલ્લાસ રચેલ કાવ્યમાં એવી એકે રાજકીય, સામાજિક કે સર્વશાંતિ પ્રવૃત્તિ

નદોતી ભાગાં તેમના સારા ભેગા દિરેસો ન દોષ. દિલ્હી સીપ્ર-
નિની નેનાગરી એમણે સીપ્રસેની અને આ. દિ. મદિલા પરિપદનાં
પ્રમુખ રહેલાં. દિલ્હી સીપ્રસની સ્થિતિ આજે રૂંધ સુધી નથી
દે ન તે તે શ્રીમતી નાયડુ સીપ્ર મદિલાએને આશરી છે. એમનું
પુત્રનું નામ જિજ્ઞાસુ પ્રમુખ કરતાં સીપ્ર, સીપ્રસી ને દોષનાને
નવરત્ન પુરાણી બની પુણ્ય હતું. સમાન અધિકાર ગામવા છતાં સીપ્ર
સીપ્ર પ્રત્યે એ વિભવદેક નહોતાં, એકનિષ્ઠ પત્ની અને વસત્ત માતા
બનવાને એમના સીપ્રસને સદાને આદેશ દેતા. આ દેશમાં સીપ્રસના
દુષ્ટ મદિલાને પુત્ર ન્યાયપિત કરવાનો, તેનું આસન સ્થિર કરવાનો
અમને કલ્પ દેતા. એમના નેતૃત્વની મોટી સિદ્ધિ એ હતી કે,
દિલ્હી પુરુષવર્તે વહાલુદા ધર્મ ને વાદના વારામાં વહાલુ અથા
છતાં દિલ્હી સીપ્રસને એમણે એ ન અનિષ્ઠ રાખેલા.

દિલ્હી સીપ્રસની જનિત જેટલી ન એમની જનિત તમના દિલ્હી-
મુસ્લિમ એકતાની હતી. એ વિના આ દેશ મદાન થઈ ન શકે
જેની રૂંધ પ્રતિતિ એમને હતી. તેઓ ધોતે એક મુસ્લિમ સામન્યના
પાટનચરમાં નજીબાં, મુસ્લિમ આવા મારફતે ભિરેલાં, નાનવજમાં
મુસ્લિમ છોકરા-છોકરીઓ ભેરે રોલાં અને મોટાપણમાં અનેક
મુસ્લિમ સીપ્રસનાં મિત્ર બનેલાં, બંને ધર્મનાં કલ્પ તત્ત્વો એમણે
પચાસેલા. એમણે પદેનું ભરે પ્રવચન છે. સ. ૧૯૩૦ની લખની
મુકામેની મુસ્લિમ સીપ્રસની એકઠાં આવેલું. ઈ.સ. ૧૯૧૧માં લખની
મુકામેના સુપ્રસિદ્ધ દિલ્હી-મુસ્લિમ છોકરામાં પણ એમણે સારો ભેગો
આમ જાણેલા. દિલ્હી-મુસ્લિમ રેમનરવના કપરા દિરેસોમાં પણ
એમનાંમાંની મુસ્લિમ અથા અનિષ્ઠ રહેલી. મોલાના સીપ્રસની
એના એ દિવસોમાં બોલેલા 'દિલ્હી મુસ્લિમ એમનાં નિશાસ મુકા
સાં એના કાંઈ દિલ્હી કોય તે તે શ્રીમતી નાયડુ છે.'

કોયેસની વ્યાસપીંડે વરથી એમણે પદેનું પ્રવચન ૧૯૧૧ની
મુલબંધી એકઠાં કરેલું. લખનીના દિલ્હી-મુસ્લિમ છોકરામાં એમણે
બાજેલા આજ બાજે ૧૯૧૧ની કલકત્તા કોયેસમાં એમને એમણે
બાજા, ને બીજે વર્ષે તે મદ્રાસ પ્રાંતિક પરિવહન પ્રમુખ જૂડાયાં.
પહેલા મદાપુરમાં દિલ્હી મિલનને આપેલી સેવાના બદલામાં
એને સળા તાલવા તરીકે એમણે આજે સેવાના બદલામાં
દિલ્હી તરફથી એના બિદેશને મારે નિશાસમાં બાજની રૂંધેલા
લેખી થઈ. બીજીએ શરૂના સમાનની રજાએ અસહકારનું બ્યુલ
કુંઠ્યુ અને એ આદેશનાં સીપ્રસેલા નેનાનાનાનાનાં એ દનાં
શ્રીમતી સંસારિની નાયડુ. સરકારે બજા દેલી 'દિલ્હી-સરકાર'ની
પુરિતણ મુલાબના રત્નાની પર વેચવા એ નોંધક પડેલાં.

૧૯૧૬માં આ. દિ. કોયેસની લીધા પ્રતિનિધિમંડળના સભ્ય
તરીકે એમણે દિલ્હી મળવાના મોનરૂં મુકાસા અંગે મુલાની આપવા
કલ્પેલ ગયાં. ૧૯૧૧માં દિલ્હી આદિકાની દિલ્હી સીપ્રસ મદાસમાં
પ્રમુખના બેનામવા તેમણે ત્યાં ગયાં. અસહકાર અંગે કોયેસમાં રજા-
સભ્યની અને અસહકારીઓ વચ્ચે પડેલા મતભેદો મિટાવવામાં
મોલાના અનુજ કલ્પ આજે આજે સાથે એમણે મોટો દિરેસો આપેલો.
૧૯૨૧ની કોયેસની કાનપુર એકઠાં પ્રમુખરવાન તેમને સીપ્રસને
દેશે પણ એમની અનેનિષ્ઠ સેવાઓની કલ્પ કરેલી. એનાં એકે
પણ આ સમાન મેગવનાર તેમના બીજાં સીપ્રસ.

૧૯૨૨માં મદાસમાં લશરી આગલ અંગે એમણે મદ્રાસ
સરકારને અખ પ્રદારી કરેલા. મિટા સત્તાવરની એકેએક
લટલમાં એમણે રહેલાં ને નેલેલેલી. ૧૯૩૦ના તમક સત્તાવર
વખતે મારાસળા સત્તાવરની સારાંત્રી એ ન સંભાળવામાં દતાં,

પણ સરકારે અધવચ્ચે ન એમને એમનાં પરી દીધેલાં. બાંધી
સાથે એ પણ બીજા મોળેએ પરિવહન કલ્પેલ અંગે અને ત્યાંથી
પાછા ફર્યા બાદ પુત્ર : કારાવાસ સીપ્રસેલા. ૧૯૪૦ના બ્યુલિમત
સત્તાવચ્ચે એમના કારાવાસ બાદ ૧૯૪૨ના 'કરેનેયા માર્ગે'ના સુત્ર-
વાત વખતની સારાંત્રી ધરપકડ વખતે તેમને પણ બાંધી સાથે
એમનાં રાજવામાં આવેલાં. બાંધીછના એતદાલિક થવાસે
વખતે તેમણે એમના રમુજ સાથી ને કલ્પ મોટીદાર બની રહેલાં.

સતત નીસ વર્ષ સુધી કોયેસ કોયેસની એમણે સંભાળેલું
સભ્યવર્ષ ન દર્શાવી આપે છે કે દિલ્હી નવમજૂરી માફ નેતામ-
જૂરો પણ કેવા અન-વ નિશાસ એમણે સંભાળ ન કરેલા. દિલ્હીના
નિનસરકારી એકથી તરીકે યુરોપ, અમેરિકા ને આફ્રિકાના પ્રવાસો
બેસીને આ દેશ માર્ગે પ્રવર્તી અનેક મોરસામણો એમણે ફર કરીદની.

દિલ્હીના વરિષ્ઠ નેતામજૂરી માફ એ પણ મોલાના નિદેશીબરના
પરિશ્રમેને ફરિબત એવાનું સદ્સામ્ય પાડ્યાં દતાં. ઈ. ૧૯૪૦ના
એમરેટની રખેલીએ મુક્ત પ્રાંતના મરદેરવરે એમને નિયુક્ત કરીને
રવેનર બેનાલા દિરે તેમનું વરિષ્ઠત્વ કલ્પ વૃજવાના પ્રયત્ન કરેલા,
એ પદ સંભાળતા મોલાજતા ન લખનીના સરકારી રહેતા. રજામાં
૧૯૪૨ના રોમ સરવરે ૩-૩૦ વાગ્યે એમણે આફ્રિકાની નિદાવ લીધી.

દિલ્હી પુરુષવર્તે, બારતકોકિલા વગેરે નિલક પામેલાં શ્રીમતી
નાયડુને કોયેસ એમની કલિતાની મુલામળતા પરી ન કાંદનાર
એમના બ્યુલિમતને પરી મારી નહિ પાગી શકે. એ એમ માફ રાકતાં
દનાં તેમ જરૂર પણ રાકતાં દતાં, એમ થાલી રાકતાં દનાં તેમ દારી
પણ રાકતાં દતાં. અર્ધા એના એક ન લખેલા બસ થશે.

ઈ. સ. ૧૯૨૦માં કલ્પના આજે દેલામાં 'બેનાજનાં દેલાં બેના
શર્મ' પર એમનું પ્રવચન હતું. વિરેશી એના નીમ રોપાતાં ને શરી
નીમજતા દિલ્હી વારતકકિલ્પ એમણે આજેલા માર્ગે, બરિ-
યાંવાલા બાજની મિટિસ દેવાનિષ્ઠ તેમના સંભાળની રહ્યાં દનાં ત્યાં
કેવળા દેલાંએ ધોવસ કરવાના દેલાંએ બજાબાજી રાક કથી. મોલા-
નિનીના ચક્રેશ આરજા બની ત્યાં ને મેગમાંથી અગિ વરસાવનાં
એ મરજ કીધા : 'ચૂપ દેલાં' (Silent up) અને ધોમધિયામો
ફરમાવરે છેલેલા એ એ રાજેને તરત વરા થઈ ગયાં.

આજમ કલ્પ તેમ એમના રાજવાદ અને આંતરરાષ્ટ્રવાદ વચ્ચે
કલ્પ સીપ્રસને નદોળી, ત્યાં પ્રાંતવાદની સુધિવિતતા તે એમને
સાન સરવેર બેનામજામાં આજ પણ પ્રાંતવાદનું ભેર રહેનું આવે છે
અને કોયેસની પળ બેનાજી દોષને કોઈકનાર એક બેનાજી નેનારો
એક અનિષ્ઠ બારકીય સંરંધામાં બેનાજીને એકેલત પ્રતિનિધિર નહિ
મળનું દેવાની ફરિવાદ તેમની આજમ કરેલી. તેમણે તે તરત એ
નેવાને કલ્પ કીધું, 'બેનાજીને બરી નહીં, ને દિલ્હીને મેગમજા રાખો.
આજણે સીપ્રસેલાં દિલ્હી બીજે'

એમની તલિયત મન વર્ષના ફેબ્રુઆરીના અખ બાજનાં અ-
રજવ થવા મારેલી. રજાએ એમને પદેલવદેશી આદિકામન અખ-
એશ. ૧૯૧ માર્ચની સાંજે અરવરવતાના બાર વધી બનાં રાજે દસ
વાગ્યે દેલાનું કલ્પેસાન આપવામાં આનું. પાંચે કલ્પની રાજના
વખતે તેમણે પરિવરિયને મોલાનાની 'બેનાજ', તલિયતે આ બાજુ મુલ-
ને, પુરુષિમજૂરી-તમે આઈ શકો છો તેમણે તે પણ માર્યાં બીજા મોલા
પરિવારિકાએગીત ગયાં સરેનિનીનાં બાંત ને મોલાનાનાં
સાથે મુલુને પણ એમના કિતરા લાગેલા. મોટીને એ બનાં,
સદેમ બાંધી આપી ને વિરનિશામાં પાટી મવાં. અર્ધાક કલ્પ

માધુકરી

ચિત્ર દર્શકે ચક્રાવલસગા, દુર્ગમ છે પણ સામાન્ય;
સ્થાનત આંત જનતાને કાને દુલ્ભ માર્ગવિસામા.

હમ તો ય જરી નિર્ભય,
અંતે પામીશું જય,

પ્રબલ પીરુમે પ્રવેશીઓનાં કરશું કંક નકામાં.
ધપડું પુણ્યપ્રકારો જનમલ નવસંન-આરે,
નવસોમાન્ય અર્થોશું જનની જનમબુગિભાવે;
સ્વાધીનતાના તરુણ અરુણ આરે કલ્યાણવલભાવે;

(કાલિયુ)
નાયાપાલ દવે

૨૧. બટુભાઈ ઉમરવાડિયા

જુલરાતમાં એકાંતી નાટકના આદ્ય પ્રયોજક અને એક તેજસ્વી સાહિત્યકાર બી.બટુ-
ભાઈ ઉમરવાડિયાનું ગઈ ૧૮મી જાન્યુઆરીએ અમદાવાદમાં અવસાન થયું. ઉલ્લાસે તેરેક
વર્ષથી એમણે એક સક્રિય સાહિત્યપ્રવૃત્તિ આસરી ન હતી, પરંતુ તે પહેલાં તેમણે
સાહિત્યક્ષેત્રમાં કરેલું અપેક્ષા વિરેલ્ય છે. ૧૯૧૮માં લખાયેલું નાટક 'સંસાર' એ તેમની
પહેલી કૃતિ અને ૧૯૩૭માં લખાયેલું 'શકુન્તલા રસદર્શન' એ છેલ્લી.

એમને જન્મ ૧૮૯૬માં અનાવિલ જિલ્લામાં થયો હતો. તેમના પિતા લાલભાઈ અંબા-
રામ સુરતના ડિપ્ટી કમિશ્નરી હોલકર હતા. પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શિક્ષણની શરૂત,
શરૂત તથા અમદાવાદ જિલ્લાઓની અને મુંબઈની નિશાલોમાં લઈ એફ.ઈ.સી. તથા
વિદસન કૉલેજોમાંથી ૧૯૧૮માં તેઓ બી.એ. થયા, અને થોડા સમય સરકારી ખાતામાં

સેબર ઈન્સ્પેક્ટર તરીકે
નોકરી કર્યા બાદ એલ
એલ.બી.થયા. ૧૯૨૦માં
'ચેતન' નામનું માસિક
તેમણે શરૂ કરેલું. નેસાથે
'વિનાદ' નામનું બીજું
માસિક પણ કાઢેલું.
'સુદર્શન' નામે સાપ્તા-
હિક પણ તેમના લેખી-
યત્રની એક સમયે એલ.એ.
બાંધી અલગથી નીવ-
ડયાં. સુરતમાં જીવતા
ક્યાં પછી અમદાવાદ
મિલમાલિક એડવોકેટ
સેફ્ટરી તરીકે તેઓ
નિભાયા ને અવસાન
પહેલાં થોડા સમય
અગ્ર પત્ની ત્યાંથી
નિવૃત્ત થયા ત્યાં સુધી
એ જ રથને કામ કર્યું.
૧૯૨૪માં પ્રકટ થ-
એલા એમનું પત્રો.

૨૧. બટુભાઈ ઉમરવાડિયા તરુણ વયે (૨૧મ - ૨ મ સ)

પુરૂષોત્તી (માસમાસનાં રંજીતક)

શિકારીઓના હાથમાં કોઈ તાર નાદની
હાંધવાઈ, રાખી બંધન તથા સફેદ પેટવાઈ
એક નાનકડું સુંદર રંજીતક બાંધેલું હતો.
બાળના જ વર્ષના એ રંજીતનું નામ દુરમી.
તેને એક જાળમાં અચૂક નિશાની તેનું જી-
વતા બદામી રંજનું માથું, તથા પાંખો પરથી
એક પછી સુધી લેવાતી સાંકડી સફેદ જિન્ના-
રી ને પછીની લગભગ ઉઠે પહેલો કાળો પહેલો.

અંખરાંવાળા અને વચ્ચેનકચે આમ-કચ-
આમો વચેલા એવા પુલકા નિરાળ પ્રદેશો-
માં તે એક જીવે જીવેમાં કોઈ જાળા રક્ષની
જીવતી ડાળ પર કે સૂતા જડક પર, અલગ
તો શિકારની શોધમાં જાય ચક્રાવલસગા જેવું
નજરે ચડે છે. શિકાર કરવાની તેની રીત
પણ એવો જીવ જ છે. જર કે માદામાંથી એક,
શિકારની આનુભાવ ચક્રાવલસગા જેવો તેનો
નાસવાનો માર્ગ રહે છે, અને તે દરમિયાન
બીજું પાતાની રવાનાવિક એવી અતિશય
હડપી જોડે શિકાર પર તૂટી પડે છે અને તેને
મારી બંને સંગ્રામે તેને આરોગે છે. નાનાં
રંજીતક, જીર-જીર, ઝોળી, છપકાંઓ
સ્થિત આગમિદિશાં એ તેનો આદાર

જાન્યુઆરીથી માર્ચ તેનો પ્રવનનકાળ,
પણ એક મે સુધી પણ તેનાં ઈંડાં પછી
આવે છે. આંખા-પીપળ જેવાં પાંડાં રંગ
પર એક જાળીની ડાળે તેઓ યાસભૂખિયા
ને ડાંખીઓ માળો બાંધી તેમાં જાન્યુઆર
પાયા રતાસ પડતાં તપજીરી હાંટવામાં પીત
સફેદ ઈંડાં ખી છે.

સુમદ 'વાતોનું' વન'માં સમગ્ર વસ્તુસંલભા, યુવાન પાત્રોનું દુષ્પદ નિરૂપણ તે સ્વઃદ્વાર શ્રેણી છે તે વસ્તુવિવિધ પલ્લ સાકરે છે. ગુજરાતી નવલિકાના વિકાસમાં 'વાતોનું વન' એક નવું સિગ્નાલિફિકેન્ટ બનેલું.

પણ એમાંનું વિશેષ ચિરંજીવ આરંભે તો થયું છે નાટ્યસાહિત્યના ક્ષેત્રમાં. 'મત્સ્યજંઘા અને બીન્ત નાટ્યો', 'આહારની અને બીન્ત નાટ્યો' ને 'શકુન્તલા રસદર્શન' એ એમની કૃતિઓ. એમાંનાં પાત્રો ને તેના સંવાદોમાંની છુદ્ધિની સ્વયંક તેમજ આવનાની નૂતનતાથી તેમણે ગુજરાતને ખરેખર મુગ્ધ કર્યું હતું. મનમોહક વસ્તુરૂપેન, સામાજિક સમસ્યાનું માનક આલેખન, ભાષાવાદી સંસ્કૃતપ્રેમ અને કલાત્મક એકલક્ષિતા વગેરે આ નાટ્યોનાં પ્રસારણ તરફ છે.

'ક્રાંતિદાને કાળના પત્રો'ની દૃષ્ટે કસોટી તેમાં સાહિત્યવિવેચન પણ રસજનક, દળજનું, મનોહર ને તલરેપરથી છે. એની રસરચિત્કારિતા ને યુગ શૈલી, રચનાવિકાસ ને વ્યક્તિત્વને અગ્રગણ્ય, વપરાશ ને રંગમયતા એને આકર્ષક બનાવે છે. નાટક ને વિવેચનના ક્ષેત્રમાં શી બુદ્ધિવ્યવસ્થા કરેલા આ પ્રયોગોએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક નૂતન દિશા ઉઘાડી.

(ગુજરાત સામાજિક)

દરે વર્ષે 'પહેલાં' કોમ્યુનિઝમ માટે સ્વાગતસુંદર યાદવે કરાવેલા તેમના પરિચયમાંથી કુપ્રમુખ તારવણી કરીએ:

"સહેન ક્રિકાસપાડતી મોટી મામડી, બૂરા વાળમાંથી તરી આવતું છુદ્ધિના તેજવાણુ મોઝું કપાળ, ચરખાવાળી સહેન ઝીળી આંખો, ટકરેકોળી વાંદવાર ફૂલી જવાની રેવણાળી નવકોશી, લગભગ નહિ બેળી કોળી ખૂંટો અને બેસી અચેલા જળાતા આલમાંથી બીકળી આવતી ચહેરાને અંકારૂતિ આપતી અલિયણી શાદી, —એવા ચહેરાવાળું, સાધારણ કાઠીનું, અંમેજ પોશાક સજ્જત પાતળું શરીર કદાચ એકદમ તમને જાતબાધતો કંઈક ખવાસ આપશે,

જાતબાધની આંખો અને હોઠ કહે છે કે એ sensitive (આળસુ દિલ) હશે; —passional (આતેંગમ્ય) પણ, એનાં એમનામાં વ્યવહારીયતનું તે કુદબ નથી એમ નહિ. એમ તો, તમારે જરા પરિચય હોય તો એ સહુદય પણ લાગે જોવા છે. પરંતુ સામાન્ય વર્તનમાં આનંદયા માણસને એમનામાં સારેબસાઈ મારાઈ, અતલાઈ ને અદુલ્લાષ જણાયા વિના ન રહે. એમના એક મિત્રે એમને વિષે એક વાર લખેલું: "...અને એ તેમ તો થે એક સ્ત્રી તો એમણે બેળ જ કેળવી છે; અને તે સાંત બેરકારી...એ પ્રસંગે આપણે મુંઝાઈ જઈએ, અરવરય બની જઈએ, એરે વખતે એ કેળ સાંત રીડી શકે છે—અત્યે ક્યું બન્યું જ નથી." આ અંતર અનુસવની વાત હશે પણ ખરી; પરંતુ ધનુષીવાર નાનીનાની વાતો પર ખૂબ ટકરેકાપ બાળ પણ અંતર મિત્રોએ એમને લેવા હશે.

એમનામાં અંચળતા છે—એટલે રમતિયાળપણું છે, તોફાની રતિ છે; રોસ્તના વાંસા પર ધપવા મારતા કોહનિયન જેવી. બેરકી નિરંતર રમરમતમાં મિત્રની સામે તાકી પાડી પર અપ્રત્યક્ષ કેરવતાં તેને અનકારની મૂકા જેવી નહિર કોઈ મોટી મોટી નેહનું કોઈમન પણ એમનામાં છે. એ બદલ બંધોર નહિ રીડી શકવા દેાય. કાપકાઠ-બની અંખીરતા કરતાં ઉગ્રામ ઉગ્રાંછળાપણું સામાન્ય નમદે એવારને એમનામાં લાગે.

સાહિત્ય અને સિનેમાના એમના સૌખ્ય નેહલે જ, અવધા એના કરતાં હાથે તેજ, એમને વાતોને કીંમત છે. કલાકા સુધી અપ્રદા મારતાં એ થાકે નહિ; અને એમાં વિષય નાનામાં નાની રાજગીરી અંખીર થયાં સુધીના બધા સમર્પકબધ. રાતોની દાબનીનો પ્રમાણ પાઠવા નેહલે નહિ તો પાતોના રસમાં પ્રવાહાભેર ધસી

જવા નેહલે રાક્ષિ તો એમનામાં છે જ. ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં રસયુક્તના યુવાન પુનરીઓગાં છે રસપદ તરી આવે છે. એમણે 'ચેતન' જેવું શાસિક શક કર્યું એ જ સાહિત્ય વિષેની એમની નવી દૃષ્ટિમાં સચોટ પુરાવા. અને એ દૃષ્ટિમાંને મૂકે તેવર આપનાના પ્રયત્ન, 'ચેતન' બંધ પડયા પછી પણ, અનેક દિશામાં એમણે કર્યા. કવિતાઓ એમણે કરી છે કે નહિ તેની ખબર નથી; પણ આપણા સાહિત્યમાં નવી ભાત પાડનારાં, 'રસગીતો'ના નામથી બેઠાર પડેલાં, બાવના અનેલાગળીનાં પુષ્પ સમાં એમનાં ગદ્યકાવ્યો તો, બેસાક, સુંદર છે. આપણા ધન્ય જીવનાંની જેમ, કવિનાનાકાલની એમના પર ખૂબ અસર થયેલી છે, અને એની રસપ્રણ એમની એ સરઆતની કૃતિઓ પર છે. નવલિકાના ક્ષેત્રમાં પણ એમણે પાતાને જીતે જ ને સુંદર ચાસ પાડ્યો છે. 'કમળ'ની સહીધી કોઇ કીર્તિનાને પત્રો રે લખાએલી એમની વિશિષ્ટ આલેખનાઓ પોતે જ એમની 'ક્રાંતિનંદી' બની છે; અને એમની અગ્રીમાંથી પણ આપણે ત્યાં અર્પવે એવી નાટિકાઓએ એમને માટે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનન્ય રચાન છતી આપ્યું છે.

તલસારની પડાબાજ ચાલતી હોય ત્યારે એના સ્વમકાસા પ્રેક્ષકના હૃદયમાં રસ, કુદબલ ને અધીરતાની કેની રતિ ઉત્પન્ન કરે છે । પણકના લખાણમાં કદવાત ને આપના એવા સ્વમકાસા હોય છે. એ સ્વમકાસા જાતબાધની ભાષામાં લાગશે. એમની લેખનશૈલી રસપદ, સચોટ ને વિચારના ભાર કરતાં વાક્યાત્મ્ય અને લાગળીનાં પૂરથી બરેલી છે. બીજે ગુણ, એમના રચનાકની જેડે એમની ભાષામાં, રમતિયાળપણાને છે. અજખજતા અજખા જેડે, ક્યાંક ખીટી ને ક્યાંક રસભર, રમતી ને સ્વમકાસા કરતી એમની ભાષા વહે છે.

એક વાર-કાદને પત્રમાં એમણે લખેલું, 'ગુજરાતની રાખળીઓ ને, ગુજરાતની શુભિવધાને ને ગુજરાતની મેમલોને એાળખવાનું મને ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે.' આનું મદદ ભાગ્ય એમને પ્રાપ્ત થવાની અંતર માધિની તો નથી; પણ લખાણમાં તો ગુજરાતનું વિષેની અભિનવ ભાવના નાનાલાલ પૂર્વ ખીલ એક એમણે આલેખી છે. છવનનું એમને એક vision છે—પણ આશુકાશુક. એ દલ રસપદ થયું નથી લાગતું. રાક્ષિ સંયમ વિના નથી રોખની, નથી ચિકસતી એ વાત એમને નવરસ પછી કો પહેલી યાદ આવે છે, અને એમ લાગી આવે છે કે ગુજરાતનો આવી વિરત રાક્ષિઓ સંયમને અજાને વકરી ન બની હોય તો કેવું સાકરું?"

આજથી થોડીરોકે વર્ષ પર લખાએલા આ શબ્દો, દુર્ભાગ્યે, આજે સાચા પડયા છે. અંતર સંબંધમાં આનંદાસા સી બંધે છે કે એ સંયમના અસાવે જ આવા તેજરવી છવનને અંત આળે.

નવાં પુસ્તકો

પ્રાર્થના ને તેની મદત સમલબની પ્રસિદ્ધ—લેખિકા: કૃષ્ણા કુમારી, નાહેરા પ્રકાશન, રીડોસ્ટાફ ગદેવારોડ, મુંબઈ, ૦-૧૨-૦૦; માર્લના મજુલા જેનાં ૧૦૦ કાળેખીની નવી પ્રસિદ્ધ—લેખિકા અને પ્રકાશક: ડૉ. નિર્મલકુમાર, ડેવેનગરી, મુંબાઈ-૫; સંગમ: કિશોર કુરેશી ને સાલિક પોપરિયા કૃત રૂપાલેખિકા એવા જ બીજે નાનકડા સંમદ-પ્રકાશક: ગદમદદુસેનો છે. પોપરિયા—ભાવનગર, ૦-૧૨-૦૦; ગુજરાતી વાંચના ધોરણ માટેનું સ્વિકૃત રાષ્ટ્રમાત્રા વ્યવકરણ (માગ ૧ લો)—લેખક: રામકૃષ્ણ આચાર્ય અને રવિલાલ અખંડ, પ્રકાશક: ઉપેન્દ્ર અખંડ, અમદાવાદ-૫, ૦-૧-૦૦; સ્ત્રી ને સ્વાધીન-લેખ: સંતિકુમાર (જુહા) પંડ્યાનાં કલાકામયોને સંમદ-પ્રકાશક: અંતિ પ્રકાશન લિ., અમદાવાદ ૨૦-૦.

અનુચારી 'કુમાર'માં આમળાંના સારથત વિષે એ છપાયું છે. તેમાં (૧) બીજી રીતે 'અચારે' એ એ ન આમળાં આઈ શકાય ત્યારે સારથતથી ૨૦-૨૫ રહેશે ખાઈ શકાય; (૨) એક અમળાં ત્રણ નારંગીને તેણે વિદ્યામિન 'રી'ની ભાળતમાં આવે છે; (૩) વિદ્યામિન 'રી'ની આપણા ખોરાકમાં એ ભૂષણ હોય છે તે પૂરવા આમળાંની ઋતુમાં ૨૦-૨૫ આમળાંનું સરથત લઈએ તો સીરીસે ૨૨ માસ ચાલે તેટલું વિદ્યામિન 'રી' ગળી રહે, એવાં વિધાન કર્યાં છે.

એ વિષે જણાવવાનું છે આમળાંમાં વિદ્યામિન 'રી' અરખર ખળ ન છે, પણ તેમાં ટેનીન પણ પુષ્કળ છે. એટલે એનું આમળાં કરતાં વધુ ખાવાં સલાહકારક નથી તો ૨૦-૨૫ની તો વાત ન રી ? બીજું એ કે વિદ્યામિન 'રી' અને તેટલું ખાઓ, પણ સરીર માત્ર ૨૨૨ પૃષ્ઠ ન વાપરી શકે છે ને વધારાનું ઝાડ ને મૂત્ર ચારડે નીકળી નીંચે છે, એટલે આર માસનું કે એક અઠવાડિયાનું 'રી' વિદ્યામિન સરીરમાં સંઘરી શકાઈ નથી. બધાં જલદીન્ય વિદ્યામિન માટે આ સાચું છે. તેમજ આમળાં વિદ્યામિન નેવાં કે 'એ, હી અને ફે' સરીરમાં લાળા વખત સુધી ચાલે તેટલાં બંધારી શકાય છે.

આપણા ખોરાકમાં વિદ્યામિન 'રી' એટલું હોય છે, પણ બહુ એટલું નહિ. લીલાં અને લાલ મરચાંમાં, ખાંદેલા બટાકામાં, લીલાં શાકભાજીમાં, જમરૂખ, ઘોર, પાકી કેરી વગેરે ફળોમાં, કંકાડાં વગેરે

આકામાં 'રી' વિદ્યામિન હોય છે. રાંધ્યા પછી પણ, જે રાંધ્યામાં ચોડાન વધારાનો હોય, આ બાકીને પાણી ફેંકી ન દેવાઈ હોય, તળી-તળીને સાવ ચૂકાં સાક બનાવી દેવાતાં ન હોય તો, 'રી' વિદ્યામિન-નો ઠીક ભાગ જળવાઈ રહે છે. એટલે એમ કહી શાય કે આપણા ખોરાકમાં 'રી' વિદ્યામિન એટલું હશે, પણ અમરાની મૂકે તેવું એટલું નથી. આપણે ત્યાં જમરૂખ ખૂબ અને સરતાં વેચાય છે. એમાં 'રી' વિદ્યામિન નારંગી કરતાં ટોડું હોય છે. જમરૂખનો વાચ છે તે કરતાં વધારે ઉપયોગ કરવો ઘટે.

—જસભાઈ ન. પટેલ

હિંદી ગણિત પરિચય

હિંદિસ અમલના સમયથી ઈસોબર માસનું છેલ્લું અઠવાડિયું-નાતાલનું સપ્તાહ-આપણા દેશમાં અનેક સંનેહોલનું સપ્તાહ બની રહેલું આનું છે. રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અધિવેશન એ દિવસોમાં ભરાયું, ને એને અંગે બીજા અનેક નાનીગોટી વિધિવિધ પરિવર્તો પોતાની એકાંકી બરડી. આને પણ એ અનેક પરિવર્તો આ દિવસોમાં ભરાય છે તેમાં દિંદી ગણિત પરિચય બરડાની દિંદી ગણિતવિધા (ઇન્ડિયન ડેકેમેટ્રીકલ સોસાઈટી) આપણી વિજ્ઞાનવિધ્યકે ન્યૂની સંરેખા છે. તેના રીપ્પ મહોત્સવ થોડાં વર્ષો પહેલાં જમરૂખો લેતાં. ધણી વર્ષોથી ગણિત અંગે તે સંસોધનપત્ર (જર્નલ) પણ પ્રગટ કરે છે ને જનતામાં ગણિતજ્ઞાનને પ્રચાર કરવા શિક્ષણીય કાર્યમાં ગણિતનું ભૌતિક પણ કાઢે છે. એક ગણિતને દિંદી વિજ્ઞાન પરિચયમાં પણ એક જુદો વિભાગ આપ-

ધુળેડી

૨૧ મણુ વડ પટવાને દિવસ આવેતો, હોહોહોત્સવના ન ઘેર લાગ ૨૫ તહેવાર હોળીની માફક, વસંતોત્સવના આનંદપ્રદર્શન તરીકે જમવાય છે. તેની પો-રણિક કથા એવી છે કે પોતાના યુવ પ્રદ-ાને પ્રદાનમ્ભિ ઠોડાવવામાં નિષ્ફળ નિવ-ા દિવસ્યકશિપુની સુયનાથી તેની બહેન-િકા શકસરીએ પ્રલભાઈને છવતો ખાળી નૂક્યા, તેને પોતાના ખોળામાં લઈકુટાશની-માં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તે બંને ન બની ગઈ ને પ્રલભાઈને બીની આંધ પણ ન આવી. આ વાતની બીએ દિવસે સવારે (એટલે કે ધુળેડીને દિવસે) લોકોને બળુ યદ આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેઓ ખૂબ રૂપે બચવા ને માથામાં ધૂળ નાખી લીધી, એથી ન આ તહેવાર ધુળેડી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો હોય એમ જણાય છે.

વળી આ દિવસે ગ્રામમાં એમાં ગોઠા ઉઘ-રાવવાને રિવાજ ને. ઠોડાચેર દુકાને-દુકાને રૂંદને ખબર ને ઠોડાચેર દુકાનને છે ને પછી બધાએ વેદ્યો લઈ ધૂણ પડે છે. આ

દિવસે સવારે કેટલાક દેવ લોકો હોળી બળી નઈને ને રાત્ર રહે છે તે રાત્રને પાપનાશક માનીને આખા સરિરે ઘોળે છે.

ખૂબે આનંદપ્રદર્શન તરીકે રૂંદગડાડેલા, ઝુલાલ છાંટયો, ગાયનાબલ વગેરે મળ્ય કર્યાં, આદિ નિરોધ વિધિમાં આને તો એટલા કુરિવાલે ને અનિષ્ટ પ્રશાઓ ધૂરી ગયાં છે કે કોઈ પણ સંસ્કારી માણસને તે તરફ સુખ ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ. એક-બીન પર ન નહિ, પણ ભતાઆવતા અ-ભયથા સદસરી પર કાલવચિત્ત્યક વડાડયો, ફરે તેવી ગલેા લોકોને નીભલસ વતીન કરવો, એટલે જુનાર રમવો અને જોનાત થવા સુધી ફાર, ભાગ, ચાંલ, અડીશુ આ-દિનું સેવન કરવું વગેરે બચાવ વસ્તુઓ આ દિવસે ખોરા પ્રમાણમાં ચાલે છે. હલકી પછેની કાપમાં તો સેનો વાનિદાર અવરથ સુધી અતિરેક ચાલે છે. હોળીને દિવસે સકે કુએક આ દુરાચાર, આ દિવસે પરાજેટિએ પહેર્યો છે. બૂના જમનાં કેટલાકેક ગામમાં-બોમાં તો લોકોને પક્ષ પાડીને પચરા, ઇટ, લાકડીઓ આદિથી મારામારી કરતા.

કંકાડી યાદ પછી અમળાંનું હંસાદબર્ધક વસંતઋતુને આનંદપૂર્વક જમણકારે વધા-વવાના અવધા આ ચલનના તહેવારને

આપણે તોફાન અને બીભત્સપણના અ-શિષ્ટ આચરણ દ્વારા એ રીતે બગાડી મૂક્યાં છે તે એજ કોઈ પણ સંસ્કારી માણસને દુઃખ થયા વગર રહે નહિ. મૂળના સાંપ્રતિક રીત-રિવાજોમાં આને અનાર્થ ને અવેરિક રિવાલે પેરી મથા છે, તેનું કારણ એમ કહેવાય છે કે અનાર્થોના આર્થો સાથે સંસાર મથા પછી એ રિવાજોમાં સંડો પેટા. એ મથે તેમ હોય, પણ આભના આ રિવાજે તો કાટીને નેને શુદ્ધ અને સાંપ્રતિક સ્વરૂપ આપણું અત્યંત આચર્ય છે. આગામણી, ગણવાત, જુનારે આદિથી સમાપ્તિ ને અંત્યાર્થ થાય છે તે અટકાવની ન જોઈએ. એ ગાટીની જમાન-કારી આભના સુશિક્ષિત અને વિચારસૂક્ષ્મ મનુષ્યોને માથે છે. એ ખરાબ રિવાજોથી થોતે દૂર રહ્યા એટલે પોતાનું કંઈએ પૂર્ક થઈ એમ ન માનતાં તેમણે એ વસ્તુ અટકાવવાનો શક્ય તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ગામમાં તથા સહેરની પોળોમાં મંડલો સ્થાપી રમત-અમતની રોડાની દરીદ્રાઈ, જાનનિર્જન જેવા ધાર્મિક સમારંભો, મામસકાંઈ, કુરત સાથે સંપર્ક માનતાં પવેલોને આદિ કાંઈએ થોડું ને આપણી ખિટી રહે તે નવી શક્તિઓને યોગ્ય માને વળવાના બ્યાલક પ્રયત્નો ચાલે તો આ તહેવાર વધુ દીપ્તી જોડે.

—માસમાસના તહેવાર-૨૫—

પ્રમુખ તરીકેના પાતાના ભાષણમાં પ્રિદેસર ડૉ. નરસિંહજીને નજીવું હતું કે દેશની વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને ખ્યાલ ગણિતમાં સાધેલી પ્રગતિ પરથી તીકળી શકે. ગણિતની ચક્રતા સમજાવવા તેમણે અનેક દૃષ્ટાંતો આપ્યાં હતાં. આપણી યુગવિસિદ્ધિઓમાં ગણિતને બિનચ શીખ્યા છે. પરંતુ ગણિતની અવધાનતા જરીપુરાણો ચર્ચિ ગયો છે. તેને સુધારવા માટે ખૂબ કરવાનું રહે છે.

(विशुद्धांश १८५०) ७३

22239
 5.7.50
 1950

... 22239-5.7.50 (2) 1950
 ... 22239-5.7.50 (1) 1950
 ... 22239-5.7.50 (1) 1950

કોઈ જંગલમાં એક સિંહ રહેતો હતો. તે એટલો જબરો હતો કે એનાથી બીજાં બધાં પશુઓ બીને નાસતાં. પોતાના ભક્ષણ માટે એ દરરોજ કેટલાંયે જનાવરોને મારી નાંખતો.

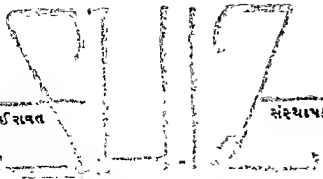
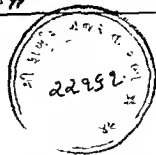
ધીમેધીમે પશુઓની સંખ્યા એટલી ઓછી થવા માંડી કે બધાં ગભરાયાં. શું કરવું તેનો વિચાર કરવા સૌએ ભેગાં મળી એક મોટી સભા બોલાવી. ત્યાં એમ કયું કે બધાંએ વારા-ફરતી સિંહરાજને પોતાનો ભોગ આપવા જવું, કે જોથી આમ સામટું તુકસાન થતું અટકે.

થોડાંએકે પશુઓ વનરાજ પાસે આ નિશ્ચય જણાવવા ગયાં. સૌના ત્તી એક ડાહ્ય

આજનાં સ્વપ્નશિદ્ધી આગકોને તેમની જિજ્ઞાસાને મેરતું વાચન આપો તે એઓ આવતી કાલનાં દેશશિદ્ધી નાગરિકો બનશે.

એ વાચનની શરૂઆત શ્રી હંસાબહેન મહેતા દ્વારા 'બાલચારીવલિ' થી કરી. એ પુસ્તકની આ પાંચમી આવૃત્તિ છે એ જ એની સિદ્ધિપ્રિયતાની સાબિતી છે. ઉપર આલેખિત નમૂનો આપ્યો છે તેવાં મોટાં બીજાંમાં સચિત્ર પાના, ચાર રંગીન ચિત્રો, પાંદું પૂરું, કિંમત માત્ર રૂપિયા પાંચના વગેરેનાં આના અલગ. કુમાર મર્ચન્ટાઇસ લિમિટેડ - ૧૪૫૨ ૨ થુર - અમદાવાદ

भा. वि. रा. वि. त.

संस्थापक - रविशंकर रावण पृष्ठ २७ - अंक ३ भा. वि. १९५० - अंक ३१५

દાંત કઢાવશો નહિ

- જ દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાથોરીઆ મટાડે છે.
- જ મેહોની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- જ પેશાંમાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.
- જ જંતુવિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સેન્ટોન

દાંત સાફ કરવા રાજ વાપરો.

ચિત્રો

વસંત (નવાની આલેખન) પૃષ્ઠ ૬૫
કનુ દેસાઈની કલાની જાનગી કનુ દેસાઈ પૂજાની પાછળ
બીનકાર પરશુરામ [મુખલ કલમ] મુખચિત્રની પાછળ
કામણનો કાગળ ચિત્રકાર ચન્દ્રમાનંદ ત્રિવેદી નિરંગી મુખચિત્ર
કોટોમાફી હરીફાઈનું પરિણામ પાછલા પૂજામાં
મુખપસ્ટિની શોભનચંદ્રણી (નવાની કલા) ૬૮

કાવ્યો

દિગ્વિજય પ્રભાસ રાવળ ૭૬
—ને એ જ હું? રાજેન્દ્ર સાહ ૭૬
નદી નિરંજન ભગત ૭૬
રાવળ 'સરોઈ' ૭૬
દીવડી અને દાવાનળ નવાનંદ ડવે ૭૬

અવિન

રોમેલ અરોહ હર્ષ ૮૦
બાંધ ગરિયાં (આપકથા—૩) ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૮૫

વાર્તા

લાલ ભટ્ટર (જેન રસેલ ફર્ડ) અરોહ હર્ષ ૮૩
સડકનો પાથર (કોટાર સોહાગલ) શાન્તિકુમાર કઠિયા ૮૮

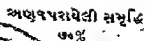
લેખો

સંવત્સર પ્રતિપદા—ચૂડી પડવો [માસમાસના તહેવારો-૧૬] ૮૬
કોઠી [આપણી વનરપતિ—૩૧] નવેતીલાલ દેવશંકર મોઝા ૯૦
આલિપ્તિય રમતો રમણલાલ નાગરજી મહેતા ૯૧
અપભ્રંશ સાહિત્યનું માધુર્ય ભોગીલાલ રસરા ૯૩
સ્કંભનીયની સરસ્વતી યશોભર નર્સેડ કેતા ૯૫
નિલ્લ [સિન્હા જીવનમાં વિજ્ઞાન—૩૫] રાહ ૯૬

વિભાગો

કોટોમાફી હરીફાઈનું પરિણામ શીલામ વાઢ ૬૭
અચ્ચોસ વર્ષ પહેલાં ૧૦૧
પત્રમિત્ર વિભાગ ૧૦૨
ટિફ્ટિ-સંગ્રહ [૮] ૧૦૭
આ માસ છતિદાસમાં [વ્યક્તિવિશેષ : વિવિધ મૌરિસ] ૧૧૦
આધુકરી [ડૉ. સમ્યક્દાનંદ સિંઘા, આંડ-સાકર, વનાજા માટે] ૧૧૧
કલકલિયો [માસમાસનાં પેખી-૫૦] ૧૧૧
ઉલ્લુ પાનું ૧૧૪

કુમાર કાર્યાલય સિમિટી તરફથી તેમજ, પ્રદર્શ અને પ્રકાશક : બચ્ચાઈ પિપટલાઈ રાવત
પ્રદર્શ-પ્રકાશકરચાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
વાર્ષિક લગભગ ૩૦. જાણપરદેશમાં ૬૦. આયવારપતિસિંગ. કુલક નક્કનાવાર આના.
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને કોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

12%

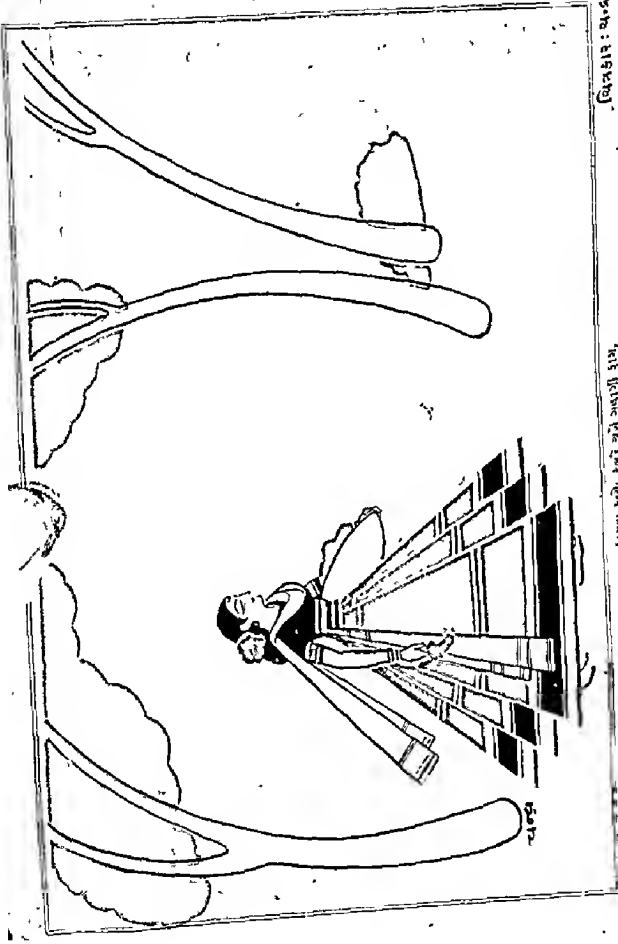
[illegible]

બીનકાર પરશુરામ (મુખ્ય કવચનું એક સામાજિક તરંગીર-આલેખન)

‘કુશાર’માં આવતાં ચિત્રોની કલા વિશે થતો વાચકો આગળે જાય છે. ધણાને તે રોચક જાય છે; અમુક તેમાં સમાવેશ ન પડવા વિશે પણ જાય છે. સમી મનોરમની શૈલીની કે બોલચાલ સરજનાવાળી જ કલાઓ આપણી આજ ટુવાએમી દોવાળી કલાની વિવિધ સહિષ્ણુતા અગત્યમાં મુશ્કેલી સામે તે રજાઆવે છે. આથી જ આ કલાનાં વિવિધ રસરસો—ચિત્ર, સિદ્ધિ, રજાપત્ર, કોટાગ્રાહી, સુરોભન આદિનો તથા તેની તત્ત્વાવિષ્ઠ શૈલીઓ, પદ્ધતિઓ, કલ્પો આદિનો પરિચય આપવાનો ચલ્ન કરીએ છીએ.

ફર આપેલું બીનકાર પરશુરામનું ચિત્ર સત્તરમી સદીની મરાઠાવચમાં આપણે જ્યાં મુખ્ય કવચમાં તરંગીર-આલેખનનો નમૂનો છે એ કાળની વિચિત્રતાની ચોક્કસાઈ અને આલેખનની શૈલીનું જાહેર મુખ્ય કવચ નબળી છે, અને એ કવચનું રજાપત્ર રજાચિત્ર જોતાં તેની પ્રવાહી રજાવટ તથા મુઝાવમ રજાવટની મનોરમતાની પ્રતીતિ જાય છે. ‘બીનકાર’ જદાંનીરસાળીના નામથી પ્રખ્યાત થયેલો આ પરશુરામ જદાંનીરનો જદું નામથી બીનકાર બનેા. તેની આ તરંગીર પરથી આપણને તેના મુકાની કવચ સામાજિકતા કવચાત એ કાળની વેરામુલા ને વાલિયનો પરિચય મળે છે એ પણ આ ચિત્રનું એક સ્વિશેષ રજાવટ મુજબ છે. દ્વિતી તરંગીર-આલેખનના ચુનેદા નમૂના તરફ આજે એ ચિત્ર નબળીતા નાંચેલું મુજિબમાં મોંઘા કલ્પાન તરફ રજાવટ છે.

ପ୍ରାୟଶଃ : ୩୦୫

ଝାମ୍ବୁ ହେବା ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ,

ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ,

ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ,

ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ - ୫୦

ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ

ગિય. . .
આ-અશ્વમેધાશ્વતથી ચતુર્દિઃ
જયેષ્ઠાની હલધુંત. હેપા;
સૌ લક્ષણો શોભનપુકત, શુભ,
અંગાંગ કેરી આવદાત રેપા!

પુર-પ્રહારે ઉડતી ધરા-રજ:
ધરા ઉડાવે કર બર્ધ નાણે!
સિદ્ધાસન સ્વર્ગનું હરત-આગળું!
સુપુરુષ વીરો: યનકંતે પ્રાણે!

તેમાર સેના ચતુરંગિણી ઉભી,
શસ્ત્રો મહે, મંગલ તૂરી આસ્વને,
ધ્વને વિશાળા દિલચાલ સૈન્યની,
સંમુદ થું પૂનમં વેળ પ્રાંગણે!

અહોં, યતુ આપુ તણું સુ-દર્શન!
અશો:ઉગી દિગ્વિજયની શુભ લક્ષણ!

મંજારામ

—ને એ જ તું?

ગિય. . .

એ તું જ? જેની

હથેલિ તો નાગરવેલ કેરા
કોળેલ કોઇ નવ પશું જેની
સ્પર્શી હતી શીતલ લાલિમા ભરી.

ને એ જ તું?—

જે કાંટાળો લહું આ શતશત, સહથી વીંધનારો યુવેર !!

એ તું જ? જેની

વાણીમહી સંગીત કિન્નરી મેં
માણ્યું હતું (યુગ્મરતો વહો ધ્વનિ
તરંગ-આટલ અનંત શાન્તિમાં).

ને એ જ તું?—

જેના ગર્જત ગોને નિગિલ સકલ કોલાહલે વ્યથ કીધું !!

એ તું જ? જેની

દગો સુધા વર્ષની પૂર્ણચંદ્રની,
અંધારને ચે મળી જેની શુભતા;
સમગ્રિને આંતર, ગૂઢ સંમુદા.

ને એ જ તું?—

જે વિદ્યુત શી અગ્નિ બ્રમણ્યમહી કરે સર્વ કે લગ્નમસાત !!

મનેન્દ્ર શાહ

કહું?...કહું તો લાગું!
એકે નદીનાં વહેણ વહે જે યાગ્ય

એકે ચહે પોતાંગય યાતું
પાછા જૈ, ગિરિગાગરમાં;
એક ચહે આંતે લય યાતું
આગળ જૈ દૂર સાગરમાં;
ખ્યને ન આડી આવે એને પાળું!—કહું!

ગંગાગંગના સધળી દીડી,
નદિયું, લાગલગર સહી;
એક નદી આ નવતરી દીડી,
પાતું જેનો પાર નહોં!
(તોય) પ્રીતે એની પાગલતા પર રાગું!—કહું
નિરંજન ભગત

રાવળ*

. પદ્મી .

કરાળ તવ કોતરો પયરિયાળ પેથે હસે,
બિલીપથુ આશબ્દ હારમ પડધાય ચારે દિશે;
આશોર ધન ઘોર જેગ નલ મમ્ય તોળાઈ રૂથે
ભયંકર અવાજ તેમ આશુભિચર્યો ગીનમાં
પ્રચંડ સિંહત્રાડથી વ અદકો ભરે બે ઉરે.

તરે વળગી રાગિઓ તરુની થું રહી છપવી
જતાવતી ન તેથી ગૂઢ સરજે કુશંકા કુડી.
ચરે સરિત! ચેતદાત જલવાહિની તું છતાં
લયાનક વિલાપ એ જ તવ આતમકેરી મુડી?

જુલું હું આહ કેગ? એ જ જલવાહિનીના-તરે
તૂપા નિગ નિવારતા અનુપ કેસરીસિંહ છે:
અધોર તરુનુંથી વિપથ મીથુ ને ટેકરા-
ભરેલ ભર ગીરમાં જ જન સિંહ જેવા વસો.
ભયંકર નિવાસમાં જ લપચટ સન્નય છે.
સરોહ.

* રાવળ-સોરાષ્ટ્રમાં ગીરના જંગલની એક નદી છે.

દીવડી અને દાવાનળ

. સ્વલ્પા .

ખંડના એક-બૂણા મહોં કોટિયે તેલ ટીપું અને વાટ ઝીંપી,
એકની ન્યોતને પકડમાં એકલે વાણસદરી ય કે' સત્ત્વદીપ્તિ:
દિપ્ત એ દૂળળી ન્યોત ધારણ કરે રૂપ દાવાગિનિનું ન્યાં પ્રચંડ,
એ જ એ અગ્નિ આશુનોતરે આવીને સામદ, દહન રાખે અખંડ!

જયપ્રકાશ દવે

ગુપ્તા ૧૯૫૦) ૫૬

એનાં સૌથી ને બુદ્ધ-કોષ્ટિવિષયનાં મોક્ષદ વખાણ
આને બુદ્ધ એના રાત્ર-એના પતિએ કરે છે
હિમત - અરોહક હર્ષ

રો

ક્ર રોમેલ

મેલ! આજથી આશરે એકાદ દાયકા પર આ જર્મન
એના પતિના નામે જગત પર નીચે નહીં છાઈ રીપું હતું. ખુદ બ્રિટિશ
સેનિકા પર પણ એ નામે એની બુદ્ધી નાખેલી કે એ નહાઈથી
એમને મુશ્કેલી ફાવવાને સરસોના પતિ આંકિનસેએ સર્વ સેનિકા એજ
આ આસ પેરિયન બંધાર પાડેલા પરચેલા

રોમેલની આરહી બધી નાનાના, આરહી બધા વખાણનું કારણ
એ કે એ પ્રતિષ્ઠિત એનાની તે એ અવગત હતો ન, પણ એની
સાચો માથ એ બેલદિલ તેમજ સમ્યારિચરણ પણ હતો. દારૂ, તમાકુ
પરેના અપરાધની એ મુખ હતો અને એનાની સંપ્રદાયનો નહોતો.

ચુંદર છતાં ખડકતલ ચહેરાના એ એનાની સામે રોશિલના એજ
એકલા છતાં આંકિનસાં કે મોર્મોન્ડી મુકેલ એના સાગનામાં જીવેલા
બાપે જે કાંઈ બ્રિટિશ કે અન્યરેશીય સેનિકા કરે એ એની કમિયવિત
કરતાં જે વધુ એની એપરિશી પર મુગ્ધ ન હોય. તાબેતરમાં જ બ્રિજે-
રિનર કેમરો વંચે એના પર બંધાર પાડેલા પુરતરના એના સાચા
સેનિકા જીવેલાના, જીવેલાના ને બેલદિલના અંદર પ્રસંગે આપેલા
છે એનાના એકાદ-એ નીચે આપેલા છે.

૧૯૪૨નો વહન મહિનો હતો. આંકિનસા રણપ્રદેશમાં જનરલ
આંકિનસેની સરદારી નીચેના "ટેક્ટે આર્મી" અને રોમેલની સર-
દારી નીચેના "પાસર આર્મી" વચ્ચે યુદ્ધ આગલું હતું. એ યુદ્ધમાં
કપર્યુજ બ્રિજેરિયર વચના નેટલ નીચેની બ્રિટિશ હુકમી હતી.
હુકમીના સધના સેનિકાને તેમના નેતા સાથે કેદ પડકરમાં આવ્યા.

કેદીએની એ કતાર જનરલ રાફેલે આગળ વધી રહી હતી છતાં પાછળ
જીવિસે તે પાછી અનેના આદર રહી હતી. રોમેલના તે એ બ્રિજેરિયર
(એ વજીતના ક્રેક) વચને તે પાછાના આર બંધ કરાવવા કહ્યું, જ્યારે
થોડે તલ્લેખીના વાવવા નીચે રાફેલે વચની ના પાડી. આ બંને રકરક
આલી રહી હતી ત્યાં રોમેલ પોતે ફોક્સ-બેનમાં આવી પહોંચેલા.
એને રકરકનું કામણ પૂછી તેણે અને પછી પોતાના આસરને કહી
રૂપ: "નંચો, એ બ્રિટિશ કર્નલે કહી રે તલ્લેખીના હુકમને તાંચે
વચની કહી જરૂર નથી."

હિરકરે એક વાર પડકારેલી આખી એ બ્રિટિશ કમાન્ડો હુકમીને
ચોનાને મોંચે પકડેલી દેવાને હુકમ મોકળા રોમેલે એ હુકમ વાંચીને
ત્યાં ને ત્યાં ને આખી નાખેલા. જોકે આ ગેરશરતની સત્ત્વ કરકરી
દાયકા પ્રમાણે બહુ ન આકરી હોય છે.

એજર પીડર એવિસ રોમેલ માટે તખ્તું છે: "એની વિબુલ
સંજ્ઞાને કહેલું યુદ્ધ છતવામાં ખરચાતો રહેશે, અને છતાં, વધુ
હોકા ધારતા હતા એમ એ પુરિયન યુદ્ધવંચની પેઢાસ નહોતો" અને
એ સાચું છે. પુરિયન લકરી તેમજવાળા કુટુંબને બંધે અર્બિન
આરોએનો જન્મ પુરુષે બેનમાં એક શિશુને ત્યાં થયેલો. એક બહેન
આને પણ રુદરૂઝમાં સંજ્ઞા છે. પહેલા મહા યુદ્ધમાં વિગાની
તરીકે ફ્રાન્સ ખાલી થીએ એના એક આદર મેંડેરિયના પરિજીએ
અપરિચિત કોમચી રહ્યો છે, જ્યારે બીજે બાઈ કોમચે-ગરક છે.
રોમેલના હાથે પરાજય પામનાર હોઈ વેબેલ એવેએ પણ એની
પ્રસાસ કરેલી છે, ને વરથી જીવ્યા છે કે રોમેલ કેવો અદ્ભુત

એનાની હતો. વચેલે લખ્યું છે: "એ બંધે જીવે સેનિકા શિશુ
પરમેશો નહિ હોય, પરંતુ યુદ્ધનીતિને વધુ વચાની રચયે રણુ એ
ધરાવતો હતો અને આપણે આપણી જાતને કલાચ એકરી નથી જાણ
માનવી એકરે કે ધરીવ્યવસ્થા સંચાલન રોમેલને નહિ પણ હિટલરને
હાથ હતું ને યુદ્ધમંચાલનમાં એની સલાહ લેવામાં નહોતી આવી."

રોમેલને પણ વેબેલને માટે બહુ જીવો આંકિનસા હતો, એ એને
સર્વેચક કહ્યો એના પતિ ગણ્યો, અને વેબેલ તે એની અદ્ભુતતા
પર મુગ્ધ હતો. આંકિનસા રણપ્રદેશમાં રોમેલે ચોતાને આપેલા
પરાજય કપર એ બેલદિલો પૂરક એકાર કરે છે કે "I had not
reckoned on a Rommel."

અર્બિન રોમેલની સ. ૧૯૧૭માં સંચાલન એકાદેશો, પહેલા મદા-
યુદ્ધ સમયે એની કગર ગાત રક વધી હતી. પણ એ યુદ્ધમાં પાચલ
હુકમીમાં થોડા ન સમયમાં એણે પાછી જતાની રીપું અને યુદ્ધ રક
વચાના છ મહિનાની અંદર તે જર્મન સેનિકાને તેમની બંધારી
માટે આપતા "આર્મી ફ્રન્ટ" તેણે મેળવેલો.

પરંતુ સેનિકા તરીકેની સંજ્ઞા અને પુરિયો સાચો પરિચય તે
ફ્રાન્સિયાને છોડીમાં આંધેન-જેમકે રહીને છતાં એણે લતાલો
એની આરે કહી આવી રક તેગ નહોતું. દુરાગ્રી જતાની રીપું અને યુદ્ધ રક
ન હોય એ રીતે તે વારંવાર એમના પર વહી પડતો. એ વખતે એ
એના નામની અંદર વિવંચીએ રાફેલે વચેલી; અને વંચે કહ્યું
છે તેમજ, હિબિજના આંકેસા એ વખતે કહેતા: "આર્મી રોમેલ ત્યાં
જ યુદ્ધમેદયે (Where Rommel is the front is!)"

રાફેલિયર અને વેસાની સંજ્ઞા બધા પછી અમે જર્મનના
સેનિકા તે સંચાલન બીજું કું પડકારે કે વેસાની સંજ્ઞા એ જર્મન-
નીને એ ૧૯૦૦ લકરી આંકેસા કામગીર વચાની રૂપે આપેલી
તેમના એક રોમેલ પણ હતો. રાફેલિયરમાં તેણે કામગીર પડકાર
કહેલું એક સ. ૧૯૧૬માં તેની સાથે લખાઈ એકાદેશો તેની પાની
સાથે તે રેશીય, પર્વતારોહક તથા તરવાનો આદર આપ્યો, તે
આસય વેચા ને કાંઈ પુરતક વાંચના હોય તે તે પણ અવધુરવે
યુદ્ધનું ન હોય આગ છતાં, નખિયુ યુદ્ધમાં જિતરેલો અને એની
જ રીતે બીજા મહા યુદ્ધ માટે ચોતાને તૈયાર કરી રહેલો આ આદર
કહેલું આર્બિન તેમના હોય. યુદ્ધને તે અર્બિન ને પાંચતલા વધુ મળ્યો.
આ કલાચ વચેતરના પાત લાગરો, પણ એ હુકમીન છે. રોમેલે હુકમને
એક પ્રેમા તરીકે જ નીકારેલો, નહિ કે અન્ય કશા કહેશે.

વર્ષો નીચે થયા. જર્મનીમાં હિટલર સત્તા પર આવ્યો. રોમેલને
હિટલર તરફ માન હતું, પણ તેની નાગી ટોળણ પ્રત્યે નહિ. હિટલર-
કમાર-લખમાં શિરેત આખાના માટે તે એની સાથે એકાદેશો ત્યારે
તેર તેર વંચેની કુમળી વચના કુમારોને "નાના રોમેલિયનો" જના-
વચાના એના નેતા બાલકુર ફોન મિરાકના વચનો સામે તે કમરી
પણ પડેલો. પાચલ યુદ્ધવંચ પર રોમેલે લખ્યું એક-યુવક
હિટલરના વાંચવામાં આવતાં છે સ. ૧૯૩૭માં સુરેતર-કરકે વરથી
કમ વચને હિટલરને તે પોતાની સાથેની રણુ હુકમીનો એના પદ
જનાવેલો. હિટલર સાથે તેઓ આ પહેલવહેલો જ નિકરોનો સંપર્ક.

ત્યાર બાદ બીજે વર્ષે હિંદવરે પ્રાંતમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પશુ મૃત્યુ તરીકે રોમેલને એ જ દરજ્જે સોંપવામાં આવ્યો. યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે તો રોમેલ હિંદવરના વડા મથકનો મેજર જનરલ અને હિંદવરની સલામતી માટે જવાબદાર બન્યા જાની ગયા હતા.

યુદ્ધ શરૂ થયું એટલે હિંદવરના વડા મથક પરની સ્થિતિ અને સલામતી રોમેલને અસહ્ય લાગવા માંડી અને પોતાનો યુદ્ધમેરુત્યા પર જવા દેવાની માગણી એણે મૂકી. હિંદવરે એ માન્ય રાખી અને ઇ. સ. ૧૯૪૦ના મેની ૧૦મીએ રોમેલની સાલમતી પાંચસર દુકડીએ બેલિનથગની સરહદ સોંપી. ત્યાર પછીનાં, ફાંસના પતન સુધીનાં એ પાંચ બર્ષકર અઠવાડિયાં ગયાં તેમાં બીજુ કોઈ દુકડીએ રોમેલની દુકડી એટલું જોખમ નહોતું એટલું, નહોતી એટલી બદાદુરી જતાની કે ન તો એટલી ઝડપ. બેલિનથગે તરફથી સતત ચળા રહેતા તોપમાર સામે પાનુ કેડ સમાણા ખાખીમા ક્રમા રહીને સરકરી ઈન્જનેરોને મધ્યજ નદી પર પુલ બિંબા કરવામાં મદદ માન રોમેલ જ આપી શકે. એની દુકડી 'બલિયા દુકડી' તરીકે આજ-ખાતી, તરત એણે રોન્ડ વૅલરી કબજે કર્યું અને ત્યારબાદ ચાર રૅન્જ એડમિરલસ સાથે ૩૦,૦૦૦ યુદ્ધકેળીઓ સહિત રોમ્યુંમાં સીધુ.

ત્યાં આફ્રિકામાંથી સેનાપતિ માટ્રી આનીના સૈન્યે જનરલ વૅલેક્ષના હાથે હાર ખાધી હોવાના સમાચાર આવતાં રોમેલને ઇ. સ. ૧૯૪૧ના ફેબ્રુઆરીમાં ઉત્તર આફ્રિકા રવાના કરવામાં આવ્યા. ટ્રિપોલી ખ્રિદિશોના હાથમાં જઈ પડવાની અણી પર હતુ ત્યાં રોમેલે નેપોલિયોનના જીતેલા સૈન્યના વિભાગી સેન્યને સંકરો મારફત ઠેક ગિહરની સરહદ સુધી પાછું મારી દેવાનું.

વૅલેક્ષને બદલે જનરલ આફ્રિકેને મુકવામાં આવ્યો, એણે રોમેલનો કટોકટનો સામનો કર્યો. બંને પ્રસે તુલ્ય યુદ્ધ આરંભ્યું. રોમેલને સારી જોડી ખુવારી સાથે પાછા હાથે પડ્યું. પરંતુ અગિયાર જ દિવસમાં ફરી પાછો તે એ જ જુદસાપુર્વક ત્રાટકી પડ્યા અને ખ્રિદિશ સૈન્યને ઠેક ગઝાલા ગિર-હારામ સુધી તગડી કાઢયું. એનો આ વિજય આસપાસ તે જ પશુ લગમગ આદર્ય બેસે હતા. સેનિકોમાં એણે ભારે આશ્ચર્ય પેદા કર્યું હતું. અને એ કારણે જ આફ્રિકેને, રોમેલ કોઈ અતિમાનવ હોવાની દલકયાઓ સામે, પ્રવેશમાં એના કલેષણ ધકેલે છે તે, પરિપૂર્ણ બહાર પાડે પડે.

ઇ. સ. ૧૯૪૨ના મેમાં એણે ગઝાલા મુકામેથી પાછું આક્રમણ શરૂ કર્યું અને ખ્રિદિશ સૈન્યને અલ-આમીન સુધી દાંબી કાઢયું. આ આક્રમણ યુદ્ધ હતું ત્યારે યુદ્ધકેળી તરીકે પકડાઈએ મેજર જનરલ રોમેલે હિંદી સૈનિક કેટીએને પૂરતું પાળી ગળણં હોવાની ફરિયાદ રોમેલ સમક્ષ કરી અને જણાવ્યું કે જો તેમને પાળી પૂરતું પાળી શકાય તો તેમને ખ્રિદિશ હથોળ પર પાગ મોઢકી આપવા.

રોમેલે જવાબ આપ્યો કે 'તેમને જનમ સેનિકોને માન્યબંધીમાં આપાય છે એટલું જ પાળી આપવામાં આવે છે; અરથો પ્યાહી. પરંતુ એણે કમેયું, 'હું તદન સંખત થાઉં છું કે આમ ક્રાંત્યન આવી શકે. જો રાત સુધીમાં પાળીનો પુરવઠો આવી ન પહોંચે તો હું તેમને પાછા સોંપી દેવા માટેની શરતો જનરલ રીચી પાસે મારીશ.'

રોમેલ અલ-આમીન પહોંચ્યા ત્યારે તેની પાસે કામ આપી શકે તેવી માત્ર આ રૅન્જો રહેલી. તે છતાં તે સિપાઈ થયા હતા— કોઈ સરકરી ઓટાદાનો નહિ પણ એક સામાન્ય ખંતુજનો આ પુત્ર. હિંદવરે એને તરત ફીડ-માર્શલ બનાવી દીધો. એની ઉમર ત્યારે પચાસ વરસની હતી.

હવે જનરલ ગોન્ડામરીને આફ્રિકાની કામગીરી સોંપાઈ અને

એણે આશ્ચર્ય-હાલ મુકામે રોમેલના 'આફ્રિકા કોર્પસ'ની સારી જોડી ખુવારી કરી. રોમેલ ત્યારે બીગાર હતો (જિનદગીમાં) એ પહેલી જ વાર બીગાર પડેલો) છતાં તે વધુ કુશળ માનવા જાગી બિપરી ગયો. વધુ સૈનિકો અને વધુ યુરવઠા માટે એ ક્યારની જ જમન હાઈ કમાન્ડ પાસે માગણી કરી રહ્યો હતો, પરંતુ હિંદવરે આફ્રિકાના યુદ્ધને કદિ જ મદદત્ત આપ્યું નહોતું. ખ્રિદિશો તેનું મદદત્ત સમજતા હોયને તેમણે પોતાની સૈનિક અને સાધનસામગ્રીની સારી પેકે વિકસાવી હતી, પરંતુ હિંદવરને મન તો આફ્રિકાનું યુદ્ધ એ ઈસીને લડાઈમાં રોકાણે રાખવા સિવાય વિશેષ કરા મુશ્કેલું નહોતું. મેજર પીટર લેવિસ કહે છે તેમ, 'રોમેલને જો તેની જરૂરિયાત મુજબની મદદ મળી હોત તો આફ્રિકાના આખા યે યુદ્ધના અંતનું સાક્ષી અલ-આમીન બની રહેત.'

પછી તો આફ્રિકામાંથી સાચી સેન્યોએ જ આક્રમણ આદર્યું. રોમેલ ફરી હિંદવરને મળ્યા અને આફ્રિકામાં જે જે જમન સેવ બન્યું હતું તે પાછું ખેંચી લેવાની સલાહ આપી. હિંદવર પૂર્વાર્ધમાં બની ગયા. રોમેલને એણે કાયર તેમજ પરાજયવાદી કહ્યો. જોકે હિંદવરે પાછળથી આ શબ્દો માટે માફી માગી, પરંતુ હિંદવરનું મુજબ કઈ રીતે કામ કરી રહ્યું હતું તે રોમેલને ત્યારે તદન રમ્ય થઈ જતા પામ્યું. ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીમાં રોમેલને આખા યે આફ્રિકામાંથી પરી રાખ્યામાં સેન્યોની સરહારી સોંપવામાં આપી એ બજલો જ દેવો કે પોતાના કાંચાનુટ્યા સૈન્યની કાશ્ત્રી ટેલી છે, છતાં તેણે આશ્ચર્ય થવા સાધીસૈન્ય પર એ વાર બર્ષકર આક્રમણ કર્યું; ફેસેનીન મુકામે અને મેડેનીન મુકામે. મેડેનીન મુકામે પાછા પડ્યા પછી ફરી એક વાર તે હિંદવરને મળવા બેઠકપોં ને આફ્રિકામાં સેન્યને હાથે જ બચાવી લેવાનો આમદ કર્યો. ફરી હિંદવરે તેને કાયર વરીકે વચાન્યો, એટલું જ નહિ, પશુ તેને આફ્રિકા પાછા જ ન કરવાનો દુકા કર્યો. 'આફ્રિકા કોર્પસ' ઠેક સુધી વખત સેના નાયકે લડતું રહ્યું. માદેનારું રોમેલે આંખે મદદત્ત રતીમારવામાં પણ

એ જ નજીન દાઘ ફાગ્નેડે તત્પરતા નહોતી બતાવી.

ઇ.સ ૧૯૪૪માં સાથી રાજ્યોના મુરોષ પરના આક્રમણ સમયે ધોમત્રેને નેધર્મન્દ્રસથી સ્વાર સુધીનાં નજીન સેન્યોની સરદારી હેઠળ તેણે પોતાના બહુ ઇચ્છાસ્પદ બંને નજીન સેન્યોનું દરબી સુધારવા માંડી. એની દૃઢ આનુષ્ઠાનિક કે આક્રમણને લઈ કાંઈ જ આજી શકારો, એથી આગળ વધ્યા પછી નહિ. દુર્ભાગ્યે એ ગાઉ નજીન સેન્યો પૂરતો સમય તેને હતો નહોતો રહ્યો. આમ છતાં થોડા જ ગદિનામાં ૪૦ લાખ સુધી એણે પાધરી સીધી. યુદ્ધનાં વર્ષમાં માત્ર ૨૦ લાખ સુધી નાખી શકાઈ હતી, ત્યારે સેન્યોએ કોઈક ગદિનામાં નાખેલી એથી અમળી સુધી એની હારની પ્રતિબંધને પુરાશે બની રહે છે. પરંતુ અહીં પણ સેન્યોની યોજનાને નજીન દાઘ કમળાંને રોકે ન શક્યો. આક્રમણને આરંભકરના દાઘ પર જ આજી શકારો એમ માનવા દાઘ ફાગ્નેડે તૈયાર નહોતું.

આની પરિસ્થિતિમાં સેન્યોને ખાતરી થઈ કે અમેરિકન સેનાનાયક અને સાથી રાષ્ટ્રોના સરેશીનાં પતિ આર્મિજનદોષરના આગળ ધપતા સેન્યો સામે ઝીંકાઈ શકાય તેમ નહોતી. એણે એ જ સાતની તબીબી રજાએ દિલ્હર પર એ બાળતનો એક પત્ર લખ્યો કે તે આગળ જ દિવસે સેન્યોના નિર્ધારણના ગિર અંદરિશ રહેશે એવો અભિપ્રાય રાશિતરો કે દિલ્હરે પદચાગ અથવા તેો આત્મચાગ કરીને શાંતિનો માર્ગ ખુલશે. કરી આ પદો લેખ્યો.

અને સેન્યો તેને જવાબ આપેલો (દિલ્હરને કારણે જ આફ્રિકા કોર્મોની થવા પામેલી દુદ્દશાને યાનિપૂર્વક સંબારતા) કે : 'હું એ આદર્શને લખું છું, નજીન પ્રલેને જરા થે મચાલ ક્યાંયિના, નજીનું મિત્ર એક મહાન સાનું નહિ રહે ત્યાં સુધી એ યુદ્ધ બની રાખવાનો.'

ત્યાર બાદ એકાદ અકચારિયું રહીને મળેલી નજીન લશ્કરી પરિવહનમાં સેન્યો અને ફોર્ડ લશ્કરેડોળોએ નજીન સેન્યો પાસું ને અંધી લેવાની મુશ્કેલી પર ટકાર કરી. એ બંનેની ચાતોમાંથી ચાતિને અંતિ જીલ્લત આ પરિવહન એકરોએ જ આગળ પડી, આ પરિવહનને અચારિયું બીજાના આનું હશે ત્યારે સાથી સેન્યોના યોગ્યતાના અપરમાં સેન્યોની શાહી આવી ગઈ અને એ સખત વધારો થોડે જ પખત હરિપતાલમાં રહી બાદ એણે પોતાને અગ્રહપૂર્વક હેરાલિંગેન સુધામેના પોતાના નિવાસરમાંને ખસેડાવ્યો.

ફોર્ડિંગેન સુધીએ એની આસપાસ બળ યુધાવા માંડી, કારણકે દિલ્હરને એ અગ્રિય થઈ પડ્યો હતો. દિલ્હરને હથવાની કાપવાનાં માવતરા પાછળ કોણે કાણે હોવાની શંકા હતી. દિલ્હરને હથવાની કાપવા માટેના ખરેખરા માવતરાઓએ તે સુધેલપરિવહનમાં નજીનની પ્રેસિડેન્ટ તરીકે સેન્યોને મુકવાનો નિર્ણય કર્યો.

દિલ્હરને દૂર કરવાનું સેન્યોને સમજાવવાનું માથે લેવાર અને તેમાં સેન્યો થવાર હતાં મેચર ટી. કાર્ટ રૂઢિંગ. સેન્યોનો અગિયર હતો સેન્યો-ધૃતિવાન અને સામિત્યપ્રીય હતો.

દિલ્હરને હથવાની કાપવાના પર્યવસી સુધય વ્યક્તિ ડી. ગર્ડનર, કૌન્ટનનરબ એક તથા ડી. રૂઢિંગેન પદેલેથી નજીન કરી રાખ્યું હતું કે માવતરાને સમજાવવાના માટે કોઈ એવી લોકપ્રિય વ્યક્તિના કાષમાં સમજાવવા સૌંપણી પડશે, જે કોઈ અંધાર રાજ્યનાં રોમનની પ્રલેને પૂરેપૂરી ખાતરી હોય, અને એ સુણો ધરાવતા હોવા ઉપરાંત દિલ્હર પછી વધુમાં વધુ લોકપ્રિય વ્યક્તિ કોઈ હોવો તેને સેન્યો જ રહેશે એના પર એગની પસંદગી થતી.

ફોર્ડિંગેન સુધીએ સેન્યોની મુશ્કાલ હતી રૂઢિંગે નજીનની રાજ્યશી અને લશ્કરી પરિસ્થિતિની ચર્ચા કરી. યુદ્ધની બાબતે (માર્ચ, ૧૯૫૦)

નજીનની દાઘથી થઈ હોવાની જાતનો સેન્યો તરત સ્વીકાર કર્યો. 'તો પછી શું કરવું થશે તેનો તમે જ વિચાર કરી લુઓ.' રૂઢિંગે બહુબોધ : 'તેના બે-ચા દેશમાં વધા અઠસો દિલ્હરને રૂઢિંગે રૂઢિંગે પાસથી તેના પદચાગની નહેરાર કાપવાનું વિચારે છે.'

સેન્યોએ અંતિ આંતરીથી ત્યારે, કે તો. ૨૦મી મુદ્દે દિલ્હરને બળ લેવાના પ્રયાસ થયો ત્યાં સુધી, તેને એવાતની ખબર નહોતી કે એ માવતરામાં દિલ્હરને નારા અપેક્ષિત હતો. રૂઢિંગે જેમ આ પત્ર સેન્યોને નહોતી જાણતી તેમ દિલ્હરને દૂર કરીને સમજાવો પ્રયત્ન એને બનાવવાનો હતો. એ વાત પણ નહોતી કરી. સેન્યોએ દિલ્હરને દૂર કરવાની વાતમાં સંમત થતાં માત્ર એટલું જ લખ્યું : 'હું માનું છું કે નજીનને અચાવવાની ખાતરી ફરજી છે.'

અંદરખાનેથી નજીનના મુદ્દે દારા અથવા લેવાની આરતી તત્પરતા છતાં સુધેરારતે તે એના વિનયસંકલ્પ ઉપર સુધી મોગો નહોતો પડ્યો એના દિલ્હર પરના હેવાલોમાં નિરાશા નીતરતી પણ સુધેરારતે તે એનું સંન્ય પોતાની તાકાતને કહી કહી અર્ચા રહ્યું હતું.

ઇ.સ ૧૯૪૪નાં એકાદ બરની ૧૪મીની બપોરે જે એસ. એસ. સેનાપતિએ એ હેરાલિંગેન સુધામેના સેન્યોના ધરની મુશ્કાલત સીધી. એમની સાથે એકાદ કાપ વાત કર્યાં સેન્યોએ કપલે મળેલ પોતાની પત્નીને મળવા મણી અને સૌંત યુધાર ચઢેરે જાણ્યું : 'હું અંતિમ વિદાય મળવા આજે છું. પા કલકર્મમાં જ હું સુત્રને બેસીશ. દિલ્હરના ખુનના કાવતરામાં મોટો કાપ હોવાનું એ લોકો માની રહ્યા છે.'

સેન્યોએ એ વિષયો મુકવામાં આવેલો યો સૌ અંતરિય આપવાત કર્યો. અથવા તે બંધિની લોક-અગ્રહાલ સમક્ષ આ થયું : 'એ લોકો હો માંવા પણ છે, સેન્યો પોતાની પત્નીને જાણ્યું : 'અને એગના કહેવા પ્રમાણે મળું સેકમાં તો બધું પતી જશે.'

કારક સેન્યો પોતાના પતિને બંધિની લોક-અગ્રહાલ સમક્ષ આ થવા વિનયી એવો, પણ સેન્યોના હતી. એને ખાતરી હતી કે પોને વિષવાનું આગ્રહ કરી તો એને છપતો તો બંધિન પહેાંચવા દેવાનું નહિ જ આવે, પણ દિલ્હરની ધમ્કાને આગ્રહ કરતાં પોતાની પત્નીને મુંઝવે કપર શું કીતે તેની પણ બંધરકરકપર તેને હતી. કોઈ જીલ્લત, એ એ વિષવાન રસીકરી લે તે માન્યેર દેશકિંગની તથા સાલિલાણની ખાતરી અંતરમાં આવેલી.

સેન્યોના નિર્ણય અંદર રહ્યો. એ નીચે લતવ્યું અને પેલા સેનાપતિએ સાથે ચાકીની પાછળી જીલ્લતમાં ગ્રીકાપ થયો પછી સ મિનિટ બાદ સેન્યોનું અવસાન નહેર થઈ ગયું.

દિલ્હરે પોતાનું ચેર લઈ લીધું.

આજે એ સેન્યોનું મુદ્દામાં એની સારી સીનેસીને ધરીને લેડેલા મુલક નિમણ બીજું કોઈ કમઠારીને કરી શકે જ એટલે એના જ સમજો આ નીચે ઉતાર્યું છે, જે એ મહાન સેનાનાયકને માટે એક ફાલતાપૂર્ણ અંતરિય જેવા બની રહે છે :

સેન્યોએ એ માર વિશ્વ પ્રસંગે જ લેખવાનો એક મગાસાર હતો. અગ્રી દિલ્હર અને શીરે ધરાવનારી બંધિન એ વિશ્વ ન બીજો કે. રજૂરે એ 'ને'ના નેટલી જ બહાર હોતો ને એના કરતાં વધુ રસય મગાનો; મુશ્કેલી જ એ પેશદમ હતો, પરંતુ એના કરતાં વધુ મગાસારવાળો. યુદ્ધપરિસ્થિતિમાં એ સેન્યોના નેટલી જ અગ્રી અને ડેડા મગાનો હતો... સરસ વ્યક્તિ અને મહાન સેન્યો :

Among the chosen few,
Among the very brave, the very true.

એ

[૪]

કાલે મહિના બાદ વાસનું લોહિતાંત્ર મંદિર પહોંચ્યું તે તેમાં મંગળનું વિજ્ઞાન સમજાવવાની ચોતાની તૈયારી એણે લેઈ લીધી. ટંકરે ત્યાં સુધીમાં કશી ખાસ કામગીરી નહોતી બનેલી. આ નહેરોત મતાં એણે બીજા કાલના પહોં પહેલાં ત્યાંની મુલાકાત લીધી. મંદિર ગોળાકાર હતું અને સાત ટેકાની બાંધેલું હતું. એની હલ તથા બારીઓનું રંગાપત્ર ત્રિકોણાકાર હતું અને નીચેના પ્રકારમાં 'લોહિતાંત્રમંદિર'ના નામ સાથે એ આણે છે ચતુરતર લોહામાં બળ્ય-તાની છાપ પાડતું હતું. વચ્ચે કાળા પરદા સાથેનો એક પ્રયોગમંચ હતો. તે નક્કર ધાતુની હીવાલો સાથે તૈયાર કરેલો હતો.

'બહુ સરસ રથાન છે, નહિ?' ટંકરે બહુ આશ્ચર્ય પૂર્વક નિરખી રહેલો જોઈને વાસનેની નજીક આવતાં જોઈયો: 'હતમાનાં વાળાં સિવાય બધું ધાતુનું જ છે. આ મંચ પરથી હું તમારી પૃથ્વીને ચિત્ત-શક્તિનો મહિમા સમજાવવા માગું છું.'

'ક્યારે?'

'આજે જ રાત્રે આઠ વાગે.' આત્મસ્વાધ્યાય રિતત સાથે વાસ જોઈયો: 'કુરોહ્મના...તમાગ પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનીઓને ને મિંગંચ્યા છે.' 'કોમ? ' વિચારમાં ગરકાવ થતો ટંકર જોઈયો અને પછી તરત બહાર નીકળ્યો. એ આખો દિવસ એણે નિષ્ક્રિય વિચારમાં જ ગાળ્યો. સંતે ફરી પાછો એ લોહિતાંત્ર મંદિર પર પહોંચ્યો, તો પ્રવેશદ્વારે જ બેઠેલી એન વિનગેટ તેને સત્કાર્યો: 'બોહો, જુના-ધિરાન જાને જ પચાઈ છે એ જ આ એક અદના ઓકરીને આપના સાતિધમાં રાખવા કૃપા કરો?'

'હૈ-ના, ના, -પણ' ટંકર જોઈનીમાં અકળાતો જોઈયો: 'જેન, ગને શું સમજ?'

'તમે પુરુષો શું કોમ સમજ બેઠા છો કે કોઈ સ્ત્રીથી તમારી હરીફાઈ જ ન થઈ શકે? જામી પ્રતિજ્ઞાનો હમરો પુરુષોને ખરોને?' જેન બોલ અવાજે જોહતી રહી: 'પણ એ ખ્યાલ જ જોતા છે. મારી ઓર્ડિસમાં ગાલી સધળું પૂછી જના છતાં એની પાછળના ઘરાણની મને ગંધ સુઝાં ન આવવા દેવાની કુનેહ તે વાપરી હતી ખરોને? પરંતુ તારા મોંએ નીકળેલો એકેક સબ્દ મને યાદ છે. જોબલ કાઠેનની માંજની આંખો ને તેના કદના વર્ણન વખતે તને બિખેલા આશ્ચર્યનું એ જરાજન નિરીક્ષણ કરું છું. હું. એક અજુબ છોડરી, સોલિસ વાસ સાથેનું તેનું સાચું સગલ રાખી છું. જેન વિનગેટ આ રહસ્ય પરનો પરદો ઉઘડવા માગે છે અને એ ઉઘડાશે ત્યારે 'હૈરિયન' બીજાં સો પત્રોને કેવાં પાછાં પાડી દેશે?'

'કોમ કે? નાહાન કહીની!' ટંકર ઉત્તેજિત બની જોહી બેઠ્યો; પણ પછી ડેટો પડી જોઈયો: 'પણ-હા, એ મારો જ વાંક હતો. હું તારી આટલો જોહતો બિના નહિ રહે એવો ખ્યાલ મને તે જ વખતે આવવા દેહડતો હતો.'

'કંઈ નહિ; ચુક અને-અને પ્રેમમાં બહુ જ બાજબી ગણાય છે.' જેન જોહી: 'આપણને બંનેને એ રહસ્ય હાથ કરવું છે; અને બંને વતીગાનપત્રોમાં કામ કરનારાં હોયને આમ તો રહ્યાં એકબીજાં

એ યુવતીને કશી પણ આધાર વિનુ તેણે હવામાં અદરશથી જતલી.

હરીક; એટલે આપણા વચ્ચે સહકાર તો સંભવે જ ક્યાંથી? વળી મને જોબલ કાઠેન અને સોહીવસ વાસ એક જ હોવાની પૂરે પૂરી ખાતરી નથી. સૌ પ્રથમ તો વાસના માથાનું કદ. કાઠેનનું માથું તે કે મોટું તો હતું જ, પણ આપણું નહિ.'

'હૈ, મને પણ કેટલીક શંકાઓ તો છે જ; આગે દેખા બધા.' જોવા ટંકરના જવાબ સાથે બંને મૂળાંમૂળાં મંદિરમાં પ્રવેશ્યાં.

પ્રકારથી અજાણતા પ્રયોગખંડ પ્રેક્ષકોથી ચિત્તાર બરાહ ગયો હતો. પહેલી જ દારમાં સધળા વિજ્ઞાનીઓ બેઠા હતા, જેમાં સર મેડરૂથી બાક આગળ તરી આવતા હતા. જેન અને ટંકર વતી-માનપત્રોના પ્રતિનિધિઓને માટે રાખવામાં આવેલા ડાબી બાજુ-ના ખૂણા તરફ જઈયા.

મંચ પર વાસના દેખાવા સાથે યોધાટ શાંત પડી ગયો. ચોતાના હાથ વડે શાંત રહેવાની સંજ્ઞા કરતો મૂઠું અવાજે તે જોહવા લાગ્યો:

'માસ પૃથ્વીવાસી મિત્રો! આ મંદિર મેં તમને સમર્પિત કર્યું છે. અહીં દર્શાવવામાં આવનારી ક્રિયાઓ મંગળના વિજ્ઞાનની હરો, અને ચિત્તની શક્તિમાં તમારી સંપૂર્ણ અક્ષા બેસવા સાથે મારુ કાર્ય પૂર્ણ થશે. કેટલાક ક્રીમતી-એટલેકે મંગળના ચલ માટે ક્રીમતી-એવા પદાર્થોના બદલામાં તમે એ જ્ઞાન પણ મેળવી શકશો. હવે જે રત્ન આપતા હો તે આપણે આપણું કામ શરૂ કરીએ.'

પથેક માટે તે શાંત બેઠો રહ્યો. કપરથી એના ગરતેક પર પીળો પ્રકાર લેવાઈ રહ્યો હતો. ધીમે રહીને એણે ચોતાને જાગ્રુક હાથ હલાવ્યો અને એક વેરાશ્વવામાં એક પાતળો યુવતી આકાર ધરતી દેખાઈ. સંપૂર્ણ આકૃતિ અપનાવ્યા બાદ સંત્રિમત નમન સાથે વાસ તરફ આગળ વધતી તે પાછી હવામાં એ મંગળની જાળને આટર્ય થઈ ગઈ! એ જ નીતે વાસે એક તાળી પાડતાં પશીનું પીંજરું દેખાયું અને પાછું અદરશ થઈ ગયું.'

પ્રેક્ષકો મંગમુગ્ધ બની જોઈ રહ્યા હતા. વાસે કશીક પારદર્શક ધાતુના એ ગોળ દર્શાવ્યા ને એકબીજામાંથી પસાર થઈ શકતા

દત્તા' પહેલાંની નીચુની પાછી રેનાનના પોશાકમા દિગ્ગજિયર ચા. કમા આવાર પિના તે દવામાં અવર લટકાની રહેલી જીભડી હતી. 'ચિત્તરક્તિનો પ્રભાવ' વાસ પોતાના વિરમિત પ્રેક્ષકને નંબીધાતો બોલ્યો અને પછી સર જુરુની બાડ તરફ ફરી જીભડી. 'સર જુરુની' આ પની પ્રતિષ્ઠા તે સકાંથી પર છે. આપ નહતે આપની આની ખાતરી કરી શો છો.'

કુલદત્તને વશ થઈને સર જુરુનીએ વાસનું આગરખૂ રચીકાનું. પેલી છોકરીની ચારે બાજુ પોતાની લાકડી ફેરવી ને બેઠે ખાતરી કરી લીધા બાદ ચક્રિત બાંધે એ પોતાને રચાને પાછા ફર્યા.

વાસે ગંદ રિગત સાથે ફરી એ યુવતીને અદરશ કરી દીધી. પછી તેણે પુષ્પવતા સાજેનો, પ્રચંદ અંજાવતો, ધખધખતાં રણો અને એવો તો પ્રચર ધ્રમલ ધખતો દશોભો કે પ્રેક્ષકને થોતે નહોતો પિસુચિયસના અંતરાણમાં દોષ એવો ન બાસ માય.

'આ તો ચિત્તવિદ્યાની તદન પ્રાયમિક સિદ્ધિ છે. દિગ્ગજિયર સાથે રજો કેડ તેને સંજોવતા. હવે પછી અવારનવાર આવા જીભ પછુ પ્રયોગ અદી થતા રહેશે. આપ સૌની ચેલામાં આ સેવક દાખર છે.' એટલું હતો વાસ તાળીએના મડપડાદ વચ્ચે નીચે જતોયે. મેઝની ધોમે ધોમે વિખરાવા માંડી. એ તદન પાંખી થઈ જતાં વાસે જોયી પોતાની પીઠ ફેરવી કે સર જુરુની તેની પાસે પહોંચી જઈ તેને રહેવા લાખ્યા: 'વાસ, હું આ બધું કેમ કરું છે તે જાણવાને રાજ હું નથી કરતો. દરદરનાં દરખા કરીવામાં. યુવતીને અવર રાખવામાં તને ખેલેલી સફળતા ગને નથી સમજી. પરંતુ આ બધું છતાં મને તારી કાઠી વિશેષ પતી નથી પડતી. હું તો માનું છું કે આ બધી બનાવટ છે, નરી બનાવટ.'

'એટલે' ની પ્રશ્ન સાથે વાસનાં કાળાં બનાં સંજોવાયાં. 'હું તો કોવા ખચાલમા હતો કે તમને હું પૂરે પૂરી પ્રતીતિ કરાવી શક્યો છું.' 'શુદ્ધ નહિ. હા, તે મને ચક્રિત થયું છે; પણ એવી વિશેષ છું નહિ. અને એ છું ન છુપાવતો ન હોવાનો તારો દાવો હોયતો' આ બોલે પ્રયોગરમ્ય હતું તપાસવા માગુ છું.'

આ વાતચિત કાને પડતા ને રક્ષાસહા પ્રેક્ષો ચોલીને વાસ તરફ તાકી રહ્યા હતા તેમના તરફ ફરતો તે બોલ્યો: 'મિત્રો, આપણી વચ્ચેની એક વ્યક્તિને રીકા પેદા થવા પામી છે. હું પૂછું છું કે એ રીતે તપાસવાની ઉંબા રાખવાને બીજા કેડ કરાવામાગ્યો છે ખરા?'

'હા, હવે જોનેને પછીને સદ્યે નિશ્ચયપૂર્વક આગળ આવ્યો.

'આશ્ચર્ય' ની વાસ બોલ્યો: 'તમને તો પૂરતો સંતોષ મળ્યો હોવાનું હું માનતો હતો, જા. તને? બસે તમે ય આવો.'

વાસના આવા શીઘ્ર દલીલકારથી સર જુરુની બાદને પછુ મેણું આશ્ચર્ય નહોતું લેખન્યુ.

બાંધ, દંતર તમા જોને વચ્ચે આગળ પધ્યાં, એમની પાછળ પાછળ વાસ ચાલતો હતો, જ્યારે વાસની પાછળ કુલદત્તપ્રેરિત પ્રેક્ષકો. બાંધે એ પહેલો આમથી તેમ દેખાંચો, બોતાને ટોચી નેજ અને પૂછુલેકેર પછીને જમીનને પછુ ટોચ માંડી ખાતરી કરવા માંડી. દંતર અને જોને મળીને બોતાને તરફ વેલું તપાસી જોયો. લગભગ અરધોએક કલાક સુધી પછુએ પોતાને સંતોષકારક રીતે તપાસ કરી નેજ અને પછી હકકે સારમિંદા ચઢેરે પાળું ફર્યાં.

'અજબ કોતુહલ' દાઢ પહેલો પોતાના મરત પર દાઢ ફેરવતા સર જુરુની બોલ્યા: 'સંતોષ અને જમીન તો નકર ધાતુનાં છે. કોઈ ધંત્ર કે બોલર પણ નથી જાણ્યાં.—સિવાય કે એ સમજી-સંજોવન—માસ દિગ્ગજિયર હોય.'

'અને તેય આલકા નંબીયમુદ પૂરે? વાસે તદન સંતોષ પૂર્વક સવાર થયો. પરંતુ સર જુરુની પ્રતીતિ માટે તૈયાર નહોતા. 'તારી એ હોશિયારી બસે ક્યાગત સુધી ચાલ રહે, પણ માંડે મન તો આ બધુ માન બનાવટ ન હોવાની સાબ પૂરે છે.' હકકે અંજાવ્યું કે હકકે ચીકમાં આટલું જોયી એ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

વાસ માત્ર હસી રહ્યો હતો. એ દારવ્ય ઝીલતા શેષ પ્રેક્ષકો બહાર નીકળવા માંડતાં મુગમુગાં એકબીજા તરફ તાકી રહેલાં. જોન અને દંતરે પણ ત્યાંથી બહાર નીકળ્યાં. બેનના મનમાં એ જ પ્રશ્ન ચોળાઈ રહ્યો હતો કે, વાસ ખરેખર મેંજનિવાસી હતો કે પછી આ દુનિયાનો એક હરેલાઈ તમાસાનો?

[૫]

દિવસો વીતતા જતાં આ લાલ નડગરે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પાલનગરને પોતાના નડગરે વશ બનાવી લીધું હોવાની હકીકત રખ તેમ જ ઉદ્યોગપ્રેરક બની રહી. એનું આસામાન્ય વ્યક્તિત્વ, એને અજબ વલેસમાન, એની અનન્ય શક્તિ, એની એકવાર પણ મુશ્કાત લેવાનું પરીકરણ કરી લેવાં હતાં. એનું મંદિર જન અને ધન બંનેથી ઉમળકાવા માંડયું હતું. ગરીબો પ્રત્યે બનાવવા માટેની સદાતત્તુમિતિ એને એ વર્ગમાં પ્રિય બનાવી દીધો હતો, જ્યારે શ્રીમંતો એની પ્રિયતા વાગવા સામેથી તાણાંના ડમલા કરતા હતા.

સમરેત યુદ્ધે વડે તો આ બાળકમાં રસ લેવા માંડ્યો યુવાન-ટૂડ રેટરેસે સરઆતમાં તો ચોક્કસ રીકામક વક્ષણ દર્શાવું, પરંતુ પછી એ પણ વાસનો મહિમા સ્વીકારવું પામી ગયું. અમેરિકન પત્રો એમની લાક્ષણિક રીતે વાસને જમતની આકર્ષણ અભયથી ખૂબી વશ મંડી જડતા. સાહમાનસમાં છોડે સુધી પહેલી ગમેથી વીર-પૂજની નીપડાને કાણે સોલિવસ વાસને અખિલ જમતને અધિવાસક બનાવવાની લાખી સંવેસામાન્ય બની રહી હતી.

પરંતુ દંતરને જોમાં જમતા બધોને સંજોવ જાણતો હતો. એજર કાઠેન? અમેરિકન કરીને પણ સોલિવસ વાસ અને એજર કાઠેન વચ્ચેનો સંબંધ શોધી ન હોયો નેજાં. અને સમય જમતને તે પોતાની આજુ નીચે આણી કે તે પહેલાં તે ખુલ્લો પાડી દેવો નેજાં.

પછુ મુશ્કેલી એ હતી કે સોલિવસ વાસ કદિ તેનું મંદિર કાઠેન નહિ. આખી થે વખત તે ત્યાં જ રહેતો હોયને તેની જાણ બહાર મંદિરની પૂરે પૂરી તપાસ કરવી અશક્ય હતી.

દંતરે જોનેને પોતાની અનરિયિત આશ્ચર્ય છતિ કહી બતાવી. જોનેને પણ રીકા ગમેથી ન હતી; એટલું જ નહિ, એણે આગળ તપાસ પણ ચકાવી નેજાં હતી મંદિરના અંદરમાં માઇલ સુધીના સપળા રેડિયો ધરાવનારા એને એમના રેડિયોના અવાજમાં કંતો વિષેખ આવતા હતા કે રેક એ એણે પછી નેજાં, એના જવાબ ચોખ્ખા નકારમાં જ મળેલો. વધુ ખાતરી કરવા વીનજીધરને પણ પુછાવી નેજાં, ત્યાંથી જવાબ મળેલો કે એકાદ વીએકમાં વપરાય એવી પછુ વીનજી વાસના વિજ્ઞાનમંદિરમાં નહોતી વપરાતી.

એવટે નંને એ માનવમાત્રને માટે અસકય ગણ્યાં એવી રિયિતમાં વાસની પાસે પ્રયોગો કરાવવાનું નહીં હતું. આ માળકમાં એણે સર જુરુની બાંધની સલાહ માગી અને એમણે પોતાનો સહકાર આપવા તૈયારતા બતાવતાં, પછુ જાણવાસના મંદિર પર પહોંચ્યાં.

'કોહોહો, આવા મારો, આને કંઈ આ બાલુ?' વાસ એમાં રવાગત કરતો બોલ્યો.

'જુએ, વાસ, તમે નહો છો તેમ મને તમારામાં બહુ શ્રદ્ધા (અવસંજાન આગળ પૂછે ૧૦૩ ૬૫૨ નુબો)

આ પછી કારખાનું ભેડું, એના ટર્ન-એબ પર ફર્યા, સ્ટેર નિહાળ્યો, કેબિનમાંથી સિગ્નેલોની માથા ભેઈ, ફાટક પાસેની મથાની નાની બંગલી ભેઈઃ હવે સામી બાલુની ફાટકમાંથી પેલી ગમજબજાડાભેલાયેહજીયે ત્યાંએકત્રાંગેયો-તુટ્યો બંગલો છે. ત્યાં આમારા—આખા કારખાનાના નવરોજજીકાકા રહેતા. બહાર બળ્બુટ બાંધાના, અડીખમ ફેખાતા, ભેટાં બીકલાગે એવા એ રેલવેના કોન્ટ્રીક્ટર હતા. પેરોટકે સુખી, પાંસે માડીયોડા અને રતમાવે ગિલનસાર. છતાં નવરોજજીની ત્યાં હાક વાગતી. નેહલા એનામાં તાપસ, તેરલા ન પ્રમાણમાં એનું ફિલ ફાગળ.

સાંજનો પહોર યતાં ન સફેદ ઇત્રીબંધ અક્કડ અંચરખું, માથે નાની ટોપી ને બાલુમાં ટપ-કીની પાકડી રાખી, હાથમાં પીપો. ચીકડીનો રમાલ લઇ નવરોજજીકાકા ધોડાભાડી-માંની કળના, ને ફાટકવટાવી કાંપની કંજળમાં જતા. ફાટક બંધ હોય તો નવરોજજી રોક નરા ખંખારતા. બસ, એટલું ન. ને તરત ન કેબિનવાળો, આભાલુ ભેઈ, ટ્રેન કે એન્જિનને આવવા-જવાની નરી વાર હોય તો ફરવાભે

હધાડી આપતો. ટોઈવાર આમાં અફતત થઈ જાય, અને નરા મોડું થાય તો કોળેના કૂતરો પુછડી પટપટવતો માડીમાંથી નીચે ઊતરી, કેબિન સામે નજી ઊભો રહેતો અને હાથું કાઢી કસાની લેતો. દિલના દિલવાર, બહદારમાં એકા અને રવજાવમાં માયાણુ, આ નવરોજજી કાકાની સોને સારી હુંફ હતી.

એમ એક વખત એગારી ધોડામાંથી કાંપમાંથી પાછી ફરીને અમારા ધર અને મથાની બંગલી વચ્ચેના આંખા પાસે ઊભી હતી. એવામાં એકાએક કાળાંમેશ કપડાંમાં એક દાદીવાળો ત્યાં ધસી આવ્યો:

‘નવરોજજી શેકાં અહલાની વસગ ખાદને કહું છું—આટલો એક સુખન પાળો; બીજી વાર નહિ આવું.’

‘કાન મુરતફો? પન હવે મું કે’? ને તારા બાદને કહી દીધું છ, કાલ સવારે આવજો. ભ.’ નવરોજજી રોક બોલ્યા ને ફાટક ઊપડતાં એમની માડી પાટા બોળી ચાલી ગઈ.

મુરતફો તે કાલેનો બાહ; અને કપાલ ને નવરોજજીકાકાને બળારથી. ભડી દાદીવાળો, બાંધીદસીવા એ મુરતફાનું આગળપાળખનું નામ તો મને યાદ નથી, પણ એની પેરી દાદી અને કાળી ફેજ બજારબર યાદ છે અને કોનો લાપરવા ચહેરો. હજી એ નજર સામે તરવે છે

મુંબાઈથી અમદાવાદ જતાં વડોદરે માડી ઊભી રહે છે, ત્યાં એનું એન્જિન નળ્યાં ઊભું રહે છે તેની ડાખી બાલુ ભેજો તો પાછીની ટોપી નીચે ફૂડક ફૂડક કરતું એક પંપએન્જિન ચાલતું સંચાળરો. ગોધ-રાની માડીના પાટા બોળી ગયા કે એ પંપખાનામાં. ત્યાં મુરતફો પંપદૂધવર હતો. પણ તે પહેલાં એ નાની માડીમાં દરાવર હતો.

નાની માડી એટલે વસવામંતરી (વિશાધિત્રી)ની માડી, હબોઈની

બાંધ ગડદિયાં

[આપકથા]

લેખક

ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

રેલ—પાછળથી માયકવાડી રેલવેથી નળીની ચઘલી તો. એ માગ પરના એન્જિનો પણ ત્યારે મોટા સ્ટેશનના કારખાનાની દેબરખ હેઠળ ચાલતાં. એટલે ચિમનલાલ રોકના બાલુને મુરતફો સાથે ઘણી વાર ફરતાનું મળતું. મને કેરે બેસાડી, મોટા એન્જિન પર વડોદરે લઈ જઈ. ત્યાંથી ફરી ફેરેબેસાડી, ‘ફડ ફડફડ’ મોઢે માવડો દબાવલો-રવાં દોડતો, ને તીચે ઊભેલા નાના એન્જિનની પેરી પર બેસાડતો.

એક દિવસે એ નરા પુશાંમિલનમાં હતો. ‘નન.છે, નન. આ-પણી માડીમાં આને નન છે, બાલુ સેક; ચલો આવો.’ કહી મને બાલુના એકે ડબળા પાસે લઇ ગયો. ‘અઈ! બેન્ડ બન્યો’ કહી નન સાથે આવેલા ચારપાંચ વાળંબાળાઓ પાસે બેન્ડ વધડાવ્યું.

એક વાર તો કોણે એની બનવાળી ટ્રેન એકાએક કપાંક અધ-વચ્ચે જ ઊભી રાખેલી. પછી માથે હાથ ફર રહ્યા નેહું મોડું કરી એ ઊભો રહ્યો: ‘સાચી સિક હો ગઈ!’ પાંચ છ લોકો ઊતરીને જેવા લાંબા, અને બનવાળા પણ મુરતફો પાસે નળને ‘હું ચલું બાઈ, હું!’ એમ પૂછવા લાગ્યા. મુરતફો રડમસ ચહેરે બોલ્યો: ‘સાચું એન્જિન બચડી ગયું!’ પાંચેક કલાક એમ જતાં માર્ડસાહેબ એ બાલુ ફરક્યા. પછી મુરતફો અને માર્ડ કંઈક ઘુસઘુસ કરી અને માર્ડસાહેબ પાંઠા આંધ્યા થયા. વખત તો વીતવા લાગ્યો, અને બનવાળા કાંચાની થા થવા લાગ્યા. એને એક જમ મુરતફો પાસે એન્જિને કમરથી: ‘બાઈ રોજાળ, ચલાયને, અમારું મુરતફો નળયસે!’ પણ હઈ મુરતફો ચળે નહિ. પછી વળી પાંઠા માર્ડસાહેબ નરા મત્તકાતા ચાલકાતા આવ્યા. હવે મુરતફો હથોડી ફાડી, બેચારવાર માડીની આસપાસ આંડા મારી, અમથીતેમ એન્જિનને ટીપતો, સ્ટીમ લીક કરતો. થોડા બચાને કરતો, એન્જિનને માળો દેતો બળકાચો: ‘મારું નસીબ! હવે બેસો.’

તુસમે અભાગું છું.’ કહી એન્જિનની ગરાબર સામે જઈ ફંડાબેલા ચલાને બોલ્યો: ‘ઓ મારી મા! ચાલ હવે.’ ને પછી હથોડી વઈ બેચાર ફેંકાણે ફરી આગતેમાડતો, પેડાંતપાસ-તો એન્જિન કપર ચડી ગયો ને પુરકારાનો દગા બેંચો બધાને બાંધ મારી બોલ્યો: ‘ચાલો, બધા બેસી તો ભજો. ચલાની ભેડે છું, પણ ચાલ્યા પછી ઊભી નહિ રાખું.’ અને માડી ઊપડી. બીજે સ્ટેશને માર્ડ મારતર પાસે નજી એણે બનવાળાઓ પાસે લીધેલા આંધલાની વદ્યબળી ફરી ટીપી. અને દબોહ સ્ટેશને ખાસરી ન્યાત કડાવી! આજ દાવપેય પચકાન વાર એ લડાવંતો, અને એમ બનેલા પારીથી પાંચદસ રૂપિયા પડા-

જનો સાંજે અમે પાછા ફરતા. ત્યારે વળી એક મિહાન-ની ટોપણી પખુ
મારે માટે સાથે લઈ લેતો. પાછા ફરતાં લહેરમાં ગાડી ઢાંકતો, ટોડતી
ગાડીએ ખીતો ખાતો ને સાંજે મને ઘેર મૂકી જતો.

કેળિન કપરના ડાહ્યાદાહી એક વિષય કહેતા હતા : 'શું કરે ખીવાડાં ? મેં જ એને આ તુરેણી બતાવેલી. ડાહ્યાધરી જરા આજળ મોઢેલી રહેના પર હું નોકરી કરતો હતો. ત્યાંને બેઠેલા લોકોને દીકરી બહાર, એની અને બહાર, અને મુરતી કપર આઠવાની મહેર, તે એને એક નાહિ પછુ દીકરી ! લગનની મુસીબત ! કેલે તે શું આપે ? એટલે ખીવાડાં પોતાની દીકરી એક પાશુબાન બનેયા પાસેથી આંદાલ લેતો હતો ! એક કરતાં પછુ એને ડાહ્ય પાંચ દળી, એટલે બીજે દિવસે જરાયે નવજોજી રોડેને ત્યાં બિણડી ગયા હતા. અને બતા નવજોજી રોડે એની દીકરીના લગનની મોઢ સાંગી દીધી હતી.

સોયેશ્વર, લલ્લુગર અને તાગજી એ ખીલ ત્રણ દેરાબદો ખાસ માનનીતા હતા. સોયેશ્વર, તે દેવદેવોમાં 'સોયેસર ખેડાવળ' નામે યોગજાતો ડાકોરનો ખેડાવાળ ચાક્ષુજી. છઠે 'સરસ્વતી'ની કૃપા! સાધારણ માન તો એ સમજે જ નહિ. વિરોધજી વિનાનું વાક્ય નહિ. કોઈની તારીફ કરવાની હોય તો થે સોયેસર બેચારે તેમજથે મૂઠી જ દેતો! ડાકોર, ખાસથી સરીસે, આગે નેજથે તો દેરાબવ ને જરા બોલો પણ બેચારે છતાં છસે કહોડો! કમવ નેવી પણ નહિ, કે ધીમેધીમે વહેરે. આ તો એક પાસે જ બે હુકડાં અને ધા પર બાર દેવા પાછી માળ! પરંતુ છપની નીચે પછી કંઈ નહિ. ગાત્રમાં મેલ નહિ. યુસ્તકો! મને કહોડો ફરવા લઈ જતો, તેમ સોયેસર મને ડાકોર લઈ જતો. ડાકોરખાતમાંથી સવારે યેગિન નીકળે કે અમારી સવારી બેપડે. પહેલાં જ્યારે ચોટ રજતજ પડાઈરે, અને ટૂંલ હાઈ પાછા ડાકોરખાતાં આગળથી ગોધરા કાઠીનથી ડાકોર. રરતે એ જ ઝાંપો આવે, પછી તતત અમારે બંધકો આવે, પરંપિનું કંવિન કરીએ. કે બપુંજવાટાળેજ પડાર ચલુ લઈએ, અને એકે દાયક દલાઓના કીરોએ બળુ મળ પડતી. રરસરે રરસરે બોલા રહીએ. સોયેસર રરતે ભગફળ, ભંજુ, રાવણા, કમરણ, નેજે મળે તે વેચાણ છે, અને અમે સવારથી જ ખાવા માગીએ. સાથે બાણુ તો કડી થેલા જ નહિ. ડાકોર પહોંચો, એને ઘેર નહાણ, રણુડોડરાવણનાં ફરોને જઈએ, ગોમતી પર ફરી આવીએ, અને પાછા ટૂંલ પર આવી જઈએ. વચે જઈએ ખરા. પણ અને તો ડાકોરનું માગણ અને ત્યાંની સાદર ખાવામાં જ મજા પડતી. બા મને ડાકોરજ આગળ મૂક્યા પેશો. આપતી, તે સાવનીરે મંદિરમાં મૂકતો અને થોડું માગણુ લેવે લઈ જતી. પડિયામાં સાથે થેતો. ડાકોરના એ માગણુનો મટીડો ત્રવાલ હજુ થે માસો થોમાં રવાવે છે.

ની નજીક બેઠા નફુદ દરાવર ખેંઠી ભોજી નથી. નફુદ એટલે
જ વફાદાર. જિંદગી હથેલીમાં રાખી ફરતો. ચોત પછુ એનાથી
બાને ભલે આધુ દેહદુ, જો મરે એમ હું આને પછુ માનવા તૈયાર
નથી. ધાંડ, તાપ, લગપરો, વરસાદ એણે નવપાયા જ નથી. ધોધ-
પર વરસાદે એ છતી વિના બાદશાહ બેઠો આઘતો નોય. છાતી
હાટીને, હંદવાથી રાખી રીઠિયે પચ બચ. આઘાતો હલાકતું.
આદાર હલાક કરના તૈયાર. જોવાવર્કે તો એ સમજતો જ નહિ.
એજિનનને પછુ બુરાબર રાખતો. પછુ મજબુ ગરમ. અપેયો (એ-
ન્યાય)નો સાંધુ ખાઈ ખેટા, મારી પછેના આવેલા યુદ્ધમાં મરે.
નફુદે રીઠિયેના દિવિરેતો મારી તો ચેલકપરા ના, ના! સજો
નફુદની આંખો બેડે તો નહિ મેંખાય. સાથાને બુંજ હલું અને

એને અન્ધાપ થયેલા એ વાત પણ સાચી, એ સદ્યો—એની દીત્રી.
પણ બીયારાનું સાંભળે માણુ? અરનં દ્રાધાં: પદ્ય તે ફારમનથી
આગળ નયન નહિ. પેટી થયે, એવી બાળતમાં ધરે Thorough
—પૂરો. પછી તે નાગલ ચિહ્નો: 'સાથે મને અન્ધાપ ૧૧ ઉપનિષદ
પણ હું દબે બતાઈ આવીસ. હીક છે.'

મને ટર્નમેન્ટસ પર ફરવા લઈ ન્હાય, સ્ટેટિંગ પર લઈ ન્હાય, એક દિવસ કહે: "ના, આને નહિ. આને તમારું કામ નથી." કહી એ ગયો. પા કલાકમાં તે "પડકર ધમકી" કરતો ઘડાકે સંભળાયો. પાઠના રેડ એન્ડ પરના ધકાયાનાળ એવિનન ઓળખી રહેતાં એરથી આજનાંબું થોડા બધા ગાદિના કોરે ટર્નમેન્ટસ પર એનિલન પડયું: ત્રીજ વાર એ પાંચ મુઠકનાં વૈજનોને જ ભુક્કો કરી નાખ્યો! એના મારપાંચ એકસિંદે તે ગારી નજીમાં જ, દર વખતે ટર્નવાધરીએ મળી, એ ગાદી ખાગતો, બૂલ કબૂક કરતો, સરખેન્ડ મેત્રો અને પોતાની દેકોઈ બગાડતો જ નતો. બસ, આન્યાયની સામે એમ એ એ મેર હોતો. એક વાર અરે એને પૂડયું: "નાગજી! પછુ આમ કરવામાં તે તારા જીવનું એખામ."

‘અરે દોય! એાત તો મારાથી દૂર ન બાગે, અને ધારો કે એમ કરતાં મુચ્છા બી, તો મુંડી સાડી રેલવેને સરમ, હું તો નોકરી કરતાં ન મર્યો અણાહ ને? પણ બાઈસામ હું મરું ન નહિ તેનું કેમ?’

અને અરેબર દર અરેબાતમાંથી નાગર આપાદ ભર્યા જતો. એક વાર એણે પેલાનું એન્જિન ખીલ એન્જિન સાથે આંબેડું ત્યારે દાખ આગી મચા દતો. પણ એનો એને શોઃ નહોતો. જે તો શરૂ થયા હતો. એકને ભટકે બે ગારી સિંચમાં "સાલી કંપની આઈઁ" એની બે ગારી અગરીઁ બસઃ લેવાનેને નેરુનું નુસાન થાય એમાં ફી શરૂ. મને એ વચ્ચે દીને શાર્ફ પંખી નહિ થાય."

એનો નામગળને અન્યાય કરવામાં ન આવે. જો હું મારું કંઈ કે એના જેવો નહાદાર, કુશળ, મહેનતુ, ખડતલ અને હોશિયાર ફરાવર બીજો કોઈ ન થાત. આ પછી મને એ પાછા વીસે વર્ષે મળ્યો હતો. ત્યારે પણ એ સંસ્કૃતમાં ફરાવર નહોતો થયો!

નીગણ, સોયેસર અને મુરતકા અને એન્જિન પર ફેરવતા, તે સહુરોશ થળી બીલે ફેરવતા. એ કહી જ એન્જિન પર સહુ જબ નહિ; પણ એ સહુ જબ એમને ગામ, —ગોરાવા. કારખાનાથી થોડાક જ ગાઉલ દૂર. સાલસ, રોત અને પ્રચાવરાળી સહુરોશ શલે એન્જિન હંકારે, પણ એમને જમણી ચીનો, લેવું જોઈ, બાસલદાર મુશ અને બાસી થોડી ચમકડી ગાંબો કોઈ હાથી કપર સવારી કરનારને પણ એંદી જબ એવાં લાગે. આજનાળામાંથી દસાવરમાં દાખલ થતાં જ એ મને એમને ગામ ગોરાવા સહુ જએકા. પાંચ દસ ગરાસિયાએ એકા કરી મળ્યાની કહાવરી. એ મળ્યાનીમાં સોકેલી રોંગ, ચલ્યા, ચલૂંબોરાં, કમરખ, રામણી અને નજી તે દોડતાં જ. પછી સાથે લાકા અને હોકોપાણી પણ હતાં. ચૈક હતો. ગીતા એમજો હાથા હાથા, થોડી કિમ્મણ પણ હતી. એ મળ્યાનીમાં કારખાનામાંથી ગાવેલામાં નામજ, રાલઈ અને વાપરજ તે લતા પડે; પણ સાથે, ગુનરાતમરમાં પાછળથી અણીતા બહારવટીઓ વરીકે પંકાએલા 'બાબર દેવા'ના બાપ દેવજ પણ હતા. સહુરોશચંદે બેની સાથે એકે દુરું દુરું રામજણ હાપ.

હું તો કેવરા નાનો, પણ અને લઈ જવામાં ને પાછો લાવવામાં
લઈજઈને ડેવાકની કાળજી લીધેલી તેનો ચિતાર શી રીતે આવું
કાગર અને બહાર કે ખાવના આ મરાસિયાને માથે બ્રીંદના જીલી
બીંતોને ફેરા, ચરાખે મોટી લાલ પટીનું ધોતિયું, ચારીની ફેરી-

વાળાં છુટાને નાખે એવી ડચ્છા, અને હાથમાં બાદે લાકડી, રૂંડે નહિ, પણ પોતાને જાણી જાણે મને જેસાડીને રવાલ ચાલે ચાલતા મને લઈ જાય, તે ગાળુ કૃત્તીની માફક ભળવી ને રાતે પાછો ઘેર મૂકી એજા.

અમે ત્યારે ધરનાં બારી બાજુએ રાતે બંધ કરી તેને ચોથે ચોથ પર બેઠી થાળીએ તરબાણાં કે ટાંકણાં મૂકતા. હેંટ તો એક ન હોતો કે રાતે કોઈ ચોર આવે ને બારી-બાજુએ પોતાનાં ભય કે એવા સણ પાછાં છુટી દુધને નીચે પડતાં અવાજ થાય ને અમે ભગી બેઠીએ આ થાળીની ફરતે ઢાંચે પડતાં વળી

વચ્ચે તો એક પગી પણ રાખ્યા હતાં. એ બંગલાની આસપાસ રે નફેરા ફેરે, આલસલે બાજુએ ને મોડી રાતે બેઠી બેઠી. મલક પાડવા છુટીએ નાંખે; જોડાની હડતી તો ખરી ન. તે દિવસે લલ્લુ શંકરે આપથી આવતાં મોડું થયું, અને મારી બાને જીવ તાળવે ચોંટ્યો હતાં. રાત અંધારી હતી, જોરવામાં નાચતો રહેતા, ને ધરમાંના એકના એક દીકરાને પત્તો નહોતો. રાંધેલું તો ખરું, પણ ગાળાપગાંથી જ મેલું એવું નહિ. સાત વાગે પાછા આવવાના હતા, પણ થયા નવ-સાડાં નવ અને ફસ! રાતે રસ્તે પણ બિલાડાં કહેવાતો, એટલે એ બાલુ અબર પણ કોણ કાઢવા બચે? માની ચિંતાને ખાર નહોતો, આપનો મિત્ર જ હાથમાં રહેતો નહોતો.

ત્યાં લલ્લુ શંકરે બહારની સાંકળ ખખડાવી અને એકના એક દીકરાને ખસેથી નીચે ઉતારી ધરમાં ધર્યાં. બેપાંચ પળ પછી લલ્લુ શંકરે આધાનીથી જાણકું રાંધે કહ્યું: 'આમ તો ચિત્રનાલક સેકા! કોઈ હી તમારે તેંહ હું આગો નથી. એને સાલને મારું તો ચોરડા તો બારેનું હાર થયું. અમારા જીવને પણ બહુ ગરમું તમારી મારા પર મેરજાની સે, એ તો હું બેલું કું. અને બાપા મેં બેલું સે. પણ આજ દી એક વાત કહેવાની રત્ન આહો તો કહું.'

'હા હા, લલ્લુ શંકર, કું છે કહોને?' પણ મોડું—

'વાત તો એમની છે, કે તમારે બધી આ થાળી રાખવાની આવે કે ધરની રજવાળી માટે પગી રાખવા પડે, એ તો કંઈ અમને દીક લાગતું નથી. એમાં અમને નીચું ભેડું પડે. એવીએને અમારું કહેવું એમ છે કે તમે, બા, બે, બાપાએ ક્યારે આવેલું સૂતો અને આડી પચ્ચોસ આડની સરહદમાં તમારો કોઈ વાળ પણ વાકો ફેરે તો આપાએ અમારું આપું ગામ ને ખગદાર. કાલથી હાલુએ પછી નહિ. અને તમે અમારા કહો, આડી તમારું કાલ ને બેંધ માતા ધરજે. બા! હયા આ ચોટલી. એમાં ચોડાને પાંચ અમારું ધરવાળાંએ ચોકડેથી સે. દીક, તાંણી હવે હું રત્ન લઉં.'

ના, પછી રહો ખરો, પણ ત્યાર બાદ એ રોજ રાતે નિરંતે રહેતાં. વર્ષો કુટી કારખાનામાં કોઈ ચોરની ખૂસ સરખી પડી નથી. ત્યાર બાદ બાજુએ તાંણી કઠી મોડું નહોતું.

પછી લલ્લુ શંકરે ઘણી વાર મળેલા તો ખરા; પણ છેક લગભગ દસબાર વર્ષ પછી એક દિવસ બપોરના ફાંટ પર ભરત ચેરસો એવું દુરથી બેઠે પાડી: 'બાબાજી! એ બાબાજી! પણ 'બાબાજી-મોંથી પાડ્યાને અંધારી થયે-વધેને કંઈ થયેલ ન આપું. પણ લલ્લુ શંકર કું છોરે?' એવું તો પાસે આપી એવી તો બાપ બરી કે આસપાસના પણ ગળગળા થઈ ગયા. 'હોડો, આ પીવા' કહી મને ફાંટના એમને પર લઈ ગયા. 'તમારે વગેરે ન જવું છે ને?'

'હા.'

'તો જુઓ મારી બચાડું હું તે.' કહી આપેડી પાસે બાંધેલા શીશામાંની અગમગમ, આ પવાલામાં હોંસે હોંસે પીવડાવી.

હુંને એકવાર ટૂંકોની સફર પણ ભેઠ લઈએ. ટૂંકો એટલે ચાર પેડાંના ચોકડા કપર એક બાંકડા બાંધી દીધેલો. પાછળે લાલ પાવ-સા ફરફરે, અને બે ગામડો પાછળથી હાલો પડીને પાડા કપર દોડતા તેને હડસેલી, વગ પર ચડાવી ચોકડા પર ચડી બેસે, અને ધીમી પડતાં ફરી પાછી હડસેલો. એ તો કીડી બચાએ જ ને કે પાવ તો નેચેલી હતી. પણ પેલા બાંકડા પર બેસનારા ટાપીવાળા સાહેબની તુમાખી નહિ ભેઠ હોય. મુસાફરોનું ભયું એ છે. ગમ્મ હડસેલનારને કપાલે આલસો. વડમાં ટૂંકો બેઠી રાખવી હોય તો બચક-ધી બેઠકાલે: એ દાખે એટલે તરત મનદોને આંચકા! પરંતુ સાહેબ મોઢેથી કે ઘરાતથી બેઠી રાખવા ના સૂચવે.

સાહેબ તે પાછા આપણા દેશી—ઠાઠ ટાપી પાડેરી સાહેબ ધબકેલો. એમને બધો રસ્તો સકામત છે કે નહિ તેની તપાસ રાખવાની ને સમારકામ સમાજવાનું, એટલે ટૂંકોમાં ફેરે. હું એક જ દિવસ અંજા ટૂંકોમાં ગયા હતા, અને સાહેબ વિકરેલા.

વગેરેથી બાજુવાને રસ્તે ટૂંકો બેઠી. ખડખડ ખડખડ કરતા ચોકડા માઈલ દૂર પહોંચ્યા ત્યાં મનદો પાડા કપર સમારકામ કરતા હતા. હાથમાં નરાજ, મોટા હથોડા, પથરાનાં તમારાં અને સહેવાટો, આપણા સાહેબ બેઠા, આમતેમ ફર્યા, કંઈ સૂચનાઓ આપી, અને ચોડી વારે પાછા જવા ટૂંકો પાસે આલસો. ત્યાં મુસા-દમે આવી ચોડી વધારે ફિરાયેટની માગણી કરી અને સહેવાટ સરવા હતા તે પણ જણાવ્યું. સાહેબે મંગાવ્યું કે જો સાંભળી શીખું અને ટૂંકો એ જ રસ્તે પાછી ફરી. પણ કહ્યું ચોડે કું નહોતા ગયા ત્યાં તો સાહેબે આમતેમ ભેડે ભરેથી બગ પાડો: 'રંધિયા!'

રંધિયા અમારી ટૂંકોની એક હડસેલનારો. એણે 'જ સાહેબ' તો કહ્યું. પણ સાહેબે એ સાંભળવા ગયું ન ચોભતાં સરસ્વતી બહુવા માંડી. ખૂળ માળો દીધો. રંધિયાએ ખૂલ કબજે તો કંઈ પણ એણે કબજ કરતાં વારને તો ટૂંકોને એક મારી સાહેબે બેઠી રાખાવી ને નીચે બેઠી ધડપેદ રંધિયાને દેવા માંડી. જે પાંચ તમાચા અને બાજીની ઘાલ તથા લાતો! હપરાંત દરેક શબ્દે માળ. અલબત્ત, સોમેશ્વર જેવી તો નહિ જ. આ સાહેબ સરસ્વતીપુત્ર નહોતા, વૈશ્ય યાને વૈશ્યવર્તન હતા. પણ માળ કરતાં માર ને આશરો હતો. રંધિયાએ આમ માર પાછા જ ફર્યા હોત. પણ એટલામાં સાંધેથી એ ન પાડા પર ટૂંકે આવાની દેખાઈ. દુરથી એમને ઓડો નાખવા માંડી. બંને મનદોએ તાણડેતા બાંકડા કડાવી બહાર મૂક્યા ને ગેસથી ટૂંકો દોડવા પેલા મનદો પાસે લઈ ગયા. ત્યાં જઈ બા-નહિયું ને પેડાં પાડા કપરથી કતારી આંધાં મેલો દીધાં. ટૂંકે જેનાતાં જ આપણા સાહેબના તો હોરાકોરા બેઠી ગયા હતા, પણ મનદોએ ખરેખર બચાવવાની કામ કયું.

ટૂંકે ગયા પછી ટૂંકો પાછો આવી ને બાંકડો ચોકડામાં અમે નેડોદરે આવવા બેપાડા. રસ્તે સાહેબને બનડાલ ચાલુ જ રહ્યાં. રંધિયાના પચારમાંથી ચાર રોજ કોપવાની ધમકી અપાવી રહી—

આ મારની મને કંઈ ન સગા, પડી નહિ. પરંતુ આપણે બધી જાત દાલાકામાં કહેતા. કે પણ તરત તો કંઈ સગળ્યા નહિ. પણ બીજા દિવસે દાલાકામાં મારે ત્યાં આવી રસપૂર્વક બેની પડોશમાં બેઠો સિરો. કહી સમજાવ્યો:

'ચિત્રનાલકી! આ સામે... બાહ છે મારોના કતાર. એ તો એ (ગામી ૧૯૦૫) ૮૭

ઈ.સ. ૧૯૪૯ના વર્ષનો કુમાર-ચંદ્રક

શ્રી નિરંજન ભગતને

એમનાં કાવ્યોની શુભ્વત્તા આદિ

આપનાં નિર્ણય થયા છે એ અણ્ણવર્તી આનંદ થાય છે.

નિર્ણાયકમંડળ : પ્રા. રામનારાયણ પાઠક; પ્રા. ગિરુપ્રસાદ ત્રિવેદી; પ્રા. અનંતરાય રાવળ

પાછલાં વર્ષોના કુમાર-ચંદ્રક-ધારકો

ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ • શ્રી પુષ્કર ચંદ્રનાગર • શ્રી ચશોધર ન. મહેતા • શ્રી રાજેન્દ્ર કે. શાહ • શ્રી જીવમુકુન્દ દવે

પી. ડબ્લ્યુ. ડી. ગાં, એટલે કોઈ દિવસ રસ્તામાં જ એની લાશ પડી
 નજીવી. અહીં હાસે એણે રખિયાને ગાયો. પ્રદબ્ધ પોતામાં નજીવી,
 એટલે જાતત એની ખરી. ફેલ પર કાગ કરતા મલ્લુદો પાસે સાક-
 ભાષ, તરબુચ-ટોડી વગેરેની આશા રાખે. એ મારો બેટો મળ-કર-
 નો દોષો, તે એ લાઇન પર ભય તે પહેલાં એના ટૂંકોરાનાએ
 આગલે દિવસે જઈને મુકાદમને હાલી આવ્યું પરંતુ કે સાહેબ બહા-
 દુરની મૈયત ત્યાં જવાની છે, એટલે પેલા લોકો ને કંઈ મળે તે દેવને
 ધરવા હઈ આવે. આ રખિયા બીજાને મળેલા નહિ, અને ત્યાં તો
 સો ખાલી હાથે અહીં સાહેબને પેર 'ધરવાળા'ના તાપ આગળેજો.
 આ બાદ રાજ-ટોપીમાં સાહેબ, પછી ધરમાં ડીઘા બેઠો. રોયો
 નો સારીમાં હાંકતું ન મળે. એણે ટૂંકો ખાલી નિષ, એટલે રખિયાને
 પેલા મારી અને એમને પેર પછી રાતે સળગી. જગતના કેરે મર્યાદા:
 સીધા પાવામઠથી ન જીતી આવેલાં એ આઠ દિવસ સાક વગર
 રજોહની મેડીસ પડી, અને સવારસાજ રામાયણ તે નારામ.

એ તો કીક પછી ગળ તો એ યહ, સહીતાકાષી, કે આજ સવાર
 રખિયાની વહુ મરી આવી. બારણા બહાર જોઈ રહીને એને તો એ

બાળુવી છે, એ બાળુવી છે! 'સાકા દોર' વગર વાંકે હું મારે લાંબી
 તને ખાતા બરડે, એ ફરી મારા રખિયા પર હાથ ફાડાયો તે તો.
 ને ને બુલ્લુકમાં અડધો પળ દોરો કાપ્યો સો. તો મુખા, ડીઘા હમળને
 કે ચીમતું વાતું એમ તને છતો વાડી મેલદ. લીટી ટપકાને સા-
 ડ્યો અને ભૂખરા લાલ રંગનો ધાધર; હાથમાં બાર બેઠી. પેલી
 પાવામઠની પટ્ટાળી તો આ ચામુંડા મૂકી આગળ પીછા ન મૂકી
 આને એકાદ હાથબાથ પડ્યો હોત તો આપણા... મારા છવતા ન
 રહેત. અને પછી? ચિમનલાલ શેઠ, મું ધારો છો? આપી પડોશ
 મળવળા બાદ, અટકી બેઆખરે આછી હોય તેમ. છુમકાને છેદે એ
 દુરીમાં બીજાને લાવી હશે, તે નવાંનવાં એના બારણામાં ફેરતા
 બોલી-લેકાળિયાં! હાકાભાષ નહિ મળતાં હોય તો એ આ તુરિયા!
 મુ ત્વરા છ પર ને કુંધવારી ના મળી હોય તો કહે, હું ચોંધી
 આવેલ. ખાને કે તારા પેટમાં ખાર મળ્યાં પાડે!

હીને એ તો અહ, પછી આ બાઈનાં શિયળોરાક બગડી મયાં
 છે. હવે એતો કાન્સકર માગે તો છે, નહિતો છવતે મૂકે સમજાવો!
 એ તે દિવસથી ટૂંકી પર જવાનું પાણી મૂક્યું. (વાદ)

સડકનો પત્થર

શહેરના પાવરના રસ્તા પર એક દિવસ એક આડું ટકરાવાળો
 એમાંથી એક પત્થર બગડી ગયો. એ પત્થરને થયું: 'હું અહીં સા
 મટી બીન પથરો સાથે પડી રહું છું સ્વતંત્ર રહેવા માગું છું.'

ત્યાં એક ઠોકરી આગ્યો. એણે પત્થરને ઉઘાડ્યો. પત્થરને થયું:
 'મુસાફરી કરવાની મારી હવેલાં હતી તેથી જ આ સડક પર ફેલું છું.'
 એ ઠોકરાએ એ પત્થરનો એક ધર પર ધા કીધો. પાથરને થયું
 આનું: 'મારે બેઠું હતું. મારે હું જીવ્યો. કેવું સ્વાભાવિક!'
 ત્યાં તે પત્થર કાચને અડગથો ને કાચ વૂટ્યો. એટલે કાચ
 બાહ્યો: 'અરે દરમી! એ તો ખરી, તે શું કહ્યું?'

'તે' મારો રસ્તો સાક થયો એ કીક જ કહ્યું. મને મારા માથેનાં
 લોહીઆ આંખે એ નથી અર્થ, મારી તો એ નીતિ છે કે રોક

મોને મારી સગવડ પ્રમાણે જ વર્તવું નેહનિ. પત્થરે કાચને જવાબ
 નાહ્યો, ને કાચ ચોંધીને પત્થર વારની મળતી રાખી વળાઈમાં
 જઈને પડ્યો. 'જસ હવે હું અહીં શોડો આરામ લઉંશ.'

ત્યાં તોરે આંખી પચારીમાંથી પત્થરને લઈ, બારી ફાડી, બહાર
 ફેંક્યો. પત્થર પાછો પચારાળી સડક પર આંખી પડ્યો.
 અને એણે પોતાના બંધા સાથીએ કહ્યું. 'પ્રમ છો રસ્તો? મઝામાં
 તો જાને ફેલું ફરીવાર તમારી પાસે હાંબર થયો છું મને
 હમણું જ એક મોઝા મઝાન મારેનું તેહું આનું હતું, પછી મેં એવા
 મૂડીવારીએની પચવા ન ન કરી. મારું દિવ તો આમ જનતા મારું
 તલસે છે અને એથી જ તો હું ફરી વાર તમારી પચે આવી ગયો છું.'
 (ફેડાર સોલોગાનની એક રચિત વાર્તા) સાતિકુમાર કવિયા

માસમાસના
તહેવારો
[૧૬]

આ દિવસે મહારા-
ષ્ટમાં ધરના આંમણે
ફેલાયેર. ઉપર ભૂબી
કરના આંમણની ગૂડી
નમાં વાંસના ટુકડા
પર શુભચાંદ્ર ચંદ્ર
તપા લોકો બાંધી દેડું-
ની અર્ચના કરાય છે.

આ સુદ પદવને દિવસે આપને
આ તહેવાર સાંભિવાદન સકનો પ્રથમ
દિવસ હોવાથી એ સદ પ્રમાણે કાલમજાના
કરતા લોકોને તે બેસતા વધુને દિવસ છે.
આપણે ત્યાં જેમ વિક્રમ સંવત પ્રમાણે વર્ષ
મજાણ છે, તેમ વર્ષની ફક્તિ મજાણર
અને તિનેવદલી પ્રાંત સિવાય બધે સાંભિ-
વાદન સદ પ્રચલિત છે. આ ચૈત્ર સુદ પદવાથી
સાંભિવાદન સદનું ૧૮૭૨મું વર્ષ બેસશે.
સાંભિવાદન સદ કોણે શરૂ થયો એ જાણત
વિદ્વાનોમાં ભારે મતભેદ છે; પણ સામાન્ય
માન્યતા એવી છે કે ગોદાવરી અને કૃષ્ણા
નદીના મુખ આગળથી સ.વ. ૨૩૦૦ થી હ.સ.
૨૨૭ સુધી રાત્ર્યસના ચતુષ્પત 'સાત-
વાદન' તામના રાત્ર્યેશમાં જે ૩૦ રાત્ર્યે
થઈ ગયા તેમાંના કોઈક આ સદ શરૂ થયાં.
સાતવાદનનું આપ્રેશ રૂપ તે સાંભિવાદન.
તે કાળે 'સદ' નામના પરદેશી લોકો કતાર
લોકમાં સના ચક્રાવતલાડતા તેમના પરાજય
આ સાતવાદનને પછી કોઈકે કહેલાંકેના મત
પ્રમાણે ગૌતમીપુત્ર સાતવાદન' કહેલો અને
ત્યારથી આ કાલમજાણ સદ થઈ ગતીય છે.
જ્યોતિષશાસ્ત્રનું વર્ષ પણ આ જ દિવસ-
થી શરૂ થઈ હોવાથી આ દિવસ મહત્વનો
છે. વર્ષનાં સાંક્રાન્ત્ય એક મહત્વનાં આ
તહેવારની મજાણ માય છે. આ જ દિવસે
રાજપુતો વિનાશ કરી, સીતાજીને ધોડાવી
લાવી પ્રજા સમર્થદ્રષ્ટએ અણેધાર્યાં પ્રવેશ
કરેલા. એ પ્રસંગે ધન જોરેથી નમરને રાજ્ય-
ગારીને નમરનોએ મોટા ઉત્સવ કરેલો.
અજ્ઞાએ ચૈત્ર શુકલ પ્રતિપદાને દિવસે સુપ્રિ
નિર્માણ કરી એવી ધાર્મિક માન્યતા હોવાથી
આજ દિવસ યોગસરને પ્રમુખ દિવસ ગણાયો.

આ તહેવારનો કલેબળ છેક મહાભારતમાં
આદિપર્વના એક કથામાં પણ મળી આવે છે.
સોમવંસના સુપ્રસિદ્ધ રાજા પુરુષરવસ (સાંભિ-
વાસના ચિકેવંશીય નાટકના નાયક)ને
પુત્ર વસુ ધણે પસંદખી રાજ પદ મળ્યો.
સ્વાતંત્ર્ય સુતિના એ રાજનો ધણે વખત
ધમત્યિરજ્ઞમાં જતા. એકદા નંગલમાં શિકાર
કરવા ગયેલા એ રાજનો પોતાનાં ગામુસેડાએ
મારેલાં ઉપાધાયક કરેલાં પગુઓને લોકો જ
તેને સંસાર પ્રત્યે ઉપરતિ થઈ અને ભગવાન
જીજ્ઞની માદક તે પણ સંન્યાસ લઈ પનમાં
યાર તપશ્ચર્યા કરવા આશી નીકળ્યો. તેના

ફક્ નિશ્ચય અને યાર તપશ્ચર્યા ભેટી સમયવાન
કન્દ સંતુષ્ટ થયા તે તેને વસુ પારિતોષિકો
આપ્યાં; સંતિકમલ આકાશચાન, વિજય
મેલણી આપનાર તથા કહી ન કરમાનાર
કુસોનો દાર અને દુષ્ટોથી રક્ષણ કરવા એક
વાંસનો દંડ. ઈન્દ્રે વસુને તેના રાજ તરીકેના
અસ કંઠન્યનું જાન કરાવી રાજધાની તરફ
પાઠો મોકલ્યો. વસુએ ન્યાયે રાજધાનીમાં
પ્રવેશ કર્યો ત્યારે જાણાર આ જ દિવસ (જિન
સુદ પ્રતિપદા) જ હતો. પોતાના પ્રિય રાજને
પાઠો આવેલો જોય પ્રભએ મોટો મહેમત્સવ
કર્યો. વસુએ ઈન્દ્રે આપેલો દંડ જાગીનમાં
લોકો રાષ્ટ્રી તેના ઉપર જીતમજાણવાં રાષ્ટ્રી
કપડાં ખાંધી ઈન્દ્રની પૂજા કરી. ત્યારથી
પ્રભએ એ દિવસને વાર્ષિક ઉત્સવ માની ફર
જે તે ભવનવા માંડ્યાં.

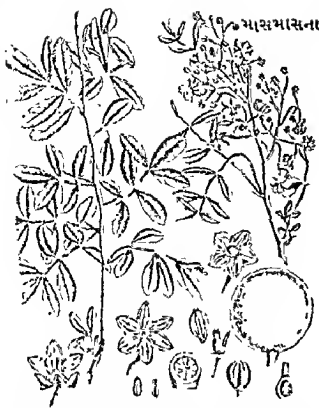
દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્ર, મલનાર આદિ પ્રાં-
તોમાં આ તહેવાર ધણા આદર તથા માનિથી
જન્યાય છે. મહારાષ્ટ્રીમાં આ દિવસે
પ્રાતઃકાળે ધરના આંમણમાં થા પર ઉપર
ગૂડી ભેળવ કરવાને વિચાર છે. ગૂડી એટલે,
વાંસની લાકડાને એક છેડે પીત્તાંજર કે એક
જેકે બંદી બેરતવાળું લાલ, લીલા કે રેસડી
વગેરે રાશસયક કેમવાળું રેસડી કપડું બાધી,
તેના પાંચિય તાંગા કે આદીને લોટાં બાંધે
છે અને તે લોટા પર ફેંડના લીટા કરી તેને
સાકરનો દારડો પહેરાવ્યા બાદ તે વાંસને
ધરના આંમણમાં કે ધર ઉપર ભેલો કરે છે.
આ રિવાજ પાછળ આનંદપ્રદશનનો જ હેતુ
છે. રામચંદ્રજીએ આ દિવસે વાલીનો વખ
કરી વાલીના વાસમાંથી દક્ષિણની બાજુ
મુકા કરી તેના આનંદમાં ત્યાંના લોકોએ
મોટો ઉત્સવ કરી આથી ગૂડી પદવો ભેળવી કરેલી.
ત્યારથી આ ગૂડી (ધન) સદાવખત આ
રાષ્ટ્રમાં હોય એમ મનાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં
આતહેવાર 'ગૂડી પાડવ' તરીકે જોય જાય છે.

આ દિવસે ના રાસોગ્રાંથ વિધિ છે તેની
પાછળ અદેગની દબિ રાષ્ટ્રી હોય એમ
લાગે છે. સવારે ધર અગ્રજ ગૂડી ભેળવી કરી
તેની પૂજા કરવામાં આવે છે. સવારે કલમ
કપડાં પહેવાંના દર્શનજનકપણ વિધિ કરવામાં
આવે છે. નિજભણ્ણુ એકેલી લીડામાં પાંડડાં
ખાંડાં. લીડામાં ૬ ફૂળાં એકર લાગી લીડા,
મીડું, છત્ર અને અન્ય સાથે તે ખાખામાં
આવે છે. નિજભણ્ણુથી આરાધ્ય થયાં બળ

અને ભુલકે વધે છે એમ આશુવેદનો મત છે.
સદકુંડળ દેવદર્શને જુદાં, નિર્મોનિત ગોડળા
સહિત પંથાગ વંચાવી નવા વર્ષના ભવિષ્યનું
અવનું કરવું, માર્ગનાંદનાદિથી વિનસ આ-
નંદમાં બચતીત કરવા, ગરીબ સમાજલોકોને
મિત્રતણ આથી મિત્રાણનું જોતન કરવું
આદિ વિધિ આ દિવસે કરવામાં આવે છે.

પણ મલનારમાં તે આ તહેવાર ધણા
દયાથી પાળવામાં આવે છે. સંવત્સર પ્રતિ-
પદાના આગલે દિવસે ધર પાંડિના ઢાંચોના,
લીસા, રાનો, ફળફળાદિ તથા અનેક સુસો-
સિત વસ્તુઓ ધરના હેરના આસનની સામે
મોકલવામાં આવે છે. ધણી આ દિવસે પરી-
દિધે, જ્યારે એક પહેાર રાત જાગી રહી હોય
ત્યારે પ્રરનો મુખ્ય ગામુજ દેવર્થદમાં પ્રવેશે
છે અને એ બધી સ્ત્રીનેની આશી કરવાર છે.
ત્યાર પછી કુંડળના સર્વે માણુસો એક પછી
એક આંખે બધ ફરી એ જોરશીમાં બધ વે
અને તે ચામે પાસે જઈ આંખે હણાડે છે.
ત્યાંના લોકો આ વર્ષાંખને દિવસે સવારે
ભેડી કલમ વરડો પર પોતાની નમર પડો
તે માટે કાળજી રાખે છે. પછી ધરનો મુખ્ય
માણુસ દેરને એક દાગીનો તથા ફેફસ
વગેરે આપે છે.

અન્યકથામાં ચૈત્ર સુદ પદવે વર્ષાંખનો
દિવસ મનાતો ન હોવાથી આપણે ત્યા
વિરોધ કોઇ વિધિ આ દિવસે નથી. માત્ર
કેડાગ્રાંક વેપારી લોકો આ દિવસે પંથાગ-
અજાળ કરી વર્ષેક આંખે છે. ગંદિરમાં
લીટાં તથા લિપ્ત કેમાં કરી તેને નેવેક
બનાવી તે ખાખામાં આવે છે. પણ વર્ષાં
લીટાં ખાખાના વિચાર નથી

માસમાસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખખાતી
આપણી વનસ્પતિ—૩૧

કાંઠી

લેખક

ડૉ. નર્મદીલાલ દે. ઓઝા એમ. એસ.સી.

ગોળ હાલ લેવાં કાંઠીની ચણીનો રવાલેભેમણે ચાખ્યો હશે તેમને આ વનસ્પતિની જાણ થઈ શકે. તે 'કાં' નામથી પણ જાણખાય છે. સંસ્કૃતમાં તેને 'કપિત્થ', 'દક્ષિત્થ' ને 'દક્ષિત્થ', ટિલિમાં 'કેય' તથા 'કવિથ', અને મરાઠીમાં 'કવિત', 'કવી' કે 'કવડ' કહે છે. અંગ્રેજીમાં તે 'વુડ-એપલ' wood-apple (લાલકા જેવું સખત સફરજન), તેજા હાથીને એ ફળ જાણે છે તે 'એલિફન્ટ-એપલ' (Elephant-apple) નામે જાણખાય છે. મારાઠીય નામ 'ફેરોનિયા એલિફન્ટમ' (Feronia Elephantum). રોમન વનદેવી ફેરોનિયાના માનમાં એ જાણે થાય છે.

દક્ષિણ દિગ્, સિંહાન અને નવા તેનાં ઉત્પત્તિસ્થાન પણ દિલ્હરમાં જાય છે.

એનું કાઢ પાણી કાચ માય છે. થડ ગોળ ને સીધું જાય છે અને તેની આસપાસ ગાંઠો ફાલેલી રહે છે. પાન કાંઠીવાળાં, સંયુક્ત તથા આંતરે જાણેલાં હોય છે અને તેનાં વરિયાલાં જેવી વાસ હોય છે. પાનની કાંઠી તેજા મધ્યશિરા સપાટ અને ઘણી વખત સાંકડી પાંખવાળી હોય છે. દરેક સંયુક્ત પાન ૩ થી ૬ નાનાં પાનનું બનેલું હોય છે. આ નાનાં પાન મધ્યશિરા પર સામસામા ગોઠવાયેલાં હોય છે અને મધ્યશિરાની ટાંચે એક અડધું નાનું પાન હોય છે. નાનાં પાન ૧ થી ૨ ઇંચ લાંબાં અને પહોળાઈમાં ટાંચે ૩ થી ૪ ઇંચ, પરંતુ તલિયે સંકોંડાં થતાં અને સહેજે ખાંચવાળું ટાંચવાળાં હોય છે. પાનની કાંઠીના તલિયાત બાજુ તથા કાંઠીએની વચ્ચેના જુલુનાં માંથી સીધા, મધ્યમ, ૩ થી ૬ ઇંચ લાંબા આળોદાર કાંઠા હોય છે.

ગાયેથી એ માસ દરમિયાન કાંઠીને ફૂલ બેસે છે. તે નાનાં, અફેખ, આઠાં રાતાં, એકલિંગી અને સુખમાંનાં હોય છે. ફૂલોનાં કુખમાંથી કાળાં જાયે પરંતુ તે બાળમાં ફેરો ગોઠવાયેલાં હોય છે અને ઘણી વખત નર અને માદા ફૂલો એક જ સુગમમાં હોય છે.

કાંઠીનું ફળ કાંઠું છેક ચોમાસે (ઓક્ટોબરની અસપાસ) પાડે છે. તે ગોળ હાલ જેવું, બ્યાસમાં ૩ થી ૩.૬ ઇંચ જેટલું અને ૬.૬ ઇંચ હોય છે. તેની કાલ લાકડા જેવી કઠણ, ખરખરતી અને રાખોડી રંગની હોય છે. તેમાં ખાવાલાયક, ખટમધુર તથા અનેક બીજાં બરપૂર ગળે (ગર) હોય છે. કાંઠી બીજ વડે બેસે છે.

અરબી, શરખત તેમજ મુસ્લિમ બનાવવામાં ફેરોનો ઉપયોગ સારીરીતે બળીતો છે. તેનો ગર કાળકાઠમાં ખાસા માટે વપરાય છે. કાંઠીના વૃક્ષમાંથી આઠાં સુખેથી, સફેદ, ચીંચી અને બાળના જુદાં જુદાં રંગોમાંથી જુદાં જુદાં રંગ બને છે. તે પાણી-જુદાં રંગ બનાવવા રંગો (water-colours) બનાવવામાં ઉપયોગી ગણાય છે. તેનાં પાન અને બીજમાંથી વરાળવંદ નીરા સુગંધી તેલ જાય છે. કાંઠીનું લાકડું પીળાસપાટ સફેદ, કઠણ અને ટકાક હોય છે અને તે ઉંચારની કામ, ખેતીવાડીનાં બાંલો, પેકાંના મધ્યમાનો અને તેલ કાઢવાના સાંચા બનાવવામાં વપરાય છે. સ્થાં કાંઠામાંથી મળે કાંઠી લઈ તેના તમાકુ બરવાની દાખડીમાં તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

આફ્રિકે તેમજ યુનાની અને દવાઓમાં કાંઠીનો ઉપયોગ છે. આયુર્વેદના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં તેના વિષે કહેલ છે. કાંઠીનાં ફળ ખાંડ મધુર, તીક્ષ્ણ અને સ્વાદિદ હોય છે પરંતુ તે પચાવમાં મુશ્કેલ છે. તે કફ, ગરો, હૃદયના રોગો તથા બલ્લી રસાડે છે; પિત્તપ્રદાપ, વાત, ત્રિદોષ, લોહીની અશુદ્ધિ, થાક, તરસ તથા દેહીને દૂર કરે છે; અને શય, ગર્ભ, આંખના રોગો, પ્રદર તેમજ કાનના કુખમાં માટે ઉપયોગી ગણાય છે. કાંઠીનાં ગળે પેલાં અને બળાં દર્દોમાં પણ વપરાય છે. કાંઠું કાંઠું લાખક (ફેરો બાંધનાં) ગણાય છે અને બીજે ઓપેથી સાથે કાઠા તથા મરદમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. પાકું કાંઠું દેહી અને બળાના રોગો માટે ઉપયોગી ગણાય છે. તેની ગળે તેમજ કાનનાં મુદો જેવી છખડાંનાં દંડ પર ચોપડવામાં આવે છે.

કાંઠીનાં બીજ હૃદયના રોગો અને માથાના કુખમાં મરડે છે. તેનું તેલ તીક્ષ્ણ અને લાખક છે. તે દેહી તેમજ બલ્લી બંધ કરે છે. હરતા તેમજ બીજ દરો પર તે અસરકારક ગણાય છે અને પિત્તપ્રદાપ પણ કરે છે. કાંઠીનાં પાન બલ્લી, દેહી અને અરડા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. તે સુપાસિત અને નાતલ ગણાય છે અને બાળોને અશુદ્ધ તેમજ આંતરડાનાં દર્દોમાં આપવામાં આવે છે. રક્તપિત્તમાં મજા તે ઉપયોગી ગણાય છે. કાંઠીની કાલો ઉપયોગ પિત્તપ્રદાપ પર થાય છે તે પિત્તશામક ગણાય છે.

કોસીયામાં કાંઠીના કાંઠા આંતરડાનાં લોહીના પ્રવાહ બંધ કરનાર ઔષધ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે તેમજ તેની કાલ જેવી છખડાંના દંડ પર અસરકારક ગણાય છે.

ચરક, સુશ્રુત અને વાગ્બહે કાંઠીનાં ફળ, મૂળ, કાલ અને પાનને સર્પદંડા માટે ઉપયોગી ગણેલાં છે; નળ ચરક સુશ્રુતે તેને બીજીના દંડ માટે પણ ઉપયોગી ગણેલાં છે; પરંતુ કાલસ અને મહારાના કાંઠાના અનુસાર કાંઠીનો કાંઠું પણ બાજુ સર્પદંડા પર અસરકારક નથી. તેમજ તે બીજા મહ અનુસાર કાંઠીનું ફળ વાંછીના દંડ ઉપર પણ બીજા અસરકારક છે.

આંલિમ્પિક રમતો

અંધારે ગ્રીસમાં રમાતી તે કાળનું એક ચિત્રદર્શન.

લેખક : રમણુલાલ નાગરજી મહેતા એમ. એ.

વેના ષેરા ધૂસરરંગી આકાશમાં રક્ત રંગનું ચિત્રરુંદર ગિરજા શરતા સ્વિસરને પડેતોથી ષેરાએલી એ નાનકડી ખીણને પ્રકાશિત કરી. ઊભલા ભાતનું પૂલન કરી કુમારિકાઓએ સિંદુરરંગી આગ્રિની ન્યેત પ્રકટાવી. પુરોહિતોએ ગંગેતથ્યાર સાથે વેદી ઉપર દેવોને બલિદાન દીધું. બલિના રક્ત-રૂપકતા દેહધી દેવો સંતોષાયા અને 'હરીફાઇ માટે હરીફો હાજર થાય'નો આદેશ થયો.

જગા યજ્ઞોત્રા લોકો આ દેખાવ એકાગ્રતાથી જોઈ રહ્યા હતા. એક યજ્ઞપત વિશાળકાય હરીફ તરફ ટર્નનીથી નિચાની કરી એક પ્રેક્ષકે તેના સાથીને કહ્યું, 'આ રપાર્શનો હીઓનાડાસ, એના નેપી કુસ્તી કોઇનથી લડતું. એ આ પખતે જરૂર રપાર્શને વિજ્ય આપાવશે.' 'હુઓ! પેલા પાપાલિયો હામતો હરીફ દેખાય છે ને, તેનું નામ સાયલોન. ઐથેન્સભરમાં એની દોડની ઝડપને કોઇ પહોંચી શકતું નથી; અને આ વર્ષે એ દોડમાં રપાર્શ સાથેની બરાબરની હરીફાઇ કરશે.' 'આ એકવડા બોધાના પેરિક્લિસને જ્યેથો ફેશનું ફેવામાં એનો સારા થે ગ્રીસમાં જોરો નથી ! કારિન્યનું એ નાક અણુય છે.' 'અને આ છે તે પિન્ડોના હરીફ. એ બાલા-ફેંકના નિષ્ણાત છે.' આજ, પ્રેક્ષકોમાં જગા થયેલા હરીફોનાં કાંધેની સગાંભોલના ધુતી.

મેદાન વચ્ચે, યજ્ઞવેદી પાસે જોઠેલા પંથ સમક્ષ ગ્રીસના વિવિધ ભાગમાંથી આવતા હરીફો એકત્ર થયા. અને પંથે તપાસ શરૂ કરી : 'આપનું નામ ?'

'સાયલોન.'
'આપ કયાં નગરના પ્રતિનિધિ છા ?'
'ઐથેન્સનો.'
'આપ જન્મે દેવા છા ?'
'હું ઓક છું. ખારા વડના એકોપોલિસ રથાપનાર ગ્રીકો હતા.'
'આપની ઉમર ?'
'અઢીવીસ વર્ષ.'

'કીક. આપ હરીફાઇ માટે તૈયાર થાઓ.'
આજ, બધા હરીફોની તપાસ થઈ. તેમાં કેરિન્યનો એક હરીફ પાંખીસ વર્ષ કરતાં વધુ ઉંમરનો જન્મીતા તે હરીફાઇમાં ભાગ લેવાની પંથે મના કરમાવી. એક હરીફ મિસરવાસી જન્મીયો. હાજર રહેલા પ્રેક્ષકોએ તેની તરફ ધુધાની નમરે જોયું, અને તેણે એ મેદાન છોડ્યું. હરીફોની આ પરીક્ષા પૂરી થઈ. એજેથે વેદી પાસે જઈને ફરેક હરીફે ઉપર સમક્ષ રક્તનીતરના બલિના લીલીથી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ભંદેર કર્યું કે, 'મેં અઢીની વ્યાયામશાળામાં દસ મહીના તાલીમ લીધી છે અને આ હરીફાઇમાં ભાગ લેવાની હાથકાત પ્રાપ્ત કરી છે. હંસરને માથે રાખીને હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક ભંદેર કર્યું છું કે આ હરીફાઇમાં સંપૂર્ણ એલદિલી રાખી, માસ હરીફો સાથે છનામની કે ગાનની લાલચ દેખાડેકો નહિ કરું અથવા તેમના પર કોઈ યજ્ઞ પ્રકારનો દેવ નહિ કરાવું. ને સંપૂર્ણ પ્રાગભલિસ્તાવી, મારી તાકાતથી જ વિજ્યી થવાનો પ્રયત્ન કરીશ.'

* પ્રતિજ્ઞા લઇ હરીફો મેદાન પર હાજર થયા. બસો વાર દોડના પાયા, કુસ્તીનો આખાડો, બાલા-ફેંક ને ચક્ર-ફેંકની જગ્યા તથા રથ-

હરીફાઇનો રસ્તો એ મેદાન પર આંકેલાં હતાં, અને તે જગ્યાઓની શીમા દર્શાવતાં વિદ્યો દેખાતાં હતાં. થાતાનાં તમામ વચ્ચે ઉભારી, શરીરે એલિવનું તેજ ઓળ, હરીફો હરીફાઇ માટે સજ્જ થયા.

પ્રસ્થાનકરના આજ્ઞા આજો : 'દોડનાર ગટ્ટો ફેર પ્રસ્થાનરેખા પર હાજર થઇ બંધ.' ટેપોટપ હરીફો પ્રસ્થાનરેખા પર ઊભા રહી ગયા અને વિજ્યરેખા પર પહેલા પહોંચવાની આકાંક્ષા સાથે એ રેખાને નિરખી રહ્યા. ત્યાં તો રજીશિયું ટુંકાયું અને પવનનેગી ઝડપે દોડવીરોએ વિજ્યરેખા તરફ દોડ મૂકી.

'શાખાસ ! ઐથેન્સ !' 'રપાર્શ જલદી-જલદી !' ની બંધે પ્રેક્ષકોમાં સંભળવા લાગી. જેનેજને દોડવીરો વિજ્યરેખાની નજીક જતા ગયા તેમજે પ્રેક્ષકોમાં મન તંગ બનતાં ગયા. રપાર્શ અને ઐથેન્સના દોડવીરો ભલ્લે કળેકડગળું મિલાવી એકસરખા દોડતા હતા. વિજ્યરેખા માંડ વીસ વાર રહી ત્યાં તો હળુંતેરહું બળ કાલવીને સાયલોન આગળ વધ્યો. અને 'શાખાસ ! ઐથેન્સ ! શાખાસ સાયલોન !' નો તાદ ઉઠ્યો. સાયલોન વિજ્યરેખાને, રપાર્શનાં કરતાં માત્ર છ ટક આગળ વડાવી ગયો હતો.

ઐથેન્સવાસીઓનાં ઢંઢં મોતો ન હતા. વધોથી વિજ્યને વરતું રપાર્શ આજે પ્રથમ વાર ઐથેન્સને હાથે હાર્યું હતું. ઐથેન્સવાસીઓ થાતાના હરીફનાં વખાણ કરતાં આજે ધરાતા ન હતા. ટેળિંગો એ કોલાહલ સાંત થયા ને ફરેકની દષ્ટિ મુકર-આંદોલણ-વિધિના ખંચ તરફ ગઇ. જાંથા મેય પર પાતળો લાગતો સપ્રમાણ સાયલોન ઊભો હતો. તેની પાસે રપાર્શ અને કેરિન્યના બીજે અને સોજે નંબરે આવનાર હરીફો ઊભા હતા. આ હરીફોમાંથી પ્રથમ આવનારને વાંજિતોના માદ અને ટાળાંના ધર્ધોન્નાદ વચ્ચે આલિવનો મુકર મળ્યો. પુરોહિતે થોડીથી સાયલોનનું નામ અને તેનું પેટીનાનું વાંચ્યું. અને પછી હરીફાઇના કાયકમ આગળ વધ્યો.

આજ, એક પછી એક, દોડ, કુસ્તી, મુઝિયુક, રથ-હરીફાઈ અને પંથેલોનની રપધાઓ પૂરી થઈ. ફરેક રપધાના વિજેતાઓને, ગ્રીકો નેની છવબજર ઝેખના કરે છે તે, આલિવનો મુકર મળ્યો.

આજ તારથાર વર્ષે ગ્રીસમાં આ કસતવનો દિવસ ઊગ્યો હતો. યુદ્ધ પડેલાં ધીસક અને રપાર્શ તથા કેરિન્ય અને ઐથેન્સે યુદ્ધવિજય નહરે કર્યો હતો. ઇલિસવાસીઓએ આ ઉત્સવ ગટ્ટો એક વર્ષથી પૂરી જઈને તકાબી હતી. આ મેદાનની ઉતરે કેરિન્યન પવંતની દારમાળામાં નીળાં, શીલાં સિંધોરો અને દક્ષિણે વાંચેયુદ્ધો માગે રીથી આગળ ધસતી આલકસ અને તેની શાખા કલડયુસ, મેદાનને રમણીય બતાવતી હતી. પાસેની અલવીસની ગ્રીકોમાં વિજ્યી બ્યામગમથીરોનાં તાઢરંગી સિંધેયો, પાતપોતાની લાસલ્લિક રિથતિમાં ગ્રીસના સમયે દેવ જિયુસના મેદિરના પરાંમણમાં જોતાં હતાં.

અચેત દુષણ કાળમાં આ મેદાનમાં ઓગિયસનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું. તેના સાસન કરમિયાન ગ્રીસના અતુલ જલશાળ દેઈકસરે તેના પર ચડાઇ કરી. આકાશને ટેકો દેનાર અને નવ ગામતા એ નાઓના નાસ કરનાર દેઈકસસ સાથે ઓગિયસને વ્યા ગાલ વીંટી. ઓગિયસને ડસાળી દેઈકસરે ઈડીસનું મેદાન કળેતું કરી જિયુસની (પાચે ૧૯૫૦) ૯૧

પૂન કરી અને ત્યારથી આંહિનિષક રૂપધારીની શરૂઆત કરી.

એ વાતને વર્ષો વીત્યાં. શ્રીસત્રમાં દુકાળ, મહામારી વગેરે અનેક આફતો ઊતરી અને તેમાં વધારે કરવા શ્રીસત્રમાં માંદોગાંદો અબેડા ઊભા થયા. આ ત્રાસમાંથી દેશને બચાવવા ઇલિસના ઇફિટસે શ્રીસત્રની મંદારશક્તિ દેશના મંદિરમાં જઈ તપશ્ચર્યા કરી અને આ આફતોનું નિવારણ કરવા દેવીને વીનવ્યાં. દેશને જીવંત રાખે એ આંહિનિષક રમતોની પડતીને પરિણામ જ શ્રીસત્રની આ દશા થઈ છે; મઠે એ રમતોના ઉદ્ધાર કરે એટલે શ્રીસત્રમાં સાંતિ રચપાશે. દેવીના વચને ઇફિટસે રમતોના પુનરુદ્ધાર કર્યો. તેની યાદ આપતી તામ્રપત્રની ટકતી દેશના મંદિરમાં હતી. એ ટકતી પર આંહિનિષકની રૂપધારા નિયમેનાં ઇફિટસ તથા લાઈકરનસનાં નાચો રૂપધારીતે વંચાતાં હતાં.

ઇલિસની જામિ પર શરૂ થએલી આ રમતોમાં પ્રથમ ઇલિસના રહેવાસીઓ અને તેના પડોશીઓ જ લાગ લેતા. પરંતુ ત્યાર પછીનાં પચાસ વર્ષ બાદ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૦થી ક્રાંતિચતુર્થીઓ, મીઠીચતુર્થીઓ અને પાછળથી અંધેન્સવાસીઓ તથા પેલીચાનિસનાસી સિવાયના બીજા શ્રીકો જોડાયા હતા.

વર્ષોથી રમતોની આ રમતોમાં લાગ લેવા સારા થે શ્રીક જન્મત-મર્થી હતી. આવાતા. શ્રીસત્રના ઇલિસો આ વ્યાસામંત્રીશને બિર-દાનવા આવતા. વિશ્વવિખ્યાત શિદ્ધીઓ અને ઊભા કલાકારો આ ઉત્સવ જોવાનું ચૂકતા નહિ. કારણકે આ જ ઉત્સવ તેમને શક્તિ અને સૌંદર્યેષ્વર એક માનવદેહો સંસ્થાના પ્રેરણા આપતો. માત્ર રમત ખાતર રમનાર વ્યાસામંત્રીનું દેહન, અને તેમાં થે આંહિનિષકના વિજેતાનું દેહન શ્રીકોને મન ઇષવને આશ્ચર્ય લદાવે અણાઈ. તત્પણનીઓ ત્યાંથી તત્પણ-વેષણ કરતા એક મહીના પર સામ-સામે તલવાર લાણી ચૂર્યા ચોઢાંઓ આ જોશન પર મિત્રો બની રૂપધારી મોજા અણુતા ને ત્યાંથી એકદિલીના પાઠ પરી છૂટા પડતા.

આ રમતો જોનારને ધડતર તો લાગતું કે અત્યંત શ્રીસ મંદોમાંદોના બળેશ ને ચિમ્દો છોડી એક જ મનુષ્યની માફક હોયું છે.

રૂપધારીના દરીદ્રો સામે વિશ્વ વેળવનેા એ બચાવોના ખેલ ન હતા. પરંતુ આ વખતે નસીએ અંધેન્સને ચારી આપી અને સાચ-લેખ દોડમાં વિનયી થયા હતા. અંધેન્સવાસીઓના આનંદ આ વિનયથી માત્ર ન હતો. રમતો પૂરી થયા પછી તેમણે સાચલેખને પોતાને ખુલ્લે બેસાડી નમર તરફ કૃત્ય શરૂ કરી અને વિનયોન્માદમાં મંદત બની અંધેન્સને પાંદરે આવી પહોંચ્યા.

ત્યાં શરણાઈ, દેવ, રજીશીમાં વગેરે વાંચિતોના શરૂ સંભળતા હતા. અંધેન્સનું આગાલજી, સૌદાઈ પોતાના ગૌરવ કેપ સાચલેખને ચત્કારવા દોનર થયાં હતાં. દુશ્મી સાચલેખને સપ આવતો નહિ અંધેન્સવાસીઓએ હાંપના પીકાર કરવા માંડ્યા. ભેતભેતમાં સાચલેખ નમરવાસીઓ વચ્ચે આવી રહ્યો. તેના ઉપર પુષ્પોનો વરસાદ વરસે અને તેના માનમાં દેવોની પૂજા કરવામાં આવી.

નગરમાં સહારથોને આવાને અંધેન્સવાસીઓ સમાનકરણમાં ગ્રાહ્યાર્થ થયા. સાચલેખને સૌદાઈ બેઠ શકે એટલા માટે તેને કચ્ચ રથાને બેસાડવામાં આવ્યો. નમરપતિએ તેની કહપ, ઉત્સાહ અને વીરતાનાં વખાણ કર્યા અને નગરને ગૌરવાન્વિત કરવા બંદબ તેને અભિનંદન આપ્યાં. નમરવાસીઓએ કશન કરીને સાચલેખને ૫૦૦ ડ્રામની કિનામમાં આપ્યાં અને તેની પછી ને આંહિનિષકમાં વિજેલા થાય તેને પણ આ કિનામ આપવાની ઘામણી કરી. સારા થે શ્રીસ-ત્રમાં વિખ્યાત કીડિયસે ઉત્સાહપૂર્ક સાચલેખનું શિદ્ધ બનાવવાનું બંદેર કર્યું. સાચલેખને ડબે પીયિયન, નીમિયન અને ઇરચિન-મનની રમતોમાં ગ્રાહ્યવાનો સક્ષાએ કશપ કર્યો અને તેને ખાત-કોશન મળે એવી વચરેયા કરી.

શ્રીસત્ર ઉપરાંત અને અધ્યાક વખતે એ દેશમાં સત્ત પચેલી

પ્રણાલિકા પ્રમાણે છુટીછુટી રમતો રમતી. પરંતુ રાજકીય સત્તાની ખેલતાણ આ રમતો-માંથી ઉત્પન્ન થતી એટલા ઊંચિલિલ કરી નાખી. ઇરાનના પરાજય પછી શ્રીસત્રના રાજકીય આકાશમાં અંધેન્સ, રૂપાઈ, ક્રાંતિ-ચ, શીખસ અને મેરેડોનાના સિતારાઓ ચમક્યા અને અદેત પારવા. મેરેડોનાના સામ્રાજ્ય વખતે શ્રીક સંસ્કૃતિના પ્રસાર સાથે શ્રીક રમતો પણ શ્રીકોને આધીન જન્મતાં ફેલાઈ. પરંતુ શ્રીક રમતના અંદા પ્રાણુ આદર્યો ગયો ને તેની જગ્યા-એ રોગોની રમતના પ્રેશક બનવાથી દેવથી આંહિનિષક રમતો તેની કચ્ચ રૂપધારી અધિ-અતિની અંતમાં ઊતરી પડી અને પ્રિયતી બનેલા રોમે તેની ધાર બોદી.

ત્યાર પછી વર્ષો બાદ, કચ્ચ આદર્યોથી થય-એલી શ્રીક સંસ્કૃતિએ યુરોપને મેરેણુ આપી ને તેને મધ્યદલીન કાયમાંથી દેડાવ્યું. બજેલા યુરોપને શ્રીક કરી પાછી પોતાની રમતોની મેરેણુ આપી ને આ મેરેણુ પોને ઈ. ૧૮૯૬માં આંહિનિષક રૂપધારી પાછી શરૂ થઈ ને જન્મતા ફરેક દેશમાં પ્રસરી. આને એ રમતો આપાયે જન્મત પર રમાય છે, અને તેમાં લાગલેવા ફરેક દેસ પોતાના દરીદ્રો તોષાર કરે છે.

ઈએડના વિદ્યાર્થીઓ અવકાશનો સમય કોઈને કોઈ જ્ઞાન કે તલીબ આપતી હલખમાં ગાળે છે, જેમાં પવંત-મરોડણ, પક્ષીનિરીક્ષણ, વનરપતિઅભ્યાસ, મત્સ્યજ્ઞાન, નોક-તાલીમ આદિ હોય છે. એવી એક હલખ ટેરસ નદી પર ટરલા 'નાઈનહરર' નામના જહાજમાં હમણાં સત્ત થઈ છે. તેમાં અંગ્રેજ કુમારો કામ કરતા આ ચિત્રમાં જણાય છે. આપણા દેશમાં પણ ક્રિયાશીલ જ્ઞાનની આવી આવી પ્રવૃત્તિઓ થવી જોઈએ છે.

આર્ય દેમચન્દ્રે વિક્રમની ખારમી સહીના પાછલા બાગમાં ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ નયસિંહની વિનંતી ઉપરથી એક વ્યાકરણ લખ્યું છે. એ વ્યાકરણની રચના મહાત્માના સાધન-સામગ્રી પૂરી પાડનાર ને જોના પ્રચાર તથા અભ્યાસની વ્યવસ્થા કરનાર દત્તા સિદ્ધરાજ, અને એ વ્યાકરણના કર્તા હતા દેમચન્દ્ર; એટલે આશ્ચર્યજનક તેમજ પ્રત્યેતા બનેલું નામ જોની સાથે જોડવા માટે એ વ્યાકરણને 'સિદ્ધદેવચન્દ્ર' નામ આપવામાં આવ્યું છે, અને સામાન્ય રીતે તે 'સિદ્ધદેવ વ્યાકરણ' તરીકે ઓળખાય છે.

એ વ્યાકરણ પંજી પાણિનિના વ્યાકરણની જેમ આઠ અધ્યાયમાં વહેંચાયેલું છે. એ પૈકી પહેલા સાત અધ્યાયમાં સંસ્કૃતવર્તી વ્યાકરણ આવે છે, અને આઠમા અધ્યાયમાં પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણનું નિરૂપણ છે. પ્રાકૃતમાં પ્રથમ મુખ્ય સાહિત્યિક પ્રાકૃત મહારાષ્ટ્રીનું વ્યાકરણ આપ્યા પછી સૌરાષ્ટ્રી, ગામધી, પેશાવો, ચૂકિતા પેશાવો અને અપભ્રંશ, એ બીજી પાંચ પ્રાકૃત ભાષાઓનાં વિશેષ લક્ષણો દર્શાવે છે. પણ એ આઠમા અધ્યાયના ચોથા પાદમાં અપભ્રંશ ભાષાનું નિરૂપણ કરવા સાથે દેમચન્દ્રે એક વિશેષતા કરી છે. બીજા કોઈ ભાષા માટે એમણે સૂચનામાં આવતા વ્યાકરણના નિયમોનાં ઉદાહરણ તરીકે કવિતામાં અપરંપરો આપ્યાં નથી, પણ અપભ્રંશ માટે આપ્યાં છે. એ પદો પછી ઘણાખરા તો દુહા છે તે એ કાવ્યના પ્રચલિત લોકસાહિત્યમાંથી ન ચૂંટી કરીને દેમચન્દ્રે પોતાના વ્યાકરણમાં તે કાવ્યો દોષ એમ જણાવે છે. એમાંના કેટલાક આને પણ એક અધ્યાય બીજા રવરથે લોકસાહિત્યમાં જણાવ્યા છે.

અપભ્રંશ એટલે એ સમયની લોકભાષા; અને દેમચન્દ્રે ને અપભ્રંશમાં ઉદાહરણો એમાં આપ્યાં છે તે એ કાળના ગુજરાત દેશમાં ને પ્રકારની ભાષા વ્યાપક હશે એમાં ન જણનાં ભેદ એ કવિતાની નજરે પણ એમાંનાં ઘણાંખરાં મુકાફા સુંદર છે. એ દુહા એટલા માટે તો ગુજરાત ને વીરરસના છે, પણ સામાન્ય નીતિના ને પૌરાણિક વિષયોનાં દુહા પણ એમાં આવે છે. પ્રાચીન ગુજરાત દેશ (એટલેકે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર ને રાજસ્થાન મળીને યતા દેશ)ના પ્રાચીન લોકસાહિત્યનું નવનીત એમાં આપણને મળે છે, અને એ કાળના પેશાવોધેયક જીવનની પણ કંઈક ઝીંખી થાય છે. દેમચન્દ્રના એ વ્યાકરણની રચનાને ન આજ આઠસો વર્ષે તો વીતી ગયાં છે, એટલે એમાં સંપરાયેલું આ લોકસાહિત્ય તો એ કરતાં થી ઘણું જૂનું હોવું જોઈએ.

એ પ્રાચીન લોકસાહિત્યમાંથી વીણેલા થોડાક દુહા અનુવાદ સાથે આજે રવર થયાં છે. મુકાફો તરીકે એમનું વાચન આજે અચવા ગમે ત્યારે પણ હતાગ રસાનુસંધ કરાવે એવું છે.

(૧) પ્રાણને ભોજે પણ પેરાપકાર કરનાર મનુષ્યો (જિષે અન્યઃકિતઃ તણું તણજી બંજિ નવિ, તે અવડ-પડિ વસંતિ; અહ નજી લગિગિ ઉતરપ, અહ સહ સપ મનનંતિ.

[ઉપદ કિનારા કપર ઊગેલાં વૃક્ષોની ત્રીજા અંતિ ન નયી; જૂલોતે માણસ કાં તો તેમને પકડીને ઊતરી નય છે અથવા એ વૃક્ષો તેની સાથે ન જૂળી નય છે.]

(૨) જોના પતિ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા હતા એના કોઈ સ્ત્રી કહે છે :

ભલ્લા હુઆ જી મારિઆ, બહિણિ મહારા કંતુ; લાગ્ગેજી તુ વર્ધસિઆહુ, જઈ ભગ્ગા ઘરે એનુ.

[દે બહેન! મારા પતિ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા એ સાંકે થયું; જો તેઓ સાચાંને યેર આભ્યા હોત તો હું મારી સખીઓની વચ્ચે લગ્ન પામત.]

(૩) આપતિમાં જેનું વીરત્વ વધુ પ્રકારી છે એવા પતિની પ્રસંસા કરી પત્નીની કક્ષિ :

ભગવંદે દેકુખવિ નિઅય-અહુ, અહુ પસરિયઈ પરરસ; ઉમિમલ્લક સસિ રેહ ભિવે, કરિ કરવાહુ પિયરસ.

[પોતાના સેન્યને ક્ષીણ થયેલું ને રાત્રીસેન્યને વિન્ય પામતું ભેદ મારા પ્રિયતમના હાથમાંની તલવાર શરિરેખાની જેમ વિદરો છે.]

(૪) વિસિષ્ટ યુરુષો વિષે :

અવિહ કાસુ ન વલ્લહઈ, ધણુ પુણુ કાસુ ન છટકુ; દોષિણુ વિઅવસર-નિવડિઅઈ તિણુસમગણુધિસિટકુ.

[જીવન કાને વહાલું નથી અને ધન પણ કાને છપ નથી પરંતુ વિસિષ્ટ યુરુષ એ બંનેયને અવસર પડયે તૃણ સમાન ગણે છે.]

(૫) મોરોનાં ધર ક્યાં છે ? એમ પૂછતા કોઈ પચિકને એક સ્ત્રીએ આપેલી હતાર :

નજી યુરુહ ધર વડાઈ તો વડા ધર એઈ; વિહકિઆ-નજી-આપુહરણુ કંતુ કુદીરપ ભેઈ.

[એ મોરો ધર વિષે પૂછતા હો તો આ ન મોરો ધર છે; કુખી બોનોના કપ્પાર કરનાર મોરો પતિ યુરુષમાં બેઠેલા છે તે જીભ.]

(૬) મેથની ગર્ભના સાંસળા વાંઘિકાનું રમણ કરતા પચિકની કક્ષિ :

નજી સસણેડી તો મુપ્પજ, અહ જીવક નિતેહ; બિહિ વિ પયારેદિ ગદઅ ધણુ, કિ મળજી ખલ મેહ.

[જો તે રનેહવાળી હશે તો મરણ પામી દરો; જો જીવતી હશે તો રનેહ વિનાની હોવી ભેદ છે. આમ એ ય રીતે મારી પ્રિયતાના તો અપ ન છે; તો દે અહ ક્યે! હવે શા સારુ મર્ભના કરે છે ?]

(૭) રક્ષિણીનું દરણ કરીને આવતા કૃષ્ણને રક્ષીના આમા સેન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આપેલો છે. એ સમયે વ્યાકુળ થયેલી રક્ષિણીને કૃષ્ણ કહે છે :

અમેહ શેવા રિકિ બહુઅ, કાપર એઅ લણ્ણિ; મુદિ! નિહાલકિ ગયણુપણુ, કહ જણુ ભેપક કરેતિ.

[અમે થોડા બીએ, સત્તુઓ ધણુ છે-એમ તો મારવ લેખો કહે છે. હું મુકાફા ગજનવલ્લમાં જો કે ન્યોતરના કાણુ કરે છે. (તારા ઘણુ છે અને ચંદ્ર એક છે, છતાં ચંદ્રથી ન ન્યોતરના વાય છે.)]

(૮) વર્ષાઋતુના પચિકો વિષે :

દિઆપ મુકુલ્લક ગોરડી, ગયણિ ધુકુલ્લક મેહ; વાસા-રતિ-પવાસ અહે, વિસમા મંદકુ એહ.

[દિશમાં ગોરી ખટકે છે અને મનમાં મેથ ધટકે છે. વર્ષાની શરિના પ્રવાસીઓને આ વિષમ સહ છે.]

(૬) પુત્રજન્મની સાર્થકતા :

પુત્રે જાએ કવણુ ગુણ, અવગુણુ કવણુ મુએણુ;
જમ અપિપ્પી ભુંહરી, એપિજન્મ અધરેણુ.
[તે આપિપ્પી લોચ બીજ દેખાવી પડે તે પુત્રના
જન્મથી ગુણુ શો ? ને ગરણુથી અવગુણુ પણ શો ?]

(૧૦) કોઇ નવેદાનો પોતાની સખીને પ્રશ્ન :

બાણુસહિ નિદુઆઈ તેવં મઇ, જમ પિઠિ રિટ્ટુ સરોસુ;
એવેં ન ગણુમ્ મજ્જું મણુ, પદ્મખાવડિએ તારુ.
[દે સખિ ! મારા પિયુમાં તે કઈ દેખ જોવા દેાય
તો, એના પ્રત્યે પક્ષપાતવાણુ માંહે મન જાણે નહિ
તેમ, ગુપ્તરીતે મને કહે.]

(૧૧) રમેઢ અને રમેઢના અભાવ વિષે :

તિલદં તિલવણુ તાઈ પર, જાઈ ન નેહ મલનિત;
નેહ પણુકદ્ધ તેજિજ તિલ, તિલ રિદિપિ ખલ હોતિ.
[તલનું તલ પણુ ત્યાં સુધી જ કે જ્યાં સુધી અંગા-
થી રમેઢ-તેલ જળા જઈ નથી. રમેઢ નારા પામે એટલે
તે જ તલ તલ મરીને ખળ (અથવા દુઃખ) બને છે.]

(૧૨) રવમાન નવજવવા વિષે :

માણુ પણુકદ્ધ જમ ન તણુ, તો દેસડા ચમજત;
મા દુઃખજણુ-કરે-પદ્મલવેહિ, દેસિજન્મનું જનિતજ.
[માન જતા સરીરનો ત્યાગ ન થઈ શકે તો એ
પ્રદેશનો ત્યાગ કર; પરન્તુ દુર્લભો આંગણ કરે એ
રિથિતોમાં તો ત્યા જમીસ નહિ.]

(૧૩) દેશની રાજાણીયતા શોનાથી ?

સરિદિ ન સરેદિ ન સરવેરેદિ, નવિ ઉત્તમજાણુ-વણેહિ;
દેસ રવવણા હોનિત વદ, નવસંતેદિ સુચાલેહિ.
[નદીઓથી, સરોવરોથી અથવા હથોનો અને
વનોથી નહિ, પણ હે મૂખો ત્યાં વસતા સુખનોવડે
દેશ રમણીય બને છે.]

(૧૪) પોતાના હૃદય પ્રત્યે વિચારીતી હત્તિ :

દિઆડા પદ્મ એહુ બોલિલિઅઓ, મહુઆગમ્ સયવાર;
દિસુ પિએ પવસંતિ હલ, ભંડય દહરિ સાર.

[હે હૃદય ! તું મારી આગળ સંકરો વાર કોમ જોહલું હવું કે
'પિયુ પ્રવાસે જસે એટલે હું કૂટી નહમ.' પણ તે અદ્યુત દોષ
એ—હજી પણ કૂટલું નહિ.]

(૧૫) કોઇ એકલવીરની પ્રતિજ્ઞા :

દિઆડા જમ વેરિઅ ધણુ, તો કે આજિલ ચઢાહું;
અમદાહિ એ હમશા, જમ પુણુ મારિ મરાહું.

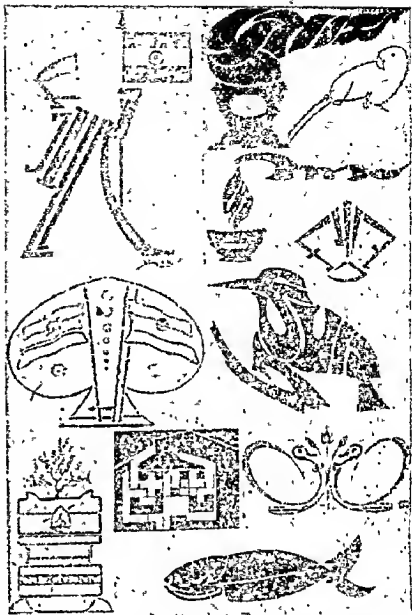
[હિહદય ! વેરી ધણુ છે, તો શું આશામાં ચડી નહિશું ? અમારે
જે એ હાય છે; મરીશું તો પણ મારીને મરીશું.]

(૧૬) સુખનો માર્ગ :

દેવં કુલ્લક નિઅપ-ધણુ, કરણુ ન તક પાંડિહામ;
એમવળિ સદ્ધુ ભુંજણુહ મણુ, પર ભુંજણુહિ ન જામ.

[પોતાનું મન દેવાનું—દાન આપવાનું દુષ્કર છે અને તપ કરવાનું
મત્ત નથી; એમ સુખ જોગવવાનું મત્ત છે, પણ એજવાનું વધી.]

૪ (માર્ચ ૧૯૫૦)

‘કુમાર’ના નામાક્ષરોમાં વિવિધ આશૃતિઓ

‘કુમાર’ના પદ્મા પર વિવિધ આશૃતિઓમાં આવતા નામાક્ષરો જોઈને અને કાચકોએ એવા પ્રયત્ને ચોક્કસ છે. તેમાંની સૌથી આકર્ષક આપી છે. ડાબી બાજુ મધ્યોથી (૧) બાઈ પ્રચોદ પરચે ચોટ ચોક્કસી હાથમાં સાધુજન ધારેલી માતવ આશૃતિ (૨) બાઈ રિલીપ બાઈએ જે આશૃતિઓમાં તેમજ તેને બાંધતી પાન-આશૃતિમાં બેવડી રીતે ‘કુમાર’ અક્ષરો દેખાયા છે અને (૩) તુલસીકવચારમાં એવી જ રચના કરી છે. (૪) મહાનની આશૃતિમાં બાઈ હલજતમાઈ દેસાઈએ કરેલી અક્ષરરચના છે. જમણી બાજુ મધ્યોથી (૧-૨-૩) બાઈ હમનલાલ (ચાંચુર) મશાલની અથાતમાં અને પછીમાં; વચ્ચે (૪) બાઈ ‘ચાંચુર’ પોપટની આશૃતિમાં; (૫) બાઈ એનુ પીરાવળ પતંચ-માં; (૬) બાઈ અચારામ પરચે જે હંસમાં અને છેડે (૭) બાઈ એમ. પી. ભાવસાર માહકીની આશૃતિમાં ‘કુમાર’ના નામાક્ષરો આવેખી ચોક્કસ છે તે આપ્યાં છે. આ પ્રમાણની રચનામાં પરચે નિયમ સુવા-ચતાનો જળવાતો જોઈએ. બાંધતી સજ્જનાને બોલે કમા ન થાય.

ખ

સ્કંભતીર્થની સરસ્વતી

પ્રાચીન ખંભાત અને પુરાણ-કાળની સરસ્વતીનું એક કલ્પનાદર્શન

લેખક - સરોધર નર્મદાશંકર મહેતા બેરીટરસ્ટ્રેન્ડ-જા.

આત્મની કલાત્મી એટલે સંદેહ નહિ, પરંતુ દબરેલ વર્ષની ઐતિહાસિક, પ્રાગૈતિહાસિક કે પૌરાણિક વિષયો ઉપર સમગ્ર દૃષ્ટિપાત. વૈદિક ધર્માર્થો અને પૌરાણિક કથાઓના પાછળ રહેલી સાચી સંમિતી કલ્પના કરવાના સાદિષ્ય આપણને મોઢાં-દેરો અને હડપ્પાગાંથી નીકળી આવેલા અવશેષોએ પૂરું પાડ્યું. પાંચઠિરે કહેલું કે પુરાણો એ કંડા પહેરાનાં ગપ્પાં નથી, પરંતુ ખરી દર્શકોનું, ધર્મેશ્વર કલ્પનાવિહાર સાથેનું કથન છે. પાંચઠિરની એ સંભાવનાને પુરાણોનો વિશેષ અભ્યાસ કરવાથી તથા મોઢાં-દેરોની શોધખોળથી ટેકા મળે છે.

વિંદના પશ્ચિમ કિનારે, ન્યાં સિંધુ ને સરસ્વતીનાં મુખ હતાં, તે આજે યે. કિનારે-અસુરોનાં હતાં. આ અસુર તે નગરી દૂર મણસા અગર પશુઓ નહિ, પરંતુ સંસ્કૃતિની જાણી કક્ષાએ પહોંચેલી એક પ્રાચીન અને સત્તાવીસ નતિ. આ નતિને આર્યો સાથે અનેક સેકાઓ સુધી અનેક યુદ્ધો થયાં. એમાં અંતે આર્ય નતિના વિજય થયો તે સાચું; પરંતુ સંસ્કૃતિની બાળતેમાં તે અસુરો આર્યો કરતાં પણ અધિકારી હતા, એટલે આર્યો ભયે છત્વ પામેલા, પરંતુ સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ તો પોતે નિત્યાના. 'દેવાસુર સંગ્રામ'ની ઐતિહાસિકતાનો વિચાર કરતાં આ દર્શક પૂરી સમજાય છે અને તેમાંથી એટલું ક્લિત થાય છે કે છેવટે આર્ય અને અસુર નતિઓના મિશ્રણથી હિરણ્યનામં એક નિશિષ્ટ સંસ્કૃતિનો હલક થયો. પરંતુ આ અંતિ પ્રાચીન દર્શક ઉપરથી આપણે હવે ખંભાતની દર્શકતા ઉપર આવીએ.

અસુરોની એક પેઠાનતિનું નામ 'નામ' હતું આ નામ લોકો પણ આપણા જેવા મનુષ્યો ન હતા, એ લોકો મોટી નદીઓ અને સમુદ્રોમાં વહાણવૃક્ષ કરતા, એટલે તેમને વસવાટ નદીકિનારે તથા સમુદ્રકાંઠે હોય તે સ્વાભાવિક છે. આ નામ લોકો ન્યાં રહેતા તે બુનિદે 'પાતાલ' એવું નામ પુરાણોની પરંપરાથી મળ્યું છે. આ 'પાતાલ' હતું કે ખંભાતનો ઇતિહાસ' લખાનાર શ્રી રત્નમણિરાવની સંભાવના એવી છે કે આ 'પાતાલ' તે સિંધુ તથા સરસ્વતીના મુખ-પ્રદેશ, તથા તેની આંદરના તેમજ આજુબાજુના ઝાપુઓ. શ્રી રત્નમણિરાવની આ સંભાવનાની પાછળ સળંગ આધારો અને ઊંડું જૂથકરણ છે. અસુર સંસ્કૃતિ, પાતાલ, નામ નતિ, સરસ્વતીનું મૂળ ખંભાત આજળની જોતગળી ના. અસુરોની નગરી, શેવ સંપ્રદાય તથા ત્રિગુણ સાથે આ બુનિદેશ પરપૂરવો સંબંધ, એ બધી બાબતોની એમણે દેરીલી અત્યંત રસપૂર્ણ, સુંદર અને શાસ્ત્રીય ચર્ચાના લાભ લેવાની નેમની ઉંઘલા હોય તેમણે એ વિદ્વાન લેખકને લખેલો 'ખંભાતનો ઇતિહાસ' વાંચવા જેવા છે.

ખંભાત ગુજરાતની દક્ષિણે ખંભાતના અખાત પર ઊભેલું પ્રાચીન બંદર છે. આ અખાત સેકાઓથી પુરાતો સાથે છે, ને કંઈ ઘટનાના પરિણામે એક કાળનું સમૃદ્ધ ને આખાં ખંભાત આપણે તે જયમજ પડી શોધ્યું છે. ખંભાતની પાસે થઈને ત્યાંના અખાતમાં જે નદીઓ મળે છે: એક મહી અને બીજી સાગરની. એ અખાત, ભરતીના નેર માટે ઉક પ્રાચીન સમયથી બહોતી છે: એનાં મોઢાં-દેરના

ચોદાંચોની માફક અનેક કીટ જીવાં ફળે છે, અને પાણીનો પ્રચંડ પર્વત બલ્લે ધસી આવતો. હોય તેમ અખાતનો નજારો ધસે છે.

હનરી વર્ષથી ઘસડાઈ આવતા કાંપ અને કાઠવથી આ અખાત ને પુરાતો ન્ય છે તે આખી યે બીના પશ્ચી રસમય, ને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણા મહત્વની છે. બેશક, ખંભાતની એ કલ્પ કલાત્મી પણ છે. આ અખાતમાં મહી અને સાગરમતી ઉપરતે નર્મદા અને તાપી જેવી મોટી નદીઓ પણ પડે છે, પરંતુ અખાતને પૂરવાનો યુગ તો ફક્ત મહી-સાગરમતીએ જ કર્યો છે. અને હવે આપણે એક વિચાર તથા રોમાંચક ઘટના ઉપર આવીએ.

ભારતની બુનિદા ઇતિહાસમાંની એ અખતપૂર્વ ઘટના તે સરસ્વતી જેવી એક મહા નદીનું અલોપ થયું તે. આ સરસ્વતી ને વેદ-કાળ અને મહાભારતકાળની સૌથી વિશેષ પવિત્ર, વિશાળ અને મહત્વની નદી મણતી તે ક્યાં થઈ ક્યાં પડતી હતી, ક્યાં અને ક્યારે આદર્ય થઈ ગઈ, કેમ આદર્ય થઈ ગઈ, એ પ્રશ્નો ભલ્લુલા-મણી જેવા છે. એ સરસ્વતીની સ્તુતિએ વેદની ખ્યાલોમાં છે અને પાછળથી તેને 'વાહુદેવી' તરીકે પૂજામાં આવી છે. એ સરસ્વતીના હવે આપણે વિચાર કરીએ.

'સરસ્વતી'નો અર્થ 'નળથી ભરપૂર' એવો થાય છે, તે હિમાલયથી તે સમુદ્ર સુધી એકધારા અસ્ખલિત પ્રવાહથી વહેતી અને એના વજારઘલ ઉપર જતારથી તે છે. દક્ષિણે સમુદ્ર પર્વત અનેક વહાણો આપણ કરતાં, એના બંને કિનારાએ સુંદર આશરોથી ને વનરાશિની રોશમાં અને એનાં પુરુષ સ્વધિઓ મનુષ્યો કૃત્વલ્ય બનતાં અને પશુપંખીઓ સેતુ થતાં. એના તલ પરના ઘસધિઓના એ આશરોમાંથી વેદની જગ્યાઓનાં યુગ્મન થતાં, અને વનરાશિમાંથી નિર્દોષ પંખીઓના કલરવા તેમજ શાહુદેવી ગર્જનાઓ પણ સંસજાતાં. આથે આથે અનામથી બધી ખેતરોમાં કાં કામકર્યાઓ કંઈ ભરીને માતી અને સરસ્વતીની છાતીએ છાતીએ મળતાં નાવમાના નાવિકો કિનારે વિહરતી આમયુધમાનોએ નિહાળી ગ્રેમશીતો લલકારતા. એ ગીતોમાં અને ગ્રેમકલ્લોલમાં ભગવતી સરસ્વતી પશુલકલીન થતાં અને નાવના પાંચે ભાગોમાં ભગવતીનાં પાણી ન્યારે અણકાતાં ત્યારે ઈશ્વરની નજી પ્રત્યેક માત્રા યુગ્મની હોય તેમ યુગ્મર થતો અને મત્યેનાં પ્રજ્વલ્યગીતાં પરમામાના પ્રજ્વલ્યગીતાના સંચાર થતા. પાતાવરણની માતી નાદમતરીમાં વહાણો સંચરતાં અને સૂર્યના હલક તથા અસ્તથી ભગવતીનાં પાણી અનેક રંગોથી રંગાતાં. વેદ ન્યારે પ્રકાશતો ત્યારે, કોઈ નજ્ર અને સારમાગ નવચુવાન પોતાની પ્રિયતાને નેમ હલકતાં પડે પડ બેઠાંની સંબોધે તેમ પોતાના સંબોધે પ્રકાશ ભગવતીના અંતરપ્રત્યંગમાં તે પૂરતો. સરસ્વતી ને ચંદ્રમોહિની આ' ભાવસમાધિથી આશરેના તથાનિધિઓને આતમરતી સાંપડતી ને રસનિધિઓને રસદર્શન થતાં. કનિજનો કવત્રા, ગ્રેમીજનો ગ્રેમલીન થતા, ને નાવમાં બેઠેલાં કોઈ કાંતદર્શી આભા મહાકાવતે ગ્રેમીની મહામાયાનો વિચાર કરી ભગવતી સરસ્વતીના ભૂતબાનિનું માનસિક ચિત્ર સર્જ્યું કરતો.

હનરી વર્ષો સુધી આગ સાફડ્યું, અને સદસો એક બતાવ બેલો

બન્યા કે કાપરનું બધું દત્તન દત્તન થઈ ગયું. એક બધેકે બૂંધ્ય મથા અને સરસ્વતી બગબગાઈ પ્રવેશ્યાં. આખી સુષ્ટિ ફરી મઈએને સમૃદ્ધ નમરો, દરિયામાં હેતરો, મનેરમ આશ્રમો, એ બધું કાઈ સમયે નમરોગીની માથા એકે અસીપ થઈ ગયું. એની જગ્યા એક નવી સુષ્ટિએ લીધી, અને તે સુષ્ટિ તે રાત્રપુતાના અને ધરધારકમાં રજુ તથા સરસ્વતીના મુખ આગળનું ખંજાતનું રજું.

આ સરસ્વતીના પ્રવાહ વિષે વિદ્વાનોમાં ભારે મતભેદ છે. એ મતભેદો સાથે આપણને નિરંજન નહિ હોવાથી અહીં ફક્ત એટલું જ કહીશું કે સરસ્વતી કચ્છના રણમાં રાખી જતી તે વાત જાણજ નથી. કેમ કે તે હકીકતની બિરોધી હકીકતો પ્રગાણમાં ધબકી છે. શ્રી રત્નમણિરાવ અનેક હકીકતોનું પૃથક્કરણ કરી એવા ઓછસ મેંલળે કપર આવે છે કે ખજાતનો અખાત થોને જ સરસ્વતીનું પહોળું થઈ ગયેલું થો છે. આ નિર્ણય કપર તે ધળી જ ઓછસાઈથી આવે છે અને તમાગ બીનાઓને શાસીથી તે થઈ, એખી, વિચારીને તે આ બાળનની વિરુદ્ધ થઈ છે કે અને ને ધરનીકંપ થયેલા તે વડવાદના પરિપ્તિએ હોને તેમ જણાવે છે.

તે લખે છે કે 'વડવાદન અથવા જ્ઞાતામુખી અને ધરનીકંપને લીધે તેગજ અતિરુદ્ધિને લીધે પશ્ચિમ દિશાની નદીઓમાં જે મોટા ફેરફાર થઈ ગયા તેમાં કેટલીક મોટી નદીઓના પ્રવાહ બદલાયા; કપરનાં કેટલીક નદીઓના કુંડા પછુ ધક ગયા. સરસ્વતી આખી હ્રમ થવાથી એને મળતાની કેટલીક નદીઓ સિંધુને અને ગંગાને મળી. નીચાણના રેતાળ પ્રદેશમાં એના કુંડા પછુ ધક ગયા, અને યુજરાતમાં બનાસ, પાટણની સરસ્વતી, સાબરમતી વગેરે નદીઓ બની ગઈ. આમ, પ્રાચીન સરસ્વતીની બધી પરંપરાઓ આ બધા પ્રદેશમાં વહેતી નદીઓને આજીવનથી લાગુ પડી અને એનાં તીર્થો એ બધી નદીઓને વહેતા લીધાં'. શ્રી રત્નમણિરાવની આ સંભાવનાની પાછળ એક જ વિષયના પ્રમાણે નથી, પરંતુ વૈદિક કહેલો, પુરાણોની કથાઓ, પરંપરાગત હકીકતો, ભરતરાજાની મિના અને ઓજાનેવાના મિના અભિપ્રાયો, એ બધાની તુલના, પૃથક્કરણ અને સારોદાન પછીની એકનાકરણ છે.

મી હકીકતો લક્ષમાં લેતા એમ સમાન્ય છે કે ખંજાતનો અખાત તે સરસ્વતીનું પહોળું થયેલું થો અને તે નદી કપરનું શહેર તે ખંજાત-પ્રાગૈતિદાસિક સમયની 'કોમનલી' ને પછીની 'એબલવી' નગરી, અને ત્યાર બાદનું 'ખંજાવત.' પણ આ બંનેથી ને પ્રાચીન નામ તે 'રંકેતગીર' કેમ કે 'રંકેત' કોરયે સિમનું જ્યોતિષિય ને 'રંકેત'ની પૂજા અનુરોધમાં બંધે હિન્દના પશ્ચિમ દિશાસની પ્રાચીન નતિમાં પ્રવલિદ હતી.

આમ ખંજાત અર્થેત પ્રાચીન રવાન છે અને 'રંકેતગીર'ની જ જગ્યા છે એવું એ વિદ્વાનોનું માનન છે. તે પછી એ નગરને 'એબલવી' નામ રાખી આપવામાં આવ્યું હશે? રત્નમણિરાવ એ કપર નીચે પ્રમાણે વિચાર કરે છે: 'આ નામ જો ખરેખર પ્રાચીન હોય તે પોરાણિક પરંપરાની દૃષ્ટિએ તેને શોધવું પડે. પુરાણોમાં પતાલમાં આવેલી નામ હોયોની રાખધાનીને 'કોમનલી' કહેલી છે અને ખંજાતનું નામ લોકપરંપરાથી 'કોમનલી' કહેવાય છે, જેમ જણાવી શ્રી હનમણિરાવ પતાલ એટલે સિંધુ તથા સરસ્વતીના મુખ-પ્રદેશો, જેની ચર્ચા કરે છે અને 'નામલોકની' વાત કરે છે. પુરાણોમાં આ પતાલનું પહોળું મનેરમ વર્ણન છે. પતાલમાં સુંદર દેશન-પાસાદો ને વિદારરવાનો છે, તેની આબોધના સમશીતોષ્ણ છે અને તેની સમગ્ર શોભા રત્ન કરતાં પણ ચડિયાની છે, એનાં

અનેક વર્ણનો એમાં આવે છે. આ પતાલમાં નામલોકોની વસતિ હતી ને તે અનુર ભવિની એક પેરાભવિ હતી. એ નામલોકોના દર દેવ તે દાહકે થયે. એ ભવિની મોટા ભાગ સમુદ્રકેડે વસેલા અને વદાણુવડે કરેલા, મહાભારતમાં સમુદ્રને નાળાંચાલ્ય કહેલો છે. મહાવેશમાં સમુદ્રના રાત્ર વરણને અને સાગરને બંનેને નામલોક નામથી એકબીજાવવામાં આવ્યા છે. વળી રંકેતપુરાણમાં વરણ દેવના તારક નામના અનુર સાથે હુદ્ડ કરવા નામ કપર જેસીને આવ્યા એવો દેલેલ છે. પુરાણો પ્રમાણે આ યુદ્ધ ખંજાત પાસે થયું અને નવાંવારદાસોને વધ થયો તે જગ્યા તે ખંજાત આપણનું તથા પુર. આ બધી હકીકતો એટલું રપષ્ટ કરે છે કે ખંજાતની ભૂમિ તે પ્રાચીન સરસ્વતીનું મુખ; ત્યાંની વસતિ શૈવ સંપ્રદાયના અનુચારી; ત્યાંના લોક સમુદ્ર અને સરસ્વતી કપર વદાણુવડે કરતા; તે બિચરકર આર્યો તથા અનુરો વચ્ચે અનેક યુદ્ધો થયેલા; અનુરોના વદાણુવડા અને નીકાસેનવધી આર્યો વારંવાર ધરાભવતતા; નામલોકો તે એ અનુરોની જ એક પેરાભવિ અને તેમના વિશિષ્ટ ધર્મો વદાણુવડે હતો, આ અનુરો તથા નાગો સિંધુ અને સરસ્વતીના તમામ પ્રદેશોમાં પ્રવેશવા હતા-બંધે છેક યુજરાતથી તે પંજાબ ને શરધીર સુધી હતા, પરંતુ દારતાં દારતાં તેમને ઉપર સિંધુ અને સરસ્વતીના મુખપ્રદેશો કપર અને ત્યાંથી છેક દક્ષિણે નાસી ફરતું પડેલું; અને આ આર્યો અને અનુરો ઉપર સેનજેન થઈ ગયા, સંપ્રતિએના વિનિમય થયા, શિવપૂજ નૈદિક ધર્મમાં આવી, તેના મુખ અનુચાર્યોએ આર્યોમાં ઉકાળો જ્ઞાનાબાહર લેવાયા, અને લીધી તથા સરસ્વતિના પરંપરા મિશ્રણથી પોરાણિક સમયની અને તે આગેથી હિંદુ પ્રજાનું વિશિષ્ટ ધર્મરૂપ થયું.

ખંજાત અને તેની આજુબાજુના પ્રદેશનું બંધે પતાલ અને કોમનલીનું વર્ણન મહાભારતમાં પણ મળે આવે છે. સિંધુ અને સરસ્વતીના મુખથી નીચે કોમની આવતું એટલે પતાલમાં જતું એમ સમજીએ તે 'કલાણી નામ પતાલમાં પેસી ગયો.' એ અર્થ જાણવું સારાજ શક્ય. કોમનલી તે પતાલની નગરી અને નામલોકની રાખધાની, એ બંનેના વિચાર કરવાં ખંજાત નામલોકોની રાખધાની કરે. વળી 'કોમનલી' એ સરસ્વતીનું પહોળું નીચા પ્રવાહનું નામ; એટલે કોમનલી તે જ ખંજાત, તેમ માનવાને બહુ દરાત નથી.

કપરની વિષયોથી એ સિદ્ધ થયું કે ખંજાત એ વૈદિક અને તેથી પણ પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું મથક છે અને એની મહત્તાની સાખ હલ્લેરો વર્ણનો અવિચ્છિદ દર્શિદાસ પૂરે છે. હવે આપણે ઐતિહાસિક બંધે મળ્યાંબાન વિચરો તથાસીએ.

જયારે સોલંકી સત્તા યુજરાતમાં શિખરે હતી ત્યારે ખંજાત સાથે યે હિંદમાં સીધી મોટાં બંધેરોમાં એક મથકનું. અસહ્ય તે શૈવ તીર્થ તો હતું જ, પરંતુ પછીથી જોનારું મેન્ડુ પણ બન્યું. સમયેજનાચાર્યે દેગચંદ્રસુરિએ અભ્યાસમાં લીધા લીધેથી. આ સમયમાં યુજરાતના રાજાઓનું નીકાસેન ખંજાતમાં રહેતું. જેઓની નલોખલાલીનું ખંજાત શૈવ જન્યું અને કલ્પનમંત્રી તથા નરુપાલ જેના સમયે જન મુડ-સીધા અને યોદ્ધાઓએ ખંજાતના ઉલ્લિદાસમાં નેધે લેવાયે તેમાં પ્રસલ્લો થયેલા. વરુપાલ ન્યારે ખંજાતની દંડનાયક હતો. ત્યારે—દી. સના તેમના સંસારી ખંજાતને સોનામાં નિર્મિત હતાં તેમ કહીએ તો માથે. એ કાણે તે હિંદનું સર્વેશ્વર ખંજાત મળ્યું અને અનેક દેશોનાં વદાણુવડા ત્યાં હજારો. દરિયા-પારના દેશો સાથે યુજરાતને ત્યારે રવંવડ સંબંધ હતો અને તે ખંજાત કાશા થતો. એ પછી પશ્ચિમને મહાન પ્રવાસી માર્ગપાલો

પણ ખંભાતનાં બખાણુ કરે છે ને તેને હિંદવું એક બંદર કહે છે. પરંતુ આ જ સમયથી ખંભાતનો અખાત પુરાતો ચાલ્યો અને પછી મુઘલ સમયથી ખંભાતનો સૂર્ય આયમવા લાગ્યો અને સૂરતનો સૂર્ય ઊગવા લાગ્યો. જેમ જેમ મુઘલશાસન વધી વીતતાં ગયાં તેમ તેમ ખંભાતનું સ્થાન સૂરત લેવું ગયું.

૪. સના સત્તરમા સદીમાં આવેલા મેન્ડેસ્સેના નામના જર્મન મુસાફરે ખંભાતનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં તે જણાવે છે કે દીવ, ગોવા, મક્કા, ઇરાન વગેરે દેશો સાથે ખંભાતના વેપારીઓને મોટા વેપાર છે. ત્યાર બાદ ટર્બનિયર નામનો એક યુરોપી મુસાફર આવે છે તેના સમયમાં ખંભાતનો દરિયા દોઢ માઈલ દુર ચાલી વાત છે. આમ એનો અખાત પુરાતો જ ન્તો હતો અને ખંભાતની સાંજ પછી ચૂંટી હતી.

આમ સોળમી સદીના અંતથી ખંભાતનો અખાત પુરાતો ગયો તે ગંગાઈ ખંભાતનો માત્ર ઇરાન, આરબસ્તાન, આફ્રિકા અને છેક ચીન સુધી જતો. ફરી, નારીએળ, લોંબુ, ચોખા, મધ, દવાસ, કાપડ, સુંઢ, મરી, કાઠી, આમડાં, અગ્રીક ઇત્યાદિ એના બંદરેથી વ્યવસાય આવતાનું જોડનથી ત્રાંબું, સીસું, પારે, કટકડી વગેરે આવતું. કેટલીક સ્ત્રીને યુરોપી મુએક્રના જર્મન-ગામે એકેન થઈને આવતી. સોનું કપું વગેરે આફ્રિકા, એબીસીનિયા ને ઈરાન અખાતનાં બંદરેથી આવતું. સીઆમથી કલાઈ આવતી. જુદી જુદી જાતનું જગલર ઈરાનથી આવતું, સીસેનથી ચીન આવતું. આરબસ્તાનથી ખબ્દર આવતું. ભંબા, સુખારા અને પીત્તી પણ ચીને આવતી અને જતી. આરબસ્તાનથી ઘોડા આવતા. ખારમી સહીમાં તો જગતની દરેક વસ્તુ ખંભાતમાં મળતી. ત્યારથી તે પંદરમી સદી સુધી ખંભાતની ખરી ભહોજાહલી હતી અને એનું કાપડ આખી દુનિયાને ડાંકવું. વસ્તુ-પાલના સમયમાં ખંભાતના સૂર્યનો મધ્યાહ્ન તપતો. નોકસેનવનું પણ તે મધ્ય હવું ને સમયોના એકથોગી ત્યાંથી જ જતો આવતો.

આપા ખંભાતમાં દલાલીને ધંધો ધમધંધાર ચાલતો. દરેક ચીજની આપ-લે માટે દલાલ હતા અને આપા દલાલો વગર પરદેશી-ઓથી વેપાર નીકળુક થઈ શકતો નહોતો. આ બાબતમાં એક એતિહાસિક બીના છે કે પરદેશીઓ પહેલવહેલાં જુજરાતમાં આવ્યા પણ તેમનાથી આ પ્રેતમાં પગમર થયાનું નહિ, —તેમને મદ્રાસ અને બંગાળ જઈ ગાણું રચાવવાં પડ્યાં, કેમકે જુજરાતી વેપારીઓએ પોતાની હોસિયારીથી આ પરદેશીઓને જુજરાતમાં ફાંપવા ન દીધા. આનું સૂચક કારણ જુજરાતના વેપારમાં દલાલીની પ્રવૃત્તિ અને દલાલોનું સંબંધ. ખંભાતના આપા એક દલાલનું વર્ણન કરતાં એક યુરોપિયન લેખક કહે છે કે ‘ખંભાત-જિતયાં પછી વેપારીએ એક ત્રારો દલાલ જોળવો પડે છે. એ લોકો આગત્તાર હોય છે. એમના હાથ નીકે પંદરવીસ ગુગાસ્તો હોય છે. વેપારી વહાણ પરથી જાતરી પોતાના માંભેની યાદી તરત દલાલના હાથમાં મૂકે છે. દલાલને ત્યાં જ તે જાતરે છે અને દલાલ જ વેપારીનો માલ વહાણમાંથી હાતરી વેરલાવે છે. પછી તે વેચવાની યોજના તથા ખરીદવાની ચીજોના ચાલુ ભાવોની યાદી વેપારીને આપે છે અને વેપારીની મરજી પ્રમાણે તેને વેચી કે ખરીદી આપે છે. દલાલ વગર ભંતે કરવા ભંતેલો તે ગમે તેટલું થોડો છતાં કંઈ કામ થઈ શકતું નથી.’

બસ, આ હવું ખંભાત. નામ તેનો નારા. આજ તે ખંભાત પછીનું સૂરતે ગયું. પછી રેલવે થઈને મુંબઈ ગયું. એ ખંભાત અને સૂરત બંને ગયાં. પણ ચડતીપડતીના કમમાં દર્શરોક સા કે [આલ દન્ડિયા રેડિયો, મુંબઈના સોનવધી.]

ફાટોગ્રાફી હરીકાઈનું પરિણામ

[ચિત્રો મારા જુઓ પાછલા પૃષ્ઠામાં]

પહેલું તથા બીજું ઇનામ મોકલું; ત્રીજું ઈનામ: ‘સિયાળાની સવાર’—લાઇ વિક્રમ દલાલ (અગદાવાદ); ચોથાપત્ર: (૧) ‘આણુ પંરના સનસેટ પોઈન્ટના ત્રણ તળકાઓ’—રેશ્મિત મહેતા; (૨) મામને જોદરે: કનુ ગાંધી (મુંબાઈ); (૩) ‘દરિયાઈ’—બાબુ મહેતા (અગદાવાદ); (૪) લંગરિયાં: રેશ્મિત મહેતા.

સંખ્યાબંધ ચિત્રોમાંથી માત્ર ચાર હરીકાંનું સાત જ ચિત્રોમાં વિષયની વિવિધતા છે; પણ ગુણદૃષ્ટિએ તે સામાન્ય કોટિનાં છે. ફોટોગ્રાફીના સામાનની અછત અને મેંધવારીના આ સમયમાં દિલ્લે, કાગળો અને બીજા સામગ્રીના માત્ર અગ્રાહ કરતાં પણ કોચા અથા છે અને માલની તંગી એકદમ વધી પડી છે, ત્યારે નિવેક-જીલ્લિયાં અને કરકસરપૂર્વક કામ કરવું જરૂરી છે. ગમે તે સિત ભેઈને ચપોચા ચાંપ દાળની નહિ; અને પ્રિન્ટ પણ સુંદર ચિત્રોનાં તેમજ ખૂણ સાવચેતીથી બગાડ થવા દીધા વિના કાઢવા.

ત્રીજું ઈનામ મેળવનાર બાઈ વિક્રમ દલાલના ‘સિયાળાની સવાર’માં તડકે મેસી પોતાના પાંડ કરતા ડિયોરને વિષય અને પ્રકાશોબોધના નેટલાં રૂચિર છે તેટલું જ તેનું આયોજન હોત તો ચિત્ર પહેલી પત્રિતનું બનત. ડિયોરના બે પગ માલખપડતા હોઈ સ્વામીજીકરીતે જ કેમરાની નજર આવી જવાથી વધારે મોટા થય ગયા હોઈને બેહુદા લાગે છે. એકમેલે ને જરા ડાળી બાજુ પગ રખાવી સહેજ ત્રાંસી બેઠક રખો હોત તો પગની આ બાજુપ દૂર માત અને એ બાજુના ખાલી પડતો સામ પુરાઈ ભત. તદુપરાંત ચિત્રને મચાણેથી પોણા ટથ નેટલાં કાપવાની જરૂર છે.

આણુ પંરના ‘સનસેટ પોઈન્ટ’ પરથી નેપાળ સુધારત સમયમાં મનોરમ્ય દૃશ્ય એ આણુના વાગીઓનું એક નિત્યનું આકર્ષણ છે. તેને કેમરામાં કહપવાનો બાઈ રેશ્મિતના ચત્ર આવકારવાય છે. તે સમયનું દરબ એટલું તો કાળયમ્ય હોય છે કે તેનો આનંદ તો નેનાર ને અનુભવી રાંકે; એટલે આ ત્રણ દૃશ્યમાં મળને મુકાબલે પોતાને કેટલી સફળતા મળી છે તેનો ક્યાસ તે ચિત્ર પાડારે કાઢવે નેઈએ. હાથા લેખન અને ટેકનીક ઠીક છે.

બાઈ બાબુ મહેતાના ‘દરિયાઈ’ ચિત્રમાં સપાઈકારે વળાંક લેતી સૂર્ય નદીના પટનું, કોઈ પવેત પરના કોચા કોણથી લેવાએટું દૃશ્ય છે. એમાં ધુમ્મસપેશ વાતાવરણની કંઈક અસર આવવા પામી છે. નેરાન પટગાળા નદીના વહેણની સાથે નજર કુદર સુધી ખેંચા-ઈને ક્ષિતિજમાં લય પામે છે તેમાં રશ્મિતની વિશાળતા મારે છે, પણ દૃશ્યમાં ખાસ ચિત્રમયતા નથી. ટેકનીક પણ મોળી છે.

બાઈ કનુ ગાંધીના ‘મામને જોદરે’ ચિત્રમાં મામતલાવડી, ટોર, જુંપડાં, ઝાડ, પ્રજિતિમય પાત્રોવગેરે મામકોઈરાની ચિત્રસર્જક સામગ્રી વેરાએથી નેવા મળે છે. પણ પછી તરફ કનુ રાયક ચિત્રસર્જનન સરન્નું નથી. આવાં રચણોનું સાચું રચનાસીન્દર્ય શોધીને તેને દૃશ્યમાન કરવામાં જ કલાકારની ખૂબી છે.

બાઈ રેશ્મિત મહેતાના ‘લંખસિયા’ લઘવતા ને ઠાકરાઓનો વિષય આદરણીય છે, પણ રચનાત નળળી છે. ‘ફોટો પટે છે’નું પાત્રોને ભાન હોવાથી તેમની રવામાનિકતાને બદલે નિયરતા-જડતા દેખાય છે. આવાં ચિત્રોમાં તે રમતમાં લીન પાત્રોની રવ બનિક મગતતા કે ગતિ સાથે તેનું વાતાવરણ જગાવવું નેઈએ. પાછળની પાળ અને મકાનની ધારો ચિત્રમાં નિષ્ફળ કરે છે. શ્રીદામ બાદ (ગામ્ ૧૯૫૦) ૯૭

નિકલ

એક યાંત્રિક ગુણો ધરાવતી ગમે તેવા વિષમ હવામાનમાં પણ ન કટાતી ધાતુ

એની ખુબી તો એ છે કે વિવિધ ધાતુઓમાં વધતાઓછા પ્રમાણોમાં કરેલું તેનું મિશ્રણ તેને ધાતુમાં અનેક નવા ને અદ્ભુત ગુણો ઉપજાવે છે.

લેખક-ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ એમ.એસસી., પીએચ.ડી.

નિકલ એટલે એટલું તાંબુ નિકલનું ખનીજ તાંબાના ખનીજને બરાબર ગળત આવે છે. પણ એના ખનીજમાંથી તાંબુ કાઢવાના બધા પ્રયાસ નિષ્ફળ નીવડતાં, જમીનના આશુજાઓ એ વપરાશમાં એનું નામ 'ક્રૅપર નીકલ' (એટલે એટલું તાંબું) પાડયું. સંસ્કૃતમાં પણ નિકલને 'પિશાચ-તામ્ર' કહે છે. નિકલ ધાતુ સી પ્રથમ ૧૭૫૧માં તેના ખનીજમાંથી દ્રવી પાડવામાં આવી. તે પછીના બે દસકામાં તે કાંઈ પ્રગતિ ન થઈ શકી, પરંતુ ૧૮૭૪માં બર્મિંગહામે નિકલના ગુણધર્મોના વિશેષ અભ્યાસ કર્યો. તોકે એમ તો ૧૮૬૬ સ. ૧૯૨૩૫ વર્ષના વ્હાના સિલ્કાઓમાં પણ નિકલનું અસ્તિત્વ માલુમ પડે છે, એટલું જ નહિ પણ એથી બે પ્રાચીન કાળમાં ચીનમાં પણ નિકલ ધાતુને ઉપયોગ થતો એમ પુરવાર થયું છે.

નિકલના ખનીજમાં નિકલ ઉપરાંત લોહું, કોબાલ્ટ, ઝીંક અને સોગલ કેયેલેનના રૂપમાં હોય છે. તેમાંથી નિકલ ધાતુ કાઢવાની રીત ખૂબ અટપટી છે, અને તેમાં અનેક ક્ષિયાઓ કરવી પડે છે.

આ સદીની શરૂઆત દરિયું, પેસિફિકમાં ન્યૂ ફેલેડોનિયાની ફેન્ચ વસાહત દુનિયાને નિકલ પૂરું પાડતી. પરંતુ પછી પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે. ફેલેડોનિયાની પેદાશ માત્ર હવે ૭ ટકા જેટલી જ આવે છે, અને આજે તો દુનિયાની આવાસની નિકલની પેદાશનો ૮૨ ટકા ઉપરાંત કનેડામાં ઓન્ટારીઓના સરળરી નિલ્લામાંની જ ખાણ પડે પાડે છે. લગભગ એ બધી ખાણો જોનેડાની ઇન્ડોનેસિયન નિકલ કંપનીની માલિકીમાં છે. આ ઉપરાંત જોનેડા અને સોલિયેટ રિસિયામાં તેમજ ડિન્કેન્ડમાં પણ નિકલનાં ખાણો આવેલાં છે; પરંતુ આવાર સુધી ઉત્પાદનમાં તેઓ અગત્યનો ફિરસો આપતાં નથી.

રેસીડમાં જેમ ચપટી ઘીઉં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે; એક ચપટી જ ઘીઉં જેમ રસોઇને સ્વાદિષ્ઠ બનાવે છે, એવું જ નિકલની બાબતમાં છે. સામાન્ય માણસને ગન નિકલ એટલે નિકલ-પ્લેટિનમ (ટાંગ બદાવવામાં) અને ચક્રવી બાણું તરીકે સિક્કાની બનાવટમાં ઉપયોગી ધાતુ. પણ તેમાં તેા નિલ્લની પેદાશનો માત્ર ૧૦ ટકા ભાગ જ વપરાય છે. પરંતુ એથી વિશેષ ગદતાપૂર્ણ એનું સ્થાન તો ઉદ્યોગમાં છે. મિશ્ર ધાતુઓમાં નિકલનો ઉપયોગ અત્યંત અને કિંમતી ગુણો લાવી શકે છે. એ મિશ્ર ધાતુઓની વિવિધ બનાવટોમાં એક ટકાથી થીંકીને ૬૦ ટકા સુધીના પ્રમાણમાં નિકલ વપરાય છે.

આત્યારે દુનિયામાં નિકલનું કંપાઉન લગભગ ૧૧૦ હજાર ટન ઉપરાંત છે. તેમાંથી ૯૦ ટકા નિકલ તો એકલી જર્મનની બનાવટના ઉદ્યોગમાં જાય છે. જર્મનમાં જો ૨૬ નિકલ મેળવવાથી કંઈકુવરો મેળવી શકાય છે, પરંતુ એ પ્રમાણ ચાર ટકા સુધી પહેંચે તો જર્મનની તણાવાની સ્ટ્રિંગ (tensile strength)માં અબજ ઉમેરો થાય છે. એથી જર્મનના હારે જીટી કાટ ખાતા નથી તેમજ તેમને પસારો ખૂબ ઓછો આવે છે. નિકલનું પ્રમાણ જે દસ ટકા થાય તો જર્મન જે પાછો બને છે; પરંતુ ૧૩ ટકા નિકલવાળો જર્મન જે એવી તો અનખૂન અને કઠણ બને છે કે તેને કાપી કાપી નથી તેમજ તેના

પર સારકી પણ કામ કરી શકતી નથી. ૨૪ ટકા નિકલનો ઉમેરો કરવાથી લોહું ચુંબકત્વનો ગુણ ગુમાવે છે અને એ પ્રમાણ ૩૨ ટકા સુધી લઈ જવાથી તો પછી એ મિશ્ર ધાતુમાંથી વિદ્યુતના પ્રવાહને પણ પસાર થતાં ખૂબ પ્રતિરોધ (resistance) નેન છે. આવી ધાતુ વીજનિક ફેડીએટરો, ટોરટરો વગેરેની બનાવટમાં તારનાં ગૂંચળાં માટે વપરાય છે. ૩૬ ટકા નિકલવાળો જર્મનમાં એક અદ્ભુત ગુણ પેદા થાય છે. સામાન્ય ધમ્બુલાખાના ફેરફારોની તેના પર જરાય અસર થતી નથી. આને 'ઇન્વાર' ધાતુ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અને કુટપટી તથા બીને એવાં માપવાનાં સાધનોની બનાવટમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. બખટર, તેાપ, ગોળાઓમાં જોખાં અને દરિયાઈ સરંભના અનેક ભાગોની બનાવટમાં નિકલવાળું આણું જર્મનને અતિ ગદત્વનું અને ઉપયોગી નીવડયું છે.

લોહ ઉપરાંત બીજી ધાતુઓમાં પણ નિકલની મેળવણી કામ છે. તાંબા સાથે નિકલ મેળવવાથી તે મિશ્ર ધાતુ પેદા થાય છે તેમાં અતિરાય જર્મનમાં બને છે. આ ધાતુ કાંઈકુવરો, એટલે તે કનેક્ટર રચ્યો, દરિયાઈ સરંભ, વીજનિર્દોષક તારો તથા સિક્કાઓની બનાવટમાં તેમજ ખીલ નાનામોટા અવદાક ઉપયોગોમાં ખુબજ વપરાય છે. ચાર ભાગ તાંબુ અને એક ભાગ નિકલવાળી ધાતુ શાફ્ટની ગોળીઓને ગટ જેવા માટે કામમાં આવે છે.

૯૦ ટકા નિકલ, ૧૫ ટકા લોહું તે ૧૪ ટકા કોગિશ્ચ મેળવીને બનાવેલી મિશ્ર ધાતુ નિકોમ દેવવાય છે. તેનું ગલનબિંદુ અતિરાય કઠ્યું છે, એટલે તે વીજનિક હીટરોની બનાવટમાં તેમજ અતિરાય જરૂરીએ ચાલતી વીજનિક બહીઓમાં વપરાય છે.

તાંબા અને નિકલની સાથે જસત (૧:૨:૨ ના પ્રમાણમાં) મેળવવામાં આવે તો જર્મન-સિલ્વર બને છે. નિકલ અને એલ્યુમીનિયમ વચવાળી મિશ્ર ધાતુ એલોયન, એટલે તે ઓર્મિના અને એમાં બીને એલિનની અરિજમાં કાર્યોમાં વપરાય છે. વસ્તુતઃ નિકલના ઉત્પાદનનો ૮૫ ટકા જેટલો ભાગ આમ જન્ય ધાતુઓ સાથે મેળવાઈને ઉપયોગી મિશ્ર ધાતુઓની બનાવટમાં ખપી ભવ છે.

હુંને નિકલના સ્વતંત્ર ઉપયોગો લઈએ. ગુદ નિકલ ઇલેક્ટ્રોલાઈટ ટિંગમાં વપરાય છે. એમાં, પહેલાં વસ્તુને નિકલપ્લેટ કરી તેના પર કોગિશ્ચનો પદ આપવામાં આવે છે. રાસાયણો ને વીજનિક કાર્યો તેમજ ગુદાઓ અને પેટ્રોલ કાંચના કાર્યોમાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે. બારીક નિકલનો બકો વનસ્પતિ પીનો બનાવટમાં સંસ્કરણકાર (catalyst) તરીકે વપરાય છે. આ ઉપરાંત, બેરિયમ તથા ક્રોમિયમની બનાવટમાં તેમજ રાસાયણિક ક્ષિયાઓમાં ક્રોમિયમ (chromium) તરીકે નિકલ કાર્યો ઉપયોગમાં લેવાય છે.

નિકલમાં જે વિવિધ ઉપયોગો ગુણેનું એકીકરણ થયેનું છે તે અન્ય કોઈ ધાતુમાં માલુમ પડતું નથી. આ ધાતુ અંધ યાંત્રિક ગુણો ધરાવે છે. તેમાંથી ન કાપવાનો તો અદ્ભુત ગુણ છે. અને તે-ઉપર બહામાનવાળી પરિસ્થિતિમાં પણ તેને કાટ વગતો નથી, જ બીજી (માર્ચ ૧૦૫૦) ૬૬

કોઈ જ અસર થતી નથી. વેદિકગાંધી કે ક્રેડિટિંગમાં પંચુ તેનાં ગુણોમાં ફેર પડતો નથી. અતિ કષ્ટતાએ પણ તેની એ શક્તિ ટકી રહે છે. ધાતુ તરીકેના તેના આ ગુણો અતિશય દંડીયાં પણ વિકાર પામવા નથી. તેના પર ક્ષાર કે તેલનું તેમજ બીજાં એવા પદાર્થોની અસર થતી નથી. અતિશય મુલાયમ જોશક, પીણું, ફવાઓ ફરવાદિનું સહા તેમજ કાટ સાથે રસાયુ દરવા નિકલનો પદ આપેલા પૃષ્ઠિને ઉપયોગ દરવામાં આવે છે. આથી એ ઓળે ખાટા યા એવા વિકારી પદાર્થો વડે અખાલ જનતી નથી. ઉપરાંત નિકલનો એક વિશિષ્ટ ગુણ તેની કષ્ણતાવાદકતા છે. તેની સ્વચ્છ હોતી સપાટીને લીધે તે બીજાં ખાતુઓ કરતાં આ ગુણમાં થદે છે.

નિકલના પીનજીલ ગુણે પણ તેને અતિ મદદરતું બનાવે છે. ટેલીયીઝન તથા રેડારની બનાવટમાં તે ધણું ઉપયોગી છે. ટેલીફોન, ટેલીગ્રાફ, રેડિયો અને બીજાં વ્યવહારનાં સાધનોમાં પણ તેનો ઉપયોગ ખૂબ શાય છે.

આપણાં ધરોમાં પણ નિકલ દવે રોનિંદા ઉપયોગમાં આવે છે.

નલતલતની ધરમધુવાસણી, તેમજ બીજાં આદ્યકતરીતે ઉપયોગમાં આવતાં નીચળીમાં સાધનોની બનાવટમાં નિકલનો ઉપયોગ ધણું વર્ષોથી વધતો ચાલ્યો છે. આમનિલક એક રેનિંદા ઉપયોગની અર્થવ વ્યાપક અને અતિ મદદરતની ધાતુ ગુણવાક થઈ છે.

નિકલ ધાતુ ૩૪૦ ડિગ્રી નીચે લોહબળથી વળતો મુખ્ય ધરાવે છે. આ ધાતુ પર બેન્ડનાઈટ્રિકની અસર થતી નથી, પરંતુ મેન્ડેલિફિનમાં તે સહેલાઈથી ઓગળી ન્ય છે અને લીલા રંગનું દ્રાવણ બને છે. આ દ્રાવણમાંથી નિકલ નાઈટ્રેટના સ્ફટિકો મેળવી શકાય છે. નિકલના ઉપયોગી સાધનોમાં નિકલ કંચારાઈટ અને નિકલ સલ્ફેટ સામાન્ય છે. નિકલ સલ્ફાઈડ કાચા રંગનું છે.

ધાતુનું સંસ્કૃતિને લેખ વિલસ થતો ગયો તેમ તેમ અનુક્રમે લેાનું, કાણું વગેરેનો ઉપયોગ મનુષ્યે કર્યો છે, અને એ રીતે માનવના ઈતિહાસમાં તામ્રયુગ, લોહયુગ ને કાર્બયુગ આવ્યા છે. આને નિકલનો યુગ પ્રવર્તે છે એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય.

પરચીરસ વર્ષ પહેલાં (અનુસંધાન સામેના ખાતાથી ચાલુ)

લોકવાર્તાએ આપણા કંદરસ સાહિત્યમાં છે તેમાંથી એક રસમય બાળકના આ અંકમાં આપો 'અબોલા રાણી'. પોતાના અપયુક્ત નિર્માણ જનને કારણે પોતાનું યોગ્યતા પોતાના બપે લાલ કાગડા બની ગયા, તેને સાત વર્ષના અબોલ જીવનની ને ક્ષાર તપરથા વડે એ બહેન સંજીવન કરે છે તેની એ વાત હતી. તે સાથે આવેલું ચિત્ર એક નાના ઐતિહાસિક મદદરતને કારણે આ સાથે છાપ્યું છે. શ્રી રવિશંકર રાવને આલેખેલું એ ચિત્ર ગુજરાતી ચિત્ર-કલાના ઇતિહાસમાં આલેખાએલું પહેલું છાયાચિત્ર છે. (અ.સા.સમે)

'ચીતરવાનું સહેલ છે' એ લેખમાળામાં આ અંકમાં એક નવા નુસખા આવેલો. એ તારખીએ:

'ધણી યે વાર આપણે નેહિએ છીએ કે મોટાં ચિત્રો નેહિ આ-કેપણ આવે શોશા આપે છે તેટલી અસર નાનાં ચિત્રોની થતી થતી. ધરની ભીંદ ઉપર, લગ્ન વગતે ગ્રંથપમાં કે શાળાની હીવાલ ઉપર, કોઈ યુવક ચિત્ર તમે માથે સાંઠે રેખામાં સાથે રંગથી મોટું કરી ચીતરશે! તો એથી તમને અને બીજાં જીવનને તે નજવાનું વાતાવરણ જીવનું અને અનુભવી લાગશે.

પરંતુ આ વસ્તુ તમે એમ ભદેરમાં અજમાવી શકો તે પહેલાં તમને તેને આગળ અભ્યાસ કરે વાઝ કરી લેવો નેહિએ.

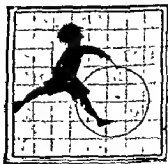
શરૂઆતમાં તમે ને ચિત્ર લો તે બધું જ સાદું અને રસદેખા-ઓવાળું હોયું નેહિએ. પછી લેખલેખ પ્રમાણે સાચવીને દોરવાની શક્તિ આવતી ન્ય, તેમતેમ અધરા નમૂના લેવા જાએ. પહેલાં ચિત્રની ચોશર મટપણે દંડીએ દોરી લેવી. પછી, એમાં ચોરસ ખાનાં પાડ્યાં બિનને સાદું અને સહેલું હોય તો મોટાં ખાનાં પાડ્યાં, પરંતુ ચિત્ર જરા અટપટું નહાય તો ખૂબ નાના ચોરસ પાડવા.

તે માટે, મારા કંપાસની અણીએ પહેળ કરી, ચિત્રની ચોતરવાની કિનાર પર એકસરખા ખાખનાં બિંદુઓ મૂકીને તેને સામસામાં ભેરી લીટીએ આંધી દો, એટલે ચોરસ ખાનાં પડી રહેશે. તમે નેહિ શકો કે એ દરેક નાના ચોરસ ખાનાની અંદર ચિત્રનો કોઈ ને કોઈ નેહાએ જુદીજુદી રીતે સગાઈ રહેશે છે

મૂળ ચિત્ર ઉપર આઠમી તૈયારી કર્યા બાદ હવે, મૂળ કરતાં નેહા ગણું મોટું ચિત્ર કરવું હોય તેટલા ગણે મોટા કાગળ લો. સમને કે મૂળ ચિત્રથી ત્રણ ગણું મોટું ચિત્ર દોરવું છે, તો તેવું કાગળ લેવો. પછી મૂળ ચિત્રમાં દોરેલાં ચોરસ ખાનાંનાં કાપણી ત્રણ ગણે તમારો કંપાસ પહેળો કરી, મોટા કાગળની કાર પર તે ખાખનાં બિંદુ મૂકીને તેને સામસામાં ભેરવાની લીટીએ આંધી દો.

તમે પહેળા કરેલા કંપાસનું ખાપ અને તે વડે અંદરના બિંદુઓ એ બરોબર દોરો, તો તમે નેહો કે એ ખાના, મૂળના નાના ચિત્ર પર નેહા ચોરસ દોરો કે તેટલી જ સંખ્યામાં, અને તેવાથી બરોબર ત્રણ ગણું મોટાં અંકારી ગયાં છે. હવે, નાના ચિત્ર પરના દરેક ખાનામાં ને પ્રમાણેની રેખા દોય, તે પ્રમાણેની જ રેખાઓ મોટા કાગળ પરના ખાનામાં મોટા કંપાસ નક્કી કરો. અને એ રેખા લંબાઈને તેની નેહિનેહાનાં ખાનાઓમાં, મૂળ ચિત્રમાં હોય તે પ્રમાણે જ, આંખી રેખાઓમાં પ્રમાણસર આવતી ન્ય છે કે નહિ તે મેળવવા ભજો. એમ એ આખું ચિત્ર આંખી કાચી રેખાઓમાં આપસર મૂકી ભજો. પછી તે આંખી રેખા ઉપર પાછી કુદરે રેખા બ્યાનપૂર્વક દોરી ભજો. બરોબર કાગળ રાખી તો પહેલે જ પ્રયાસે પચાસ ટકા કામ કરી શકો.

આ સાથે પેલું દોરવાના ઠાકરાનું એક ચિત્ર આપું છે તે તદ્દન સહેલું પાક છે. તે ઉપર ચોરસ ખાનાં પાડી સમર્પા છે. તે પરથી મોટા કાગળ પર મોટાં ખાનાં આંખી મોટું ચિત્ર દોરો અને તેમાં શાહી પરી ભજો. આ પાક બોલવું કરી શકો તો પછી 'કુમાર'માં આવેલાં પણાં ચિત્રો ઉપરથી તમે એમાં જ મોટાં ચિત્રો દોરી શકો.

પરચીક વૃષ્ પહેલાં

અંક ૧૫ • ફાગણ ૧૯૮૧ (માર્ચ) ૧૯૨૫

આ વતી કાલના પુરુષ એ નામથી આ એકની 'મિજલસ' માં એક ફરેલા આવેલો. તેનો શરૂઆતનો બાગ આને પણ એટલો જ અર્થપ્રાપ્ત છે. એ અર્થો વતારીએ:

'દુરંદુર, ભવિષ્યના ગર્ભમાં અગત્ય આવી કાલોમાં તે પડેલો છે.

આશાએ એ દેશ એ ભવિષ્યના પડદા પાછળ, કો વીર સેનાની, ચારિત્ર્યશીલ નાગરિક કે દક્ષ મુસ્લિમ, કોઇ મુરંધર વિદ્વાન, પ્રેરક કલાકાર કે પ્રતિભાવાન કવિ-દ્યોતને રૂપે તે દેશએલો પડ્યો છે. ત્યાં રહોરહો તે બહાર આવવાની રાહ જુએ છે. કારણકે પોતાની મેળે તે ત્યાંથી નીકળી બહાર આવી શકે તેમ નથી. તેનું શરીર, તેનું મન, તેનો આત્મા, મધુ, એ કુમાર, તારા હાથમાં છે.

કોણપ્રમાણે એને? એ આવી કાલના પુરુષ તમે પાતે છો. આવતીકાલના એ પુરુષનું અંધારુ લગારા આત્માનું ઇવન ઉપર છે. આવતીકાલે તમારામાંથી એવો પુરુષ પ્રગટાવવા માટે તમે આને કેવું ઇવન ટવો છો? તેને માટે તમે શી તૈયારી કરી છો?...'

શ્રી પૂમકેતુનું નેપોલિયન-ચરિત્ર આ એક-ગાં પૂરું થવા સાથે એક બીજું પ્રેરક ચરિત્ર પણ એમાં દબ્બે, આગકાનો એક રખડેલ ઊંઠો, હાથરૂક કે જીલ્લની ધરેડમાંથી પસાર થયા વિના, આપણે અસ્તાધારણ વિદ્વાન ચક્રને અમેરિકન યુનિવર્સિટીમાં પાલી ભાષાનો પ્રાધ્યાપક કેમ થયો એ દર્શાવતી, બોદ્ધધર્મના તપોગમ્ય અનુયાયી શ્રીધર્માનંદ કેસેબીની 'આપ' બીનીના પ્રસંગે આ એકમાં ને આપ્યા છે તેમાં, પોતાના પગઉપર બિલા રહીને પ્રાજ્ઞવાન થવાની કળા કોલી રહી છે. વિદ્યાબ્યાસની તમજાથી પર ઊઠી નીકળેલા ગરીબ માણાપના એ પુત્રે કાશીમાં કેની કટોકટીમાં સંપૂર્ણતો અભ્યાસ કર્યો તે દાખવતો એક પ્રસંગ સાથે વતારીએ:

'મારાં મિતિયાં તદન ફાટી ગયાં દત્તાં. પણ નવો મીનીએ સાવનો ક્યાંથી? અંધે તેટલાં એકદ આવે તોપણ કોઈની મદદની સાચના ક્યાં વિના પોતાની અક્ષર અને પ્રાગાલ્લિક-પ્રજ્ઞાથી બમાં સંકટો પાર કરવાનો મેં નિરધાર કર્યો દત્તાં. એને નિશ્ચય કર્યો કે અત્તરમાંથી ફાળ એક પેસો તેલનો મળે છે, તે તેલમાં ન ખરચતાં બગાવતો, અને એક બે અડી મળીને

એકાદ ઝપિયા થાય, એટલે તેનું નવું પંચિયું લેવું. પણ દીવો શામાંથી બાળવો? એમાં અંધે એવું કશુંયું કે રાત્રે દીવે વાંચવાને બદલે મોઢે નેટલું આપડલું દોચ તેનું પુનરાવર્તન કરી નહું. આ પ્રમાણે મેં અંધારામાં દિવસો વીતાવી પેસા સંધરવા માંડયા.

બાઈમાટેના બહેનના નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની ને (જુઓ સામેના પાને)

Our Friends Abroad

[અગત્યનાં પદો સાથે તો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

અમેરિકામાં ઘડાવતી ઇન્ફેરેન્સીમાં ઠાંકેરહેતો

અમ્યાસ કરવા અંગેલા શ્રી સુરેન્દ્ર ઇ. ધોળકિયાના આ નીચેના પત્રમાં

પંડિત નેહરુની અમેરિકાની સફર દરમ્યાનની શિક્ષાગોળી દિલ્હી વિદ્યાર્થીઓની સમાન નિષેઢ રહીને કહેલું બધાને રસદાયક બંધાયે.

...માં,

અમે શિક્ષાગોળી આગળ-નેહરુનાં દર્શન માટે. હં, શ્રુતાબંધને ને બીજા બે બંધાણી મિત્રો દલા. મેં આપણે પોતાક પહેરેલો: આદી રાષ્ટ્રી, શેરવાની, સુરવાલ વગેરે. તેથી અહીંના ને રસતાના અમેરિકાના તો ખુશ ન થઈ ગયા ને બહુ ન આતુરતાથી એવા-પૂજા લાગ્યા. ઉપર એવરસ્ટને ને શાવ તથા હાથમાંથી લીધેલાં એટલે ઈડી બહુ ન લાગી. લીપકાતી વખતે અમેરિકન મિત્રની મોટર બસની જતાં, ૧૦ મિનિટની અંદર ગળતી બસમાં બેસડયા ને સાંજે ૬ વાગ્યે શિક્ષાગોળીમાં ઈન્ટરનશનલ હાઉસ પહોંચ્યા. નેહરુનાં શિક્ષાગોળીનાં બીજાં બે બાપણે આમંત્રિતો માટે ન દતાં, તે સવારે ૧૨ ને સાંજે ૪૫ વાગ્યે હતાં. પણ અમે દિલ્હી વિદ્યાર્થીઓ તથા રાજેરીએ તરફના માનવત્રમાં નહીં પહોંચ્યા. તે પહેલાં છુપવારે રહે રહેવા. પર પંડિતશ્રી Second Policy Speech in U. S. A. સાંભળ્યું. તેમાં તેમણે સામ્યવાદની રીતો ને વ્યક્તિવાદનું ચરના અક્રમ પ્રત્યે વિરોધ બતાવ્યો તે એસિયાની રિદિતા તથા પરત્રતા દૂર કરવા માટે અમેરિકાએ એકલપેટી રવાન્યનીતિ ઓઝી હાલ કરવી જોઈએ એમ કહ્યું. આદર્શાચના સિદ્ધાંતોને સામ્યવાદ સાથે વિરોધમાં સરખાવી સમજાવ્યા, ને દિલ્હી પરદેશનીતિના સૂત્ર તરીકે આગરિક વિકાસ માટે વિશ્વવ્યાપક સાલિની નિર્ણયવાલ સમજાવી.

શિક્ષાગોળી અવરે એમની એબખાલુ જગતના મૂકીબર મદાન પોતામાં એક તરીકે આપી. પંડિતશ્રી સાદે (સારીને કારણે ને) દિલ્હી એવા દર્શનને ન લાગ્યા. પણ મોટી આગળ અને સરસ કચ્ચારો તો બહોળાં અસર કરતા.

વિદ્યાર્થીઓને મોકલેલા માનવત્ર માટેના દોહમાં લખમમ ૧૫૦ દિલ્હીએ ને બીજા બીના, હવસી, અમેરિકાને વગેરે બેગા મળેલા. નેહરુએ કાળો-બેરા સર પહેરેલા ને ઊભેઝબે પહેલાં અંગેલમાં ને પછી દિલ્હીમાં ૪૦ મિનિટ બાપણ કહ્યું. તેમાં "હવે ગાન ડિઝીએ લગાવવાથી દિલ્હી-સરકારમાં નહિ પેસી સમય; એમો ફાટા state કરી બતાવશે તેમને ન લેવામાં આવશે; વગેરે બધા દિલ્હીના એક-બીજાં છે; સાશમાં સાફં બહુ ને ન્યુમો; આપણે પહેલાંની ગાંઠે ગમ્લડના બેરિટ્ટરોનું કામ નથી, રવત્રતતા પહેલાં હાલ, હવે તે એકલનીઓનું કામ છે; દિલ્હી બાપા શીખી યો; " વગેરે હળવે સાદે પ્રેરક વાતો કરી. નાંતાવણી બહુ ને સાનુકૂળ ને આલુદિદ હલું. પછી તે એસી તથા ને સીગેટ પીતી શર કરી. વિશ્વવ્યાપકી તે દુર્ધાર કરવાં હતાં-ચાલાક, હસની, ચમકતી, મોકાએલી એ તરીકે ને તેમને પહેલી શર નેતાં. તેમણે બાઈને યોડી ગિલાઈ-ખસડાથી.

પછી ધીરેધીરે સુલાકાતો શરૂ થઈ. હું ને શ્રુતાબંધને નેહરુથી ક્રીક એકફૂટ દૂર હતા-એટલા નહક હતા. અમે તેમને પગે લાગ્યા ને પછી હાથ મેળવ્યા. કયાંથી આગળ વગેરે વાતો પછી. એક એમી સોનાનું પટિયાળ ને ૧૦૦ ટાંકરોના ચેક ભેટ આપ્યાં. ધડિયાળનું પંકેટ શ્રુતાબંધને આપી કચડાવ્યું તે વિશ્વવ્યાપકીને આપી કહ્યું ૧૦૨ (માર્ચ ૧૯૫૦)

"એન્ડ્રીઓમાં સોનું કહી પહેલું નથી; તે આ ગ્રાહકનું" બેન કહે, 'તો બીજા કોઈને આપી દેજો.' તેમો પરપર દિલ્હીમાં ન વાલ કરવાં હતાં. ઈદરા આંધી બહાર મોટરમાં ન બેઠાં હતાં. તે આગળ રોન-ભવાં હતાં. ડૉ. ચન્દ્રશેખર F. R. S. એ શિક્ષાગોળી ને તે મળ્યા આગળે, -નાનકરી, કાળાશપડતી, સારા, પણ અબરો છે. એમ નુદાનુદા માણસો થોડીઓ રીંચે મળી બહુ હતા.

અંદર અમા માટે દિલ્હીએ માટે પણ બે ડૉ. રસડી હતી. અવાંદરના ફેલાવળો બિલ્ડો ને બન લખાઈ અવાનું હતું. પછી અમે એમની આત્મકથા, ને માત્રી પાસે છે તે, લઈ મળેલા તેના પર મોટામોટ માટે રબૂ કરી. વિશ્વવ્યાપકીને તેના પાડી; પણ નેહરુ કહે, 'લાંચે ઈન્ડીયન; માત્રી આ થોપડી કપડા ના ન કહેવાય.' એક દિલ્હી તેમને કંઈક કરી સહી લીધી. નુદી-નુદી યુનિવર્સિટીમાંથી થયું દિલ્હીએ આગળ હતા. તેમાંના બધા તો વહેલા આવી ગયા.

નેહરુ સાડા સાત વાગ્યે ગયા પછી અમે શિક્ષાગોળીના નીકળ્યા. આ રીતે આટલી પાસેથી મુલાકાતને રવને પણ ન મનાય તેવો લાખ મળ્યો તેથી અનહદ હંતાપ થયો. નેહરુ બરા જીલ્લાગયા. સવારે તે બેરોમાં ફેરવા ને બેનું ને સાથે અમેલા તેનાં વિજતવાર વહુને અહીંના ડાપાંઓમાં આપ્યાં છે. પહેલે પાને લખમમ આ ઈયા આફરોમાં 'Nehru Arrives in the City' માથાના સાથે ને નેહરુને જગેએ, સુરવાલ ને કપડાં માથે તાલવળો. ટ ઈચને ફેરો આવેલા. ઉપરાંત તેની હોટલને ફેરો વગેરે તો બહુ ને આવતા. એક દિવસના હોટલના તેને ૪૫ ડૉ. ૫૨ પડતા હતા; પણ સખત પહેરા, રસોડાવા તરીકે હોટલના માલિક, વગેરે બહુ ને પ્રબંધ હતા.

અમે રાત્રે ૧૨-૨૦ની બસમાં એસી અહીં સવારે ૫ વાગ્યે આગળ. બસમાં સુવાની સમવડ કહી શિક્ષાગોળી એક અમેરિકન એ સારે પરિચય થઈ ગયો. તેણે બેનુ સાથે પી આપાદી સાથે રહી બહુ બતાવ્યું. અમારા માટે તેણે પોતાના પેસા પણ અપ્યાં. તેની ડોકરી દિલ્હમાં થોડો ખંજત રહેશે. તેને દિલ્હીના આવાંતિક સમિતીમાં ધણો વિશ્વાસ હવે. તેનાથી માણસના દેવી તત્ત્વ ને પ્રહાંડના વત્તની એકતાના સાધી અણુબેરગમને અટકાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ; તે દિલ્હીએ સાથમાં કચ્ચનિઅને અટકાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ; તે માટે વિશ્વવ્યાપકીને કાળજ વખોશ; વગેરે નાંતો કરી. તેણે ઇથેક-દ્રિક લોકલમાં સુભારી કરી શિક્ષાગોળી મોટી રટેઈટ રટીએ બતાવી. ૧૨૦૫ પરનાં બજાર ધીમેધો, શપરો, ૧૮-૨૦ માગનાં માગને ને એ બધાં પરની વેનન ફરતી ચમકી લાઈડના દેખાવા નેતા.

સોપી થતી તો અમે ટેલીવીઝન રટીએ બેગો. તેમાં ફારૂના દેખાવો કેની રીતે યેરથેર રેડિયોમાં દેખાવ તેની આખી રીત તથા સામાન દેખાડ્યો. સામાન્ય અમેરિકનને ત્યાં અપાની મનાઈ હતી; પણ અમેને દિલ્હી વિદ્યાર્થીઓ તરીકે અવા દીધા. તેમાં પેલી સી હવા અમેરિકન ન્યૂઝ સાથે ૧૯૪૨ વચ્ચે આંતરરાષ્ટ્રીય શત્રુકારણ પર સારી ચર્ચા થઈ. આની બીજ ચર્ચાએ પરથી (જાનુ ૫. ૧૦૮ મે)

લાલ બદર (અનુસંધાન પાઠગતા પૃ. ૮૪ થી ચાલુ)
નથી. અને મને પ્રતીતિ કરાવી આપ્યા પહેલાં હું એમાંનું કશું જ
માનવા પ્રેરણા કેમ નથી..." સર જેઠુભીએ જણાવ્યું.

"પ્રતીતિ કયા પ્રકારની ?" વાસે રવરથપણે આમ સવાલ કયો.
"દમણાં એકાદ ઠલાક બાદ તમે ભદેરમાં પ્રયાગ કરવાના છોને?"
"બરાબર છે."

"વારુ; તે જુઓ. તમારા પ્રયાગ પહેલાં અમે આખું થીએટર
તપાસી જવા માગીએ છીએ. આખા યે પ્રયાગખંડમાં, અમને ઠીક
લાગશે ત્યાં, માત્ર અમે જ જણતા હોઈએ એવી કેટલીક ખાનગી
સંસ્થાઓ સાથેનાં સીલ અમે મુદ્રીશું અને પ્રયાગને અંતે એ સંસ્થાઓ
જેવીને તેની અલ્પવસ્તુ જણાશે તો ત્યાર પછી અમે રાંધાનહિંકરીએ."
વાસ જવાબમાં માત્ર દરેકો.

અને એ દ્વારય કમચાવા દીધા વિના તે સર જેઠુભીને સંબોધતો
બોલ્યો: "બોહો! બસ એટલું જ ને, સર જેઠુભી ? એટલા સાક
કરીને મારે કેક થીએટર સુધી આવવાની યે જરૂર નથી. તમે લોકોએ
તો એ જાણેલું જ છે." અને પછી બેજનું ખાનું ઘાડતો બોલ્યો:
'લો, આ સીલ અમે લાખ લખ રાખી દોરી દેતા જાએ. તમારે
ન્યાં પશુ જે કંઈ કરવું હોય તે બેઘડક કરજો. વારુ, તમે તમારું કામ
ચલાવો; દરમિયાન હું મારું કામ પતાવી નાખું.'

બ્રાહ્મણે ધીરે રહીને લાખ તથા દોરી લઈ લીધાં. વાસે હસતાં
હસતાં એમને વિદાય આપી.

ઠંદર શોડી પાછળ રહી ગએલી જોન સાથે કંઈક વાત કરવાને
શોભના જતો હતો ત્યાં તો બ્રાહ્મણે ખમ પાડી: "ચાલો, આપણી
પાસે હવે બહુ સંખ્ય નથી." અને ત્રણે જણ ત્યાંથી બીપી નીકળ્યાં.
પ્રયાગખંડમાં જઈને જ્યાં કંઈ પશુ નજર ફેરે ત્યાં નહું પાલાઈ જ
જણાઈ હઈ. આમ છતાં તેમણે ગંધના પરદા, પ્રવેશદ્વાર વગેરે
પર સીલ, સંસ્થાઓ આદિ તો ક્યાં જ.

પ્રયાગના સમય પશુ હવે થવા આવ્યો હતો. જગા થતા જતા
પ્રેક્ષકોમાં ધ્રોણી, વિદ્વાનો અને વિદ્યાનીઓ સુધાં હતા. ઠંદર,
જોન અને સર જેઠુભી બ્રાહ્મ ત્રણે પહેલી જ દ્વારમાં ગોઠવાઈ બેઠાં.

વાસ પ્રયાગમંચ પર આવી પહોંચ્યો. આવતાં જતે એણે આ
જ વાક્ય પહેલું સંભળ્યું: "ગિત્રો, હજી યે મારી—એક મંચજન-
નિવાસીની રાક્તિમાં અચ્છા ધરાવતા કેહકોઈ પ્રેક્ષકો છે ખરા ?"
અને જવાબમાં એવા પ્રેક્ષકોની કહાં રૂપ દારય પ્રેક્ષકોના
સમુદાયમાંથી સંભળાઈ બેઠાં.

વાસે અગાડની માફક એના એક પછી એક પ્રયોગો કરવા
ગઈરયા. અને એ જોને અંતે એણે આગલી દરોબમાં બેઠેલી ત્રિપુટીને
તેમની રાંધાનું સમાધાન કરી લેવા ગંચ પર નિમંત્રી. ત્રણે જણ
જઈને તપાસ્યું તો પોતાનાં સીલ-સંસ્થા આદિ જેવાં ને તેવાં અકબંધ
રહેલાં જણાયાં. દોરીના તાર સુધાં યથારસને રહેલા. આ બધું જો-
ઈને તદ્દન નિઃસંશય ન જાન્યા છતાં સર જેઠુભીને ભદેરમાં એટલું
તો કહેવું પડ્યું કે 'વાસ, હવે પછી આ બાબતમાં હું વિરોધ કંઈ
તમને નહિ પૂછું.'

વાસનું બારે મરતક સહેજ નડ્યું અને ત્રણેએ વિદાય લીધી.
પરંતુ થોડે રૂચ ગયા હશે ત્યાં ઠંદર એકાએક શોળી થયો. એણે
બ્રાહ્મ અને જોનને પાસેના એક રેસ્તોરામાં પોતાને માટે રાહ જોતા
જેસવા જણાવ્યું અને ગારતે પગે ત્યાંથી બીપી નીકળ્યો.

વાસની મુલાકાત વખતે ઠંદરે એ જોઈ લીધેલું કે તેના દમરની
પછીતની એક બારી અધખૂલી રહી ગએલી હતી. એ જો હજી ય

ઘાડી હોય તો ? વાસ જરૂર હજી અરથોએક કલાક સુધી બીન
વિજ્ઞાનીઓ ને પત્રકારો સાથેની વાતચીતમાં રોકાયેલો રહેવાનો
હતો, એટલે ઠંદરે એ તકને લાભ લેવા દોડી નીકળેલો.

શોડી બંધમાં તો તે પેલી ઘાડી બારી સામે આવી લાગ્યો.
કબજેબે હપર ચડી અંદર નજર નાખી, અને અંદર ઘાડની ઢાંબડી
ન જણાતાં ધક્કો મારી, આખી બારી ખોલી હઈને અંદર પ્રવેશ્યો.
વાસ હજી પ્રેક્ષકો સાથે જ રોકાયેલો હતો. ઠંદરે એક ચપળ દૃષ્ટિ
આખા ખડમાં ફેરવી લીધી અને પછી ભીંત આગળના એક મોટા
સોફાની પાછળ છુસી જઈને ત્યાં પડખોપડખો રાહ જોવા લાગ્યો.

રાહ જોતાં જોતાં એ લગભગ કેટલાંય બાબતો જાણી હતો ત્યાં ખંડનું
બારણું બિહડનું સંભળાડું. ઠંદર જરાક વધુ સંકેતવાદિને બેઠો. શોડી
વારે બારણું બંધ કરતાં કરતાં પોતાની સાથેની બીજી એક વ્યક્તિને
સંબોધતો વાસ અંદર પ્રવેશ્યો: "એમસી, આજે આમ કેમ થયું ?
ક્યાંકયી પશુ પાવર લીક થતો હોવા જોઈએ. મને કેટલાયે માંચકા
અનુભવવા પડેલાં."

"સાથેની વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો: "બાપુ, પ્રયાગ દરમિયાન
તો તમારી સાથે કરી વાત લેવાથી થયે રહે ? બાપી એક ધન્યુદેશર-
બેન્ક શોડી બગડી છે. પાવર મોઢાને મોઢા થતો જતો હોઈ એ
દુરરત કરવી જ પડશે."

"એમ ? ચાલો; એ તો જાણે દુરરત કરીશું; પશુ જોનસન શું કરે
છે ?" વાસે પૂછ્યું.

"બધું ચથારવાને મૂકવામાં રોકાયેલો છે."

આમ વાતો કરતાં બંને ત્યાંથી બીપડમાં અને એમના અવાજ
સાથે એમનાં પગલાં પશુ તદ્દન અશ્રાવ્ય બની ગયાં, એટલે ઠંદર
હબેક રહીને સોફા પાછળથી બહાર નીકળ્યો.

બહાર નીકળીને પહેલી નજર એણે બારણાં તરફ નાખી. એ
બંધ જ હતું, પશુ અંદરથી ? આમ કેમ ? વાસ અને તેની પુત્રી કયાં
અર્થાં ? ઠંદર શોડી પર ફિક્કુટ બેઠો રહ્યો. પશુ ત્યાં ઘાડી બારી
વાટે આવતા પ્રકારમાં એક છેડે કંઈક જોઈને એક જોની નજરે
પડ્યું. પોતાની પહેલી તપાસમાં તદ્દન નક્કર જણાવેલી ફરારમાં આ
વળી બખોલ કયાંથી ? એ હબેકે પગલે ત્યાં પહોંચ્યો અને અંધારા
પોલણમાં પગ સેરવી જોઈ તો પચચિયાં જેવું જણાડું.

શું કરવું ? અંદર બહારનું કે નહિ ? ઠંદર જેવા સાદસિક પત્રકાર-
ને એ વિમાસાળુ બે પળથી વધુ ન ચાલી. દિશત કસીને એ એક
પછી એક પચચિયાં બહારના લાગ્યો. ચોક્કસ, વાસ અને તેની પુત્રી
જહાર કયાંય નહિ પરંતુ અહીં જ પેલાં હોવાં જોઈએ.

કપરા વળાંક લેતાં એ પચચિયાંવાળી ચકાકાર સીડીને ડક ડક
પહોંચતાં બરાબર સામે જ એક આલેશન ખંડ લોધમાર રોશની-
થી ગ્રમગમી રહેલો દેખાયો. સંખ્યાબળ વીજનિક યુક્તિપ્રયુક્તિઓ
એવાં જેવવાંવાં આવેલી હોય તેમ લાગ્યું. ટ્યોન્-બેનરેટ્ટો, ડાયને-
મો, ટ્યુલેટ્ટો-મંગેટ્ટો, અને ફ્લીમ-અચ્ચો, ધન્યુદેશર-બેન્ક અને
જળમાં રિવચોર્સો, અને આ બધા વચ્ચે બસ પોસાકમાં સમજ
એક માણસ તો કામ કરી રહ્યા હતા.

"કમાલ છે આ !" ઠંદરે રવતરે બોલી બેઠ્યો, "વાસે તેના મંદિર
માટે આટલી વિશાળ જગ્યા અગતી જ નથી રેપી. ઉપરથી સૂની
જેવી લાગતી એ વિશાળ જગ્યા નીચે એટલું જ વિશાળ આં લોધેલું
હોવાની અને એમાં એટલી યુક્તિપ્રયુક્તિમાં સદાયક આટલા બધા
માણસો કામ કરતા હોવાની કોઈ અંધસરખી પશુ કયાંથી આવે ?
વીજનિક યુક્તિ પશુ એ પાણી દ્વારા ભરે જ ઉપર કરી લે છે, એટલે

વીળીધર કહેથી વધુ પાવર માગવાની કોને જરૂર પશુ શી રહે?'
એ બામ સંકલ્પવિકલ્પે દોડાવી રહ્યો હતો ત્યાં વાસ ને એની પુત્રી એ બાલુ આવતાં દેખાયાં. ટંકર તરત જ ત્યાંથી પોબાસ અણી ગયા ને પેલી બારી પાટી એ મિનિટમાં બહાર પહોંચી ગયા.

દોડતો કાઢ ને એ બાક તથા જોતને જઈ મળ્યા. રેસ્ટોરામાં એટલે એપીકાસે આખી ચે વાત તેણે એ બંનેને કહી સંભળાવી.

'તો તો પછી તે એલ્ટ કાર્ટન જ હોવો એકએ, બીજો કોઈ જ નહીં' જોન અધીરાઈથી બોલી બેઠો.

'એમાં કશી જ સંકા હવે નથી રહેતી.' ટંકર સંમત થતો જાણેયો: 'પેલી ઠાકરી એ એની પુત્રી જ છે. એ એક અસામાન્ય વિજ્ઞાની છે, વીળીધરે ભટ્ટગર છે, એ નિર્વિવાહ છે. પરંતુ તે આ બધું શા માટે કરે છે તે કંઈ સમજી શકાયું નથી. આજે થોડાક પાવર લીક થયા ને હોત તે આપણે એટલું ચે ભણવા ન મળત. એ છે તો બીધી વીળીધરની જ રમત, એ આપણે ભણી ચૂક્યા છીએ, એટલે હવે તેને સપાવાવો એ પહેલાના જેટલું મુશ્કેલ નથી.'

આટલું કહી એણે સર જેડરની સાથે કંઈક મસલત કરી. સર જેડરની સહર્મ સહકાર આપનારું કબજતા ટંકરનો ખજો લાગી રહ્યો.

[૩]

ટંકર, જોન અને સર જેડરની બ્રાટ ગણે હવે એકબીજાના સતત સંપર્કમાં રહેવા લાગ્યાં હતા.

છવેટ એક દિવસ નહીં કરીને ગણે વાસના પ્રયોગો જેવા ગયાંને પહેલાંની જેમ જ એના પ્રયોગમય સામે પહેલી દરોળમાં મોકલવા બેઠો. જોનના હાથમાં આ વખતે એક નાની પેટી પડી હતી.

'તો વાસ મને પર આવીને સમિત બેસો રહો કે ટંકરે જોનના હાથમાંથી પેટી લઈ લીધી. તેણે એ પોલીસને કશુંક અંદર રોકેલી કીધું અને પોલી બંધ કરી દીધી. તાત્કાલિક બાજે જ પરખી શકાય એવા ધીમે અણગણાડ એ પેટીમાંથી શક થઈ ગયા હતા.

'હવે આપણે પ્રયોગોના પ્રારંભ કરીએ.' જેના ને તેવા રિમત સાથે વાસ જાણ્યો: 'તો પ્રથમ તો આપણે એલખાંથી એક છતી-ભગતી યુવતીને બહોં ફટારીએ. જુઓ—' એમ કહેતાં એણે હાથ હલાવ્યા, મરેલું કશું જ પરિણામ ન બહાણું! બીજ વાર એમ કહ્યું, પશુ એ જ નિષ્ફળતા!

'જોહ, ગાઈ કરીને, ગિતો!' હાથાયાત્મક અવાજ ને એણેયો: 'આજે કોણ ભણે સા કારણે પશુ મારાથી ગાઈ સંપણું લક્ષ કેન્દ્રિત નથી કરી શકાયું.'

પ્રેક્ષકગણ અવાક બનીને વાસ સામે ટાપી રહ્યો હતો. હવે પેટી અણગણાડથી અવાજ વધુ ને વધુ જોર પકડતો જઈને વાતાવરણ ને વધુ રોષા બનાવી રહ્યો હતો. અણગણેલા વાસ ધડીમાં આમ તો ધડીમાં તેમ નજર દોડાવી રહ્યો હતો. છવેટ હતાશા થઈને એ પાછાં પગલાં ભરવા જતો હતો ત્યાં તો સામે જ બેઠેલા સર જેડરની બ્રાટ પ્રયોગમંચ પર એક જઈને ત્રીધા વાસ હવે પહોંચી ગયા અને તેને અમેથી પકડતા બોલ્યા: 'વાસ, આ બાદલા બધા પ્રેક્ષકો તારા બદલામાં સંભળવા નથી આવ્યા, પ્રયોગો જેવા અવાજ છે.'

'હા, હા, અમને પ્રયોગો કરી બતાવો.' પ્રેક્ષકોમાંથી અવાજ બેઠો શક થઈ ગયો.

'આને માંક ચિત્ત...'

'આ તો કંઈ ચિત્ત!' કહેતાં સર જેડરનીએ વાસના હથણા પર જેડરની એક મુકો લગાવ્યો કે એની સાથે જ, વિશાળ લગાટ સાથે— વાસનું બનાવટી મરતલ દૂર બીધી પડ્યું, અને આપયિક લાગ-

તો વાસ એકદમ સામાન્ય પાસિંગ મટુઅ જેવા દેખાવા લાગ્યો હોડા પશુ સફેદ કેસ સાથેના તેના શલિયા માળા પર પરડેવાનાં બુંદ ચમકી બેઠ્યાં.

હવે ટંકર પશુ મંચ પર આવી લાગ્યો. કુશળ બનેલા પ્રેક્ષક-સમુદાયને સાંત રહેવાની દીશરૂત કરતો તે જાણેયો:

'મિત્રો! ચોતાને મેંમળનિવાસી સંજીવતો આ વાસ એ બીમે કોઈ જ નહિ પરંતુ કાન્સ ચાલેલા અમેથી વિજ્ઞાની એલ્ટ કાર્ટન છે. એની બધી હરામતો આધાર વીળીધરની પાસે રહેલા છે. એ શી રીતે આ બધું કરી શકે છે એ તો આપણે જાણી નહીં, પણ એનો મુખ્ય સ્ત્રોત તો વીળીધર શક્તિ જ છે એ અમે ભણી ચૂક્યા છીએ. એવું એકદમ યંત્ર એ બજાયું ન હોત તો અમે મુકાં એ ભણી ન શકત.'

ત્યાર બાદ ટંકરે પોતે નમને જેણેથી બીધી વાત કહી સંભળાવી, અને એટલે પોતે એ લાલ ભટ્ટગરે શી રીતે સપાવાવો લીધો એ સમભવનાં જણાવ્યું: 'વાસની બધી દિગંતર ભણી લીધા પછી આને અમે કેટલાં જરૂરી સાધનો સાથેની આ નાનકડી પેટી બહોં લેતાં આવેલાં. એમાં એક વર્ણવિભેદ-રટોપવોય પશુ છે, જે રેડિયોના તરંગમાન તથા વીળીધર આવર્તનેને ગાપવા માટે વપરાય છે. કાર્ટન ને વીળીધર શક્તિ વાપરે છે તેનું તરંગમાન એ પાંચી અમે ભણી લીધું. ત્યાર પછીનું કામ તો તદ્દન સહેલું હતું. એક અવરોધક વીળીધર તરંગ (Interference wave) ઉભી કરવાની રહેતો હતો, જે કાર્ટનની વીળીધર શક્તિની સંખ્યા સમતુલ્ય બેરતી નાખે. આ પેટીમાં અમે એનું તરંગભંગ સાધન મૂક્યું છે, જેને લઈને અમે તે કરી શક્યા—વરતુલ્ય હાથ પશુ તે ચાલુ જ છે. હા, બંનેને, વાસ!' એટલું કહેતાં ટંકર વાસ તરફ ફર્યો. વાસને તો મોંભારે થઈ પડી હતી. 'પોલીસ! પોલીસ!' કોઈક બોલી કીધું અને ખરેખર પોલીસ ત્યાં આવી પહોંચી હતી. વાસના પ્રયોગોમાં અંતરીસમથી ક્ષતરતી ઠાકરી—વરતુલ્ય તેની પુત્રી અચાને પોલીસના કબજામાં ન હતી, અને એની સાથે બેરો પોરાયક પરિધાન કરેલા વાસના કંમચારીએ: 'બાપુડા' પોલીસ સાથે પ્રયાગમંચ મુખી આવતાં તો એ ઠાકરી રહી બેઠી: 'બાપુડા, આ બધું શું બની ગયું?'

'મેં જ પોલીસને પહેલાં બોલ્યાનું કામ પતાવી લઈને પછી બહોં આવવા ભણવેલું.' ટંકરે કહેને જવાબ આપ્યો: 'અને કાર્ટન! અલારે આ થરડેટા પછી પોલીસ જ ને તેને સારામાં સાકે રાખણું આવી રહે, એમ નથી લાગતું!'

'એ તો કોણ ભણે. પશુ હું મારી નંતને જુશીથી પોલીસને લવાલે તોપી કંઈ છે. જાઓ, એકસી!' અસ કમતારી બેઠેલો. વાસને, એની પુત્રીને, પોલીસને તથા રતબધ પ્રેક્ષકસમુદાયને ત્યાં જ ઊઠીને ટંકર, જોન તથા બાક ધીમે રહીને ત્યાંથી સરકા ગયાં. આ ધરનાની ભણુ વીળીધરેને ફેકાર્થવું હોઈને ફેકાર્થનાં ટોળાં ને ટોળાં સંદિર તરફ પડી રહ્યાં હતાં. વાસ, તેની પુત્રી તથા તેના કંમચારીઓને પોલીસે મળજીત હોઈને નીચે બહાર લાવીને એમને માટે તૈયાર રાખેલી ગાડીમાં બેસાડી દીધાં.

[૪]

મુશ્કા કશક બાદ એ આપણે ચે રસાશે ન્ય રકોલેન્ડ વાઈડન ડિટરફિન્-ઈન્સપેક્ટર વિલિસની આનગી કચેરીમાં એકઠો થયો. વિલિસ એ પશિયામાંના વિજ્ઞાનીને નિર્નિયેષ નિલાવી રહ્યો હતો: 'તમે ભણે જ છો, પ્રેક્ષકર, કે તમાને ભડા પ્રતિનિધિત્વ (ફોર્મ રેપ્રેઝેન્ટેશન) ના આરોપ નીચે પકડવામાં આવ્યા છો. ભડા પ્રતિનિધિત્વ દ્વારા તમે નાણું જેળનાં છે-ગમલજ નાણું; અને પોતે

અન્ય મદદગાંથી ભીતરી આવેલા હોવાનું જણાવીને આખી દુનિયાને તમે ઉપરતણે કરી નાખેલી છે." વિલિસે ધીમે સાહે જણાવ્યું.

"મારા પ્રિય ઈન્સ્પેક્ટર, કાઠને તેને સંબોધતો બોલ્યો: 'મને લાગે છે કે કાયદાની અદાલતમાં તમને આ આરોપ પુરવાર કરવાનું અત્યંત મુશ્કેલ થઈ પડશે. પૂર્વ જળતર વાળ્યા વિના કાઠની પાસેથી કશા પેસા ન લેવાની ખાસ ખજીરદારી મેં રાખેલી છે. કોઇને કશું જ નુકસાન નથી કર્યું, કે તેમ કરવાનો ઇરાદો પણ નથી સંભળ્યો. મારી આખી થે યોજના, એ સાચું કહું તો, દુનિયાની નબરે ગને વ્યાજબી કરાવવાની હતી.'

"આખી તમે એકરાર કરવા માગો છો એમ સમજું છું." ઇન્સ્પેક્ટરે સવાલ કર્યો.

"એકરાર કરતાં હું એને નિવેદન કરવાનું વધુ પસંદ કરું." કાઠને રૂપથી કરજી કહ્યું: 'હુંક સમગ્રમાં જ હું મારા ખરેખરા હેતુને વ્યક્ત કરવાનો જ હતો, પરંતુ ઈન્સે વચ્ચે જ ગમે પકડી પાડયો હોયને મારે હવે કશું સેતાવવાનું નથી રહેવું. હવે હું તેના ફાટ પાડીશ.' 'ખરાબ કરો.' કહેતાં વિલિસે પછે પછે ફરીને ત્યાં બેઠેલા કારકુનને જણાવ્યું: 'કાનૈયો, બધું નોંધી લેજો.'

અને એકલા કાનૈયો જ પોતાની નોંધપોથી તૈયાર નહોતી રાખી. જોન અને ઈન્સે પણ પેન્સિલ તોળીને તૈયાર બેઠાં હતાં.

કાઠને પોતાની કેફિયત સાર કરી: 'સરકારે પોતાનો રાસ્ટીકરજીનો કાર્યક્રમ જ્યારે રાંધે પહોંચારીએ ત્યારે રેશને આમલ્ય થઈ પડે અને ખરેખરી કટોકટી વખતે રેશને બચાવી લે એવી કેટલીક વૈજ્ઞાનિક શોધોમાં સરકારને રસ લેતી કરવાને મેં પ્રયત્ન કરેલા. હું સરકારી અધિકારીઓનો રાંધ નથી કાઢતો, પરંતુ એ લોકોનો રાંધ કાઢું છું જેમણે મને અને મારી શોધોને સાંભળવા સુધાં ના પાડી દીધેલી. જેમણે મને એટલે પાગલ નેહો જ ગણી કાઢેલા.' આટલું કહી કાઠને કહુતાપૂર્વક પોતાના હોઠ વીડ્યા, અને ધીમેધીમે પાછું આગળ બેઠાં:

'કોઈ બિલોની સત્તા તરફથી, અલબત્ત, મને સારો વર્તાવ મળ્યો હોત; પરંતુ મારામાં જે રાષ્ટ્રભક્તિ છે. હું કોઇને દાનિ પહોંચાડવા નહોતો માગતો. મેં એક અખખારી નિવેદન પ્રસિદ્ધ કર્યું—અર્ધો બેઠેલી મિસ વિનચેટ દ્વારા, અને એવી કમેદ રાખેલી કે લોકોમાંથી તેને સ્થગીત ગણશે. પરંતુ એવા કશા સમયને અગામે ઉપરે મેં મારા દેશ છોડ્યો અને લોકોને આકર્ષવા સાથે મને મારી શોધો સગલવવાની કોઈ યુક્તિ માટે હું મહિનાઓ સુધી મયતો રહ્યો. ઉપરે મેં ગંગળનિવાસી સોલિસિસ વાસનો ખ્યાલ મને મુપ્રેરણા લાગ્યો. એક વાર જો હું લોકોનું, નજર પડ્યું દુનિયાનું, લક્ષ બેસાડું, તેમને મારી શોધોની પ્રતીતિ કરાવી શકું તો તેઓ રવળ પોતાની શાંતિ અને સલામતી માટે મારી એ શોધો વપરાવાની માગણી કર્યા વિના નહિ રહે, એવા ખ્યાલે હું એલસીને સાથે લઈ સસોલ્સ મુક્યો, દુનિયાથી વદન અજાત રહીને, પાછો ફર્યો અને ત્યાં એક બજાર-પ્રધોગશાળામાં મારા પ્રેરણા આગળ વધારવા લાગ્યો.

'ત્યારબાદ મેં ગંગળનિવાસીનો વેરા સળંગ્યો. છાતી અને વાંસાને એ દર્દાં તે કરતાં વધારે મોઝાં દેખાય એટલા માટે એમના પર પંડિત હતું, અને મરતલ પછાડી દુનિગ રીતે મંગળનિવાસીનો આભાસ અપવાને મોટું બનાવ્યું.' અને ત્યાર પછી, સહેરા પર સહેજ ગલકાટ આણીને તે બોલ્યો, 'અને પેલું એટલીસાનું પાટુનો એ ગોળો ભરી શકે તેમ હતો જ નહિ, કદાપિ શક્ય પણ નથી. એની અંદરનું યંત્રકામ તદ્દન નકામું હતું—લેવામાં પ્રમાણભરક, પરંતુ ઉપયોગમાં

નિરર્થક. ફાંવે તે રીતે ભણું કરી દીધેલું હોવાને લઈને તે એક રહસ્ય સમું લાગતું હતું. મૂળે તો જે જુદાંજુદાં અરધિયાંગાં ગોઠવીને માડા મારફત મારા ઘરથી ત્રણેક માઇલ પર એ મુક્યાં, અને પછી બંનેને જોડી કાઢેલાં.' આકરી-એસીલીલીને વેદરો આવે જે જુદીજુદી ધાતુઓને જોડી દઈ શકે છે, પરંતુ સાંધાનું નિશાન તે પર રહી જાય છે. પરંતુ મારી શોધ એવું કશું નિશાન રહેવા નથી દેતી. મારી શોધ વિદ્યુચ્ચુક્રીય પ્રક્રિય (ઇલેક્ટ્રો-મેકેનિક ઍન્જિનેરિંગ) દ્વારા બંને ધાતુઓના આણુઓને એવા લેખવી કે છે કે સાંધા જેવું કશું રહે જ નહિ.—જેમ પાણીમાં પાણી એળવતાં કશું નિશાન નથી રહેતું તેમ. સવારના સ્કી વાગે કરી અવનવરનો સંભવ નહોતો, એટલે એ બધું કામ નિરંતરે પતી શક્યું. પાછા જળતાં એમ માડાના પડેલા ચીલા પણ બેસી નાખવાનું નહોતાં ચૂક્યાં.'

'અને પેલા દોરકાના ભટ્ટનું શું?' વિલિસે સવાલ કર્યો.

'એમાં કશ્ચ કક્ષાની વૈજ્ઞાનિક તાલીમ જેઠાં છે. સાચું કહું તો, અદર્શીકરણનું રહસ્ય મેં પ્રાપ્ત કર્યું છે. આ અવલરનનના રહસ્યને પણ સરકારે તો સ્વીકારવાની મુદ્દત તત્પરતા નહોતી બતાવી. તમે એટલું તમે ભણતા ન હોશો કે આપણને જે કંઈ હેખાય છે તે પ્રકાશના તરંગોને આધારી છે. કાખલા તરીકે તમે જોને જેમ શું હું કારણે તમે મારા પ્રત્યે પ્રકાશતરંગોનું પુનરાવર્તન કરી રહ્યા છો. વસ્તુતઃ તમે એવા પ્રકાશના આણુઓનો સમુચ્ચ છે, કે તમારા પર પડતો પ્રકાશ, આપણે જોને મનુષ્ય કહીએ છીએ એવી તમારી આકૃતિ નિપજલે છે. પ્રકાશતરંગો સીધી રેખામાં જ ગતિ કરે છે. જલ તેમને પરાવર્તિત કરી શકે છે, જ્યારે કોઈ અપારદર્શક વસ્તુ તેમને તબ રેખી દઈ શકે છે. વૈજ્ઞાનિક બધામાં 'રેડીયોઆકર્ષકીઅમ' ગણતા પદાર્થો એ પ્રકાશતરંગોનું 'પોલેરાઇઝેશન' પણ કરી શકે છે. ફેરાડેના અખતરાઓએ સિદ્ધ કર્યા મુજબ પ્રકાશ વીજળીમય છે, અને તમામ વીજળિક ક્ષેત્રોની પેઠે તેનું પણ નિયંત્રણ સહેલું જ છે. એટલે પ્રકાશમાં રહેલી મૂળભૂત વીજળી પર સીધી અસર કરે એવું ચુંબકત્વ શોધાવું નેહ્યો. જે સામાન્ય ચુંબક લોહને દલાવે તે તે પ્રકાશના તરંગોને પણ ફાંવે તેમ દલાવી દઈ શકે. તેની યુક્તિ સધાય તો કોઈ પણ વસ્તુ પરના પ્રકાશને પાછો ઢલસેલી દઈ શકાય. એ માટે મેં સાધન નિપજાવ્યું. પડેલી પરીક્ષામાં જ નામે જણાઈ આવ્યું કે આર ઇલેક્ટ્રનની કક્ષામાંની કોઈ પણ વસ્તુને તાત્કાલિક અથવા કમરા અંદરથી કરી શકારો. એ સહેલને પછી મેં બેઠરીમાં સાગાવી લીધું. એ બેઠરી સારી પર લગાડીને સહેજે અદરય થઈ શકાય છે. એમનામાં અધુક પ્રકારની રાક્તિ છે જે રાક્તિ એકીસાથે લગભગ ચોરેક કલાક તો રહે જ છે. દ્વાંકેર રહેમરમાં મેં જે દોરડું દલાવ્યું હજાણેલું તેને ઉપે કાંપેલા બાંધેલા હતો અને ત્યાંથી પસાર થતા રેડીકાંડના એક તારમાં આરા મહંદનીસ બેનરને જે દોરડું બસાવ્યો લેસરી દીધેલું. બેનરન અને હું એદરય રહીને બધું બસાવ્યો ગોઠવી લીધા બાદ જ હું સોના આશ્રયે વચ્ચે એકાએક દરયમાન બનેલો. દોરડું ચડતાં ચડતાં તાર સુધી હું પહોંચ્યો કે મારા સારીરે લગાડેલી બેઠરી મેં આટું કરી લીધી અને તત્કાળ અદરય થઈ ગયો. પછી ધીમે-ધીમે દોરડું બેસી લીધું. મારા હાથ પર નીંટાંનો તે પણ અદરય થઈ ગયો. મારી નીચે જ્યારે પાછા બિતરનારે શોડીક જમ્યા થયેલી જેઈ કે હું નીચે સરકી પડ્યો અને લાગ્યો જ ત્યાંથી દોડી નીકળ્યો. મિટોરિયા ટેસ્ટાનના છાપરા પર પહોંચીને હું મારા અદરયજાગી ચોડી વાર મુક્ત રહ્યો અને ત્યાર બાદ પુનઃ અદરય બનીને મારા પ્રયોગના પરિણામની વસ્તુકતા સાથે પાછો ફર્યો.'

‘આપી બધી ચોધા છતાં સરકાર તમને કાદ ન આપે એ તો તપાઈ જેવું.’ વિલિસ બોલેલા.

‘હાથે હવે આ નિવેદનની પ્રતિલિ પછી કાદ આપે તો તપાઈ નહિ.’ કાર્ટન ગળુપણુતો બોલેલા. ત્યાર બાદ એકાદ પણ વિચાર કરીને એણે ફરી શરૂ કર્યું: ‘અરે હા, જેથી આગળની વાત તે રહી ગઈ.’ તે સંજિગત બોલેલા: ‘ચોડામાંના મારા બાપણ પહેલાં મેં ભત્રે ન એ શરૂ કરેલી. એ ન્હાની ઈમારતોના કોલંબિયે મેં અગ્નિચી અગ્નિ એવા ચાર ગોળા મૂક્યા અને આખે દરમિયાન એ ક્યારે ફૂટશે તેના સમય પણ મેં ભરાયર મેળવી લીધેલા. એ ફૂટતાંની સાથે એમાંથી એક અત્યંત શક્તિશાળી વાયુ—મુક્ત: તે તો કાળન કાઈકસાઈટ અને એની સાથોસાથ એક એવો બીજો બારે વાયુ છૂટે એ આકસિજનના સમૂહના અણુઓ રોપી લે. પરિણામે એ વાયુ નવાં નવાં પહેલેથી ત્યાં આગ-એની મેળે શાત પડી નહ. મેં મેળવેલા સમયમાં આગ શાંત પાડના માટે ચાર ગોળા મારી ગળુતરી પ્રમાણે પૂરતા હતા.’

એણે બોલીને કાર્ટન અટક્યો, બધા આશ્ચર્યગ્રસ્ત બની ગયા

લાલ બદ્દગરે

૧. હવામાં ફોરકે ફેરવે ને તે અદર બેઠું રહું
૨. તેના ઉપર પોતે અરધો ને અદરય થઈ ગયો; એટલું જ નહિ, ફોરકે પણ અદરય થઈ ગયું
૩. એક ડેકાણે આગ લાગેલી તે હુકમ કરતાં ન દોલપાલ ગઈ
૪. નકર ખાતુનાગોળાએકબીજામાંથી પસાર કરીલાભ્યા.
૫. માણસ હવામાં તરત હોય તેમ અદર બેઠું રહું અને પછી અદરય થઈ ગયું.
૬. દુનિયાને બીજે છેડે બનતા બનાવો ભવિષ્યવાણીની થેઠે આગેતવા કહી સંજાનાવા.

આ બધું શી રીતે સાધ્યું
તેના વિગતિક ખુલાસા
આ વાર્તામાં આપ્યા છે.

હતા. ઉપર ઈન્સ્પેક્ટર વિલિસ બોલેલા: ‘માત્ર અદરય બનવાની ચોખ્ખી ન જગત પર વચસે જમાની શકાય તેમ હોવા છતાં તમામ જેવા આશ્મીને આપા પ્રદર્શનના બિલ કરવા પડે ?’

‘વચસે ? અને તે કય તવા બળપૂર્વક ?’ કાર્ટને માણું ધુણાવું. ‘ના, ઈન્સ્પેક્ટર, મારે લોકોને સમજાવત બતાવવા ઉ. કયવળીત નહિ.’

‘અને દૂર દૂર બનતા બતાવોની આમાલીનું તું ?’ કાર્ટને પ્રશ્ન કર્યો.

‘ટેલીવીઝન દ્વારા.’ કાર્ટને જવાબ આપ્યો: ‘પણ એ ટેલીવીઝન અત્યારે ને રીવર્ડ રેન્ડિંગ થાય છે એવું નહિ. મેં ચોક્કસ ટેલી-વીઝનના પ્રકારમાં ફીન્સમીટરની ન્હર નથી રહેતી. મારી રચના એક એવો વાહક-તરંગ (ઈરિયર વેલ્થ) જમાવે છે ને એકસરેની ગાંઠક તમામ ધન પદાર્થોમાંથી પસાર થઈ શકે છે—પણ મુશ્કેલીમાંથી પણ. પ્રકાશતરંગોના પ્રત્યાબાત આ વાહક તરંગોને માત્ર છેડે થાય છે—જેની રીતે વાહકોને માત્ર છેડા જ જમાવેને સ્પર્શતા હોય છે તેમ આ પ્રત્યાબાતને હવેને પ્રકાશતરંગો અશિક્ષિત રહે તેમના શ્રોત બણી પાછા વળે છે, ત્યાં તેઓ પાછા મૂળ પ્રકાશતરંગોના

કપમાં આવે છે—જેની રીતે રેડિયો તેના મૂળ પ્રણેય (ઓરિજિનલ ફ્રેન્ક્વેન્સી)ને કાન્ય અપવાદરય બનાવે છે તેની રીતે. ચોડામાંના મારા પ્રયોગ વખતે મારી પુત્રી આ ટેલીવીઝનને ઉપયોગ કરી રહી હતી અને મને બહુ જાણી રહી હતી. મારી પીઠપર મેં અત્યંત નાનુક કરના એક કોલે-વેલ્થ રેડિયો સંતાડી રાખેલા અને અત્યંત બારીક તાર સાથેનાં નાનુક અવજનથી (ઈઅર ફોન્સ) મારે કાને લગાડીરાખેલાં મારા ટેલીવીઝન દ્વારા જાણી શકતા પ્રકારે મને આગે-તરા જાણી લેતો હતો, કેમકે પ્રકાશની કપરે એ જાણી શકતા હતા.’

ફરી પાછી સીના પર રતબધતા છપાઈ ગઈ. ઉપર સર ઝંડુઓ બાકે બોલેલા: ‘આ જાણી મારો તો તમે મૂળભૂત વૈજ્ઞાનિક તરવા દ્વારા સમજાવ્યો અને તે તો સહેને એ જાણે છે; પરંતુ નકર ખાતુની લીલાચોમાંથી તમે બધું મેંય પર કેમ આણી શકતા હતા ?’

‘એ મૂંઝવે હતું.’ કાર્ટન બોલેલા: ‘કાંઈ બે માત્ર પદાર્થો એક સાથે એક જ સ્વરૂપ ને શી શકે એમ તમે માને છે ને ?’

‘ભરાયર છે ?’

‘ના, બે ભરાયર નથી.’ કાર્ટન સર ઝંડુઓ બાતને આશ્ચર્યમાં ગરકાન કરતો બોલેલા: ‘પદાર્થો એનકાર વરતું નહિ પરંતુ વૈતથિતાના શબ્દમાં વર્તતા અણુપરમાણુઓ વચ્ચેની ખાલી જગ્યાને બનેલો હોય છે હવે, બે પદાર્થોના અણુપરમાણુઓ ને અણુક નિશ્ચિત સિધ્ધિમાં જ મૂકી શકાય, તો એક પદાર્થના અણુપરમાણુઓ વચ્ચેની ખાલી જગ્યામાંથી બીજા પદાર્થના અણુપરમાણુઓ સહેલાઈથી પસાર થઈ જઈ શકે. એકદ શક્તિશાળી વિદ્યુત્કણકો વડે હું તેમ કરી શક્ય છું. આને હવેને જ નકર ખાતુની લીલાચોમાંથી એની અસર નીચે મેં તે વરત સહેલાઈથી પસાર કરી શકાની હતી. પ્રયાગ-નકરની છતમાં છુપાવેલા માઈક્રોફોન દ્વારા મારા તમામ આંદરો હું પહેલાથી જાણી શકતા હતા.’

‘અને તમારી પુત્રીએ હવામાં તરી બતાવ્યું હવે તે શી રીતે ?’
‘એ યુકેવાકરેણના બંધનની સિધ્ધિતાને આધારી હવે હવે એ રોશને મારે સંપૂર્ણતા મેં પહેલાંચાવવાની છે. એમ થતાં અંતરીકની સફર તદન આશાન બની જશે.’ એટલું કહી એ અટક્યો. ને પછી પાછો મારું સદેન એ જાણુ હાળતો બોલેલા: ‘હવે માત્ર એક જ દિકમત મારે સમજવવાની રહે છે, અને તે જલશક્તિ દ્વારા બીજા બીજા ઉપાધન માટે જરૂરી પાણીને લખતી. એને મારે મારા કોલ-વલિયામાં જ દ્વિલિંગ કરીને જાળીનનાં પડો નીચેનું પાણી હું ઉપ-યોગમાં લેતા. બસ, હું બાકે છું કે આટલું પૂરતું છે. મારા હેરાને મારી રોશની દ્વારા હું રહેલું હવેરેખા બધું શરૂ તેમ છું એ એમાં રખા છે.’

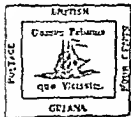
‘શ્રીફર, તમારા જેની વિરલ પ્રતિભા—’ વિલિસ કહ્યું બોલેલા
જતા હતા ત્યાં તો કાર્ટન ચોતાની નોંધપાત્રી બંધ કરતો બેઠો, અને.
‘આરૂ કરને આ નિવેદન છાપાની પહેલી જ આપાતમાં મૂકવા મારે તાબાતેજ રોડી નવું મેળવે’ એમ બોલેતા, એવને વળુ હોયે પછી ચોતાની સાથે જ્યારે તે ત્યાંની લીપડી નીકળે.

[૮]

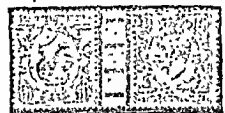
એક ગદિતા બાદ એણે કાર્ટન સામેના મુકદ્દમાને સુકારી આપ્યા. સુકદ્દમાં પચિસ પ્રાંતીકપુરની સખત દીમા કરનામાં આવી. પ્રભામાંથી બેઠેલી મામળીને વરા બનીને સરકારને એણે કાર્ટનને હેરાના વૈજ્ઞાનિક સંરોધનોના નિયામકપદે મૂકવા પડ્યો અને લોદિલાંતરે એ હેરાનું સર્વોપર પ્રયોગગદિશ બની રહ્યું.
(નંદ રેડીક ફર્નની વાર્તા ૫૪થી) અચોક હવે

ટિકિટ સંગ્રહ આજનો સંસારવ્યાપી શોખ

એ કેમ કેળવવા તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટો મુદ્દવાન કેમ બને છે તેનાં કારણ સાથે એક દાખલો ગયા અંકમાં આપ્યો હતો. જેમાં, અકસ્માત થએલી બલતને લીધે તેની નિશાહતા અખૂબ હતી. અર્થાત્ બીજે એક શબ્દનો દાખલો આપ્યો છે.

જેવાનોડ આવેલી આ બે ટિકિટોમાં એક અપળા છપાએલી છે. એ રિશ્તિમાં બેને ટિકિટોની પરિભાષામાં *late-beche pair* (લેટ બેચ પેર) કહે છે. મુદ્દવ આને ૧૦ પોંડેન્ડે, પણ એને કાપીને છુદો પ્રસીદ્ધ કોઈએ તેની કિંમત ત્રણ ને ચાર થઈ બધી. કેમકે પછી તે દેશ દોરદોર ગેન્સની સામાન્ય ટિકિટ બની જવાની. એની નિશાહતા તેના અવળા છપાવામાં જ રહેલી છે. એમ કેમ બન્યું હતું એનો દેખાવાનું કારણ આ છે. ટપાલ-એડિસનમાં ટિકિટોની નાની ચોપડીઓ મળે છે એ તમે જોઈ હો. એ ચોપડીઓ બાંધવા માટે શીટને વાળીને બન્ધ ટિકિટોની યોડકામાં કાપવામાં આવે ત્યારે સિલાઈના દાંડા મારવા માટે કાળી બાંધ બને જોડી જમા રહેવી જોઈએ. એ સારું ટિકિટના એક શીટમાં અરધીનાં સાચાં એક બાજુ અને બાજીની અરધીનાં બીજા બાજુ હોય તે જાણી બાજુએ એની કેરી નમ્યા રહે તે રીતે તેની યોડકાઓ બનાવી શકાય. એવી ચોપડીઓ બનાવવા મરના શીટમાંથી આ 'લેટ બેચ પેર' ને કહેવું છે.

તમને ભણીને તપાઈ લાગશે કે દુનિયા-બરમા વિશિષ્ટતાવાળું હંદરો મોંઘી ટિકિટોમાં જે સોથી વધુમાં વધુ મુદ્દવાન ટિકિટ છે તેના વિશે તદ્દન ખામૂશ છે. એ છે ૧૮૫૬ની બ્રિટિશ સામાન્યની ૧ સેન્ટની ટિકિટ દુનિયાબરમાં બેનું એક ન નૂંદર હવાય છે અને તેની કિંમત આજ ૮૦૦ પોંડ (લેટ-બેચ એક લાખ રૂપાંતર રૂપિયા) પ્રમાણ છે. બનેલું બેનું કે બ્રિટિશ સામાન્યની ટપાલ આદિશમાં એક સેન્ટની ટિકિટ ખૂબી પડેલી

એટલે હંદરની નવી ટિકિટો છપાવેને આવી પહેલે ત્યાં સુધી ચલાવવા માટે થોડી ટિકિટો ત્યાં જ કાપવાને સત્તાવાળાઓએ જાહેર આપ્યો. બ્રિટિશ સામાન્યની ટિકિટો કપર જોડાનું ચિત્ર આવડું હતું. પણ કાપવાનાવાળા પાસે ખાસ જોડાનું ચિત્રની નેચવાઈ ન હતી, તેથી તેણે વર્તમાનપત્રમાં વહાણોની આપ-બના સમાચારવાળા મળ્યા. કપર એ વહાણનું સામાન્ય ચિત્ર છપાયા હો છે તે મુજબે ટિકિટો છાપી. એ એટલી મામૂલી ને બેટલો હતી કે પોસ્ટ મારેતરને બધ લાગ્યો કે કોઈ પણ કાપવાનાવાળો આની નકલ કરીને બનાવવી ટિકિટો છાપી કાઢશે. (જુલો મળાવાનું ચિત્ર). આથી પોસ્ટ મારેતર તથા તેના વખત મદનીશીએ એ બધી ટિકિટો કપર પોતાની સહીઓ કરી નાખી. એમાંથી બધી અમેલી માત્ર એક ટિકિટ સિવાય બાકીની બધી ટિકિટોનું શું થયું તે આજ લગી કોઈ જાણ્યું નથી. એ મોંઘી ટિકિટ આજે ન્યૂ યૉર્કના એક ટિકિટ શોપીનના સંચયમાં છે. ઉલ્ટરના રાજા પાંચમા જ્યોર્જને તેણે તે એટ આપવા હો. આ દેશવેલો કેમકે રાજાને સમઢુનિયાના મુંદરતર લેખદોખાને એક મળ્યો. પણ રાજાએ એ દરખાસ્તને નકારીને જણાવ્યું કે એના બદલામાં આપી શકું એવું મુદ્દવાન મારા સંચયમાં કુઠું નથી. અને એ એટલી તો વિરલ વસ્તુ છે કે રાજાને માટે પણ તે એટ બારે થઈ પડે.

આ રીતે, અજલ જીવી થવને કારણે, અટકવવા સમયે કાચવલા કાઢેલો પેની જ એક મુદ્દવાન ટિકિટનું બીજું કદાવર મુઃ ૬. ૧૮૦૦માં જર્મન મનવાર 'નિનેડા' કપર આજનાક વખતે ફેનિશની ટિકિટો જમ્યા બની ગયો. તેથી પહેલે પાંચ ફેનિશવાળી ટિકિટોને કાપી, એકના બે કુકડા કરીને દેશ કુકડા પાંચ 'ત્રણ ફેનિશ' એવા અસરવાળા બેનમાં રેખના રખર રેખર વડે સર-ખાંચે સિલકો લખ્યો. આજ, આપલિ-કાને રાજાએલી આવી સરખાંચેલી અસરવાળા ટિકિટના નૂંચની આજે ૮૦૦ પોંડ કિંમત બેલાય છે. પણ એ આજનું 'બરી' દોની લેખકે, દબે તો કેટલાક દેશો એટલો

દુનિયાની મોંઘામાં મોંઘી ટિકિટ: બ્રિટિશ સામાન્યની કુલખાસ રંગની એક સેન્ટની ટિકિટ આજે ૬૫૦ આ નમૂનાની છે. ફેર એટલો કે આમાં જમાણી બાજુએ 'ફેર સેન્ટ' (આર સેન્ટ) એવા બેનમાં મારેલો છે, તેને બદલે એ ટિકિટમાં 'નન સેન્ટ' એવા અસરો છે. દુનિયાબરમાં બેનું એક ન નૂંદર છે અને તેની કિંમત એકલા ખજૂરિયા ઉપરાંતની અંકાય છે. એની કદી કદાવા લેખવામાં આવી છે.

આવી ચિત્રવિચિત્ર ટિકિટો કાદતાં શીખ્યા છે. વિદેશમાં પોસ્ટો મારેતરના બે ૧૯૧૧માં આવી યુક્તિ કરીને એક ટિકિટનાં બે અડધિયાં માપી સરખાને ટિકિટો કાઢેલી. પણ એ વિરલ બની ન શકી. (આલ)

હાલિયુ આફ્રિકાના વસાહતીઓની રેમારક-ટિકિટો તથા કવર (જુલો પાછળના પાનાનું ચિત્ર)

હાલિયુ આફ્રિકામાં વસાહત કરવા અમેલા પુરોધાનાં પોસ્ટો મારેતરના રાજાના રાજ્ય-વહોલા હોરા છે. પ્રથમ તેઓ ફોર્ટ રોસેન્ડમાં વસ્યા, અને પછી કપર વડે ફોર્ટ લાગવામાં આગળ વધ્યા. તેમાં તેમને જમ્યા, રાની પરા-પ્રાણીઓ તથા ત્યાંના આદિવાસીઓની સાથે જોશ બેઠી રહે બળી બેઠી. સંકટો ને ભોગ ખમવા પડેલાં. આજ, એ જાગેને પચાતી પોતાની બનાવવાના પુરેનેલા પુરપણાં સાચીરીમાં એ હોલોએ લખમજ બે લાખ પોંડના બે બેન બેનું રેમારક Voortrekker Monument બાજુએ છે. બેને પૂરે થતાં લખમજ ૧૦૦૧ વર્ષ થયાં. આ તા. ૧૬મી ડિસેમ્બરે (૧૮૪૬) એ પુરેનું મુકાબું તેના રેમાજામાં ત્યાંની પાર્ટે બેનું બેનું નાચ ટિકિટ તથા કુકડા કુકડા બદલ પાડમાં દર્તાં તે પાછળ આખ્યાં છે. ટિકિટોને રડ કરવા એ જ રેમારકમાં દેશના ચિત્રવાળી ખાસ છાપ જમામાં આવેલી તે પણ તેમાં છે. ટિકિટો પર એ પ્રકરને અનુસરવાં ચિત્રો છે. ૧ પેનીની ટિકિટમાં એ લેલા કાંઠા માંડમાં અને કેવા કપા રસમો પાંચ ન આપેલા તે બાજુએ છે. ૩ પેનીની ટિકિટ પાંચ, ૪ પેનીની ટિકિટ બેનું બેનું બેનું (આલ ૧૪૫૦) ૧૪૫૦

Onwyding van die Voortrekker Monument
Inauguration of the Voortrekker Monument

અંગ્રેજી તથા આફ્રિકન નામ છે. નીચે ત્યાંના મુખ વતનીઓની ઠાણ છે અને ઉપર બુધ્ધિ છે. ૩ પેઠીની ટિફ્ટ પર એ અંધારા આ-
ફ્રિકામાં થોતે ખર્ચે તથા સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કર્યાના પ્રતીક રૂપ બાઈબલ ને રીપબ્લિકેટ દર્શાવી છે. તેની બંને બાજુ આદિ સંસ્કૃતિ-
પદોના પ્રતિનિધિ-ચિત્ર છે: એક બાજુ તે સગવડના ધોરણ પહેરેલી સ્ત્રી બાજુ સાથે છે ને બીજી બાજુ શરૂઆત થોડાના દુલ્હા
સાથે દુરના પ્રદેશને નજરનાંતો આશ્રિયા છે. ફરકે-કે ઉપર ઉપર પણ એ ન આશ્ચર્ય છે. નીચેના ભૂમિતિ બુદ્ધિ આફ્રિકાએ
ઠાઠેલી યુ. બી. યુ. (વિશ્વ-પાલ-સંપ)ની ઉપમી ન્યૂવીની ટિફ્ટ છે (મોક્ષનાર: ડા.કુબર્જન, મહેતા, પ્રીટોરિયા, ૬૦ આ૦)
ટિફ્ટ-સંગઠનું સાક્ષી જ્ઞાન મેળવવામાં ગદ્ગદ થાય તેવા એક નાનો સરખો અંગ્રેજી કોપ પ્રકટ થયો છે, જેમાં ૨૨ પાનામાં
ટિફ્ટ-સંગઠન વિશેના બધા શબ્દોના અર્થ સમજા સાથે આપ્યા છે સ્મિત નજીની નવી નામ-સરનામું નીચે મુજબ છે: Standard
Philatelic Dictionary, Compiled by Vijay Krishna, Abhav-Vinay Publications, 110 Khajuri Banaras-2

હંડનમાં કોમડન આતે એક 'આતર-
રાષ્ટ્રીય-બાધા-કલ્પ' નામનું વિદ્યાર્થીઓ
માટેનું નિવાસગૃહ છે. હિંદીયાના પચાસેકે
દેશોના ૫૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થી ત્યાં વસે છે.
એ કલ્પનાના પશ્ચિમ ભાગના સમારંભ વેળાના
આ સ્થળમાં ત્યાં રહેતાં એક હિંદી (પારસી)
વિદ્યાર્થી અસ મેહર દાવર કોચરનાં મેથ
રેસ સાથે હાથ મિલાવે છે. ડાબી બાજુએ
છેલ્લા છે તે કોમડનવેલ્ય સંબંધક ખાતાના
એ વેળાના રામચંદ્રની ગિ. ફિલિપ મોઝિલ-
બેઠર છે. તેમની પાછળ આ કલ્પના ગયાપક
ગિ. હેરેન્સ હિરેક્ષે ને તેમની પાછળ કોચ-
ડનના મેથર (લગભગ હાથ દઈ) બેઠા છે.
મેથરેસની બંને બાજુ નાઈજરિયાના એ
વિદ્યાર્થી છે. જમણી દુનિયામાં એજ
લાસ વધારવામાં આવી સંસ્કૃતિના ધર્મો
કાળો આવી રહે.

પરદેશી પત્રગિરિ (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૧૦ રથી) અને એટલું તો લખી ગયા છે અને વિદેશી એશિયામાં કમ્યુનિસ્ટોના પ્રગતિ માટે પોતાની સીનની યાજ્ઞને જવાબદાર લેણે છે અને બૂલ કમ્યુનિસ્ટ છે, એટલું ન લઈ પછુ ત્યારે અને અમેરિકાનાં વખાણ કરીએ, ત્યારે તેઓ તરત ચેતવે છે કે 'અમારામાંના બધા તમે ધારે છે તેવા નથી.'

પછી મેં શિક્ષણ રસ્ટન પર મારા અવાજની રેકૅડ (અમેરિકાન પર વગડી શકે તેવી) કિતારાની. અહીં પોતાનો અવાજ રેકૅડ પર ફોરારવા મોટાં રથોળો એડાઈમિલિટ રેકૅડર દોષ છે. તેમાં ૩૫ સેન્ટનાળો એટલે ૬૫ સેન્ટ ગોલ્ડવા માટે લાઈટ થવા મોડે. તમે એક નાની બારી સામે જોવાનું શરૂ કરો, તે હાઈટલી સમયની ખબર પડતી રહે. ૬૫ સેન્ટ સુધી જોલેલા બધા સમ્પો રેકૅડ પર જોતરે. પછી એ જ રેકૅડ ફરી વાર આપણેને વગડે એટલે બોલેલું જોવાનાર સાંભળે. પછી તે બહાર નીકળે ને આપણે લઈ લઈએ. બીજા પાંચ સેન્ટ નાળી પેક કરવાનું ક્વર મેળવે.

અમે એક બાઈનડ રેકૅડમાંથી આવેલાં પતાવ બસની રાહ લેતા બિબા, બસની મુસાફરીમાં આવેલ અળેશ. શિક્ષણ ૧૪૦ માથલ દૂર છે. બસ પણ આધુનિક સમયકાળી—હવા-પવન-કંડી ન લાગે તેવી હતી. રસ્તામાં ખાસ કરીને ગાડાનાં જોતરા હતાં. અહીં રાસાયણિક ખાદ્યોનો બહુ ઉપયોગ થાય છે. તેનો અલગસ કરવા પૂછે જોતના દીકરા અહીં આવે છે. રસ્તામાં એક નાનું સરોવર આવેલું. અમેરિકાનાં સરોવરો અજબ દેશમાં સમૃદ્ધિ છે. રસ્તામાં, ચાલતી બસમાંથી દૂધવર રસ્તાનાં ધરે માટેનાં વર્તમાન-પત્રોનાં પાટાં પોતાની જગા પર લેસી, બારણું ફાટી, રસ્તા પર ફેંકતો નય તે જો રીતે સમજ બધાં. એક માણસ બેઝલ માણસનું કામ કરે. અહીં એ લાતનું ગાનસ તો દરેક રથોળે દેખાય છે.

અફ્રિકામાં, રેકૅડમાં, લાયબેરિયા—બળીખાની જગ્યાએ સી-બો ને કામ કરે છે. તે ધૃતી પાછાં રેકૅડ રેકૅડ કરે છે ને માણસો માટે ઈન્જેનીરી જેવા ન બંધા રાખે છે. અહીં આપણે રાહો સવારના ૮ થી સાંજના ૫ સુધી કામ કરે પછી ૫ વાગે ગળું બંધ થઈ નય. દિવસ જા વાગ્યે આવ્યે. સંજો ફરવા જવા જેવી રીત છે જ નહિ, તેમ નહેર બધાંયા કે તેનું કંઈ જ નથી.

શિક્ષણમાં નરાજ વશી ને તેનાં પતની પ્રવીણા (જે સિંધવું બોલે છે) થર રાખી રહે છે, ને થર જુલવાતી જમણ રાખે છે. તેનાં નુસ્તો તો ત્યાં બહુ વજાણ છે. તે મળ્યાં, ને બહુ જ ભાવનાળી પાંડો હતી ઉપરાંત, શીષો, બંગાળીઓ, હિંદી પ્રોફેસરોની અમેરિકન સીબો (હિંદી પોષાકમાં) વગેરે ધણું જોવાનું મળ્યું. એ રીતે એ આનંદલાયક ને ચિરમરજીય અનુસવ લેવા માટે ધન્યતા અનુસવી.

જર્મની (બ્રિટિશ કોન)નાં સરનામાં

દરેક નામના ગામના નામ પછી (British Zone) એટલા સંદર્ભ કૃષેરી લેવા. પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે થી ગિરધારીલાલ ક્રેક. ૭૧/૩ સાકર બનર, અગાધવાદ, એ નામનો કલેબર કરતો.

Boys only: (1) Hagen Bulow, 24 Wacken u. Titzhoe, Schleswig-Holstein, Boy—19, (Art, Nature, Science); (2) Klaus Sylla, 24b Koempe Kanal Str. 3, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Chemistry); (3) Ernst Peters, 24b Titzhoe Gutenborg Str. 15 Schleswig-Holstein, Boy—19, (Literature); (4) Gottfried Brandtster, 24b Titzhoe Liefelberg 52, Schleswig-Holstein, Boy—18, (Music, Technique); (5) Georg

Forkemitt, 24b Kelling Kusen Linden Str. 44, Schleswig-Holstein, Boy—18, (Nature); (6) Walter Gerdts, 24 Brunsbittel Koog Kanal Str. 6, Schleswig-Holstein, Boy—18, (Biology); (7) Hans-Jürgen Brede, 24 Lockstedter-Lager Lagen Str. 5, Schleswig-Holstein Boy—18, (Stamps); (8) Hubertus Bendikowski, 24 Burg i. Dithm-Bahnhof Str. 46, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Art, Stamp); (9) Hans-Werner Otto, 24b Wilster Landrecht 53, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Literature); (10) Gunter Kroger, 24b Titzhoe Eckenerweg 5, Schleswig-Holstein, Boy—17, (Music, Literature); (11) Gunter Rüdiger, 24b Titzhoe Neuhof, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Art, Technic).

Girls Only: (1) Ursula Ahrens, Titzhoe Olidorfer Str. 3, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Religion, Customs); (2) Engelst Engler, 24b Titzhoe Hindenburg Str. Schleswig-Holstein, Girl—20, (Medicine); (3) Gretel Brandt, 24b Hochfeld B./Wilster, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Politics, Indian Religions); (4) Hella Boek, 24b Husum Bahnhof Str. 31, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Religion, Custom); (5) Ingrid Hellm, 24b Ottenbittel 4/Titzhoe, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Customs); (6) Helga Hinrichsen, 24b Titzhoe Edendorfer Str. 84, Schleswig-Holstein, Girl 20, (Usage, Landscape); (7) Eva Jentschura, 24b Looft post Hohenase, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Politics, Religion); (8) Ingrid Lahossen, 24b Wilster Am Audeich 15, Schleswig-Holstein, Girl, 20, (Economics, Religion); (9) Renate Keuchel, 24b Titzhoe Teldschmiedekamp 18, Schleswig-Holstein Girl—20, (Politics, Books); (10) Edith Krause, 24b Titzhoe Olixdorfer Str. 58, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Customs); (11) Ursula Matting, 24b Titzhoe Bismarck Str. 23, Schleswig-Holstein, Girl—20, Daily Life, Politics.

જે અનેક પત્રગિરિ મારી પાસેથી જીકાજીકા દેશોનાં સરનામાં મંગાવે છે તેમને, જવાબ માટે પોતાના સરનામાવાળું, પોસ્ટનું એટલું ક્વર મોકલવા વિનંતિ છે.

ફરિયાદો વિષે

અથા અંકમાં અને પ્રકટ કરેલી ફરિયાદોને અનુમોદન આપતા પત્રો તે પછી અમને મળ્યા કાંઈ છે. એમાંના લે: 'નવેમ્બર અંકમાં પ્રકટ થયેલા બંદન શી...ને મેં ત્રણેક પત્રો લખ્યા પછી પ્રાપ્ત કરેલું મળ્યું જ નહિ. મને તો આ પછી કાઢ વિદ્યાર્થીનું વિદ્યાર્થીની તરીકે નામ પ્રકટ કરવાનું કાંઈ દેખાય છે.' જે વિષે એક સંપ્રત્ય પત્રમાં લખે છે: પણ અમને બંનેને 'એવા પત્રગિરિનો અનુમત થતો છે કે જેમને સંપ્રત્યાંય પત્રો લખવા છતાં જવાબ મળતો નથી. હિંદીમાંની જે નામાલિ પ્રકટ થાય છે તે બંધ કરવી જોઈએ.'

એક સુધારો

કાગળ અંકમાં ૬૮મા પાના ઉપર અમેરિકાનાં સરનામોમાં નં. ૩ થી પના ગામ Baltimore પરમણુ Ind. (ઇન્ડિયાના) નંદિ પછુ Md. (મેરીલેન્ડ) જેટલે તે સુધારવું. (માર્ચ ૧૯૫૦) ૧૦૬

આ માસ (માર્ચ) ઇતિહાસમાં.

તા. ૩ મુંબાઇના પ્રસિદ્ધ દૈનિક બોમ્બે કોનિલની રથાવના, ૧૬૧૩
તા. ૪ ગાંધી-આરબિન દ્વારથી હિંદી રાષ્ટ્રીય લઘુતી તબક્કાથી, ૧૯૩૧
તા. ૬ ઈસલિયન કલાકાર ને શિષ્ટી ગાઇકેલ એન્જેલોનો નજમ ૧૮૭૫
તા. ૮ શિયાયામાં ચાલનાહી સામે નજમર લોકકોર્મિતામાં કાણુ, ૧૯૧૭
તા. ૧૨ ચીની રવાતંબના પિતા સુન ચાઇ સેનનું મૃત્યુ, ૧૯૨૫
તા. ૧૪ સુયે માળીના કોથી ફરતી મદદ પહેટા શોધાયો, ૧૯૩૦
તા. ૧૬ લોડે અરબિનને હાથે નડું દિલ્હી બુદ્ધ બુધનું, ૧૯૨૭
તા. ૧૬ આફ્રિકા ખૂંદનાર સાલ્સન-સફરી હિનિસ્ટનની નજમ, ૧૯૧૩
તા. ૨૧ મરત કવિ બાલાસંકર ઉલ્લાસરાગનું અવસાન, ૧૮૯૮
તા. ૨૨ સુઆપળાણીની આઝાદ હિંદ ફોર્સનો ઈન્કાસમાં પ્રવેશ, ૧૯૪૪
તા. ૨૩ બે હોર કાવતરા ફેસ અંગે અગત્યસિદ્ધ વગેરેને ફાર્સી, ૧૯૩૧
તા. ૨૬ રવાબી અવસાનદળએ હારદારનું ગુરુકૃત સ્થાપ્યું, ૧૯૦૨
તા. ૨૫ કલ્પશ્વર હવપતરામ કાલાશાહનું અવસાન, ૧૮૯૮
તા. ૨૭ નાસિકની 'લેસલે લરકરી શાળા' ખુલ્લી મુકાઈ, ૧૯૩૮
તા. ૨૮ પેથાઈના સ્તંભ સમા નાના ફેડનવીસનું અવસાન, ૧૮૦૦
તા. ૨૯ દખનખુદ્ધનની શોધમાં કૃષ્ણન રકોટ ચારફ થયો, ૧૯૧૨
તા. ૩૦ હિંદ-અંગ્રેજ વચ્ચેનો વિગાન-વ્યવહાર શરૂ થયો, ૧૯૨૬

આ માસની બ્યક્તિવિશેષ : વિલિયમ મોરિસ

કવિ, ચિત્રકાર, શિષ્ટી, લેખક, મુદ્રક ને કારી-
ગર, —એમ અનેવિધ કમનસૂતિ પ્રતિભા-પાસં
ધરાવનાર, ને ઈંગ્લંડની સરકારિતાના નવપ્રકલ્પ-
વકાળની અગ્રણી આ બ્યક્તિનો નજમ વાધારેટા
ગાયે છે. ૧૮૩૪ની ૨૨મી માર્ચે એક ધનાઢ્યને
ત્યાં યજોશો. તેરમે વર્ષે તેને કોલેજમાં ગયો;
પણ ત્યાં ચાલુ અભ્યાસને બદલે તે બગીચાકામી પ્રક્રિયાના જ પસા-
મશીનોથી આગેથી તેને ફાન મેળવતા, દરિયાના તે પ્રખ્યાત
ચિત્રકાર એડવર્ડ બર્ને-જેન્સની મેત્રી દ્વારા ફેટલીક બ્યક્તિઓનો
પરિચય પામ્યો. તેમાં બ્રાહ્મસંદેનું વાતાવરણ બળતાં તે સોમે ધર્મ
અને, તત્ત્વજ્ઞાનને નાદ લાગ્યો. પણ મોરિસે પોતાને જીવનસંરેશ
કળાક્રિતિએ દ્વારા જ અભ્યાસવામાં પોતાને પેસેા જરૂરના માંડ્યાં.
બર્ને-જેન્સ બેઠે ફાન્સ ને એલિથ્યગ્રાની પ્રવાસ કરી તેણે બ્રિટિશ જિ-
લ્ફમાં અભ્યાસ કર્યો, જેને પરિણામે પાઠવી બનવાને બદલે બર્ને-જે-રો
ચિત્રકાર થવાને અને મોરારે ગિલ્ડી બનવાને નિરધાર કર્યો
પણ મોરિસને પોતાની લેખનશક્તિનું જાન થતાં તેણે લાલ
શિખરનાં ફેડનકામ નામનું પોતાનું પહેલું મન્ય પ્રકટ કર્યું ને આમ
એ સરવાળી વહેતી યઈ. જેને પરિણામે તેણે 'એડવર્ડને કેન્ડિપ્રાન'
નામનું પત્ર કાઢ્યું. તે એક નવ વર્ષ સાદ્યું, પણ અલેક સાહિત્યનું
ઓળખું અંગ યઈ ગયું. આ વેળા તેને ફાન્સે પ્રેન્ચલ ઝોએટીનો સં-
સર્ગ થયો. તેના કહેવાથી પોતે ક્રિષ્ટપ-વ્યવસ્થા હંથ પર લીધો,
પણ તે યુદ્ધ વરસ પછન ઠાક્યો. હરે તેનું મન રાનિહા વપરાશની
વસ્તુઓમાં કલાને પ્રાણ પૂરવામાં પડેવાયું; સામેઆય ચિત્રો પર
પણ હાથ ચાલ્યા; નેકે કંઈ થયે તેનું લેખન-રૂં તેનું ચાલુ ન
હય. ૧૮૫૮માં તેણે 'ગ્રીનીવરની રફા' નામે કાવ્ય સંગ્રહ બહાર
પાડ્યો, પણ તેના એક દસામય ગદ્ય-સંગ્રહ પ્રતિ વર્ષો ને તે
ઉદેશથી 'મોરિસ એન્ડ કં. રથાઈને તે દ્વારા શોખકાર્યમાં નડું
પરિવર્તન લાગ્યો. દસ વર્ષે તેણે એ માટે અથા પાત્ર પ્રકાશમાં આપ્યાં.
પણ લેખનને તે નહોતો બુઝ્યો. ૧૮૮૭માં તેણે 'જેસનનાં જીવન ને

ચિરદ' તથા 'પાર્થિવ રવર્ષ'ના ત્રણ માસ બહાર પાડ્યા.
૧૮૦૧માં અગે ૧૮૭૩માં તે આઈસલેન્ડના લોડાનું લીધવાન
પરકામી જીવન ગેવા તથા ટાઈડન-ગેવા 'રથા' (પાલક ગાય),
એમ કરવા ગયો, જેના પરથી તેણે 'સીમટ ધ વોલસ' નામે
અલ્લાખ તથા બીજી કવિતા રચી. કળા-કુતરનાં ભાવને આપવા
સાથે હરે તે રાજકારણમાં પણ ભેટયો. 'નૌનલ વિગાન લીમ'.
ગાંધી આગળ વધી હરે તે સમાજવાદ તરફ ઢળી 'ટર્મોક્રેટિક ફેડ-
રેસન'માં બહાર અને તેના મુખપત્ર 'ઈન્સાઈ'માં દ્રવ્ય અને લેખો
બરવા લાગ્યો. પણ લોગે ગાયે કામદારોમાં વધી પડતાં તેમાંથી
હટી રચી. કળા કુતર અને ઇઝોમર્થવા તથા સર્વસામાન્ય કપોથોગી
વિષયો પર લાખ્યો અને એ ઇઝોમર્થવા 'પાય' પણ હરે પોતે
જીવનનું મહાકાર્ય શરૂ કર્યું. ને તે 'ફેમરટોલ પ્રેસ', ફર્થુર પુરત-
કોના તેનો અનુરાગ હરે રનસમ સાહિત્ય લાખવામાં પરિણ્યો.
રેનિસાનની મૃત્યુ બાદ તેને રાજકવિનું પદ આપવામાં ગયું
તે તેણે નકાર્યું. ૧૮૯૫માં તે ઉલ્કેશીવર નહેરોમાં ભેળ્યો. ને ૧૮૯૬
માં પોતાનું ઉલ્કેશુ પુત્રક 'વિધામન' રચ્યું. પણ હરે પોતે
જર્મનીની બિમારીએ ગેર પકડ્યું. તંદુરસ્તી લલકી, અને તે આ-
રોગ્ય સારુ હેતર ભૂશિરના પ્રવાસે નીકળ્યો; પણ એ મરવાડમાં
૧૯૦૬નાં એપ્રિલની ૩૩ ને મળ્યોવારે અવસાન પામ્યો.
આ માસનો પ્રસંગ-વિશેષ : પંડના સુધામની ચિનમંડરી
રેલકાકેસીની અન્યાયપૂર્ણ ખાલસાની તિ તથા લોમને પ્રિમી
બનાવવા લરકમાં ને બીજે સરકારની મદદથી ચાલતો ધર્મપ્રચાર
વગેરેને લીધે, લરકર તથા પ્રલમાં જલાલક અસંતોષ ફેલાયો હતો
તેનો કપોથોગ કરીને, નાનાસાહેબ પેથા તથા મોલવી અદમદસાદ
આદિ સુત્રધારોએ લરકર તથા નળતાને બેચેન સુધે આંખરી
સ્વાતંત્ર્યલંગ ખેલવા પેધાર કર્યા અને કામી મે ૧૮૫૮ના રાત્ર દિવ-
કમમાં મોટીસાથે રવાતંત્ર્યપુદ્ધને વાગેટા ફરકાવાનું નિશ્ચિત થયું.
પણ તે પહેલાં એક અકસ્મિત ઘટના બની. રાય ને હુકમની ચરખી-
વાળાં નવી નળતાં કારતુસે વાપરવાની સિપાહીઓ પર અળખજરી
થવાથી અસંતોષથી પૂર્વાકૂના થયેલા દેવિદા કશરાધ અથા બંગા-
ળમાં બજારકુર ખાતે ૧૯મી પલટને એ કારતુસે વાપરવાની સાફ
ના પાઠનાં તેગમાં હથિયારો બીનથી લેવા અંગેએએ રકમી માને
તેને મેદાન પર મેલાવો. સાંતિથી હથિયારો લેવારી આપના કરતાં
વિશ્લેષ રાર કરી દેવાની સેનિકાની કમ્પા હતી; પણ મેતાએમે
તેમને કામી મે અુધી શેલકાની સલાહ આપી. પરંતુ એ પલટનેનો
મંચ પાડે નામના જવાન આ અપમાન ગળી જવા પેધાર નહોતો.
પલટને મેદાન પર આવતાં ને તે પલટનીની આગળ કોઢી આવી સેનિ-
કાને વિપ્રલય કાઢ કરવા આદાન કરવા લાગ્યો. એ કોઢી પલટના
સાનંદ મેજર જુસને તેને ગિરફતાર કરવા સેનિકાને હુકમ કર્યો.
પણ કાંઈ સેનિક એ માટે આગળ ન આવ્યો! ત્યાં તે મેંચે મોળી
એડી જુસને હાર કર્યો. એટલે લેફ્ટનન્ટ બલ પેઠા પર બેસી તેની
સાથે ધસ્યો. તેને પણ મોળીથી જમીન પર પાડી દીધો. બંધ પાડે
પર મોળી ડાકી, પણ પાડે બધી ગયો અને તરત જ આમળ વધી
તેણે તલવાર વડી બધને કાપી નાખ્યો. આ જોઈ કનંડ બીલર નાસોને
જનરલ તથા બીલ ગોરા સિપાહીઓને તેડી આપ્યો. એ કોઢી ફેર-
ગીનાં હંથ વાળું જીવતા પકડાઈ જવા કરતાં મૃત્યુ બહેતર ગમીને એ
જાવકાલ મંચ પાડે એ પોતાની હુપ ન પોતે મોટી કમઠી લીધી.
થાલકાલ મંચ પાડેને ગિરફતાર કરી તેના પર કામ ચલાવવામાં
આયું અને ટમી એપ્રિલે તેને ફાંસી આપાઈ.

માધુકરી

સળગે જ્વાળાંતની હોળી અદર્શ, ખડકયાં તમસાં ઈધણાં,
ચેતનની જ્વાળાઓ બેઠે ફરતી ચમે. સુરઅસુરની રમણા;
વચ્ચે બેસીને હોસબરી હોલિકા દેવો સામે રહે ડહાણી,
ખાળે પ્રહ્લાદ પ્રભુવાલ રમે એનું ખિલખિલતું હાસ્ય રહે રણધી:
હસી બેઠે ત્રિકાળનાં દેવાં
—ધ્રુમે ઘેરેયા.

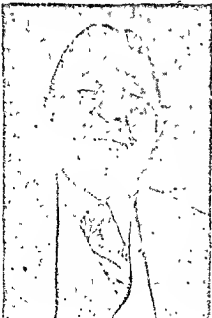
(સંસ્કૃતિ)

—ઉમાસંકર ભેખી

સ્વપ્ન ડૉ. સમિચદાનંદ સિંહા: આધુનિક બિહારના પિતા

હોળીને દિવસે સધળા મુલાકાતીએને અખીલ આપીને એશીમા વર્ષે પણ હોળીને
આનંદ માણ્યા બાદ, ધૂળેડીની સવારે સાડા છ વાગ્યે ચિરિનકામાં પોટી અમેલા ડૉ. સમિચ-
દાનંદ સિંહા પર એકલું બિહાર ન નહિ પણ સારું જે ભારત ગમગીની અનુભવે તે નવાઈ
નહિ. પાલમિન્ડમાં એમને એનસિ આપતાં સરદાર પટેલે એમને બિહારના પિતા મણાવ્યા
હતા, અને તેમાં કદાચ અતિશયોક્તિ નથી. રાજનીતિના તેમજ રાજવહીવટના અબ્બલ
કક્ષાના નિષ્ણાત હોયને ભારતની બંધારણસલાહના પ્રથમ પ્રમુખનું આન એ પામેલા અને
પરણા યુનિવર્સિટીના વાઈસ-ચાન્સેલરપર રહેલા. રાજકારણ તો એમને ગળથૂપીમાં ન
વેતું હતું એમ કહીએ તો થાયે. એ ન રીતે પત્રકાર તરીકે પણ એમનું રચના અનન્ય
હતું અલગત, એમનું પત્રકારત્વ સી.નાઈ. ચિંતામણિ, મોતીલાલ યોષ અથવા કે. સી.
રાયના જેવું ઉચ્ચ નહિ પણ વિપિતચન્દ્ર પાલના જેવું હતું.

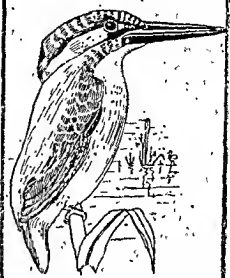
ગાંધીજીના 'કેમ ઇન્ડિયા' પત્રની જે રાષ્ટ્રવ્યાપી અસર હતી એવી ન અસર એક
કાળે શ્રી સિંહાના 'હિન્દુસ્તાન રિવ્યૂ' માસિકની હિન્દ પર અને ખાસ કરીને બિહાર
પર હતી. એના દરેક એકમાં જુદીજુદી અનેક દરમીયા અમલકતી, પરંતુ આખા જે પત્ર પાછળ
સતત શ્રી સિંહાનું ન. વ્યક્તિત્વ બોલતું રહેતું. એક જોને ગમે તે વિષય પર લખી મોકલે
તો પણ છાપી જેવું એવા મતના એ ન હતો. 'હિન્દુસ્તાન રિવ્યૂ'એ અમુક ધ્યેયને પડયા
પાડવા ન ગેરહિંસા એ એમને આગ્રહ હતો. મીઠાસ કંતોવ્યવસ્થિ (મિશન) એમના પત્ર
પાછળ રહેલી, અને એને લઈને ન ગાંધીજીના

'કેમ ઇન્ડિયા'ના પ્રાકટપ પહેલાં હિન્દની તરફ
નનતા પર એની મોહિની રહેલી. હિન્દના આ-
નના કેટલાયે નેતાઓના નહેરુ જીવનનો પ્રારંભ
'હિન્દુસ્તાન રિવ્યૂ'નાં પાનાંથી થયેલો છે. એ-
રીસાથી બિહારને છૂટું પાડવાની શ્રી સિંહાની
લડતનું હજુ ધણીને બિરમણ નહિ થયું હોય.
બિહારની કાશિબારી સળ્યાના સંસ્કૃત દર-
મિયાન પાંચ વર્ષ સુધી શ્રી કે. સી. મહીન્દ્રે
કરેલા સંચાલન સિવાય શ્રી સિંહા ન 'હિન્દુ-
સ્તાન રિવ્યૂ'નું સંચાલન કરી રહ્યા હતા, અને
તે એમનું ન પત્ર રહ્યું હતું.

પત્રકાર તરીકે એમનું વ્યક્તિત્વ મળળનું
હતું. ગમે તેવી પ્રબળ વ્યક્તિના પણ વિરોધ
કરતાં એ ન અવ્યકાતા. ગાંધીજીના રાજકીય
સિદ્ધાંતો બહુધા પીરસ્ય હતા, નમ્મરે શ્રી
સિંહાના પાસાત્ય.

માસમાસનાં પંખી-પાન કેલકલિયો

નહી-તળાવે ફરવા નનારે કાબર જેવડા
આ પંખીને પોતાના ભલકભયાં વાળણ રંગથી
વાતાવરણને રમણું બનાવી મુંઝું બેસું હશે.
તેની ચાંચ શી લાંબી, પગ ચંચકતા
લાલ, છાતી સફેદ, માથું તથા પડખાં બેરંગ
શતાં, અને તે બધા પર ઢાંબદાર નીલવર્ણી
પાંખાં અને પછડી તે લણી દંડી.

માછલાં તેનો મુખ્ય આહાર, એટલે કે
પથ્થર પર કે પાણી કેપર ઝૂલતી ડાળી પર તે
હિલોળા લેતું પાણીની સપાટી ઉપર આવતાં
માછલાં પર નજર રાખતું જેલું હોય; અને
જેવો શિકાર લાગેમાં આવે કે તુરંત ન ચાંચ
કાઠી, પાણીમાં અતિ ઝડપે અપટ મારતું કે
તેને પકડી લાવી આરોગી બંધ; અને
પોતાની અપટથી માછલાં વિખરાઈ જવાથી
વળી બેસવાની જગ્યા બદલે. માછલાં ઉપ-
રાંત તે તીડ જેવાં છવડાં પણ ખાય છે.

આચંથી ન્હા એ તેનો પ્રવનનકાળ. એ
કાળે ન તેનું બેઠું બેસા મળે. કિનારાની
જમીનમાં કે કુવાની કીવાલમાં ત્રણેક જગ્યાના
બ્યાસની જાડી અને છેડે નરા નિશેષ પહેળી
બગેલ પોતાની ચાંચ વડે ફેરી. તેમાં પ્ર-
યમ દરિએ મેળ ન લાગે તેવાં, મળકતાં સફેદ
રંગનાં પાંચથી સાંત ટડાંને ચૂકે છે. કવચિત્
હરે કેરેલા ફરથી પણ ચલાવી લે. ન પચે
તેનો આરાહ પાછો ઓછો કદવાની તેની
આવરતને કારણે, તેનો આ ચાળો માછલાં
નાં હાડકાં અને એવા બીજા બેલા પડોશીથી
ભરેલો દુર્ગંધ મારતો હોય છે. આખિન
અતિ ગમતો એવો આ કલકલિયો પ્રાચીન
યને તો બહુ ન ખરાબ અનુવંશ કાવે છે

કચ્છ હતી નાખ દુનિતક તને દાખતા બજાર કવાળાસુખી શોખની ભ, કચ્છતા રહાડના હાડને બૂલે કર માંને કર ચોકડો નજ બહી ભ.

પંખલાલ

૧૬૩૨ના ઉપવાસ પછી યુરવા જેલમાં મહાભાષા વાંચે કરતા બેઠા હતા. પાસે જ સમી પડે પાણી ચરમ થઈ હતું. તે ચરમ યજ રહેતાં એક દેહીએ વાસકી જવારી લીધું. પણ સગલીમાં રહેલા થોડાક કોવસા ચોલ્યા નહિ. મહાભાષાએ તે જોતાં જ વાતમાં વિદ્યુષ પાડીને પણ પેલાને સગલી ચોલવી નાખ્યા હજી. આ જોઈ પાસે બેઠેલા જેલ અમલદારે કહ્યું, 'કોવસા સરકારી છે, આપ તેની ચિંતા રાખો મારી કોઈ લાગણી જ મહાભાષાની છે. આ, એ તો નહેર પ્રભાનો નાજાના શાલસા છે. અને તેમ ન હોય તો પણ એટલી દેશની સામગ્રી એણે જવા કેમ દેવાય ?'

માટે વપરાતી આ કહેવતનો શબ્દો ખુલ્લો જ છે. આપણે બંને આપણી ચહેરો નથી જોઈ શકતાં તેથી તે એવા મારે આરસીની જગર પડે; પણ હાથમાં પહેરેલું કંકણ તો સગલીથી નજરે સોમે જોઈ શકાય છે; તે એવા માટે આરસીની જગર દોતી નથી.

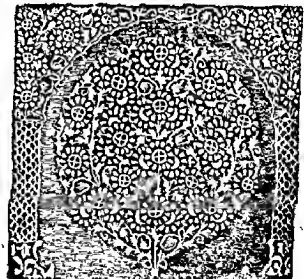
પણે કંકણથી પસાર થઈ બચે છે; અને તેથી જ તેની નીચે જોઈ શકાય તેટલું કંકણ છે. જમણી બાજુના ચિત્રમાં અમેરિકાનાં તેજ રાજ્યોનાં પ્રતીક રૂપ તેજ કળીએ એકબીજામાં પડેલા બંને જોળ સાંકળ રૂપ બનેલી દર્શાવી છે તે, અમેરિકાના રાજતંત્ર સમયે રચાઈતાં તેનાં તેજ રાજ્યોની એકઠાંપી દર્શાવવા થોડું છે, જેની વચ્ચે લખેલા સુત 'શી આર વન' (અમે એક છીએ)ને તે સારું કરે છે.

'સેન્ટિવિ' માધુર્યના થોડાંમાં તેજોને સ્વલ્પ આવે તો તે તેજો એક કાંત પડાવી નાખે છે. * ૧૮૮૮ પહેલાં દિલ્હીમાં યાના આંત્રો એ એકબીજાને ખડલામાં મોકલવાના હોય તો તે રૂપાલમાં મૂકતું મોકલી શકતાં * બપોરમાં ૨૦ વર્ષની નીચીના માધુર્યને તંબાક પીવાની મનાઈ છે. * ચિરંજીવી એક સાળામાં શાળાનું કામકાન હાથ કરતાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓને ૧૦ મિનિટ દસા-નવામાં આવે છે. * કામલાનું હૃદય તેના શરીરમાંથી બહાર કાઢી લીધા પછી પણ ૨૦ કલાક સુધી ચાલુ રહે છે. * નેપાળમાં લિખારીઓ તથા દારૂદાસ મિલકત વધી.

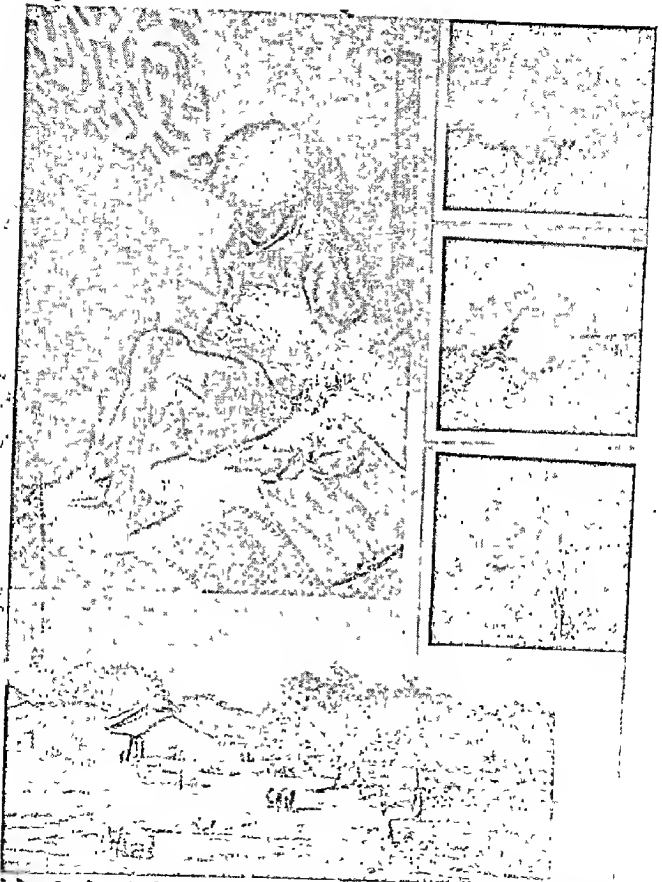
અનેદારી શબ્દ: શું કુંવર જતાર અણિ-ચાળા થતી જતી ગોળ મોકલાણા ધન આ-કૃતિ; સોપાની અણી; રોચ કે શિખર; એક હબર અળજ દશાંતરી સંપદા; સુચંચન.

કહેવતોના અર્થ: 'હાથકંકણને આરસીની જગર ન હોય.' જે વાત તદન રૂપક, દીવાની શીખળી (જેટલે કે અંધારામાં દીવા રૂપક અણિ તેથી) હોય તે દર્શાવવા

ચુનાઈક રેટ્સ આપ અમેરિકાએ કાદે-સો પહેલાં સિક્કો: ઈ. રાષ્ટ્રનો કુચિયો સેન્ટ. એ 'સેન્ટિવિ' નામે પણ ચોલવાય છે, કેમકે એના ઉપર (કાળી બાજુ) ના ચિત્રમાં 'ગ્રાન્ડ યોર બિઝનેસ' (તમાક કામ સંભાળો) એવું દેખાતું નથી. મધુર સુત મોતરે છે. મધાણે સુર્ય અને તેની નીચે તદ્દાક ઉપરથી સમય માપવાના સુચંચન આવેલા છે, તે એમ દર્શાવે છે કે સમય

મધાણે રાખી બાલુ: આવવી તા. ૧૪-૧૫-૧૬ એપ્રિલે અમદાવાદમાં 'મુલર્ષ પ્રાંતીય શારીરિક શિક્ષણ પરિષદ' બીજી આંદોલન શરૂ થાનું છે તેની જે મોટા પાયાર પર તેવારીએ આવી રહી છે તે પરથી એ પછી સંગીત ધરો એમ લાગે છે. તેનું શી રવિશંકર રાવણે આંદોલન ચેરરર (પ્રચારક) આ ઉપર આપું છે. એ પ્રસંગે આરોગ્ય, ખોરાક, વ્યાયામ આદિને લગતાં ચેરરર (આવિષ્કાર)નું એ પ્રદર્શન પણ થોલનાર છે. તેમાં સાગ લેવા માટે પ્રેરણા સો વિચારો માટે એક કલામી દર્શાવે થોડું છે; જેમાં મોટા તેમજ વિદ્યાર્થી વિચારો માટે જે પ્રદર્શ છે. વિષયો ધુનરાત આયામ પ્રચારક મેડળની કચેરી, મેડલર, રીલીરેસ, અમદાવાદ-૧, એ સરનામેથી ગણો. જમણી બાજુ: કલોકલિકા-કલાનો કેટલી સમૃદ્ધ આદર થતો તેના આ નમુનો, પંખલાલ એ મુખપાસના ડબ્બા ઉપરની તારીએ પોળીની આ વક્તી દર્શાવે છે. એ આખું સુશોભન ચોનાનાં ચિત્રી કામનો નમુનો છે. ડબ્બાની ઉપર વક્તીમાં જરેબો વક્તીમાં ચોનાનાં આરૂંતિ નિશિરાણી દેરી છે, તે પણ આરસી ન જરચક અને નયનમનોદર છે. એ બીજી વક્તીમાં નમુના દેને પછી. ૧૧૪ (માર્ચ ૧૯૫૦)

કેટોઆકી સરીકાઈનું પરિણામ (નુચો પૃ. ૯૭) મથાલે રાણી બાનુ : 'શિયાળાની સગાર' વિક્રમ દલાલ, આગાવાડ (તીનું ઈનામ); જાણી બાનુ : 'આણના-સનસેર પોઈન્ડ પરના સુચારિતાના દરયાના તણ તળકાઓ' સંદિત મહેતા, (નોંધપાત્ર); નીચે : 'મામને ગોદરે-કતુ આંધી, મુંબઈ (નોંધપાત્ર). વિચેચન નુચો પૃ. ૯૭મે.

“દરેક રીતે માફક !”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારે ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ઘાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીથી ચોગાથમ, મુંબઈ-૧૪૫) રામતીથી બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાદ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “રામતીથી બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તનાયક મેંબેર
વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, કેનેસા નેશનલ બોર્ડ ઓફ સોસાયેટીઝ,
કેનેસા હાઇસ્કૂલ ઇમ્પ્રોવેડ એસોસીએશન
સેક્રેટરી, મેંબેર ટ્રાસ્ટ એગ્રીકલ એસોસીએશન

ધી ઇન્ડિયન ગ્લોબલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

આગ, અકસ્માત, જિંદગી, મોટર, દરિયાઈ, વર્કમેન્સ કમ્પેન્સેશન
વગેરે સર્વ પ્રકારનું બીમાનું કામકાજ સરળ શરતોથી કરવામાં આવે છે.

વીમાન્કામ માટે

લાગવગ થરાવતા ઉત્સાહી કાર્યકરોને સંતોષકારક મહેનતાણું પોતાની લાયકાત દર્શાવતાં મળી શકે છે.

એજન્સી-કામ માટે

પ્રતિનિધિત્વ અથવા જરૂરી સાહિત્ય માટે

લખેલ યા મળેલા

ધી ઇન્ડિયન ગ્લોબલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિમિટેડ.

હેડ ઓફિસ : ૩૧૫-૩૨૧, પ્રોસ્પેક્ટ એમ્બસી, હોનગી રોડ, કોલ, મુંબાઈ-૧

સર્જકતા

• ગિત્ર •

આ માનવીદેહ તણા સલાટે
મેઘ્યું હરો રવપન ને ધડી પૂર્ણ ધારે
કેતારવા સર્જન કોઈ ધન્ય,
સદૈ તને પ્રિય, તદા? અશી તું અનન્ય!

ન એટલેથી પણ એહ તૃપ્ત
મનશે થયો નવ જરી, પ્રિય, એમ મુખ
આર્ષી તને સૌ રસ રૂપ રંગે
સપૂર્ણ તે નિજ કલા, નવ સર્વ અંગે
જન્ય એ સર્જકતા છવ્યામ્!

કે થાય ન્યાં પ્રિય, મને તવ રપર્શ માન,
ચાન્નવર્ગનાં એ મુજ છુમ્મ માન,
ચાન્નિત્વ એ સકલને પુનઃ થાય પ્રાપ્ત!

નિર્વચન ભગત

કાલ

કાલ સંગાથે પ્રીન

હો, મારી કાલની સાથે પ્રીત!

આજ આ મારી ગોપણી કેરી

પાખડિયો સહુ બંધ;

છપી દબેદનમાં એની

ફારસો કાલે બંધ!

કાલમાં મારું ચિત્ત!—હો, મારી

આજ આ મારું અંતર હોડા

ધૂટતું કાંધ સુર;

કાલની દવા વાય શું એનાં

ગીત લઈ ભરપૂર!

કામ અમારો મિત!—હો, મારી

આજનો હું તો માનવી રે ના,

કામનો છું મહેમાન;

આજની મારી આંખડી સાગે

કામનાં મિતિયાન!

કાલમાં મારું ગીત!—હો, મારી

અભરામ

મુંબઈ: એક દર્શન

• પૃથ્વી •

નિહાળું સપળું નવા નયનથી; નવી જિંદગી
પડે નજર; દ્રાગ, ગાડી, જસ, હોકસોની ચતી
પધાર વણ્યાર; ધર્ધર અવાજથી કાર સૌ
ડરાવી, નિજ હસિત જાલિર કરી જતી; ને જંગો
હનર લગ્ય મેદની મહોં મળી રહ્યાં સામગ્રી
બધાં ધ અહીં કાર્યમાં રત; નિરક્ત હું એકથી
રહું નિરખતો; ધમાલ મહોંથી જરા હું બીક
દિશા મહોં કરે યદા નજર અબ્ધિ તો ધૂધવે.

મુદ્દર સદનો જ્યાં નવ-પ્રજાતાના ધુમ્મસે
જવાઈ, જ્યમ રવખનું રમરણ કોક આછું રહે
ઉરે, ત્યમ જ્યાં ચમ્પાન, હીન-રંગ, નિરતેજ શ
પડે નજર; ને અહીં દય દિશે પ્રકાશ તણી
ધરી રજતકેરનું કફન આસમાની પડી
જમી નગર-સાંતિ સાગર તથે દટાઈ દિસે.

હરીન્દ્ર દવે

મને આજ સાંભરે જ્ઞાવો
મારા ગીત મોરલીવાળો.

સાગળી કાડી શીતળા-છાંડી
ધૂંધરિયાળા કેસ,
નમણા દેહમાં દીપના રૂડા
ધેરધૂમરિયા વેપ—મને

મામને મોંદરે મંગાજાળિયો
મારવે દબરેસ,
કામનાં સુરને નામ ન્યાં જાતી
પનિયારીની હેલ—મને

કુમરદાળું ધણ આટે ને
પાછાં રાતનો પંદ,
સેજમાં શીળી ભાત પાડે ત્યાં
રમતા આવે હંદ—મને

સાંજ સવારે ગામ કે શીંગે
મનના મણિધર
સુરને સગડે જાળ દોડ્યા લાઈ
ભાનભૂષા ભીતર—મને

શેરમાં વાગન, ફેડિયા સુણું
સુણું કામના દંદ,
મન મારું લઈ પાડિયો ખબે
પહાડનો લેતું પંથ—મને

અકરબ દવે

પ્રતિકૂલતાને

• દ્રુતવિલેખિત •

ખખર છે ન તને પ્રતિકૂલતા,
તુજ શું રોજ ધસાઇ મુતીકણ્ય ચૈ
પ્રખર આ પુરુષાર્થનું શસ્ત્ર તો
કીણ નને જ અશેષ વિદારશે.

જયન્ત પાઠક

માજવું

• અનુકંપ •

વિધિએ આદર્શ આજે
કારમા તોષ ત્રાજવે:
એક પા સંસ્કૃતિ-રચણું,
મામી પા રવર્ણ-અસ્કૃતિ.
મજબૂત દવે

પ્રભાતમાં નાસિક

• વસંતવિલસ •

આમહોં છુતિની કૈંક લકીર લાગી:
ધધારને નિખિડ પૂર ફૂળેલ સુષિ-
માં આદિ સાનુ, પવન, ધુમ્મટ, પ્રકાશ આદિ)
માં એસરે જલ જરા, ધરી નમ્ય દીપ્તિ
સોહો ઉભેલ દિગ્ગ શી કટિખૂડ સૌમ્ય,
રૂપત અંજલિ હિરનમયને વરેણ્ય.

પાલયે મધુર આલર ક્યાંક વાગી,
ને જળીર ધ્વનિ આદિમ ગૂઢ મંત્ર
નર્ત, વાયુમદ્દિ આકળ-ચિંકત વ્યાપી,
રિ રહે જંગમી પાર્શ્વ અને દિગ્ગે,
નાદની શ્રુતિથી કાલ-વિવર્ત મહોં,
દિવ્ય શાશ્વત રહેચની થાય આંખી.

પ્રાદ્યવરીતટ પુરાતન, વહેણ એનાં
નિત્ય, કિતુ જલ તો નવત્રાં સદૈ.
માવે, રમી દાણ મહોં વહી જાય, નેનાં
નિહુમાં મુજ લઈ રૂપ આપિ દેવ.
ચાંચી અહીં? જવ કચહી? રહી જાય પ્રશ્ન:
કદ્યોસતે નિરખું નામતિ કેડું રવન!
સંજેન્દ્ર સાધ

આ બંને કાવ્યોમાં બે શહેરોનાં દર્શનથી ઉપજતાં સ્વેદનો આલેખનાં છે. દરમિયાનમાં ફરીને તેમાં
આરદ્રોપ પરોષવાની ડાલની પદ્ધતિના દર્શાવે રૂપ એ બે કૃતિઓની સરખામણી કરી ભેગા ને બે.

૧. ધરિપ્રસાદ અને આ સ્મરણિતા લેખક શ્રી રામચક્ર રાવળ

એની બોજાસૂત્રીસભીની સાંજે હું કાગળી પરવારી વિચાર કરતો હતો કે વલેને અથો વખત મોઝાભાઈ (ડૉ. દેસાઈ) પાસે ચિત્તાવું. એ જ પછે મોઝાની પીત્રી લખિએ આવીને કહ્યું, 'મોઝાભાઈની તબિયત બગડી છે.' પછીસભીની સવારે તો મેં તેમને છુશગિભજ તેમના રોમિલક કમ પ્રમાણે રસોડાના કોઠલા પરભેસા દત્તા (જુઓ પુ. ૨૮૨ પરનું ચિત્ર) મુંબાઈમાં હાલ-રોમના બ્યાધિ ભણાએશો, પણ અહીં આભ્યા પછી સામું કે કમરી અથા અને બીજાં પાંચ વર્ષ જીવ ચાલેરો. પણ ઈલાલ દુખલાથી તેમને આધુચની શંકા ધકેલી એ કોક્ષસ. પણ મારી કહપનામાં જે નહિ કે જે જ દિવસમાં તેમનો વિયોગ થવાનો છે.

રાત્રે એમને ઘણી મૂંઝવણ થતી હતી એટલે મેં વાત કરી નહિ. સવારમાં અથો ત્યારે રાત્રે ટાંકદેશોએ કોઠી કોઠવણ પ્રમાણે જા-કસિભન અને ઈન્કકરનો ચાલુ થઈ ગયાં હતાં. આગલી સાંજે પણ જોલ્યા હતા. લેખ પણ લખ્યો હતો અને રેફરેન્સ રિજામખજ આપવા દોલ જંગ વાલ કરતા હતા. હવે તે સોને વાલ કરવાની પણ ટાંકદેરે અનાઈ કરી હતી. છતાં મનામાં થયું કે પાસે જઈને હાલત તિલાંયું પણ પાંસે જઈ હળવેથી ચરખુરપરી કર્યો, તેવામાં તેમની પુત્રીથી જોલી ભવાયું, 'મોઝાભાઈ! રવિકામરે.' નાકમાં જોઈસિભનની નળી હતી. છતાં માંખો ગંધ રાખી જોલી જીકયા. 'રવિજાલ, આપણી મેટ્રી ૧૯૧૮ની, નહિ કે Ideal friendship (આઈડી મેટ્રી)!' કોખાં જ અને હામણીથી જોલ્યા કે મારાથી રહેવાયું નહિ: 'મોઝાભાઈ, તમે નોસો છા એટલે હું જતો રહું છું, કહીને જોરડાની જાદાર નીકળી અથો. ખરેખર, એમને યોતિ આપવા એમ કરવું જરૂરી હતું પણ એ જનરના સમરો હુલેખમાં રજુકાર કરી રહ્યા છે.

આઈડી મેટ્રીના પાઠ આપનાર એ શુક અને સ્વજનનું આંતર-મંથન કેટલું જીંદ અને સઘન રહેતું! ૧૯૧૮ની સાલ એમણે ફેરલી ચોક્કસથી જા રાખી કે મારા સંબંધને આઈડી બનાવવા એમણે

ફેલી નિયંત્ર પ્રીતિ, આત્મકામ અને આપતમણુ સાચવ્યાં, મારી ફેરલી ચિતા અને સેવાળ રાખી એ બધું મજાની સકાય કામ નથી. પણ એમના જીવનમાં ઇતરેતર ચલતાં પરધિયાં પર વખતોવખત સાથીકાર બનાવી એમના હુલેખ ને ચારિત્ર્યનું ને મુંદરતમ રંગારણીય ફોન કરાવ્યું છે તેની વાત કરતાં હું કહી થાકી રહ્યો નહિ.

૧૯૧૮ની જ વાત છે. મેં મુંબઈમાં મારો ચિત્રકલાનો અભ્યાસ ખરો કરી એ વર્ષથી ધંધામાં તરીકે જીવન શરૂ કર્યું હતું. પણ 'જુન-સાત'ના પરિવર્ત પામવાની જોડી ધમરા હતી એટલે મારા મોઝાભાઈ તારકાયા રડીપયા આમદાવાદ આવેલા તેમને મળવાને નિમિત્તે રડતી પડ્યો. મને નવીન સંસ્થાઓ અને નવાં જળોને જોળખવાની ઈચ્છા હતી. મેવામાં બતા મિત્ર શ્રી નરેશભાઈકર કાકર મળી ગયા, તે ખરે ડા. હવિષસાઈને ત્યાં લઈ ગયા. સ્વ. હાલકાઈઆદના 'લીસમી સદી'માં પ્રકટ થતાં મારાં ચિત્રોથી હું તેમને નાચીથી ભણીતો થઈ ગયો હતો. તેમનું મોઝાભાઈ નવરોજી લાચરેલી ચકાવવું હું તથા તેમના મિત્ર પંદિતે સ્વદેશી સ્ટાર જોલ્યા હતા તે બતામાં પોતાના કલાના જોળની વાતો કરતાં તેમના મોઝામાં ટાંચેલી ફિલ્મ દેવીની છબિ બતાવી અને તેના ચિત્રકાર મખનલાલ સમીને મળવું એઈએ જંગ કરાવી રવિવારની સાંજે મોઝાભાઈમાં મને ભમાલપુરમાં મખનલાલ મારતરને ત્યાં લઈ ગયા. આમદાવાદની એક લતાની સાળોના દેડ મારતર પણ ચિત્રકલાના એ એક નિષ્ઠ કલાકર કોઠ પણ તાલીય કે રિશ્ણુલ વમર, રવિખર્માને માનસિક શુક મારી તેમની રમે હાલપનિક ચિત્રો કરતા હતા, પણ તેના વિષયો જુનાસાતના છતિહાસ, લોકસાંકલેષ તથા પુરાણના હતા. એમના સદ્દશ્વ અને નિકાપી પૂં પણ મુખ્ય થઈ ગયા. આમદાવાદમાં એમની કહી કરે' થઈ નહિ અને એમનું હિંદોલીનું ચિત્ર એક મિત્રે છપાવી આખા હિંદમાં પ્રસર્યું પણ ચિત્રકારને કોઈ પાઈ પણ પહોંચી નહિ.

આમદાવાદની પ્રજાકાતથી મને લાગ્યું કે જુનાસાતનું સ્વરૂપ સમ-ભવા માટે આમદાવાદ જ તેનું સાચું સંસ્કૃતિકેન્દ્ર છે ને ત્યાં જ વસવું એઈએ ભાવનગરના એક ચિત્રકાર મોહનિલુખ પરત આમદાવાદમાં આવી રહ્યા હતા. તેનાં ચિત્રો આલેખનની દ્રષ્ટિએ સોને મને એમાં હતાં, પણ ભાવના, મિથાસ કલ્પના અને પાત્રયોજનારિહિત દોષાથી સંસ્કારપરાયણ જનતાનું તેમાં સાંકલેણ થયું નહોતું. મોટે ભાગે તે ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો પર ધ્યાયે કરતા, પણ મને આશા હતી કે એમની પણ હું નવી સિદ્ધિનો નિગાળુ માટે વખતોવખત કરી શકીશ. પણ મારે સા આધારે અમદાવાદમાં રહેવું? નોકરી નહિ કરવાનો નિશ્ચય હતો. અને કલાકારને નોકરી પણ શેણ આપે? ટ્રાંકામારતરો નેનું સંચિકિર નહિ. કાળેય કે લેખોના ચિત્રકાર તરીકે 'લીસમીસદી' જે પ્રસિદ્ધિ માપી હતી પણ એની ધરાઓ જે મુંબઈમાં મને. આમદાવાદ તો તે વખતે મારાથી સહેર લાગણ. પણ દેશી ધરના એવી બની કે મારા નિશ્ચયને ટેકો અથો. મને બતાવતની બતાવીદીન કોલેજના પ્રિન્સિપલ રજોઈનું મોડું લેલચિત્ર કરવાનું કામ મળ્યું તેમાં મારા સ્વ મિત્ર મુ. શ્રી. હરિલાલ ભટ્ટનો આગ્રહ અને હામખન. આમદાવાદના એ ચિત્રની ૧૬મ જુલૈયે હું એક વર્ષ અમદાવાદમાં બેસી રાકીશ એ અટકળ રૂપ મેં અમદાવાદમાં જીવનકેન્દ્ર કરવાનું કરાવ્યું અને શ્રી. ભટ્ટ પાસેથી મારા કબચને ટેકો આપે એવા મિત્રો પર બહામણપરો લીધા તેમાં એક વત્ર હતો સ્વ. હીરાલાલ પારેખ (જુ. ૧. સોસ-કોના મેટ્રી) પર ને બીજો હતો ડા. ધરિપ્રસાદ દેસાઈ પર.

આમ, ૧૯૧૮ના મે માં હું અમદાવાદ આવ્યો ત્યારે ત્યાંના બદરેજવનમાં ભણીતા આ એ મિત્રો સિવાય હું કાકને આજખાં

નરોત્તો. એ બંનેની આજીવન સમયસ ગેત્રી અને સત્સમાગમનો લાભ હું માંગેા છું. એને ત્રિગોષ્ઠી વધી નવ એવા ત્રિગો. મળવાનું સદ્ભાગ્ય હજી અને સાંપડ્યું નથી. બંને જીવનમાં મુખનક્ષત્રો એવા અષ્ટકો, રવ, પાદેશ કરતો દો. હરિપ્રસાદ વિરોધ જીવ્યા, ને વિરોધ અનુભવ, પ્રીતિ અને જીવનસંસ્કારોને પ્રસાદ આપી ગયા.

એમનું દવાખાનું સારંથરમાં હતું ત્યાંનું ત્યાં જ હતું એ, એલિ-
સબિન્ એમણે ધર્યાંનું તે પહેલાં એમનું રહેવાનું થયું એ દવા-
ખાનાના ગેડા પર જ હતું, પણ મુલાકાતરેયાન તે દવાખાનાનું
ટેબલ તે ચામેર પડેલી ખુરશીએ તથા એક થોડો ખાંડેડા, એમના
ટેબલ પર છાપાં પડ્યાં જ હોય. હાઈએ આવે નેત્ર, પણ એકએ
પુરાણ મરે, પડેલીએ, કોઈ સાસુર કે સમાજસેવક ત્યાં બેઠા
જ હોય. ડોક્ટર કે ડૉક્ટર હઈને થરે બેસ્યા થયા હોય તે તો પણ ત્યાં કદ
ને કંઈ ચર્ચા કે મુલાકાત ચાલતી જ હોય, અહીં જ મને ડૉ. ચંદુલાલ
દેસાઈ(મંત્રિ ચસંતબિનોદી) મળ્યાં, શ્રી અયુષાદ પુરાણીને પરિચય
થયો, ડૉ.ના એક બાલભિષ્ઠ એખાસગમે બેસ્યા, ચાની ફેરીમાંથી
આવીનાં લક્ષ્મીનિવાસ હોટેલના યાત્રિક બનેલા યુવાપાંચ આસા-
નનું એજબાળ થયું. ડૉ. સાહેબની સહચરિત્રી મિત્રગદર્જીના દેવેક
ભાઈનું ઇચ્છનની કંઈકેઈ વિનિયતના પરાતો. ડોક્ટર અહીં હાઈએ જાય
પણ ધંધાદારી એવું લાગે જ નહિ, એવે તે સંપૂર્ણ જ્ઞાન, નીચ બાળક
કે વૃદ્ધ, ડોક્ટરની દસસુખી પ્રકૃતિ આગળ નિશ્ચિત થઈ જતો. તે એ
તેહનું પૂરું તોપણ દાક્તર કંઠાળે નહિ અને દાક્તરી બાળતો તમા
રીખાત સરળરીતે સમાવતી દે. ધણી માર હાઈએને કહે કે, 'તમને
કંઈ નથી, નહાય પૈસા ખરચો નહિ. ભલે, આ સાની પડેલી લઈ
આશય થયો.' આમ મુશ્કેલોને કહે એમણે તેમના પર ધમ્મને વિનાશ
રહેતો. અમદાવાદમાં ગાંધીજીના આગમન પહેલાં એ કોરોનાહતન

અને જલદાંત્રિય પાપથી પશુ પદેરતા (નુઓ કપર), કાઠરી યાં
કરી તે પદેલાં તેમજો નેટિવ દાઢીપૂલ અને ન્યૂ ઇન્ડિયા રૂલના કસરત
મારત તરીકે કામ કરેલું અને ત્યાં ઓકરાઓને કસરત કપરાંત નીર્ત
અને વારિન્યને બાંધ કરતા. ખજાને ધીર જમ્મુ તેમના ઓકરાઓની

આમનાં પણ અધુનિસાધિકારીના પ્રમુખ તરીકે : અમદાવાદ રાજકોના પદને પરચરની વૃત્તિને તે પ્રેમ દ્વા. તરિપચારને તેજ દતાં ચોરશ્વ બીના માપને તે દતાં એવ કહેવામાં આવેલું છે.

चक्रवत्परिवर्तन्ते

दुःखानि च सुखानि च

शि

केटलीक वार सूत्रे ज्वनने धडे छ
केटलीक वार येथी छलहुं....

हाके तरीकेनी रथ वपंनी नेाहरी इरम्यान नि-
जिहाराये आवा अरे। छो। छे। हरी जेथो नदेतो।
मेही भंडी, कोबर विनातुं पढेरलु, हाणे। पडी गजेलो लडा। ३। ५। ७।
ने। लेंथो, जे जेने। दमेरातो पोपाक दते। हरी हरी भंडी घावानी. पल्ल
येथी येथी भंडी अने मेही भंडीमां आओ देर पडतो नदि। हाथमी घड
गजेलो तेवना मोरा जे धप्या अे भंडीने हरी येथी देवावा न
देता नदि, पणी येनी जे मोडी गेल आंजि। अने हाथ गजेलो रदेता
सुखा अने येरा बाण निजिहाराये कभकमाडी धपलवता. निजि-
हाराय जेने जेना गंदापणी गाटे धप्ली वार टाडता, पल्ल जेनी हरी
न असर घती नदि. धप्ली पजत तो जेने लीये पातानी आणजे
नजाने। निजिहाराये अथ रदेते। ओहते तो छेने येरासने दिवसे
निजिहाराये जेने येरादार न रदेता सुखन हेरुं.

बल्लुवाभां पल्ल जे ओहते न टाड. जेने हरी विसन आचडतुं
नदि. येथी विसन हरी पल्ल हावते नदि. विसन न आचडवाना ने
न हरी हाववाना जेवने निजिहाराय जेने गारीने देव हावती सेता.
हाडोहाड जेवने निजिहारायां छी पल्ल नजाने जेने हरी देता.

पणी जेनी छी गाटे हर गदिने निजिहाराये आचडगांथी
कपडो आवा पडतो. नाग हाडी नाजवानी वारंवार यमजी म्पावा
पडी न गदिनानी छेडी हाडी म्पावां जेनी छी यमजी.

'पल्ल हेराक गदिनायेनी जेनी जे न पवित्रियतिने लीये दने
हीरेहीरे निजिहाराये जेना वपर हेड अने देाये जेदें कंठक
अनुकंपा वपन यथा हरीती दती. जे अनुकंपा येरातर धजे पणे
जेनी हयागमणी मोडी अने सरण आंजि दती. अमे तेवना कपडा
सांगणीने पल्ल जेने आंजो वपु सरण जनी न्नी. हरी हरी जे मोडी
आंजोमां पुहली हावती देवाडी म्पावती ने निजिहारायनुं हडव जम
पाई न्ते. जेनेने जेवने न पडे जेम जेमना दिवसां हया। उरपन
वर्षे न्नी। छी उडवाववाना दिवसेमां आनुं कंठक विशेष जनी न्ते.

हर पडेती तादीजे पडावाणी वर्षमां हाव येरातो सगरी
दावर यतो. ने जीमनी मोडी आंजोमां कंठक जीक पेसी जेथी
देवाती. जेक पडेती तादीजे जे थापडा आंजो अने वर्षमां सांति
जवाड गड. निजिहाराये वर्षमांमांथी जेमां नीदीसता जेमां
आसरे तरे नन्ने हरी अने सरी हरी आंजो. पडावालो नीदीस
तरेने जरी अने निजिहाराये हः 'सदे छी हाववानी छे.' ने जेमां
विसन आणु सपुं. संसृतने अवर आसते जेने. जेथी मोडीस
आचवने हासने निजिहाराये जे 'सदे अडोरा भूयसां दने। जे
हरी छी जेक वार आंजो मोडी मः

मुराकारितं सैमं दुःखमपन्नं तथा।
चक्रवर्तिवर्तते दुःखानि च सुखानि च॥

जे जेदार नदेतो जेतो। आंजोमां आंजुने
छुवाववा जेदार नन्ने हरीती दते।

निजिहाराय देाजी गाडें पातानी हेर न जालेने न्ता दता.
संरुत जेमने प्रिय विषय' यहीगा काईने पोते जेथी भजिहा जे
अथ पडता, काईने सप पडता, काईने वप अने काईने मल्ल।

निजिहाराये पाटिं वंसी वपर न वपणी. अने जेने वपणी
सगलववा गाटे काई विद्यार्थि पडवानुं धारी जेक पडी जेक
विद्यार्थि तरे जेवा हाव्या. ने जेमनी नन्ने जीमन वपर पडी.
निजिहाराये जेना गदेरा वपरथी सगलवर्षे जेने ध्यान
अव्यासमां न दते. निजिहाराय सगलतरमां ध्यानरेव देवाजी पथीसं
वर्षमां जूज पारजता वड गया दता. जेमने नरा जरेम यदने
पडुं: 'कथां छे ध्यान ताडें'

जीमन जेने यथो अने जूय रडो.

'असतो वैम नथी कथां छे ध्यान' निजिहाराये जेराडे पाडुं.

'कथां नदि सादेन।' जीमन जेनु न धीरेथी जाहया.

'जोह तपो, मे शुं हः।'

दनु पल्ल जीमन मोद रडो. जेरावमां वर्षने। काई हाडते
जेथी हाडो: 'सादेन. सगरेय वांयंतो नथी अने जेरावेत नेववा
नतो रडे छे.' जीमे हाडो जेथी हाडो: 'अने सादेन, सांने
जमाती रोतीमां देन आडसकुदना जे लीहा यथोस हडने आने छे.'

जीमन हीन जतीने जेवो रडो. निजिहारायनी छम वपर
सप जनी अथा दता: 'तपो पडी सारी ईरतीने छीमां जाने।
अजुता शुं हावा अने छे.' पल्ल जे हाडयां न जरी यथो. वर्षमां
जवा न विद्यार्थि जेने वड दते सादेन दमजुं जीमन वपर जेनरी
जडो. अजुतां अजुतां जीमे धंजि करवानी ना देती. जेमां दिवस
जेवो साजीने जीरो. 'परी. पल्ल निजिहाराये जेने कंठ न हः' वपर
जेसाही छीवा अने राड कडु: वसतादिनंते दुःखानि च सुखानि च॥

નિખિલરાયને બહાવવાનો એ વેગ કાઢી નહોતો કેમ નહીં નજીક શિથિલ પડવા લાગ્યો. એમની નજર વારંવાર ધીમન તરફ પડી જતી હતી એક ફાળુ નહોતો પોતાનો સોયો નાનો છેકરો. બહાર વચ્ચે બેસી રહી 'આનાની બે' 'આનાની બે' કહી એ પછેટ વચ્ચે દોડ્યો એની કંપનાના એમને આશ્ચર્ય લાગ્યો. આજે ફરી એક વાર ચીમન તરફ જોયું. ચીમનનો અહેદા ખૂબ જ વ્યથા દોષ એમ જણાયું નિખિલરાયે એ પણ જોયું કે કોઈ કોઈ વખત વેનથી નહોતો એવાં પાંખ્યાં બિહારી જતાં હતાં ને મઠા મહેનતે એ આંખો કપાડી રાખવા પ્રયત્ન કરતો હતો. નિખિલરાયે એ જોયું ન જોયું હતું. ત્યાં તો ખૂબીમાંથી એક છેકરો બેસી ઘડને બેઠી બેઠી. 'સાહેબ, ચીમન લેવે છે.'

નિખિલરાયને આ જાહેનાર છેકરાની રૂચિ સમજાઈ નહિ આજે નહોતો સામજીય જ નહીં એમ વાણ રાખ્યું. અને બીજા ખૂબીના એક છેકરાને પછડ્યું: 'પરિવર્તનને એટલે શું. ત્યારે?' એ જવાબ આપે એ પહેલા બીજો છેકરો બેઠી બેઠી: 'હા સાહેબ, કાંઈ છે હા.'

નિખિલરાયને હવે એ જ્ઞાન ઉપર લેવું પડ્યું ને ચીમનને બાંધવા હજી એ બેસી થયે એટલે નિખિલરાયે સહેજ બેઠાં બેઠાં પછડ્યું. 'કેમ કહે છે જ્ઞાનમાં?'

ચીમનને મૂંઝા રહેવાની ખૂબ ટેવ હતી. એ વ્યૂષ જ રહેતો. નિખિલરાયે એની સમજે બરાબર જોયું. એની આંખો સહેજ રતાસ ઉપર હતી. નિખિલરાયે એને પછડ્યું: 'કેમ, જ્ઞાનમાં ક્યાં છે કે શું?' 'હા સાહેબ,' ખૂબ જ ગરીબ બનીને ચીમન જોડ્યો.

'કેમ જ તારે વળી અત્યારે એવું શું કામ આવી પડ્યું હતું?' બહોળા કુટુંબમાં ઉછરેલા નિખિલરાયને 'ખાલસ ને આવી રાહમાં કે ચીમનને પણ કમનસાદ કરવા પડી શકે?'

'સાહેબ, ગારી નાનો ભાઈ ખૂબ જ ગારો છે.'

'તે તારી બા કે બાપુ હતો ને?'

'સાહેબ, ગારા કાઢ્યો તે દસ વરસ પહેલાં મરી ગયા છે. અને ગારી બાને મરી ગયે છે મઠીના થયા.'

જે નાનાં છેકરાને ઉછેરની વિષયના માતા ન મરી જઈ શકે એવો નિષેધ થયેલા જોડે થોડો જ દોષ છે?

છેકરાની તબિયત પૂછવા કરતાં નિખિલરાયથી રેખાભાષિક બીજો જ પ્રશ્ન પૂછાઈ ગયો: 'તો પ્રજ્વલિત પતંગમાં ફેંલી સહી લાગે છે?'

'એ તો ગારા એક પડોશીની લાડ હતું.'

નિખિલરાયને આ પ્રશ્ન ઉપર જરાક ઓંઝ મૂકી. એમને પ્રેમિસ પુરુષમાં સહી કરાવી લાવવાની શક્તિ જરૂર? એના હિતેશ્વ એના સિવાય કોણ? નિખિલરાયને યાદ આવ્યું કે અગ્રે મહિને ચીમન છ દિવસ સુધી પ્રેમિસ પુરુષમાં સહી નહોતો કરાવી શક્યો એ બહત વેગનાં પાનિયટરે ત્રણ પારિવટ બેસી રાખ્યા હતા. તે સહી નહિ કરવાની બેઠાં મારી રાખનાર વાલી એ જ્ઞાન પડોશી જ હતો ને? હવે યાદ આવ્યું દોષ એમ નિખિલરાયે જોડ્યા:

'તો પછી એને મારો મુખીને કેમ નિશાળે આપ્યો છે?'

ચીમન જોડ્યો નહિ. એટલે એને ઘેર જ રહેવું દોષ તે જ રહે છે એમ કહી નિખિલરાય પાછા પેલા પ્રેમિસની બીજી બીજી ફરી એક વાર જોડ્યા: 'ચક્રવર્તિવર્તિતે દુઃસ્થાનિ ચ સુસ્થાનિ ચ.' ને ધેર પામ્યો. રૂઝેને અગિયાર વાગ્યે નિખિલરાય પધારીમાં સુતા. રહેલો પોતાનો વર્ગ નજર સમક્ષ આવ્યો. એ પ્રેમિસ નહોતો કુંદર કમળ ઉપર ઝાટકીને ચીમન બીજ ઉપર મોંડાડતો હતો. પૂરો થોડાંકી રહ્યા પછી નિખિલરાય નહોતો બેઠી બેઠી: 'વાહ! વાહ!...'

ચક્રવર્તિવર્તિતે દુઃસ્થાનિ ચ સુસ્થાનિ ચ.

એને યોતે નહોતો વર્ગમાં કહેવા લાગ્યા: 'ગારાં ગારાં ભાગ્ય-દેવેતે આ પ્રેમિસ મરતાં સુધી બસતો નહિ. દુઃસ્થાન પ્રારથી જ્ઞાન ન થઈ જતા. અસંખ્ય કપાધિઓમાં પણ દિમાલવની જેમ રિસ રહેતો. દુઃસ્થ અને સુખ તે નહોતો મોસમી વખતો છે. એ નહિ આપે તે જ દુઃસ્થ છે, આપરો તોય દુઃસ્થ છે.'

પણ એટલામાં તે નિખિલરાય નહોતો વિચારતેદાંમાંથી નજીક. એક કુખમાં ફૂલ ઉપર વોલમાર ફિગ પડ્યું દોષ એમ ચીમન પર ફેંટરના પહોડાં ઘૂસતા લાગ્યા હતા. બાળક રેડ્યું સદન કરતો હતો. આશ્ચર્ય કલાક એ નજરતો હતો. એવું રહેજ રતાસમી આંખો વાણે દીન વદન એમાં ખાણ મઠામહેનતે સચેત રહેવા મથવું દોષ એમ નજરે આવ્યું. નિખિલરાયનું હૈયું રહેજ બીનું થયું. પણ બીજા જ શબ્દે એમને થયું: ચીમન શા માટે બહુવાનો મોઢા રાખે છે? જ માસિક પરિસ્થામાં અંજેષમાં એના દસ માંડે હતા. નમિતમાં સોમગી પંદર ને બજોળમાં દસાં? આવી રીતે એ ઉપર પચી શી રીતે જઈ શકે? એ પોતાની સમજ ખરાબ કરે છે; વ્યર્થ કહેવાં આર છે. પેલા અને સમયની આગ બજામાં ફોળે એને પરતાય એના હતાં એને પટેલથી જ સમજાવે એ સારું છે એમ નિખિલરાયને લાગ્યું. પણ એની સાથેસાથે એક બીજો વધુ વિચાર આવ્યો.

— કે જ્યારે જ્યારે કંઈ નવું જ સિખવવામાં આવે છે ત્યારે ચીમન થવા જ સરસ જવાબ આપી શકે છે. એના કાંઠે એ કાજલ નિખિલરાયને યાદ આવ્યા. એક તો જ્યારે કમિયું સહી એક શ્લોક ખોળી ત્યારે કોણે થવા જ કંતોપકાશ જવાબ આપેલા. બીનું જ્યારે કમિયું 'દંડાર્થેશ્વર રખીય' નો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે જ tomorrow ને બસે next day પુરાય એ ચીમન જ હજી હતું. આમ વિચારોને ને વિચારોમાં ચીમનનું શાના લીધે શું જમડી રજુ છે એ નહીં કરતાં કરતાં એ લાંબી થયા.

છેડી તારીએ લગભગ મધ્યાની ફી આવી ગઈ હતી. માત્ર બાકી રહ્યું હતો ચીમન. પાંચ દિવસનો ચીમન નિશાળે આવ્યો ન હતો આને કાનની પૂરતી વખતે નિખિલરાયે ચીમન સામે જોયું. ચીમન આને ખૂબ મેલાં કપડાંમાં હતો. એની સામે જોયું એ વખતે એનું હૈયું ફરી નજર દોષ એમ લાગ્યું. એનો અહેદા મળે પડતો જતો હતો. નિખિલરાયે કંઈ જોતી રાખવા નહિ એમણે કહ્યું: 'ચીમન જમરાઈ નહિ. આજે તારી થાત હતું સાહેબને ફરી, કલાક તને મારી આપશે.'

નિખિલરાયની આ ઉપકારદેવિથી ચીમન વધુ મોતિયાવો બની ગયો.

એવો અવર નિખિલરાયને આશમનો હતો. એ આંશિમાં ગયા. એમનું હૈયું પણ સાહેબ પારો જતાં જરા ધકકડું હતું એમણે થળી દલીલો મનમાં મોડવી રાખી હતી. એ અંદર પ્રવેશવા. સાહેબ જતા હતા, કોણે એમને એક ખુશી બતાવી. નિખિલરાય પોતાના બદન બોચાર બીજેને મેલો. ફરી વાર પછી સાહેબે નિખિલરાય સામે જોયું અને જોડ્યા: 'હાં, જોડ્યા.'

નિખિલરાય જરા કંપતે રહેતો જોડ્યા: 'એ તો આપની પાસે વિદ્યાર્થીને કેસ રહે. રહેવા દેના.'

'રાખો કેસ?'

'સાહેબ, એ વિદ્યાર્થી ખૂબ જ નીચ છે. યોતે વર્ગમાં મોડેલા જ છે. એટલે એમને ફી મરે છે. એને ગારી આપવામાં આવે તો?'

સાહેબ દેડાં જ્ઞાન સામે જોડેને હરવા.

નિખિલરાય મૂંઝા રહ્યા. થોડાંવાર પછી (ખુબી ૫૦ ૧૪૩૬)

બાંધે ગડદિટા

હવે આપણે કતાર-રહિણુ, ગેટલેકે પાટે પાટે યુવાળ અગાધાદની દિશામાં ફરવાને બદલે પૂર્વ-પશ્ચિમ નબળે, પશ્ચિમમાં ફરશ, અને પૂર્વમાં ફરશ. ફરશથી રસ્તો દેશવાડા કાપીને પૂર્વમાં કાંપમાં ભટે. એ જ રસ્તે નવરસ છ કાકાનું ઘર, પછી ફાટક, કારખાનું અને અખારા ઘર પાસેની બીજી ફાટક. એની આ બાજુ અગાકે ઘર, સામે મધણની કાટડી. અખારા ઘરથી આગળ ચાલતાં, અન્ના-સાદેબની બંગલો, (તે આજે મોતુદે છે) ને પછી અન્નરોને બંગલો. ત્યાં ચાર રસ્તા મળે છે. એક રસ્તાનથી પાટાને સમાન્તર આવે છે તે, પછુ આપણે તેા તેને જવાની સીધા જ નબળે. ત્યાં છે ગરનાજી. એવું કે અંધારી રાતે તેા કાઠની મળત નદિ કે એવળી બચ. આસ-પાસ મોટામોટા બંગ્લા વાંસની બંગલ નેથી ગીચ ગ્રામી. આ ચાર રસ્તાના બોલેલા પર એકલા બીમા રહેતાં બારી ધડકે. એ પરશાર કરી ગયા કે રેસિડેન્સના બંગલાનો બગીચો આવે, અને પછી એના લક્ષ્મીની છાવણી. રસ્તો સીધો જ ગારગો નબળે. જમણે વાણે રેસિડેન્સના કાંપમાં નબળે એ જ રસ્તે, એક કાકર રહે: ડોહર રોષ. બચે, પરમલુ, અતિનબ્ર, ગાવાણુ, સેવાબાવી, સિદ્ધાંતવાડી, અને શરીકે દિશનો એવો ગાણસ કારખાનાથી કાંપમાં બીજે કાઠે નબળે નથી. પછી આવે સાદેબાજોની કોલેક્ટરમવાની નબળા; બાજુમાં બેરુદર, વિરાજ, વિરતેલા વડ. એમાં ભૂત રહે! રાતે ને નબ અને મળે એમ કહેવાય. કાઠને લગભગી રામગી પછુ રેખાય! અને પછી આવે પોરતે આદિસ. ત્યાંથી નબળે રસ્તે કાંપની નિશાળ, આગળ બધે બનર, રેવળ, પચાસ પોણેસો ઘર અને ગિરાનરીએનાં ઘાણું.

કાંપમાં ચુનીભાઈ વગીસ જુદુ નબળીતા વગીસ દગા. વાગીસાજ મહેન ત્યાં રહેતા. મહેન રેસિડેન્સ દિશાન દગા, અને એમના દિશાવર થયા પછી દીવાનતરીકે માણેલાલ આગા, એ વણે મારા બાપુછના રેસેલ. રેસિડેન્સના દીવાનની ત્યારે રી નબળેવાડી! એની બગી અને એનો કાક-અસળાજ દટ મને વાદ છે. માણેલાલ કાકાના દીકરાએ સાથે તેા યાજખાણુ કીકીક રહેલી; પછુ કયાં ૧૯૦૦-૮, અને કયાં ૧૯૦૭-૮! ગાલીસ વરે પછી એક રિવસ અમલાદમાં એક કોકાણે નબળાં અચાનક પંડારની વાતની કાઠ, અને નબળા બોલાવનારે નબળીએ બુના નોડેલાની રકાળી વાતો રહેવા માંડી. ત્યારે ખબર પડી કે, પોતે વાગીલાલ કાકાના પુત્ર. રમણીલાલ પતીન દતા.

ચુનીલાલ વગીસના બે ડોકાર કાંપની નિશાળમાં બળે: રવેર અને બીજી. રોકાર રસ્તાન પાસે રહેતા બીજા એક મારા પિતાના રોલત લગવેલાવ પાંખના બે ડોકાર પછુ બળે: કાકર ને વામન. પછુ મને એટલે ફર નિશાળે મુકે. રી રીને? મારા પિતા કઈ એકા જ કાકર ને વગમગીને લઈ નબ અને માણી તેા નબાજ જ કેમ? પછુ બા એક વાગ નબળી. મચારે કાંઈ નિખમિન ડોકારની માફક, દીશલાલ મારતર રૂમમાંથી કાંપમાં નબ, અમદાવાદથી

મનો ફાંટ આવવાની તૈયારી થાય કે દીશ-લાલ મારતરનો મિત્રલ પડે! કાંપો દગડો, માંધે રોપી, મચામાં એક છેડો આવળ ને બીજે પાણજ એ રીને વોડાએડો બેમ, નકર નેડા અને દાંધળા મડાવાની કાકરી એવા, એક જ ચારે વજરથી આવવા દીશલાલ સ-વારના નબ અને સાંજે પાગા વણે. એમને દુરથી આવતા એઈને કાઠને પછુ મનમાં જુલ નબ કે આ નિશાળના મહેતાલ છે.

રસોડાની બારીમાંથી બા દોન જે માન-રતરને જુએ અને દીકરાને બખાવવાના મનઝુલા રહે. રસોડાને કમરે બેશોને એકડો-બમરો પુટલાં બામે રીખનેલા. એક નાની પાટી, ચાકનો અડિયા ને બરડો કિતો. એકો સરખમ પછુ મ-આતી રાખેસો, પછુ બે આંડે પહેલેલા વિદ્યાર્થી માટે બાને દરે રેખની મિતા થયા કરી.

સંકર મદારાજને પછીને બાંધે એક બે મારા રિવસ એવડાની મુકયા દતા, તે દિવસે સવારે બદારને દરવાજે કપારથી દીશલાલની રાદ બેની લાંબી રહેલી બામે મારતર રેખાનાં કાણુ, 'માતર સાદેબ' નવા મદેરબાની કરશે? આ મારા બાપુને નિશાળે મુક્યો છે, અને—અને એમને તેા વખત....

કાવમણી એમા રહેતા દીશલાલે શાંતિથી આટનું સાંખળી આખી વાત સામળવા તૈયારી બતાવી. બામે એમને પકમાં બોલાવી બેસાડયા, મને બોલાવી મેમબો, મારા બખતરનો ઇતિદાસ કર્મી, અને સાંજે પાછા વિમતો નમી કરવાનું રૂમથી દીશલાલ મયા.

બાતો મારી ખૂબ જ ખુશ થઈ મઈને સાંખની રાદ બેની બેડી. બધેરે કાલાકાકાને કહેવડાવ્યું કે સાંજે પેર નતાં આવી નબ. કાલા-કાકામે ચિટી લખી 'મામબુ કે' 'શું કંઈ અનિવા બગિયાં છે?' પછુ તે રિવસો મારું ગાન અનિવામાં નદોડું. એણે કાપ ખુંલ્યું કે બાપુને નિશાળે બેસાડવાનો છે ને સાંજે દીશલાલ આવવાના છે એવડે કાલાકાકામે બીજી ચિટી લખી પોતાને ઘર પરિણામે સાંજે પાંચ વણે તેા જુદા માઝ. એ-મનાં વડુ અને પોતે આવી ચડયા.

દેવેમનલાલરોકે મંતો અનિવામાં માર્યા. પછુ આને તે મળ્યું મેં વચાનું: દગે તેા મીસે બાબા આભાં બીએ. (મને) એઈ' એવાન: આમ આપ: ત્યારે મં બખવાનો, કેમ?

ત્યાતો કાલાકાકાનાં માઝ વચમે બોલ્યા:

ફરમોડાની બારી-માંથી બા દોન એ મારતરને જુએ અને દીકરાને બખાવવા-ના મનઝુલા રહે

‘અરે હા હા ! ચાલ, ગળક ના કર. આવ મારા બાઈલા, આમ આવ. એ તો પણ બહુવાનો, વાતિરદર વવાનો અને નામ કાઢવાનો.’ અને ગમે જોળે લેતાં હેત કહી બોલ્યાં : ‘તારા બાપ કરતાં તો વધારે બહુજી ન, હું જોડાં.’

‘જોગેનલાલ, આ સાચો ભગાનો જુદો આવવાનો. એ આવજો એ ચોપડી ફાંટી, અને તમે એ વધારે વાંચેલી, પણ આ તો હવે બધા વિના નહિ માલિ.’ કાઠકાઠા બોલ્યા.

‘હવે શ્રીમત ! હું તો ઇંધ બોલ્યું દીકરાને નિરાણે મૂકવા બેઠા છીએ તે...’ ગાંધ બોલ્યાં.

‘એ તો, ગાંધ, તમે ને આ તમારા દીકરા, એ લોકો લખી. હું ઇંધ બહુ સમજું નહિ, બહુ તો સાકું, અમે તો બળી પરવાયાં.’

એટલામાં દીરાલાલ આવ્યા. બધાએ એમને ખૂબ માનભરે જોડાયા. બધી વાતની ચર્ચા થઈ અને બીજા દિવસે પોતે ન મને સાથે લઈ નવ નામ દાખલ કરાવી દેશે એમ નહી કહ્યું.

નિરાણ ! બાધરજી વિના નિરાણે ન જઈ, અને આજો દિવસ બાધરજી નિરાણના બેસે તો ન હું બેસું ! બાધરજી રોજ સવારે મૂકવા આવે ને સાંજે તેડવા આવે : વહેલાં થેર નવાનું હોય તો જાની ચિટ્ટી લેઈએ. શરૂઆતના તો ખૂબ રહેસાં; અને નિરાણમાં મારે પણ પડેલાં, બારેકર થોધ, ઝવેર અને મૂળવંદ વગીસ જણુ નજી મળીને મને સમજાવે અને હું વર્ગમાં બેસું. દીરાલાલ મારેતર વળી વચ્ચે વચ્ચે પડાવે, એમ નિરાણની શરૂઆત થઈ.

નિરાણનું મહાન નાનું, પાસે પાણીની પરબની, ને આમળ નાનું જોડાન હતું છે. કાળે પડછે નરાક ન દૂર કમાડી જાય, પણ બહુ-તર ફરમાન જાય તો ભેળો ન નહોતો ! પિનિક, પર્થેન, આડ નીચે વર્ગી, રમતમગત વગેરેની જગ્યામિતા શિક્ષણમાં ત્યારે સમજાઈ નહોતી. ૧૯૦૫-૧૧ના એ ભગાનામાં ચિત્રુભાઈ ને મોન્ટેસોરી નાન્યાં તો હશે, પણ કાઠને કોવી વાતોની ખબર નહોતી.

ધોળિયા મહેતાજી બારે વીખી ભક્તિ. એ મોઢા મારેતર. સફેદ ફેટો, સફેદ અંગરૂઢ, સફેદ પિંડોઢી, અને ચાપડી મારી. ખુરશી પર પગ મઢાવી કેડ અને ધૂંટણની આસપાસ પિંડોઢી વીંટાળે બેસે. પોતાનો પાણીનો લોટો-પવાહું ટેબલ પર ન એક બાજુ રાખે ને પારે પારે એકાંથી પાણી પીએ, અને એમની બીજી બાજુ રહેલી નેતરની સોટી. આંક-પસાજાગા હોસિવાર, અને લેખાં તો મોટા. એને એ ન આવડે તે મૂંઝા પ્રયત્નો. દિવસ ભરતાં ન નેતર અજડયા

આવા અવતારે અમારો વરધોડો થયે વને ફેરવનામાં આવ્યો

માંડે. અગિયારથી પાંચ તો માંડમાંક વાગે, એટલે એમનો ધાક.

બસાંથે ચાક નથી; પણ આંક ન નહિ આવડવા હોય, તે એક દિવસ, મારો પાંચમે પડેલાં મંગળ કાંતો વકરાયો, વા દસમે ધનતા શુક સાથે બેઠેલા રાત્રિ સાથે અફાધાં ! આંકે ન આવડ્યા કે ન આવડ્યા પસામાં. બસ. આજ સુધી વોંક વળી અંજાતો તો પકડ્યા ન હતા; પણ આને તો હાંક થઈ. ઝવેર, એક પીંડો અને હું, ત્રણ બહુને સળ નહી થઈ. મળામાં પાડી, કપાળે શાહીને ચાંકેલા ને હાથ મળ્યા પછળ બાંધી એની બજોલમાં પાડી બસાવેલી. રડવાનું તો ચાલુ. રાત્રે તો એની લાંબી, પણ યું ધાયજ આવત અવતારે અમારો વરધોડો વર્ગે વર્ગે ફેરવનામાં આવ્યો. અને સાથે, સરકસ-મારેતર નેવા વડા મહેતાજી સોટી લઇને ચાલે, વર્ગે વર્ગે બાણે. આપેં ‘લેસન નહિ કરે નેની આ નહો થશે.’ આ કપરાંત સોટીની માર તે જુદો; કાન બેચાય તે નકામાં; ધાતપબળા પડે તે વધારામાં.

ગાંધારી આ મેથત નીકળેલી લગબજ સાંજે; અને અગાંરી લગ-વરમ મુરત નેની દાલતમાં હાથ ઠોડાતા હતા ત્યાં ન બસાવર બાધર આવી પહોંચે. એણે આખો ફરેડો પરબનીના પાણી પાનોરે બાધરખં પાસે સાંભળ્યો. સાંભળ્યો એમ ન એ ધુમપસલા વિતાની માફક વર્ગમાં પરચો. ગમે લઈ લીધો અને ધુળિયા મહેતાજીની પૂજ કાદરા માંડી. એટલામાં તાના મારેતરે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. દીરાલાલ પણ આવ્યા, અને પછી તો બીજા વગેના ડોઢામાં માંડો ડોઢી કીકી થઈ ગયું. ધૂળિયા મારેતરે બાધરને બંધાર નવા બેચાર વાર કહ્યું. મેલા, ફરેલા, કહેતા ‘ધુનીકાર’માં ફરતા રહેતા પડા-વાજાને જોતાંઓ; પણ ટેબલ પર પડેલી વડા મહેતાજીની સોટી લઇને કાચાનાનો કઠીમેન બાધરજી ને વાપડી બેઠા હતા તે એકે કોઢની કેન ન હતી કે એની પાસે સરખું કોઢ ફરે.

એણે ધુળિયા મારેતરને તો પરી સંભળાવી. ફરીથી કાઢ પણ ઠોડાને રાજ પણ વોંક કર્યા છે તો એ ન નેતરની એની ખાલ લતારી નાખવાનું કહી દીધું. બાધર ન તો હાથકપાડ્યો, તેમ એકે અગરાજ પણ ન ઉચ્ચાથે, પણ કહેતાનું બહુ (અનુ. પ. ૧૩૬ ૬૫૪)

ધોળિયા મહેતાજી

ધો

માલી બંદર માંડવી

જા ગોઠ જેવું બિલ્લિખિત કરતું ફલપંખીએનું ટાણું અને ગુસ્ત્ર વેણું, કંઈકેમી દરિયા અને તેમાં તરતાં જતાં હંસ જેવાં વડાણાં, ભરતી અને જોર, આપાદી બીજ અને લીંગિબર્યા માનવ હોમાં કંઈકના અપ્રણી બંદર માંડવીના નીતરતા છવનકાબનાં આ રસળતાં અંગે. જોમાં ને રાત્રે છે તેને માંડવીછાપ બંદરનીના અભુગમાને ખ્યાલ આવેના નથી.

માંડવીવાસીએને ને રોશ્નિથી ધરમાળ જેવું બની ગયું છે તેને બેઠક કરવાની માંડવીમાં કાંઈને પરાધ નથી તે આ અંગેમાં મુસાફરને કાબ્યગ્રાસ થાય છે. માંડવીની રૈતાળ દરિયાકિનારે કુદરતની છવંત દિપતા છે અગદારા મારની અખરખ ગિમ્મિત ત્યાંની રૈતાળમાં બેઠી રાવળગતીનું સુંદર બેળલી ફૂલ આ કાબ્યના પ્રતીક સરખું છે. એનું આકાશ પાત કરતાં ફરી છવ ધરાય જ નહિ.

માંડવીની તવારીખ એટલે રતાકર આરખી સમુદ્રની કદાબી. સાગરશૂરા પારવા અને જગાનાબદ્નું અપાઘચ ન વડાણવદ્દે એની આલાભાત છે અહીંના દરિયાએડું એકલેક આરવાના છવન પાછળ સમુદ્રગંધનની રોમાંચક કથા દરો. એની કદવીમીની નોધ આજે તો દરિયાલાલના દરિયાવ દિલમાં ગરક થતી નય છે. એ સાદસરખી દરિયાસારંગીની જોડાએથી આંબીએ, નાગાવરોપ રાખવાનાં અડપેલાં જેની સાગી દરિયાલાલને નથી ગમતી; એટલે સમુદ્ર પોતાના ગેટમાંથી મૂળ ફૂંકાઈ જોગને ફાડી દે છે. દડાએથી અતી આંબીએ બોદાણમાં નીકળી દાઘ આવી ત્યારે છાતી ગળગળ લીછતી દતી.

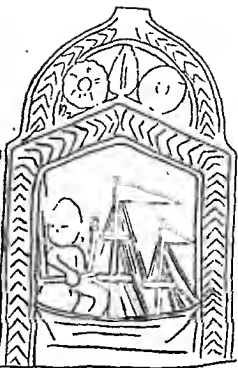
રુઝગાવતીને તીરે માંડવીનું બંદર અને બલર રવાથી નથી રહ્યાં. બંદરની નલકમાં જોગેર ગાગ ફરતું રહ્યું છે. જેને જન પ્રવેશમાં ઉલ્લેખ છે તે રિયાણપતન ક્યારનું જે ફીટીને રાયપુર થયું. રાયપુરમાંથી માંડવી બન્યું ત્યારે, ઈ. ૧૫૮૦ સમય, ટોપણે તેને ખીલવું. રા' જોરજીના વારામાં માંડવીનું વડાણવદ્દે થયી તેની રાત્રે દવં. ઇ. ૧૮૦૦માં માંડવીમાં બેધાએડું એક વડાણ બિરાનિયાની સરે પેદી મલખાર પહેાંચ્યું દવં. વડાણે બાંધવાની કથામાં માંડવીના વાદા આજે પણ એવા જ પાવરવા રહ્યા છે. રા' જનપતે માંડવીમાં ન્યારે દરિયાગહેલ બંધાવ્યો ત્યારે દરિયા તેના પગ પખાળે. કારમારાંની આંધીપૂડી પણ માંડવીના વેપારને અટવાવી રાખી નહિ.

માંડવી-કારે દરિયાસારંગીની આંબીએ (ફોટા નાગસિંહજી)

લેખક
રામસિંહજી
રોહડ

માંડવીના
દરિયા કિનારાના
જોદાણમાંથી
થયી આવેલી
દરિયાએડુંઆની
આવી ખામીએ
કપર વડાણના
વિવિધ આકારો
કોતરેલા છે, તે
વિશિષ્ટ ગણાય.

કાણના વૈભવ માણીગીરા કંઈકના અખાતમાં મલખીને ધોધો કરતાં માંડવીમાં આશરો લેતા આવ્યા છે. મલખાર અને મુંબાઈ, ઇરાની અખાત, રાતા સમુદ્ર અને આરણસાગરમાં, ગોઆંજિક જગખાર અને પ્રેટમાં માંડવીનું વડાણવદ્દે રોષખરે રહ્યું છે. માંડવીમાંથી જમીનમાં પેહો કપર એ ગાલ મારવાડ લખી જતો અને પાણી તથા બનારસ સુધી માંડવીનો વેપાર ચાલેલો. ઇમારતી લાકડાં, નાળિયેર, ખંદર, અલસ, દાખીદાંત અને મેવા-મસાલાની આવાત-નિસાઈમાં માંડવી માતળરબન્યું છે સમુદ્રની ત્યાં રોંગો લીડતી રહી છે. પછી તો રહીગેરો માંડવીના દરિયામાં આવતી થઈ ને ઈ. ૧૮૨૫થી નિયમિત રહીખરસિંસ માંડવી બંદરે ચાલુ થઈ. દરિયાનો વિરોધ લાખ લેવા માનવબુદ્ધિએ ઈ. ૧૮૭૧માં માંડવીના દરિયામાં એક વોટરની આડ લીધી કરીને સમુદ્ર કપર કાઢી કરવા પ્રયત્ન કર્યો. દરિયા ત્યારે રોષે બરાધ વિરોધ પાછો ખરેયો. તો પણ એકલેક માંડવીની નાળ ખુશી છે. આ નાળ બહુ અપરી બને તો પાસેનું મોટલા માંડવીના વડાણવદ્દે સદોરો દઈ સમારવા તેવા છે. પ્રકૃતિ સાથે ફરવામાં માનવીને નાનગ નથી. આજની નવી યોજના પ્રમાણે તો દવે કંડલાતા કીચકર્યા દરિયાઈ ગાગલામાંથી કચી આપાદીનું કમળ વિકસરો. તે કદાચ ચંપચુગના કાદાદાંતાજા ચક્રરગા અટવારા પણ રહે. ન્યારે કચ્છની બગીચી જડાબલતને તો માંડવી સંપરો.

ખારનો વડાણે ચરે છે. ખારવણ વાણ વળી દવાડા કાઢે છે. બાણ રૂબે અને લમ્બે સાંછસણ દરિયાને તે અચે છે. પૂંટખુબર પાણીમાં લીધી રતી પોતાના વંદાલમને છવનનો ડોગદર્પણ સંદેરો મેરે છે ને વિરવનું વસણું દુઃખ વિકરે છે. રંચ અને રસની છવન બરીની આ રીતે આ સાદસમવા માતળર છવેને રાડા રાજે છે. દરિયા ખેડી ખારવે આંખેલી સમુદ્રિ અપાદી બીજના બાલચંદ્ર જેમ રવાબાવિક ખોષે છે ત્યારે માંડવીની કપલરમી દરિયાકાંઠાને આવું આપવા નીકળે છે. થેરો સામર તેમના પગ મૂગેનો જુગારતા અનુભવે છે અને કચ્છની દરિયાવટનું મુખ માંડવી કુદરતના અખૂર સોદરે સમું તે રિતને રીપી રહે છે.

યોગાસનોની વ્યાયામ પદ્ધતિ એ એક નવો પદ્ધતિ દુનિયામાં છે કે જે શરીર, મન અને જ્ઞાનતંતુઓ ત્રણેને એકીસાથે સ્વસ્થ રાખતી હોય

આ

સમો માટે અનેક પ્રકારના દવા કરવામાં આવ્યા છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે, 'આપણી બધી રાજીઓને સંવાદી વિકાસ થોડા વિના સાધ્યો અશક્ય છે. આપણને થયેલી કોઈ પણ નબળાઈ નિરાશા કે નિષ્ફળતાનું કારણ યોગના અભાવમાં રહેલ છે. શરીરના કે માનસના માણસ માટે, શારીરિક ક્રમ કરનાર બોદ્ધ કે ગંદકર તેમજ આત્મિક ક્રમ કરનાર લેખક શોધક માટે ગુદરશે કે સંસ્કારી, કદેએ માટે યોગના વિવિધ રાજીઓ કેન્દ્રમ્ કરી એમાંથી પૂરેપૂરો લાભ હાથમાં સાક યોગાસનો ન્ પદ્ધતિ સાધન છે.' એક બીજા વિદ્વાને વળી કહ્યું છે, 'આ યુગનો માણસ આજના વિદ્યાર્થી કરતાં વધુ નબળો સંયમ માગતો નથી. એની રેમશાનન નબળાઈએ સામે એનું રક્ષણ કરવાની તકાલ અત્યારે જોવામાં નથી. એથી કોણે યોગાસનોને એવી કોઈ પદ્ધતિ આશ્ચર્ય લઈ, રાજીઓને રક્ષી, યોગના આંતરિક સાન્નિદે સાચવવી નેહએ, કારણ 'Those who keep the peace of their inner self in the midst of the tumult of the city are immune from nervous and organic' એટલે કે એ આત્મિકતા ધોધમાંથી શરીરમાં યોગના રેકેમરથી સ્વાસ્થ્ય રાખે છે તેઓ જ્ઞાનતંતુઓ અને બીજા વ્યવસ્થા રોગમાંથી બચી શકે છે.'

એક દાકર સાહેબે લખ્યું છે, 'યોગાસનો મનુષ્યશરીરનો પૂર્ણ વિકાસ સાધે છે અને શરીરમાંથી કચેરી, રોગ તથા રોગોને દૂર કરી એને આયુષ્યમાં રાજીઓને ઓલવા સમર્થ બનાવે છે. એ, સાધ્યોને કોણે આપણે આરોગ્ય આપે છે કે જોતાં જેનું આરોગ્ય દુનિયાની બીજા કોઈ પણ વ્યાયામ પદ્ધતિ નથી આપતી અને આની, કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસને ખાતરી થાય અતી નકર અને વેદાનિક સાબિતીઓ છે.' આજના યોગને અભ્યાસ કરનાર એક આસનજ્ઞ કણે છે 'યોગાસનોની શરીર-મનની સમતો (Physico-chemical balance) સ્થાવર છે. જનન-ત આરોગ્ય (Dynamic health) માટે આ પદ્ધતિ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. જનન જેવી શરીર (the body organism) બનાવી આપવા આના એવી બીજા કોઈ પદ્ધતિ હજી શોધાઈ નથી, પરમાત્માના વ્યાપ્ત રહેનાર ગુણોથી માટે આના કરતાં ચરિયાની કોઈ વ્યાયામ પદ્ધતિ નથી.'

એક ભૂલને લખ્યું છે, 'After 40 men put on weight in the front, and women at the back: ચાળીસ વરસની ઉંમર પછી પુરુષોને આગળે લાગવું (પેટની દૃઢ વજરે) અને સ્ત્રીઓને પાછળે (પેટની) ભારે બની જાય છે. એટલે એમાં હકીકત નબળું પડે છે અને પછી ગરુપ્રમેહ તથા બીજા બેદારથી રોગો આણસે છે. કબજે લઈ લે છે. એ વજન યોગે કબજે લેવાયા પછી તેમાંથી પ્રચંડ સુરક્ષે છે. એટલે યોગાસનોની મૂળથી ન દેવ રાખી રોગોને શરીરમાં કબજે લેતાં અટકાવવા એ ન સાધ્યો માગે છે.' જલ્દી એક સાદ્યો કહ્યું છે: 'આસનો શરીરને સુડોળ, સ્વચ્છ, મજબૂત ને નેરોશી બનાવે છે, તથા માણસનું તેજસ (nerve-energy) આસનોને પ્રતિભા અને નક્રિય આપે છે.'

૧૨૬ (એપ્રિલ ૧૯૫૦)

દાનુભાઈ શુકલ

આ લેખના લેખક શ્રી દાનુભાઈ શુકલ આગાધારની એક આયુર્વેદકી માધ્યમિક શાળાના આચાર્ય હોવા ઉપરાંત યોગાસનોના વ્યાયામના વર્ણના અત્યંત બની છે, અને એ વ્યાયામ પદ્ધતિની વેદાનિક તથા વૈજ્ઞાનિક બંને બાબતોના અભ્યાસી છે. આલેક્ઝાન્ડ્રીયા રેડિયોના આગાધાર રેડિયોથી તેમણે ફરેલી તેની રચનામાં શ્રી શ્રી વિશ્વ અને સર્વજ્ઞ હતા કે કાળા સમયથી એ વિષય 'કુમાર'માં કહેકહેકે આપવાની આમાંથી યોગનાને એ ખૂબ કરી એમ કહ્યું: - તેથી આ આંધી (આલેક્ઝાન્ડ્રીયા રેડિયોના સીમનથી) અને તે સાર કરીએ છીએ.

આ બધા દાવ્ય સાચા છે અથવા નહીં કે શરીરને સુરક્ષિત રાખવા માટે આપણે જે વેદમાં નાખીએ છીએ તે બેરોબર પચતું નેહએ. તેમાંથી બેનું પોષણવત્તર પાછી આપત શરીરના બધા મેથોને મજબૂત નેહએ અને ન પચેલા તથા નકામા પદાર્થોનું બેરોબર વિસ્ક્રંબન થતું નેહએ. જે આંતરિક ગતિવિધિ આ બધાં કામ કરે છે તેને સારી ડાહ્યમાં હોવા તે ન તેમ કહી શકે. માટે, જે કસરત આ આંતરિક ગતિવિધિને સુરક્ષિત અને મજબૂત રાખે તે કસરત સારામાં સારી રાખાય.

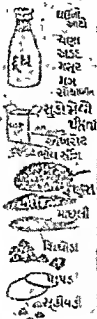
કે કૃત લાગી આપણી અનન્યતામાં એક ઉછેરી યોગાસ કાજલ ધાય અને બીજા છે તેને કચેરી નીકળે, ત્યાં સુધીમાં એ યોગાસ કાજર અનેક સરકારો પડે છે. યોગાસ વ્યાયામ, યોગમાં જાય અને મેથો રસ થઈ યોગીમાં મળે તે માટે એમાં મેથો કાલિયાની ક્રીડામાં માંથી, યોગમાં gastric મેથોમાંથી, સિવર અને યોગાસ માંથી રસો મળવા નેહએ તથા રૂઢ કાળાના આતરકાંડ બંધન ચલન બરાબર થતું નેહએ પ્રયોગ કરીને સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે આસનો આ બધા અન્યથોને કાઢવા સરમ સ્થિતિમાં રાખે છે અને મેથો તથા સિવિલ અન્યથોને સ્થિતિમાં રાખે છે.

શરીરના કોઈ કોઈ કામને દૈનંદ રાખવા તેને પોષણ મળતું નેહએ; અને એ કામ દરે છે હૃદય તથા શિશિયો, નાક માટે લેવાતો આશ્વિનન ને પૂરતા પ્રમાણમાં લેવાય તે ન શિવર શુદ્ધ અને લાગણીવાળું રહે. એ પછી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે હૃદય, ફેફસાં તથા શિશિયોનાં રાજાના આસનો સિવાયની કોઈ કસરત જે ન લઈ. કલમ સ્થિતિમાં રાખવા આસનો આસનોને આસનોની કસરત જે ન લઈ.

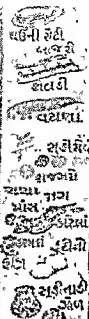
આપણે જે પાછી અથવા પ્રવાહી લઈએ તે શરીરના કપાળમાં આવી જાય છે. પછી કાજર કાજર શરીરમાંથી પૂર્ણ એલિડ અને પૂરિયા નામનાં આયુર્વેદ તત્ત્વો દરખા થાય છે. એમને બેદારકાંડ વાળું કામ કિડની કરે છે. આસનોને એ આસનોની અંદા નેને સમાવેશ કર્યું છે. હૃદયના અને નીલી આપણું કિડની વજરે અથવાને સારામાં સારી સ્થિતિમાં રાખે છે.

જ્ઞાનતંતુઓ મુદામુદા અથવાને કાજર કાજરે એ અને તેમાં સંપ્રદાતા લાવે છે. એ તેને ગાંઠક કાજર નેનેને ચેલન અને પોષણ

શરીરની માંસપેશીઓ અને સંવૃદ્ધિ માટે પ્રોટીનયુક્ત પદાર્થો જોઈએ

લોહી વધારવા લોહ આપનારા ખોરાક વધારો

હૃડકો અને દાંત માટે કેલ્શિયમ (ચૂનોખાર) આપના પદાર્થો

આટલું ધ્યાનમાં રાખજો

જ્યાં પાણીમાં શુદ્ધ પાણી નથી ત્યાં સુધી પાણી ઉપયોગમાં લેવું.
દૂધને ઉકાળીને પીવું.
આપને આદેશ કરીએ છીએ.
અન્યથા તમારું શરીર અને આંતરડાં બગડી શકે છે.

શારીરિક શિક્ષણ અભિવૃદ્ધિના પ્રવર્ધનમાના આદાર નિયમક બોધવિદો પેટાના આ આદર ચિંતોમાં આપણા કયા કયા ખોરાક શરીરના આ આંતરડામાં કયોયોગી છે તે દર્શાવું છે તેમજ ખોરાક તૈયાર કરવા નિયે કયોયોગી સૂચનાઓ આપી છે. (આયોજન : ગુજરાત કલ્યાણ ચિંતણા)

માસમાતિના

તહેવારો

[૧૭] <http://www.mahatma.org.in> ગુજરાતી સાહિત્ય સંસ્થા, ગાંધીધામ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

બોધિજયંતી

દેશાબી પૂનમ

જનસ્થલાણુ માટે ફેલી આ બીજણુ તપશ્ચર્યાને બંધ પુરુષાંધ-
પૂર્વક મેળવેલા અર્પણે મોક્ષમાનને લીધે વિષ્ણુને અવતાર મનાતા
સિદ્ધાંતે મોતમ છુદ્ધને જન્મ દિમાલકવની તલેટીમાં ક્ષિપ્રવરુદ્ધ
નામની નવરીમાં શાલ શુદ્ધોદનને ત્યાં થએલો. મેઘસોમે કુમારને
બલિય આજુએ કે હોં તેા આ શાલપુત્ર અકર્તી શાલ થયો. માં તેા
ધર્મેસરેવાપક થયો. જે તેને વેશાય વલ્લભ થયો તેા તે બીજે માર્ગે
લેયો. આથી, જે વડે વેશાય કપલ થયે એવાં થકપણ, રોજ અને
મરણુ પોતાના શાલપુત્ર સિદ્ધાર્થની નાનરેનપડે એવી વ્યવસ્થા ફરીને
શાલમે પુત્રને મુખચેનના જ પાતાવરણમાં ઉછેરના માંભાં. પજુ
સિદ્ધાર્થનાં લગ્ન થયા બાદ ઓમિયાં બધાં, નજા અને મધ્યુ તેવા
મેવામાં આવતાં તેને બારે આયત થયા. દુનિયાનાં આ બધાં દુઃખો
મઘડવાને કોઈ કપાય દોભો જ મેઈએ અને તે મારે શોધી કાઢ્યે
જ છુટકો, એવા દર નિર્ધાર કરી તે શાલ્ય તથા સીપુત્રને ત્યાં
કરી ચાલી નીકળ્યા. સંયાસ પારણ કરી, અનેક શુદ્ધ પાકો ફરી
જ્ઞાન મેળવું. પજુ તેથી સંતોષ થયા નહિ, ઉપરે બીજા નિર્ધાર
કરી પીપલાના ઝાડ નીચે બેઠા અને જરૂરિયાત લગી ઇંધણુ આપા
વગર આતરોપિ અને ચિત્તન દ્રોસ પર્મોપાધ મેળવવા પ્રયાસ કર્યો
આખરે દુનિયાનું દુઃખ મઘડવાનું જ્ઞાન-જ્ઞેને લોક લેલો મોખિ કહે
ઉ-તે તેમને પ્રાપ્ત થયું. અને સિદ્ધાર્થ 'બુદ્ધ' થયા.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તેમણે તેના ઉપરેશ શરૂ કર્યો. સૌ પ્રથમ
કારી પાકો સારનાથના મંદિરમાં તેમણે તેના ઉપરેશ આપવાનું.
સાજાત કરી. ડભરો થોડો તેમને. ઉપરેશ સાંભળ્યા બેમાં થતા
જેમને તે ઉપરેશ મમતો તેઓ લોક કિમુ થતા ને જુલ બજવાને
શરણે લતા. આવા કિમુખોના સંધને રહેતા માટે ઝોમતેમં અને
વિદારો બાધી આપ્યા. આજ પર્વકનું પ્રવર્તન શરૂ થયું.

તેમના ઉપરેશનો સાર એ હતો કે કુદરતારૂપી આવેનું દુઃખ
બલે યાજી ને સાધવ એનું હોય. પજુ તે બારે તેા નથી ન. થકપણ,
બધાં, મરણુ આદિ વરુદ્ધોનું વરણ રિવેશી સમગ્ર લકમે તેા
તેનું દુઃખ મેળું પડે છે. મોશામાં મોટું દુઃખ તેા આપણે લને જ,
આપણી કદી ને બીજે એની વખૂણાથી ઘણું કરીએ બીજો. એ વખૂણા
જ આપણા આખા જીવનને કડનું હેર કરી નાખે છે. એ વખૂણા જે
ઠોડી ફરમે તેા તરત આપણા દુઃખને અંત આવે. વખૂણાથી શદિત
છબને કોરેજ જ નિર્વાણ. ફરવાળ.

તે વખતના કર્મકાંડ ને ચલવાન સાથે પજુ જુલ બજવાને બારે
નિરોધ કાળે. વસામાં પચાપથ કરે મોક્ષ મળી નથી. બીજાના
ભલિદાંબથી આપણને પુણ્ય નથી મળતું; પજુ થેતે પુણ્યકર્મ કરીએ,
પાપકર્મ છોડી ફરમે, નાસનાનો ત્યાગ કરીએ, કોરેજ ફરવાળ
જ છે એમ તેમણે શીખવું. તેમણે યાવળા ફરીને એ પજુ જુલોનું
કે જે નાણાથી વેર થયે છે. રાજા ફરવાળી, મેમની જ ને રાય છે.
૯૦ વર્ષની ઉમર મુખી તેમો ઉપરેશ દેતા દેશભરમાં ફર્યા અને
આખરે કુશીનારા-કુશીનગર-નામના મામમાં નિર્વાણ પામ્યા
ધોમેધીમે તેમને ઉપરેશ માત્ર કારતમરમાં ન નહિ પજુ આ

આ

જ આસન પર મારે ફરીર મુશર્મી બધો, આશ
શરીરનાં ચામડી, માંસ અને હાડકાંની માટી વડ
બધો, પજુ અનેક ધુએમાં મળવું મુરકેત એવું મોક્ષદાથી જ્ઞાન ન
મયે ત્યાં મુખી આ આસન પરથી આ કાયા ખસવાની નથી. જેની
બીજાપ્રતિજ્ઞા લક એક જુવાન શાલનીએ પીપલાના એક ઝાડ નીચે
આસન લગાવ્યું. બનચક્રમાંથી ફરી જવાના રસ્તાની તેણે જોળ
કરવા માંડી. મજામાં વિચારો ભરીની વેદે મજમગવા લાગ્યા. એના
માર્ગથી એને ચૂત કરવા અનેક પ્રલોભનો, સંકરો અને મોઢ તેમની
આમળ આંભા. મનુષ્યભલિનો શરૂ અને કુટિલ તરફને આદ્ય જુલ
ને 'માર', એણે પોતાની ચતુરંગ સેના સાથે આ દરપ્રતિજ્ઞ માનવી
પર કુમરો કર્યો. તેણે બીક, મળવા, લાલચ બધું જતાવા મેળું.
વૃત્તિઓનું મઢાધુલ ભર્યું. પજુ ઉપરે, વેશાબી પૂનમની રાત્રે એ
'માર'ને પરાશવ થયો. એ જુવાનને જે મેઈવું હતું તે 'મોક્ષદાથી
જ્ઞાન' લાઈયું. જે 'મારનિત' થયો. એ જુવાન તે ક્ષિપ્રવરુદ્ધને શાલની
સાકયસિદ્ધ જોતમ છુદ્ધ. આ દિવસે તેમને માનવ-કલારનું અમર
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું; ભાપિ પ્રાપ્ત થયેલી. આથી આ દિવસ બોધિ-
જયંતીના તહેવાર તરીકે ઊજવાય છે.

પીપલાના વૃક્ષ નીચે તપશ્ચર્યા કરતા બજવાને બુદ્ધને મુલતાએ ફોરપ્રદાન કરાયાની કથા જાણી છે. વિષ્ણુવત કલાતુક શ્રી નંદકાંત ભટ્ટને
બુદ્ધજનનાં આદ્યેજાં છે ચિત્રોના, 'શાક્યક ઝાડ' ઇન્દિયા' થેસે જાદાર પાકેલાં સંપુદમાંથી સાજાર ઉપરનું ચિત્ર અહીં ઉતાર્યું છે.

દેશની સીમાઓ બોળેબોળે કોસિયાબરમાં ફેલાવા લાગ્યા. સપ્તાર અરોરે બોજ ધર્મ રવીદાસી દેશદેશોતરમાં બોજ ધર્મેપ્રદેશકોને મોકલ્યા. પરિણામે આને ચીન, તાપાન, બ્રહ્મદેશ, સિયોને-આદિ દેશોમાં બોજ ધર્મ પ્રચલિત છે. પરંતુ ત્યાં તેના જન્મ થયો તે બારતમાં તેનું વૃક્ષ કાચગને માટે જન્મ્યું નહિ.

મનુષ્ય જાત પ્રચલતી રીતે જોયે ચક્રી રહે છે તેનું જન્મવંત હતા-

હરજી સુદ્ધ બંધવાન છે, દેહક વ્યભિન્ના માર્ગમાં કાગકોષાદિ રાનુઓ બેઠેલા જ છે. તેમની સાથે લગ્ના સિંચાય તેને મોક્ષને માર્ગ જડેલા નથી, બોધિ મળતી નથી. બોધિ પ્રાપ્ત કરવાં પહેલાં મારને પરોવિત કરવો જોઈએ. સુદ્ધ મનવાને જે નિઃસ્વથી મારને પરાબલ કર્યો તે નિઃસ્વપૂર્વક પ્રત્યેક આ સંસારમાં કુઃખ, ભય, તે લાલચો સાથે લડતું બેઠેલો. પોતાના કલ્હાર પોતે જ કરી રાકે. બોધિજનંતીના સંદેશ છે.

સોનિદા ઉપનમાં વિજ્ઞાન [૩૬] ૦ લેખક. ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ એમ.એસસી., પીએચ. ડી.

કોબાલ્ટ

આપે તેવી મજબૂત હોવાથી અત્યંત ઝડપી યંત્રો માટે આજના ઉદ્યોગમાં અનિવાર્ય જેવી ધૂઈ પડી છે.

વાદળી કાચ, હલનમતની પતરી, અદૃશ્ય શાહી,—
એવી ચિત્રવિચિત્ર સામગ્રીઓની બનાવટમાં વપરાતી
છેલ્લા દશકામાં શોધાએલી આ નવી ધાતુ

કોબાલ્ટ એટલે નિકલ ધાતુનો બાદ. નિકલની મારક તેનું બની જાય છે. તેના પછી તાંબાના બનીને મળતું આવે છે. તેને બૃહસ્પતી તેમાંથી લસણ જેવી ગંધ છટે છે. તેના પર વિવિધ રાસાયણિક ક્રિયાઓ કરવા છતાં તેમાંથી તાંબુ ન મળવાથી ખાલિયા તેને 'ખાતુ બની જાય' (કોબાલ્ટ) કહેતા. અને તાંબું નહિ મળવાનું કારણ જૂની કાળના ખાલિયા ધાતુની આસર થોપવા! યી કોબાલ્ટ કોબાલ્ટ એટલે 'તોશની બાત' એ કપરથી પછી કોબાલ્ટ નામ પડ્યું.

કોબાલ્ટ માટે સંસ્કૃતમાં 'અંદરનું સુતિલ' શબ્દ છે. પૂર્વજમાં એને 'રીત' કહે છે. સંસ્કૃત રીત શબ્દમાંથી એ આવેલો છે. હિંદીમાં તેને માટે સેત-સેત શબ્દ છે જે સંસ્કૃત સેત પરથી નીકળેલા લાગે છે. આ કોબાલ્ટ બની જાય તેની નેત્રે હોય છે એટલે સિક્કા એ નામ બરાબર છે. હૂંકમાં કોબાલ્ટ માટે સંસ્કૃત શબ્દોની યોજના ખૂબ અર્થવાલી છે એમ ડૉ. કેસાઈ (સાંસ્કૃત રસાયણના કર્તા) માને છે અને આપણા આપાલાલ વેદે પણ તે માત સાથે મળવા યાય છે.

પ્રાચીન ગિસર દેશની કબરો તેમજ કૂચનાં એંડિયેશમાં સુંદર વાદળી કાચનાં નમૂનાં જોઈ આવે છે, તેને રંગ કોબાલ્ટને કારણે છે. ખ્રિસ્તી હેલોગની રંગીન કાચવાળી બારીઓમાં વપરાતા વાદળી રંગના કાચની બનાવટમાં યજ્ઞ કોબાલ્ટનો જ ઉપયોગ થતો. વાસ્તવે કપર વાદળી મીનેરા કાચવાળાં કોબાલ્ટનું બની જાય છે. આમ કોબાલ્ટનો ઉપયોગ અંતિ બુદ્ધિ વખતથી થતો આવે છે.

કોબાલ્ટેનાના બનીને બેઝ, જેની એ પોસ્ટરબ કોલોરિટ સાથે ગ્રામી નરે યોગાજવાથી સુંદર વાદળી કાચ બનેલો. આ રંગ સોમનને આબારી છે એમ મનાતું. પરંતુ ઇ. સ. ૧૭૩૫માં ડ્રાન્કે પહેલું પુરવાર કર્યું કે બની જાય કોઈ નવાનું ધાતુ છે તે જ વાદળી રંગ પેદા કરે છે. ૧૭૮૦માં બર્મોગને તેના પર યજ્ઞ સંશોધન કરી એ ધાતુના ગુણધર્મો સપાટયા અને તેને કોબાલ્ટ તરીકે યોગવાળી.

કોબાલ્ટયુક્ત મહાવર્ના બનીનેમાં લોહ, ગંધક, સોમન અને થોડાં બેરો સોનું રૂંધું પણ હોય છે. આમ કોબાલ્ટનાં બનીને ખૂબ મુશ્કેલીઓ છે. આથી બનીમાંથી કોબાલ્ટને જ કલ્પનાપર કોઈ બીજા કલોર વાલતો નથી. પણ બીજા ધાતુના કાલવાની રીતમાં કોબાલ્ટ પેરાપદાર તરીકે મળી આવે છે. જે દસકા હપર આજના

રિયોમાં કોબાલ્ટ શહેર નજીક આવેલી રૂપાની ખાલોમાં રૂંધું શરી લોધા પછી કોબાલ્ટ કાલવામાં આવતું; પણ હવે કોબાલ્ટનું મુખ્ય પ્રાસિરવાન હપર ક્રોડેશિયા અને બેર્લિનમાં કોબોમાં કાલનાની તાંબાની ખાલો છે. આ ઉપરાંત કેન્ચ મોરોક્કોની સોનાની ખાલો અને બર્મોની નિકલની ખાલોની ઉપયોગના તરીકે કોબાલ્ટ મોકલે છે.

આજ સુધી રંગીન કાચ, હર્નેગલ, (મીના) અને બેઝેટ (સોના)ની બનાવટમાં વપરાતા કોબાલ્ટનો ઉપયોગ હવે શિશુ ધાતુઓની બનાવટના ક્ષેત્રમાં અતિ મહત્વનો મેળોતો બન્યો છે. ખૂબ કડપથી ચાલતાં યંત્રોની બનાવટમાં, ઘસાય નહિ એવા કાઠમુક્ત કોબાલ્ટવાળા શિશુ ધાતુઓએ અતિ મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ૬૦ ટકા કોબાલ્ટ, ૨૫ ટકા ક્રોમિયમ અને ૧૫ ટકા ઇરોન થા મોલોઈડનમની બનેલી શિશુ ધાતુ 'રેક્ષાકાંઈ' અતિ સખત અને કઠી ન કાઠ ન આપ એવી બને છે. વાદળાપર્ણ ઉપયોગી સાધનો આ જ શિશુ ધાતુમાંથી બને છે. કલ્હરીમાં વપરાતું ફેરેલ પણ કોબાલ્ટ, લોહ અને ક્રોમિયમની શિશુ ધાતુ છે. ૭૫ ટકાવાળું કોબાલ્ટ-જનલેલ મેંગેટોમાં કાચની લોહકુણ્ઠ બનાવવા માટે વગરાય છે અને બીજા લોહકુણ્ઠ કરતાં તે ૬૦ ગણું વધારે વળન કાચકે છે! હલમતની બેઝેટ (પતરીઓ) બનાવવામાં પણ કોબાલ્ટવાળું જનલેલ જ વગરાય છે. કોબાલ્ટ-પેઈન્ટિંગ કરેલા પદાર્થોની ઉપલી સપાટી સખત અને અલ્પકલિત રહે છે. રંગરોમાલની બનાવટમાં કોબાલ્ટના કાચે સુકવનારા પદાર્થો (driers) તરીકે કામ આપે છે.

કોબાલ્ટ-ક્રોસાઈડનું દ્રાવણ અદૃશ્ય શાહી તરીકે વપરાય છે. આ દ્રાવણ પડે છે બેઝેટ વખાણ અદૃશ્ય રહે છે, પરંતુ કાચને જસ મરમ કરવાથી તે વાદળી રંગ પડે છે, ને હું પડતાં વાણું પડતું બેઝેટ બન્યું છે.

કોબાલ્ટ ધાતુ રંગે રૂપા જેવી સફેદ હોય છે, પરંતુ તેને જગા આપી વાદળી રંગની ગંધ હોય છે. નિકલને આવી ગંધ નથી થોડી, એટલે નિકલ અને કોબાલ્ટ તુલ્ય યોગ્યની રાકાય છે. કોબાલ્ટ પર પેલિસ ખૂબ ચક્રમિત યાય છે. કોબાલ્ટના કાચેનાં દ્રાવણો આજા ગુણથી રંગનાં હોય છે.

છેલ્લા બે દસકાની નવી ધાતુઓમાં કોબાલ્ટ ધાતુ અત્યંત રંગાન લીધું છે અને તેના ઉપયોગો એટલા વધતા બન્યું છે કે કલોગોમાં તેની જરૂરિયાત આજે અનિવાર્ય બની ગઈ છે.

(એપ્રિલ ૧૯૫૦) ૧૨૯

આપણા દેશની જમીનના વિવિધ પ્રકારો તથા (નીચેની પટ્ટીમાં) તેમાંથી થતી ઉપજોનો આલેખ

પવેતા

કાંપતી જમીન

કાળી જમીન

મતી લેલકી જમીન

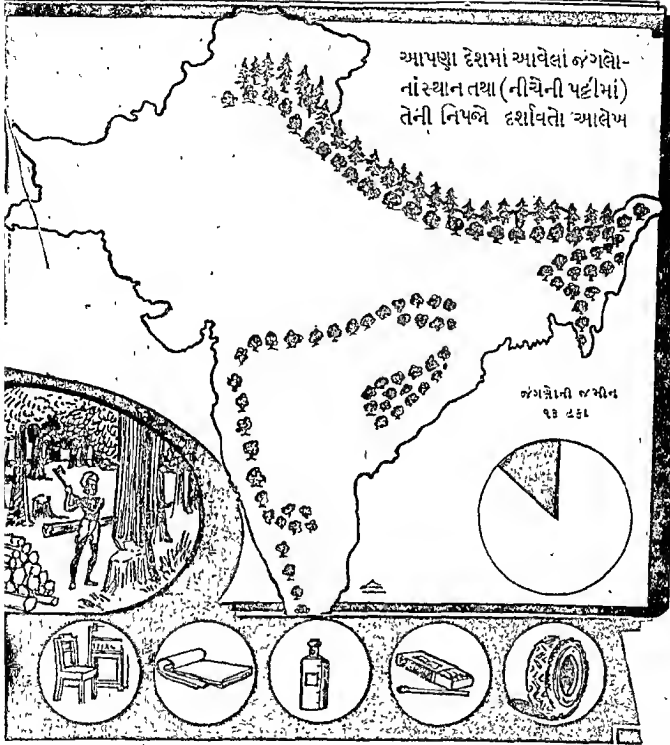
રેતાળ જમીન

૧. પ્રથા અંકના 'ચિત્રોદ્ધ' વિભાગમાં 'આપણા દેશ' નામે પુરતક-
માંથી 'આપણે બરીબ કેમ હોએ' તેનાં કારણ અને પ્રમાણ સ્થાવરો એક
આલેખ આપ્યો હતો. તેમાં, આપણને કદરતે બચેલી દેશી અદભૂત
સમૃદ્ધિને આપણે કેવળ આપણાં અજ્ઞાન, અન-આવડત કે અજ્ઞાનને લીધે
એળે અપા દુઃખે હોએ તેનો આલેખ આપ્યો હતો. એ સમૃદ્ધિએ પૈશ
જમીન અને રંગરો વિષયક આપણી સમૃદ્ધિને લેધક ખ્યાલ આ
કપરના આલેખમાં આપ્યો છે. કાળી બાબુના ચિત્રમાં આપણા દેશની
જમીનની ફળદ્રુપતાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. તેમાં (પરખે આપેલી સંદર્ભમાં
દર્શાવે છે તેમ) કદરતી કાળી લીટીવાળો થોડોક કાચ પવેતાથી અને
તદન બુલ કેવો બાચ રેતાળ જમીન વડે રોકાયેલો છે; તે સિવાયનો
બાકીનો આખો એ દેશ, અનેકવિધ પાક કાઢી શકાય તેવી વિવિધ

કાળાની બેટીવાચક જમીનથી ભરેલો છે. એમાં કે તદન કેમળ મેળો આવ
છે તે તો રસકસનની કાંચની જમીનનો છે. દુનિયામાં કે નદયામાંથી
ફળદ્રુપ મેદાનો છે તેમાંનું એક મેદાન આપણા સિંધુચંચાની ખીણના
ઉત્તરપ્રદેશનું છે. એની જમીનનું જળ સંકરો ફેરું મળાય છે ને
તેમાં એવા તો કસમ પ્રકારની ફળદ્રુપતા છે કે થોડું ખાતર નાખતાં
તરત જ તેમાંથી વજતાર મળે છે. સોશાપૂર, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર-મુમ્બઈ
ટક આદિની કાળા જમીન કાળા સમૃદ્ધથી દર્શાવે છે તે પાલુ કસમ બેટી
દર્શક છે. તેમાં વરાડ બાબુની કાળા જમીન તે કપરેશના પાકને મળે
એટલી ઉત્તમ છે કે તેના મોટા સાગમાં હમરો વરસોથી ખાતર નાખ્યા
વગર જ પાવેતાર કરવામાં આવે છે છતાં સારો પાક આપે છે. માત્ર રેતાળ
રખમાં વડે દર્શાવેલી 'રાતી જમીન' એકી દળદાર ને એકી

આપણા દેશમાં આવેલા જંગલો-
નાં સ્થાન તથા (નીચેની પટ્ટીમાં)
તેની નિપજો દર્શાવતો આલેખ

ઉ. આમ, જમીનમાં કુદરતની આટલી કૃપા હોવા છતાં આપણે (અથવા આપણાં) દર્શાવેલું હવે તેમ) તેના માત્ર ૩૦ ટકા ભાગ જ જોડી ખાઈએ છીએ અને ૭૦ ટકા જેટલી જમીન પડી રહે છે.

૧. એટલું જ આપણાં જંગલોની સમૃદ્ધિ વિશે. દિવસમાં એક લાખ ચારસ ગાઉલ જેટલા વિસ્તારોમાં જંગલો પથરાયેલાં છે. તે જંગલો પ્રત્યેક વન માટે કેટલા ગદાખૂલાં છે તે આપણે નથી જાણતા. જગતભરમાં માટે કાઢે, મકાન માટે ઈમારતો ને ફરનીચરતું લાકડું તથા કાગળની બનાવટના માવા માટેનું લાકડું પૂરું પાડવા હવે પાંચ વન, લાખ, ટપે-ચાઈન વગેરે જેવા પ્રબલ વૃક્ષો પડાઈએ અને ઔષધોનાં ઉત્પાદન માટેનું તે મોંઘુ છે. ને તે ઉપરાંત વરસાદને આકર્ષવામાં, જમીનમાં પાણી સંચરવામાં, જમીનનું ધોવાણ અટકાવવામાં, ભૂમિની ફળદ્રુપતા

વધારવામાં અને દેશનું ઉષ્ણતામાન ઘટાડવા જેવાં અદ્યક્ષ કાર્યોમાં તેનો મોવો કિમ્તી ફાળો છે કે જંગલો વિનાનો દેશ કંબાલ જ નહીં. હવેના આલેખમાં સંજ્ઞાક્રમમાં લીલા ભાગથી દર્શાવ્યા પ્રમાણે દેશની ૧૩ ટકા ભાગ જમીનમાં જ જંગલો છે, અને તે ક્યાં ક્યાં છે એ બાર-તબા નકશામાં ગાંઠ વડે આલેખી બતાવેલું છે. આપણી ખરી ફરજ તે એ હોવી જોઈએ કે જંગલોની સમૃદ્ધિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરતાં જવાની સાથે તેમાં શ્રદ્ધિ થતી રહે તે આપણે જોઈ જોઈએ; તેને બદલે આપણે (અથવા અંકમાં દર્શાવેલું હવે તેમ) માત્ર તેના ૨૫ ટકા ભાગ જ વાપરીને પોણા ભાગ જોગે જવા હવે છીએ, એટલું જ નહિ પણ જે વાપરીએ છીએ તે ફરી કબાડવામાં બેઠકાર રહીએ છીએ, આપણી આ અન-આવડત, આજસ અને અજાનનું શું કહેવું ?

અવ્વલ નંખરના ખેલાડીને પથુ જે રમતાં
 દોઢાંખે મિનિટમાં તો ભોંય ભારે થઈ પડે છે એવી
 અને ચતુરાઈ તથા ચીલડપથી ભરેલી જેની
 એકેએક ક્ષણ
 સમસ્ત શરીરને તંગ બનાવી મૂકે છે એવી
 મદોની રમત

ખો ખો

લેખક

વાસુદેવ બટ

ન પથુમાં ચક્રિયદંતની રમત રમતા એ જ રમત આજે
 ખોખોનું સ્વરૂપ પામી છે તેનો વિચાર કરતાં વાંદરા-
 માંથી માણસ દેવી રીતે યથા તેના ખવાસ અથવા ઉ. વાંદરામાં સુખમ
 રહેલી શક્યતાઓ કલ્પાનિતને કમે બહાર આવીને માનવ દેખાયો,
 એ જ પ્રમાણે ચક્રિયદંતની રમત એમનેમ રમાવી ગઈ તેમજ
 તેમાં ફેલાઈ પડેલા કસબ અગ્રા ખેલાડીઓએ બહાર આવ્યો
 તેને અવરિષ્ઠ સ્વરૂપ આપ્યું.

નાનપથુમાં એક વાર બહારમાંથી થોડું ખાવાનું લઈ ઘર આવતા
 ... પોળમાં પેટા ત્યાં જ એક સમગ્રીએ પાલખી આવી ખાવાનું
 ઝડપી લીધું. તે નાકવા તો ગઈ, પણ પછે પોળનો મેટો દડો
 એટલે જરા ગજાઈ. પોળમાં રમતા મારા ચારપાંચ મિત્રોને એવી
 ગાડા પછી અને અમે બધા સમગ્રીને પકડવા દોડ્યા. મહારાજો
 સમગ્રીએ ઝડપ એટલેમ વખરી, પણ રસ્તો સુધ્યો નહિ એટલે આમ-
 તેમ નાકવામાં. પછી તે બધે એવરત નાસી ગઈ, પણ સમગ્રી
 સાથેની એ સાતતાલી અને હાથમ માટે ચાદ રહી ગઈ.

ખોખોની રમતમાં, પાકા પ્રયત્નિઓ સીધા વચરના હાથ
 ખેલાડીને બદાવે. બની રમતા બેઠું છું ત્યારે મને પેલી સમગ્રીની
 સાતતાલી ચાદે આવે છે. અને બરી રીતે ખોખો એ એક ભત્તરી
 સાતતાલી ન છે, દંડામાં કદીએ નહ. નવ જણ એકબીજાના સહકારથી
 એક જણને પકડવા ભય તેનું નામ ખોખો. એમ તો કુટુમ્બમાં પણ
 એમ જ બને છે. પણ એમાં પેલા નવ જણોએ પેલા એકને પકડવાનું
 ફરિયાદ નથી. અચરે આમાં તો એ જ રમતનો સુખ મુદો છે.
 એટલે આમાં, રમતને કમ ખાનામગી કે મેંદ તે રમનારના હાથની પાત
 નથી, પકડનારના હાથની પાત છે. નવ જણ એકબીજાના પીછે પકડે
 એટલે પેલા રમનારનું તો આવી જ બને. પણ એમ દરેક જગતે રમ-
 નારનું આવી ન બને અને તે પણ પાતાના કસબ દેખાડી શકે એટલા
 માટે પકડનાર પેર છુટાંછુટાં બંધનો મૂકવામાં આવે છે. આ
 બંધનોને વિચાર કરીએ તે પહેલાં, આપણે રમાવી આ રમતને જરા
 અવરિષ્ઠ આલે રોળીએ.

નવ જણ જણની બે ટુકડી પડે એક ટુકડી મારનાર અને બીજી
 રમનાર જણાય. મારનાર એટલે કાપ આપે તે પકડવા ભય તેમજ માર-
 એટલે હાથ છે તે. એના એકાદની રમવા આ રીતની હોયઃ
 મારનાર ટુકડીમાંના આઠ જણ, કાપ જણને કા મેદાનમાં જ્યાં
 ૧૩૨ (એપ્રિલ ૧૯૫૦)

[ખો ખો પાતે વૈંથ ચીલડપે એક બેરો છે અને બીજો લોક છે.]

ખો, ખો લખ્યું છે ત્યાં, એક જણનું મોડું આ બાબત રહે અને બીજાનું
 પેલી બાબત, એમ બેરો ભવ. નવખો જણ પકડવા માટે છૂટા રહે.
 બેટલા આઠ જણની બને બાબત એક એક ખૂટ દોડેલા હોય. ખૂટ
 એટલે ખૂટ બડી વળી. તે જખોની બહાર ચાર ફૂટ દેખાતી હોય.
 મારનાર ગોપાઈ અથ એટલે જે રમનાર મેદાનમાં આવે અને
 ગમે ત્યાં બેસા રહે. રમત શરૂ થાય એટલે પેલા એક પકડવા જનાર,
 જે રમનારમાંથી એમ તે એકને પકડવા ભવ. રમનાર તેનાથી
 બચવા દોડાડોડી કરે. એમાં, પકડવા જનાર, જરૂર જણાય ત્યારે
 એકિતો ન પાતાના ગમે તે બિલ્લુને ખો આપે-એટલે એ પકડવા
 જવાનો પાતાનો હક્ક તેને નામે ચકાવી આપી તેને કાઢી અને પોતે
 તેની જગ્યાએ બેસી ભવ. એમ કરતાં કરતાં બે પેલી એક રમનાર પક-
 ડાઈ ભવ એટલે તે બહાર નીકળે અને તેને બદલે એક નીલે રમનાર
 મેદાનમાં હાજત થાય. આ પ્રમાણે રમત ચાલ્યા કરે.

આમાં તો આ રમત બહુ સીધી સારી લાગે છે; અને જો આ જ
 પ્રમાણે રમનાવી હોય તો તો નીચે પણ થાય. પરંતુ એમ નથી થઈ
 એનું એક કારણ છે પકડનાર પસારી બંધનો. એ ચાર ભત્તરી હોય
 છે: (૧) એકી સાંચે એ જ જણ પકડવા નીકળી શકે; અને એ પકડવા
 જનારને પાકવાળી કારણે જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે બીજી મેદાને
 જો આવી શકે. (૨) જો આ પસારી કિંમત અમુક જ રીતે કરી શકાય.
 પકડનાર તેને ખોટા હાથ ન હાથે એટલા ખાતર તેમાં ખાસ
 બિયમનો લાગુ પડેલાં છે. (૩) જો મેળવનાર બિલ્લુએ જો મેળવના
 પછી ને બાબત જવા માંડ્યું હોય તે જ બાબત તેણે હાંડ્યું પડે, પછી
 ન ફાવે. (૪) પકડનાર બિલ્લુએ ને એક સીધી લીડી પર એકલા
 હોય જે એ સીધી લીડીને ગંધપાડી કહે છે. ફાઈ પણ સંજોગોમાં
 ફાઈ પણ પકડનાર આ ગંધપાડીને આડી કે એણી ન શકે.

આ બંધનો એટલાં કપરાં છે કે સારામાં સારા ખેલાડીએ પણ
 તેનો કેપડું અમલ કરી શકતા નથી; એનો ભંમ થાય ન છે. આ
 બંધન બંધને બહુ કહેવામાં આવે છે; અને એમ તેવી સારી ટુકડી
 સાત મિનિટની રમતમાં સારી સંખ્યામાં બાંધેા કરવાની જ બરાબર
 તાલીમ નહિ થાયેલી ટુકડી તો ફેરવી નાશ સો જરૂરી બુલ્કા કરી
 નાખે છે પરિણામે કેટલાક ખોખોની રમતને 'બલની રમત' બોલે છે.
 અને રમનાર બધે છે કે પકડનાર પણ આટલાં બંધનો, એટલે
 એ બંધનોને હાથ એ કાપવાનો જ. કાપવા વડી પકડનારથી

માંથી ફરી રાકાઈ નથી, એટલે રમનાર એવી રીતે આયિતાનો પાછો ફરી ભય કે પકડનાર થાપ પાઠ ભય અને લાગણી સાથે તેને આગળ જ વધતું પડે. આ પ્રમાણે પાછા ફરતું અને પકડનારને થાપ આપવા એ આ રમતની એક પ્રયુક્તિ થઈ. એમ એવી પ્રયુક્તિઓ આ રમતમાં ઘણી છે, અને તે બધી પદો બંધનોમાંથી જ જન્મે છે. હાલમાં તરીકે પકડવા જનાર મધ્યપાદીને અડધી કે એકઠી રાકતો નથી, એટલે રમનાર દોડીને મધ્યપાદી એકઠી જવાનો.

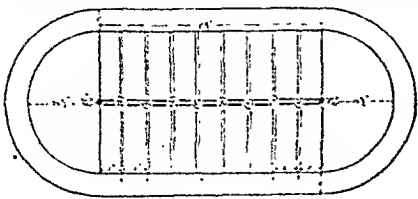
પરંતુ પકડનાર પણ સમજ ગયા હોય છે કે પોતાના પરનાં બંધનોનો લાભ રમનારનો અધિકારી તે ઠાકવાના, એટલે તેઓ પણ તેની સાથે પોતાની તરફથી આજ્ઞા આપે છે; અને એમ પકડનારની પ્રયુક્તિઓ વૃદ્ધિને છે. ઉપરાંત પોતાની ઉપરનાં બંધનોનો ભ્રમ ન થાય તે રીતે રમત થાઉં રાખવા સાથે ઝડપ વધારવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે. આમાંથી પણ કેટલીક પ્રયુક્તિઓ બહાર આવે છે.

રમનારની પ્રયુક્તિઓ : (૧) પકડનારથી બચવા માટે મધ્યપાદી એકઠી સામી બાજુ આંધી ભય; (૨) પકડનાર ખેા ન આપી શકે તેવી બારીમાં ધુસીને એ પ્રમાણે ઉપરાડપરી બારી પકડી સપાટિએ રમે; (૩) પકડનારને થાપ આપવા પાછળ પલટી લે.

પકડનાર (૧) ખેા આપવા તથા લેવામાં આયિતા ઊપગ્રાહરે; (૨) દિશા પકડનાર ચતુરાઈ હાખે અને થાપ ન પાવાની કાળજી રાખે; (૩) મધ્યપાદીને અડધા વિના તેની પેલી બાજુ દાપ લંબાવી રમનારને ઝપટ મારી લે; (૪) દોડતા રમનારના પાછલા પગની એડીને દાપની ઝપટ મારે; વગેરે પ્રયુક્તિઓ અજ્ઞાતવાનો.

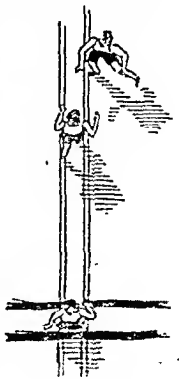
આ ઉપરાંત પ્રયુક્તિઓની દૃષ્ટિએ એક ખાસ અગત્યની જગ્યા છે ખૂટ. ખૂટ ઉપર તો રમનાર અને પકડનાર બંને જણ પોતપોતાનો દાપ અજ્ઞાતવાના અને અજ્ઞાતવાના. નાસતો રમનાર ખૂટ પકડી તેની મઠદે પોતાની ઝડપ વધારવાનો તથા તેનો ટોલ લઈ પોતાને લેવાનો વળાંક લેવાનો; જ્યારે પકડનાર, રમનારે ખૂટ પર મૂકેલા તેના દાપને પોતાનો દાપ મારવાનો, અથવા ખૂટના અવલંબન પર પોતાનું બળુ જલન નાખી બીજે દાપ લંબાવીને મધ્યપાદીની પેલી બાજુ નાસતા રમનારને ઝપટ મારવાનો.

આ બધી પ્રયુક્તિઓ કાળજી પર તો શું સોલવાની હતી તેની શોધા અને આનંદ તો મેદાન પર જ છે. ખુલ્લાં, ઊંડામિલ્લાં અને માટીવાળાં સરીર સાથે ડાપવાળાં, અને કદાચ દૃષ્ટિતાં, રહેવા પૂરતાં કપડાં પહેરેલા ખેલાડીઓ પોતાની અદ્યુત્તમ શક્તિ, સતત દોડવા જ કરવાની અગત્યદાતા અને કાલે કાલે થાપરની પડતી તરતજીવી સરેલા પોતાના કસબ વડે જ્યારે ઉપરની પ્રયુક્તિઓને અજ્ઞાતવાતા ખેલતા હોય છે ત્યારે મેદાન પરની દવા ભલે તીવ્રજીવા પ્રવાદવી અરેકી હોય એવી ચેતનામય બની ભય છે.

જો આમ જણાયું પકડનારને મધ્યપાદીની પેલી બાજુ રાખી રમનાર આ બાજુ આવી ગયો છે. એટલા બિંદુની જાણ જ સામે, પંદરેક ફૂટ દૂર આવી તે ઝીંકે છે. પેલા મૂકેલા પકડનારે એ જ એટલા બિંદુને ખેા આપી છે. એટલા એ બિંદુને ક્રમે થાય છે. તેમ જ નુકો તે પાછો. કેટલી સાવચેત છે તે ભલે છે કે પોતે મરો તે એક બાજુ પોતાનો પગ મૂક્યો એટલે રમનાર બીજા બાજુ નાસી જવાનો અને પોતાને થાપ આપવાનો. એટલે જાણજ પોતાની બિંદુના બિંદુની સામે જ પગલાં મૂકેતા આગળ વધે છે. અને રમનાર પણ જરૂર મેદાનની દોડાદોડી કરે તેને મૂકે નથી. એટલે ખેા થાપ આપવાના પૈસા કરી રહો છ. એક દિશામાં જવાનો ચાલો કરે છે પણ એ દિશામાં જતો નથી. પેલા પાસેને પાસે આવતા ભય છે. આ જરા પાછો ખસેતા ભય છે, પણ કદાચ એક દિશામાં નિશ્ચિત રીતે જતો નથી. દિશા પકડવાનો અભિનય વધારે જોરદાર કરે છે. આગળને એમ જ લાગે કે હવે તો તે બે બાજુ દોડવાનો જ. પણ ના. અરે, પણ પેલા પકડનાર તો બહુ પાસે આવી ગયો છે. રમનારે હવે નારવા જરૂર અથવા પલટી લીધા જરૂર બીજે ઉપાય નથી. જુઓ જુઓ, પેલા પકડનારે સાવચેતીભરી ચાલ મૂકીને હવે આ એકદમ ચીલકાટ મારી : મર્યા, જો મર્યા, રમનાર મર્યા! નાસ, નાસ અથવા, નહિતર પેલાએ તને ઝડપ્યો સમજ. રમનાર પણ ચેત્યો. તેણે ઝડપ લીધી. જમણી બાજુ ફાંચ ભરી. પકડનાર સમજ ગયો કે હવે એણે નાસવા માંડ્યું છે અને તે પણ જમણી બાજુ. એટલે તેણે પણ પોતાની ઝડપ એકદમ વધારી અને પગલાં જમણી બાજુ લાવ્યાં. પણ પેણે રમનાર વધારે થકાર નીકળ્યો. પકડનારે પડેલું પગલું જમણી બાજુ મૂક્યું. અને બીજું પગલું મૂકે તે પહેલાં તો રમનારે પલટી લીધી. એક ફોર્કના બસોળા લાગતી ઝડપે તેણે ડાબી બાજુ લેંચી મારી ! જો એક પગલું જ પડેલું હતું. બીજું પગલું તેણે ડુકાળ્યું અને ત્રીજા પગલે તો ઝડપ ધરાવી સ્વરૂપ થવા લાગ્યો. હરમયાન પેલા પકડનાર તો નેત્રમાં નેત્રમાં જમણી બાજુ વળેલું પગલાં દોડી મથો હતો, એટલે હવે તેણે નુકરો એ જ દિશામાં આગળ વધી પાસેના પાસેના બિંદુને ખેા આપી.

ખેા લેનાર બિંદુ બેઠાં. તેણે જોયું કે પેલા રમનાર ફરીથી પેલા જ જગ્યાએ નુકા ખેા લેનારની જાણ જ સામે મોઢાં થયો છે. એટલે તેણે ક્રમશઃ ન કરતાં નવી યુક્તિ અજમાવી.

ડાબી બાજુ :
ખેા ખેાના
મેદાનના
નકરો.
જમણી બાજુ :
પકડી નું
આવેલન
(૩૫૨થી ૬૨૫)

જેની ઘણાને ખબર નથી

૩૦૦મે.એક બહાર પડયા પછી 'કુમાર'ની મામાની એટલી વધી મઈ કે દહા પછુ પાછલા એકા માટે સતત માગળીએ આન્વા ન કરે છે; અને આમુએ અપવાદો સિવાય બધાજ, ઉક ૩૦૦માએકી ગર યાને ચાલુ થયાના એત સુધી માથક નરીકે નોંધાવાના આશયક રાખે છે. પરિણામે હવે પાછલા એકાના ખૂટ પડવા લાગી છે અને કલ્પ મુજબ ૩૦૦મા એકીની સંખ્યે કાઢકે નોંધી રાખક એ રીતની કાંઈકનાં માત્ર બહાર જ નંગા બાકી છે. છતાં એકા દરતો અમે બહાર રૂપિયા ન રાખ્યો છે. એ પછી માથક યનારને પાછલા એકા દરેક ૭ આને મેત લેખે અને ૩૦૦મે એક એ કપિષે મળશે. સેફ્ટસ ટકસ, રાઈસ્ટ્રેશન પોરિસ નવેદે નુંદે.

તેલે તે માડ પલકને એ બેઠેલા બિલ્દને લાગી એ ન આપી ! અને એ જો લેનાર નવો બિલ્દ ફરી બેઠો. એલે વિચારું કે રમનારે દબ્બુ સાત સેકંડ પહેલાં ન પડતી લાઘ પોતાને થાપ આપી છે, એટલે પોતે તેનો ભાગ થઈ ન પડવું.

રમનારે એક વાર તેની આંખ સામે આંખ ગિલાવી બેઠે અને થાપ આપવાના પેટરા રાત્રે ક્યાં રમનાર સમજાવે એક પકડનાર પૂરનો સારથેત છે. વળી આટલે તેણે પોતાની અડપનો પણ પરચો બતાવેલો છે. એટલે આ વખતે તેણે વ્યૂહ બદલ્યો, અને થાપ આપવાનો કર્યો ન પ્રયાન કરવાને બદલે અપાતાબધ એક દિશા પકડી લીધી અને અડપની એક બેઠેલા બિલ્દના મોં પાસેથી ચાપપાટી બેગળી. પકડનારે પણ પૂરી અડપ સાથે તેનો પીછા પકડ્યો. રમનાર બારીમાં પેટે (અચપાટી બેગળી), એટલે હવે જો આપના વિના બીજાની પછી પણ થયેલા બચાથી બંધાર પેટે ત્યાં બેઠેલા બિલ્દનું મોં પોતાની તરફ છે, અને જો તે પીછેથી ન આપાય, એટલે લાચારી થઈ તે અપયજ લાગે અને પછીના-ત્રીજા બિલ્દને જો આપી.

લેનાર ફરી પેલાની પાછળ પડ્યો. પેલાએ એ ન તરફબની મારી પકડી, પેલાએ ફરી જો આપી. રમનારે હવે દોડતો ન રહે. — પકડનારની ન પ્રયુક્તિ અજાગ્યતો; કે પોતાની યાસે બિલ્દનું મોં પેલા પકડવા દોડતા બિલ્દની તરફ ન રહે એમ પ્રયુક્તિએ તેને બારી પકડતો બધ છે, પણ આની સામે પકડનાર પ્રયુક્તિ અજાગ્યતો તે તેમણે ઉપર ઉપર જો ન આપવા ! જો, જો, જો, જો સિવાય બેઠાન પર હવે હાઈ ન સમજાય નથી (વચ્ચે વચ્ચે 'બુલ' એવા ધંધના અવાજ આવા કરે છે.) ચીલકડપે એક બેસે છે ને બીજે બેઠે છે અને રમનારની પાછળ થઈ છે. પણ રમનાર સમ્પ્રતિ દોડમાં બેઠતી અડપની ત્રાજણ વધે છે કે પાંચ ન સેકંડમાં તે એક બાજુના ખૂટ પાસે આવી પહોંચે છે.

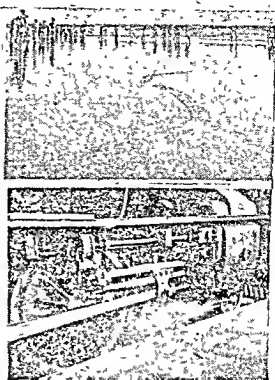
હવે નજા સ્થાન રાખતો ઝીળી નબરથી ખૂટ અને ખૂટ પર પડતા હાથ લેવા કરાને. રમનારે હાથ લેવાની ખૂટ પકડપો, તેના ટોચા થઈ એવો, વળાંક લીધો, અને ખૂટની અર્ધા પ્રદક્ષિણ ફરી કરી. આ દરમિયાન તો, તેની પાછળ એ સ્વાત ન ફૂટાત બેઠેલો તે પકડનાર હવે તેમની લગાલગ આવી ગયો ! તરત તેણે એટલું કે રમનારનો હાથ ખૂટ પર છે, એટલે તેણે ફેલાઈ બરી હાથ લેવાબધ અને ખૂટ પરના રમનારના હાથ પર પોતાના હાથ બેઠવા ઝડું નાખવું પરંતુ રમનારે પણ પાકો અછતરીના ન હતો. તેણે કાગળ ને પશી આગતા પકડનારના હાથ લેવા, ને તે ખૂટ પર થઈ ન થઈ રમનાર ગળાં તો પોતાનો હાથ એથી લીધો. પકડનારે રમનારના છત્રે એટલે ફાન લે ગયા. ઓર, એક ઠગ, ત્રણ ઠગ, છ ઠગ ! મું નારી નરી ! ફ. રમનાર ફરી હવે છેલ્લા પ્રયત્ન કર્યો. એકા પકડનાર ખૂટ પર બે- ૧૩૨ (એપ્રિલ ૧૯૫૦)

કાઢેલા પોતાના હાથ પર નેરથી ટેકો લઈ તેણે પોતાનું આંખુ કે સરીર ખૂટ પાસે થઈ અચપાટીની ઉપર હવામાં લેવાયું, એક હાથ ઠોડયો, લેવાયો ને પેલા ફરે છત્રેલા હાથને અડપવા પોતાની બધી તાકાત સાથે એ હાથ ફેરવો. પણ પેલા રમનારે બૃતકલ્પમાં આવક પ્રસંગેની યે સામોને કરેલા હતોત એટલે તેણે પોતાનું આંખુ સરીર અચપાટી અને ખૂટની દુર્ગ બેઠું. — એટલું ટૂંક ફેરવું, ને ફરી દોડ શરૂ કરી. હાથની રમત ફરીથી વચની રમત બની.

ફરી પાછી સમ્પ્રતિ રમત શરૂ થઈ. જુઓ તો ખરા ! થાર પત્ર કેવા દોડયા બધ છે ! જે પત્ર હાજુની માફક એકસરખા લક્ષી અને પવનના મેચથી એકધારી દોડ લગાવી રહ્યા છે. ને તેની પાછળ બીજા જે પત્ર સખત તેમ છે તે તરત બેઠે છે અને ત્રીજા જે પત્ર તેનું કામ સરૂ કરે છે. આમ એ દોડતા પત્ર, લેવાતા અને વીકાલા હાથ, 'મો' 'જો'ની બુધો, એ બધાં પા સતત નબરે રાખતી બધા બિલ્દની આંખો. સતત સતેજ ને કિપારીલ રહેતા જ્ઞાનનુભો, અને એ બધાને દોરતી તેમની પાછળની યાજના; આ બધોને સરખાવો. તો કરી જુઓ. ને તે બધાને માટે દરેકી સંજીવની નફર પડતી હશે તેનો આદાન લેવાની જુઓ; માત્ર ફેલાઈ ન. એ પાછી દુકડી પકડવા બેઠી હોય ત્યારે પહેલી કડાના બેલાઈને નબરિતોને અડપનો ખભનો તણાતા બેલાઈને, એક મિનિટ સવા મિનિટ કે દોડ મિનિટ રમતાં તો એાં બારે થઈ પડે છે. ને કાગ એ બે મિનિટ સુધી રમી ગયો તો, પકડાયા પછી તેના માનમાં પકડી લાગેલોને અડપડાટ પણ તેના કાને પહોંચી સડતો નથી; કારણ કે તે તો એ વખતે પૂર્ણમાં આગેડતો. આંખે એવાન અવરથમાં તેની ઠાલીની પ્રમજ્જ સમગ્રમાટ કચોતીની કરતો પડપો દોડ્ય છે. આ પછીની આ રમતમાં વપરાતી સંજીવ, અડપ ને અડપરાધના મુશ્કેલો ખ્યાલ આવશે.

પૂણુ છતાં આ રમતનું સાચું મુશ્કેલ આંખવા માટે તો દહા પણ લેવા વિચાર કરવાની બજર છે. નબ જુઓને સહકાર નુભો. એમ જુઓ પોતાનું કામ બીજાને સોંપે. બીજે એ કાગને આગળ વધારે; એની લગાવાર એકલાનલાવી કે બેને બિલ્દ જુદાજુદા માણસ નહિ પણ એક ન બચકિતનાં બજે જે અંત દોષ તેમ કે કાચે કરે. એમનું આદર્શ બીજે પછે કરે તેની લાલીમ આપતી આ રમત એ બીટ લાલીમનું પણ અવકાશ આપે છે, ને તે એ કે આશામ તો મું પણ નજા સિવિલ પણ પડવા વિના શક્તિના ઉલ્લા રીપા સુધી કાચેમાં લાગ્યા રહેવાની આશા.

સિસાર આ ગુણોની લાલીમ આપે, બેલાઈની આ રમત દોડા પોતાનો કમવેળા કમજાન વિકસાવે, અને અત્રવા મોરેલી નબળા આપણી આ પાછી રમતને ચીરવચનું રથાન આપે, એ દિવસો રથવંત્ર ભારતમાં બહુ દૂર નહિ દોષ ગોળી આશા છે.

ડાળી બાલુ: 'ભારતીય શિલ્પ' - મધુકર પટેલ; (બીજું ઇનામ) જગણી બાલુ ઉપરનું: 'સાગર તટે' - જગતકુમાર પારેખ (ત્રીજું ઇનામ); ત્રીજો: 'વરાળચંત્ર' કુ. ભગવતીબેન પટેલ (નોંધપાત્ર).

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું ઇનામ: મોહક; બીજું ઇનામ: 'ભારતીય શિલ્પ' - મધુકર મજનભાઈ પટેલ (વસો); ત્રીજું ઇનામ: 'સાગર તટે' - જગતકુમાર પારેખ (અગદાવાદ); નોંધપાત્ર: 'જિતો બાનુ' - ગોકુલદાસ વિસનછ (હલીકટ); 'વરાળચંત્ર' - કુ. ભગવતીબેન પટેલ, પોરબંદર; 'શાહે આલમ' - જગતકુમાર પારેખ, અગદાવાદ.

આ વખતની હરીફાઈમાં ચિત્રોમાં વિવિધતા સાથે શુભવત્તા પણ છે. બીજું ઇનામ મેળવનાર ભાઈ મધુકરના 'ભારતીય શિલ્પ'માં મુસ્લિમ યુગની રચાપત્ર કલાની નમૂના ઓકિત થયા છે. મરિનના શોભનગંડિત ચોખનું બારીક કોતરકામ એમાં રપહરીતે બહાર તરી આવે છે. આ જ ઢળના અગ્રાડ પ્રકટ થયેલા ફોટોચિત્રની નેમ આમાં પણ ચોખમાં હેટપુર:સર બેસાડેલા જુએ મુસ્લિમ પત્રથી વાતાવરણ સુસંગત બને છે. પ્રકાશની પ્રસંગી, એકરપોઅર અને ટેકનીક સારાં છે. પણ રચાપત્રનાં ચિત્રોમાં ને ન આવવા દેવાની ખાસ કાળજી રાખવાની તે મકાનની ત્રાંસી બની જતી રેખાઓની ક્ષતિ આમાં પણ આપી છે અને મથાળાની યાંચાલીએ હળી પડતી જણાય છે.

ત્રીજું ઇનામ મેળવનાર ભાઈ જગતકુમારના 'સોગર તટે'ના

ચિત્રનું સંયોજન વિશિષ્ટ છે. ચિત્રના લગભગ ચોથા ભાગમાં છવંત સુષ્ટિ આવી જઈને બાકીના ખાસી રહેતા પાણી ભાગથી વિશાળતા દાખવી છે, પણ તેમાં ઓકિત થયેલા માટીના ચીલાના નિશાન વડે એ વિશાળતાની એકતાનતાને સુરચરીતે ભાગીને સુંદર સંયોજન રચ્યું છે. એ ચોથે ચોથે દષ્ટિની ચોથી ગાંઠકપરના સગરત ચિત્રમાં ફરી વળે છે. જોકે ક્ષિતિજને ખોલો કાળો પહો ને માનવમેદની ચળીને ચિત્રને વધુ પડતું માથાભારે બનાવે છે. ચિત્રની ટેકનિક 'હથિંગ' ચિત્રો જેવી આકર્ષક છે.

નોંધપાત્ર ચિત્ર 'જિતો બાનુ'માં તેજેમય પ્રભાતના રંગબર્ષા શાન્ત વાતાવરણમાં, જલમાં સરતી હોડીનો વિષય કાળચમ છે. સંયોજન પણ સારું છે, પરંતુ ટેકનીક મોળી છે. ભાઈ જગતકુમારનું ચિત્ર 'શાહે આલમ' એતિહાસિક રચળની 'દેકડ ફોટોગ્રાફી'નો ટીક નમૂનો ગણાય. પણ આમાં મહત્વનાં રચયોની ફોટોગ્રાફીમાં દષ્ટિ-કોણનું નાવિન્ય કાળીને એ નાબૂદતા રેખાને વધુ રસપ્રદ બનાવ્યું નેહજી. ટેકનીક સારી છે. કુ. ભગવતીબેનના ચિત્ર 'વરાળચંત્ર'માં વરાળ કાઢતા એન્જનના નીચલા ભાગનું ચિત્ર એકરપોઅરની દષ્ટિએ સારું છે, પણ તેમાં નવીનતા નથી.

ક્રીડામ ભટ્ટ

નવાં પુસ્તકો

સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલયના પ્રકાશનો

દેશ અને કાળ: પ્રો. આદ્યનરાઈનના સાપેક્ષવાદ અને વેદાંતના વિવર્તવાદોના સમન્વય ગુરુતારીમાં સમલવર્ત પુસ્તક, લેખક: સ્વામી માધવતીય, ૪-૦-૦; પાકંશાસ્ત્ર: સરળ ભાષામાં આપત્તિ વાન-ગીઓ બનાવવાની રીતો સમલવર્તો એ નાનકડા પણ ઉપયોગી પુસ્તકની બીજી આશ્ચિ. લેખિકા: ગુરુબેન મણિભાઈ દેસાઈ. ૧-૮-૦; મહાવીર ત્રિસાધાનંદનનું સરળ ભાષામાં લખાયેલું છવન-ચરિત્ર, લેખક: રતિલાલ ગદાભાઈ સાદ. ૦-૬-૦; ગોસ્વમી

પુલ્લશીદાસના છવન ને કવનની પુરિતકા. લેખક: મણુ અબંડાનંદ. ૦-૬-૦; બાળકોના આચાર: બોધ સાથે ગમત આપતા બાલ-ગીતોના નાનકડા સંગ્રહ, લેખક: સોમાભાઈ ભાસાર, ૦-૩-૦. આરોગ્યની દૈનિકી: પર્યાપચયની પ્રદેશ વિષે કવિ વિશ્વનાથ કૃત 'પર્યાપચય'નો સરળ સમજૂતી સાથેનો અનુવાદ; કરનાર: વિનયસર ચ મુનશી, ૨-૮-૦; બુકરટી. વૈશિષ્ટ્યની આત્મ-કથા: અનુવાદક પ્રદુલ્લભ પ્રા. ડોશી, ૧-૮-૦; વિશ્વામિત્ર ને હરિ-કેદના પ્રેરકને બોધક પ્રસંગો, લે. રામનારાયણ ના. પાંકડ, ૦-૪-૦.

(એપ્રિલ ૧૯૫૭) ૧૩૫

પરજીવે વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૬ - ચૈત્ર ૧૯૮૧ (એપ્રિલ) ૧૯૨૫

ગુજરાતના એક પ્રયોગ પ્રકૃતિના તંત્રીને અમે (એ વખતે) પૂછેલું કે તમે કેવા પ્રકારના જીવનની આપેક્ષા રાખો છો? એના જવાબમાં એમણે કહેલી જીવનની અપેક્ષા સદા કાળને માટે સાચી હોય, આજથી ૨૫ વરસ પૂરના 'કુમાર'ના (૧૬મા) અંકની 'જિન્નલસ'માંથી અને ઉતારીએ:

'મારે એના જીવનને એવો, જે દિવસ ભીતતાં હવે મારી આ કાળ સમી દુનિયાની સામે ધરો; અને તેવા કામથી કદી પાછોઢટો નહિ; પોતાના કામ પર કોઈની દેખરેખ હોય કે ન હોય, પણ સો થો સો કલા તન તોડીને ગંદનત કરે; નિરાશા અને નાસ્તિયાસીને વખતે ભેદિત બની આનંદની સિસોડી જાળવતો ક્યારે; પેસા કે ખિસાસની લાલચોમાં જાપડી માલિકને લુકસાન કરે, છતાં માલિકના પ્રયોજાને વશ પણ સાથ નહિ; અસત્ય, અનીતિ કે અન્યાયની સામે અને તે તેજાગે છાતી ડુલાવી આડ઼ જણાઈ રહે; દુનિયાની જોડી કઠિ અને ખૂબ કામચલાની અને તે પળે કીમતપૂર્વક ટરછોડી પોતાના અંતરાત્માના અવાજ અને પ્રેરણા પ્રમાણે જીવનરચના કરે; પોતે આપેક્ષા ભોગમની કે ત્યાગની બહાસી ન મારતાં સંયમપૂર્વક પોતાના કામ પાછળ ફરકે કદામ કુટી ન જાય; દેશની માનદાની જરાપણ સહન ન કરે; કુદરત દુનિયાને લેશમાત્ર નમસ્કાર આપે; પોતાના આયુષ્યની જોડી પાશ્વિયાશાસ્ત્ર અજીતરી કરી સાહસને સીધેને ચંચળાવી નવાજે; રાતને કદાચ વિચારમાં ને વર્તનમાં નિશ્ચલતાથી ઉત્સાહભરે આગળ ને આગળ ધપતો રહે ને દુનિયાને પડકાર દે.'

નિઃશ્વાસાહી, આદિશાહી અને મુખપ્રશાહી જેવી ત્રણત્રણ સત્તાઓ સામે ઠહર ઝીલી ગાંઠાન મરાઠી રાજ્યનો પાયો નાજનાર શિવાજી મહારાજની જન્મજયંતી હોવા ગિમિત્તે અમે એ અંકમાં એમના આજી જીવનરેખા આંકતા ચરિત્રપ્રસંગો આપેલા. એની પહેલી જ દિંકામાં એમના એ કલગરિય આપેલા તે કદાચ ઘણીની નજરમાં નહિ હોય એમ સમજી ઉતારીએ:

'મેવાડના સિસોદિયા મહારાજા દેવરાજ મુરુઝમાન બાદશાહોના ત્રાસપી કંઠાળીને દક્ષિણમાં આન્યા. ત્યાં પણ મુસલમાનોની બીકે પોતાનું નામ બેસાવત બેસાડે રાખ્યું. એમની દક્ષીણ પેઢીએ ડી. સ. ૧૫૩૩માં બાળાજી નાગનો પુત્ર થયો. બાળાજી એ બેસાડેને બે દેશો: મહારાજ અને બોહોલ. એમાંના મહોલ તે શિવાજી ચઢાસાના દાદા થાય.

મહોલ પ્રથમ સૌંદર્યેડના દેરામુખ હુકમ બંધવરાવને ત્યાં પાંચ દોન (એ વેળાને સિદ્ધી)ના પમારણી સાધારણ સિંધાઈ તરીકે નોકર રહ્યા. તેની બલાગણથી મહોલોને સુવંત નિઃશમની નોકરી મળી. મહોલોના પુત્ર મહોલ અને બંધવરાવની પુત્રી જીનાબાઈ એ એને નાનાં હતાં ત્યારથી જ એ બેને પરણવારાનું વાગ્દાન મહોલ અને બંધવરાવે દીધેલું.'

આઠમા ઉપાડ પછી એ શાહજી ને જીનાબાઈના પુત્ર સિરાજના જન્મની કથા રસ વગેરી.

'એમ કેમ?' એ ગવાળા નીચે કુદરતબરી વસ્તુઓના વૈજ્ઞાનિક ખુલાસા આજે એમ અને આવારનાવા પ્રકટ કરીએ છીએ તેમ રાજી જ કરતા આવેલા. એમાં 'બરફ પાણીમાં કેમ તરે છે?' એ બિષયનો કાકસાદેળ કાલેકરે આપેલા ખુલાસો વૈજ્ઞાનિક કપરાંત બીજું પણ એક નહું દર્શાવેલું રહ્યું કરતો દોઢ ઉતારીએ:

'જૂલા પર રાજેલા વાસણમાં કપરનું પાણી વધારે ગરમ હોય છે, એકે દેવતા તો નીચેના ભાગને વધારે લાગે છે! એનું કારણ એ છે કે પાણી એમજેમ ઠંડું થાય તેગતેમ વળનમાં બારે થાય છે અને નીચે બેસી જાય છે. બીજા પ્રકારી વસ્તુઓનું પણ એમ જ થાય છે. પણ પાણીમાં એક બાળતો અપવાદ છે. પાણી ચાર અંશ સેન્ટીગ્રેડ ઠંડું થાય ત્યાં સુધી જ બારે થતું જાય છે; પછી પછી એકાએક તે પોતાનો રવખાંધ બદલી, જેમ ઠંડું થતું જાય તેમ ઠંડતું જાય છે અને છેવટે બરફનું રૂપ પકડીને સાવ હલતું થઈ જાય છે. માત્ર પાણીની બાળતમાં આ એમ કેમ થતું હશે? કારણ કે કુદરતમાં દયા છે

એકદા દોન, તળાવ, નદી કે સમુદ્ર પર જ્યારે બારે ઠંડો પવન વાય છે ત્યારે કપરનું પાણી ઠરી જાય તેનો બરફ થાય છે. હવે આ બરફ એ પાણી કરતાં બારે ઠોટ તો એ બરફનું આજુ પડ બની તે ધીમેધીમે નીચે જાય, અને પછી પાણીમાં રહેતી માછલીઓ, કાચળા, કરચલા, મચર, પાણ-પોડા વગેરે કુદરતના બાળકો ચઢાઈને મરી જાય. કુદરત માતા એ કેમ સહન કરે? ૧ કોલે એણે કીધું. કીધું પાણીની બાળતમાં અપવાદ કરી તેનો રવખાંધ ફેરવી નાખ્યો. શૂન્ય અવસ્થા પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડે, પણ બીજાને હાથે અનુગમને ચલાવ ન દે. તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ માતા પોતાના સાર્વભૌમ નિયમમાં અપવાદ બંધે, પણ બાળકોનો સહાર ન થયા દે.'

ગુજરાતના કેળવણી-સૌકર્યમાં જ નહિ, પણ સમય આતમચરિત્ર સહિતવા પોતાની લાક્ષણિક, પ્રસાદકુશ અને અભિનવ રસજીની શૈલીને કારણે ચિરંજીવ પદ પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલી, કાકસાદેળ કાલેકરના કિરોરકાળનાં સંતમરણીના માળા 'રંગરણધામ' એમણે સૌ પ્રથમ ચોંટાળના સત્યાગ્રહકારના રાજાના વિદ્યાર્થીઓના હરતલિલિલ 'અધૂડા'માં, 'કાકા થયા પહેલાં' એ નાણાં લખેલી. તે એ જ અથાળા સાથે આ એકથી 'કુમાર'માં પ્રકટ થયા માંડી. તેણે એનું તો અજળ આકર્ષણ કંઈલું અને વર્ષો સુધી અસંખ્ય વાચકોને એણે રસતરબોળ રાખેલાં. એ પુરતકાકારે પ્રકટ થઈ ચૂકી હોવાથી એનો અને માત્ર ઉલ્લેખ જ પૂરતો માનીએ છીએ.

શિવાજી મહારાજના ચરિત્ર સાથે એમના પ્રજલ શ્રીતિંદ્ર સમા સિદ્ધનંદનો પરિચય ન હોય તો એક બીજું લાગે એ આ નંકમાં આપેલા એ કિલ્લાના પરિચયમાંથી માત્ર સારભાષ:

'સહાદ્રિનિરિખાળનાં અનેક ગ્રંથા શિખરો પૈકી એ શિખર પર સિદ્ધનંદ આવેલા છે તે સમુદ્રની સપાટીથી ૪૫૦૦ ફીટ અને તળેટીથી ૨૫૦૦ ફીટ ઊંચું છે. નીચે જોશ રહીને પહાડને એકમેક તો પોણા આઠવી વધારે વપર કુપી ત્રાંસી રીવાવની માફક પહાડની રાડો

લેણી રહેલી છે, અને એ કારણે ઉપર માણસે બાંધેલી કાળખીંટ પરચરની પશુ હવે છળે ઘડ ગમેલી ગદની દીવાલ આવેલી છે. તે કાળાં કાળાં બે દાગ તો નથી છે ન; ક્યાંક ક્યાંક ચોરી થયું થયું. ગદનો ઘેરાનો બેથી અઠી માથાંલનો હતો. ગદમાં બે દેવાનું છે; દક્ષિણે કલ્યાણ દરવાજો અને ઉત્તરે પૂના દરવાજો. દરેક દરવાજા પાસે મળખૂત ભયંકર ભુરને આવનાર છે. આવા ભુરને ગદમાં દેક-દેકાણે આવેલા છે. દરેક પશુમાં તો એક એક છે ન. ગદ ઉપર ગદમાં પછી આપણે લણે તેમાં આવેલા કુંડ તરફ બહુ બેચાલ છે. ગદ ઉપર પચાસ પોલોનોથી પણ વધારે કુંડો આવેલા છે. પશુ ભે પેકી કુંડા આઠ દસ કુંડામાં જ રવગઢ પાળી છે. એમાં પશુ 'દેવકુંડ' સોથી ઉત્તમ છે એ કુંડમાં બણે સલા પે સાકર અને બચરનો વાસ હોય એવું લાગે છે. પાળી પશુ એટલું નિર્ભય છે કે નીચે ગમેલી પીંડ દોષ તો પાળુ તે રેખાઈ આવે.

ગદ ઉપર આવવાનો મુખ્ય રસ્તો પૂના તરફનો છે. પહાડની તળેટી સુધી ધોરી રસ્તો આવે છે, પશુ ઉપર આવવા સાઠ એક કાઠ ઉપર અભયરના આકારનો પાચેક ફૂટ પહોળો વાંકાચૂડો રસ્તો છે. તે ઉપર ખુરશી સિવાય બીજી કોઈ પશુ ભરતું પાલન નથી આની રાણ. શેકિયાઓ અને દરદીઓ ખુરશી પર મેરેલી ગદ ઉપર આવે છે. ગદ ઉપર ચડતાં સામાન્ય થાયે સવા કે દોઢ કલાક લાગે છે. આ ગદને પહેલાં પેંડાણા હલવામાં આવતે, પશુ ગદ તાલે કરવામાં પોતાના સિંદ સમા શૂરની સરદાર લાનાછના પડયાથી સાચાણે એવું નામ સિદમઠ પાડયું. એની વાત તે બળીતી છે.

શિવાજીના હાથમાં ગદ આવ્યા પછી મોઝાખીરના ટેકામાં તે એમેએએ બાદશાહ પાસેથી લીધો. તેમને ગદમાંથી પૂનાના અખુટ દ્રવ્યભંડાર થળી આવ્યો. ત્યાર પછી પચાસ-સાઠ વર્ષ સુધી એ એમેએનું હવા ખાવાનું દેકાણું હતું; પશુ ગદાબળે થયેલી શોષ થયા બાદ તેમણે આ નળ્યા ઊડી દીધી. અહિંનાં જંવાપાળી દરદીઓને ગદે બહુ સારું મળાય છે. દેવકુંડનું પાણી તે વળી જીવ જ પાચક લેખાય છે. આ ગદ ક્યારે બપોથી એનો પત્નો નરી હાવતો. એક દંતકથા એવી છે કે કીડિય જાણે આ ગદ બાપો, તેથી તેનું નામ કોંડાણ પડયું, એને તેમ હો, પણ આ ગદ એક હબર વર્ષથી જ બંદો હતો એમ લાગે છે.

બુનાં કાળોનો પરિચય આપવા વિભાગ 'ફલવાડી'માં આ અંકમાં લેખેલા જનિ ગોવિંદરામના વંદના બોધક 'અદારવાની' વાનગી :

ગોવિંદરામ વંદનાગદ પાસેના માણાવદર આગના વતની બ્રાહ્મણ હતા. એ સંવત ૧૮૩૭ થી ૧૮૯૦ દરમિયાન ઘડ ગયો. એમણે અંદાજે વળી કંદમાં લખેલા ઉપરના કાઠિયાવાડમાં નળીતો છે. જનિ ફલ-પતરામે એનો સંમઠ કરેલો. એમના લખાણમાં કુદરી આવેજ ને બાપાનું સર્વોપણું ખૂણ છે. બુનાં :

બાપનો શોધો
કેનાં બાપ હતો એક કાણે, તેની કુટલ આંખ.

નવનવન પ્રકાશન મંદિરનાં તપાં પુસ્તકો

છવન દરિ: વિનોબા બાવેના લેખો અને બાપુલેખા અનુ-વાદનો સંગ્રહ, અનુવાદ: પાંદુંરજ બહેન દેસાઈ ૧-૧-૦૦; ભારી છવન કંથા: રાનંદરાણુની આગમવાનો અનુવાદ, કરનાર પ્રજા-દાસ કરનારજ આવી, ૮-૦-૦૦; ધર્મસંધા મેઘજલે પોતાના રાન-દાસી ગુરુ મેઘજલે વિવેના માંધીજનાં હવાણાના સંગ્રહનો પુસ્તિકા, ૦-૨-૦૦; બાપુજી અનુવાદનો: નરી આવૃત્તિ, ૦-૧-૦-૦. ધર્મસંધાનાં માંધીજના પાંચવિધક લેખ-સંગ્રહની બીજી આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ.

તેનો પુત્ર થયે રેખતો, તેને મદે ફાડી ના
તેને કહેવું ફાડી નાંખ્યે ને આપેલ,
ને તારા બાપનો શોધો રાખ્યો;
કહે ગોવિંદરામ હરિનું નામ જાણો,
કેનાં બાપ હતો એક કાણે.

પાણીનું ડુંગળું
વંચકું પાણીમાં ભોળાંએ કહ્યું તે બાદેર નીસરે આપ,
ખુણે કાગ કહે ને જોડાં, તે પ્રગટ થાયે પાપ;
પ્રગટ થાયે પાપ તે કેવું,
અરે ગદીને આરંધા નેવું;
કહે ગોવિંદરામ એવું કાગ છે ખરું,
તેમ ડુંગળું પાણીમાં ભોળાંએ કહ્યું.

અદાપરિહાસ મઠે (આસ કરીને વિદ્યાધીશમાં) ગુજરાતમાં હરત-લિખિત ગાદિકા ની ડાળવા ગાંડધાને અંદાજે તે કંઈક વર્ષ થયા હશે. કલાપ આરથી સડી (૩૩૫૨૨૨) બંદો અનુભવ તો આ લખનારો છે.) આભથી રવ વરસ પરીની એ પ્રવૃત્તિની ગાંડી આપને એ રસમ થ લેખ આ જ અંદાર આવેલો. એનો ગાત્ર ઉલ્લેખ જ નસ થયો. એનો જ એક નાની મૈતિદાસિક બીના આ એક સારે હાજામેલો છે. ફોટોગ્રાફીની કળામાં આગળપડતું કામ કરતા મઠે, ગુજરાત કે આરતમાં જ નહિ, પણ દેશવરેશમાં આતિ પામેલા અમદાવાદના 'નિદાસિ' મંડળના બીજ રૂપ 'ડુમાર ઉમેશ કલ્પ'ની રાજ્યત આ ગાસથી થયાનું એક નાનકું વિશાળ આ અંકમાં છે.

અને ઉલ્લે 'માખુરી'માં આપેલો કાગ હંદવરજી પ્રસંગ :
ન્યુ યૉર્કની એક બાઈકો કોષ ગવેરીને ત્યાંથી બોટા મોટીની ખાજા ખરીદી હતી. તે વડી ભટાં ફરી એ ગવેરી પાસે જઈને સમ-રાખાનું દામ પડયું. ગવેરીએ તે તાગસીને કહ્યું કે આમાં એક મોટી ખુટ છે તે ઉમેરીને પાછો બાપી દેવાના ૩૦૦ પાંડ૦ કરી. બાઈ તો ચમચી : '૩૦૦ પાંડ૦' ને બાઈથી જ આ મજ પાડેર ખરીદેલી.'

ગવેરીએ કહ્યું, 'આમાં મોટી ખોડાં નહિ પણ ખરો છે, ને તમને તે ગલથી બાપાઈ મળે છે. એ આપનાર માણસને અને નોકરીમાંથી રત્ન પણ આપી છે. આ માણની મજ કિંમત દસ હબર પાંડ૦ની છે, પણ એ તમને તે ગલથી નેમી દીધી કોઈએ કે તમારી છે.' બાઈએ નવાબ દીધાં 'પારે તો એ માતા ખરીદી તે મારી ન કહેવાય. હવે માટે એક વચન મારો. હું તમને એ માતા પાછી આપું છું, પણ તમે પેલા વેચનાર માણસની મજ માફ કરો અને તેને પાંચે મોટીમાં રાખો.'

ગવેરીએ માતા રેખીદારી પેલા મરીજ માણસને પાંચે રાખ્યો ને આ માથ જુ બાઈની બહાઈએ તેને હીરાનું એક લોકો કહે એ માંધ્યું. અને એને જ અનુવચ આ એકની 'મિલ્લત'માં આપેલું એક સૂચ :
'હળના કરતાં નેવું બુડું; બોદયા કરતાં પાણ્યું એક; બોયા કરતાં આપું બુડું.'

૨-૦-૦; આરત મની બહેનોને ફેરવી બાપુએ લેખેલા પત્રો; સંખા-દસકા કાલેહર ૧-૦-૦; કેળવણી વિષેક રિધ. મ. ગાના લેખની વિવેચાલેખા. ૧-૪-૦; માંધીજની સંદેશ આરતકંથા : સંપ્રે-કાર : મગુરાદાસ વિગમઠ. ૧-૦-૦; ગુખમની : શી પચુક અનુવ-દેવત શાંત અક્કિ-રસ-પ્રધાન કાળેવો, તેજાના અરિત, વધે પુરવણી સાંધેના અનુવાદની બીજી આવૃત્તિ : અનુવાદ : મનનસીક પ્રજાદાસ દેસાઈ. પ્રસાર : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ-અમદાવાદ ૨-૦-૦.

મેલી, બધા હલીમેને, આગવાળા, ઘોંઘેલરખાનું સોએ જગા થઈ જતું.
પણ આ તો ચોસની બિંદુસે ન વાગી અને હેટ પણ ન વાગ્યા,
અને ઘરખાનામાં બૂગ પડી ગઈ કે 'બાળુમઈ હેડયા' મેલમલ,
લલ્લુચંગા, કાળિયા, મુરતકા, પીરમલમલ, રણુકોડિયા, રામચ,
બધા જ વાગરતી બા પાસે પડેલી ગયા.

'પણ બા ! હમ એકાએકનું ક્યમ ? હજુ તો ભઈ નાના છે.'

'પણ જો પાકો વચાર કીધો જ હોય તો આપણે કુકનને બેલ
બોલતો,' બીજે કહેતો.

'હા, તો થે ખરુ, મોટા થેને તો બે પાછા અહીં જ આવવાના ને?'

'એ તો કંઈ બેલે, લેણાદેણીની વાત સે. રેલવથને પાટો, મારી
હઢરીનો, બહુ હોયો. આમ દિલ્લી હુધી પાંદે, અને આમ મેમઈ'

ધુલિયા મારતરનું શું થયું તે તો કોણ બલે. પણ એણે ભણ-
તરની હવા બગાડી નાખી. નિશાળનો પાથો ત્યાં બરાબર ન ચળુકો,
અને ખડાખાનું એવું બાહ્યું કે ત્યાં બહુવું મુરતકા થઈ પડયું. એ
તો દોહલે માર્દલનો રસો, કપરાંત થેર ભણવંતી સખનડ નહિ,—
સખનડ નહિ એટલે પેસા નહિ, એટલે થેર માર્દલાછરખા નહિ,—ને
નિશાળમાં મારતર પર મારા બાપુછને ગુરો, એટલે છેલ્લી જયારે
મારી બા મુરત ગઈ ત્યારે નહી કરીને જ આવી હતી કે અને હવે
મુરત ભણવા મુકો. બાના મોસાભમાં બા મરે સારી લાગળી,
એટલે ત્યાંથી જ આ સુવના આવી હતી

અને અહીં મરેસસાર ચલાવતો' પણ અધરા હવે. યરસસાર
એટલે તો માં બને બાપ, પણ ખાર પૂરા પાંતરીસા. પરીપકારી
અને ભલા એક કપાળ ઠાંકર નહોતો અને યીમનલાલ પ્રતિમ, બે
બેની સિફારસથી રતલામખા પર રૂપિયે બાપુછને મોડરી મળેલી:
રતલકે 'હેમો'. મોટો વખત વળી નામકામાં કાગ કરેલું, ને થોડો
વખત મોહમમાં. રતલામખા તો રેતારકી પર હતા, પણ મોહમમાં
જે વખત મોહમમાં પણ રહેતા

એ પદરના પમ્પીસ થતાં કોમાંથી પાંચ રૂપિયા થેર અંગના
પા સિવકાસે ડોસાને મોકલવા પડતા. કોઈ વાર પાંચથી વધારે
હોય, અને વડોદરે એકની સાકમા આવ્યા પછી પાવરીસના
પગારમાંથી ધરનાકું કપાય, સુરતકમ મોહલાવવાની, અને બેજા
ડો પદરનામાં, એમાં ચિરંહીને ભણાવતો કપરીસો જા બધાંનો
કરીને માખાથે મને સુરત મોકલવાનું જ કીક કાણું કરો

બાળુશાહ ભણવા જવાના એની આખા કારખાનામાં બજાર પડી
ગઈ હતી. બધા આવ્યા તેમ મરિચકા ડોસી પણ આવીને પોતાના
મુલાયમ અને મીઠા અવાજે બાને કહેવા લાગી : 'મને તો નહીંએ
કહ્યું ત્યારથી થેન નથી પડત. મારા ધરમાં દોહલન કરવા કોણ
બાવશે ? બુલો ! સહતાબેન ! તમે છે. મારાથી થના નાના; અને
હું કંઈ સોનું રૂપું નથી આપતી. થે થોડા જરદાદ, કોપકું અને જોળ
છ. કાહને રસેને ખાના આપસો. મેં તો સુરત રેખું નથી, પણ
બધા તારીકે ધની કરે છે. અહલાની મહેરબાનીથી અહીં જ મોસા
સાહેબ થઈને આવસે.' એની આંખમાંથી આંસુ નીકળે, અને બાની
મગફર કે મરિચકાને ના પાડે ?

જવાના દિવસની અગાઉ સાંને બા અને અગ્રાસાહેબને ત્યાં પડે
લગાડવા સર્વ ગઈ. અગ્રાસાહેબ તો ખૂબ જ કલ્પવા. મેનાબાઈ પણ
રડી. પણ અગ્રાસાહેબે છાતી સરસો વાંધી આશીર્વાદ આપ્યા.

સમારની કુટરમાં સવારી સુરત બેપડવાની હતી. બાને ઊડતાં
હું બહુ રડ્યો. બા સુરત આવીને મને મૂકી બધ. એની બિંદુ લીધી.
આને નહિ કહે, એમ કરી એક દિવસ વધારે રહો પછી તો બીજે

દિવસે સવારે રેશન પર પહોંચ્યા.

'એ મોરખાણુ રાખતે, અમને બલશે નહિ.' કરી રોડની રોડની
છવી આવી. કાલકને બાધર બે તો રેક સુરત મુકી મુક્યા આવવાના
હતા. કાલાકાકાનું આણું કુટુંબ રેશન પર આવેલું.

'એ બે, બમનન તમને બહુ કોરા બનાવે.' છવી સાદાદને
છેર બલિહો પારસો મોટો રૂપિયાથી થે મોટો દણ છેડીને આપતી
હતી. મારી બાએ કહ્યું, 'એ મુંડે તમે એને પેસા ન આપો.' તરત
છવીએ જવાબ આપ્યો. 'હોય કે ? અમે ગરીબ બાળુસ. મારાં મુંડે
આલી નાંકયું ને ? હવે કાલે, મિયાંગમ પર અગ્રાજી લેતે અને
બિને અગ્રાકાવને'

મોડી આવી. બાધર અને કાલકે બંનેએ મળી મારી પાસેની જગ્યા
મેળવી લીધી. ગુલાબ નળી બે નારંગી સહ આવેલો, અને જાવરમા
અહલાજીસે છે એ બજાર પણ સર્વ આવ્યો. કપાટામાં પહોંચી જવાના.
અહલાજીસે હાથે એટલે શું ?

'હેને 'હયા; મઈ રાતે જ એની ગાડીમાં ટાપલા બધાંસ. મારી
હારી હવે ચમગ ના રેરિ ?' છવીએ કહ્યું.

લલ્લુચંગ અને મેલમલ બાળુ પર મારા બાપુજી બેસા હતા,
ત્યાં જઈ છાનામાના રત્ન માંથી આવ્યા : હોજ દોરા પાળ, એ
ગાડી મલી એમાં. કરતાકને ગાડીમાં ચડી બેઠા અને સુરત મુકી ગયા-
વવા આવ્યા. ભાપી રડવાનું રોડાય એમ નહોતું, પણ એને કાલા-
કાકાનાં માથેમાં માથેમાં થઈ લીધાં, અને ગાડી બેપડતાં બે માથે
જ બૂલો પાડી : 'આવને, સાચવને બાઈ, બાપીમળી મહેલો આવને.'

આમ, રતારડતા ને વડોદરા ઊડયું. રસે લલ્લુચંગ, બાપુ
અને કામધર્મ નતભતના ટુકાએ કાડી, પટાવી અને છાના રાખ્યા.
ચિત્રામણી રેશનથી ગાડી સહેજ આવજાસાલકમાં બાની કસોઈ-
ની રેક ઉપરથી પસાર થવા ત્યારે મને મુરતકા સાંભર્યો. હજુ આને
પણ ત્યાંથી પસાર થતાં મુરતકા ખૂબ થાદ આવે છે.

પાંડી પર પાડેલો કોઈ મુરત કાત બાળકને મૂંડી નાખતાં જોયો
છે ? પાટણ પર સરસ રંગીણ પૂરી મોંએ એકે એકે લગાળી નંખાતી
જેઈ છે ? પાનાને બેજકો બનાવી એક ધમે એને પાડી નાખ્યા છે ?
સાચ કોથી પણ ચિત્રાજી કામ કરે છે. કોઈ વાર પવન, પાણી, અને
અગ્નિ એનાં એવાં બીજાણુ કામને મારે બળીતાં છે. જો કે અહીં આમ
પણ નહોતી લાગી કે રેલ પણ નહોતી આવી છતાં કાળના મુલાયમ
ઢાંચે એ છાનને પવનમાં ભૂતકાળના બેડારમાં મારી દીધું હવં.
એ બેજકો, એ બાજ, એ આગવા ડોસા ડબ્બા અને પડવું જે બેન,
એ પાળકોને રોટર, બાળુનો ફોલ, કારખાનું અને રેલવેજન આને
એમાંનું એક પણ ટેકાં નથી. માત્ર ગરિયા છે, ગાંધાની પાસેની
મોરડી છે, અને અગ્રાસાહેબ રહેતા તે બગડી છે.

રદરવા નવેબરમાં મહોરેમને દિવસે સમારે વડોદરે બેઠી.
થોડું મેંહલાન નવેબરને ત્યાં જઈ. ત્યાંથી એ બંને રેડસેને આંઠો
મારવા ગયો હોતો. ડો. એકનીનેના બેડા દવાખાનાવાળા યા-
નમાં આને ફેરન રોપ હતી. જ્યાં હું રમતો-નહેતો, ત્યાં જાડાને
મે મોટાજીસને ધુલિયા રસો હતા. મેનાબાઈ સાથે જ્યાં બજાર મેલો
એ બેજકોને કમર દગર ને પાડી, પછી એકેય બાળુસ અંગાંથી નીક-
લ્યું નહિ. કોણ એમાં કોઈ રહેઈ જ નહિ હોય. એ જ એ, એ જ નળી,
એ નેવડો-માત્ર પાળકોને નેવડો નહેતો. ત્યાં મિતે બેપડાની હતી.

હું પાછો ફર્યો. કાલક પાસે આવી બેસે. ફરીથી બજારો મુકેઈ
એકઠી, નિરતેજ, પાળક બડી થતી મિત્રના બાર કેળ દખાતી. ફણ
ભરમાં તો કારખાનાની અગ્રજિત વ્યક્તિએ બડી થઈ ગઈ.

ફાટકની પડખે પાડા પાડે એક કંઈનું બફા દાટ્યું હતું. લે-
ખંડનું મોળ ચક્રરૂંઢે માણસ (એટલે કે વાવડીવાળો) બેસી શકે એટલા
માટે. એ બફાર પર જળને બેઠો. પાસે એક જુવાન વાવડીવાળો
બેસી હતો. એણે મને જોયા થયાં. હું બેસી રહ્યો. આંખમાંથી બે
ચાર આંસુ ત્યાંની ધરતી પર ખરી પડ્યાં. એવામાં સચારને ફાટક
અગદાવાઈથી આવળો ગયો. એણે મને જગાડ્યો રમણલાલેસાહેબને
ત્યાં જવાનું યાદ આપતાં હું કળ ખાઈ બેઠો ગયો, અને એક બાજુ
મથળની બંચસી અને બીજી બાજુ બેળાબાઈની બંચસી, એ બેનાં
રમણજોની વચ્ચેથી હું કંપને રસ્તે પડ્યો. (પહેલો ભાગ પૂરો)

चन्द्रवत्परिवर्तन्ते (અનુ. પૂ. ૧૨૦૧થી ચાલુ) સાહેબ બોલ્યા:
'નિખિલભાઈ, રૂઢેશમાં ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ લગભગ અર્ધાં હશે.'

'પણ સાહેબ, આવા બધું બોલ્યા હશે.'

'નિખિલભાઈ, ગરીબાઈ ક્યાં ક્યાં છે અને રેલ્વે છે એ બધું તમે
જાણતા નથી.'

'આપ જાણો છો તે સદાનુભૂતિ દર્શાવે તે શો નયો?'

'નિખિલરાય, તમારી લાગી સર્વિસ પ્લાનમાં રાખી આ પ્રશ્ન
હું પ્લાન પર લેતો નથી. બાકી એ પ્રશ્ન તમારાથી ન હોય. અને
જાણો છો નિખિલરાય, શિશુઓ બધું અજાણ, હવા કે પાણીની યદતા
ધરાવર્ત નથી.'

'હું' નિખિલરાયે માત્ર જવાબ વાલ્યો.

સાહેબને કહેવાનું હતું તે આડી રીતે સાફ સાફ કહી દીધું
એ નિખિલરાય સમજી ગયા. દરે વધુ લગભગીક કરવાની એમને
જરૂર જણાઈ નહિ. એ ત્યાંથી બીબા થયા અને રીસેસ પડી.
નિખિલરાયનો ઉદ્દેશ અવર પોતાના જ વર્ગમાં હતો. એ આવારે
રહેજ રહેજ કાલસ લાખતા હતા. ચીમન એ જોઈ શકતો હતો, છતાં
એનામાં જરા જરા આશા આવેલી હતી. છૂટવાનો પંતવાયો. સાહેબ
શું કહે છે એ સાંભળવા ચીમન આતુર થઈ રહ્યો હતો. પણ નિખિ-
લરાયે ચીમનને એટલું જ કહ્યું: 'ચીમન, આજે સાંજે શું માટે ધેર
આવીશ?'

પ્રથમ તે ચીમન અચકાઈ ગયો, પણ પછી તેણે ટૂંતર કહ્યું:

'આવીશ.'

'ધર જોઈ છે તે?'

'ના સાહેબ, પણ એ તો પૂછી લઉં. લતાની ખબર છે.'

'નિખિલરાયે એને પોતાનું પૂરેપૂરું સરનામું આપી કહ્યું: 'સાંજે
મને પાંચે આવીશ તો ચાલશે.'

ચીમન જવાની તૈયારી કરતો હતો. પણ એણે અચકાઈને પૂછી
લીધું: 'સાહેબ રાત્રે આવું તો તમને લક્ષિર પડશે?'

'પણ રાત્રે શું કરવા? પહેલો જ આવજો ને?'

'સાંજે સાહેબ.'

પણ છતાંયે નિખિલરાયે કારણ પૂછ્યું. ચીમને જવાબ આપ્યો:
'એ તો સાહેબ, એમણે લે પર્સોસ આઈસ્ટુટ વેચીને આવું. એમ
વિચાર દેતો. પણ ચાલશે; કાલે પધારે ફરીશ.'

'તો એમ કરજો—એ બાજુ લેવાય નીકળતો.' નિખિલરાયે
રસ્તો કાઢ્યો.

'હા, એમ કીક છે.' કહી ચીમન ધેર ગયો.

સાંજે કાલે ચીમન માઈસ્ટરના બે યોદ્ધા મર્સિસ હાથે નિખિ-
લરાયને ધેર ગયો. નિખિલરાય અદારની એલરીમાં દીકરા ઉપર
બેઠા હતા. ચીમન દૂર બેસ્યા જતો હતો, પણ એમણે એને નજીક
બેસવા કહ્યું. એ દીકરાની બાજુમાં માઈસ્ટર ઉપર બેઠો. નિખિલરાય

એ કહેવા માગતા હતા એ એમણે સીધી રીતે ન કહેતાં જુદી રીતે
કહેવા માંડ્યું: 'ચીમન, લાગીને તું શું થવા માગે છે?'

'સાહેબ, મોતે તો બીજી શું ચલ્યું? પણ મોટુંપણું બહીને નોકરી
હતીશ. મરજી તો મોટા ડોક્ટર થવાની છે; પણ એ કાંઈ ખાર પડે?'

'નોકરીમાંથી મગા છે ચીમન! છાનોમાનો બીજો કંઈ લાગી નહીં.'

'કેમ સાહેબ?'

'પાંચે શું? મૅટ્રિક પછીશ તો યે પૂર્વ કરવાનેટલું નોકરીમાંથી
મજબૂત નથી. તો પછી આરો તેવો કંઈ કરીને રસ્તે ચડી જવું સાકં.'
ચીમન બીજી દલીલો કરવામાં શું સમજે? એને નિખિલરાયની વાત
કીક લાગી. વળી નિખિલરાયે મૅટ્રિકનો પગાર કહ્યો, ખર્ચે કહ્યો. પણ
ચીમનના પિતા ચીમનની માને ચીમનને ખૂબ બહુલવાની ભલા-
મજૂ કરતા થયા હતા, એટલે એનાં ચાતવિતાની ઉંચકા પૂરી કરવા
ચીમનનું મન બહુવા માટે વધારે રહેતું હતું.

નિખિલરાયે સમજાવવા માંડ્યું: 'તું વિચાર કર, ચીમન, તારા
વધા ન રાકેથી ખૂબ કાચા છે. અંધેજ તને આવડતું નથી. મશિન
તું શીખી વિધેતો નથી. પછી એક સંખેજી શી રીતે પાસ થઈશ? મને
એમ લાગે છે કે હું તારાં વરસ અને ખૂબ મહેનત કરીને કમાએકા
પેસા કુઝી દે છે.'

ચીમન ચૂપ રહ્યો. અને કંઈક વિષયના શિશુના જેવું 'તું બહુ
રહ્યો,' 'તારાથી ન બહુવા' જેવું કહ્યા જ કરતા હતા તેની ય અસર
થયા વિના રહી ન હતી. આવારે સાહેબે પોતાને એટલા માટે છેક
ધેર બોલાવ્યો છે એ માટે કંઈક વિચારવા લાગ્યું તેા. ભાઈ જ ન. વળી
પેસાની વીડને ત્રાસ ત્યાં જોઈમાં હતાં? નિખિલરાયે કહેયું: 'અને
કાચા એટલેસ તરફથી કી નહિ બરવામાં આવે તેા નામની કળા જરી.'

—અને એમ કોક પછી એક બંધેસતાં કારણોને લીધે માણસ
એકદમ નિશ્ચય ઉપર આવી ભવ એમ ચીમને કંઈક જલદી જલદી
નિશ્ચય કરી લીધો અને નિખિલરાયને કહ્યું: 'આપ કીક રહેડોસા સાહેબ,
કાલથી હું નહિ આવું.'

'ના, એમ નહિ. કાલે તો તું જરૂર આવજો. એટલેસવાળા શું કહે
છે એ ઉપરથી વાત.'

'નાના, સાહેબ, દરે મારો બહુવાનો વિચાર નથી. મોટા સાહેબ
કાચા ચાર દિવસની પુલત આપશે; પછી એનું એ જ.'

'છતાં હું માફી આપવાનો પ્રયત્ન કરી નેહીશ, કાલે તું આવજો.'

ચીમન ચૂપ રહ્યો, એટલે નિખિલરાયે ફરી પૂછ્યું: 'આવીશ ને?'

'આવીશ.' ચીમને જવાબ આપ્યો.

અને ચીમન ભરતો હતો એટલામાં એને કંઈક યાદ આવ્યું. એણે
એક પર્સોસ ઉપાડ્યો. એ પૂરે પૂરો મેરેડો હતો, એટલે ખીલે ઉપાડ્યો.
અને એમાંથી ચાર પાચ સળીએ એકી નિખિલરાયના નાનાને ડો-
કરાજીવાન આપવા લાગ્યો. નિખિલરાયે એને ખૂબ શેકાંથી, પણ એણે
માન્યું નહિ અને આશ્ચર્ય થયો. નિખિલરાય એ મહેનતુ ડોકરાની
પૂંઢ નેહી રહ્યા.

બીજે દિવસે પહેલો અવર જીજ્ઞાસીના દત્તો. કમું વિષે કંઈક
ચાલતું હતું. નિખિલરાયે એ કાને થયેલીને કહેલા અન્યાયો એક પછી
એક કહેવા લાગ્યા. અજીવિયાની દીકાઈમાં જીવનના, માર્ગવેશ
વખતે એવી ના બેતેરા દ્રી પરીના રાખે, અને તેમાં ય મહાભારતપુદ્ધ.
વખતે કમું અને કુના તારફથી એ સગલવા કહેલા પ્રયત્નો
કહેવી વખતે તેા નિખિલરાયે કાચી કહ્યા:

'કુનાને પોતાના પતિ સિવાય બીજા રેવામિદા કહેવાય મિત્રા
પુત્રો જ વખત કરવાની—જીવનવારની દિગંત દરી; પણ એ જ મંત્રથી
(ચંદ્રિત ૧૯૫૦) ૧૧૧

(૧૮૮૭) તેને આજે ૧૯
એ તેના રમણજી આવી શ્રીજી પદોમાં
દિવસે લેઈમાં એક અંતરદાશીને દિશિ-
પ્રદાન કરાશે, જેમાં પાંચ ઘાંતી પશુ ડિ-
કિટા જઈ કવવામાં આવશે તે સુવર્ણ ચંદ્રાંશ
તથા બીજાં પારિનાયિકા વર્દયાશે. તેમજ
ના દિહિલ સંગદેશે તેમાં બાજ લઈ રહ્યા છે.

૧. એ કાળનું સિદ્ધ માસિક 'ભારત જીવન' બેજ હતી. યાદેશ
જાગૃતતા હતા અને શ્રી રામપ્રધુ પરીવહસના હંમેશાંય તથા સંસ્થાનાં
પાલન સંતિ અને પ્રૌઢ સાચવતા હતા. સર રમણભાઈ, ગુરુભાઈ,
ધ્રુવ અને તેમનું કુટુંબજીવન શાન્ત એકાંતપ્રાપ્તી પ્રાપ્તી સમાપ્તી
સાત્ત્વિક પ્રૌઢિય યજ્ઞવત્. આ બધા વચ્ચે ડાહ્યા હરિપ્રસાદ
સરસ્વતીના એક મુખ્ય સેવક તરીકે સર્વત્ર પ્રસાદ મેળવના હતા.
નિર્ભયહૃદીને દાપરમાં આવેલાં રેનિશ. પળવાડિયા એ માસિકને
વંશી જતા, દાપરમાં બધા મંથે પળ જમાવતા હતા. 'ગોડર્ન રીન્ડુ'
તે પોતે જ મંગાવતા અને અલગથી નિર્ધારીત આદર્શી સમજતા
વંશીના. તેમાં તેમણે ડા. આનંદ કુમારસવાળી અને હેવેલના હિંદી
કળા પત્રના લેખા વાંચેલા. એ કાલે નવી પ્રચલિત થતી એ કળાનું
વહર પ્રમથ તો એ નેહતા સ્થગળા, પળ તેની પાછળ રહેલી
સાધુઆત્માએ તેમને માણી વાળ્યા હતા અને કુપોષિત વિરોધ
હિંદી કળાનાં પંચેળોએ એ સમજતા થઈ ગયા હતા. બીન સાક્ષરોએ
નિંદાનો પેદે તે એકલા પુરતકપૂર્વકી નેહતા. ઉપર વર્ણવેલા મગન-
લાલ શર્માની સૌજન્ય અને આંખ દ્વારા તે હાકોચાર થતાં વિરો-
ધોએ અને દરરોમાં રસ થેતા કથા હતા એ કલાસક્તિને અર્થે
એ તેમના વિકાસમાં આદરનો મુખ્ય ધર્મ બન્યું હતું
આંધીજીને અગ્રણ્યનાદમાં સેવકની ઉંઠા કરાવનામાં 'પળ
ડાહ્યા'ને આદર દુઃખ હતો અને તેમના સરઆવતા કાર્યજનના
મુખમાં પણ તે નિષ્કાંત જતા. એ એ વખત અને પળ સાથે

પરિપક્વતા પ્રમુખ તરીકે વેડાદાર ૨૯૦ રા. બ. દરજ્જા વિદ્યાર્થી
કોશનાજાને જિનિત કરવા સાદિદ પસમાનું ડુપુટલાન ચુંદ દર્શનિયો
શ્રી પારેખ તથા ડોહરે અને પછ સાથે લીધો. ત્યાં પછ ખેં ખેનું છે
૨૯૧. મહુદ્યામાં કોશનાજા ગુજરાતી કોમેડીથી રજા અને કારી-
નાજા કોશનિપજાના પલરી શતા. આવા પ્રેમ અને સહાનુતા
વાતાવાજામાં મારી અમદાવાદની નહેર માર્કેટની કોશનાજા વર્ધ
અને ડોહર મારી નહેર પ્રતિભોના સુધાર બની રજા. (વાર્ધ)

શ્રી અરવિંદ અને તેમના આશ્રમ : શ્રી અરવિંદના સંપ્રદાય
જનમ, તેમજ વર્ણવેલ અને તેમના આશ્રમની પ્રમાણભૂત માહિતી
આપતી પુસ્તિકા. અનુવાદક : સુન્દરમ, ૧-૪-૦૦; આશ્રમ : સંદેશ :
સોફ્ટકોપી આયર્ષીના પ્રદુષ્ટર રૂપે શ્રી અરવિંદશાસ્ત્રી શ્રી માતાજીએ
પાઠવેલા સંદેશાંગના સંગ્રહ. અનુ. : સુન્દરમ, ૧-૪-૦૦, બેબે પુસ્તક-
કના પ્રકાશક : શ્રી અરવિંદ શાસ્ત્રીય પુસ્તકાલય, કુલદેવલ : મનસુખલાલ
જાગૃતીના આશ્રયના તે અભિસારના પુસ્તકાગ્રામી કાળેના સંગ્રહની
બીજી આવૃત્તિ. પ્રકાશક : મનસુખલાલ મ. જાગૃતી, સુલતાનપુરા. ૧-૪-૦૦

માધુકરી

શુક્લા, બ્રહ્મનિચારસારપરમા, આદિ, જગદ્ગુપ્તિની, યીશુપુસ્તકધારિણી, અમયદા, બડયાંબહારપદા, હસ્તે રક્ષાદિકાલિકા ધરતી એ. પચાસને ને રિપતા, વંદુ તે પરમેશ્વરી, ભગવતી, હૃદિપદા, સારદા. ('બુદ્ધિપ્રકાશ'માંથી સરસ્વતીરવણ)

સંત તુકારામ

શુજાતમાનાં નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતિયાંની એમ મદારાજીમાં એમનાં અભય પ્રદેશ પર પ્રચલિત છે એ સંત કવિ તુકારામની પ્રજ્ઞેયોગી જ્યંતી નિર્વાણતિવિ અર્ધફાગુ વદ પંચમે મદારાજીમાં ઊજાવાઈ. ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર ને લોકહિતાનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં જીમનાં અલંકારો એક પ્રકારની કાન્તિ આપેલી. પરમાર્થ સાર સંસારની પરવા ન કરનાર, શક્તિ ને શક્તિમ સાર મુક્તિની પરવા ન કરનાર, લૌકિક પદો ને ચોલાના શુદ્ધજન તરફ લક્ષ આપીને 'જનસેવા આણિ હચરસેવા' ને જ પોતાનું જીવન સમર્પી દેનાર એ સંત તુકારામ બેઅપર મદારાજીની એક ચોથી મુઠી છે. શ્રી સર્ગ્ય રામદાસ, જ્ઞાનેશ્વર મદારાજ ને સંત તુકારામ એ ત્રિમૂર્તિએ મદારાજીને પ્રતિનિધિત્વો એક વિશેષ શોખવેલા છે.

'સત્ય ધરિતાં નિધાર, કાય ન કરી વિચંબર' એવા દૈવ વિશ્વાસ પૂર્વક સત્યને વળગી રહેનાર તુકારામનાં એ સત્યના જ પ્રભાવે અભયને પશુ એટલે જ વિકાસ યમલો. એક રચણે એ જીવાને કે કે, અમે, વિષ્ણુના કાસ, વજ્રથી થે હડણ અને માણસથી એ શુદ્ધ દોહઈએ છીએ; આ જગતમાં અમારા પર શત દિવસ યુદ્ધના પ્રસંગો આવે છે અને તેનો સામનો કરીને અમે નિર્ધાર ને અભય પૂર્વક વિચારીએ છીએ. અને એનું કારણ, 'હરીશ્વર કાસા, નાહો ભય નિતા.' તુકારામને નહોતો કોઈ ગદ રમાયેલા કે નહોતો કોઈ સંપ્રદાય પ્રચલિત જ્યો; છતાં કોઈ મહાધીરો કે આચાર્યો એ કાર્ય ન કરી શકે એનું કાર્ય તેઓ કરતા જ્યાં છે.

મદારાજીમાં દંડાયળી નદીને પૂર્વે તીર્થે આવેલા રેફ નામના એક સોન-દોડરીની વસતિના નાના આગટમાં તુકારામનો જન્મ થયો. એમના પૂર્વ જીવન વિષે આધાર પૂર્વની માહિતી મળતી નથી. વિદ્વાનોનાં સંશોધનાશુભર એમનો જન્મ ૧૬૦૮માં, નિર્વાણ ૧૬૫૦માં તે ક્ષતિ વેરવ જણવાય છે. અન્ય સંતોની માફક એમના જીવનની આરંભિક અનેક દૈવકથાઓ અને ચમત્કારો વળાએલાં છે. ગણ પદમાં લખાએલાં એમનાં ચરિત્રો અને ઉદ્દેશ એમનું જીવનચિત્ર આલેખતી પદકથાને લીધે એમનું ચરિત્ર લોકોમાં જાણીતુ છે. પણ આ જ્યાં આલેખનારાં મોટે ભાગે દંતકથાઓ અને ચમત્કારોનો જ વખાણ છે. એ વખાણ અને તેરફોલ્લેખન દેવ જ્યાં તુકારામનું સાચું અસ્તિત્વ એમાંથી પૂર્ણપણે ઊપસી શકતું નથી. એ એક કાન્તિદાર દલા, સદ્ભાવ, સદાગાર અને સમવાના પ્રચારક દલા.

માસામાસનાં
પંખી-પંખી
ચાપ

દોવાળી ટાંચે માત્ર શુકન પૂરવ જ ના પંખીને આપણે નેતા દોવાળી તેને વાપાવર (પરદેશનું વાતી) પંખી માની લઈએ છીએ, પણ વરુણ: તો

એ આ દેશનું જ વાતી છે.

એકાદ ફૂલોનું અને ભાવદાર શરીરનું આ પંખી મોટે ભાગે નીત વર્ણનું દોવાળી 'લીલણ' નામી પશુ જીવભાવ છે. માથાનો વગલો ભાગ લીલાશપડતો વાળવું; અરદન રતાસ પડતી, ખભા અને પાંચાં મેલે ધુમાડિયા બહામી-વાળી રેખનાં; પીઠ વાળવું; પેડ ને પૂછડી કપરનાં પીંખાંવિરા રતુમડા વાળવું રેખનાં; ફાંદી, ગળું ને છાતી આછા-રતુમડાં વાળવું; પડખાં, પૂછડીનો મૂળભાગ અને પૂછડી દેઘનાં કપરનાં પીંખાં આછા આસમાની રમનાં. ચાંચ એકાદ વચગતી ફાળાસપડતા બહામી રમની, આંખો ધેવી બહામી; પોપચાં પીંગાં; ને પગ મેલા પીંગાં.

આનો નવનાભિરામ ચાપ એટલો દોષ ત્યારે તો કેવળ ધૂળિયો જ લાગે છે. આદાર તીડ, તમરાં, ચંચળી ને કવચિત ઉદર-દેહકાંતિ.

રવસાને સ્ત્રીમ્ અને નિરુપદ્રતી દોવા છતાં તેના સુવનકાળ (ફેબ્રુઆરી)માં તે જન્માદમાં આવી નઈ સુરોદિય પતી જ આકાશમાં મરી, મોટે જલ્દે નઈ લ્લાંબી પડતું મધી વિવિધ નીલજમુંની ડાળો હડાડતો ઝૂંકારો ખાતો નીચે આવે છે. આપી જ તે Indian Roller કહેવાય છે. એમિલકથી બહુ તેની નમીમાન કાળ. એકાદ છાનું રક્ષ કે નવી ઓતનાં કાંપમાં કે અગર પરના ભાગ-શાંત સાથેના પચાસી તેના પર જવાતાં પંખાં ચાર હડાં તે મૂકે છે.

અંધ શ્રદ્ધાના પશુ જે બ્રહ્મા વિશેથી હતા અને એ વિશેષ બેભાણે ફેરફાર વ્યક્ત કરેલા છે, એમાંથી માત્ર એક ઉદાહરણ:

આંધળા એ કાઠી લાગેલે આંધળે,
ધાત એકા વેળે પૂરે માથે;
ન ધરાવી આંધી કાપા વિચાર,

તુકારામના જગાનામાં ધર્મના નામે અધર્મ પુલક ફેલાયેલ હતા. રૂઢિ ને પરંપરામાં સાચી ધર્મ દેશક થયેા હતા ને અધર્મના ચરણ તથા અસ્ત્રાસારજનું નેર વધી પડયું હતું સામાન્ય જનતા ના જીવિત્વથી પાશવાર તુલકાન કર્યું હતું. આ જીવિત્વથી દૂર કરવા પાછળ તુકારામે પોતાની સુધળી શક્તિ કામે લાગાડી. જનતાથી આચારનિર્વાર સામે, દેવતાઓની શ્રદ્ધાહીન પૂજનઓ સામે, મનદોષ, ભૂતપ્રેત, બાધાબાખડી સામે એમણે કેટ કસોડી. આખ છતાં જનતા આનાચારને માની વાળનારાઓથી જ એલંતી રહેતી બેળને તેમણે પોતાના સંતાપ પશુ વ્યક્ત કરેલા છે કે :

‘કાચ રહે દેવા એસી નાદો શક્તિ
ફેડુંની પુલટી વડે લાવે.’

અધર્મ અને દાંતિકતા વિરુદ્ધ એમણે મહાન ઇંડ ઉઠાવ્યું હતું અને હડતાં હડતાં પોતાની જીવનશીલા સંકેતી હતી. ગદાશાસ્ત્રમાં રૂઢિચુરેતોતું નેર હદ ઉપરાંત પડેલું પડયું છે. વળતુ ચોડાજ દાયકા પર વિધવા-પુનર્વિવાહ દિગ્માયન કરનાર આચરકરની કાઠડી કાંદનાર સમાજને ‘આ ધર્મ ન હોય’ ‘આ દેવ ન હોય’ એમ કહેનારને કેવા ધરિતાપ વેઠેલા પડયેા હશે એ આજ આપણી કંપનામાં પણ ન આવે. ‘વિધુમુખ આજ’ એ ન સાચો ધર્મ મણીવેને તેમણે પાંડુરંગ રમણ શસ્ત્રના આદિ રમણનો અભિમા માયો છે :

‘નમો આદિપા યોશાર રમણ
વિશ્વાચિયા રૂપા પાંડુરંગા.’

ફેરફાર વિચારોના આસિપાંચ સુળ તુકારામ જેવા પુનરુદ્ધવાદી (revivalists)ને હૃદય એ કાળે ન થયો હોત તો પરધર્મનાં બેજ હિંદની ધરતીમાં બનુ હોત સુધી પહોંચ્યાં હોત. આ સંપત્તિ હોય કે ન હોય, પણ ભારતિયે, વર્ણભેદ, ધર્માદિધી ધરિતાપરધા એ પહોંચેલા સમાજના એમણે ત્યાં બળ, સંસ્કાર ને પ્રેરણા પ્રેર્યા એનિર્વાહ છે. રૂઢિમ બંધનો ફેડી દહને ચાલુસ પ્રત્યે માનવેનિત વર્તનમાં ન સાચી માનવતા હોવાનું તેમણે પ્રતિપાદન કર્યું : ચિત્તની વિગુહિ પર એમણે સૌથી વધુ ખાર મુકયો કે :

‘કાચ કાશી કલિતી ગગા કોતરી ચગા નાદો તો..’

‘કાચ ઢિલે કલિતી મળ્યા બાવ બળ નાદો ત્યા.’
જનસેવાનો આદર્શ એમણે રતીકાર્યો દત્તા ને ‘જનસાચક બનાવું’ પરની શ્રદ્ધાને ન લાગેલે. બૂતદયાને એમણે પોતાની શિરામાં એડી બૂડી ગળી હતી કે ‘બતાઈની દવા દે બાડવ સેતાં.’ આવી એક મહાન વિશ્વતિને ધારણ કરીને ગદાશાસ્ત્રની ધરતી ખરે ન ધન્ય બની છે.

ગાંધી

ગાંધીને ઘોડ સામાન્યતઃ રૂઢ કૂટ જાણે હોય છે. ગાંધીના અંકુર સાથેતે તેનો નીચો ભાગ લક્ષમણ એક વચ દાવી, તેને જમીન-માંદરી, નિયમિત પાળી પાવામાં આવેતો ઘોડાદિવસમાં ગાંધીને માંદે તૈયાર થઈ જાય છે. ગાંધીનું બીજા વાવાની પણ ઘોડ ધાય છે. જમીનમાં શટવામાં આવેલું બીજ જમીનમાં વધે છે અને ફેંમળ છે. આ બંનેનું નય છે, ત્યાર બાદ તેમાંથી જમીન પર અંકુર ફૂટે છે. આ અંકુર વધુમાં વધુ રૂઢ કૂટ જાયે વધે છે. આ ચારસામાં જમીનમાં અંકુર વધુમાં વધુ રૂઢ કૂટ જાયે વધે છે. આ ચારસામાં જમીનમાં

રહેલું છે મુશળા કંઈ જેલું બને છે. આ હદ માંવાનો કામગીર આવે છે. લાલ ફળમાં ગાંધી ગુરૂ હોય છે ને રંગાઈમાં ખીંડી ભેજ છે, બધાં સફેદ વસ્ત્રો ફિક્કાં હોય છે.

કાચા ગાંધીના કટક તેમજ કંચુર બોબન સાથે બંધાય છે. કાચા ગાંધીમાં પૂરતું વિશાગીત છે. ગાંધીને બીજી તેમાં દંડો બેજની વટણી બનાવાય છે, ગાંધીનું આપણું લગા મુરખી પશુ બનાવવામાં આવે છે અને ગાંધીનું શાક પણ મીઠું અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. બધેકાં ગાંધી અને કાંઈ સાથે બાવાથી રૂઢિકારક લાગે છે. સામાન્ય રીતે ગાંધી ગરીબમાં ગરીબી અને સમિતિ ઉત્પત્તિ કરે છે. જે પ્રદેશમાં ગાંધીનું વધુ ઉત્પત્તિ છે ત્યાં તો ઢોરને પણ ગાંધી ખરડાવવામાં આવે છે જેથી ઢોર વધુ દુધમાં અને તાલં બને છે.

ગાંધી દરેક સાફ લાવે છે, બૂજ ઉપાડે છે ને હૃદય પર સાર અસર કરે છે, પરંતુ સાચાસાચે તે વધુ પ્રમાણમાં બાવામાં આવે તે તેનાથી આંખમાં વિધાર થાય છે. હૃદયમાં ભગવતરા રહે છે, પેટમાં મેઃ વધે છે, પિત્ત વધે છે અને પેટમાં દુખાવે. ઉત્પત્તિ ધાય છે, ગાંધીનું બીજ ચરમ અને ગદાપાત કરતાં હોય છે, ગાંધીના ઈંજીમાં ચીઠ્ઠી નાખી પાળી નાખ્યા શિવાય તેને બાળીને ખરડાયા પર શેડું ચરમ કરી બાંધવામાં આવે તેા કાંધાર ધાય છે.

વૃષભમાં વૈજ્ઞાનિકોની જ્યંતીએ

વિજ્ઞાનના ઇતિહાસમાં મહાન શોધો અને તેના શોધકો અદિતીય સ્થાન ઓળખે છે. એ શોધો દેવા સુંતેજમાં થઈ, તેમાં શ્વે મુરડેલીએ આવી ઈર્વાદિ સમજવા આ રોમિય અને તેના રોમિયોની જ્યંતીએ જીવનવાનો વિભાજક થઈ ગયો છે. આથી જીવનથી જીવતા સંતોષકોને પ્રેરણા આપે છે અને આધુનિક પ્રગતિની પકાઈરૂઢિમાં સમજવામાં મદદ કરે છે, આ સાક્ષમાં આવીને એવી જ્યંતી આટલી છે : ગણિતના ક્ષેત્રમાં ગદ્ગદનું સ્થાન પામેલા હોઈરિધમના શોધક રોઈસાંડાના જૈન નેપીઅર (૧૫૫૦-૧૬૧૭)ની યોથી જમન સાલની આ વર્ષમાં આવે છે. ગુણકાર-આગાહારની કલાકરરૂઢિ રીતેને બાંધે હોઈરિધમ વાપરવામાં એ કિંયા સાવ સહેલી બની જાય છે. આ હોઈરિધમનાં રોઈસાંડો પ્રથમ તૈયાર કરનાર નેપીઅર હતો. તેણે એ કામ એકત્રે દાઈ કર્યું હતું અને જ્યારે એ રોઈસાંડો પ્રથમ ધર્માં ત્યારે ગણિતની દુનિયામાં એક જ્યારે દરેક વિરથય જેા થયું હોઈસાંડો એ રોઈસાંડો તૈયાર થયું નહોતા, પરંતુ હોઈરિધમની કપયોગતા આગળ વિરોધીઓને નમતું પડયું. આજે મેટ્રિકોનિદોર્થો પણ હોઈરિધમને કપયોગ નહીં છે.

હોઈસાંડો જેને રોઈસાંડો (૧૫૫૦-૧૬૧૭) પણ ગણિતના ક્ષેત્રમાં અદ્યુત કામ કરી ગયો. ઝેનેલિટિકલ જ્યોમેટ્રી (જીમિટી) ના પાયા તેણે નાખ્યા. આ મહાન ગણિતશાસ્ત્રીની તીજ સમીતી પણ આ વર્ષમાં આવે છે. જૈન નેપીઅર અને રોઈસાંડો બંને ગાંધીને કુટુંબના વળીસ હતા અને ગણિતના સંશોધનના રસિયા હતા.

ગણિતના રોઈસાંડોનર (૧૭૦૦-૧૮૦૦) નામે મહાન જૈન જનીનશાસ્ત્રીની બીજી શતાબ્દીનરથી પણ આ વર્ષે જન્મ્યો. ભૂતત-વિજ્ઞાના ક્ષેત્રમાં તેનું જ્યતિવ જ્યંતિ થઈ તેનાંસમકાલીન રોમો-કાટુલોસોગ્યુની દિશતાવજ જ્યંતી પણ આ વર્ષે જ. પણ એ જમનેના જીવનમાં આવેતું ફરક છે. એક આવી નિદેશી દુનિય ને હારિદ્ર-યાની વાલનાઓમાં કાઠી; પણ પોતાનું જ્વાન કાડતા સંશોધનમાં જ સમાઈસ કર્યું. તે બીજાને પરિશિષ્ટિ પણ અટકી હતી. રોઈસાંડો હરતી વાલીય માંથી સંન્યમાં જાણી પાયરીએ કનેા. છતાં રોઈસાંડો અને બીજે વિજ્ઞાનોમાં તેને ખૂબ રસ હતો. એ કાચમાં તે રચ્યો

પ્રત્યે રહેતો. તેના માનમાં મેન્ડેસિયમના ખર્ચાને કાલોપાઈદ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આધુનિક રસાયણના નિર્માતાઓમાં એક ગ્રેલસાક (૧૭૭૮-૧૮૫૦) વિશેષ નોંધીતો છે. રસાયણના દરેક વિદ્યાર્થીને તેના સુખ-સિદ્ધ નિયમો અભ્યાસ શરૂમાં જ કરવા પડે છે. વાયુઓના ભૌતિક અને રાસાયણિક ગુણધર્મોના અભ્યાસ તેણે કર્યો હતો. આધુનિક અણુ અને પરમાણુ વ્યવેનો ભેદ તેણે રખડ્યો. વાતાવરણના વાયુઓના અન્વેષણ માટે એ જામાનામાં પણ તે ભૂલમાં એ વાર જીડ્યો હતો. આ વરસે તેના અવસાનની શતાબ્દી આવે છે.

તેના સમકાલીન અંગ્રેજ વિજ્ઞાની ડૉ. વિલિયમ પ્રાઇડ (૧૭૮૫-૧૮૫૦) હોહી, ગેશણ અને પાચનના રસાયન અંગે ખૂબ સંશોધન કર્યું હતું. ખાસ કરીને મૂળતરવોના અણુવજન સંબંધી તેનું અત્યંત માન પ્રાઇડન સિદ્ધાંત તરીકે સુનિશ્ચિત છે. વિલિયમ રશ્મિયન (૧૮૮૩

૧૮૫૦) એક અંગ્રેજ મોલ્ટીનો ડોક્ટર હો. પરંતુ વિદ્યુત વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં તેણે નાગ કાઢ્યું અનેક મુશ્કેલીઓ સામે કરીને તેણે ગણિતમાં પ્રવીણતા મેળવી અને વિદ્યુતને લગતા પોતાના અવનવા પ્રયોગોથી ઘણા વિજ્ઞાનીઓને આકર્ષ્યા. વિદ્યુત-લેડ ગુણક તેણે બનાવ્યું. અરીધીને લીધે તેણે સદાન પણ ધણું કર્યું.

રશ્મિયન એવો બીજો વિજ્ઞાની સિડની ગ્રીફાઈટ ડોક્સ ચોક્કસ કચેરીમાં કારકુન હો. અત્યંત સામાન્ય રિયતિનો અને મેટને માટે કારકુની કરતો માત્ર સંશોધન વિજ્ઞાનમાં આગર યઈ ગયો છે. લેડમાં ફોસ્ફરસ રહી જાય તો તે નક-મું ચાય છે એ ફોસ્ફરસ કાઢી નાખવા માટેની રીત યોજીને નકામા મણાતા ફોસ્ફરસ યુક્ત લેડના ખર્ચાને તેણે કહી ગયાં વાપરી શકાય એવું કર્યું. જેથી લેડના કદોળને ખૂબ કાચકો થયાં છે. પરંતુ પોતાના મહાન કાર્યની સિદ્ધિ એવાં કે લાખુ છાત્રી ન શકે. —ન. ખૂ. શાહ.

હરિયાણ રકાકોટા

લક્ષ્મી-ખુરશી, તરી તેમજ હવાઈ ફળો આપણને હિસાબ પરિચય કે ગ્રેમ નથી. પણ એ બહુ ન જોઈએ કે હિસાબ અસ્તિત્વને માટે આ યુગમાં એ પણ જાન્યતું એક યોગ છે અને રસ હોય તેને એ હિસાબ પુષ્કળ અવકાશ છે: જમીન પરનું ખુરશી લક્ષ્મી તે આપણે કંઈક જોયું હોય છે, પણ નીકા અને હવાઈ ફળો વિષે આપણી પ્રભુ તદ્દન ભેળખે છે.

આથી હિસાબ તરુણને એ હિસાબ પ્રવેશ મળે એ ઉદ્દેશથી સરકાર તરફથી એક નવું જ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યું છે. જમીન પરના 'જાય-રકાકોટા'ના જેવી 'હરિયાણ રકાકોટા'ની પ્રવૃત્તિ હમણાં કોચી-નમાં શરૂ કરી છે, તે ૨૪ રકાકોટાનું ચિત્ર કપર આપ્યું છે.

એમાં અઠવાડિયામાં એમાંતરે ત્રણ દિવસ સાંજે એકેક દસાક જહાજ પરતાલીજ લેવા જવાનું હોય છે, જેમાં એક દિવસ તરવાનું અને બાકીના એ દિવસ નીકાવાનને લગતું બ્યવસ્થા જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. તે પછી એમને હોહી ચલાવતાં, તથા જહાજના રસ-આહારનું અને સહ મહાવન કતારવાનું વગેરે શિક્ષણ આપી જહાજને કપર નાનીનાની સફેદ પણ હાઈ જવામાં આવે છે. ખુરશી ફળોની જેમ ફિલ અને બંદુકાજ તે તેમના અભ્યાસમાં છે ન.

કોચીના આ હરિયાણ રકાકોટા જેવી પ્રવૃત્તિ ભરખનગર, મુંબાય, ને વિગ્રામપટ્ટણ જેવા મહાનગરોમાં નીકાવામાં પણ શરૂ થવી જોઈએ.

સાહિત્યકાર વડાપ્રધાન

એરિસાના વડાપ્રધાન શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતાના રાજપુત્ર હોવા કપરાંત એક કુશળ દર્શિદાસકાર, નવક્રમ્યાકાર તથા કવિ છે, એ-રીસાનગરમાં મહ તા. ૨૬ નવેમ્બરથી ૨૭ ડિસેમ્બર સુધી તેમને સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો ત્યારે તેમને આપવામાં આવેલી ૩, ૫૨,૦૦૦ની થેલીમાંથી રૂ. ૨૫,૦૦૦ હરિયા સાહિત્યની સુધારણા માટે લેવાઈ વિશ્વવિદ્યાલયને તથા બાકીની રકમ પછાત ગર્વો તથા હરિજનોના દિવાલે આપી પ્રચાર સમિતિને તેમણે આપી લીધી. શ્રી મહેતાએ દર્શિદાસ, દંતકથા, કાવ્ય તથા નાટકના લગ-ભગ બાર પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમના 'એરિસાના દર્શિદાસ' તેમને દર્શિદાસકારની હરોળમાં અગ્રયોગ આપ્યું છે. 'નૂતન ધર્મ', 'પ્ર-તિમા' તથા 'અસ્થર' તેમની નવલકથાઓ છે તેમણે ૧૯૪૬માં રચાયેલી 'પ્રભતેત્ર પ્રચાર સમિતિ'ના હેઠળ હરિયા દૈનિક 'પ્રભતેત્ર તથા અંગ્રેજ દૈનિક 'ઈરેટન કાઉન્સ' ચાલે છે. તે હરિયા ભાવાનું સાહિત્યવિનિયંત્રક માસિક 'કંકાશ' ચલાવે છે તે તેમાં તથા 'પ્રભતેત્ર' ના રવિવારના એકમાં વિશિષ્ટ રીતે કાવ્યો તથા લેખો લખે છે.

વોર્ડન

ગોલીસી હોદ્દાને મંપૂર્ણ સંરક્ષણ આપવું ના મિદાન પર રક્ષણાત્મક વોર્ડન તેના દાવાના અગ્રણી ચુકાદા માટે પ્રખ્યાત છે. તેનો પુરાવો 'વોર્ડન'ની દિવસે દિવસે થતી પ્રગતી તમારી આગળ પ્રત્યક્ષ છે. તમે 'પાણુ' 'વોર્ડન'ની એક ગોલીસી શો તમારી જાનિધ્યની મુગ્ધવધુનો ઉદ્દેશ લાવો

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

લેડ એગ્રિસ - મુંબઈ

આનંદ ભાદ - અમદાવાદ

પત્રો: આણંદલાલની કં. એગ્રિસબં

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મેટાં, માંદાં-સાજાં. નબળાં-સેબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન .

રસસિદ્ધર, અલક, કેમર, કટુરી અને બીજાં દીપન, પાચન ને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આખ્યાનોગી જનાવેલું સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧	૨૦	૧૦	૧૦
૧	૨૦	૧૦	૧૦
૧	૨૦	૧૦	૧૦

લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ શ્રવણ, ગાંધીરોડ

ફુલન:

જૂની મહાજનવાડી
મુંબઈ-૨

કુમાર

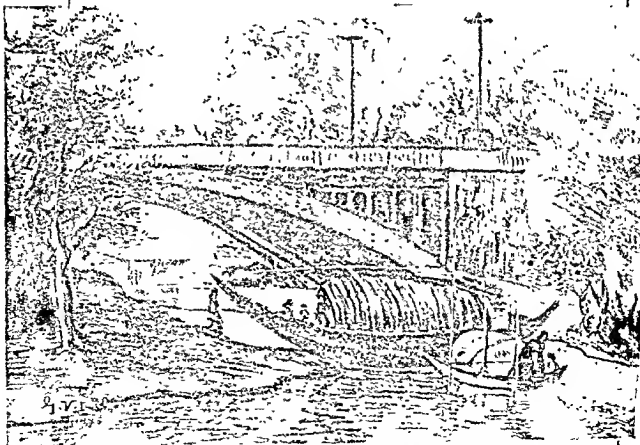
આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકાનું અદ્યતન માસિક

મંર્યાપક - રવિશંકર રાવળ

વ. ૨૬ અં. ૫ ૩૨૭ માહે મે ૧૯૫૦

તંત્રી

અચ્યુભાઈ રાવત

૧૪મી કમાન (લીલામાફ) - ચિત્રકાર ગોદવામી પટેલ. આ ચિત્રની લીલા-કાપ પદ્ધતિની સગજ અંદર આપી છે.

સાહસારી

ચિત્રમાન. શ્રી માર્કંડ મહા અગ. જી (ચિત્રોત્તર પરિચય આ નામના આપ્યો છે)

પ્રવૃદ્ધ આવેન અને બળની સ્ફુર પવી લેવામાં માલ્યમયાનને એ નવતનો રમ પડે છે, કેમકે પૃથ્વી પરના બળોને મહાત્મકરવા માલ્યસખત અદિકાલથી મથી રહી છે. માલ્યસે સાદ પાતાના પ્રદેસમાં બીજા દરીને જાહેરો પણ જોઈ રાખે નથી અને ગમે તે હેઠાએ હરીફ મળતા પુત્રના હુકાર મરનો ધમે છે. રાજીવડાની હીમ જેના હુમલાને પ્રમાર છે. બળના પ્રતીક તરીકે સાદને યોજનાર મોપાસક હિંદુસ્તાનમાં આ ચિત્રના અનેક પ્રકારો પૂર્વ થયા છે. અજંટાના કલાકારોએ આ પુત્રની સવેગદર્શી રચાઓ બતાવી છે તે સોપ્રથમ શ્રેષ્ઠ ગમૂનો છે. શ્રી માર્કંડ બદે દરી આ પુત્રમાં તે જ વિષય પર હાથ અજગાળ્યો છે અને તે સાથે અદ્યતન પદ્ધતિનું નવા પ્રકારનું ચિત્રવિધાન, વિવિધ વર્ણો તથા વસ્ત્રાદિ પરિસમુચ્ચયનો ખ્યાલ આપવામાં સફળતા મેળવી છે. અપારના જગતના બે હરીફ ચત્તાગીલ વાદોની ટક્કર આ ચિત્ર દ્વારા પ્રતિસ્પર્ધા કરવા તેમજ તેમાં પૂર્વ ને પશ્ચિમના પ્રતીક રંગો-મીઠા અને આસમાની—નુ આપેલન કર્યું છે. અમેરિકાનાં પ્રદેશોમાં એ પ્રભુ પ્રગંસા પામ્યું હશે ને સાંસના જગતમાંનું મોહનિષ્ટ કલાકાર મારીએ (Matisse) એ આ ચિત્ર માટે બાઈ માર્કંડને અભિનંદન આપ્યા હતાં.

દાંત કઢાવશો નહિ

- જ દાઢનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાથરીયા મટાડે છે.
- જ મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- જ પેઢાંમાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.
- જ જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સનટોન

દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ચિત્રો

પૂર્વેની કમાન (લીથે માફ) ગોરનામી ખેડેલ
સાદમારી ચિત્રકાર - માર્કેટ બદે ત્રિરતી મુખચિત્ર
મલીયદગમન ચિત્રકાર - સોમાસાલ શાહ પાછલા પઠાગાં

કાવ્યો

દે અધકાર રાજેન્દ્ર શાહ ૧૫૧
ખુશદામાંથી પસાર થતાં પ્રભરણ ૧૫૧
પ્રસાન્ત-નોરવ શ્રીમન્ત માહુલીકર ૧૫૧

અવિત્ર

માર્કેટ બદે રવિશંકર રાવળ ૧૫૩
ડૉ. હરિપ્રસાદ જનરાય દેસાઈ ૧૫૭
ગાંધી અઠરિયાં [આપકથા] ચન્દ્રવર્ધન ચીમતલાલ મહેતા ૧૬૫

વાર્તા

ઈમાન અને હતાશ 'સારંગ' ખારોડ ૧૬૬

લેખો

નતકમાઈથી બહુતર [સામયિક વિચાર] મ. મો. મુ ૧૫૨
આવની પેટીનું આરોગ્ય " " ૧૫૨
લીલા-છાપ " " ૧૫૬
સર્વાશસન [ચિંત્તાસનો-૨] દામુભાઈ શુક્લ ૧૬૦
હાકાર અને મળતે થર અમૃતલાલ પ. પંડ્યા ૧૬૨
પ્રેમિનિગ [શિલ્પી જીવનમાં વિજ્ઞાન-૩૭] ન. મ. શાહ ૧૬૬
ગજઆદ વામુદેવ બદે ૧૭૦

વિભાગો

અંગ્રેજીસન : દસહાથ [આસપાસનાં તહેવાર-૧૮] ૧૭૨
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં ૧૭૫
પત્રગિત્ર વિભાગ ૧૭૮
રિફ્ટ-સંગ્રહ [૧૦] ૧૮૦
માધુકરી [સાલિગમળી; ટપુળ લાઈટ; સાદસ; મગફળી.] ૧૮૨
દેવડ [આસપાસનાં ધર્મા-૫૨] ૧૮૨
આ ગ્રાસ દાદિલાસમાં [ન્યક્તિવિરોધ : સર રોનાલ્ડ રૉસ] ૧૮૬
ઉલ્લું પાનું ૧૮૭

ચાલકોને

કોઈ આકરિષક કારણે એક મોડો ન થયો હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી તારીખે જવાર પડે છે; એટલે કે આરસામાં એક ન ગમે તો તરત તેની ફરિયાદ કરવી. નકરખાતે ગ્રામ પચેજા અંગેની ફરિયાદોને, આગાંરી પાસે નકલો હોય છે ત્યાં સુધી તો પહેલેથી જણાવો અને પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ એવા ગ્રામ પચેજા કાઈપણ એકો જાણવાઈ કરી આપવાનું કંઈ બંધન આમારે માથે રહેતું નથી.

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તંત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક: બાબુભાઈ પાટલાઈ રાવન મુદ્રણ-પ્રકાશનપાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમરાવાત નારિંડ રૂક્મ સર્વિશ, જાણી પદરેમમાં શ. દા. અથવા સિ. ૧૫ છુટક નકલના વેાર આગા

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપીયાર્થથી રક્ષિત છે

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી દાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારે ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બબદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (સામતીય થોગાગ્રમ, મુંબઈ-૧૪૫) સામતીય બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું અને થું કહું કે-થોગ જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની દાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “સામતીય બ્રાહ્મી તેલ” અને “દરેક રીતે માફક” આવી ગયું છે અને મારી વધોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તાત્રય મેંચેર

વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, મેન્ના વેલ્થ બોર્ડ એસોસીએશન,

મેન્ના ફાયરવૂડ હામોર્ટલ એસોસીએશન

સેક્ટરી, મેંચેર સર્વિસ એજેન્ટ એસોસીએશન

ધી

ઇન્ડિયન ગ્લોબ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

આગ, અકસ્માત, જિંદગી, મોટર, દરિયાઈ, વર્કમેન્સ કમ્પેન્સેશન વગેરે સર્વ પ્રકારનું વીમાનું કામકાજ સર્જન શરતોથી કરવામાં આવે છે.

વીમા-કામ માટે

લાગવગ મરાવતા ઉત્સાહી કાર્યકરોને મંતોપકારક મહેનતાણું પોતાની લાયકાત દર્શાવતાં મળી શકે છે.

એજન્સી-કામ માટે

પ્રતિનિધિત્વ અથવા જરૂરી સાહિત્ય માટે

લખો યા મળો:

ધી ઇન્ડિયન ગ્લોબ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.મિટેડ

હેડ ઓફિસ : ૩૧૫-૩૨૧, પ્રોસ્પેક્ટ ચેમ્બર્સ, હોર્નબી રોડ, કોલ, મુંબઈ-૧

હે અંધકાર!

અમિત

બહોરી રે છે તેજનાં કાંચનાર :

તો મ્હંકે છે મધુર નિશિગંધા યજ્ઞ અંધકાર.

હે અંધકાર!

તારાં મઠા ગોરવથી અભય-
અંધારમાંથી છુતિને પથે જવા-
મેં ઝંખના કે ક્રોધ વારંવાર.
એ સર્વ હેલના...

ને તોય,

હે પ્રિય સ્વપ્ન સોના!
પ્રસાન્ત તારાં સપ્નાં રહસ્યનાં
તેં તો હિયારી દીધું છે કુવારું.

મેં તેજની સહિતું ક્રોધ દર્શન
ત્યાં રૂપ છે રંગીન...

ત્યાં મધુસ્વર
આમંદમાં ગીતનું નિત્ય વર્ષણ.
તથાપિ એ તેજ યજ્ઞ જ તે બની
રહેં અરે સીમિત દષ્ટિ નેયની,
ને શબ્દના નુપુરના ભયદી બનિ
ત્યાં મીનના સ્પંદનને પિઠાનવા
મારાં નહીં ભગત કણું.

રે ધણું
ધણુંય એ તેજ મહીં લણા યજ્ઞ
અદીઠ તે ભય રહી, અલક્ષ્ય.

રાનેન્દ્ર શાહ

તારે નહીં સીમ...

ન લિખ વર્ણની
સોહામણી ચંચલ કોર્પી છે કલા.
અવર્ણનીય હે!

તું સ્વેજનાં ભ્રમિત અનંત વિશ્વનાં
દર્શીતો, જે પ્રગટે પ્રતિભલ્ય;
દિગ્દાશથી ત્યાં યજ્ઞને અગાધિત
મારાં રમે લોચન રક્તિપૂર્ણ.

તારે નહીં મર...

તથાપિ સૃષ્ટિનાં
સો પ્રગ્ભોની ગતિ ફરુવાર્ય જે
અધાત્મ્ય એના લપ સંગ છેદ્યા
મદ્ય જે અંતર તાલે દે રહે...
એ કંપનાની અનુચિત શીઘ્રિય.

રે શાન્ત આનંદની સોમ્ય મુતિ ઠો
આ સર્વથી થે પણ કે વિરોધ—
તેં પદમની ભીતરના પ્રદેશના
સુગોષ્ય મારે મ્હલ રૂપ જે નહીં
તેનું મેં તે દર્શન છે મને દીધું
તારું કણું ગોરવ હે હિયારું!
હે અંધકાર!

૧૯૫૦

બુગદામાંથી પસાર થતાં

• મોહાલાલા •

સન્મર્તે આ ગિરિવર, અમે ભવ્ય અટ્ટાલિકાઓ;
તારા બેટા નદ યજ્ઞ વહાવ્યા જ વિદ્યુતપ્રવાહ;
તારાં ધંધી, ગગન આમ આ વેગીલાં વાલુચાનો;
તારી બહોળી પ્રકૃતિ, નગરો શોભીતો કે આમારાં.
તારી પૃથ્વી ઉપર નકશો ફેરવીએ મનસ્વી,
વૌંધી પહાડો તુજ નીકળીએ તીરે જેવા તરસી;
પૂરો સિન્ધુ, ધરતીઉરથી વારે ખેડ્યાં કુવારે,
તારાં મુકાં રણ રસગવા હામ હેરે અમારે !

કાલે જન્મ્યો મનુ નિકસતો વાગનેથી વિરાટ !
બાપી ભરી ત્રણ છુપનામાં વર્ધતો આ આકાશ,
તારા મત્સ્યસ્વરૂપ સરખો એકથી અન્ય પાત્રે
થાતો ન્યસ્ત કણ્ણસાધુમહી, દીર્ઘથી દીર્ઘ ગાત્રે !
આકાશો શો સહાર મનુથી; તું તદા ક્યાં જ હોશી !
કે, ત્યારે એ મનુસ્વરૂપમાં હે પ્રભો, તું જ રહેશી !

પ્રમશામ

પ્રશાન્ત-નીરવ

• પૃથ્વી •

અખંડ રમણા બહો હલેન ફરી નિશ્ચે મથા !
આનેત નસનારલા ધુમરતા ફરે ફરી;
સદેવ મરીચિ ક્રમે ગગન; ધૂમી પૃથ્વી રહે;
વહે અનિલ; નીલ આ નલ ધરે નવા રંગને;
ખાલે મુકલ; સૃષ્ટિની સકલ મીઝ, રે ધૂલિનો
કણ્ણકણ ક્ષણેક્ષણ રિયર લહે પરિવર્તન;
એ સગીર મંદમાં ક્રુણત પીલતાં પુષ્પદલી
પ્રતિક્ષણ ધરિની નમ્યતર રૂપ ધારી લસે.

અહીં અખિલ કિંતુ છે પ્રખર શીખ-મખાલ્લ શું
પ્રશાન્ત-નીરવ; પ્રયંત્ર નય ભીમિ-વેગાગની
એકે ડમરી; વાયુલ્હેર સમ સદગ સંવેદનો
ન કે કયલોં બેઠે; બહુ જ નસ સન્મર્તમાં મુછિત !
અને અર્હાતલો પડેલ મુજ સ્વપ્નનાં દર્શ સો
પથેપથ મહી રહે બીપણ નિશ્ચ-ઝંઝાનિલ !

શ્રીકાન્ત માલુદીકર

૮. અંધકારનું ગોરવ ગાતા આ કાવ્યમાં, પ્રકારને અંધકારની સરખામણી કરીને
સૂઝમાં બે વક્ષનાં પ્રતીકથી સૂચન મૂક્યું છે. પછી કહે છે મેં તો 'અંધકારમાંથી પ્રકાશ-
માં જન્મ'ની ઝંખનાએ કરેલી; પણ એ અનહેલનાને અણકાર્યા વિના તેં તો તારાં
રહસ્યનાં દ્વાર પ્રેમથી મારી આગળ બોલી દીધાં. તેજની સૃષ્ટિ કલે સુંદર હોય,
પરંતુ એના પ્રકાશ વડે આંખની દષ્ટિ મર્યાદિત પણ બની ભવ્ય છે. ને યણી અદીઠ
વસ્તુઓ પરખ્યા વિનાની રહી ભય છે. એને મુશ્કેલી, હે અંધકાર, વારે નથી મોઢ
સીમા, કે નથી મોઢ સોહામણી ચંચલ કલા. તું તો સહેજમાં અનંત વિશ્વના ભ્રમિત
દેખારી રહે છે. અને તેથી થે વધુ તો એ કે, પાંપણની પાછળના અંતરતમ પ્રદેશ-
માં કુપાએકું પડેલું મારું સાચું મૂળ રૂપ તેં મને ખતાવી દીધું. ૮. 'બુગદામાંથી
પસાર થતાં' એવા સાદા મધાળા નીચે, રેવલેની મુસાફરીમાં નવરે પડતાં દરેક
પરથી આવતા વિચારો દર્શાવ્યા છે. તેમાં માણસે, બહેન ઉચ્ચરની સૃષ્ટિ સામે હોડ
મોઢી હોય તેમ, પવેત, નદી, આકાશ, કુદરત, બધે થોભીના પુરુષાર્થ વડે જે સમાન સૃષ્ટિ બની કરી છે તેનું વર્ણન છે. આમ, જનમમાંથી
વિરાટ થતો માણસ શું ત્રણે ભૂમીને બાપી ભરી અને પછી પ્રકાશ કર્યો છે કે બધાં આકાશો માણસથી બાહ્ય થયાં હશે ત્યારે કે પ્રકાશ
ક્યાં હશે ? કે પછી એ માણસના સ્વરૂપમાં જ તેં સોદી રહ્યો હોયશ ? ૮. 'પ્રશાન્ત-નીરવ' લાગતા ગીમના પ્રખર મધ્યાહન વિસદ
આલેખન કરતા આ કાવ્યમાં એ શાંતિની પાછળ રહેલી એવી જ પ્રખર મોઢ કલિતિની ઝંખના આલેખી છે. —કેનાવાના બધારની આકરી
અલગભુગમાં બારે મેઘ તોડી પાડે એવા ઝંઝાનિતની આપણે ઝંખના કરીએ બીએ તેની.

(મે ૧૯૫૦) ૧૧૧

વૈદ્યશાસ્ત્ર વિશ્વવિદ્યાલયે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં મદદ કરવાની યોજના ધડવા માટે એક સમિતિ નીમી છે તે સમિતિ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ ફરજિયાત ફોર્ડ ભરતું કામ સોંપી આપી તેની કમ્પાઈમાંથી અભ્યાસનું અર્થ કાઢવાને માટે વિદ્યાર્થીઓ માટે રબ્બ કરશે. આવી ભતની યોજના અતિ આગવની છે.

અમેરિકામાં તો બધી જ યુનિવર્સિટીઓમાં લગભગ સાઠ ટકા ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અભ્યાસ માટેનું અર્થ પોતે જાતે કોઈ કામ કે કોઈએ કરીને મેળવી લે છે. આ બધા જ કાંઈ બાસ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ નથી હોતા. સાધનસંપત્તિ ભાવપિતાના સંતાનો પણ (કોઈકાઓ તેમજ ડોકરીઓ બંને) માળાપાને ભારૂં પચાનું ચોગ્ય ધારતાં નથી અને કામ કરીને પોતે કમ્પાઈ અભ્યાસનું અર્થ કાઢવામાં મોરબ માને છે. હોટલોમાં, જિંદગીમાં, બાનગી ઓફિસોમાં, છાપખાનાં-ઓમાં, છાપાં વેચવામાં, વરકામમાં, નાના દુકાનમાં મદદમાં, ડોકરા સંભાળવામાં ને જોવા અનેક કામોમાં કુદરતે ને રત્નનો સમાવેશ થાળી તેમજે કામગીર અને ત્યાની પ્રભુ પણ પુરણી છાપા આપે છે. કાચગના કામ-કારે, મદદનીશો, વરકામના નોકરો, બાળકોની અમુક-કલાક માટે સંભાળ લેનારો, વગેરે પ્રકારના ધંધાકારી ત્યાં અજા હોતા નથી અને જેટલા છે તે બહુ સેવા દોષ છે. એકલે આવાં કુદરતે કામ કરનારાં સ્વર્ગ પડે છે અને તેઓ ભણેલાં હોવાથી તે સારું કામ કરે છે. આમ, બંને પક્ષને ફાયદો થાય છે.

આપણા દેશમાં સામાન્ય-કોલેજોમાં ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે કેટલીક ગ્રાન્ટી સંપત્તિ રાખવામાં આવી છે, પરંતુ તે બહુ ઓછી છે. એના કરતાં પછી વધારે સંપત્તિ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની હોય છે. રોકાવસિષ્ઠ તો અભ્યાસમાં જે કોઈ ને બંધે આવે તેને માટે દોષ છે. પરિણામે સંપત્તિભંધ વિદ્યાર્થીઓને, આર્થિક અવરોધના ન હોવાથી કમ્પ અભ્યાસને કાલ જાતે કરવો પડે છે. અમદાવાદની એક ખાનગી શાળામાં એવી પ્રથા હતી કે, માધી વિદ્યાર્થીઓની ગારિફની માત્ર દેશગારદરે ન હોય, અને ફીને ફિવર્સ બાળકો તેમજ પાસેથી ફી લઈ આવી કે ગ્રંથો-આપી, એ દેશગારદર માત્ર કે વિદ્યાર્થીઓ ફી હોય એ બીજીની નમરમાં તેને દલો

પાડનારું છે. પણ ખર્ચ કે વિદ્યાર્થીને જ બાન થયું તેથી એ માધી બહુવામાં માનદાન છે.

એ સ્મિતિ લાખવા માટે વિદ્યાર્થીને કામ આપવાની યોજના બહુ આવશ્યક છે. શાળા અને કોલેજનાં કામ, માસુખાનનાં ધરો, કુકોરો, હાથીકાલો, દેસરે, બેન્કો, ઓફિસો, છાપખાનાં, મોરબર તથા નાના ધંધાનાં કામ, વેચવેર ફરીને વેચવાનું કામ વગેરે અનેક કાર્યો વિદ્યાર્થીઓ પોતાના કુદરતના અને લાગી રત્નના સમાવેશ કરી શકે. હાલ પણ મોટરબસના કંડકાર, ચેકર, સુક્રિયર, કુકોરો દિલ્લખલિતભાજનાર, મિત્રોમાં ચેક-પ્રેસર, રેડરની સાલુ વગેરે વેચનાર, છાપાં બેચનાર, એવા અનેક ધંધા કરનાર વિદ્યાર્થીઓ આપણે અણુવામાં છે. તેઓ આ રીતે પોતાના અભ્યાસનું અર્થ કાઢે છે. પરંતુ ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓને કામ આપવાની વ્યવસ્થિત યોજના કરવાનું અને તેની જવાબદારી લેવાનું યુનિવર્સિટી અગર કોલેજના સંચાલકોને માથે હોયું નેહ્યો. આવી શાળા વિચારશું તેને વ્યવસ્થિત રચણ આપવામાં આવે તો કણુ વિદ્યાર્થીઓ માટે કમ્પ શિક્ષણને પ્રબળ થઈ શકે.

વિદ્યાર્થીઓને કામ આપવા ઉપરાંત છાત્રાલયોનાં, કોલેજના અને બહારનાં અર્થો કામો કરવામાં આવે, નોકરો વગેરે કરી કરી પેતપેતનું કણુ કામ વિદ્યાર્થીઓ જાતે કરી લે એવી પ્રથા કરવામાં આવે, તો પણ અર્થમાં બચત થવાથી માત્રપિતાને આર્થિક બોલે એકા યાચ અને વિદ્યાર્થીઓને રચાચવને પાઠ મળે. આવારે છાત્રાલયો અને કોલેજમાં નોકરચાકર, આપણી, ગિનજાની, કોઈલેટ, પોચાક વગેરેમાં મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ અલ ઉપરાંતનાં અર્થ કરે છે. આમાં પણ વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ લેવાય, નોકરચાકરની મદદ જોવી થાય, આવાપોષામાં વધારે સાધક રખાય અને ફેસોઈ આ ઉપર દેખ-રેખ રખાય તો કેટલીક બોલે કોણ થાય. અત્યારે જે સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેમાં ગંધર્ગ વર્જનાં માત્રપિતાને પોતાનાં જાળકોને કમ્પ શિક્ષણ આપવાનું, આર્થિક દલિલે, લગભગ અસકય નેહું બની ગયું છે.

કોલેજ વિદ્યાર્થીઓને રચાચવે માનવીને માત્રપિતાને આર્થિક બોલે દલો કરવાની વગેરે શુનિવર્સિટીની આ યોજના બધી શુનિવર્સિટીઓએ અખવાવવા નેહી છે.

ગયા માસના ત્રીજા અઠવાલિયાગ અમદાવાદમાં શરીરિક શિક્ષણનું ને આરોગ્યના પ્રશ્નવિષય વિચાર કરવા માટેનું પરિષદ ભરવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગે પ્રદર્શનો ઉપરાંત અંગબજના, કલાત્મકા લકરી તાલીમના અને એવા બીજાં અને પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતા, જે વિદ્યાર્થીઓની કિરત, અનોદર અવરોધવાના ને જાણી તાલીમના સુંદર દશાવરૂપ હતા.

પરંતુ આ બધા પ્રયોગો અને સમારંભે છતાં ગુજરાતની પ્રભુત્વ સામાન્ય આરોગ્ય અને શારીરિક વિચાર તથા બજા બહુ અલે તોષકારક છે એવું, એ પરિષદ પ્રસંગે કાલ રહેલા દલોરો વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓને રેખાવ ઉપરથી સદબંધ અણુ આમ હતું. આપણા પ્રાંતની જીજ્ઞસી પ્રભુ બવા સામ પ્રત્યે એકંદરે હકારની શ્વિત પ્રકાર છે. આવા સમારંભોથી કલાત્મક શરીરિક ને હતાદ બન્યત થાય, પરંતુ ત્યાં કુપ આપણી રહેલીકરણીના ધોરણમાં ફેરફાર થાય નહિ, આપણી સુચનારો નબ નહિ આપણને આગરક અને હાકમારી લેવાનાં વધારે દેવ ન પડે ને શરીરની નબજાઈ ને નાણુકામમાં મદાઈ માનવાની આપણું મનોશ્વિત બદલાય નહિ ત્યાં કુપી આપણું શારીરિક સ્થિતિ સુધરવાને સંભવ નથી.

લકરી તાલીમ માટે પણ ગુજરાતનું પ્રભાવ નહીં જે કેટલાક દેશી પ્રદેશોક દળ માટે બરની કરવાનું પરિણામ આપણુ પ્રાંતમાંથી લગભગ શુન્ય આવે છે.

બધામાં, પેચાક, ખેરાક, સ્વચ્છ દવાં પાણી, એ બધાં સાધનો છે. સાધનો તો શરીરિક વગેરે અને શરીરનું અવરોધ પહોંતી તરફ આવી રેકવાની શક્તિ અને શારીરિક શ્રમનાં કાર્યો માં લાગ્યા સિવાય કરવાનું શક્તિ છે, એવી શ્વિત આપણી જીજ્ઞસી પ્રભુમાં જળવાની નરર છે. ક્રાણમાં અંદર કોલેજમાં બહુલી બાળકો નાણુકામને નબજાં શરીરને સુંદરતા મળે છે, અનારોગ તળિયત ને કોણ ખેરાકમાં મદાઈ માનેરે એ તેગની મનોશ્વિત ફેરવાવાની નરર છે અત્યારનાં નાનાકાર શરીરનાં, ક્રિકા ચલેકો નાં, નરજામાં શારીરિક નરજા, ગાળકાંજક સુચકશુવતીઓ એકંદરે તો ગુજરાતની ગુજ પ્રભુના આરોગ્ય વિષે ચિંતા ઉપરે તેવું છે (અર્થાતિધર)

—મ. ગા.

માર્કેડ ભદ્ર એમ.એ.

ગુજરાતના
પહેલા
કલાપદવીધર
અને

વડોદરા યુનિવર્સિટીના કલાવિભાગના નિયોજક

લેખક

રવિશંકર રાવળ

શિક્ષણ અગત્યનાં માન્યતાં હતાં તેમાં આવનગરના શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીબંધનનો ફાળો નોંધપાત્ર છે. ત્યાં શ્રી નાનાભાઈ બદે સાહેબ સંખીત અને પછી ચિત્રકલાના અભ્યાસક્રમેને બીજા પદવીધર શિક્ષકો જેવા જ આદર અને સન્માનથી અપનાવ્યા હતા, એમાં ચિત્રશિક્ષક તરીકે ગુજરાતને રેખચર્ચા ચિત્રોની મોટી હારમાળા આપનાર શ્રી ગોમાલાલ શાહ પર તેમની પરંકળી જોતરી લગી; અને છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી એ સરેરાશ બંધ થવા છતાં પણ શ્રી ગોમાલાલે સોરાષ્ટ્રની ભૂમિને અપનાવી સોરાષ્ટ્રમાં ચિત્રના વિદ્યાર્થીઓ અને સોરાષ્ટ્રનાં માનવજાતોને પોતાના સાધનાશ્રેત્ર બનાવ્યાં છે. એમની પાસે આવેલી વિદ્યાર્થીઓની પહેલી હકોળમાં ભાઈ માર્કેડ ભદ્ર અને ભાઈ વિનાયક પંડ્યા હતા. સંરંધાના અભ્યાસક્રમની કપરાંત એ બંનેએ તે સોના-ભાઈના અંતેવાસી બની કલાના વિદ્યાર્થી બનવાનો અધિકાર મેળવી લીધો. એ બન્ને (૧૯૩૩માં) પણ માર્કેડના હાથમાં વર્ણુમેહ અને રેખાંકનમાં દહતા અને સુરેખતા હતાં.

વિનિત (એ સમયે મૅટ્રિક નેટર્થ નોંધાયું) પૂર્વે કરી તે મુંબાઈની

દેશમાં ગરબીસ વર્ષમાં ગુજરાતના નુદાનુદા આગમાંથી કલાની સાધના કરતાં અનેક યુવક-યુવતીઓએ આખા ભારત-વર્ષમાં ગુજરાતની સંસ્કારપ્રિયતાને નવી પ્રતિષ્ઠા અપાવી છે. એ કાળે સરકારી તંત્રમાં પાઠ્ય યુગ્મની ગદ્યારને કોઈ પણ પ્રયોગ કે કાર્યક્રમ બગાડો અથવા માંધલ ગણાવે, એવા વખતમાં એ શ્રેયી સંસ્થાઓએ સાધના શિક્ષકસમુદાયમાં કલાકારનો સમાવેશ અને

કપર : (૧) બાળકોના (૧) અને હિંદી વિદ્યાર્થી; (૨) હૈન્ડરેલેસન લાકસના રેસિડેન્ટ ડિરેક્ટર મિ. ફેરિસ; (૩) એમ.એ.એ. વિદ્યાર્થીની; (૪) સીડિયા વિદ્યાર્થી; (૫) મરાઠીના વિદ્યાર્થી; (૬) મોમાં જુનીવાળા શ્રી માર્કેડ ભદ્ર; (૭) ફેરિસના વિદ્યાર્થી; (૮) એમ.એ. વિદ્યાર્થીની; આગળના ભાગમાં હસતા એકલા છે ને પાસ્તિનાનના વિદ્યાર્થી શ્રી અલી; નેની તરફ પાછળ નોંધેલા એમ. વિદ્યાર્થી

કચ્છ : એક રહેત
દાબી બાબુ
ગામનાં સાતકા
અમેદિસા ગયા પદે
લાં કરેલું સોરાપૂત
અબાનું એક ચિત્ર

નિશ્ચિ કાઠિયાવાડના બીજા પાત્રો
દાબી બાબુ : ૧૯૬૬માં પાત્રો લેખન
જગમી બાબુ : ગામડાનાં બાઈબદેન

રૂઢી જોવા આડે માલેડા-
યા, અને ધરના સંતોષો
કહ્યું હોવા ઉતાં થણી
ધગસ અને ઘેરેથી પાંચ
વર્ષનો અભ્યાસક્રમ પૂરો
કર્યો (૧૯૩૭). તેમાં લગ-
ન કરેલ વર્ષ તેમના કામ-
ની કદર રૂચે તેમને છનામ

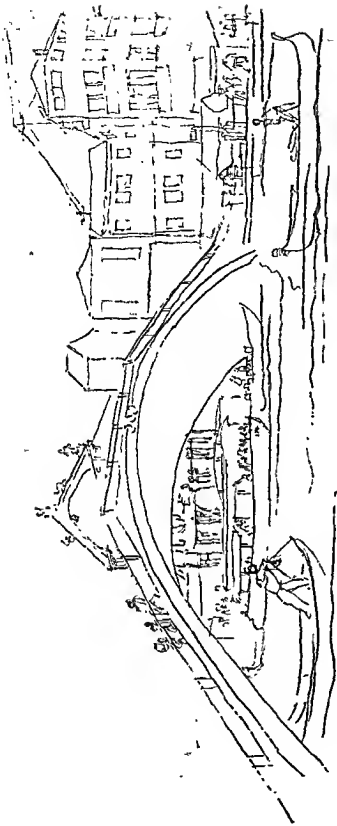
કે રકોરકસિય ગમી જતાં. પ્રિન્સપાલ કેપ્ટન કોર્મોગનની તેમના
પર કૃપાદષ્ટિ હતી, અને તેમનું તે વખતનું એક ચિત્ર 'શિક્ષકશાકતિ
મુલાઈના પ્રિન્સ જોવા વેલ્સ રમુચિયગમાં ખરીદાયું પણ હવે.

૧૯૩૮માં તેમણે અને તેમના સહાયકાથી વિનુમાલ રૂંદવાએ
બાબનગરના નવા બેધાએલા 'નરશીન રંગભવન'નું બાલકરણ દાખમાં
લીધું અને એટલી નાની કચરે એ બે લઠ્ઠીએ તે કામમાં હાથે દાથે

ને કપચોનનાથે ને રંગવિધાનો કપો છે તે ધન્યવાદને પાત્ર કરે છે.

તે પછી સાહસિક ગાઉડ બહે કામ શોધવા દિલ્હીની ફેરો કર્યા

કપર : 'ઈન્ડિયન સ્કાલ્ડસ ઓફ ફિનાન્સિયલિટી'ના પ્રવેશદારે શ્રી ગાંધીજી ડાબી બાજુ : શ્રી બટની રોકેચની રાક્ષિ હાથપતા, પરભાર્યા ફાક્ટનપેનથી કરેલા બે રોકેચ : તે પેશા આકુ છે તે : લેનીસન દેરેચ અને કહર બાપો રેચા પેલા હરિજન કૈદના પ્રાચીનામંદિરના કપરના પુરગટમાં હરિજન સંતોના આક્રિષ્ટ કર્યા. આ કાર્યની ત્યાં એટલી સારી ઠાપ પડી કે તે પછીનાં યુદ્ધનાં વર્ષો (૧૯૪૦-૪૧)માં યુદ્ધ સમયને ભૂંને ફંગળગણા અથવા રૂપલોપના (ફોર્મલેશન) કરનારી સંસ્થામાં કૅપ્ટન સોલોમનના હાથ નીચે કામ કરવા માટે તેગની વરણી થઈ. ત્યાંથી કુટીને મુંબાઈ આવીને તેમણે પોતાની રેવન્યુ પ્રશ્નિતરીકે એક ધંધાર્થી (ફોર્ગસિયસ) કલાશુદ રાઠ કહ્યું અને વેપારીઓ તેગજ સીને-કપનાઓ માટે પ્રચારચિત્રો, અક્ષરપાટીઓ અને બીજાં ધણી ભવનાં કામ કરવાડયાં. કપરાંત, ૧૯૪૦-૪૧માં, મુંબાઈની આઈ સોસાઈટી ઓફ ઇન્ડિયાના મંત્રીતરીકે કામ કરીને તેમણે ધણી કલાકારો સાથે સંપર્ક અને મેત્રી કેળવ્યાં.

પણ આ બધું છતાં ચિત્રને લાગવા જ કરવું હતું કે હવેનો યુગ વિશેષ તાલીમ અને અનુસવની અપેક્ષા રાખે છે અને તે અપેક્ષા એવી સંસ્થા દિદમાં નથી. આથી એમણે અમેરિકા જવાનો સંકલ્પ કર્યો. તે માટે આરંભમાં એકણે શુદ્ધરેચોએમદ કરવા વચન આપ્યું હતું, પણ પાછળથી તેઓ વિમુખ થયા. છતાં અંતી નિરાશ ન થતાં તેમણે તો ડગ ધક્યું તે પાછું ન જુરેરું, ને સારી આતકવાળો ધંધો મૂકીને પોતાના જ સાહસ પર તે (૧૯૪૬)માં અમેરિકા ગયા, જ્યાં મુરદ (ભૌત) ચિત્રો અને ક્રેશચિત્રોના ખાસ અભ્યાસક્રમે ફિનાન્સિયલિટીની 'વેનિસલવાનિયા ઓફેરેમી ઓફ ફાઈન આર્ટ્સ'માં પસાર કર્યા. ત્યાર બાદ ૧૯૪૭માં 'આર્સ ફાક્ટ-ઈન્ડિયન(મેરીઆન. વેનિસલવાનિયા)માં રહેહર તરીકે તેમની ચૂંટણી થઈ. આ સંસ્થાની અમેરિકા તથા યુરોપમાં એટલી જાણી જાગ અને પ્રસિદ્ધિ છે કે તેમાં જવાતેવાને પ્રવેશ મળવો બારે મુરકેત છે. 'આર્સ રહેહર' હરે તે માણુછની કક્ષા માટે ત્યાં કોઈ પ્રશ્ન હરે ન નહિ. એ સંસ્થામાં તેમણે સૌંદર્યસ-સાસ (Esthetics) અને કલાદર્શન(Art appreciation)માં પહેલું વર્ષ પૂર્વે કર્યું અને પછી એક વર્ષ 'ફિનાન્સિયલિટી મ્યુઝિયમ રહેલ ઓફ ઇન્ડિયન આર્ટ'માં પ્રચાર-ચિત્રકલાના નિર્માણમાં એક વર્ષ વિતાવ્યું. ફરી તેમને આર્સ રહેહર થવાની વડ મળી અને કલાશિક્ષણ તેમજ પાઠ્યાલય ચિત્રકલાની પરપરોનો ફાઈન અભ્યાસ-ક્રમ પૂરો કર્યો. આ રીતે બે વર્ષનું કામ થયા પછી જ ત્યાં M.A.

મોટર ઓવર આર્ટ (કન્સિસલ) જાન્યુઆરી પ્રમાણપત્ર મળે છે. હર વર્ષે તેમાં સપ્તક મળ્યા ૩૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓની અરજીઓ આવે છે અને તેમાંથી માત્ર ૩૦૦૦ નવ પસંદગી થાય છે. આ પરથી બહારથી માર્કેટની સિફિનો આંક સમાન મળે.

આ બધી વિવિધ તાલીમથી 'વિજ્ઞાનદિક્ષા પ્રિન્ટ કલ્લ'ના તે સમાસદ થઈ રાખ્યા, ને હવે, વિદ્યોગ્રાહી, સિફ-રેકી, વડકટ (કાકુલેશન), ચીની પાત્રનું ચિત્રકામ વગેરેમાં આજુબંધિવિતાનું. બુદ્ધિશક્તિ તેમજે ઊંચ પ્રકૃતિમાં પણ ફી લી. ફિજીકલ-યામાં કળાના અભ્યાસોની પરિવર્ત ગણી હતી તેમાં હાલની આવી હતી, ને રસાનિક સંસ્થાઓમાં એકેજી વજતવ્યકિયત પ્રદર્શનો પણ કરી હતાં. ફિઝીકલ રિડિયોના કેન્દ્ર પરથી રેડીયો-ગ્રાહીના પ્રવક્તા પ્રયોગો પણ તેમજે ફરી બતાવ્યા હતા, તેમજ નવાંના સિદ્ધાન્તના સમાવેશથી દિલ્હી કળા પર વાર્તાલાપ પણ આમર હતા.

કલાશિસ્લેખો આ ક્રમ અભ્યાસક્રમ સંપૂર્ણ કરી તેમજે પુરો-પની સર્વ શૈલીઓ તપાસવાને હાંમે પ્રવાસ કર્યો. તેમાં ડરહેડ, હોલેટ, રાન્સ અને હરલીના ચિત્રાલયો તથા સંગ્રહરચાનો અને કળા-શાળાઓ તેમજે એકાદનાખ્યાં, આ રીતે તરફ વિદ્યાર્થીજન અને પછી વિક્રમશીલ વિદ્યાલયજન વિતાવી બાહ્ય માર્કેટ ફરી ગુજરા-તની કોવા કરવાનું મોઝ્ય રચાત મેળવ્યું છે તે એક સદ્ભાગ્ય છે.

તે એક ઉત્સાહી, સંકલ્પશીલ, નિર્ધયતમક જુદિના તરફ છે અને ગુજરાતની સાધારણ દેને સંસ્કારની સ્પર્શમાં આવ્યા નથી તેથી કલાની સાધના એકામપણે વધારી રાખ્યા છે; અને હવે તે તેમજે પોતાના તપથી મેળવેલા પ્રસાદના મોઝે ગુજરાતના ધાતિ કલાકારોને હાવી ને તેમજેના માર્ગદર્શન આપવાનું પદ લીધું છે. —એટલેકે વરોદરાની શ્રી સયાજીરાય યુનિવર્સિટીના કલાવિભાગના મુખ્ય નિયામક નિમણાયા છે અને કીન તરીકે સુધાર્યા છે; અને એ દરમિયાન કલાના સર્વ પ્રકારના અભ્યાસક્રમોની ચોખ્ખા તે કરી રહ્યા છે. તેમની નજરમાં કળાના આર્થિક તેમજ પ્રાગતિક વિદ્યાર્થીઓ માટે જુદાજુદા અભ્યાસક્રમો ને ચોખ્ખા રચના આલેખાઈ ચયા છે.

તેમજે થેતે હિંદની કળાને સાથે પરિચય પ્રથમ સાધી લીધા છે, અને આજના જગતમાં ને અનેક પ્રકારના કળાપ્રવાહો અને પ્રકારો પ્રવર્તી રહ્યા હોયેથી પૂર્ણ માહિતગાર છે. એટલું નહિ પણ સર્વ પ્રકારમાં તેમજે હાથ પછુ અજમાવેલા છે. તેમની વૈજ્ઞાનિક ચોખ્ખા, આકારો ને રંગોમાંનાં નવાં સંજિહાઓ, સાધનોના અભિવન પ્રયોગો ને વ્યવહારો, એ બધા ઉપરાત કલાકારો મટે તેમજે જીવનનિર્વાહ, જુદિવિહાર કે રસદર્શન એ પ્રત્યેક કલાકાર માટે નિશ્ચિત માર્ગો તૈયાર કરેલાં છે.

વરોદરા યુનિવર્સિટીના કળાના આવા પાઠ્યક્રમમાં પાટવચ્ચેલો પદવીધર કલાકાર હવે માત્ર મોઝો ચિત્રકાર નહિ રહે, પણ પોતાના સમાજમાં અને પોતાના વર્તુલમાં કળાની ચર્ચા, મીમાંસા, પ્રદર્શનો અને નિષ્ણેષો પ્રકટ કરી શકશે, રચાવી કે પ્રવર્તી શકશે ને કલાદ્વારા જનમંડલમાં નવી રસિકતા ને વિચારપૂર્ણ રચના તથા રચિતધાન-થી સંસ્કાર ને સુકચિત્ત રચાવના કરશે, એવી સુચ્છેષા સ્વકળ હો.

વરોદરાની શ્રી સયાજીરાય યુનિવર્સિટીમાં નવ ૧૯૫૦થી, હિંદજનમાં સૌ પ્રથમ એવા, ગૌરિક પાસ સચેલા વિદ્યાર્થીઓ માટે આ વર્ષને દિશોદર્શક થઈ ચશે. તે ઉપરાંત ત્યાં ચિત્ર, પ્રતિમા અને સિંદ્ધાત વિવિધ અભ્યાસક્રમો આર સંકલિત મોઝે, હિંદોગ્રાહી કે વગેરેની કોલેક્શન પણ છે. તેની તાલીમ નિષ્ણેતના ને આપશે. ચિત્ર-કલા ઉપરાંત ત્યાં સંગીતનો પણ એવો ન અભ્યાસક્રમ ચાલેલો છે એ અને વૈજ્ઞાનિક પણ માટે વિવિધ અભ્યાસ હિંદજનમાં એનીચેને સરનામે લખ્યું: મોઝો આર્ટ આર્ગેનાઇઝર, શ્રી સયાજીરાય યુનિવર્સિટી ગુબળાવ, યુનિવર્સિટી રોડ, વરોદરા.

૧૫૧ (મ ૧૯૫૦)

આ અંકના પૃષ્ઠ પરનું ચિત્ર જો.

લીથો-છાપ

છાપ-લિથોગ્રાફી અને આલેખનમાં ને વિવેક લખાય છે તે વિવિધ પ્રકાર પદ્ધતિઓથી છાપાય છે, એમાં ફોર્મોની મદદથી તેવી પ્રતિકૃતિ પતરા, પત્થર કે રમરકપર કરવાની, અને આમને તે આવૃત્તવારીક બિંદુઓમાં છોટી ને છાપ લેવામાં આવે છે, આમ, એ રીતે ચાર-પીએ ચળાઈને ત્રીજે હાથે ને છાપ મળે તેમાં મૂળ કલાકૃતિની અદર પ્રતિ કૃતિ ન અગત્ય મીલિકતાના બેરોની કૃષ્ટિને કદાચ રહી ન લય છે. પણ એવા પદ્ધતિઓ એવી છે કે માર્ગથી આપણને કલાકારની કલમની કે હરતકૃતિની સીધી ન છાપ મળી શકે છે: 'વડકટ' એટલે કે કાકુલેશનમાં, કલાકારે પથરને લાકડામાં ફેરવી કલાકૃતિ ઉપર સીધો કાચળ હાળીને છાપ મળી શકે છે; 'હમિઅ' એટલે ત્રાંબાના પતરા ઉપર લીખી અભિપ્રાયો રચાવે કલાકારે ફોટો કૃતિની પણ એ ન રીતે કાળ-છાપ મળે છે. એવી ન એક પદ્ધતિ 'લીથોગ્રાફી' છે. એમાં એક ખાસ બનાવટના કલકાર પત્થર કે જસતના પતરા ઉપર, કલાકાર એક વિશિષ્ટ બનાવટની યોગી પેનિસલ કે ટ્રેવીન વડે ચિત્ર આલેખે છે, ને તેના પર એવી ન થીકની શાહી કલાકારને છાપ હતાચા છે. પણ વરોદરાની યતાં 'વડકટ' અને 'હમિઅ'માં કલાકારને એક મર્યાદા ને છે. એમાં તેને પોતાની કૃતિ કેવી નીકળે છે તેનો દુનિદ્વંધ્ય પચાલે તેની છાપ ઉપર તૈયાર ન આવી શકે છે; ન્યારે લીથોગ્રાફીમાં તે પેનિસલ વપરાતી હોવાથી, તે ચોવરતો નય છે તે સાથે સાથે તેની નજર ને ફતિ વિકસતી નય છે; એટલેકે તેમાં મંડળણ રહેતી હોય તે તે સુખારતો નહીં શકે છે. 'વડકટ' ને 'હમિઅ'માં ઊંચ એક મર્યાદા એ છે કે તેમાં કેવળ નક્કર તીવ રંગોમાં ન બિતારી સમય છે; ન્યારે લીથોગ્રાફી પેનિસલ ને ટ્રેવીન વડે ચાલે. ઉપર પછા આલેખી શકાય છે અને ઉંચા હોય તે પીછા વડે પછુ કાઢ કરી શકાય છે. ઉપરાંત લીથોગ્રાફી તે આલેખાય ન છે.

પણ લીથોગ્રાફીમાં એક મર્યાદા એ છે કે આલેખવાને પત્થર, કલાકાર પોતાની ઉંચા મુજબ સાથે ફેરવી શકતો નથી. આથી મોટે ભાગે કાચળ ઉપર ખાસ ચોક્કસ ફોર્મ ને રહેતુ આલેખન પત્થર ઉપર ફોર્મ-ફેરવી કરી લેવાય છે. એમાં કલાકારને એક બીજે પણ લાભ છે. વડકટ વડે હમિઅની માફક, લીથોના પત્થર કે પતરા ઉપર તેને અવ્યવે ચિત્ર આલેખવું પડે છે; તે ન તેના ઉપર કાગળી છાપ સળી જોડે, પણ ફોર્મ-ફેરવી ઉપર કરે તે તે સળી ન ફતિ ચીતરી શકે છે, એ પત્થર પર ઉપરાંત અણી પડે અને તેના પરથી કાચળ હાળીને સળી છાપ બીતરે.

આ પછીની, ફોર્મ-ફેરવી કરવાની ને છાપ લેવાની કિયાઓ એક જ બધી અર-પરી, કાળકરમી, અને રેકનિકલ છે કે તેને સમભવત મોટા લેખ થાય. તેની વળી માઇ પાર વાત. હાલ અદી તે તેનો કદે એકલા પરતો ન છે ને માર્ગ કલાકારની મૂળ હરતકૃતિ પણ માન્ય અવધથી આ પદ્ધતિ સારા મળી શકે છે. આ અંકના પૃષ્ઠ ઉપર ફતિ એક લીથોગ્રાફી ને મળે છે.

‘દેરકે માણસ મહાન ન થઈ શકે પણ ઉત્તમ નાગરિક જરૂર થઈ શકે’ એ સૂત્રને સામે રાખી, ગરીબીમાંથી આપખળ, અભ્યાસ ને આદર્શભક્તિ વડે ઉત્તમ જીવનવિધાન કરનાર

The ultimate truth in man is not in his intellect or in his material wealth; it is in his imagination of sympathy, in his illumination of heart, in his activities of self sacrifice, in his capacity for attending love far and wide across all barriers of caste and colour, in his realizing this world not as a storehouse of mechanical power, but as a habitation of man's soul with the eternal music of beauty and its inner light of divine presence.

ગુરુજીજીવનનું અર્ક ગદ્યરૂપે તેના હૃદયેલખમાં કે ધનદોલતમાં નથી; પણ એનામાં દયાભાવ જ્યોત દોય, હૃદય પ્રકાશમાન હોય, રૂપાપેણ માટે દમેશમાં તત્પરતા હોય, તે ભવભાતના વાડા વચ્ચે તે વિશાળ પ્રેમભાવ વિસ્તારી શક્તો હોય; તથા આ જગત કેવળ યંત્ર-જનની જગતવદેરવાનું ધાણું જ માત્ર નહિ, પણ સૌંદર્યનું અનંત જ્ઞાન ગાતામાનવઆત્માનું નિવાસગૃહ છે તેમાં પરમાત્મા સતત પ્રકાશી રહેલો છે એવું તે જ્ઞાન ધરાવે; તેમાં જ તેના જીવનની સાદૃશ્યતા છે, (સ્વીન્ડનાથે આગવાદ સાહિત્ય પરિષદમાં આપેલા બાપજીવાંચી).

અ

ડૉ. હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈ

લેખક - રવિશંકર રાવળ

મદાવાદમાં ૭. ૧૯૨૦માં બરાએસી છઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ એક ચાદશા પ્રસંગ બની ગઈ. તેમાં ડૉ. હરિપ્રસાદનો ફાળો ખરેખર નોંધપાત્ર હતો. તેના દરેક પ્રસંગ બંધ અને લોકશોગ્ય કેળાવે તેની તેમને બહુ ધરાય હતી. સાહિત્ય પરિષદ માત્ર બાપજી અને નિબંધી વાંચવાનો મેળાવડો જ બની રહે એ તેમને મગતું નહોતું. રવ. રણજિતરામની ભાવના પ્રમાણે દેશના સર્વ સંદર્શકને નિઃસાથે એવો સાહિત્યનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. તે સમાયમાં સાહિત્ય પરિષદ તરફ જનતાનું બહુ ઝાણ આકર્ષણ હતું. રવ. રણજિતરામના પ્રયાસથી કલ્પાપ્રદર્શનો વિભાગશરૂ થયો હતો, તેથી ગાંધીજીને પણ કંઈક કામ મળ્યું. પણ ફાક્તર તે ગદ્યરચના કાંફી હતી. એવળે તે ગંગાજના સાહિત્ય તરફ ગુજરાતને બહુ આકર્ષણ હતું, અને હવિષ્યર ટાગોરને મોક્ષ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારથી તે તેમના કાંબો બહુ વંચાવા લાગેલાં. ખૂબ ગંગાજી તે કાંઈ બેપાંચ જાણે વાંચેલાં હશે, પણ એમની અંગ્રેજી ‘ગીતાંબલિ’ અને ‘બીન્ડો નેદ્ર’ (કેસન્ટ મૂન) તે સાહિત્યપ્રેમીઓ અને દૈનિકજિવનો ઉચ્ચશક્તિ વાંચતા. આવા જગપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય સમૃદ્ધનો ગુજરાતને પરિચય થાય તે ગુજરાતના સાહિત્યમાં નવચેતના આપે અને સાહિત્યનું ગૌરવ હોડા સમજતા થાય. એ વાત કાર્યવાહક મંડળમાં પ્રુથાઈ સીને ખૂબ ગમી ગઈ. પણ એવા ગદ્યપુરુષને આમંત્રણ મળ્યું આપે કે જેથી એઓ નકારી ન શકે. ડૉ.દેઈએ એ ગાંધીજી દ્વારા કરાવવા બીકું રૂપું. ગાંધીજી પાસે તે એ સગભર રૈન જતા. વાત સાંભળતાં જ ગાંધીજીએ કહ્યું, ‘કાળજ લખતાં ટાગોર આવેલો. તે જરૂર, પણ એ તે સમ્બંધી નેવા છે; એમનો નિવાસ, વાદન, સગવડો વગેરે

એમના મોભા પ્રમાણે થવાં જોઈએ.’ એ વાતનો તેણે પણ ડૉ.દેઈ કાંબો. ડૉ.દેઈના મિત્ર રવ. કણુશાંકર કુમેરજી બહે શ્રી સરસાદેવી એજ લાલ સારાવાળના શિક્ષક બન્યા હતા ને તેમના સંપર્કથી એ કુટુંબમાં વિદ્યા અને સાહિત્ય તરફ સદ્ભાવ જ્યોત થયો હતો. તેમણે ટાગોર વિષેની સાહિત્યસભાની મુશ્કેલી ત્યાં જણાવી. એ પરથી મુકદેવના કલ્પનાની સર્વ ચિંતા શ્રી સરસાદેવીએ કપાઈ લીધી અને ૧૯૨૦ની તા. ૨-૩-૪ એપ્રિલે મુકદેવ ટાગોરની હાજરી નીચે એ સાહિત્ય પરિષદનો ઉદ્બવલ સમારંભ સંપન્ન થયો.

એક તરફ ડૉ.દેઈએ મુકદેવને જગ મેળવી આપ્યા, તેમનીજી તરફ તેમની આગળ ગુજરાતની શાક્ષણિક સંદર્ભારિતા રમૂ કરવાના કાર્ય-ક્રમે પણ મોકલ્યા. રાખીબાગમાં મુકદેવ માટે જે સમારંભ રચ્યો તેમાં કન્યાઓના ગરબા ને બાળનિકોની મંડળી આ મોકલી. એકતારા અને જાનોની ધૂન આગલી હતી ત્યાં શ્રી સરસાદેવી સાથે ટાગોર એ ગાંધીજી આવ્યા. ફાક્તર તેમને બંધે દોરતા હતા. બનમંડળી પાસે ટાગોર ખૂબ જમા રહ્યા. ડૉ.દેઈ તેમને બનમંડળી અર્થે અંગ્રેજીમાં સમાનવ્યે અને ‘હુલ્કે કે ગુજરાતની જનતાના અંતરનો આ જ્ઞાનપ્રવાહ હંજીરુ જે સજન છે કન્યાઓના ગરબા જેમને તે ટાગોર પ્રસન્ન થઈ કહ્યું ‘એમને (ગરબા ગાનારીઓને) સાંતિનિકેતન મોકલો; હું સમ્બંધીની જેગ મારે ત્યાં સારી તેમની પરજીગત કસીસ અને ગંગાજી બાજાઓને આ ગરબા શી ખવાડી તેમને તરત વિદાય કરીસ.’

પ્રમજીવનની સાથે રસસાગ્રામી માટે ડૉ.દેઈને પ્રળપ સદાશ્વ હતો અને તેનું નુનજીવન થઈને પ્રલંકરી પોતાનાં રસપાત્રોનું સન્માન કરે એ તેમના આદર્શનિશ નિર્માણ પ્રયત્નો હતા. સાહિત્ય પરિષદનું (૧૯૫૦) ૧૫૭

કલ્યાણશીલ પ્રભાવના કલાસિક સહ સ્વ. પુરુષોત્તમ વિજયભાવજીએ પ્રકટ્ત મૂક્યું. તેના પ્રારંભમાં પણ ડોક્ટરે અમદાવાદનાં કલા-રંગોના અને નૃત્યાલોકોનાં ઠંઠા કરીને મારે ખૂબ કૃતજ્ઞતાથી બિજલાવકી કરી હતી. 'દિલ્લેશ્વરી'ના ચિત્રકાર ગજનલાલ ગારેતારની કલા, સોમનાથ બૃધર મિશ્રીના ચેદીકતાર વસ્ત્ર લાકડાનાં કાંતર-કાષા, અને સ્વ-સિદ્ધીશી રત્નકરજી તથા ગુણાલખની કારીગરીનો એમણે ખરિયસ આપ્યો; અને અમદાવાદની જગતિષ્ણાત મસ્તિષ્ઠેશ મિશ્રીને કારીગરી સાથે સદકાર્યકર્તાઓને પણ તે બૃહદ્યા નહોતા.

રાંગોરની પ્રસાદીને રસ લેવા અધીરા યુવરાત્રી યુવાનો અને વિદ્વાનો માટે આ સમારંભ લેણાં એક બીજે પ્રસંગ પણ રચાઈ ગયો. સુરતેવની સાથે સાન્નિધિવેતનના વિદ્વાન આચાર્ય સિદ્ધિમોહન સેન પણ આવેલા. તેમની અને કઠ્ઠણાશીકરભાઈની ઠીક થાં બેઠી. તેઓ દિલ્હી રાજે ભજૂતા અને કઠ્ઠણાશીકરભાઈ એકલ મુલક નભજૂતા, એટલે તે બંધી વાત દિલ્હીમાં જ કરતા. તેમને વિનય કરવાથી તેમણે રાંગોરનાં મૂળ બંગાળી કાન્યાવાત્રી દિલ્હીમાં સમભવવા માટે દમનીજ કરી. ત્યાં પહેલી જ વાર ધજાએ બંગાળી કૃત્યારણમાં કવિનાં કાન્યા સાંભળ્યાં. તેની સાથેસાથ વર્તાં સિદ્ધિમોહનસેનનાં પાર્લિકથી બધાને પરમ સંતોષ થયો અને ધજા બેગતા સાહિત્યકારોમાં સાહિત્યનું અભિનવ દર્શન પ્રકટ્યું. એ કવિવરનું 'સૌનાર તરી' કાવ્ય એ વખતે પહેલું સાંભળ્યું. તેની અસર એટલી બધી રહી મગેલો કે ધજા પાંચે પછી રહે લઈને સ્વ. મેઘાણી પાસે તેનો યુવરાત્રી ભવતાર કરાવી 'કુપાર'માં છાપેલો. એ આપા થે પ્રસંગ પછી હકીકતની ન્યા-તિજો યુવરાત્રી સાહિત્યમાં ઝળકી ને જ્ઞાતી સદિના સાહિત્યચલનમાંથી નવી પેઢીને નૂતન અવકાશ મળ્યો. બાઈ વિન્નયરાય વેલ અને સ્વ. બદાઈ કુમારપાદિયાએ તો પોતાના નવા શરૂ કરેલા માસિક 'એવન' પત્રમાં તે સ્ત્રીકાવ્ય પણ અર્ક. આ બધા પુલ્કયોતે થયા હો.

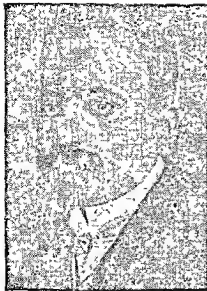
હરિપ્રસાદને આપીએ તો નરાયે ખોટું નથી.

એ પરિવ્રજ બૂલ સદૃશ ગણાઈ. પ્રદર્શનની મારી કાગળોની પણ

બધાને નવા પ્રકારની અને પ્રગટિશીલ લાગી. મારા મિત્ર સ્વ. હાસ-મહામહેએ પરિચયદો અલેખાલ આપતો ડોક્ટરે લખેલો લેખ તથા તેનાં કેટલાં-ચિત્રો પોતાના 'ત્રીસમી સદી' માસિકમાં ખૂબ વિસ્તારથી પ્રકટ કર્યા, તેથી અમદાવાદના કવિઓનાં કારાર માટે લાગણી વધી. પ્રદર્શન કપર એ સ્વ. હીરાલાલ પારેખને એક રિવેચનમાંથી લખી આપી તે પત્રબંધુમાં અમલેખ તરીકે છપાઈ. પ્રસિદ્ધિના કોળાથી એ આકું નામ નહોતું આપ્યું, પણ ડોક્ટરે તે વાંચી ખૂબ આનંદ દર્શાવ્યો ત્યારે મને ગ્રામ આનંદ થયો હતો.

પરિવ્રજના એ એક ગાસ સુધી મેં ધરમાં કે મારા કામમાં બધાન આપ્યું નહોતું. અમદાવાદમાં મારા ચિત્ર કામના ધરામાં હજુ દેખાયા નહોતા એટલે ખર્ચ તથા આવકમાં પણ ખૂબ ખર્ચનું પડેલું. કપરાંત થાક અને ઠનવરાથી પાછળથી લખિયત બગડી, એટલે નાઈલાએ થર બંધ કરી હું કુટુંબને લઈ ભાવનગર પિતાને આશ્રયે જતો રહ્યો. મોઝા વખતે પછી ડોક્ટર, સ્વ. હીરાલાલ પારેખ, શ્રી પ્રાણલાલ શ્રીરપારાએ દેસાઈ તથા મોલીલાલભાઈ વગેરે મારપાંચ મિત્રો સો-સાધના પ્રવાસે નીકળ્યા અને તેમાં ભાવનગરની મુલાકાત મોકલી, હું તો મિથાને હતો, બેતરણ દિવસ એ બધા ભાવનગરમાં મારે થયાં રહ્યા તેમાં બધા વધુ નિકટ આવ્યા અને તેમને સંબંધ મને એ વખતના અમદાવાદમાં લીલી લાડી નેવો કુખર લાગવા માંડ્યો. બીજી રીતે તો અમદાવાદ ત્યારે તો કેડું હતું તેને કવિવર રાંગોરના ન્યાખ્યાનનું આ વાક્ય ઉચિતરીતે લાગુ પડે છે, 'When the material makes itself too aggressive and furiously multiplies itself into unmeaning voluminousness, harmony of creation is disturbed and truth is obscured.' (જ્યારે ધનસંપત્તિનું બળ વધુપડતું થઈ જાય છે અને કોઈ અર્થ વિનાના પ્રમાણમાં તે અર્થરૂપ રીતે વિસ્તાર કરે છે ત્યારે સર્વ-નનું સ્વાસ્થ્ય બગડી જાય છે ને સાચું અલોપ થાય છે.) પ્રદર્શનના રિવેચનમાં મારા મિત્ર સ્વ. શ્રી. હરિલાલ શેઠે પણ નૃત્યાશંકી પત્ર (સપ્ટેમ્બર) લખ્યો હતો કે, 'અમદાવાદ સર્વને રસદીન થાય છે અને આનંદકંકરભાઈએ તો એ નંદેરમાં કબલ હતું છે, ગદાત્મા માંથી છ તેને રમણે ઠાડતાં અને આત્માસમર્પણ કરતાં કેટલે દરજ્જે રાખે છે એ મેંવાનું છે.' નવજીવનમાં તો માંથી છતા તત્સંભવેના લેખ માટે સ્વામી આનંદે ભારતમાસનું ચિત્ર કરાવી પ્રકટ હતું હતું અને તેની વાત ડોક્ટરે અનેક બંધપૂર્ક અનેક બંધપૂર્કમાં કરી હતી.

મારી બીમારી અને નિર્વાહ પૂરી માનકના પણ અસાવને જ લીધે મને અમદાવાદે હોટી દેવાનો પણ વિચાર આવી ગયો; એવામાં કલકત્તાના એલ્ફ્રેડમીનિયમના પેપારી જીવજીલાલ મેનનીના માર્ગોદાર શ્રી રામજીભાઈ હંસરાજનો પત્ર આવ્યો કે તેઓએ શ્રી મેરી-બાઈ અમરોન સાથે બીજે હેરાલ ધુવાનેલે લઈ બંગાળના પ્રવાસ માંડ્યો છે અને મારે તેમાં સામેલ થવું; તે સાથે તેમણે મારી બીમારીના અખર ખજૂરી યુગસંતાત કલાકારની અખર લેનાર એક વિરલ યુવરાત્રી તરીકે મને ઉરસાઈ આપે એવી રકમ પણ મોકલી આપી. એ પત્રથી મને અત્યંત પ્રકટી કે મારા માટે જીવનકાવ્ય પડ્યું છે અને અજર લેનાર સમજાન છે. મેં વિનવપૂર્વક તે પત્રનો જવાબ આપ્યોને એ બાદ હંકક પણ કામ મારી પાસેથી તેજા લેશે એ રારને તેનો સ્વીકાર થયો. આ પ્રવાસનું વિગતવાર વર્ણન મેં નવજીવનમાં પ્રકટ હતું હતું. પણ યુદ્ધની વાત એ છે કે એ પ્રવાસ પછી મારી નિરાશા લીધી ગઈ. કલકત્તા, સાંતિનિકેતન, કારી વગેરે જોઈ મને ખાતરી થઈ કે મારી સાધના નકારી નહિ જાય અને હું યુવરાત્રીમાં

ઉપર ડૉ. હરિપ્રસાદ-યુવાન વયે; સામેના પાના ઉપર ડૉ. હરિપ્રસાદ મધ્ય વયે. જ્યારે મૂઢા રાખતા ત્યારે લેખને ગદ્યાને આપેલી છાંયિ: ડૉ. હરિપ્રસાદ ઉલ્લાસ સંગમ્ય-ઓરીતે, પાછળ હાથ રાખીને લેખા રહી લાપલ કરતા એમને સોએ. જોયા ઉ. સામેનું ચિત્ર: અગદવાદની છઠ્ઠી યુજ્જ્વાલી સામિત્ય પરિચય વખતે ડૉ. હરિપ્રસાદ થોડેલી અનનિકાની એકળી વચ્ચે કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઓગદી સરસાદેની તથા ગદ્યાત્મક ઓધીછ. (ત્યારે ટોપી પહેરતા હતા.) પાછળની હારગાં: કવિવરની જોડે આચાર્ય કિતિમોહન સેન, તથા મોંડળના વિદ્યાધિકારી ચંદલાલ પટેલ.

કલાની ચિંતના માટે કૃતનિશ્ચય બન્યો. વિદ્યાર્થીઓને કળાને કમ્યતર અભ્યાસ કરાવવા મેં એક 'યુજ્જ્વાલી કલામંદિર' નામની સંસ્થા રચાવી, ખીરમશા રોડ પર જીવનલાલ અગરશીના પુસ્તકલેઠારમાં તેના વર્ગ યોદ્યો. પણ મદિનાઓ સુધી ચારપાંચ વિદ્યાર્થી ઉપર રૂબયા વધી નહિ, ને તેમાં પણ એકબેને તે ગારે જ ગદદ કરી નિભાવવા પડતા. સહેરના ડોંગળ મારતરેને લેલાની એકકો કરી, પણ ખાતાના ચોક્કસાથી બનેહું ગુલામી માનસ બાકી ન રાખ્યું. ઘણાને મારા પ્રયત્નો રેતીમાં બાગ કરરા જેવા લાગ્યા, પણ ડોક્ટર વારંવાર બધા બળર પૂછ્યા કરતા.

ભાવનગરથી આવીને મેં એકાએક ડૉ. પાટિયું કતાડી લીધું અને ખર્ચે કમી કરી નાખી કસુક વિદ્યાર્થીઓને ધરગાં જ ગાંડ પાક આપવા લાગ્યો. એ વખતે ડોક્ટરના દવાખાને શ્રી અંબુભાઈ પુરાણી વખતોવખત મળતા. તે એમના અખાડાનું એક હસ્તલિખિત ગાસિક ચલાવતા, જેમાં પોતે ચિત્રો પણ કરતા અને એકબે વિદ્યાર્થીઓ પાસે પણ ચિત્રો કરાવતા. તેમાં ભાઈ કૃષ્ણલાલ બદ અને બીજા એક બે જુલુ હતા, તેમને લઈને એક વાર તે મારે ઘેર આવ્યા. અંબુભાઈ પણ 'મોઝર્ન રીન્ડ'માં કલાના નવકલ્પનાના લેખો વાંચી રાષ્ટ્રીય કળાનાં બક્ત બન્યા હતા. મારી વિચારસરણી અને કદાર કાચે-નિતિથી તેમના સમાગમ વધ્યો અને એજ અમે મિત્રો બન્યા. મેં ચિત્રશાળાને બોલે કાઢી નાખ્યા હતા અને મુંબઈથી મળતાં કામે

ક્યેં નતો હતો. તે વખતે વાર્તાઓ અને લેખોનાં ચિત્રોનું કામ પણ મારી પાસે ટીક પ્રમાણમાં આવતું, પણ અગદવાદમાંથી કમું નહિ. છતાં અગદવાદના સંસ્કારી મુંડળમાં મારા માટે એક પ્રકારના આદર અને સદ્સાચની લાગણી પ્રકટી. સુભાષે મને રાયપુર બકવાની યોગમાં સમવડવાનું નહું વર મળ્યું ત્યારથી નિરાંતને અનુભવ થવા લાગ્યો. આ ઘર ડોક્ટર સાહેબના દવાખાનાથી વધુ નજીક હતું એટલે અમારા સંસર્ગે રોજનો થયો, અને કઠણારો મારતર જે અણલાલસાદને ત્યાં મુખ્ય અધ્યાપક હતા તે પણ ત્યાં મળતા એટલે કળા, સંસ્કાર અને શિક્ષણની અનેક વાતો ત્યાં છણાતી.

એવામાં એક અનોખો બનાવ બન્યો. અંબાલાલ રોડે પોતાનાં બાળકોની કેળવણી માટે પોતાને ઘેર એક સપ્તાહ શાળા રચવાને નિશ્ચય કર્યો હતો અને તેમાં એક કમ્ય પંક્તિના કળાકાર શિક્ષક મેળવવા મુંબઈ તેમજ બેંગાળનાં પત્રોમાં જાહેર બજાર આપી હતી. મને છેક છેલ્લી તારીખે શ્રી સરસાદેવીના જીવનગી મારા મિત્ર નેદલાલ દલાલે રસતે મળતાં પૂછ્યું કે આ નવ્યા માટે જે આરજ કેમ ન કરી? એમના કહેવાથી મેં એક સાદા નોટ પેપર અરજના રૂપમાં પત્ર લખ્યો કે 'યુજ્જ્વાલીમાં યોગ્ય માણસનાં અભાવને કારણે આપને નિરાશ થવું ન પડે એટલા માટે હું આ નવ્યા માટે મારી કચેદવારી મુકું છું.' થયે. મને નોકરી માટે તિરસ્કાર તો હતો જ, પણ મારા મિત્ર રવ. હાજમદમદને રમજવાસ કયો હતો અને

આપણાં શરીર, મન અને જ્ઞાનતંતુઓ, ત્રણેને એકીસાથે વંરંથે રાખતી અનન્ય વ્યાયામપદ્ધતિ

આ

[૨] સર્વાંગાસન

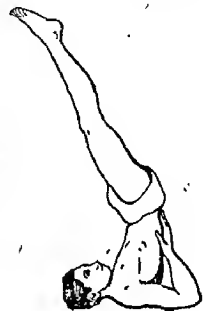
આસન હરવાથી શરીરનાં બધાં અંગેએ હસરતનો લાભ મળે છે, તેથી તેનું નામ સર્વાંગાસન છે. જેના કોઇપણ કારણસર શીર્ષાસન કરી ન શકે, તે આ આસન કરીને પણ શીર્ષાસનના બધા લાભ મેળવી શકે છે.

પ્રથમ તમારા પાદરજાને સાંધું પાકરો અને તેના ઉપર નિશ્ચિતે જાંબા ધરને ચડતા ચૂર્ક લગો. પછી, બંને પગ સાથે રાખીને ધીમેધીમે જાંબા, અને જાંબા સાથે લગભગ ૩૦ અંશનો ખૂણો થાય એટલે પગને થોડીક ઠેકું થોડાંચો. પછી એક પગને જાંબા ને ૬૦ અંશનો ખૂણો કરી થોભાવો. જેવે પગને જાંબાની જમીનથી બરાબર કાઢખૂણે રાખો.

દબે શરીરને કમર ખાસેથી ડાકું કરો, અને દાખનો ટેકો આપીને અભાના પાછળના રતાયુએ ઉપર ડાકું રાખો. પછી, છાતીના ઉપરના ભાગમાંનાં દાડકાથી એ લગભગ ત્રણેય જેવી જગ્યા થાય છે, ત્યાં તમારી ફાટીને દબાવો, ને નમરને પગ સામે રાખવાને બદલે ગળામાંની થાઈઈઈ ઓફ (પ્રાણમયથી) ઉપર મનને નિયંત્ર કરો. અર્ધાં કે એક મિનિટથી રોક કરીને, તે આ આસન એકઠું જ કરવું હોય તો, તે યોગીસ મિનિટ સુધી કરી રાખય, પણ તે ખીલે આસનની સાથે એ કરવું હોય તો એને વધારેમાં વધારે સમય કે મિનિટનો આપવો.

દબે, શરીરને એ કમરના જાંબાંનું હલ તે જ કમરમાં ધીમેધીમે ખાણું નીચે જતાં. પગને એક નીચા લેતાં અમાર પહેલાંની જેમ જ કમરનાર ૯૦, ૬૦ ને ૩૦ અંશના ખૂણા કરો, અને પછી જ પગને લાંબા કરો.

આ આસનથી પ્રાણમયથી અને અતીથ મળીએ પર ધબી સારી અસર થાય છે અને થી આંધું શરીર ચેતનવશ બને છે.

તેમના રમણભાં અંધ બદાર પાડવાનું માથે લીધું હલું, તેના સંપર્કન ગાંઠે રોકા શ્રી બુધ્ધાઈ રાવતના અર્થે તેમજ હાપ-ખાનાનાં બીજાને પહેાંચી બળવાનું વજો મને તેમ કરી રહ્યાં હતાં. કોઈએ કું આ તક માટે આશ્ચર્યિ અને કોઈ અજબ સંકેતની જેટ ત્રીજે દિવસે મને આંખાલાસ રોકે જોતાઓ અને મેં એક વજ માટે બાળકોનાં ચિત્રશિક્ષક બનવાનું સ્વીકારી આમગની વાત પરરપરના અનુભવ ઉપર રાખી.

ડૉક્ટર વજોએ માફ મિત્રમંદજ તે આ ખજારથી દરખાસ, કળા-કારને થોગય પગાર અને સમગ્ર સાથે ચિત્રશિક્ષણ માટે રોકનાર શ્રીમંતની પણ એ વખતે વાહવાદ મણાઈ પણ મારા બ્યાપક સર્વન-નમદાર અને લોકસંપર્ક ઉપર એથી અર્થાત્મ્યા આવી ગઈ તે દશાકત મારે માટે એક મહાન મનોમંથન હત.

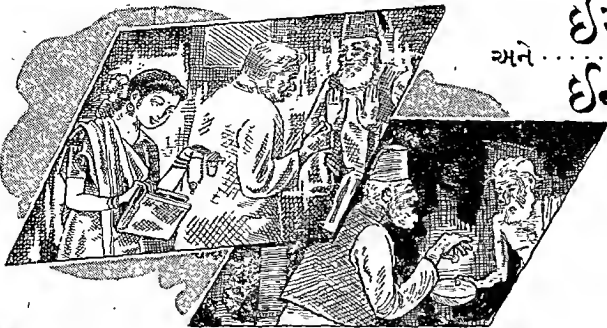
એ જ વર્ષમાં આગદાવાટે રાષ્ટ્રીય મહાસભાને (હોમિસને) આગંત્રી અને ડૉક્ટર હરિપ્રસાદ માંધીય સાથે વાદ કરીને પણ મહા-સભાના મંડપમાં ફેલા તે ચિત્રોનાં મુરોભનો કરવાનું મંત્રણ કરાવ્યું. તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે મંડપ માટે મેં હમમે મુશ્કેલ ચિત્રોના સેચ તૈયાર કર્યા અને તેનું મોટા મુશ્કેલ માપમાં થી હજારોલુલાઈ ચુકલ ને મારા કામમાં મદદ કરતા તેમને કરવાનું સોંપ્યું. ડૉક્ટરે એ ચિત્રો ખૂબ હોંસથી દર્શિસના મંડપમાં મોકલ્યાં. તેમાં ખર્ચ તો નહીં થયું, છતાં હોમિસને રાહત આપવા તે ચિત્રો વેચવાનું બહેરે કર્યું. આમદાવાદમાંથી કોઈતેનું લેનાર ન મળ્યું અને શ્રી જ્ઞાતાલાલ બનનને ખેત્રીક મધ્યએથી ડૉક્ટરને લખ બહુ જલ્દી. તેમાં તેમની માનીતી ચિત્રકલાએ દબી, એ પૈકી એકમાં દરિયે ઝંખિયા દેહ-ત્યાગ શીવરાત્રી તેમણે માંધીયના સંકલ્પનું રમણજી કામનું હલું. શહેર બદાર હું નવાં રહેતો હતો ત્યાં આસપાસ શરીરનું

વાતાવરણ રહેલું. એક રાત્રે શહેરમાંથી મારવી સાઈફલે પેશ આબો ત્યારે સૂતી વખતે મણાંએ કે ન સમઘમ્ય એવી યોસની મુશ્કેલ થાય છે. નેમતેશ કરી મેં રાત ફાટી, મે સવાર સુધી તો જાગી નહિ એનું લાગવા માંડ્યું. સવારમાં ડૉક્ટર સાઈફલ પર બરોબર સાઈફ-આઈ વાજે ત્યાંથી સર ચિત્રમણના બંધેજ નવા નીકળતા એ મને વાદ આપ્યું, એરશે રહેવના ફાટક અત્યગથી ચિત્રને ચોલાથી લાવવા માસ ચિ. નરેન્દ્રને ચોકલ્યો. થોડીક ઉતેભરી પછી ડૉક્ટરની ઉદ-રરત કમ્યા નિર્ભયતા પ્રસારી મારી સામે હોબર થઈ. મને બરોબર તપાસી ધીમેધી રહું, 'અસરોશો નહિ, તમને આ દમગી રહેઆત છે. ચૂર્ક હોઠો ને રવા લેવા છોકરાને ચોકલો.' એ પંજી હું હસતો ફરતો થયો ત્યાં સુધી એમની સાઈફલ એ રસતે વાળી મારી ખબર રાખ લેતા મને આશ્ચર્ય થયાપણી મળ્યું એ ધરી ખબર અંતર પૂર્ણ તતા. એવી રહેલતા, દરબરતા ને ડ્રાગળી જીવનકાર તેમણે કાખળ્યાં છે.

દશમાં દબે અસહકારનું પર પૂષ્કળ હલું. સવેચ મણા બતાવો અને ફેરફાર થવા હતા. ડૉક્ટરે શહેરની મુનિસિપાલિટીમાં થી વલ્લભભાઈની મંડળમાં એકનિષ્કપણે કાગ આપવા માંડ્યું હલું. મુંબાઈની ચોખાટીના ફરિયા પરીની દીવાની હાર જેઈ કંઈકિયાની ફરતા એવા દીવા યુગવરા તેમણે વલ્લભભાઈનો ફોટો પકડ્યો હતો. એ પાર પડી તેમને મિત્રોને ત્યાં સાથે લાવતા અને રક્ષાત પછી એ દીવાની રોશની પાળીમાં પડતી નિદાળી આગલાઈ કેવું સુંદર થવું ભય છે એવો સંતેપ લેતા. અમદાવાદ એમને મન મકરો અને માણસોનું એક નિષાસરજાન નહિ, પણ ગુજરાતના પાટનગરની પ્રતિમા હલું. અમદાવાદની વિષય બીનાઓ, તેની પ્રગતિ, માંધીય-ની આગેકૂચ, વિદ્યાપીઠ, કોંગ્રેસ એ બધાની વાતો કરતાં એ થાકતા નહિ.

(આદ)

ઈમાન અને... ઈનામ

લેખક

‘સારંગ’ બારેડ

દા

હાલુમિયાંની પાંચેક હાથકા વિતાવો ચૂકેલી જિંદગીનો ભૂતકાળ પચાસેની હતો. જિંદગીના પહેલા દસકામાં એમણે એમના નાનાસા ગાગની ગાગરી શાળાના શિક્ષકને પતરાની મળખત પાટીથી થોડીહુદાણ કરેલો. બીજા દસકામાં ગામના મુખીના બેતરમાં યુગતા જીવા પાકમાં પોતાની થોડી ચરાચેલી જેને પરિણામે ખૂબ જ મોટો અમટો ભરી ગાગલો તાલુકાની કચેરી સુધી પહોંચેલો અને હાલુમિયાંએ દેક પ્રવેતની સભા પણ બોલાવેલી. પણ આનું એક પરિણામ એ આનું કે સભા પૂરી થતાં એ બહાર આવ્યા ત્યારે આસપાસનાં ગામોના તોફાની ડાકરાઓના તે સહેલાઈથી મુખી બની શક્યા અને વ્યવસ્થિત ચોરીઓ કરનારી એક ટાળખી એમની સરકારી નીચે ભરી. જિંદગીના ત્રીજા દસકાની શરૂઆતમાં હાલુમિયાંની કેટલીક ચોરીઓ પકડાઈ અને પુરવાર થઈ. થોડીક જીભીન અને ધર હતાં તે જખત થયાં અને ગામના મુખી તેમજ ડાકાર સાહેબની કડી નજરના પરિણામે હાલુમિયાંને ત્રણ વર્ષની સખત કેદની સભા થઈ. એમના સાથીઓ પણ હાલુમિયાંની આ સરકારગાન્ય મહાતાનાં યોજાવતા ભાગીદાર બન્યા.

એ ત્રીજા દસકાના મધ્યાહ્નકાએ બીજા વારની જેલમાંથી બહાર આવતાં જ બંદી સાથીઓ એકત્રિત કરી હાલુમિયાંએ એમના ભની દુરમન ગામમુખી અને ડાકાર સાહેબની સાન કેસાણે લાવવા બહાર-વહે સાર કર્યું. પણ સાતેક વર્ષના એ બહારવટાની એમની કાચદિઈં બિચાળી હતી. એ દરમ્યાન ગામમુખીની જીવાન દીકરી ત્રણેક વાર એમના હાથમાં સપડાઈ, પણ ત્રણે વખત તેને બહેન ગણી કાપડાના પૈસા આપી ભતી કરેલો, અને ત્રણે વખત એના આપને કહેવ-લાવેલું કે ‘હાલુ બહારવટ કરી ભણે છે. વારી દીકરીને હાથ નહિ લગાડું.’ હાલુમિયાં સ્ત્રી, બ્રાહ્મણ અને ગામજી ભતના ભેરવાર હતા.

પણ પછીનાં વર્ષોની વાતે પહોટા લોધો. પાંચત્રીસે પહેાંચતાં પહેલાં એક દિવસ અચાનક જ હાલુમિયાંએ બહારવટું સંકેતી લીધું. સાથીઓને ભાવભરી આંખે બિદાય આપતાં એમણે એમને જીવનના ખૂંચ મગે સમજાવ્યા અને ચોરી-લૂંટનો ધંધો કરતેલું પાક પરવર-

દિગારની અવગણના કરવા જેલું છે એવા આદેશ લોધો. હાલુમિયાંની આ ઇતિહાસ એક જ્યારદરત કાચકા તરીકે દરેકના મનમાં રમી રહ્યો છે. સીકાઈ ભણે છે તે માન એટલું જ કે એમને કોઈ ક્ષીર મળી ગયા હતા જેની મરેની મહેનત પછી હાલુમિયાં સગાચારી બન્યા હતા, અને એ ક્ષીરે પોતાની એક પાલિત બેટી જેલે હાલુમિયાંના નિકાદ પડાવી દીધા હતા.

અમે તેમ, પણ બહાદુર બહારવટિયા હાલુમિયાંનું ને નામ એક વખત સોંકલ્યે એ મઠઈ હવું તે સાન્નિધી વિલીન થઈ ગયું. બહારવટું સંકેતી લીધા પછી કોઈ વખતમાં તો રહી શકે એમ ન હવું, એટલે સી જીવીજીવી જીવાએ અને પરવડી શકે એટલા દુર વિખરાઈ, કોઈ ને કોઈ કાણે વળગી ગયા. હાલુમિયાં એમની બીબોને લઈ મુંબઈ ગયા અને બહુપુત્રા મુંબાઈની પુત્ર સમુદાયમાં અલોપ થઈ ગયા.

આજે એમને ત્રણ બચ્યાં છે: બે દીકરી અને એક દીકરો. દીકરીઓ થોડી પરણ્યાવા લાયક થઈ અઈં છે એ આજકાલ હાલુમિયાંની ચિંતાને વિષય છે, કારણકે પિઠાટારિયા ફેરવવાના ધંધાગારથી દીકરીઓની સાનહાર શાલી કરાવી રાકાય એટલું ધન એ બચાવી શક્યા નથી. અને છતાં અદલામિયાંની બદલી કરતા એ જિંદગીના દિવસો દૂરની ટાકરીઓ અને પોદરના હોંનથી ગાભી મુંબાઈની સડકા પર દંડા કરી રહ્યા છે. આવની સાલ તો અમે તેમ કરી બંને દીકરીઓના સાથેનિકાદ પડાવવાનો એમણે પોતાની બીબી સાથે મસલત કરી નિશ્ચય કરી નાખ્યો છે. એ નિશ્ચયની ચિંતા એમના દિગામમાં એવું ધર કરી ગઈ છે કે ઘણી વાર એથી ઘેરાએલું એમનું મન દૂરની ધંદકીના અવાજ કે મોટરનાં હોંને પણ એમને સાંભળવા દેવ નથી.

એક વાર એમ જીવનમરતક થએલા હાલુમિયાંની તોફા એક જીના કપરાકપરી આવતા અવાજે દૂરી એમણે સગામ બેચી ચાલી જીવી રાખી ને વેલી સી તરફ જાયું.

‘અથવા બહેરો છે કે શું ?—કોટમાં નહું છે; શું સહરા ?’
ફૂટકા ધાટી એ જીવનતણુના શુદ્ધાથી બોહમાંથી નીકળે
અપમાનનરક સંજોધન સાંભળી હાલુમિયાંએ (અનુ. ૪. ૧૯૪૬)
(૧ ૧૯૫૦) ૧૧૧

ડાકોર અને ગળતેશ્વર

તીર્થ સ્થાનો વિષે અત્ય સનીય પ્રવાસ લેખ - લેખક - અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

લો કેનાલ મનને એમ જ, કે મહીની નજીકમાં, વલ્લભવિદ્યા-નગર (આણંદ) ખાતે મુઠેલા આ સંસ્થાપકોને સાહિત્ય-કારી, કે જે ગુજરાત અને ગુજરાત બહારની નવીન વાતો આગળ મરવા છે. તે થર આંગણમાં ડાકોર અને ગળતેશ્વર તો ક્યારના જ્યાં આળ્યા હશે. એટલે જ કોઈ એ ગુણ વાચ તે આગામી સાથે જળ-તેશ્વરની અર્થા કૃપાએ. અને સારમ સાથે મૂલીનીથી હરી જળનેશ્વર જેમું દોષાની અગામે ના પાડવી પડે! આ સારમને રાજવા અનેકવાર પ્રયાગો હતાં, પણ હંધક ને કંઈક વિષ્ણુ આવી નય અને તે ન ડો. હમણા મહિના ક દિવસના રહેવાડામાંથી હું ડીકીક લગરી એક હતો અને એક દૂધ પ્રવાસો પસ પિડી નાખવા હતા (જેને એ દરેક પ્રવાસમાંથી તળિયત બગાડીને જ પાછો ફરતો હતો), એટલે આગામી જળતેશ્વર નહિ જેવાના સારમને રાજવાને નિધાર કરી આગામી પ્રિન્સિપાલ શ્રી ડોલરસાય માંકડ મને આવીને કહી ગયા કે જરમ હદાએ આખણે જણાત અને જળતેશ્વર જવાનું નક્કી કરું છે. પણ સારે તે તળીખી સહાઈ રળા કે મારે અલવાડિયું જરાય જડાર નીકળવું જવાનું હતું તેની સવારે શ્રી માંકડ સાહેબને મેં આ તળીખી ઠી વાત કરીને આવવા માટે અસમર્થતા દર્શાવી, પણ તેઓ કે ડાકોર ખાતે છાપન લોખ મળે તેની વ્યવસ્થા માટે મધ ા આગામી આણંદ મોકલી દીધા છે. છાપન લોખનું નામ આ ભાગલાલદાસ મેઘાં પાળી આવી ગયું! હવે કે મહિના ની તો પધારીમાં હું જ, એટલે છાપન લોખને લીધે બીલ સાત દિવસ વધુ પધારી ફેરવવી પડે તો કઈ વાંધા નહિ. આંકડની અવતતા આ સમયે છાપન લોખની લાધેલી આ તકને તો જવા દી તક નહિ જ!

સારે દાની માહિતી અને આણંદથી બેપડી કલાકેકમાં ડાકોર જઈ પહોંચ્યા. આગામી મંડળીમાં પ્રિન્સિપાલ ડોલરસાય માંકડ, વલ્લભવિદ્યાનગરના બિરલા વિધ્યકર્મા મહાવિદ્યાલય (એન્જનીઅરિંગ કોલેજ)ના સ્થાપત્યવિનાયક (Architectural) પ્રાધ્યાપક શ્રી રેમલિકરાય કાકર અને હું એમ ત્રણ જણ હતા. ગુજરાતમાં મુખ્ય વેશ્વત્તીયો બે જ છે: દારકા અને ડાકોર. બંને સમયે રણછોડરાયજી બિરાજે છે. ડાકોર તીર્થની ઉત્પત્તિ દારકામાંથી જ થઈ છે; એટલે ડાકોરજવાં દરેક નગર દારકામાંથી જવા અપૂરી હોવાય છે, અને જે લોકો દારકાની નજીકમાં જઈ શકતા નથી તેઓ ડાકોરજવાં જવા કરી દારકાના પુરુષના આગીદાર બને છે. ડાકોરતીર્થની ઉત્પત્તિ વિષે જ દત્તાત્રય છે તે 'કાળે દોહડ' આજ તો સદૃશ છે. શ્રી તનસુખરાય મનસુખરાય ત્રિપાડીએ આપી છે. એ કવિ ગોપાલદાસ વિરચિત છે. બીજા કથા કપડગજળ પાસેના તોરણા ગ્રામના એક લાલિયા કવિ રણછોડ ભટ્ટે વિક્રમ સંવત ૧૮૯૬માં ૧૩મી 'રણછોડજીના ગરબા' રૂપે ગણી આવે છે.

લક્ષ્મી ગોડાણો

હવે હું કે ડાકોરનું મૂળ નામ કંપુરું હતું. ત્યાં નવેસિમ ગોડાણા

• પ્રિન્સિપાલ માંકડના કહેવા પ્રમાણે મૂળ નામ કંપુરને બદલે કમ-પુર હોયું તેમજ, કારણ કે એમાંથી જ આધુનિક નામ સંભવી શો છે.

નામે રજાત રહેતો હતો, જે શ્રી રણછોડ મેટિા ભગત દોષાથી બન્ધા ગોડાણો કહેવાતો. રણછોડજીને મકાવવા તેણે લાકમાં તુલસી ઉમાકર્ણ હતી ને દર સારવાર છઠ મહીને તે દરિયાં દરેક દારકાથી દારકા જતો હતો. આમ દરમાં કરતાં સિતેર વર્ષે વીટી અર્થા: 'સિતેર વર્ષે સેવા કરી રવાગિયો સમભવાય રે, ડાકોરથી તો દારકામાંહે વર્ષે એતણુ ફેરા ખાધ:

—રણછોડ રંગીલા.

કરમાં તુલસી વાનીને જળ, ચતુર્ભુજને ચઢાવી રે; પ્રસુછતો પ્રસન્ન થયા ને, હિલમાં દયા આવી-રણછોડ

ગોડાણો હવે ખૂબ ધરડો થયો હતો. કયા કહે છે કે એક દરડો દારકામાં શ્રી રણછોડરાયજીએ ગોડાણાને છુડે તારી ભક્તિ થઈ હતું, પ્રસન્ન થયા હું અને વૃજાનથાને લઈ તારાથી અહીં આવવાનું હવે અશક્ય બનશે મટિ હું તારી સાથે ડાકોર આવું છું. તં એક આકુલ્ય આપ. ગોડાણે ડાકોરથી વૃદ્ધે ગાડું માર્યું હતું, ઠળીના બગદર ચોળ્યા અને આંખો દારકા. દારકાના ચૂળા બહારે ગોડાણાનું આડું નેઈ દસવા લાગ્યા.

ગોડાણો કહે, 'હવે બાઈએ' દસવા સરખી વાત રે, ક્યારેક કોઈ ન નહો, કેનું થશે પ્રવાત-રણછોડ • ગોડાણોએ કહ્યો, અધારે રણછોડરાયજી તેના ગાડામાં આવી જોડા અને તેને જગાડ્યો. બન્ધા અને લગવાન બંને ડાકોરને પાદરે આવી પહોંચ્યા સવાર પડતાં દારકામાં ચૂળાઓને બજાર પડી કે રણછોડરાયજી ગોડાણા સાથે ડાકોર જતા રહ્યા! ચૂળાઓ ડાકોર આળ્યા. ભગવાને છુડે કે દારકામાં સેવેલી વાગ્યાં મારી બીજા મૂર્તિ દરબેલી છે, તેને નવ માસ પછી કહી તેની રસખના દારકામાં ફરને એટલે તમારો ધર્મ યાદુ રહેશે અધીરા ચૂળા-ઓએ મૂર્તિ નખને બદલે સાતમે મહીને વાગ્યાંથી એરી કહી. પરિણામે તે વાની નીકળી, એટલે જ કહે છે કે ડાકોરમાં આવેલી રણછોડરાયની અસલ મૂર્તિ કરતાં દારકામાંની હાલની મૂર્તિ વાની છે. આ બતાવ કયારે બન્ધા તે વિષે કાળમાં લખ્યું છે કે:

સંવત ૧૪૨૯માં બારમાં પ્રથમ બારી કરી ન સમી રે;

દવા કરી ડાકોરમાં આળ્યા, તે સર્વે પૂરે સાળી-રણછોડ

ડાકોરતીર્થ

ગોપખા રેશો થી ને શુદ્ધ કેસરી વાનીગાના છાપન લોખથી, આઠ દહાડાની દવા ન કરી શકે તેવા મુધમાં જે એક સત્તામાં મારી તળિયતમાં અનુભવેલી સવારે દાખા વાગ્યે દરેકને સમય હોઈ અને વહેલો કીડીને નહાઈપોઈ પરવાયા. મૂર્તિને નવડાવે તે વખતે તેનાં દરેક કરી અગારે પુરાતત્ત્વ દિગ્ધિ તેનો અભ્યાસ કરવો હતો.

આણંદથી ગોધરા જતી રેલવે લાઈન પર, આણંદથી ૬૬ માર્ગે દર, જોડાવના પ્રદેશમાં ડાકોર આવેલું છે. ડાકોરનું પ્લેટફોર્મ પશ્ચિમ ગોડા છે, ને ત્રણેક ફૂટમાં હાંધું હોઈ હાંધામાં લાંબા પ્લેટફોર્મોએ તેની ચણી થઈ છે. મેળાનો વખતે અહીં રેપરશ્વક ડ્રેબને પશ્ચિ આવીતી હોઈ અનેક પ્લેટફોર્મોને બદલે એક જ હાંધું પ્લેટફોર્મ બનાવ્યું છે કે જે પર એકાદિવખતે અનેક ડ્રેબને બેઠી રહી શકે. દારકા અને

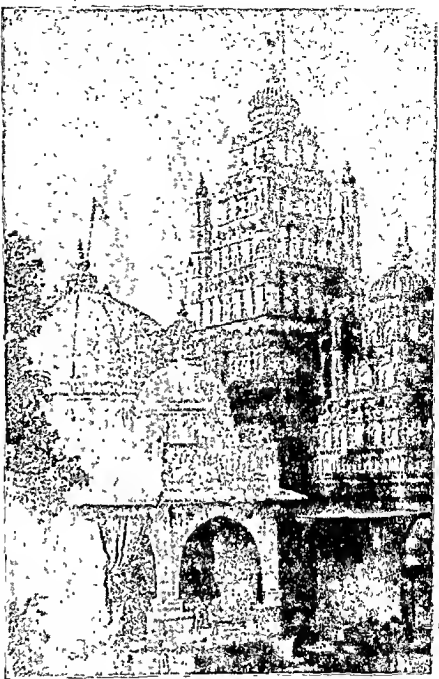
ખીન તીર્થોમાં રહેતા પર ને ગંદકી હોય છે તે ડાકોરમાં ન હોઈ. શહેરમાં ત્રીજી તથા નજીક અને મેળા વખતે રસ્તેથી નજીકના ખેતરોમાં ગાંઠ મુનિસિપાલિટી નજીકથી લઈને આનાનો નજીકનો વધારો છે. શહેરના મુખ્ય ગાંઠોના બાંધણી સારી છે. શહેરમાં મુખ્ય તો બે ને ગાંઠવનાં રહેશે. ઉ : શ્રી રજીસ્ટ્રારના પદને સંદર્ભ અને ગોળી તથા, ખીન સંદર્ભે પણ પછી છે. નજીકથી ગાંઠ અને કાંચનાં ગાંઠો છે. દરેક સરેરાશ પાંચસો ને છસો નજીકથી ડાકોર આવે છે. ગોળી સુધીની સરેરાશ દૂરના સિવાય આજેથી ડાકોર અને વધારાની દેશન દરેક જાણે છે. પૂનમને દહાડે પાંચેક કલાક ગાંઠને એકઠું થાય છે. આજે સુદ પૂનમનો મેળો મોટામાં મોટો હોય છે. અહીંના ત્રીજા ગોળીવાદી મેળાના બાંધણી છે. ખીન તીર્થોના ને ગાંઠના ગોળી નજીકનાં ગાંઠનાં ગાંઠ પડતા નથી. એ સો કોઈ વધારાનાં રહે છે. શ્રીગોળી અને તપાસનાં બાંધણીનાં વસતિ પણ ડાકોરમાં સારી છે. દ્વારકાનાં શંકરાચાર્યનાં શારદાપીઠની સાથે રૂપે અહીં પણ શંકરાચાર્યનો ગાંઠ છે.

ડાકોરમાં આખરી વ્યવસ્થા સાચવનાર હતા ત્યાંની સંસ્થાનાં દ્વારકાને જીલ્લા કલેક્ટરની સંસ્થામાંનાં ગોળી શ્રી ગિરિભાઈનાં ઉત્કૃષ્ટ પદમાં, ને શ્રી ગોળીનાં મોહનલાલ મિત્રેશી (સંગીતસિક્ષક) ને ગાંઠનાં આગે રજીસ્ટ્રારનાં સંદર્ભમાં લખ્યું. રનાન થતી વખતે મુનિનાં અમે નજીકથી દર્શન કરવા બાંધણીનાં થયા. મુનિનીં જાણ્યું ચાર કુટ નેકથી નજીક. કાળા કોળી પત્થરની ચતુર્થા વિષયનાં એ મુનિ અગિયારમાં બારમાં સેકા નેકથી નજીક.

હિંદુત્વનાં અભિમાનીને ડાકોરનાં મંદિર નેક પહેલી નજીક નિરાશ થઈ તેમ છે. દરેક તેનાં વપસા ભાગ નેતાં એમ ન જાય છે કે આ મંદિર હિંદુ નથી પણ પત્થરનાં જાણે છે. મુસ લખાની તાજી છે. એ જાણે છે. મહારાષ્ટ્રનાં દેશાધિપતી મંદિરનાં શિખરનું વિકૃત રૂપ છે. મંદિરનાં નીચેનાં બાગ કંઈક વિશેષ નહોતો છે. મંદિર બંધાયા વિશે એની માહિતી છે કે સંવત ૧૭૮૧ (સને ૧૭૨૧)માં જોધપુર મારવાડથી ડાકોર આવેલાં અભેસિંહ રાજાએ આ મંદિર પ્રથમ બંધાવેલું. આ પહેલાં રજીસ્ટ્રારનાં મુનિ એક બીલ મંદિરમાં હતી. સંવત ૧૮૨૮ (ક્રી. ૧૭૭૨)માં પેશવાનાં સારાઈ, સતારાનાં રહેવાસી ગોળી નજીકનાં તાજી નામે જોડાયે આ મંદિરને વધુ વિસ્તાર્યું.

રજીસ્ટ્રારનાં મંદિરની સાથે ન જોળી તળાવ છે. આ તળાવમાં પાણી બહારથી આવતું નથી; મોઝાસામાં ભરાઈ રહે છે તે ન પાણી આખું વધે રહે છે તેમાં ન નજીકથી બારે માસ નહાય છે.

દ્વારકા અને ડાકોર વચ્ચેનાં ગાંઠનાં શંકરાચાર્યનાં બીલ મોઝાસા પાટણ (સોરાષ્ટ્ર) અને નડિયાદ પાસે ચક્રાત્રી ગામમાં છે.

ડાકોરના રજીસ્ટ્રારના પદને સંદર્ભે મુનિનાં તાજીનાં નેક સાથે શિખર મહારાષ્ટ્રનાં દેશાધિપતી મંદિરનાં શિખરનું વિકૃત રૂપ છે.

આખું ગામ તેમાં કપડાં પૂરે છે. સેકાએ પહેલાં ડાકોર વસ્તું દરેક ત્રણથી ગોળી તળાવનાં આ પાંચ નજીકનાં પાંચાણો પોતાનાં એક અને પાંચ પોતા આજીવા છે. પરિણામે દુનિયાનાં પાંચાણો તે એક જ બધું બરાબર છે કે દેને તેનું પાણી એ પાંચમાંથી છુટકારો મારે છે. તળાવ અર્ધાં માઈલનાં વિસ્તાર ધરાવતું હોઈ પાંચ બધું છે.

શ્રી ગિરિભાઈનાં મંદિરમાંનાં આખું કુટુંબ જોડાયે પાંચેક અને સંસ્કારી છે તેમાં ત્યાં સોળ ન જોળી તળાવ છે. આ મળે શરૂ નવાં ગાંઠ રસ્તાને બે પડયા. શ્રી પેડયા અને તેમનાં પુત્ર પણ અમાસ સંગાથી જોળ્યા અને તેથી અમને હર્ષ થયો. અમે નજીક, કે મળે શરૂનાં મંદિર નજીક મંદિરનાં છે અને ત્યાંની રાતે સુતા ગાંઠે માઈનાં ગોળી રહે છે. આથી અમાસ સંગાથી પોતાની સાથે આજીવા (ક્રી. ૧૯૫૦) ૧૧૩

બાંધ ગડવિટા

અ

એ જ સુરત કે જેની કીરત એક

વખત ચોતરફ પ્રસરી રહી

હતી. આ એ જ સુરત, જેની પારકવતની નીળત

દૂર દૂર ફરિયાપાર માંછ રહી હતી. આ એ જ સુરત જેના પર

કુદરતના ચારે હાથ હતા, ન્યાં વેપારરોજ આગની આગાદી હતી, ન્યાં

વેપારી બેઠાના વાવટા ફરકતા, ન્યાં દુનિયાના મરાઠ્ઠર મુસાફરો

અને સાહસિક સોદાગરો સફરે આવતા. આ એ જ સુરત, જેને

હલ્લેખ શ્રીક મુસાફર ટોલેખો એ ઇ. સ. ૧૭૩૨માં અને બરચમાં આવેલા

બીની મુસાફર ભુજીનચંગે 'સુરપના નાગરી કથા' છે. આ એ જ

સુરત, જેની ખ્યાતિથી ખેંચાઈ મહમદ શેરીનો સેનાપતિ કુટુબદીન

તેરમી સદીમાં બીમદેવને હરાવી રાંદેર સુધી આવી પહોંચેા હતા

અને જેની હોલત દેખી ઇ. ૧૭૪૭માં મહમદ તખ્તખે એને લૂંટવાને

દુકા આપેા હતા, પણ ૧૭૭૩માં જેની કપશેશિતા પ્રમાણીને

ફરંદેશી મુલદાન ફિરોઝ તખ્તખે ત્યાં નાનો કિલ્લો બાંધવા દુકમ

ક્રીયા હતા. આ એ જ સુરત જેની સમૃદ્ધિ સાંભળી પોર્ચુગીઝ

હુદાયાઓએ વધાણામાં આવી આવેને ઈ. ૧૫૫૨, ૧૫૭૦ ને ૧૫૭૩ મા

એમ ત્રણ ત્રણ વખત એને લૂંટ્યું અને બાળ્યું હતું. એવો આજનો

કિલ્લો ઇ. ૧૫૭૦માં બંધાયો, જેની વાહવાડ સાંભળી ખુદ અબ્બરની

પણ દાંડ સળગી, અને એણે સાલ ટોડરમદને સુપ્રકાશી કિલ્લાની

તપાસ કરવા મોકલેા; ને ઇ. ૧૫૭૩માં તે એ કિલ્લાના મેદાનમાં

અહમદે તંબ નાખ્યા, કિલ્લો ઘેરી છત્રી સહ કીની ફરીપી મરામત

કરી, અને એમાં, એની નજરે ચડેલી તુર્કી પહેલીવાર અહીં આ-

મેલી દૂર ગોળા ફૂંકી શકે એની સુવેખાની તોષો, એણે સીધી આશ

મોકલાવી, વળી પોતાની સાથે આવેલા જ્ઞાનનામાંપી પોતાની જે

જેમગીને આ સુરતના જ તાપી-દિનારેથી મહે હજી કરવા જવા

વહાણ પર ચલાવી.

આ એ જ સુરત કે જ્યાં ૧૬૦૮માં પહેલું અંગેજ વહાણ આ-

વ્યું, ૧૬૧૨માં એણે કોહી નાખી અને ૧૬૧૩માં મુધલો તરફથી

વેપારનો પરવાનો મેળવેા; અને જ્યાં ૧૬૧૫માં સર ટોમસ રો

બ્રિટનો અને જહાંગીરને મળી કેટલાક 'હક્કો' લઈ ૧૬૧૮માં પાછો

ફર્યો. આ એ જ સુરત કે જેને શિવાજીએ ને મારાઈઓએ ૧૬૬૪માં,

'૬૯માં, '૭૦માં, '૬૬માં અને ૧૭૦૨ તથા ૧૭૦૫માં એમ છ વખત

હલ્લા કરી લૂંટીને બેઠાનબેઠા કરી નાખ્યું.

અને આ એ જ સુરત જેના પર ફરી ફરીને કાળ જાળેા પડે

વારંવાર પડેા જ રહ્યાં: ૧૭૪૭માં તાપીમાં બંધકર રેલ આવી

અને ૧૭૭૨માં કારમેા દુકાળ પડ્યો; માયકવાડ, નવાલ, સીરીઓ

અને અંગેજોની આ શહેર માટેની ખેંચલાણમાં જ્યાં લડાઈઓ કપર

લડાઈઓ થયે જ ગઈ; જ્યાં ૧૮૭૩માં નવ હબર ધરળી થયાં એવી

બીજી આગ લાગી અને તેની તરત જ પાછળ ફરીથી બીજી નાસ-

કારક રેલ આવી; અને પછી તેા આમરેલતાં બંને પંચક બેઠાં:

૧૮૮૩ની ત્રીજી રેલ, '૮૬ની બીજી આગ, પાછી રેલ. પછી '૯૭ની

ગરબી અને ૧૮૯૯-૧૯૦૦નો સંવત ૧૯૫૬નો છપ્પતિજો દુકાળ.

આવા આવા અનેક કારકી જ્યાં સુરત પર
થતા જ રહ્યા, અને છતાં આ સુરતે એની દરેકે
મિત્રજ, એવો નવાળો રંગદંબ, એની વાંછટા
નંદેહકલકા, એનાં કહાં-કાવકાઈને એનું લહેરી-
ચોછપણું, એવો રહેલાળી સ્વચાલ અને એનું
આજળ લોહીપી ધળકડું ફિલ, જે પરવાળી
સાચવી રાખ્યું હતું.

નર્મદે કહ્યું છે તેમ સુરત શહેરની સુરત સેના-
ની મૂરત નહેાતી રહી, પણ એ બની 'તી રોતી
સુરત: રેલ-આગ, લૂંટ-લડાઈને દુકાળ-મરકીથી

એ પીંખાઈ ગઈ હતી. એ જ્ઞની કલક, એ અસલી રોતક, એ મહીમી
તંદુરસ્તી, એ મુલાયમ ખુશરૂસ્તી હવે નહેાતી; સાંપ ગયા હતા
અને લિસોટા દેખાતા હતા. પણ 'ભર્યું ભાર્યું' તેા જે બરચ'વાળી
કહેવતની જેમ પડ્યું પડ્યું તેા જે એ સુરત હતું.

એનું ગોપીપદ અને એવો નાણાવટ, એવો મર્જન રૂપીઆની
અથવા સીંચિયાથી આવી વસેલા મિરકા સામીને ચકલી ને એની
ભરહાનપુરી લાગી, એની મહાપારી અને એવો દહા એવારો,
એનું ચોદું અને એવો ચાક, એનું ધણુધણું જ્ઞના ગીરવને તાનું કરા-
વવા હજી હયાત હતાં.

કંચન તે કંચન, અને વળી કરોડનું કેટલું સોનનું ધાટ ધટે તે
સોની, ને એ સોનીમા છપનના ધાટ ધડનારા એ: એક અગાધાવાહ-
માં દેસાઈની પોળમાં છત્રી જ્ઞનાર અગર મરજીના અશ્વદાસ, જુજ્ઞ

કોતને ઇસ્પાના ચાળમે ચમચમાનનાર, ને સાહિત્યમાં અક્ષય કીર્તિ
પામનાર અબા બજત. બીજી હસ્તી ને રહી આદાર: મમે તે ધાતુને
દામીને કરવા આપે, સો રચના સોનાનો કરીને આપે એવા એ કાજત.
આ રહી આદાર નહી કોઈ કાજત વિચાર વિચારે સોની દોષો ને પદ્યકો
દાન કરવાની એની એની રીત પદ્ય દોષ; યા તે: અંજાર પર સદ્ગુની
કૃપા દોષવાળી નમ્રિયાતું ધન એને આવી ગણતું દોષ ને ક્રોધાંથી એ
દામીના ધરી આપવાના વહેલી દેતો દોષ, અમે તેમ પદ્ય એ પ્રખ્યાત
યેના, એના નામથી સુરતનો અંગે ચક્રશે પૂકાડી. એને લઈને
સોનીની ન્યાત નસતેની થઈ એને એગણે રાંદેરની નાખેર ચવારી.

એ સોનીબાઈએને અમે 'સોની મહાદામી' નામે ઓળખતા.
માથાજીનું ધર એ મારાં બાનું મોસાલને તે અબાછને ચક્રશે; અસલ
રહીઆ સોનીનો ચક્રશે ત્યા. સામે એક બાનું કમળાંકર પ્રાનુ-
સાકર વિવેરી રહે. બીજા બાનું રાનેન્દ્ર સોગનારાયણ દલાલ રહે.
એકે ગુલપની બાખનું બ્યારણ લખેલું, બીજાએનામચીન નવલકથા
લખેલી. પદ્ય તે ઉપરાંત એ મહોલ્લામાં ફસાવે સોનીબોનાં ધર.
નગીન બાજુ, નેકો નરિયા. મગન વાદાગાઝી, અગન
ગિલ્લી, બમ્બા ન અઢમ કારીચેર, વિવસતા બાદશાહ ને રાતના
રાખ, બાણ કરી, દીવેલની દીવી પારે, એરણુ પર હથેલી લઈ બેસે.
'નરા લાંબી એક છેડે વળેલી' બુઝગી વડે સહે ન કૂંક ગારી એ બંધકી
કે નીંદી ઉપર દીવીના કાંડિયાની નયીતની આજ વાળતા અને સોના-
તને લખાવી ત્યા પાસે કે બદાગ, વેસ કે છુટી મઠી લેતા તે ભેગાની
ને બુલખાન પડતી પાછળથી એપોડાનું આરણુ સો. મને એ આવકર.
નરદાગાંથી એને તાર બેચતા, અંગેરી મોડની ધમણ
દેતીમા અરીકા પલાળી મેર નાખી સોનાની ફંકીએ ધોતા.
હીરો નડતા નેકો નરિયાને ભેગો એ એક હદોને ગણીતો.
ત્યાં રહેતા સોની મહાનનતા શિખાડે ઘડારો એ નગીન બાણુ-
અંગેરી આસપાસ કારીગરી એવા ધણી ધર બેસતા. પોતાને
કામ શિખાય નહિ, પદ્ય પાસે ધેર ચિત્ત ફર એકી નબરે કામ
મને થયેર ખબર નહિ કે એ પદ્ય એક નિશાળ સાલતી.

મગમાળા, મોદન-
માળા, રીમમાળા અને
રાયણમાળા બનાવવા-
માં નગીનબાઈ એકો
ગણતા. લાખની નાની
લગોરી ઉપર સોનાની
પતરી ગાડી એને એની
તો મોળજટોળ બના-
વતા ને કડાં-ફંડારામાં
નેકિસનદાર એકા ન-
ણાવ. કડાને તે ઉપર
આગળ સાગસામાં વા-
ધન મિંબનાવતાથારે
તો નેકિસનદાર રંગે
ચડતા. એમાં ભે મેં
બરાબર થાય તો કીક
નહિ, તો તેને મળે
દેતા: 'મોરી વાંકો કાં
નવાનાર મારા કાથમાં
મેં ને સાધી સિફત કરે

છે?' બસબરના ગુરુએ સાય. અને વાણતું મેં કીક આવી નબ ત્યારે
ખુશી થઈએલતા: 'દને દાસ મેડવાયા. એને સાદાને સારે વાણતું
મેંનું લાઈવા તે નહિ અમે. લગણાં વાણણ બનાવી દેત તરત
બેસી જતો' ને પછી દસતા એક વાર એમ વાણ બતાવવા ભતાં પાર
બેસે ન નહિ, એટલે નેકિસનદારે એક બાનું નામનું મેં અને બીજા
બાનું પછડું બનાવી દીધું અને પછી ધરાક આગળ જમ ચતાવી
એને પાણી પાણી કરી દીધેશ: 'સોડા! વાખનાં કડાં તો સોનોઈ
પહેરે છે, પદ્ય હાથ પર નામ નીંદાગીને ફરતું એ કોઈ નેનીતેથી વાત
નથી; સિવજી બગવા ન એમ કરતા.'

મને સોની અગતા. નરા દિશિવારીબાર ખરા; પદ્ય એમની
સાકરની જમના હેકા આગળ બધું માફ છે. એમની સાલમાં હેકો, કોમની
નળાનમાં હેકો, એમની સલગા કરવાની ઢળમાં હેકો.
અને પુરુષવર્ગમાં નેકો હેકો લેવડેતો એથી વધારે સોનાસુખમાં
રસો કમકોત. છઠારાર કમગી ચાલે કોઈ બોર કરસમાં સોના-
રણુ બનીકરીને નભેરે બદાર નીકળતી થયેર મહોલી કિલ્લામાં
લગરી પડતો. અંગે આપવાકાનાં પીળાં સફેદ અંજારમાં અને આથે
લાલ ચક્ર સોનેરી લખાની બારખમ પાછી પહેરી પિટાકી દ-
લવતા સોની મહાનન ટોચે મળી લગનાં મોડારો દેવા નીકળતા
થયેર નેક દેવા એમની અડા! સાંતિથી, નલકતથી, આલજીવકે,
લગળે આપાનગરમા થઈ એ વરપોડામાં આવવાનું અને નમવા
પધારવાનું નોતરે આપતા; એકબીજા પ્રસંગે પાડે બેસવા પ્રતિજિત
બ્યજિઓને આમદ કરીકરીને હેલેતા; અને એટલાની કંડે, રખાજ-
મેર સાતતી સોનારણે મહાકાળી, દસતી, 'આવને ન' એમ અંગે
કાપીને ન એરલા નીચે જીતારી.

મુંબાજી મુખવાર દતા, ને ડોઝાબાજ કાથદામાં કાબેલ ગણાતા.
સુખવાર તે વજીલ નહિ, પદ્ય વજીલ મોડની બધી દેવારી રે તે.
દામો મોંધાવવા આજ લખવી, રહેપના કામગીરાજવા, ફારગી
અપાવતી, લુકમનામાં દાખલ કોમવાં, મિલ બનાવવાં, ફરિયાદો
મોંધાવતી વચેરે નલનલતનું આલાતી કામ તે કરતા. બેપાંચ મોડા
વજીલો સાથે સાકં એટલે રાખ પદ્ય સારી. અને મહોલ્લામાં તે
વજીલ ન, સોની મહાનનને કોરદ દરબારે ભાગે ન ભડું પડડું,
પદ્ય મન્સીપાતીદીના ચરનેરાનાં, ખાજ-રૂવાનાં અને નળ-રૂવાનાં
કાચિયાં આપતાં તે તરત નગીનબાઈ કે નેકિસનદાર, લખાડે
સારીરે પદ્ય માથે ટોપી નાખી, ડોઝાબાજને પૂછવા આવતા. અને
ડોઝાબાઈ લાખ રૂપિયાનું કામ ઉઠાડી તરત એમને સારકો આવતા.
'બાઈ, પંડોરી પહેસો. લી! અમરેરે મને એ કામ સાચરો.'

'થારે, ડોઝાબાજ સાદેબ! બાણુબાજને અહીં લઈ આવેલા
એમ જ બણાવે; બણાવે. ચણુસે તો પામશે...' એમ ત્યારે, કા-
લથી જાણે નિશાળે અને કરે કંડના.' નગીન બાણુ ને નેકિસનદારે
બાણુએ આવતાં ન લલકરું. એ બાળા ન ભડી; એને હેકો ન
બોર, એની મિલકા ન અજાયકી. દરેક વાચને હેકાવતા બાણુનું એ
પદ્ય એક કળા ન છે. સરસ્વતીએ સોની મહાનનની જલે એના
ધોળ ચડાવ્યા છે.

સામે વળી પેલાબાઈ સોની રહેતા. એ પેલાસા માધી કાઠી
લાવ્યા હતા એક પર બીજાને દિસામે નહિ, ત્રણને ચિતામાં સુચા-
ળને. એ પેલાકામ તો સામેને પોતાને ધરથી ન હેકાવતા: 'દને એને
એક નેસ્તાન બધાવી દો, અને એ પડિયો લખા. — ને જાડું ચાણડું!'
પદ્ય આમાછમે તેવારી પાછી રાખી હતી. એમને પોતાને એક
પુત્ર અને ત્રણ પુત્રી, એ ચારેને લગુનનાર મહોલજી ધેર આવવાના

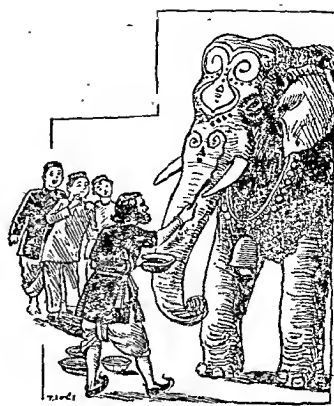
હતા. કપાળે ટીકું, હાંમેા અંગરખો અને મળમળની ગોળ ટોપી પહેરી, એક સુવાદે એ પરભાંશકર મારતર પધાર્યાં, અને હાંમી ચર્ચા પછી આંક-પલાખાં, દેશી હિસાળ અને લેખાં ગણિત ઉપર ખાસ માર મૂકવામાં આવ્યા. આ જ તો મ્હોલોણ હતી. મને એમાં જરાદે ગમ પડતી નહોતી. પાંચમાંથી સાત બાદ થાય જ નહિ; અને થાય તો વધી વળી શેની લેખાં, એવદીના દશકો મગજમાં ચોટતા જ નહિ.

થોડા દિવસ મને એક મહેતાછની નિશાળે બેસાડેલો. મહેતાછ પાન ચાવતાંચાવતાં પચીસપચાસ ઠાકરાઓને એકીસાથે આંક ગોખાવતા. એમાં 'સાડાસાતેના પા' ને બોલી ન્હથે તે પાર જીવેયો ગણાતો. ટોડાં-અધિયાં સુધી તો મોઝે દીકરીક આંકે, પણ પાછળથી ચરકુંડું. પરભાંશકરે બધું પેતાને માથે લઇ લીધું અને સવારના બહુવા બેસવાનું નક્કી કર્યું. પરભાંશકર મારતા નહિ, પણ ટોળો કકડાવતા ને કોઈકવાર ચૂટી ભરી લેતા. પણ એમાંથી ધાક બહુ. રખને દિવસે પરભાંશકર બહુવાવવા આવ્યા છે એવી ખુમ પડતી કે પેટમાં ફાળ જ પડતી. હેસન તો કર્યું ન દોષ, ને આંક તો શાના આવડે ? લેખાંપદાખાંમાં મૂળથી જ રસ પડતો નહિ. મામાછની મહેનત છતાં ગણિતને પાચો મૂળથી જ લુપ્ત નંખાગો ને તે આવળ ઉપર ખૂળ નડ્યા.

સુરતના ગળ્ગર ગોપીપરમાં ગોપીઓ નહોતી વસતી, ને નહોતો રહો ત્યાં રાજ ગોપીચંદ. ઝોને વસાવનાર તો હતો રંજીલા દિલો અને ગુલાબી રચવાવો, છુદ્ધિશાળી ચતુર અને કુનેલખાજ, મહમદ મેમડાનો અને સુલતાન મુસ્તફરશાહને દીવાન મહેક ગોપી. એક ગરીબ વિધવા બાઈનું એકેકનું એક ફૂલદ. સંયોત અને સ્વામી ટોળાખાં. વારતંદવારે એ બાળા શહેરનાં, ગુલાબ એકડાં કરી કરી મેળ ઉડાવતો. એણે ધંધાલેલા વિશાળ ગોપી તળાવનો તો આજે પત્તો નથી; પણ ગોપીપરે-હજી હયાત છે. ત્યાં મોતીનાં તોરણો બંધાર્યાં અને રસ્તે રૂપેશ ભરેલાં માડાં ફરતાં. અતરની છાશનો ઊકતી ને રંગબેરંગી દેશગી સાડીઓ ફરફરતી. આજે કેઆળ-દાર ઊભેલી ત્યાંની હરેલીઓમાં એક વખત દેાનક હતી. હરેરોજ રંજીન હાડીઓમાં ત્યાં દેાશની થતી ને પગથિયે સાથીઆ ખુસતા. એવી એ હરેલીઓ વચ્ચે છક્રા નંબરની નિશાળનું મકાન હતું. મકાનની આસપાસના ઝોડાઓ ઉપર ગ્વેરીઓની બેઠક રહેતી. સફેદ ચમી જેવા ગ્વેફ્યો ટંકાએકા ગાદીતકિયા ઉપર બેસી તેઓ દીરાનાં પડીકાં બંધતા ને મોતીનાં હજીબ ટંખાવતા. નાનાંનાનાં કાચનાં બેઠારિયાંઓમાં તરહેલરેહનાં મોતીઓની સેરો લટકાવતા, અને નાનકડી, નાનુંક, લાકડાની કુમતે બાંધેલી પેટીમાંયો રચકડા નેહું. સુંદર તાજુંક કાઢી એમાં વાલ અને રતીએ હીરા ભેખતા. લાલ ચટક કપડાની કોણીમાં રૂપિયા રાખતા. કુદસદે એ માદીએ હેઠકાથી બેસી ટહલા મારતા, રાખત કે ચા પીતા, એકદમ છાપું હાથ આવી ન્હથે તો તે કરીકરી વાગતા, અને મોઝથી ગૂંઝતા.

મળનસરાની મોસમમાં એ નિશાળ આગળથી હાધી નીકળતો. 'હાથી ! હાથી !' એની ખુમ પડતાં જ ઠાકરાઓ વગેરે ઠોડી ઓટલે ભ્રમરાતા, અને થોડો માર પડતાં પાછા હલાસમાં બેસી જતા. પછી કોઈ હાનાખાના નિશાળમાંથી સટકી જઈ ગોપીપુરાની પાછળના મેશાનમાં હાથીને રાટલા ખાતો જેવા દોરતા. ત્યા ખીમચંદ અને ખુજચંદે કે કે અસમગની સુલતાની હંકારતા :

“અંદે, નાનચંદ સોટે દડડોળના દબન રૂપિયા આપી હાડી મંગાવેવાય.”

‘સમીનના નવાળ પાસેથી. પડમ દા’ડે નવસાડી ભાગેલને રસ્તે આધવા ટે મે. જોયા ક ની.’

પણ ખીમચંદને પણ ટપી ન્હથે એવો અપારો સોગામચંદ ભગાવતો: ‘હોય નહિ. આ ટે વડોદરાનો હાડી, ગમ સાથ માડા પેાની લગન વખટે હું એતા પર જ બેઠો’ટા ને.’

ત્યાં તલ્લચંદ કહેતો કે ‘આ વખતે તો નમીનચંદ સેક નતે જ સોનાની બેંચાડી બનાવવાના છે, સું સમજેછરે થઈ ન્હથ. રાખન !’

અયે કંઈ બહુ સમજતા નહિ, પણ એ કંડારોને સાચી માની, જરા કુલાહ, છુરા થઈ, માવત હાથીને ચીતરતો તે ચીતરામણ જેવામાં ઝુંચાઈ જતા. એની સૂંઢ અને કપાળ ઉપર સફેદ પીળો, લીલો, લાલ, ભૂરો, એવાએવા રંગ વડે એકત્રા સરસ વેલજુડા તે પાડતો કે હાથી ખૂળ જ સોદામણી લાગેતો.

ખીમચંદ એ છક્રા નંબરની નિશાળ નીચે મોટી નિશાળ પરસ જ હતી. એમાં મારપાંચ હલાસો બેસતા વચ્ચે કોઈ પણ નતની ભીંત કે આતરા વિના બેસી જતા. થોપા ક્લાસમાં કોઈને બારિટલ પર બેસા કરે કે એ તાજુન બપાથી દેખાય. કોઈને ક્યાંક સોડી પડે કે અવાજ ચારે બાજુ સંભળાય. આંક-પલાખાના લગકાર તો ચાહુ જ હોય. ચેર બહુવાવા આવવા પરભાંશકર માંદર આ જ નિશાળમાં શીખવતા. ત્યા એક બીજા મારેતર, હાલો. નામે ઇબ્રિહાસ, નતે આવક, રવભાવે જરા હયાણું. તે એક દિવસ હેડમારેતરને મઢા મહેનતે સગાબધી આખી નિશાળને ઉઠેલા ક્લાકમાં હાળી જેવા લઇ ગયા હોય મામાછ કહેતા કે નિશાળના દીતિદાસમાં એ અમુતપર જતાવ દુનો. અસલ તો એમ કોઈ ફાલ ન્હથ જ નહિ—હજી જમાય જ નહિ. ઇબ્રિહાસ મારેતરે થાંડા પાડીપાડીને અગને ‘રોને ક્યાક રહેવાની, તોફાન નહિ કરવાની, રસ્તે બેરોખર ચાલવાની, એમ નતબતની રાચના આપી. પછી ટોણું નીકળ્યું. આગળ ઇબ્રિહાસ મારેતર ચાલે: કાળો આવવામાંનો ડગરો, મળમળની ગોળ ટોપી, કપાળે પીળો આંદરો, હાથમાં નાની લાકડી, અને મોડી બસવદાર

મૂઠા, દરેક હવેલીવાળા એને ઓળખે, અને ઓરથે બેઠેલા બધા એને સલામ કરે. મોઈ વળી પૂછી પૂછી શે: 'કાં ચાઈલા છબિલદાસ?'
 'પણ છબિલદાસ હસતાહસતા દેશારતથી જ જવાબ દેતા ને બધા સગલ જતા. અને પછી તે આંખે ઘોષીપરં માછ નહું કે નિરાળ દાથી જેવા ચાલી.'

છબિલદાસે ત્યાં વળી એક નાનું જાવળ આપી દીધું. દાથી એ ફેરું ઝાળી છે, ને વળી ફેરું ફેરું હોસિયાર છે. 'એની સૂદરથી એ કાઠાળી પણ ઉપાડી રાકે છે; નાની બે આની પળ એ ઉપાડી રાકે છે.' કાઠકે ફેરું ના પુઠે ને કોઈકે ફેરું નાખ્યું. પણ માવતના હોઠારા ચિના દાથી ફેરું કરતો નહિ. પછી છબિલદાસે બધાઓમાં જવાબમાંથી શોધી એક જ આની કાઠી. માવત બાળુમાં જ હતો. એને કહી છબિલદાસે બેઆની નાખી અને માવતને હોઠારા કરવા કહ્યું. માવતે વ્યતબતના હોઠારા કીધા, પણ દાથીએ ફેરું બે આની ઉપાડી નહિ. પણ રીપચંદ ત્યાં હતો. એણે જવાબ્યું: 'અરે કોઈ નાક છે કે જો નહું એ આની નાંખુ છું ને સાહેબ કહાવે છ, અને આને કેમ નહિ, એઈ રા?—' ફરી એણે બે આની નાખી અને તરવ દાથીએ ઉપાડી કી.

અને અમે બધાએ તાળી પાડી, દરરગરન રીપચંદે છબિલદાસની બેઆની ઉપાડી લઈ તે તપાસી એમને બાંધ્યા: અરે મું છબિલદાસ સાથે બે! ઠગાડી બેઆની જ એકી છે ને. દાઢીને રાં. એની બી સગલ છે, સમજાવ કેની પ ગેમ દાઢી બાડી તમારાથી ઉતરાવ મહિ, હો કે?

છઠા મેંબારી નિરાળબધા એક જે વરસ કાઢ્યા હશે. હું રહેને ચોથી નિરાળ બહુ દુર નહેાની. મેંબાલના ચાકરા વળી ખપાદિયે શે, ત્યાંથી કામે હાથે વળતાં ઘોષીપરં, ને ત્યાં આ નિરાળ, સવારની નિરાળ થતી ત્યારે વહેલા કોઠવામાં બહુ મુશી પડતી. જ્યારે મોડો બીડેને દોડતો નિરાળે એને ત્યારે વળની આની મારી (પણ મારાથી તે મોડી) મેકીમાં ચા લઈ શાયે બાપતી. પરમારાઈ ચાંરનગની નગર પડતી કે તરત મને પીવા કલાસ બહાર જવા દેતા એમાં વળી કાઠ દિવસ અરકા પકડીને ધારિદલ પર બેઠા રહેવાની સવારના સમ ગળી દોષ તે એ ફેરુંતો પણ મારી તેલી અને ઘેર બખર પણ પહેાંચી જતી. બધેરે મારાછ ધરમાં દોષ ને દિસાળ લેતા, પણ તેમાં ને એક જ વાત આગળ આવતી કે હિસાબમાં બમરડો! એમાં જે આને 'પણ ને વિષે સખતા તાવ અરે એવા કુકર, વિચિય, આડવતરા પાંતીના દાબજા તે સામ સમાન જ હતા. ત્યારે પણ હું એ સગલતે નહેાતો, આને પણ હજી સગલતો નથી.

'પરમારાઈ સેતાન ફળિયામાં રહેતા અમારા ધરથી બહુ આથે નહિ. નિસાળમાં કંક, ધરમાં નરમ અરમ, મારે એક દિવસ સવારના એમને ઘેર જવાતું થયું. બારજામાં જળી આગળ દાખલ થતાં જ અંદરથી પરમારાઈએ બમ પાડી: 'કાણ, લાઈ ચંદ્રવદન કે? આજ બાઈ, મેસ હૈ, હું ડગખાં આભ્યા.' હું તે બેસતો જ નહેાતો. મારતર-ને ઘેર એક ઇંધેસાચ? 'જુ અંદરમાં તો ગોરાળી બહાર આભ્યાં અને મારકીમાં રૂબની બે લાડુડી સાભ્યાં. પાછા અંદરથી મવાજ

આભ્યા: 'લાઈ ચંદ્રવદન! આ જાવા માંડ, એટલામાં હું આભ્યા. આ તે! પરમાઈ છે, ના ન પડાય. કેમ છે બધાં?'

જે એક લાડુડી પૂરી કરી ન હતી એટલામાં તે પરમારાઈ બહાર આભ્યા. આ કંક રેવજાવના મારતરે બેપાંચ વાર તે માન અમજાવેલા અને સળ પણ કરેલી. તે આવડા નરમ, આરકા માયાળુ, આરકા ભવા જે વાત મનભગાં જીવરેની નહીં હતી. પણ એમણે તે બેસાડ્યો. 'પહેલાં મેસ, પછી ને કહેવાનું દોષ તે કહે.' હું એકો, અટકેએણે કહ્યું: 'બાવ, બાઈ! મારાગળે મું કહેવાનું છે.'

'તમારે બંનેએ આને અમારે ત્યાં જમવાનું છે; તે અધિયારેકને મુમારે આવી પહેાંચતો.'

'વાર આને મું છે એની કંઈ બખર છે?'

'માતાની થાળ છે, મેમ કહ્યું છે.'

'વાર બાઈ, કહેને કે અમે આની નહશું. બીજું કંઈ કહ્યું છે?'

'ના.'

'કીક. તે બીડે એક લાડુડી શે લાઈ, બે આઈને ના.'

મેં બંને લાડુ ખાધા હતા અને બાબ્યા પણ હતી. પણ પરમા-રાઈના આમકને વરા વળી મીડે પણ બાધો. એમને ઘેર જતા મને બીક લાગતી હતી. પણ પાછા વળતાં મને બહુ આનંદ થતો. આ પરમારાઈ જીં એને આરકા માયાળુ તે કી ધાચી નહેાતા

માયાળુ એમને મહિને પાંચ રૂપિયા આગતા, અને એ જામતો મેંગામ્મે પમારે મણુસેતો ઉપગ્રાંત વરસના શારા માઠા પ્રસંધે લઈએઆન વખતે પરમારાઈને જમવાનું નોતકે મળતું જ.

પછી તે હું ધ-ભીખાર એમને ઘેર જતો. એમની તબિયત કીક ન દોષ ત્યારે બ-જવા એમને ઘેર જતો, મેંજુજરતી અવસાપ રહેકરી અમેલ પહેલી ચોપડી રાક કરી, ત્યારે પરમારાઈની આંખમાં ડરખાં આંખુ આભ્યાં હતાં: 'હવે તે માંક દામ નહિ. બાઈ મોઝામદને ભણી-ને અમાને બહુ-વરો.' (ચાઈ)

પ્રેડિટમ

પરંતુ હવે પ્રેડિટમ મિશિત ધાતુઓના બનાવ્ય છે. ઓરિમથેષુ ધાતુને બાળવાથી 'ઓરિમઝ ઍસિડ' બને છે. આ પદાર્થ અત્યંતગોળી અંધ ધરાવે છે અને આંખોને જન કરે છે. આ ઍસિડનાં ક્રાવણો સુશ્વેદક વડે વનરપતિના સૂકમ જાને તપાસવામાં વપરાયેમાં લેવાય છે.

૧૯૩૫માં કેનાડીની પેકાર ૧,૪૮,૮૭૭ ઔસ પ્રેડિટમ અને

લગભગ ૧૩૫ હબર ઔસ પેસેડિયમ, રેડિયમ ને બીજા ધાતુઓ હતી. એ જ વરસમાં ફ્રાન્સમાં ૫૬ હબર ઔસ પ્રેડિટમ ને ૭૦૦૦ ઔસ ઓરિમથેડિયમ વેચા કહ્યું. એ જ વર્ષમાં બેલ્જિયમ ડેનાની લાંબાની ખામીમાંથી તેર હબર ઔસ પેસેડિયમ કાઢવામાં આવેલું. આજ થોડાં વર્ષો વધ્યાં આ નિરસ મણુની ધાતુઓ આપણા જીવનમાં તેમજ ઉદ્યોગમાં મહત્તા પ્રાપ્ત કરી ન્ય છે.

સોના કરતાં પથ્થુ મોંઘું અને તેની સાથે મળતાં એવું સફેદ સુવર્ણ ખેલિનમ ખીજ થોડી ધાતુઓ

—રોલિસા છવનમાં વિજ્ઞાન: ૩૭—

એપ્રિલ - ડૉ. નરસિંહ મૂળજીદાસ શાહ પોએમ. ડી.

આ પથ્થુ રોલિસા કપયોગમાં ગોલ્ડનું રચાન લેવી ધાતુ-
ઓમાં મોંઘામાં મોંઘી ધાતુ કદ કોમ કોમ પૂરે તે
આપણે કહેવાના છે સુવર્ણ-સોનું. પરંતુ એનાથી થે થોડી ધાતુઓ
અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને આ યુગમાં તેમના કપયોગ સીધી તેમજ
આકર્ષકતરીતે આપણા સામાન્ય જીવનમાં રોજ બજારો વધતો જ
ન્ય છે. આથી ધાતુઓમાં પ્રથમ આવે ખેલિનમ અને એની સાથે
મળી આવતી તેના એવી જ અન્ય કોમતી ધાતુઓ.

સોનું, રૂપું અને ખેલિનમ-એ ધાતુ-ત્રિપુટી "કમલ ધાતુઓ"
કહેવાય છે. હિંદી રસસાસ્ત્રમાં ખેલિનમને માટે ચેત સુવર્ણ રાજ
વાપરવામાં આવે છે. ગરબીમાં કે હંડીમાં કોઈક સ્થાન તેમજ શુદ્ધ
હવાના વાતાવરણમાં તેના પર કોઈ જ અતતી અસર થતી નથી.

દ. સ. પહેલાં સાતમા સેક્રના ગિસર દેશના એ પુરાણ અવશેષો
મળી આવે છે તેમાં વાપરેલાં ચૂદાદિપિચ્છિઓમાં ખેલિનમની મિશ્ર
ધાતુઓ વાપરેલી ગાલુગ પડે છે. ૧૫૫૭માં મેક્સિકોની ખાજો-
માંથી એક એવી ધાતુ મળી આવી "એના પર અંગ્રીની કંઈ અસર
ન થતી તેમજ રહેઈના કારીબેની કારીબરી તેના પર નિષ્પ-
નીવડતી." ૧૭૩૭માં રહેનાના મુસાફરોએ દક્ષિણ અમેરિકામાં કોલ-
મ્બિયા પાસે એક ધાતુની શોધ કરી, અને તેના રહેની રંગને લીધે
રેપેનિસ બાબાના રાજ "પ્રકાર" કહેયે રૂપું, એ ૧૭૪૧થી તેનું નામ
પાડયું ખેલિનમ, ખેલિનમ ધાતુના તળુના ૧૭૪૭માં યુરોપમાં
લાવવામાં આવ્યા, તેના પર અનેક રાસાયણિકોએ સંશોધન આદર્યું
અને પુરવાર કર્યું કે રૂપું અને ખેલિનમ બે મિશ્ર મિશ્ર ધાતુઓ છે.

સર આતમા તો ખેલિનમ નિરપેયોથી લાગેલું, તેનો કોઈ જાતન
પૂઠ, ૧૭૩૭માં કોલમ્બિયાનાં બરાજોમાંથી સોનાની સાથે તે મળી
આયું અને સોનામાંથી તેને જુદું પાડવામાં આવ્યું. એકત્વીસમી
સદીના અંત સુધી દુનિયાને ખેલિનમ ધાતુ કોલમ્બિયાની ખાજો
પરી પાડતી. આ એવો ઇતિહાસ.

રશિયા (યુરલ પ્રદેશ), એલિઝાબેટ, બ્રાઝિલ, બોર્નિયો અને
એન્ડ્રોલિયામાં પથ્થુ ખેલિનમનાં બરાજો આવેલાં છે. રશિયા લગભગ
એક લેકા સુધી ખેલિનમની માગળીને પૂરતો પૂરો પાડતું અને
લગભગ ૬૩ ટકા રશિયાનું તથા બાકીનું કોલમ્બિયાની પેદાશનું
ખેલિનમ દુનિયાનાં બજારોમાં આવત. પથ્થુ દરે ૧૯૩૩થી કેનેડાની
નિફેસની ખાજો લગભગ આખી દુનિયાને ખેલિનમ પૂર પાડે છે.

પેલેટિયમ, એરિથમય, હરીદિયમ, ઇન્ડિયમ અને રેડિયમ-
એ પાંચે ધાતુઓની સાથે ખેલિનમ મળી આવે છે. આ સમૂહમાં
ખેલિનમ સૌથી વિશેષ સર્વસામાન્ય છે. કુદરતમાંથી જીવ આવી
ખેલિનમ ધાતુ આગળથી રહેતો ૧૭૪૧ની આ પાંચે ધાતુઓ સાથે જ
મળી આવે છે. આ ૧૭૪૧નું સોનું અને સોનું પથ્થુ તેની સાથે જોવા
આ ધાતુએ સીધો-સીધો લાભ રૂપે મળી આવે છે.

કુદરતી ખેલિનમને બારા સાથે મળતીને પદાર્થો તેમાંથી સોનું કાઢી
લેવામાં આવે છે. પછી ખેલિનમ ધાતુસમૂહને હાઈડ્રોથેરિસ અને
નાઈટ્રિક એસિડના મિશ્રણ (એકામી રીજીઆ)માં ગાળવામાં આવે છે.

તેની એરિથમીડિયમ ધાતુ (એરિથમય)ને હરીદિયમ) પર કંઈ અસર
નથી થતી કહેયે તે હૂટ્ટે પછી ન્ય છે. પછી ખેલિનમ તેના કાર
રૂપે જુદું કરવામાં આવે છે અને હરીદિયમ દ્રાવણમાં કાર રૂપે રહી
ન્ય છે. ખેલિનમના કારને ગરમ કરવાથી ખેલિનમ ધાતુ છૂટી
પડે છે અને તેને ગરમ કરીને તેમાંથી શુદ્ધ ખેલિનમ બનાવાય છે.

એરિથમય, હરીદિયમ અને ખેલિનમ અનુક્રમે સૌથી વિશેષ
બારે ધાતુઓ છે. તેમના પર એસિડની કે વાતાવરણની અસર થતી
નથી તે તેમનું ગરમીનું ખૂબ કારણ છે. એરિથમ-હાઈડ્રોજન ન્યોતતી
ગરબીમાં જ તે એકત્રી છે, કહેયે રાસાયણિક, વીજનિક અને ધાતુ-
કેમીકાલ ક્ષોભમાં આ ધાતુઓ મિત્રી ગણાય છે. પરંતુ ખેલિનમને
કાર્બન અને ફોસ્ફરસ સાથે તથા વાયુથી તે બંધાયું બની ન્ય છે.

ખેલિનમને ખાસ કપયોગ અવેશતમાં થતો અને દ્રવ્ય પથ્થુ થાય
છે. દરે ૩૯ ટકા અવેશતની બનાવટમાં, ૨૩ ટકા દીપ્તના કામમાં, ૨૨
ટકા વીજળીના કોમમાં, ૧૪ ટકા રાસાયણિક ક્ષોભમાં અને ૫
ટકા પરપુરણ કામમાં ખેલિનમ વપરાય છે. ખેલિનમની કોમત
આકાર સોના કરતાં છ ગણી વધારે દઢી; પરંતુ કેન્ડાનું ખેલિનમ-
કપાઈન કહેયું બધું થવા લાગ્યું કે આવ્યારે સોના કરતાં ખેલિનમની
કોમત થોડી જ વધારે રહે છે.

પ્રયોગશળાઓમાં કપયોગી સાધનો જેવાં કે મૂકમ, પનર્સ,
પ્લાસ, વાર વગેરેની બનાવટમાં ખેલિનમ વપરાય છે. દર્દીઓમાં
પથ્થુ ખેલિનમનાં વાસણોને કપયોગ વધતો આવે છે. ટેલિફોન
અને વાયરનાં સાધનોની બનાવટમાં તેમજ બીજી વીજનિક ક્ષોભો-
માં કોન્ટેક્ટ બનાવટ તરીકે ખેલિનમ ધાતુઓ વપરાય છે. એના-
રેનના અમુક ભાગોની બનાવટમાં પથ્થુ ખેલિનમ દોષ છે.

હરીદિયમ મિશ્ર ધાતુમાં કપયોગમાં આવે છે, કારણકે તે ખૂબ
સખતને થોડાણી દોષ છે અને જરાયે કઠ બની નથી. ખેલિનમને
બંધે પેલેટિયમને કપયોગ આજે વધતો આવે છે; કેમકે પેલે-
ટિયમ એક તો કારણ છે અને બીજું ખેલિનમ જેવું જ કામ તે આપે
છે. દ. ૧૯૩૬માં અમેરિકાના વીજળી-કોમને ૩૨, ૫૮૪ ઓસ પેલે-
ટિયમ વાપર્યું હતું; જ્યારે ખેલિનમ નેનાથી આપુજ વપરાયું હતું.
બનાવટી દાંત અને પેલાલો બરવા માટે પેલેટિયમને કપયોગ
પથ્થુ વધતો આવે છે ખૂબ સખત જમ્બુતા માથવા માટે, રેડિ-
રન્ટ ક્ષોભોમાં અને એલેક્ટ્રોપેડીની બનાવટમાં ખેલિનમ મિશ્ર
રેડિયમ, હરીદિયમ વગેરે ધાતુઓ વપરાય છે. ઇન્ડોરસન આપવા
માટે વપરાતી સોયો, કોન્ટ્રોલ પેનની કોમ, ધરિસાળનાં ધારો તથા
અદા, મર્યાદાદના વાગવર્તી વગેરેની બનાવટમાં આ ધાતુઓ બુદ્ધી-
બુદ્ધી રીતે ખૂબ વપરાય છે. ખેલિનમના તાર એક દબના એકાંસ
દબાવતાં નેટલે પાતળો બનાવી ગયાય છે.

ખેલિનમને કાર્યની પ્રસરણી લગભગ આખો દોષથી ગરમ
કામમાં ખેલિનમ કામત કરીને રૂંકે પડતાં ટીલા પડવાને કે રૂઢી
જગ્યાએ બધ રહેતો નથી. વીજનિક બંધનોમાં વપરાતા તાર પદાર્થ
ખેલિનમને બનાવટ, (અનુકંપાન બંધન સાથેના પાનને ઉપે)

ગજ-આહ

અહાર અહાર જમરદસ્ત મહોની બધી જ શક્તિના પ્રવાહનું વાહન બનેલું દોરડું રિધર રહેતું તમે કહી જોયું છે? સામસામા એકબીજાને ખેંચતા નવનવ જળુની તાકાત એવી તો સરખેસરખી હોય કે દોરડું ન તો આ ગાળુ ચસકે કે ન પેલી બાલુ. ત્યારે દોરડું, એકબીજાની તાકાતના ત્રાજવાની ઢાંડી સરખું, પાંચ, દસ, બાર કે નેર એકનડ વીતવા છતાં રિધર થઈ જાય એ ખજાની તંબ પરિસ્થિતિનો સૌમાં સમન્વયો મુરકેલ છે.

મયું એ માણસની એક રૂવતી પ્રતિષ્ઠાને તેથી, કયાનાં કોશિક્ષને ક્યાસ કાઢી કરોડીઓમાં ખેંચવાની શક્તિ ક્યાની ક્યાનાનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે, કોઈ પણ એકલી વ્યક્તિની ખેંચવાની શક્તિનું નિરોધક પ્રાપ્તિને બદલે જ્યારે બે વ્યક્તિઓની ખેંચવાની શક્તિનો તુલનાત્મક કાંઠામાં આવે છે, એટલે કે જ્યારે એકબીજાને પોતાપોતાની તરફ ખેંચવાનું આવે છે ત્યારે, એ વ્યક્તિની ખેંચવાની શક્તિનો આંકિતો નથી મળતો; પણ કોણ જ્યારે તાકાતવાન છે એ તો સમાવય જ છે. બધામાં, બામ સેનારને તથા જોનારને બંનેને એમાં ખૂબ મત્રા પડે છે, કારણ કે આપવાની એકિયા એક રમતનું સ્વરૂપ છે. તેમાં જે બે વ્યક્તિને બદલે બે સમુદાયો દુકરીઓના આ પ્રાણે તુલનાત્મક ક્યાસ કાંઠામાં આવે ત્યારે તો જ્યાં એ કિચા ખૂબ જ કોતેજ અને આકર્ષક બને છે. એ જોડાઈ અને આકર્ષક કિચા, એનું નામ અન્ન-ગ્રાહ. પોતાને પાણીમાં ખેંચી નહા માદ (મગર) સમી બાદ પૂર્વક ભરતે ટકાવી રાખી સહાય માટે પ્રજાપ્રાપ્ત કરતા અન્ન (હાથી)ની પુરાણોમાંની નન્ન-દ્રોમીક્ષની ક્યા ક્યાથી આ રમતનું નામ પડ્યું છે.

એ દુકરીઓ, પોતાની ખેંચવાની શક્તિનો પરચો દેખાડવા માટે, તેમની વચ્ચે મૂકવામાં આવેલું દોરડું પોતાની બાહ્ય ખેંચી લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે (એટલે કે, પોતે ખેંચાઈ ન જતા સામી દુકરીને પોતાની તરફ મસી દાવવાનો પ્રયત્ન કરે) એ આ રમતનો મુખ્ય પ્રસો દોષ છે. એ એટલી તો સરખ અને સ્વાભાવિક છે કે તેને કોઈ પણ એક દેશની પોતાના રમત ન જ કહી શકાય. હંતુલ જાયવા જોયો તો અમુક જ ભાગમાં રમતી દોવાનો સંકલન છે, અને અર્ધ-અર્ધ રમતી દોષ ત્યારે જ પડે તેમાં પ્રકાર ભેદ અને નિયમ કોઈ પણ હશે. પણ ૧૭૦ (એ ૧૫૦)

અન્નગ્રાહ એ તો, કુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં ભર્યો તો પણ એ જ સ્વરૂપે જોવા મળશે. હા, હાથ એટલો ફેર પડે કે કોઈ ભાગનો, વિવિધ મેળવવા માટે દસ ફૂટનું બિયાણુ જારી દોષ, તો કોઈક જગ્યાએ બાર ફૂટનું.

છતાં આ રમતને સ્વચરિત કરવા માટે દેશલક નિયમો તો પડવા જ પડ્યા છે. દાખલા તરીકે, બંને દુકરીમાં નવ નવ લડા જ રાખી શકાય. જ્યાં દોરડાની લંબાઈ, નજીક વધે માટે પણ મર્યાદાઓ છે. પણ એ બધા નિયમોમાં ખાસ જણાવવા જેવો અનુભવો નિયમ તો એ જ છે: દોરડાની બરાબર વચ્ચેના ભાગમાં એક ખાસ નિશાની કરવામાં આવે છે. પછી એ વચ્ચેના ભાગથી છ છ ફૂટને અંતરે, બંને બાજુ, બીજું એક એક નિશાન કરવામાં આવે છે. વચ્ચેના નિશાનને 'મધ્યપટ્ટી' અને બાજુઓના નિશાનને આપણે 'બાહ્યપટ્ટી' કહીશું. એવી દોરડા વધવા આ મુજબ નિશાની, એવી જ તબુ નિશાની જમીન ઉપર: એક લીટી વચમાં અને તેનાથી છ છ ફૂટને અંતરે બંને બાજુ બીજી એક એક લીટી. વચ્ચેની લીટીને 'મધ્યરેખા' અને બંને બાજુની રેખાઓને 'બાહ્યરેખા' કહેવામાં આવે છે.

હવે, રમત શરૂ કરતાં પહેલાં, દોરડાને જમીન પર એવી રીતે મૂકવામાં આવે છે કે મધ્યપટ્ટી બરાબર મધ્યરેખા ઉપર અને બંને બાહ્યપટ્ટીઓ બાહ્યરેખાઓ પર રહે. પછી દરેક દુકરી એક એક બાહ્યરેખાની પાછળ પોતાના નવ નવ લડા એકબીજાને તેમની તાકાતના પ્રમાણમાં જોડી દે છે. પછી પંચ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે તે સાથે જ દોરડું પોતાની તરફ ખેંચવાની રસાકસી શરૂ થાય છે, અને એ રસાકસીને એટલે જ દુકરી સામેની 'બાહ્યપટ્ટી'ને પોતાની 'બાહ્યરેખા'ની ઝંઘરની તરફ ખેંચી લાવે (એટલે કે દોરડું પોતાની તરફ બાર ફૂટ નેટલું ખેંચી નહીં શકે) તે દુકરી છતી મળાય છે. અને જોવી

‘હુતુતુ’માં બાધા સિદ્ધિઓ એક જ શરીરનાં બુદ્ધાંતુદાં અંગ બની સમૂહકાર્ય કરે છે; ‘ઓખો’માં એકનું આદર્શ તત્ત્વપરતાથી ઢિપાડી લઈ ખીએ પૂરું કરે છે, ત્યારે ગન્ગાદામાં તો ધીંધા જ લેડેઓ એક જ રંગે રંગાઈ નય છે, એકસરખા બની નય છે, જાણે એક જ વ્યક્તિ બને છે. સંયમેવ શક્તિનું આ રમત સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે.

કુદ્ર પણ તકમાંથી છે દુકડી જે વાર છતે તે વિન્નતા યદ્ય ગણાય છે. પણ આ રમત આગ સમજાવામાં જ સહેલી છે. રમવામાં તો તે એટલી બધી શરે છે અને એમાં એટલા તો અગતી જરૂર પડે છે કે કેટલાક નિષ્પણના તેને તુકસાનકારક ગણે છે । એટલે જ વિશ્વગોષ્ઠિ-ત્રિપકમાંથી એને બાતલ કરવામાં આવી છે, અને ભારતના રમત-હસલવામાંથી પણ તેને બગાડી મૂકવાની બસાગણ થઈ ચૂકી છે.

પણ છતાં રમત છે તો ફાંકડી. અઢાર અઢાર જળરદરે મઠોની બધી જ રાજીના પ્રવાહનું વાહન બનેલું દોરડું રિયર રહેતું તમે કદી નેહ્યું છો ? એક બાળકવાળા નવ જણા સામી બાળકવાળા નવ જણને ઢંડાડ કરતા પોતાની બાજુ ખેંચી લાવે એમાં જે ખેંચી લાવનારની સરસાઈ બસે દેખાઈ આવતી હોય, પણ એમાં કાંઈ રગતની મજા નથી. પણ સામસામી એકબીજાને ખેંચતા નવ નવ જણની તાકાત એની તો સરખેસરખી હોય કે દોરડું ન તો આ બાજુ ચસકે કે ન તો પેલી બાજુ. ત્યારે દોરડું, એકબીજાની તાકાતના પ્રાપ્તવાની દાંડી સરખું, પાંચ સેન્ટીડ, દસ સેન્ટીડ, બાર સેન્ટીડ કે પંચેર સેન્ટીડ પસાર થઈ જવા છતાં રિયર થઈ નય એ પળની તેજ પરિચયિતોને રોમાંચ સમભવનો મુકેલ છે. એ તો નાજોનજર જ નેહ્યું પડે.

અને એ જખતની રગનારની રિયરિતો ખ્યાલ પણ નતે રમ્યા સિવાય નહિ આવે. તેમને કાઈ પણ ભોગે સામા પક્ષના કરતાં વધારે હોશદ દેખાડીને દોરડું આપું આ બાજુ ધસી લાવતું છે. કીશલ દા, મૈસલ પણ અહીં જગતવા કાલ નહિ. રગત છે તો બસે તાકાતની, પણ એમાં એકકડી તાકાતથી કાગ નથી પતવું. સરીરમાં તાકાત હોય પણ તેને કામ લગાડતાં ન આવડતી હોય તો કાગ ન આપે. એકામે લગાડવામાં ખ્યાલ ખાસ રાખવાનો છે તે શરીરના ખુલ્લે-આંચે પડેલી બધી જ રાજીને એક બિન્દુ પર એકાગ્ર કરવાનો. ને રાજીની એની એકાગ્રતા મજબૂત દેખાડાશક્તિ વિના ન જ સંભવે.

સાગ્ર પાત જ એ છે કે આ રમતમાં સીપી પહેડી અને સોષી ઉઠેલી જરિયાત દેખાડાશક્તિની જ છે. શરીરની બધી જ રાજીને એગી કરવાનું, એવાના કાંઈ પણ અવયવને ખુલ્લે રાજીને કણ પણ બાજી ન રહે તે રીતે સમગ્ર શરીરરાજીને દોરડાના એક જ કેન્દ્ર હપર અઢાર લાવવાનું કાગ દદ દેખાડાશક્તિ વિના રાકવ ન બને. કાંઈ પણ ભોગે દોરડું ખેંચી જ નહ્યું છે એવો મજબૂત સંકેપ બેલા તો જ બાજીનું કાગ રાકવ બને. અને ઉઠેડે પણ દેખાડાશક્તિની જ જરૂર છે. દોરડું જાણે સાગ્રે, સાગ્રે પક્ષ આપણને એક કૂટ, બે કૂટ, ત્રણ કૂટ ખેંચી ગયો છે એમ સાગ્રે, ત્યારે પણ દદ દેખાડાશક્તિ હપર જ બધો આધાર રહે છે. એવા પણ અનેક પ્રસંગે જોવા મળે છે કે જોમાં સારી તાકાતવાળી દુકડી પણ ત્રણેક કૂટ ખેંચાઈ જતાં દોરડું મૂકી છે; અને એવા પ્રસંગે પણ કદી એક કૂટ બે છે કે સામાન્ય તાકાતવાળી દુકડી છેક સાડાઅંગિયાર કે ચોણાનાર કૂટ ખેંચાઈ ગયા છતાં પણ ઢિંગત્રન હારતાં પ્રયત્ન ચાલુ રાખીને પ્રબલ દેખાડાશક્તિને

ઉઠેલી ધમીને કેન્દ્રિત કરીને સામી દુકડીને પોતાની બાજુ (એટલે કે કુલ લગભગ ૨૪ કૂટ) ધસી લાવે છે !

આવી પ્રચંડ દેખાડાશક્તિના પ્રેય બેલાડીઓ ત્યારે કામ લાગી પડયા હોય છે ત્યારે તેમને પોતાને તો આઝી ખબર નથી હોતી કે તેમનું શું થઈ રહ્યું છે. પણ જોનારાને રમત જોવાનો રસ બાળકો સામી દરેક ખેલાડીનું નિરીક્ષણ કરે તો તેને ખબર પડે કે દરેક જણ શું કરી રહ્યો છે. કેટલી પ્રચંડતાથી શરીરની પેશી થે પેશીમાંથી રાજીને કણેકણ નિષ્કાસી નિષ્કાસીને દોરડા પર એકાગ્ર કરી રહ્યો હોય છે.

ખેંચતું એ ક્રિયા તો હાથની જ છે; પણ રમનારને રમી રહ્યા પછી જ ખબર પડે છે કે તેના એકલા હાથ જ નહિ પણ આપું શરીર દુઃખે છે. તેમાં જ કમર અને ભંગ તો ખડાસ થઈ નય છે. ચતુર પ્રેક્ષકોને તો આ નજરેનજર દેખાતું જ હોય છે. ખેંચનારના પગના અંત્રાધી માંડી તેની પાંડી, ભંગ, કમર, પેટ, પોંડ, છાતી, ખજા, ચરદન અને હાથ બધું જ કામે લાગ્યું હોય છે. ત્યારે કોઈ જ એકું કણ રહેતું દરો ર ના થોમો તો રોમેરોના એકું તંગ બની નય છે તે અરીસો બની નય છે, અરીસો નહિ પણ તેમની કામ-ચીરી એવાનું-માપવાનું સંજ્ઞાધાર.

પંચ રમત શરૂ કરવાની હેઠા આપે ત્યારથી જ બદાનથી જોવા માંડે તો જણશે કે ખેલાડીનું સમગ્ર શરીર કેળું તો કામે લાગી નય છે. દરિયાના કોઈ જળ્યર જોનાની ‘રોશો-મોશન’થી દ્રિશ્ય દતારી હોય ને તેમાં જોમ જોમું ખૂબ ધીમે ધીમે પોતાની પ્રચંદ તાકાત સાથે ગતિ કરતું દેખાય છે તેવું જ એ દેખય હોય છે.

આ રમતમાં સંજ્ઞતા મેળવવા ખેલાડીઓએ નાનીમોટી જુદી-જુદી યુક્તિઓ પણ રીખી લીધી હોય છે : પમ કેગ દેવવા, હાથથી પકડ કેમ હોય, ક્યારે પકડ બદલવી, ક્યારે આંધકા આપવો વગેરે. પણ આ બધી પ્રયુક્તિઓના સાર રૂપ બાળત એક જ હોય છે તે છે આખી દુકડીએ એક જ સાથે, એક જ દિશામાં, એક જ બિન્દુ પર પોતાની રાજીને આણુ થે આણુ કેન્દ્રિત કરવા. દુકડીને જો વિનય મળવાનો જ હોય તો તે આમાં જ મળે. અને આમાં જે ચૂક થઈ તો સંજ્ઞતા ચૂકવાને પૂરેપૂરી સંભવ. અને આમ, સંજ્ઞતા મળે એટલા ત્યારે આખી દુકડી એકીસાથે રાજીને આણુ થે આણુ કામે લગાડે માટે કેટલી ચંચડ તાકાત બેલાડીને જોશ પૂરે એની જી દરો.

દંતુતુ, ઓખો, ગન્ગાદા અને ખીજ રમતોમાં પણ સમૂહકાર્ય (ટીમ-વર્ક)ની જરૂર પડેજ. પણ તે બધાને પ્રકાર નવા જુદો રહે છે. દંતુતુમાં બાધા સિદ્ધિઓ એક જ શરીરનાં બુદ્ધાંતુદાં અંગ બની સમૂહકાર્ય કરે છે; ઓખોમાં એકનું આદર્શ તત્ત્વપરતાથી ઢિપાડી લઈ બીને પૂરું કરે છે; ત્યારે ગન્ગાદામાં તો બધાએ જ દોરડા નય છે, એકસરખા બની નય છે, નવ મટીને ભણે એક જ વ્યક્તિ બને છે; એકમાં જ દાળમાં એકસામટી નવ તોપો કૂટે એમ. સંયમેવ શક્તિનું આ રમત સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે.

વાસુદેવ ભદ્રે

મયાળાના ફોટાકાંચગિન્ગાદા ખેલની દશાવિહી દુકડી અમદાવાદમાં ઘણાં વર્ષોથી અજુ-છત રહી છે; અને વડોદરામાં દિવંદિવન્ય મિગખાના તાકડી મની દરીફાંચોમાં પણ ત્યારેત્યારે તેણે લાગ લીધે છે ત્યારે દરેક વખતે વિન્નતા ઘટેજ જ આવી છે. એ દુકડીએ કાંઈક એવા ખુબી દરતગત કરી છે કે સામેની દુકડી ગમે તેવી મજબૂત અને જબનદાર હોય છતાં ચોડા જ સમયમાં અને સહેલાઈથી તેને ધસી લાવે છે. એ દુકડી અમદાવાદના આદિયા સાર્વભનિક આચાર્ય શાળાની છે.

ગળતેશ્વર મંદિર અને તેનું સ્થાપત્ય (પૃ. ૧૬૪થી ચાહુ)

અંગ્રાદીપી ગળતેશ્વરને ૨૨તો કાતરવાણો હોવાથી અને ચડ-
બતર કરતા દલાકેમાં મહીની ને નજીક જઈ પહોંચ્યા અને ગળતે-
શ્વરનું મંદિર આગળ દાખ્યું. પ્રમાણસાદ્ય(સોરાધ્વા)માં દિવસવા
નદીના કાંઠે (નગરમાં) એ સુપ્રસિદ્ધ સૂર્યમંદિર છે તેના જેવા આકાર
આ મંદિરનો દેખાયો. હવે અમે એક નાની નદી જે આગળથી એનું
નામ હર્દુ ગળી, એમાં પાણી મળ્યા કરતું હોય તેમ વહેતું દોહ
હોય એને ગળી કહે છે, અને આ ગળીનો સંગમ જ્યાં મહી સાથે
થાય છે તે સ્થળે જ ગળતેશ્વરનું મંદિર આવેલું છે. એક નાનો ટેકરો
ચક્રીને એ મંદિર આવી પહોંચ્યા. મંદિરની બાજુમાં જ ધર્મશાળા
હતી. તેમાં કાચા રહેનારા બેત્રણ સાધુઓ હતા. મોટા સાધુના
પદશિષ્ય મદ્રાસી સાધુ હતા. બિતરવા કરવામાં આ હોય એ અમારી
સમગ્ર સાંચી. ગળતેશ્વર વિષે પછતાં મદ્રાસી સાધુએ અંગ્રેજ-
તામીલ-ગુજરાતી અને હિંદુસ્તાનીની ત્રિશ્રે ભાષામાં હિતર આપ્યાઃ
'જાણ હિન્દયામે' ગળતેશ્વર બાદ મોટા તીરથ છે. રાત્રે વ્રીમને
બચવાનકા નિદર (letter) અમારા ગુરુજને મળ્યો, અને મોટું દ્રવ્યથ
પરચ રીતે અમે રીતે કરાવ્યું છે; સગળ ગયા તેમ હોય છે.'

ગળી નદીના નામ 'પરથી આ મંદિર ગળતેશ્વર કહેવાય છે.
મહીના કાંઠે પ્રાચીન સિખમંદિર હોવાનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય માળરા-
ના પરમાર રાજ સીયક બોલના વિકાગ સંવત્ ૧૦૦૧ (પ. ૬૪૪)ના
હરસોલના તામ્રપત્રમાં છે. રાષ્ટ્ર છે કે એ 'સિખનાથ'નું મંદિર તે
આ ગળતેશ્વરનું જ મંદિર હોય. તેના ઇતિહાસ પર પ્રકાશ પાડનાર
બીજા કો પ્રાચીન ગ્રંથ કે સિત્તાએ ગળતેશ્વરમાં મળી આવ્યું નથી.

મંદિર એટલે દેવમૂર્તિનું સ્થાન. ઈસ્વી સનના આરંભકાળ સુધી
ભારતમાં પત્થરનાં દેવમંદિરો બંધાવાની પરંપરા જાણીતી નથી.
હિંદુ મૂર્તિઓનો વિકાસ પણ ગુપ્તકાળ(ઈ. ૩૫૦-૫૫૦)થી જ નજરે
પડે છે. મંદિરના ભાગોમાં અંદરના મુખ્ય ભાગ મર્ત્યશ્વ (અચારો)
કહેવાય છે. એમાં દેવમૂર્તિ નિરાસી હોય છે. એના પર શિખર
(ગુમ્ફા) હોય છે. તે શિખર પર આગલક(કુંડ), બ્રહ્મા ન્યાં દેવોન
કરવા બેસા રહે છે તે મંડપ કહેવાય છે. એના પર પહેલું અને
નાનું શિખર હોય છે. પશ્ચિમાં ચક્રીને જ્યાંથી મંડપમાં દાખલ થવાય
છે તે અર્ધમંડપ કહેવાય છે.

કોઈ પણ મંદિરને બાળગજાની નિશાની છે તેનું શિખર. એની
હત્તસિ હજી જાળીળી છે. પ્રાચીનતમ મંદિરોને શિખરે ન હતાં.
અર્ધમંડપ પર ધીમે ધીમે શિખર આવીને બેઠું થઈ ચાલ્યું છે. ગુપ્ત
કાળમાં મંદિરોનાં શિખરો ધણું નાનાં હોય છે. શિખરના વિકાસ-
નો ઇતિહાસ સોરાધ્વામાં સાવીરીતે મેલા મળે છે. ગુપ્ત કાળનાં ગોપ,
હવાર વગેરેનાં મંદિરોનાં નાનાં શિખરો ૧૧-૧૨મા સદીમાં ખૂબ
ભયાં બની ગય છે. એ કાળ પછીના હિંદના મંદિરરચના પત્થમાં ત્રણ
સોસોસાદ્ય રીતે નજરે પડે છે: (૧) ડેસરની નાજર (Indo-Aryam);
(૨) દક્ષિણી દ્રવિડ; અને (૩) એ બંનેના સંગમશ્રવણે કણ્ડાટકની
ચાહુક્ય (Chalukya) કે વેસર. આ વર્ગીકરણ શિખરોના પ્રકાર પર
આધાર રાખે છે. વળી કોઈ પણ મંદિરની તપાસમાં શિખરકેપમાં
તેના પાયાના આકારનો અભ્યાસ પણ કરવાનો હોય છે.

ઈ. ૬૬૨માં મુજરાત સોલંકી (આ વંશને ઇતિહાસકારો સોલંકી
એ નજરમાં નહી મહી વિષે આ નોંધેલનો એક માહિતીપૂર્ણ
તથા અત્યંત સચોટ, નકશાઓ સાથે આવતા અંકમાં અવરો.

તમાની નકીએ માટે ગુજરાતના જુદાજુદા ભાગોમાં જુદાંજુદાં
નામે; ઇ. ૧૦૦૦ સોરાધ્વામાં 'વેલકોળ' ને દક્ષિણ ગુજરાતમાં 'આ. કી.'

નહિ પણ ચોક્કસ કહે છે, કારણ કે આ વંશના રાજાઓ પોતાના
લેખમાં પોતાના વંશનું નામ સોલંકી નહિ પણ ચોક્કસ લખે છે) એ
અર્ધદેવપુત્ર પતન(કતર ગુજરાતના પાણી)ની માહીએ બેઠો.
એની પહેલાંનાં મંદિરો તળ ગુજરાતમાં હજી સુધી ક્યાંય પણ મળી
આયાં નથી, પણ સોરાધ્વામાં તે વખતનાં કેટલાંયે મંદિરો છે. સો-
રાધ્વા આ ચોક્કસ પૂર્વ કાળનાં મંદિરોમાંનાં જુદામાં જુદાં ગુપ્ત
કાળ જેવાં જુદાં ખરાં. આ મંદિરોના પાયાનો આકાર સમગ્ર ચારસ
છે, જ્યારે ચોક્કસ કાળનાં મંદિરોનો સમગ્ર ચાર ગોળાકૃતિ છે. બંને
આકૃતિ વચ્ચે આ મુખ્ય તફાવત છે. સોરાધ્વા આ પુરાતન મંદિરો
ના જો શેઠીનાં છે અને પાયા તથા કુમરના આકારની દૃષ્ટિએ આરિ-
રસના જુવનેશ્વર વગેરેનાં મંદિરો સાથે તે ખૂબ મળતા આવે છે.
તેથી કેટલાક પુરાવિદો માને છે કે મંદિર રચા પત્ય આપણે ત્યાં આરિ-
રસથી આવ્યું છે. પણ હું આ અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ છું. મારી માન્યતા
પ્રમાણે ગુજરાત-સોરાધ્વા મંદિર રચા પત્ય તળવડી ઉત્પત્તિનું છે,
કારણ કે સોરાધ્વા મંદિરો આરિરસના જુવનેશ્વરનાં મંદિરો
કર્તા વિશેષ ન્હાં છે, અને આપણે ત્યાં આ પછી આ તળવડી શેઠીના
વિકાસના બધા ઓડા મળી આવે છે.

પાટણના ચોક્કસોએ એક નવી જ મંદિર-રચના પત્ય-સોલંકી ગુજ-
રાતમા દાખલ કરી ને તે 'ચોક્કસ શેઠી' (જે ચાહુક્યથી જુદી
કહેવાય છે.) આ જોતા આ પછી પ્રાંતની નાગર વર્ગની તળવડી
શેઠી જ, પણ તેમાં શેઠાંક કણ્ડાટકની વેસર શેઠીનાં દાક્ષિણાત્ય
તત્ત્વો આવતાં આ નવી શેઠી કણ્ડાટકની જુદી. ગુજરાતના ચોક્કસો
મળ કણ્ડાટકના હતા, તેથી તેમના સમયે ગુજરાતમાં કણ્ડાટકનાં તત્ત્વો
ખૂબ આવ્યાં છે ને તેના જ પરિણામ રૂપે આ શેઠી આપણે ત્યાં
કહેવાતી. આ દાક્ષિણાત્ય તત્ત્વો હોવા છતાં તેની ગણતરી હિંદુસ્તાની
નામર શેઠીમાં જ થાય છે. કદગાળ, મોદેરા, આણ, મિરનાર, પ્રસાસ
વગેરેનાં ભાંડાં ચોક્કસ કાળનાં મંદિરો આ શેઠીનાં છે અને ગુજરાતની
આ શેઠીની અસર તેની આજુબાજુના તેની સંપૂર્ણતિથી પ્રભાવિત
થયેલા પ્રદેશો જેવા કે માળવા, ડાહલ (જળધપુર), મારવાડ, કતર
મદ્રાસ વગેરેની તમાકીન રચા પત્ય શેઠીઓ કંપર પણ થયેલી.

આપણે જેનું કે મંદિર-રચના પત્યની બે પ્રાચીન શેઠીઓ ગુજરાત-
માં મળી આવે છે: સોરાધ્વાના ચોક્કસ પૂર્વ કાળનાં મંદિરોના નામર
વર્ગની એક વિશેષ શેઠી, અને ચોક્કસ કાળના ગુજરાત-સોરાધ્વાનાં
મંદિરોની નામર-વેસર મિતિન (નિશિદ શેઠી. એમાં આખા ગુજ-
રાતમાં એક આકાર ગળતેશ્વરનું જ મંદિર એવું છે કે જે આ બંનેમાથી
બીજા એક પણ વર્ગમાં પૂરે પૂરું આવતું નથી. ગળતેશ્વરના મંદિરોના
પાયાનો આકાર સમગ્ર ચારસ છે અને આ દૃષ્ટિએ તે ચોક્કસ
શેઠીનાં મંદિરોથી જુદું પડતું દોહ સોરાધ્વાનાં મંદિરોની સાથે મળવ
આવે છે; પણ શિખર અને બીજા બાહ્ય ભાગોની કળાની દૃષ્ટિએ તે
ચોક્કસ મંદિરોના જેવું જ છે. સંવત ૧૨૨૦માં હિંદી સરકારના પુરા-
તત્ત્વ ખાતાના એક અગ્રહાર સુપ્રસિદ્ધ પુરાવિદ ડૉ. બર્નેસે તેની
તપાસ ચલાવી હતી. તેમના કહેવા પ્રમાણે આ મંદિર ગુજરાતની
ચાહુક્ય શેઠીનું હોવાને બદલે કણ્ડાટકની ચાહુક્ય શેઠીનું હોવાનું
માહુક્ય પાસેના અભ્યાસના પ્રાચીન મંદિર સાથે સામ્ય ધરાવે છે.
કણ્ડાટક પાસેના અભ્યાસના પ્રાચીન મંદિર સાથે સામ્ય ધરાવે છે.
અર્ધમંડપનાં દાર પરની કોતરણી ગુજરાતનાં ચોક્કસ મંદિરો કરતાં
કણ્ડાટકનાં ચાહુક્ય મંદિરોના જેવી છે. અર્ધમંડપના પાયા તારાના
આકારનો હોઈ કણ્ડાટકમાં ટચલમાં આવેલ રોડોળાસખાના મંદિર
સાથે સમાનતા ધરાવે છે. આ સિવાય બીજી રીતે ગળતેશ્વરનું મંદિર

અનુસાતની ઔદ્યુક્ય શૈલીનું છે. મોટરના મંદિરની જેમ આ મંદિરની આસપાસની કાતરભીંગાં મોગાસોનાં સિંચાણ ખૂબ છે.

ગળતેશ્વર-મંદિરને પશ્ચર તેની નજીકમાં જ મળે. એક વેળુ-આપણે છે, જેને રત્ન અથવા લાલ છે. ક્યાંક ક્યાંક મહાકાલના કળા પાંધોને પણ ઉપચય થયો છે. મંદિરની કેસોફ બાજુ પરી જતાં પુરાતન ખાતાએ તેમું સગારકામ કરાવ્યું છે. પશ્ચ શિખર હલ્લ અધું જ છે અને તેના પશ્ચદે આજુબાજુ પડયા છે.

ગળતેશ્વર આગળ મહીના પટ ખડકાવાળો છે. તેથી અહીં મહી અનેક ધાસઓમાં મહેસાઈ ગઈ હોવાથી કાઠી પણ નથી આપી હોવામાં આવી અહીં મહીને યોગ્યથી રોકે છે. વળા અહીં નીચેના દાખ વિશેષ દેવાથી પૂર વખતે પાણી યોગ્ય વખતમાં જ હતી બપ છે તે રેતીને અજાવ છે. આપી પણ અહીં જ મહીને યોગ્યથી સુખમ હોઇને ખંખાતથી માળખાને મદદમાં મે અહીં મહીને એ જગતો દેના અને અવરનવરની આ પવિત્રિયતિને લઈ ગળતેશ્વર જેવું સુદર મંદિર અહીં બંધાયું. જોઈ હવે તે આ પ્રદેશ નિર્ભય હોવા લાગે છે.

સરનાળ

મહીમાં અમે સહુ નાહ્યા અને ત્યાંથી નજીક એક માર્ગે આનેલા સરનાળ આગળ પ્રાચીન ચંદ્રદાસ નગરીના અવશેષો જોવા ગયા. અહીં પોશામિક ચંદ્રદાસ શાળ શાળ્ય કરતો હોવાની દંતકથા છે. પણ દંતકથા કંઈક જુદું જ કહેતી હોય છે તે સંતોષધન કરતાં ખરી વસ્તુ કંઈક જુદી જ નીકળે છે. અવશેષો વિસ્તરે છે અને તે પ્રાચીન સરનાળ આગળ હોવા જેવો છે. સરનાળ જેમું મૂળ નામ કલ્પી શાયદ નથી) ફરગાન-અજિયાતના સેકામાં મહીકાં એક ઠીક ઠીક ન્યાપારિક મથક હતો. પ્રાચીન સાહિત્યમાં એની નેધ નથી જોના આજીએ બનેલા મુકલાઈ જગાવાના એક ઐતિહાસિક ખાના-વતી નેધ અઘળનાલવારીખનવર અબુલફઝેલીથી છે. મુઘલશતની ફરિશ્ત મહેસલનની પદતીના વારાગ્રા અહીં લાગીય અંધાર્થી દુકાનોએની તે સેગા કંડલાય મુકલમાન સરનાળને બંદ કરાવેલું, એટલે સમ્રાટ અઘર શુભરાત પર ચડી આવ્યો. ઉખાલીમહુસેન મિરાત્રા નાખતો સરનાળ સરનાળ જઈ સેતારી રહ્યો. અઘરને વેદારકમાં સમા-ચાર ગળતાં તે સરનાળ પર સેત્ય લઈ ચડી ગયા અને ઈ. ૧૭૦૦ના ડિગ્રેમર માસની ૨૩મી તારીખે યુદ્ધમાં સરનાળને આંગળે અઘર અને તેના એક મંચી રાલ બજાવાનકાસેના છવ જેખમા મુકયા. એ યુદ્ધમાં શાલ બજાવાનકાસેના ભાઈ મરાયો. મિરાત્રા ઉખાલીમહુસેન સરનાળના મદના બીલ કરવાલ માટે મારવાડ નાસી ગયો. અબુલફઝવા બહુન પચથી લાગે છે કે ૧૬મી સદીમાં સરનાળ શહેર હતું અને તેને આન પછુ હતો. આ મદના અવશેષો ક્યાંક ક્યાંક નજરે પડે છે. અને તે સરનાળમાં માર રોડ સાસોની વસતિ છે.

દિવસ ઢળવા લાગ્યો અને હવે માકે મન સરનાળના અવશેષોને બંદે ગળતેશ્વર મંદિરની ધર્મશાળામાં પડેલી અમારી કેસી-એની અંદરના મધમથના કાકોરના ગોદાએ નરક વધુ ને વધુ વળવા લાગ્યું. જેમતેમ અમે મંદિરે પહોંચ્યા. સમાચાર મળ્યા કે મોટા મદારાશ બંધી થયા છે અને ને માલુસ પાસે માકસ-ગોદાંની ગોદીની આવી રહે છે તે પણ સરનાળ જતો રહ્યો છે. પવિત્રાને અમને જોશે માકસાંતો વેલા મદારાસી સાધુની કૃપાથી મનમાં, પણ એવાના માટે કહું મન્યું નહિ. એટલે ચિંતા થઈ કે આવા ખુદસા રવાનમાં અને વળી નદીના કાંઠે આ સિયાળાની રવાના રીતે આજી. જેમતેમ દુધ જેવળું, પણ તે કાનેલું નહિ હોવાથી મેં ન પીધું. અને તે વધુ હતું કે ક્યારે પેલી થેલીઓના મેં લખે. અતે પંડયા

સાહેબ થેલીએ લાંબા ને મને થયું કે હવે મહેફિશ બગશે. ગાળ પૂરી-હોવા દોશા દુરતાંતોગાંથી વેસળના મોળ મોળ મોડો બન્યાં યાગમાં ગળી પડયાં. મેં કહ્યું કે પંડયા સાહેબ આ તો કૂવરડી (સોસાખમાં) હોવાય છે તે પ્રમાણે છે. પણ પેલા મોઢા મોઢા કાકોરના મોઢા ક્યાં પંડયા સાહેબ કહે કે, 'એ જ કાકોરના મોઢા.' હું તેા આજો જ બની રહ્યો. મેં નિરાશ થઈ માંડ અને કાકર સાહેબને કહ્યું કે તમે કેમ મને કહેલું નહિ કે કાકોરના મોઢા મિઠાઈ નહિ પણ એ પ્રકારનાં બન્યાં થાય છે? એ બંને સહુસુદરેશો બોલ્યા કે અમ પોતાને જ ખબર નહિ કે કાકોરના મોઢા એ મિઠાઈ નહિ પણ બન થોના એક પ્રકાર છે. મેં કહ્યું કે કાકોરમાં નિપજુ બજવાને યજ ભોગ આપ્યા ત્યારે ગળતેશ્વરના મદદાઈ આપણી પાસેથી હવે છપ્પ 'ભોમ' લેશે એમ લાગે છે. અને અરેખર એમ જ બન્યું. મધ્યા પુરતી મળી નહિ; આવાનું કારણ થયું; પાણી ન મળ્યું તે પંડ સાહેબ ભાવ અંધારામાં ઘેરો માઇલ ચાલી શેડુંક પાણી લેવા બની લાગ્યા; સખન કંઠીમાં સહુ કપાસ પડી રહ્યા; કંઠીને લઈ મ લાવ ચડી આવ્યા; ચાર વાળે ઊઠીને અમે ચાલતા. મધ્યા; લોકાં અમકથી કહેલું કે સવારે અંખાડીને રસ્તા બતાવિ, કારણ જેખા રસ્તો છે, એટલે છ માઇલને લાંબે રેલાળ રસ્તે કાકરા સુધી ચાલત અયા; અને ટ્રેનમાં જગ્યા મળી નહિ! આગ, વફલવિદિખનમર પડે! અતા સુધીમાં તે ગળતેશ્વરના મદદાઈને અમારી પાસેથી છપ્પ 'ભોમ' પૂરા કરી લીધાં!

(સાચેના પાનેથી ચાલું) હુદારાએ એમને પણ જતા રોક્યા કહ્યું કે પડાળી લેવાલેજ નારક પાસેથી ન નીકળ્યું એટલે ગુરસામ ને ગુરસામાં એમણે સાધુને ખૂબ માર માર્યો. સાધુ તેા ખીવાસ આખી રાત ત્યાં ને ત્યાં પડી રહ્યા.

સવારે ઊઠીને નારકે જેમું તેા ગઈ કાલે પોતાને લૂનાર રોગ તમા એ બીલસુદારાજોનાટાળા વચ્ચે પડાઈ પડી હતી. ગઈકાલ નાટાળેના એગાં ૧૫મરમાલુ ખપી ગયો. એક હુદારો એમાં બા પાવત્રયેાહોના એટલે એને પડયો રહેવા રઈ સો પલાયન કરી મયા જાધાના નજા પછી નારકે ત્યાં મળને જેમું તેા ગઈકાલે પોતાં માર મારવામાં ને સોપી આગળ પડતો હતો એ જ હુદારો કુંખર્ પીડતો ત્યાં પડ્યો હતો. બંનેએ એકબીને યોગ્યલેખ્યા. હુદારાએ અંખાંઓથી અંખું સર્પી. નારકે હુદારાની ગાવજત કરવા માંડી, પણ એના અંત પળે પળે પાસે આવતો હતો.

ખાકે એક કામ કરસો! હુદારાએ માંડગાં પછયું 'તમે મં નહિ આજખતા હો. માકે નામ મદદાઈ. હું પાંડુ રોકેના માઠીવાળો પાંડુ રોકે સારી વેર લેવા હું હુદારો બનશે; એમનું હવે એટલું લઈ લીધું; આવા મદને શાંતિ લખી..... પણ નહ; એ મારી મળ દની અપકારને પણ કપકારથી વાળવો એ આજ તમે મને શી બન્યું. મં કોના જ ખરી શાંતિ લાગે છે.' મદદાઈને આટલું મોહતામાં રમ્ય આવ્યું. 'બજવન, હવે આટલું કરલે. જુઓ, પેલી ફરની ગુકામાં પાંડુ રોકનું બળ પડ્યું હતું. તમે એ બળુ એમને પહોંચાડસો કે મને એથી જ સારી શાંતિ વળશે.'

મદદાઈને ઉલ્લું કમ્યું આવ્યું. એટલે હાલે મદદાઈતેના અખિ-સંકાર પલાવી નારક પાંડુ રોક પાસે ગયા. ને બધી વાત કહી. મદદાઈતે કહી હતી એ ગુકામાં બળુધન નીકળ્યું. એને લોધે મીઠ વિહાર બંધ થયો અટકાયો. એ દિવસથી પાંડુ રોકમાં મદ ને ગર્વ કાઢ્યાં ગયાં. એમણે મોકસ માન્યું કે દેવળ કે મદદાઈતે પોતાના કરતાં મોટ રીતે જોખ તવંગર નહોતા.

પરચીને વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૭ વૈશાખ ૧૯૮૧ (એ) ૧૨૨૫

વૈશાખી પુણિમાએ કુમાર સિદ્ધાર્થને જ્ઞાન લાખું અને તે 'યુદ્ધ' થયા. એ નિમિત્તે 'કુમાર'ના એ વૈશાખ અંકમાં કાલાસાદેખ કાલેત કરનો, આવત સરળ રીતે દેકમાં, બચવાન યુદ્ધનું ચરિત તથાતેનો બોધ સમન્વતો સુંદર લેખ આપેશો. ગયા ન અંકમાં બોધિન્યંતી નિમિત્તે એ ચરિતરનાણુ કરેલું દોહ માટે એ નહિ લઈએ. પણ બચવાન યુદ્ધના કાગના અને ઓઠારના કથકેશને ખૂબ કરતી એ ચોટદાર વાર્તાઓ એ અંકમાં આવેશી તેમાંની એક હવારીએ:

'ગાઢાઈત, હલ્લુ નહી.' કાશીને મામે એક ગાડી તાબડતોખ નવી હતી. પથે પથે માત ચાલુકના આવા ન આવતા. પણ હવે ચડીતર રસ્તો આળોએ એટલે ચાલુક પણ નકામી હતી. પાંડુ રોડે ગાડીમાંથી બહાર ડોકિયું કર્યું તે એક બીહ સાધુ કોશની નજરે માર્યા.

'આપને કઈ તરફ જવું?' પાંડુ રોડે પૂછ્યું.
'વાણસુરી.' એ દેહા નવાળમાં પણ જવું હતું.
'તો તે બેસી નબો.' કાશી પહેલિયા અચાંત જાહેરા મનને શાંત કરવા પાંડુ રોડે કપાય ચોશો. થકી એ થકીમાં તે બંને જણ મોઢ અને મોઢની ગઢન વાતોમાં ઝુંબારી મયા.

ત્યાં ગાડી એમિતી બેઠી રહી મઠ. તેમણે તે આખાની મુણીથી બરેલું એક માંડું રસ્તો ચોટી ઊઠ્યું હતું. આ બેઠાં વેત રોડનું મમન તપી મળ્યું. 'બહાઈત, મઠ માટે બેસી ઝું રહો છે? ઊતર નીચે, અને ગાડામાંથી કોથળા રૂકો કે, એટલે ગાડું સહેલાઈથી ફરી રાકશે.' કાશીવાળાએ રોડેનો હુકમ બાજ પાડયો તે ગાડી અગળ ચલાવી. પણ ત્યાં તે એક પણ અક્ષર બોલ્યા વિના સાધુ બહાર ફરી પડ્યા.

'કેમ, કેમ?' રોડે અપીસાઈથી પૂછ્યું.
'જાપુ, કાગા. આ ગરીબ બોલુતાના ચોખા પૂજ ભગા કર્યાં એમાં તમને શું મળ્યું? એણે બીજાઓને તે પોતાંનું બધું બોલ્યું. હું હવે એને તીલકામાં મઠદ ફરીશ.'

'આપ તે પ્રવૃત્તા મણુસ છો. કાઈ કુનિયાદારીને તે આવો નિરથેક દયા ન પાલવે.' હસીને આટલું કહી રોડે ગાડી અગળ હંમગી મૂકી. દયાની એક દષ્ટિ નાખી સાધુ એને ભેઠ રહ્યા.

પછી સાધુ ગાડાવાળા દેવળને મઠદ કરવા ગયા. બંનેએ વેશાએલા ચોખા બોળી સાફ કરી નાખ્યા. દેવળને આ ગદ્યલુપ્ત લાગ્યું. પચારીને તેણે માંડું આગળ ચલાવ્યું. સાધુ પણ એમાં ન બેસી રહ્યા. રસ્તામાં બંને અપકાર અને કપકાર પર વાતો કરતા હતા. ત્યાં દેવળની નજરે એક સાપ પડયો. એ મોઢ બીકને લીધે કોનાથી ચોસ નીકળી મઠ.

પણ એ કેવળ ભ્રમ હતો. બારીકાઈથી સાધુએ જોયું તે એ સાપ નહિ પણ સોના મહોરોથી બરેલી રેડે બાંધવાના વાંસળી હતી. તરત ન એમણે ધારી લીધી કે એ પાંડુ રોડે સિવાય બીજા કોઈની હોય નહિ. એટલે સાધુએ દેવળને કહ્યું, 'લાહ, અપકારને બદલે કપકારથી વાળવો એ મેં તને હલ્લુ દર્શાવ્યું છે. તારે માટે એ તક આવી પહેંચી છે. તારા ચોખા નેમણે વેરી નંખાવા એ રોડની ન

આ વાંસળી છે. એગને એ તું ન આપી આવે?'
દેવળને આ વાત નરા ન રથી. પણ સાધુને એ ના પાડી રાકે એમ ન હતું. થળી વારે એણે રોડુ હલાવી હા કહી.

કાશીએ જ્યારે દેવળ જુએ છે તો કાંઈ નવો ન તમારી હતો. બનરે ચોકમાં મઠાદતની પીઠ પર સિપાઈના દોરડા પડતા હતા. તપાસ કરતાં દેવળને જણ્યું કે મઠાદત એના રોડની સોના મહોરોની વાસળીની ચોરીના આરોપ માટે પકડાયો હતો. આ સાંભળતાં તે દેવળનું હૈયું ઘૂંટ ઊઠ્યું. તરત ન તેણે ખમ પાડી, 'એ નિર્દોષને ન મારો; વાંસળી તે આ રહી.'

દેવળે વાંસળી વિષે બધી હકીકત કહી, એટલે મઠાદતને ડોડી મુકવામાં આવ્યા. પણ પાંડુ રોડે સામે મઠાદતનું દિલ વેરથી બળતું હતું. એ વેરગા ને વેરમાં તે કપાક ગદરવા થઈ ગયા.

પાંડુ રોડનું મન વિચારોથી જીમરાવા લાગ્યું. દેવળની કહારતાને ખ્યાલ કરતાં તેમને પેતા તરફ તિરસ્કાર પ્રદ્યો. પણ એટલામાં એને પેલા સાધુ સાંભર્યા. રોડે નકી માની લીધું કે દેવળની આ ભલ-મનસાઈનું મળ કારણુ તે એ સાધુ ન હતો. એમનું નામ નારદ છે એમણે તે ગાડીમાં વાતવાતમાં રોડે નજી લીધું હતું.

રોડે એ નારદ અગળની તપાસ આદરી. આખરે થતો ગળ્યો. રોડે એમના ચતુર્યમાં ઢળી પડ્યા. 'આપને કપકાર કેમ કરી વાળીશ?' રોડે આતંરવરે પૂછ્યું. નારદે તે કાંઈ ન ન બોલ્યા; માત શોડું હત્યા.

'મારી એક નિમિત્ત રતી કાશીએ? કે કાશીની નમતીમાં એક બીહ વિદાર બંધાવવા માટે મન છે. આપ પાંડુ પધારી શોધને સન્માર્ગે ચડાવવાનું માથે ન લો?' નારદે એટલું સ્વીકાર્યું.

ચોડા માસમાં તે કેસામળીમાં બીહ વિદાર બંધાવ મયા. દેશ-દેશનાં ધરમેથી લોક અગળ નારદનો કપકાર સાંભળવા ત્યાં આવવા લાગ્યાં. દેહ સમગ્રમાં તે આ વિદારની ખ્યાતિ એમને ફેલાઈ ગઈ.

અને સાથે સાથે પાંડુ રોડની કીર્તિ પણ ગાથી બહુ વધી મઠી. દેશના ગોદામાં મોઢા કબેરી આગાં એનું નામ પડેલું મણવા લાગ્યું.

એમિતા એક દિવસ રોડને પાસેની નમતીના રાલ માટે સોનાનો એક મુકુટ બનાવવાનો હુકમ મળ્યો. બને તેટલા સુંદર મુકુટ એમણે તવાર કર્યા. રાત કલાચ વધારે ખરીદી કરે એમ ધારી, શોડાં બીનું બનાવવા પણ સાથે લઈ, રોડે એ નમતી તરફ જવા નીકળ્યા. સાથે હથિયારબંધ માણસો હતાં.

ને તો ય રસ્તામાં રોડે હુડાયા. હુડારે કોના એક મોઢા રોળાએ રોડને પળવારમાં જિખારી ફરી નાખ્યા. રોડને આ હુડી સારે દુઃસાન પહેંચ્યું અને આ આવી પડેલા સંકટને અંગે બીહ વિદાર કાઢી નાખ્યા પડેરો એ વિચારે એમના દિલમાં દુઃખની કંપારી ફૂટી.

એ ન સાંકે નારદે એ રસ્તે ઘડીને જતા હતા. એક હાથમાં પુરતેકથી બરેલી રોળા અને બીજા હાથમાં વિદારવાન વિચાય એમની પાસે ત્રીન્નું કાંઈ થે ન હતું છતાં પેલા (સામેના પાનાને છેડે જુઓ)

ઇખાન અને ઈનામ (અર્થ. પૃ. ૧૬૧થી ૧૬૬) એક નિરાસી નાખે છે અને પૂછ્યું: 'ઝાટમાં કઈ જગ્યાએ ઈનામ ?'

'ફાઈન્ટન-ફોલોર ફાઈન્ટન. આવાજના પાત્રું શું લઈશ ?' નહીં કપિયા બોલે, બેસો.' ફાટુગિયાંએ આકીની બેઠેક તરફ હાથ મરતાં હતાં.

'જે રૂપિયા મળશે' કહી એ ગુજરાતજી હાથમાં મોઢું પ્લાસ્ટિકનું પાઈક રજાડની, બીજી આકીની શોધમાં હોય તેમ, રસ્તા પર નજર ફેરવતા માંડી.

'માથપું એણું આલમે બોન !' ફાટુગિયાંએ હાલનારેની બરચક સત્તામાં રસ્તા પર રસકળાં ઝાંઝે વખત આકી રોકાએલી રાખવામાં પોલીસદારનો ડર હતો.

'નહિ, બે રૂપિયા મળશે' કહી પૈલી ફરી અગતેમ જેવા લાગી. એ સી છુટપાથ પર એ જગ્યાએ બેઠી હતી ત્યાં જ, એની પાછળ આવેલા એક મોટા માળાના મુખ્ય દરવાજામાંથી એ પાછો ઉઘારતો પુરુષ નીકળ્યો અને અદાર અવાજે જણાવ્યું: 'આ રોકો' 'આ રોકો' 'પોણા તમ્મ રૂપિયા માગે છે, આવાજ-જવાબા.'

'અડીરૂપિયા આપીશું' એ ગિયાંએ ગણી. 'હતી એ રોક જેવા લાગતા લાંબા કમળાવાળા ગુજરાતીએ આકીના બેઠેક લીધી અને ગુજરાતજી એની ખાતુરગા આવી બેસી ગઈ. ફાટુગિયાંએ આકી રોક તરફ દેખાડી. આકીમાં બેઠેલા રોકની ઉપરની સરખામણીમાં યુવતી લાગતી હતી તે. એમની પુત્રી જેવી, પછુ બેને ધાળીધૂળિયાથી હતાં એવાત મુંઝવણનાં નજરજોડથી ટેવાએલી ફાટુગિયાંની નજર દુરત પારખી મળે હતી. આકી વેગમાં લેવા થોડાના કાન આગળ ચાલુકેના સહાઈ જોતાનાં ફાટુગિયાંના મનમાં પ્રકાશને બંધી કરવા લાગ્યા: 'હે અલ્લા ! તારી મહેરબાની છે કે મારી દીકરીકાનું તે આવા બાપ-કગારિયા ખાઈને જોડે પાત્રું નથી પાડ્યું...'

અને એમની નજર આગળ, એમની બેઠેક પુત્રીએના નજીકથી લાપ પડી પડીને અદેરા ફરી જમ્યા. એ ગુલાબી ચહેરાએનાં દરોન થતાં જ લલગળીના ઊંડા જેની એમની દીકરીએ સ્પર્શના અને નજીક નજીક પડી. બીજીનું ચિતાપણું નિતેજ મોઢું રેખાપુ અને ફરી પાછું ફાટુગિયાંનું દુઃખ એમના મન પર સવાર થયું. શાકીનાં પેડાની સાથે ફાટુગિયાંના મનના વિચારો ચકરાવા હતા. કામરની કડક સાથે અલ્લાના થોડાની નાળજીથી અરીયાના ફાળકાનાં સંધારી અને તાલ-જાડ અવાજ ફાટુગિયાંના હૈયાના નગારા પર ટંકા વગાડી અલગળના આલાહીકમાં દિરેસોનું રંગરણ જમાડી જતા હતા. એક વખત ફાટુગિયાંની વચ્ચેના નાગરો પસરી પૂજતી; આને એક રેમગી ડીઝલોએ, એ કે પાવનારા નાગના ધળોને 'અલ્લા બેસે છે કે કુંઝે' કહી જાગતા-ની તારીનું તોડ શ્રિચ ફાટુગિયાંની આગ આગળ દેસી આપ્યું હતું. 'વખત વખતની વાત છે, બહુ' નહીં થોતાના થોડાને સંપ્રોધતા હોય એમ કહી ફાટુગિયાંએ એક બોને નિસારો નાખ્યો, અને એમની વચ્ચેને નહીં વિખેરી નાખી આકીના વેગ વધારતાં ફરી વાર થોડાના કાન આગળ ચાલુકેના સહાઈ જોતા બોલાવ્યા.

ઝાટ ફોલોર ફાઈન્ટન પહેરીને, 'પૈલી બેંક આગળ બેઠી રાખ.' આકીમાંથી રોકેના અવાજ સંભળાયો. ધરાકના સૂચન મુજબ ફાટુગિયાંએ આકી બંધી કરી. આગળની જગ્યાનીને એ માંવિકે એની ધરખાળી જેટલે એકના રોકેક ડિપોઝીટ-બૉલમાં ગણે તે ફાટુગિયાં થોતાની દોડી પર હાથ ફેરવતા હમેસના વિચારોમાં લીન થઈ ગયા.

ગોમાસાના દિવસોમાં મુંબાઈનું સ્વતંત્રતા અને શેઠેના સોના મિલન જેવું જ અનિશ્ચિત હોય છે. રોક અને રોકાણી રોકેક ડિપોઝીટ-બૉલમાં

ઝાટ-બૉલમાં ગયા કે કેવળ જ ચિન્ટમાં તે વાલમાં પોર્સા આજી અને વરસાદ પડવા માંડ્યો. ફાટુગિયાંએ થોતાની કોથપાનની બેઠેક પરથી બેઠેલી આકીની છત્રી ચડાવી અને વરસાદથી બચવા આકીની અંદર બેઠા. વાલની બીધે ચોમિર કપાઈ છપાઈ ગયો હતો. ફાટુગિયાંએ બિરસામાંથી બીધી કાઢી સળગાવી અને કીચ સળીને બહાર વરસતા પાણીમાં નાખી જોડવાની બેઠે રહ્યા. થોડી વારે વરસાદનો મારો વધ્યો અને પાણીના રેલા વધવા લાગ્યા. કીચ સળી પાણીના ધસારાથી જ્વાલ અસી અને તરવા લાગી, પછુ થોડી જલ્દી આગળ બેઠી સિમરેટની એક બાહી કબળીની આડ નડવાથી એની ગતિ અટકી પડી. ફાટુગિયાં એ રમતને બેઠે રહ્યા. વરસાદ વધતો ચાલ્યો તેમ થોડાનું જોર પછુ વધ્યું. તે વધતા જતા પ્રવાહમાં પેલું સિમરેટનું પોણું જ્વાલ અસીને બાલુએ થઈ ગયું. કીચ સળી ફરી પાછા વેગ મળ્યો ને એની ગતિ આગળ વધી. ફાટુગિયાં કાંઈ પસપારતા એક આશ રિમત સાથે મનમાં જ બોલ્યા: 'અલ્લા મિયાંની દુઆથી પુત્રીનોતો આજ આરસાન બની નહ્ય છે' અને ફરી પાછા એ એમની વિચારતેદામાં પડ્યા.

ફાટુગિયાંની વિચારધારા આડાંબળમાં બેઠેલામાંથી પસા થતાં એક જગ્યાએ રિસર થઈ અને એમને બોન થયું કે આવા કાંઈ વરસાદમાં તો થોતે ઝાટમાંથી રોકેમાં કોઈ દુરને રમણે ભરે જવાના ચાપમાં રૂપિયા તો સહેલાઈથી કમાઈ શકે. રોકેકોણીને સહકારો આપી એ એ ધરાક મેળવે તો પછુ નફો જ હશે. પછુ એ કહ્યું એમને કીક ન લાગ્યું. વિચારનું વહેજુ જ્વાલ બેઠેલાનું એ એમને થયું કે થોડા રોક પાસે જ વધારે કાઢું કેમ ન માગવું ? પણ થોતે અડી રૂપિયામાં બંધાયે ચૂક્યા ડે એ વાતનું નૈતિક બંધ એમને ધૂંજાવતું હતું અને એટલે વિભય એ નૈતિક બંધનને જ થયો. રોક-કોણી આજી. ફાટુગિયાં આકીમાંથી નાંખે જોઈતાં જોધાગાર વરસાદથી બચવા એક બંદા ઓવરકોટમાં શરીર ઢાંકે થોતાની કોથપાનની જગ્યા સંભાળી, અને એમની સાક્ષરિક દબ ચાલુકેના સહાઈ જોતા આકીને વેગમાં લીધી.

હાલખાટેની પહેાચતાં ફાટુગિયાંએ આકીને પૈલા મોટા માળાન દરવાજા આગળ બેઠી હતી. એમનું ધરાક-યુક્ત એમને અડી રૂપિય આપી વરસાદથી બચવા રોકનું રોકનું એ દરવાજામાં પેલું આં બંધકારમાં જોવાઈ ગયું.

અતિશય વરસાદ ને વહેજો સવારથી જોડેલા થોડાનાં લયપટ કમલાંએ ફાટુગિયાંને તળેલા તરફ દોર્યાં.

ફાટુગિયાંએ આકી તેલકામાં મૂકી થોડો છૂટો કર્યો અને આકીન બતીએ છુટાવવા લાગ્યા. બીજી બતી જોડવા જતાં એમની નજ આકીની બેઠેક પર અપરિચિતરી તે ચળકતી કોઈ વસ્તુ પર પડી અને એમણે જોયું તો એ પ્લાસ્ટિકનું એક મોઢું ચળકતુ પાઈક હતું દુરત જ એમને પૈલી ધરાક વરની કૂટકી યાદ આવી, જે શાકી કાં વતાં આ જ પાકીટ સાથે રમત કરતી હતી. એને લડકતા બીબ એમજીમાં સામજિકથી પાકીટને લીધેલા ફાટુગિયાંએ એની આંધર પહેાંચ્યા અને ધરમાં પેસતાં જ પાકીટ અગરતી ચડાવ્યું.

'શું સંતાડ્યું અખ્યાલન ?' મોડી દીકરી સજીનાએ રડકો કર્યો 'કોઈ નહિ મોડા, એ તો...'

પછુ ત્યાં સુધીમાં તે સજીના. નજીક, મહમ્મદ અને ફાટુગિયાંની બીજીએ મળી એ ચળકતી થોતને કમળે લઈ લીધો હતો અને પાકીટની અંદરની વસ્તુને જોવા માટે નહીં યુદ્ધ આડેડું હતું 'કયાથી મળ્યું અખ્યાલન ?' નજીકમાં પૂછ્યું.

‘હરાકતું છે, બેદા! બૃહથી રહી થયું થાડીમાં. શું છે અંદર?’
 ‘અંદર તો ધણું છે. ધરમાં રાખીએ તો દીકરીઓના વિવા’ રંગેયે
 થાય એવું. સંપ્રીનાની માગે મળું ને બહારની કમળી પરતુએ સો એઈ
 રહ્યાં. બે રોનાનાં કંઠડ; આર મોતીની બંગડી; એક મોતીની માળા;
 એક હીરાની વીંટી; એક રો રૂપિયાની નોટ; રૂઢીક છુટી નોટા અને
 થોડુંક પરચુરણ પાકીરમાંથી સંપ્રીનાએ બહાર કાઢ્યું. હાંડુગિયાંએ
 કંઠડને હાથમાં લઈ વળનને ઝાંઘાળ કાઢ્યો; મોતીની માળા અને
 બંગડીઓની કાઠીમરી પર આંખ ફેરવી; હીરાની વીંટીને અમકાટ
 તપાસ્યો. નેરાકોટી નોટાને આંખ તરત કરી સરખી મોઢીને માંથી; ને
 ત્યારબાદ એક પછી એક બધું ગિરત પૂર્વક પાકીરમાંથી એને બંધ કર્યું
 ને બીજીના હાથમાં આપતાં મોટી દીકરી તરફ ભેઈંઘેલાં: ‘સંપ્રીના,
 બેડી! તારી અગ્રાને આટલા વધ તારા સુકા અબખાલનનું પારખું
 લેવાનું ચૂક્યું છે. એ પાકીરને અમરાઈએ મૂક, બેડી! અને ખાવાનું
 થયું હોય તો આપ. મારે વાણ કરીને કાણગણી જવું પડશે.
 પાકીર થાપણુ ધરમાં રાખવી રી નહિ.’ હાંડુગિયાં દીકરી હાંડુગિયાંએ
 બીજીના મોં તરફ એણે તો ત્યાં સિગત રમી રહ્યું હતું.

પાકીર બગલમાં મારી હાંડુગિયાં કાણગણીને જવા નીકળ્યા
 ત્યારે વરસાદ બધ થયો હતો. મુંબાઈના રસ્તાઓ રેનાન કરી રત-
 ન્ન બન્યા હતા અને ધીમીધીમી શીતળ હવા મરી મસીઓના
 વાતાવરણને નિર્મળતાનો આપ આપી રહી હતી. હાંડુગિયાં મોટા
 રસ્તાના નાંકે આવી કાણગણી તરફ જતી દામની રાહ ભેટા બીધા.
 પાકીરના શાલિકના રહેકાણની હાંડુગિયાંને નજી હતી, એટલે
 માણે તો એમને મળ્યા; પણ ત્રીસેક કુટુંબને સંપરવા એ મોટા
 મકાનમાં રોક-રોકાણીને નામ ભર્યા વિના થોડી કાંટાનું કામ
 જરા આકર્ષક હતું. પહેલા અને બીજા માણે થોડીક પૂછપરછ કરી, પણ
 રોકને પત્નો-મળ્યા નહિ ત્રીજા માણે પહેલો હાંડુગિયાંએ એક
 કુટુંબને પૂછ્યું: ‘કાહ! આ માળમાં એક રોક રહે છે, એમના
 થોડાક હાંડુગિયાં ખાવા છે; એમને મળવું છે મારે.’
 ‘હાહા, એ તો પાંચમે માણે રહે છે.’ પેલા કુટુંબના મોવડીએ
 કહ્યું: ‘નામ રામદાસ રોક; પાંચમે માણે દીવાલ ખાતરમાં પૂછો.’
 હાંડુગિયાં ખાવાની વાત પવનવેગે માળમાં પ્રસરી વૃષ્ટી હતી.
 હાંડુગિયાં રોક-રોકાણીના દરવાજા જઈ બેસ્યા ત્યારે એ બેનેના આશ-
 યેની પાર રહ્યો નહિ. પાકીર રોકાણીને આપતા હાંડુગિયાંએ કહ્યું:
 ‘સલામી થયો બીના બધું ય ઝગનું તેમ જ છે;—એમને આપ
 રખડવું ન મૂકીએ’
 રોકાણીએ ઝડપથી પાકીર પોલી અંદરની વસ્તુએ પર નબર
 ફેરવી લીધી. રોક હાંડુગિયાં તરફ ભેઈંઘી કપડાવરા બની બોલ્યા:

‘અમે તો આશા છેડી હતી, બેડીમાંથી. પોલીસને પણ બળુ કરી
 છે. હમણાં જ પોલીસને ખબર આપું છું કે જોવાએથી વસ્તુઓ
 મળી મળે છે. અટ્ટી હબરની મતા આમ થેર બેઠાં. કેહ પહેલોચતી
 કરશે એમ તો રત્નને પણ ખાલ કમ્પોની આને રૂ’
 રોક એમના ત્રિશાળ ઓરડાના ખુલે રોકાણતા ટેલીફોન તરફ
 ગયા અને પોલીસ યોગીને નબર બેડી નાતવિત કરવા કહ્યા.
 ‘બીના! મરીબની મતિ ફરી ભવ એટલું નેખમ આમ રેગનું
 મુક્યું તમને એટલી વખત ખબર ન રહી રૂ’ હાંડુગિયાંએ રોકાણીને કહ્યું.
 ‘વરસાદની ઝડપમાં હું તો બહી ગયું; દીવાન ખાતરમાં પેસતાં જ
 થાંદ આપ્યું એટલે પાણી ટોડી, પણ રસ્તા પર તમારી માડી રીડી
 નહિ. આજે આ કાંટાની ન મળ્યા હોત તો કાલે હું પહેરત શું ?
 મારી શાલુજનાં મળ છે, મિયાં સાહેબ’
 ‘સાહેબા, સાહે, શાદી મુજારે હલો, હવે હું બહ.’ કહી હાંડુ-
 ગિયાં બારણામાં બેઠા હતા ત્યાંથી પીઠ ફેરવી દાદર બળી આવ્યા.
 રોકની પોલીસ ટોરેની વાતચીત પૂરી થઈ હતી. હાંડુગિયાંને
 જતા ભેઈંઘે ટેલીફોન નીચે મુકતાં હાક મારી એમને ધાળા
 બેઠાણમાં: ‘બસા બાણુસ’ એમ તે બપોલું કરી. થયો આ થા-પાણી
 એમ થયું. કહી રોકે પોતાની પત્નીના હાથમાંથી પાકીર પોતાના
 હાથમાં લીધું અને એમાંનું પરચુરણ કચેલી પર કાઢી મારેથી એક
 આઠ આની જાવણી, બાકીનું પરચુરણ પાણી પાકીરમાં નાખી રોક
 અથેલી રોક મિયાંને આપવા કહ્યા.
 ‘પેલી દાડ, રહેવા દો. આપ એમની મે’રખાનીથી થા-પાણીની
 જોટ નથી; રહેવા ધો રોક.’ હાંડુગિયાંએ કહ્યું.
 ‘અરે એમ તે આરે, બાહુ!’ કહી રોકે હાંડુગિયાંની અતિમ્હાની
 દરકાર થયાં વિના આઠ આની એમના ખિરસામાં કેસવી લીધી.
 હાંડુગિયાં ક્યું જ બોલ્યા નહિ. દાદરે બેડીને તો કાણગણીના
 પેલા રસ્તા પર આવ્યા અને દામની રાહ ભેટા બીધા.
 ‘...તેરે આલખચોં કી નંદુરરેની કામગીર રહે, બાબા! અંધા
 લાચાર રૂ’ એક ક્રોરનો મત્તારા હાંડુગિયાંના કાને પડ્યો.
 એમણે ખિરસામાં હાથ નાખી પેલી અથેલી બકારકાડી ક્રોરના
 કામગીર મૂકી. મન બેઠો એ આઠ આનીને બીજા બેડીની જતાં એ;
 મોડી કાલેવાસ અબખાલતા દોષ તેમ એક લાંબો આસ લીધો.
 ‘તેરે મન ક્રી મુરાદ પૂરી હો, સખી દાતાર! અલ્લા તેરી રોજમેં
 બરકત કરેઆ.....’
 ‘અલ્લાકે પ્યારે! તેરે બાલખચોંક્રી જેર...સખી દાતાર...’
 બીજા આગળ વધતા ક્રોરની દુઆ સાંભળતા હાંડુગિયાં પોતાની
 દાડી પડખારતા સિમત કરી રહ્યા.

નવાં પુસ્તકો

યુગબીર આશ્ચર્ય લાખ અને: પંબજીવસરી શાસન પ્રજાવક
 આગામી શ્રી વિભવવલ્લભ સૂરી રચનો અરિત-અંધ. પ્રયોજક: કુલચંદ
 હરિચંદ રાશી ‘મહુવાકર’. પ્રકાશક: આતાનંદ નેન સભા-મુંબાઈ.
 ૨-૮-૦; સંત જ્ઞાનેશ્વર અને મહાદેવના એકનાથનું કિશોરો મારે
 સરળ કાપામાં લખાએલું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર, લેખક: પ્રફુલ્લ પ્રા.
 કોટર, પ્રકાશક: શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ-અમરાવાદ, ૦-૬-૦;
 શ્રી જગદગુરુ શંકરસાચ્યનાં સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર, લેખક: પુરુષોત્ત-
 તમાય સિદ્ધાર્થ બટ્ટ ગવાડકર, પ્રકાશક: નવભારતી કાપાંત્રય
 સમ્રાટ, ૧-૦-૦; વીર વ્યક્તિઓ: હિંદીની ઐતિહાસિક ૧૬ વ્ય-
 ક્તિઓની જીવનકથાઓનું, ત્રીજા ભાગમાં બાકી મારેનું પાક્ય-

પુસ્તક, લેખકો: રતનશામીપુરુષોત્તમ અનેડા ને મહારાકર વદ્યજીવે,
 પ્રકાશક: અનકાશુકીયો-અગાદાવાદ, ૦-૦-૦; સત્યાગ્રહ સંવરસરી
 મોહનદેસાઈ: અરુદિશ્વર એકમ્બના સળક આપની નાનકડી પુત્રીનાં; સ-
 રકરણુ માર ને પ્રકાશક: હળીખ ગાગતાની. સમ્રાટ, મુંબઈ: ‘જિજ્ઞાસા’
 સુખ અરેકમ્બનાં ડો અસાદંત સાહિત્યગાળાનું ૪૦મું પુસ્તક; લેખક
 અને પ્રકાશક: ડૉ. જેમશ્વર શે. અસા-નવસારી. મારત કો સાંસ્કૃતિક
 દિવિજગદ: પ્રાચીન કાળમાં વિદેશોમાં વિરતરેલી ભારતીય સંસ્કૃતિની
 યશશ્રાવણ: આપ. હરિદત્ત વેદાનંદકાર, પ્રકાશક: સર્વોદય સાહિત્ય
 સંપદ-ન્યુ દિલ્હી, ૦-૨-૦; નિમિષ: મીનુ દેસાઈનાં જીવિગીતો ને
 મુખકોનો અંધક; પ્રકાશક: વલ્લભજી સુંદરજી મુંબાઈ. ૨-૮-૦.

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

આ પત્ર મેળવનાર : ગિરધારીલાલ શ્રાફ ૭૩૧/૩, સાકર બજાર, અમદાવાદ-૨

પ્રિય ગિરધારીલાલ,

સુંદર ફેટામાંકે સાથેના તમારા મગ્નતા પત્ર, મઠે દબરે શુક્રિયા કરી તમારા સમાચાર મળતાં મને જ આનંદ થયો. તમારો પત્ર મળતાં પહેલાં જ નો શોડા સામયિકોને ગિટિડો તમને મોકલ્યાં છે, ને ત્રણેક અઠવાડિયાં પર શોડા ગિટિડો, સિક્કાઓ, રેટરપ-કેટ-લોગ અને બીજી કેટલીક વસ્તુઓ પણ મોકલી છે. આમ રાખું છું કે તમને તે બધું પહેલું મળી જશે. કહ્યું વળતર દોષાથી એ તે સાદી રવાનાથી જ મોકલેલ છે.

છેલ્લા પત્રમાં તમે મને કેટલીક બાબતો વિષે પૂછ્યા કરેલી. તેમાં પહેલું તો અમારા દેશના સ્ત્રી-પુરુષોના પાયાક વિષે પછેલું આ સાથે અમારા દેશના જુદાજુદા પ્રાંતોના વિશિષ્ટ પાયાકો પહે-રેલા શાખુસોનાં શોડા ચિત્રો મોકલ્યાં છે. પણ એ પાયાકો રજિ-વાર કે બીજા કોઈ સ્વતંત્ર દહાડે ને તેઓ પહેરે છે. બીજું, તમે મને સ્વીડનની ભાષા શી બધાક વિષે લખ્યું હતું, પણ તે બોલકું સહેલું નથી. હું નથી ખાતરો કે તમે તે બહારબરો ભાષા સાચા બોલકું શીખી રાહો; કેમકે અમારે ત્યાંના કચ્ચારો બહુ ચૂદ છે પણ છતાં તમે બાંધતાં તો શીખી રાહો.

શો પ્રથમ તો હું તમને સ્વાદિસ મૂળાક્ષરોના કચ્ચારો શીખ-વીશ, તે શોડા ફેરફારવાળા છે: A નો કચ્ચાર અંગ્રેજી સબ્બ Bui-માંના u નેવો છે; B, C અને D અંગ્રેજી પ્રમાણે જ; E નો કચ્ચાર અંગ્રેજી wayમાંના a નેવો, capitalમાંના e નેવો પહેલો નહિ; F, G અને H અંગ્રેજી મૂળાક્ષરો માફક જ; I નો પણ કચ્ચાર અંગ્રેજી I માફક જ, પણ પહેલા પુરુષ એકવચનના I નેવો નહિ; J નો કચ્ચાર અંગ્રેજી wayમાંના y નેવો; K અંગ્રેજી માફક જ, પણ kneeમાંના k નો તેનો કચ્ચાર અર્ધવાદાર નહિ; L અંગ્રેજી સબ્બ littleમાંનાં પહેલા l નેવો, છેલ્લા l નેવો નહિ; M અને N અંગ્રેજી માફક જ; O નો કચ્ચાર અંગ્રેજી સબ્બ ટોમાંના o નેવો કઠારવાળો, home કે moreમાંના સાંકડા o નેવો નહિ; P અંગ્રેજી માફક જ; Q તો આગરે ત્યાં જવલે જ વપરાય છે; R નો કચ્ચાર German માંના R નેવો અર્ધ કચ્ચાર, French કે Garboમાંના r નેવો નહિ; S અંગ્રેજી s કચ્ચાર ન, પણ કપરેજ તેનો સ્વતંત્ર કચ્ચાર યતો નથી; T અંગ્રેજી તેમ જ; U નો કચ્ચાર તમારે માટે કરવો લગભગ અસાધ્ય જ છે, પણ તમે અંગ્રેજી, જર્મન કે ક્વતર યુરોપની બીજી કોઈ ભાષામાં ન હોય એવા સ્વરનો કચ્ચાર કરી શોડાઓ વ ફાવે તો અંગ્રેજી more માંના o નો કચ્ચારને મળતો કરી શોડા V અને W બંને અંગ્રેજી V માફક જ—w નેવો નહિ; Y જર્મન ઉ માફક; X તથા Z પણ આગાસમાં બાજે જ વપરાય છે. આ ઉપરાંત, A ઉપર એક રપકું મૂકતાં તેનો કચ્ચાર અંગ્રેજી more માંના o નેવો સાંકડો; A ઉપર બે રપકાં મૂકતાં અંગ્રેજી as માંના a નેવો પહેલો અને O ઉપર બે રપકાં મૂકતાં અંગ્રેજી first માંના i નેવો કચ્ચાર માંથી છે. પણ મૂળાક્ષરોના આ કચ્ચારો તે સંખ્યામાં સંજાએલા હોય ત્યારે જ વાપરે છે.

હવે નામ અને ભવિષ્ય વિષે:

નર ભવિષ્ય: Gossen (ગ્યેન) = છોકરો. તેનું સર્વનામ: han (હે). નારી ભવિષ્ય: Flickan (ફ્લિકાન) તેનું સર્વનામ: hon (શે). Reale: Boker (બૉકર) = ચોપડી તેનું સર્વનામ: den (ડે). નાનપતર ભવિષ્ય: Trädet (ટ્રેડેટ) = રુડ. સર્વનામ: den (ડે). એક વચનમાં અમે ટેન્ડિન્ટ આર્ટિકલ તરીકે den વાપરીએ છીએ અને તે સબ્બને ઉટે મુકાય છે. રાખતા તરીકે bok-boken. નાનપતર ભવિષ્યાર્થ કે et પ્રત્યય લખાડાય છે. દા. ત. Trädet-trädet. એ સબ્બને છેલ્લો અક્ષર 'ર'વાર' હોય તો ત્યાં એકલો n કે r મૂકવો, પણ એ અંજન હોય તો et કે en મુકાવો એવું છે. દા. ત. flicka-flickan, ટેન્ડિન્ટ આર્ટિકલ en કે ett છે, એ અંગ્રેજી આર્ટિકલ 'a', 'an' અને 'one' નેવા જ છે.

બહુ વચન: સ્કોલારમાં બહુવચન કરવા માટે ઇ રીતો છે: 1 or મૂકીને (en skolas-skolor = school) a નો કચ્ચાર અંગ્રેજી માફક.

2 ar મૂકીને (en pojke-pojkar)

3 er ,, (en bok-böcker)

4 r ,, (en sko-skolorshoe)

5 n ,, (ett hjärta-hjärtan-he)

6 કંઈ પણ મૂકવા સિવાય (ett trädd-trädd)

આમાં પણ કેટલાક અપવાદો હોય છે જે હું પાછળથી બતાવીશ. બહુવચનમાં ટેન્ડિન્ટ આર્ટિકલ તરીકે a કે an પ્રત્યય લખાડાય છે. પણ એ સબ્બ પહેલાં વિશેષણ હોય તો નર અને નારી ભવિષ્યમાં બહુવચનમાં de અને den પ્રત્યયો લાગે છે અને નાનપતર ભવિષ્યમાં det પ્રત્યય લાગે છે. આમાં વિશેષણ હોય ત્યાં 'n'થી પૂરું થાય છે. રાખતા તરીકે: Den fina gossen-The fine (nice) boy. ઉપર નં. ૩ના મિથમાં bokના n ઉપર બહુવચનમાં માથે બે રપકાં આવે.

હવે સર્વનામ લઈએ: અંગ્રેજી પહેલો પુરુષ એક વચન I માટે jag; you માટે du; He માટે han; she માટે hon; it માટે den અને det; we=vi; you=ni અને they માટે de. અહીં તમે એઈ સારો કે બીજા પુરુષ બહુવચનમાં you du (યુ દુ) અને you ni (યુ ની) એમ બે પ્રમેામ થયેલા છે. you du એવી વ્યક્તિ મટે વપરાય છે જે આપણી બહુ પરિચિત હોય અને વચમાં આપણા એકી જ હોય: ભવારે માંની પ્રમેામ પેતાથી અપરિચિત તથા માંની કમાની વ્યક્તિ માટે થાય છે. એકેતો નેવી મામ-નના હમેમાં duનો પ્રમેામ કરે છે, ભવારે શહેરીઓ માંની.

હવે શોડાં ક્રિયાપદો: to be—all vara; Jag är—I am; du är—you are; han är—he is; hon är—she is; det är—it is, det är—it is; de är(o)—they are, vi är(o)—we are, ni är(o)—you are.

બહુવચનમાં લયે ar કે are બોલે વાપરી શકે. ar નેલકી વખતે

ટિકિટ સંગ્રહ આજનો એ સંસારંયાપી શૌખ

દેશ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટ-સંમાહરણમાં શૌખનો સાથ લઈને પૈસાની આવક કરનાર બેંકો દેશની વાત અને વખતે ફરી ઢળી. તે તો નાનકડાં રાજ્યો હતાં, જેમને બીજા કોઈ ખાસ રાષ્ટ્રીય આવક ન હોવાથી આ માર્ગ મદલ્ય કરેલો. પણ હાટલી, રેલ્વે અને રિસિયા જેવાં મહાસામ્રાજ્યો પણ એ માર્ગે માથે તો ગાફ કરવાનું મન ન થાય. સંમાહરણને સવચાવી રૂપકી ટિકિટોને નુસરો એમણે આગાધાનના પરિણામે દુનિયાના સંમાહરણમાં આજેનો ફક્ત તમારો, નસાવે તેમની નીચેરીકા પણ, રેલ્વેને તો, પાછાથી પોતાના એ બેંકમજાકા હાથીને ટિકિટોના દન કપર અંકુશ મૂકી દીધો, પણ પાલી ને રશિયાના નુસરો તો હજી ચાલુ છે. તેમાં જ રશિયાએ તો બહુ ટિકિટો મારવાને ધંધો માંડ્યો હોય એમ સોને રાજ્ય રાખેલા છે. પણ એનાં કરનું કમો રમુજ દાખલો તો એણે 'તાલોક ટુમેચ' નામના એક સાંભોલિયન દેશની ટિકિટો પાડવાના છે. ત્રિશૂળ, હળચોરસ, મોસ-સિયા, એવી વિવિધ પાટની કુટુલકપ્રેરક ને માથેકે છે ટિકિટો, સંમાહરણમાં 'જતર ઝેંઝાલિયા' દેશની ટિકિટો તરીકે બાજીની છે, અને મોસ્કોમાંથી જ બિઝેસસ યાત્રે મળી શકે છે; પણ ખૂબીની વાત તો એ છે કે ને રશ્યાના એ ટિકિટો હાટેકી તે દેશમાં એ ગઈ જ નથી. કેમકે એ પ્રાંત એટલે હમ્બુર્ગ અને વર્સલિલીન છે કે ત્યાં એકેય પોસ્ટ ઍક્સિસ જ નથી! છેક ૧૯૩૭ સુધી આ ત્રુત વાહ્યું, એને એ વર્ષે રિપરજીવંદના 'ટિકિટ વિવેતાઓના મંડળે' આપીકુંદર અને ચાલુકા ટિકિટો હાલ તો એ દેશની ટપાલની પરિવહન સંસ્થેકે તપાસ કરવા, તમા થોડા પત્રો પર ત્યાંની છાપ લેતા માટે ત્યાંની જ

ટપાલમાં કાચો પોસ્ટ કરવા પોતાના એક પ્રતિનિધિને ત્યાં થોડકલો સ્થાયે બેઠે ફરી ગયો. એ કમળક પ્રદેશમાં મહીનાઓ સુધી હાટમારીથી મુસાફરીને એને તેને બહુધું કે માત્ર બટકની ટેળાઓથી વસેલા એ દેશમાં કોઈ પોસ્ટ ઍક્સિસ તો કું, પણ ટપાલ એવી રીતે વ્યવસ્થા રાખી નથી! આને પણ ટકાર મારે એના નુસરો ટેન-હાઈ નામના એ જર્મન બ્રાહ્મણો ૧૮૮૬માં અજાવેલા, તેમણે લાઇપ્ઝિગના મિ.સેરૂ નામના એક ટિકિટ-વેપારીના હાથમાં પૂર્વ આફ્રિકામાં એક 'રેનાલ્ડી લેન્ડ' નામનો કલિપત દેશ જ બેસો કરેલો. લાઇપ્ઝિગના જાણપાનામાં એક પાત્રી અને ત્યાંથી જ સામગ્રી ખરીદી લઈને એ વેપારી પોતાના સંમાહરણમાંકોને વેચતો, જ્યારે 'રેનાલ્ડી લેન્ડ' નામના દેશનું આ દેશનું આ દેશનું કપર અસ્તિત્વ જ ન હઈ! છતાં આજની ધરી સુધી મિ. રોન્ડા રૅટ્ઝ-કેટલમમાં એ દેશને વહેલો છે. આનું નામ સાચી બાલિદારી! ગયા અઠમાં આવલપુર રાજ્યની ટિકિટો નિરર્થક હોવા વિષે એક વાચકના પત્રને વહેલો કરેલો તે હવે આ નીચે આપીએ છીએ, એ વચક (ક્રોશાનિતપ્રાલ વાલ્કિયા, બેકસ ન.૮૯ સ્ક્રીબાર)એ છે કે : હમાણું નુકુમાર'માં આવલપુરની રજતબેલી ટિકિટો આવેલી તેના જુનું સંધાનમાં અધિષ્ઠાના 'ધ રૅટ્ઝ પેટ્રિય પોસ્ટ' નામના પત્રના તા. ૧-૧-૧૯૦૦ આઠમાથી નીચેના ક-વારે આપું છું : વિશ્વરિયન સેગિનરી (જી. સી.) થી આવેલા સાધ દશનિરલાવ બે. એક્સિસને લઈને લઈને એક પ્રત એક છે : 'પાકિસ્તાનના મારા એક રૅટ્ઝ બેલિંગે-વા ગિત વરુધી આવેલા પત્રમાં નીચેની વિવરણમાં તમને કાચું રસ પડશે : આવલ-

દેશરશની અલિનવ ટિકિટ : ટિકિટમાં કાચું સોથી લાંબા-માં લાંબી બપાનની આ મૂળ ટિકિટ તો આ છાપ કરતાં પણ સહેજ મોટી હતી.

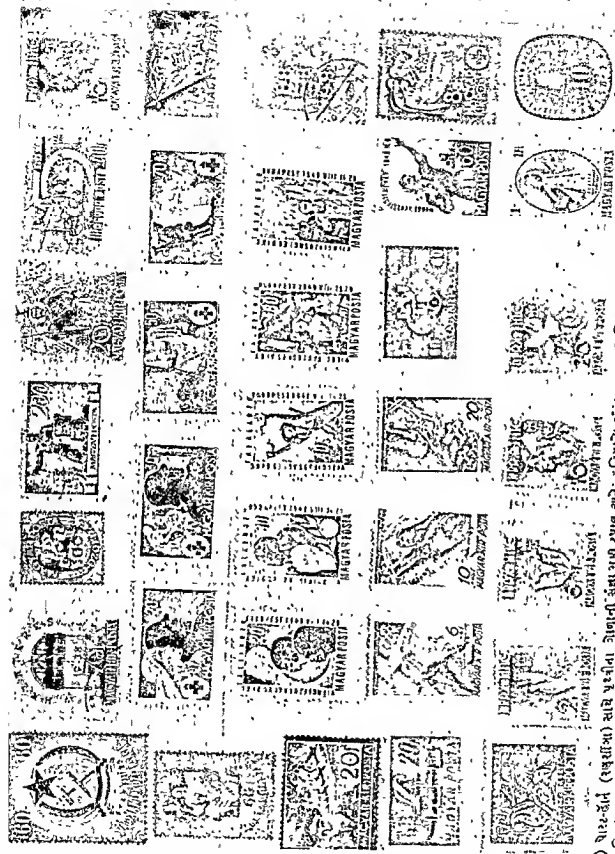

પુરની ટપાલવ્યવસ્થા પાકિસ્તાન સરકારે હાથેલ છે. આવલપુરની બધી જ ટિકિટો એકે જ રજતબેલી, મુલતના-કાચ, પાકિસ્તાન સાથેનું જોડાણ અને કેસેલી નીચે વિશ્વપ્રાલસંક ટિકિટો માટે (પાકિસ્તાન સરકારે સત્તા આપી નથી... આવલપુર માત્ર પાકિસ્તાનની ટિકિટો જ વપરાય છે આવલપુરની ટિકિટો માત્ર (આવલપુરના સરકારી પત્રવ્યવહારમાં અને આવલપુર રાજ્યની હદમાં જ વપરાય છે. પરંતુ ! તરતમાં બંધ કરવામાં આવેલો. આવલપુર ટિકિટો બહાર પાડવાના અધિકાર જ નથી તે પાકિસ્તાનની હાથેલ નીચે છે. ઉદ્દેશ બહાર પડેલી (વ્યાંની) વિશ્વ-ટપાલ-સંપર્ક ટિકિટો માત્ર લેન્ડમાં જ નીચેની, બાકી આવલપુરમાં તબિયેકે પાકિસ્તાન સરકારે તે જોત કરેલી છે. ગયા ફેબ્રુઆરીમાં બેંકો સંપર્કે ફરી ટિકિટોને સેટ (૧ ડાહર ૭૫ રાંતની કિમતનો) આવલપુર સિટીના પોસ્ટ માટે તરને રિન્ટેડ ટપાલથી મોકલોને જ આજુકું છે તે ફેસલ કરીને મને મોકલો આપે ત્યાર પછી પણ મેં વારંવાર લખ્યું છે, પરંતુ હજી જ નસાવતી રાહ જોઈ છે. હું માનું છું કે તે જાત કરવામાં આવેલ હશે. મેં કું એમ કરવા બીજા કોઈ આજે તો તેમને ચ-તવના આ બહુવધું મને કમિત સામે છે

કેટલીક નવી લંગેરિયન ટિકિટો

સામેના પાના કપરથી અલિતકાર સંધયીના સંમ્રદકથી કેટલીક ફોટો (ગિ-ટ) ટિકિટો (મૂળ કરતાં સહેજ નાના આપમાં) આપી છે. પહેલી હાર : મળી બાનુથી (૧) ૧૯૪૮ની ૨૦મી ઍગસ્ટે લંગેરીનું 'પોપુલર રીપબ્લિક કોન્સ્ટીટ્યુશન' બંધારણ કાયદેસરની તે મંદરે ગયું તેના રમરજીમાં કાઢેલી 'કોન્સ્ટીટ્યુશન'ની મોટી ટિકિટ, જેમાં વચ્ચે (રશિયાની હશે) આનામના ફંડા અને હંધોની સંજ્ઞા તથા તારા (૨) સેન્ટ રીફ્રેનની ૬૦૦મી સંતસરીએ બહાર પાડેલી તેમના મુક્ટના ચિત્રવાળી ટિકિટ; (૩) પ્રલસકાનના રથાપના-રિવનો, રમુ-સિયુ ફેંટના પોસ્ટમારવાળી ટિકિટ; (૪) લડાઈના વિનાશમાંથી યુદ્ધ નવસનના આલેખની ટિકિટ; (૫) સેન્ટ રીફ્રેનના રાજ્યના હંધો : (૬) યુનરિયાની પંચવાલિંગે ચામના રાખતી ટિકિટ-એમાં થોડા પાંચડાના ચામમાં આલેખન છે; (૭) આગળ ફરીથી આપે છે : (૧) મોંતિરેબીના ચિત્રવાળી; (૨-૫) રેડકોસનો પ્રવ્રતિએના આલેખનવાળી તેના ફેંડ માટે બહાર પાડેલી; (૬) હોંરિયન બનના આલેખનવાળી; નીચે હાર : વાઈસ રીન્ટ રીફ્રેન હોંરિયોના મુખ્ય પ્રમોદે દાયા રેમમાં બહાર પાડેલી રોમ-ટિકિટ; (૨-૫)

૧૯૪૭ના ૧૮મા
 ઓગસ્ટે કમવા-
 એલા અગિયાર
 સત્તરોમાં અને
 ત્રણ કિલોના
 અમુકમાં બેઠેલી
 યિદિરા (૨) અને
 નવિચોના યુવ-
 મેન એચ દસો-
 ચી; (૩) ચાલિય
 સંજીવલાયુવા-
 નોની મુશીએ;
 (૪) બંધપતેરાલા
 પેલિત દસોના
 તરબો; (૫) રો-
 ચિવેત સંપતો યુ-
 વાન, સાલિયાદે
 અગતના યુવાને
 રાસો; (૬) હાને
 રિયમુખનની-
 ચી; (૭) દેવ-
 ની કાલિચીયા-
 ની કાલિચીયા
 ધાર: ૧૯૪૮ની
 કાલિની સમા-
 રોપ, તત્કાર ને
 સમીક્ષાના ચિ-
 ત્રણી 'કાલિ-
 ગાલબી-વિદિ',
 (૨૪) અધિરત
 વેરેણીના રમા-
 રકે અને બદાર
 પાંચે જોરમેઢ-
 ની યિદિરા; (૫) ચાર-દોન (સમીક્ષા) સાથે પુસ્તકોના ગેજાની સમા રૂપી દયાલ અને, કુશિયારી સંબંધ
 બદારની વિશ્વ-પાલ-સંપત્રી યિદિ; (૬) એકેના સીના આદિ બદવાની
 વેપક સેનિયોની મદદ માટેના કાળની યિદિ, તેમાં તોરદાર ચેરિસવારનું ચિત્ર છે; (૭-૮) 'અલ-મદદ'ના સમીક્ષકસમીતી યિદિરા. તેમાં સવાળી, હંમેશિયન ચામગિદ્દ; ચલ-આદિના
 તથા સમીપ વેપકમાં અર્થ હંમેશિયન કમચો, ને સાલિના પ્રતીક સ્વપરત્રીચિત્રો છે; (૯) પુસ્તકની સંપત્રી-યિદિ, તે (૧૦) ગાંધીજીની સંપત્રી 'એવમ એક'ના પ્રકાશની યિદિ.

બદવાની વિશ્વ-પાલ-સંપત્રી યિદિ; (૬) એકેના સીના આદિ બદવાની
 વેપક સેનિયોની મદદ માટેના કાળની યિદિ, તેમાં તોરદાર ચેરિસવારનું ચિત્ર છે; (૭-૮) 'અલ-મદદ'ના સમીક્ષકસમીતી યિદિરા. તેમાં સવાળી, હંમેશિયન ચામગિદ્દ; ચલ-આદિના
 તથા સમીપ વેપકમાં અર્થ હંમેશિયન કમચો, ને સાલિના પ્રતીક સ્વપરત્રીચિત્રો છે; (૯) પુસ્તકની સંપત્રી-યિદિ, તે (૧૦) ગાંધીજીની સંપત્રી 'એવમ એક'ના પ્રકાશની યિદિ.

સંકેતી લેવામાં પણ હતાં પણ ગાનું અને બંને ભાઈઓ ૧૯૨૩માં રવેરો પાછા ફર્યા.

મુંબઈ આવતાં અચાનક એક નવી તક એમને મળી ગઈ. એ સમયમાં મુંબઈ સરકારે ત્વરે પ્રબલ પ્રાણીજીવનના પરિચય કરાવવાના હેતુથી એક યોજના ઘડી હતી અને એ કાર્ય મટે યોગ્ય વ્યાખ્યાતાની શોધમાં હતી. રેવેન્સેન્ટે શ્રી સાલિમની ભાગમાં ફરતાં મુંબઈ સરકારે એમની નિમણૂક કરી (૧૯૨૬). એ વર્ષના અનુભવ પછી શ્રી સાલિમને લાગ્યું કે આ વિષયમાં પરદેશમાં જઈને વિશેષ જ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે, તેથી એમણે પોતાના ખર્ચે જર્મની જઈને શિક્ષણ લેવા સરકાર પાસે રજૂની માગણી કરી.

રત્ન મળતાં જેત એ જર્મની ગયા અને લાંબાનુભવસિદ્ધિના પ્રાણીશાસ્ત્રના મુજિબમમાં દાખલ થયા. ત્યાં એમણે પક્ષીશાસ્ત્રના જગન્નાથ એકમાત્ર પ્રખ્યાત વિદ્વાન ડૉ. ટ્રેસેમેનના હાથ નીચે સાત મહિના કામ કર્યું. એમનાં કાર્યથી પરમ સંતુષ્ટ થઈને ડૉ. ટ્રેસેમેન એમને, યાયાવર પક્ષીઓના રચવાનું વિષયના અભ્યાસ અવકાશ અર્થે પોતાની સાથે લેલિંગો દ્વીપમાં લઈ ગયા (સને ૧૯૨૬) પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી લેલિંગો દ્વીપની ફિલેજીટી તોડી નાખવામાં આવી હતી અને એ લક્કરી કેન્દ્ર તરીકે બંધ કરવામાં આવ્યો હતો. એને રથાને ધ્રુવપરેશ બાળીથી આવતાં યાયાવર પક્ષીઓના અવલોકન-અભ્યાસનું એક મોટું કેન્દ્ર ત્યાં રચાવવામાં આવ્યું હતું અને એનું સંચાલન ડૉ. માટે નામના સમર્થ પક્ષી-તત્વજ્ઞને સોંપાઈ હતું હતું. ટ્રેસેમેનના સંગમાં શ્રી સાલિમે ડૉ. માટેના મહેમાન તરીકે પાનખર મતુલા એ આગાધિયો લેલિંગો દ્વીપમાં આવ્યાં ને ત્યાંની પ્રજાસિનો અભ્યાસ કર્યો. એ સાથે એમનો જર્મનીનો અભ્યાસ પૂરો થયો. જર્મનીથી નીકળીને એ લંડન ગયા અને બ્રિટિશ મુજિબમના પક્ષીવિભાગમાં છ અઢવાડિયાં અનુભવથી માળખાં, ને દરવાજા આવીય પક્ષીઓના સમર્થ જ્ઞાતા અને નિરીક્ષક-અનુવેષક બે અંગ્રેજ વિદ્વાનો ડૉ. કોલ્ડ હાઈસરેટ અને શ્રી લૂ બ્લીસર સાથે એમને પરિચય થયો.

જર્મની અને લંડનમાં પક્ષીવિદ્યાનો અભ્યાસ પૂરો કરીને તે ૧૯૩૦માં દેસ પાછા ફર્યા તે પહેલાં તે મુંબઈ સરકારે પેલી પ્રકૃતિશિક્ષણની યોજના બંધ કરી દીધી હતી. એટલે કે આવીને એ બારે વિભાગલુખા પડયા. મુંબઈમાં એમનું પોતાનું ઘર તે હવે નહિ. એટલે એમનાં પત્ની સાથે એ મુંબઈના પાંચે અગ્રીયામ પાસે આવેલા કિલિમ્બા એમના સસરાના ઘર રહેવા ગયા. સુગરીની નીડરચાનનાં એમનું અપૂર્વ અવલોકન એમણે આ જ દિવસોમાં કર્યું.

આરંભમાં એમણે દિલ્લી પ્રાણીઓના નિરીક્ષણ-વિભાગ (જૂઓલોજિકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા)માં એકાવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ એ યુનિવર્સિટીની શર્ટ્સમાં ધરાવતા ન હોવાથી એમને ત્યાં રથાન મળ્યું નહિ. એટલે નોકરી શોધવાનો પ્રયત્ન છોડી દઈને એમણે સ્વતંત્રપણે પક્ષીઓનું નિરીક્ષણકાર્ય કરવાનો નિર્ણય કર્યો. એના આરંભ અર્થે એમણે દિલ્હી હૈદરાબાદનો પ્રદેશ પસંદ કર્યો. એ સમયે સર અકબર હૈદરી નિરામ સરકારના અર્થશિક્ષક હતા. એમણે શ્રી સાલિમને દેશબાહ્ય રાજ્યનાં પક્ષીઓના સંશોધન-નિરીક્ષણ (Survey) કાર્ય સોંપ્યું અને એ દ્વારા ભારતવર્ષનાં યુદ્ધ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિના એમના નિરીક્ષણકાર્યના શ્રી અભેશ મંડાયા. આ કાર્ય પૂર્વે થયું કે તરત જ મુંબઈની નૈયરલ હિસ્ટરી સોસાયટી એ સમરે

આજનાં હૈદરાબાદ તથા હમારતી લાકડાના વ્યાપારમાં પડયા હતા. શ્રી સાલિમને અભ્યાસમાં ઝાંઝો ૧૯૨૫ની એ બેઠણે એમણે અંગ્રેજ પોતાની પાસે યોવાલી લેવાથી ઈ. ૧૯૧૪માં શ્રી સાલિમ ભર્મા ગયા. ત્યાં ત્રણ વર્ષે લાકડની સાથે ધંધામાં ગાળી ૧૯૧૭માં એ દેશ પાછા ફર્યા અને હમેશ માટે ધંધામાં ન રહવાનાં હોઈ તે મુંબઈની હાવર કોલેજમાં દાખલ થયા અને હાવર ઍડાવન્ટ-સ્ટીની દિલ્લોમાં મેળવી.

જર્મનીના પસવાટ દરમ્યાન પક્ષીઓનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હતો, એટલે મુંબઈ આવ્યા પછી એમને એ વિષયનું રાષ્ટ્રીય જ્ઞાન મેળવવાની રૂતિ થઈ, આ માટે આંગ્રેજીન અર્થે એ સેઈન્ટ એલિયસ કોલેજના ખ્યાતનામ વતરપતિવિદ્વાર અભ્યાસકે રેવરંડ બ્લેટર પાસે ગયા. રેવેન્સેન્ટે એમને બહિઃસ્થિત વિદ્યાર્થી (out-student) તરીકે કોલેજના બી. એસસી.ના પ્રાણીશાસ્ત્ર (ઝૂઓલોજી)ના વર્ષમાં દાખલ કર્યા. એ જ વર્ષમાં મુંબઈ નૈયરલ હિસ્ટરી સોસાયટીના ભૂતપૂર્વ સંગ્રહાલય (કયુરેટર) અને હવે બ્રિટિશ મુજિબમના એક અધિકારી શ્રી. એસ. આય. પ્રેટર પણ બહિઃસ્થિત વિદ્યાર્થી તરીકે એ જ કોલેજમાં સિનિયર બી. એસસી.માં પ્રાણીશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતા હતા, એટલે બંને વચ્ચે માટે મેત્રી નબી. બંને મિત્રોએ બી. એસસી.નો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો. પછી શ્રી પ્રેટર મુંબઈ નૈયરલ હિસ્ટરી સોસાયટીમાં એકાવા અને શ્રી સાલિમ ભર્મા પાછા ફર્યા (૧૯૧૬). પરંતુ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ વાળેતરમાં પૂર્વે થયું હતું એટલે વ્યાપારધંધા મોખા પડતા હતા. આથી એમના યોગ્ય ભાગ્યે ધંધા

બાદગના પ્રાદેશિક વિભાગમાં પક્ષીઓનાં વસોદાયન-નિરીક્ષણની ચોક્કસ બંધી મળી એ કાર્ય માટે શ્રી સાહિબને નિયુક્ત કર્યાં. શ્રી સાહિબે આજુસુધી કેટલાં પક્ષીસંશોધનમાં દક્ષિણ હૈદરાબાદ, તાલુકા-બારેલી ને કોચીન રાજ્યો, મધ્યભારત—ગાલિયર, ડોંદોર, ધાર અને કોપાલ રાજ્ય, મહીસુર રાજ્ય, બાલપુર રાજ્ય, કચ્છ રાજ્ય, ગુજરાત વડોદરા, પાલણી-રાધનપુર ને ખંભાત રાજ્યો, ગિરગી ગિરિપરેશ (આસામ), દાંવપ્રદેશ—સોનાપદ, પર્ણાઈ ને નાસિક, વા-મ્યારાત—બરેલ રાજ્ય ને એરિસા પ્રદેશ એટલાંને સમાવેશ થાય છે. કચ્છના પક્ષીઓ ને 'પ્રાવણીકર્તા' પક્ષીઓ 'વિરેડી' ને શ્રી સાહિબે રવતન ગ્રંથ લખ્યા છે. એમાં આ સંશોધન-નિરીક્ષણના પરિણામે આપે બારતવર્ષના એક પણ પ્રદેશ એવા નથી રહ્યા કે જ્યાંનાં પક્ષીઓનું સાહીબ નિરીક્ષણ ન થયું હોય.

શ્રી સાહિબનો પક્ષીવિદ્યાનો રસ પણ પક્ષીઓની ચતુરબળના ને જીવનબળવાદ Ecology વિદ્યાના અભ્યાસમાં પ્રતિબિંબિત છે. આ વિશિષ્ટ વિષયમાં યુરોપ ને અમેરિકામાં આતંત્ર સંઘટનની પ્રવૃત્તિ થઈ છે, પરંતુ ભારતવર્ષના પક્ષીઓ સળખાયા આવ્યું કાંઈ હજી થયું નથી. શ્રી સાહિબનાં પાતાના નિરીક્ષણ દ્વારા એટલી અને વિવિધ મહામુલી નવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે કે જે બધાના સમાવેશ અર્થે, 'ભારતવર્ષના પક્ષીઓ'ના નવીન ગ્રંથ લખાવવાનો નિશ્ચય બારતવર્ષે રજાઈ થયે છે, જે માટે સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન પક્ષીતરવિદ્વાં, એસ. હિલોન વિદ્યે ને શ્રી સાહિબની વચગી કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથ 'ફોના'ના ગ્રંથો કરતાં મોટામુદી રચનાવાળો થવાનો સંભવ છે.

શ્રી સાહિબની પક્ષીસંશોધન વિષયની સર્વોદામુખી પ્રવૃત્તિ અને આપૂર્વ વિદ્વાનત્વે થયાં મૂલ્યાંકારીને ઇંગ્લેન્ડના 'હિસ્ટ્રી ઓફ ઓર્થોડોક્સિસ' થી યુનિયને પોતાના પોતાના સંસ્માનિત સભ્યપદે સ્થાપ્યા છે. આ સંસ્થા કચ્છના કસાના અને ભગનાન્ય પક્ષીતરવ-વિદ્યાજ્ઞીઓનું જ આપું બહુમાન કરે છે. ભારતીય પક્ષીતરવિસ-માનમાં આપું મહત્ત્વ મેળવનાર શ્રી સાહિબ પ્રથમ ને એકમાત્ર છે. એટલી જ કચ્છ કસાની 'અમેરિકન ઓર્થોડોક્સિસ યુનિયને' પણ શ્રી સાહિબને પોતાના સંસ્માનિત સભ્યપદે સ્થાપ્યા છે, જે એ જ રીતે જર્મનીની 'ડાયસ ઓર્થોડોક્સિસ ટ્રેસેસરાઈટ'ના પણ શ્રી સાહિબ-સંસ્માનિત સભ્ય છે. હિંદમાં એમને સગાનિત સભ્યપદે સંસ્મારિને મોરચ પામનારી પ્રથમ સરયા 'જીવરાત પ્રકૃતિ મંડળ' છે.

શ્રી સાહિબ પ્રકૃતિએ અત્યંત પ્રસન્નતા, કદારમનાઈ, નિર્ગંધ પ્રકૃતિના, મુરુરુરુરુ, અનિતન સન્નતા ને પક્ષીઓમાં આદરના રસજલ હોવા છતાં એમણે અગ્રેષ્ઠ સાહિત્યનો સારો અભ્યાસ કરેલો છે, બારે ધનવાન કુટુંબના જન્મ્યા અને હજારો છતાં તે એકલેથી મદદન નથી. એમના એક બાઈ બાઈ. સી. એસ. કમ્બેના છે. અન્વ બાઈ શ્રી ભવિદાઅરી કંઠિજન યુનિવર્સિટી ખેતીબીજ વિજ્ઞાનની ડિપ્ટોમાં મેળવી આવ્યા છે. શ્રી સાહિબ પોતે ઇંગ્લેંડ, ફ્રાન્સ ને જર્મનીના દીર્ઘકાળ રહેલા છે, છતાં એ વિદ્યાપત્રી રહે જ પણ ફ્રાન્સમાં નથી. એમને અને એએએ-યુરોપિયનો સાથે થતાં મેની-સંબંધ હોવા છતાં એની ચામડીને એમને જ પણ મોઢાં નથી. એ પ્રજાળ સંપૂર્ણપણે છે. એમના વડીલ જન્મ્યું શ્રી ભવિદાઅરીએ જન્મ્યો એ બારે કમોઆપી છે. એમના વડીલ પ્રસંગે કાસવાસ મેરોષા છે અને આને પણ ચુરત મદાસજાવારી છે. શ્રી સાહિબનાં બાહ્યે જન્મ્યાં એમણે પણ રવાબીનતાના યુદ્ધ પ્રસંગે જેલ ભોંપી છે. શ્રી સાહિબ પોતે પણ જેવાં જવાનો નિશ્ચય કરી બેઠા હતા, પરંતુ છેલ્લી પળે પંક્તી-

ઓના એમના અન્વસાનનું સાતત્ય ખંડિત ન થાય અવિચાર્યું જેલ જવાનું મોટી વાણરું પરેડું.

જીવનના અગ્રણ સયોગો એમના પક્ષીવિદ્યાના અન્વસાને સર્વથા અનુકૂળ હોવા છતાં, શ્રી સાહિબનું જીવન બારે બધાથી બરુર છે. એ બધાં તે શ્રી સાહિબનાં પત્નીનું બર યુવાનીમાં કાઠળ અવસાન. શ્રી સાહિબનાં પત્નીને પણ પક્ષીઓમાં આપૂર્વ રસ હતો. જર્મનીના અન્વસાનમાં એ એમના પતિ સાથે 'છતાં એટલું જ નહિ, પરંતુ ત્રાવણકોરનાં પક્ષીઓના નિરીક્ષણ પ્રસંગે તે એમણે શ્રી સાહિબના પ્રેરનાં અને પ્રેરકમંથારી રૂપે અધ્યાપ પરિશ્રમ કર્યો હતો. સને ૧૯૩૬માં શસ્ત્રિયાના પરિણામે એમનું અવસાન થયું અને શ્રી સાહિબનું દાંવપલ્લવન ખંડિત થયું. માફક પતિ હોવાથી શ્રી સાહિબે પુત્ર : લખસંબંધ સાંધ્યો નહિ, અને એ કંઠ્ય છટના પળે હરેશ્વર છાંને એ મુંબાઈ આવી ગિરત થયા. આને જીવનની પ્રત્યેક પળે એ પક્ષીઓનાં જીવનનાં અભ્યાસ, મનન ને ચિંતનમાં ગાળે છે અને એમાં જ કૃતકૃત્ય અનુભવે છે.

પક્ષીવિષયની એમની પ્રથમ જિજ્ઞાસાને સંતોષનારું મુંબાઈની નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી સાથે શ્રી સાહિબ ગાંઠ સંબંધે સંકળાવેલા છે. એક પ્રસંગે મંડળના સંપ્રદાવલચારાતરતી એમણે કામ કર્યું છે. એકાદ લખવાઈ વિના એમનાં અગ્રેષ્ઠ સંશોધન-નિરીક્ષણે પણ એ મંડળ તરફથી જ એમણે કરેલાં છે. આને પણ તે, એ મંડળના અવેલનકે મંચી અને મંડળના મુખ્યમતના એક સંપાદક છે. —દ.આ.

ટયૂબ લાઈટ — ફેડોરિસન ટયૂબ

દમખાં ફેડોરક વળતણી આપણે ત્યાં બ્યારી અને ઓપોનિક ફેરોમાં—કુનો, હોટ્ટો, બાઈસી, કારખાનાં વગેરેમાં ફેડોરિસન ટયૂબ પ્રચારિનો પ્રચાર વધતો જાય છે, અને ફેડોરકે ટેકાણે રેરાતા દીવાઓ પણ તેના જ વપરાવા લાગ્યા છે. ફેડોરસની ખાણિમ પણ તેનો ઉપયોગ સફળતાપૂર્વક થયાના પ્રયોગો થયા છે. સામાન્ય આધારમાં તે 'ટયૂબ લાઈટ' નામથી ઓળખાય છે. આટું વપરાશમ અપનાવી વીજળીના ગેજળીની સરખામણીમાં તેમાં મોટી વીજળી બળે છે. વળી તે વધુ ટેકાકે તથા પ્રકાશમાન છે, તેમાં મોટો કાળ દાર માશની હોવાથી એખેને બોલી કંબળે છે.

ફેડોરિસન ટયૂબ એ વીજળીકે મોષલ (discharge) વડે પ્રકાશ મેળવવાનાં સાધનોનું એક રૂપ છે. આ ટયૂબના દરેક છેડે ફેડોરક રેશ કારીને બેસાડેલા હોય છે. ટયૂબમાં હોતા આર્ગન વાયુ ને થોડી પારાની વરાળ દાખવ કરેલી હોય છે. તેમાં વીજળીનો પ્રવાહ દાખવ થતાં આર્ગનવાયુના કણો કંબળે છે. તે પારાની વરાળને કંબળે છે અને તેથી આદ્દાવાયોલેટ કિરણો ઉત્પન્ન થાય છે. ટયૂબની આંદરની બાહ્ય પર ફેડોરકમ ટૂંકાટોડેલા બાસ રાસાયણિક દારના ત્રણાડેલા હોય છે. તે આદ્દાવાયોલેટ કિરણોને શોષતા ન હોવાથી એ કિરણે સ્કેંડ કિરણોમાં પલટાવેને તેમાંથી પ્રકાશ ફેરે છે. આ સારોને વિવિધ મિશ્રણમાં વાપરવાથી વિવિધ રંગ પેદા કરી શકાય છે. એ પદાર્થોને 'ફોસ્ફર' કહેવામાં આવે છે અને તેઓ એકો બેઝે જન્મતાં સંચીન્નો હોય છે. 'ફોસ્ફર' એટલે પ્રકાશ ધરે એવા પદાર્થો.

સામાન્ય રીતે વપરાતા વીજળીના ગેજા-બંધોના—કરતાં આ ફેડોરિસન દીવાઓ વપારે કાર્યક્ષમ હોય છે. આપણુ સમાન્ય બંધોમાં વીજળીના તારને ગરમ કરવા માટે ૯૦ ટકા વીજળી ખર્ચી જાય છે બ્યારીનો ૯ ટકામાં જ. આ પ્રકાર ઉપલબ્ધ થાય છે; જ્યારે તેના મુદ્દાબંધે, વીજળીની વપરાશના પ્રમાણમાં ફેડોરિસન ટયૂબ વધુ બળે વપારે પ્રકાશ આપે છે.

ત્યારે અગારી યુવાની પંજરની હતી. તેના નેરામાં એ કાઢ પડેનાકારી કાર્ય કરવાનું આવે તે માટે સાહસરૂપિ કાળા ગારતી. આ સાહસરૂપિ દાખવવાનો પ્રસંગ પણ અણધારી જ સંપાદી ગયો. કાચરબમાં રાત્રીસાળા બસાવવા અમે જેએક મિત્રો જતા. ત્યાં એક દિવસે ગારના બે યુવાનોએ અમને કહ્યું, 'આને ટેકરાં-એમાં બકરાંનો વધ થવાનો છે. આપણે એ બકરાંને બસાવવા જઈએ', અમે તુરત જ હા પાડી. ગારના પાંચ સાત યુવાનો અને અખાડાના સાતઆઠ તરફે બેઠા થઈ, સાદી લાકડી લઈ, બીજી કસી ગણતરી કરી વગર બેડપડ્યા.

એલિસાબ્રિજમાં ત્યારે ગુજરાત કોલેજની આગળ ચિતારબાના બંગલા આગળ એકે સોસાએરી કે મકાન નહોતું. ત્યાંથી પસાર થતા નેજિયામાં એધારી રાત્રે રસતે વૉધતા અમે આગળ બેડપડ્યા. પાંજરા પાછળથી આગળ આવતી ટેકરીઓ તરફ અગારો માગે જતો હતો.

ટેકરીઓ પાસે આખા ત્યારે જ અમને અમારા કાર્યને પૂર્ણ થયું. બસાવવા, બસાવવા ટેકરીઓની વચ્ચે કો-પુરુષોની મોટી મેદની નમી હતી. મેદનીમાં સ્ત્રીઓ ગાતી હતી અને પુરુષો નાચતા હતા. પુરુષો પાસે લાકડીઓ તથા ધારિયાં હતાં. રાણપુરેલાં જે બકરાં બસાવવા નાકે બાંધેલાં હતાં અને ત્યાં એમની પૂલ થતી હતી. હવે અમારા કાર્યની વિહરતા અમને સમજાઈ. સામે જે દબર જેટલાં સીપુકેઓ હતાં, જ્યારે અમે માંડ પંદર-સત્તર હોઈએ છીએ!

અમે બૃહદ્ કોલેજી, વણ દુકાનીઓ ગાતી. દુકાનીઓના આગે-વાનોના હાથમાં લાકડી આપી. આસપાસની ટેકરીઓ પર સહુને ગોઠવી દીધા. સહુને સૂચના હતી કે સીડી વગાડતાં જ બધાએ હાકોડા કરતા સીધા ધસી જવું.

અગારી દુકાની સીધી પ્રથમ ધસી. લાકડી વૉજતા, બુઝો ગારતા અને બસાવવા વધરવાને પહેલાં જયા. બધાની બુઝોથી અને ચારે-બાજુથી ધસતી દુકાનીઓ એકબે ત્યાં વારે રોશનબેગર થયો ગયો. બધા આગતેજ હોડવા લાગ્યા. અગારો બૃહદ્ સફળ થયો.

આ અંધારૂંધીમાં અમે એક દુકાની સાથે બકરાંને વિદાય કરી સીધાં અને બીલ કચકચ કરવામાં રોકાયા. અમે વાત કરતા હતા ત્યાં સામે એકીએ વ્યક્તિએગાંથી એકે છરા સાથે હુમલો કર્યો. પડખેના સાધીદારે સમયસમક્રમતાપૂર્વક લાકડી વાડે જે છરાને જો લોચલેજો ન કર્યો હોત તો ગારી લારા ત્યાં નીચે જ પડી હોત!

બકરાં આપીએ પણ એનો વધ નહિ કરવાનો, એની સરત કરી અમે ત્યાંથી નીકળી આવ્યા ત્યારે થયું કે બકરાં બચાવવા જતાં અમે પણ બન ગુમાવવાની આણી પર જ આવ્યા હતા. —નીડે દેસાઈ (એલિસાબ્રિજ આદિગણ સંગિતિ તરફથી શ્રી નીડે દેસાઈ અને અરોહ હર્ષનાં તેત્રીપણી નીચે શરૂ થયેલાં વાગ ત્રેમાસિક 'ધંદલતર'માંથી)

ગરીબોની બદમાશ અગરુધી

ગરુધી ગણુસ, ટોર અને કુહોડા ત્રણેને એકસરખી કપયોળી છે. પોલિંક આહારની નજરે આપણે ત્યાં તેનાં બહુ એકાં વિચાર થયેલાં છે. પણ ગરીબોના મેવા કે મરીબોની બદમાશ તરીકે એજા-બાની જે ગરુધીની અંધવા ભોંયરોંગને પ્રચાર જરૂરી છે. વળી એનો પાક જમીનને નત્રવાયુ (નાઇટ્રોજન) પૂરો પાડી તેને સમૃદ્ધ બનાવે છે. એની કૂળી ખાદ્ય તરીકે પણ ઓહોનિક કૃત્તવજમાં કાગ લાગે છે, જ્યારે ફળી ઉતારી લીધેલો પાકો દોરેના ખોરાક તરીકે.

આપણે ત્યાં લગભગ બધે જ રથએ તેનો પાકભેતરે છે. દુનિયાના ગરુધીના પાકને અરથો બાગ (૩૦ લાખ હેન) આ દેશમાં જ

થાય છે. અહીં તેને મુખ્ય કપયોળ તેલ તથા બોળ તરીકે વાપરે છે.

આપણા હિંદી લોકોના ખોરાકમાં જેની વધુમાં વધુ બેલુપ રહે છે એ પ્રોટીનનું સાદું જેનું પ્રમાણ રશિયાણા તેમજ તેના બોળમાં રહેલું છે. વળી ગરુધી ફોસ્ફોરિક તેમજ વિટામીન બી થી (બાસ કરીને વિટામીન બી-૧ થી) સમૃદ્ધ છે અને વિટામીન બી-૨ વર્જના ખોરાકમાં પણ અત્યંત રચાતો ધરાવે છે. રિનગ્ધ પદાર્થ સાથે એનું કેલ-રીનું (એલેક્ટ્રેક શરીરમાં ગરમી કલ્પન કરવાનું) પ્રમાણ પણ ઊંચું રહેલું હોયને ખોરાક તરીકેનું તેનું મૂલ્ય અધિક છે. તે એકલી વધુ-પડતી આવાથી પિત્તને કલેમની હોંબને ગોળ અથવા સાકર સાથે લેવાથી પિત્તને સંભવ તરીકે રહેતા. આપણે ત્યાં ગામડાંઓમાં તે હજી જે ગોળ ને ગરુધીનો નારતો સારી રહે પ્રચલિત છે.

ગરુધીનું તેલ હવે ખાદ્ય તરીકે આ દેશમાં ચાલુ થયું છે. અન્ય કાઢ દેશોમાં એ એલેક્ટ્રોન પ્રચલિત હોયતો તે કાંસ અને બ્રાહ્મિમાં.

ધણાને બળાને નવાઈ લાગરી કે ગરુધીનું મૂળ વડેન રહિણુ અમેરિકામાં આવેલા બ્રાહ્મિ દેશ છે. પેરુમાંની આંકોનની કષો-ગાંધી તેની દાણા ગળી આવેલા. બ્રાહ્મિ તથા પેરુના કેટલાક દેશના લેખોગાથી તેનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. હિંદીની કોઈ બાપમાં તેનો પ્રાચીન ઉલ્લેખ નથી મળતો — સંસ્કૃત સુત્રમાં નહિ. તાગિત-માં તેને 'મનીસા કોટલ' કહે છે, તે પરીથી એમ અનુમાન થઈ શકે કે અમેરિકાથી ફિલિપાઈન્સ થઈને હિંદમાં તેનો પ્રવેશ થયેલો હશે. અમેરિકાએ ફિલિપાઈન્સને પાચ અર્ધવચ વરતુઓની ભેટ આપી છે: ગરુધી, કપાસ, ગાંધા, તમાકુ અને બટાટો.

કાચા અથવા રોકેલા રશિયાણા ગોળ ચા સાકર સાથે અથવા તે વિના ખવાય છે. તે કપરાંત તેનો દાળ, રસાદાર રાક મગેરેમાં પણ કપયોળ વાપરે છે. વળી રોકેલા રશિયાણાના હોડને કોડીના રચાને કપયોળ થઈ શકે છે અને કેટલાકના અભિપ્રાય મુજબનો અસલ કોડી કરતાં પણ ભોંયરોંગની કોડી વધુ રસાદિ હોય છે. કોપરા અને ચરણીના બીલ સામાન્ય મસાલા સાથે તેની ચરણી પણ રવારિસ બને છે. ('ધંદલતર')

બંદ પટેલી બેટરી ફરી આલુ ફરવા વિષે

'કુમાર'ના નનુઆરી એકના ઉલ્લા પાંના કપર, નકામી થઈ ત્રણેથી બેટરીને ફરી આલુ કરવા માટેનો ને તુરંતેના છાપે: છે તે બાળતમાં અમને ધણી પૂરઝાએ આવી હોવાની, જે તુસજો વધારે રપલતાથી એને ફરી આપીએ છીએ. ગયે વખતે છાપાએલા વાક્યમાં 'કાગજનું પડ કાઢી નાખવું' એવા રાખદ છાપબૃહથી રહી જવા પામ્યા હતા. એ બેટરીની રચના એવા પ્રકારની હોય છે કે તેમાં મૂંઝવે કાર-બનની રિક્ક મશીને તેની ચોમેરે જરૂર પૂરેઈ રસાયણ ભરી તેને લાકડાના બૃસા કે એની વરતુને ગંદ સમજાડ કરી લીધેલું હોય છે. તે સુકાઈ જવાને કારણે બેટરી વંદ પડી ન્યછ છે. તેને ફરી તાલુ કરવા ભેન આપવાની જરૂર હોય છે. આથી એવી ગંદ પડી ગયેલી બેટરીના ઉપરનું કાગજનું પડ કાઢી લઈતેને પાણીમાં ગોળા રાખવાથી બેટર પાણીને ભેન પહોંચાને ફરી બેટરીને આલુ કરે છે. બેટરના રસાયણની વચ્ચે કાળેન મૂડેલા હોય છે. તેનું ટોચનું બેટરીના ગયાણામાં વચ્ચેન્ય વે આપડો હોય છે. અને એ ટોચકાની આલુગાલુ ડાગર જેવું કોઈ મિથણુ લાગીને ગયાણું બંધ કરી દીધેલું હોય છે. એ મિથણુમાં, વચલા ટોચકાથી ફર કિનાર કપર એક નાનું છિદ્ર પાંડી, બેટરીને પાણીમાં એવી રીતે ભેગી રાખવી કે પાણી છિદ્ર વડે બેટર નઈ શકે, પણ ટોચકાને બહુ દરકત ન કરે. આમ થવાથી પાણી સીધું બેટર જમીને બેટરીને જલદી તાલુ કરી શકશે. થોડા કલાક આ રીતે

જાણીતા ગ્રાન્ટ્સ જાણીતા ગ્રાન્ટ્સ

છાયાચિત્રો ભાગ ૧
 છાયાચિત્રો ભાગ ૨
 રંગચિત્રો ભાગ ૧
 રંગચિત્રો ભાગ ૨
 નૃત્યરેખા
 રંગલહરી ભાગ ૧
 રંગલહરી ભાગ ૨
 લગ્નોત્સવ
 મંગલાષ્ટક
 જીવનમંગલ
 પ્રતચિત્રાવલિ
 ગાયત્રી
 મહાત્મા ગાંધી
 (Mahatma Gandhi)
 ભારત-પુણ્ય-પ્રવાસ
 મીરાંબાઈ
 રૂપરેખા
 શ્રીલેખા
 શૃંગારિકા
 ચિત્રમંજરી
 ચિત્રલેખા
 રંગાવલિ
 ગીતગોવિંદ
 સરણ ચિત્રાવલિ

હવે પછી

પ્રણયમાધુરી
 રમુતિરેખા
 મતુરંગાવલિ
 રામાયણ

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ • અમદાવાદ

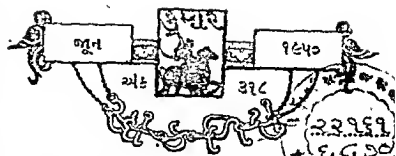
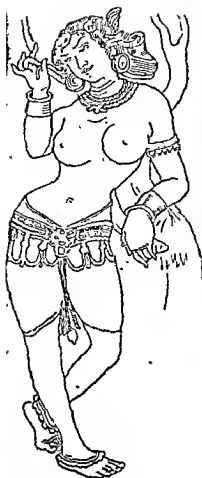
वनशी (शिद्वहावनश्व निरर्ग दश्य) विनश्वर त्रिभुजलीत पंथेशी (स्यगवर्जुन अंदर बांथी)

#

સૌન્દર્યો ચિત્રકાર: વી. એ. માળી

(જાંબે ચાઈ ફોસાબીના સોજ)

ચિત્રો

વનશી [નિસર્ગદર્શય] ચિત્રકાર - ત્રિશુભાતીત પંચાલો પૃ. ૬
સોન્દર્યો ચિત્રકાર - વી. એ. માળી નિરંજી મુખચિત્ર
નાગદમન [શુભરાતનું પ્રાચીન શિલ્પ] પાછલા પૃષ્ઠાની બેઠક
લાલણી ચિત્રકાર - વી. એસ. ઘોષલકર
આરિદ્રયાની નવી ટિકિટો પાછલા પૃષ્ઠા ૬૫૨

કાંચો

આનંદી કર	દેશભજ પદમાર	૧૮૯
એતરિયે મંગલ	રાનેન્દ્ર શાહ	૧૮૯
બે મીત	નિરંજન ભગત	૧૮૯
રિમત	દરીન્દ્ર દવે	૧૮૯
મણ	"	૧૮૯

અવિન

ડૉ. હરિપ્રસાદ મજરાય દેસાઈ	શિવરીશ રાવળ	૧૯૦
રવ. હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટ	નિરંજન ભગત	૧૯૪
બાંધ ગદ્યરિયાં [આપકયા]	ચન્દ્રવદન ઓગનલાલ મહેતા	૨૦૧

વાર્તા

માનવીનું મન [વનકૂલ]	અનુવાદક - રમણિક મેધાણી	૧૯૬
---------------------	------------------------	-----

લેખો

આપણી સ્વચ્છતાનું સરવેશું [સામાયિક વિચાર] મોહંદરાય	૧૯૩
લંગડી [આપણી રમતો]	વામુદેવ ભટ્ટ
વિપરીતકરણી [યોગાસનો-૩]	દામુભાઈ શુક્લ
ગદી : શુભરાતની મહાનદી	અમૃતલાલ વ. પેડયા
વિરલ યાત્રીઓ [રાજિંદા છવનમાં વિલાન-૩૮] ન. મુ. શાહ	૨૦૯
હું બિસેરેશ [સંતેલિયો-૪] કરણસિંહ મો. મુડાસમા	૨૧૧
ઝોરખમાં બેસી [આપણી વનસ્પતિ-૩૨] નવંદીલાલ ઓશા	૨૧૨
વિદ્યાર્થી-તાલીમ-લાલણીની સમાજસેવા	અલકુમાર ભટ્ટ

વિશાગો

રોગનાં જંતુઓ [વિવિધોષ]	૧૯૨
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં	૨૧૩
પત્રનિત્ર વિશાગ	૨૧૪
ટિકિટ-સેલક [૧૪]	૨૧૮
આ માસ કલિદાસગાં [ન્યૂઝિવિશેષ : દ્વિતરત્ર મો. પચ્ચેખાર]	૨૨૦
માધુકરી [દરિદ્ર્યદ્વંદ્વ : રાદકાનલ, સિંદેની ગણતી, લંબિય]	૨૨૨
પોપટ [આસમાસનાં પેખી-૫૩]	૨૨૨
ઉલ્લું પાનું	૨૨૪

શિલ્પ-પરિચય

દિંદી કલાનાં રૂપ તથા રહસ્યદર્શનના અગ્રણી આલિષ્કારક તેમજ રૂપમૂર્તિનાં સંતો, નાણીલા કલાવિદ્યક શ્રી અર્ધેન્દ્રકુમાર ગાંધીજી વિદ્યાર્થીઓ માટે તૈયાર કરેલા મૂળ ભંગાળી ગ્રંથોનો એ અનુવાદ છે. મળતબ દૃષ્ટાંતચિત્રોથી કરેલું અંશુરતક કલાનાં રૂપ-રહસ્યની સાન્નીય સમજણ આપીને રસદષ્ટિ ખીલવવા ઉપરાંત દિંદી કલાની સમજણના મદદરવા અભ્યાસરૂપ બની રહે તેવું છે. છ કલાસિકો, રસદષ્ટિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, ચિત્રશિલ્પકો, માધ્યમિક શાળાઓ, પુસ્તકાલયો વગેરેને ઉપયોગી, ખાસીયતથી લખાણ સાથે લગભગ ૨૦૦ ચિત્રોથી ભરચક સમૃદ્ધ મીમાંસાપોષી ટિ. ૩. ૩ (૧૦ વાળા) કુમાર કથાલય લિમિટેડ

કુમાર કથાલય લિમિટેડ તરફથી તેમજ, પ્રદેશ અને પ્રાચીન : જમુનાઈ પોપટખાઈ રાવન પ્રદેશ-પ્રકાશનસ્થાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કથાલય લિ. ૧૪૪૪ ૧૪૫૩૪, આમદાવાદ બાંધ (દેશ સાથે) રા. જાણ : પાટકમાં રા. કથાલયના ટિ. ૧૫ પુસ્તકોના આવા કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો દેખી સાર્થકથી રજાવે છે

અડધે રસ્તે પહોંચી ગયું છે !

★ ★ ★
આપણા ગૃહ-
જીવનનું આબેહૂબ
આલેખન
★

આપણી લગ્નભાવનાને
એક હૃદયસ્પર્શી કથામાં ગૂંથવું પ્રસંગે-
પ્રસંગે પ્રણયની પુનિત ભાવનાને પરોવવું
ટંડન પ્રોડકશન્સનું ગરવું ગુજરાતી કુટુંબચિત્ર

લ ઝન યં ધ ન

દિગ્દર્શક :

શામીમ બખત
ગીતસંગીત :
અવિનવદેશ બપાસે
કથાનાયક :
રામ ભાવસાર

ખગિલા :

★ દલારી ★ ધૃવકાન્ત શુક્લ
★ ભીમલા ★ સરસ્વતી
★ અકુલેશ ★ કાંતિલાલ
★ મૂળચંદ ખીચરી અને
★ છત્રાલાલ જેવા નામાંકિત કલાકારો

શાહ સ્ટુડિયોઝ દાહીવા માં તૈયાર થઈ રહ્યું છે
(રાંતલકુચ)

ટંડન પ્રોડકશન્સ ૧૪૬ દેમસ સીને લેમેરેટરી મુંબઈ, ૧૧
હિંમત રોડ, મહાલક્ષ્મી

“દરેક રીતે માફક !”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારો ઉપયોગ કર્યો, છતાં ય “ધાંચીના બખાદ” જેવી જ મારી રીતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીર્ય યોગાશ્રમ, મુંબઈ-૧૪૬) રામતીર્ય બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાજ ઉઠવા શરૂ થયા. આજે “રામતીર્ય બ્રાહ્મી તેલ” અને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તનાયક મુંબઈ

વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા વેસલ ઓઈલ એસોસિએશન
કેનેરા ફાયરવૂડ હોસ્પિટલ એસોસિએશન
સેક્રેટરી, મુંબઈ ચાર્લ્સ બોસ્પાઈસ એસોસિએશન

અન્નભુ ઉર

૫૨૫૧ :

સ્મિત

મિત્ર

આનંદની અંતર-સાગરે કરી
છલી રહી કર્મિ! અને તરંગ એ
એ વાન છાની કહેવા ધમેલા
એ હોહની ઉપર, કિન્તુ એને
દાખી દીધા કે તપ વાન છાની
આવી રિને ગોઝપી ઝાઝપી રે!
કિન્તુ ધરપા ગેજ તરંગ, પાછા
ફ્યો નહોં ને નયનો મહોં એ
આવી અને મુખ રિતે ઉઘાડું
પાડી દિધું અંતરનું રદગમ!
હરિન્દ્ર દવે

યજ્ઞ

(વસંતવિહાર)

સાદૃશ્યની મગત ના, તપ યતન-મર્મ,
અપે જલ સતત રે! નિલ પ્રેય સર્વ,
મેયાર્થે અણ જનના બસ એ જ યજ્ઞ;
ને એ જ છે જગતચાલક આદ્ય-યજ્ઞ.
નીચાવતા કૃષ્ણી જલ કેંક મેયો,
સૌંજે અગેક સરિતા જલગોષ મીઠો;
ખારાસ તેવ ય ઘટી નહિ સિધુમાદે!
ને ગેષ કે સરિત ના નિલ યતન ઉરે.

ખેતરિયે મંગલ

આપણુ ખેતરિયે મંગલ
દહકે મોડા, બાદલ વરમે ઝરમરઝરમર જલ...
આપણુ ખેતરિયે મંગલ.

ધરતીની ધૂળ કરતી આપને
મનહર મીઠી મંધ,
મીઠ દાવળા અકુરે શો
હલમગરે આનંદ!
થશે થશે વ્હેતાં ઝરણુનો નાદ રમે કલકલ...

'હું લાવી આરાગણુ:'
'લાલ્યો હું ધોરી ને હલ.'
બોળી તે મહેનતનાં આપણુ
બેળાં જગમુ' કલ.
આભ-ધરાને આધારે જે
રંગછટા મંકાઈ,
એમાં રે છવતર હેવાંને
ઉમંગ રે'શું માર્છ,
દિગભરનાં જાંભળાં, પોદણિયે એકીશું કંવચ...
આપણુ ખેતરિયે મંગલ.
રાજેન્દ્ર શાહ

રનેહની રુશનાઈ

તમારી રનેહની રુશનાઈ નંતી મેં એવી ભાણી કે
જખારો મંથ પૂરો ત્યાં બધા અક્ષર લીડી ભરો!
મિથકાન્ત ભણિયાર

એ ગીત

એવું કાણુ રે ચાલી જાય?
બહુ બહુ મારે બાંતર ખાસી ધાય! —એવું
મંધ્યાની સ્મિતમુગ્ધા છાઈ,
નખ ના રહું નીચું;
એ જ રે રંગીન તેજ ગામ રહું
વિસયનો ત્રય પીય;
અપહું એવો અંધાર અંતર ઝીલું
મુજને મારો જ મંગ તેસાંથી જાય! —એવું
દળણું મારું દૈયું ધાતાં,
પાપમે એનો બાર;
મનનું કોષ માનવી જ્ઞતાં
સુનાં સકલ કાર;
ન્યાળાને મુજ નાખનીરની ધાર
નખનું તારકજુદ રે ખાસી જાય! —એવું

એવું કાણુ રે દસી જાય?
જાણે આંતરુખીનો વારણધોરો ઘૂંચત ખસી જાય! —એવું
નોંજશી એ નેન રોમ,
ને મનમાં મોન છવાયું;
પૂનામમાં યમે અમાસ જોઈ
તે ગીત ન એક ગયાયું;
એવી અંતરસુતી એકજતાની વચમાં વસી જાય! —એવું
મેધથી રાતને પાલવ મેષે
કે કાણુ ઉવાની કોર!
બીતરનાં સો કાર દેશે
રે ખટાર કોનો કલશોર?
આતમના મુજ આણું આણું વિરાટ ધસી જાય! —એવું

ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ

લેખક • સચિરાંકર રાવળ

...છે કદી સ્વાર્થ એયો ન હતો;
ત શીધી ન હતી; પણ માત્ર
'જ્ઞાન, આરિય અને સેવા'ના મંત્રને
ધ્યેય તરીકે રાખીને
અવિરત પુરુષાર્થ વડે એવું તે
ઉદાત્ત અને ઊર્ધ્વગામી જીવનચિંતાન કયું
કે જે દ્વારા તે ગુજરાત આગળ
ઘણી સાવનાઓ અને સ્વર્નાં સૂકી ગયા.

૧ દરરોમાં હું રોક એવાલાલ સારાભાઈની શ્રદ્ધાજ્ઞામાંથી
છૂટો થયો અને ફરી શહેરમાં જાઉંઆપણના ગાંધી મ-
હાનમાં આવી વસ્યો. ડાક્ટર મારી પ્રવૃત્તિમાં થયું રસ
લેતા તે વખતેવાળવ વિદ્વાન મિત્રોને મારે ત્યાં તેણી
લાવતા. એ રીતે જ સુગન્ત મહેતા ગુજરાત વિદ્યાપીઠ-
ના આચાર્ય શ્રી ગિરવાળી તથા શ્રી મલ્હારાજીના પરિચય કરાવી
તેમને મારે ત્યાં ચિત્રો બતાવવા લાવેલા.

આમ મારી આસપાસ તેમના લિખન અને આનંદનું વાતા-
વરણ મને ઘણું પ્રોત્સાહક અને પ્રેરક લાગ્યું. પણ એ સો એનું
સક્રિય જીવનને હતેભર હતું. આથી ૧૯૨૩ના જુલાઈની રખડી
ભારીએ તે મને સર થીનુમહાને ત્યાં પ્રથમ પરિચય માટે લઈ ગયા.
હું માત્ર નિરપ્રજ્ઞ ભાવે કલારસિક મંડળના સમાગમના લેખે જ ત્યાં
ગયેલો. એ આખા કુટુંબના સદ્ભાવને સ્વચ્છતાથી મારા મનમાં ધણી
જ લાગણી યજ્ઞાઈ કલારસનાં તરરયાં, અને માર્ગદર્શનને અભ્યાસ-
ના આખે તેમના જીવનમાં પ્રાપ્ત થયેલી તકોને સુંદર ઉપયોગ

કરવા અર્થે કરતાં. એમને રવેચ્છાથી માર્ગદર્શન આપવા એ સ્ત્રીકાંડ.
ડાક્ટર મારફત તેમણે મને નિયમિત પુરસ્કારથી એ હામ કરવા પુછા-
વ્યું. પરંતુ તેઈ પણ નવતરું બંધન સ્વીકારવાની વૃત્તિ હવે મને રહી
નહોતી, એટલે 'મારામાં શ્રદ્ધા હોય તેા હું પ્રસંગોપાત માર્ગદર્શન કે
અભ્યાસપાઠ આપું અને તેને તેમો અનુસરશે તેા મને પુરસ્કારથી
પણ વધુ બાંહેડો મળશે માનીશ' એમ મેં જણાવ્યું.

તે મળી એમના બંધનમાં એક સુસન્નિત ચિત્રખંડ તેવાર
કરાવ્યો અને ત્યાં ધરનાં આભાસજીવ ધીમેધીમે કલાની તારીમને
પરિચયમાં વિકાસ કરવા લાગ્યાં. એ એક અનોખું પ્રકરણ છે; પણ
તેમાં ડાક્ટર અખંડ રસ લેતા ને કંઈ પણ કામ કે નવી યાજના થાય
તેથી ખુસ રહેતા, ચિતે પણ કલા પર આવતાં પડે તે ખુતમોડું
અવગ્રેહન અને મનન કરતા થઈ ગયા.

આ નાનકડા કલારસિક ગરબે માત્ર ચિત્રકળા જ નહિ પણ
સંગીત, સાહિત્ય અને મુલ્ય તથા નાટ્યમાં અષ્ટાદશાધારે કદબી થી
પ્રારંભિક પ્રેરણા આપી છે. પણ વિશેષ તેા ત્યાંથી જીવતા કલાકારોને
અનેક વાર પ્રોત્સાહન અને કલાર સંઘાય પણ મળી રહેતાં, અને એ
રીતે કળાની એક બીડી વાડી ત્યાં ફાલવા માંડી હતી. ડૉ. હરિપ્રસાદ
એ જાંધાના સલાહકાર ગુરુભે કે સન્નિત બની સહેવ એ નવચિત્ર
રચાવવા અદોનિશ પ્રયત્ન કરતા. ડૉ.ક્ટર તરીકે એ કુટુંબની શારી-
રિક સંપત્તિની જ તકદારી નહિ, પણ સાર્વિકરિક તેમજ આધ્યા-
ત્મિક સંસ્કૃતિ માટેની તેમની નિરપ્રજ્ઞ ચિંતા પણ આદરે હતી

કળાકોના આશ્રયદાતા તરીકે એ કુટુંબના શુભો ને જ્ઞાન
વિકસાવવા તે નર્મનનાં પુરસ્કારો અને વ્યક્તિઓને તેમને પરિચય
કરાવતા અને એંતે તેમણી શુભાસવામાં તેમનાં હાન અને સંસ્કારોનો
પ્રવાહ વહે એ જ તેમની શ્રદ્ધા મેગ હતી. કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી
સ્નાતકોપીયા થાગતા. એ મંડળની કીધાન-ચાત્રાઓના પ્રવાસો
મહિનાઓ સુધી હિંદના શીતલ પર્વતીય નિવાસોમાં નોતે કે કલા-
ધારો તથા પ્રાચીન રજીઓ એવામાં જાય, તેાપણ હાકરને અને મને
જનુ આદર અને પ્રેમપૂર્વક તેમાં રયાન મળતું. લગભગ એ દરેક
પ્રવાસના સચિત્ર જતાંને 'કુમાર'માં પીરસાયા છે.

આ પ્રવાસો દરમ્યાનના નિર્ઝલસિમવામાં ડાક્ટરે તેમની સા-
હિત્યપ્રવૃત્તિને એક અનોખા પ્રકાર સર્જેલો. કુટુંબમંડળ અને સાથી-
ઓની વ્યક્તિઓને વિનોદને વપાવેલ આપવા તેમણે 'એરોમ એવર
કટિંગ' નામની એક ઢગલિખિત 'અલ્પવૃત્તિકા' કાઢવા માંડી હતી
'અસલા ફુલાર કરે નહિ' એવી શોષોવિત્તી સામે તેમણે આ નામ
ચોસ્યું હતું કે 'આ ફુલારો તેા એવો છે કે જે અસરો પણ ખરો અને
કરકરી પણ ખરો.' એવો અર્થ એ કે 'તમારો દોષ પણ જતાવીય ને
દોષોય પણ ખરો.' એમાં, કપરક કેઆવમાં શીખળ અને અખંડ
કલાવતા પ્રસંગોની પાછળ દોષ જતાવી સુખ ને કલાવળુને માર્ગ
લેવાને ક્રોત ભોધ આપતાં કાખેડો, મીનો, હુકમ, સંવાદો વગેરે
ડાક્ટર રચતા ને લખતા. કાખજા તરીકે એક વાર એ લોકો સંકટો
ગ્રપિયા અર્થેને જનુ વિરલ અને સમૃદ્ધિદાયક ગણાતા, જામગા
મુખનો રૂંખ પણ અભ્યાસ, ડાક્ટરે આવા ચેલકા વહેડો અને તેામલો
ગોંમતાઓને આપીન બની રાખતા નહિ, એટલે એ સંખ આનંદો કે

પગે વધે ડાંચરીમાં એમણે લખ્યું...

“૨૫ વર્ષની ઉંમરે મેં તાલેર જીવન શરૂ કર્યું. આજે મને પચાસ વર્ષ થયાં છે. એ ૨૫ વર્ષ દરમિયાન કોઇ દિવસ યશ કર્યા વગર હું જન્મે નથી. યશ એટલે જેમાં કશો રજૂસ રવાર્ય નથી એવી કેવળ સ્વાર્થત્યાગની ક્રિયા, બાપણ, ઉપદેશ, સેવા અથવા પરોપકાર અર્થે કરેલું કંઇ કામ. લખાણ એમાં ગણી શકાય. દયાખાનું આમા મને સહાયક થયું. એમાં કંઈ ને કંઈ પરોપકારનો પ્રયોગ સહેજે પ્રાપ્ત થઇ જાય.”

એમની ઉલ્લી ડાંચરીના ઉલ્લા પાના પર, અવસાન પહેલાં પાંચમા દિવસની, તા. ૨૪-૩-૧૦ની ઉલ્લી નોંધ આ પ્રમાણે છે:

“પ્રભુએ મને માર્યું મોત આપ્યું.”

“જે શહેરની જીવનભર સેવા કરી છે ત્યાં જ મૃત્યુ થાય તો અંતિમ વિદાય સારી થાય; પણ તે વિષે મગતા નહીં છું. સ્વજનોથી દૂર કે પરદેશમાં થાય તો મેં શું છું? એવા ખોટા મોઢા છેડવા સારા.”

“મૃત્યુ નજીક છે એમ લાગતાં પ્રભુને ‘જળ પ્રાણ તન સે નીકલે, સાંવરા નિકટ હો’ એ પ્રાર્થના કરી. મારો રૂકડો એખખો છે એ લાગતી મૃત્યુનો દર લાગતો જ નથી.”

‘બસેના ઓર કાટેગા’ : છે. આજર તો પણ ચાન, ધોધરાજની સાથે ફરિયા અધિકાર એખખ. રાગરાગ છે હવે અમારા, ‘જોલેલુચાલું’ માં કરેલો, વિનતી એટલી ને દિલ હવે આમ સાફ.

‘બસેના-કાટેગા’ની ફાઈલો તેમની આવી કૃતિઓનો ભંડાર છે. હું તેમાં રજૂ થયેલો પણ કરતો. શ્રી દાદાસાહેબ માવળંકર, શ્રી રસિકલાલ પરીખ, ડૉ. યાગદેખ્ખ પાંકડ, શ્રી યાજુરાવ ગહેતા, શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ દીવાનજી, શ્રી રતનગણિશવ લીમશવ વગેરે રનેલી-સંગેથી જનો લે એ ત્યાં સાથે હોવ તે પણ તેમાં શળો આપતા. એના નમ્રતાદય એ પ્રતિકૃતિઓ આ સાથે છાપી છે.

કેટલે આ કટુંળને કળાની લગની લગાડવામાં મારો કપયોમ કર્યો તેની સાધકતા ક્ષોને સમજાઇ હતી. મેં લાગ્યે જ મારી જીવન આગળ મુકવા કે લાભ કલાવવા ઇચ્છા કરી હતી, પણ ગુજરાતમાં કલા માંગરે અને અચિનવ ચિત્રકારો પાકે એ મારી મગરા સતત રહેતી, અને તેથી તરફલું કલાકારોની સારી મોલિક કૃતિઓ ખરીદી તેમને કલ્પનના પ્રસ્તાવ ત્યાં કરાવેા હતા. તેમાંથી શ્રી કનુ દેસાઈ, ધૂખલાલ ભટ્ટ, રસિકલાલ પરીખ વગેરે કલાકારોનાં સૌપ્રથમ ચિત્રો ત્યાં જ સંપાદવા છે; એટલું જ નહિ પણ શ્રી રસિકલાલ પરીખ, શ્રી યજ્ઞેશ શુક્લ, શ્રી ધૂખલાલ ભટ્ટ વગેરે લાંબી મુદતોની રાધ્ય-કૃતિઓ પણ તેમની તરફથી પામવા હતા. ગુજરાતના કલાકારોને મારે એવી નિયમિત સહાય આપનાર બીજું (અનુસંધાન ૫.૨૬૫)

કળી બાલુ ડૉ. હરિપ્રસાદની રોજનિશિમાંના બે ઉત્તર; નીચે: શ્રીમધ્યાના મિતિનિવાસ દરયાન ઉકર ‘બસેના-કાટેગા’નાં બે હસ્તલિખિત મુદ્રાધિકાર કાતા તેવા એક એકના ગ્રામપુક ઉપર શ્રી રસિકેશ રાવળે આસેજેલું સાધ્યેકળનું ચિત્ર; તેમાં મધ્યો-શ્રી રાવળ પોતે; વચ્ચે કળી બાલુ-શ્રી ધૂમરેગ; જમણી બાલુ-શ્રી રસિકલાલ ડૉ. પરીખ; નીચે-ડૉ. હરિપ્રસાદ.

સરગાકાટેગા

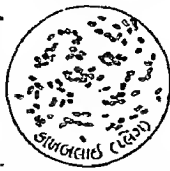
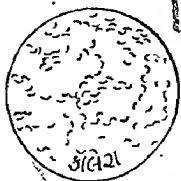
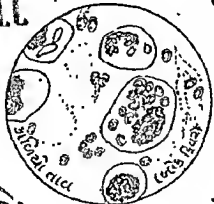
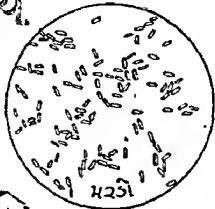
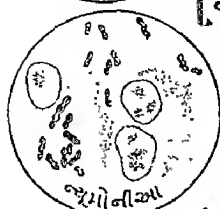
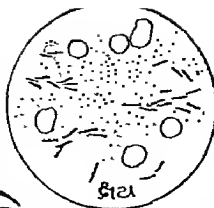
મિતિનિવાસ ઉપર શ્રી રસિકેશ રાવળે આસેજેલું સાધ્યેકળનું ચિત્ર તેમાં મધ્યો-શ્રી રાવળ પોતે; વચ્ચે કળી બાલુ-શ્રી ધૂમરેગ; જમણી બાલુ-શ્રી રસિકલાલ ડૉ. પરીખ; નીચે-ડૉ. હરિપ્રસાદ.

ઉપર ‘કચ્છી, કચ્છી, કચ્છી, કચ્છી રંમ દો મયે’ એ રાગમા ‘પધારો, પધારો, પધારો, પધારો કુંખારીથી’ નામનું કલાકૃતિત બનાવ્યું અને એ સોની પાસે જ અવકાશું રાખ, કાળ અને શબ્દોની અકબ્રક તો તેમને એવા સિદ્ધ હતા કે આમાં બીજો રમજી તેમજ સંગીત બનાવતા. એ મારે તે ગાથા જ હશે, રાગો, દેશી કાળો, લાવણીઓ, અશ્વેઓ, નારકનાં ગાયનો વગેરેનો ઉપયોગ કરી શકતા. એ પત્રિકાની પ્રધનિ પાઠ્યને અંગનો કંટેજ બ્યક કરતુ એક કાવ્ય નીતિવિત્રી શ્રીમધ્યાનાના ઉલ્લા એકલા અંતે એમણે લખેલું તે નમ્રતા વરીકે કતારીએ:

રાગ રાગશ્રી

સમાપ્ત આજે શ્રીમધ્યાના, સમાપ્ત બનવું પર્વ; જ્ઞાનપ્રદેશ પણ અર્ધિનિરખ્યા, કરો નહિ સાધ મન. સોમ્યે જે વસી રહ્યા છે, તેની લીલા નળી; રહેલો જાંબી કરી દોષ તો લેજે મનમાં નળી. પુરુષાર્થ ને સ્વદેશભક્તિ સ્વરાજ્યના કે મહિમા પ્રદેશ એક સમાપ્ત્યે તો ભરજો અંબી દેવાં ચિત્ર અને સંગીત વિશ્વતિ, લક્ષી રાવળે ગેમ, વિરલ સમય મિરા કરશે તો જીવન કરશે ફેર.

અનના મંત્રુ : હોમનો દેશનો અત્યંત શ્રદ્ધાળુ હોય છે એ તો ખાણીનું જ. અને 'પુરાણ'માં આગકાં મોને વિશે થયું આવી મધું છે (૧૧.૮) એ
કહ્યા, પાણી, માછી, અને ખૂન ત્યાં સર્વવંત્રિ બધે તેનો વાસ છે અને તે ચરને આપને જ મોષાપ છે. એનાં દોઢાં મંજ્યા બહુ પુરાણ નથી
કે, એનાં શ્રદ્ધિ થયી અપી (૧૨) વા કહાડે એમાં જી, બીજા ના કહાડે એમાં માર એ રોને થાતી) દોઢાંથી તે અત્યંત બની અને બધે બહાર
જાય છે, તે એટલાં તો મૂઠાં હોય છે કે ૪ ઇંચના ૧૦૦૦ લાગથી મંદિરને ૫૦,૦૦૦થી વ્યાગ મેળકા કરના કાચ છે. ઉપરના ચિત્રમાં માર
જારનાં મંત્રુ મંત્રુ હોયોના, એક વિદ્યાનાં વંદો આ વર્તન મોટા પ્રમાણમાં કરી જાનાંથી, એ કેટલાં નામ તેમાં લખ્યાં છે, તે ચર્ચી તે દેવા
અને આ કાચ છે તેનાં ખ્યાલ આપશે એમને મોળખવા અને એ આશર ઉપરથી એના નામ પાડવામાં આવ્યા છે. સગી આશરના 'મંત્રુ' નામ
પરથી 'મંત્રુ' નામ પાડવામાં આવ્યું છે. આશરના 'મંત્રુ' નામ પાડવામાં આવ્યું છે. આશરના 'મંત્રુ' નામ પાડવામાં આવ્યું છે. આશરના 'મંત્રુ' નામ પાડવામાં આવ્યું છે.

રીતિક આ-
રોગ્ય માટે કસરત, યુષ્ટિકારક ખોરાક,
સ્વચ્છ પાણી અને ઢવાની જેટલી જરૂર છે
તેટલી જ સ્વચ્છ શરીર અને સ્વચ્છ ઘર તથા
આંજણાની જરૂર છે. આપણા દેશના મોટા
બાગમાં રોજ નંદાડુંધોડું, સ્વચ્છ ધોએલો
કપડાં પહેરવાં, વાસણકુસળ સ્વચ્છ રાખવાં
અને ઘર તથા આંજણું કાઢીકપેડીને વાળવાં,
એ સિદ્ધાન્ત તરીકે તો સમગ્ર ગણ માન્ય
રાખે છે, પરંતુ ઉપદ્રવદારો તેના અમલ ધણે
મોઝા યતે નેવામાં આવે છે. અને સ્વચ્છ-
તાની સામાજિક ટેવનું તો જાન નથી.

શરીરને સ્વચ્છ રાખવા માટે નંદાવાની
જરૂર આપણા જેવા ગ્રમ દેશમાં સદુ રની-
કારે છે; પરંતુ નંદાવાનું પાણી દમેશ સ્વચ્છ
ન હોય; બંધિયાર તળાવ કે છીંછરી નદીના
પાણીમાં નંદાવાનું હોય. સારી રીતે નહિ
જાણેલા વાસણમાં નંદાવાનું હોય, બેળાળર
સાફ ન હોય એવી જગ્યામાં નંદાવાનું હોય,
ધુલ્લમાં નંદાવાને લીધે શરીરના ઘણા
ભાગો સારી રીતે સ્વચ્છ ન થઈ રાખતા હોય,
નંદાકોનેતાન સ્વચ્છ કપડાં ન પહેરાતાં હોય,
મેઘું ઘણું આપણા સમાજમાં સામાન્યતઃ
નેવામાં આવે છે. નંદાવા-ધોવાની અત-
ત્યને 'ધાર્મિક ફરજ' ગણવામાં આવી હોવા
છતાં ઉપર જણાવેલી રીતિ આપણે ત્યાં
મોટા પ્રમાણમાં પ્રવર્તે છે.

સ્વચ્છ ધોએલો કપડાં પહેરનારાંમાંનાં
ઘણુંખરોં માત્ર ઉપરનાં કપડાં સ્વચ્છ પહે-
રવાની વિશેષ કાળજી રાખતાં જણાય છે.
પણ શરીરની આગળની જે કપડાં અડકે છે તે
તદન સ્વચ્છ રાખવાની તો સોધી વિશેષ
જરૂર છે. આ કાળજી બહુ ઓછા પ્રમાણ-
માં નેવામાં આવે છે; ને કપડું એ રંગીન
હોય અને એ મેઘું ન જણાય, તો તો મેઘું
નથી એમ જ માની લેવામાં આવે છે.

વાસણકુસળ માંછને સાધારણરીતે સાફ
તો રાખવામાં આવે છે, પરંતુ બાવાની ઓજ
બરેલાં વાસણ કપડાં ઢાંક્યા વગરનાં રા-
ખવાની બાબતમાં, તેમાં અસ્વચ્છ હાથ
ગોળવા બાબતમાં, સમગ્રે સાફ કર્યા વિના
ઘેર નાખવાની બાબતમાં, ગળણું મેઘું
રાખવાની બાબતમાં, વાસણ ઉપર ઢાંકેલું
વાસણ ઉપરથી સહને નીચે કચરાવાળી
જમીન ઉપર મૂકવાનાં ભયમાં, કઠીન-

તાવેલાં વસ્ત્રો માખનો જમીન ઉપર મૂકવા-
માં, આવી ઘણી બાબતમાં, સ્વચ્છતા જાળ-
વવાની તો બહુ જ ઓછી કાળજી આપણે
ત્યાં રાખવામાં આવે છે. એટલેકે આપણી
સ્વચ્છતાની સમજ બહુ જુદી છે.

ઘર અને આંજણું સ્વચ્છ રાખવામાં પણ
આપણી દિનિકેવળ રચાઈ હોય છે. આપણા
ઘરને તથા આંજણને કચરો આપણે કિંજી-
વામાં કે પડોશીના ઘર આગળ નાખીએ
છીએ (અગર તો બારી કે બારણામાંથી
દવામાં ફાડીએ છીએ, એ ધણે બારે પાછો
પલન સાથે આપણા ઘરમાં જ આવે છે) નાનાં
છોટાંને ઘર બહાર, પીળો નાકે
અગર ચોદકામાં ભરે એસડાવાની અતિ-
શય ગંદી રીતમાં પણ આપણે રચાઈ જતી
રાખી, પાડોશીની ધણીને કે બીનના
કોઠલા પાસે બાળકોને એસડીએ છીએ.

રસ્તામાં, કિંજીમાં, પીળા ચોદકામાં
અને પાડોશીની ધણીને એસડા કે ગંદી ધોળે
નાખતાં તો આપણને જરા પણ સંકોચ થતો
નથી, એટલું જ નહિ પણ કુદરતી હાનતે
માટે પણ બેસરખરીતે આપણે રસ્તાને,
કુદરતને ને ગંદીઓને ઉપયોગ કરીએ
છીએ. આ ભવની બેસરખરીતે અને ગંદી રીત
માત્ર અમણ અને પછાત વર્ગના લોકોમાં જ
નહિ પણ જણેલા અને લેખી જાતિઓના
માણસોમાં પણ નેવામાં આવે છે. રસ્તે
વાલતાં ને જતાં આવતાં મુંઘડ તથા સેંકડારી
સોપુકોળે આ ટેવ અતિ તાસ કષ્ટલાય છે.

ટૂંકા ટપ્પામાં થૂંકવાની તથા કચરો ને
ફળ છોડતાં વંદે નાખવાની ટેવ તો બહુ જ
સામાજિક હોય છે. અરે, બારી પાસે બેઠેલા
માણસો પણ ટપ્પામાં જ આ ભવની અસ્વ-
ચ્છતા કરે છે. ટૂંકના ભવને તો બેઠકારી
ને સ્વચ્છતાનું જાન ન હોવાને કારણે અત્યંત
ગંધાતાં અને ગંદાં નેવાને અનુભવ સહને
વારંવાર થતાં હશે. યદે ક્લાસમાં જ નહિ
પણ સેંકડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરનારા
સાધારણ 'સુધરેલા' વર્ગના મણુતાં માણ-
સોમાં પણ આ ટેવો નેવામાં આવે છે.

આ બધી અસ્વચ્છ અને ગંદી ટેવો માટે
કેટલેકે અંશે આપણા દેશની ગરીબી જવા-
બદાર છે એ ખરું છે; પરંતુ ગરીબ ન હોય
તેમનામાં પણ ઘણી ગંદી ટેવો નેવામાં આવે
છે. વળી એ માટે જેમ જ્યોતિષે જવાબદાર

છે તેમ કેટલેકે અંશે સ્વચ્છતાનાં સાધનોને
અજાણપણ જવાબદાર છે. શહેરોમાં કુદરતી
હાનત તથા ટેવો રચણો બહુ ઓછાં રાખવામાં
આવેલાં હોય છે; અને જેટલાં હોય છે તે
સ્વચ્છ રાખવાની કે તે માટે પૂરતું પાણી
આપવાની પણ કાળજી સુધારણે તરફથી
રાખવામાં આવતી નથી. સીંચા માટે તો
એવાં રચણો આજે જ રાખવામાં આવે છે,
અને મામડાંમાં તો એવી સમગ્ર બીજકુલ
હોતી જ નથી. એટલે સાધનોનો અજાણ એ
પણ કેટલેકે અંશે એક કારણ ગણી શકાય.

પરંતુ આપણે સ્વચ્છતાને ખ્યાલ પણ
અપૂરો જ છે એના ગતિક તરીકેની ફરજની
કામગીરી દર્શાવનારો છે. આપણા સમાજ-
માં સારી રીતિવાળાંમાં ઘરોમાં જે નંદાવા
માટે તેમજ બાળે બેસવા માટે, અને માટે
એક જ રચણને ઉપયોગ ધણેખરે રચણે યતો
નેવામાં આવે છે, ત્યાં જુદી ચીકડીની સમ-
ગ્ર ન હોય ત્યાં જાણ તરીકે જવાબદારી ઉપ-
યોગ કરવો નોંધેલું, નંદાવાની બોરડીને
નહિ, એટલું જાન પણ ઘણાને હોતું નથી.

આ બધી ગંદી ટેવો સુધારવાને મુખ્ય
ઉપાય શાળામાં બાળકોને આ બાબતનું સ્પષ્ટ
શિક્ષણ આપીને, તે બાબતના કડક નિયમો
કરીને, અને તે નિયમોનું સુસ્તરે પાલન
કરાવવાને બંદોબસ્ત કરીને જ કરી શકાય.
આટલારે બહારનાં બાળકોમાં સ્વચ્છતાના
નિયમોનું સ્મેર જાન થાય, ને તેઓ પોતે
જ અસ્વચ્છતા પ્રત્યે તિરસ્કાર તથા રાગની
લાગણી રાખતાં હોય, તો જ બલિયની
પ્રત્યક્ષ સ્વચ્છતાની ટેવ પડે એમ લાગે છે.
જ્યાં જ્યાં તે સમજૂતીથી અસ્વચ્છતાની
ટેવ દૂર થાય એવા તો આશા જ નથી.
સ્વચ્છતાના નિયમના ભંગ માટે દંડની ને
બંદોબસ્ત તેમાંના નામ પ્રગટ કરવાની શિક્ષા
કરાવાના કારણ ઘરવામાં આવે, અને એ
કારણનું સુરેતપણે તથા મોઢની શોદકાર
રાખ્યા વિના પાલન કરવામાં આવે તો જ
શોધાધણે સુધારો થવાનો સંભવ છે.

શાળામાં માત્ર પુરતો જાણવા-જાણીકવા
માટે જ નહિ પણ સારી ટેવો પાડવા માટે
છે, ચારિત્ર્ય અને સહનતા ધરડે એ શાળા-
ઓની ખાસ ફરજ છે, જેવા જ્યાં આપણી
શાળાને સંચાલકોને થાય તો જ આ બધું
શક્ય બને.

-ગ. (ન્યોતિધર)

[હિન્દ સંપત્તિ સંચયક] શ્રી શંકરચાવે 'હિન્દુયન ચોરસ રીતો'માં લખેલા લેખ ઉપરથી

કવિને સૌન્દર્યાપસક આત્મચાર્ય છે, એ આપણે મોટું દુર્ભાગ્ય છે.

જનતામાં અ-કલાનો અંત આપણને એ જ નહીં કે શી દરિશ્ચંદ્રના જીવનનો પરચ પુરુષાર્થ હતો. એમના વ્યક્તિત્વની સુરેખ છબિ એ એક જ વાક્યમાં આંકવી દેવાય તો એમના જ પરચ ગિત્ર (અને ગુણોત્તરના એક અગ્રગણ્ય કવિ)ની, એમને અર્પણ ધમેકરી એક કાવ્યપેશના શબ્દોથી આંકી શકાય:

‘અકલાંત નેહ સલ્લપાન્ય કલા-પ્રવાસી.’

આમ, આવા અકલાંત કલાપ્રવાસીને જીવનનો શાક લાગે એ તો જીવનની ધોતીના જ મરુભૂતા છે.

વાતવંતમાં એકબેરે એમણે કહેલું કે ‘નાનપણથી મારે એ સ્વપ્નનાં ફાંટાં એક સુરોપ જવાનું ને બીજું ચિત્રકાર થવાનું.’ આ બંને સ્વપ્નનાં ધોતીને વિષે તો પોતે સિદ્ધ કરી સાં એવા સંભોગ ન હતા, એટલે એમણે બીજી રીતે સિદ્ધ કર્યા: પહેલું એમણે ધોતીનાં નાના બાઈ (શી પ્રભાષ ભટ્ટ, નેમી સારંગી (પારીસ) હુનિરસિદ્ધીના પ્રાપ્તિ. ઇ. ઇ. ૮૦) માં એમણે સિદ્ધ કર્યું; ને બીજું અનેક ચિત્રકારો અને એમનાં ચિત્રોની સેવા કરવામાં.

પોતે સુરોપ ન ગયા, પણ સુરોપના એક આપણા જેવા જ, એ સમયના ‘ફૂંટી દેશ’ પોલાનડોને કલાપ્રવાસીએ એટલી લાંબા, અને પોલાનડાના તારણદાર ‘મેસેરે પિલ્લુદેશી’નું એક સ્વતંત્ર ઇપિક-અર્થિત તથા પોલાનડા એક મુલાન કવિ લોકોએ લખાના કાવ્યોનો ‘કો જામિ?’ અનુવાદ, એમ પોલાનડ વિષયક એ પુસ્તકોનું ગુજરાતી સાહિત્યને અર્પણ કર્યું. એક એમની માતૃભૂમિ દિલ્હી, પણ એમની હૃદયભૂમિ તો નહીં પોલાનડ જ. અને એમનો એ પોલાનડ પ્રેમ અનેક શીલિસ કલાકારો તથા લેખકોની અગત અને આદ વૈચીમાં એમણે પ્રગટ કર્યો. પોતે એકે વૈચીના રસતાઓ કપર જ ચાલે છે એવા મોરચેપનમાં મુંબઈના રસતાઓ પર ને ફરતા. ને પછી તે પોલાનડ દ્વારા સારા થે સુરોપ એમના સૌન્દર્યપ્રિય માનસ પર ફાટી અજબ ભરજી નાખી. પોતાના તથા પરચપિય પુસ્તકોમાં ‘મીતા’ની સાથે શ્રી કિસ્મત્ ‘પહેરા’ અને ‘અન્ય કવિ રિકેની કવિતા ગણ્યતા. હોલરસીન, હાર્ડન, ગેટ, રડીન ન્યોર્સ’ અને રિકેની જેવા જર્મન કવિ-ઓ; મોહરેર, ચાલ વર્લે અને વાલેરી જેવા ફ્રેંચ કવિઓ, શીઓ-પાર્ડી અને લોર્ડો જેવા ઇંગ્લિશ અને સ્પેનિશ કવિઓ તથા અન્ય સુરોપી દેશોના પણ ભવ્યતા કવિઓના પોતે એક ‘સલ્લપાન્ય કલાપ્રવાસી’ નીકળ્યા જેવા બની ગયા હતા. આ પરથી એમની અદ્ભુત રસિકતા અને સંવેદનશીલતાને પરિચય થાય છે. શ્રી દરિશ્ચંદ્રના વ્યક્તિત્વનું આ પાસું એમના જીવનનું ગૌરવ છે અને ગુજરાતનું સદ્ભાગ્ય છે. આથી સંસ્કૃતિ પ્રતિષ્ઠા એમનો પ્રેમ એમના ‘મદિમા’ તાં કાવ્યો પછી કદાચી સ્થાન છે; તોપણ શ્રી દરિશ્ચંદ્ર સાચી રીતે તો પોલાનડના જ સેરકાપવાસ છે.

આવા એક વારસની પોતાના સંસ્કારોની માતૃભૂમિ પ્રત્યેની ‘ઉદલી ગઈયા’ પિતૃસુદેશીના મુલ્ય પરના એમના પોતાના જ કાવ્યની નીચેની પંક્તિઓ પરથી કેટકે કદાચી સ્થાન:

‘અને ઉદલી મારી ઉરખળને એક મનીષા

ફૂંકાતા દેવાને સિદ્ધ સગવળ દોસ પરચ

[એમની સ્વરોપ જીવનનોંધ આ અંકની ‘માધુરી’માં આપી છે.]

તદા દરિ: મારા પતન મદાં એકાંત કપરે,
સુતેલી માતાના પદકમળની આસની કરી
રમું કાલાંતે એ ચરણજીવ વે એ જ પદમાં.”

‘સફરનું સખ્ય અને બીજા કાવ્યો’ તથા ‘કેટલા અને સોનેર’ નામના પ્રકટ યથેવા કાવ્યસંગ્રહો, તેમજ અન્ય અગ્રગણ્ય એવાં ચોટાં કાવ્યો એ શ્રી દરિશ્ચંદ્રનું ગુજરાતને અર્પણ થયેલું કાવ્યસંભાર. ‘સાગ-નું સખ્ય’ માં તો — ‘ને’ તથા ‘વસંતપંચમી એ પ્રાણ પામેલી બદલે’ એ એ કાવ્યો ગુજરાતી કવિતામાં સમલતા ને સમ્યક્તાને અનંત મનુતા રૂપે જન્મી; અને ‘કેટલા ને સોનેર’ માં તો ‘મદિમા’ તાં કાવ્યો એમના ઉદગ્રજીવનના તથા અર્થપ્રેમના સહાયના સાક્ષી રૂપે પ્રિય રહે છે.

તેમાં આત્માની અમરતાનું દર્શન એમણે —

‘આ સુદિના એકાંતે થયે, ત્યારે,

અથર્થ એ એક પછે સુવાનું,

લાઈ રેલું રોગથી રૂપ તેમાં

અંધારા હું ધાવતો તારી સાથે.’

એ પ્રતીકમાં પ્રગટ કર્યું છે; તો પૃથ્વી પ્રત્યેના આશ્વર્થ્યમુગ્ધ પ્રેમ એમણે ‘પૃથ્વીને’ નામક કાવ્યમાં

‘સલાહીના વજનનું હું જ સાચે

સપાનું છે એ આશ્વર્થ્ય-પુષ્પ’

એ પ્રતીકમાં પ્રગટ કર્યું છે. અને જીવનનું મધુરદર્શન ‘ઈન્દ્ર’ ને નામક કાવ્યમાં આ રીતે કર્યું છે:

‘તમે પ્રકાશ, ધરતીમાં જ્યાં,

એક પ્રચારી વજ્રપાશમાં

બધે એવો, પ્રેમપાશા હું

ચાલું વારી, ઈન્દ્ર, આપ હું.’

તે, પ્રાણનું ગંગલ દર્શન આ પંક્તિઓમાં મધુરું છે:

‘તનનમાં કંઠજા થયી ને મદે,

જીવન પ્રાણ બાપું સમું જ છે।

શ્રી દરિશ્ચંદ્રનું જીવન ને પ્રાણ બને જનતાની આ કંઠજા પાસે નહીં કે જ્યાં આપી રહ્યાં છે!

‘કરમચનનાં પહેતાં પીવાં નહેરો...’ એમ એમણે થાકું છે; અને એ જેર થી લઈને પછી પણ પોતાને પસંદ તે દશરથવિ આ પછુને કદી જ સાચું છે કે:

‘નિષિયતમણે સીએ, સીએ છતાં વિધિથી થયું,

જીવત મદાં થોડું જીવી થયું ન બજારડું,

અત વિસારું, ભાવિ સાચું પુનઃ સરભવવા.

એટલે, અત વિસરીને, એમનો આત્મા તો કપારનો જ સાચું બની પુનઃ સરભવ પ્રકટ થઈ ગયો હશે. આવા આત્માઓએ કવિ જ જાણે ભવચૈતન્યી કથરશું આવા આત્માઓએ આમ આંધું છતાં કવિ થયું બજારડો હશે! નાને! આપણે તો એટલું જ ભવ્યમિ કે આવા જીવન તથા મૃત્યુને માટે તો જીવનમાં અ-કલાનો અત આપણને જ સાચું તરણ કે પ્રાવશિત થઈ શકે.

જ્યાંજ્યાં કવિતા-કલા જાય છે, ત્યાંયાં આને પણ દરિશ્ચંદ્ર જાય છે. આપણે પ્રશ્નને મોટલી કરીએ કે જીવનમાં અનુન-ને અંત આવે, કારણ કે એમાં જ દરિશ્ચંદ્રના આત્માની સાંતિ છે.

અમદાવાદના
[રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર]

પ્રતિ માની કેવળ દેવે - બેસી જાય
કામ કોને શરૂઆત - શિવજી
ગોળ કોળમાં કો - ભર
ભલે નરી વધી - શિવ
ભલે માણ વારંભ ભેગ - ભર
પુ કોડી ને કમ - શિવ
ભર પડે વધી - ભર
નાંડી નાળો - શિવ
કોને તે બાંધ કે - કોલર
કોળને જગ ગે - કોલર
કામ ને કુદરત - કોલર
મારે ભાત કો - કોલર

ડાક્ટરના હસ્તાક્ષર અને શ્રી શવળના આહ્વાનવાળું 'અસંગઠિત' ખાતું. જેમાં, શ્રી શવળ નિર્ણયોભા મારે આજકાલ પૂર્વે બહાર ભાંગે વાસનામાં લપસી પકવાની ઉપજોના પ્રસંગ પર નિર્ણય લેવાનું કાનૂનને આજેન છે. ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ (અતઃ પૂ. ૧૯૫૧ થી ચાલુ) કુટુંબ અમદાવાદમાં બેસું નથી. એ બધાનું કાલુ ડૉ. હરિપ્રસાદની નિરંતરતા કલાકાવના પ્રતિ રહું છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના તે સેનેટર બન્યા ત્યારે પણ ત્યાંની કલાની રક્ષકીના તે 'શ્રી' થયા અને ત્યાંથી શ્રી કુટુંબને શાંતિનિકેતનમાં અભ્યાસ કરવા માટે બે વર્ષની રેફલેક્શન પે તેમણે આપાવી. માત્ર એક કુટુંબમાં ન કલાનું મુલ્ય બનાવવામાં ડાક્ટરને સંતોષ નહોતો થતો, પણ સમગ્ર અમદાવાદ શહેરમાં રસિકતા, કલાપ્રેમ તથા નિઃસ્પૃહ કેમ થયે તેનું તે અહોનિશ ચિંતન કરવા, ચોળનાંજો ઘડદા અને અધિકારી માણસોને બેગાં કરી તે માટે હંફકે તે હંફકે કરવા દેશપરદેશનાં દંપતી આપી પ્રેરણા આપતા.

ભારતીય કલા અને સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિયુગે ને પ્રધાન બળુતા ઝોશિયાબરના એકમાત્ર વૈમાનિક તરીકે જન્મતા કલાનિર્માતા પ્રતિષ્ઠા મેળવનાર 'રમણ' પત્રના તંત્રી શ્રી અર્ધદ્રુમદાર ગાંડુલી ૧૯૨૭માં અમદાવાદમાં પહેલી વાર આવ્યા ત્યારે ડાક્ટર તથા રવ. હીરાલાલ પોરણે અને હાલુ કે અમદાવાદમાં કલાના પ્રસંગે ચોળના માટે એક કલાસંસ્થા હોવી જોઈએ. શ્રી ગાંડુલી જેની બ્યક્તિને સત્કારવાને બીજાં કોઈ ગોંડેલીની ચોયતા યાચાતા મણાઈત મણાયા. 'ગુજરાત કલાપ્રવર્તક મંડળ'ના કહુ બનાવોને લઈને હું આમાં મંડળ કે તેની કાર્ય-કદાહરથી કંઠાયેલો હતો, પણ એ બે મિત્રોએ તેા તુરતાતુરે એક સાડું બંધારણ મેં ધી પાંચ-દસ રૂપાએ સરખો સાથે 'ભારત કલામંડળ' નામનું નવું મંડળ બનાવે અને બીજા જ દિવસે સંસ્થાને સુધારા હોંસના મેડા પર તે મંડળના નામથી મેડો સન્માન સંમાર્ણ થાલુ ડાક્ટરે ગુજરાતમાં લખેલું માનેષત્ર શ્રી ગાંડુલીને આપ્યું. મને તેા કશી બળુતાની ખબર ન પડી નહિ કે આંખેનજો તથા માનપત્રને અર્થે ક્યાંથી આવ્યો અને કોણે તે તૈયાર કર્યાં.

આ રીતે ન ડાક્ટર સાહેબે મને હમેશાં બંદરે જીવનમાં હડ-સેલા માયા કર્યાં હતાં અને મને બંદરે કામ કરવાની દીક્ષા આપી હતી. ત્યાર પછી તેા એ 'ભારત કલામંડળ'ના આશ્રમે શહેરમાં ધણી કલાપ્રસંગો જીવવામાં ગયા. તેનાં કાર્યોમાં ભરકે મુશ્કેલી મુશ્કેલી આપતી ત્યારે હું તેમને મળતો અને તે કોઈ ને કોઈ તોડ કાઢી આપતા. પોતાનાં આમાં કોઈકાર્યોમાં તેઓ ધણી વાર બંધારણ કે નિયમોની થોડી અવગણના કરતા, પણ મારે સાધકતા ને શુદ્ધ નિષ્ઠાથી કરવાં તેમનાં આ શુભ કાર્યો પ્રતિ સો ક્ષેત્રે નવર નેલો.

અમદાવાદની બંદરે પ્રવૃત્તિઓમાં તે તેમને કાળો ભળીતો છે. એ શહેરની મ્યુનિસિપાલિટીના સભ્ય બનીને માંધીજના આદેશ પ્રમાણે તેમાં પાયાની સેવાઓનેતમણે કસાડી અને 'અમદાવાદના આરોગ્ય'ને એનો પ્રથમ પ્રક્ર માની, બંને આહુવાળાઓ તથા બંધી-જોની સરદારી લઈ, સાતસાત વખત તેની છેક જાડમાં જોડી પોળોના પણ જીલ્લાખાખાની ગાડાઓને કચરો કલાવેા. આની રીતે એક પછી એક પોળ સાફ કરાવી ને ત્યાં પાણી છંધાવત, અને સને એ પોળમાં પોળનાં નાગરિકોને બેગાં કરી આરોગ્ય-પ્રવચન કરતા. અમદાવાદ શહેરમાં ને સુખાકારી અને રોગની નિર્જીત થઈ તે ડાક્ટરની આ મુશ્કેલી સેવાને આભારી છે. એ વેળા અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખપદે સરદાર વલ્લભભાઈ, રવ. યાદુભાઈ કોકર કે માનનીય મુખ્યમંત્રી ને કોઈ ઉપરોક્ત અધિકાર પર આવ્યો એ સી ડાક્ટર સાહેબની સ્વચ્છતા અને સૌન્દર્ય માટેની ધમશ પિઠાની બેગાં બેગાં કાર્યોમાં નિહતો સર્વ સફાઈ અને સાચ આપતા.

અમદાવાદ એમને મન ગુજરાતનું ધબકતું હૃદય હતું અને તે જન્મતાં શહેરની બેગાંબરી કરે એવું કરવા એમના મહાબળોરથે હતા. આપકા મેડો અમદાવાદ શહેરને મુશ્કેલીનું હૃદય એ જીલ્લુ પચે સહોદિત જીવ બાળી, તે વાતને કેડા પકડી, તેમણે મ્યુનિસિપાલિટી પાસે સરદાર પૂત પાસે તેને માટે ખાસ જમીન રજાવીને નકશા કરાવ્યા હતા. મ્યુનિસિપાલિટી ને એમની ભાવનાની ખરી કદર કરવા માટે તેા એમનું એ અર્પણ રખેન તેણે જલ્દી પ્રલક્ષ કર્યું જેથે. મ્યુનિસિપાલિટીએ કરેલી 'ફરતા પુરતલક્ષ'ની યોજના ને શાળીખાખામાં બંદરેરીતે થતા રેડિયોબ્રોડકાસ્ટની ગોઠવણ પાછળ તેમનેજ વેગ હતો. ત્યાં શહેરના સંચીત-કલાકારોના લંગીત-તીનેકો પણ તેમણે જ ગોઠવેલી. ગુજરાતી માધામાં 'સૌન્દર્યનારાયણ' શબ્દ ને પ્રયોગ સૌન્દર્યપ્રેમી આ ડાક્ટર સાહેબે જ દાખલ કર્યો છે.

ધીરેધીરે મને તે પોતાની સાથે અમદાવાદની આસપાસનાં આમડાં, કરખા અને નગરોમાં લઈ જવા લાગ્યા. હું ન માનું તેા ત્યાંનાં રચાનિક માણસોને મારે ત્યાં લઈ આવે અને મને સમજાવે કે તેમણે તમને લેવા આવ્યા છે. પછી સાથે જ જઈએ ત્યારે માગડાંનાં માણસોની ખાસિયતો, રસવાત, વર્તન, બધામાં તેમના નિરીક્ષણેના લાજ મને આપતા. એમની સાથે મેડો, કપડો, નડિયાદ વગેરે રમણોમાં જઈ આવ્યા પછી જ મને આપણું ગુજરાત કેવું ને કયાં છે તેવું દર્શન થવા લાગ્યું. કોઈ મામમાં નિશિષ્ટ મારીબેરા, તેા કોઈ આમમાં ખમરાવાળા સમાજસેવકો, કયાંક જન્મતાની રોગે-કરનારા પુણ્યશીલ સાધુઓ, તેા ક્યાંક સંસ્કારમૂર્તિ પડિતો આંગે-વાન મુખીઓ દોરા ને જાલુવિધ કદાચાલુલક થઈ મારું તે જેથ ડાક્ટર રજાઆતા અને હલેતા કે આપણી યુનિવર્સિટીના બેગાંબરો નથી પડતા તેથી જ આ હોશમાં મન શુદ્ધ છે. તેમણે પુરુષાર્થ દિસાવો કરતા નથી કે પ્રસિદ્ધિની લોહપતા રાખતા નથી; જીવનનું પુણ્ય એવું થાય છે ને તેમની દમિ. (જુઓ અનુક્રમ ૧૯૫૫)

માનવીનું મન

વિખવાત
બંગાળી
લેખક
'વનદેવ'ની
વાતો
★
અનુવાદક
રમણિક
બેઘાણી

નરેશ અને પરેશ એક સમા બાઈ. પણ એક જ ભેલનાં બે ફૂલની કપચા એમને નહિ આપી શકાય. આકૃતિએ અને પ્રકૃતિએ બંને રીતે ભેલમાં મેળ કરતાં અમેજ જ વધુ હતો. નરેશના ચહેરાનું વર્ણન કોઈકે આગ કરી શકાય: વાને શામળો, લાલો, દૂધાદૂધા વાળ, મોઝા થોડાં અને બે તેજસ્વી આંખો, મોઝિયાની પૂછી જેવી બરાબરોડ મૂઠ અને પોપટની ચાચ જેવું અધિયાળું નાક.

અને પરેશ વાને ઊંચો, હોડે મજબૂત, પાયાના વાઈડિયક વાળ મુંદર રીતે ઓળેલા, થોડાં જરા લબમોજા, અને નાક નહું ને ચીબું, ભેડ આંખોમાં એક પ્રકારનો તન્મય ભાવ, હાડીમૂઠ સફાવટ, મળાગાં કંઠી અને કપાળે ચંદનનો ઘેષ.

માનસિકરીતે બંને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં સુરત નિષ્કામન હતા એક હતો સુરત વૈજ્ઞાનિક અને બીજો હતો સુરત દેખવ. આવેત નિષ્કામવૃત્તિ નરેશ જ્ઞાનભાઈ અને પરેશ બકિંગહામ રેલીકાર્થો હતો.

નરેશનો 'કમ્પાઈન્ડ હૅન્ડ' નોકર ન્યારે નરેશ માટે 'ફાકલ કહેલ' પુરેણીની પાની બનાવવામાં પરેશનો હોલ ત્યારે એ એક જ માનનામા પરેશ સ્વેચ્છા કરી નિશાનિય બોલન પતાની શ્રીમદ્-ભાગવતમાં મઝા દોષાં આનું લગભગ સદા થે દેખાઈ

પણ આ કપરથી એમ ન માનશે કે એ ભેડ સદા જગડપા જ દરતા. એનું નરોય નહોતું. એમની વચ્ચે કબિયા થતો જ નહિ, અને એનું દીમા જેવું કાચકું એ હતું કે આદિક પ્રક્ર માટે એમને પાસપા ની પાસે હાથ લેખાવવાની નજર નહોતી.

બંને એક એ. ચમેલો હતા, —નરેશ કેમ્બ્રિજથી લખે પાસ થયા હતા અને પરેશ સંકેત હાઈને. ભેડ કંઈએજનાં પ્રોફેસરપદે હતા અને સાદો પગાર મેળવતા હતા. પિતાએ મૃત્યુ પહેલાં પોતાની નિષ્કૃત ભેડને સરખે બાએ વહેંચી આપી હતી. એ ગઝનમાં તેઓ રહે છે તે પણ વારસાગર ગણેલું છે. ગઝન મોડું છે, એવું મોડું કે ભેડનું કુટુંબી યુગ-પોતાઈ સાથે મૂશળી રહી રાખે. પરંતુ નરેશ અને પરેશના મનમાં પુરોની અનિયતા વિષે કંઈક એવા વિચારો બંધાયો છે કે આજ સુધી એમણે જોયું કશું નથી. પરેશ વિચારે છે

કે—'કા તવ કાન્તા'—એ જ સત્ય છે. 'રિશિરિશિ'ના નિવાર્ધો નરેશ વિચારે છે કે...નિર્મળા સાથે જ મું મૃત્યુ પામી છે મું બધે બેને ભેડ શકતા નથી—પણ એણે જ શું?...

પરિણામે નરેશ અને પરેશ સમા બાઇઓ હોવા છતાં સિત પ્રકૃતિના છે. અને સિત પ્રકૃતિના હોવા છતાં થે એક જ મહાનમાં શાન્તિપૂર્વક રહે છે.

પણ એક બાબતમાં એ બંને સરખા છે. પદ્મને એ ભેડ ચાહે છે. પદ્મ એમના નાનાભાઈ તરેશનો દીકરો છે. તરેશ બહાદુર-બાદમાં નોકરી કરતો. એમણે મોઝિયું થતાં એક દિવસ એ બેને એની પાની મનોરમ અવસાન પામ્યાં. મોઝિયોનો તાર મળતાં જ આપાત પામેલા નરેશ અને પરેશ ત્યાંજ પહોંચ્યા હતા, પણ તરેશ અને મનોરમના ઉદલા શબ્દો જ તેઓ સાંભળી શક્યા. એ છેલ્લા શબ્દો આ હતા: 'અમે તો જન્મ એ છીએ, પદ્મનું પ્થાન તમે રાખોને.'

પદ્મને લઈ નરેશ ને પરેશ કસ્ટાલ અલગ. તરેશના બાપના વારસામાં એ થોડી રકમ મળી હતી તેમાંથી અરથી પરેશના સંતોષ માટે રામકૃષ્ણ ગિરાનમાં આપવાનું સૂચન નરેશ તરફથી થયું કે હોરત પરેશ 'મોઝી છાકપો કે 'તો તે પોણા બાઈની અરથી રામ વિજ્ઞાનના સંતોષન પાછળ ખરવાની ભેડબો' અને એમ જ થયું. પદ્મ વિષે તે એમણે નહીં હતું કે જો આપણે કોઈ જ સંસારી નથી તે પછી પદ્મના લાલિની ચિંતા જ આ માટે ફરપી પડે!

પદ્મ—નરેશ ને પરેશ ભેડની આંખમાં રતન જેવો પદ્મ ધીમે ધીમે ઘેરતા થયા લાગ્યા. નરેશ કે પરેશ એમાંથી કોઈ જ પોતાનો મદ પદ્મ પર લાલતા નહિ. પદ્મને ન્યારે એમ ક્યારે તેમ જ રહેતો. નરેશ સાથે ભગીભગીને ન્યારે બેસે મુશ્કીની સમાર કોસરી ન્તો ત્યારે એ પરેશના નિશાનિયાદારી બોલન લઈ થોડા દિવસ હળતાં ને થોડા દિવસ નિશાનિય બોલન પછી મોઝિયોની બચ્ચા ભગતા ફરી પાછો નરેશના રસોડા બાજુ ન્તો પણ એને કોઈ રેકાઈ નહિ.

નરેશ કે પરેશ એમાંથી કોઈ તેને કોઈ નહીં મોઝિયોમાં નોકરના હાથનું નહિ નોકર-બેક મનોમન તે એમ જ માનતા કે પદ્મ મોઝી

ધર્મને પોતાના જ આદર્શને સ્વીકારશે.

પદ્મ સોળ વર્ષનો યુધ્ધા છે. આ વર્ષ એ મૃદુલતા પરીક્ષા આપશે. સુંદર દેવદય કાષ્યા, ગીરવલ્લે ને પ્રેમાળા આંખો. તરેશને પંદરે જન્મે ઉડવથી પદ્મને પડાવતા. આ બાળકમાં બેઠામાં જરૂર થે ફેર નહોતો.

એ પદ્મ જ એક દિવસ મહિા પડ્યો.

તરેશ ને પંદરે ચિંતામાં પડ્યા. તરેશ વૈજ્ઞાનિક હતો. એ રસાભાવિકપણે એક ઐતિહાસિક દાકતરને લઈ આવ્યો. પંદરે પ્રથમ તેને ઈંદ્ર-વાંધી નું લીધો, પછી જ્યારે કંપરકાકડપરી સાત દિવસ લીની ગયા ને છતાં તાજ ન હતો ત્યારે તે સાનત રહી ન શક્યો. એણે તરેશને કહ્યું: 'મને કાચ છે કે કોઈ સારા વૈદ્યશાસ્ત્રને બોલાવીને પદ્મની તળિયત દેખાડી દેશો?'

'બલે એમ જ હશે—'

વૈદ્યશાસ્ત્ર આળ્યા. સાત દિવસ એની દવા ચાલી, પણ તાજ એકા ન થયો, બિટકાતો વધ્યો. પદ્મ જેમતેમ બચવા લાગ્યો. અત્યંત ધર્મ પંદરે ત્યારે તરેશને કહ્યું: 'વાક કોઈ સારા જ્યોતિષીને બોલાવી એની કુંડળા બતાવી દેાય તો કેમ રૂંથું કહે છે?'

'બલે જ્યોતિષીને બોલાવો! છતાં મને તેમ કહે! પણ આ તાજ એકવીસ દિવસ પહેલાં જરૂર નહિ. દાકતરે કહ્યું છે કે એને ટાઇફોઇડ છે.'

'એમ જ છે કે શું?'

પદ્મની કુંડળા લઈ બધા પંદરેશ જ્યોતિષીને ત્યાં દોડ્યો. જ્યોતિષીએ કહ્યું: 'મંગળ મારોડો, એ રૂંડ્યા છે.' શું કહ્યું એ સાનત થાય એની કહે ચાલી એણે આવી. પંદરે એ મુશ્કેલ પ્રવાળ વગેરે ખરીદી લાવી, પદ્મને દાઢે બાંધી, મંગળની શાન્તિ માટે ભખા-જાપોની વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યો.

પંદરે આમ છતાં મોંઘડી કંતરોત્તર વધતી જ ચાલી, આખરે એક દિવસ તરેશે કહ્યું: 'વૈદ્યશાસ્ત્રની દવાથી ખાસ કાચકો થતો નથી. દાકતરને જ ફરી બોલાવીશું કે?'

'તો એને બોલાવો—'

તરેશ દાકતરને બોલાવવા ગયો. પંદરેશ એસીકે બેસી એના માથા પર પોતાં મૂકવા લાગ્યો. પદ્મ બચવાઈ હતો હતો 'બા, મને લઈ જા. બાપુલ ક્યાં?'

ભય ને ચિન્તાથી પંદરેશનું હૃદય મૂલ્ય ઊડ્યું. એચિંત એને વાદ આનંદ તાડકેશ્વર જઈને પ્લાન 'ધર્મે દેવો દવા મળી શકે છે-જગાખર!'

તરેશ પાછો ફરતાં જ પંદરેશ કહ્યું, 'હું જરા તાડકેશ્વર બંડકું છું, -

માથા વળતાં એકજો દિવસ થશે.'

'એચિંતા તાડકેશ્વર કેમ?'

'ભગવાનનું ક્યાન ધરવા—'

તરેશે કંઈ જ ન કહ્યું. બેળાકળા જેવા પંદરેશ લદાર નીકળી ગયો. દાકતરે દરરોને તપાસી કહ્યું, 'બાદ ખરાબ પત્તો લીધો છે.'

દાકતરની દવા ચોક્કસ લાગી.

એ દિવસ પછી પંદરેશ પાછો ફર્યો. એના હાથમાં માટીનું એક શીકું હતું. ઉલ્લાસિત થઈ એણે કહ્યું: 'ભગવાનનો રવચન-આદેશ મળ્યો છે. એમણે કહ્યું છે કે મોંઘડો ઈન્કેકશન ન આપશો. અને કહેલું કે આ ચરણાશ્રુત રોજ એક વાર નિયમિત આપવું. બધી માદમી આપમેળે ચાલી જશે, -દરદી સામે ધર્મ જશે.'

દાકતરે પોતાનો વિરોધ જણાવ્યો. તરેશ પણ ના પાડી. ટાઈફોઇડના દરદીને કુલ-બિચી વપવી મેંધાનું પાણી કોઈ વખત રીતે આપી ન શકાય.

હતપણ પંદરેશ હાથમાં શીકો સાથે એમ ને એમ ચૂપડોમો રહ્યો. પણ હજીકતમાં રિયલિટી જલદી જ બની. પંદરેશને ખબર ન પડે તે રીતે પદ્મને દાકતર નિયમ મુજબ ઈન્કેકશન આપવા લાગ્યા, ને એ જ રીતે તરેશ અને દાકતરને ખબર ન પડે એમ પંદરેશ પદ્મને રોજ શીકું કહ્યું ચરણાશ્રુત આપવા લાગ્યો. થોડાક દિવસ આ રીતે ચાલ્યું, ખબુ દારૂ મવાનાં હરોળો દેખાતાં નહોતાં.

આટલો રીતે. એચિંતા તરેશે બાહ્યના એસદામાં જઈ પંદરેશને જગાડ્યો: 'દાકતરને બોલાવવા જરૂરી છે; પદ્મને કંઈક થાય છે.'

'એરે શું કહે છે? પદ્મને ત્યારે ત્યાસ બીપડ્યો હતો. ખામતની જેમ પંદરેશ દોડતો નીચે જઈને દાકતરને ફોન કરવા લાગ્યો. એના અંદરે જીએ સાદ સંભળાતો હતો: 'હલ્લો-સાંભળો. હા દાકતર! હલ્લો-હા, હા; હવે મને-પદ્મને તેલે ઈન્કેકશન આપો એમાં વાંધો નથી. સમજ્યા? હલ્લો-સમજ્યા પછી નથી-તમે ઈન્કેકશન લઈ જશો આવી-મારે વાંધો નથી. સમજ્યા—'

બીજા બાળ તરેશ પાગલની જેમ પેલા શીકોમાંથી ચમચા વરી થોડુંક ચરણાશ્રુત લઈ પદ્મને પડાવતો હતો: 'પદ્મ, લે તો-લે તો બાપા-એક વાર પી ને તો જરાક—'એનાં હાથ ધરતી મૂલતા હતા. ચરણાશ્રુત પદ્મનાં ચોસરોથી પાછું નીકળી ગયું.

સંસ્કૃત ભાષાથી ભડકનારાઓ માટે

૧. સંસ્કૃત અપરી કાષ્યા દેવાથી તેમાં ક્રોધ પાસ નહિ થવાય એ બીજી પોતાના ધમ્મા વિદ્યાર્થીઓ ચોપા ધોરજમાંથી સંસ્કૃતને બદલે ફારસી કે ફ્રેન્ચ લે છે. એમ જેમને એક વિદ્વાન હેડ મારદરે શિક્ષણના હેતુમાંથી એ પોલી વાક નિવારવાનો એક રસ્તો લીધો હોય. નવું વર્ષ સાર થતાં ચોપા ધોરજમાં પોતે વર્ષ લેવા બધા, અને એક અત્યંત સારો, સરજ, એક સમભવ એવો શ્લોક પાઠિયા પર કાખી પોતે મોટી ગાય અને આખા વર્ગને પોતાની સાથે ગવડાવે. શ્લોકના આનંદાપુર્વકની એવી અસર થતી કે સંસ્કૃત રસમય કાષ્યા છે એમ લાગવા માંડે. પછી વિદ્યાર્થીઓને જ શ્લોકોનો અર્થ પૂછે તે એમાં કોઈ અપરી રચના કે રાજ્ય દોષ તો તેના કોઈનું સૂચન થતી રે. આથી સરજ શ્લોકોનો અર્થ વિદ્યાર્થીઓ આપોઆપ બેસાડી શકતા, અને આમ, એક પછી એક શ્લોકો—કેમ ચાતુરીના, કેમ વિનંદના કોઈ બોધના, કોઈ બેસિના, એમ આવતા જઈ એવો રસ જમાવતા કે સંસ્કૃતની બલી ટમખું નોકરીથી નિરત થતાં આ એમણે એ મુસખાને નાની પુસ્તિકાનું રૂપ આપ્યું છે. (પુષ્પમાલા: સંગ્રહ-ક્રી સારસ્વત અમૃતલાલ દવે, પ્રકાશક-ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર, મોખી માર્ગ, અમદાવાદ-૦૧-૦૦-૦૦.) તેમાં ચોપાથી સત્તમ ધોરજના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની કક્ષા અનુસાર સમજ મને તે રીતે ચાર વાકમાં શ્લોકોને મોકળા છે, અને તે દરેક વાકને અંતે, ઉપર કહ્યું તેમ, માત્ર શ્લોકોને સમજવામાં સહાય રૂપ થાય તેવાં સુચનોની દીપ થતી છે: પણ અર્થ એકેનો આપ્યો નથી. ચોપા જરૂરે કપરોત શ્લોકોના એ સંદર્ભમાં જોખ. વિનંદ ને ચાતુરીથી બનેલાં એવાં રસમય મુખાવિતો સંચિત થતાં છે કે વિદ્યાર્થીઓ કપરોત ભજુકારને પણ બે પરી જાનની ટમખુંનો આનંદ આપે.

એ પગે દોડતા માણસને એક પગે દોડનારો કદી પકડી શકે ખરો?
તમે કહેશો કે 'ના.'
એ 'ના'ને 'હા'માં પલટાવતી આપણી રમત

લંગડી

લેખક
વાસુદેવ ભટ્ટ

અમીન પર ગળડી પડી
આંગીરીને પસાર થઈ અંધ છે.

દોડતું એ કિયા નેસરિંક છે, અને એટલે જ દોડવાની કિયા પર રચાયેલી રમતો વધારે છે. એ રમતોને અગસદ બતાવતા તેમાં કેવી નાનાવિધ મુશ્કેલીઓ યોગ્યમાં આવે છે તે પણ આપને જણે. એવી જ એક અભિનય અડધજી તે એક પગ ઢપર દોડવાની યોજના. એને લંડી કહેવા હોય છે. આપણે ત્યાં નાનીનાની તો એવી વખી રમતો છે કે જેમાં લંડી લેવાની હોય; પણ મોટી, એટલેકે વ્યવસ્થિત રવરેષ પેસી અને આટલા કાનૂનથી નિયંત્રણ પામેલી, એવી ને મુખ્ય રમત પણ ત્યાં છે એનું નામ છે 'લંગડી'. આરવમાં જુદાજુદા પ્રતિ ; નિવિધ નામ સાથે અને નિવિધ પ્રકારે રમાય છે.

આ રમત એમાં મુજબત થવાલ એ સાથ છે કે એક માણસ એ પગે દોડતો હોય, અને તેને બીજો માણસ (કે એની દોડવાની શક્તિ સમગ્ર થયેલા માણસ એટલી જ છે) તે લંડી લઈને પકડવાનું. તે તેને કદી પણ પકડી શકે ખરો? સવાલ વાજતો છે, ને તેનો વાજતો જવાબ પણ છે. સરખી શક્તિવાળો એ માણસ દોડતા હોય; એક આગળ અને એક પાછળ. આગળનો એ પગે અને પાછળનો એક પગે, એ એ બંને શીધા જ દોડવા કરે તો પાછળનો માણસ કદી પણ આગળના માણસને પકડી ના શકે; પણ આગળનો માણસ શીધી દોડવાની વળાંક લેવાનું શરૂ કરે કે તરત જ પાછળના માણસને લાભ મળવા લાગે છે-હશે કે લાભ કાઢવાની વાત મળે છે. સાઈકલવું આગળનું પેડું એટલી મુસાફરી કરે છે તેના કરતાં પાછળનું પેડું ઓછી મુસાફરી કરે છે, કારણ કે સાઈકલ જ્યારે જ્યારે વળાંક લે છે ત્યારે ત્યારે પાછળનું પેડું આગળના પેડાના જ રસ્તે ન જતાં જરા દૂર પડે છે. લંડીની માળવતા પ્રકાર આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. એ પગે દોડનાર માણસ જ્યારે જ્યારે વળાંક લે ત્યારે ત્યારે તેને પકડવા જનાર લંડી લેતો. માણસ રસ્તો જરા ટુંકાવવાનો. એટલે, એ તે પોતાની ઝડપ પેલા દોડનારની ઝડપ એટલી જ રાખે તો તેમની વચ્ચેનું અંતર જરા ટુંકી કરી શકવાનો; અને એ જો જો વળાંક પોતાની ઝડપ એટલે વધારી નાખે તો તેને પકડી પણ શકવાનો. આનો અર્થ એ કે લંડી લેનારને સંજ્ઞાઓ વડે આપવા આટલો દોડનારની પાસે ફરિયાદ વળાંક લેવાડાવવા જોઈએ, અને એનો ઉપાય એ કે દોડનારને અમુક મર્યાદિત અંતરમાં જ દોડવાનું કહેવું જોઈએ. એ સમીપ એમ દેખી તે પકડવા જનારને વધારે સમય. આજ સિદ્ધાંત ઉપર લંડીની રમત રચવામાં આવી છે.

આજના તેના વ્યવસ્થિત રવરેષનો સામાન્ય ખ્યાલ આ પ્રમાણે છે: (જુઓ સામેના પાના પરનો નકશો) ૩૦ ફૂટના આંસ વાળું એક કુંડાનું દોડવામાં આવે છે. [શિકારાનું એક નવો અખતરો એકધોળે જોળ કુંડાનાને બદલે તેઓ સમચારસ રાખે છે; ને એ સમચારસને લીધે પડતા ખુલાઓમાં જ્યારે દોડનાર-પકડનાર-બંધ છે ત્યારે, ત્યાં નવીનવી પ્રયુક્તિઓ લેવાની મળે છે.] હાથ લેનાર કુંડાને જેને રામાર પક્ષ દોડવામાં આવે છે તેના નવે નવ બિંદુ આ કુંડાનાની બંદર આદે બોલુ મળે ત્યાં બિંદા રહે છે. કુંડાનાની બંદાર હાથ આપનાર કુંડાને જેને રામાર પક્ષ દોડવામાં આવે છે તે, તેના નવે નવ બિંદુ કમ પ્રમાણે (પહેલાં કાણ પકડવા જરી, બીજા કાણ, ત્રીજા કાણ એમ નવે જણના કમ નહીં કરીને) વ્યવસ્થિત બેસાડી દે છે. કુંડાનાને એક પ્રવેશદાર દોવ છે. પહેલાં પાડવા જનાર આ પ્રવેશદારની બંદાર એક પગે બેસી રહી પકડવા જનાર માટે એક પગે ધકેલે છે. પંથ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે છે તરત તે કુંડાનામાં હાથનું ધકેલ પોતાનું કોસલ દેખાડવા માટે છે, અને પાડવા જોડા

લંડીની રમતમાં એક કોર્કીની વખ: જેમાં રમનાર પાછળ બેઠો નીચે પડીને સરખી બંધ છે. પંથ પણ કવા સામંજેત છે!

મિલકતને પકડવા મથે છે. જો આ પકડાઈ નય તે કુંડાળાની બંધાર નીકળી નિયત જગ્યાએ બેસી નય છે. પકડવા આવેલો મિલકતુ થાકે એટલે કુંડાળાની બંધાર નીકળી નય છે અને તાલે મિલકતુ લંબડી લઈ કુંડાળામાં ફાખલ થાય છે. અને હામ આગળ ધપાવે છે. રમત પૂરે પૂરી પાંચ મિનિટ થવાપણી હોય છે. પાંચ મિનિટ પહેલાં બધા રમનારા (એટલેકે દાવ લેનારા) પકડાઈ નય, તેા તેમને ફરીથી એંદર બોલાવામાં આવે છે અને રમત ચાલુ રાખવામાં આવે છે. પાંચ મિનિટ પૂરી થતાં પહેલાં બધા મારનાર (એટલેકે દાવ આપનાર) થાકી જઈને બંધાર નીકળી ગયા હોય, તેા તેમને દરકને ફરીથી બીજી વાર વારફરતી મોકલવામાં આવે છે. આમ, વાર્ષ પછુ હિસાબે, પાંચ પાંચ મિનિટ રમત ચાલુ રાખવી જ પડે છે.

દાવ આપનાર હવેર એક ખાસ શરત એ હોય છે કે પોતાનો વારો ચાલુ હોય તે દરમિયાન કુંડાળાની એંદર, જોડે રાખેલો પગ કે સરીરનો બીજો કોઈ પછુ ભાગ તે જમીનને અડાડી ન શકે. અડાડે તેા તેની કોઈ બાજુ થઈ ગયાય.

જેટલા મારનારનો વારો પૂરો થયો હોય તેનાથી બગણુ ગુણુ રમનાર પડેને મળે છે; અને પછી જેટલા રમનાર બાદ થયા હોય તેનાથી બગણુ ગુણુ મારનાર પડેને આપી, તેગાથી તેણે કંદેલી બસ દીઠ એક લેણે ગુણુ બાદ કરવામાં આવે છે. જે રમતને એને ને દુકડી વધારે ગુણુ મેળવે તે કુંડી છતી ગણાય.

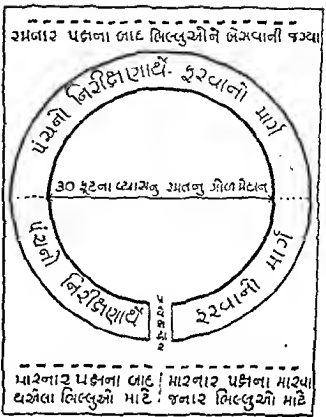
આ રમત શિશુ અને કિશોરોને ખૂબ આકર્ષે છે. કુમારોનેઆકર્ષે છે ખરી, પછુ શિશુ-કિશોરો જેટલો જીદ, અને યુવાનોને તેા તેમાં બહુ જોડા રસ પડે છે.

એક પગ પર સમગ્રોસપાળુ સાચવી ટપુ, ટપુ, ટપુ, કરતાં લગડી લેતા શિશુમાં કેટલીક વાર એવી તો હસત અને છટા લેવાની મળે છે કે રસદિવાળા કોઈ કંપિને નફર કીમતી કમિતા જડે.

પકડવા જનારે પોતાનું સમગ્રોસપાળુ સાચવવાનું હોય છે એટલે તેની અંતિ ઉપર એક નતની ગયાંદા મુકાઈ નય છે; ખાસ કરીને તેને વાંકા વળવાનું-નીચા નમવાનું મુરકેલ પડે છે. દાવ લેનાર આનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવે છે. એ લાભ ટકાવવામાં એ ખાસ કરીને જે નતની પ્રયુક્તિઓ અનુભાવે છે; એક નો એસિતાની દિશા બદલવાની-એટલેકે પલટી લેવાની; અને બીજી નીચે જમીન પર મળડી પડી આબોડીને પસાર થઈ જવાની. આમાં એ પકડવા આવનારને છેતરાવવાનો-એટલેકે એક દિશામાં જવાનો ચાલો કરી બીજી દિશામાં દોડી જવાનો-પ્રયત્ન કરે છે. આ બધા પ્રયત્નોને પરિણામે તે પકડનારના પેનખાળી સરૂરી જવામાં અને કેટલીકવાર તો પકડનારનું સમગ્રોસપાળુ ગુપ્તાકાવવામાં પછુ સક્ષમ થાય છે.

પકડવા જનાર પછુ દાવ લેનારની મુરકેડીઓ નળુતો હોય છે અને તેથી તેના લાભ ઉઠાવવાનો પૂરો પ્રયત્ન કરે છે. દાવ લેનારને ત્રીસ કૂટના કુંડાળાની બંધાર નીકળી ન જવાય તેની ખાસ વકે-દારી રાખવાની હોય છે, એટલે પકડવા જનારતેને કુંડાળાની વચમાં જવા પડે છે. આમ કરવામાં તેને બીજી એક લાભ એ થાય છે કે તેને દોડનારના કરતાં જોણું એંદર કાપતું પડે છે અને એટલે પેલાને પકડવાનો સંભવ વધે છે. આ ઉપરાંત બંને દાવ વડોળા કરી, બંને બાજુથી તેને આવવી લેવો, એચિતાની લાંબી ફાંચ મારવી, એવી કેટલીક બીજી પ્રયુક્તિઓ પણ તે આનુભાવે છે.

આ તો આપણે આ રમતમાં કેટલક અંગ મુકાંછુડાં લેયાં; પછુ જ્યારે આખી રમત સમગ્રીતે અને સંતોષ પ્રવાદમાં લેવાની મળે છે ત્યારે જ તેની ખરી મગા માણી શકાય છે.

મારનાર પકડના બાદ / મારનાર પકડના મારવા
યજેતા મિલ્લુઓ માટે / જનાર મિલ્લુઓ માટે

આ જુઓ. કુંડાળાની એંદર નય જણુ જમા છે, પછુ તે પ્રવેશ-દારની છેક સામી બાજુએ ને જરા છુટાછુટા. પછુ પેલો પકડનાર પ્રવેશદારની બંધાર એક પગ લીધે લઈ પકડવા જવા માટે અંકપમે થઈ રહ્યો છે. ચાલો, પેલો સિસોડી મારી-દવે મગા પડશે. પકડવા જનારે લંચડી શરૂ કરી છે. દછ તેા તદન તાલે જ છે એટલે કેવો રફતિથી ફાંચો મારે છે! અને કોને પકડવો તેની પસંદગી કરવા બધા રમનારની સિલસરૂપી સિકા તપાસે છે. હં; એકાદ બોલો નજરે ચડયો લાગે છે! બસ, બધા મકંઘક બાન્દ પર રાખી પેલા કંકરા વડે તેણે ગતિ કરી લીધી છે. પેલો રમનાર પછુ સમજાય થયો છે કે દવે તેનું આવી અન્યું. પોતાની નિર્ણયતા તે મનમાં તો નળે જ છે, અને એટલે તેણે આત્મવિશ્વાસ જરા યુગાન્યો છે. જેનું પ્રતિબિંબ તેા મેા પર પછુ દેખાયું છે. પકડનાર આ બહુ જોઈ સમજાય છે કે એ 'વિકેટ' બગણુ પડી સમાતે, પછુ રમનાર દુકડીના નાચક એમ દેકો સોદો પતાવવા દેયાર નથી. તે પોને અને બીન કેટલાક અન્ય બેલાડી પકડનારને કોચાવવા તેની પાસે આવે છે. જરા સાદસ એડી તેના મેા પાસે થઈને પસાર પછુ થઈ નય છે. પાંતુ પકડવા આવનારમિલકતુ પછુ પોતાની દુકડીનો એક પાકો મિલકતુ છે, અને તેથી તે એમ છેતરાય એમ નથી. તેણે તો પેલા બેલા સિકા સાથે જ ઉકર-બિલાડીનો રમત શરૂ કરી લીધી છે, અને તેને ઊડવા દેયાર નથી. પેલો મુંઝાવેલો બેલાડી છટકવા પ્રયત્ન તો કરે છે, પછુ ત્યાં તો લો! પેલા ચે મારી એક ફાંચ, અને સદાક રહને એક રમતી લગાવી દીધી! એક 'વિકેટ ડાઉન!' આ બહુ તો મગા અચિચાર સેકન્ડમાં જ પડે ચલે છે!

પકડનારે રવંબંદ કરો બીજી પસંદગી કરી લીધી છે. ફરી પાણુ એનું એ. રમનાર નાસે તે; પકડનાર પીઠે ચે છે; નાવક અને બીન લલચાવે છે. તેમના આ લલચામણ પાકડનારને નથી ગમતી, કપડે (નંબર ૧૬૫૦) ૧૯૯૮

ને તેના મનમાં, અને પરિણામે કાર્યમાં, ખલેલ પહોંચાઈ રહી છે. પણ એ પાકો ઉરવાદ છે. પેલાનો પીછો છોડતો નથી. અને છતાં મનમાં એક પંતરો ગોઠવી રહ્યો છે. પેલા લલચાનનારામાંનો એક તેનો પાંચોથી પસાર થઈ પાતાનું પર જીસો છે અને જરા માફેલ થયો છે. બસ, પકડનારે પોતાનો પંતરો અજમાવી લીધો. જુઓ, જુઓ! કેવી પલટી મારીને એણે પેલા માફેલ સિદ્ધ તરફ તીર ભેલી ફાંચ લીધી છે! રમનાર આખી ટુંકડીએ હાંદાકાર મચાવી મૂક્યો, પેલાને ચેતવ્યો, અને તેને વચ્ચડવા અને તે બહુ હતું. પેલા માફેલ સિદ્ધે પણ હવે તો ચેતી ગયો ને આગે ચિત્કાર કરી ઝડપ લેવા મંચ્યો. પણ પેલા પકડનારે તો વીરે જીએ છૂટ્યો છે. નાચનાર નાસે તે પહેલાં તો એ આગે ને આગે તેની પર આવી પકડ્યો ને! ખલાસ, બીજે સિદ્ધ બાદ' અને એ બીજે સિદ્ધ એટલે ટુંકડીના પહેલી પંડિતાના પાકા સિદ્ધમાંનો એક, નાચ અને આખી ટુંકડીના શુસ્કા તથા ચીડના કદ્યારે વચ્ચે તે બહાર નીકળ્યો. પ્રેક્ષકોએ પકડનારને સાબાશી આપી. પણ પકડનારે તો આમાંની એક પણ આખત પર પધાન નથી આપ્યું. એ તો કલંચનિય યદને પેલા બીજા બિલા સિકાની પાછળ ચચારનો ચ લાગી ગયો છે. રમત શરૂ થયે માત્ર સોળ ન સેકંડ થઈ છે એમ અટક-મટી (રેલેય ચેચ) જણાવે છે. એટલા વખતમાં જો સિદ્ધ બાદ થયા એ પકડનાર પકડને આડે પ્રુણાલીની બીના છે. અરે, પણ ત્યાં તો બીજી છ સેકન્ડમાં પેલા નબળો સિદ્ધ પણ જી પડ્યો. ધાનીસ સેકન્ડમાં ત્રણ બાદ! હર્ષના પીકારે વચ્ચે રમત આગળ ચાલી રખનાર ટુંકડી હવે ચેત થઈ ગઈ છે કેમકે તેણે થોડા ન વખતમાં ત્રણ સિદ્ધ હુમલ્યા, જેમાં એક તો પાકો. નાપકે બધાને ખબરદાર કરી દીધા છે.

પકડનારની ફૂટિને જરા ઝગી થઈ છે. તેણે એક તવી પસંદગી તો કરી છે, પણ તે પસંદ થયેલો સિદ્ધ નબળો ન જ તેની તેને પેલાને પણ પાતની નથી. મધ્યમ કોટિનો સિદ્ધ માનીને તેણે તે પસંદ કર્યો છે અને પીછો પકડ્યો છે. પણ પસંદ થયેલો સિદ્ધ ધાર્વા કરતાં જરા ઊંચો કોટિનો છે. તેણે પકડનારને પાતાનો પરથો દેખાડવા પાડ્યો છે. ઝડપ લે છે અને અંતર વધારે છે; જરા થોભી લલચાવે છે; અંતર એણે થતાં જો દિશામાં ગતિ દેખારે છે; પલટી લઈ પેલાને ચાપ આપે છે અને પરિણામે એનો ચાપ વધારે છે.

રમત ભરી છે. રમનાર અને પકડનાર બંને પોતાની પ્રુ-જિઓએ અજમાવી રહ્યા છે પણ પકડનાર સમજી ગયો છે કે હવે તેની શક્તિ તેને હાંધું નહિ રમવા દે. એટલે જ તો તેણે હવે ઝડપ વધારી છે અને બધી શક્તિ ભેગી કરી આ ચોપા સિદ્ધને બાદ કરવા કમાર કરી છે. તેણે પૂરી ઝડપ લીધી છે અને અંતર વધાડ્યું પણ અંક. અને જુઓ તો ખરા, આરંભે કાચો દોલા છતાં તેણે કેવી ફાંચ લીધી! એ... એ... થેલો મથો-અર્થો... અરે, વાહ! રમનાર પણ કોઈ ફાંચો બેલાડી લાગે છે. તેણે શું શુંકર 'ગટ-ટ' કર્યો! એકદમ પડક મૂક્યું, પોટકું મૂકે જીન પર પડ્યો, લંબાયા, આગેાટ્યો અને પકડનાર નીચો નમે ને તેને પકડે તે પહેલાં તો

તેની બાહુમાં થઈ પસાર થઈ ગયો! તેને પકડવા પકડનાર નીચો તો નમ્યો હતો ને હાથ ચણ લંબાવેલો હતો. એ હાથ પડત તો પેલા રમનાર પર; પણ એ તો ખસી ગયો. હવે એ પોતાનો હાથ ફરીરે લંબાય તો તો હાથ જમ્મનને ન અડે અને 'બદ' થાય એ નહીં. પણ પાકડી શી કમ્પેલિયટીથી તેણે હાથ ને શરીરને ક્યાં લઈ પોતાનું સમોલેખન કર્યું સમાવી લીધું! વાહ, જોડાઈ, વાહ!

પકડનાર સમજી ગયો કે પેલા છટક્યો. પણ એ કાંઈ એમ એને જાતે કરવા તૈયાર નથી. થાક લાગ્યો છે, ફેફસાંએ ધમધમું અનુરુણ રાઈ હતું છે, છતાં તે પ્રયત્ન નથી છોડતો. રમનાર હજી જીન પર જ છે એ તેણે જોઈ લીધું. પોતાનું સમોલેખન પણ તો હજી હમણું ન મળ્યું છે, છતાં તેણે લંબી લેવાની સાથે ન દિશા બદલી અને પેલા તરફ ફાંચ મારી. પણ થોડા શરીરે જોડો એડી ગતિ ન લીધી. વાહ!

રમનારે તો રમતથતા મેળવી લીધી હતી અને દિશા પણ પકડી હતી. અસલ ઝડપમાં દોડતા એ રમનારને હવે પોતે પકડી નહિ કર્યો એ પકડનાર સમજી ગયો છે. હઠાપણ ભરેલો રતો એક ન છે કે પોતે બહાર નીકળી ગયો અને ત્યાં ત્યાં થકડનારને એ રમનારને હવાચો ફોંપવે. તેણે પ્રવેશદાર તરફ જોયું. તેનો અનુચારી સિદ્ધ ત્યાં પૂરી તૈયારી સાથે જીએ છે. એટલે હવે પોતે નિશ્ચિત થે તો તેમાં નાંધો નથી; એટલું જ નહિ પણ એ જ એકમાત્ર માન્ય છે. પછી તેણે તો ખરા! આકાશ નાને છાકરે પણ કેવા દોશિ-ચાર છે. એજ સીપેસીધો તો નથી જ નીકળતો. ડેક ચેતારે ગોઠવે છે. રમનાર આગળ નાસે છે તેનો પીછો ભેગી રીતે પકડ્યો છે તેને દોડતોદોડતો પ્રવેશદાર પાસેથી ચસાર થઈ પડે. બસ, બસાબસ એ જ વખતે તેણે એક ફાંચી ફુડાજાની બહાર પથ દીધી! રમનાર તો હજી પ્રવેશદારની ખાસે છે, અને નવો પકડનાર તો ડાંખીને કીમે જ લઈ. હવે પછીનું શું હોય! નવા ચકડનારે પ્રવેશદારમાંથી જ એક તાજગીભરી ફાંચ મારી અને સીધી જ પેલા રમનારને પકડ્યો! પેલા ચોપા પકડનારે બહાર નીકળતાં નીકળતાં પણ ખરી તરફીલ અજમાવી દીધી! પોતે ન પકડી શક્યો પણ પેલાના સિદ્ધ પાસે આછામાં આછી મહેનતે તેને પકડાવે! તાલ, રમનાર એક નવા(પાંચાંગ) સિદ્ધને હાથ થઈ, ને રમત આગળ ચાલી.—

—એ તો એજ માથા ન કરસો; અને મગ્રા પણ પડવા કરસો. પરંતુ... લેખ પૂરો કરવો જ પડસો.

અંતમાં એક પાત. એક નાના સરખા—ગીસ જૂના—પ્રેશાન પર આટળાટલું કીસલ મેવાનું મળતું હતો એવો તમે દલી ખલાલ કરી હતો! હબરો જૂના વિસ્તારમાં કસાતો પ્રદર્શનોમાં જનમ તમે થયો ચારપણુ હશે! અને કળા-કાંચરી જેમાં હશે. પણ આપણા રમતનાં મેદાન તરફ તમે કદી નજર કરી છે! આપણું કારખાનું કદી વાસણુ ને ગોટ્ટો પડતાં હોય, પણ આપણા વાગરિઓ તો રમતના મેદાન પર જ પડાય છે એ ન બૂલસો. ગરેડું પડતર કરતાં મેદાન પર નનર કરવી એ આપણી ફરજ છે એ ન બૂલસો. ફરજ દો, ફરજ.

હલાનો અભ્યાસ કરવા ઈચ્છનારાઓ આટે અગત્યનું

ગયા ગ્રીમાં અને જાહેર કર્યા પ્રુળ વગેરેમાંથી શ્રી સવાછરાનુ યુનિવર્સિટીમાં નવું ૧૯૫૦થી, દિંદમરમાં સો પ્રથમ એસ. ઈકેડ પાસ પડેલો વિદ્યાર્થીઓ આટે ચાર વર્ષનો ડિગ્રી-કોર્સ ચાર થશે. તે ઉપરાંત ત્યાં ચિત્ર, પ્રતિમા ને શિલ્પના વિવિધ અભ્યાસક્રમે આટે સર્વિક્ષિટ કોર્સ, ડિપ્લોમાં કોર્સ વગેરેની ગોઠવણુ પણ છે. તેની વાલીમ નિષ્ણુતિ ન આપશે. ચિત્ર-કલા ઉપરાંત ત્યાં સંગીતનો પણ એસ ન અભ્યાસક્રમ ચાલેલો છે. એ બંને પેઠી કોઈ પણ આટ વિગત જણવા હાલનારાઓએ નીચેને સમાચાર લખ્યું: ફાઈન આર્ટ ઓર્ગનાઈઝર, શ્રી સવાછરાનુ યુનિવર્સિટી, પ્રુબળાચ, યુનિવર્સિટી રોડ, પકડનાર.

આના મોસાળનું ધર રવા કંપર.
ત્યાંથી ત્રણચાર ધર બાદ, એનાજ માતાના
દેરાની નાની ગલીની બરાબર સામેની એવી
જ એક નાની ગલીને નાકે માળીની દુકાન હતી.
ત્યાં રોજ સાંજે માળજ ફૂલ વેચવા બેસતી. એ ગલીમાં દાખલ થતાં
બીજું જ ધર તે અગરો. 'શિવદાસ પંચેસ' કહેવાતો! વડોદરાના
પંચેસો (રાજગહેલો) જેવા પછી આ પંચેસ તેમને હસતું આપતું.
વરસાદમાં એટલે કાદવ સરાઈ જતો, એટલે તો એનો એટલો નીચો
હતો. અગરો એ 'પંચેસ'ને થાંભલે મુનિસિપાલિટીનું ફાનસ ટીંચા-
ડેલું હતું, બીંતે પાંખડા વળતા, અંદરથી છાને ચૂનો ખર્ચો જ કરતા.
રંગરાગાનનું તો ઠેકાણું જ સાનું હોય? એ હવે અમારું બાપીકું ધર.
નીચે બે એરડા; એવા જ કંપર બે; અને ચીંતે માળે પણ એવા જ
બે, પણ માળખ્યાં જેવા. કંપર ચાલો તો ધર આપું શૂન!

અહીં મારા શિવદાસ દાદા રહેતા, એરડી-પંચેસી કંપર કંપર
હશે, પણ સ્વસ્થવર્માં બારે તીખાસ. શરીર કસાએલું; પગમાં જોર.
પાઘડી-અંગરણો પહેરી, પિછોડી નાખી નીકળે તો લાગે દમાગદાર.
દર શિયાળે દિવસમાં સાંતળેલી મેથીના લાડુ ખાય અને અંગને
બોલાવી મારીઠોડીને ખવડાવે. એક વાર મેં ન ખાધા, ત્યારે હાથ
પગ બાંધીને મને કંપર માળિયે ચડાવી દીધેલો! લાડવો ખાઈ તો
જ છૂટકારો થાય એમ હતું. ત્યારે મને મગત કરવાની રજ પડી અર્ધ
હતી. આખરે દાદાએ દારી, અને પકડી રાખી, જળરંદરીથી મેંમાં

બાંધ ગડધિટા

'એરે હઈં વાત છો! આને જ સીમનને હું કાળજ લખું છું.'
'તે ભયે; પણ હું બેઠો છું ત્યાં સુધી એ માર ખવા નહિ આવે.'
મામાજીની મક્કમતા જોઈદાદાજી જરા ટાઢા પડયા.' છાટાસાહ
મેથીના લાડવા ખાય તો શરીર મજબૂત થાય. તમે સમજીતીને
ખવડાવતા હો' તો હું અહીં મોકલી આપું.'
'અહીં લાડવા બનાવી શકાય છે. અને જે સમજીતીને જ ખવ-
ડાવાના હોય તો તમે જ સમજીતીને કેમ નહિ ખવડાવો. પણ છાંક-
રાને માર તો નહિ પડવા દઈ.'

બસ. મેથી અને મેથીપાઠ બંને બંધ, અને પછી તો ડોસા સાવ
ખખડી મથા અને શીયરણ પણ થઈ મથા. પણ મામાજી એમની
મેટાઘની બહુ વાતો કરતા. એમને શિવદાસ વાલ તરીકે બધા ઓળ-
ખતા. મહોલ્લામાં સોની મહાજન તો એને શિવા વાલ જ કહેતા.

આત્મારાગ ભૂખણની બહુથી પેટીમાં શિવદાસ મુનીમ હતા.
એ પેટીને માટે એણે કહેવાતું કે જંગલમાં પણ એની હુંડી સીકારતી.
પેટી થણી મોટી, અને થણા મુનીમો કાગ કરતા હોઈ એમાં શિવદાસ
નામના બેતણું મુનીમો હતા. એમને ઓળખવા એક શિવદાસ મમ,
બીબ શિવદાસ દાળ, ત્રીબ શિવદાસ વાલ, એ રીતે ઓળખાતા.
શિવા વાલ તો થણી આખરે મોટા મુનીમ થયા હતા. મામાજી તો
કહેતા કે આત્મારાગ ભૂખણની આખરે એટલી થી ડની કે એક ખખટ
શિવદાસને પેટીને કામે ઝંડી જતું પડેછું ત્યારે આત્મારાગ ભૂખણ-
ની પેટીના મુનીમ આવે છે બહુ એમને તેડવા સામે હાથી મોકલ-
વામાં આવેલો, અને દરબારમાં એમને જમણે હાથે બેઠક આપવા-
માં આવેલી! (આ સાબિત કરવા મારી પાસે ફઈ જ દરતાવેલ
પુરાવા નથી!)

શિવદાસદાદાને નાજીવ વર્ષાસન ગળવું, ને કંપરતામાં દાણોડાળી
અને એટલામાં સારી રીતે દસખાર સંતાનથી બિભરાઈ, અને તેના
ચિત્તારવાણું બેઠાણું કુટુંબ એમણે નમાવ્યું હતું.

રૂબણદાદર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીના જમાઈ પ્રો. શ્રી મોહ-
નલાલ પાર્વતીશંકર દવે, અને એ પ્રો. દેવના જમાઈ સ્વ. પ્રો. વ્યોમેશ-
ચંદ્ર પાઠકજી. વ્યોમેશચંદ્રના પિતા સરદાર જનાર્દન. વ્યોમેશચંદ્રના
ભાઈ મંગેશ મારી સાથે બહુતો અને અમે બે નાનપણમાં સારા દોરત
હતા. ત્રિવેદી, દવે અને પાઠક એ ત્રણે સંસ્કૃતજ કુટુંબ અમારી
નજી જ રહેતા. તેમાં સરદાર જનાર્દન પહેલાણી હાલ કિનારનું
ધોતિયું, કાળો કમીને ને માથે કાળા કુમતાવાળો લાલચટક 'ફ્રેશ'
પહેરીને નીકળતા, એ જોઈ અમાને જરા પણ નવાઈ લાગતી નહિ.
ધોતિયા કંપર પારસીશાહી ટપકીની પાધડી પહેરનારા-ખાસ કરીને
કૌભામાં મેં થણા જેવા હતા, પણ કેમનો દાખલો તો મારી બહુમાં
આ પડેલો જ હતો. રૂ. વિક્રમશાહ પટેલ પહેરતા, પણ ને શોડા
સમયને માટે. પણ જનાર્દન પાઠકજી તો વર્ષો સુધી, સારંગાડ અવ-

મેથીને આપે લાડવો
જળરંદરીથી મારા
મેંમાં ગડબાની દીધો.

લાડવો ગડબાની દીધો. નરદમ મેથી જો! ત્યાંથી છૂટી સીધા આવી
મામાજીને ફરિયાદ કરી, એટલે મામાજીએ ત્યાં નહિ જવા ફરમાવ્યું.
બેતણું દિવસ બીમો (નોકર) મોલાવા આવ્યાં. પણ હું શાનો ભડક,
એટલે દાદાજીએ ત્યાંથી જતાં આવતાં ડોકિયું કર્યું. છાટામામા રોજ
સાંજે રસ્તા પર જરા પાણી છંટાવી એટલે માલીટિયા નાખી બેસતા.
એમ એટલે બેની મુલાકાત થઈ ગઈ:

'પેલો કેમ હમણું કંઈ દેખાતો નથી?'
'એના તમે હાથપગ બાંધી તે એ કેમ આવે?'
'તો શું એની પૂલ કંઈ? કાલે સવારે મોકલતો, નહિ તે! હાડકાં
જ ખાંડી નાંખીરા!'
'સવિતાએ એને અહીં રહેવા અને બહુવા મોકલ્યો છે. અહીં
રહેશે ત્યાં સુધી એ ત્યાં નહિ આવે.'

તાનની ગોળીઓ પળુ વેચતો.

નાની ઠાળીમાંથી મેક્રે નેરતાન થયું, અને એમાંથી ફૂરપટ્ટી-રખર વેચતો થયો. રિક્કી-પીપરીઠમાં એને રસ નહોતો: 'સાલા એમાં તો કાંત ખરાબ યાથા; ચૂરણ ન સરસ, કે બેટમલ થેટ તો બરાબર રહે!' બધાનો માનીતો ને રોકડાનો વેપાર, -કપાર કોઇને નહિ; એકથે એનું ગાલું આમતો સાકું ચાલવું; પળુ બહુવામાં ગીકું.

'મારો બાપ કાં અંચેલ બલેથો કે હું બલુટ આ તો દીક છે મારા બાઈ, ઘેરં જેસી માણે મારીએ એના કરતાં આ મું બોલું કે સાલા કાટી મૂકસે વારેવાત. હમણાં તો તબુલુલુ વરસ ફેરક કલાસ-માં રહીમું. અંદલામાં બધા ન ધરાક બંધાઈ નસે. અને પછી તુઓ શનના બાલાજના ટેકરા પર એવી તો ફાગન કાઢુંછ, કે મારતર મુહાં અને સલામ કરસે.'

એક દિવસ મંકુએ હેડમારતરના ઠાકરાને ચૂરણુ ચખાડયું, ને તરત ન વેચ્યું; અને 'હિસાળ કોડીનો' મુજાની દીધો. ઘેલા પાસે પેરો નહિ, ને વાત વધી. અંચે બહુ થે સમનબો, પળુ મંકુ માને રાનોત ખમારામાંથી એક બહુ ચૂરણુની કિમત આપી દેવા તેવાર થયો, પળુ મંકુબાઈ કોઈ પળુ હિસાળે નગરું આપવા તેવાર નહોતા: 'હી, સાલા કેવી બીજાતારીએ ગળી છે છે! જે દિવસ મોડી આપીએ તો હંડ કરે છે. તો હું સેનો પેરો નના હંડ કે હેડ મારતરની એસીતેસી' મંકુરામ ન્યારે વેપારની વાતો કરતા ત્યારે પોતે વિલાઈ છે એ બહી ન જતા.

હેડમારતર સોડી થઈને નીચળ્યા. તુઓની એ લેવાઈ. કેટલા બહુ વેચાઈ છે તેનો આક મંકાથો. ઘોડા કબૂલ થયા, તેમને છુએ ન ખૂમ પાડી કહ્યું કે 'બધા તુકું ખોલને. કોઈ કે કહેતા નહિ. ચૂરણુ વેચું અને ઠાકરાઓ ચૂરણુ પાંચ એમાં હેડમારતરના બાપ-શું નય ?' વાત બહુ વધી ગઈ. બેચણુ નજીએ માર ખાધો.

- 'એસીતેસી !'

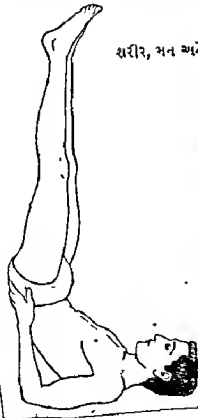

આખરે મંકુને ડિસમિસ કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. એને બાણતાં ન નથી આવડતુ અને નાપાસ થાય છે, એવો શેરો પડ્યો. મંકુ રોન નિયમિત નિરાજો આવે, તે એક દિવસ ન આવ્યો.

તે દિવસ હી લેવાનો હતો. એની હી નથી આવી એટલે એને ડિસ-મિસ કરવામાં આવે છે એવો હેડમારતર સકયુંદર કાઢ્યો. ત્યાં તો ફેલ બે ન કલાકમાં ખબર આંચા કે મંકુ એકએક હાથ બંધ પડવાથી શુનરી ગયો છે! આવા દાણે સરકારી નિરામમાં રન તો રાની પડે પળુ મોઈ શિક્ષક વર્ગ લીધો નહિ; અને લીધો ત્યારે મોઈ નિરામિથો ભર્યો નહિ. પાણીની એકાદી પાસે પાણી ખાનારો થરડો બાકશુ ઘોડા ઠાકરાઓની વચ્ચે ડુસરે ડુસરે રડતો હતો. (વાઘ)

વિપરીતકરણી

શરીર, મન અને તાનતંતુઓ, ત્રણેને સ્વસ્થ રાખતી યોગાસનાની વ્યાયામ પદ્ધતિ : હપતો-૩

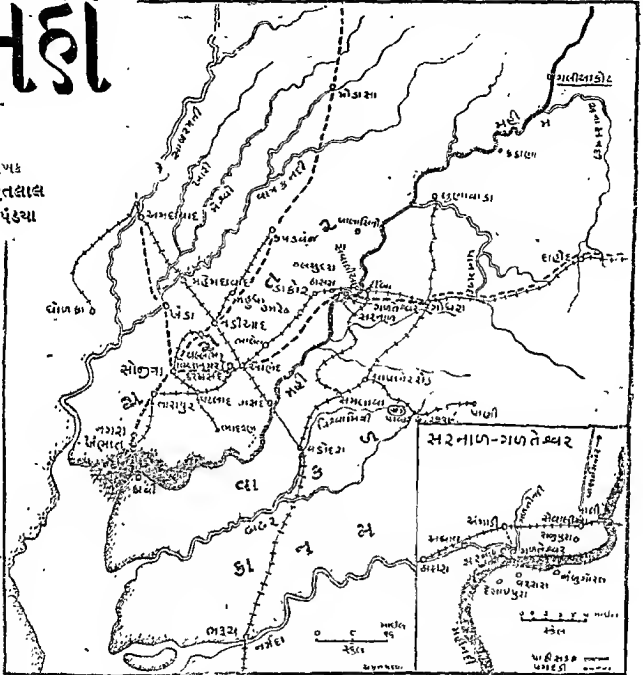
જેને શરીરસન પળુ ન ફાવે અને સર્વોપાસન પળુ ન ફાવે તે આ વિપરીતકરણી વર્ગ એ બન્ને આસનાનો ફાયદો મેળવી શકે. આ ક્રિયાથી ૭ મહાદિનામાં ધરડું શરીર તુલ્યાન થઈ નય છે એમ યોગનાં નૂતનાં પુસ્તકોમાં સખ્યું છે. એ જગે તે હોય; પળુ એમાંથી એક 'નિહ્વાબંધ' બાદ કરીએ, તો પહેલાં બંને આસના કરતાં એમાં એમાં ગંદનત છે એવાત ચોક્કસ. નિહ્વાબંધ એક સ્વતંત્ર ક્રિયા છે. એમાં ઇચને તાણવે લગાડવાની છે. પળુ એ ક્રિયા કોઈ નિમ્ણાત પાસેથી શીખીને પછી ન કરવી.

આ આસન કરવા માટે પ્રથમ સર્વોપાસનની એમ સુધુ બંધો. હવે બન્ને પગને ૯૦ અંશ-નો ખૂલો થાય ત્યાં સુધી તે ન પ્રગાળે જાય. પછી હાથનો ટેકો આંખી કમના હપતના ભાગના શરીરને અધર કરો. પળુ આમાં શરીરને સર્વોપાસન એટલું જાનુ લેવાનું હોઈ નથી. ગાંધારો પાછળનો ભાગ, ટેક ને ખાનાના બધા રનાયુઓને નખીતને આકેલા રાખવા. બાંધારો પાછળથી ફર ફાખવી. આંખી કાં તો બંધ રાખવી, કા પગના અંગૂઠા પર ટેરવેથી. આટલું હ્યાં પછી નિહ્વાબંધ કરવાનો હોય છે. પળુ એને તે ન ફાવે તેમણે આટલે અવનીને આટલું-આટલું કરવાથી પળુ શરીરને ખૂબ ફાયદો થાય છે. ફેટલાક ભાઈઓ તો આમાં ભતાબ્યાં પ્રમાણે શરીર રહી સાકે એવી લાકડાની પેટી બનાવે છે. તેમાં તેએ વિપરીતકરણી અનુયાયી કરી શકે છે અને તે નિયમિત કરતા રહીને ઘેરનાં અનેક કાર્યો કરી શકે છે.

દામુબાઈ શુંકલ

ચોતાની કરાળતા અને વિશાળતાથી 'સાગર'નું બિરદ પામેલી ગુજરાતની મહાનદી

શેખર
અમૃતલાલ
વ. પંડ્યા

ગુ

ભૌગોલિક, પૌરાણિક અને ઇતિહાસીય માહિતી આપતો આ અરવલનીય
શેખરના સમયે જે નદીઓની મદદથી અંધાબાધી બિરદ ને રચાયે બનશે.

ગુજરાતની મુખ્ય નદીઓ ચાર: સાબરમતી, મહી, નર્મદા અને તાપી. મહી નદી મુખ્યત્વે ખડકો, પર્વતો અને વનોના પ્રદેશોથી વહેતી હોવાથી નર્મદા વગેરેના કાંઠે જેમ પુરાતન કાળમાં જુદીજુદી પ્રજાઓ વસી અને નગરો બિરોધ કર્યાં તેમ, એના યથેચ્છતાના કાળને બાદ કરતાં, ભન્યું જણાઈ નથી.

ગુજરાતની પૂર્વેના ગાળવાના કમ્ય પ્રદેશ આવે છે. તે જાળાના મુખના કાળા ખડક, એટલે કે સોપાન સિવાય (Deccan traps)ની રચાયેલા છે. ગાળવાના આ કમ્ય પ્રદેશમાં વિંધાયણના સિખરસાગ

આગળથી, પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ચાલુથી કરતાં, અનુક્રમે ચાલુથી નદીઓ નીકળે છે: ત્રિશના નામની પદોળે પીંડમાં તેમનાં પ્રાચીન નામ અપેલાં છે] દસાન (પ્રાચીન દસાણ); જેતવા (પ્રાચીન જેતવાની, જેના કાંઠે સાંચી-પ્રાચીન કાનાદ, વિદિશા-દાસનું જેસનગર કે જેલસા ઈત્યાદિ ઐતિહાસિક ગામો આવેલાં છે); સિન્ધ, પાવતી (પ્રાચીન પારા), કાલી સિન્ધ (પ્રાચીન નિન્ધા), કિષ્કિ, એગલ (પ્રાચીન ચર્મલયવતી) અને મહી. [જુઓ ત્રીજે પાને મોટા નકશો] એમાંની બીજી બધી નદીઓ હવે તરફ વહી, પછી પૂર્વ તરફ વળી

(નવં ૧૯૫૦) ૨૦૫

અંતે યમુનાને જઈ ગયે છે તે યમુના ગંગાને જાય છે, આ પ્રમાણે
માળવાની આ બાંધી નદીઓ પવનવાદીની છે, એમાં અપવાદ કે
એક માત્ર મહી છે, જે પશ્ચિમવાદીની છે. તે સારદાપુર પાસેથી
નીકળી, પહેલાં તે સુવર્ણો ગાઈસ જેટલે પશ્ચિમોત્તરે તરફ રીધી
બાંધી ન્યય છે, અને પ્રતાપનું આગળ એકાએક લગભગ એક અંશેનો
વળાંક કરી, દક્ષિણ-પશ્ચિમ ખૂણમાં ગુજરાત તરફ વળી ન્યય છે, આ
ચિત્રનામાં મેનાડપ્રદેશની બાંધી નદીઓ એક પછી એક તેને ગયે છે.

ગેવાડની દક્ષિણે મહી ન્યાં આ અસામાન્ય પ્રકારનો (નદી-
ઓનાં બાળતમાં) વળાંક ભે છે, ત્યાંથી આપાદિયે, ગુજરાત તરફ
વળે ન્યય છે. પછી તે વાંસવાડા અને ડુંગરપુરના પ્રદેશોને સીમારે
બાંધીને બાળતના અખાતની દિશામાં આગળ ચાલે છે. આ બધા
પ્રદેશ ન્યયેથી બરપૂર દેઈ ડુંગરો છે અને તેમાં ખનીજોને ખૂબ
છે, એ 'વામડાં' કહેવાય છે. વામડાં એટલે વગરો કે વન. ગુજરાતમાં
જળ વામડાં છે; એક તો આ વામડાં બીજે વામડાં વગર ગુજરાતમાં
વડિયા પ્રદેશ આગળ અને કીમે કમ્પામાં આ વાંસવાડા-ડુંગર-
પુરના પ્રદેશો ગુજરાતી બોલાતાના પર તે અદીની પ્રભ એક તો ગુજરાત
સાથે જોડાયેલા ગામથી પળ કહી, પરંતુ દાલ તે તેમને સમજાવે
છે કે સાંધી સખના આન્યા છે. પળ તેમને ભાષાકીય, સંસ્કૃતિક,
ઓર્થોગિક અને ન્યાયારિક સમૂહ ગુજરાત સાથે જ છે. આ પ્રદેશમાં
મહીને કાંઈ કલિયાપોદ નામનું વહેણાવાડેનું તીર્થસ્થાન છે, ન્યાં
ન્યાં થાટે તેના મેટી સખમાં ન્યય છે.] પાછળ નકશો જુઓ.]

૩] સિયાકોટથી થોડે આગળ મહી જુજાપાડાના પ્રદેશમાં પ્રવેશે
છે. આ પ્રદેશની બાજીને લગત આપણું જ્ઞાન વધુ જોઈ છે.
સિયાકોટ જોઈ છે પશ્ચિમે શાખી, મહી એ પ્રદેશમાં વહે
આવે છે તે મહીકાંડા કહેવાય છે. અદી તે અરવલ્લી પવનમાંથી
બહાર નીકળી મેઘાનમાં આવે છે. આ મેઘાનપ્રદેશ, લોએસ Loos
નામની ધળી બારીને તે લીસી ગોસદ માટીને રચાયેલો છે, તે એ
પોથી માટીમાં મહીના પ્રવાસ થયા જ જોડાં કોટરો પાછાં છે.
ગુજરાતમાં આ 'મહીનાં કોટરો' બહુવાત છે, અને તે ધાડપાડાં ને
જુજાપાડાં સંતાઈ રહેવા માટે આદરી રચેલ મણમાં છે. એમાં જ જોડાં
કોટરો, પંચથી પશ્ચિમે અરાવલ્લીની તળેટીએ તળેટીએ મહીની નેમ
બીજી નદીઓ (વામડાં, મેઘેલો, સાળગલી વગેરે) એ પણ પાડ્યાં
છે. [જુઓ પાછળ નકશો] હાલકા પહોળા કદરોમાંના ૧૮૫૦
ના નિવનના અનુક્રમમાં તેણે આનંદ અને સુરાંદ સાથે ને
'શ્વેત્ર' પ્રદેશ જ્યાંની નેમ અપર છે તે, માર મારના પ્રમાણે
ગુજરાતનો આ કોટરવાલો પ્રદેશ જોડો નેમ છે; કાણ કે 'શ્વેત્ર'ને
અર્થ 'કોટર' થાય છે સાળગલીનું મૂળનામ પણ 'શ્વેત્રમતી' હતું.

આ પ્રદેશમાં, સેવાલિયા આગળ, આલુંદ-ગોધરા રેલવે લાઈન
પર મહીને પૂલ આવે છે. મહી પર આ બીજે પૂલ છે. ખડેલો
વસ્ત્રામ અને હાલોદ વચ્ચે પંચપિપરવાં રેલવે આગળ આવે છે;
[જુઓ સામે નકશો] ત્રીજે આલુંદ અને વડોદરા વચ્ચે વાસવેની
બહુલો પૂલ છે. સેવાલિયા આગળ મહી પશ્ચિમ તરફ વળે છે અને
સાતેક માઈલ કાસરાના સાલિયા સુધી રેલવે લાઈનની દોડાદોડ,
તેનાથી બે માઈલ જેટલો રહીને, વહે છે. [જુઓ નાના નકશો] કાસરાથી
કાસરા, આંબલશય, અંગાડી ને માલવજી થઈ સેવાલિયા સુધી પાછી
સડક છે [જુઓ નાના નકશામાં પેટા નકશો] અને તેના પર દિવ-
સમાં ચારેક વારે કાસરાથી સેવાલિયા સુધી બસ રહે છે. સેવાલિયા
થી જનામિનેર પળ જસ ન્યય છે. કાસરા ગેવાલિયા સડક વપર
કાસરા અને અપાલી વચ્ચે ને આંખાપાખ ગામ આવે છે ત્યાંથી એક

પાંચી સડક સરનાળ થઈ મહીના કાંડે છે જળતે જરના બંદરે સુધી
ન્યય છે. મહીને મળનારી ગમડી નદીને કાંડે આવેલું જળતે જર ત્યાંથી
અડી માઈલ થાય છે. [જુઓ નાના નકશામાં પેટાનકશો.]

આલિસિયાર પાસે મહીના કાંડે તથા સાવલી નદીને મહી વપર
જળતે કેવાયે છે. જળતે જરની સામે જરસડા છે (જે પેટા-નકશામાં
વરસાત તરફે છપાયું છે). ત્યાંથી ડેસર સુધી પાંચી સડક છે, અને
ગદાસિયારનીને હિવરો મહીને કાંડે વરસડામાં મેટો મેટો આપાય
છે. ડેસર અને તેની આસપાસ મહીના તટપ્રદેશો બસકૂદ નામના
જુજાપાડાઓને ઈ. સ. ૧૮૮૩માં પ્રાચીનવાસિકા અવશેષો મળી
આવ્યા હતા. એ રીતે આ ડેસર મહીનની વપતિયા (તટપ્રદેશ)
માં એક અઘરવનું પુરાતન રચય ન્યાય છે. આ ડેસર મહીની
પંચે હિરામાં ઝીળા અને સમોલાય વચ્ચે નાની રેલવે લાઈન વપર
એક રેલવે છે. ડેસરની આ મેટીકાં માંથી એક વાચક બાઈકમલ-
કુમારે મળતે જરના લેખ વાંચીને મોકલી છે.

જળતે જરના સાલિયા લગભગથી મહી નદી પહોળી થવા લાગે
છે તે તેથી 'મહીસાગર' કહેવાની ન્યય છે. આ મહીસાગર તે સોતર
પ્રદેશનો પૂર્વ સીમારો, મહી અને કાસરની વચ્ચે આ પછીનો પ્રદેશ
વાંકજ કહેવાય છે. [જુઓ નાના નકશો] ત્યાંથી વહેતી મહીસાગર
બાજાત આગળ અંખાતના અખાતને ગયે છે. એના મુખની પશ્ચિમે
અંખાત અને દક્ષિણે શાવી બંદરો છે. કાવી પૂર્વકાળમાં કપોસિસા કહે-
વામાં, હરખાંધી પશ્ચિમના કાનગપ્રદેશનો કપાસ, કે નેલોના દેઈ
કપાસમાં સોથી સારો મણાય છે તે, પરદેશ ચડતો હતો. મહીના
કદમગી કુખ સુધીની કુલ લગાઈ લગભગ ૩૫૦ માઈલ છે.

૪] પણ પ્રાચીન સાહિત્ય જોતાં મહીનું નામ વાસવોદિ શાખા-
યલુના ઇન્દિયામાંથી મળી આવે છે. મહાભારતમાં (બોધાયર્વ,
અપાય વમા) તેને 'મહિતા' કહી છે અને તેની હરના પ્રદેશને
'મહુત્તર' કહી છે, ને મહીસાગર-સંગમની હતરે આવેલ પ્રદેશ કહે-
લો, એ મહીસાગર કહેવાય છે. પુરાણમાં પારિપાત્ર પહેલું
નામ વલે રચે આવે છે. પારિપાત્ર એટલે હાલના અરાવલ્લી ને
તેની સાથે પૂર્વમાં મેઘાલેશા નિન્ધાયમલો બોપાલ સુધીનો ભાગ.
વેદિક સાહિત્ય અને મનુસ્મૃતિમાં આપર્ષવર્તને દક્ષિણ સીમારે
આ પારિપાત્ર પહેલને કહી છે. પુરાણો પ્રમાણે આદમી નદીએ
પારિપાત્ર પહેલમાંથી નીકળે છે: વેત્રવતી (વેતવા), સિન્ધુ (માળ-
વાની સિન્ધ), કાવેરી (આમકાર-મધિતા આગળ નેમને મળી),
પારા (પાવેરી), 'સિન્ધા (કન્નલવાળી), તમેલ, મહી (મહી),
વત્રવતી (વાત્ર) અને પલુદીના (બનાસ, વાલનપુર-સખપુર વાળી).

પુરાણમાં મહીના પ્રદેશને 'માદેવ' કહી છે અને તેની અર્થ
અપરા-ત (અપર=પશ્ચિમ+અંત=રેડાં; પશ્ચિમને રેડાં, એટલે દિવ-
નો પશ્ચિમ સાગરનો) ના એક પ્રદેશ તરીકે આ રીતે કરી છે; આનંદ,
આલુંદ, સોરાષ્ટ્ર, કમ્પ, સારસ્વત (પાટણવાળી), ભાલકમ્પ (ભાલમે)
પ્રદેશ કામગી, માદેવ, આનંદીદ (રેવાકાંડે), સર્પાર (સોપારા-
સુખર્ણ), ને નાસિકય (નાસિક). પુરાણમાં 'ભાલકમ્પસાદેવાં'
આવે પ્રથમ બહુ આવે છે. આમ, મહીપ્રદેશની અર્થની પશ્ચિમ
સરપરકાંના એક પ્રદેશ તરીકે રેલેટી હેવાથી ન્યાય છે કે આનંદના
મહીતરવા ગુજરાતપ્રદેશ માટે-આસ રી મહીકાંડા ને સોતરના
પૂર્વ ભાગ માટે પ્રાચીન કાળમાં પરાપરું હતું.

વળી રેલક પુરાણમાં મહીતરના પ્રદેશ માટે 'કુમારિકા જેવ'
નામ 'પલુ મળી આવે છે. એની ઝીળી નિગતો શ્રી રતનભક્ષિને
થોતાના 'અંખાતના હલિદાસ'માં ચર્ચા છે. મહીસાગર-સંગમનું

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
એમ.એસસી., પી.એચ.ડી.

કેટલન, ટિટનિયમ, ટેન્ટાલમ, ઝિકોનિયમ અને વેનેડિયમ, આ બધી ધાતુઓ 'વિરલ ધાતુઓ' તરીકે ઓળખાય છે. એ પરથી હદાય એવો ખ્યાલ બંધાય છે કે અત્યંત ન્દર પ્રમાણમાં મળતી હશે અને આપણા રાશ્નિદા છપવનાં ગણ બપની નહિ હોય. પરંતુ પરિચિતિ એથી ભલ્લી છે. આ ધાતુઓનાં બનીબ બીજી સુલભ મળતી સામાન્ય ધાતુઓના કરતાં પૃથ્વીમાં વિશેષ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. ઝિકોનિયમ તે ત્રાંબા કરતાં વધુ ચલુ અને સીસાના કરતાં તેર ગણ વધારે નીકળે છે. ગેલિયમ ધાતુના બનીબ તે રૂપ કરતાં રોહરો ગણુ વધારે મળી આવે છે.

આ વિરલ કહેવાતી ધાતુઓ વિશેષ પ્રચારમાં નથી એના કારણોમાં એક તે એ કે તેમનાં બનીલેગાંથી એ ધાતુઓ સહેલાઈથી તે સરતીને કાઢી શકાતી નથી. બીજું એ કે સામાન્ય પ્રચલિત ધાતુઓ કરતાં આ ધાતુઓના ગુણધર્મ કેટલીકવાર જોઈએ એવા હોતા નથી. છતાં કેટલા યે ક્ષોગોમાં તેઓએ પોતાની કપ-પોમિતા સિદ્ધ કરી છે. આમ છતાં, લાગે છે કે હદાય થોડાં જ વર્ષોમાં આબની પ્રચલિત ધાતુઓની નમ્યા આ 'વિરલ' ધાતુઓ હશે.

કેટલન મેળવવાના સોપી વિશેષ વપરોગી બનીલે વાહકામ, સીલાઈટ ને ફોર્સાઈટ લેખાય છે. કારણના બનીલેની સાથે નીકળતું વાહકામ હોતું કેટલે છે અને બીજા બનીલે કરતાં વિશેષ સામાન્ય છે. સીલાઈટ એ ફેરરમ કેટલે છે. ૧૯૧૮ સુધી વાહકામ બનીબની પેદાર દુનિયામાં સોપી વિશેષ ચીનમાં હતી. ત્યાર બાદ બ્રાહ્મરેસીના નંબર આવે. આ વપરાંત અમેરિકા, ગ્રાંડુલ, મક્ષાયા, સિયામ (થાઈલેન્ડ), ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરેમાં પણ કેટલનના બનીલે નીકળે છે. કેટલનના બનીબને હાઈડ્રોક્ષોનિક એલિસ સાથે કલા-ગયાથી કેમિકલ એલિસ થાય છે. તેને સોડા સાથે ઝરમીમાં સીક્ર-વવાથી સોડિયમ કેટલે નામને કાર બને છે. એ કેમવામાં કોલેટ તરીકે વપરાય છે તેમજ મરમ ફ્લાકીનને કાયર-સૂક કરવા માટે પણ તેનો વપરોગ થાય છે. કેમિકલ એલિસને કોલસા સાથે મેળ-વવાથી થા હાઈડ્રોજન વાયુના વાતાવરણમાં લાલચોળ તપાવવાથી કેટલન ધાતુ બને છે.

કેટલન ગોલાદના કેમી બારે ધાતુ છે પેટિનિયમ કરતાં એ વધુ ખૂબી સખત હોવાથી તથા તેનું ગવર્નલિંગ બળલું (૩૩૦૦ ટિમી) હોવાથી ઓદ્યોગિક વપરોગોમાં તે પેટિનિયમને દરીકે છે. ચીનના ક્ષોગમાં તે તેલે પેટિનિયમને દકાળીને તેની નમ્યાલેવા માંડી છે. ચીનનાબનીના ગોલામાં વપરાતાં ત્યાર કેટલનના હોય છે. પણ એ ક્ષોગમાં તેો ગાત બે ન દકા કેટલન વપરાય છે. તેને સોપી વિશેષ વપરાંત તે મળેલેના ક્ષોગમાં થાય છે, અને દુનિ-

પેટિનિયમથી ત્રણ ગણી સખત. . . કેટલન
કેટલુગીનિયમ અને લોખંડ બનેના ગુણુ ધરાવતી. . . ટિટનિયમ
માણસના શરીરમાં હાડકાંને બદલે નાખી શકાય એવી. . . ટેન્ટાલમ
તેલળ જેને અસર કરી શકતો નથી એવી. . . ઝિકોનિયમ
ગળવેલને અજળ ગુણુ આપતી. . . વેનેડિયમ
અને પોલાદને સાક્ર કરતી. . . વેનેડિયમ

યામાંથી નીકળતા ૩૬,૦૦૦ ટન કેટલનના લગભગ ૬૫ ટકા તેો એમાં જ ખપી બય છે. કેટલનવાળું ગોલાદ લાલચોળ તપાવે તેો પણ હલુ જ રહે છે. એરેથ કડપથી ચાલતા સંચા અને ચોલરો-દવિ-ચારોની બનાવટમાં કેટલન-ગોલાદ પુષ્કળ વપરાય છે. કેટલા વધુ દસકામાં બીજી કોઈ ધાતુ કેટલન જેટલી વપરોગી માલુમ પડી નથી. વાયરલેસ વાદેલો, ક્ષ-કિરણોની રચુગોમાં કૅપ્સીલ તરીકે, ચીનના સામાનમાં સંસર્ગ પોલન્ટોમાં, રપાર્ક પલોમાં તેમજ અતિ હમ્બુતામાં રપી શકે એવા મુપરોની બનાવટમાં પણ આ ધાતુ ખૂબ વપરાય છે.

કેટલનની મિશ્ર ધાતુઓમાં કોલેટ વપરાંત ૧૮ ટકા કેટલન, ૪ ટકા કોગિવમ અને ૧ ટકા વેનેડિયમવાળા મિશ્ર ધાતુ સામાન્ય છે. રેટલનલેસ સીક્ર, મોરકારની રિપ્રગા, દળવાનાં ચોલરો, છરી ને અલ્લાનાં પાનાં, કાનરો, કરવતો વગેરે સામાનની બનાવટમાં વપરોગી વિવિધ પ્રકારના મળેલેલોમાં પણ કેટલન વપરાય છે. બપતરને છેડી અંદર પ્રવેશતી રોલો (ગોળીઓ)ની બનાવટમાં, બપતરની હેલોગ્રામ અને તેોથી બનાવટમાં કેટલન-મિશ્ર મળેલેલ ખૂબ વપરોગી નીવડયું છે.

કેટલનના વપરોગી આવી ગદરતની આબીલવળીમાં 'કેટલન-કાળોડ'નો કલેબ પણ કરવા જોઈએ. આ કાળોડ હીરાને બાદ કરતાં સોપી વધુ સખત પદાર્થ છે. કાય, પોસિસિલ અને ચેન્ગેની ઝ-મળેલ (જેને સામાન્ય ચોલરો વડે ન કાપી શકાય તેવો) જેવા સખત પદાર્થો કાપવા માટે તેને જ વપરાય થાય છે. 'કાલોડિય' નામના વપરોગી થર્પક પદાર્થો (abrasives)ની બનાવટમાં આ કાળોડ વપરાય છે. આ વપરાંત કેટલનનાં સંચોબનો કેમોનાનમાં પણ વપરાય છે.

ટિટનિયમ ધાતુ રોહરો વર્ષે થયાં બળીતી છે, પણ બીજી ધાતુઓની સરખામણીમાં તે એટલી વપરોગી નીવડી નથી. કેટલન-ગોપી પુષ્કળ મળી આવતી આ ધાતુના પ્રુપ્ય બનીલે રાઈલ અને કમ્બોનાઈટ. તેમાં કમ્બોનાઈટ કાગે મેરા જેવો હોય છે. ત્રાવજુ-કારમાંથી તે પુષ્કળ મળી આવે છે અને દુનિયાને લગભગ ૧૮ ટકા હીરોનાઈટ કોલેક્ટ ત્રાવજુકાર પૂરો પાડે છે. ત્યાર બાદ નોર્વેનો નંબર આવે. નવાઈની વાત એ છે કે એના કાળો પદાર્થમાંથી સરસમાં સરસ સફેદ કેમી બને છે.

રાઈલ એક્ટ્રોલિયામાં પુષ્કળ નીકળે છે. તેનાથી લીટરની પેદાર બ્રાકિવ, અમેરિકા અને નોર્વે વગેરે રેશોમાં થાય છે. રાઈલ સફેદ પદાર્થ છે અને વિનાઈ માંડીને પીલો મીલો વકાવવા માટે ખૂબ વપરાય છે. બનાવરી કોલેને કેટલી કેમ આપવા માટે પણ તેનો

દુંદુભિ-સંદેશ

અંધારી રાત્રે, ગીચ જંગલમાં, યા ગમે તેટલે દૂર
છૂપા સંદેશા મોકલવા માટેની સહેલી સંકેતલિપિ

વેપક

સાંકેતિક સંદેશાઓ મોકલવા માટેના

બે પ્રકારો-૧૨મણી અને ૧૪મણી સંદેશ-લિપિ આપણે આજકાલ જોઈ ગયા (ન્યુઓ એક ૩૧૦-૩૧૧). તો પછી દુંદુભિ-સંદેશની છે. એનો વિચાર કરતાં પહેલાં આપણે આધુનિક તારની (ચોક્કસ) લિપિનો પરિચય પણ મેળવે (એક ૩૧૨); કેમકે એ બંને વચ્ચે સામ્ય છે.

૧૨મણીની અને ૧૪મણીની સાથે, માત્ર આપણી નજર પડે એવાં સુધીનું જ ગયાંદિત છે. પણ અતિ દૂર સુધી સંદેશાઓ પહોંચાડવા હોય તો એ અસાધ્ય નહિ તો પુરસ્કૃત પડે; અને તેમાં માણસો તથા સમય પણ જોઈએ. વળી, તાર મોકલવાની વ્યવસ્થા સર્વે સ્વયં ન હોય, અથવા કરવી હોય તો અગવડભરી પણ ધણી છે. આથી તત્કાલ કૃપયોગમાં લઈ શકાય એવી કોઈ પદ્ધતિ હોવી જરૂરી છે, અને તેની ગરજ આ 'દુંદુભિ સંદેશ' દ્વારા સાધી શકાય છે. એ બહુ સગવડભરી ને સરળી પદ્ધતિ છે. સાધનગા જોઈએ માત્ર દુંદુભિ-ટોલ કે નમારું-તથા તે પીડાવાની ઠાંકો. એના અવાજ દ્વારા ધણે દૂર સુધી, તેમજ જોઈલા સમયમાં વધુ કડપથી સંદેશાઓ મોકલી શકાય છે, અને તેના ઘોટા ફાયરા તો એ છે કે તે રાત્રે પણ મોકલી શકાય છે. ૧૪મણી સંદેશ માટે તે લિપિઓના પ્રકારા જોઈએ; પણ ટોલને અવાજ અંધારી રાત્રે તેમજ ગીચ આડીવાળા જંગલમાં પણ દૂર પહોંચી જાય છે. આફ્રિકા તથા બીજાં મુલકની જંગલ-વનસ્પતિઓમાં આજે પણ તેમની રીત પ્રચલિત આ સંદેશ-પદ્ધતિ ચાલુ છે.

આ સંદેશની બીજી સરળતા એ છે કે તેની સંજ્ઞાઓના બોલ રચણમાં ન હોય તોપણ, એક કાગળ કપર તેની સંજ્ઞાઓ લખી લઈ તેમાં જોઈએ તેને તે જુલજુ બોલ વગાડીને સંદેશ મોકલી શકાય છે. સંદેશ લેવામાં પણ એ જ રીતે સાધમાં બે કોઈક સાંધો. આવેલા સંદેશની નોંધ કરી તેના અર્થ દ્વારા વનાર તરીકે, ગરમમાં હોય તો વળી વધુ સરળ થઈ પડે. આ કોડો શોધવા માટે કોઈને ટોલ યા ફોન-સીનનાં જોડાં ખોલી ડબા પર જોડી, તેની સામે બેસી, ડબાની બે બાજુના ટોલક જેટ કૃપયોગ કરીને ગદાવરો પણ પાડી શકાય.

તાર-પદ્ધતિમાં જેમ 'કડ' અને 'કડ' એવા બે પ્રકારના બોલ છે, તેમ આ દુંદુભિ-સંદેશમાં તેને અનુક્રમે 'તડિંગ' અને 'ચિન્' એવા બે બોલ રાખ્યા છે, અને તેને તાર-પદ્ધતિની દબે મિશ્ર કરીને લિપિની ચાલના કરી છે. પણ અંગ્રેજી લિપિમાં માત્ર ૨૬ અક્ષરો જ હોવાથી એની ચોખ્ખા તેમાં સહેલાઈથી થઈ શકે; જ્યારે આપણી લિપિમાં (માત્ર જુલજુ જ નહીંએ તોપણ) ૨૭ અક્ષરો ને માત્ર ૬ રચે સંજ્ઞાઓ મળી આપણમાં જોડી જરૂરી વ્યવસ્થા કરવી પડે. આમાંથી ૧૨ રચે-સંજ્ઞામાંથી ૬ રચે 'ઇ' અને ૬ રચે 'એ', તેમજ વિરામચિહ્નો તથા આંકડા તો શાદી નાખેલા છે. તેમાં પ્રકાર્યની એક સંજ્ઞા કમેરતાં કુલ ૪૫ સંજ્ઞાઓની રચના નીચેના કોડોઓમાં આપી છે. વિરામચિહ્નોની બહુ અગત્ય મળી નથી; અને એકદમજા તો અક્ષરોમાં દર્શાવી શકાય એટલે તેને પણ જતી કરી છે. લિપિને બને તેટલી દૃષ્ટી અને સરળ રાખવી એ જ ક્ષેત્ર નજર સામે રાખ્યું છે.

આ ૪૫ની રચના ગણુ જે મોઝે પદ્ધતિની માફક માત્ર 'તડિંગ' અને 'ચિન્'ના મિશ્રણથી જ કરવા જઈએ તો તે યાંથી લાંબી અને ગૂંચવળિયા થઈ જાય. આથી બને તે દૃષ્ટી ને સરળ કરવા માટે માત્ર ૫૬

કરણસિંહ ગોવિંદસિંહ ત્રુડાસમા

જ સંજ્ઞાઓ ચોર છે, અને પછી તેને ત્રણ જગ્યાએ ત્રિયુક્તિ કરીને ૪૫ કરી છે. તેમાં 'એલ'ની સંજ્ઞા આ પ્રમાણે ચોર છે: પોશું પોંડું (૦) એટલે 'તડિંગ'; શીડી (—) એટલે 'ચિન્'; કુદડી (●) એટલે 'મિલ્લં'.

સંજ્ઞા	બોલ	જગ્યા-૧	જગ્યા-૨	જગ્યા-૩
૦	તડિંગ	અ	ક	ખ
૦	તડિંગ તડિંગ	આ	ચ	છ
૦ ૦ ૦	તડિંગ તડિંગ તડિંગ	ઇ	ટ	ઠ
—	ચિન્	ડ	ત	થ
—	ચિન્ ચિન્	એ	પ	ફ
— — —	ચિન્ ચિન્ ચિન્	અ	ગ	ઘ
૦ —	તડિંગ ચિન્	ઓ	જ	ઝ
— ૦	ચિન્ તડિંગ	ઓ	ડ	ઢ
૦ — —	તડિંગ ચિન્ ચિન્	એ	દ	ધ
— — ૦	ચિન્ ચિન્ તડિંગ	આ;	બ	બ

૦ ૦ —	તડિંગ તડિંગ ચિન્	ચ	શ	ષ
— ૦ ૦	ચિન્ તડિંગ તડિંગ	ર	પ	ફ
૦ — ૦	તડિંગ ચિન્ તડિંગ	લ	સ	હ
— ૦ —	ચિન્ તડિંગ ચિન્	વ	ઘ	ન
૦ ૦ — —	તડિંગ તડિંગ ચિન્ ચિન્	૧	જ	ઝ

- મિલ્લં બીજા જગ્યાના અક્ષર દર્શાવવા માટેના બોલ
- • મિલ્લં મિલ્લં ગીળ " " " " "
- ડ મા અર્થે અક્ષર દર્શાવવા માટેના બોલ
- • • ત્રણ વાર મિલ્લં: પૂરો મચેલો રાખે દર્શાવનારના બોલ
- • • • • પાંચ વાર મિલ્લં: સંદેશ પૂરો, એમ " "

પ્રત્યેક અક્ષર વગાડીને થોડા (એક સેકન્ડનો) વિરામ લઈ બીજો અક્ષર શરૂ કરવો. રાખે પૂરો થયે ત્રણ વખત મિલ્લં વગાડવું; અને સંદેશ પૂરો થયે પાંચમી વખત મિલ્લં વગાડીને સંદેશ પૂરો થવાની સંજ્ઞા આપવી.

આપણી અક્ષરમાળામાં 'ક' એ ટ ત પ', 'ખ' છ ટ ધ ફ' એવા પાંચપાંચ અક્ષરના એ સમૂહ છે, એ સમૂહના ૨૫માં જ કપરની ચાલના કરી છે. અક્ષરોમાંના પણ એવા બે સમૂહ હતાં છે: 'અ આ ઇ ઊ એ' અને 'એ ઓ ઓં અં આં' [એમાંથી, અગાઉ છું તેમ, હરેવ 'ઇ' ને દીર્ઘ 'એ' ને પડતા બૂધ્યા છે].

આ રીતે પાંચપાંચ અક્ષરના એ નવ સમૂહ થાય છે તેને ત્રણ-ત્રણના જગ્યામાં, ત્રણ વિભાગમાં ગોઠવેલા આ શકામાં જરૂરી. પ્રત્યેક વિભાગમાં પાંચપાંચ સંજ્ઞાઓ લેખે ત્રણ વિભાગમાં બીજો પંદર સંજ્ઞાઓ ગોઠવી છે, અને તેની સામે ત્રણ જગ્યા પાંચપાંચ અક્ષરો ગોઠવા છે. દરેક વિભાગમાં પ્રથમ પાંચ સંજ્ઞાઓ છે; તેની સામે તેના દરેકના બોલનો ઉચ્ચાર છે, અને તેની સામે પાંચપાંચ અક્ષરસમૂહોના ત્રણ જગ્યા છે. (અનુ- સામેના પાને)

માસ માસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા : લેખક ડર

લેખક
શ્રી. અચંતીલાલ ઝોલાઝા એમ. એસ.સી.

ગોરખ આંબલી

ચોરખાંબલી

ચોરખાંબલી કે 'રખડો' નામથી ચોરખાંબલી આ વનરપતિને સંસ્કૃતમાં 'ગોર-ક્ષી', 'પંચપલ્લિક' અને 'દીપદંડી'; મરાઠીમાં 'ગોરખચિમ' અને હિંદીમાં 'ગોરખ ઈંચી' છે. અંગ્રેજીમાં તે 'Baobab' તેમજ 'key-bread tree' નામે ઓળખાય છે. સાંસ્કૃત નામ 'અંડેન્સોનિયા ડિગિટા' ('Adansonia digitata L.') એ-1 નામે ફ્રેન્ચ વનરપતિશાસ્ત્રીના માનમાં 'અંડેન્સોનિયા નામ પડ્યું છે, ને 'અંડિનારા' એ નામ, દારી ઉપર તેનાં પાનની રચના આંખમાંથી જેવી હોવાનું સૂચક છે. ગોરખનામે તેમના સિમ્બોને આ વૃક્ષ નીચે બેસીને બેાધ આપેલો તેથી તેનું નામ ગોરખ-આંબલી પડેલું છે જેની ગાન્યતા પ્રચલિત છે. વનરપતિસુહિર્ષા બહુ ભડા થવાથી ને દીપ્ત્યેવી વનરપતિ તરીકે તેની ગણના થાય છે. તેનું આયુષ્ય ૫૫૫૦ વર્ષનું મણાય છે!

મૂળ તે એ આફ્રિકાનું વનની, પરંતુ વર્ષો પૂર્વે અરબ વેપારીઓ તેને હિંદમાં લાંબા ત્રવારથી તે આપણે ત્યાં પણ કંઈકેતી બની ગયું છે. ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, મુંબઈ ને મદ્રાસના ઘણા ભાગમાં તે ભેવા મળે છે. તેનાં બડાં થડ, ચોડાં સફેદ ફૂલ અને ભડી દારી પર લટકતાં મોટાં ફળની અભ્યખી માટે તે બગીચાઓમાં પણ ઉગાડાય છે. તેના ચડનો ધરાવે ૩૦ ફીટ અથર તેથી વધારે હોય છે; પરંતુ થડની ભડાઈના

પ્રમાણમાં એ આડની લંબાઈ ઓછી—૪૦ થી ૭૦ ફીટ—હોય છે. થડ કાંઈકેતી આકારનું (તળિયે ઘણું વધારે પહોળું અને ટોચ તરફ ધીમેધીમે સાંકડું) હોય છે. તેની સાખાઓ ચોમેર ફેલાયેલી હોવાથી તે ઘેરાવદાર દેખાય છે. તેની બહારની ધાવ બૂરી ને કડક સાકા જેવી તથા અંદરની ધાવ રાખોડી ને રેસાવાળી હોય છે. તેનાં પાન સંયુક્ત, દાંડી વાળાં અને ૩ થી ૬ (સામાન્ય ૫) નાનાં પાનનાં બનેલાં હોય છે. નાનાં પાન ૨ થી ૫ ઇંચ લાંબાં ને ૧ ફીટ ૨ ઇંચ પહોળાં, તળિયે સર્કાડાં પરંતુ ટોચે પહોળાં અને અણુદાર ટોચવાળાં હોય છે સંયુક્ત પાનની દાંડી ૬ થી ૭ ઇંચ લાંબી અને ફંચાટીવાળી હોય છે. પાન શિથાલે ખરી પડે છે.

ચે અને ભૂત માસમાં ગોરખ આંબલીને ફૂલ આવે છે. તે રાત્રે બિઘડે છે ને સવારમાં વૃક્ષ પરથી ખરી પડે છે. તેની નારા ત્રીમ અને અણુરખાતી હોય છે. ફૂલ સફેદ, મોટાં, કસ્ટર (પનકાણાંથી નીચલાં) એકાગ્રી અને લગભગ ૮ ઇંચ લાંબી ભડી દારી પર લટકતાં હોય છે. ફૂલમાં ખજ નાની પ્યાલી આકારનું અને પાંચ પાંખોનું બનેલું હોય છે. તે પર ગાખમલ જેવી ફંચાટી હોય છે; ફૂલગણિને પાંચ ચોડી સફેદ પાંખોડી હોય છે; મુંકેસર તંતુઓ એક ભડી દારી પર ગોળ દડા જેવી આકૃતિમાં ગોઠવાયેલા હોય છે; સ્પીકેસર એક હોય છે અને તેના ગર્ભાસખમાં ૫ થી ૧૦ કોષ હોય છે.

ગોરખ આંબલીના ફળને સંયુક્ત કહે છે. તે મેટું, અડધાકર અથર લંબગોળ, કડક, દીપ્ત ૨૨ ઇંચ લાંબું ને ૪ થી ૫ ઇંચ પહોળું હોય છે. તે પર બૂરી, ગાખમલ જેવી ફંચાટી હોય છે. ફળની અંદર રહેલ કડવા ને ખાટા ગળે હોય છે તેમાં કડલ, ગળકાંટા, મૂન-ચિંકાકાર ઘણાં બીજ હોય છે.

આ જાડ બીજ વડે બેગે છે, પણ તે ધીમે બેગનરી વનરપતિ છે. દરિયાકિનારાની રેતાળ ભૂમિને તેને સારી આવે છે. કાપકલમથી પણ તેને ઉગાડી રાકાય છે.

આફ્રિકામાં આ વૃક્ષની અંદરની ધાવના રેસામાંથી દારીદારી, માલ મરવાનાં કેસ, માછલાં પકડવાની ભજ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. હિંદમાં તેમાંથી દારી પર મુશ્કાના ચારભભા સાથે બને છે. આફ્રિકામાં તેની ધાવમાંથી કાગળ બનાવવા માટે આવે તેવાર કરવામાં આવે છે અને તેમાંથી સારી ભતનો કાગળ બને છે. તેનું કાકડું ઘણું પીણું, નરમ અને બહુ હલકું હોય છે, અને તેમાંથી દાખડા, ડબ્બી, પેડીઆ, હોડાં, હલેસાં વગેરે બનાવવામાં આવે છે. તેના બીજમાંથી ચરખીસાળું તેલ મળે છે. તેના ફળની કડલુ છાલની રાખમાં ૪૭ ટકા નેફેલી પોટાશ હોય છે તેમજ તેના બીજની રાખમાં ૩૨ ટકા પોટાશ અને ૩૪.૨ ટકા ફોસ્ફોરસ હોય છે અને તેથી તે બંનેનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે.

ગોરખ આંબલીનાં મૂળ, ધાવ, પાન ને ફળ, ઓમધોય દુધિએ ઉપયોગી ગણાય છે. ઝંખીઆ (આફ્રિકા)માં તેનું મૂળ ન્વરસ (તાવનાશ) ઓપધ તરીકે વપરાય છે. તેની ધાવ પણ ન્વરસ ગણાય છે. મોટદ કોસ્ટ (આફ્રિકા)માં પણ તાવમાં કિત્તાબને બદલે તે વપરાય છે. તેમાં યોગ્યે હોદર હોય છે; અને છાકમાં 'અંડેન્સોનીન' નામનું ધાસા-દાર કડકું રાસાયનિક તત્ત્વ હોય છે.

ગોરખ આંબલીનાં મૂળ પાનનો બહો ઝાડા, તાવ અને બીજા રોગોમાં અપાય છે. ગાય આફ્રિકામાં તેનો ઉપયોગ તાવમાં, અતિશય પરસેવો થતો અટકાવવા માટે ને બાંધક તરીકે થાય છે. તે સાન્યક ગણાય છે.

તેનું ફળ પિત્તકોષ, બેલી, મરડાં અને વધુ પડતા પરસેવામાં ઉપયોગી લેખાય છે. તેના ગળે તાવમાં ઉપયોગી છે; તે ગરમી ઓછી કરે છે ને તરસ મટાડે છે. મુંબઈમાં તેના ફળનો ગળે ધારા સાથે ઝાડા ને મરડાંમાં બાંધક તરીકે વપરાય છે. કોંખુમાં તે મળે અથર સાથે મળમાં અપાય છે. ને તેના રાજબગાં છું અને સાકર ડમેરી પિત્તકોષ તથા અણુરખાં આપવામાં આવે છે.

કૃતિદાસ શીખવતા શિક્ષક—મનુ, એક ન દિવસે બે બનાવ બનાવ હોય એવો દાખલો આપ મનુ—મારા બાઈ ને બાપો એક ન દિવસે પરણ્યાં!

પરચીર વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૮ • જેઠ ૧૯૮૧ (જૂન) ૧૯૨૫

આ

જેથી બેસાજર ખર્ચીસ વર્ષ પહેલાંના ૧૮ મે. આઠ, એ 'કુમાર'ના પોતાના રવતર છાપખાના 'કુમાર પ્રિન્ટરી'માં છાપાયેલા પહેલાં અંક પાઠજીથી જેણે પોતાની મુખર તથા કલારમક છાપાઈ વડે ઠીકઠીક પ્રતિષ્ઠા જમાવી તે 'કુમાર પ્રિન્ટરી' વિષે એ અંકની ગિજલસમાં નાની નોંધ છે કે: 'ધણા માસથી ચિતવેલું આગરું રવતર આ અંક રૂપે સાચું પડ્યું છે. એક વરતુની કલપના અને તેની સિદ્ધિ વચ્ચે કશો મૂંઝવણો અને કસોટીઓની મઠા નહીં થોધમાર વહી જતી દોષ છે. એટલે જ અંકપ્રસાવનારા ઓછા દોષ છે. એ અંકપ્રસાવનારમાંથી જેની શ્રદ્ધા ખૂટ, જેનો ઉત્સાહ ડો, અને જે દારી ખાઈ થાકે તેનાં બારે વડાણ ફૂટે'.

આ અંકમાં શીખ ધર્મ, તેના ધર્મશુરેક તથા તેમના ધર્મ મંદિર અમૃતસર વિષે, તેમજ એ ધર્મનાં વીર સંતાનોનાં પરાક્રમે તથા આત્મબલિદાન વિષે જુદાજુદા ત્રણ સેખો છે. તેમાંથી તારવેલી નીચેની સામગ્રી એ વિષેનો સમગ્રતઃ ખ્યાલ આપી રહેશે.

'જેનું' જીવન એ સત્યનું તીર્થસ્થેત દર્શન, તે જ્ઞાનના કુખજાગમાં જેણે કલ્યાણની પરાળ માંડી હતી' એ ઓસના પ્રાચીન તત્ત્વચિંતક સોક્રેટિસનું મંત્રિત પણ આ અંકમાં આવેલું. અને સતત ચાલી આવતી 'આકાશ ફેશન'ની ઉપયોગી સેખમાળામાં તારાઓ ઉપરથી દિશા ને સમગ્યનું જ્ઞાન યોજવાની આ અંકમાં જે રીત આપેલી છે તે પણ રસાય છે. પણ રમળ સંકેતને લીધે અર્ધાં ઉતારી શકતા નથી.

શીખોનાં ઇતિહાસ એટલે આત્મબલિદાનની પરંપરાઓ. જનતાની એ બહાદુરી અને બળવાન પ્રભુને માન ઉઠાવે બસી વર્ષમાં જ પોતાનાં બળ, ટેક, ઉત્સાહ જલિદાનો અને શીર્ષભંગ સાદસોથી દિવસનું નામ ઉત્સાહજન્ય હતું. એ વીર શામનો ઇતિહાસ શીર્ષે ને રવાંખે પણ તથા ધર્મભક્તિ અને દેશસેવિની કથાઓથી ભર્યાભર્યા છે.

આ સિદ્ધ સમીપ શરતીર પ્રભ કેમ ઉત્પન્ન થઈ તેનો આખો એ ઇતિહાસ આદ્યુત છે. એ પ્રભને ઉત્પન્ન કરનાર અને ધડનાર એના દસ ગુરુઓ. આજથી ચારસો વર્ષ પહેલાં દિવ્દ અને મુસલમાન સંસ્કૃતિ તથા ધર્મને ઓઠાં કરી, તેમના બેદરબાજ બુલાવી, તેમાંથી આ નવી જ કેમ ઉત્પન્ન કરનાર પહેલાં ગુરુ આઠાલ પ્રુકથ બાબા નાનક. એ સંપ્રદાયના 'સિખો' વધતા ગયા તેઓ 'સંપ્રદાય' ઉદ્ભવાયા. દિવ્દ-મુસલમાનનું એકજ કરવાના ઉદ્દેશના સંપ્રદાય રથપાઓ, પછી શાળજીને પાઠજીએ એ શીખો દિવ્દ સંપ્રદાય રૂપે પલટાડે ગયા.

ખીન ગુરુ અંતરે શીખો માટે ગુરુમુખી નામની લખવાની નવી દિવિય યોજના પ્રચાર થઈ. 'લંખર' નામની એક સંસ્થાની રથાપના તેમણે કરી જેમાં શીખોને વિના મુશ્કેલો જાળ મળતું અને શાખથી કેક સુધી સો સાથ બેસીને જમાવ્યા. આથી શીખ શીખોમાં બાદમાંથી ખૂબ ફેલાયા. સાથે ગુરુ આઠાલે શીખોના પ્રદેશને રર ભાગોમાં વહેંચી નાખી તે કદેકે પરાં એક ઉપરેક નીચે. શિયા ગુરુ રામદાસે શીખોના મુખ્ય રવજ તરીકે અમૃતસરની રથાપના કરી.

પાંચમા ગુરુ અર્જુનજીએ શીખોને દલિયારખારખૂં કરાવ્યાં અને

પોતાના ધર્મના રક્ષણ અર્થે ઝૂકી ગરવાની પ્રેરણા પાઠી. શીખોના વેદ રૂપ 'આદિગ્રંથ'નો તેમણે સંપદ કર્યો. એ ગ્રંથસાહેબે શીખોમાં આજળ ચેતના રેડી. એમના રમયમાં દિલ્લીના તખ્ત ઉપર મુખ્ય બાદશાહ જહાંગીર હતો. તેના શાહબદા ખુશરૂએ તેની સામે બળવો જમાવ્યો. તેમાં ગુરુ અર્જુનજીએ તેને મદદ કરી. ખુશરૂ દાવો, ગુરુજી પરાક્રમ તે હાદોના કિલ્લામાં તેમને કેદ કરવામાં આવ્યા, જ્યાં થોડા વખત પછી તેમનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો. ગુરુ અર્જુનજીના આ બલિદાનથી શીખ પ્રભનાં હોઠો લોકપ્રીય થયાં. દલે તેમને જરૂર હતી માત્ર લડાયક બનાવીને દેશનાર સુધાનીની. તે સુધાની ધણુ તૈયાર દનો. એ છઠ્ઠા ગુરુ દલગોબિંદ. તેમણે શીખોને ક્લાયત શીખની બહાદુર લડનયા બનાવ્યા, અને પ્રુકથ પરા પ્રુકથપાયા છાપા મારી તેમનામાં વધારે દિગંત રેડી. આ પછી શીખોનાં બલિદાનની પરંપરા શરૂ થઈ. જેમણે મુખ્ય સલ્તનતરૂપી દેડ, કેડ, દેશનિશાસ તે ફોરેની સલ્તને વધની મઈ તેમતેમ શીખ પ્રભની સલ્તનતીક્ષ્ણતા અને ધર્મપ્રેમ વધતાં જ ગયાં. નવમા ગુરુ તેમજબહાદુરને પકડી ઔરંગઝેબના દરબારમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને તેમની સમજા જે તાત મુકાબમાં આવી: હાં તો મુસલમાન બની છૂટી જાઓ, અથવા તો મરવાને તૈયાર થાઓ. તેમજબહાદુરે ખીછ જ તાત કબજ કરી ધર્મને માટે માથું આપવું કહિત થાયું.

ગુરુ તેમજબહાદુરના આવા મૃત્યુથી એમના બાળ પુત્ર-દસમ ગુરુ-ગોવિંદસિંહને કોપાગિ ભંખી ઠાક્યો. તેમણે પોતાનું આખું જીવન, સર્વ સમય ને શક્તિ, શીખોને એકમત્તવાન લડાયક પ્રભ તરીકે તૈયાર કરવામાં જ ખરચ્યાં, અને એને પરિણામે શીખો પરાક્રમી સિદ્ધાંત રૂપમાં ફેરવાઈ ગયા. જનતા ત્યાં સુધી લાગેને ગુરુ ગોવિંદસિંહે ઔરંગઝેબ અને મુખ્ય સલ્તનતને તોળા પોકારાવી. પોતાના મરણ સમયે તેમણે આઠા કહેલી કે પોતાના પછી કોઈને ગુરુ ન નામવો, એટલે તૈયાર પછી શેઠ ગુરુ થયા નહિ.

ઉદ્દેશ્ય છે કે ગુરુ ગોવિંદસિંહે શીખ પ્રભને લડાયક પ્રભ બનાવ્યા માટે બાર વર્ષ સુધી કાળ તપધ્યા કરીને શક્તિની ઉપાસના આદરી. બાર વરસના તપ પછી ગુરુ બહાર આવ્યા ત્યારે શીખોને 'ગુરુ તપધ્યાનો ઉત્પન્ન કીજવના સાડે દેશવરનાં એક મોટી સમા બોલાવી. ગુરુજીના આજ્ઞા: ઝીલવા સેઠો શીખ વીરો ત્યાં એકા બઝવા દતા. ઉપરેશ પૂરો થયા પછી ગુરુએ વીનજીની છત્રો પેરે લખાયા કરતી પોતાની બયાનક રામસીર બહાર ઠાઠી અને તેને બચામાં બીજી પૂજા કરી બેસાવા. 'હું તમારો બલિદાનને બાબમાં છું; મને બીજું કશું ન જોઈએ. શીખ વીરોનાં શિર જોઈએ. ઉ કાઠ શીખ જાઓ, એ આ દેવીને પોતાનું માથું અર્પણ કરે'.

આખી સમા રવતખ બની સાંજના રહી હતી. ગુરુએ ફરીથી તલવાર નીચી રાખ્યું, 'ઉ કાઠ આ માતાના ખર્ચમાં શિર સોંપનારા'

શાન્ત યેઠનીને અને દાથે ખસેડતા ક્લેવા જેવો રૂપાલો એક મુખાન શીખ આમળ આવ્યો. અને ગુરુ વરણે શિર મુકાબે તે ક્લેવા

(જૂન ૧૯૮૧) ૧૧૩

‘અરુણ, મોઢું માણું હાનર છે.’ એક પશુ રાજે જોલ્યા વિના અરુ તેને મંદિરમાં લઈ ગયા. થોડી વારે અરુ પાશું આપ્યા. તેમની તલવાર લોટીથી તરંગોળ હતી. આ નિકરાણ દશથી આવી સદા રતબધ થઈ ગઈ. અરુએ ફરીથી હવામાં તલવાર કઢાળી ચઢના કરી. ‘હજુ વધુ બલિદાન નેહ્યો! તેવાર હોય તે આલ્યા આવે.’

એ એક બલિદાનથી તો શીખોનું લોહી ઊઠળી ઊઠ્યું. અરુના એ રાજે સંખ્યાબંધ શીખો બલિદાન મારે ધર્યા. તેમાં ધર્મસિંગ નહ પહેલા હતા. પછી માખનસિંગ તેવાર થયા. પછી સાહેબસિંગ અને તેમની પછી હિંગતસિંગ. અને એ પાંચેનાં એ જ નરેને બલિદાન લેવાયાં. અરુએ એક જ મંદિરનાં કાચાણું બંધ કરી. થોડી વારે મંદિરનાં દાર ઊદરયાં અને એ પાંચેય શિખો ‘વાહ અરુણી ફેલેલ’ ચોઠારતા હાદાર આપ્યા. આથી મેઢની પર વીળળી પડી હોય તેમ તો આલ્યથી ગમણી ઊઠ્યાં. ત્યાં તો અરુએને ધેરા રવર સંખ્યાઓ: ‘પાસા શીખો!’ નવાઈ ન પામતા. આ તે! માવ મેં તમારી કસોટી કરી હતી, અને એ કસોટીમાંથી તમે પાર બિતર્યાં છો. મારી ખાતરી કાઢે છે મારો શીખ પડતાંમંતે શીખ ધરમે પાતર પાતાનું શિર હેતાં કાઢે પશુ શીખ ગચ્છો! હવે નહિ અવગાધ.’

વધેાં સુધી અખંદ પરિચય બેસી અરુ ચોર્સિસિલે શીખ પ્રભમાં સિચીસિચોને શોયં અને અનુન બધાં હતાં. ઉપર, તેમણે આ પ્રસંગ શોધી, તેઓ બલિદાન મારે કેવાં તેવાર છે તેની કસોટી કરી નેના આ તાબીર કરી. તલવારમાંથી ટપકડુ લોટી વગેરે બધુ નકલી જ હતું. અરુએ બલિદાનમાં માણું માણું, અને એક પછી એક પાંચ નજી માથાં આપનાશ પશુ નીકળ્યા. અરુએ એમને ‘મેંજ પાસા’ કરી ભર સલામતું ભારે માન આપ્યું. એને ત્યારથી શીખસમાજ બલિદાન હેવા હરફમ ખરે પગે તેવાર રહેવાનું શીખી ગયાં.

અશ્વત્થસરનું સુવલ્લંમંદિર એ શીખ ધર્મનું મેટું ધાગ છે. શીખો તેને ‘હરિમંદિર’ યા ‘દરબારસાહેબ’ના નામે ઓળખે છે તેઓ પોતાના ધર્મસુરતકને ‘અધસાહેબ’ કહે છે. અગ્રા શીખોએ ‘સાહેબ’ શબ્દને અર્થ ધાર્મિક ને જોયા કર્યા છે. ‘સાહેબ’ને અર્થ તેઓ ‘પરમાત્મા’ કરે છે. ‘સત્ નામ સાહેબનું’ એ એમનું મહાવાક્ય છે.

અશ્વત્થસર લાહોરની દસિલે જાણી સમાઈક પર આવેલ છે. તેની આભુભાઈ જેલગ અને ગગર નદીઓ આવેલી છે. આ બે નદીઓની વચ્ચેના પ્રદેશમાં શીખ ધર્મને ફેલાવે અને શીખ લોકમાં ખુબ પરાક્રમે થયેલાં છે. શીખ અરુએએ આ બે નદીઓના અંતરાણમાં રહીને જ પોતાનાં સભન ગયાં છે; ત્યાં જ તેઓએ મુખ્ય સાધના ન્યની નેહાઈ સામે ઝુલેસ કઠાવી ઇવરગાસકના સંગમમાં જેડેલા.

કહેવાય છે કે પંથ બની પાંચે નદીઓના કાંઠા ઉપર બેસી ક્રુપિએ જન્મેલાં રતેસો બેઠાતા તે જોયા, અત્યારે ન્યાં આ સુવલ્લંમંદિર છે તે જગ્યાએ, એક નાનકડું પવિત્ર સ્થાવર હતું. એ રથબળો ત્યાર પછીને ઇતિહાસ નજીયાથી નથી; પણ એ રથો આવેલા એક ખાઓ-વિખામાં નહાવાથી એક રથા પીનીઓ સાને ધયાને વગહાર નેહ્યો થોડા અરુ રામદાસે, એ ખાળાચિયાને રથો મેટું તળાવ બોદાવ્યું અને પાસે જ એક મેટું ધર્મમંદિર ગણવા માંડ્યું. અશ્વત્થસરના સુવલ્લંમંદિરની રથાપના આમ થઈ.

અમદશહાલ દુરાનીએ હિંદ ઉપર સવારી કરી તે નેજા તેણે એ મંદિરને જમીનદોરત કરી અપવિત્ર કર્યું. પાછળથી શીખ રાજ રજ-જલસિંહે મંદિરને હાદાર કરાવ્યો. એણે મંદિરનાં નીચેથી અરધેાં ભાગ આરસ અને બીજા બેમહ પથ્થરોથી ચણ્યાં અને ઉપજા

પુઠાના બાબને સોનાના પાતળા પત્થરથી મઠાવ્યો. ત્યાર પછી એ સુવલ્લંમંદિર તરીકે ઓળખવા માણ્યું.

શીખ પ્રભ વિષે એક વાત ખાસ બહુવા નેની છે. કાઠે પશુ શીખ પ્રભ શીખ રીત નહી ગણાતો બાળક નજરમાં પડી તેને કોઢા મુખ્ય મંદિરમાં લઈ જવામાં આવે છે. ત્યાં થોડાક પાળીમાં સાક નાખી, એ વાસણને વીંટળાઈને પાંચ માણસ પ્રાર્થના કરવા બેસે છે. પ્રાર્થના દરમ્યાન શીખો પાળીને હલાવ્યા કરે છે. ખસ એ પાળીને બાળના મેં અને વાળ પર છાંરે છે અને બાળીનું એને પીવડાવી દે છે. આ હીસા લીધા પછી જ બાળક શીખ થયેા ગણાય છે.

શીખ લોકોમાં પશુ અંદરઅંદર નુદાનુદા વિખામે છે. ફરમા અરુ નાનકડાંસાંને માનનારા શીખો સિદ્ધિ તરીકે ઓળખાય છે. પહેલા અરુ નાનકડાં અને એમની પછીના આઠ અરુઓમાં માનન સમ્મે માત્ર શીખ કહેવાય છે. વળી તેઓની સંખ્યા પાંચ ‘ક’માં રહેલી છે. ‘એઓ ધર્મસુરત શીખ પાસે આ પાંચેયરતુ તે હોવી જ નેહ્યો: મહાંના વાળ, ફરમાજીનજોથા જેવી નાની તલવાર, કંઠેદાંડીઓ, કચ્ચ, અને કાંડા કપર લોકોનું કંડું. આ બધાં ચિહ્નો બતાવે છે કે શીખોને લઘ્યક પ્રભ તરીકે દેવાર કરવાની જ જોગના ધર્મગુરુઓને દેરા હતા. કંડું પહેરે છે તે સંખમની નિશાની છે; કચ્ચ સહેધથી સમલય છે; ફરમાજી એ ધર્મની રક્ષા કરવાની રાજની નિશાની અને રાજુને નાસ પમાડનારી વરતુ રૂપે મનાય છે. ફરમાનું તે મેલોઠો બડુ નતન કરે છે, તેથી કંગા (કાંસજીની) તે જરૂર રહી જ છે. વળી કાતારાની કે બીડી પીવાની એમને ધર્મની સખત બંધી હોય છે એ કો માંસ-હારી છે. શીખોનાં મેમને ધર્મની સખત બંધી એમના ધર્મની મનાઈ છે.

સુવલ્લંમંદિર તળાવની વચ્ચેનાય બાંધેલું છે. સુવેના તેજમાં અજલગતો સોને મટેલા તેને કપરને બામ, અને તળાવના પાળીમાં પડગ પ્રતિબિંબ, દરથી આ મંદિર કલ્યા કરતાં મેઠા ધાટનું અને પહેલું પથસજીલું વધારે શણે છે. તળાવને કાંઠે આરસની ફરસબંધીથી નજેલી છે, અને તેના ઉપર અનેક ભત્તાં ચિત્રલિચિત્ર માલખીએ નિખારીએ, શીખ ધર્મનું અને કલ્યાણ યાત્રાળુઓનાં ઢોળાં જેડેલાં મેવામાં આવે છે. તળાવની પાંબ પરથી મંદિરમાં જવા માટે કાતારમાથવાળા એક થોટા દરવાજામાંથી પસાર થયેા, અંદર મંદિર તરફ જવાને એક પહેલો આરસમંદિર રમેા આવે છે, જેના ઉપર થઈને તળાવ ચોરી મંદિરમાં જવાય છે. મંદિરના મુખ આગળ આંતરો મેટા આરસના ઓળાનમાં, તથા જોતો પાર રૂંદરૂંદ રૂંદરેમી પથ-રનાં પટ્ટપથી, કૂલેલે કમોરે વિવિધ સુરોઅને ફાતેલાં છે. પ્રથ સર્વે પટ્ટપથી પૂજય એ આરાધથી મરિની ચારેકોરની લીલાલેના બધાં દાર સદા ખુલાં રાખવામાં આવે છે. પ્રાર્થના સવારના ત્રણથી રાતના અગિઆર સુધી માણું હોય છે. પ્રાર્થના વાતરી હોય ત્યારે પશુ જમે તે ધર્મના માણસને રાખક થવા દેવામાં આવે છે.

એમની પ્રાર્થના કરવાની રીત પશુ રસિક હોય છે. અંધી મેરથી અંધસાહેબનાં, એક નજી મેટા આમર વડે અધસાહેબને ગામરે દાળે અને બાજીના સાતિથી સંખબે અંધસાહેબને એક કાંચી બાસા પીકે પર રેશમની મેટી મુઠાવગ જોતી પર રાખવામાં આવે છે. અજાનને આવીને અંધસાહેબ પર ફૂલ ને દસિલા મડાવે છે. આપનાં મંદિરોમાં દસિલાના ભદામાં ચરણામૃત મળે છે. શીખ મંદિરમાં ફૂલને વખતે ભજો છે. ‘કજીસાદેબ’ પણ ગમે. ‘કજીસાદેબ’ અંદરે પ્રસાદની શીડો. મંદિરના પાછળના ભાગમાં મેંડેપ છે તળાવને આ બાજ આસ પવિત્ર ગણાય છે.

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

અમેરિકામાં લોકોની જીવનરીતીમાં ડાહ્યદેહો

અલગાસ કરવા મચેલા શ્રી મુરેન્ડ્ર ઇ. થીંગકિયાના એક પત્રમાંથી

બાઈ,
આજની રાત્રીમાં આમારી યુનિવર્સિટીમાં જુદાજુદા દેશમાંથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓ પ્રદર્શન મોકલશે. દિલ્હી વિશ્વવિદ્યાલયી જ્ઞાનપ્રદારી મારે માથે છે. તે મારેની બધી સમગ્રતા 'યુનિવર્સિટી વિદ્યાર્થી સંઘ' આપશે. પ્રદર્શન સંજ થાય એ જ આમારે જોવાનું છે. એક દિલ્હી બાઈને વિવિધાગ સાકે આપદનું દોલાધી, તેની પાસે એક બંધાળી સ્ત્રી, એક મુજરાતી સ્ત્રી તે એક પંજાબી સ્ત્રીનાં ચિત્રો તૈયાર કર્યાં છે; પ્રાંતીયતા બતાવવા નહિ, પણ આપણી સંસ્કૃતિનું વૈવિધ્ય દર્શાવવા. બહુ જ મુંઝવે એ આપદનું છે. ટપાલત, દિલ્હીના પંકાસો નક્કી, Hydro-electric power projects, તે બીજી Scientific researchનો આંકડાસહિત વિવૃત્ત માહિતી; જ્ઞાનમગ્ન તેમજ વર્તમાનના ચિરંજીવ પ્રસંગો આજેખતો રેતરંગીન પોરડો; આ બધું તૈયાર કરવામાં મુંઝવા છે. મિત્રોને દાર્દિક અદ્યાર છે. ટપાલત, આપણા ઐતહાસિકતાને ફિલ્મો તે ચિત્રો મોકલવા લખ્યું હતું, તેઓ 'દો'માં જાણ લાવી બેશે. તેઓ Our Heritage I & II, 'સાંતિનિકેતન'ને 'ભારત નાટ્યમંચ'એમ ત્રણ ફિલ્મો મોકલશે તે ૨૫-૩૦ સપ્તાહ ફોટોગ્રાફો ('દ' 'સ'). તેમાં આપણા નેતાઓનાં ચિત્રો તેમજ મરીનગંધર્વ, કાપડની ગિદી, મુશ્કિયા, દિલ્હીની સેક્રેટરિયટ, તાજમદાલ, કુતુબગિનાર, અસ્કાર-દક્ષિણ, સેન્ટ્રીયો કોલેજની ડોહરીયા, વગેરેનું ગ્રામીનું મુંઝવે નક્કી કરી, જોતીની રીતો, દિલ્હીનો રાષ્ટ્રવેશ ત્રીસેનું મુંઝવે, લાશ્વિકે તે આપદો ચિત્રો છે. આમારી પાસે દાણીદાંતની વસ્ત્રો આ છે; તે બધું મળીને પ્રદર્શન સારસ થશે.

...અહીં બધું જ શું લાગે. મેરકમાં દાંડવાનું પેટું ડાળી બાળુ; રસ્તામાં પણ Keep Right, —જ્યારે આપણે ત્યાં Keep Left દોષ છે. પરદેશ મોકલવાની મોટરોમાં ખાસ જગણી બાળુ પેટું બનાવે છે. ઇલેક્ટ્રિક ચાંપ, (Switch) પણ નીચે ટાંચારો એકેલે ઓફ વાય—આપણે ત્યાં ઓ વાય; દબાવત કરવી, નહાવું, નાંચવું વગેરે સેલિંદાં કાગો પણ અહીં રાત્રે જ પતાવાય છે. અહીં પાક વધારે પડતીને પાની બાજ દઢાવવા બાળી મૂકવાનો રિવાજ ધોળો પ્રચલિત છે; તેમજ પ્રાણીઓનું વધારાનું માંસ પણ બલરમાં મૂકે જ નહિ. મેટર રસ્તા પાડી રાખવી દોષ તો પછી પેસા પડે. તે હેતાર મેક માણસ ન દોષ, પણ એવી parkingની જગ્યાઓએ એક ધાંધો દોષ તેમાં, મેટર દબી રહે કે તરત જ તાલ બની થાય, ને ફસ સેન્ડ ન નાખે ત્યાં મુખી તે જગ્યા જ રહે; એકેલે સમાન હોને પણ નાખવા પડે.

અહીં અરધો ડોલર, બી ડોલર, ૧૦ સેન્ડ, ૫ સેન્ડ, ૧ સેન્ડ એમ જુદાજુદા સિદ્ધાંતો છે. સેન્ડ લાંબાનો, ૧૦ સેન્ડ નિઠકના ને બીજા ઘોડા સાંતીના દોષ છે. ડોલર તો કામવતી જ દોષ છે. રેશની અંદરનું પોરડેનું સ્પર્ક ૩ સેન્ડ, મેરમેલ ૧ સેન્ડ; કાંઈ ૧ સેન્ડ.

અહીં ૬૨ મુકરારે વિદ્યાર્થીઓને યુનિવર્સિટી તરફથી મૂલ્ય ફિલ્મ દેખાડવામાં આવે છે; નૈસર્ગિક સાહસોની, પાશ્વર્ય વૈવિધ્યની સિધ્ધિઓની કે અમેરિકન ફોરેનની મદદના પ્રતિનિધિત્વ કરતી જ

બહુપા તે દોષ. ગમે મુકરારે 'This is United States' એકેલે અમેરિકાના જુદાજુદા ભાગોનાં રંગીન ચિત્રોની ફિલ્મ દેખાડી. અરે-અર પ્રેરણાગ્રય રીતે, મુંઝવે લાગી આ લોકો પ્રચાર કરે છે. આપણે ત્યાં તેનાથી વધી જાય તેમાં રમણો છે, પણ પ્રચાર કરતા જ નથી.

'I love each stone, each leaf, each blade of grass; I love birds, animals and human beings; I love Liberty, I love Peace, I love the Flag—all of the United States'—એમ બોલીને પૂઠે કરે છે, અને વાતાવરણમાં તેની ગાદક પ્રેરણા બધી રહે છે.

દમણું વસત મનુ આતમાં સવાર બહુ જ વહેલી લગે છે. તેને કારણે આખા આગમાં ધરિયાલો એક કલાક આગળ મૂક્યાં છે. પહેલાંના ડાયેલિટ દમણીના હોતેને D.S.T. (Daylight Saving Time)—ફલસેલા પ્રકાસ જાણવાનો સમય, રહે છે આ તો અહીં ૬૨ વર્ષ થાય ને સપ્ટેમ્બર મુખી રહે. આપણે ત્યાં સમય ફેરવેલો દોષ તો ફેરલી પ્રમાલ થાય જ નહી, અહીં તે આ ફેરવી છે.

દમણું અહીં પ્રાચીન સમ્રાટ વધું તેમાં જુદાજુદા નિષ્ણાતોના જાણવાનો દતાં પ્રમુખ યોજના ડો. ક દતા. તે દિલ્હી આપણું ક્યાં છે તેણે પાતાના પ્રવચનમાં અમેરિકાને ખૂબ ફરકા થયાં, પણ પાતાના જાલુ જનની સામાન્ય અમેરિકનને સંતોષ છે. હોને જનની ફિલ્મો સાલવી નથી કે અશાન્તિ જાણી નથી, કેમકે તેના આખાર ને નિચારમાં સમય છે.

પ્રતીજ્ઞ પડે.

'કુમાર'નો મે ખાસનો એક મેથો. મે સમેલા પત્રનો કલાકો ટાપી આપે મને પછે આમારી ક્યાં છે. એ લખાણના પ્રયુક્તમાં મને 'કુમાર'ના ધણા વાયક બંધુઓ તરફથી પત્રો લખ્યા છે; હોરો, યોખા, કલાના, નરિયાલ, મુરત, અમદાવાદ, વલસાડ વગેરે રમ-લોથી પત્રો આવ્યા છે એ 'કુમાર'ના બહેનો દેખાવા લીધે છે. પણ એક વસ્તુ મારી સમાજમાં ન આવી. કોઈ બહેનોને પત્ર લઈ આપ્યા નથી. મિત્રો પછી બહેનોને પોતાળ પત્રમિત્રોની કદને અનુ-બલ થશે છે. આમારી પાસે એવી ફરીવારો પણ આવી છે—તંત્રી

બીજું, 'કુમાર'ના લખાણના પ્રયુક્તમાં ધણીજણ પત્રો કુમારનીમાં આવેલા દોષાથી લખનાર સાધનિનું એકેલે બાધાનું જાન ફેરવું છે એ કદા સામું નહિ. એકેલે તો બાળુ રફ, રુબ કુમારની બાધામાં પણ પત્ર લખી લખ્યા નથી. ધણીજણ સાધનિને બંધેલનું થોડુંક જાન દરો—પણ જાન તો નથી જ. આ ફિરિવાર નથી પણ ખરી વસ્તુચિત છે.' (કાસમખલી મેન. મયંદ, રહે માળ, ૧૧૨, બનાલવાલા મોર્નિંગ, ડેન્ટ્રી રીડી, મુંબઈ.)

"અહીં કુમારની મિત્રોમાં મિત્રોની અલબલ્લીમાં મને મળ્યા જ રહ્યા અનુભવો થયા છે. મિત્રોમાં અને મિત્રોમાં બહુજા મિત્રોમાં મે આવી મિત્રો પચાવી પાટી છે. વર્તમાન જગતમાં નાવામાં મિત્રો મોકલવા નથી. દમણું જ વધુકે માંસ ફેરવે પડેલામાં

Khandesh—15, Stamps, Photography, Drawing and Painting; (505) Jayantilal Jivanlal Udeslil, C/o J. S. Bhalil, 81, Bora Bazar St., Fort Bombay-1—16, Stamps, Cricket, Science; (506) Indulal P. Lavangia, Lavangia Street, Dhandhuka—20, Stamps; (507) Miss Dina Vakil, C/o Mohanlal S. Vakil, Jhaveri Bldg., Top floor, Opp. Dunlop Rubber Co., French Road, Bombay 7—19, Stamps, Photography, Music, Coins;

(508) Jaykumar H. Pandya, 621, Aumkar Kutir, Krishna Nagar, Bhavnagar (Saurashtra)—17, Stamps, Politics, Reading; (509) Mahendrakumar Pranjivandas Mody, Vajir Building, Bha Devani Street, Bhavnagar (Saur.)—16, Cricket, Swimming, Photography; (510) Jagdishchandra Patel, C/o Shivabhai K. Patel, Vanshikra Falia, Matvad, Via Jalalpur Dist. Surat—17, Stamps. (વાણી)

વિદ્યાર્થી તાલીમ-છાત્રણીની વિશિષ્ટ સમાજસેવા

આજે ગુજરાતના યુવાનો શરીરશ્રમથી શરૂઆત હોય છે કે અથવા ચારિત્ર્યના પડતરને વિચારીને ફેશનને નાટક-ગેરકમને પડખા હોય છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓનું એક ન્યૂન શરીરશ્રમ દ્વારા સમાજસેવા કરવાનો એક નાનકડો પણ અત્યુત્તમ પ્રયોગ સફળરીતે કરી જતાને તે સમાજસેવાનો એક નવો નિશાન જણાવે છે એ દર્શનથી વાત છે, ખેતીમાં આગળે જ આદ્ય ફર, દબરે જ આપણની વસતિનું બનેલ નામનું એક નાનકડું આગું છે. હવેનાં ૩૦ વરસથી એની સદ-કારી મંડળીના કાર્યની પ્રમુખશિક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા માત્ર સરકારમાં જ નહિ પણ આજીવન બાળમાં અને જુ આગામીમાં સફર કરીને રખવાયેલી છે, અને વિસાળ વરણી વડવાઈએ પહે એ મંડળીના બાવા નીચે બીજી અનેક નાનીમોટી પ્રવૃત્તિઓ પ્રબલિતમાં ચાલે છે.

ગુજરાતનાં વિદ્યાર્થી મંડળીની મધ્યસ્થ સંસ્થા 'અખિલ ગુજરાત વિદ્યાર્થી કોંગ્રેસ' આ વરસે દનાજાની રત્નઓમાં ત્યાં શરીરશ્રમ દ્વારા સમાજસેવાના પ્રયોગ કરવાનું નક્કી કરેલું. જુલેલના લોકોએ આ નિર્ણયને આપઘોષે અને વિદ્યાર્થીઓની આવાધીવાની તમામ જવાબદારી સ્વીકારી લીધી. બાવળીના રમણ તરીકે સાળાનું મકાન નક્કી કરવામાં આવ્યું, અને એ મકાનની બાજુમાં આગેવા સમાજના તળાવને બીજીને શરૂ કરવાનું કાર્ય વધારી લેવાનું વિદ્યાર્થીઓએ નક્કી કર્યું. તા. ૧૨મી મેથી બાવળીની શરૂઆત થઈ. ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ તોડવા, ભેગાં કોંગ્રેસ તેજા સાળાના ઉપનાયો ધોરણમાં જળવા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા. શરૂઆતમાં તીસ પચીસ આગેવાઓ પણ ભેગાયા, પરંતુ આગામી પાંચનું પાન લામતો આમલેથી ખાતર કાઢવાના કાર્યમાં પડખાને પછી માત્ર વિદ્યાર્થીઓએ જ ભેગામકામ કરાવી લીધું.

બાવળીની કાર્યક્રમ શિસ્તબદ્ધ અને ન્યવરિયત રહેતો. સવારના આઠ આર વાગે સો કોમી જતા અને પ્રાતઃવિધિ તથા પ્રાર્થના પઠાવી બજાવર દરમિયાન પાંચે સો કોમી, પાનકા, વિક્રમ અને ટોપલા લઈને ન્યવરિયત આડીંગમાં બેઠકામાં શરૂ કરી દેવા. નવ વાગ્યા સુધી બેઠકે રહેત તેમજ સાડાવજૂ કસાકે એ મોઢામ કરવામાં આવતું.

આ નાસ્તમાં મધ્યમ અને મેળ લઈ સો મામલા સદકારી ધેરે દેવાનું માટે જતા ને ત્યાંથી બેઠાનું માટે જતા. બેઠાનમાં બાળનીના રોટલા, શાક, ફાળ અને સાંભળા પહોંચે શાક-ભાત રહેતો. બેઠાન પછી ૭ વાગ્યા સુધી આરામ અને ૮ થી પાંચ વર્ગે લેવાતા. આપાંચવર્ગે જ બાવળીને લગતું પારચુરજ કાર્ય પઠાવી સાડા છઠી ક્ષણસાત આમતો બાળને રમતો રમણવામાં આવડી. સાંજના બેઠાન બાદ સાંજના સવા આઠથી પોણા દસ સુધી નિયમિત આમલો મેરે જેનકાર્યક્રમ મોઢાવતો આવતો. શતાત દસ વાગે સો સુધી જતા.

લોકરૂઝ વગેરેમાં નળીતા સામાજિક કાર્યકરોએ નીચે મુજબના વિષયો પર વર્ગો લીધા આશરકાર્યન, પગાત વર્તના પ્રકો, વિદ્યાર્થી મંડળોનું સંચાલન, યુરોપની વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ, સહિયરો દેશ, સેવાકાર્ય અને મુશ્કેલી, વિધવી શાળા અને સોયેલિક પરિવિધિ,

પત્રકાર, આરતનું બંધારણ, ગુજરાતના સામાજિક અને જીવણી વિષયક પ્રકો, વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિમાં મુશ્કેલી, આગામી અર્થસાધક વગેરે. ૧૨ દરમિયાન એક દિવસ બાળના દેવેલ આગની મુલાકાત લીધી અને ત્યાં આગેવાઓ સમગ્ર જેનકાર્યક્રમ આપ્યો. એક દિવસ બે-લગી ૧૦ માઈલ દૂર આવેલા મુવારજીથી ગણવામાં બેસીને ખેતાવતા આખાતમાં સુમો દારે આઠેક માઈલ આવેલા બરૂજ નિલ્દાના કાંધી આમ સુધી રહિયાને પ્રવાસ કર્યો.

૧૩મી એક દિવસ શિબિર-શાખાની દરમિયાન પોતામાં આવી. અને આશના આગેવાનોની બનેલી એક પરીકા સમિતી નક્કી કરવામાં આવી. સાળાનું મકાન ને મેકાન તદ્દન સ્વચ્છ બની ગયાં, અને જ્યાં બેઠાન કરવામાં આવત તે મેકાન તદ્દન પ્રગેશાળો તો કરી નહિ હોય તેવી વાળીકીને સાંકે બનાવી દેવામાં આવી. આમતો કુવાની, પચ-બગીચી, મેકાની પણ સફાઈ કરવામાં આવી. બાવળીમાં સફાઈ જળવાઈ રહે તે માટે બાવળીથી દૂર કામચલાઉ જળદ બોરી દેવામાં આવેલાં. પેશાબ કરવા માટે પણ અત્યુત્તમ ભાસ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. ધૂંવાનું પણ ખાસ જગ્યાએ જ, પીવાના પાણીની કોની અને અરથી જમીનમાં દાડી દેવામાં આવી જેથી પાણી કદી રહી શકે. બાવળીમાં કવામાં પહોંચવામાં આવતું અને એક તબીબી વિદ્યાર્થી તેનું કામ સંભાળતા. કુવાનું, બાવળીમાં રોજ કાંઈતપણે લખાત જેથી બાવળીના સરવામાં શી વાતો વાંચી શકી રહે તેની બહુ મુખ્ય કાર્યકરોને વજર રાખી. બાવળીમાં કુલ ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ તોડવા, તેમાં ઉતરે ગુજરાત ૧૩, આસાવાઈ ૧૧, બેઠાક, વર્ગેશ ૧૮, મુરત ૧૫; તેમાંથી સરેરાશ ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ રોજ તળાવનું બેઠકામ કર્યું.

બેઠાજીની ગાદીમાંથી પાળ પરને રહેતો પઢેશો બનાવેા. તળાવને કીડે આંધેા જતો, ૨૫૦ ફૂટ લાંબો અને સરેરાશ ૫ ફૂટ પઢેશો તથા ૮ ફૂટ કીચો આડારતો સમારવામાં આવેલા. બાળીની ગાદી આજીવનમાં ગુજરાતના મુશ્કેલી વિદ્યાર્થીઓએ સમાજસેવાના આ એક વિશિષ્ટ અને અત્યુત્તમ પ્રયોગ કરીને સમાજસેવામાં કારી-રિક્ત અમને સુધોધ પ્રાધાન્ય આપતી એક નવી દશા ફેલાવી છે તે નિઃકંક છે. અને તે માટે એ નવજીવાનો સાથ જ સમગ્ર ગુજરાતના અભિવેદને વાત છે. એ મુશ્કેલી નવજીવાનોએ માત્ર સમાજસેવાના નિમજ્જની પસંદગીને નિરઃકલ્પકારે પ્રગટાવેલ છે.

જિશાન ગુજરાતને વિદ્યાર્થીને બળતી રાખે અને સમગ્ર ગુજરાતના બંદેર દબનમાં એ વિશાળતીન્યોત પ્રસેરે એવી જાડા આપણે રાખીએ

—અમરકાંત બટ (૨૫૦૦ સમાચાર)
(૧૫ ૧૨૫૫) ૨૧૭

ટિકિટસંગ્રહ આજનો સંસારબાપી શાખ

એ કેમ કેળવવા તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

જગતમાં આને અનેક પ્રકારનાં સંમદ કરવાના શૌખ છે. દેશદેશના શિક્ષા, કિસમકિસમનાં પતંગિયાં, વિવિધ પંખીઓ અને પ્રકૃતિનાં પીછાં, ઝાડઝાડનાં પાંદડાં અને વનરપતંગિયો, દેશદેશની માછી અને તેની, શૂંખશાં અને માછલીઓ, ઘોડા અને કરોળિયા, પંખીઓ, ધારધારનાં ગાંઠાં અને વાદળો, (જુદીજુદી જનાવટની પેન્સિલો દીવારબીની છાપે વગેરે તેને અતિ સામાન્ય ને ભાલિશ છે)—એમ અનેક ગણી શકાય; પણ દુનિયામાં સૌથી મોટી સંખ્યાના માણસોને આકર્ષતો શૌખ તેા ટિકિટસંગ્રહનો. એનું કારણ એ છે કે તેમાં ઘણા પ્રકારનાં ચાતુર્યો છે, અને લગભગ બધા રસવાનના માણસોને તેમાં રસ પડે છે. બીજા શૌખોમાં અનુક્રમમાં કોલેક્ટરો છે. કેટલાકમાં ખૂબ જગવાનું કૃત્રિમ હોય છે, કેટલાકમાં ખૂબ જ સ્વભાવનો હોય છે, કેટલાક સંમદો માટે મોટી નાણાંનો સંગ્રહ કરે છે, કેટલાકમાં સાદુ (માછલીઓ અને પેદાશો જેવાની તથા) રાખવાની હોય છે. આ દ્રષ્ટિએ ટિકિટોના સંમદ બેભાષામાં બોલી તકવિર્ક

ખૂબ વાળો, સરળ, અને ત્યારે—કુદરતની એકાંત પળોમાં—અવધાને ને આનંદ આપનારી હોય છે. કૃત્ત્રી તેમાં દરીફારનું વિશાળ ક્ષેત્ર રહેલું છે; અને છતાં એ દરીફારી ધંધાદારી દરીફાર જેની ગણાયા નથી, તેમ ન રમત-ગમતની દરીફાર પેટે મોટા એક ન પહોંને વિજય આપવાનારી રમત નથી; પરંતુ એ તેા એકે મુદ્દપાન ને નિરત વસ્તુ છે. મેળવવાની તકો આપણે જોઈએ છે. પંખી એમાં ઉચ્ચ-નીચ કે યુવાન-વૃદ્ધના એક વિના સૌ નિકટથી તે દળીખળી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ તે બાપા કે ભવિના એક બુલાવોને આલેશપ્રતીય મિત્રતા રચાવી આપે છે, જગતમાં શરૂ થયે એ ખાસ લાવવા માટેની 'હીય ઓવ નેશનલ' અને 'યુનો' જેવી સંસ્થાઓની કદપના પણ ન હતી ત્યારે દેશલ વિવિધ બાળકોમાં વિવિધ પ્રલભોને તેઓ વચ્ચે એક સામગ્રી કામ કરતી 'યુ. પી. યુ.' (યુનાઇટેડ પોસ્ટલ યુનિયન-વિશ્વદેશલસંઘ) જેવી સંસ્થા રચાઈ હતી; પરંતુ દેશદેશના ટિકિટ સંગ્રહકોના સંપર્કે વડે તે એ યુ. પી. યુ. કરતાં પહેલાં દુનિયાભરમાં મિત્રતાનો એક અદ્દશ સંઘ રચાઈ

ચૂક્યો હતો. આમ, સામાજિક ને ભગતિક બંધુભાવનું શેષક એક જલવાન સાધન (પત્રગિરતાની માફક) આ શૌખ બને છે. આ ઉપરાંત, આ શૌખની શિક્ષણ શક્તિનું મહત્ત્વ તેા અનેક વખત ગણાઈ ચૂક્યું છે. ઈતિહાસ અને ભૂગોળના સામાન્ય જ્ઞાન ઉપરાંત, દેશદેશનાં લોકો, વિખ્યાત દેવળો, કંતિશક્તિ બનાવો, રાજકીય કથાઓ, પ્રભુપ્રભની વિભૂતિઓ, પાક-પેદાશો અને વ્યોમ, વિચિત્ર નિસિદ્ધાંતો આદિનું જ્ઞાન ટિકિટ-સંગ્રહકને તેના જીવને લીધે એટલું સળ અને જળજખરીતે મળી નય છે તેટલું સામાન્ય માણસને નથી હોતું. પ્રવિના અભ્યાસીને તેમાંથી દેશદેશનાં પંખી, પ્રાણી અને વનરપતંગિયો પરિચય મળે છે; અને સિક્કાઓ, ધવાનપ્રદારો તથા રાજચિહ્નોના શૌખીઓને વળતેની વિવિધતા મળી રહે છે. વિશેષમાં ટિકિટના વપરાશને લમતા અભ્યાસી કામગીર ને રાહની બનાવત, છાપવાની પદ્ધતિઓ આદિનું ને જ્ઞાન થાય છે તેથી એ પણ પ્રતીતથાય છે કે ટિકિટોની બનાવટમાં વિજ્ઞાન ને કળાએ કેટલી પ્રગતિ કરી છે. ઉપરાંત આ શૌખથી એ સામાન્ય લોકોય મળે છે તે પણ કીમતી હોય છે. રમવાના અને કલાત્મક રસદંષ્ટિ તેા આ શૌખ શરૂ કરવાની સાચીસાચ કેળવણી ન 'પડે' છે; અને ભારીક અવલોકન, તથા નિવિધતાઓ થાદ રાખવા માટેની તીવ્ર રમણશક્તિ તેા એવાં કેળવણ છે કે, એક નાના બાપા સીખનારા નેટલી કક્ષાએ સુદ્ધિ કેળવાય છે.

એકે આવા નિર્દોષ, જ્ઞાનદાયી શૌખની સાથે પૈસાની વાતને એવળવા નતાં હંધી કક્ષાની વાત કરવા એટલું થાય, પણ એટલું હંધેલું એટલે કે બીજા શૌખ પાછળ રોકેલાં નાણાં એમ તેમાં ન દેશકાળને રસવિત ધર નય છે તેટલું આમાં નથી. એ જરા શરૂથી, ચતુરાઈ અને વિવેકબુદ્ધિથી નિરત ને ચોંટી ટિકિટોની આપણે કરવામાં આવે તેા રોકાવાર રકમનું વજતર મળવા ઉપરાંત કોઈ વાર હીક રકમ ગળી પણ રહે છે. પરંતુ આ હંધવાની સાચીસાચ એ પણ કાલ બની બતાવવી એટલે કે આ શૌખમાં ને ધરશે 'કામળીની ન' લાલચ વેરી તે ધરશે તે 'શૌખ' મળીને 'સહી' બની જવાની. અને એવા સટાચીરનું રવાન ટિકિટસંગ્રહકના શૌખ

સેરારહોવાકિયાની ટિકિટ પર એ દેશનાં પ્રતીકો ને સંતાવિહો ખોનોમાં કોઠીના મૂલ્યનું થે નથી મળત. ટિકિટ-સંગ્રહક શૌખીઓના સામાન્ય રીતે ત્રણ પ્રકાર મળ્યાં: રાજાત કરનાર 'સિખાઈ', મધ્યમ કક્ષાનો 'સંગ્રહક', અને 'નિખ્યાત'. પણ એ જલની વાખ્યા રીતે નય-ત્યાંથી ટિકિટ એકી કરીને પત્રીકાં કે પોખાં ભર ભર કરનારો 'સિખાઈ' નહિ કહી શકાય; તેમ આદ્યનો ભર ભર કરનારો 'સંગ્રહક' નહિ કહેવાય; કે અનુક્રમવેળા રીકો સંગ્રહક અને ધંધાદારી શુભિઓ અભ્યાસીને સરસ વેચાણો કે સારાં-દોરાં કરીને પૈસા કમાતો માણસ 'નિખ્યાત' પણ નહિ કહેવાય. ઈ. ૧૮૪૦માં પટેલવડેલી ટિકિટ છપાઈ ત્યારથી માંડીને તે આજ સુધીમાં દુનિયા આખીમાં ૧,૫૦,૦૦૦ (દાંડ લાખ) ઉપરાંતની ભંતો ટિકિટમાં છપાઈ છે એના એક સામાન્ય મૂલ્યની કહેવાય છે. એમાં એકે દિનપ્રતિ દિન વધારો થતો નય છે, પણ અભીગીના કારણ માટે એ આંટો માન્ય રખાયો છે. તેના ૧૦ ટકા, એટલેકે વંદર હબર નિવિધ 'કિશમની' ટિકિટો નેજા ભેગી કરી હોય તે હલ તેા શરૂ કરનારો સિખાઈ મળ્યા; વંદર હબર અને પચાસ હબર વચ્ચેની સંખ્યાની ભંતો જેની પાસે હોય તે માં પચાસને ૫૦,૦૦૦ ઉપરાંત બને એની પાસે હોય તે માં નિખ્યાત, ધવાન રાખવાના છે કે આ સંખ્યા કુલ 'ટિકિટો' સંખ્યા પછી, 'પણ' ભંતોની સંખ્યા છે કીમતનું તત્ત્વ પણ આમાં ગોણ છે. બી કીમત તો ભંતોની નિવિધતા અને વિશાળતા ધરાવવામાં છે. કોઈની પાસે ૨૦,૦૦૦ ભંતોની ટિકિટો હોય, પણ તેની કીમત માત્ર ૫૦૦ રૂપિયા પણ ન હોય; અને કોઈની પાસે માત્ર ચોખામૂલનાં ચુનંદાં ૨૦૦ નંય હોય, પણ તેની કીમત ૫૦,૦૦૦ રૂપિયા હોય; તેા એ એમાં ખરો સંગ્રહક કોણ? ૨૦,૦૦૦ ભંતવાળો ન ખરો શૌખીન કહેવાય, કેમ તેણે સંગ્રહકની રિપ્તિપૂર્વક ભંતોગત કરીને (કાળજી, ધીરજ અને અવધાન પૂર્વક) એ સંગ્રહ કરેલો હોય છે; જ્યારે પેલો માણસ ખૂરી ૨૦૦ ટિકિટો સંગ્રહક તો સટાચીર છે, કેમકે તેની રિપ્તિ માત્ર ખૂબ કપર અને તેમાંથી કયારે સાચી તકનો પાડી શકાય

તેના ઉપર હોય છે.

પણ સિખાફ ખાસે ટિકિટોની આટલો ગોટી વિવિધતા હોવી જોઈએ એ આંકડો સાંભળીને ગભરાવાની જરૂર નથી. આ શોખમાં જે ખાસ અગત્યની વસ્તુ છે તે તેો કાળજી, ધીરજ અને અમૂલ્ય કેળવણી જ્ઞાન. પાંચ હજાર પુરતકોની ક્રાયબેરી એકી કરનારા કેઈ સામાન્ય યુદ્ધિતા શીખત કરતાં એક બહુશ્રુત અને અભ્યાસી વિદ્વાન જેમ ચડિયાતો છે, તે જ રીતે, બહુ સંખ્યાની વિવિધતા ખરીદી લઈને એકી કરી નાખનારા સંપ્રાદક કરતાં, ધીમેધીમે, અમૂલ્ય કે, આ તરફથી એકી કરીને, અદલાબદલી કરીને અને કાળજીપૂર્વક નીણીપીણીને નાના સંગ્રહથી શરૂઆત કરનાર ખેતીલો સંપ્રાદક ચડિયાતો છે. ટિકિટસંગ્રહ, એ મુખ્યત્વે જ્ઞાનનું સાધન બનવા જોઈએ. તેની પાછળ રસભરી એકાગ્રતા, જાડું અધ્યયન અને નિરીક્ષણ, ખેતપૂર્વકની શોધ અને ચૂંટણીની વિવેકયુદ્ધિ હોવી જોઈએ. સાંત અભ્યાસ અને ધીરજપૂર્વકની સાધના વડે જ માણસ હજારો ભંતોમાં ગર્ભીકરણ સમજી શકે તેમજ કરી શકે. જ્ઞાન અને ડહાપણ કદી નાણાંથી ખરીદી શકાતાં નથી.

સામા ટિકિટ-શોખીને મન 'ટિકિટ' એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે. સાચી તમજાવાળી સંગ્રહકને તો, અમુક પરફોરેશનમાં થોડા ફેર શોધી કાઢવામાં, કે હાપવામાં કેઈ આંખે ન ચડે તેવી બારીક બૂટ શોધી કાઢવામાં જે રસ પડે છે તે શોધા-મોધાનાં સાટાં-ટાટાંમાં નથી પડતો. પોતે જ અવસોહકો નિરીક્ષણે વપાસના અને ભતજહેમતથી, કિસમિકિસમની વિશિષ્ટતાઓ, વિવિધતાઓ અને વિવરતાઓ ભેગી કરી હોય છે તેનું જ તેને ખર્ચ જોરખ અને ખર્ચો દોખાંય હોય છે.

ઑસ્ટ્રિયાની નવી ટિકિટો

ઈસિયાની અસર નીચેના હંમેશીની નવી ટિકિટોને સમૂહ ગણા અંકમાં આપ્યા હોતો. આ અંકને પાછલે પૂઠે ઑસ્ટ્રિયાના પ્રબળ સત્તાકની નવી અઢાર પડેલી ટિકિટોને સમૂહ શાઈ અજીતકુમાર સંધવીના સોભન્ય થી આપીએ છીએ. તેમાં અનુક્રમે પુખ્ત ઠાક, સાંતિ-સંદેશ હવારનું કબજતર, ખરેટી ધર્મનાં દેખો. અને કિલ્લા, માતૃમૃતિ ચેરી, નમસ્કારના એક અને વિષ્ણવત પ્રકારના તથા છેલ્લી હારમાં વિવિધ પ્રતીકો છે. તેના ઉપર ત્યાંના ખાસ ટપાલ-સિકો પણ છે. બીજી હારમાં પહેલી ટિકિટ કાલે ગિલ્ડોફના રમતલમાં કાઢેલા ફરેટેડ હવર સાથેની છે.

ટિકિટ-સંગ્રહના શોખી થતો એક મોટો કાયદો તે નાનાવિધ જ્ઞાનના ક્ષેત્રોનો પરિચય કદી શકાય. તેના માન આજે ખ્યાલ આપવા પુરતો એક સમૂહ આ ઉપર છાપ્યા છે. તેની મધ્યભાગી હારમાં ત્રણ વિષ્ણવત પુસ્તકો છે : (૧) ડેનમાર્કની ટિકિટ ઉપર ત્યાંના જગજગીતો પરીકથાકાર હૅન્સ ઍન્ડર્સન; (૨) ફ્રાંસિજી હોડોશિયાની ટિકિટ ઉપર, આફ્રિકાનો અજરણી સંરચના-સ્થાપક સેસિલ હોઈડ; અને (૩) રશિયાની ટિકિટ ઉપર લેલિન. બીજી હારમાં પચાસખીની વિવિધતાની વાનગી છે : (૧) ન્યૂઝીલેન્ડની ટિકિટ ઉપર 'ક્રોવી' નામનું ભનવરદ; (૨) બેલ્જિયમના કૅમ્બોની ટિકિટ ઉપર આફ્રિકાનું 'જોહાપી' નામક પશુ; ને (૩) ખરેખર ગાદા (અર્થ અમેરિકા) ની ટિકિટ ઉપર 'હવેટગ્રાલ' પંખી. ત્રીજી હારમાં (૧) જર્મનીની ટિકિટ ઉપર ત્યાંના વિષ્ણવત પુરાતન કિલ્લો; (૨) ગ્રીકની ટિકિટ ઉપર સૂર્યદેવ અને (૩) ભપાનની ટિકિટ ઉપર ત્યાંના વિશિષ્ટ સદનાળા વહાણનો પરિચય મળવા ઉપરાંત તે તે દેશોની વિષિઓ પણ જોવા મળે છે. ચોથી હારમાં એરમેઇલની ટિકિટોના નમૂના છે, જેમાં પહેલી ઈથાપીની, બીજી હોલ્ડની અને ત્રીજી જર્મનીની છે, અને એ ત્રણમાં વાડુ-હઠપનનાં વિવિધ પ્રતીકોનાં આવેશનો છે. પહેલીમાં પાંખાળો થોડો અને ત્રીજીમાં પુરેપૂરો મોબાને આવરીને લેડતો જર્મનીનો રાષ્ટ્રપ્રતીક ગઠક છે, જ્યારે ત્રીજી, વિમાનના આવેશનવાળી ટિકિટના અનોખા નિકાલ ધારમાં નિશિષ્ટ ચિત્રરચના કરેલી છે.

એક નેપારી પેટીમાં મળેલ હતું. ધાર કરતાં કરતાં સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, થોડા ફ્રેન્ચ ને પોર્ટુગીસ સાહિત્યના સારકરણો બહુલુત સાહિત્ય-પેટી બન્યો. એ એના એકધારી સાધના ને તપતાબાપી પુસ્તકોનું જ પરીભ્રમણ હતું. જંગમ, રંગિનર, પોલિગ્રેફ રસાયન સાહિત્ય વિષેની કોઈ પુસ્તકો કરવા કે પુસ્તક ગ્રામવા આપનારે કોલેજિયેનાથી માંડીને, મુંબાઈની મેટ્રી લાયબ્રેરીઓના લાયબ્રેરીઓના સુધારીના વિવિધ માણસો એમના આ વિશાળ જ્ઞાનસંપત્તિને લાભ પ્રાપ્તતા.

એવા, આપણને ભત્તપણતર કરનાર બાઈ હરિચન્દ્ર બચગીની-મર બહેનો જન્મ, ૧૯૦૧ની ઈસવી રિંગેરે અમરાવાઈમાં મળેલા. તેઓ બધા સુરત મેલિયાના એકેડમીક ગ્રામના પોતાના આશ્રણ.

પ્રાગમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ મુંબાઈમાં હતું જેટલું થયો બાઈ, હવે અભ્યાસ માટે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીમાં જવાની તેમની પિતાના અવસાનને લીધે પડતી મૂળી. રેશી નેપારી પેટીમાં એમને નોકરી લેવી પડેલી. છતાં અભ્યાસના અનુસારને લીધે એ નોકરી સાથે એક વર્ષ રોન્ડ એ પેપર્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરેલા. ઉપરાંત, હાઈટેક્સના શિક્ષણની સાથેસાથે બંદી દળ પ્રમાણે સંસ્કૃત અને વેદાધ્યયન શીખવાનો પણ પ્રયાન કરેલા.

કુટુંબગેમણને માટે નોકરી અર્થે અભ્યાસ ઠોડી દીધેલા હોવા છતાં વાચનનો તાદ્ય એમને એટલો તીવ્ર હતો કે કાંબ, સમસરણ, સંસ્કૃતિ, દંતિહાસ, કલાવિવેચન વગેરેમાં યુરોપી સાહિત્યનાં પછાં-ખરાં પુસ્તકોથી તેઓ પરિચિત હતા. તેમાં જે રસાય સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ (પુસ્તકને પોલાંડ વિશે) એમને અભ્યાસ એટલો બહોળો હતો, કે એક વખત પોલાંડ વિષે પાતે વચેલા પુસ્તકોની યાદી મુંબાઈમાંના પોલાંડના એકથીને મોકલીને વિશેષ પુસ્તકોનાં નામ મેળવવા માટે તે એમને મળવા ગયા, ત્યારે એ એલથી (ડી. બાનાસિન્ધ્યા) એ કહેલું કે પોલાંડ વિષે મારા કરતાં પણ તમે વધારે પુસ્તકો વાંચ્યો છે. પાછળથી તેમને મુંબાઈમાંના પોલાંડના એકથી ખાતામાં નોકરી મળી, જે, ગયા ગઢાલુદ્ધના એ રૂપ પાલાંડનું કલા બાઈ એકથી ખાતા યંથ થયું ત્યાં સુધી રહેલી. ઉપરાંત તે પોતાના અભ્યાસી ને રસિક મોકલા હતા ને રૂપસુદર કેમલિધાનની પણ એમને દષ્ટિ હતી. સાહિત્ય ને કલાની આવી સુમેળવાળી દષ્ટિ હોવાથી પોલિશ એલથી આત્માથી મુક્ત થયા બાઈ મુંબાઈમાં જીવંત રાણી ને શ્રી મુરલી કાકરની સાથે એ 'નાર્લડ' પ્રકાશનશ્રદ્ધમાં બેઠાયા અને એ સંસ્થાના સારનાં બધાં પ્રકાશનો એમનાં જ વિધાનો છે.

કલા, કવિતા, સાહિત્ય અને સંસ્કાર વિષેની એમની ખૂબ કાઈ અને બી બક્તિ હતી હતી. તદન મધ્યમ આવકમાં સાહે છપન ગણતા એ પોલાંડ એવા માણસને કોઈ કલાપ્રદર્શનમાંથી સવાસો કિપાયું હતું. તેમણે કે કહેલ ખરીદતા એનારા પછીસર અચરજ પામી જતા. એ જ રીતે કોઈ કવિ કે સાહિત્યરસિક મિત્રને, તેના જન્મદિને રૂપાલમાં એક એક કમદાહવાનો મુકયવાન કાંબસેત્રલ કે સાહિત્ય ક્ષેત્ર એમના તરફથી બેટ આવી પડીને તેને આશ્ચર્યપ્રેમ ને આદ્રે જતાવી મૂકતો. કલાગત કેમલિધાનને કમદા મુદ્રણકાર્યના એ આસક પાસે સારો ડાયોફાની ન હોય, પણ સુરેષ-અમેરિકાના કેમલર ગણાતી 'વિગિટિટ એડિશન'ની મોઢી ચોપડીઓના સંગ્રહ રહેતો.

આવી જાણી રસજનિ અને વિશાળ વાચનવાળા બાઈ હરિચન્દ્ર આ જમાનાની છાપણની ભંડોરત પામ્યા નથી; બહર, એક સમિતેનું વ્યવસ્થાનું જીવનું હતું તેમ, આ કૃતના એ *unknown soldier* અણખણ સૈનિક જેવા હતા; અને એમ જ અણખણ રહીને, અચાનક એ મધા ધમકમાં ચાલ્યા ગયા. પણ જેમના જેમના અંતરમાં એમના રવર (મૃત ૧૯૫૦)

સંસ્કારકર્મ અને કૃતાર્થી કુટુંબી હોવાની કૌમર રહી ગઈ. એક હાથાગિતની અને સુગ્રાસને એક કમદા સંસ્કારસેવકની પૈટી ખોલ પડી છે. આ બખનારને એમન રીતે તો, એમના એવા હોવાન ગિત સુગ્રામ્યાની એ એમન ખોલ પડી છે તેના આધાનની કળ વગે ત્યારે ખરી. આને માત્ર આ અણખી એનિસિથી એમના આત્માને શાંતિ દઈથી માત્ર વાળ્યો છે એ.

—બ. સ.

કોડઈકાનલ

પ્રકૃતિએ નવાં છૂટે હાથે પોતાનું માધુર્ય રસાનું છે એવું, હિંદ-બરમાં કદાચ ક્રેષ આખો ધાણવાળો આ દવા ખાવાનું રથળ, મદાસ દેશમાંના મદુસ મિલસમાં, પાલનીની ટેકરીઓના પહાડી પ્રદેશમાં આવેલું છે. નિરિ-નિવાસોમાં રાણી રૂપ ગણના નિવસિમિના હતા-કમદ કરતાં પણ અહીંનાં હવામાન અતિયુક્ત નહાય છે; અને એટલી જ હાથી એની પ્રતિષ્ઠા ત્યાંની વેદશાળાને લીધે છે.

કોડઈકાનલ રોડ રેરાનથી ૫૦ માઈલ દૂર, સમુદ્ર સપાટીથી ૬૫૦૦ ફૂટ જાયે વસેલું આ નાનું ગામ સાતિ અને આરામનું આદર્શ ધાગ છે. પોતર વર્સ તથા વીળળીની માધુનિક સગરો સાથે હનિ-વાળી ટેકરીઓ ને આર્લ્લકાર્ક નિસર્ગદેશથી બહુમતું એ રમણીય ક્રીષ્ણધામ ત્યાંના વિશાળ સરોવરને લીધે વધુ આકર્ષક બને છે.

કોડઈની કુરેતો ઝોરોન રોડ નાગોના ટેકરીઓ અને ખીણમાંથી પસાર થતો ૩૦ માઈલ લાંબો રસ્તો ફરવા જવા માટેનું એક મોઢું આકર્ષણ છે. તેની આજુબાજુની હરિયાળી ને પછીના ધોધો બધી જાણિતા સુલાથી તે તેનું આકર્ષક વાતાવરણ રચી રહે છે.

શરદેથી ત્રણ માઈલ દૂર આ પ્રદેશના સર્વોચ્ચ રથળે ૭૬૮૮ ફૂટની કીચાઈએ સરકારે પાષિત વેદશાળા છે, જેમાં પુસ્તીનું સુંબ-કાચ, દવામાનસાન તથા સમયને લક્ષમાં આકારી આવકોળો અને ખગોળશાસ્ત્રી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. તેમાં પણ મુખ્ય કામ તો સૂર્ય-ચિહ્નનાં લક્ષમાં નિરીક્ષણનું થાય છે.

ટેકરીની આજુબાજુ હોતે રામાનાથના નાગની એ અમેરિકન હિંદુ બાઈએ બંધાવેલું સુલકલવનું મુંદર મંદિર છે. અહીંથી અને શરદેકર પોહિટ પારી પહાડના માળમાંથી કુદે પાલનીની ટેકરી પાનું વિખ્યાત ભજપાઘા (મંદિર) તથા તેનું સરોવર જેલ શ્યાય છે. 'પિતર કોડસ' નામના ૪૦૦ ફૂટની કીચાઈવાળા ત્રણ પ્રખ્યાત સીધાં આવી પણ અહીંના દરદર્શનું મધુર ભવ્યતા કમીરે છે.

સિંહોની વસતિ-અણખતરી

સોરઠનો વનરાજ્ય એ અત્યંત દુનિયતમાં સિંહોની એક વિશિષ્ટ ભતિ ગણાય છે. અને હિંદુશમાં તેની વસતિ કાઠિયાવાડના ઝોરના જંગલમાં જ માત્ર મર્યાદિત છે. ઉપરાંત તેની વસતિ હિન્દપ્રતિહિત પોટી નતી હોવાથી જ ભત્તનું આ મોઢું પ્રાણીધન સાચવવા માટે રાજા સમય પર વડાપ્રધાન જવાહરલાલના ખાસ ફરમાનથી તેના શિકારની બંધી કરવામાં આવી હતી. હવે, તેમાં એક ડગનું આયન વધીને મધા અંધિલની રાખી વારીને સિંહોની વસતિ ગણતરી કરવામાં આવી છે. એ મણ્ડો મુજબ સોરાષ્ટ્રનાં જંગલમાં હાલ રર સિંહો રહે છે, એમાં ૧૦૨ મોઢા અને આલીસ નાના છે.

એમાં ભગવળા ખાતે ૪૫ નીસાવદર ખાતે ૪૪, સાસલ ખાતે ૧૮, ભસધાર પાસે ૨૫, અમરેની પાસે ૨૬ અને મિરાનામાં ૩ સિંહો રહે છે. આ ઉપરાંત ખીલ કુંડરોઓમાં પણ જ્યાં કયલ સિંહો રહેતા હોય એમ જણાય છે. પરંતુ એ એની વિતોર મેળવવી હલ્ત આપવી છે. આ કપરી વસતિગણતરી ને રીતે કરવામાં આવી છે તેની પદ્ધતિ રસાયક છે. રોડ વર્ષના સોપાન બાઈ અને વર્ષ

[illegible]

આંખ આંધીને બહુ દુખની દોષ તેના
કપર જોઈએલાં પાનને સાફ કરી, ધી ઘો-
પડીને ગરમ કરી, દેવે આંખે ચાર ચાર પાંચ-
પાંચ પાનની ઘેરી મૂખી પાટો આંધી દેવા-
થી આંખમાંથી ગરમ પાણી રૂષે ગરમી ગળી
જઈને સવારે આંખ ઘોંપી થઈ જશે.

આચેત ખારીક ગરિલન જેવાં કપડામાં
સજાગતરીતે પિન મરાળખી દોય, તે કાપ-
ડની રાજેના આગમાં ઠાઠન વૂઠ (કે) નો કુમેરો
રાખી, તેમાં મરાળખાથી તેને રૂકે પિન બ્રહ્મ
રહેશે અને કપડું ફાટશે નહિ.

કહેવતોના અર્થ : 'વાધરી માટે બેસ
મારતા' વાધરી (આમકાની નાની ફોની)ને
ખર પદાર્થોને માટે આખી બેસમારી નાખ.
વા નીકળવું જેવું બેવકૂફી બનવું છે, તેવું જ
કેઇ માનવી સમ માટે એટલું મુશ્કેલી પડે-
રવા નીકળવું મૂર્ખાઈબનવું છે, એમ દર્શાવવા
માટે આ સરવૃંદક કહાડીકાળી કહેવત વપ-
રાય છે. તેને યશની પીછ કહેવાય છે. 'આપ
સજાડીને તાપવી કરવી' 'વડ બાંયોને કડી-
પણું કરવું' 'ખીસા માટે બાંત પાટવી' વગેરે.

તમે ક-
હી પછી
સાંભળ-
જો, કે આ
જો જાણ
તે પરતુને
અટકી રહ્યા છે તે સિકા છે! પાસિ-
ફિક મહાસાગરના કૌશલોન કીરસમૂહમાં
ના "પાષ" ટાપુના પતનીએ આપ કામાં-
વાના પવરના સિકા પાવે છે, જેમાં લાકે
બરાબી જે જાણ કીરકીને તે લઈ નથ છે!

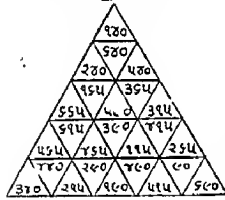
વિજ્ઞાપકોમાં ડેરો મુલક દોવાને કારણે
માણસો અત્યુન્નત ન કરતાં હાથમાં જ
ધૂંધ ઉઠે; ત્યાં, એની ગણતરી નીકળી છે કે,
એક માણસ તેના આખા જીવનમાં હાથમાં
હાથમાં આવી રહેલું દેવતાનું નામ આપી શકે તે

આનીની શીલેતથા પાસણાસાથે કપૂરનો
હઠકા તાખી મૂકવાથી રૂપું આશુ નહિ પડે
જાને વળી બીજા સુનધિત રહેશે.

આખી જીવસૃષ્ટિમાં કદના પરિમાણથી

કરોળિયો સોયી
ઝડપી ને તમકે
સોયી બ્રજવાન
સાખિત થયાં છે.
કરોળિયો પોતા-
ની લેખાઈ કરતાં
સો. ઝલ્લું ઓતર
એસેરુંકેમાદોડી
સાકે છે; ને તમકે
પોતાનાં વચન
કરનાં પાનઝૂલ-
વાન બેચેરી સાકે છે.

એક અદ્ભુત સ્ત્રીજ છે. દુનિયાના તથંગર-
માં તથંગર માણસ પાસે પણ એને ખર્ચી-
દવાના પૈસા નથી. પણ તમે ધારો તો એ
મરત મેળવી શકે. એનું નામ સંતોષ.

१६५० : आ त्रिदोषींनी प्रत्ये व्याख्याने ३५३
 पृष्ठी विध (अथवा ६०) भा. अने श्रीमद अमृतो-
 भां आवृत्ती नाना त्रिदोषीभाषांनी ३६० भा.
 अथवा ६०. ६. भा. अथवा १६५० (६०) भा.
 याच छ. (अथवा ६० भा. अथवा १६५० भा.)
 अथवा ६० भा. अथवा १६५० भा. (अथवा ६० भा.)

अनेकार्थी शब्दः व्यास=जेटवाणी पडतो
सांगो व्यासो; जेटो; व्यासाजी; जेट पक्षी.

दुःखतापवर्गी यह भुधा गर्दोभिवां से
 वरीक्षि जेक रथणे सामासागा थन गयस.
 जे अंदर जतो जेतो, जीने यकार आपने
 जेतो. जेके जीनेने जेतोने सुंदराथी : छु : 'हुं
 जमासोनुं मी जेतो नथी.'

પૂર્ણતાને આરે પહોંચી ગયું છે!

★ ★ ★

નિર્દોષ રમૂજથી

શુજરાતના

ચિત્રસિકેના સુખ પર

મીઠો મલકાર મૂકી

આપનાર

★

સળંગ

વિનાદી

ચિત્રના

/ સર્જનની

પહેલ

કરનાર

શ્રી

સૌરાષ્ટ્ર પ્રોડક્શન્સનું

બીજું હાસ્યપ્રધાન રસચિત્ર

શ્રી લક્ષ્મીચંદ વી. શાહ રજૂ કરે છે

નસીબદાર

નિર્માતા: આર. એમ. મહેતા

પ્રકાશક: કપૂર

દિગ્દર્શક: મગનલાલ દંકર

ગીત

સંગીત: જગદીપ વીરાણી

કથા: દાસુ સાંગાણી

નિર્માણમંત્રી: કાંતિભાઈ જોશી

ભૂમિકા:

○ ઉમાકિરન

○ મનહર દેસાઈ

○ નંદિની રાય

○ અરવિંદ

○ મધુરિકા દિવેચા

○ ભગવાનદાસ

○ કમલેશ ઠાકર

○ બાંકે બિહારી

○ કાંતિલાલ

○ હંસમુખકુમાર

○ લીમળભાઈ

★

શુજરાતનાં સુખ્ય

દેન્દ્રોમાં તુરતમાંજ

રજૂઆત પામશે!

વિગતો માટે

શ્રી. સૌરાષ્ટ્ર પ્રોડક્શન્સ

શ્રી સાઉન્ડ સ્ટુડિયોઝ, દાદર, મુંબઈ ૧૪

સ્વાસ્થ્ય સમ્બન્ધી
શ્રેષ્ઠ માસિક

આરોગ્ય
વાર્ષિક
મૂલ્ય
₹ ૪) મુક્ત

પતા: 'આરોગ્ય' ગોરખપુર

લાંબા સમયથી જે નહોતી મળતી તે
સૌ. હંસા બહેન મહેતા કૃત

વિખ્યાત

બાલવાર્તાવલિ

પાંચમી આવૃત્તિ

જેની ચાર આવૃત્તિઓ ખપી ગઈ

એ જ એની લોકપ્રિયતા બતાવે છે.

વાંચતાં શીખતાં નાનાં બાળકો હોંશે-
હોંશે વાંચે તેવી, મોટાં બીબાંમાં,
આપણી બણીતી શિશુકથાઓ

ચાર રંગીન ચિત્રો તથા ૩૨ રૂપિયા ઉકાવ-
પ્રેર સાદાં ચિત્રો સાથે પાંચ પૃષ્ઠામાં

કિંમત બે રૂપિયા-પોસ્ટેજ છુદ્ડ

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ - અમદાવાદ

વડોદરાની મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીનું તદ્દન નવું પ્રસ્થાન

લલિતકલાઓ અને સંગીતનો અભ્યાસક્રમ

વડોદરાની મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી તરફથી લલિત કલાઓ તેમજ સંગીતના વિષયોના 'ડિગ્રી' તથા 'ડિપ્લોમા' અભ્યાસક્રમો ચોવત્વામાં આવ્યા છે. ડિગ્રી માટેના અભ્યાસોમાં પેઇન્ટિંગ, (ચિત્રકળા), સ્કેલ્પચર (શિલ્પ), એપ્લાઇડ આર્ટ્સ, મ્યુઝિક (સંગીત) અને ડેન્સિંગ (નૃત્ય)ના વિષયો છે. તેમાં દાખલ થવા માટે જોહામાં જોહો લાયકાત મુંગાઇની એમે. એસ. સી. (માધ્યમિક શાળાંત પ્રમાણપત્ર)ની પરીક્ષા પાસ કરેલી હોવી જોઈએ. સત્ર-શી રૂ. ૭૦ તથા વિદ્યાર્થીમંથ અને વૈદ્યશી રૂ. ૧૫ છે. વિદ્યાર્થીઓ તેમજ વિદ્યાર્થીનીઓ બંને માટે જરૂરી હોટેલ્સ (હોમલેસ)ની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. દાખલ થવા છત્તનારાઓએ નીચે સહી કરનાર પાસેથી પ્રવેશપત્રો મંગાવીને બરી મોકલવામાં છે.

ચિત્રકળાના 'ડિપ્લોમા' અભ્યાસક્રમના વર્ગો ૨૦મી જુનથી શરૂ થાય છે; સંગીતના વર્ગો નવેમ્બરના બીજા અઠવાડિયામાં શરૂ થશે. તેમાં જોડાવા છત્તનારાઓએ બરી મોકલવાનાં અરજીપત્રોનાં ફોર્મ, પ્રોસેક્યુટ (સાપનપત્રો) વગેરે માટે નીચેને સરનામે ડીનને અરજી કરવી.

ફોર્મને ૨૦મી જૂન ૧૯૫૦ના રોજ બિધડી જરો.

ડીન • ફેકલ્ટી ઓફ ડાર્મન આર્ટ્સ • યુનિવર્સિટી રોડ • વડોદરા

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌદાષ એનું સેવન કરી શકે છે

માછા રસાયન

રસસિદ્ધર, અબક, કેસર, કરતૂડી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમર્ગામાંથી બનાવેલું
સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧/૨ રતલના પોટના રૂ. ૧.૦૦

૦.૫ " " " રૂ. ૦.૫૦

૧ " " " રૂ. ૦.૨૫

લોખું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબાઈ-૧૪

અંડુ ફા મોર્ટીકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ

કુકાન:
શ્રી મહાજનવાહી
મુંબાઈ-૨

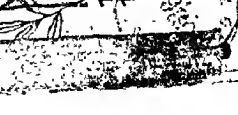
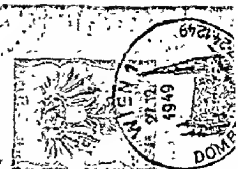
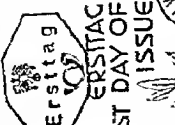
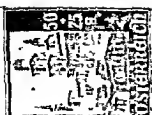
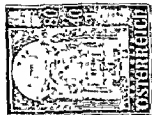
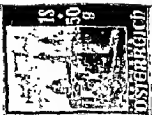

પ્રખ્યાત
પ્રાચીન
ગુજરાતી
શિલ્પ

। પ્રભાસુભાર અને પ્રમાણી દેખાવહનવાણ આ અદ્ભુત મધુર શિલ્પ તે દેવવાદના મંદિરનું જ હશે એમ જ રવાભાવિતરીતે લાગે; પરંતુ કેદને થે ન આવે કે તે સીરાપ્દના ઉક પત્રિમ કિનારાના એક અનણુ રમણના અંદિયેરમાંનું રત્ન છે. પારબંદર રાજ્યના માધવપુર ગામથી એક ગાઈલ લાંબા 'મૂળ માધવપુર' ગામના અસલ ગાધવરાયના મંદિરના અંદિયેરોની છતમાંનું એ શિલ્પ છે. એની દેખાએ ગુજરાતના તળપરા શિલ્પની । ૨૫૪ છે, અને આજના શિલ્પ કરતાં તે વધુ પ્રાચીન અને વધુ સુંદર છે. નીચે નાગ, કપર કૃષ્ણ, ચોમેર નાગમળીયા અને વચ્ચેનાં નાનાં । જલ્પલની પ્રાણીચુદ્રિ, એ બધાંનું સામેજસ્ય કલાકારે વહેતા વળાકાઓની શાભનપ્રયણીમાં અદ્ભુતરીતે સાચ્યું છે. પારબંદરની ભાવ-
હાઈરૂલના નિદાઈ-સેમહરથાનના સૌજન્યથી એ મળ્યું છે તેનું સાત્તાર ઋણુ રવીકારીએ જીએ. ઈ. નીચે હાથેલા આધુનિક મુક્ત શૈલીના તાદરસ આલેખનને બદલે સજ્જી વેળાના સમૂહકાર્યમાં થતા અંગચિન્હાસગાની થતિનું સંમીત ને કત્સાહનો ભાવ જ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન છે.

સાજ્જી
ની. કોસ.
પ્રાપતકર

Ersttag
ERSTTAG
FIRST DAY OF
ISSUE

1842
1891

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા : અનુવાદિત ત્રીજી કલાકર કાન્તુશીલા હોલકારીનું અભિષેક દેખાડો. (જુલો ૪, ૧૯૫૦ ત્રીજી અનુવાદિત)

ત્રીજી

અનુભાઈ રાયલ

સંસ્કૃતિક
વિદ્યાલય રાયલ

જુલાઈ : ૧૯૫૦

પડાડની પુત્રીઓ

ચિત્રકાર: દયાવલ્લભ ચાવડા

ફરી એક વાર આપુનિક “ચાતુર્ય-સેવી”ની કથાનું રજૂ કરાવે છે એ સુચારુ કવિ છે તેમ, એમાં કથાકાર “રમાય”નું આ “પ્રેરણા” ચીનની આપણો નથી, પણ દોડ દરમિયાન જેવા પછાત માનવી આધુનિકતાની પડેલીવાની ને ચિત્તરપોઈ રમ-અધિની જે છાપ તેના મન પર પડી જાય છે તે ન તેના પ્રયત્ન ને સંસ્કાર વચ્ચેના તે કિતારવા અર્થે છે એજ આધુનિકતાની આપેલું જાણ, છાયા-પ્રકાશ કે પરસ્પરિવેશ નિયમે જાણને ને જાણને મૂકે છે;—પરંતુ તેનું ઉત્કલ્પન પણ કરે છે. તેનું સમગ્ર લક્ષ્ય ને જાણના મનોરંજનની છાપ ન હોવાથી પર છોાય છે: દોષ સ્વપ્ન જેવા પછી તેની, કે દિલને કલાવી-માનવ કોઈ દરમિયાન થઈ ગયા પછી તેની આપણા ચિત્ત પર જેવી છાપ અંકિત થાય છે તેવી—વિચિત્રતાની અસ્પષ્ટતાવાળી, પણ રચાઈને જોવાની જાણકારી. **II.** આ ચિત્ર એ પ્રકારનું છે. એમાં ફોલોવી જરીજરી એક રંગમય પડાડી ખીણમાં આવેલી સુપડીના આંગણમાં પુત્રીનું માથું જોળવી માતાનું આરેખન છે. એમાં કુદરત કે માનવ દોષની આપેલું જાણ કે મુશ્કેલીના ઉતારવા કથાકાર ચાલેને નથી, પણ નનદીની બચાક એ પડાડી ખીણમાં રેડીએ, ફોલો, ફોલો, ફોલોની આધુનિકતાની ગયા તેમના એકાંતીય પર પડતાં અસ્પષ્ટતાવાળી પટલુ થઈને ને રંગમયતાનું જે જાણકારું જોઈને જાણને છાપું તેની એવી અસ્પષ્ટતા ન છાપ જોઈને આરેખન દારા ને જે ઉતારી છે (વિશેષ આ અંકમાં અન્યથા જુઓ.)

દાંત કઢાવશો નહિ

દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા
પાથોરીઆ મટાડે છે.

ખેંટાંની ખરાબ વાસ દૂર
કરે છે.

પેટાંમાંથી નીકળતું લોહી
બંધ કરે છે.

જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર
તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સનટોન

તા સાફ કરવા શેજ વાપરો.

ચિત્રો

સીની ચોહો [રિખાંડન] નપાની ક્તાકાર કાત્યુશીકા હોડકાઈ પૂઠું
પહાડની પુત્રીઆ ચિત્રકાર • રયાવશ ચાવડા ત્રિરંગી મુખચિત્ર
આયુષ્યને આરે [રિખાંડન] આલેખેટ ટપુરર. પાછલા પૂકાની એકર
ફેટામાદી હરીશંકરનાં ચિત્રો પાછલા પૂકા કપર

કાવ્યો

વર્ષા રાજેન્દ્ર સાહ ૨૨૬
આકાશી અસવાર બાલમુકુન્દ દવે ૨૨૬
મારાં જીત પિનાદિન દાકાર ૨૨૬
કજલરો પ્રિયકાન્ત મલ્લિયાર ૨૨૬

અરિત્ર

(વિલિપ મ વર્ણવર્ણ) નિરંજન ભગત ૨૨૭
બાંધ મકરિયાં [આપકથા] ચન્દ્રવદન સીમનભાત મહેતા ૨૨૬

વાર્તા

પંદરમી આગરટ વાસુદેવ સદૃ ૨૩૨

લેખો

માતૃવાસન [ચિત્રાસનો-૪] દામુખાઈ શુક્લ ૨૩૦
આકાશપટા [આપકથા રમતો] વાસુદેવ ભટ્ટ ૨૪૦
પોષો દેવરાંસર મોદીસાગ શાવળ ૨૪૪
સુરમો, સેતમસ અને બિરમસ ડૉ. નરસિંહ મૂ. સાહ ૨૪૮

વિભાગો

જીવનધારક કાડ અને નેજા [ચિત્રગોષ્ઠ] ૨૨૫
ફેટામાદી હરીશંકર પરિણામ ૨૪૩
આ એકમાંના ચિત્રોનો પરિચય ૨૪૫-
ટિકિટ-સંગ્રહ [૧૨] ૨૪૬
પ્રસ્થાપ વર્ષ પહેલાં ૨૫૦
પત્રગિત વિભાગ ૨૫૨
માધુકરી [સ્વ. યુકુન્દ મહેરજાલી, સાને યુકુન્દ અને પ્રાંતભારતી;
વૃક્ષારોપણ, બહોરિયાની ટિકિટ, કારિયા] ૨૫૬
સક્રરખોદો [માસમાસનાં પેખી-પદ] ૨૫૬
આ માસ કલિદાસમાં [વ્યક્તિવિશેષ: કવિ કાલિદાસ] ૨૬૧
છેલ્લું પાનું ૨૬૨

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તેઓ, યુદ્ધ અને પ્રકાશક: બુલભાઈ પાપટભાઈ રાવ
મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમરાવાતી
વાપિક (દેક્ષ સાધે) શ. જાણ; પહેલમાં શ. દાસ અથવા સિંગર પુસ્તક નકલ-ખાર આના
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપીનાઈથી રક્ષિત છે

માનવતા અને પ્રકૃતિનો કવિ

વિલિયમ વર્ડ્ઝવર્થ

લેખક : નિરંજન ભગત

કવિ વર્ડ્ઝવર્થ ઓફ છપનમાં
(માર્ગેટ ગ્રિસિસના ચિત્ર પરથી) ↑

જાણીતા દુનિયાના ગ્રન્થકૃતા જનના બેરોમી જવેની જીવનયાત્રા પછી ડૉક્ટરમાં આ સાલ ત્યાંના આ ગદ્યન કવિના મુશ્કેલીઓની સ્વતંત્રરી ઊજવાઈ એવા એક પ્રકારનું આકરિયક કૌશલ્ય પણ છે; સરજી કે કૈશ્ય આનેલિટ જેવા વિદ્વાન વિવેચકની દૃષ્ટિએ, જગતજરન. છેલ્લાં બે દવરન વર્ષના ગદ્યન કવિઓમાં પામ્યું રથાન અચર્યનું અને કોની પછીનું જ-છકું રથાન વર્ડ્ઝવર્થનું આવે છે. પ્રથમ ચાર રથાને દાન, રોડસાગીઅર, મોડિયર અને મિલ્ડન છે. 'માનવી' શબ્દનો સાચો અર્થ શબ્દકોષમાંથી નહિ પણ વર્ડ્ઝવર્થ જેના કવિના કાવ્યકોષમાંથી જ જાણી અને વળી વર્ડ્ઝવર્થની વધુ અરેને એવે પોતાને ગાયક તો પ્રકૃતિને પણ બાળે જ મળ્યો હતો. છપનની કુદરતમાંથી પણ અંતરતાને આનંદ પીનાર અને પાનાર આપના કવિને પ્રગટાવીને તો છપને પોતાનો જ મહિમા પ્રગટ કર્યો છે. ઇંગ્લેન્ડના કોકરમાડ્ય નામે માગડામાં, દી. ૧૭૭૦ના એપ્રિલની છબી તારીએ એક જગીરદારના એજન્ટ ડેન વર્ડ્ઝવર્થને ત્યાં જો જ-ગ્યો. ડેનનાં પાંચ સંતાનેમાંનું બીજું સંતાન તે કવિ વિલિયમ વર્ડ્ઝવર્થ. પરંતુ કવિનાં ચાર બ દબલેનેમાંથી એની નાની બહેન ડોસીથી અને અનુજ જહાન એમ બેનું જ એના છપનમાં ગદ્યરત્ન રથાન રજૂ અને તેમાં 'વિલિયમ' વર્ડ્ઝવર્થને 'કવિ' વર્ડ્ઝવર્થે બતાવનાર એ કાઠ હોય તો તે ડોસી જ. એ કવિના શિશુ હૃદયમાં તો પોતાના

ધક્કે છપ ન ચાલ્યો પણ અદર્શી તેને હોસ-હેડ આપની સાળાએ મળ્યા મૂક્યો, ત્યાં એને કુદો દોર મળતો; એટલે ત્યાં એને પ્રવૃત્તિઓમાં તે ખોલી બેઠા: નદીમાં તરતો, દોડીએ ચલાવતો, બરફ પર ચપસતો, અને શોમેરના પ્રેસમાં ગાણેશ સુધી ભટકીને ગોપ-જીને, એટલે, સરવારે અને અમરતામાં નહિતો એટલે અન-નની એજઆણે સાપતો. આમ, હોસ-હેડના સમાજમાં એ માનર હુલવનો પ્રથમ પરિચય પામ્યો. પોતાના એક કૈષ્ઠ કાવ્ય 'માઈકલ'ની વાર્તાએ એ અર્થ જ મેન ટાઈસન નાગની એક બાઈ (જેના માનમાં એ રહેતો તેનો) પાસેથી સાંભળી, અને કવિના સુકુમાર હૃદયમાં માનવપ્રેમની સોરમ મેદો બીડી, આ કાળમાં એનાં પ્રિય પુરસ્કારમાં અરેબિયન નાઈટ્સ (જે એનું સૌથી વધુ પ્રિય પુસ્તક) તથા ક્વીટન, ક્રિસ્ટોફર અને રિનરેટની નવલકથાઓ, પણ એ સૌથી વધુ પ્રિયર તે કુરતવી કિતાબ જ હતી. હોસ-હેડથી રહેજ જ એટલે મિનિસ્ટ્રલ એક સાયંસણે અરતાચળના રવિચિરેણની રમઝંતરી જ સહને મેળ્યે, હજી તો બેપડનું એનું એનું સ્પિરર આઈ બાંડ્યું હતું.

... There I said
That in whatever region I should close
My mortal life, I would remember you
Fair scenes!

જેણે પ્રકૃતિની અંશુરતાને અંવ્યતાનો નવજન્મ આપ્યો

એવામાં તો આ સુખી અવન પર ફરકે પડયા. ચોદમે વર્ષે તેના પિતા ગુનરી ગયા, અને વારસામાં ગાત્ર લગીનદાર પાસેનું પાંગ હબર પીડનું થેણું મૂકતા ગયા. પણ જમીનદારે તે વૃક્ષવાની ના પાડી. કુટુંબના આ આર્થિક સંભોળોમાં વૃદ્ધવરને ઘણા આઘાત થયા, અને દુનિયાં બહુ પોતા તરફ બેઠકાર છે એવી લાગણીથી તે ફરી ગેચન, વાદીલો અને અરિયર ગનનો બની ગયા.

આમ ને આમ હોસ-દેડની આગરકુલનો અભ્યાસ પૂરો કરી તે આગળ અભ્યાસ માટે કેમ્બ્રિજની સેન્ટ જોન્સ કોલેજમાં ગયા; પરંતુ ત્યાં પણ, ઈ. ૧૮૮૭-૯૦નાં વર્ષ વર્ષના કેમ્બ્રિજના અભ્યાસ-કાળમાં, ઈર અને સ્વપતની કુલેમાં અહોસાત પડ્યો રહેનારો. કવિ એકસવાયો થઈ પડ્યો. અહીં પણ જીવનશૈલિ વિષે તે અરિયર જ રહ્યો, અને ધર્મગીતો ધર્મજીવનમાં પડીને પાદરી થવાના વિચારો સામે મથા-મણ કરતો રહ્યો. પણ ચાંસર, રોન્સર અને મિલ્ટન જેવા કવિઓની રમૂતિથી કેમ્બ્રિજ સમર હતું. એ 'પુરાણ વડીલો'ની પાસે આ નવો-દિલ કવિએ પોતાની કાવ્યદીક્ષા લીધી. પણ સાચી સર્જકતાને સંરપર તે એ વર્ષાન્તે આવતી લાંબી રતબોના કાળમાં જ પાગરો. આવી તથુ રતબો તેણે કેમ્બ્રિજની બહાર ગાળી.

આમ, કેમ્બ્રિજનો ત્રણ વર્ષનો વસવાટ કવિના જીવનમાં નિરલ નહિ તો પણ વિકાસશીલ તો નીવડ્યો જ. અને, અદારથી સહીનાં કાળોનાં સો અપહસણોને અનુસરતો, ને તો જે નવીન કવિતાના ઔરોશી ક્યાંક ક્યાંક મોલિકતા ધારણ કરતો, એના પ્રથમ કાવ્ય-સંગ્રહ 'ધી ઈવનિંગ લોક' આ સમયે પ્રગટ થયો.

૧૮૭૧ના ફેબ્રુઆરીમાં કેમ્બ્રિજનો હપાધિ લઈ લઈ લંડનમાં આવતો વરણો. પણ હજી એ અપતી કાલ પાસેથી પોતાની શી અપેક્ષા છે તેને કરી નિષ્ફળ તેણે ક્યો ન હતો. અંતે ફ્રેન્ચ ભાષા શીખવાના નિમિત્તે તેનો રખડું આત્મા ફ્રાન્સના પ્રવાસે નીકળી પડ્યો, અને ૧૮૭૨ના નવંબરથી ૧૮૭૨ના ડીસેમ્બર સુધીના એ તેર માસના ફ્રાન્સનિવાસથી કવિનું જીવન આમૂલ પરિવર્તન પામ્યું.

આઈઆન્સમાં રહીને ફ્રેન્ચ ભાષાના પાઠ શીખવા નીકળેલો કવિ 'બ્લેવા' (Blois)ના એક ટાંદરનો (પોતાથી આર વર્ષ મોટી) લોકી એનેત પાસે પાસે પ્રેમના પાઠ શીખવા બેસી પડ્યા. આ

કવિ વર્ત્યવ્યે બરણવાળોમાં (બી. આર. હેડમના ટાંપન પરથી) પ્રેમને આવેશ પાળથી ગેટલો તો પ્રણય થઈ પડ્યો કે તે એક ગેરકાનૂની બાળકોના જન્મમાં પરિણમ્યો. આ પ્રેમની ક્યા તેણે પાળથી પોતાના 'લોકાકરે જન્મ નીલિયા' નામે કાવ્યમાં રૂંધી છે. ગેરે આ પ્રસંગનો પ્રુલ્લો એકાર તો તેણે કરી ક્યો નથી. એણે ને એના ચરિત્રકારોએ જે સંરંધે મીન જ સેવેલું. પણ પોતાનાં આપત-જનો-મીન ડાંરોથી ને પાની થેરીથી તેણે આ સલ્લ કરી છુપાવ્યું ન હતું. અનેક વર્ષો પછી પ્રોફેસર હાવેરે આ પ્રસંગનું સંશોધન કર્યું.

૧૮૭૨નો એ કનાલો તેણે એનેતાના આમ (બ્લેવા)માં ગાળ્યો, તે દરમ્યાન એ માનવપ્રેમી કવિ ફેરસાક ફ્રેન્ચ અફસરોના સંસર્ગમાં આંબ્યો. એ સો ફ્રેન્ચ કાવિતાના નિર્દોષી હોવાથી કવિને સદજ રૂઢિવ રસોવાદ વધુ દઢ થયો. પ્રેમ, કટુણા, વ્યાધ, આસા અને બહા જેવા માનવ્ય-પૂર્ણ ભાવોદ્રેકનાં, ફ્રાન્સના રજતા પરનાં દરણોથી એનું હૃદય દ્રવી જ્યું. ફ્રેન્ચ કાવિ પ્રત્યેની એની આ સમાધીન હાદઈની લાગણી, વયમાં પોતાથી પંદર વરસ આગળ એવા મિરાત્ર વ્યાપ સાથેની એની મૈત્રીમાં એણે મૂર્તિમંદ કરી છે, અને પોતાની આત્મકથા જેવા કાંચા કાવ્ય 'ધ પ્રિયુડ'માં એનું એક અંતર રેખાચિત્ર દોર્યું છે. કોલ-તિલ અને ટાંરોથીને બાદ કરતાં વૃદ્ધવર્યોના ઔદિક જીવનમાં એવેની અસર સૌથી પ્રબળ છે. 'હવાર'ના વનપ્રદેશમાં સદાયે સાથે બઠકતા આ એ મિત્રો વચ્ચે રાખેલા આદિ, અંત અને અસ્મિતાની અનેક અર્થાંજો આલ્પી. અને મિત્રોના સમાજકારણમાં આવેા જોડા રસ, નવદેવનજર જેવેથી પીડિત માનવતાનાંથી જન્મ્યો હતો.

વળી, આ જ સમયમાં કવિએ પોતાના કાવ્યોના હાવન-
(નવવાદ ૧૯૫૫) દેવદ

૧૮૭૨માં આ પંથકના મહાનગર ૧૮૭૦ની ડબી એપ્રિલ કવિને જન્મ થયો હતો.

કવિ વર્ણવ્યેની નાની બહેન, અને તેની છ-
વનમત્રની મિત્ર બની રહેશે ડૉરોથી, જેણે
એની છવનમત્રી બનીને ફેર આપી. બાહને
ખાતર છવનમત્ર અવિવાદિત રહેશે ડૉરોથી.
એ પોતાનું છવનમત્રને જ અર્પણ કરી દીધું હતું.
એણે નિર્ણયિત કબજેરી રોજનિમિત્તોથી રવિ-
છવનની પોસ બાગની સામમો મળી રહે છે.

સગરોત્તર પરમપૂર્ણા, ક્વાન્ટીકેટરીઓના પ્રદેસમાં, કોલરિજના મકાનથી મહ-
લેક દૂર આવેલું 'આર્કાઈકસ્ટ્રાન ગૌનર' નામે મકાન, જ્યાં પોતાની બહેન ડૉરોથી
સાથે કવિએ પોતાનો કેટ છવનમત્રી વીતવેલા; જ્યાં દુનિયાના સાહિત્ય-જન્યમાં
પિરવ મેપી (મખરે-સિલરની મૈત્રી જેવી) વર્ણવ્યે ને કોલરિજના મેપી બમી, ને
ફાચી; જ્યાં આથેલી ગવનર કાન્થચર્ચાઓના પરિભ્રમિ જન્યતાનાં કેટ કાન્થોમાં
મજૂનામાત્ર થોડાં કાન્થો વાળે. એ બંનેનો સંયુજન કાન્થસંમદ 'સિલિસ બેલાર્ક' રચાયેલ; જ્યાં કવિના આત્મકથાનક જેવું તેનું મદાન કાન્થ 'ધ પ્રિલ્યુડ' લખાયું.

ની બીજાં લાંબી કૃતિ 'ડિરિગિટર રોચિન્સ'ની રચના કરી, ને બીજે વર્ષે
લેડનમાંથી એનું પ્રકાશન થયું. વિષય અને રસો બંનેની દષ્ટિએ 'ધી
ઇન્નિસ વૉર્ક'થી એમાં કશું જ નવું નથી. આખી વૃત્તિ ચોરસી જ
કૃતિમ છે, અને અત્તાના આગમી રીસોની તથા બેંગેલી અસરો રપ્પ
વર્ણવેલાં છે. એમાં કાલિના ખુદમાં યશોમાન સામનને લગના
વિવેચકોએ તે વિષે એક બાજુ પોતાનો રોષ પ્રગટ કર્યો. ત્યારે, હજી
તો કેમિસજમાં બજુતા કોલરિજ જેવાએ બંધેલ સાહિત્યમાં એક
નવી પ્રતિભા જન્મીને જોડેને પોતાનો પરામ સંતોષ પ્રગટ કર્યો.

ઓક્ટોબરમાં એ દ્વારથી પારીસ ગયા. એક જ મહિના પર
જ્યાં કાલિની અવાનક કતલ થાતી હતી એવી ત્યાંની રોરીઓમાં
ફાલેલે એ મોડો દુઃખી થયો; પણ માનવજાતની યુષ્મિ માટે આની
કતલો કાનસીસ અનિવાર્યતા રહે એણે સ્વીકારી લીધી, અને ડિસે-
મ્બરમાં એણે ફાન્સ છોડ્યું ત્યારે એનું કાલિમુખ મન માટે રજુ હતું:

'Bliss was it is that dawn to be alive.'

હું જીવું: આવીને એણે ફેચ કાલિને પુરસ્કાર 'ઑફર ઓફ ફોર ધ
ફેલો રોયલસીસ' તો લખ્યું, પણ ફિલ્સે ફિલ્સે એ જ કાલિનાં
પરિભ્રમો વિષે એને બમ માંડ્યો ગયો. એ કાલિની મૂળ શ્રેષ્ઠ
રોરીની વિચારસરણીથી બેઠી જ દિશામાં કાલિને પ્રવાદ સરી
રહ્યો હતો. આમ, શ્રેષ્ઠ વર્ણના આ નવજીવિયા કાલિરજાની શ્રદ્ધા
પુરવાની આખી પરદની, કોટલામાં ઇંગ્લેંડમાં કાલિપ્રેરિત એક પુરતક
પ્રકટ થયું; અને થકીમર તે વર્ણવ્યેની આંખ આગળથી આવતા
બંધારતો બોલો દર્શી થયો. એ પુરતક તે વિશિષ્ટ 'ગોડવિનનું
'એકવાચરી ઈન્ટર પોલિટિકલ ફાન્સ.' એ જ વર્ણર, ઇંગ્લેંડમાં એણે
તેની અસર નીચે 'સિલ્ક ઓફ સોરો' નામની પોતાની એક મદ-

રતની કૃતિ શરૂ કરી અને બીજે વર્ષે એ પૂરી કરી. આ કૃતિમાં કવિના
પોતાના હૃદયપલ્કારનો તાલ પળ પુરાયો છે.

ઇંગ્લેંડના ઇપ્ટેમ્બરમાં કોલરિજ સાથેના પ્રથમ પરિચય બાદ
વર્ણવ્યે એ કૃતિ એની આગળને દર્શણથી વાંધો સંભળાવી એના રજીસ-
ટર્ટિલસ (૨) પ્રદેશ એથેલ સાહિત્યનો એક વિરમભરીય હાલિસ
મળાયો છે) કોલરિજ પોતાના પુરતક 'બાયોગ્રાફિયા સિલ્કરિયા'
માં આથેલ્યો છે. કોલરિજને એ કૃતિમાં એ આર્પવાનું ફર્શન થયું તે
પાછળથી એના કાન્થવિચારનાં મૂળ તત્ત્વ રૂપે રખાયું છે.

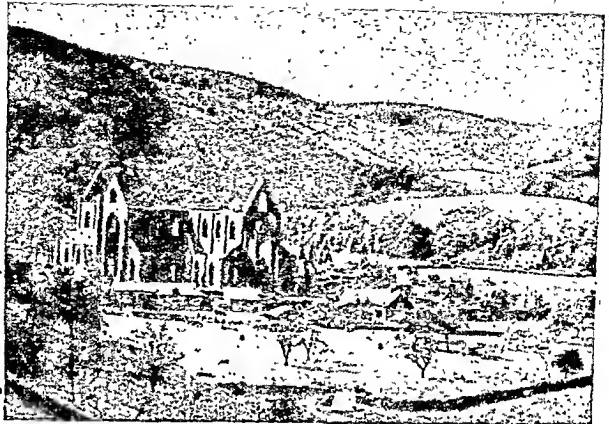
પણ 'સિલ્ક ઓફ સોરો'ની પૂર્ણકૃતિ પછીના કાળ વર્ણવ્યેના
છવનમાં સીધી વધુ રહેરમમ અને કોટકીતો છે. આ કાળમાં જ
એનામાં કોઈ નવા જ વર્ણવ્યેનો જન્મ થયો લાગે છે. કાલિ વિષેની
એ જ અદ્ધા સાંભળેને જુદાં વર્ણવ્યેને રેલ્સકાઠનના ઇંગ્લેંડના નિવાસ
કાળમાં 'ધ બોર્ડરલેન્ડ'ને નાલક રમતો તે દેખાય છે. એ ઇંગ્લેંડનું
આથું જે વર્ષ વર્ણવ્યેના છવનમાં આર્યત મદાવનું છે. એક બાજુ
રસો, ફેચ કાલિ ને ઓડવિન એના છવનમાંથી નિહાય લે છે, અને
બીજાજાણી ડૉરોથી ને કોલરિજનો પ્રવેશ થાય છે:

'O welcome Messenger! O welcome friend!

A captive greets thee—'

આવા સમયે વડે, પોતાના છવનમાં આમુખ પરિવર્તન આજુવાર
આ બે અતિવિચિત્રો કવિએ હૃદયસત્કાર કર્યો છે. રેલ્સકાઠનમાં
કવિએ ડૉરોથીની ઘણામાં આ દિશા છવનનો આરંભ કર્યો. ફાન્સે
વર્ણવ્યેને મેલડા પ્રેમથી નવાન્યો દત્તો: બંનેનાં આને કાલિના. એ
બંનેની જગ્યા ને આ બે બન્ધીઓએ-ડૉરોથી અને કોલરિજ-
ન લીધી હોત તો આ સાંભી પડેલા કવિ ફરીને પાછો આથે જ

જગતના એક
એક કાવ્યનું
પ્રભવસ્થાન
રિન્ટર્ન ઝાળી-
નાં ખંડિયેરા

વાઈની ખીણમાં, રંગભૂમિ નિર્મલરસની વચ્ચે આવેલા રિન્ટર્ન દેવળના ખંડિયેરા: તેની મુલાકાત પછી વર્ણવર્થ લખેલું કાવ્ય (વાઈન્સ રિન્ટર્ન એન્ગલ ટિન્ટર્ન ઝાળી) નમતભરનાં કવન કાવ્યો પૈકી ગણાય છે. એમાં એણે કુદરતમાંની પોતાની શ્રદ્ધા, અને 'માનવતાના મ્હાનિકાર્યો પ્રશંસા સંભીત'ભરી રીયતિ પ્રત્યેની દુઃખદર્શી વ્યવહાર કરી છે. વર્ણવર્થ પોતે એ કાવ્યવિષે લખે છે કે 'તે વાતાવરણ નીચે એ રચાયું એના રમરણ જેટલું ગંધુર રમરણ આરા મેઠું કાવ્યના વાતાવરણનું મને લાગ્યું નથી. ગ્યારી બહેન ડૉક્ટરી સાથે ચારપાંચ દિવસ ભગ્યા આદિ રિન્ટર્ન ઇંગ્લીને તારત મેં તે રાત્રે કર્યું, અને સાર્વિ મિરેટલમાં પ્રવેશ કરી વખતે તે પૂરું હતું. એની એક પણ પંક્તિમાં ફેરફાર નહોતો થયો, કે હું મિરેટલ પહોંચ્યો ત્યાં સુધી એની એક પણ પંક્તિ મેં કાગળ પર માંડી પણ ન હતી.'

બીજા થયો હોત. આ પરિસ્થિતિમાંથી કવિને ઉગારી લેવા માટે ગાત્ર કવિ પોતે જ નહિ પણ આપું થે નમત ડૉક્ટરી ને કાલરિન્ટર્ન ઝાળી રહેશે. પોતાની એ જીવનદાની પ્રત્યેની લાગભૂમી કવિ નીચેના પંક્તિઓમાં વ્યક્ત કરે છે:

She gave me eyes, she gave me ears,
And humble cares, and delicate fears,
A heart, the fountain of sweet tears,
And love, and thought, and joy.

૧૮૯૭ના ત્રીજા માસના એક દિવસે, ઉપર કહેલા નાટક 'ધ ઓર્ડરસ'નું વર્ણવર્થે ન્યારે કાલરિન્ટર્ન આગળ વાચન કર્યું, એ દિવસ એણે જ સાહિત્યના સહભાગ્યને રિવસ હતો. એ વાચનને પરિણામે એ બે વચ્ચે ને મેત્રી નમી તે અચ્છ-સિદ્ધરની મેત્રીના અપવાદ સિવાય દુનિયાના સાહિત્યજગતમાં અતિ વિરલ છે. (એ કાલરિન્ટર્નની પરિચયરેખા આ અંકમાં 'આ માસની વ્યક્તિવિશેષ' તરીકે આવી છે.)

દરેક કાલરિન્ટર્ન નિકટનો સદવાસ સાધવાને વર્ણવર્થ અને ડૉક્ટરી કાલરિન્ટર્ન નેધર ટોટોને'ના નિવાસ સ્થાનથી ગાત્ર ત્રણ માઈલ દૂર આલ્ફોલ્કસ્ટનમાં રહેવા આવ્યાં. બંનેના ઘરની વચ્ચેના માર્ગ પર રોજ ને રોજ ને કાવ્યચર્ચા આવી એના મુદેની દૈનિકદાસ પણ

નીચે: આર્થોરસન ઇંગ્લીના આદિ કવિ માસમીઅરમાં ને 'ડબ કૉલેજ'માં ૧૮૯૯થી ૧૯૦૮ સુધી રહ્યા તેમના કવિને અભ્યાસભંડ. આ રાત્રાબ્દી કલસ વખતે એ જ મહાનમાં લોર્ડ વિલરિને મંગલ આપણ ફેલ્ડ ને આજના કવિઓએ કવિનાં કાવ્યો વાંચી સંસ્મરણલેવાં. કવિ આ મહાન ઇંગ્લીને ૧૯૪૬ માં રાઈલ રહેવા થયા ત્યાં સુધીમાં અર્ધી તેની ધન્યીખરી એક કૃતિઓ રચાઈ ચૂકી હતી.

કોનરના સરોવર પ્રદેશમાં આવેલા આસમાનીયર સરોવર અને આસમાનીયર માંગલુ મુરર નાનકડું વૃક્ષ

માલિકને 'આયોઆદિયા શિટરાવિયા'માં આકેષ્યો છે. એ અર્થમાંનું પરિણામ તે બંને કવિઓનો ભેટિયો કાવ્યસંમલ 'સિરિકલ બેલાદ્ક' અને વર્ડ્ઝવર્થનું કોલરિકે શ્રુતવેશા અબલપૂર્વ કાવ્ય 'ધ રેફલેક્સ'નું કથાતર 'ધ પ્રેફેચ'.

'સિરિકલ બેલાદ્ક'માં વર્ડ્ઝવર્થે સામાન્યને અસામાન્ય રૂપે અને કોલરિકે અસામાન્યને સામાન્ય રૂપે નિરૂપ્યું. આ સંમલમાં, વર્ડ્ઝવર્થના નવનિર્મિત કોલરિકે કાવ્ય 'શાઈન્સ રિટન બેનબલ ટ્રિન્કલ બેનબી' અને કોલરિકના પશુ કોષા ને કાવ્યો, 'કોનરથન્ટ મેરીનાર' અને 'ક્રિટાબેજ'ને સ્થાન મળ્યું છે. 'લાઈન્સ...'માં વર્ડ્ઝવર્થે ને સુપ્રાનિતા સાધી છે તે બીજે કથાવ ભેરા મળી નથી. આ કાવ્ય ૧૭૯૮ના નવનની તેરમી તારીખે રોડાથી નીકળેલા વર્ડ્ઝવર્થે પાછા ફરતાં સહસ્ર રફ્ટી આગ્યું હતું. કવિનું સર્વોચ્ચ કૌતુક એમાં અગમી બેઠકું છે. 'સિરિકલ બેલાદ્ક'નું ૧૭૯૮માં રાકવર્ત પ્રકાશન થયું, ને પાછળથી વિવેચનના દલિલાસમાં પ્રખ્યાત થઈ પડેલા તેનો 'પ્રવેશ' એ વર્ષ પછી પ્રગટી એની બીજી આદિતિમાં કમેરાયો. અને આ સંમલે એક દેશની અંબેજી કવિતાનો પ્રવાહ પલટાવી દીધો.

એ ૪૨ વર્ષે આ નિપુણી ને નર્મનીનો પ્રવાસ આદર્યો, નર્મી વર્ડ્ઝવર્થે પોતાના પ્રખ્યાત 'લ્યુસી કાનો' લખ્યાં.

જેમ્સ આવીને વર્ડ્ઝવર્થે જીતરના સરોવરપ્રદેશમાં આવેલા માગ આસમાનીયરમાં વાસ કર્યો. વર્ડ્ઝવર્થે ન્યારે પહેલાં આલેક્સાન્ડરનાં

← કાળી બાનુ : રાઈલ સરોવરને કાંઈ રાઈલ માકન્ટના આમકાનમાં કવિનો રોષ છવનકાળ નીત્યો. ને ૧૨૨૭ના, ૧૮૪૩માં સંધ્યા મરણ પડી એને રામ કવિપદ મળ્યું (૬૪૨) એવના

રહેવા અર્થે ૧૮૩૨ હતી; પણ હવે બન્યું. હવે કોલરિકને હતી. એટલે એ વર્ડ્ઝવર્થના આસમાનીયરથી નારમાઈલ ફર વિકમાં ચાલી આવ્યો. આદી વર્ષે આમળ નજીવેલા પોતાનો ખ્યાત 'પ્રવેશ' લખ્યો, જેનો પછી કોલરિકે, ગિતને અને બંનેને સાચવી લે એનો કનર ૭ આદિયા શિટરાવિયામાં લખ્યો.

આસમાનીયર-વાસના ૫ દાશમાં વર્ડ્ઝવર્થે 'માઈકલ', લ્યુસી અને ઇન્ડિપેન્ડન્સ તથા રેફલેક્સ વગેરે કવિતા રાખી. ૭૫૨ અંશ આર્નોલ્ડ મોટી પડ હતો તે 'માઈકલ'માંની - ૨ -

lifted up a single stone

તથા 'રેફલેક્સ' અને ઇન્ડિપેન્ડન્સ'માંની

'And the whole body of the Man did seem

Like one whom I had met within a dream.'

આ યોગિઓમાં વર્ડ્ઝવર્થનો માનવપ્રેમ, અને 'ધ રેફલેક્સ' એમાં બીજાં અનેક 'ક્રુમ્મકાવ્યો'માં વર્ડ્ઝવર્થે પ્રકૃતિપ્રેમ નીતરી રહ્યો છે. આમ, વર્ડ્ઝવર્થે ન્યારે રોડરોન પોતાની મેલતાથી આનંદો નતો હતો ત્યારે કોલરિક આકીજના મેનમાં પુશતો નતે હતો. આમના વિખ્યાત અંગે ન કવિ અને વિવેચક તથા ને પુરસ્કાર મેળવનાર દી. કોસ. કવિપદે એને ક્રમમાં ક્રમ બધાં છે તે કાવ્ય 'ડિન્કરના' ન્યારે ૧૮૦૨ના એપ્રિલમાં કોલરિક બેઠા યોરથી વર્ડ્ઝવર્થે પોતાનો એકનો એક મિત્ર ગુમાવના.

તે ૧૮૦૩ના કીનાથના વર્ડ્ઝવર્થના રેકોર્ડેન્ડના પ્રથમ ૫ પ્રારંભકાળમાં કોલરિક સાથે જ હતો. કાવ્યકેતે નર્મનીના નેટલે ન આ રેકોર્ડેન્ડનો પ્રવાસ પણ વર્ડ્ઝવર્થેને કવિતાથી નીકળ આ પ્રવાસમાં એણે 'રેફલેક્સ રેકોર્ડેન્ડ' ને 'ધ સીલોરી રીપર' ને

ખ્યાત કાવ્યો રચ્યાં.

(અનુ. ૫૨૭૩૫૨)

નળબી બાનુ → કવિ વર્ડ્ઝવર્થે : ૩૫૧૨૨૫૫૫૫

પણ હોય ને? સમજું હતું તો બેઠાં સાંધે નીકળવા નેનું જ નથી.”
 ‘હૈ...’ નિતુભાઈ ઘરત બંદી થઈ ગયા ને મિ. સાહ સાથે
 ‘આવલે’નો શિફારા પતાવી તરત સીધા આર કુશાભના નાકા
 બપડયા. તેમને પહેલો તો ગુસ્સો ચડ્યો એવા લોકો પર, કે જેઓ
 પોતાનાં બેઠાંને સમગ્રી રાત્રી નેવી રાક્ષા નથી થસવતા. પોતાનાં
 બેઠાંને કોઈ કાંઈ હેરાન કરી નહય છતાં નેજા તેને ૧૨૫૫૫ સામનો
 ન કરી શકે, અને લાલ આંખ પહુ ન કરી શકે, એવા લોકો પરણતા
 હશે શું કામ? થળી તેમને બંધા પહુ થયું કે અત્તી ગિરદી થી દોષ
 ત્યાં અને ત્યારે બેઠાંઓ આપનાં હશે શું કામ? પહુ આપનાં પંદરેથી
 બેઠાંને લેવા સુધે લોકો પોતાને આનંદ બચાવ કરવા કેમ ન
 નીકળે? પહુ ત્યારે આ સીમાની છેડતી થાય એનું શું? આપણે
 આનંદ થયું તે શું આપણી આવી હાથકરતાને પ્રતી રૂપવા માટે?

‘ઓ...’ સાલા બંધી લોકો! આરના રવાન્યદિને ન
 રોસે એવા આ શબ્દો એકાએક નિતુભાઈને સંભળાયા, અને તેનાથી
 થે વધારે અરોહના વર્તનને તેણે નહોર કર્યા. એ નહોરાતે નિતુ-
 ભાઈને વિચાર-પ્રવાહ અટકાવે, અને તરત તેમના વિચાર-પ્રસાદે
 આચારનું રૂપ પકડ્યું. પહેરણના મળવામાં હાથ નાખી તેમનાં
 હાથજીમાંથી એક ટાંકણી તેમણે ચોપી લાડી.

હજી આ કામ પૂરું નહોતું પરંતુ ત્યા તો સામેથી ધરમે આવતા
 માનવપ્રવાહમાં કોઈ મિત્રને બચાવ આપતા હસતા માણસો,
 ‘...બીજાના હાથ પકડી, ‘હૈ...’ કરતા, સામેનાં અને આનુ-
 બાંધના લોકોને અચડતા અને તેમની ઉપર પડતા, બળસળ દોડમે
 આવતા હતા. નિતુભાઈએ તેમની સામે નજર ધાંધી અને એ મેળું
 નેહું તેમની પામે આનુષ્ય કે તરત જ, પોતાનાં બાંધ ખસે આગળ
 કરી તેમાંના એક માણસની છાતીમાં એવા તો નેરથી મોઝી દીધો
 કે થેણે પૂર પડી જાય, અને આર નહિ હથેણી અનુસવ થવાથી
 પોતાને સામે ધક્કો ગાતારા સામે તેણે નેહું, અને ત્યાં નિતુભાઈ-
 ને સીનો ભેટા જ તે સમજી ગયા કે આવી છાતીમાં આગળ
 વધવામાં જ ગાદ છે! મેળામાં ચાલુ બંધાણ પડવાથી એ આખી
 ટાળથી જરા અવકાશને જીભી રહેવા જતી હતી, ત્યાં તો થેલા ધક્કા
 ખાનારના સુચક શબ્દો તેમને કાને પડ્યા: ‘ચાલો, બે ચાલો,
 જલદી હિફાના મેરાને બંધો’

પહુ એ ટાળી તો પૂરી પસાર પહુ નહોતી થઈ, ત્યાં તો માનવ
 સામરનું એક બીજું મેળું નિતુભાઈ પર ધરપુ. આ ટાળીના આ-
 રનાના મેળાંથી એ રાખી નીકળતા નિતુભાઈએ સાંભળ્યા હયા
 તેની સામે તેના સાથીદારોએ ને પશુતાભયાં હુઝારો કાઢ્યા, તેણે
 નિતુભાઈના દિમાગને બગાડી મૂક્યું, અને તેના પરિણામે જેવા
 આચરનાના પડખામાં એક એવી તો હોયતી મોટી થેડી કે તેનો
 હડસેસો તેની છગ દ્વારા ગઢાર નીકળી પડ્યો! સરેવલી ઝરેલી
 એ ઝળને તેના મોઝા ન બંદીવાન કરવા નિતુભાઈએ પોતાને હાથ
 કુપાડ્યો, પહુ ટાળી અને તેનો આચરના થેતી ગયા. ભેડે તેઓ
 બધા ભેગા થઈને આ એકલાને પહોંચી વળે તેમ તો હતા જ. પહુ
 આત્યે તેમનું હાથ બીજું ન હતા. એટલે ‘અરે, એઈ મિરતર! જલ
 ને સીધા મતા હો તો. પાછળથી ધક્કો આપે છે એમાં અને શું
 કરીએ?’ એમ બોલતા, નિતુભાઈને અચવાની નક આપ્યા પિના
 થાતે જ ખસી ગયા.

તે સાથે જ નિતુભાઈને પહુ પોતાની બૂલ સમજાવ. જવાપ
 પ્રશ્ને બિનજ શુભાવે તે બાહુ હારે. એ રૂઝ તેમને ગાંઠ નહું
 તો નહોતું જ, પહુ લાગણીના પ્રવાહમાં તે બેચાઈ અંધ હતું.

તરત જ તે રેવરથ થઈ ગયા.
 ‘ઓ માડી! હાથ, હાથ! આ મવાત...’
 ‘...બાળથી અવાજ આવતો હતો તે બાળ નિતુભાઈ ક્યાં,
 બેનું તો નીસેક વરસની એક છોકરી ત્રણેક ઝુંડાઓની વચ્ચે
 ફસાઈ પડેલી હતી. આનુબાહ એવી તો ગિરદી હતી કે ત્યાં તરત
 પહોંચતું કુશરેક હતું. અને પેલા ઝુંડાઓ આ વડનો લાલ લઈ રહ્યા
 હતા. બહુલાગણીને ‘સિંધ સામાન’ના ‘સરકારી’ લોકો પહુ ત્યા
 હતા; પહુ તેઓ જેમ બને તેમ ફર પસવાના ન પ્રયાન કરતા
 હતા! અને એ કારણે સરકારે રસ નહિ ધરાવતા છતાં એ દરદરેક
 પુરા થતા કેલાક લોકો ઝુંડાઓની ચોમરે જીભા રટી આનંદના
 હુઝારો બીજાસરીતે દેખાવતા હતા. તેમના આ આવરણને વોંધી
 થેણી જીભને પાસે કેવી રીતે પહોંચાઈ એ સવાલ હતો.

પહુ એ સાલ પહેલેથી જ નિતુભાઈની આંખ આગળ હતો.
 તેમણે હવે પેલી ટાંકણી લાડી. અને ‘બાળ પસો, બાળ ખસો’ના
 અવાજથી એ કામ ન થઈ શકતે તે કામ એ એક દુન્યા ગિરોંધ હા-
 ચારે કરી આપ્યું. ટાંકણીના રમણ જેને થતો તે આઠો સિરકાર કરી
 પાછળ ભેગા ફરતો; પહુ એ પાછળ ફરતો તેથી જ નિતુભાઈ માટે
 આગળ જવાના રસ્તા થઈ જતા. પરિણામે થોડાક જ વખતમાં તેણે
 પેલા ઝુંડાઓ પાસે પહોંચી ગયા. પહુ બેઠાના ઝુંડાઓ ને વર્તન
 ચલાવી રહ્યા હતા તે નેહું જલે તેનું નહોતું.

નિતુભાઈએ તેમની પાસે પહોંચતાં જ પાછળથી કામા હાથ-
 માંનું નાનકું રૂક એક ઝુંડાના પડખામાં ભેરવી દબાવ્યું, અને
 બીજી તરફ, એની સામેલા, જમણા હાથથી બીનું ઝુંડાના પડખા-
 ખામાં એક મુકો લગાવ્યો. બંનેએ પાછળ મે ફેરવ્યું અને સીધા જ
 નિતુભાઈ પેલાં બેઠાની પાસે પહોંચી ગયા. સામેની બાળ હજી
 એક ત્રીજે પહુ હતી. શું થઈ રહ્યું છે તેની તેને અજર નહોતી. પહુ
 લોખંડી પડખરે એવી એક ચીજ તેની છાતીમાં હથેણી પહોંચાડ્યા.
 સરેલી તો હવે ત્રણે બધાને પહોંચી ગયા હતા, અને એ હાથમાં
 છવતોભજતો અંધ તેમની અને તેમના શિશારની વચ્ચે જીભો દેતા.

સામનો થતાં સલામતી શીખવી એ ઝુંડાઓ—અને ખાસ કરીને
 મુનેચારોની આસપાસ છે. પેલા ત્રણ બધાએ નેહું કે બે દિશાએ
 સતાવ્યો એ પોતાને ગાંઠે સજાવત નથી. થોડેથે વધારે આનુભાસો-
 ની નેચારી હોવા છતાં નિતુભાઈને તે રસ્તો ન પડી. અને તે સાંકે
 જ થઈ; કારણકે પોતે જેને બચાવવા આવ્યા હતા તે બેઠાને તેમની
 હેરાનગતિ દર્શાવતા જ. સામનો કરવાની અસમર્થતા તથા માન-
 સિક આપાનને લીધે બેઠાને બની ગયાં હતાં.

પહુ નિતુભાઈને તેની કાંઈ મૂંઝવણ નહોતી. તેમણે ચોંટાંકે
 એ બેઠાને પોતાના અપમાને આપણે આપ્યા. ચારે બાજુએ પહોંચી
 તથા તોફાને ચડેલા આ માનવ સામરમાંથી રસ્તો કેવી રીતે કાઢવો
 એ બીનઅનુભવીની તદિ સમસ્યા. તેમણે પાસેમાં પાસેના ફર-
 પાચ તરફ ગારે કરવા માંડ્યો. તેમનું સસાજ શરીર, તેમની રક્તોર
 મુખમુકા અને સાથે એક બેઠાને બેઠાને, એ દરેક તેમને માંડે અમા-
 માં હડપ તથા સરજતલ આપી. નેમતેમ કરી, કૂટપાચ પર પહોંચી,
 છેક મકાન પાસે તો તે પહોંચી ગયા. પહુ હવે શું?

નિતુભાઈએ નજર દોડાવી. બે કુકાને મુશ્કેને નીહું જ મકાન
 એક ચોગાનું હતું. નિતુભાઈએ તરફ જણાવ્યા. થાતે તો કંઈકાપુરે
 લતામાં આવેથી પાચિનિયર હાઈકરલમાં શિશક હતા. પરંતુ
 સામામાં પહુ તેમના એક મિત્ર મિ. અદેલા સિશક હતા એ તેમના
 ખ્યાલમાં હતું. સામાનું કહેલું અંદરથી બંધ હતું નિતુભાઈને પચીને

બધા પાછી, પણ કોઈએ ઉપાદયું નહિ. ત્યાં સળા પાછો જીવે પણ
કેલોંક ઓ-પુરુષો મેળા થયાં દત્તા તેમણે વળુ બધો પાછી. થોડી વારે
કહેવાની રોમાંચની ઉપાદત્તાં એક બેળે સવાલ ક્યો: "કોન દે તી?"

'રજાનાં પાંચો!' જિતુભાઈએ લગભગ દુઃખનાં કીડીની વાત કરી.
બેળુ જરા અચકાઈને બેઠી રહી, અને બલ્કે વિસાગળ્પમાં પડી.
સાથે જ તેણે કહ્યું: 'તુમ કોન દો—કમ્પાસમાં તો કાંઈ નહિ છે.'

'કમ્પાસમાં કોઈ નહિ હોવા મુંઝે માલુમ છે મગર રહેજો, મગદેતા
સાંબળી બળન બેદોરા દો અંદરે કસો જરા હથેર રજની થોડી
જલસી દરવાજા ખોલ દો.' શિ. મદેતાનું નામ વાપરવા આંતર જ
જિતુભાઈએ પેલાં બેભાન બંદેનને તેમનાં બંદેન બનાવી કીધાં દત્તાં.

બેળે, જરા આનાકાની સાથે અને પૂરી અગિયાર છતાં, કહેલું
ખોલ્યું. એ દરમ્યાન આલુનાનુનાં સ્ત્રીપુરુષોને કહેતી જિતુભાઈએ
કહ્યું: 'આલુનામાં કોઈને પ્રાયશ્નિક સારવારનું કામ આવશે કે?'

એક બાઈ પોતાની સાથે પોતાના પત્ની તથા બંદેનને લઈને
ડાબા દબા. એમાંથી બંદેને કહ્યું: 'હું સાચા-જ બલ્કે મું.'

'તો મને જરા મદદ કરજો?' પેલાં બંદેન તથા તેમના બાઈ-
બાળી પણ જિતુભાઈ સાથે સાળામાં આવ્યાં.

સાળાના મકાનમાં વધે નાનુંસરખું બુકનું મેકાન હતું તેની
ચોમેરે વધી દત્તા દરેક વર્ષની આગળ એક સમજે દાંડી મોકલો દત્તા.
જિતુભાઈએ પોમે રહીને પેલાં બેભાન બંદેનને આરતી પર
સુવારમાં, નેનવાં આપનાર બંદેનને પછડ્યું, 'બંદેન, તમજે નામ શું?'

'મુશીશી.'

'હૈ. તો મુશીશી બંદેન, તમે આ બંદેનને જરા સુ હિયા આજો-
કાવશે ને?'

'મને દા, હા; જરા ફાવશે.' દેતાંકહેતાંમાં જ મુશીશી બંદેને
પોતાનાં કપડાં બચકિત કરી પેલાં બેભાન બંદેનોનાં દવાકો લીધો.
જિતુભાઈ બંને મુશીશી બંદેનના બાઈ તરફ વળ્યા: 'તમારું
નામ શું, બાઈ?'

'દરિદ્રાદા.'

'તો તમે, દરિદ્રાદાદાદા, અહીં કોઠારોને? હું જરા રહીકાન
કરીને આવું મું.'

અને જ્યાંબની રાદ મેલા વિના જ જિતુભાઈ ગ્રમકયા.
સાળામાં રહીકાન દત્તા તે એ બલ્કા દત્તા.

બેભાન બંદેને અહીં કાવતાં સુધીમાં જિતુભાઈએ થપ્પા વિચાર
કરી નાખ્યા દત્તા. પોતે એક બંદેનને બગાડી મેલકાનો કાઈ અર્પે
નહેતો. બીજાં કેટલીક બંદેનોની એવા જ દરા થતી હશે તે
તેમના ખ્યાલમાં હતું.

ચોલે, કીધી પહેલો તેમણે વરામની પોમે પોતાના એક
આજીબીતાને રહીકાન ક્યો: 'દરદા! કોમ્પાસ...એ તો હું જિતેન્દ્ર.

...દા. તમે કોમ્પાસ, ખાલુ કે જાલ, સારું થયું...દા. મમ
તો હવેને કેમ, પહેલું તો કા, કે અસંવત્સર હોતો માર દોષ તો
તરતેલોલ...શું નીચે જઈ...આરો! તો એમને દુષ્ટ બોલવા.'

ભાગ સરખ થઈ જઈ જિતુભાઈના મેં પર કોનેલની કેમ: એક
આજી. રહીકાન પર થોડી વાર સાંકિત રવા પાછી કરી થત રત થત:
'દરદા! કોમ્પાસ અસંવત્સર... એ તો હું જિતેન્દ્ર. હું અગરે થાર
કુપાણના નામ પાછો નમરને દારકરમાથી કોમ્પાસ હું દા કે જ
હું મું...આને અહીંના રંગમો પર ખૂલ જિતેની થત છે. અને
તેમાં કેલોંક બનિજનીય પત્ની પડુ પેશ છે...તું જો તો કીક.
પડુ સ્ત્રીચિતને દેકાન કલાવા લવાર પડુ લની રવા છે... દમ કી

આપેલી લાકીમનો દુપયોગ કરવા માડ્યા છે બેલે જ હું
હું ને, કે તમારી મદદની જરા છે... આપણી રોજીના કોટલા પદા
દાય લાગે તેટલા બધાંતેવાર થઈને જ આવે... આસ કરીને આપણા
બટ... જે મારા જર કોઈ લાગી એ તો સારું... બધા જલસી
આવે... ખુદ તેમણે આવો હો પાછી માટે રહી ચિતા રહેશે... આને
તો તમારે જ સંભાળવો પડશે દા. બીજાઈને પણ ફોન કરું.
બનવું બપુ કરું મું...દા, ચાલો ત્યાં, આની પહેલો.'

જરાવંતમાં મળ્યા, અને ખુદ તેમણે જ આવી પહેલિયા દત્તા
તેથી જિતુભાઈ પુરા થવા; કારણકે છેક નાનપણથી જ અસંવત્સરમાં,
કેમુઆલ પુરાણીની વ્યવહારોમાંના લાકીમ પોતેવા દત્તા અને
આવા બધા પ્રસંગોએ તેમણી એ લાકીમ ખૂબ સારતત બીવડી.
જિતુભાઈ કાંઈ પહેલેથી મોની લાકીમ પાચવા નહોતા. રાજન મરગા
અદ વર્ષે પહેલા એક વાર દુલ્લડ થઈ મયું દત્તા. તે પછી અસંવત્સરમાં
બીકમાં ને બીલ બપાયા કાર્યકરોને બેઠા મોની કેલકા લાકીમ
કેન્ડો, તાદર કેપર, માર હમાં દત્તા વાનાવજણની મરમીને લામે
જિતુભાઈ આવા એક કેપરમાં બેસાડેલા, ને ત્યાં અસંવત્સરમાં તમા
બીલ બપાયા મર્વકેના દાય નીચે લાકીમ લીધી. એથી મનને જે
અનેક લાભ થયા તેમાં એક એ પણ દત્તા કે તેમના રવાજા અને
કરીમાં પર કરી બેસી 'વાલિવાસાદી'એ રત લેવા માંડી દત્તા.

જસંવત્સરમાં આમે રહીકાન પર વાવચિત થતી જિતુભાઈને
સાંકિતવર મેલાવેલીમાં બીક દત્તા ફોન કર્યો. પણ તમારાર મરકા
કે તેમાં તો બદાર નીકળે થત છે અને દત્તા કેમ મરકા રતે તે
કરી સમજ છતાં એ બાનુધી બીલ જે મિત્રો આવી રહે મેમ જે
તેમને અહીં મેલાવવા મેંની મરવામાં બીલ એક મિત્રને પહેલો-
માડ્યા જિતુભાઈએ વગરવા કરી.

લાઇર કેપરના બીલ પણ એ માર કાર્યકરોને જિતુભાઈને
કેન કરી મેલા, અને જે કે મરવા તેમને માર કુપાણના નામે આવી
સાળામાં પોતાને લાગ્યા બપુ રહી.

તે વતીથી જિતુભાઈએ મારેક મેલો વતના પાંદોસ વાળું રહી-
કાન મેલો, અને મારેક રવા દરિદ્રાદાને વડુ દરિદ્રાદાને લી,
પેલોસ પાંદોસ સાર માર કુપાણના નામે આઈ પહેલો લેવનન

ગુડાગોલા પગપર પાતાના બૂટ એવી તો સચોટ રીતે મૂકતા અને
જી, ખખા ને કાણીના કપપોત એવી તો નિમજ રીતે કરતા કે...

કરવાની જરૂર જણાવી. ઇન્તેષ કરે પશુ સારી રીતે વાત કરી અને
જણાવું કે પોતે તે અંગે જરૂરી વિધિ પતાવી આવી પહેંચે છે.

આ ફરિયાદના સાળાનો પગી આવી પહેંચ્યા હતા અને જિતુ-
ભાઈની સામે ઊભો રહી "સા'બ, 'સા'બ" કહી તેમનું ધ્યાન એકતો
હતો. તે કું કહેવા માગે છે તે જિતુભાઈ સમજી ગયા હતા અને
તેથી તેને જાણવાની તક આપવાને બલે પોતે જ સાધું પૂછ્યું:
'તુમારે હેડમારદર સા'બ કે કયર પર ટેલીફોન કય થા નહિ ?'

'નહિ, સા'બ, હેડમારદર સા'બ કે કયર પર તે નહિ કય, લેકિન
બાહુ ને હાકલર સા'બ કા મગાન પર કય. ચોર નો લોગ હેડમારદર
સા'બ કા ટેલીફોન પર છુવાતે કય.'

'તો હાકલર સા'બ કા નંબર કયા કય — વાલુમ કય ?'

'ફોનો સા'બ, તો બાહુ પર સળ નંબર લેખે કય; કેસ ને
હાકલર રોગપરકાદ વિચારસ કા નામ પર દેખીએ.'

જિતુભાઈએ એ નંબર રોધી હેડમારદરને સંપર્ક સાધ્યા.
તેમને પરિચિતિની મંજૂરી તથા તેમની શાળાના મકાનની અ-
ગત્ય સમાવવી અને થોડા કલાક માટે તેમની શાળાના મેદાન તથા
બેચાર ચોરડાનો કપચોટ કરવા દેવાની માગણી કરી. હેડમારદરે
સરખાતામાં તે જરા ડાન્ટા કરી, પણ પછી તે એક કબજા થયા અને
પછીને ફોન ફોર્સ જરૂરી સંચના આપી.

ટેલીફોનનું કામ પતાવી જિતુભાઈ એટલે અન્ય, પેલાં મેજાન
બેસેલાં બેઠેન હવે ભાનમાં આવી ગયાં હતાં અને સુરક્ષાબંધન-
ના જણાયા પ્રમાણે તેમને ખાસ સારવારની જરૂર નહોતી પડી.
પગી એ પણ બહુવા મળ્યું કે પેલા બંધનનું નામ તારાબેન હતું.
તેઓ પોતાના પતિની સાથે ફોરની મેજા નીકળ્યાં હતાં, પણ આ
લુતોમાં આવતાં જ દેરાકાં તોફાની લોકોએ મક્કામકી કરી તેમને
હાથે પાકી લીધાં હતાં અને તે પછી તે એકઠાં પડતાં...

પણ પછીની બધી વાત તો જિતુભાઈ બહુવા લખતા હતા.

હવે જિતુભાઈએ ફરીથી બહાર જવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેમને

થયું કે તેમના બૂટ આવી ગયા હોત તો સાકં હવે. હુલ્લટ પછીના
નાહટ હોય પળેતે તેમણે તથા તાલીમ પામેલા બીજા યુવા મિત્રોએ
ખાસ અંદર આવી દોઢા-પૂટ કરાવ્યા હતા. જેને તમિષે લેવાની
નાજ તથા લેવા મનબૂત બીજા જડાયા હતા. બહારની સમજાવિર-
તીમાં અને તેમણે ખાસ કરીને ગુંડાઓ સાથે કામ લેવામાં તે કેટલા
કપચોટો થઈ પડે છે તે જિતુભાઈ અનુભવથી જાણતા હતા. ખન
ખેર! અત્યારે તો એ જટ વિના પણ ગિરદીમાં ધસવાનું જ નહોતું.

જિતુભાઈ બહાર આવ્યા. મેયું તો ગિરદી જવામાં પણ ન
આવે એટલી બધી વધી પડી હતી. આવી ગિરદીમાં બીનું કોઈ નહિ
તો મુંઝવણ હતી મેજાન બનવાના કિસ્સા પણ સંખ્યાબંધ બનવાના-
જિતુભાઈને લાગ્યું કે પ્રાથમિક સારવાર અંગે પાંચ બેઠાબેઠા કરવાની
જરૂર છે. તેઓ તરત જ ટેલીફોન કરવા પાછા ફર્યા. ત્યાં તો અજ ન
સંભળાયો: 'જિતુભાઈ!'

પાછા ફરીને મેયું તો બાહુ અને રજની આવી પહેંચ્યા હતા.
એ બેને એકઠા જ ભેડાં જિતુભાઈની પુછાઈ મળ્યાં: 'કેમ, એકલા જ ન-
બીજા બધા કયાં છે ?'

'અમે તો તમારા બૂટ આપવા આવ્યા છીએ.'

'અરે, વાહ! સરસ! વાહ, બીની જ રાહ લેતો હતો, કાવ',
બાહુએ થેલીમાંથી બૂટ કાઢ્યા. તે પહેરતાં જિતુભાઈએ કહ્યું: 'બાહુ,
બને, અંદર શાળાની આગિસ પાસે ટેલીફોન છે ત્યાંથી સંદર્ભ નહોતું
અગમ્યુલનસ કોસે સીએસને ટેલીફોન કર ને કહે કે તેઓ મેક સાજા
પાર હુકી અહીં ગયા છે અહીંની પરિચિત બેચારબેઠા સમભવને.'

'રજની' બાહુએ કહ્યું, 'તું ટેલીફોન કરવા ના. એટલામાં મારે
જિતુભાઈને જસવંતભાઈને સંદેશો કહેવાને છે તે કું પતાવું.'

'વાર' કહી રજની લેપડાયો.

'તમારો ટેલીફોન આવ્યો કે તરત જ જસવંતભાઈએ મને તમારે
પેર મોકલ્યો અને કહ્યું કે મારે રજનીને સાથે લેવા જવું અને તમારો
બૂટ હાથે તમને પહેંચાડવા. હવે અહીંની બેચરવાનું કામ જાન્યેન
સાંપી આપણે જો જણાએ બહાર મદદ કરવા જવાનું છે. જસવંતભાઈ
અને બીજા બધા તો સીધા જ બહાર પોતાનું કામ શરૂ કરી દેશે.'

થોડીવારે રજની આવ્યો: 'કેમ, પરી મળ્યું' જિતુભાઈએ તેને પૂછ્યું.

'હા, તેમણે જણાવ્યું કે એક અંગમ્યુલનસ તથા ડે. બરવાના
કામ થી સારવાર આપનારી એક કુદરી મોકલકી બીજી.'

'વાર, તો જો, તું દબે અહીં દોઢાજો. તું પણ સારવારનું કામ
ભણે છે, ને પેલાં સુરક્ષાબેન પણ ભણે છે, અંદરે તમે બંને સારવાર
અંગેની અર્દની બેચરવા કરતો. અને રજવાનામાં સોસાયટી બાહુથી
કે બીજા કપચોટી આપણા કોઈ મિત્રો આવે તો તેમને કહેવું કે
બહાર તો ફોર્સમાં સાથે કામ કરવું પડી કહી છુટે, અને જેમને સારવારની
અથવા આઘવની જરૂર હોય તેમને અહીં મોકલી આપે—અરે, હરિ-
પ્રસાદભાઈ, તુઓ, આ માર્ક રજની મારા ગિત છે. તમે તથા
સુરક્ષાબેન એ કહે તે પ્રમાણે કોમને મદદ કરતો. તમારે જરા,
આજનો ફોર્સમાં કામ કરવું પડશે, ને કોટેસુધી પોતાઈ પડશે.
જેઓ અહીં સારવાર માટે કે આશ્રય માટે આવે, તેમને બહારની
ગિરદી અને તોફાન શાંત ન થાય ત્યાં સુધી જવા ન દેશો. ચાકો,
તમારે અમે જઈએ છીએ, બાહુ, વાવ,' અને બાહુને સાથે લઈ
જિતુભાઈ બહારની ગિરદીમાં ગુમ થઈ ગયા.

દરમિયાન, બીજા બાહુથી જસવંતભાઈની કુદરીએ પણ કામ શરૂ
કરી દીધું હતું. જિતુભાઈને ફોન મળતાં વેત તેમણે બાહુને રવાના
કર્યો. પછી એકઠામાં ફરતા બેચાર કપાશેને (અગ્ર ૫૦ ૨૫૫૧)

નો આપો સરેલમ ગાળી આપો. રત્નને રોડના ડાહજોએ એક ડીંગ કાઢેલી, તે એપાંચે અકારાડિયાં રહેલા અને પછી બધું એકાદઈ ગએલું, તેનો, શરવાતથી હેંસમાં આંખો સામાન હવે પછારે ફૂપાતો હતો. એને આપણે ધીમે રહીને રોકરમદાસનને સગવળી-પડાવી તરફ અવરો. આખી સાંજ કાઠઈ પાસે એલિંગ કરાવી હતું ફરકા મારતો. પણ બટ મોડાં બને અને નાનાં, આખરે એકલા પડતાં એલિંગનો મહાવરો શરૂ થયો. પણ એ તરફની નાપુ-છને અગર પડી ત્યારે મારા પર બધું ખીલ્યા.

એકવાર લેંસનમાં મારી સાથે અમારા એક દુરના મારણના હીકરા પડોદરે આવ્યા હતા. સૂરતમાં અને એક ન મહેલમાં રહીએ અને એક ન ધેરબુમાં બેઠીએ. નિશાળ છુટી, પણ દેસતી સારી. એનું નામ નવનીત મહેતા, બહુ ખેંડીશ, નિવશિત અને કાવકાશથી વાણનારો. રોજનું યાદગરબળ બનાવે અને ચીવટથી એનું પાલન કરે. એમના બાને પડોદરામાં સારી એળખાણ, અને એમના મામા જમાનાદાસ મહેતા ત્યાં મોટા અધિકારી અને સેવ-સાધક વર્ગના સભ્ય, નુસિયાત્યાના મોટા ભાગ.

નવનીત મહેતા આજ દોરત તો બહેર, પણ મને જોના પર યોડ બહુ થઈ. એક તો અદેખાઈ. એનો નંજર સારો રહેતો. ડાહમસર નથી, ડાહમસર રમે અને ડાહમસર વાંચે. ડાહમસર જીવે અને કંઈકસર ઢોઢે. જમનેસર ખાય અને માપસર મેચે. કાવકાશના પાર નહિ અને આખી દુનિયાનો લણે એને ન માથે કાર. અધૂરામાં પૂરું મામાજ વાજનાર મને એનો કાબજો અપે: "તે, કેવો દોસિયાકે છે; કેવું લેસન છે છે" અને જેમજેમ મારી સાથે એની સરખામણી થાય અને મને જવારી પાડવામાં આવે, તેમતેમ મને નવનીત પર બહુ કાંઈ થશે. તે બધી મેં મનમાં રાખી મૂકેલી. એટલે એકમલ પડોદરે મારે ત્યાં આવ્યા કે આપણે ખીંચ્યા. એકમે રિવસ તો હતું સીધા આશ્વિ, પણ પછીથી એલિંગનું એમ, બું એટલે રમું અને એકેથી ફરવા ભડકે કે કારખાતામાં ભડકે, અને નવનીતરાય એકાએક ચોપડી વાંચે; મારા 'મોટાભાઈ' (એકેએક વાપુછ) આખળ એકીને કાવકાશથી કાઢીકાઢી વાતો કરે. વિનય-વિવેક બરાબર ભજવે, પણ ભણે મારાથી શું થે હજારમાં વીસત્રીસ વરસે મોટા હોય એમ વર્તે, અને મને યોડ થતો.

ત્રણવાર રિવસ મારું અટકાવણું આપ્યું, પણ પછી તો મારું વર્તન બહુ ન જાણ્યું થઈ ગયું. ધરમા દોરત મોલાવી, મહેમાન તરીકે રાખી, એની સામે નાહકનો અસહકાર! એવામાં કંઈક થયું ને આપણી વાત બાપુછને ભળી, અને એ એકધવા: 'મોલાલવ એને.'

નવનીત સાથે મેં વડું છે કે નહિ?

આપણે હોનર થયા. 'નવનીત સાથે એનવડું છે કે નહિ?' આપણે મમતે વાકયા. બે કલાકની મોટીક મળી. બે કલાક પછી પણ આપણે મુકમલ હતા: 'મરે એની સાથે નહિ મોલાલવ હોય' તો નહિ મોડું, બસ. રૂચિવારનો રિવસ હતો. બપોરમાં મેં મામા સુધી વિસાં આશ્વિ. અને પછી બાપુછ દરોરાવાળા દાદા એને ધરમાં બે બહાર, કાઠઈ! ખુલ પોટા પાડ્યા. માર્યા નહિ, પણ મારી પતરાની રૂંદ લઈ બહાર કાઢી દીધી અને મને પણ બહાર કાઢ્યો. નવનીત તો આ બધું જોવા કરે. મારો દોરત ઘડ મારી તરફેળમાં પણ ન આવે, અને મને એવી તો વોડ મરે! મળુ ન્યારે બારણાં દેવાઈ અવાં અને બાપુછને બધાને દુકમ કરી દોસે કે કોઈએ મારી સાથે મોલાલવ નહિ. ત્યારે આપણું હાલું મગલી ગયાં. કે' કાલમાં કપડાં જેમજેમ ફેંક્યા મોડની, ધીમે રહી દૂધને ધસડી, આપણે એમનીની સાથે મોટા ફેરેલની નીચે બસ્યા, અને કોઈ ન જુલો એમ જુલમાં દૂક કેપર માણું મૂચી લેવાની અપાળ બહાર કાંધ્યા ત્યારે તો રડતો હતો, પણ પછી ફેરેલ નીચે રડવાનું બંધ કરી એકલા એકલા બળમાં ફરું એમ બળવાની રેવ મને હીક નેની હતી, બળદેવે મળી અને નવનીતને દેવાય તેટલી મળેા દેતો મળેા. અને એમાં ને એમાં મેંની મળેા.

સમય અડીચણ કલાકે કંઈક યેવાડથી બચી મળે ને એનું તો દૂર બારણા પાસે ખાસતું એક નાનું ટેકું ન્યા થયું છે. મારા બાપુછ કાઠઈને બેપડો લે છે: 'કારખાતામાં ભેડું?—આ રસ્તે નેનરોડ-કાકાને ત્યાં, કારખાતો રેતો પર...'

'એવે રોક, એમ કાંપરે રસ્તે તો નહીં નેક્યાં. એટલે આપે નયે નઈ. ફિગિન પરેય નઈ.'

એટલામાં એકભઈ આવ્યા. તે થે સતાનના સમાચાર લાંબા હતા: 'મેં તો દોડ મેડીને આપે મોર મારેા રસ્તો ભેડું કાઢ્યો, પણ મોઢ ના મરે. મોટો દરેડસનથી ફિગિનવાસીએ પચુ ના હતો.'

બાપુછ રડતા નહોતા, પણ તરફ કાબજ મયા હોય એવા ડાબીશ પડીને ઊભા હતા. અને એ પાંચસાત આપણીની રોખીમાં એક ખુલે મારી બા તો દરડક આંસુએ રડતી હતી. કલાકેક કેપરથી આ રોખ-મોખ ચાલતી હોય એવું જણાયું. મને થયું ખરું કે બનદાર નીકળે તો બધું પતી ન્ય. પણ દિગત ન થાલી. કાલાકાકાને મોલાલવા મોક-લેલા, પણ કણે વચત થઈ અધી હતો અને એના ન આવવાની બધા સહ મેલા હતા. મારા બાપુછનો એ ઉવરનો: 'આશનો તાર હતો, એમ એમની સપીરાણથી લામતું હતું.'

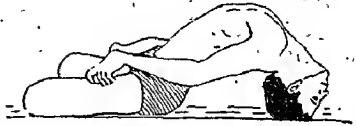

એટલામાં કાલાકાકાને દૂરથી આવતા મેં નીચે પડપડવા જોયા. એ ન કુલેકે મોલિયું, હાથમાં અન્યત્ર હાકલી અને હસમુકે ગો. બળમાં નરા છપ આવતો હોય એમ લાગ્યું. બાપુછને આખી રોખમોળની કપની કહી સંભળાવી; પણ કાલાકાકાએ વચ્ચે ન કહ્યું, 'એ કાળોનો દેઈ પેડી જાયથી નય એમ હું બનદાર નહીં. તમે

ચોગાસનો

આપણાં શરીર, ગન અને માનવનું જીવન, જીવન
એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામ પદ્ધતિ

૪-મર્યાસન

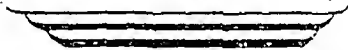

તમે માણસોને હાથપગ દલાવ્યા વગર પાણીમાં ચિત્રિતની
ચિત્રિતી સુધી પહોંચી રહેલાં જોયાં છે ? જેમ માછલું પાણીમાં પહોંચી રહે
તેમ આપણા માણસો પણ પહોંચી રહી રહે છે. જે આસન કરવાથી એવી
રીતે પહોંચી રહી શકાય છે તેને મર્યાસન કહે છે. મર્યાસન એટલે માછલું.
જમીન ઉપર એ આસન કરવાથી અત્યંતી સ્વચ્છ નીચી થવાય છે.

પહેલાં આસન ઉપર બેસીને પદાસન કરો. પદાસન ન આવ-
ડવું હોય તો લુઓઃ પહેલાં અને પગ લાંબા કરો. પછી જમણે પગ
વાળીને ડાબી બંધ ઉપર, અને ડાબી પગ વાળીને જમણી બંધ ઉપર
મૂકો. હવે બંને પગની એકબીજાને પેટની નીચેના ભાગ ઉપર મોઢવો.

આ પ્રમાણે પદાસન થાય, એટલે પાચાણુ ઉપર એ પદાસન
પાચે જ રહે જાય. એકા દલા ત્યારે એવી રીતે બંધની નીચેના
ભાગ જમીનને અડકતા હતા તે જ પ્રમાણે સુતા પછી પણ તે ભાગ
અડકતા રહેવા જોઈએ શરૂઆતમાં એમાં મુશ્કેલી જણાશે, પણ

દામુઆધ શુકલ

એને ખાસ ધ્યાન દેવું જોઈએ. આ સામેની જગ્યામાં ૧૯૦૭માં કોલેસ
બસાએલી ત્યારે સિલક મહારાજ અને સર ફિરિશ્તાદ મહેતા
બહુ અગ્રેયો. એ વખતે મહારાજેથી બંગાળી બાપુ અર્ચિવ થાય પણ
અર્ચિવ આપેલા અને ત્યારે ફિરિશ્તાદના એક દાખા બાપુને બતાવ્યા.
આર્ચિવ બાપુ પર એવું જ કંઈ ધ્યાન હતું, તે કહે છે કે અર્ચિવે
કોલેસમણી છઠ્ઠી આ જગ્યા જમીન પર આવેલા, અને પાછળથી
નદી તરીકે સામે પાસ જમીન નારીશ, તે પણ એમનો પત્નો જ
નહિ. એ બાપુ અર્ચિવ થાય એટલે શું ? શક્તિશાળી માણસ !

સિલક મહારાજ, બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજ, અર્ચિવ થાય,
ચિત્તિચંદ્ર પાસ ને સાલા લગ્નપતરાયનાં નામે મામાજીની આવી
રસમરી નાતોમાં સાંભળેલાં અને એ ઉપરથી બીજા દિવસે કલાશ-
માં મગરજ અઢાળી બીજાની સામે જ એ બધાને બિરદાવેલા.

એ જ પ્રમાણે તાપી નદીને માટે પૂત પાસે આવેલા કિલ્લો જતા-
વતાં મામાજીએ કહેલું, 'ચિવાલએ ત્રણ વાર સુરત લોકેલું. તેમાં
એક વાર તો આ કિલ્લા પરથી થોડી કુશલેથી,' એ કિલ્લાની તારીફ
એમ સાંભળેલી. પછી કુશલની વાતો પણ સાંભળેલી. અને પછી
એક દિવસ એકબીજાની ડાબી પછાળાવેલી : '૧૬૧ રમાં એમને અર્ચી
દાખલ થયા, અને આ કોડી નાખેલી. અને, ત્યારે તો, બાપુ-મામાજી
ધનવી વાર કહેતા. 'ત્યારે તો, એ લોકોને વેપાર કરવા આવેલા; તે
આપણું મહાનગર જ્યે ત્યારે તેમાં રેશમી અંગાડિયું પહેલી અને
દાખામાં ગજારા વર્ષ જમવા પણ આવતાં. એ તો હવે સરકારે યદ્યેબંધ,
અને આપણે કિલ્લા કોમની નીચક કરતા થઈ. અર્ચ. આજ સુધય
દારેજોની, નવાગોની નવામીની, જળવાની, અને પછી રાષ્ટ્રીના

ધારોધીએ એ પ્રમાણે સુધી શકારો.

હવે કયાન વળતા હો તેવી રીતે પીઠના આગળે વાળો. આમ
કરવામાં હાથનો ટેકો લેવો હોય તો લઘુ રાખો. કયાળની ઉપરનો
માથાનો ભાગ જમીનને અડકે એટલું માથું વાળવું અને બરફાના ભાગ-
નો બળકે બંધોબર લાવવો. હવે બંને હાથથી બંને પગના એકેક
પકડો, એટલે મર્યાસન થઈ ગયું. (આમ એકલા પકડવાને બદલે
હાથને માથાની પાછળ પણ રાખી શકાય.) આ આસન વખતેમાં
વધારે ૧૫ થી ૩૦ મિનિટ રાખવાનું હોય છે, એટલે શરૂઆતમાં તો
થોડી સેકેન્ડ જ તેમ રાખવું.

પછી આસન છોડતી વખતે પહેલું માથું સીધું કરવું અને પછી
પીઠ, ત્યાર બાદ બેઠા થઈને પદાસન કરાવવું.

આ આસનથી મગામાંની શ્રેણીઓ પેટના રનાયુઓ અને બીજા
અવયવો અનુપ્રત થાય છે.

રાખની ને એવી અનેક વાતો મામાજી કહેતા. 'એ તો આજે તમે હવે
'રસ ભૂષ' કરતા નીકળી પડ્યા છો! પણ અર્ચી એના ટાંચિયા કરતાં
તો નવ ને પાણી આપી થયાં દલાં. તારીયા ટાપી, સિલક મહારાજ
અને સધાછાપ આયકપાડે એ પણ સાથે હોય ને, તો એમને પદવા
છકા બરામાં ઉગેલી નાંબે.'

કોમેટર એટલે કંઈક નથી જાણે. અને એકાગિરવથી બિતરો.
હોદો ધણવતાર વહાણોને અગલદાર. અથવા વેપારી વહાણોને
દાર્દી જતા હોય તે તેને વેપારે આવનારા સફાર વહાણોને
અગલદાર. આવે અર્થ એકેક ડિસ્કનેરીમાં આપેલો છે.

રસતામાં એમને આપ્યા એવી સાથે થોડાપણ એકેક રાખે
પણ રાખલ થઈ ગયા. એમાં કોમેટર તો એક અટક થઈ પડી. એ
અટકવાનું (સુરતમાં કે સુરત વહાર) એક જ કુટુંબ મારી જાણ્યો.
એ દેસાઈ વેપારમાં રહે. તાપીકિનારે કિલ્લો; કિલ્લાનું મેદાન ઝોલ
કે સરકારી હાઈકુલ આવે; એની પછી એક સીધી રમ્પો ગાંધી
નય; એ રસ્તે નવા આવતાં નેત જ ડચ કોડીનું મદાન આવે; અને
એની પાછળ સંતાઈ રહેલી દેસાઈ વેપા. ત્યાં સુનીકાર ડાકિન-
દાસ કોમેટર રહેતા.

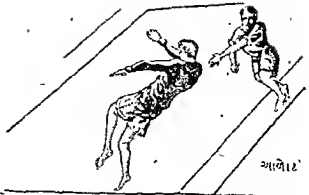
વરકિસદોરે કે એના વંશજોએ વેપારી વહાણો દાર્દિવાં કે
લડાઈના બારકડો તરવેલા એની મને અબર નથી, પણ બંદરનું કે
વહાણપટનું કંઈક કામ જરૂર થઈ હોતું જોઈએ. એમના ધરથી નદીને
રસ્તો નજી મિનિટો; એટલે કુટુંબમાં કાંઈને કંઈ 'એવો' સંભળે તો
હોવા જ જોઈએ. પણ સુનીકાર કોમેટર તો બસ રમ્પ-રહેક
જનાવતા, થોડાનું પર સીવરતા, ને મોટે ભાગે (અનુ ૦ ૫૦ રરકે)

શરીરના આંત્રુ જે આંત્રુને ઊભા રાખતી, ચપળતાની
પરાકાષ્ઠા સમી રમત.

આટાપાટા

સા

પોતાનું આંત્રુ શરીર અહર દબામાં કણબી,
પાછળના ઓઠમાં પોતાના પગ એવી રીતે નાખે
કે શરીરના કોઈ ભાગ કરતાં તે તેમાં પહેલા પડે.

લેખક-વાસુદેવ ભટ્ટ

તે સગંદર કા ચાન્દ : શી રેવનચુદિ !

સામે સાત સાત સમુદ્ર અને એ સાતે સમુદ્રને સાચવનારા સાત
સાત સમુદ્ર-રક્ષક પડયા હોય, એ જો બધાને મદદાત કરીને 'સાત સગં-
દર કા ચાન્દ' નું ગિરુદ મેળવવાનું હોય, એવી પ્રેરક રવન-ચુદિ જેવી
આરાપાટાની રમત છે. પણ એ સાત સમુદ્ર રક્ષકને મદદાત કરવા
એ કોઈ જેવીતેવી કિમત નથી.

સાત નદિ પણ નવ જાણ તમારા રસને દોષીને બેસા હોય; એ
દરેકને યાચ આપી, તેમના સપાટાથી બચી, તેમની આરપાર નીકળી
જાણીને પછી એ જ પ્રમાણે ફરી પાછા આવવું; એ યદ્દ આટાપાટાની
રમત, આપ ત્રણ પાક્યમાં સમેટાઈ જઈ સાતી લાગતી આ રમતને
જોના રમનારો ને રમાડનારાઓએ એવી તે બ્યવરિયત ને નિયમ-
બાંધ કરી છે કે રમનાર-જેનાર બંનેનાં હોડી ગરમ થઈ જાય.

૨૩ ફૂટ ને ૬૫ હાંબી, તમા ૧૩ ૬૫ પહેાળી, એવી નવ પાટી એ
એકબીજાની પાછળ દસ દસ ફૂટના અંતરે દોરવામાં આવે. પહેલી
પાટી 'કપાલપાટી' કહેવાય; છેલ્લી 'લગ્નપાટી.' કપાલપાટી અને
લગ્નપાટીના બંને બાજુના ઊંડાને લેકડી એક એક રેખા દોરવામાં
આવે. તે યદ્દ 'હરે-રે.' બધી જ પાટીઓને બરાબર વગમાંથી
છેડે એવી એક પાટી (૧૩ ૬૫ પહેાળી અને ૮૯ ફૂટ ૬ ૬૫ હાંબી)
આખા મેદાનના, પણ એ સરખા ભાગ કરે એમ દોરવામાં આવે. આ
યદ્દ 'મોતપાટી.' એ પાટી મેદાન તેમજ રમતને પણ ચોરસ જ છે
એ દોડી વાર મળી સમાનરો. છેલ્લે, આ પ્રમાણે દોરેલા મેદાનની
આંદે બાજુ દસ દસ ફૂટ પાસી જગ્યા ઊંડી રે. એટલે આરાપાટાનું
ચલાપાટાણી કીડાંગણુ તૈયાર. (જુઓ સાથેના નકશો.)

આમ મેદાન તૈયાર થાય એટલે એ ટુકડી રમવા આવે. દરેકમાં
તબ નવ મિલિટ્ર અને ટુકડીના નાચક સમગ્ર મુખ્ય પંચ સિલ્કો કણબે.
છતે તે પાટી સાચવવાનું કે પાટી જોગવવાનું પોતાની ઘરઠ મુજબ
તકી કરે. પાટી સાચવે તે 'મારન-વ' અને જોગવે તે 'રમન-વ' પક્ષ.

મારન-વ પક્ષને નાચક પોતાના આંગમાં અગ્રણ પેલાડીને
સાંબ બનાવે. મોઝે એ પાટી સાચવવાની; કપાલપાટી અને મોઝ
પાટી;—પણ ખાસ કરીને તો મોઝપાટી એકલો જ. બાકીના આઠ
મિલિટ્રઓને યોગ્ય ગુણતરીસર તે બાકીની આઠ પાટીએ પર એક
એક લેણે કોઠી ને, જ્યાં તે દરેક પોતપોતાની પાટી સાચવે.

રમનાર પક્ષના નેત્રવ મિલિટ્ર કપાલપાટીની આગળ બેસા રહી,
પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સાથે જુદા જુદા.

પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સાથે જ રમનાર પક્ષના નેત્ર મિલિટ્રનું
કરકર એકીસામઠું અંદર ધૂસવા માટે ઢી પડવાનું. અને બધા

પાટીવાળાને વધતી આરપાર નીકળી જવાનો પ્રયત્ન કરવાનું. આમ,
શરૂઆતમાં એકદમ સપાટો મારી લેવામાં એક બીને પણ લામ છે.
પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સાથે બધા જ રમનારને અંદર ધૂસવાની
છૂટ હોય છે. અને બધા જ પાટીવાળાને રમનારને કોઠવાની કે પકડ-
વાની છૂટ હોય છે. પણ મોઝને તો હોડી સેકન્ડ બોલ એક કામગાં
નિતાવતી પડે છે. એ કામ છે 'તાળી આપવાનું.'

એ 'તાળી આપવી' એટલે શું એ પણ જરા સમજવા જેવું છે.
પહેલાના વખતમાં અંદર તાળી આપવાની ક્રિયા ઢી. પણ હવે
માત્ર સંબંધમાં જ તાળીને ઉપયોગ રહ્યો છે. ક્રિયામાં તો માત્ર
પગની જ ક્રિયા કરવાની હોય છે. તે આ પ્રમાણે:

પંચ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે તે વખતે મોઝ પોતાને
ગમે તે એક પગ પહેલી પાટી (કપાલપાટી)ના ચોરસમાં અને બીજે
પગ તેની પાછળ મોઝપાટીમાં ખૂંચીને બેસા હોય છે. જેવી સંજ્ઞા
મળે કે તરત મોઝે પોતાને, ચોરસ પર ખૂંચી પગ કપાલી પાછળ
બીજી પાટીના ચોરસ પર ખૂંચવાનો હોય છે, અને ફરીથી ત્યાંથી તે
પગ કપાલી કપાલપાટીના ચોરસ પર અસત્ર જગ્યાએ ખૂંચવાનો હોય
છે આ ક્રિયાને 'તાળી આપવી' કહે છે. એ તાળી આપવા માટે
કલાંજો બનતી પડે છે અને આમજપાછળ ફેરફાર કરી પડે છે. મોઝ
બધું લાંબા પંચવળો અને ચપળ હોય તો મનુ સહેજ બેત્રમજ ફેરફાર
આ ક્રિયામાં નીકળી જાય. અને જ્યાં સુધી તે તાળી પૂરી ના કરે
ત્યાં સુધી એ કોઈ રમનારને દોષી કે પકડી ન શકે. મોઝનું આ બંધન
કોઠાસ રમનાર બિલ્કુલોને આગળ વધવાની એક મુદ્દર તક આપે
છે વળી દરેક પાટી ઉપર એક એક જ પાટીવાળા બેસે પડે છે; એ
અને તે કાંઈ એક કરતાં વધારે રમનારને દોષી ન શકે. એટલે સાચાત-
ના એ બે-ત્રણ સેકન્ડમાં તો રમનારા હમયમ અર્ધા મેદાને પહેાંચી
જવાના પણ એકદમમાં તો પેટા મોઝતાળી પતાવી પોતાના 'અસત્ર
રેવર-વ'માં આવી જવાનો.

મોઝનું એ 'અસત્ર રેવર-વ' પણ સમજવા જેવું છે. રમત અને
આંત્રજ જતાં અસત્રવાની સાથે તેમને પકડવાની પ્રયત્ન પણ પાટી-
વાળા કરે છે. પનુ એમ પકડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં તેમને નિયમનાં
કેટલાંક બંધનો મુદ્દે છે. કાણસા તરીકે, હાથ જમીન પર ન અડવો
મેઝમે; એક પણ પગ અહર ન થઈ જવો. મેઝમે; એ ન પાછળની
બાજુ ન ફરડું મેઝમે; જમરે, પણ મોઝને માટે આ બધાં બંધનો
દબાવું ફરજી હોય છે. પોતાની પાટી ઉપર તેના હાથ અડવી બધ
તો વાંચો નદિ; પગ અહર થાય તો યે વાંચો નદિ; એટલું જ નદિ.
પણ એ તો રમવારોને પગ વટે પણ પકડી શકે! આ બધી છૂટ.

એને આ રીતે એ ત્રણેએ મળીને આગળ વધવાને આજો ન રહેતો સૌથી રાખ્યો હોય, (તેણે કે 'રસ્તા બંધવું' પારિણું ને ચારી દીધું હોય) ત્યારે એ ચોકમાં 'હુડી' થઈ ગયા. (તુલોએ વડાના ચિત્રમાં ખાતમાં પડે-જટમાં દર્શાવેલી ચિત્રરૂપેની આકૃતિઓ.)

એ હુડીમાં ને ને રમનારા આવી ગયા હોય તે, અને બીજા નવા આવાતા નય તે ગદ્યા ન, એક રીતે કહીએ તો, ઘેરાઈ ગયા હોય છે. એ ઘેરામાંથી બહાર નીકળવું તે એ રમનારા માટે કપ-રામાં કપડે કાગ છે. એ વખતે દોડદોડી તો બિલકુલ બંધ. ચાત યોગ્ય રશને ચોકનાઈ નહીં, પાડીવાળા અને મોભના હાથ (અને મોભના તો પગ પણ ખરા!) પોતાને આડકી ન લય એ સંજાણવું. પાડી કે મોભપાડી એવેની જવાનો અભિનય કરશે, અને એકોઈ વાર ચીસકડપ કે આગેાટનો આસારો લઈ ઘેરામાંથી બહાર નીકળી નહીં, એમાં ન આ રમત રમનાર બેઠાડીઓને પોતાની ચપલતાની પરાકાષ્ટા ઠાળવનો ઠાચામાં જોડો કસળ દેખાડવાનો હોય છે.

અને એમાંથી એક પણ રમનારને એક પણ પાડી જોળ'તી જવા ન પાડે તેવો પ્રયત્ન કરનારા ચારનારા બિલકુલને શું કાંઈ જોગો કસળ દેખાડવા પડતો હશે ?

તુલોએ, ખાત્રી કરે : મારનાર પક્ષનાં બધા બિલકુલો એક જોડ પાડી પર મોકલઈ ગયા છે. એક બિલકુલ પોતાની પાડીના ડાબી બાજુના ભાગમાં જોડાઉં તેઓએની પછીને જગણી બાજુના ભાગમાં, એમ બધા જોડાના-જમણા જોડવાયા છે; અને ઘેરા અંદરજ મોભો 'તાળી' આપવા' માટે મોભ-પાડીના આગળ કદા પાડે છેવે તો ટોપાર ચઢેને જોડો છે ! અને રમનાર પક્ષના નવ બિલકુલ તેની સમી કપાલપાડીની પાસે અર્ધા આગ તો અર્ધા આગ, એમ આડાંબળના ઊભા છે.

ફક્કે સિંદોરી મારી, તાડના નીલ બાગ જેવા મોભે, તુલોએ તો ખરા, કેવી કાંઈ કરીને કપાલપાડીના ચોરસ પર રાખેલા જમણા પગને પાછળની બીજ પાડી પર અને ત્યાંથી ફરીથી એક ન કાંઈ આગળ બસલ જમાવે મૂકી દીધો, શી ચીસકડપ ? એ કામ તો એણે પગ વડે ન કર્યું. અને આંખ બંદે ? કાંઈ બસતી વખતે તો એણે કશે રમનાર કયાં પહેાંચે છે અને કયા ચોકમાં કોણકોણ રોકાઈ ગયા છે તે બરાબર જોઈ લીધું. તેણે એ બરાબર જોયું ન હોય કે પંચની સિંદોરીની સાથે જ નવ જણાંનું હુલસું 'હો-હો' અને ધમ-પમડા કરતું સર્પાકૃતિએ દોડતું, અને પાડીવાળો પોતાને રોષી ન પાડે, કે બીજા-રોષીને મૂકી એચિંતાને પોતાને પકડી ન પાડે એનું ધ્યાન રાખતું એને છતાં સડસડાટ કરતું દોડતું છે.

અને એમ, વાડામાંથી છૂટલી કડકેરી માથો જેવા (જેકે પૂરે-પૂરા સંભાન) છેક છડી પાડી સુધી પહેાંચી ગયા છે. ને એ દોડ દરમિયાન બે જણા તો પાડીવાળાના હાથે પકડાઈ પણ ગયા છે : એક તો, હલ પૂરો ઘડાચિલા નહીં હોવાથી, અને બીજો, પાડી-વાળાએ એમને આગળ જવા દઈ એચિંતાને સિંકાર કરી લીધો તેથી, છડી અને પાંચમી પાડી આગળ એક એક રમનાર છે. ચોથી અને ત્રીજી પાડી આગળ બે બે અને બીજી આગળ એક રમનાર છે. ચોથી અને ત્રીજી આગળ બે બે તો ગામ કામચલાટ ન બીજા છે એમ મોભે જોઈ લીધું. (તુલોએ તકરાની આકૃતિમાં.)

પણ એ સમાજ ગમે કે હાથમાં ન પાંચમી પાડી આગળ બે જણ થશે, એણે એ સીધી દોટ મૂકીને પાંચમી પાડીવાળાની મઠકે દોડાવો. એ દરમિયાન તેણે ધાણું હાલું તે ન-અને થોડુંક વધારાનું-અન્યું. ત્રીજી પાડી પરનાં બેમાંથી એક જણ આગળ ચાલી ગયો. ચોથી

પરથી એક જણ પાંચમી પર ગયો તો આ એક નવો આગ્યો. એ બેમાંથી કેને પકડવો તે બરાબર નક્કી ન કરતાં બન્ને જણ તરફ વારાફરતી દોટ મૂકવાની બહુ ચોથી પાડીવાળાએ કરી : પરિણામે, બન્ને છડ્યા ! આગ, તેણે એકસામટા તણ જણ ગુ માગ્યા. એલેકે પાંચમી પાડી અગળ હેને ચાર ભેગા થયા. તેમાંનો એક બંદો એક નવા આઈ નંબરના ચોકમાં આગ્યા અને નવો આગ્યો એક સાત નંબરના ચોકમાં આવી નવ નંબરના ચોકમાં નિર્મિતને પસાર થઈ ગયો. નાંચ નંબરને પાડીવાળો જગણી બાજુના (નં. ૮ના) ચોક વરફ હવે, બરાબર તે ન વખતે મોભ ત્યાં આવી ગયો અને એ બંનેએ યથા એ ચોકમાં તણ જણને ઘેરા છે. બસ, હુડી થઈ !

ચોક નં. ૫ ચોથી પાડીવાળો રોડાણ છે; ચોક નં. ૮ મોભે તથા પાંચમી પાડીવાળો રોડાણ છે; ચોક નં. ૬ રોકવાની બંદર નથી રહી; એટલામાં તો બીજા ને ત્રીજી પાડી પરથી પણ બે રમનારા છડ્યાને ચોથી પાડી પર આવી ગયા છે; એટલે હુડી સંપૂર્ણ થઈ !

શી ખૂબી છે ! પાંચ રમનારને તણ મારનારે રોક્યા છે ! તણે મારનારે પોતાપોતાની પાડીના ભાગની વચ્ચે પોતાનું જગજન રયાન લીધું છે, અને હાથ પહેાળી કરી રમનારને આવવધ છે. પણ એ પાંચે રમનારે લીધેલાં રયાન અને તેમની રિયતિ તુલોએ. તણ મારનારની વચમાં પડેલાં છીડાંમાંથી છડવાની પેરવી એમાંના તણ રમનારા કરી રહ્યા છે. જ્યારે બે રમનાર બે છે પહેાંચી ગયા છે અને આગેાટનો આસારો લઈ પસાર થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. રમનાર પક્ષ સામા પક્ષને કડકાવવા માટે હોઠારા પાડી રહ્યો છે, તાળી પાડે છે, હાથ લંબાવી તરત ખેંચ લે છે, અને પગ તો એવા કપાડે છે કે તુલો દરખાણ ન પાડી એવળી નરો ! પણ બધું ન જોડું માત્ર : અભિનય !

પણ આગ અભિનય તો કયાં સુધી ચાલશે ? શું કામ આગેાટ નહિ અભિનય ? ચોથી પાડીવાળો, આગેાટનો અભિનય કરનારને પકડના હાથ લંબાવે ત્યાં ચોક નં. ૬માં જોડેલા નહિ સરકી જાય ? ચોક નં. ૬વાળો મોભ-પાડીની બહુ ન પાડે જોડો છે, તો શું મોભ તેના પર તરાપ નહિ મારે ? અને એમ કરવા જરાપણ લંબાય ત્યાં સુધીમાં ચોક નં. ૮વાળો નહિ સરકી જાય ?

રમનારે અરુણિયાં કરવાં પડે, અપવા તો મોભ કે કોઈ પાડી-વાળો એક જાણુ ચોક છે. ચોક લેવામાં બે સફળ થાય તો એક જણુ પકડાય. પરંતુ બીજા જાણુ, હુડી દુરવાનો પણ પૂરો સંભવ. પણ તો થશે શું ? આટલો બધો અભિનય ?

પણ તુલોએ, મોભે એક નવો નું તુલો આજ્ઞાઓ. છડી પાડી પર એક રમનારે પાડીવાળા સાથે રોકે અને પકડી કરી રહ્યો છે. અને એમ એકનાર પકડી લઈ, દોડની દિશા બદલીને જેવો તે મોભ-પાડી પરથી પસાર થવા નય છે ત્યાં તો મોભે એકદમ ઝડપ મારી, અને તે જરાપણ ચેતે તે પહેલાં તો કાળ જેવા તેના પર ધસ્યો. રમનારે નેરાપણે અથવા ચોક નં. ૬માં પડતું જેવડું. પણ મોભ જેનું નામ ! પડતું જેવીને તે આથો ખસી જાય તે પહેલાં તો મોભે તેને ચાપટ મારી દીધી ! તોને રમનાર બાદ થયો !

પણ ચોથી પેલી હુડી સુધી થઈ ! અને મોભે તેની કપના નવેની કરી એમ નહિ. તેણે પોતાને પકડ્યા તો પહેલાં ન જમે પાડી તેણે : હુલોલો હોડવા કાંડવા હતા : 'તેની ત્યાં ન રહેતો...' 'નહત આ જાણુ આવી ન.' અને પરિણામ, હુડી તોડીને નાંકેલા રમનારને આવવી લેવા તેણે ચોક નં. ૬માં નવી હુડી જમાવી દીધી !

તો એ, મોભ, તેમાં પૂરો સજન ન થયો. એકરમનાર તો છડ્યો ન. (જુલાઈ ૧૯૫૦) ૧૬૨

હજી અને સાતમી પાટી ઉપરના પાટીવાળા તેા રોઝાએકા દલા, જ, એટલે એમને ચૂકવવાની નંદર જ ન વડા, પણ આપણી પાટીવાળો તેના રસ્તા રોડે તેમ ધરો, પણ આપણે તેા પોતાની 'ફૂલ રમીક' વાળા મોટરને એવા તેા પકટા આપ્યો કે, પાટીવાળો ઉતરસા જ ન, અને આપણે તે છેક નવમી પાટી પર આવી ચડ્યો. અને એ એ એકાએક નવાય તેા ? તેા તેા ચોતે 'પાટી' સિદ્ધ થઈ બની નય, રૂંધે પાડા, અને બીજને 'પાટા' બનાવતો નય — ખરી નમશે !

પણ, આપણે આમ ક્યાં સુધી નડીશું ? એવામાં મંજા તેા ખૂબ પડે છે, પણ આ તેની ખજ પડે છે કે હવે વધારે કામણ માટે રચન નથી ! એટલે, રચનસંકેતને કારણે, આપણે છૂટા જ પડીએ :

... પણ રહેા, કમા રહેા, — એક ચિન્હ ! આ રમત એટલે તેવાની એકસી તેા ખાતરી થઈ જ ગઈ હશે કે આ રમતને એ પૂરતો અવકાશ આપવામાં આવે તેા યનનલા અને ચોર નામવિકેનો — આપણે ત્યાં તેાંડા નબરે, પરંતુ સોસાયટી, એ બાળક પણ તેવાના જવાબમાં આવે નહિ, કે એવજ બવાલાગસિદ્ધો સિદ્ધજની દરિયી આ રમત આપે તેા દુરગમનો આમને દરની વખતે અંબે આમ મિલાવીને કામ કરવાનો પદમ્પાઠ પણ તે પાકા કરાવે રહે !

ફોટોગ્રાફી હરીકાઈનું પરિણામ

[ચિત્રો માટે છુટો આ અંકને પાછલે પડે]

પહેલું ઉનામય : મોહક; બીજું ઉનામય : પાટીવાળાના 'નેન દેશા-ન' — એનામય અમીન (અમદાવાદ); ત્રીજું ઉનામય : 'સિસામાની' . . . ધર્મ — ઈમાદાદુલ્લેન સેયર (પીળપુર); તોંધપાત્ર : (૧) 'મદુરાનું મંદિર'; ઈશિકા ઝવેરી — અમદાવાદ (૨) 'અમારી તેવારી' : સિસા-વાદ્દ ઇ. અમીન — સિલિન્ડી. પૂર્વે આદિકા; (૩) નીલવિદાસ નવનીલકુમાર માધી — વેરાળ.

બીજા ઉનામયે પાત્ર ફોટું બાહ કથનસાય અમીનનું ચિત્ર મિલ્ક-રચાપાવની દરિયે 'રોઝા' ફોટોગ્રાફી'ના સારા નમૂનો છે. ત્યાંનાં મંદિર સમૃદ્ધગાથી આ રીતના એકાદ્રી ફોટોગ્રાફી ચિત્રક પદ્ધતિ છે આ ફોટોગ્રાફી રચનનું શુચિ સુદર પાતાવરણ સરસ રીતે રહેલું થયું છે, તે પ્રકાર યોજનાને આભારી છે.

એનું જ અર્થ કીર્તિકા ઝવેરીનું 'મદુરા મંદિર'નું ચિત્ર એ બંબ હમાલની હાથપાવની અને તેની હાલરણી બંને દર્શાવવાના પ્રયત્ન પર છે. પરંતુ આમાં સિદ્ધપસી-રચનાનાં ચિત્રનાં મોટાં એન્ડાઈંગ-ગ્રામ્સ જ તેની ચિત્રતા પદ્ધતિની બારીકાઈની પ્રતીતિ થઈ રહે.

ત્રીજા ઉનામયે હુસેનના ચિત્રમાં, વેરાળના નડની રચના, વળાંક લેતો રસ્તો ને લાંબા પડવાળા, મુઠું પ્રકારનાં વાતાવરણને રંગીલાઈ બંને આપે છે, પણ હલકા થે-સપોટકનીકા માળા પડે છે.

બાહ નવીનત્વકાર માધીનું ચિત્ર વિષય અને ચિત્રમય રંગ-આવૃત્તી દરિયે સાંકે છે. સફેદ સદુકાવી પિંદાર કરતી હોઝીએને કાઠની રાજગોના બધામાંથી એવી મોળા પૂર્વક લીધી છે કે ચિત્રને કેમિગ ગણે છે. દરમિયાનમાં ફોટું પણ એન્ડાઈંગ યાંત્રિત ભેર પકડતો નથી. અને નેળ્યાં કેટલીકથી બધી મંજા આવી નય છે.

બાહ સિસાવાદ્દ અમીનના ચિત્રમાં દરિયાકિનારે લાંચરેનાં ફોટોગ્રાફી સારી છે, પણ સૌથી નવના પ્રમાણમાર સમ-ચામે નથી; નહિતર ચિત્ર ધણું સરસ થયું.

ફોટોગ્રાફી

(સાનેના પાના પરના લેખ 'પોલો'નું અનુસંધાન) એ રકિમમાં વળતું નહીં ઉપરનું નવ દેરીનું રચન — આવા વળાંક રચનો આપણને મુશ્કેલી મળતે પ્રાચીન કાવાના પેશાગમાં વિચરતું કરી મૂકે છે. એ પ્રેમકદામ્પિને અનુરૂપ, ત્યાં બીજી નીચેલા મોટી વડનાં આ, એ નવ દેરીના પદ્ધતિને નમીન પદ્ધતી કેવળી પોતાની કાળીઓમાં અદર ધારણ કરી રહ્યાં છે ! મંદિરના રચાપદ્ધતિ સુષ્ટ તથા આલેખ્ય કાળની અસર એવામાં આવે છે.

આમ સમયમ ૮૦૦ વર્ષ સુધી કામય રહેલી આ પ્રદેશની આ-બાદી, પાછળથી મેરાડના પ્રદેશમાં સત્તાગતી પ્રવર્તતાં કેટલાક લોકો પાકા ત્યાં વાસ્યા નવાથી, તેમજ બાઈ વિદાસનાં સાધન મોળાં દોહને વળા લોકો ઉરના પ્રદેશમાં બિતરી પકટાથી, 'ધીરેધીરે' પડી ગઈ. વળી દેશ પ્રદેશ ઉપરનાં અમદાવાદના સુલતાનોનાં આં-મણિમાંથી આ પ્રદેશ પણ બધો રાક્યો નથી, ને મંદિરનાં અંદરનાં થી સાળિત ધાર છે; અને તે પણ આબાદી ધરાવાનું કારણ હશે. ઉપ-રાન, આ પ્રદેશ ધણે કુશલ તથા પાકા બંગલગણો દોહ, આડીનાં ધરાવાળી, આદિવાસીઓ તથા મહેનતુ પાટીદારો સિવાય એકાદુ પ્રબલે માફ આવે તેમાં નથી; ને તેથી અહીં એવી હંદવત ચાલે છે કે 'વાસા, પહાડા, પાનરવા, પોસીના ને પોલો' :

પાલે પપ્પા પ્રાણુ હરે, ભગવાને તેાપો મોળો !

વળા અહીંનાં વિષ્ટક હાપાળીને શીધે આ વરેના રહેવાસીઓને પેટનું દંદે બળુ કાય છે, અને તેથી પેટ ઉપર ડાગ દેવાની પ્રથા અહીં બળુ હોવાથી બીજા પણ એક હંદવત પડી છે કે

'પાકા, પહાડા ને પાનરવા આમ,'

એક એક આડિયું ને જોળ સોળ કામ !

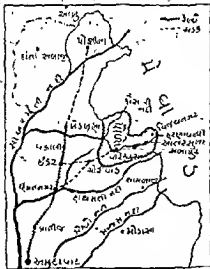
એકે દાહમાં મોટાં સહેરા માટે રસ પાડવામાં અહીંનાં જંગલો લગભગ કપાઈ નવાથી તેમજ નદીઓમાં જંબુ બાંધીને ધણી ભમીને હવે બેની માટે પુરેલી દેરી હોવાથી હવાપાળી શોડાં મુખ્ય છે. ઉપરાંત,

પોલોના આ પ્રદેશમાં ઉરથી મોટર ગસ દ્વારા નજ કાઢાય છે. ત્યાંથી રર ગાઈક ઉપર પોલોની સરદાર શરૂ થાય છે ને પેટનું કાતવણું મુકાય આવે છે. ત્યાં એક પ્રાચીન કુંડ છે. ત્યાંથી આજમ ચાર માર્દિલ ઉપર બીરથર મદાદેનું પ્રાચીન મંદિર આવે છે. આ રચન તેા એટલું રાખીય છે કે ત્યાં ગયા-પછી તે ઊડતું ગંગતું નથી. બરે જાનામાં પણ ત્યાં જુનાવણ કુંડક રહે છે. ને ડુંગરની તળેટી-આનાં એક વિરાળ બેરાના કાઢ પાસેથી નીકળી પામીનું રજુ આ રચનની રચતે તથા ભાગબધીયાને અજૂર પામી પૂરું પાડે અહીં કેટલાક પ્રાચીન શિલાલેખો પણ છે.

બીરથરથી સાત માર્દિલ ઉપર આતરમુખાનાં પ્રાચીન રચાસો આવે છે, અને ત્યાંથી આજમ આતરનાં સારણેથર અને પછી બે માર્દિલ પર આપણનું લાંબુલા દેરાવાળું રચન આવે છે. પોલોની રાજધાની વિન્યવનથર ત્યાંથી સાત માર્દિલ કાય છે. સુસાદારે પોતાનો મુકામ બીરથર અમર વિન્યવનથર રાખ્યો પડે છે. બીર-થર મુકામ રાખનારને ત્યાં સીંપું સામાન પણ મળી રાં છે.

ઉપર બજાવાના મુજબ જંગલોના કેટલાક ભાગ કપાઈ નવા છતાં અહીં એટલી આખુર વનથી શરી પડી છે કે સુરેતેદરે જોવાની કચ્છાવાળાને, તથા અમદાવાદ જેવાં મોટાં સહેરાની ધમાલગાંથી સાનિત માટે બારી છૂટા હજીનારને બીરથરના હુસરી પાતાવર-ણથી આને, આરામ અને હપયોગી જ્ઞાન પણ મળી રહે તેમ છે.

‘કુમાર’ મહંત મેળવતું છે ? તેા તેની ચેજના મંગાવો

પોખોના પ્રદેશ
ખતાવતો
હર રાજ્યનો નકશો

આખરકાંઠા જિલ્લાનો એક અણુઓળખાએલો પ્રદેશ

પોખો

કેપ્ટન. દેવચંદર મેતીરામ રાવળ

માણ આઈઆર્ચીઝ ઇન્સ્પેક્ટર - હર રાજ્ય

જો કોઈ ચોના પલાસન વાળાને બેઠેલો હોય તેની આકૃતિ વાળા, હર પ્રદેશના હાથમાં નાના કપાડેલા પુરતક જેવા પાટનો, આ 'પોખો'ના પ્રાચીન પ્રદેશ સાખરકાંઠા જિલ્લામાં એક વલ્લુઓળખાએલો પણ સુંદર પ્રદેશ છે.

ભગમત ૪૦૦ ચોરસ માઈલ વિસ્તારનો આ પ્રદેશ હર રાજ્યના ઉત્તરમાં પૂણામાં, હર અને ચેનાડની વચ્ચે આવેલો છે. બહુપા તે હુમરાળ હોવા છતાં તેમાં યદને વહેતી (હરબાવ) હરિજાક્ષી અને (કોસંગી) કોસંગી નામની નદીઓની ખીણોના કેટલાક ભાગ રક્ષાળ ને ફળદ્રુપ છે, અને પ્રાચીન કાળમાં તે નદીઓને કિનારે ફાવેલી પ્રાચીન આર્ય વસાહતોની સંસ્કૃતિના અવશેષો રૂપ, શિક્ષ અને સ્થાપત્યના ઉત્તમ નમૂના અહીં હજી જોવામાં આવે છે.

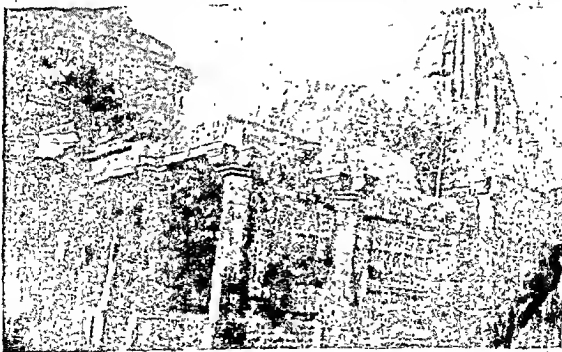
હર રાજ્યનાં પ્રાચીન સ્થાનો તથા તેનાં શિક્ષણરૂપત્વ વિષે કેટલાક વળત પહેલાંનાં લ્યંના કેળવણી અને પુરાતત્ત્વજ્ઞતાના અધિકારી શ્રી પંડરીનાથ ઇનામગારી, એક સચિત્ત પુલિતકા દ્વારા તેમાંનાં પુરાતત્ત્વ વિષયક સમૃદ્ધ કપર સાદો પ્રકાશ પાડેલો છે; પરંતુ

તેની બેઠે ને ઐતિહાસિક રીતે સંજ્ઞાએલા આ 'પોખો'ના પ્રદેશ વિષે હજી પરિચય અપાવો ન હોવાથી આ પ્રયત્ન કર્યા છે.

આ પ્રદેશ અત્યંત હુમરાળ તથા માઠ જંગલવાળો હોવાથી પુરાતત્ત્વશિલ્પિ આર્ય વસાહતોનો પ્રવેશ અહીં નહિ થયો હોય એમ કહેવું છે; કેમકે આને પણ અહીંની વસતિ મુખ્યત્વે આદિવાસીઓની જ છે. આર્ય વસાહતોનાં જે કંઈ પ્રાચીન નિશાન મળે છે તે હસગા સેકા પછીના સમયનાં જ જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેમાં સેકાથી ઝાંઝી સોળગા સેકા સુધી અહીં પળી સારી આબાદી થઈ હતી, અને તે અંદારમાં સેકા સુધી ટકી રહી હતી એમ જણાય છે.

સાહુલદીન વૈરાની સમયથી મેવાડ કપર વિધર્મીઓનાં આક્રમણો થઈ ગયા તેને પરિણામે, ખાસ કરીને સામાન્ય વસતિઓ, ત્યાંથી નાસી આવી આ પોખોના હુમરાળ અને માઠ જંગલવાળા પ્રદેશમાં આશ્રય લીધો; અને એ આક્રમણો કિત્તોત્તર આપણીની પિલ્લછ તથા છેક મુઘલ સમય સુધી આજી રહેવાથી, આ રક્ષણધરી પ્રદેશ આબાદ થયેને લ્યં નમરો વગેરે પણ વરવાં; તેની જલ્દાજલ્દાથી દેવી હતી તે, રથા પાંચના સાબુમારૂપ અહીંનાં હિંદુ ને જૈન મંદિરો પરથી જણાય છે. આખર પાસેનું કાગોલું દહેજ, ભાગપુર ને આતારસુખા વચ્ચેનું સારણેધરનું વિરાળ શિવાલય; આતરસુખા પાસેના એક શનકુવર સરવંત તથા એક નમરોડાની કુમારિકા સાગળીમાના સ્મરણ રૂપ 'નમર વચ્ચે નદી વહે એ અગારો દેરા' (બનુસંધાન સામે પાને)

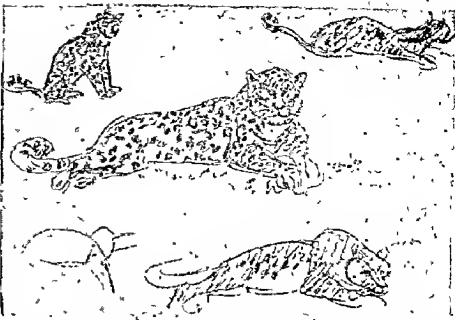
પોખોના પ્રદેશમાં આખર પાસે આવેલા, 'કાગોળું દહેજ' નામના જૈન મંદિરમાં બેઠેલો, બોનું સ્થાપત્ય આજી કપ કાળનું જણાય છે. આ કપરમાં પ્રતિકાર તથા મુન સ્થાપત્યની અસર વળી બીજી બેઠેલો પણ આ પ્રદેશમાં મળી ગયો આવે છે.

(૧૩માઈ ૧૯૫૦) ૧૪૬

આ અંકમાંનાં ચિત્રા

ક્રિતાકાર કયાવડો આપકાના નામથી 'કુ-માર'ના વાચકો અત્યંત નથી. આ અંકના મુખચિત્રમાં દર્શાવેલી ખરબચડી અપરંપ રોમીથી રોઈએમ તો ન જ સંગતે કે વારત-વર્દર્શી આલેખન પર એમનો કાળ કોઈ રીતે લેતરતો છે. બંદે એવા સંપૂર્ણ કાળ જમાવ્યા પછી જ માણસ આ શેલીમાં સફળ થઈ શકે. એમ કોઈ વિદ્વાન બ્યાકરણ પૂરના પૂરા પ્રશ્નત્વ તથા સગળ પછી જ નવી લેખનરોશી સરજી શકે છે તેમ બધા વરસે (કારના અંકમાં) શી આપકાની રહેલ છુટોગાથી એમની ઝડપી પ્રાણીચિત્રણના એ મળતજ નમુના અને આપ્યા હતા તેના જ બીજ નમુના આ સાથે એમનું એ સામર્થ્ય દાખવવા આપીએ છીએ. પેનિસલ કે રંગર પિના, કેવળ ફરજેન પેનથી જ, અત્યંત પ્રાણીચોની

વિવિધ એકો, જાનોને દલચલની લીલાઓ આદિ ઝડપી લઈને સીધા કાળજ પર ઉતારવામાં દેહકી ચોક્કસાઈ અને આંખમાં પરનો અદ્ભુત કાળ એક છે તેનો ખ્યાલ કરશે તો એમના સામર્થ્યની ખાતરી થશે. એવા સ્પષ્ટરૂપે રંગ આલેખના હળફ આલેખનના આ રૂપે, વારતવર્દર્શી કલામાં પણ એ કેવા નિખળા છે તેની હેઠે ખાતરી કરાશે.

આ અંકમાંનું રંગનું મુખચિત્ર, જે આધુનિક ખ્યાતચિત્ર-રોશીનું છે, તેનો પરિચય તથા સગળજ તો એ ચિત્રની નીચે આપ્યાં જ છે. તેની શીલસાથ જ અને આ એમના પાછલા પડામાં એક અદ્ભ 'વારતવર્દર્શી' રોશીનું ચિત્ર ધરાવે. પૂર્વે એટલા માટે આપીએ છીએ કે તે બેંગની 'સેક્રામણી' કરીને વાચકો એમના રોશનને સામર્થ્યનો ખ્યાલ મેળવી શકે. પહેલી શેલીમાં, એક દ્રશ્ય કે પાટ નેવા પછી તેના વિષે મનમાં મચેલા કટ્ટેની છાપ ઉતારવાનો પ્રયત્ન હોય છે, બધાં વારતવર્દર્શી શેલીમાં, 'દેખાય છે તેવું હળફ' - તેની બારીકમાં બારીક વિગત દ્વારા આલેખવાનો પુરુષાર્થ હોય છે.

પાછલા પડામાં આપેલું એકું એ ચિત્ર તાતના રેખા સામર્થ્ય માટે જગતભરમાં પંદાએલા, જર્મન કલાકાર આલ્બ્રેક્ટ (આલ્બ્રેક્ટ) ડ્યુરરની નામી ફીટ છે. એ છે તેા માત્ર એક રહેલ. બૂરા આસ-માની કાગળ પર કેવળ કાળી અને સફેદ શાલીથી, પીછી વડે તે આલેખેલો છે. પણ એણે કોઈ કલાગતી આલેખી હોય એની એની ચોક્કસાઈ બરી રેખાઓ મુકાયામ પીછી ઉપર એનાં આંખજોની કટ્ટેના અદ્ભુત કાળ હશે તે દર્શાવે છે. ડ્યુરર મજ તો એના વૃક્ષરૂપ (કાકુસાઈ)નાં સમર્થ ચિત્રો માટે ખ્યાલ છે. એનાં એ ચિત્રો ઝીણમાં ઝીણ વિગત સાથે દાખવેલા પટ્ટરૂપણીના કોશલ માટે દુનિયામાં ખૂબ પંદાય છે. પણ એનાં એવાં સંકટ વૃક્ષરૂપોની રોશમાં ખજી, એ કલાકારની લાક્ષણિકતા તથા સુચવતા અનના એટલી જ-લાતી નથી. એની બધી જ કલાકૃતિઓમાં આલેખન-સામર્થ્યની પરાકાષ્ટ, ચંચલ ચોક્કસાઈ અને અલૌકિક પીર-જ પહેલી હોય છે. પણ તેની સાથે આમાં રૂબરૂ ચહેરાઓની રેખાઓ દ્વારા એણે લાગુ પડે તે (મિત્રાશ દાખવી છે તે બીજે વિરલ હોય છે. એના આવા જ નામી ચિત્ર 'પ્રાચીનાળક દાખ'માં એણે એ માનવ હૃદય-

ને બાલવું બતાવ્યું છે, તેમ આમાં પણ જુદાવરવાને એણે સાતની કરી છે. આધુનિક આદે પહેલાંના આલેખા એ જુદાના ચહેરા પર, કાળના ચહે પાંડેલી બારીકમાં બારીક કરવાથી અને ઝીણમાં ઝીણ વાળ સુધીનું આલેખન, હળફ ચોક્કસાઈ અને અદ્ભુત રેખાસામ-ર્થ્યથી ઉતારવાની સાથે એણે એની વિવારમટ આપેા, કાર્યક્રિ-યાળ કપાળ અને બીજાએા દોઢ પાછળથી બેાલી પહેલી માનવ-લાગણીએને પણ પહેવકાની છે. એનાં 'વૃક્ષરૂપ'માં એ પછી વાર, પટ્ટરૂપણીની લાલચમાં પડી જવાથી, કાયાપ્રકાશના પદ્મરૂપને અગમ્ય છે, તે પણ આમાં તેની આમેદજી કુખાસ સાથે તેણે કલાર્થ છે. અણુ જે અણુ સુધીની વિગતો ઉતારવું આ આલેખન વારતવર્દર્શી કલા (હળફ આલેખન રોશી)ના અદ્ભુત નમૂના છે.

જર્મનીના ન્યુરેનબર્ગ રહેતા, ઇ. ૧૪૫૫માં હમેરી પી આપીને વસેલા એક કુટુંબ જોનીને ત્યાં, ઇ. ૧૪૭૫માં આલ્બ્રેક્ટ ડ્યુરરને જન્મ થયો. શાળા છાત્રીને પિતાના હાથ નીચે ધંધાની તાલીમ તેણે લેવા માંડી. પણ પંદર વરસની થયે તેને ચિત્રકાર થવાની ઝેખના ન્મગી. પિતાએ, જરા કચડાતે મને, તેને ચિત્રાએત બહોલમથ-નામે કલાકાર પાસે મુક્યો ત્યાં ત્રણ વરસના અભ્યાસ બાદ તેણે થોડો પ્રવાસ કર્યો અને પછી ન્યુરેનબર્ગમાં આપીને તે કલાકાર થયો. બધાં ૧૫૨૦માં દુનિયાને મોટો કલા-વારસો આપીને તે અવસાન પામેલ. ચિત્રકાર થવા માટે જે ખાસ અગત્યના પુરુષાર્થશ્રેણે એકથે તે તેનાં બધાં ચિત્રોમાંથી આપમેળે બેારી જોઈ છે. અદિરત વચમ, અખડ ખંત, અણબાજ ચોક્કસાઈ, અદ્ભુત રેખાસામર્થ્ય.

પૂઠા ઉપરનું ચિત્ર એ પણ અગળ રેખાસામર્થ્યનો એક નમૂનો છે. જાપાની કલા-કારોમાંથી જે દોઢે જગતનામના મેળવી હોય તો જે જાપાની દોઢસાઈને દોરોરોશી. જાપાની જો વરસ પર ઘડ મચેલા ખરબ-શિકા દોઢસાઈ (૧૭૧૭થી ૧૮૪૮)નાં થોડાં ચિત્રો 'કુમાર'માં આપી ગયાં, જે પૈકી ૧૨૮૫ના અંકમાં આવેલું 'સપ્તદરગત' ચિત્ર તો જગતખ્યાત છે. માત્ર કાળી શાલીની પીછી વડે તેણે આલેખેલ આની થોડાંનું આ આવેખમણું ચિત્ર હાલ બિટિશ મ્યુઝિયમમાં છે. વાતરેને આમ ત્રણ કલાકારોની જોની ફીટિએ સમજવા મળશે.

ડિફિટસંચલ આજનો એ સંસારવ્યાપી શોખ

કેમ કેળવવો તેની, તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સંચલ કરવા ચોગ્ય સાચી ડિફિટ એક ગણવી તેની સમગ્રજ્ઞ આજ કોને વખત આપી છે. કામગીરી કપર ચોડવામાં આવતી ડિફિટ કપરાંત ખીન્ન વ્યવહારો માટે જીહાજીહા પ્રકારની અન્ય ડિફિટો પણ કાઢવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે કોઈકેમરીઓમાં વપરાતી રેવન્યુ તથા દરતાવેજ ડિફિટો, તાર ખાતા માટેની ખાસ ટેલીગ્રાફ રૅપ્સ, રિન્ટરૅશન માટેની ડિફિટો, કોઇ ખાસ કદરો કે વ્યવહાર માટે કાઢવામાં આવેલાં સીસા, ડિફીસી વગેરે. આ બધી ડિફિટો સંગ્રહ ચોગ્ય ગણાતી નથી, તેથી ડિફિટ સંગ્રહકો માટે લાગે તેને પાલક રાખે છે. પરંતુ આમાં જે અપવાદો હોય છે.

દાખલાતરીકે 'રેવન્યુરૅપ્સ' સંગ્રહ માટે નકામી ગણાય છે. એવી ડિફિટો પારખતી પણ સહેલી હોય છે, કેમકે તેનો કપર 'રેવન્યુ' (Revenue) એવા શબ્દો ચોખખા લખેલા હોય છે. પરંતુ આમાં એક અપવાદ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની કેટલીક ડિફિટો કપર 'પોસ્ટલ એન્ડ રેવન્યુ' એવા શબ્દો હોય છે. તેનો અર્થ એ કે જે ડિફિટો બંને હેતુ માટે વપરાય છે. આવા કિસ્સામાં રેવન્યુ હેતુ તરીકે (એટલેકે પહોંચાં, દરતાવેજ વગેરે કામ માટે) વપરાયેલી ડિફિટો 'સંગ્રહ' માટે નકામી છે, અને માત્ર ટપાલના હેતુ માટે વપરાયેલી ન અપતી હોય છે. પણ એ પારખતી સહેલી રીતી સહેલી છે. ટપાલના કાગળ પર વપરાયેલી ડિફિટનું ડેન્ટરૅશન (રીકૅર) ટપાલની છાપ મારીને કરેલું હોય છે; જ્યારે એ ને ડિફિટ રેવન્યુ તથા દરતાવેજ-કામ માટે વપરાય હોય તો તેના કપર હાથનું લખાણ, લીટા, કે રનરૅપ્સ મારીને તે રદ કરેલી હોય છે. એ હાથના લખાણમાં તારીખ, માણસની સહી, ગામનું કે રથનું નામ, અથવા સારા લીટા, કંઈ પણ હોય; અથવા નંબરની કે લાલ રંગનો રનરૅપ્સ હોય. એટલે આવા રવીરણુવાળી ડિફિટો નબળાં ટકા તે. તમારે સંગ્રહ માટે નિરૂપણની ન ગણવી.

પણ એમાં જે એક રો અપવાદ હોય છે, એટલે તે વિષે સાવચેત રહેવું; કેમકે આજની સિનેમે કોલર પૂર કેટલાક દેશોમાં—ખાસ કરીને ફ્રાંસિજી અમેરિકાનાં રાજ્યો તથા યુ-

નાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ટપાલની ડિફિટોને પણ કલમના લીટા મારીને રદ કરવાની પદ્ધતિ ધરી. એટલે, સંબંધવસાત એવી યુરાલ્પી ડિફિટ જો હાથ પડી ભય તો એ મેંથી વરતુ માટે સાવચેત રહેવાની તકેદારી રાખવી.

રવીકણની પાતકરીએ બીએ ત્યારે સાચે-સાચે એક બીએ મુદો પણ વિચારી લઇએ, એ, એકાદકેએ અપવાદ તરીકે ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. આગાં ઘણી વખત કહેવાઈ ગયું છે, અને થોડા ભાગના ડિફિટ-સંગ્રહકો એ નક્કે પણ છે, કે કોઈ પણ ડિફિટનો જ્યાં સરખો લાભ પણ ને કાઢેલો હોય તો તે નકામી અમુક છે;—અને તેના પરફોરેશનની એક કાંચરી પણ ખંડિત થઈ હોય કે તે પર નરા ધસારો થેલાયેલો હોય તો થે તે નામથી. પણ આમાં થે અપવાદ છે. થોડા દેસાં પર અધ્યાનિસ્તાનની પોસ્ટ ઓફિસોમાં ડિફિટો ને છાપ મારીને નહિ પણ તેનો છંદા કાઢી લઈને રદ કરવામાં આવતી! અને એ અધ્યાન ડિફિટો સામાન્ય રીતે પાલતા લીલા કાગળ કપર છાપેલી હોવાથી એ રીતે છંદા કાઢવા નવાં ડિફિટ ચોળાઇને અમર થયું કાઢીને નકામી થઈ જતી. આપી, પાછળથી કાતરો વડે ખૂણે કાતરી લેવાની ટપાલખાતાને સુચના કરવામાં આવેલી. એટલે 'ખંડિત' ડિફિટોની આખ્યામાંથી એવી નવી અધ્યાન ડિફિટોને અપવાદ રૂપ લેખવી; કેમકે આને તદ્દન આખી એવી અધ્યાન ડિફિટો ફૂલમ હોય છે; ને મળે છે તે કપર મુજબ ખંડિત સ્ટીકલુવાળી ન.

એવી ન સાવચેતી ખંડિત પરફોરેશનની બાબતમાં રાખવાની છે. આપણે સામાન્ય રીતે એમ રાગણુએ જોએ કે ડિફિટો ચોમેરે પરફોરેશન કાંચરી હોતી જોઈએ. પણ કેટલીક એવી 'ઇમ્પરફેક્ટ' ડિફિટો પણ છે, જેની ચોમેરે કાંચરી ન હોતાં માત્ર કાતરની નેમ ચોમેરે કાંચરી રીતે ન (વંચવી) કાપેલી હોય છે. જ્યારે અમેરિકા, કનેડા, ક્યુબા વગેરે દેસાંક દેશોની ડિફિટોની એકેત્રજ ન બાહુ પરફોરેશનની કાંચરી હોય છે, અને બીજી એકેને બાહુએ સારી કાપેલી આવે છે. આવી ડિફિટો રૅપ્સ-રેસોલ-ગરોન (સિક્કો) નાખવાથી આપણે ડિફિટો કાઢી આપતાં વેરો! માટે બનાવેલી હોય છે, એટલે આવી

રનિરૅટર કરવાનાં કાગળો માટે કાગળ કાઢવામાં આવેલી ડિફિટો નો નમૂનો. વર્ણન નીચે વાંચો.

ડિફિટોને પણ 'રદ' ન ગણવી. કોઇ સારા રૅપ્સ કેટલાકેમાં લખા દેવાની કંપા પ્રકારની ડિફિટો આવી રીતની હોય છે તેને પરિવચ અને થાલી આપેલાં હોય છે, એટલે તે પરથી સાચી ડિફિટની માહિતી મળી રહે છે.

'ટેલીગ્રાફ રૅપ્સ' ને તો સંગ્રહમાં મોટે ભાગે નવાન નથી હોય; નેકે ઘણા દેશો તે કાઢે છે ખરા; અને કેટલાક પરદેશોનાં દેસલોમાં તેની વિવતો પણ સંગ્રહકોની માહિતી માટે આપેલી હોય છે. દિલ્હાં તો એવા (તારના) કદરો માટે વપરાતી ડિફિટો કપર 'સાન પોસ્ટલ સર્વિસ' એવું રૂપકરીતે પાછળથી છાપેલું હોય છે. આ ડિફિટો 'ડિફિટસંગ્રહ'ની આખ્યામાં નથી આવતી.

'રિન્ટરૅશન લેબલ'માં પણ અપવાદ છે. ટપાલમાં કોઈલાતા કાગળો. એ દાખીનાને રિન્ટરૅશન કરવા, માટેની, મોટા ર અક્ષર છાપેલી સફેદ આદી પટીઓ (જેના કોરા ભાગમાં મોક્કતનાર ટપાલ ઓફિસનું નામ, દાખીનાને નેબર વગેરે છાપવાં કે લખવામાં આવે છે તે) સંગ્રહ ચોગ્ય નથી ગણાતી; કેમકે એ માત્ર 'લેબલ' છે, અને એની કિંમત એરોરેઈલનાંવાદળે લેખેલો નેટલી ન ગણાય. પણ કેટલાક દેશો એવા છે કે જ્યાં આવા રિન્ટરૅશન દેખાતાં હોય માટે ખાસ બનાવતી રિન્ટરૅશન ડિફિટો ન કાઢવામાં આવે છે; અને અમુક દેશોની પોસ્ટ ઓફિસો તો, એવા કદરો માટે જો એ ડિફિટ વિચાર્યો નીજી ડિફિટ વપરાઈ હોય તો દાખીના રવીકણનાની ના પાડેડે! કાતરબિયા, રીન અને લાઇનેરિવામાં આ પદ્ધતિ છે. એટલે એવી ડિફિટો જો હાથમાં આવે તો તત્પર રહેવું. નેકે એનો કાજો સંભવ નથી; કેમકે રિન્ટરૅશનના ખાસ કદરો માટે કાઢેલી આવી ડિફિટો આનકલ એટલી ફૂલમ કે લાગે ને તે કાંઈને હાથ ચડે છે. એનાં એક નમૂનો મથાળે આપ્યો છે. (વાલક)

અવતરકાલસંપન્નમાં કોણરિકે સ્વયંવેલા 'ધર્મરસજ્ઞ'ની 'ધર્મ પ્રિયમ્' રૂપે ધર્મે પશ્યન્નુદિત થઈ. આ 'પ્રિયમ્' વડે રસર્ચનમાં ગદાકાવ્ય પતંગી છે. ૧૭૯૮ સુગ્રામી કિશિમાનસના પિકાસને આમાં ગિતાર આપ્ત છે. ૧૭૯૭થી ૧૮૦૦ સુગ્રામી વર્ષમાં જોઈ શકાય છે. પાશ્વર્યનું પ્રકાશન તેમાં, કવિની દેહિકા પ્રગણિ. ૧૮૫૦માં જોનુ અવસાન થયા બાદ જ મૃત્યુ.

આસમીઅરને બીજો ગદ્યરસને પ્રસંગ તેમિશ્વરનની રીડીનું પુનઃ પરિક્ષણન. પોતાની કવિતાના કાળાકાળમાં કિશિમાનમાં તેણે પ્રથમ ગિદ્યન વર્ણિલો; પાશ્વર્ય અનુભવેને આદે આવી પહેરેશિલ કવિયોગે જ પીઠ વારના વાચનથી કોઈનહી જોઈ અસ અનુભવી અને રિપિની પચાસમીથી ધર્મે ગિદ્યન સુગ્રામી વર્ષનદાર કવિયોગે વહેની આવી.

મિદ્રાન એવા રચાતપયપ્રેમી હવેનો ફેઝ ૭નો ૧૯૦૨માં વર્ષઅવધે
 ૬૦૬ દશકા પછી ફેરેમાં દરીથી પચ મુશ્કો. ડોપર ન્તાં રરેતામાં
 વેરરહીનરેરર સિન ઉવરથી પસાર થતા તેણે પોતાની એ પૂઠ
 પ્રતી પ્રખ્યાત ક્રોનેર રથી. ફેરેવા વર્ષઅવધે, બનેત, ઉડેથી અને
 બેનેતની પેથી પુનો રાણે તે કોઠ મહિના રહો ત્યાં સુધીવરતે તે
 નદિએ એને એનો ભૂતકાળ પાસે ગણા મયા. ફેરેવા પછુ એણે સાત
 ક્રોનેર રથી. ફેરેવા આ પ્રવાસની આસરેના ઢાંગ, એણે પાછા દરીને
 લેકડનાં કિરદાનની યાદ આવે એથી ને રકડીએ ક્રોનેરો. ત્યાં છે તે
 પરથી પાછો રોકાય છે. 'Earth has not anything to show
 more fair' પાતાની હવે

‘Milton! thou shouldst be living at this hour,
England hath need of thee!’ એમ કહી બેઠે છે.
આ પ્રવાસના સમયમાં જ વડોદરાથી તુલસે પસની પોતાની સર્વ-
શ્રેષ્ઠ સૌનેટ રચી, એમાંની એક પદ્યિત

"Thy friends are exaltations, agonies..." ને
આદિશિશ કવિ વેવચકા ઈ. એ. એચ. માયાના મૌરવને સાદિત્યની
સિદ્ધિ થયે ગણ્યાની છે. 'સિદ્ધિ થયે ગણ્યા' ના પ્રવેશને વર્ણવે છે.
આદિ શોધે જાય છે નથી.

દક્ષિણી પાઠા કૃત્રીને લક્ષનગા ત્રણ અઢવાડિયાં ગાળ્યાને કવિ
 યાદગ્રાચરમાં જ્યેને દોરોધીની સહાધ્યાયિની મેરી દવિગ્લનને તથા
 અતિથિ કેપે રહ્યા; અને એ પરિચયને પરિણામે, ૧૯૦૨ના આંદોલન-
 ની જમીને, 'આનંદના યોદ્ધાયા' નેવી એ મેરી સાથે કવિએ લખે ક્યું
 લખને ત્રીજે ૧૮૬૨નો આ ત્રિપુડીનું મારગીચારમાં પુનરાગમન થયું

• દેસના પ્રવાસે કવિના અંતરેજ વર બારે અસર કપાલની એની પ્રતિનિધિ દેવનાની આસપાસ રચેલી 'પીસ ફેસલ', 'ધ ટેંપી યેની અર', 'એક ટક ટકારી' તથા 'ઈએમ્.આર્.સી.સી.કે.' નેખી કૃતિઓ પરથી વાચકે, 'પ્રેક્ષિત'માં તેમણે ૧૭૭૩ની ૧૭૭૬-૭૭ની કવિની આગમ્યતા છે, અને ત્યાર પછીનો અનલક આનંદ તેમ 'ડિરેન્ડે એબી'માં છે, તેમ ૧૮૦૨થી ૧૮૦૬ લગીની કથકપાપત્રનો ઇતિહાસ 'ઈએમ્.આર્.સી.સી.કે.'માં નોંધાયો છે. 'ડિરેન્ડે એબી'માં અપરેશન રહેલો તેંતુ ત્યાં પૂરો થયો છે. કવિના બ્યક્તિત્વની અંતરેજતાનું કથમારણ આ બે કૃતિઓના સર્વાંગરેખણે સ્પષ્ટભૂગોળમાં થાય છે. કચ્છમાં અનલક આનંદની બી.બી.આ. આખર વેરાનાં પ્રકરણે ગાન કવિના કવનની વસકચરની છે.

ત્યારે પછી કવિના કવનકાળની ભેટવસી દ્વારા ભેટી નબ ડે. 'ઓહ' ની આંદિમ પંકિતમાં મળ્યો કવિના કવિ:વનો એટલા આદે છે. પછી તે કવિવૃત્તિ-કંડળની ગુણ સામે છે. હવે કવિ 'ધી એક્સકર્ટન' નામનું ગદ્યાકથ્ય મારે છે. એની પૂર્વગામ્યાકાળીયી, વસ્તુ અને રીતિમાં, એ ગાનો છે. એનો વિષય છે 'હોર્સ'—આપના પાત્રો છે જેન્ડર.

‘પેટર’, ‘પોર’ ને ‘શોરીકરી’, ને એનું રેયજ છે સરેવાપ્રદેશ એમાં
અમુક સયો લગી કુપરનાં ચાર પાત્રો વચ્ચે દુર્લભતા સામાજિક
ઓ આધ્યાત્મિક પ્રમાણે ચર્ચા થાય છે. પાત્ર ઓ કાલના ‘પ્રિય-
દક્ષ’માં કવિએ એ ચર્ચાના ન્યાયી હતી તે એણે એનાથી નહિ.
‘પ્રિયદક્ષ’ની પેઠે કવિના આગત જીવનની દૃષ્ટિએ ના આ કવિનું મદન
છે. એકે વર્ણવ્યું તો એકે મદાન કલાકૃતિ કે જે ને એ માનને
દેતો, કારણકે ‘પ્રિયદક્ષ’ તે ઓ આ કવિના પાત્રો એક રેયજ સાથે
ન જળાતો હતો. એથી ન તે ૧૯૪૩માં એણે ‘ધી એફકસકેન’ નું પ્રકા-
શન હતું ને ‘ધ પ્રિયદક્ષ’ ને છેક મૂલ્ય લગી આધારમાં ન રાખ્યું.

‘ધી એક્સપ્રેશન’માં ક્યાંક ક્યાંક ઉપર થે ‘દિનને’ એનાં ‘કે’
‘દેખાઈ’વિધી આદેખાં વર્તુલ્યર્થ નળદે પડે છે; અને ૧૮૧૭ના
સાચોરગિયા’ તથા ૧૮૧૮ના ‘આઈન્સી દાંખોપ્રકુ ગોળ બેળ દેવ-
નંત્રે’ અગ્રક્ર એકદાઆઈન્સી બધૂરી ના દેખાં ગેનાં એકિત જલક
નેવા મળે છે. ત્યાર પછી કિયાની નદિ પશ્ચ કિયાનાં મોનાનીની
પ્રશ્નિતે બા પશ્ચિય સાય છે; અને એની ઉત્તરપરેયા એ કિયે
બા વિજસગામી મળી રામાય. ઉત્તરાશ્રમમાં વર્તુલ્યર્થ કિય મળેતે
કિયસૂક્ષ્મ બની જાય છે. ૧૮૨૭માં ‘ધ રિવર ડેલને’ કપરની તેવીસ
સોનેદ હાથ આપજૂને આપે છે, એમાં એકે ‘આફ્ટર મોંટના મય-
ના સિવાય એકે વર્તુલ્યર્થની દહાણે પશ્ચિય દશાધરી નથી. એનાં
‘એકવિત્રી’ગરિટકલ સોનેટસ’માં પણ એમ બા જન્ય છે.

૧૮૪૩માં કાલેએ 'શાર્લસ આર્ટ્સ' ખાતે આવીને કાયમનો વામ-
કર્ષી, નર્થા તેના ઇનખનાં કલમન ઉપરનાં ૪૦ નરસ બોલ્યાં. ઘરે
ઇનખનાં તે વિષય થયા. તેને એક મિત્રનો નાનો પારસી ગણ
અગ્રેયો, તેમાંથી તે ગણ કરકસરથી રહેતો. ૧૮૪૩માં તેને મેકનાની
સરખી સરકારી મોકલી (સેક્રેટરીએક્ટ પદમણ્ણામાં) સંસારી દેસ્તા-
લેને ગચ્છાવાની) ગામડી તેથી તેની આર્થિક રીતિયત જળવી મળ. પછીથી
તેને ગ્વણારી ખાતામાં હોદ્દો મળ્યો, જેમાં તેને ખાસ ક્ષુધા
જ કરવાનું ન હતું. ઘરે કદરત તથા કામગીરી કુળિયાં તે ગત રહેતો,
એને આગમના હોદ્દો થમી વાર આપા પ્રતિજિત મોઝા બાલુએ
સોંપવાને કાંઈ કે ટકરીયોની ગાળીમાં વૃત્તે પાડીપાડેને મળે.
લઘકામાં સોંપીયોને અચરખ પામતા. જુદાજુદાને એ એવ ધની.

૧૮૨૭ના કાળમાંથી સ્થિતિએ પેરી, ડોરેટ્ટી અને પેલાના મિત્ર
કૂળ રાજિન્સન સાથે યુરોપનો યીડ વાર (ફેરિની એક મહિલાનો
મુશાકાત જતી કરતા) પ્રવાસ થયો; ૧૮૨૮માં કાલિફોર્નિયા સાથે લેઈન
પ્રદેશમાં પ્રવાસ થયો; ૧૮૩૧માં તે ૧૮૩૬માં બેલ્ગે હંટાણીનો પ્રવાસ
થયો. આ પ્રવાસોનો સત્તિક હતિદાસ 'થેમેલિયક્સ'માં અપ્રાયે છે.

૧૮૩૩મી મૃત્યુ લગીનો હાથ ગણે 'પ્રિયદુઃ'નો દરજ્જાદાર
મુદારાણધારા કરવામાં આવ્યા અને આ પાઠાન્તરો જ બીના હેડના
દશમનું કાળપૂર્વક એ સિવાય આ દશમમાં માત્ર એ જ જાનાવે
કવિના જીવનમાં નેપથ્યકાંત છે એ, કવિ સંપત્તિ મૃત્યુ પછી અને
રાજકવિપદ પ્રાપ્ત થયું તે ને બીજે કવિનો પુત્રી હોવાનું અવશ્યન.

ચર્ચા અર્થની કવિતાની પ્રતિકાષ્ણી પીઠે બમની અગ્રણી, રમકે
 યોગ્યની દેહીની અસરવાળા એ કાળનાં પ્રવર્તતા કવિતા વિચારો-
 થી તેના સિદ્ધાંતો નિઃકલંકતા. છતાં નવા વિચારોનું મૂલ્ય સમા-
 જનારાએ તેને બધાનાં લીધે, અને આને તેો અંકિલ કવિતાનાં
 સામ્રાજ્ય પર તેને સ્થાન છે, ૧૯૫૦ના અંગ્રેજીની રક્ષાથી, ૮૦૦૦થી
 પાંચ વર્ષ, પ્રવૃત્તિની કુપ્રવૃત્તિને બચાવતાને બેસાડી આપનાર આ-
 કવિનું અવસાન થયું. અને આવા કાલને શુભાવવાનાં વિરહનાં સૂત્રી
 તેની જાહેર સૌમ્યતા તેના અવસાન પછી પાંચ વર્ષે મૃત્યુ પામી.

સુરમો સોમલ અને વિરમથ

રોહિતા અવનંત્રી
વિજ્ઞાન
[૩૬]

આં

લેખક-ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
ગ્રા.એસસી. પી.એમ.ડી.

અનિ પ્રીતિને સોમલાના તેમજ હંડક આપતા અનન્ય તરીકે સુરમાને કપયોગ ધણી દેશોમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી થતો આવે છે. ઇ.પૂર્વે ૩૪૦૦—એટલે આજની લગભગ સાઠ પાંચ હજાર વરસ પહેલાં પણ એ પ્રથા પ્રચલિત હતી. કપરાંત, સુરમાને કપયોગ રંગ તરીકે પણ કરવામાં આવતો.

સુરમા એટલે રદીબનાઈ અથવા ઝેન્ડીમોનાઈ બનીજનો બારીક મૂરો. પણ સામાન્યરીતે તે ઝેન્ડીમોનીનેનારે બોલવામાં છે. હુઆ કુમાનદારો ખરા સુરમાને બદલે બળતી ન્સતીને આપે છે, જેમાં સામાન્યતઃ ન્સતીના (સીસાને) એક પદાર્થ—હોડ સફાઈડ) હોય છે. રદીબનાઈએ ઝેન્ડીમોની ને અંધકુંડ સંચોજન—ઝેન્ડીમોની સફાઈડ છે, તેને બુલવાથી તેમાંથી ઝેન્ડીમોની ઝાંડાસાઈ પડેલા થાય છે, જેને કાલસા સાથે ગરમ કરવાથી ઝેન્ડીમોની ધાતુ છૂટી પડે છે. આ ઝેન્ડીમોની (સુરમા ધાતુ) વિષે પ્રાચીન ગ્રીસિયાગરેને પણ જ્ઞાન હતું. મહાન જર્મન ગ્રીસિયાગર-વેઈ બારસેલ્સસ સુરમામાંથી બનાવેલી ક્વાઓ પુષ્કળ વાપરતો. આયુર્વેદમાં પણ સુરમાની ધણી બનાવટો વપરાતી આવી હોવાના કહેણ છે.

સુરમાના રદીબનાઈ બનીજના કપાદનને મોટો ભાગ ચીનમાં થાય છે. પરંતુ ચીન-ભૂપાનના કુદ્ધ પણ તે ખૂબ ધડી નહીને તેને બદલે હવે મેક્સિકો, બોલીવિયા, ફ્રાંસ વગેરે દેશો પાતાને માલ વધારતા ગયા છે. જગતમાં સુરમાધાતુની વાર્ષિક વપરાશ લગભગ ૩૪ હજાર ટન કપરાંત થાય છે.

આશુકિક યુગમાં સુરમાને કપયોગ માત્ર અનન્ય કે દવા પુરતો ન રહેતાં ક્ષોગોમાં ખૂબ વધી ગયા છે; અને બીજા ધાતુઓની સાથે મિશ્ર ધાતુઓ (alloys) બનાવવામાં તેની લગભગ વૈભવ સાથે અનન્ય તરીકે વેદાર્થ વપરાશ ન્સય છે. લગભગ ૨૫-૨૬ હજાર ટન ઝેન્ડીમોની વાર્ષિક વેદાર્થ વપરાશ થાય છે. કપરાંત ૨૫-૨૬ હજાર ટન ઝેન્ડીમોની (સુરમા) વાળું 'સખત સીંગી' રંગેના ઝેન્ડીમોની બનાવટમાં ખૂબ વપરાય છે. આ કપરાંત તેને કપયોગ સાસાનિક ક્ષોગોમાં સીસાનાં પત્તાં, નળાઓ, તારવેલીદોનનાં દોરડાનાં તેમજ બીજાનાં કુચકાનાં આનરણ (દાંડા) વગેરે તરીકે થાય છે. કપરાંતને વાળી સકાય એવી નરમ ટચ્ચો, પદરાં તથા બીજાં સીસાના સામાનની બનાવટમાં પણ થોડીક સુરમા ધાતુ તે કપેરમામાં આવે ન્સય છે.

કુદ્ધકાળમાં તે આ ધાતુ ધણી મદત્તવી છે. ઇરાવાળા બોગળ અને સીસાની ગોળીઓના બનાવટમાં કામને સખત બનાવવા માટે તેની ખૂબ જરૂર રહે છે. ઇરાવાળા બોગળના રોહિતા બનાવટમાં ઝેન્ડીમોની સફાઈડ નાખવામાં આવે છે, જેથી તે રોહ ફૂટતાં માટ કંઈદ મુકાડો પેદા થાય છે. આ વિશ્વકુદ્ધ વખતે આપણા દેશમાં સુરમામાં ખનીજ સોધવાના ખૂબ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા અને બહુમિત્વાન તરફના પ્રદેશોમાંથી તે મળી આવ્યા હતા. આપણા રોહિતા ક્ષેત્રમાં સુરમા-મિશ્ર ધાતુઓ ખૂબ કપયોગી થાય છે. બાબીટ મેટલ તરીકે આજબાની ધણી વિરોધી મિશ્ર ધાતુમાં ૮૩

ટકા ક્વાઈ, ૧૧ ટકા સુરમા અને ૬ ટકા તાંબું હોય છે. આપણી આજની સંસ્કૃતિના ખૂબ પાયા રૂપ ને કાપખાનાં, તેમાં કાપખાનાં બીજાની બનાવટમાં મુખ્યત્વે ૬૦ ટકા સીસા કપરાંત ઝેન્ડીમોની વપરાય છે. કપરાંત તેમાં થોડી ક્વાઈ અને તાંબું પણ કપેરમાય છે. ઝેન્ડીમોની સીસાને સખત તો બનાવે ન્સય; પણ બીજાની ધાતુમાં સુરમા ધાતુ કપેરમાનું મુખ્ય કારણ તે બે ધાતુઓ એક વિશિષ્ટ ગુણ છે. બીજા ધાતુઓના ગરમ રસ કર્યા પછી સંકેશાય છે, અથવા ઝેન્ડીમોની કંડી પડતાં ન્સય વિરોધી પામે છે. આથી, ઝેન્ડીમોની-નાથ ધાતુઓ ડાળો બીજાનાં મોહકમાં વિકસીને સખતરીતે પડી શકે છે, જેથી આસર ન્સય ન પડી ન્સતી રચાઈ, પાતળો ને સુરેખ બને છે.

મિશ્રનિયા મેટલ નામની એક મિશ્ર ધાતુ સીંગી, સુરમા અને ત્રાંબાના મિશ્રણમાંથી બનાવાય છે. તેમાંથી ચમચા, રકાળીનાં ઢાંકણાં અને બીજાં એવા ધરગણુ સામાન બને છે.

ઝેન્ડીમોનીનાં સાસાનિક સંચોજનો પણ ખૂબ કપયોગી છે. 'ઝેન્ડીમોની ઝાંડાસાઈ' રંગદોશમાં ને કાચને રંગીન બનાવવામાં વપરાય છે. 'ઝેન્ડીમોની સફાઈડ' રંગરને વલ્કનાઈડ કરવા માટે પહેલાં બહુ વપરાતો; હવે એ અગાડ નેટલો વપરાતો નથી; પણ કોવાસાળીના ક્ષોગમાં એ સફાઈડ પુષ્કળ વપરાય છે. કુરેતમાંથી મળી આવેલો સફાઈડ તો બ્રાસ રંગનો હોય છે, પણ પ્રયોગશાળામાં બનાવેલો તેને બીજા પ્રકાર રંગનો થાય છે અને તે શતા રંગ તરીકે વપરાય છે. ઝેન્ડીમોનીનાં કાર્બનિક સંચોજનો દવા તરીકે વપરાય છે. કાળા ન્સય (બ્લેક ક્વિર)માં રોગખાણ તરીકે પુરતાર ધણેથી દવા રદીબાખીન કુરિયા સુરમા ધાતુની ન બનાવટ છે.

હવે આપણે આ વિભાગની બાકીની ધાતુઓ લઈએ. તેમાં ખાસ આર્સેનિક અને મિશ્રાય આવે છે. આર્સેનિક એટલે રોગખ. ઝેર તરીકે તે તે ધણી ન્સયતો છે. રોગખમાં ન્સયનાશક ગુણો હોવાથી એની વેદાર્થનો મોટો કામ કોમાં ન વપરાય છે. એનીને કુકાસનાં કારક છવાતો નાશ કરવા માટે રોગખકુદ્ધ પદાર્થોના કપયોગમાં આવે-સર્વસામાન્ય છે. કપાસનાં કંડપાં કપરની કપયોના નારા માટે લેડ આર્સેનિક (સીસા ને રોગખ)ને બોક્સાનપુષ્ક સંચોજિત પદાર્થ) અને બરડાના ઓડના બચાવ માટે ત્રાંબાના આર્સેનિક વપરાય છે. કપરાંત આર્સેનિકમાં સંચોજનો કાચના ક્ષોગમાં પણ વપરાય છે. એ કપરાંત હાઈ કાપખાના રસાયણમાં અને ઓપધોની બનાવટમાં પણ આર્સેનિકના પદાર્થો વપરાય છે. ગાઝર 'કંઈ'નાં કન્કેક્શન એ રોગખની ન ઓપધી બનાવટ છે. થોડાં વર્ષો થયાં ફેલ્ડીકમિશ્ર ધાતુઓ અને રેણુની બનાવટમાં પણ રોગખ વપરાવા લાગ્યું છે. આર્સેનિક ઝાંડાસાઈ 'સફેદ રોગખ' તરીકે બોલવાય છે.

ગિરમથ પણ ન્સતી ધાતુ છે. કહઈ અને સીસાના ન્સય ન તેના ગુણો દોષાને લીધે એ ધાતુઓમાં તેને ખૂબ કુચકારો ગણેા થતો. પણ તેને રંગ અગાડ રાતો હોય છે. તેનાં સંચોજનો અવિસાર અને કાલેસાનાં ઓપધો તરીકે વપરાવાં આવ્યાં છે. પરંતુ મિશ્રમોની

ખાસ વિશેષતા તે એ છે કે તેની મિશ્ર ધાતુઓ ચરમ પાણીમાં પ્રવાહી થઈ નથી; આથી તેની અંત્રી મિશ્ર ધાતુઓ સેદ્ધી વાહક-યા પ્રસારમાં કપાયેલી થાય છે. તે પેલી નીચેની ખાસ કલ્પેજનીય છે: વૃદ્ધી મિશ્ર ધાતુ (અર્થ ૪ ભાગ બિરમથ, ૨ ભાગ સીસું, ૧ ભાગ કલ્ક અને ૧ ભાગ કંઠકા દોષ છે તે) ૭૫ ડિગ્રી સેન્ટી-ગ્રેડે પ્રવાહી થઈ નથી. તેથી તે મિશ્ર ધાતુ (અર્થ ૨ ભાગ બિરમથ, ૧ ભાગ સીસું અને ૧ ભાગ કલ્ક દોષ છે તે) ૧૪ ડિગ્રીએ પ્રવાહી થઈ નથી. તેથી તે મિશ્ર ધાતુ ૧૦૦-૧૫ ડિગ્રીએ પ્રવાહી થઈ નથી. તેમાં ૧૫ ભાગ બિરમથ દોષ છે, આથી, આમ એકલવના નાં અંદાજેનિક રિપ્પરફેક્શની બનાવવામાં તેમાં આઈરોનનાં આ

મિશ્ર ધાતુઓ ખૂબ કપાયેલી નીવડી છે. વળી બિરમથને તાર નીચે જીનાં સાધેતોમાં ખૂબ ખૂબ કપાયેલી થાય છે. બિરમથ ને પાસનું સંચાલન ફોલ્ટા ડોલ્ફોરો વિકાસ બનાવવામાં વાપરે છે.

બિરમથના ખતીએ બહુ મધ્ય આવતા નથી; તેથી મેરે બાજે તે બીજી ધાતુએ ખા ખતીએમાંથી ગોલ પેદાશ તરીકે કાઢવામાં આવે છે. જેથી નવજા અને શીસાની ખાલેગાંથી બે ધાતુઓ કાઢી લેવા પછી બિરમથ નીચે છે. પહેલા આઈરોનિયા રમરમ અને મેગ્ને-બેન્ડમની ખાલેગાંથી બિરમથ કાઢી, પણ હવે એ ક્રાપ્ડન બંધ થઈ ગયું છે. હવે મેક્સિકો અને કેનેડા આ ધાતુ સારા પ્રમાણમાં કાઢે છે. તેથી દુનિયાનું કુલ બિરમથ-ક્રાપ્ડન લગભગ ૧૫૦૦ ટન થાય છે.

ખાંધ અરિયો (બલસંધાન ૫૦ ૨૩૯થી વાહ)

સાદિત્ય બેડેલા કોઈ અપ્રાપ્ય—ન મળે એટલે—ગિલાની ચોપડી દોષ લાગે તે કાઢી નીચેની નકલ કરી લેતા. આઈરોન નુસી તે સોડીના દાણા. મેરેડ તે એરો સુરર કે ભીડીને આપે ન વજથે. રમરમ, ધાતીલા, કોલ્સા સુરર આઈરોન નીચેની નકલ દોષ નથી. એવા હરનાસરમાં નકલ કરી નવાખાન દણ મારી પાસે છે. એ પોતે તારક, નવકથયા અને કપિતાઓ પણ લખેલી. કપિતા ૧૧ તે લખાવી નથી તેમ છવાવી પેસે એ પેસે છટકે થયતા. પર ખરતી દવા કપર એક નાનું પુરવટ કેટલાક નમૂના સાથે છપાવેલું, ૧ પુણ મારી પાસે છે: પ્રથમ પત્ર લેખાવલિ. ઇ. ૧૦૦૦ની સાલમાં મળેલું એક તારક છપાવેલું, તેનું નામ 'ચન્દ્રદાન અને ચન્દ્રકા'. બની ઢખનું, ત્રણ અઢી. સોપી પહેલું તારક મેં એ વાંચ્યું હતું

હુંકે હવે, શેઠા લેખક અને અરધા કલાકાર સુનીલાલ કેમો-ડાર તે મારી જાના બાપા, એરથે મારા નાના-આલ-દારા ૧૬૦૧-માં મારા નમ્ર પછી મેનજ થયે એ સુનીની ધરણે. પોતે લખેલા તારક મારીમાં આઈ નામ મળેલું ન ચન્દ્રદાન પાસે; અને મારી વધુ આવે તે એનું નામ ચન્દ્રકા સાખનું, એવી ભાષણમાં સો-કોઈ અરંકીએ કરતા. એ સુનીલાલનાં વધુ મળેલા તે અપાસા પેલાસાક, મારાજનાં બેન, મારા આલ-નાની-દારી. સુનીલાલ એને ખૂબ સહાયતા. પ્રજાસાર ડોકરો કમોડા તે મરી એલર્ડ, એરથે કોઈ અવગતીએ સુનીલાલને બેંચેડે કે મળે તે નાહીએને ડોકરોને મારી નામે છે! બસ, મળેલાં સંસારમાં એમ બિન-બાવલાની જી-બળે એ કલ્પાસાની વાલે છે. એમ સુનીલાલનાં કાલા કાનમાંથી આ પાત કાઢે પેલી, તે એટલી રમતી થઈ કે વહુને ધરમાંથી કાઢી પૂતી. કોઈ દીકરી ચમકે તે સુનિલાલને સંમિતા પર-એના બાપને બળુ દુન.

પંદર રૂપિયાના પગારવાર 'હરેકર ઈપર' ભિગન મેરે પર-જાણ્યા પછી સંમિતાને એ માને વળતું દોષ તે બાપની રમ લેવી પડતી. ડોકરોલાલ મારાજને મળેલું એને પોતાને પેર થયેલા વજથ રખતી. પછી હંકક પતાવટ થતાં સુનીલાલનાં બાપ સાથે દેસાં પોજના નાં બીજું ધર ભારે લઈ રવાં રાખી; અને એવાં મળેલા ટાપીઓ ભરી, કે એનું ધરમેરે કામ કરી ચુકેલાં કરતી. નરા કોઈ સુનીલાલને બેંચેરમાં, તે સુનીલાલ વહુને ફરકાવી આવતા, લાકડી-ને પછી કપાયેલ કરતા, અને ડોકરો મારાજ વાતો કરવા ત્યારે કહેવા કે એક વખત તે મળેલું એને દોરે બાંધી કાઢવા રાખી દીધી. 'ખુબ ખુબી' તે એ કે મારી બા, કપર સુનીલાલે રિખાગાખના કે કામેળો લખ્યા છે તેમાં મળેલા માટે હસારો સરમો નથી. એ લોખા કાપેલા આંખે કીડીને વજથે એવા સુરર આઈરોનમાં, એકલા ન હરથમાં સંસારા પેટી નથી એવા સંચાર છે. 'દીકરીને મા માટે

લાગે ન, તેનું સમજી' અને એ લખાણ વાંચતાં સુનીલાલ આલકા કોર નોર માખસ દોઈ રાકે એમ અનાથ ન બંદિ. કોઈકે મળ્યા કામોમાં તે કોઈની સરિતાને માની કામગીરી પેલા લખ્યા છે, મા કાંઈ ન સંસારમાં રિખાગાખ આપ્યા છે.

હવે આખરે દેસાં પોતા પેલા બાપના ધરમાં ૧૮૬૨-૧૮૭૧ની સાલમાં મારી બાપી સુવાવડને પ્રલેમ આપ્યા માને દીકરી પર વહાલ; બાપને દીકરી પર હેન. દીકરીની કેળવણી એની કે બંને પર મમતા. એક બાંજરો પછી સંમિતાની સુવાવડ એની મા પાસે થઈ એની દીકરીને સુનીલાલના પાસે રમાવવાનો લઈ જવામાં આવેલા, અને સુનીલાલના દરખાને પાર નહોતો. દારાદારી વધેલું, વેમનરથ હંકકે કોણું થયું. જાવરનવાર એ મળતાં રવાં દીકરી સુવાવડમાંથી બીડી બાજને લઈ સાકરે અઈ, અને મેરેડા ન માજ નીતતાં પેળામાળે પોંચાઈ મથા.

સુનીલાલ કોમોરોર કીનાયતની નકલ એ લખા નીચે. દુર્ગમજીની મળેલા સામેના ધરમાં કોઈકી ખાલેડે સુનીલાલ બિ-નાચલ-પદોરિયા, અને મંદિરના દરોન કરવા કામલ થવા નથી, ત્યાં ન સુરતથી સંમોએ લખેલા કામજ મજબોર કે મંદિરનાની સુની અર્થાં છે! સુરત પાસે નહીં ધમિષ સુનીલાલ દરોન રવાં પિતામ સુરત પાસા ફર્લ, અને પેર આવતાં પરમથા. અને બસાલ એ મદિરે મંદુની પાલક સુનીલાલ પણ કીડસારખ સિપાયા! ત્યારે સુનીલાલની ધરકીમા વિનકોર ડોશી રખતી. એ અને સુનીલાલની એકમાત્ર દીકરી સંમિતા, એ બે બજાં ચોપાર ઓઝુએ રવાં.

એ વિનકોર ડોશી (મારી માના બાપાની મા-દારી)ને અને 'લ' કહેતા. એજે મને ખૂબ લાગેલા. પરમે એ પેસાની પૂજા, રેખાં-યો વારતહેવારે મેખાળોએ ડોકી છેલ્લે આવતો, ખવડાયતો. 'ચન્દ્ર-વર્ધન' નામ તે બેનાથી કોઈ સમય નહિ. એમને બાખુલ બાખુલ કરી એરજાલ નતો. નવરસ વર્ષનો દોશ્યા ત્યારે, મામલતો ત્યાં રહેતો ત્યાં ત્યાંથી, મિથાળમાં એકાએક ફેરે તેડવા આનું. અને સાંને એકાએક મેસાની અને સુરતથી આ માર્દલ ફેરે અનેકા અધિગિરમારને કાઢે ચુરમાલ લઈ જવામાં નાખ્યા. રમસન ત્યારે મેં પહેડું મેલ્યું. ડોકરો દેખડાઈ નથી એ માટે મામલતોની રમસનનવાર મરડાએ એ ખાસ તહેવારી રાખી રાખી 'ખાઈ' તારે આજ મુજબની છે. તારી છે સુનીની અઈ! અને પછી લગવડ છાલું મેગ પકડ્યું, મિતાની આસપાસ શી રીતે ફરડું, આજ કેમ મૂકી, એ બધું પાછી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું. એ ત્રણ વડીલા પહેલે રવા. લગમગ આપકે થઈ ગયું હતું ત્યારે, તાપીમાં રવા મેં પહેલી મિતા સળગાવી, અને નજી લાકાં થઈ બળતી એઈ. (રાહો)

પરચીર વૃક્ષ પહેલાં

અંક ૧૯ - અપાઠ ૧૯૮૧ (જુલાઈ ૧૯૮૫)

ગુ

જાતી સાહિત્યમાં પંદાશ મહિનું શ્રી દરિદર બહુનું કાળ્ય
એક ન દે ચિનચારી દશાવાને આનંદ વર્ષ થયાં પણ એ
સો પ્રથમ 'કુમાર'ના ૧૬માં અંકમાં પ્રકટ થયેલું. એ કાલ્ય
યજ્ઞ નહિ જાણતા દોષ. અર્થો તે કલારીએ.

એક ન દે ચિનચારી,

મહાનલ, એક ન દે ચિનચારી.

ગદ્યક લોકો યસતો યસતો, ખરચી ભિંચી સારી;
નખચરીમાં તબુઓ ન પડયાં, ન કૃત્રી મદનત મારી.

ચારી સજાઓ, સૂરજ સજાઓ, સળગી આશ-જયારી;
ના સળગી એક સમગ્રી મારી, વાત વિપતની બારી.

હંડીમાં મુજ કાયા ચપરે, ખૂટી ધીરજ મારી;
વિચારનલ, હું અધિક ન શામું, શામું એક ચિનચારી.

મહાનલ, એક ન દે ચિનચારી.

આજથી પચ્ચીસ વરસ ૬૫૨, ૧૯૨૫ના નવનવી ૧૬મીએ દેશ-
બંધુ ચિતરંજન દાસનું અવસાન પમેલું. તે પ્રસંગને અંકિત કરીને,
'કુમાર' જુલાઈ અંકમાં એમનું એ સંકલિત રહેલું ચરિત્ર આપેલું તે
નિવૃત્તિરેશ નીચે એનું દોષ તેમનાં મુખ્ય ભાગ કલારીએ:

૧૮૭૦નાં નવેમ્બર ગાંધીના પાંચમી તારીખે, કલકત્તામાં
વસતા-મુજ દામની રહીશ-જુવનમોદનદાસને ત્યાં જન્મેલો નવમ
યશી. જુવનમોદન દાસ કલકત્તા દાહકેડના પ્રખ્યાત બંદોબ દતા.
એ વખતે બંગાળમાં બલસત્તાનું પાંચ દેશ હતું, અને જુવનમોદન
ભાણુ એ પ્રસિદ્ધતા પામીએ અમળી દતા. તેમની નવતર દેશભક્તિ
અને દેશપ્રેમની આશ એ વખતના બંગાળી તરુણોમાં નવચેતન
પૂરતી. 'વિદ્યાલ પન્થિક મોષીનિયત'નામે પત્રના તે વંચી પણ દતા.

અમીનપુત્રી સંગમગિરાનરી રૂઢવર્ણવી ભાગલ ચિતરંજને
રહિતની પરીસા પસાર કરી અને કલકત્તાની પ્રેક્ષિતેસી પ્રિયેશમાંથી
૧૯૦૭માં બી. એ. વર્ષ તરત ન આપ. સી. એસ. થયા માટે એ ઉત્તર
તેજવી થયા. એ નેત્રા કાઠામાં નવરોજી રવાની પાલમિન્ટના
સાગ્રાસ થયા માટે રહેલોય તરીકે જલદા પડતા. તરુણ વિદ્યાર્થી
ચિતરંજને પાલમિન્ટમાં કાઠાભરતો પ્રવેશ ભાગલ સાક એમને
અત્યંત મદદ આપી. એ માટે એણે એમાં તેો સુધર અને અસરકારક.
આપણે આપમાં કે ઉપદેશના પ્રધાનો સુધારીને ભાગલતર બેસાડું.

સમય આ ન આસમાં એક બીજી ભાગલ પણ જન્મી. ઈ. સ.
૧૮૬૨માં, પાલમિન્ટના સેન્ટ્રલ ગૌરિન નામના એક સરવે દિગ્-
મુસલમાન 'નિધે લોકનમાં એક ભાગલ આપ્યું. એમાં મુસલમાનોને
'મુસ્લમ' અને દિગ્મોને 'મુસ્લમાન પણ મુસ્લમ' રહીને લીલીગાજવા.
ચિતરંજનને જાત તે સુધે ભણા દિગ્ વિદ્યાર્થીએ લખા દિગ્ ત્રણે
સદાનુભૂતિ ધરાવતાસમોની એક સમાચરી. સ્વેચ્છાશ્રવાન પ્રમુખપદ
નીમિત્તે એ પ્રવેશ સમામાં ચિતરંજને સાગમ ભાગલ રહ્યું. એએનેની
ચેકની મોના પદ મુજ જની અંદ. પશ્ચિમી ગૌરિનને નવરો માત્રી
માયથી પરી કાઠું ન નવિ. પણ પાલમિન્ટના સમાચર તરીકેનું

સાજનાનું થમ આપલું પડ્યું. આ બે કારણોને લીધે ચિતરંજન
આઠ સી. એસ. માં પસાર થયા છતાં એમને દિગ્ સમાચરની તોફારી
ન થઈ! એટલે આખરે એકિરંજની અભ્યાસ એમણે શરૂ કર્યો.

એમના દાસ કુટુંબની કાનગીરતા જેટીકતાર હતી. ઉત્તરી પાંચેક
વેટી થયાં રીકે જમુ સેરસરી ટવન માળી અંદગક દ્રવ્ય કમાતો,
અને તે ગરીબોને વહેંચી દાપ પુત્રને કસનમે વારસો રોપી જતો.
આ કાનગીરતા એને કસન બેનેનો વારસો જુવનમોદન ભાણુને પણ
'મળ્યો' દત્તો. ચિતરંજન વિદ્યાવત અભ્યાસ કરતા એ અસાધમાં
જુવનભાણુની કઠારતા એટલી કઠાર જની અપ દત્તી કે પોતાની
મોટી આવક છતાં ઉત્તર ભણતા પુત્રને મોલસવા માટે વળીવાર
તેમની પાસે પેસા પણ ન રહેતા. આખરે ચિતરંજનને ૪૮૫૬
એકિરંજની પરીસા પસાર કરીતલાલ કલકત્તાઆપલું પડ્યું. (૧૮૭૩)

કલકત્તા આવેલે ચિતરંજન કલકત્તા ઉ તો કારણપાપજનાં પછું
કુટુંબને સાંસાં દતા. પિતાના રસમોના કાંઈકે સાક દબર ઉપરનો
દત્તો! આ તોડવા માટે એમણે ૧૮૭૩માં કલકત્તામાં વસીલાત કર
કરી. બીજી વરસથી પિતાના લેખકારીએ આરંભ તદારે શરૂ કર્યો.
તેથી પ્રારંભી અને જુવનમોદન દાસે કાંઈમાં નાદારી મોંઘાળી. આથી
ચિતરંજનને મેંધાના બારે બિા નરહું. નાદાર પિતાના પુત્રને નવેક
કેમુ રાખે ૧ પેસાની તો એટલી લગી રહેવા માંડી કે રીકેકવાર તેો
દામના બાકાનો આને પણ ન દોવાથી કામો મુખી પમે કાલોને
કેડના જુવન પડ્યું. પડેલું આ લખાં વિદ્યાર્થી દારી નવ્ય લેખા એ વિનિયંત્ર
આત્મા નરોતો. તેણે એ જખા વિદાર માર્ગો ઉપર સ્થિર થયેલે અને
દિગલ પૂર્વક મજબ કરી, અને જીવિતી નેમરિવા તથા એવરની
પ્રાગમ્ભિકતાથી ધીમેધીમે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ભગાવી.

પછીદલ પિતાની નાદારીને રાખનેમના વિશ્વમાંથી મચોનરોતો.
તેમણે એનું કે આસને કાલે આપજુને કામમુજા કર્યો, પણ દિગ્ સે-
રફતિની રિટીએ ખરા કામમુજા નથી થયા. પિતાની માતમકલકત્તા
લગ આપજે પાસ થયેલે, તેમનેમના કામનેમના કારણે માત્રે મજા થયે
કમજ રાખતે એએએ. મળથી આની માંડ થાતીને એ ચિત્રમુજા પુત્રે
પેદાર વાસ મુખી જતે કાસકાથી રહી પોતાની આવકને સંચય
કર્યો, અને પિતાના લેખકારના પુત્ર ભાણુ મુદેન્દ્રનાથ ગાંધિકને
એક વિરાસ પત્ર લખી ભણાવ્યું કે, 'લગારા રવરેકવર પિતાએ મારો
સ્વરેકવર પિતાને જે કામ પોદેડું તે માત્રે મજા થાય નામના કે ઉપર-
પાથી સમિમાન થડે પુ. મુદેન્દ્ર મજિક તેો આજા ન જન્મ્યા.
તેમના એટલે લેખની મુદત તેો રહી નવદોરો; નેમ એટલે કાસ ભાણુ
પામે માતમુજા જે રીકે નરોતી. છતાં તેમણે ૧.૧૯૦૦ પિતાના જમુ-
માંથી મુજા થવાને મુકને મોકલી આપ્યા! આ કિસ્સાએ બંગાળમાં
કાસ ભાણુને એક પવિત્ર પુરુષ તરીકેનું સ્થાન અપાવ્યું.

આપણે મુખી રેસાની રીકેકમુ અર્થભક્તિ લીકેકથામાં પિત્ર-
જેનભાગ ન લેતા. પણ ૧૯૦૦-૦૧ની સામાં સેડે કલકત્તા બંદરના
અમલદાર પાટવા અને બંગાળના કોષ્ટની યજ્ઞેનીઓ આજીવ

(જુલાઈ ૧૯૮૫) ૪૫૦

કોસીદી જેવી રીતે પાટરી શકાય તેનો ખ્યાલ પણ તેમને દેવો નહોતો. એકે પ્રસંગે તેમણે પૌતાની વાત્યા અને કાંની વચ્ચે અસંભવતાનો ભાવ જાણીને કમ બનાવ્યો, એટલું જ નહિ પણ આનુભવભર્યા સામાન્ય લોકોની સંદાનુભૂતિ અને સહાય થેજીને તેમને પણ પૌતાની સાથે કામે લગાડયા. પરિચયે જરા અપ્રાપ્ત થી, પણ મુંડાઓને જેવું બહાલું કે તેમનો સાચો પક્ષ દિખતો ને તાકાતમાં પણ તેમનાથી કિતરનો નથી કે વરત ન હલ સિવાયની પૌતાની બાજીની ભવતથી સરજાગતિ રેનીકારવા.

શરતપુરથી મેહનભાઈની દુકાની આવી પહેંચી હતી. જિતુભાઈ એ જે જે ફેન કરેલા તેના પરિણામે કેટલીક નાની દુકાનીઓ પણ આવી હતી, અને એ બધી જ કામે લાગી હતી. એકે સમરતમેહનભાઈ એકસાથે ખ્યાલ કરતા આ સખ્યા થયી ન નાની હતી. અને તેથી બહારથી જેઠ શકાય તેવું રપથ પરિણામ આપવું નહોતું; પરંતુ આખા ટાળાનો કાલ સમય રીતે ને જરા ઝીણી નજરથી ખ્યાલ કરી રહ્યું હોત તો તેને સગભર કે જેઠાથી ફેર પડ્યાં હોત કે પહેલાં મુંડાઓ જે મન મૂકીને—જેઠામરી તે શરમભર્યા કામ કરી રહ્યા હતા તેના પર એક ભવનો કાળ આભેા હતો અને હવે તેમનો જરા ખચકાતા હતા અને સગાલીને કામ કરતા હતા બીજા એક વાત એ પણ તેને સમભર કે વાતાવરણમાં એક ભવનો કસરાટ શરૂ થવા પાડ્યો હતો.

આ કસરાટમાં કાંઈ ન પરિણામ ન આભ્યાં તેમ નહિ. વરકે રાતનો સોપી પધારે ભોમ લે. થઈ પડ્યો મહેશ તેણે જેનો ખીજા પકડ્યો હતો તે શ્રી કાઝી, અપોડ, અને કાલો—અને અર્ધ રીતે પકડી હતો. પૌતાના શિકારને બેચેક વારફરી જતો ભેલો તથા બીજા ભેલોને ફસાવવામાં પોતે નિષ્ફળ જતાં તેણે ઘડો અને બીજાત ભાખાનો પૂરો ઉપયોગ કર્યો. મહેશ તેથી જરા કસરાટ, ને સંકસારી છતાં કસ ભાખા સાથે પૌતાના મનભૂત કામને ઉપયોગ કરીને કર્યા, પૌતાએ, તેથી પૌતાના મગજ પરનો કામ ગુમાવેા અને બેહરના મગજમાંથી ઉધા કાઢ્યો. મહેશ તે ભેલેા. ધા બાજામતે પણ ભેલેા. તેણે ધાને આવવા દીધો, અને જેને આભેા કે વાત ન પૌતાના વાલીની શરીર વડે જેવી તો થયજતાપર્યંત વળાંક દીધો કે ધા નકસેા ગયો, એટલું નહિ, પણ ધા કરવાના મહેશની પકડમાં આવી પડ્યો.

પણ શ્રીએ એકલો નહોતો. તેના કાલ સાથીદારે સખા વડે મહેશ પર હક્કો કર્યા, મહેશની સાથે રમણ હતો, તેણે હક્કો પકડેા આ પડતો ધા ભેલેાને વચમાં તો પડ્યો તોય ધા મહેશની પીઠમાં પેડો. અલભ્ય રમણના પ્રયત્નના પરિણામે ધા પ્રાણહાત ના વડો. આનાથી હાઈટા બન. વ બીજેબંધા. સુરેન્દ્રે એક મુંડાને સમજાવેા કર્યો મુંડાને છી મદી. પણ શ્રીએ હાઈ કરે તે પહેલાં મુંડાની પાછળથી કાઈ અભેામાં માણસે એકમ કસરાટને પકડી છરી પકડાવી દીધી અને છરી સાથે કદ પૂરું સંક કરી દીધું. આઈ છરીનેા મારિતો તે સખત ધાયવ થયો ન, ને તે તેના સાગીદારો તેને કદ નાસવા માંડયા ન હોત તો તેા કદાચ ત્યાં તેની લાસ પડત. કપાંત બીજે પણ બેભાર મુંડા એ છરીને ભોમ વધ પડયા. તે દરમિયાન સુરેન્દ્રે છરીનેા કળેને લઈ પેલું રૂદ નૃત્ય અટકાવ્યું.

આ બધાંના પરિણામે વાતાવરણ કીકીક ગરમ થઈ ગયું અને જરા નાસભાગ શરૂ થયું; પણ એક વાત તો વળ ન કે સીએાની હેટની હવમગ અટકી ગઈ હતી.

અસંતોષાઈ ગયે બાહુ નજર રાખી રહ્યા હતા. તેમણે એવું કે માગ્યો હતો એ હાથ પહેંચી ગયો છે કે તેને ને બીજે વળાંક આપવામાં નહિ આવે તો બીજી રીતે અનિશ્ચયીય પરિણામ આવશે એ રપથ (ભૂલકાં ૧૯૫૦)

દેશે દરદરે તેમણે, આ કાંથી વિચારી રાખ્યા મુજબ પૌતાની સિમેંદી જમાડી. આખાકાની ટાળી બેા અર્ધે બહુની ન હતી. તેમણે સામનેા કરવાનું પૌતાનું કામ આટોપવા માંડ્યું.

પરંતુ સારાસવા સિસોડીની બીજ પણ અસર થઈ. કાંઈએ બધા પાડી: પૌલીસ આને છે, પૌલીસ આને છે !' અને વાત જોડી પણ નહોતી. જિતુભાઈએ જેઠા ફેન પરથી તથા બીજીને પણ પૌલીસને બાઢથી મળી ન હતી, એટલે આખા ટાળીના જેઠો જઢી તો નહિ, છતાં કીકીક કડપે પૌલીસ આવી પહેંચી હતી અને થાર કુચારના નાં કેમો થવા માટે બાહુના રસ્તેથી તેમની ચીરીસો આવીઆવીને બાજી કપડાવાળાઓ તેમાંથી કિતરવા માંડયા હતા.

મુંડાઓએ હવે પૌતાની સત્તામતી ખાતર વાલતી ન પડતી. લોકોએ પણ બીકના માર્ગે નાસમાન શરૂ કરી; પણ જેઠી વિરાટ મેઢની ! કોમ તે બધા કેમ નાસી શકે ? જેઠાએ પડવા કાપ્યા, ફેલાયે ચમકાવા માંડયા. વાતાવરણ ચીસોચીસી બરાહ ગયું.

અસંતોષાઈ જિતુભાઈની ટાળીઓએ હવે રેલામાં પડતા લોકોને સહાય કરવા માંડી. અને જેકે થોડા વખત તો લાગ્યા, પણ પીએપીએ વ્યવસ્થા થવા માંડી ને બહુ વાલે પડવા લાગ્યું.

બીજા બાહુ નવવારત શાળાનું દરજ્જ પણ ખરું થયું હતું. આખું ચોખાન મેલા લાગની શીએ અને થોડા ભાગના તેમની સાથેના પુકથોથી બરાહ ગયું હતું. એક મેલા કોરકામાં કંદિપતાલ ખરી થઈ ગઈ હતી. પાઠશી ફાપી પલંગ ઉપર કેટલીક ભેશાન બહેનોને કંઈ સારવાર અપાતી હતી.

સાંતિ અને વ્યવસ્થા થતાં બધાએ પીએપીએ આવવા માંડ્યું. અધિકારી કલામાં તો મેલા લાગનાં સો-પુકથો થાક્યાં થયા. બાજીનાઓ કાં તો કંઈ બાજામતી નજર હતી, કાં તો સંભાળી. તેની બજારેયા પણ આ દુકાનીએ કરી આપી અને બીજા અધી કલામાં તો બધું ન થતી ગયું.

વ્યવસ્થા અને જિતુભાઈએ હવે બધા મિત્રોને ભેટા કર્યા. પૌતાનામાંથી પણ જેઠાકેને વધારેભોળી હલ થઈ હતી. અસંતોષાઈએ તે દરેકની વાતપસ કરી અને બધાને બારબાર સારવાર મળી ગઈ છે કે નહિ તે મેલ્યું. તે દરમિયાન જિતુભાઈએ શાળાના ડેડ-મારવરને ફરીથી ફેન કરી તેમનો આભાર આપ્યો. હરિશ્ચંદ્ર તથા ડો બારવાને મળી તેમની સાથે પણ શિખાચાર પતાવ્યો અને પછી આપી દુકાનીએ આવવા માંડ્યું.

નાનો દિવસીય સ્થાવરો અગાધા કરતો હતો. ઉપર તેણે કોઈ કંઈ: 'શું તોફાન ! આવે ! અને આવવા લોકોએ કેવા બીકલ છે !' એા બાઈ તો પૌતાની બહેનને એકસી મૂકીને નારી અવા તે મેં નજર નજર મેલ્યું.

'આપણે જેવા બાધકા ઝીએ, તાકાત અને દિગંત વિનાના ઝીએ.' અસંતોષાઈએ નવાબ આપ્યો, —'જેઠો ન મુંડાઓ પોતાનું કામ કરી રીતે છે અને બેમગ બનતા બધ છે.'

'આ મુંડાઓ' જિતુભાઈ બોલ્યા. 'એ બેરે આપણું કંઈ છે એ કંઈ દૂર થાય અને મારતમાતા શુંજ ન્યેાતરના જેવી પ્રમાણ બને એ વિષય ક્યારે આવશે ?—'

અને એ સાથે જ નજરનીએ પૌતાના સુમધુર અવાજે શરૂ થયું: 'શું ન્યેાતરના પુલકિતવાગિનિય કેકકસુગિય, કુમાલ શેકિનિય, સુકાસિનીય, સુમધુર માવિનિય, સુખદામ, વરદામ...માતરમ...'

માધુકરી

આ પાત્ર માફે બરી દેા કયોલવ,
હું કેળવતો એવી અપાર સિદ્ધિ,
જે હેર આખા જગતમાં હજોલવ
સામાની તે અમૃતમર્જ સિદ્ધિ.

—પિનાકિન ઠાકોર

રવ. યુક્તે મહેરબાદી

મધમાગોની પેઠે યુવકનાં કુંડનાં કુંડ ભગની પાછળ ટાળે વળતાં, ભગના સદા
હસમુખા ચહેરા અને તેજસ્વી આંખોમાંથી એટલી જ પ્રેતસહક ને પ્રતિષેધક ચાણીમાંથી
યુવાનોને પ્રેરણા અને શિક્ષણ મળતાં, રાત ને દિવસ અણધાર કલ્પન અને તત્ત્વસતી
તપનાથી દેશકાંઈ કરતા ભગના સેવાકાર્યોના જુદાં જુદાં નવલોકિયાઓને દેશને માટે કામ
કરવા પ્રેરણાક્રિય કરી ચળવળાવી મુકતા તે, દેશના યુવકવર્ગના અત્યંત પ્રિય નેતા અને
ચુરેલ રાષ્ટ્રવાદી સેવક શ્રી યુક્તે મહેરબાદીનું મૂલ તા. બીજી જુલાઈના રોજ, હાલ રોમની
આઠ વર્ષ સુધી લાંબી બીમારીને અંતે, ઝુલાઈમાં જસવાલા ક્લિનિકમાં અવસાન થયું.

ઈ. ૧૯૨૮ના ફેબ્રુઆરીની ત્રીજી તારીખની એક સવારે, ૨૪ વર્ષના એ ભગતા તકજી,
કૌંશિરી મુરખખીઆ અને પીઠ નેતાઓની મતા છતાં, ઝુલાઈના બારા ૬૫૨ ૪૦૦ નવ-
લોકિયાઓની સરકારી લઈને 'સાધન પાઠા ભ'ના પેદાર ક્યો. ત્રણત્રણવારના સખત
લાકીયાનું (તથા એક 'કાસાદી' સાઈન્ટે એમને પેદારને ધરાઈને માલેલા મારો)ની સાથે
પણ અણખમતીને, એક તરફ પણ હડવા વિના, દેશના ધૂંધવાતા વિરોધને ઝુલાઈના
મુખ માટે એમજી બોલતા ક્યો એ જ ધડાથી, એમએક નીચળિક પ્રવાહની માફક એમનું
નામ કઠોડા દિલ્હવાસીઓની છબે વહી રહ્યું, અને તે લોકપ્રિયતાના સિખરે ઉચ્ચાઈ ગયા.

પણ હંકમાં એકાએક આવી પડેલી આ શ્રીતિમાળની પાછળ માત્ર પોતજ ધમધમાટ
જ ન હતો. એાલીસ વરસની એ સદ્ગતી યુવાનીની મનજ સુધીમાં તો એ, આત્મવિશ્વાસ
અને પ્રત્યેશ માટે ધણી નાની ઉગરથી અંત અને નિશ્ચય નિરધારમૂલકની સાધના કરી

ચૂક્યા હતા. ઇજ તો છવનના બીજ
દસકામાં હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા
હતા-વારથી પોતાના જાતુલર તથા હંતર
જ્ઞાનના પ્રદેશોના વાચન ઉપરાંત, એ
દેશરક્ષાના કાંતિવાદીઓનાં ચરિત્રો ને
કારવાઈઓનાં ગ્રંથો પી ચ્યા હતા, ને
હાલકીના જ્વાલિતની તથા ઝેરીબાદકી,
ચીનના મુન થાત-સેન, આયર્લેન્ડના
સીન-ડીની આગેવાનો, ને રસિયન સન્-
હાલિના નેતાઓની અન્યાય સામેની
જેહાદ, દેશ કાળેની ન્યાયવારી અને
સાહીદીઓમાંથી એમણે છવનનાની
પ્રેરણા માગી લીધી હતી એટલે ઈ.
૧૯૨૦માં ચંપીછએ જ્યારે અસહ-
કારની હાલક કરી ત્યારે તેમને તેમાં
એ બીજા દેશો જેવા સાચા મુક્તિયજ્ઞનાં

મામામામાનાં પંખી-પદ
શકરખોરો

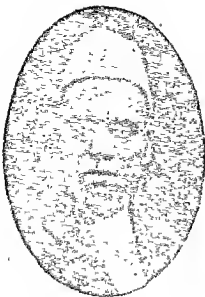
ફૂલેફૂલેફૂરી રસકથાવતો ને સાર્વકિરણી-
માં તેજ-છાયાના પલટા લેતા ભ્રમોત્પાદક
રંગોની છબી હાડાતો આ શકરખોરો વ-
સેલથી માંડી વર્ષાઋતુ સુધી દેખાય છે. ચાર
જ આંગળનાં તેના નાનકડાં શરીરનો સમાજ
વર્ણુ નુંતકી કે પેરી લીલી છાયાવાળો થળ-
કતો ધેરો. આસમાની; એની દાડી, મથ્થો,
ગરદન અને છાતી પર તાંબડ વર્ણુની આવડ;
ને દેહજળે બાકીનો લાગ ધેરો આસમાની;
આંખો પેરી બહામીક પગ કળાજી, પચ્ચ આ
રંગવિધાન અને તેજ-છાયાનો મોઢક દુષ્ટિ-
શ્રમ તો તેના આ સંખનકાળ (વસંત, શીષ્મ
અને વર્ષાઋતુ)માં જ દેખાય છે. તે વીતતાં
તો તે પીઠ પર લીલાશપડતા અને હેંકજતા
ભાગે આઠા પીળાશપડતા રંગની કાયાવાળો
બની બધ છે. ફેર નથી પડતો ફેર તેની
ચાંચના મૂળથી છાતી સુધીના ચળકતા કાળા
પટામાં. માદા સદાકાળ એકંચરો; ઉપરનાં
ભાગે લીલી બહામી અને પેદના ભાગે ચળ-
કતા મેલા પીત વર્ણુની જ રહે છે.

કોઈ પણ ફૂલનો રસ અને તે સાથે આની
જતી છવાત એ તેનો આહાર. એ યુગ્મમધુ
યુસવા માટે કુદરતે તેને કાળા રંગની, આ-
ચળના ભાગમાં કાંતાવાળી, ને બીડાતાં નળી
જેવી થઈ જતી તીજી ચાંચ મકો છે; અને
વચ્ચે પાતળા- ચીરોને લીધે પીછી જેવા
માયતા ટેરવાવાળી, બંને બાજુએથી વળા
જઈ નળી જેવી બની જતી છત તેને દોષ છે.

જાલ-જાલરાં, પીઠાં-મણખડાં, ને ચીંચરાં
પરોડે જે હાથ ચડ્યું તે લઈ, તેના અળ્લાવાળા
ભમરજ જેવાં હડકતા માગો ચંપી, તેમાં
તે એક પડખે ઉપર ચાઠાડિયાવાળું પ્રવેશ-
કાર રાંધે છે, જેના જીવરાથી જરા નીચણ
પડતો ખાડો રાખી તેમાં બહામી કાંટણ-
વાળાં મેલાસફેદ રંગનાં બેથી ત્રણ ઉંડાંમકે.
(ક્રિમારમાં આવેલા 'વનચર'ના લેખ પરથી)

રવ. યુક્તે મહેરબાદી

જમતો કે કામ કરતો ચોનીસે કલાક 'પરાય' સિવાય જોખને કરી વિચાર ન હતો. એના નેવા મારતા ન નથી. એને 'અમૃતરથ પુત્રાઃ' કહી સારીએ."

એવાનું ઉલ્લું સ્વપ્ન તે 'પ્રાંતભારતી'ની યોજના દેશમાં આજે પ્રતિતા પ્રતિભાનું વેગનરથ ને કડવાસા નેહન ભારતીય સંસ્કૃતિના એ મહાન પુલરીને અપાર વેદના થતી. એ વેદનામાંથી એમની 'પ્રાંત ભારતી' સંસ્થાના સ્વપ્નનો જન્મ થયો. દેશદેશની વચ્ચે સુમેળ ને સગલાય પ્રસ્થાપિત કરવાના હેતુ'ની યુક્તિય ઢાંગેરે જેમ 'વિશ્વભારતી' સંસ્થા રચા'વી તેમ આ 'પ્રાંતભારતી' એકાંતી પ્રતિભા લોકોને પારો આણી, વિવિધરંગી જીવનનો સમન્વય કરે ને ભારતીય સંસ્કૃતિનું મધુર સંગીત જગતને સંભળાવે, એ પ્રકારનું સ્વપ્ન એમના મનમાં રમી રહ્યું હતું. એ માટે તેમણે દેહકંકાણે જઈને પ્રવચનો કરીને પેલા ઉધારવાવાનું પશુ શરૂ કરેલું. અને પેતાના પત્ર 'સાધના' દ્વારા પણ એનો પ્રચાર કરતા.

એ યોજનાને પાછળથી જીલ્લું નામ આપાયું છે જેથી 'પ્રાંત' શબ્દમાં રહેલો પ્રાંતીય સંકલિતતાનો દેશદૂર રાષ્ટ્રીય સમ્બંધ પણ એ યોજનાનો અર્થ વિસ્તાર કરત નામ છે. એવાનું એ સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા આપણે પુરુષાર્થ કરીએ તેથી એનું કેક શ્રાદ્ધ કરું અણારો.

વૃદ્ધારોપણ

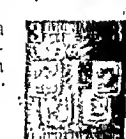
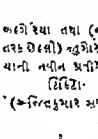
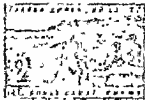
આ માસની શરૂઆતના પગલાડિયામાં દેશભરમાં સરકારના આદેશ અનુસાર જે વૃદ્ધારોપણ પર્વ ઉજવાયું તે કાર્યનો મહિમા સમન્વતમાં ઘણાં લખાણો સાગચિકોમાં પ્રકટ થયાં છે. આ નીચે 'વાંસદા નર્સરી' તરફથી પ્રકટ થયેલી એક પત્રિકામાંનું જે લખાણ ઉપાધીએ લખેલું તે અમને વિશેષ વિશદ, અને વિસ્તૃત સમજણ આપતું લાગ્યું હોવાથી સોડા સુધારા વધારા સાથે આપીએ છીએ. નદીના પ્રવાહ વચ્ચે મોટા ઊંધ યાંથીને ચોમાસાના પાણીને આપણે રોપી રાખીએ છીએ કે જીવી વધારે વરસાદમાં જલપ્રલયો થતા અટકે અને સિંચાણ-કાનાં એવા બચાવેલા પાણીને ખેતીકામમાં વાપરી શકીએ. આપણાં જંગલો પણ મોટા કુદરતી ઊંધ જેવા છે. તે વરસાદનું પાણી વહી જતું અટકાવી રાખે છે અને જમીનમાં ઉતારે

અમેરિકામાં પણ આ પણી માફક વસેને અભાવે ઝડપથી રણમાં પડતાઈ જતી ભૂમિનો પ્રશ્ન ઝંખીર છે. ત્યાં જમીનના ધોવાણને લીધે લગભગ ૩૦ કરોડ એકર જમીનનો નાશ થઈ ચૂક્યો છે. આમાંથી ભગસા માટે ત્યાં પણ વૃદ્ધારોપણનો અને ફરી જંગલો ઉગાડવાનો રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ ચાલેલો છે, અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેનું ચિત્ર ઉપર આપ્યું છે. તેમાં ઈલીનોઈ પરમજ્ઞાની હુનિ-વર્સિટીમાં વિદ્યાર્થીઓ વૃદ્ધારોપણ કરતા જણાય છે. (યુનિસ)

છે. એ પાણી ધીમેધીમે નદી, નાળાં અને કુવાઓમાં આવે છે. જડ કે વનસ્પતિ વચેની જમીન પર વરસાદનું પાણી પડે ત્યારે જમીન તે પાણીને ચૂસી શકે તે પહેલાં ઝડપથી વહી નધ છે, સાથે જમીનને ને રસકસને પણ ધોત નધ છે. ધૃતી પરના નવ ટ્રય જેટલા પાતળા પડ પર વનસ્પતિગાયત્રો આધાર છે; અને વનસ્પતિ પર પ્રાણીમાન છવે છે. એ કીમતી પડને ઝાઝના રક્ષણ વગર વરસાદધોળાં નાખે છે. પરિણામે રક્ષણ જમીન પણ દૂંક વળત માં રજની વેરી જતી નધ છે. એટલે જાડેને ઉછેરીને સાચવવું એ આપણી હથાળીને જ સાચવવાનું પહેલું પગલું છે.

પૃથ્વીના કેટલાક ભાગોમાં, જ્યાં પહેલા આળાદ શહેરો અને સુખી ધોળાં છતાં ત્યાં ઝાડોનો નાશ થવાથી આજે ઉજ્જવડ મેદાનો અને રણ જવા મળે છે. લીલાં ખેતરાને બદલે ત્યાં વેતીનાં તોફાનો દેખાય છે. છતાં આપણે આદર્શ નર્મો સુખી, અને ખાસ કરીને ઉદ્ધવાં વરસાદમાં તો ઝાડો ને જંગલોનો ભયકર વચથી વિનાસ કર્યો છે. પરિણામે વરસાદનાં પૂર ઢવે સામાન્ય થઈ ગયાં છે. કાનાંમાં એનદીઓ ભરીભરી વહેતી તે સુકાઈ નધ છે. કુવાનાં પાણી વધારે

બાંકો રેયા તથા (અમળી તરફ ઉદ્દેશી) જુઓરેવાવિયાની નવીન પ્રતિબાળી રિફિટા- (અનિવરણીય સંપત્તિ)

બાંકોરિયાનો આ રિફિટા તેનાં વિત્રોની તપીતતાને લીધે આકર્ષક છે. પહેલી દારૂગા (૧) ફરિયાદિનામે વિરામ-વિનોદ કરતાં બાળકો, દર્શાવતી બાળ નદર-નીતી રિફિટા; (૨) સાહસ-સાત્ત; રમતોના કમેળન માટેની રિફિટા; (૩) સામગ્રી પેશપર્થે વેચવાના રંગરમણા મટેલી રિફિટા, જ્યાં વચ્ચે ફલાન (ચક્ર), તે પછી જેતીવાડી (ફંડો) અને બે બાજુ સંજ્ઞા (પાવરદાકર) તથા મિથોનો પ્રતીક દર્શાવ્યા છે; (૪) યુદ્ધપ્રતિજ્ઞા દર્શાવતા માટેની રિફિટા પર મરતીનજન ચાલવાનાર તથા મૈન્ડ કોનેટ (દાઘ બેંગલ) ફેનાર મૈન્ડરોનાં વિત્રો. બીજી દારૂગા સગતી ચારે રિફિટા સુદર પ્રતીકસંજ્ઞાન દર્શાવે છે: (૧) ચર્ચામાં આશિષની ઢાળા ધારણ કરત મનુષ્યશક્તિનુ દુત કમનર; (૨) રમતોને કમેળન દર્શાવત સતરનનું ગેટોર; (૩) વચ્ચે માનિતના પ્રતીક કેપ કોશિલ પૂજની દાઘી બંને બાજુ રમિયા, અમેરિકા, ઇન્ડિય વગેરે મહારાજાઓના સ્વચ્છિદ્રાલણા પ્રતીક; (૪) જેતીવાડી કમેળન માટેની રિફિટા પર વૃક્ષાલનું ફૂલ, દારૂગા બાજુ તથા તંબાકુનું પર્લુટ ફૂલોમના ચક્રમાં દર્શાવ્યા છે; (૫) પૈત્રીગોળામાં બરમાદ બાગેથી માલદી મેળવતા સરદારના રમકડું ચિત્ર. ત્રીજી દારૂ (૧) ૧૮૪૬ની લોકમત-ગ્રખ્યતીના સારનુમાં મટેલી; (૨) દારૂ દર્શાવ આલના રાદત-ફંડ માટે માટેલી રિફિટા પર ટેલીમારૂના ચામડો દુગ્ધ કરતા લાર્ડન-ગેનનું ચિત્ર; (૩) આચાર-કમેળન માટેની રિફિટા પર વેઈટ વિફરિટનાં અનેકા પ્રકાર; ઉદ્દેશી-જગણા દાઘ તરફની રિફિટા બાદકત સામગ્રીની સંધિ મિગિને બદાર પટેલો જુઓરેવાવિયાની છે. જેના ઉપર જુઓરેવાવિયા, મીસ. રમાનિયા અને તુર્કીની સામુદાયિકા બતાવી છે (શ્રે અચ્છતકુમાર સંઘવીના અમદાવાદથી)

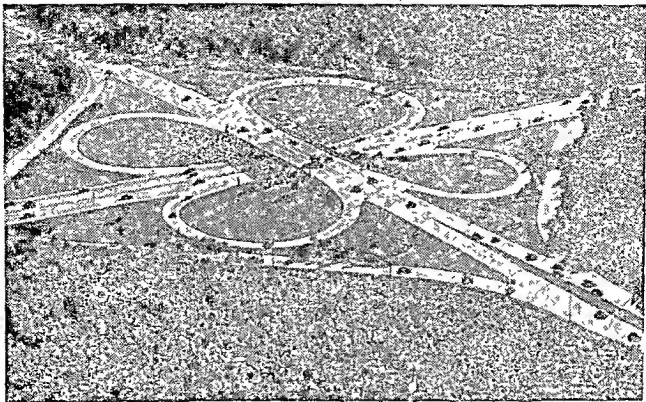
ને વધારે ઘડાં જ્યાં બધ છે. ફેક કોગાસામાં આપણી લાખા કોક્ટ જગીનનો રસકસ સમુદાયે વલિયે ખેતરો બધ છે.

લાખો ટેન આના જર વરસે ઘટે છે તેનું શું કારણ છે? ખાતર વગર અનાજ બોધું પાકે છે, છતાં જળતણની તાણને લીધે છાણ અને ખેતરનો કચરો આપણે બાળી દઈએ છીએ. ખેતરના પાકોને બહુ અગત્યના, છતાં આપણી જગીનોમાં બહુ જ મર્યાદા ફોરફેટ જવા પડેલી આપણને આડને લીધે જ મળી શકે છે, કેમકે તે પદાર્થને ક્રાંતારો મળ નીચેથી ખેતી લાવી પાનમાં પાછાં આવે છે અને શૂકાં પાનનું સરસ ખાતર બને છે.

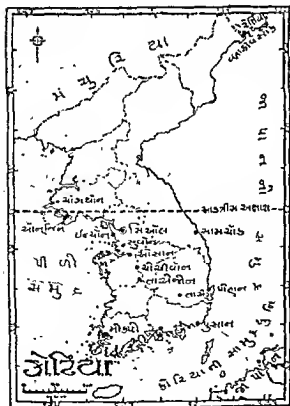
ક્રાંદ આપણું દૈન્યકર છે. તે ચૂર્યની ખરબોને ઝીલી કાઢને વાતાવરણને ફેંકે છે, ને જગીનમાં બામી રહેલાં તેનાં ગુણ આપણી જગીનને શોવાની અટકાવે છે; વહી નહીં પાછીને ઝીલી જગીનમાં કટારીને આપણું તીનાઈ અને કટારીમાં છલતી રાખે છે. બરોબર જરૂરને વજતે આરોગ્યને સાચવતાં ફૂલો આપે છે. ક્રાંદ આપણી દયાનીને મૂળ આધાર છે. એનો વારા કરી આપણે ક્યાં-

કોરિયા

જ્યાર કોરિયાએ દક્ષિણ કોરિયા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે તે ત્વંથી યુદ્ધ આવી રહ્યું છે એ સૌ નજી છે. ગ્રેટસે કોને પશ્ચિમ મેળવ્યો. કોરિયાનું કદ સમગ્ર ખ્રિસ્તી જગતનું, ને તેની વસતિ વજીક કરોડની છે. તેમની બાધા તાતીર, મોંગોલ ને જાપાની આધારીના ગ્રિપ્સ જોવા છે, પણ તે સજાય છે માત્ર ચીની સિપિમાં બુદ્ધની દરિયા જેતાં કોરિયા બે મંથુરિયા અને જાપાન વચ્ચેના પુલ જોવા છે. કોરિયા મુખ્યત્વે જેતીપ્રધાન રેશ છે અને ધર, ચોખા વગર જો બોના મુખ્ય પાક છે. ચોટાં નોંધપાત્ર બનિએ પણ જો છે. વસતિના નેરું દેશ આજુબાં બેઠેલ છે, જેમનું જનધારણ નીચું છે. જાપાને સને ૧૯૧૦ માં કોરિયા કબજે કરી લીધું હતું. અથા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન તેણે કોરિયાના સાધનોનો પૂરો ફાસ માટે

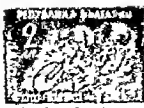
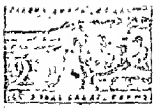
અમેરિકામાં થોડા રાજમાર્ગો પર મોટરોનો પ્રવાહ સતત વહી રહેલો હોય છે. એવા રાજમાર્ગો ન્યાં એકબીજાને કાપતા હોય ત્યાં, અહરેમાત ક્યાં સિવા તેમજ કોઈના બંધકારને લેવા સિવા આસાનીથી બીજા માર્ગ પર ચડી જવા માટે, રસ્તાના ચોકીયા આગળ, આવી જોડાણ રસ્તાની ચોળના કરી હોય છે. અમેરિકામાં બધી ગાડીઓ જમણી બાજુ ડાકવામાં આવે છે. આ ચોળનામાં, કોઈ પણ બાજુથી આવનાર ડ્રાઇવરને કોઈ પણ પડખાના રસ્તા પર ફેરવું હોય તો ફૂલની પાંદડીના વળાકામાં પ્રવેશી જવામાં ને જવામાં ન દેવાયે જઈને પોતાને ફરતા રસ્તા પર ચડી, એ રસ્તાની મોટરોના પ્રવાહમાં તે બળી જાય છે.

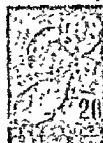
આથી ભપાનની સત્તા સામે માણે જાયછીને દેશવટેા કોગવતા કોરિયાનોએ ચીનમાં કોરિયાની આરજી હકૂમત રવાપી. ૧૯૪૩માં કેરો પરિપદમાં પ્રિદાન, અમેરિકા ને ચીન સંગત થયાં કે ભપાનના પરાભય પછી કોરિયા યોગ્ય સમયે મુક્ત ને સ્વતંત્ર દેશ બને. પણ તે પછી ૧૯૪૫માં જોરોની બીજી પરિપદ વખતે એની સમત્વની થઈ કે કોરિયાને ચાર મહાસત્તાઓનાં ચાલીપણા હેઠળ મૂકવું.

ભપાનનો પરાભય થતાં લરકરી નરકરિયાત લેખે ૩૮ અક્ષાંશરેખાના કપજા બાબના ઉત્તર કોરિયામાં રશિયાએ રેખાંશ રચીકારી, જ્યારે દક્ષિણ કોરિયામાં અમેરિકાએ રચીકારી. મોરો-કાર પ્રમાણે ત્યાં પાંચ વરસમાં લોકસાહી રચપાય તેવાં પગલાં લેવા માટે નીમગણી સોંપાયેલ-અમેરીકન કમિશને કામ રાંર હતું પણ બેગાણુ પડવાથી ૧૯૪૬માં તે કામ કરવું બંધ પડ્યું. આમ ઉત્તર અને દક્ષિણ કોરિયાનું એકત્રીકરણ કરવાના ચત્રો નિષ્ફળ નીવડતાં રશિયાએ લલોગો ધરાવતાં ઉત્તર કોરિયામાં એકપક્ષી શાસનતંત્ર દાખલ કર્યું અને જમીનો બંને સુધારા દાખલ કર્યા; જ્યારે બેતીવાડી ધરાવતા દક્ષિણ કોરિયામાં અમેરિકાએ મુક્ત વેપારને હતેન્ચો અને લોકસાહી માન્ય રાખી. કોરિયાની કુલ વસતિના ૧૬ ટકા દક્ષિણ કોરિયામાં છે, પરંતુ ઉત્તર કોરિયા પાસે બળવાન હેન્ય છે.

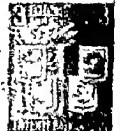
દક્ષિણ કોરિયાના પાટનગર સાયોલ ખાતેના અમેરિકન વિદેશખાતાના અધિકારીઓએ અષ્ટ વર્ષે એવો અંદાજ કાઢ્યો હતો કે ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ કોરિયામાં આવેલા વીરોક લાખ રાજકીય અને સામાજિક નિર્વાસિતોમાં બળી જવા માટે ઉત્તર કોરિયામાંથી ૫૦ હજાર સારથવાહી કરિયનો દક્ષિણ કોરિયામાં મુસી આવ્યાં હતા. અમેરિકન અધિકારીઓએ અપાસ પેટગરમાં ચેતવણી ઉચ્ચારી હતી કે ઉત્તર કોરિયામાંથી કોઈ પણ આક્રમણ થશે તો આ સામય-વારીઓ એ આક્રમણની મોખરાની દુકડી બની રહેશે.

11.0

ગદગરિયા તથા (અમળી તરફ ઉલ્લી) તુલુગરિયાવિયાની નવીન પ્રતિનિધાળી દિક્ષિટા
(અનિતકુમાર સુધનો)

ગદગરિયાનો આ દિક્ષિટા તેના ચિત્રોની તવીનતાને સીધે આકર્ષક છે. પહેલી દારામા (૧) દરિયાકિનારે વિરામ-ચિનોદ કરતાં બાળી-દશાંત્રી બાળ તદુરગનીની દિક્ષિટા; (૨) સામ્રાજ્ય-સારત: રમતેના કનેનન માટેની દિક્ષિટા; (૩) રામનવી પંચવર્ષીય ચોળાના રમણમા માટેની દિક્ષિટા, જેમા વચ્ચે ફલાવ (ચક્ર), તે પછી બેનીવાકી (ફૂટ) અને બે બાલુ શક્તિ (પાવરદાકસ) તથા ચિત્રોના પ્રતીક દર્શાવ્યા છે; (૪) યુદ્ધપ્રવૃત્તિ દર્શાવવા માટેની દિક્ષિટા પર ગરીબનન ચલાવનાર તથા હેન્ડ થેન્ડ (હાથ બોળવ) જેવાર સૈનિકોનાં ચિત્રો બીજી દારામા રાજની ચારે દિક્ષિટા તુલર પ્રતીકલેખન દર્શાવે છે: (૧) ચાંચમા બોલિવની રાણી બાલુ મદ નનનરાતિતનુ ફૂલ કપતર; (૨) રમતેને કનેનન દર્શાવતુ રાતરનનું મેલો; (૩) વચ્ચે શક્તિના પ્રતીક નેપ બોલિવ પક્ષની રાણી અને બાલુ રણિયા, અમેરિકા, હવેલ વગેરે મહારાજ્યોના પ્લનચિત્રોવાળા પ્રતીક; (૪) બેનીવાકી કનેનન માટેની દિક્ષિટા પર ચુલાનનું ફૂલ, દાક્ષિણી બ્રમ્મની તથા તંબાકુનું પાંદડું ફૂલોના ચક્રમા દર્શાવ્યાં છે; (૫) રવેતમાજામાં બરવાલ પાસેથી માકિરી મેળવતાં સરદારના રક્ષકનું ચિત્ર. ત્રીજી દાર (૧) ૧૮૪૬ની લોકમત-અજુનીના રમણમા માટેની; (૨) તાર રવાલ ખાતાના મહાન કડ માટે માટેની દિક્ષિટા ઉપર રહીમારોના યાત્રી દુરત કરતા લાઈન-ગેનનું ચિત્ર; (૩) આયામ-કનેનન માટેની દિક્ષિટા ઉપર નેઈટ ચિત્રદર્શનો અનેબા પ્રકાર; ઉલ્લી-અમળા હાથ તરફની દિક્ષિટા બાદન રામ્બોની સંધિ નિમિત્તે બહાર પડેલી બુલોમા વિચારી છે, જેના ઉપર તુલુગરિયાવિયા, શ્રીસ, રમાનિયા અને તુર્કીની રાજમુદ્રાઓ બતાવી છે (શ્રી અણતકુમાર સંખનાના સંક્રમણો)

ને વધારે લોકો જતા નથી છે. દરેક ચોમાસામા આપણી લાખા કોડર જમીનના રસકસ સમુદ્રને વનિમે બેચાઈ નથી છે.

લાખાટન અનાજ દર વરસે થતે છે તેનું કું કારણ છે? આતર વચર અનાજ બેઝુ પાકે છે, છતાં બળતજની તાલુને લીધે છાજુ અને બેતરને દરરો આપણે બાળી દઈએ છીએ. બેતરના પાકોને બહુ આમરવાન, છતાં આપણી જમીનમાં બહુ જ ધરતા ફોરફેટ જેવા પદાર્થો આપણને આડને લીધે જ બળા શો છે, કેમકે તે પદાર્થને આડતાં મૂળ ત્રીચેથી બેજો લાવી જાતમાં પાણાં આપે છે અને રૂડાં પાનનું સરસ આતર બને છે.

આ આપણું કપતર છે. તે સૂર્યની ગરમીને બીલી લઈને થાતાવરણને ફૂડે દે છે, ને જમીનમાં બાળી રહેલાં તેનાં મૂળ આપણી જમીનને જોવાની આઠાએ છે; પછી જતાં પાણીને બીલી જમીનમાં ફેલાવીને આપણાં નદીનાળાં અને ઝરાઓ છવતાં રાખે છે. બહોળર જરૂરને વળતે આરોગ્યને સાવવતાં રૂળા આપે છે. આ આપણી હયાતીને મૂળ આધાર છે. એનો નાશ કરી આપણે ક્યાં-ક્યાં દરિયાએ દરિયા તુલુગરિયા ઉપર આતમણું ફૂડે છે ને ત્યો સુખ આપી રહ્યું છે એ સી નહીં છે. બેતરે એનો પરિચય મેળવીએ. કોરિયાનું કદ લગભગ બિટન જેવડું, તે તેની વસતિ ત્રણેકોની છે. તેમની વ્યવા તાતર, મેંચોસ ને નવાની ભાષાઓનાં બોલી છે, પણ તે ભાષા છે માત્ર ચીની લિપિમાં ન્યૂનતા કિ જેતાં રિચિયા એ મંચુરિયા અને નવાન વચ્ચેના પુલ નેડે છે. કોરિયા લુપ્તથે બેતીપ્રધાન દેશ છે અને ધડ, ચોખા નવ એ બેના મુખ્ય પાક છે. થોડાંક નેંધવાન બનિમે પણ છે. વસતિના નેડું દશ માણસો બેડેને છે, જેનાં છવનધારણ નીડું છે. નવાને સને ૧૯૧૦ માં કોરિયા કબજે કરી લીધું. ગયા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન તેણે કોરિયાનાં સાધનોને પૂરા રક્ષ

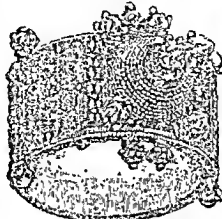
તુલસી નીચો આદમી
કયા ચૂકે કે આમ સે

કરે ન હોયો કામ,
સુને નગારા ગામ?

કલાકાર રફાએલે ફોર્નિસમાં માતૃગર્ભ
નીનાં ફેરલાં અદ્ભુત ભાવભરી વિગતો
ની નાગના હાથેર ગવાવા લાગી ત્યારે
લાક છપ્પાંખિરાંતું ટાણું કચ્છરાઈને તેનો
તે કરવા તેને વેર દ્વગ્ધો લઈ ગયું. એ વખતે
એક નિઃસીમા એકામતાથી મેરી અને
જઈશું એક ચિત્ર આસેખતો હતો.
માએ બારણામાં પેસતાં રફાએલની તો
કન તેઈ, પણ પેલા ચિત્રમાંનાં પાત્રોનાં
ઉપરના નિહોળે ને પવિત્ર ભાવે તેમની
તે પડતાં જ એઈથી મેરી આસર તેમના
મધ કે બધો રોગ વિસરી જઈ તેઓ
નિતીથી ત્યાંથી આંધ્યા ગયા.

ગણિતઅગ્રમત: જે આંકડાની કોઈ પણ
રકમનાં દશક એકમાંથી એકમ એક બાદ
કરી, તેને નવ વડે ગુણીને તે મૂળ રકમમાંથી
બાદ કરતાં મૂળ રકમથી કલ્પી રકમ જ
આવશે ૬૦૦૦ પર; ૫-૨=૩; ૩x૬=૧૮;
૫૨-૨૬=૨૫, તે 'પર'ના કલ્પ. ત્યારે દશક
કરતાં એકમ સંખ્યા મોટી હોય ત્યારે બાદ-
બાકીની રકમ આછામાં ગણવી. દા.ત. ૩૬;
૩-૬=૬x૬=૫૪; ૩૬-(૫૪)=૩૬+૫૪
=૯૦, તે ૩૬ના કલ્પ. (ગીતિન ગુપ્તમહાર)

અનેકાર્થી શબ્દ: ઠાકું = નેખાઈ ગયો
ડીર, કચેર; દોડપીંજર; છાની અને થા-
નાં દોડકાં; વરસાદની સખત ફરી-લીકળ;
પિણ્ણુ ધએથી વરસ, ગોણું; ખાડાની
ધોભાગ; ભાંગીપૂડી દાલ; જે વારછેલ્લી
જરીના ચોખ્ખા ફાણા; ખાંડરીની ખી-
જા; ખાંડરિયાને બંને છેડેથી નીકળેલા
ખાં; બણેલું માણસ.

ફેવતોના અર્થ: 'દુકાળમાં અધિક માસ'
હિંદુ વર્ષ-ગણતરી, દર ત્રણ વરસે એક
એક મહીને વધારાને ગણીને વરસમાં
કેને બંદે તેર માસ ગણવામાં આવે છે.
કેમી પરિણામથી સાથે વર્ષ-ગણનાને
વેસાડવા માટે વધારવામાં આવતા
અધિક માસને પુરોષોત્તમ માસનું ધા-
ક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે. કોઈવાર
મધ્યે વરસે) વરસાદ ન પડવાને કારણે
વર્ષમાં જે દુકાળ પડ્યો હોય તે તેની
મજાથી લોકો માસતાં હોય, તેમાં જે
અધિક માસ એ વરસના ચોગાસાની
લેલો આવી જતા હોય તે દુકાળની સાતના
કિને એક મહીના દહી વધારે લોગવ-
ની આવે છે. જે દુકાળના છેલ્લા મહીના
માં કપરા રહેતા હોવાથી એનું કુઝ
ધારે લાગે છે. આ ઉપરથી કોઈ પણ
મહીના આપતિમાં કંઈ વધારાનું કુઝ,
જેવડે કોણેપ આપીને ઉમેરાય છે ત્યારે
કોઈવાર માટે આ કહેવત વપરાય છે.

જોઈને અતિ મોટાં તુસકોમાં હોય છે.
કેમી રેતીનાં વેટાળ તો ત્યારે તે નાકમાં
સી જતી અડકાવા એ ખીટી હઈ શકે છે.

કલાકલિકા: ગાનવળતે પીછળથી વગ્ન-
ઓ કરતાં પાતાના હેઠળે સણગારતાં ધરણો
કપર સોથી વિરોધ અલ્પકણુ કરેલું છે. કહ્ય
તરફનું હાથનું આ ઉપાનું પરણું તેનું કલા-
કરણું છે. હંલ આને પણ આથી જે વિરોધ
શોભન-કારીગરીથી ખચેલા અલ્પકારો આ-
પણે ક્યાં નથી પહેરતા ?

મોટી સંખ્યામાં કા-
ગળો કે દાગીના ચોકસ-
બંદો હોય છે. ત્યારે તે
દોષ પર ટિકિટ ચોક્-
વાની કકાક, ને એકલી
ટિકિટોના વ્યય નિવા-
રવા માટે ટપાલ ઓફિસ, એટલા પત્રોના
ચારટલના હિસાબે રોકડા પેસા લઈ લઈને,
તે કાગળ પર તેનો ચોરટલના મૂલ્યની છાપ
મારી આવે છે. ભારત સ્વતંત્ર થયા પછી
એ પ્રકારની છાપમાં ફેરફાર થઈને અરોક
ચકવાળી જે નવી આકૃતિ થોળઈ છે તેનું
ચિત્ર આ ઉપર આપ્યું છે.

સંસ્કરિયાના જેવો માન ગાદી મગ્ગો-
માં જ હોય છે, તરમાં નહિ.

પ્રત્યેક આરોગ્ય, હશેમ, પિતીસુધાર,
રોગનિવારણ આદિ લોકલક્ષ્યાણુનાં કાર્યોમાં
પ્રત્યેકે ફાળો મેળવવા માટે થયેલા દેશો
અવારનવાર ટપાલની તે નિગિતની ખાસ
ટિકિટો કાઢે છે. તેની કિંમતમાં આજ અલ્પ
કરતાં અમુક ટકા છરાદાપૂર્વક વધારાના સા-
ખવામાં આવે છે, જે જે કાર્યો ખાતે સામ્યની
તિનેરીમાં નેખાય છે. આ રીતે આ વરસના
ઝાકટોબર માસમાં ન્યૂઝીલૅન્ડે જે આરોગ્ય-
ટિકિટો (હેલ્થ-રેકર્ડ્સ) કાઢવાનું છે તેની
છાપ ઉપર આવી છે. તેમાં છઠ્ઠા ન્યૂઝીલૅન્ડની
મોટી પુત્રી (અને ઈલ્ડંગની ગાદીવારસ)
રાજકુમારી ઇલિઝબેથ ને તેના પુત્ર આર્લ-
(જે તેની પછીના ગાદીવારસ બનશે તે)ની
છબિઓ છે. આ ટિકિટ બેને બંદે ત્રણ પે-
ન્સથી વેચાશે; ને તેના પર છૂટા કરાવ્યા છે
તે મુજબ, તેમાંથી પોસ્ટલ તરીકેના જે પે-
ન્સના ચાલુ ફરકપરતોને વધારાનો ૧ પેન્સ
ખાળકોના આરોગ્યકાર્યોમાં જશે, જેમાંથી
ન્યૂઝીલૅન્ડનાં માંદાં ખાળકોને માગ વાતા-
વરણમાં રાહત આપવામાં આવે છે. સંખ્યા-
હકો આવી ટિકિટ આપરતા પૂર્વક સંપર્ક છે.

અમેરિકોના સોથી વધુ લોકો ક્રિસ્ચિયન
(સંમદશોખ) ફોરોમાદી, લાકડકામ, માદી-
કલા, ચિત્રકામ, સીવણ, તથા ટિકિટો, હાથનાં
વાસણો, સિકાગો ને હેરતાકોને કીકડા કર-
વાની છે. (યુરિકસ)
(જુલિ ૧૯૫૦) ૨૬૨

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીગતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારે ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (સમતીર્થ યોગાશ્રમ, મુંબઈ-૧૪૪) સમતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “સમતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તાત્રાયક મૅગ્સોર

વર્લ્ડ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા નેચલ બ્રાન્ડ એસોસીએશન
કેનેરા ફાયરવૂડ હોસ્પિટલ એસોસીએશન
સેક્રેટરી, મૅગ્સોર ટાઈલ્સ એસોસીએશન એસોસીએશન

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખોસ

મુંડુનું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
કોઈપણ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધર, અબક, કેસર, કરતૂરી અને બીજાં દ્રવ્યો, પાચન
ને પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આભાંગાંગી બનાવેલું
મુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક ચારણ

ઉપયોગ

તેનું નિયમિત સેવન

૧. રતબના પોલના રા. ૧.૦૦
૦.૫૦ " " ૦.૫૦
૧ " " ૧.૦૦

લાંછું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

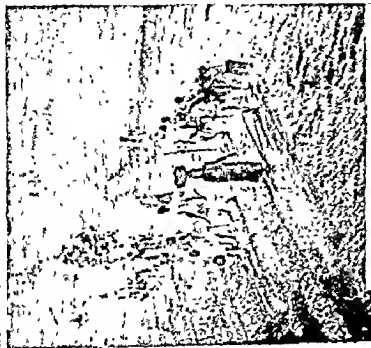
કારખાનું:
સયાનીરાઈ
મુંબઈ-૧૪

મુંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રથર્સ, ગાંધીરાઈ

દુકાન:
જૂની મહાજનવાડી
મુંબઈ-૨

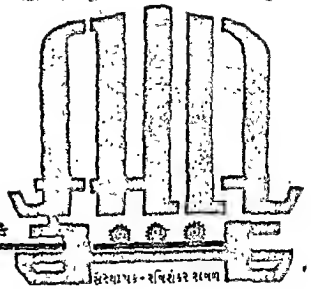

આ માસના ફેશિઆરી મરી-
શોનનાં કદરેખાઓનાં વિચાર
[પરિણામો તથા વિચારવિચાર-
નો માટેનું એ અંદર પ. ૨૪૩]
માધ્યમ: ડાબી બાજુ-પાણીના
બાજુનાં દેશસર (કેવલસાદ
અર્થાત, અમદાવાદ), ડાબી
બાજુ-વિચારનાં શોધનાં
(કેવલસાદ દેશનાં સેક્ટ, બીજા-
પુરા)ની મરીશો બાજુ-નોકા-
વિચાર (નવનીલકાસર બાજુ,
વેલકાસર); બધા-સક્રિય મે-
દાર (શોધિક અનેરી, અમદા-
વાદ)અસહી બાજુ-અમદારી
તેમજો (સાક્ષ્ય-દેહ, અર્થો-
નાં શિવિન્દ્રની પૂર્વ આશિષો).

૩૨૦

ગરુડ • ૧૯૫૦ આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

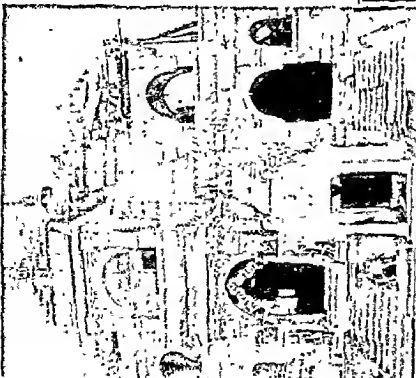
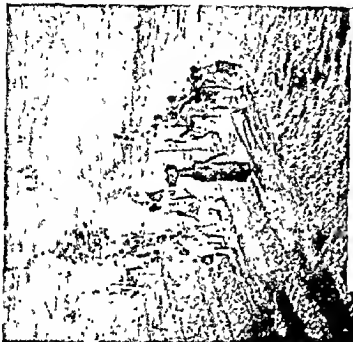
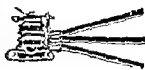

તંત્રી
અચ્યુભાઈ રાવલ

જિ હાલની સત્તા
જનતા અને સરકાર
એ બંનેના સહકાર
પર જ આધાર રાખતી
રખીશ્યેની કૃપા જિ
બોલાતી સત્તાની જેવી
કેપરી છે. એ સમય
જો તમે લો...

આ ખાસની ફેરિયાદી હતી.
સાઈનાં કદરેખાજીના વિશે.
[પરિશિષ્ટિયા વધા વિનવિવેચ-
નો માટે જો એક પૃ. ૨૪૩]
મથાળે: ડાબી બાજુ-પાલીવા
જુનાં લેન દેરાસર (કેનલાસ
અગીન, અસરાવાદ); ડાબી
બાજુ-વિશાખાની શોખનો
(કોઠાકાક કુસેન સેવક, લોન-
પર)ની કોઠાબાજુ બાજુ-નોકા-
વિદાર (નવનીતપ્રમાર ગાંધી,
સેરાવળ); વચ્ચે-મદુરાજ ગો-
દાર (સીકિક કહેલી, અસરા-
વાદ); જમણી બાજુ-અસરા-
સેવારી (સીકિક-દે જ અગી-
ન સિલિટિટની પૂર્વ કાલિકા).

યમાધુરી

કનુ દેસાઈ

ફત
ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ

ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ
ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ
ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ

Ojas

Soaps.

સાર
રૂ. ૧)

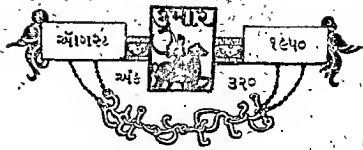
અણઉપયોગપત્ર ફરી મંગાવો.

ચંપકલાલ અમ. ભાવનગર.

સરળ હોમીઓપથી

પાનાં ૨૦૬ : કિ. ૨-૧૨-૦
બાયોફિઝિકલ જ્ઞાનપટ ૦-૪-૦
છવનરસાયન શાસ્ત્ર ૨-૪-૦

ચંપકલાલ અમ. ભાવનગર.

ચિત્રો
બે ઘોડાની સવારી ચિત્રકાર - 'ચન્દ્ર' પૃષ્ઠ
વાવાઓનું ચિત્રકાર - માધવસિંહજી હન્ટરી ત્રિરંગી મુખચિત્ર
પ્રતીક્ષા ચિત્રકાર - બી. એન. વિજયમ પાછલા પૃષ્ઠની અંદર
પાનખર ચિત્રકાર - ઇશ્વરદાસ પાછલા પૃષ્ઠની અંદર
ફોટોગ્રાફી હરીદાઈનું પરિણામ " " "

કાવ્યો
આવળી ગાથાદે રાજેન્દ્ર સાહે ૨૬૪

ચરિત્ર
ડૉ. વી. એસિયટ રાજાલાલ નાગરજી મહેતા ૨૭૦
બાંધ મરિયાં [આપકથા] ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૨૭૪

નાટિકા
ત્રિશ્યામિન શુભવંતરાય છોટાલાલ સાહે ૨૬૬

કેસો
આવળી માસની કથા [મનન] મો. ગા. ઝવેરી ૨૬૫
આંખની કેળવણી ર. મ. રાવળ ૨૬૫
હાસાન [ચોમાસો-૫] શામળાઈ શુક્લ ૨૭૨
ધ્વજ-યુદ્ધ [આપણી રમતો] વાસુદેવ ભટ્ટ ૨૭૮
અધિક માસ હરિદાઈ પ્રા. ભટ્ટ ૨૮૩
ચુરનિયમ અને રેડિયમ નરસિંહ મુ. સાહે ૨૮૪
અગવિધા [આપણી વનરપતિ-૩૩] જયંતીલાલ ઝોઝા ૨૮૫
હજ-કર-કેળુ કરજીસિંહજી મો. શુકાસમા ૨૮૪

વિભાગો
પત્રનું તથ્ય અને ચાલ [ચિત્રબોધ] ૨૬૩
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં ૨૮૩
પત્રચિત્ર વિભાગ ૨૮૮
ફોટોગ્રાફી હરીદાઈનું પરિણામ શ્રીદામ ભટ્ટ ૨૮૩
માધુરી [નવીન શ્રી અસેન, ચોમાસામાં આરામ, રાજિંદિ-
ગીટર, રાષ્ટ્રગીતની સ્વરલિપિ, વૃક્ષારોપણ વિશે વધુ,
એક મોટું ચલચિત્ર, શોધસફરી વિદ્યાર્થીઓ] ૨૮૪
જીવાલચરમ [આસમાસનાં પેળી-પપ્પ] ૨૮૪
ટિકિટ-સંગ્રહ [૧૩] ૨૮૭
આ માસ છતિદાસગાંધી [અપ્રિયચિત્રો: રવ. ઝવેરચંદ મેઘાણી] ૨૮૮
૯૬૬ પાનું ૩૦૬

કુમાર કાર્યાલય સિમેન્ટક તરફથી વંચી, શુદ્ધ અને પ્રકાશક: બચુભાઈ પીપટભાઈ રાવલ
શુદ્ધ-અકાલનર્યાન. કુમાર જિન્દગી, કુમાર કાર્યાલય સિ. ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
વાર્ષિક (ટકસ સાથે) રા. જામી: પરદેશગાંધી. દ્વા આપવા સિ ૦૧૫ છુટક નકલ-જુર આતા
કુમારભાઈનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો ડૉ. પી. સમીટથી રહિત છે

પગનું તળિયું અને ચાલ

- (૧) ચાલવાની ખોટી રીત: આ રીતે ચાલવાથી ઘૂંટણ અને સાંધાનું સાંધા વધુ વિકૃત બને છે.
- (૨) ચાલવાની સાચી રીત: આ રીતે ચાલવાથી શરીરનું વજન બંને પગ ઉપર સરખું આવવાથી વધુ તાકાત ને કમી થાય.
- (૩) ખોટી રીત: આમ ચાલનારનાં તળિયાં પર અણધરતી બોજ આવે છે અને કડનો થાય લાગે છે.

તળિયાં ઓરડા રાખવાની ખોટી રીત

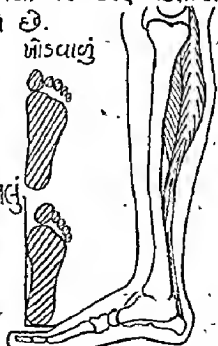

સૈનિકોની બિમાર રહેવાની રીત

જાણકારોને તેમાં ખોડ લાગે છે.

પગાલું

પગના રનાયુઓ અને હાંડકાં

તમામાં પણ શરીરની રચના અનુસાર પગનું માંડવાની કાળજી ન રખાય તો અમ બધારે પહેલેથી છે, અંગ વિકૃત થાય છે અને આરોગ્ય નાશ થાય છે. ઉપરના આલેખમાં ગયાં છે. પણ પ્રકારની ચાલવાની રીત બતાવી છે, તેમાં પહેલી-પગલાં અદર નાખીને ચાલવાની રીત ઓછ-પગલાં બદાર પહેલાં નાખવાની રીત બને ખોટી છે, પ્રચ્છે દસાંવેકી, મધ્યરેખા પર બરોબર સીધાં પડતાં પગલાંવાળી રીત સાચી છે. તેનાં કારણે આમે વળે ન તેમાં આપ્યાં છે. એ રીતે જોયા રહેવામાં કઈ રીત સાચી અને તંદુરસ્ત તથા ખોડવાળાં પગ તે પણ નીચેનાં ચિત્રોમાં દર્શાવ્યું છે. એમ બિલાવાને બિમાર રહેવાની સૈનિકોની રીત આરોગ્યવર્ધિએ ખોટી કરી છે અને તેને પણ

શ્રાવણી મધ્યાહને

રાજેન્દ્ર શાહ

મધ્યાહની આસર વેળ હતી પ્રશાન્ત
ધીરે ધીરે લસતી ગોકર્ણગાય જેને,
ને શ્રાવણી વરસનું વર્ષણ તે પ કલાન્ત,
કેારાં ઝરે દુમયી-રૂઢે રહી એક એક.
જેનું વિરોગિત લયે મૃદુ મેંદ ગાન,
તેનું જ માનું સહજે ઉર-રંધમાન.

ભારે ઉતારી ચિરથી પથને વિસામે
નાનેકે ગામ શ્રમથી વિરમ્ય લગાર,
આસીના કોઈ, વગિ કોઈ વિપણ્ય કામે
સતેલ, મેનમહોં મૌન હતું અપાર.
આંહી કશે નજમિ એ ભારતીની મધ્ય
કેાર છાડી બનિશે નિગ્રમાં નિગમન!

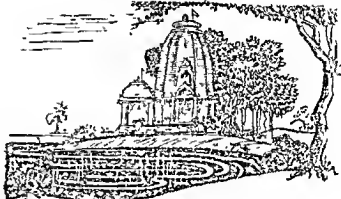
કર્તવ્ય કોઈ અવશેષમહોં રહ્યું ના
તેનું નચિન મન માનું, ન હવે શોક;
ના સ્વપ્ન કોઈ હતું મેણમહોં વરસું, વા
વીતેલ તેની રમ્ભતિનો પણ કંપ કોક :
મારે ગયા આણગમ્યાં-હતું કશું ના,
મેંધાહલીન પણ ઘાટ હતા ન સ્તના.

મેં સ્હેલવાં મન કરી લીધ વન્ય પંથ,
બેડીના બેડા, કચલિક પંકિત, કયાંક છાંયો
હુવાંથી, એહ મમ વાક થકી દયાયો,
ઝીંઝાય-તેમ ઝીંઝતો સહુ સ્પષ્ટ રમ.
લાગીતી-વેલસણી નીલમયર્ણુ મૃદ,
કંકાસિની પણ પ્રચૂન વડે પ્રકૃત્તલ.

પાણી ભરેલ કંધ ખેતરમાં જવારા
તેજરથી અંગ પર શૈશવની કુમારી
મોહન, ઊઘી ધરમ્મી પર ત્યાં જ પાસે
હું કણા હસતી બાજરી ચિતહારા;
છેડે હુલાસમય ખંજન, કીર, લેલાં,
ટહોકે કદી નીરવતામહોં મોર ઘેલા.

ત્યાં પંકગાંઠિ મહિપી-ધણ સરત મેહું
દાહર જેની પીંદપે રમતાં નીરંતે,
ને સ્વર્ણને ફલ શું ચાવળ હોય આ તે!
મેં કંટકે વિરમ બંધુર રમ લીધું!
વૈશાખનો મુતમહોંર પડી જુલાય,
ત્યાં શી વગંત રત શામલવીની રૂપદા પ!

કિંદાણને ગદન-વ્યોમતણાં ઝીંડત
નાનું તથાવ નિગ્રમાં પરિવૃપ્ત પ્રગે,
ને શમનું સદન ત્યાં હુગથી અનંત
અશ્વત્થની નશક સોહત ધ્યાન મગે.
એનું કશું શિખર-શીર્ષ સ-લીલ-સ્વાગ!
જેની લટાની મહોં જાહવીનો પિરામ.

ખીલેલ પ્રાંગણમહોં ફલ મંતુરાનાં,
પીળાં ફરેલ પણ, બીતર બિંધ યુજ
છાયેલ તિશ જલવારથી સિત્ત, છાનાં
તેને ત્યહોં તિગિર ધુમદનાં મળ્યુંમે.
મંદારવે ચક્રપિ ના રણકાર ક્રીયા,
ને તામ રે અગમ મુંગમનો શું પીધો!

ટકે દુષ્ટ ઋપભ નંદિની પાસ મેણું
કેવી દેવા દલમહે સુજ પદ્મ-રોચે!
હું માનરી નજ લુહિતથી ચેત રેખું
ને ચંદ્રગોલિ તણી કીમુદી નીલ વ્યોગે.
કેસાસનાં પુનિત દર્શન...ધન્ય પદ્ય,
ના મ્વપ્ન જનમનિ, તુરીય ન, તો મ સર્વ.

અ માટે ત્યાં એક આશ્રમનું આચાર-
તત્ત્વ આવતુ. એક વાર શ્રાવણ
માસમાં તેમને અમે કેટલેક કથા સંભળાવવા
હયુઃકામ્યકે તેઓએ, મેં શરૂ પડું ત્યાં હું સીધી-
ને આરંભ માળની આગેવાની કરતા, વિદ્વાંત
અંદરે મેં પુસ્તકો ખેડવાના જાણજી દતા.
અમારી નિમિત્ત યાન્ય રાખીને તેમણે કહ્યું કે
“મદાતારતમાં એક પ્રસંગમાં આ કથા
છે. એક વાર દુર્ગાના મુનિએ કોઈ કે દબર જે
દબર વર્ષે તથા વર્ષ કરી. પછી તપશ્ચર્ચા પૂરી
થયે તપોવ્રજમાં કેટલોક વધારો થયે છે તે
અંગ્રામજનને તે વિચાર કહ્યો હતા. એવા
માં ઠાડ પછી તેમના પર એક ચક્રનું પારણું.
મુનિએ કોઈ નબર કરી ગુરુસામા થકા
સામે એકું કે તરત તે તારૂં દીને ત્યાં પડી મરી
અરુ. મુનિને ખાતરી થઈ કે તપોવ્રજ વધું છે.
મુનિ પછી જળતા બુધ્ધાદોષાથી બિસા
માટે કોપરખને એક આગમાં નાના થાર પારે
આવી “નિસામરોદિ” કરી શરૂ કરતા. બારણું
અડકાવેનું હતું. એક દીપ્તિ રાત્રે તરત અવાજ
ન આપી. મુનિએ દીપ્તિ પોતા કરી, ત્યાં
જવાળ ન મળ્યા. અદર કોઈ કોણજી દગું તે
તો મુનિએ સામગ્રી. સીધા પાર મુનિએ રી
નિર્ણય થાકાર કરી, ત્યાં એક સામગ્રી
“તિની કોમે બારણું પાડાડું અને મુનિ
ગત હતું. મુનિ હાલ આજ કરી બેઠો હતા
કોમે એકું કે મુનિ રાત્રત મતીકારતા
તે અને કોષથી કાઢી પોતા કદ નવા છે,
અરુ તેણે પુ, “મુનિ કો” આ નજરની
પરથી નથી” મુનિને અર્થ મળી ગયો અને
ઠાડ પછી પછું કે “આવે! તને અજરની
પરથીની વાતની રી રીતે જલર પડી અને
મારી સિધિ અહીં દબર જે ગત તે અને
સામગ્રી નથી. ઠાડ પછી કો”

સોમે પ્રવાસો કર્યો: “આ પર તુરખાર
વેરવનું છે. હું તેની અપોવના છું. તુરખાર
કેનું અંગ્રામજન નથી કે તપશ્ચર્ચા કરી નથી.
અમે એકાગ્રી છીએ. તુરખારની દુકાને
અમુર રક્ષા નરૂં પછીએ ન અ. અ. અ. અ.
દોડીયાર માણસ આવે, બાલક આવે, સ્ત્રી
આવે કે કોલોડા માગડિયા આવે, બધાને
એક જ આવે માલ મળે. વળતરમાં કેટલેક
કોણું ન અપાય આમ અમે પવિર અત્ર
ખાતરમાં છીએ. અમારી માણીએ કહ્યું હતું
હું પછી ગયાં થઈ દુકાનમાં એકાગ્રી છીએ
હું કે પતિ ન્યાપારનું કામ સંભાળે છે અને
૧૧૫ (૧૯૨૨-૨૩૫૦)

પવિર તપાથી ન્યાપાર કરે છે તેમ મારે ધરનું
કામકામ સંભાળું, સંભાળ પ્રત્યેની ફરજ,
અતિથિ પ્રત્યેની ફરજ, કુટુંબીઓ પ્રત્યેની
ફરજ તથા સમાજ પ્રત્યેની ફરજ બલવથી
અને અત્યંતથી આગ્રહ વિદ્યારણું. અમારા
આવા વર્તનથી લોકો અમારા પર શ્રેય સામે
છે. અમારી દુકાને ધણી સારી છે. અમને
આવરજકતા પ્રમાણે આવે છે. અમને લોભ
નથી, અસંતોષ નથી, તેથી અમારા ધરમાં
કેવલ તપી. અમે યથાશક્ત્ય પ્રમુદ્ધ છીએ કરીએ
છીએ. તમે આવીને અવાલેક પોતાની ત્યારે
હું મારા પતિને પોરસતી હતી. શોધ મારે તે
કામકામ કરવા તેમણે મને અલોક આપી મરુ
હું દાવ મોઢને આવી. દરમિયાન તમે મરમ
થયા. પછી મારે મારો ધર્મ ચૂકવો નહોતો.
પતિસેવા પદેથી અને અતિથિસેવા ત્યાર
પછી. તમે પૂછો છો કે અત્રે વર્ષની તપ-
ચર્ચાથી કે મળે તે પોરસ જન અને રી રીતે
પ્રાર્થનું કે તમારો કોષ અને આજી રેખના
સાથે કે તેને જવાળ મારી દઈએ તમાં આવી
નથ છે. નીતિ, સાધાર, નિમરૂક અમને
માદાર, વિદેશ રતિ અને રત્રમાં જે
અડકાવેનું એ અમારી રિતિનું કારણ છે.
સંસારમાં રીતે અમે આ અત્યંત મળે સંક
ફરમાસિનું સાધન માનીએ છીએ અને; તે
ખરૂ છે તે તમે પ્રત્યક્ષ મેળું.”

દુર્ગાના મુનિને અર્થ મળી ગયો.

૨૧ (કે રિદિ પ્રભુ એ ગાઈ ચાલી રીતે કે
આઠા સરકારના અમલદારો, ને પારીએ,
મારખાનાં માલિકા, મન્દરો, પાકોસો, પુવા-
નો, પુવનીએ, રાહી, સીધાવનું કદવ તપાસી.
રોતલનું સામાન્ય કાઢી નાંખવાના પ્રયત્ન-
નું ફરજતવિષયક વધારામાં આગમે મેળું
નહોતો પાછા. આ સાથે કે કમ્પુ કે અત્યંત
અમિ છે આ સંભાળેની આ અર્થમંદરિતિ
છે અતિપોલોસ, રી. આઠી, વિનિવર-
વાંક, કાંપરવરવિરોધી પોલોસ, આબધા-
ની દબી પું બનાવે છે આ કમ્પુ માણી
બનવું નિમરૂક આ કથારે ખાતું થઈ પું કે
આ કામનું મલકમાં-પવિર માસમાં-કેવલ
વિચાર કરીએ અને કો કમ્પુ બનવું સીધા
નહોતો તમુક વાલ્ય કમ્પુના છે-મામ, કોષ
અને લોભ-તેનાથી પ્રરૂપા પ્રવાળ છીએ.

તુરખાર વેરવનું કમ્પુને કોલોસ કરવાની
અરૂ આ દેશમાં આજ કેટલો કમરૂક
નહોતો એમ કાલે છે. મો. ખા. જનવી

ચિ ત્રકાર્યમાં સાધારણ અનુભવ
જોખને એકિજી મંદર અને
એ સંદર્ભ છે, પંડિતિસનું જીવન દેવતા
પરેશ આપણા વિદ્યારે, આપણા તેજ
કુદિસિત કોઈ ન-પુકોને તે તારૂં કદ
બનાવના એક આપણા દેશની રેખાઓને
વિદ્યારી કથા છે. આપણે યોગશક્તિ
આપણી અને સંસ્કારી સમપ્રધાનને અને
આશ્રમ રાખીએ છીએ, વાપરવાના અ
રણ્યકલને તેમ કોઈએ છીએ, પછી આપણ
સંસારનાં સાધે, અભાંકાર, અપરેશવર
દરિયા પછીએ છે તેમાં પ્રત્યક્ષ પતે અપ,
પ્રમાણ, અંગરો, રમને આપણી અનારિ
આપણે સાધારણ મુદિસિત માણસ જે
અપ્રધ જે વેરવા દોષ તે વિચારી કદ
તમે દીગિરકામકારવાની દીપ્તિ જે
નહી કો, પછી રૂચની બાલતમાં તમને તપ
પ્રતિ થકાવવાના પદોએ, આપણના અ
પાની બીતે રવાવથી દોષ, કપડા, સાકરો
રમકાંઈ ખરીદી કરવાની દોષ, તમે
તમારા રમનું જાન ન ગરદ કરો, રમ
તાલો માટે શાળાઓમાં કે પ્રધાનને અ
પણે આપણમાં આવે છે તે પ્રમાણ અજ
ની મેરુએ પ્રરિમામાં સદાચક અને કાલ
કારા કાલ છે અને તેનું મુકલ તમે દીગિરકા.
અગ્રણ તે મજિત એવા વિષયથી એણે
નહી કરી શો

શાળામાં રી ખુલાવા વિષયને અગ્રણ
કામ કારવાના દોષ તરફ, તે તે મારે એ
પ્રવાસ અને જે વિદ્યારીએ પોતાના કદ
કલિતમાં, નમરમાં ને રાખીમાં તેમો કદ
પ્રધાન રી બનાવી છે ત્યારે ને તેની કા
વના સીલિગ થાય. આપણા દીપ્તિ અને
કલપનું કામ બદલા પછી વિદ્યારી
પુરવમાં પાડી, તેની કલો કે પાના પર
પર ને ગરસ અગ્રણેથી મેષ કરે અને તે
અગ્રણે એક પ્રધાનની અગ્રણના કદ
કો, તેના અગ્રણિના કાનાથી તે કોલોસ
સંભર અને રણ્યકાર બનાવે અને અગ્રણ
નવું તપ બનાવે. અપાના અગ્રણ
કોલિર કે રાખીવ બનાવે કે રેખનાં પ્રત્ય
ની ગતી રૂચનકાના આ કોલે પ્રત્ય ન
આરિ તે રેખનાની કીલિરકોથી અને
કિયાનો આનંદ રેખી માલ એવા કોલોસ
કાંચેની પાછળ રહેલા છે. જ. અ. રાજ

વિશ્વામિત્ર : મહર્ષિ કન્યોક્તા શિષ્ય માધિર, જના પુત્ર
 વસિષ્ઠ : હજારના માનસપુત્ર, અકેધનીના પતિ અને સખાવિઓમાંના એક
 દિન્દ્ર : હંવરાજ, અને વિશ્વામિત્રના પરીશક
 મેનકા : છંદે મોકલેલી અસ્ત્રસઃ; વિશ્વામિત્રની પ્રેમિકા
 ત્રિશંકુ : અર્ધાંયાના રાજા અને વસિષ્ઠના શિષ્ય
 વિશાલાહ : વસિષ્ઠનો પુત્ર
 કપરાંત--નારદ, ચિત્રસેન, બ્રહ્મા, ચારંનરેવ, દારપાજ, વગેરે
 વસિષ્ઠનાર : કથાર્થોત્ક્રમક

વિશ્વામિત્ર

અગ્રક આખી ગમેલા 'મેધનો કવિ' રંગના
 લેખક : બલ્લભપતિ
 હૃત, લખનો રેડિયો કપરથી હિંદીમાં પ્રસ્તુત થએલું
 રેડિયોપટક
 અનુવાદક
 ગુણવંતલાલ છાટાલાલ શાહ

દશ્ય પહેલું

[વસિષ્ઠનાર : માધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર કાન્યકુબ્જના
 રાજાપદે આન્યા પછી એકવાર શિકાર ગેલવા
 ગએલા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં કપિરાજ
 વસિષ્ઠના આશ્રમ પાસે આરામ માટે રોકાએલા
 ત્યારે વસિષ્ઠે આતિથિઆવનાથી પ્રેરાઇને વિશ્વા-
 મિત્રને સોજન માટે નિર્મગ્નજી આપેલું.]

દારપાજ : મહારાજનો જય હો ! સેનાપતિ દાર કપાર આજના
 ની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે.

વિશ્વામિત્ર : એમને જલદી મોકલો.

[જના-આવવાના પદ્યનિ પછી]

વનદેહ : મહારાજનો જય હો ! રાજધાની તરફ પાછા ફરવાનો
 મહારાજનો વિચાર છે !

વિશ્વામિત્ર : હમણાં તો કહ્યું ન હતી રાકાય, વનદેહ. વસિષ્ઠનો
 આશ્રમ રાનીપર્ગા છે અને તેમજે ભોજન માટે નિર્મગ્નજી આપ્યું છે.

વનદેહ : આપ
 કથાદે પાછા ફરેશો ?
 વિશ્વામિત્ર : ત-
 માદે પણ સાથે જ
 આવવાનું છે. તમારા
 અનુચરોએ પણ.

વિશ્વામિત્રના દે. પત્રો
 નાનીગેલ ન પડ
 નું નામગ

વનદેહ : એટલે...

વિશ્વામિત્ર : આપણને સુધર્માંને નિર્મગ્નજી આપેલું છે.

વનદેહ : (ચૂપ રહે છે)

વિશ્વામિત્ર : કેમ, શું વિચારો છો ?

વનદેહ : કહું ?

વિશ્વામિત્ર : એ જ ને, કે વસિષ્ઠ આટલાં બધાં માણસોને કેમ ખવ-
 ડાની રાકશે ? મારા મનમાં પણ આ જ પ્રશ્ન છે. પરંતુ મેં વિચાર્યું
 કે સાતો તો ખરા, કંઈ નહિ તો મલકે તો પશે. આપણે ત્યાં પણ
 ભોજન તૈયાર રહે એવા પ્રયંજ કરાવતો. અને હવે જલદી લીકો,
 તમે પણ અનુચરો લઇને આવો.

વનદેહ : જેવી આજ્ઞા.

વિશ્વામિત્ર : (વિદુષકને) આઠો મિત્ર, વિદુષક.

વિદુષક : હું નહિ આવી શકું.

વિશ્વામિત્ર : કેમ ?

વિદુષક : તેના નિર્ગમજી સ્વર્ગમાં મને મારા પ્રાણ અધિક પ્રિય છે,
 વિશ્વામિત્ર : અત્યાર સુધી તો પ્રાણના બદલે ભોજન જ વધુ
 પ્રિય હતું ને ?

વિદુષક : એ તો મહારાજ વિશ્વામિત્રની પાકશાળાનું ભોજન
 હતુ. આ તપોવનના ભોજનથી તો હંધાર બગાયે તો શકું.

વિશ્વામિત્ર : કેમ ?

વિદુષક : જ્યારે હું વિશાખાં
 હતા ત્યારે અનુભવ કર્યો છે. એ
 ભોજનને પચાવી રાકતો હોત તો કું
 રાજાએ જ ન જન્યો હોત ? કહું
 કુશર્માંથી બાળીને વિદુષક સા માટે
 બન્યું જે બાર મોડોમોમાં જન્યો.
 કાચાં પાકાં જન્યો તો જન્યો પડ્યો.
 ની રાજમાં પાકેલાં કોરો કંઈ.
 આજે હવે ત્યાં જોવા ન શકાય
 જન્યો પડે તો પાકે કુંડી પણ
 હોત જન્યો. મેં હોરને જલન રાજ
 પચાવતો પણ જન્યો રહે. જન્યો
 નહોતો રહે.

વિશ્વામિત્ર : (વિદુષકને)
 વિદુષક : (વિશ્વામિત્રને)
 વિશ્વામિત્ર : (વિદુષકને)

વિદ્યુતઃ તમારે મોનરેજન પણ ઠીક છે: સરખવાની હાથિયી બે
આર બીજાં આપાં તો.....

નિશ્ચયિત: ઠીક, મૂળના ન કરો, ચાલો

વિદ્યુતઃ ચાલો; પોતાનું મૂલ્ય સામે જ દોષ તો પછી કોણ
રોડી રહે ? (બન્ને નમ્ર છે)

દ્રશ્ય બીજું

[બેન્ડનકાર: વસિષ્ઠને ત્યાં જોવાન કર્યા પછી તમામ
અધિકારીઓ આશ્રમ માટે પ્રેર્યા હોય છે ત્યારે—]

વસિષ્ઠ: કહો રાજન્, કદી સુરકેસી તો નથી નહીં ને? આપને
નિમગ્નતા આપ્યું ત્યારે ગમનમાં સંકોચ તો થતો જ હતેર કે આપનું
આતિથ્ય કદાચ સરખી રીતે નહિ કરી સારીએ.

નિશ્ચયિત: આપ શુ કહો છો, બહાનું આપને ત્યાં જોવાનમા
જે સ્વાદ હતો તે અપૂર્વ હતો. આ શિષ્યાચાર માટે નથી કહેતો, હ
મને તો આશ્ચર્ય થાય છે કે અહીં વનમાં આપે આ બધું બનાવ્યું કેવી
રીતે? અને તે પણ આટલા શોદા સમયમાં

વસિષ્ઠ: કંઈ જ આશ્ચર્યની વાત નથી, રાજન્! મારા તપોવનની
પાસે જ સુરકેવ છે, જ્યાં દસ હજારથી પણ વધુ વિદ્યાર્થી સંનિષ્ઠ
હો છે, સરજને સાસની શિશ્યા કેવરાવતેમને વ્યવહાર પણ સીખવ-
વામાં આવે છે. ત્યાંના હું કુલપતિ છું. મારા શિષ્યા રાજ્યઓની
સાથે થતો વ્યવહાર સારી રીતે જાણે છે, અંતરે આ પ્રયત્ન કરવામાં
મને કંઈ પ્રશ્નકે પડ્યું નહિ.

નિશ્ચયિત: પરંતુ આ સિદ્ધાસન, બહુ મુશ્કેલ છે અને સોના-
સારીનાં હાલને પાત્ર—આ બધી રાજ્યને શોધ્ય વસ્તુઓ ક્યાંથી મેળવી?
વસિષ્ઠ: કેટલાક વિષયો પહેલાં મેં એક યજ્ઞ કર્યો હતો એ
વજ્રમાં અનેક રાજ્યોને નિમગ્નતા આપ્યું હતું. આદરસાકારનો
પ્રયત્ન કરવા માટે મેં કેવરાજ હન્દ્ર પાસે કામચિત્તની માગણી કરેલી.
કામચિત્તને સાધારણ ગાય ન સમજાવતા. તેની પાસેથી એ માગીએ
તે મળે છે. આપને સત્કાર પણ તેની જ કૃપાનું ફળ છે.

નિશ્ચયિત: એમ રતો એ કામચિત્તના હેતુને કરવાની કશ્ચા છે.
વસિષ્ઠ: ચાલો. (સમજા નમ્ર છે.) પ્રણામ કરો રાજન્, આ
કામચિત્ત છે. આની કૃપાથી જ મારે યજ્ઞ નિર્વિજન સંપૂર્ણ થયો હતો.

નિશ્ચયિત: ગાય હેતુનીય છે; સરજ પણ લાયક છે. આપના
સુરકેવનો પ્રયત્ન ક્યાંથી થાય છે, કમવન?

વસિષ્ઠ: અયોધ્યાના મૂલ્યવંશી રાજ્યોના કોષમાંથી.

નિશ્ચયિત: મારા ચોખ્ખે કંઈ રોવા હોય તો બતાવશો.

વસિષ્ઠ: આવશ્યકતા હતી ત્યારે આપને જ કહીશ; અને કદા-
મારા યોગ્ય કશું હોય તો.

નિશ્ચયિત: આપી મફત હો તો એક વસ્તુ હંમ્યું છું.

વસિષ્ઠ: કઈ રાજ્યનું?

નિશ્ચયિત: આપ તો જાણે છે કે રતો રાજ્યો પાસે જ
રહેતાં જોઈએ

વસિષ્ઠ: આપના કહેવાનું તારપર્યે મારા અધ્યાત્મમાં ન આવ્યું.

નિશ્ચયિત: આપ આપે તો કહું.

વસિષ્ઠ: કહો રાજન્! વસિષ્ઠની કાંઈ વસ્તુ જોવી નથી કે જે
આપને ન આપી શકાય. લોક કહવાણુ માટે પ્રાણ પણ આપી દેવાનું
નિશ્ચય મને મળ્યું છે.

નિશ્ચયિત: તો મારી કશ્ચા આ કામચિત્ત લેવાની છે. બના

બદલામાં આપની સેવામાંનું કૃપા આપે તેવી બહુલ ગાય મોકલીશ.

વસિષ્ઠ: આપ આ શું કહો છો રાજન્? કામચિત્ત મારી વસ્તુ

તો છે જ નહિ. આપને મેં પહેલાં જ જણાવે કે હન્દ્ર.....

નિશ્ચયિત: નહિ નહિ, અપિરામ! આ કામચિત્ત તો મારે
આપની જ પરશે. મારે વચન પણ આપ્યું છે

વસિષ્ઠ: હું તો હજી પણ કહું છું કે મારી પાસે એવા મહ
પણુથી જ નથી કે જે આપને ન આપ્યાં; પરંતુ કામચિત્ત આપી દેવાનો
મને રો આધિકાર છે?

નિશ્ચયિત: જે વસ્તુ જેની પાસે હોય તે તેની જ છે. મને
ન આપવાના ત્યાગ ન કરો.

વસિષ્ઠ શિવ! શિવ! અનિશ્ચય કરવાની આવશ્યકતા નથી,
રાજન્, અમે તપસીઓ અસલ યોદ્ધાનું નમૂના જ નથી.

નિશ્ચયિત: કામચિત્ત તો મારી યજ્ઞ અધ. આપ તો પ્રસન્નવાદી
નહિ આપો તે.....

વસિષ્ઠ: તો શું?

નિશ્ચયિત: મારે બળને પ્રયોગ કરવો પડશે. આપનું મન ન
કુશલ એમ હું ધરતો હતો, પરંતુ સીધી આગળથી છીન લીધે....

વસિષ્ઠ: ત્યારે આપ વાંછી આગળથી કાઢશો, કે? રાજ
પ્રત્નને રક્ષક હોય છે, બાકી નહિ. અપરે આપ જ આગથી ૧૧૧
અત્યાચાર કરવા માગશો ત્યારે ધર્મરક્ષા ક્યાંથી થશે?

નિશ્ચયિત: આમાં અત્યાચારની કોઈ વાત જ નથી આવવા
તો આપ કદી છો. જે વસ્તુને આપને કેપયોગ નથી તેને પાસે
રાખીને આપ છીનવતા અધિકાર છીનવી દેવા છે. (સોનાચિત્તને)
વચ્ચે, મારા લઈ દેવા.

વચ્ચે: ગદાશન.....

નિશ્ચયિત: ગદાશન શું? નિશ્ચયિતની દડ પૂરી થઈને
જ રહે છે. (કામચિત્ત આંસે છે.)

વસિષ્ઠ: નિશ્ચયિત....

નિશ્ચયિત: નિશ્ચયિતના કોષની બાજમાં જ પડ, ખૂં
ખાણુ! હું કંઈ સાંભળવા નથી માગતો.

વસિષ્ઠ: હંદ્રને તમે પ્રાણ આપે. માદ સખજે જે હું પોતે કામચિત્ત
નથી સોંપતો.

નિશ્ચયિત: ચાલો વચ્ચેનાં અનુચરોને પ્રત્યાનની આજ્ઞા આપો.

વચ્ચે: જેની આજ્ઞા. (માથના કાંમરવાના બતાવે)

દ્રશ્ય ત્રીજું

[બેન્ડનકાર: મેરકાકે પછી કેવરાજ હન્દ્રની સમક્ષ
અસરના મુશ્કેલગીત કરી કોય છે; એ સમયે મુનિ
રાજ નારદ આવે છે અને નિશ્ચયિતને હાલિદાસ
કહી સંભળાવે છે.]

(અસરનાનું મુશ્કેલગીત)

હન્દ્ર: ખૂળ સરસો ખૂળ સરસો! આ મગકે આવેલું સિસલ
છે કે ચિત્તરોન?

ચિત્તરોન: હા, મહારાજ! આમાંથી કેસવામાં એક નવીન નારદ
આપની સેવામાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છા છે. મહામુનિ બરતલી
લેખિનીમાંથી તે નારકનો હજમ થયો છે

હન્દ્ર: નારદનું નામ શું છે?

ચિત્તરોન: 'સામરથપત.'

હન્દ્ર: એ નારકમાં કોનો કોનો અભિનય છે?

ચિત્તરોન: કો અને પુરુષ બંનેનો અભિનય અસરનાએ કર્યો.

એમ કહેશો કહે છે, દેવરાજ!

હન્દ્ર: 'દસીને' સદા નિચિય છે.

(‘પીપ્પા-વાદન ને’ બન્ન મન નારાયણ નારાયણ નારાયણ સુદગીય છે.)
 ચિત્રસેન: દેવર્ષિ નારદ પધારી રહ્યા છે.
 ઈન્દ્ર: હા, સાચું છે તો આ જ. તમે જાણો દેવર્ષિ અકારણ નહિ
 આવતા હોય.
 ચિત્રસેન: જેથી આજ્ઞા.

(નપુર-કેકર: તમામનો જવાનો
 આજ્ઞા; શીતન નબદી આવે છે.)

ઈન્દ્ર: બચવનું પધારો! ઈન્દ્ર પાણી કરે છે.
 નારદ: દેવ-જનો જય હો! કહો, કુશળ છે ને?
 ઈન્દ્ર: જ્યાં આપનાં ચરણની રજ પડતી હોય ત્યાં કુશળતા
 નહિ હોય તો ક્યાં દશે? ધણા દિવસો પછી દર્શન થયાં.
 નારદ: મહાપુરુષોને નમ્રતા જ શોભા આપે છે. આજ વિચારું,
 ધણા દિવસથી દર્શન નથી થયાં, જઈ આવું.
 ઈન્દ્ર: કહો મૃત્યુલોકના સા સમાચાર છે?
 નારદ: કંઈ વિશેષ વાત નથી હા... એક વાત છે.
 ઈન્દ્ર: શી?
 નારદ: વિશ્વામિત્ર બહુ જ કમ તપસ્યા કરી રહ્યાં છે.
 ઈન્દ્ર: કેણ વિશ્વામિત્ર?
 નારદ: એ જ, માધિનો પુત્ર.
 ઈન્દ્ર: શબ્દ વિશ્વામિત્ર?
 નારદ: હા, એ જ. હવે તે વર્ષોથી તપરની વિશ્વામિત્ર છે અને
 અંધકર તપ કરે છે.

ઈન્દ્ર: કારણ?
 નારદ: બદશે લેવાની ઈચ્છા છે.
 ઈન્દ્ર: બદશે કેમ?
 નારદ: કાગળિયો પૂછો.
 ઈન્દ્ર: કેમ?
 નારદ: આજે વસિષ્ઠને કાગળિયો આપી દત્તી ને?
 ઈન્દ્ર: હા; તેનું શું?
 નારદ: વિશ્વામિત્ર તેને વસિષ્ઠ પાસેથી બળપૂર્વક લઈ ગયો.
 પણ વિશ્વામિત્રના સિખિરમાં પહોંચ્યા પછી તેણે જેતાનું કપલગમ્ય.
 ઈન્દ્ર: (હસીને) શું?
 નારદ: જેતાનાં રૂંચાં અને પગે થી એનિફોને દોરણ કર્યા.
 કેટલાક મરી ગયાને કેટલાક આગી ગયા. વિશ્વામિત્ર મૂર્છિત થઈ ગયો.
 ઈન્દ્ર: પછી?
 નારદ: આ ઘટનાને તે કાગળિયો નહિ પણ વસિષ્ઠની તપ-
 ન્યાને પ્રભાવ સમજે છે. એટલા માટે તેણે સજ્જ છેાડીને તથાજગથી
 વસિષ્ઠને કપલગમ્ય નહીં કર્યું છે. કીધું હવે જઈ, દેવજાન!

ઈન્દ્ર: પ્રજ્ઞા, બચવનું!
 નારદ: કલ્યાણ થાઈને!

(પ્રસ્થાન: શીતન-જનિ ધીમેધીમે દુષ્ઠ માથે છે.)

ઈન્દ્ર: (સ્વતઃ) દેવર્ષિ નારદ આજા અને ચિંતા કરના કરતા
 ગયા. વિશ્વામિત્ર તપરયા કરે છે વસિષ્ઠને બદશે મેચા, અને ચિંતા
 છે દેવજાનને. પરંતુ તેના સંકલ્પ બદલવાને જોઈએ. નદિતર દરીયા
 સ્વર્ગ કાલે રવચનું રાજ્ય લેવા તેવા થઈ જશે. કીડે વિશ્વામિત્ર,
 જોઈ ને બરો કે તારી તપરયા કેવીક છે? તપરયાનું કારણ કેરો
 તે બ્રમજીવી થઈ જશે. વિષદશને તપરયા રહેતું તે મૂળતા છે. રાજની
 ચિત્રિત્તા આ આત્મામાં જ થવી જોઈએ. અરે, કોઈ છેકે? (પદ્મવનિ)
 કારણ: દેવજાનને જય હો.

ઈન્દ્ર: મેનકાને અર્ધ મોકલો તો.
 કારણ: જેની આજ્ઞા. (પદ્મવનિ)
 ઈન્દ્ર: (સ્વતઃ) મન્ય છે બ્રહ્મર્ષિ વસિષ્ઠને કે જેને વિશ્વામિત્રના
 ઉર્ધ્વવદાર પર કોષ વ આપ્યા. (કારણના પદ્મવનિ)
 કારણ: મહારાજનો જય હો. મેનકા કપમ્પિત છે.
 ઈન્દ્ર: મોકલો. (પદ્મવનિ-નપુરવનિ)
 મેનકા: દેવેન્દ્રને જય હો.
 ઈન્દ્ર: મેનકા 'તમે એક કઠિન કાર્ય સોંપવાનું છે.
 મેનકા: આજ્ઞા આજો દેવજાન!
 ઈન્દ્ર: મૃત્યુલોકમાં વિશ્વામિત્ર પારતપરયા કરે છે. તેની પરીક્ષા
 લેવાની ઈચ્છા છે
 મેનકા: બચવનું, તપરવીનો કાંપ...
 ઈન્દ્ર: તું માનું છું કે વિશ્વામિત્ર એક તપરની નથી કે જેથી
 બધ પામવો જોઈએ. જેના હૃદયમાંથી સાંસ્કારિક કામનાઓના નાશ
 થયા હોય એવા તપરવીએની છેડાઈ કમિત નથી; પરંતુ જેનું હૃદય
 માન-અપમાનના અગ્રણી 15મું હોય તેનાથી બધ પામવો ન
 જોઈએ. અને વિશ્વામિત્રની તપરયાનું કારણ તે કેવ છે જાણે,
 આજા આશોર્વદ તારી સાથે જ છે.

મેનકા: જેની આજ્ઞા. (નપુરવનિ)

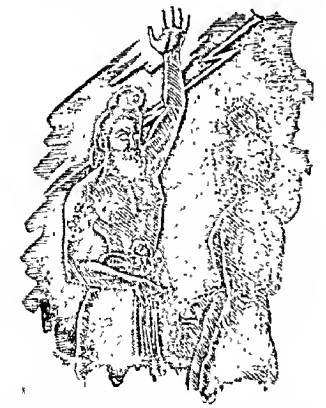
દરમ આંત્રું

[વર્તનકાર: ઈન્દ્રની યોજના પ્રમાણે મેનકા વિશ્વા-
 મિત્રના આશ્રમ પાસે આવે છે ત્યારે વિશ્વામિત્ર
 રનાન નીચે આવવા હોય છે.]

વિશ્વામિત્ર: (સ્વતઃ) કિંદરાન એ જાણતા, કે કાંઈપણ કપાલથી
 વસિષ્ઠને મારા કરતાં નીચા બનાવું: ઝુ નમા: મિત્રાવ: ઝુ નમા:
 મિત્રાવ: મિત્ર મેશ્વર કરનાથી બળ હજી કહ્યું, પરંતુ કીડે કાંઈ
 વસિષ્ઠની મૂર્તિ જ આંખો સામે રહે છે. જલ્દી તે માથા પર ઢલો
 રહો દોષ 'જેવું જરી ઝુ નમા: મિત્રાવ: ઝુ નમા: મિત્રાવ: ઝુ...

બેનકા: (દરે ગાંધી દોષ તેજા અવાજ)
 વિશ્વામિત્ર: અરે! આ ગીત કેવું? આશ્ચર્ય! આનિર્ગન વનમા
 નારીના હૈં! ગીત તે મધુર લાગે છે. (ગીત નટક આપવું ભય છે.)
 વિશ્વામિત્ર: ભેડ તો ખરો કે એ કે કાણ? પરંતુ અને ભેડને
 ચૂપ થઈ જશે તો? આ કુંભલતા પાછળ છુપાઈ નહીં. આ તરફ જ
 આવતી દોષ તેમ લાગે છે. (ગીત વચ્ચે વધુ નટક આવે છે.)
 વિશ્વામિત્ર: (સ્વગત) અહો! લાવવ્યની પ્રતિભા છે! નિંચ
 સૌંદર્યની મૂર્તિ! વિશ્વને વિશ્વલિત કરનાર ગાન! હૃદય, સાવધાન!
 મુખ ઉપર કેટલી સરસતા છે! મારા શરીરમાં આ રોમાંચ ક્યાંથી?
 અહા! આ સમયે લગ્નલે તો તેનાથી કેટલી દુર છે. પ્રેરિતિની સુંદર
 મોહમાં શી રવચ્છન્દતાથી રમી રહી છે! કાળીકાળી અલકાએ કમાળ-
 ન ચુંબન કરી રહી છે. વૃક્ષરમ્ય ઉપરથી વચ્ચે સહેજ...
 (ગીત બંધ થાય છે અને એકાએક નારી-હૈંની ચ્ચિત્ર સંજ્ઞા થાય છે.)

વિશ્વામિત્ર: હૈં, શું થયું? ભેડ તો ખરો! અરે! આ તો મૂર્છિત
 છે! શું કહે? શિવ! શિવ! ચુકાવના કંઈ એકે આના હાથને ઈન
 પહેં! પાછી લાગે છે. પણ આ મૂર્છિત કેમ થઈ? શું કરવું? અહીં
 ઉપચાર પણ શો હશે? સહાયતા માટે ખીન કોઈ તો છે નહિ. આને
 ઘડાખીને કુદિમાં લઈ નહીં (કદાચી છે છે.) કેવું ભેડું ઢલકું શરીર! સુંદર
 વસ્ત્ર દરેક અવરધમાં સુંદર જ લાગે છે. અરે હું? પરંતુ તપસ્વીને
 જોમાં શું? હૈં! નગા તો પાપ નથી આની મૂર્છા મારા માટે વરદાન
 રૂપ નીવડી, નેત્રો, પેઠ શરીરે આની છબિ ભેડી જશે. આ આવી ગઈ
 કુદિ. આને મુશ્કેલ પર સુવચનું મૂર્છા કેમ દરે થાય? કયા મધું
 કબોડકું મોં ઉપર પાણી છીડી ભેડે. મૂર્છા વળતી જ નથી! અરે! આ
 હાથ તો રૂધિરથી ભરાઈ ગયા છે કપડાંને નાનકડાં કટકો; પણ એ
 ય અહીં વનમા ક્યાંથી દોષ? કીંક, આ ભગવા વચ્ચેથી જ શોડુંક

ગાન શાપથી જ નહિ, પણ વચ્ચેના સમયના પુનઃ જરમ જતી ભયો
 ૨૬૬ (ભાગ ૨: ૧૧૫૦)

નહીં. શિવ શિવ! કોંઈક એ પલ્લુ કેટલી નિર્દોષતા...
 પાટો. મોં પર ફરી પાણી છાંટે... એવના હાલ કેમ નથી
 હૃદય પર હાથ રાખીને ભેડ તો ખરો... પડકારો તો રહુ છે.
 મૂર્છાનું કારણ બધું દરો. અરે! પણ મારા શરીરમાં ફરી રોમાંચ!
 ફરી ચક્રમાં! મારા હાથ ઉપર આ પ્રચલે કેમ? અહીં, આના નેત્રો
 સુરો ક્યાં છે? મૂર્છાવિધના સમયે ભણી કે કમાલ ખોડી રહુ છે?
 બેનકા: (મૂર્છામાંથી નવચી) હું ક્યાં...?
 વિશ્વામિત્ર: ચિંતા ન કરો દેવી, તમે સુરક્ષિત છે. જીવાં નહિ
 બેનકા: (હાકીને) હું ક્યાં છું? આપ કાણ છો?

વિશ્વામિત્ર: અરે! જાણી થઈ ગઈ! અને વિશ્વામિત્ર નાખી
 આભણે છે. આ મારો આશ્રય છે. તું મૂર્છિત થઈ મઈ હરી, મેં જોયું
 તને કપાડીને અહીં લાવ્યો.

બેનકા: (સંસોચથી) આપ પોતે...?
 વિશ્વામિત્ર: શરમાવાની જરૂર નથી, દેવી! મેં તો મનુષ્યના
 કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે.

બેનકા: મારા હાથ ઉપર આ પાટો પણ આપે જ બાપો?
 વિશ્વામિત્ર: હું વિવરા હશે. અહીં કોઈ સહાય માટે ન હોય.
 બેનકા: આપે વિવરા થઈને કે અમે તો રીતે, પણ મારો
 પડકારો છે મારા શરીરને રક્ષણ પણ મારો છે.

વિશ્વામિત્ર: દેવી, હું તપસ્વી છું...
 બેનકા: જરા મારા તરફ તો નહોતા. મારો રક્ષણ કરતી વખતે
 શું આપનું હૃદય ગિલકુંલ વિરમ હશે? ને એમાં જ હશે તો મારું
 જીવન કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્ણ કરીશ પાણિયદ્રવ્ય તો મોં જ
 દોષ છે. આપ આપના ધર્મનું પાલન કરો. હું મારા મારો ભરું.

વિશ્વામિત્ર: (સ્વગત) છુલ્કી કામ નથી કરતી.

બેનકા: આપના મુખ ઉપર સ્પર્શિયા ભેડું તેજ છે. હાથમાં પલ્લુ-
 વ્યતી દેરી એવાનાં હાલ ચિત્ત છે. રાખ બનવાની અંધારાનો અંકિ
 સાન્ત નથી થતો. આપ સ્પર્શ લાગે છે. ને એમાં જ દોષ તો
 જતાવો, શરણાગતને ત્યાગ કરીશ તે શું થિત છે?

વિશ્વામિત્ર: તારું અનુમાન સાચું છે દેવી, હું સ્પર્શ છું. મંચાર
 થી મને વેસાળ નથી; પરંતુ હું એક સાધનામાં પરત્વો છું.

બેનકા: વ્યુત્ક્રમ એકાએક કોઈપણ સાધનામાં સિદ્ધિ નથી મેળવી,
 સહતો; શો અને પુરુષ મળીને એક શરીર બને છે.

વિશ્વામિત્ર: હું ભણું છું

બેનકા: તો પછી?

વિશ્વામિત્ર: પરંતુ પ્રેમ અને તપ બંને શિવન વસ્તુમાં છે.
 બેનકા: આશ્ચર્ય થાય છે. પ્રેમ તો તપસ્વીના અનિર્ગત છે જ
 જ નહીં છે. હું આપની તપસ્વીમાં વિશ્વાસ નથી નાખતી, આ
 ચરણોમાં પદાલ ભણે એમ દેખાયું. પાવંતીએ જે પ્રકારે તપસ્વી
 કરીને યોગિયાર શરીરને પ્રાપ્ત કર્યું હશે, એ જ રીતે હું પણ તપસ્વી
 કરીને આપને મેળવવાની અધિકારિણી બનીશ આપ આશ્ચર્યો જે
 અધિકાર નહિ આપો?

વિશ્વામિત્ર: (આશ્ચર્ય પછી) તું મારી કુદિમાં રહી રહે છે.

પણ તારી પરિચય તો આપે?

બેનકા: (અચંત આકર્ષક દરમિયાને) હું ચાર નથી, મારાશર
 રાક્ષ કરવાની આવરવચ્ચતા નથી.

વિશ્વામિત્ર: ચારના માટે આ વનવાસી સ્થિતિ પાસે છે જે
 એક હૃદય છે. એના પરથી પણ અધિકાર નેતો દોષ તેમ ભણે
 તારું કુલ અને પિતાનું મોત ભણવાની મારી દેખાય છે. (પ)

લોકર વી. એલિયટ

નાનપણથી સેવેલી દોડવીર થવાની ચાહતવાકાંસાથી
કચ જેવા દર્દને પણ માત્રી હાલવાનાર પુરુષાર્થીની જીવનકથા

ત્રિપુ

રમણસાલ નાગરજી મહેતા એમ. એ.

રમણ નિત્ય જીવનની દેવદત્ત નંબર છે. પકડોળ સોય પર
થાણીની નજીવી લેવાર કરે.' ડોક્ટર કોંઈએ દુકા
છટ્યાં. એલિયટ નિત્યસાદૃશ્ય પાતાને નિમળ દામ લેખાંચે.
'કમળવાળી સોય.' એલિયટ ધરધરે દામે સોય આપી.
'એલિયટ, કુને છે કેમ કે નરસ દેવિયોલોક આજ લેને'; હતી
દિગ્ધ કરીને વાદકાવના સ્વેતરંગી ઓરડામાં ટેબલ પર પડેલા દર-
દીનાં આંતરડાં. માળી, તેને હાંધી લઈ, ડોક્ટરે આપરેશન પછે કહ્યું
અને બીજી દર્દીઓને તપાસવા પાતાની આંદિસ તરફ ખાણ કર્યા
આપરેશન કરવામાં આવેલા દર્દીને તેના બિઝાનામાં પડેલામાં
એલિયટ ડોક્ટર કોંઈ પાસે જઈ આંદિસના કાગમાં ગદદ કરવા
હાથે, પરંતુ તેની હીલમાં પાસે તેની નડરરી અને ડોક્ટરને
કેસ કાપત મઈ. કલાખાનાના દર્દીઓને દવા આપી વિદાય કર્યા
પાછ ડોક્ટરે એલિયટને કહ્યું, 'નરા ટેબલ પર ચૂઈ જા તો?'

'કેમ?'

'તારું કંઠાપણ જવા રે. ચૂઈ જા.' ડોક્ટરે નરા ચુરે ચુરે રમ્ય.

એલિયટ ડોક્ટરના હુકમને અનુસર્યો.

ડોક્ટરે સ્ટ્રીકોપો અને થાણી એલિયટની છાતી પર મુખ્ય
અને આગતેમ ફેરવતાં, એકાદ ચિતે છાતીમાંથી આવતા અવાજ
સાંભળતાં તેમના મુખ પર આશ્ચર્ય, ચિંતા અને અજીજતાના લાગે
બદલાતા ગયા. તેમણે એલિયટનું મુખ અને પેટ તપાસ્યા અને પછી
ભાંપી બેઠા થવાની ગતિ ફેરમાવી કેસ તૈયાર કર્યો: 'શય નીલ તખ-
ક્રામાં કાકરા અને એપેન્ડિસાઈટિસના આપરેશનની નરસ; પાસે
પડેલાં ના આ કેસ; કાકરાનું લોહ આપરેશન.'

છ. ૧૯૩૨ના વર્ષની ૨૩મી તારીખે ત્રણસાડ ગિયન ઓરિપ-
રતમાં કેપ્ટેન પ્રેમજી બન્યો. તે ૨૪મી વરે સવારે ત્રીજામાં તે કાકરાનું
આપરેશન પછેથી બાવીસવરેના એલિયટ બિઝાનામાં પડ્યો હતો.

વિહાર એલિયટને ૧૯૨૪ દ. ૧૯૧૦ના અનુષ્ઠાનીની સામે લા-
રીએ, પટોરમાં પોટોટાટ સપ્રકાવના રેશી પારવીને ત્યા પળેકા;
ને ત્યાંની મેલોરિટ ઓગ્ર હાઈન્ટ્રમાળી ૧૯૩૦માં તેણે એટકની
પરીક્ષા પસાર કરી હતી. નાનપણથી જ નાલુક લાંબાનો દોષ
મતાં એલિયટ એકફરે ખૂબ ઝીંખીન હતો. એ રોજની આજના
દોડવીરના રજકમાં થવા પામેલી બીજવળીમાં પ્રથમ નેપતાં
એલિયટ જાણી છે કે, 'હું એવેજ પહેલાં ચોરનું બનેલો ત્યારે એક
વિષય મિલકતેકના વિતામાંથી પટોરના પોટોટાટ રૂપે કમળી-
એ થવા હતા. ત્યાં અમલતની ખાતર આમાં મિલકો મેલોરિટની
આજનાલું દોડ લનાવવાનું ચોત મૂકી. મેલોરિટ વિષાઈત

મખાનસીને ફિલ્મોમાં પોટોટાટની આ રસ આપતી ફિલ્મ ન થત
૬ મહી વધુ રેલી થઈને નથી. પરંતુ ડૉ. એલિયટ આજ ૩૫ વર્ષની થયે
નિર્ધાર રવાનાનાં ધર્મમાં અને ૪૦ ન દોડવીરની સ્થાપનાએ છે

ડૉ. વિહાર એલિયટ
(૧૯૩૨ ૧૧૫૦) ૨૩

લેખ આપવું મળ્યું. અર્થાં માહત્ત જતામાં તે તે લખાય છે જાણીને
 વડાથી લીધા અને એક માહત્ત ગયા ત્યારે હું એથે નંબરે આવી
 ગયાં । આમ માત્ર એક માહત્તમાં સમગ્ર પ્રયાસ જાણીને હું વડાની
 ગયાં હતો. પ્રથમ ત્રણ હતા તે બધા જ ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ
 હતા. પહેલાં હતો જીન્નમીન પીરસ અને બીજો હતો દ્વિવિધ રેલવે.
 ત્રીજો નંબરે રજીસ્ટ્રી કરીને એક પ્રયંત્ર કાચાવાળો ઠાકોરો હતો. તેની
 જગત લગભગ સોળ વર્ષની હતી. હું તે માત્ર ફક્ત જ વર્ષનો હતો.
 મારે અને એકબીજાને ખરી રૂપમાં યદ્ય હતી. જીજ્ઞાસુ પાછળ જીએ અને
 દોરો. હું પણ તેને પકડી પાડવા જાણતો પ્રયત્ન કરું અને પકડી પણ
 પાડું; ત્યાં વળી જીજ્ઞાસુ નેર કરે અને મને વીસત્રીસ વાર પાછળ
 પાડી દે. આમ ઉકેલમાં ફેરફાર સુધી આશ્ચર્ય. પરંતુ પછી તે દેહલ
 પેટ પકડીને બેસી ગયા અને હું આશ્ચર્યમાં જીએ થયા. નંબર
 એક અને બીજો તે નંબર મારા કરતાં મારા હોવાના હતા અને મોટા
 મોટા હતા. વિન્યયેના આવી અને હું ત્રીજો નંબરે આવી. મારા
 જીવનની એ પ્રથમ દરીદ્રતા અને પ્રથમ જ લાંબી દોડ. વનંજની
 પાછળનું દોડવડતું તો જીજ્ઞાસુ પ્રસારનું હતું. ત્યાં તે હું બસો રહેતો
 અને રોકતો. પણ આ દોડ હાલ સમગ્ર દેશના વનંજની. એથે
 તેનું પશ્ચિમમાં એ આશ્ચર્ય કે દોડ પરીક્ષા પછી મને ચક્રવ આઠમાં
 અને દેશના ન રહ્યા, મઠા મુસીબતે હું ધેર પહોંચ્યો. પરંતુ એ ત્રીજા
 નંબરે મને આજળ પ્રાસાદન આપ્યું

પ્રથમ શા માટે દુઃખે ? મને વિચાર આવ્યો. શૈવ શાવતે કેમ
 ન ચાખતો ? વડોદરા કેપ્પનું ચક્રવ અમારે માટે એક આશ્ચર્ય હતું,
 એથે મને ઉપર દોડ કરવાનું મેં કાઢી કાઢી વખત વાડુ રાખ્યું.

વળી એથે છઠ્ઠા ધોરણમાં દોડવા અને એથે ડેવિક કક્ષાએ ને હું
 ધોરણ કમારી બાગમાં જાતલીએ નયા. ત્યાં અર્ધા માહત્તની દોડ

હરીશમાં સારાસારા હોવાના હતા. વેસા હતો જીન્ન-
 માન અને દ્વિવિધ પણ હતા. મેં પણ બાગ લીધો. પ્રથમ ચૂંટણીમાં
 બીજા આજી. કુશ ૧૮ હોવાના હતાને તે તેની છછની ત્રણ દુકાની
 પાડી હતી, તેમણી માત્ર જ જાણતો એથિમ દરીદ્રતા માટે પસંદ
 કર્યા અને ફક્ત ૨૦ મિનિટના આરામ બાદ ફરીથી દોડ શરૂ થયું.

એ દરીદ્રતા પહોંચતામાં તે હું ત્રીજો નંબરે આવ્યો; અને ત્રીજા
 ફક્ત ઉપર બીજો નંબરે પહોંચ્યો. પ્રથમ હોવાના હોય વિન્યયને
 આગવા વર્ષનો એક માહત્તનો વિજેતા મિ. રાજેશ્વરી હિંદિ જીવન
 હતો. તમા છઠ્ઠા જીએ તે લાંબી ફાળો ચરતો હોયજે જતો હતો.
 મેં હતું તેટલું જોર એકદું કરીને તેને પકડી પાડ્યો, અને ઉછડા શો
 વાર આવી રહ્યા ત્યાં તે હું તેને વડાથી આજળ બીજી ગયા. આ
 વિન્યય મારો ગાઠન વિન્યય હતો. મિત્રોએ ત્યારે મને 'હિંદિ વિન્યય'-
 ની રમતોમાં જીતવાને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું પરંતુ ન બીત્યો.

૧૯૩૦માં મને વિચાર આવ્યો કે 'હિંદિ વિન્યય'માં જીતી તે
 મેળું. ત્યાં એક માહત્ત ને ફક્ત માહત્તની બે દોડ હતી. બીજી દોડ હતી
 અરધા માહત્ત અને ત્રણ માહત્તની, પરંતુ તે ૧૧ વર્ષની અંદરનાને
 માટે હતી. ત્યાં જાણીએ ધોરણ હતું પૃથ્વી ૧૪૫. જીજ્ઞાસુના આ
 પ્રયત્નને લાગુ મારી કચરના (૨૦ વર્ષનો) હોતા અને નંબર મારી
 જતા. પણ મને તે અનુભવ લાગવાથી હું 'આપન'માં જ જીતવા
 માગતો હતો. તેથી એક માહત્ત ને ૨૦ માહત્તની દરીદ્રતામાં જીત્યો.

એક માહત્તની પ્રાપ્તિ ચૂંટણીમાં હું પ્રથમ આવ્યો; પરંતુ
 ત્યાર બાદની ચૂંટણીમાં મુલખ અને ખાનાના દોડના પ્રયત્નમાં હું હારી
 ગયો. દરે રહી ફક્ત માહત્તની દોડ. તેમાં હું એથે નંબરે આવ્યો.

૧૯૩૪ અને ત્યાર મિનિટના એકદું અંબર પકે કરું એ મારે માટે
 ખરેખર મહત્તનીય હતું. પરંતુ ત્યાર પછી મને ખુશી થઈ.

૧૯૨૨ની મટયા પછી ડેવિક યદ્ય એથિયટ ૧૯૩૦માં જીન્નસ
 કારકુન હરીક કામ હતું ને ૧૯૩૨માં ડોક્ટર ફાક્સ સાથે તે મોટા થયો.
 ત્યાં, ઉપર જેમણે તેમ, તે વખતે તેનો સ્વય બીજા તબક્કામાં હતો
 કીકાના આપરેશન બાદ ડોક્ટર ફાક્સ એથિયટને દવા આપવા
 કરતા. એક વખત હથેગ મુલખ પીતાના કાગળમાંથી વારવારી એથિ-
 યટ ડોક્ટર ફાક્સ પાસે પોતાની દવા લેવા ગયો. ડોક્ટર ત્યારે આ
 પીવા ગયા હતા અને મિસિસ ફાક્સ ત્યાં બેઠાં હતાં. તેમણે એથિ-
 યટને પૂછ્યું, 'કેમ એથિયટ? હવે તળિયત કેમ છે?'

'હવે તો મને આરામ થઈ ગયો છે, જરા ઉપરસ છે; પણ તે
 તે મરી' જયો. મિસિસ ફાક્સ! આ વર્ષે તો મારે વડોદરા ફક્ત
 માહત્તની દોડમાં જામ લેશે છે, ને તેને મારે મારે દોડવાની ધેરતી
 કરતી છે. પણ ડોક્ટર કોણ જીએ મને દવા આપવાનું બધ તપી
 કરતા અને મારો ફેસ પણ મેળા દેતા નથી. હવે તો હું આ દવાથી
 કેટલાં ગયા છું અને કાલથી જ દોડવાનું શરૂ કરવાનો છું.'

એથિયટનાં આ વાક્યો સાંભળી મિસિસ ફાક્સ ધમકી બોલ્યાં
 પરંતુ મુખનિર્દેશ બોલે નસિરને છાત્રની સાત્તા પીરસ તપી
 તેણે એથિયટને આપવાત ન કાગે તેમ જાણ્યું, 'એથિયટ' દેશમાં
 મોહ છાત્ર દે. હવે ઘડી જ દોડી નહીં સકે!'

'નહીં સાધી દોડાય ? હું તો દોડવાનો જ.' એથિયટ મહત્તવા-
 પૂર્વક જવાબ આપ્યો.

મિસિસ ફાક્સે લાચારી પૂર્વક જાણ્યું, 'દોડવાથી તને મુશ્કેલી
 છે, એથિયટ. તું આમ મિનિટની માફક વાત કરે છે, પણ મને ખ્યાલ
 છે કે તું ક્યારના બીજા તબક્કામાં છે, અને દોડવાથી ફેસની તક
 વરી જશે કે જાનતંદુર વૃદ્ધો તો તું બિડગીથી હાથ મોકલેશો.'

આ વાત સાંભળી હીંદિ એથિયટનાં ડોક્ટર આવી પાતામાં તેમના
 કાન પર 'દોડવાથી... દુઃકસાન' નગરે લાંબાદુરયા સખો પડેલા.
 એથે અંદર દાખલ થતાં જ તેમણે શો બતાવ બાળો દત્તો તે પછી
 એથે, મિસિસ ફાક્સે કહ્યું, 'આ મારો દોડવાનો વાતો કરે છે.' આ
 સંભળતાં ડોક્ટર 'હાંસે એથિયટને કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યાધામ
 નહીં કરાવી સખત સખોમાં ચેતવણી આપી અને જ એકવિધમાં
 સુધી પધારીમાંથી પગ પણ બહાર નહીં મૂકવાની આજ્ઞા કરી. ત્યાર
 બાદ ડૉ. ફાક્સ જ એકવિધમાં માટે મસુરી ગયા..

આ મુદત દરમિયાન એથિયટ બેચાર વખત છાત્રોમાંને ક્રિકેટ
 રમવા જતો રહ્યો હતો. ડોક્ટર ફાક્સ પાછા ફર્યા ત્યારે ફાક્સ
 સર્જન ડોક્ટર જેનેનો આ બાબતની તેમને ખબર આપી અને
 પરિણામે તેમણે એથિયટને ખૂબ ખબરડાવ્યો

સદા વખત પછી ડોક્ટર ફાક્સને કારણે કે એથિયટને એ. પી.
 હીરોમનની ભરજ છે. એ. પી. કપચારમાં ફેફસાંમાં પ્રાણવાયુભરવામાં
 અને છે અર્થે તેને પરિણામે સ્થપના નિંદાઓના નાશ થાય છે એમ
 મનાય છે. પરંતુ આ સારવાર માટે એથિયટને મુલખ મોકલતાં પહેલાં
 તેમણે એનું એથેનિસાઈસનું આપરેશન તા. ૫-૮-૧૯૩૩ ની
 રોજ કરી નાખ્યું. આપરેશન સમય થયું.

હવે એથિયટનો કઠાકાદીનો સમય આવ્યો. ડોક્ટર તેને એ. પી.
 હીરોમેન માટે મુલખ જવાનું કહેતા હતા, પરંતુ એથિયટ જીતી જ રીને
 વિચારતો હતો. તેને લાગતું કે તે પ્રાણવાયુ જ સ્થપના ફેરમાવે છે
 તો હવામાંને પ્રાણવાયુ સીધો જ ફેફસાંમાં ભરવામાં શો અર્થ
 ફેફસાંના ભૂખ માગોમાં હવા પહોંચાડવા માટે તે કાશ ખાસોનું

આપણું શરીર મન અને જ્ઞાનવૃદ્ધિ અને એકીસાથે સ્વચ્છ રાખવી જાન્ય વ્યાયામપદ્ધતિ
યોગાસના - પંચ લપ્તે

આ

આસન પહેલું થાય એટલે શરીરનો દેખાવ હળ
જેવા થતો હોવાથી તેને હવાસન કહે છે.

સરખાતમાં પામરજી પર ચલા સુધ નજીક. હરે, સર્વોંઆસન
કે નિપરીતકરણીમાં જેવી રીતે પથ લખતા હતા, તેવી રીતે ધીમે-
ધીમે કચ્છીને શરીર સાથે કાઢખણે કરે. હવે પીઠને બને તેટલી
જમીન સારી રાખીને બંને પગને માથાની પાછળ લઈ બેઠો,
અને અંગૂઠાને જમીને અડકાડો. સરખાતમાં આ ક્રિયા પુરકેલ
લાગશે. પણ ક્રિયાન જ ન કરતા; તેમજ હિંગત પણ ન હારતા. હવે
પગને અને અંગૂઠાને પાછળ ને પાછળ ખસેડો. ધીમેધીમે લઈ જઈ
સાકાચ એટલે લઈ ગયા પછી, હાથ કે જે અત્યાર સુધી તમે હાંબ્યા
જ રાખ્યા હતા તેને જમાડીને, માથાની પાછળ, આંગળીએ એક-
બીજામાં બિડાવીને મૂકો. હાથ કે જે અગ્રક થોડા દૂર મોકલાય તો
મોકલો. પગને બંનેબંધ રહી રાખો. ટીંગણામાંથી સહેજ પણ વળવા
ન દો. દારી છાંતીના કપરના હાડકાના ત્રિકોણમાં જમાવી બેઠકો.
આ પ્રમાણે બંનેબંધ થતાં હવાસન સિદ્ધ થશે. આ આસન એક

જ વાર લાંબો સમય રાખવા કરતા જેનજીવાર કરવું અને યોગીયોગી
વાર રાખવું; તે તેથી વધારે ફાયદો થશે. આસન છેડની વખતે
પહેલાં એકાદને લથા પગને ધીમેધીમે માથા તરફ ખસેડવા, પછી
તેમને હથકીને કાઢખણે રાખવા, ને પછી ધીમેધીમે નીચે ક્રિયાવા.

આ આસનથી કરોડને ખૂબ સારસ કસરત થશે છે. જોની કરોડ
જવાન રહે તે માથુસ થઈ જુવાન રહી રહે. આ આસન નિય-
મિત કરનાર માથુસ જુવાનીને લાંબા વખત સુધી ટકાવી રાકે છે.
જનું અછૂલું અને કળજિયાત આ આસનથી મટે છે તથા દફત
(લીવર) મોટું થઈ ગયું હોય તે તે બંનેબંધ થઈ જાય છે. અમુક
પ્રકારના કાયાબિટિસ (મધુખરિટિસ)ને મારકલામાં પણ આ આસન-
ના સફળતાપૂર્વક પ્રયોગો થાય છે.

જોની કરોડ સખત થઈ ગઈ હોય કે જકાઈ ગઈ હોય તેણે આ
આસન કરવામાં ક્રિયાવળ ન કરવી. એવા માથુસોએ થોડા દિવસ
એક રિમિત કરીને પછી બીજી રિમિત કરવી, તે પછી જ વેલકી
રિમિતિએ આસનને લઈ જવું.

હાસનાઈ શુકલ

જેવી બીજી સારી કોઈ રીત નથી. અને જોડા સ્વાસોચ્છ્વાસ દોડની
વખતે આપોઆપ હેવાય છે, એટલે દોડવામાં પણ કંઈ વધેલ નહોય.
પરંતુ શરીર આરાકત છે ને ક્ષય થશે છે, એમાં દોડવાની ગહેનતનો
અખતરો કરવા જતાં ફેંકસાની નરોા જુદે અથવા જ્ઞાનતંતુ જુદે તો
જાવનારા! છપ્પતુ તો છે જ; પણ એ પી ની દીરો નથી લેવી. ગમે
તેમાં થાય પણ જોડા સ્વાસોચ્છ્વાસ હેવાની સરખાત તો કરવી જ.

આવા વિચારોને બંને એલિથટ સ્વાસોચ્છ્વાસની કસરતનો
અખતરો કરવાને નિશ્ચય કર્યો અને એવેનિટસાઈટિસનું આપરેસન
મઠી જતાં જ તેણે એ કસરત શરૂ કરી. પરંતુ આ કસરતમાં તેને
કંડાઓ આવતો. આથી તેણે કંડાવા સિવાય જોડા સ્વાસોચ્છ્વાસ
હેવાની રીત જોખવા માંડી. પરંતુ દોડ જેવી બીજી કોઈ રીત તેની
નજરે ન પડી, એટલે તેણે દોડવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ફેંકસાને જરા
થે જોર ન પડે તેવી રીતે દોડવાની શરઆત કરી. તેણે સરખાતમાં
તો માત્ર પાંચ મિનિટ દોડવા માંડ્યું. (આ જાતની દોડ Goggins-
'ગોગિન્સ' કહેવાય છે.) આમ એક માસ બીની ગયા. તેને શરીરમાં
રફતિ આવતી માત્ર થઈ પડી. બીજે મહીને તેણે દસ મિનિટ દોડવા
માંડ્યું. એટલે સમયમાં તે લાગ્યે જ પોણે માથલ દોડી ચક્રતો.
ત્રીજે મહીને તેણે પંદર મિનિટ કરી અને તેટલા સમયમાં તે ઓડ
એક મારફતું બેંચર પૂર્કે કરતો.

આ સમય દરમિયાન તેણે ડોક્ટર ફોક્સનો ફવા લીધી ન હતી.
પણ માસ પછી તેણે એલિથટની ચિકિત્સા કરી અને કહ્યું, 'એલિથટ!

જું હું કંઈક કરવાની સામે થતો જાય છે!' એલિથટ કહે કહેને જવાબ
આપ્યો: 'એ દોર એક મારફત દોડવાનું પરિણામ છે!' આ સાંભળી
ડો ફોક્સ ધડીતાર તે દેતખ્ખ જ થઈ ગયા. પરંતુ કાળવારમાં તે
ખૂબ ગુરેસે થયા અને એલિથટને દોડવાના ને કસરતના ગેરફાયદા
વિશે મોટું લાખણ આપ્યું. પરંતુ આ લાખણની આસર એલિથટ પર
સાની થાય? તેણે તો પોતાની પ્રજનિ માલ રાખી આ વખતે તે
ડોક્ટર ફોક્સ સાથે નવસારી રહેવા દેતો. દોડને પરિણામે તેની
તબિયત અપારાધનું સુખરતી જતી હતી, છતાં ડોક્ટર ફોક્સને
તેની દોડ પ્રત્યે ક્રાધ અને ધૂણા હતી. ડોક્ટરને એ દોડમાં તેનું
ચલુ એકસ દેખાઈ હતું. આથી તેમણે એલિથટને જો તે દોડવાનું
બેપ ન કરે તો તેને નોકરી પરથી જમ આપવાની ધમકી આપી.
જેનું પરિણામ વિપરિત આવ્યું. આ ધમકીથી કંડારાને એલિથટ
જોતે જ રાજનામું મૂકીને ડો. ફોક્સ અને મિસનરી નોકરી છોડી દીધી
અને દોક્ટરમાં તે આગદાવાઈ આવ્યો.

અમદાવાદમાં તેણે જાનમી દવાખાનું શરૂ કર્યું ને પોતાની જુદરતી
માટે દોડવાનું આદ રાખ્યું. આસમય સુધીમાં તેણે દોડવાનું બેંચર
વધારીને ત્રણ મારફતનું કર્યું હતું. બીજા બે માસમાં તેણે છ મારફત
દોડવાનું શરૂ કર્યું. ત્યાર પછીના બે માસમાં તે દસ મારફતે પહેર્યો
અને આ બેંચર તેણે દરરોજ માંડ્યું.

અમદાવાદમાં આસા બાદ તેણે જિ. દાનિયન અનેરેડોની મદદથી
ક્રિમિયન સ્પોર્ટ્સ કલબની સ્થાપના કરી હતી. આ કલબમાં રમીને
(જાગર ૧૯૫૦) સ્વરે.

અને એકસોટિકસને કનેક્શન મળતું. આ વખતે તે રાજપદમાં રહેનાર આબુખાનું રહેતાં નીતાં બુલકને એમાં ફરી, પોતાના ખસા પર પોતા પોતાના ગાદિ વાંસ હઈ તે સાબરમતીની તરી તરફ જતો.

૧૯૩૪ના ડિસેમ્બરમાં સમગ્ર અખિલ અમદાવાદ દરીફાઈ સમિતિ તરફથી પ્રથમ ટીકા સંમેલન ઓડવાણ, તેમાં હિમિયન રેવેન્સન કક્ષણ તરફથી સમગ્ર વીરજીવણનાં બાજુએ એકાદ લીધા અને તેમણે સારી નામના મેળવી. પણ માઈમની દોડમાં એલિયટ પોતાની રાજની દોડવાની ટુવને પરિણામે સદેશાઈથી પ્રથમ આવી વિજેતા બની.

આ વિજયે એને ઘેરસાદ આપ્યો અને તેના મનમાં પડોદરા 'દિલ્લિયન' નિગળાનાની દસ માઈલની દોડ રમવા માંડી દિલ્લિયનની રમવામાં તેણે ૧૯૩૪માં ભાગ લીધો. રાજીવના દોડવીર ઓડવાણ સાથે તેમાં તેને ટીકીક રમવામાં થઈ, માઈલ પછી માઈલ પણ નીચેથી સરતા જતા હતા અને એલિયટ ઓડવાણની સાથે જ રહેતા આવતો હતો. નવ માઈલ પૂરા થયા. સાડા નવ માઈલે તે એક ટીકીને દારિયા બબર તરફના દાબ બેતરવા લાગ્યા. દારિયા બબરને રહેતા આંખે અને ઓડવાણે આખરી ઝડપ વધારી; પણ એલિયટ પોતાની ઝડપ હાથમાં રાખતા આગળ વધ્યા. વિજયમાળા ઓડવાણના કેડમાં પડી એલિયટ પોતાની તંદુરસ્તીની ચિતામાં જીએ આંખે.

આ દરીફાઈ બાદ તેણે નડિયાદના ડોક્ટર ઝોરિસ્ટ્રા અને આબુખાનું ડોક્ટર ક્લ પાસે ચિકિત્સા કરાવી બન્ને ડોક્ટરોએ ચિકિત્સા કરીને તેનાં ફેફસાં તદન સ્વચ્છ છે એમ ખાસી આપી આથી તેની શ્વાસવાહીકા વધી. તેણે દોડવાની ઝડપ વધારી અને હવે તે એક કલાકમાં દસ માઈલ દોડતો થયો.

ઈ. ૧૯૩૫માં તેણે ફરીથી વડોદરા દરીફાઈમાં ભાગ લીધો. આ વખતે તેની ઝડપ સારી હતી, પરંતુ તેના દરીફાઈ ત્રિ, ઓડવાણ અને ત્રિ, હિન્ડો એના કરતા થડિયાતા હતા. તેની ચપલતા અને દોડવાની મેળવીથી આકર્ષિત હિન્ડોએ તેને મેરેથોન દોડમાં ભાગ લેવાની યેચના આપી. તેથી પ્રેરણાપ્રેરિત થઈ ૧૯૩૬ના બહુઆરીમાં તેણે મુંબઈની મેરેથોનની (૨૬ માઈલ ને ૩૮૫ વાર) દોડમાં ભાગ લીધો ને પોતાની એ પ્રથમ જ મેરેથોન દોડ ૩ કલાક અને ૪૫ મિનિટમાં સાડાઠે નંબરે આવીને દોડી બતાવી. આ રમતમાં તેની દોડવાની પદ્ધતિની સારી પ્રશંસા થઈ હતી અને તેને અવિચળા 'મેરેથોન રનર' તરીકે નવાનવામાં આંખે હવે.

ત્યાર પછી તો તેની દરીફાઈ-પરપરા જ રાઈ થઈ. આ દરીફાઈ જોમાં મોટે ભાગે તો દોડ જ હતી. જોકે દોડ સિવાય તેણે અમદાવાદમાં સાર્વજનિક, યુવિય અને જાદવ સાવની દરીફાઈઓમાં પણ ભાગ લીધો. તેની કેટલીક દોડ નીચે પ્રમાણે છે:

વર્ષ	દોડ	મળ	નંબર
૧૯૩૦	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૪
૧૯૩૨	૩ માઈલ	અમદાવાદ	૧
૧૯૩૪	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૨
૧૯૩૫	૧ માઈલ	અમદાવાદ	૧
"	૩ માઈલ	"	૧
"	૧૦ માઈલ	"	૧
"	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૩
૧૯૩૬	૨૬ માઈલ ૩૮૫ વાર મેરેથોન	મુંબઈ	૭
"	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૩
"	"	અમદાવાદ	"
"	"	"	"

૧૯૩૬	૧ માઈલ	અમદાવાદ	"
૧૯૩૭	૧૦ માઈલ	વડોદરા	"
"	૧	અમદાવાદ	"
"	૩	"	"
"	૬	"	"
૧૯૩૮	૧૦,૦૦૦ મીટર	મુંબઈ	૧
"	૫,૦૦૦	"	૩
"	૨૬ માઈલ ૩૮૫ વાર મેરેથોન	અખિલ હિંદ (૧૯૩૮)	૪
૧૯૩૯	૧ માઈલ	અમદાવાદ, ગુ.પ્ર. પ્રમુખ ૧	૧
"	૧	અમદાવાદ, ગુ.પ્ર. પ્રમુખ ૨	૧
"	૩	"	૧
"	૬	"	૧
"	૨૬ માઈલ ૩૮૫ વાર મેરેથોન	અખિલ હિંદ (૧૯૩૯)	૧૦
૧૯૪૦	૧૦,૦૦૦ મીટર	વડોદરા	૧
"	૫,૦૦૦ મીટર	"	૧
૧૯૪૦	૩ માઈલ	અમદાવાદ	૧
"	૩	"	૧
"	૬	"	૧
૧૯૪૦	૧,૫૦૦ મીટર	ગુ.પ્ર. પ્ર. મેડલ	૧
"	૫,૦૦૦	"	૧

૧૯૪૦ થી ૧૯૪૦ સુધીમાં તેણે વડોદરા, અમદાવાદ ગુ.પ્ર. પ્ર. મેડલ અને મુંબઈની ૮૦૦ મીટર, ૧૫૦૦ મીટર, ૫૦૦૦ મીટર ૧૦,૦૦૦ મીટરની દોડમાં ભાગ લીધો અને તેમાંની યજ્ઞીઓ માં તે વિજયી થયા હતા. મુંબઈમાં તેણે ૫,૦૦૦ અને ૧૦,૦૦૦ મીટરની રાતમાં સારી નામના મેળવી છે. માત્ર તેની મેરેથોન દોડમાં તે દમેશ કમનસીબ થયો છે અને કોઈ ને કોઈ માસુસો તેની એ દરીફાઈમાં પ્રથમ આવવાની મહત્વનાકાસા હાથ ખરે આવી નથી. ૧૯૩૩ થી ૧૯૪૬ સુધી તે નોંધે પ્રમાણે મેરેથોન દોડ દોડવામાં સાત સંરમ નંબર

૧૯૩૬	બી. પી. એ. એ. (મુંબઈ)	૭
	(જોગે પ્રોવિન્સ એસિયેટિવ અથલેટિક્સ)	
૧૯૩૮	અખિલ હિંદ (કક્ષામાં)	૪
૧૯૩૯	અખિલ હિંદ (૧૯૩૯)	૧૧
૧૯૪૨	અખિલ હિંદ	અમુકી
૧૯૪૩	બી. પી. એ. એ. (મુંબઈ)	"
૧૯૪૪	"	૪
૧૯૪૫	"	"
૧૯૪૬	"	"
૧૯૪૬	અખિલ હિંદ	"
૧૯૪૭	બી. પી. એ. એ. (મુંબઈ)	૪
૧૯૪૮	અમદાવાદ આંતરિક્ષ	૨
૧૯૪૮	બી. પી. એ. એ. (મુંબઈ)	"

આ પ્રમાણે માત્ર દોડોને જ હાથ પર વિજય મેળવનાર અને નાહક બતાવતા માપકોનવાર ગુરુત્વાનીમાંથી મેરેથોનને દોડવીર બનનાર આગળ વધેની કેમરે, એકાદ વારનો એલિયટ આ વર્ષે પણ અખિલ હિંદ એ હિમિયસની મેરેથોનની દોડ માટે મુંબઈ હતો. આજે પણ તે સાશ રવારવ સાથે નિયમિત બંધાયામ કંઈ બદલે.

ઉ

પરિદુઃખાતમાં એકાની ગમે તેટલી તત્ત લોય. પશુ સુરતનો એકો અને રહેરની ડોહાની વાત ન જુદી. હું સુરત રહેવા ગયો તે ન અરસામાં મામાજી પોતાનો બ્લો એકો બદલી નવા એકાની વેતરણમાં હતા. સોની, અરદાસ, તારકરા, હેન્ડલુશવાળા અને પદોશા વેપારી, એ સૌ પોતાપોતાના કિરાબમાં જેટલા દોરિયાર જેટલા ન એકાના સોનીના. પાકી દુનિયામાં સિતવાળા અને હરિપરામાં ગોરખદાસ બદોશમજ, મામાજીના બે મોટા રોરતદારો. એ બે અને મામાજી બેરતીને એકાના વચલા ચોઠાનો, બાબુમાં અંદેલવાના હરનો, કરા ઉપર નગેન સિંદવરના પકડવાના દાંડાનો, જુગતિ પૂર્વક વિચારવત્તા. એમાં આદી કંતાનની તો નહિ ન; તેમ માણુકપડની પશુ નહિ.

બાંધ ગડચિટાં

‘ઊંઠાભાઈ, એમ છવ નહિ બાળો. હવે એકાં કરવા એકા તો થવા રો. સારીન હું આપીશ.’ મળકભાઈ સિતવાળા કહેતા. ‘અને ઉપરનો ગરુદ માફે. થઈ નય ન’ ગોરખદાસ કહે રતા. તેના કાને બંદર, એટલે મેટિ ભાગે તે દેસાતરથી યા રોકુ ધણાનો ન પતાવતા. મળકભાઈ કહેતા: ‘ઊંઠાભાઈ, અં આછને રહેતેથી નીકળો તો લોકો જોઈ રહે એવા બનાવીએ’ જુઓ, પેડાં રળર ટેરનાં. બમને (બલદને) નરા રાહત પશુ મળે. ને રંગદેશનો.’ ‘પીળો ? છડ !’

‘પીળો એટલે ? એમ સાલો પીતાબર નેવો લાગે ! ખુદલો રેશમી નહિ-પેશી, નરા મેકભાઈ, કેમ મળુ-ગત ?’ હાંકશે તો મળુપત માનીને તે ત્યાંથી પસાર થતા તેની પશુ સાહેલી પુરાની બજદ, બતનો ત્રાક અરતનો એ ટો, બત-નો ઊંઠા (સારા) ઉડાને છેડે કુશમાં, ગદી, ગાદી પરનો ગરુદ અને એની ગુલ, ગાદીની નીચે નાનું સરખુ કોતરેલું પાણી, એ બધું જોઈ તપાસી, ફક્ક ઉ એમ બદેલાવી, ને વિચરે ઉઘાભાઈ મુજાત્તાર દાખમાં બતે ઊંઠા લઈ, સાથે મોની-

મામાને પાછળ ઊઠાકાએને ગેસાડી, દરીસાને દિવસે સાંજે વરાણની કલગમાં નવા નીકળવા, પ્યારે, સાદેળ, અમારો ધોળિયો બજદ પોતાની ચાલે થનગનતો. દત્તો, અને બંગાજીનો આખો રસ્તો મલકતો દત્તો. સોની મહાનન આટલે રહેલુ હવું. ને ભાગેળ મુખી એકાની વાદવાદ બોલારી. પાંચે નજીને મેટિયા પાંચીયાંગરો, તો ફેટલાકને પંખે બતાવી પાંચસોનો બાશરો કહેતા ઊઠામામા આદિરતે એકા દાંડતા હતા. જોકેરાવદાસે તો બેસો રખાવી દાખનો રક્ષા રાખી રક્ષા પર ચલાવત. ને બદલે એકાને ન બાંધી:

‘ઊંઠાભાઈ સાદેળ, આ થે સમી રુટકનું ન સાદું છે એમ માની: બસ, હવે ફેડની નામર નહિ લાગે.’

મળુપને સેડપેપરથી બજદનાં રાંવડાં ધરતી લીધાં બનાવ્યાં હતા, અને ઉપર તેલ ધરતું હવું એટલે એ પશુ ચળતાં હતાં. અને ભાગેળ વડાની જેટાન આગળ ધર વરાણને રસ્તે ચડવા ત્યાં તો બજદે ચાલ બતાવી દીધી. મામાજી બતે ન કહેતા કે પોતામાડી રૂઠ છે!

વરાણની રાંધી એટલે સુરતનો પામળીનો સંપદો. એ રસ્તે નવા અધવચ્ચે ન લેડી બાંધતીનો, મળુપતિ મળનન રંગે, સિતવાળાનો બંગલો હતો. ત્યાં બજદભાઈ, ગમાદાસ, અમૃતલાલ વડીલ, ગોરખન, સેવગદાસ અને મામાજી અંદાપડિયે પળપાટિયે સાંભળા પદોરે મળતા, બેચાર કલાક બિજિર બેસતા, અને વચ્ચે ચાપાળી પીતા ને ભૂરું ખાતા. ત્યાં એકો રાખર થનાં ન સોમે વધાવી લીધો. પશુ ગંગાદારો ફાનસની જોડ બસાવર નથી, ફેડી પે દ હાદી; ને પાણી મુંદર નવા કાચવાળો, નાનુક ફાનસની જોડ મુંબાણથી મંગાવી આપી અલકો પુરે ત્યાં.

આ બંધામાં વરસામાં એકાદ વાર, (કાશને ત્યાં લગન થવાં હોય તો તેની ખુશખબરીમાં પણ) લાવવાનો મુન્દરો એકવારનો, સુરનની ત્યાગીની દંતનમનને પહેલી માતાં ત્યાં જોઈ દત્તી. આ પછી કંઈ એકે કુપી ભગતા નહિ; પણ મોટી રાતે તવાયક કેરબી, કરની, ચારે અંગને જાગડવામાં આવતા. એકડતું ગાળું હોતી, જીવતી થઈ, ગજા વિસંખાં કમકમકા કમકમ કરતી એ માની અરે તાથતી, એ જોવાની ગને મોઝા પેકની, અને બીજે દિવસે નિશાળમાં એમાંની આવડે તેટલી ગણે બીજાં એમાં જ કરી થતાવતો.

આવળુ મહિનામાં દર સોમવારે કતારઆમ ગઢાદેવ પાસે મેલો બસતો, ત્યાં પણ અમે એકામાં જતા. ચોડાળનર વટાની, સાદ-વોરમાં થઈ, થોડાં બધાં બંદરે આગળથી 'ચકલા'માં એકરે દાખલ થતાં, અમે ચારે તરફ અને ઊંચે બારીઓમાં નજર કરતા. સુરનને નવાબી કાઠ અને શહેરને સળુઆર અહીં ચલકતો. એ જ રસ્તે આપુ આમ જતું અને આવતું અઢાદેવને પૂજવા જવાનો આ લોગો રસ્તો અહીંની નંદીની એની મોટી નજરથી લક્ષ્યે લાયકો, જતાં એમજો આવતો, આવતાં થાક એકાદની જતા.

કાઠ એટલે એટલી તો કાઠ બારીએ બેસતી નવાબી વખતે બિરજા અગીજનો વધેલા એની ફાનકને માટે મસાહર હતો. વચગાળે આંચેથી માલખુની કુશન જ આંખ હરે એની દત્તી, એમાં બઢાર વપસી આવતી ખારસી મોટી છાળાએ એ મિસાલથી ચુલાખ અને ખરેખર મોઝાવવામાં આવતા તે નેહને વટાણું વધીબર તો વળી બધ. અને પછી એની રહેકાં કેરશે એટલે મુપસાઈ હાનરો લઈતા, તે અને સાથે આમારું પાનડો વખોરો અને મીનામારી કાતરકામે તારતું નહીંને હુકાં, સોઈક સુરનની ખુલસતી વધારે. અહીં ફાનક હતી, સુરંગો હતી, સુમારી હતી, રિવની રિવાવરી હતી

એમ જ એકો ચોદ પંદર માઈલની બીમખોરની સવારીએ પણ જતા. બીમખોરના પાતાવિયા હનુમાનના મેલા વખતે એકાની ફોડ હતી. અમારા મેહેલકાને જુવાન મગન રોગની મેળાના એ વળુ મહિના અમાક જ એક નાનું મેલિયું (કીંગમેલ) જાણે હતું આંબો. અને એની ખૂળ જણાસ કરવા મંડ્યાં. બીમખોરની શરતની એ તેમની હતી. ખાસ ફનામ કે એનું કંઈ આપવામાં આવતું હોય એમ તો મને થાદ નથી, પણ કંઈક થર જાણ શરત બીજાની. શહેરની બઢાર 'લાઈસન્સ'ના રસ્તેથી એકા ફોડતા અને એકામાં આજા વખતમાં બીમખોર પહોંચતા. માગાજ શરતમાં ફોડાવતા નહિ, પણ જાનુ પૂર કીમે કીમે દંડમાં જતા, અને એકીસાએનો રંચ મેલતા. પંદર માઈલનો આગો રસ્તો ત્યારે માછ બસતો.

આ તો નદીની આ બાજુના રસ્તાઓના મલ; પછી નદીની પોર કરખા શહેર સંદેરે એનું છે? 'માની હો' હોતી છે 'નુગમ'માં એક સંકેર.

નામકરું, લેવમર, અથેતી અને રંગમું. થાપી વાર માગાજ મેને જતા. કોરેનું કામ હોય તો અગીયારે મળતો રિવાજે સરદાર સંદેરે એકવાર, ને મોટી બધોઈે પડાજા કરતા. કહેવત તો એવી છે કે 'વેડક ઇમેશી ને સિંગમખોર; આવતાં જતાં થાય બખોર.' પણ સંદેરની મુખાફરીમાં જ બખોર થઈ જતા.

ફિલા પાસે તાપીને પૂર બોલેથી, એ પૈસાનો પૂવવેરો આપી નતી પાર જતા, અને કાંઈ કાંઈ રસળતા જતા રસ્તા કોરે કુદતની ખૂણીમાં, નકીમાં અધવચ્ચે આવેથી બેઠ અને સામે પાસમાં મુલત ની ચોશા મેલતા અને સંદેર પહેંચતા. ત્યાં 'મામા' 'પિપરડી' અને 'જોડાવાળા'નાં ત્રણ નુગાતાં ખાનદાનને ત્યાં માગાજ વારાફરી આંદો મારતા જાળદની દોરી પેરે બાંધી, માટી તળિયેથી થોડું જાળને ખવડાવવા થાસ કાઢવા જતા કે તરત નેકેડોસા જાળદ આવતા અને ક વધાઈથી કહેતા: 'ખસકે, ખસકે કે છોડાભાઈ? પાણી કાઢાવી માખં ફીલીને કે બેસે કરનામ, દેખાવો થાક હેર અપના વેચો કા સાંકે કયા છોડાભાઈ મેકા વાઝ નહિ ખાયા?'

અને દેશાટીમ આમના કીચાલખાનામાં એમાં એમાં વચ વધીસા વચને છોડાભાઈ હુખતપાની બેઠક થતી. કામ દસ મિનિટનું, પણ કમ્મક નેકી જતો. રાજખાતાના અરવા કલાકમાં તો ખુમરે બી સુપે મેકા જતો. અને લાણુખાજ માટે મિકાઈ અમરની બાણુખાજ ખાતા કે વગ ખી જતા. 'છોડાભાઈ, હવે બાણુવટની મિથ જાળ તો જુદામ હુસીને કંઈના બીની કી સાય શાકી કયા હો.' આમ ઉક રવા મુપી અને ચીકવતો. પછી ગિજ્જસમાંના લખા પીમેશીએ ખરવા મારતા, પછી માગાજ તથા લામ કંઈ દરવારે છ કામને બેસે કાઢી વાતો કરતા.

'એ કંઈ એકીસીએ મેલોડીવીકું સમજું નહિ છોડાભાઈ, પણ પને કે સુનારિય કામે તે કરો. હું સાથે હું સમજું? મેં તો કંઈ ખુ તમને આપી દીધા.' અને 'માગાજ એકે જાના કામથી થી વાધી પોતાના દેશથી ફાલે જાંબે જાંબે, અને રમ લેવા. જમી વધતે લામ સાહેબે પોરલીમાં કાણુ કે કાણુ કંઈ બાંધી આવતા, અને મને વડાલથી મળે. મારી, લાખમાં એક રમિયા આવતા: 'દેખો બાણુખાજ, જાળ તો વ વડલી થયા, તો વે જામન ફેર કે કર ફિર અસલ થા પૈસા હો નવો.'

આ જ પ્રમાણે પછી થીમ રી અને જોડાવાળાને ત્યાં પણ સરતની આવેલા આ વકીલ ખુ ખવરની તહેનાત થતી. એને થેર છેલ્લું જતા, ત્યાં તરવ જ ખજાર પહોંચી જતા, એટલે આપીની બીની તેવરની કરાર કાઢી થતી: 'દા, લા, અમારે તો સાના ખાણે તમે?' કરીને મેળું મારતા, એટલે થીમખાજાને ત્યાં તો શરજાન, કુથ, થા મંડાઈ કંપરાંત કાં જસે ની તો કહી થેવર તેવર જ રહેતાં. ને એમ ખામું લતખતનું આજને બખોરેશોમ સવારી પાણી નતી. પાણી માગાજ રસ્તે એ લામ, પીપરડી ને જોડાવાળા ખાનદાનની અનેક વરતો હતી સંજાખવાત: 'આ જોડાવાળાના બાંધે લોપી નકીસે પૂવથી કુમ્મસ મુપી નંદી જોડાની દરિયા સુરતમાં લાખવાની અથેજ સંકારને આજ કંઈકો. પણ સરકારે કમું કે એમ કરતાં ને નીકલે તે સંકાર હે, ને જોડાવાળા કહે કે ને નીકલે તે પોતે હે. એમ તમારે

તે સંકાર હે, ને જોડાવાળા કહે કે ને નીકલે તે પોતે હે. એમ તમારે

પતાં વાત એમની એમ રહી. એ બોલ્યાવાસા એટલે શું ? એમનાં તે વડાઓ ફરતાં અને કેડ આંકિયા જતાં.

આ બધા રાંદેરી નદોરા; રંગુનાના વેપારી; મોટે ભાગે રંગુનમાં રહે; અહીં આવે બધા; વળે પછી—અંદરેકે, ૧૯૧૮માં પી. વિઠ્ઠલ, પી. ગણપત અને પી. શિવરામને લઈ તળપરના ક્રિકેટ ક્ષેત્ર પર રંગુન રમવા આવ્યા ત્યારે પ્ર. બોટાવાસાને રમતાં જોઈ મારી છતી ગળગળ ફૂટી. રાંદેરીની માનસ એટલે લીલી ચપાટ બન્યા. અને ત્યારે જગજગરૂર બોલર બાહુ-પણ સાચે આવેલો. રાંદેરી ક્ષેત્રમાં જે જણા બૂટતા હતા તેથી સરકારી દાહરકુશમાંથી કોને રમવા બોલાવેલા, તેમાં અહીં હતો. બાહુને, જોઈને જ મારાં હાલે ગમ્યા. ગજોલાં તે મને બરાબર થાડ છે. આપણે તો વારસા દુશ્મનેલો, પણ બોટાવાસાએ ૮૪ રનનો કેડ મૂક્યો આવેલો. ચારના ફટકા હાથ કાનમાં માને છે. અસબર, મુંબાણવાળી ક્ષેત્રમાં અણપતને ૧૫૪ રન કરતાં જોઈને તો અમે છક ન થઈ ગએલાં !

એ જ બોટાવાસાએ જગજગર એક કાચકા પછી મુંબાણમાં ભોળિય કરી તરખાટ મચાવેલો; ને એ જ બોટાવાસાસાને પછી જે કાચકા વળી, એટલે કે 'જડયાં, એટલે કે આપાણ સચે હું રાંદેર પડેલો મને. ત્યાર પછી જગજગર પાંચીરોક વરસે, મુંબાણ સી. સી. આઈ. ક્રિકેટ ક્ષેત્ર આંખ દબાવ્યામાં એક દિવસ ખનાયાસ થઈ જતાં આપાણ પીતાં 'પરુણ' કે નદી બોટીને સ્વરતને બંદર કરવાની સાલ હમારા માગાણ હોતા તે ખરી કે ? ત્યારે બેગલે છલુ કે 'સાત અમે પણ સાંભળતા આપાણ બોલે, પણ કોના કાસા ખાત કરતાવેલે નથી.'

નંદી કાંઈ આપણે ક્રિકેટ જોયા, ખુદાવંજાને એ ૧૫૪૦માં બંધાવેલો. કોની પાસેનું મહેવાનું ક્રિકેટનું મેદાન. એ મેદાન નદી તરફ અણપતાં ત્યાં ગણુ રસતા બોલેકેક સીધા રંગુનની બીલે પડેલા દાહરથી, અને વગલો સીધા ક્રિકેટના દરવાજામાં જલાય એવો—તે જગાણ ચકલે યદ, માળીની બીલ બોળેજો, કોની ફિયામાં યદ કોનામાં જલાય, પણ મેદાનમાં આડી સરકારી દાહરકુશ બંધાઈ તે વચ્ચે નરે; તલિ તે સીધા ક્રિકેટમાં જ પડેલો ચકે.

આવે જમા સરકારી નિરાણ છે ત્યાં જ કાચ બાદશાહ અહા-ખરના તંબુ નંખાયા હશે. અહીં જ ટોંગસ ને પાલખીમાં ફોંદિયોં હશે. અહીં જ નવજોએ જલાસ જમાવ્યા હશે સખાવતી ટવડા સર જલાસેલોએ આપેલા પેસાગંથી બંધાએલી સરકારી દાહરકુશમાં બાહાલોટા ટેકરે હોત; અને એવા બાહુમાં દાહરકુશ થયા. ગકા નાકા કેઈ પણ વર્ષેગાળી નદી તરફ તબર હો તો ક્રિકેટ ટેબાલ જ.

અહીં રાજાવતમાં જરા કોસ થયો, પણ પછી 'અલ પી. 'નામ નંદા મધુર સાકે પડિયું મુલ માગીએ. એ તરસિયવના 'વંદા' કાળ્યની લીટી ગઈ ને પહેલીવંદેલી રમતનુમાં જલાસ. ક્રિકેટમાં બંધાસ રસ થાજ્યા અહીં જ મળ્યા. સી. એ. સાલ હરોને એક મારતર ખૂણ પાંચ પાંચી 'ક્રેડિટમાળા'નાં કાળ્યા શીખવતા કોમાં એણે પડેલી ક્રિકેટ એ જ 'વંદા'ની શીખાળી: 'આંતે શીતજ વરસેને સુખમાં સુખાડું રાખિએ, ને નદી તકર અદિ સરવર દિવસ બિયાર તેમને.'

મને જે ખૂણ ગમી. દરિયોત કંઈ મનામાં રમી થયા. પછી તો 'ક્રેડિટમાળા'ની થઈ ક્રિકેટમાં શીખ્યા. જાણે મન બાળ્યું મળ્યાનું મળ્યું દોષ એવો હોતા પડેલી વાર અહીં થતા. હાથ વાડ છે: 'મારા પંખીડું મેં તો પડું નામગય પાંચે.'

નરસિંહજી મોડ, ૧૪૦ રહેત, એ બળે એમની બતા. કાઠ અમને તે સીખવાટે પણ નદિ વિતા મળ્યા પછી કોના પ્રાક

બોંદર અને ચાંચે, બસ. થઈ વિખાચમાં નંદાકરનો કાણુ થોડો. એમાં, 'અરણે કોનાની ચાપી વડે પૂર્વા દરવાજા કપાડયા.' એ વાકય સોસકં થાડ છે. વર જોડાં અણે કાણુ થોડો વારંવાર વાંચી જાડે. પણ મારા વરથી પાંચ જ મિનિટને છેડે નંદાકર રહેતા, મેંનું જ્ઞાન ત્યારે અમને નહોતું. પાંચ વરસ આ હાઈક્રીકમાં ક્રિકેટમાં અમુનાં અને દર સાત 'અકબરનું સાલ' ચોળી મચા હતા. 'ઓરેમજે અને અકબરને સરખાવે કે દેવર', એવાએવા સવાસી ક્રિકેટમાં પૂછાતા; પણ ક્રેડિટ એકે દિવસ એમ નદિ કહેતું કે અહીં જ બાદશાહ અકબર, આ સામેના જ ક્રિકેટ છતવા આપી દતો, ને પછે—પેલા મુકી પૂર્વ પાસેથી જ ઓરેમજે દત્ત કરવા લાપડયાં દતો. પડેલા દરિયા ઓરેમજેને સુરત આગળ દેખો !

ફિરુખનું દર મારતર મુશ્કેલી શીખવતા, એટલે ત્યાં પણ મચા પડી. એ ભંતે કદી કદી ક્રિકેટ લખી નાખતા, ને કેમ કાંઈ થ હેરવરસેના ક્રિકેટમાં તરલો કરે કોને માટે હનામ પણ બંદરે હ્યું હાથ. મારા મનમાં 'વંદા'ની દરિયોત રમતા હતા, એટલે— 'હેરવરસ નામે નાવને નાનિક એમ દેકારો, હાથિ થયેલો કાંઈજો, વાહુ થયેલો વાતો દતો.'

એમ આપણે ચાર દિવસમાં ક્રિકેટ લખી લઈ મચા, ને દર મારતર પોતાની ચાલવા પાંચ રૂપિયા હનામમાં મને આપ્યા ! આન તે મે દરિયોત ને એ તરબડો જોઈ હસતું જ આવે; પણ દર મારતરની ખીકપાળડું દરી જોઈ નાદિ શું કમનસીને એ મારતરજાણુ જલાસ. દાખજાની મ્હોકાણું તો ચાહુ જ દરી. હવે તો વળે મારા બેસા બેસામાં જિત લઈ આવ્યા, તેમાં હુમ્મચા વેપારીઓ એક ભાવે ચા લે, બીજે ભાવે વેચે, ને વચ્ચે હક્કા માવની ટાટ લેગવે; અને કોના દિસાણ આમરે કરવાનાં ચાહાં. દાસા બોટી દાસા હરે, મરપા બતામાં વેપારીઓ પણ એમાં આવે. તોમાં જો શત વગ-જેનું જ રહ્યું. એણે જાણે સાદી પીપું. તબિયત બગાડી મૂકી.

લેખકમાં વળી બીજા જ રંગ રહેનો. જમા વાલેનો અખા સમગ્રાતો કે ધરને માણેથી પ્રકપકક દાહર નીમી; એરે હુમે બાદશા બંદાર, અને માર મળરકી તે ચાકસાદા ખપાડી જે ચકલે !

મરે વળુ મારી. તેમાંથી ને હુમે તે બુગ મરે: 'મુઆ પાકરી પોરયા' મચા કાપા બગળા' કસીને ભંતવતની ગાળે ટ. પણ એ ચાહુ રહે ત્યારે બંદા તે ચકલે દોષવનાર મારેગાંદોસી થયા નહોય. એટલું જ નદિ પડે વરવોટો થોડા આગળ-ગી મચે: દોષ નો તે તેવા ચાલે વર વોરે દોસ, અને સોથી આગળ પ-દાવો અને તેના બેકાટા પરે કોના થય જાડે

જેકાલાત! અરે ચાહ માક વાહ, અમુનિયાં જિણે દારીવાના, મામે આજ રમી સકે પાંચી દુકામોટો પડેરી, લખનોસાની અને રુખનેદાર દારી પી વાડું લદામ, હુમ્મચી અને પછી સાલ કપમાં પાવોડાં પડેરી પડેરી

(ના)

પ્રત્યાં જેવા. ખાડાનાં કપડાં અને ફેરાનાં ચાક હ આના અંગે,
એટલા માટે. પણ પછી આવે કરતાદ. તે ત્રુતો, મગનતો,
આલાશથી વાનની માફક ક્ષોભાં બારેતો, નજી સાથરમાં તરેતો
હોય તેમ પહેળા દાઢ્ય કરી દબાયાં વમળો બનાવેતો, ચાલતો.
એના એક દાઢ્યમાં કડી કડી કટારી રહેતી. એ વેર આંધો આ કરેતો,
કુરનીના દાવ બતાવેતો, સંગીતના વાસે થોડું નાચતો, પણ ખેટિ
બોલે તો પાધની ચાલે ન ચાલતો. એની આસપાસ આપેથી નાનાં
છાકાંજીનું ટોણું ચાલતું. એને ચાલતો એવાની ખૂબ ગમત પડતી.

અને પછી આવે કામચતીતર વેરામાં વાનું. એકાદ તરે ન વા-
ડતા તે પછે પાછળ જમીમાં સંમિલું આવે. પહેલું સંમિલું તો
એવું ન હોય: ચાર પાંચ વરસની નાની છોકરી હોય, ને મેટિભાગે
તો ક્ષી ન ગમ હોય. એવા ત્રીસ ચાળીસ સંમિલવાના વરસોડા
જેવા છે. આ સંમિલતાં દાંડવા માટે ન નાનાં છોકરા-છોકરીના
મિલા છે એ જનનસાથા કરી નાખે, અને વિવાદ નહીં થાય કે તરત
સંમિલે ચડે. છોકરાના કાઢ ચાલવાની ચા રખત જેવા હોય.
કસોના સફેદ અમરખો અને સાદીનરો ખીલો ચા વાસ થામવળાં,
કેડે મગમગતો પડે અને માથે બર, યુવાળી ચા બૂરા રંગનો સાફો.
સાધાર્ણ વસ્ત્રે કસી અને કસી પર હીરો અળકે! અનેરાતના
વેપારીઓને ધરેણું તો પાછતું ન મુંડે એમાં પંદર સત્તર વરસની
કન્યા ને વીસે વરસનો કિશોર હોય ત્યારે વધુવરતો એવું ફાંફુલાગે
મેાનીની સેરોથી બેનેને બરચક કરી દે. કમ્પરપટે મોની. કન્યાઓ
આખો અંગેડો મોનીની સેરોથી પૂંચી દે નેટથી હટ દોડતી સેર:
નાનાં પાત્રોના અંગેડો વાલ્યો. હોય અને એ કપર મોનીની સેર પૂંચી
હોય. કપાળે લાગણી ને ઉડે ખારેરો હીરો લગતો હોય. અહુ તો
દેખાય ન નહિ. કન્યા મોરી હોય તો મળે મોનીને ઉડે પારખવે
મુરશી વરપ પટે પછી સાડી અને બીલ ભમકાની ડોડી વાલ
હ. સાડી પર પણ ચાડી સોનાની ઝીક ડીક તો હોય ન.
સાઈ બગીમાં એકઠો છોકરો કે છોકરી ઊડતા વાળની પરી જેવી
પારેકી છોકરી પણ બેઠેલી હોય એના કોઈ બગીને વળી શેડા
બહેલોનાં એણિયા પણ લગાડેલા હોય. એક વાર તો એક બાળી
દાઢ્યમાં સંમિલું બેસાડી મરસ બારી બેઠી હતી અને બારી
માટે થોડા જેવું ન એરેતાન કાચબુ ડગ.

એવો અરખો માર્દલ લાગેો વરપોડો ચાલતો. વધુવરનો વરપોડો
હોય તો ગોરે લાગે ઉગટે વહુવાર દાધી પર બેસતો, ને તે દાધીનો
વરપોડો કહેવાતો. પણ કેટલીક વાર તો વરપોડો વર પિનાનો ન
હોય, ને ઉગટે આંતીના રથમાં એન ગોરજ નીકળે. આવા ધર્મના
વરપોડામાં સંમિલતાની ભરખા માટે મારે રસકસી થાય.

સંમિલતાં પૂરા થતા ઉગટે વહુવરની અગળ એસવાળ જેનું
સાનનવેલક જે જેને એની પાધડીએતો ને એના કપડાં એ-
અને એની ખૂબ બરદાસ કરવા મુંડેથી, અંદરું મુંડે રેડક કાંતો રત્નકું
તેવારી હતી. ખાસ હંનાય કે એવું કંઈ અપવાદમાં અંદરું સાથે વાનું
તો મને થાદ નથી, પણ ફક્ત વડ પર ન આ શરત જીવેલરી.
બી બહાર 'ભાર્દલ'ના રસેતો જે એકા દોડતા ભીંસ વાનંવાળ, પણ
વખતમાં જીગપેર પહેંચતા, માગાજી સરતગમેલું. સરતમાં જે મોટા
વાનું પર પીએ પીએ હંમયે ભતા, અને એ મિયાં પર અડકીન.
પંદર માર્દલનો આખો રસેતો ત્યારે માથે ંથી રમજીવાડ સોનીને અનુવાદના ઘક

આતો નહીની આ બાળુના રસેતોએનીનપુલા, એમ એ.કી.એલ. ની રેલેડી કિતિએ (અમરથે બિથે, વડખી વાર્યા, વિખી અને સેથ
કરળા સહેર રાંદેરે ભેડું છે 'યારી હે' હો.અધિકાર, સોગપેલા દરેક વડકપી નભીતા ગુજરાતી લેખક શ્રી રમજીવાડ પી. સોનીને આપવામાં
આવેલા રસેતો તૈયાર કરેલો આંધ્રી શ્રી નરેશ બાળુના બીલ એકા પણ અનુવાદ કરવાની બીલ હોતી
૨૦૫ (ઓગસ્ટ ૧૯૫૨)

અને તે એની વચમાં છબાતેડીથી યારોગારી સુધી ભેરી પડેલો.
આ દોરાતોંસો ઘણું વરસે ચાલી શરેરમાંના મોલેનુમ
વર્ચમાં જે મોટા બપુસા, ને એને હોલે બેને વાનંવાળાએ ના જાવ
કોમિયથ થર! સીંગળાં તો વડખું નહિ. બેલતાં ન વુણા
એક સાંજના એ કિતરોમાં પાંચરો સોતસી પહોતા ને ભડકા
અને લગકસરા સારી ચાલતી હોય, અને એક સારી લિથિયે ઘણું
લગો ઉલ્લાસતાં હોય તો રત્ન-મિયાં કાકા પ્રમાણે રોંગપા દોડે
પેસા લેતા. મેટલે મગનમાંને ત્યાંને વરપોડો સડા કમે કતારી
થોણા અને સીતલાળી, વરપોડો કાઢે; અને તેની ચારે પાસે
ન ચાલી, બીજે પણ નતો રહે. જેવી જોલી, મેટલે પછી વાર તે
લગનાં મુહૂર્તનો આધાર બાઢણે. પર નહિ પણ રત્ન-મિયાંની
રાયકર વરપહેતો! ત્યારે લગ કરતાં નેનીની કિંગન વપારે વડકી

રત્નકે બેનડની ખંચાતિ તો ચૂરત બહાર પણ ધણીએ ભણી હશે,
તેમ એની દોડે પછુ સાંમળી થશે. ગુજરાતનાં શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં
તો દીકરી બાનીતો ઘઈ બોલે હશે. મૂળ થાત એકે દાદી કે
રત્નકો રૂઆળ બારી હશે. ત્યારે મિયાંનું નતે મેટલે કાંચીર બનેલો
કાચેક વગાડનાર હશે. પીપી તો એ મિયાંના બાઈ આગમની ન.
કેસીતના ભણકારો મિયાંનું વાનું ચડે કરતા. ભગજીવાર પ્રમેરે
પાટે વગાડના બેલાવતા ત્યારે આગડ પાસે પાલો ખાસ વગાડતા

મિયાંને ને ધણી વાર પાલો વગાડતો સંભળી જોતરવેલો,
નાકની ચી ને દો કે રાજરખમી દો, મિયાં ને ચરશે ચરશે અને
શોખથી વગાડના બેલો તો પછી તમે બેલ ન છો. સમય સમયે
કાચ કરે. મિયાંની આંચળીએ તમાકે રિલ દબાવવાની મૂર.
ધીરથી નિશાળ ને નિશાળથી ધર એ ન સીધો રસેતો: એવાજ
કાકા, ખપાડિયો ચલો. પાણીની બોત, સોની ફિલિયું, કિરેડ:
દાઢ્યમાં પછી મારો વરપોડો પણ એ ન રસેતો કન્યાઓને. વાળમાં
એ ન રત્નકે આમે પહોંચે હશે. કાઠ માણસની ટોળી સાથે એ
આગેલો હશે. વરપોડામાં બેલો નહોતો: હું વળી ચાલતો વરપુણ,
નીચેથી દોને. ત્યારે એ 'ફૂંસી' ચાલતી હતી. એ ન આ રસેતો.

અને આજીવીની સાલમાં મારેડોસીને ભંખ છપી આલેલા સર:
દાર વલ્લભમાંડું મુરેતે રવાજત હવું ત્યારે વરપરમાં સરદારની
માડી પર, પાછળ કાલાબાઈ દેસાઈ અને હું બસેને લેખા હતા, ને
દારોરાની ખાખજત કરતા હતા ત્યારે પણ આ ન રસેતો. પાણીની
બોત ઊડી સોની ફિલિયામાં સરદારને રોડામાંસીને કૂચે વખાંચ:
એ પુણજીમાં થોડાં કૂચ અમ છીસારો વપર પણ પડ્યાં, એમાંનાં
એ કૂચ હશે ને કાંઈ માણે કંચરી રાખ્યાં છે. એ પણ આ ન રસેતો.
હશે તો આ રસેતો વપર એક નવલકપો લખી આપું. મોઢા
સાનેરે તો પતે નહિ દરેક ધર, એની ભાંધણી, એના પાડ, એનો
કાઠી અમેલો રંગ અને એની ગુરતથી કે ને કે ક્યા કટી જેવું કાંચેક
એરલેતો કે કાંઈ પાતો ગુણાબેલી છે, કેકા રોમાંચ વીતરાણ છે. પછી
વાર રસેતો એને એરલેલો અને વાતે વખતવા રાતના કાઠો પસાર
થઈ ભતા. એરેતા પર કાંઈ રંગો અગકા છે, કાંઈ મગપરી વાલે
અંગરોગેલના કુદા કપલના છે. કાંઈ મિખનારો લેખા થવા છે.
કાંઈ દેરોડિસાંદ મગ્યા છે, કાંઈ કાળનાં પાણી વહતા છે. એ ન
સીધો રસેતો; એ સીધે સીધી પોતાની ન આગમકા હશે તો ન

સીધો રસેતો; એ સીધે સીધી પોતાની ન આગમકા હશે તો ન
સીધો રસેતો; એ સીધે સીધી પોતાની ન આગમકા હશે તો ન

નક્કી કરેલા ધ્યેયને ખાતર ખાતમ થઈ જવાતી નમત્તા સીખવતી
અને જાનકેસાનીનું પહેલું પગથિયું ચડાવતી રમત

ધ્વજયુધ્ધ

હુણુ, જોખો, લોડીઓંએ કે ગિફ્ટીદુઢની રમતો તો અઢ-
પટા નિયમોવાળી છે. કોઈ પહેલી જ વાર રમતા આવે તો તેણે ચર-
આતમા ધ્યાન રાખી બરાબર સમજવાને પ્રયત્ન કરવો પડે; નહિતર
એ ખુંજાઈ જાય. પણ ધ્વજયુધ્ધ અને, કોઈ રસે જવારને પણ મેદાન-
માં ખેંચી આણે તે માન એક જ વાત તેને સમજાવે અને મહાકંઈને
તે રમવાનું શરૂ કરી રહે. અણબત્તા, આ રમતને પણ બીજી રમતો
માફક નિયમવાળા કરવામાં આવી છે. પણ એ નિયમવાળા રસરખી
ખાસ જરૂર પડતી ન હોઈ અહીં એ રમી, કરવાની જરૂર નથી.

રમત તર્ફન સીધી-સાદી છે. રમનારાની એ દુકડી પડે. દરેક
દુકડીમાં રમનારાની સંખ્યા જેમ મોટી તેમ વધારે મળા પડે. દરેક
દુકડીમાં બેઠામાં બેઠા બાર-પંદર મિલ્લુઓ તો જેઠવું જ; નહિતર
રમત જામે નહિ. આગીસ-પચાસ-અરે, સો કે બસો મિલ્લુઓ પણ
રાખી શકાય. અને જો રમનારા પ્રાણવાન હોય તો તે રમત બેળી
જામે કે જોનારાને પણ શ્રુસતન ચડી જાય.

મેદાન પણ રમનારાની લેખ્યાને માફક આવે એવું જ જેઠવું.
દરેક દુકડીમાં પંદર-વીસ રમનારા હોય તો આશરે ૧૦૦-૧૦૦ ફુટનું
મેદાન જેઠવું. નાનું-મોટું હોય તે જે ચાહે. ઢવે એ મેદાન પર જાને
બાજુ એક એક દુકડી ચાલી જાય. જાને દુકડી પાસે એક એક જવા
હોય. જવા એકદંડ વાજેતા જ, અડું નથી. કપડાંને વાજેતા તો આમાં
ફાટી જ જાય. એકલે જવાને બારેક દેવનર્દ-એકલેકે લાકડીના દંડા,
આખાં કે દુઢાંકા મગજળ, કે એવી જ કોઈ વસ્તુ જવાનું થ ન હઈ શકે.

ખેંડે દુકડીનું ધ્યેય માત્ર એક જ. કોઈપણ દિસાએ પોતાના
જવાનું રક્ષણ કરવું અને સાચા પક્ષના જવાને પોતાને જ્યો દુકડીની
લાવવે. આખેયને જા રાજવા અથે તે કદા: પેંતરા રજો, જુલુ
ગોઠવે, દુડી પડે, હલ્લો કરે, માર્ગમારી કરે, બાખરે, કોઈને
પકડે, કોઈને ગળાડાવે, કોઈની છાતી ઉપર ચડી બેસે, કોઈને ડર
રાખે-નમે તે કરે, પણ સાચી દુકડીને વાજેતા રજાવી જાય.

‘જંગલી’ બિલકુલ જંગલી’ તમે કહેશો: ‘માર્ગમારી રજાવી છાતી
પર ચડી બેસવું! આજનાં સુસંસ્કૃત જમાનામાં આવી વાત કોણ? ડા,
બાઈ, ડા. જંગલી કહે તો જંગલી. બેમાં તો સરીરે
બેઠરાડ જ નહિ, પરંતુ આ પેલું પડે છે. સરીરે માટીમાં માત્ર રમી-
જાવું જ નથી, પરંતુ લોહીલુહાણ પણ થાય છે.’

તમે કહોડની ‘રંગી ફૂટબોલ’ નામની રમતનું નામ સાંભળ્યું
હશે. જે રંગી ફૂટબોલ, કે આ પગથુલ, કે મોટી દસાની રમતો જ
ખરી માર્ગમારી રમતો છે. જરા વિચાર કરી જુઓ. આખી દુકડી-
નો વાજેતા કોણી લાવવાનો છે અને પોતાનો વાજેતા જવા દેવાનો
નથી. આ દુકડીમાં જેઠલા મિલ્લુ કે એટલા જ સાચી દુકડીમાં છે.
એકીર તુસાન ન થાય એવી ભતની વામ્બાધીની અને ‘તેફાન’-
ની શૂદ છે. આ વાધાને ખ્યાલ કરીને વિચારો કે જે રમનારાઓ
શું શું કરશે? પોતાની જુઠિને રખોળી કયાં દોડાવશે? પોતાના
જાનવંતુઓને કેટલા સતેજ રાખશે તે સ્વાધુઓને કેટલા કિચકીય
કરશે? અને કેટલેટલી યુક્તિ-પ્રયુક્તિએ જાનમારશે?

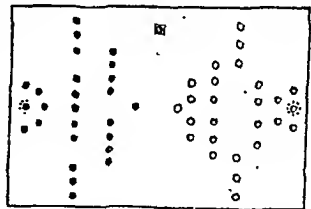
યુક્તિ-પ્રયુક્તિએ! હવેનું, બેળાં કે બારેક બેળાંની રમતમાં
નિયમો ખૂબ છે અને પ્રયુક્તિએ ગયાદિત છે; જ્યારે આ રમતમાં

લેખક - વામુદેવ ભટ્ટ
નિયમો નહિવત્ છે અને પ્રયુક્તિએ સર્વવત્ છે. જુઓ, આ મેદાન
ઉપર, જવે બચાવા-નિશાંક બેઠા છે. એ નિશાંક અને એ જ
પંચા! તેમણે બે દુકડીઓને એક એક દંડા આપ્યા છે. દુકડીઓ એ
દંડાને પોતાનો જવા માની મેદાનના ખેંડે કડા તરફ જવા બેધડી છે.

દુકડીને પણ પોતાનું મગજ હોય છે, જ્ઞાનતંતુઓ હોય છે,
સ્નાયુઓ હોય છે. સ્નાયુઓ લેવા કેટલાક મિલ્લુઓ વાજેતા. લઈ
કોડતા પકેડોળી મળા છે; અને નાચકોને દુકડા મળે કે તરત જ મગસ
કરાવેવાયર થઈ મળા છે. જ્ઞાનતંતુ જવા મિલ્લુઓ ચારે બાજુ નજર
ફેરવી રહ્યા છે, આવા લુખની ગુંથ રૂંધી રહ્યા છે અને તેના ભાગિ
આંદળી પુલકિત થવા લાગ્યા છે; જ્યારે મગજ જવા મિલ્લુઓ
દુકડીના નાચકની સાથે મળી કાંઈક ગુલપુસ કરી રહ્યા છે, સાચી
દુકડીના મિલ્લુઓને ગણતરીમાં લઇ રહ્યા છે અને કાચ લેવાબ્યા
વિના નજરની મેદાન માપી રહ્યા છે તેમનાં ગોં પચની ઝંખીરતા
તો જુઓ! જાણે કે બીજા વિશ્વયુદ્ધના સુખારો તેમજ જ ન હોય.

છવટે તેમણે કાંઈક નિલુંક કરી લીધા જ્ઞાનતંતુઓ અને સ્નાયુ-
ઓને તેમનું કામ સોંપી કીધું અને ઢવે મેદાન ઉપર એક પ્રકારની
બચરથા કરવા લાગ્યા છે.

સિફતે સાંચી સિસોડી જમાડી, ને જુગ પાડી: ‘યાજો, તેવા...’
અને એ અવાજે જાને બાજુની દુકડી પર નહુલ અકર કરી. જાણે
આંદળવું ચેતન, પોતાના ખજા પર શ્રુસતને બેસાડી, દરેક જો-
વારીને ટપલી મારી આવ્યું! બેસાડીઓમાં અસુખકાટ બધાથી મળ્યા,
એકબાર સળંગાટ કરી, મોઝ રથાને મોઢવાઈ, સી રિયર થઈ ગયા.

આ નકસામાં ઢાળી બાજુ જુઓ. સોપી પાછળ, વાવળની
ઝોડે જોતા જુડો, હાથમાં જવા લઈ, હાથ કોડેા હંબાવી, જાણે કે
પ્રતિરુધ્ધોએ પકડાઈ કરતો. બેળાં છે. તેની બાજુબાજુ ચારે-
પાંચ જવા, એક નાનો સરખો મિલ્લુ હાથ તેમ, તેનું રક્ષણ
કરાવ મોઢવાઈ જવા છે. તેવાથી આગળ હસવાર જવાએ એક
કતાર બનાવીને લાસમ આપેા રસતો રોડી રીધો છે. આખે એ અનુ-
માન કરીએ કે તેઓ કદાચ હલ્લો પાળવાને રમજી કરનારા હશે.
પણ આખી કતારમાં જુડો કોસક જ જવાએ એ મગજમાં પાડેલાં
કે, કહેલે જરા કોસ થાય છે. તેનાથી આગળ ચારેક બેળાં ચાર
ચારની એ દુકડી પાડી મધ્યમેદાને દેખા છે તેમની આગળ એ

દુઃકીની નાયક છે. અનુમાન કરીએક નાયક ને તેની પાછળના આક
નથી દલ્હો લઈ જવા આગળ લેવા દરો. -

હવે આ તરફ જુઓ : એ નાયકની સાથે જ નમ્મણી બાલુને
નાયક લેશે છે. તેની પાછળ ચાર જુલુ અને પાંચ તેની પાછળ બીજી
છએ જુલુ લેશે છે. આગળના ચાર તે દલ્હો કરનારા કાંચે છે, પણ
તેની પાછળના છ જુલુ શાને માટે? શું છે હપ્તે દલ્હો કરનારો
વિચાર રાખ્યો દરો ? અને તેની પાછળ બીજી છ જુલુ બહુત્રણની
દુઃકીમાં બે બાલુ લેશે છે, એ 'વિન્' શું કામ લઈ લઈ કરી દરો ?
બાલુ પરથી દલ્હો કરવા કે બાલુ પરથી આવતો દલ્હો રોકવા
તેમની પાછળ વચલા બાગમાં જીલ્લા ચાર જુલુ લેશે છે. મોટા બાગે
તો તેમણે અચાનક કરનારા જ હોવા એક છે. અને તેમની પાછળ
તો, નજર ખજારાકો અને તેમની વચમાં જીલ્લાકો છે.

દુઃકીની કેવી મોઢવાઈ ગઈ છે ! અને તેમાં નાના અને મોટા,
બડા ને પાળના, કસાએલા અને નાલુ, ગંધાએલા અને ફોલા જેવા,
એમ ભલભલતા સિદ્ધુઓ પાંચતેલાની દુઃકીના નાયકની સૂચના
પ્રમાણે બોલસ રથાને મોઢવાઈ ગયા છે. બપોનાં મેં પંચર બહે
તોફાન પહેલાંની સાંતિ છે !

ને તેફાનના પહેલા વીજ્યમકારા જેવા સિદ્ધુઓ દુઃકીના નાયકો
'નામ..... રતે' એક, દો, ત્રીન' જાને નાયકોએ પચરપચર સવામી
આપી અને બરાબર એ જ વખતે બુગસે એક કોચો તો નાદ સર
કર્ષો ! બહે વીજ્યમકારા પછીની બીજી વચમકારા ! અને પછી ?
પછી તો સર્વેતોમુખી તોફાનનો ક્રમ શરૂ થઈ ગયો. બેબહે બહે
સૌના, રનામુઓને શરીરની બહાર ફેંચી દીધા અને બેને દુઃકીઓ
વચ્ચે મુઠેલી ધમાધમકીમાં તાલ પુરાવતા 'દગમ' દરાવા ધવાવા
અને દો ! ચલ હટ !' ના સૌધબર્ષી દાકોટાથી મેલાન ગાલ રહ્યું.

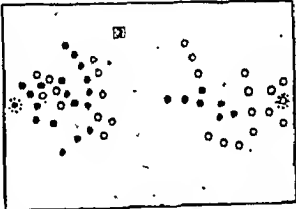
મેલાન હપર જુઓ : જમણી બાલુના નાયકે નમ્મણે પતાવ્યા
બી સીધી જ દોટ મૂકી છે. તેની સામે લેશેલા નાયકની એક બાલુ
જ નીકળી, સામી દુઃકીના રચને ચોલાનું દલ્હ બનાવી તીરની
ગાંધક તે ફૂટ્યો છે. તે અને તેની પાછળ મોઢવાયા દલા તે ચાર
જુલુ તેની પાછળ તેને પગલે પગલે જ દોડ્યા છે. તેમના ઘેરા
દોડાડા, સનનદ મુખમુદ્રા, વીંચતા હાથ અને વેગથી ગતિએ
બર્ષાએ મેળાં મળી તેમને એવું તો સ્વપ્નમાં આપ્યું છે કે બહે કેસરિયાં
કરી નીકળી પડેલા ચોઢાએ. અને તેની અંતર પછુ એવી જ યમ.
સામી દુઃકીની નાયક ચેરેલા. તેને આ બાબત જરા બંજીર લાગી
તેણે જરા પાછું ફરીને જોયું. એકલા પોતા પેલા મરજિયા જવાનો
ચોલા મેલાને પછોથી ગયા હતા, અને ચોલાની દુઃકીના રણપુ કરનાર
વિસાગના પાંચ પૈશ બેજલુને લોપ મેળા કરવા ગયા હતા. બેએક
જુલુ બજારમાં ગયા હતા, આથી નાયકે પોતાના દલ્હો કરનારા
જવાનોમાંથી દિગત અને અક્ષતવાળા બે જુલુને પેલા મરજિયા-
જોની પાછળ જવા અને તેમને કાંબળાં લેવાની બચવેલા કરવા
મનનાંબરો દુકા કર્યો. અને પછી બીને લોપે વિચાર કર્યો વિના
બાકીના છ દલ્હો કરનારાને જઈ ચોલાન સંપર્કિમંદળ સાથે, તોડ
પાડી, સામી દુઃકીને ચોલાનું પાણી દેખાડવા દોટ મૂકી.

ત્રણવાર સેકન્ડ આ બધી બચવેલામાં વીતાવી ડાળી બાલુના
નાયકે જેવા દલ્હો સાર કર્યો તેની સાથે જ તેને બીજી મુશ્કેલી નહી.
જમણી બાલુના નાયકે તથા તેના ચાર સાથીદારોએ ને વિજ્યો
દલ્હો કર્યો હવે તેવો જ વિજ્યો દલ્હો, તેની પાછળ, તેની બીજી
છ સાથીદારોએ પગલે જ. ડાળી બાલુના પચરે આવતા નાયક અને
તેના સાથીદારોમાં બેજાણ પાડેના એક દલ્હો કરી, તેમની સ બે

બાવેળાથી કરવાની જરા પણ તેવારી દેખાડ્યા વિના, તેમણે જુલુ
સામા ખજની દિરાગ્યા તીરની માંક લેડ્યા.

'ના ના, આના કરતાં તો બોબોની રમત ઘણી સારી : મ્મે
તે એક જગ્યાએ મેળામેળાં આપણે કામ લેનાર પર નજર રાખીએ
એટલે આખી રમત દેખાય. ! કુલુટ અને લંચમીમાં પણ એવું જ.
મજબાદમાં પણ દોરડા પર નજર રાખીએ એટલે. આખી રમત
કઈ દિરાગમાં ગતિ કરી રહી તે તો તરત જ જાણ. પણ આ રમતમાં
રમનારાઓને મુશ્કેલીઓ નહીં હોય કે નહિ, પણ આપણને તો
મુશ્કેલી નહીં જ રહી છે. ક્યાં મેલું ? જમણી બાલુના નાયકે પડેલા
દલ્હો કર્યો તે મેલું ? કે ડાળી તરફના નાયકે પ્રવાલ કર્યો તે મેલું ?
પછી જમણી દુઃકીના બીજી વિચારો બીજે દલ્હો કર્યો તે મેલું ?
અને ફરકને વાસકારી પણ કેવી રીતે મેલા ? એકને નિહાએ લાં-
મુખી બાકીની રમત કાંઈ રિચર મોઢો રહેવાની હતી ? ખરી મુશ્કેલી !

'શું ખરી મુશ્કેલી ? ખરી મુશ્કેલી તો નહીં કે ડાળી બાલુની દુઃકી-
ને. જુઓ, જુઓ નાયકે ને વીજ્યો રાખિને પચરો દેખાડ્યાં તે
તેમને બારે પડ્યો છે. ડાળા નાયકે મેલા સેલા પેલા ને જુઓ એઆખી
બચાવ દરોજના બપો જ સિદ્ધુઓને કાપે લગાડ્યા. અને જુલુ
જનામત જ એવેલે તેમને તથા સોંચ મેળા થઈ પડેલા બપો જ
સિદ્ધુઓને પેલા મરજિયા ચોઢાએને જમણે જતા રોકવા દોડા-
વ્યા. આચારે ને પરિરિધત છે તેનું ચિત્ર બરાબર મોઢેલ્યો :

ડાળી બાલુને જમણારેક અચળ લાગે છે. તેની આંખો અને
મુખમુદ્રા કહી આપે છે કે જરા પણ બન તો બાલુ રહો, પણ વધુ
ચારાતને નિશ્ચિત આત્મપરિવાસ તેમમાં આયોરે સારોભાર બંધો
છ. તેની અગ્રજ મોઢવામોશ પાંચ ખજારપૈશો પેલા મરજિયા બો-
નો સારમો કરવા આગ્રહ થયા છે. બરાબર તેમની સંકેષે વિચાર
બાધ જેવા પેલા પાંચ મરજિયા બહુની વચ્ચે અટવાતા અને બાકીની
બોન બપો તેમની પાછળ, તેમને રોકવા આપી રહ્યા છે. તે બરાબર
તેમની પાછળ બીજે દલ્હો કરનારા છ જુલુ આવી લાગ્યા છે.

હવે, જમણી બાલુ જુઓ. ડાળી બાલુનાં સંકેષે મંદજ
આગળ વધ્યું છે અને તેમને સામના કરવા બચાવદરોજ તેમને
ત્રણ બાલુથી આચરી લેવા પ્રસી રહી છે. બાકી ખાસ પવાલ મેલ.
તેવી પરિરિધતે ત્યાં દલ્હો લેવી નથી થઈ. ખરેખરી આપેક રમત
તો ડાળી બાલુના મેલાનમાં જ નમ્મણે એમ લાગે છે.

આપણે આ પરિરિધતે મેલામાં દલ્હો તો શીકી જ સોને
વોતાની છે, પણ એટલામાં તો ડાળો મેરમેલ બરાબર જમી ગયો
છ. પડેલા પાંચ મરજિયા આકમણકારા પર આગ્રહ અને પાછળથી
બરાબર દલ્હો કરવા, અને એ બચાવાતમક દલ્હોએ તેમને ત્યાં જ

અટકાવી દીધા. માત્ર અટકાવ્યા નહિ, તેમની સાથે બાંધેલાથી સાર કરી દીધી. બીજી હલ્લો કરનારા, સરખાતમાં તો, પેલા બચાવ કરનારાં આતમત ઇંગની પછિપાછળ ધસી આંખ્યા; પણ આતમત હજ તરત થોડું, તેમણે આગળ દોડવનું બંધ કરી પાછળથી આવતી આ બીજી ટાળીને રોક્યા તૈયારી કરી. હલ્લો કરનારી એ ટાળી પણ ચેતી; અને પાછળના પ્રવાહની વચમાં એક પથરી મૂકી તે એ જોગ બોલે દોળાવ રોકી છે, તેમ એ બીજી આક્રમક ટોળીએ ચોતાની ડાબી બાજુ વળાંક લીધો; કેમકે તેમણે જોયું કે એ બાજુથી ધવળને પહોંચવામાં બોહી મુશ્કેલી નહીં. પણ સામેનું આતમત બચાવ-દળ તેમને એમ સહેલાણીથી ધવળ સુધી પહોંચવા દે તેમ નહોતું. એ ઇળના કેટલાક પક્ષીઓએ એમાંના ચોડાકને મારી હડાંબ્યા; તે વળી હલ્લો કરનારા કેટલાક લોકો આતમત ઇજલા થોડાકને ફેંફી-ચળાવી છેક ધવળની હરોલગ પહોંચવા આંખ્યા.

અરે! આપણે તો એમ માનતા હતા કે જમણી બાજુથી મેદાનમાં ખાસ કાંઈ નહિ થાય. પણ પેલા સખતિયંદરોએ તો નહિ ધારેલી પરિસ્થિતિ ઊભી કરી દીધી હાને? નજુ બાજુથી ચતા પસારમાં બોસાઈ જવાય તે પહેલાં નાથો એક ચાસ સડાવી. ચોતાની જમણી બાજુ હલ્લો કરવા માં ફેરવ્યું, અને એવો તો દેખાવ કર્યો કે હવે જ ન બાજુથી તેઓ આગળ વધશે. પણ એ માત્ર દેખાવ જ ની-કળ્યો. બીજાની ડડપથી તેણે બોલિતો ચોતાના છ સિદ્ધ સાથે ડાબી બાજુ વળાંક લીધો અને બચાવ હરોળમાં રહેલા એક નાના ગાળકાને લાક સહ, તેને વટાવી ચીંચી ન જવા કપર હલ્લો કર્યો. ત્યારે પંજુ છેક કેવળ પાસે જ અપાડાવી નહીં.

આત્યારે હવે આખા મેદાન કપર હાથોહાથની લડાઈ નભી પડી છે. રમતનું અદેખનું રવરવ આત્યારે દેખાય છે. જુઓ, કુરતીના આખામાં જેગ ચોતોપોતાની બેડ રીધા પહેલવાનો દાવ એવંચા મારે, નેમ અહીં ક્યાંક બળ્યે, ક્યાંક તણુત્ર ત. તે ક્યાંક ચારચારની જુમખાંએ રીતસરની કુરતી ન સાર કરી દીધી છે. પંજુ કુરતીને એકની સામે એક અને બેની સામે બેનો નિયમ અહીં વાજુ નથી પડેલો. અહીં તો નિયમ છે મિત્રપણ દિસાએ આગળ વધો! અને મિત્રપણુ જોખમે રોહો! અને તેનું પરિણામ? સામુદાયિક કુરતી! એ સામુદાયિક કુરતી આત્યારે તમારી આંખ સામે ખેલાઈ રહી છે.

ક્યાંક કોઈની છાતી પર એક જાણ ચડી બેઠો છે, અને નીચે પડેલો 'ચેતાન' એ એકને આંકેલો નંધી, એટલે બીજા બેત્રજુ જણાં તેના હાથપમે દબાવી તેની પર ચડી બેઠો છે. ક્યાંક કોઈ પહેલવાન બીજા એકને ધોળીપછાડેલો લામ આવી રહ્યો છે. ક્યાંક બીજો કોઈ એકબંધા સરીચાળો જિજિરિયા જવાન બળ્યે પહેલવાનોને ચોતાના કંદ્ર રવર-કપથી ડરાવી રહ્યો છે, તો ક્યાંક કોઈ નીચે પડેલો બંદી બોલેલો બારકડ, સારી દુકડીના દોડયે જતા બેલાડીનો પગ એકબંધ પકડી લઈ તેને સાબરમિ દંડવત પ્રણામ કરાવે છે! ક્યાંક એક તુમની તાર-કસલા ત્રાસમાંથી છૂટવા ચાર જાણ એકી ચોતા ટાળી કરી છે, તો ક્યાંક સાત લાકી રમાઈ રહી હોય એવો ધાડ છે. 'લડડું તો યશને ચરડું' એ સુત્રને સાચું કરતા બધા લડી રહ્યા છે.

પંજુ ખરી તો ત્યાં નહીં છે; —ત્યાં બંને છેડે ખડબહી પીરામીડ જેવા ઢગલા બેસ્યા? જરા વિચાર તો કરો કે તેની અંદર પહેલાં શું કરતા હશે, અને તેમને શું થઈ હશે? એ તો 'માંદી પડવા' તે મહા-સુખ માણે! કંડા બરોબર ટાંચે ચડી છે, અને એ ધમધમાડીના ચોર સોસરા બ્યાખારોસિલકના બંને બાજુને બિરદાવતા પડકાર સંજોગાય છે: 'શાદબારા! અરે વાહ! લગાવ દોરત! રેગ છે!'

'પંજુ' હવે ચડી ન આ રમત છોડવી પડશે. કોણ દારોર અને મોજુ છવશે એની સાથે આપણને હવે નિરખત નથી. પણ હવે શું શું થશે? ખડબહી પીરામીડો કપારે છૂટી થશે? કયાં જુદાંખાન એકબંધ છૂટો થઈ જવ ન પર પહોંચશે? નાથો! કોઈ નવો બ્યુદ લડાવશે ખરા? એ બધું જોવાનું આપણે સુખાવડું પડશે. અને રમત પરી થવા પછી ખરા, મોખી અને દેશીજી પડના બેરહાસ બેરહાસ લોકો, ડોસાબેલા એ સરીવો પડના માટીના લપેડા, માધામાં બામ્બેલી બારેબાર ધૂબ, એ બધું પણ આપણે નહિ જોઈ શકીએ.

આત્યારે લડતા આ જમના રમત પૂરી થઈ, પરસ્પર લગામી આપી સામુદાયિકીરિતે બેડી પડી, દોરતીના તોર પર જે ચાતોલાપ ચોતા-વરો તેનો રસ પણ આપણા નસીબમાં નથી. શરખાતમાં કદી હવે: 'આ રમતમાં નિયમો નહિવતુ છે અને પ્રયુક્તિથી સર્વવતુ છે.' એ બાજત પર હવે વિચાર કરી જુઓ. કુરતી અને બાંધેલાય જેની રથુજ કિયાએ, મર્દાનગી ક્યાં 'રેન્ડ' જેની ચતુરાઈએ, ચોતાના અને બ્યુદ જેની બોલિક બાબતે! અને નહીં કરતા ક્યથને ખાતર ખતમ થઈ જવાની તમારા જેની જાવાનાઓ શી ખવની આ રમતનું સ્થાન આપણા રાષ્ટ્રીય ધડતરમાં કેટલું ચરશે?

એક વાત જણાવની જરૂરી છે, કે આ ૧૯૧૪ થુક રમી ચૂકેલા મુજ-રાતીએ એ બાઠનીના આપણા સંસ્કારમાં મોટો ફાવે નોંધાવ્યા છે અને એ આઝાદી દલાવવા યુદ્ધ કરડું પડશે તો તેને પાછા નહિ પડે. જ્યાં સુધી આ ૧૯૧૪ થુકની રમત આપણા કુમારો અને યુવાનો લડવા કરશે ત્યાં સુધી આ આઝાદીના સંસ્કાર તૈયાર કરવામાં આપણને સદાય મજા કરશે.

લડાવક રૂડિતે રે ગય વળાંક આપની અને ભનડે સાનનું પદેનું પચથિયું ચડાવની આ રમતના ચોત-પ્રવાર-ક પુરાણીસાઈએ, આઝાદીપંચ આજના સુવર્ણદિને મારી આ અજલિ દો!

તમે થોડો પુરુષાર્થ કરવાને લેવાર હો તો 'કુઆર' મફત એળવી શકો. ચોજના મંગાવો.

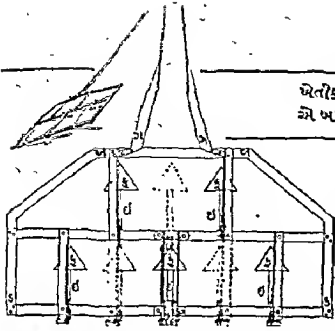
હળ-કર-ફેણ

એટલે

બેતીકામમાં વપરાતાં હળ, કરબ, તરફેણ, બેડી ને સમાવિષ્ટ એ બધાં ઓળખેલાં એકમાં જ સમાવેશ કરતું નવું ઓળખ

એવું

કરણસિદ્ધ ગોવિંદસિંહ મુદ્રાસખા

“વ” હુ અળાજ વાનો”ની યોજનાની સાથેસાથ તેનો કડખી અને સફળ અગ્રણ કરવા માટે તરત જ પરદેશી ચાંચિક દુકાનનો પલાલ કરવામાં આવે છે. પણ મારા અનુભવે વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે એ માથું અતિ ખર્ચાળ છે; તાત્પર્યથી જાણીને બેકનારાઓના આ વિચારકાચ તરીકા દેશમાં તે વસાવવાં પરવડે પણ નહિ, ને પરવડે તો પહેલી સકાય નહિ; દબારો લોકોને શિક્ષિત થતાં વર્ષો નાચ, ફરકયાન લાખો રૂપિયાનાં યંત્રો આવે, ખાંચી, રીપર ચાચ, કામમાં નાચ, અને તેના માટે પરદેશી પર પરાધીન રહેવું પડે. તેના કારણે આપણા દુબદમાં અમુત ગદાન જળવાઈ રહે, આપણા ને સાથે જડાઓવાં આપ-ખણ વિસરાય નહિ, આપણી જાણે, આપણી પ્રત્યે એકાદે કાણો આવે, અને સમય રાખી મા નાણાંનો વધારેમાં વધારે ફરકસરભર્યાં કપચોન થાય, એમના હેતુ જાર આવે એવું સાધન આ પછાં ચાહ ઓલરો અને આધુનિક યંત્રોના અભ્યાસમાંથી બનાવવું એકવી, પરિણામે આ વૈજ્ઞાન્યું છે. એની રચના આપણા ચાહ ઓલરો જેવી જ છે. છતાં એકોઃ માં હળ, કરબ, તરફેણ અને બેડી એમ ચાર ઓલરોનું કામ થઈ શકે છે. (૧) હળ નવાં જાળીન તેડે છે; (૨) કરબ અથવા કળિજ જાળીને સાફ કરે છે; (૩) તરફેણ અથવા વાવણિયા વડે જીંજ કોરાશ-વચાચ કરે; અને (૪) બેડી જાળીનમાં બેસેલા અનાજના આસને લેવા સખી પડખેથી નકામું ધાસ નિહી નાખે છે. કપચોનાં ચારે સાધનોમાં નાગનો સમાવેશ કરે તેવું નહું નાચ તેને આપ્યું છે: “હળ-કર-ફેણ” તે ગોરાટ, કાળી, હળટ, એગ પરવર વિનાની બધી જાળીમાં કામ લાગે તેવું છે. આજમાં બધાં સાધનોનો તેમજ સાધારેશ દોલો છતાં આ તરીકા દેશના સામાન્ય બેકોને તે પર-વડી શરે તેટલું શરૂ, અને બેડીમાં એને રસ પડે તેટલું સરળ તેને બનાવવામાં આવ્યું છે, અને કાંઈ પણ સામાન્ય કારીગર તે બનાવી શકે કોટ્ટી સહેલી તેની રચના છે. આમજલારે સાદેળ જેવા સર-કારી અગ્રણર, અને અંજત દેખેર જની યોજનાની સાધનમાં કોરા-કોટ્ટીના લગ્ન થઈ બેકોને સમજા તેના સફળ અગ્રણરો કરી બતાવવામાં આવ્યા છે. બધી બેક ઓલરોનાં નાની મોટીતરીકે પણ કપચોને સાચ અને બેકોને વેવેર જવા માટે (ખાસ કરીને જોમા-સાની જુદોમાં) મોટા કાકાની જરૂર ન પડે એ દિશાએ તેનો પ્રયોગ

ચાહ છે. “વ” અનાજ વાનો”ની યોજનાના એક અર્થત, સર્વકામ ને છતાં છેક સરળ સાધન તરીકે તે આશરવાન થશે એવી રાજા છે.

સમાવેશ

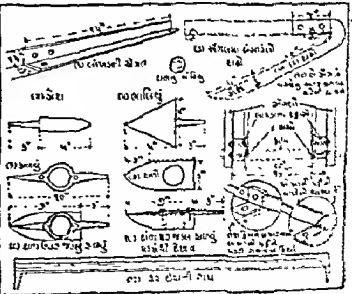
← આ સામે એ સંખ્યા હળ-કરબ-તરફેણ-બેડી એમ ચારે સાધ-નોને જરૂર પ્રમાણે ચોટ શકતા ઓલરોનો આકૃતિ આપી છે. તેમાં અજબેલની પરીમાંથી મુકાલુદા એવા દાદા બનાવ્યા છે કે જાં બેકવા, વાપવા, સાફ કરવા વગેરેનાં સાધનોમાં કામ કરાવી શકાય. નીચે તેની આકૃતિનો સમગ્ર આકેષ છે: કપચે દાખે ખૂણે, તે વૈજ જમીન પર પડેવું દોષ તેમ બતાવ્યું છે. તેની સમજા આકૃતિમાં દર્શાવેલા અકોરોવાર આ નીચે આપી છે.

આકૃતિ-૧ (જમીન મધાલે)

“અ-બ-ક-ડ” એ આખા વૈજનું ચોટું છે, જે રાંઠ વધ પહેળી અને વજુ દોરા બડી લોખંડની પરીના વજુ દુકાની બનાવેવું છે. “અ-બ-ક-ડ”ના સાધનોની પરીમાંથી બનાવેલા દાદા તે વધ-વાનું વજુન આકૃતિ ર માં ને, ર-ર-કમાં જુલો. “ક”-જાળીન બેકવા માટેનાં કાળવાં-જાં અગ્રણાકિયો વિલા-યતી દર્શાવેર જેવાં, જુલો આકૃતિ રમાં ને, પ. “મ”-યંત્રના મૂળ ચોટા સાથે કાકાની સાંમો બેકવા માટેની લોખંડની બે કાંચકો; કોટ્ટ-ચાળ (કોટ્ટ-પીડું) મારા માટે જરૂરી.

આકૃતિ-૨ (જમીન નીચે)

આકૃતિ-૨માંની દેશમાં મિસાલવા માટેનાં મુકાલુદા સાધનોના છુડા બાત્રનાં વિશદવાર આકેષને આ નીચેની આકૃતિમાં આપ્યાં છે. તેની બંજાર વાર સમાજનું હવે આગળ વાંધો:

(૧) ૧૫૫૧ના ઇસ્વી લેખાંકની કાઠખુલિયા ઐતહાસિક; એ આકૃતિ-
 ૧માં બતાવેલા 'ઈ' નેળરના દાંડા એકવા માટે કેસમાં કસોટીમાં
 ચાર રથએ બેઠવામાં આવે. દાંડા બેઠવાના સાધન હવરાંત તે કેસને
 મળવળી પણ આપે છે. કેસના નીચલા ભાગમાં વચ્ચે ત્યાં 'ઈ'
 અડધે છે ત્યાં આવી એક ઐતહાસિક બચે (કેસની આકૃતિમાં ને. ૧માં)
 બતાવના મુજબની, જે સપાટ પડેલી બેઠવાની છે, કેમકે ત્યાં ઐતહાસિક
 એકવાથી, વસાપ સિવાય ખેતી કરતાં તેમાં પાસ બરાઈ રહે છે. તેથી
 ત્યાં જે પડેલી વચ્ચે બચ્યા રાખીને નેરા દૂર બેઠવી. અને તેમાં
 દાંડા બરાપવાની સરળતા થાય તે માટે ખાલી બેઠવામાં લાકડાનાં
 ડગમાં ફાયર તરીકે મુકવાં.

(૨) દાંડા-૧૧ ઇંચ પહેળાળી અને લગભગ ૧૧ ઇંચ લંબી લેખાં-
 કની ગોળ વાળેલી પછી: જેના એક છેડાના ૪ ઇંચ લાંબ ઐતહાસિક
 બેઠા રહે જોવાય; અને ખીજે છેડા કીંતી પહેળાળી કરીને બુચળી
 જેવા વાળી વચ્ચે ચારસ વેલુ રાખેલું હોય. (જુઓ આકૃતિ 'દાંડાનું
 ચોરડિયું') એથી તેમાં બરાનેલાં ક્યાં કરી ન બચ.

(૩) ને. ૨ ત્યાં ૨ એકાદીને બનેલી ઐતહાસિક સાથેના દાંડા.

(૪) માન સૂચી નમીત તેમજ પાટીની, બિલ્ડીયાદાર રથ. જેના
 લંબી, માલ હાથ લાંબી ફોમ. જેનો દાંડામાં બેસાડવાનો છેડા રાંપના
 તરફ જેવા ફેંક આકારનો, દાંડાના વેદમાં આવે તેનો; ને ચોરસ
 ફેંક. જેના બાજમાં સાચું નેરો આવવાથી તે નીકળવાનો બચ નહિ.
 વાળી ફોમ નજર પ્રમાણે ત્રણ અથવા પાંચ વાપરવી.

(૫) બાસિયું-પાંચ ઇંચ પહેળાળીનું, બિલ્ડીયાદાર રથ. જેનો
 લંબી છેડા કોશની આકૃતિ જ દાંડામાં બેસાડવા માટે પડેલા
 ફેંક. હળવી તોડીને બેઠેલી નમીત સરખી કરવા માટે, પાસને
 ખાલો પાડવા માટે, અને જાડુ ફાણ ન હોય તેથી પોચી નમીત
 રાંપના માટે, બિલાયની કહોડીવેર માફક આ પાસનો ઉપયોગ થાય
 ૩. તેનાથી જાડાએકી નમીતનું થાસ તરફ જ મુકાઈ બચ એવી
 રીતે વેરલું બચ છે. વસાપ હોય ત્યારે કરણ અને હળ કરતાં આ
 સાત સરળ પડે છે. નજર પ્રમાણે ત્રણ અથવા પાંચ વાપરવાં તેની
 વેરોય સમજાવળ આગળ આવે છે.

(૬) ફાળવું-ત્રણથી વળતે કપચીયમાં આવતા લાકડાનાં દાંડા
 ને ૭૦૦૦૦૦૦૦ આવવા માટેનું લેખાંકનું ને. ૩માં સંખ્યાને
 (જેથી ફાળ, ફાંતના પહેળાળી (૪ ઇંચ) પાંચ જોવામાં પડે, અને
 જેથી ફાંતના વેલુ સાથે બંધ બેસી રહે, અને ને. ૮ માં જણાવ્યા
 મુજબ, જે ખીસા પડે નહીં લેવાય. તેનો આગકો છેડા ફાંતની
 બળી સાથે બંધ બેસે, ને પાછડી છેડા ફોમ તથા બાસિયાના છેડા
 જેવા દાંડામાં બેસાડવા માટે પડેલા દોવ.

(૭) રીતો: કપર બતાવના પ્રમાણે વાચતી વળતે ફાળા ફોર-
 વાની બેઠાળી કે વાસિયું બરાવવા માટેનું ફાળાવાળું સાધન.

(૮) દાંડા કપર નેરો ફાળવાનો રેખાવ.

(૯) ફોમ કપર નેરો ફાળવાનો (ને. ૮ નો) પડેલી રેખાવ.

(૧૦) જે ઐતહાસિક વચ્ચેનું અંતર ધરાવતું હોય કે તાની રાંપ વાપરવી હોય
 ત્યારે જે દાંડામાં વચ્ચેનું અંતર બોણું કરી તેમને નક્કા લેવા પડે.
 તે માટે એ અંતર નેરડું ધરાવતું હોય તેટલી પહેળાળીની કાઠકાની
 પાટીથી દાંડા અને ઐતહાસિક વચ્ચે મૂકી દાંડામાં બોણીબની નક્ક
 લાગી રાકાય. ફા.ત. આકૃતિ ૧માંની નીચેના બચને જે છેડાના
 દાંડામાં વચ્ચે ૩૨ ઇંચનું અંતર છે તે એવળી માંડી રાંપ ન વાપરવી
 હોય, તે તે દાંડામાં ઐતહાસિક સાથે જોડાં પડેલાં, બેને બાજુ વચ્ચે

બળે ઇચમાં લાકડાનાં ડગમાં મૂકી, પછી તેના સોંસરા બેઠા રહે
 દાંડાને ઐતહાસિક સાથે બેઠવાથી, એ બેને ઇચમાંની નકાઈ નેરડું-એકાદી
 કે કુલ ચાર ઇંચ નેરડું અંતર પડે, અને ડગને બચે ૨૮ ઇંચની રાંપ
 વાપરી રાકાય. આ ચોળાના ચિત્રમાં બતાવી છે.

(૧૧) ઐતહાસિક બચે વચ્ચેની દોષાંકની પછી-વસાપ સિવાય-
 ના વળતમાં ખેતી કરતાં, નીચેય વચ્ચે દાંડા માસ વચેરે કરવા બરાઈ
 રહેવાને મધુ બચ રહે છે. તે યાગવા, વચ્ચે દાંડા એકવા માટે ત્યાં
 ઐતહાસિક ન રાખતાં, ઐતહાસિક નેરો નેરો-પહેળાળીની લેખાંક-
 ની પછીથી, વચ્ચે થોડા થાંભી છાંદાને, લગી (કેડાર) નેરો. આ
 પછી બાકા આવતા છેડા પ્રથમ કાઠખુલિયા વાળી તેને ધરડીને આવેલ-
 માં દર્શાવ્યા મુજબ દેશમાં સાથે નેરોમાં ન્યારે પાછલા છેડા સાથે
 દાંડા એકવાનો દોષાંકી તેને તેમ ન વાળતાં, ખીજા બાસિયમાં બળ-
 વ્યા મુજબનાં વાંકિયા વચે તેને નકાઈ લેવા.

(૧૨) રાંપ-એ ૧૨, ૧૬, ૩૨ કે ૨૮ ઇંચ લંબાઈની, નજર મુજબ-
 ની, વસાપ છે. તેને દાંડાઓમાં બેસાડવા માટે તેની લંબાઈના
 પ્રમાણમાં, બાસિય ને. ૧માં બતાવના મુજબ, લાકડાનાં ડગમાં
 મૂકાને જે દાંડામાં વચ્ચેનું અંતર ધરાવી રાકાય છે.

વિશેષ સૂચનાઓ

વાવળી વળતે આકૃતિ ૧માં બતાવેલી નીચેના વચ્ચે દાંડા ને
 હવરાંત જે દાંડા કાઠી લઈને બેઠે, કરતા માળાની તાકેડું (ફેલાળ)
 બને. આમાં ફાંતના બીજે સોસા પૂરની ચોરડી રહે એક ને માળાનીથી
 જે દાંડા તેની રાકાય; અથવા મુજબની ચોરડી વચે બેને આકૃતિમાં
 જુદાંનું વાવેલ કરવાં હોય તેમ અલગઅલગ જે કોણની બેઠે
 તેમ પણ થઈ શકે. હવરાંત દાંડામાં ફોમ બેસાડવા બિના ફોમની કે
 બાસિયમાં ન બાવળીમાં વાવળીની બુચળીમાં ગાંધીને, કે ફાળવાની
 અંદરના બાજે તે બેરડીને. એમ જો રીતે આ વચ્ચે વાવળી થઈ
 શકે. પહેલી જે રીતે પાવતાં ફાંતના બતાવવાની પણ નજર રહેવી નથી.

સારી વસાપે પાંચદળ મધવા પ્રકારના બળદથી બેચાળી રાકાય;
 મધુ ખેતર નેરડું, કહોડી અને ફાણ હોય તે નીચેના વચ્ચે દાંડા
 કપર ખેડેલી તથા ઉપલા જે દાંડા નીચે લઈ નખે, અને નીમસા બેને
 છેડાના દાંડા કાઠી લઈ, ફેંક ત્રણ ને દાંડા બેઠા જેથી ફાંત ફાંત
 રાકાશે. આ ચોળા આકૃતિ ૧માં કરવાયાળા લીટીથી બતાવી છે.
 વળી, નીચેના વચ્ચે દાંડા કાઠી લઈ, કપરમાં જે દાંડા (બાસિ-
 યાળા લીટીથી બતાવના મુજબ) નીચે છોડાવી નીચે ચાર દાંડા કાઠી,
 તેને જે કહોડી-એકાદી ફાંત લઈ રાકાય. પણ તે, ચાલાવ જાડુ ચોડી
 ન ચડ હોય ત્યાં મુખી, ચોડી દાંડામાં થાય ત્યારે દાંડાના રાંપ દેવા
 નેરોવણી માટે એકાદ બે કરળાએક ન ખેડતે વચાવવી પડે.

ખેતર થણું લીડું હોય, કમાવે મોટા મુકા હોય અને ખેડત
 મુકાએ હોય ત્યારે ફેલાળની માફક માસ નીચલા ત્રણ દાંડામાં હળવી
 ફોમ નેરડી, જેથી નેર બોણું પડે. ને કમાવે માને હોય અને ખેતર
 ચાણું હોય તે, પાંચે દાંડા ફોમ કરવા છતાં, કપી કાંચી વસાપમાં,
 વાળી બરેલા કપારકામાં, અને જાડુ ફોમ ન મુકા હોય તેવા મધવા
 પ્રકારના કમાવામાં પાંચે દાંડા વધાર મુકી લીધે ફાંત આવી રહે
 એનો રીતવા જાળાયા ચોળા છે.

વધારે મોટું (નીચું) કે વધારે વસાગ (ફાંત) કમાવી નજર પડે
 ત્યારે દાંડાનાં મોટાં પર દર્શાવેલા એકાદ જે ફોમ માની, તેને માંડ
 કરીને જાડવા માપનું સેડું-ચાણ (ફાંતનીચું) કી રાકાય.

ન્યારે ખેતરમાં માત્ર દેડાં બોળીને સમાર રાઈ પાંચે સીંગે
 કરતા હોય, ત્યારે આ ચંચને ફાણ માની, (ખેડવાના ખાલે પાને)
 (જે ૨૨૨ ફોમ) ૨૨૨

અધિક માસ આવી ગયો. પણ દર ત્રણ વર્ષે તે કેમ આવે છે તે જાણો છો ?

અ

લેખક—
પ્રા. હરિહર પ્રાણસંકર ભટ્ટ

એટલે મહિના ને તારીખ કપરથી આપણે

જાણી શકીએ છીએ, પણ ચંદ્રની કળા કહી શકતા નથી.

હરિહર મહિના અને તારીખ કપરથી ચંદ્રની કળા કહી શકીએ છીએ (કેમકે એ તારીખો દિવસિ ભેગા ન હોય છે), પણ જાણી શકી શકતા નથી; કારણ કે હરિહર મહિના દરેક જાતનો આવે છે.

દિવસ મહિના ને તિથિ કપરથી આપણે જાણીએ ચંદ્રની કળા અને કહી શકીએ છીએ કપરાંત ખીલ કેટલીક જાણતો પણ તરત જાણી શકે છે, જેમકે આપણે માસ કપરથી આપણને જાણાય છે કે શ્રવણ માસના તારીખો સમૂહ આ માસમાં સાંજે પૂર્વમાં જોયો; એ તારાઓની પાસે ચંદ્ર આ માસની પૂનમે આવશે; વગેરે.

આમ, દિવસ પંચાંગ આકાશના અવકાશની ધુણી સમજી પૂરી પાડે છે તેમાંથી એક જ જાણતો આજે વિચાર કરીશું કે દિવસ પંચાંગ ચંદ્રની કળા તથા જાણીએ અને એમાંથી શી રીતે સાચવી શકે છે ?

ચંદ્રની કળાને શી રીતે સાચવે છે તે સી જાણી છે. દિવસ માસ આપણે આપણ સુધી (જેમકે દિવસમાં પૂનમથી પૂનમ સુધી) જાણીએ છે, તેમાં ૩૦ તિથિ હોય છે, તેના પછી ચંદ્રની કળા જાણીએ છે. પણ દિવસ માસ જાણીએ શી રીતે સાચવે છે એ સમજી સહેલું નથી. આપણે આપણ સુધી (કે પૂનમથી પૂનમ સુધી) ૨૯-૫૩ દિવસ જાણીએ. આને આપણે 'ચાંદ્રમાસ' કહીએ. આ પછી અમુક જાણીએ આવતા વર્ષની તે જ જાણીએ ૩૬૫ ૨૪ દિવસ જાણીએ. આને આપણે 'સોર વર્ષ' કહીએ. એટલે વર્ષ સોર છે. તેમાં ૩૬૫ દિવસ હોય છે; ને વધારાના ૨૪ દિવસ માટે તેમાં દર વર્ષે એક વધારાનો દિવસ આવે છે. સંક્રાન્તિ વર્ષમાં તે વધારાનો દિવસ આવતો નથી. તેથી અમે ૧૦૦ વર્ષના ૩૬૫૨૪ દિવસ જાણીએ. આ કપરથી ૧ વર્ષની લંબાઈ ૩૬૫-૨૪ દિવસ મળી રહે છે.

હવે આપણે દિવસ (ચાંદ્ર) માસ અને એટલે (સોર) વર્ષને વચ્ચેના તફાવત વિચારીએ:

૧ સોર વર્ષના દિવસ = ૩૬૫-૨૪
૧૨ ચાંદ્રમાસના દિવસ = ૧૨ x ૨૯-૫૩ = ૩૪૮-૩૬

તફાવત ૧૦-૮૮ દિવસ

એટલે કે ૧૨ ચાંદ્રમાસ કરતાં ૧ સોર વર્ષ ૧૦-૮૮ દિવસ મોટું છે. આ તફાવત દર વર્ષે વધતો જાય છે. તે આ તફાવત ૨૯-૫૩ દિવસ કપરથી શી રીતે કહીએ તે ૧૦-૮૮ દિવસનો ફરક ૧૨ ચાંદ્રમાસમાં આવે છે, તે ૨૯-૫૩ દિવસનો ફરક કેટલા ચાંદ્રમાસમાં આવશે ? જવાબ ૨૯-૫૩ x ૨૯-૮૦ = ૩૨-૫૩ ચાંદ્રમાસ

આનો અર્થ એ છે કે ૩૨ કે ૩૩ ચાંદ્રમાસ પછી એક ચાંદ્રમાસ વધારીએ જાણીએ સાચે ચાંદ્રમાસને મેળ મળી રહેશે. આ કહેરેલા માસને 'અધિક માસ' કહે છે. એટલે વર્ષમાં ચાર વર્ષે આવશે કેટલું આંશીની રકમ તારીખની વ્યવસ્થા આના ભેગા ન થાય. આપણે વધારાની રકમ તારીખને 'અધિક તારીખ' કહી શકીએ! દરેક અધિક માસ ૩૨ કે ૩૩ માસને અંતરે આવતો નથી, પણ કોયો વહેલો કે મોટો આવે છે. આનું કારણ એ છે કે ચંદ્ર-ચંદ્રની ગતિ ક્યોયો મેકસીમી રહેતી નથી. પરંતુ એકેકે લગી 'હિસાબે ને એધિક માસની વચ્ચે કપર જાણીએ સરસરી ૩૨-૫૩ માસનું અંતર આવે.

હરિહર માસ ચંદ્રની ગતિ ચંદ્રની ગતિ મળીને હોવાથી ચંદ્રની ગતિને ખીલ દિવસે નવા માસની પહેલી તારીખ જાણીએ છે તેથી હરિહર માસની લંબાઈ દિવસ માસના જેટલી જ છે. પણ હરિહર માસમાં અધિક માસ હોવાથી આપણે જાણીએ નથી, તેથી હરિહર માસમાં જાણીએ ૩૨-૫૩ વર્ષે એક માસ વધારીએ જાણીએ અને લગભગ ૩૩ વર્ષમાં દરેક માસમાં દરેક જાણીએ જાય છે. તારીખ (સાંક્રાન્તિ) ને (રજા) જાણીએ, જાણીએ તેમાં જાણીએ પછી આવે છે એ જાણીએ જાણીએ દરેક.

દિવસ પંચાંગમાં અધિક માસની વ્યવસ્થાને લીધે, અમુક દિવસ માસ મહિનામાં માસ ન જાણીએ વર્ષમાં આવે છે.

છંદસ ઉપર યુદ્ધમાં વિજયી યુદ્ધ, તે કથન તેની સંસ્કૃતિમાં અને એટલેમાં 'વિલપાવર' કે 'દંડાશરિ' કહે છે તેથી જ. જ્યારે દિવસે કાંસ લઈ લીધું અને ૧૦૦ વિગાનેનો લક્ષ્યો લેઈને ૫૨ હુલોમાં કરવામાં આવ્યો. ત્યારે તેની સામે લડવા માટે છંદસ પાસે માત્ર ૩૬ વિગાન જ હતાં, પણ એ છંદસને વિગાનીઓ ખૂબ જ મરજિયાત બની અતિશય વેગથી ફરીફરીને આવવા નજરમાં ચલાવ્યો ને ૧૮૬ વિગાન તોડી પાડ્યાં. છંદસને દેખાર એવા ક્યો કે જાણીએ પાસેથી વિગાનો હોય! પણ ખરું જોતાં તે ફરીફરીને તેનાં તે જ જાણીએ આવતાં કરતાં. આ બળે જોઈને જોઈને જોઈને કપાઈ ગયો, ને તેના પર એની છાપ પડી કે છંદસ પાસે જાણીએ લક્ષ્યો; ને તે મંચી ગયો. દરમિયાન રાતદહોડો એમ જ સૌ પુરુષ-જાણક સી મેંડ્યાં, ખૂબ ઉત્સાહન હતું. અને જરૂરી તકાત વધારી દીધી. તેમણે તે વેળા કાંઈક જાણીએ નહિ. આ વાત જાણીએ કહેતો નથી. છંદસના વિગાનને કોઈ અજાણ દાંડમાં અધિક માસમાં આવશે નહિ એ જાણીએ, તેની પોતાની પાસેથી જાણીએ આ જાણીએ છે. (શ્રી એળાસાલ પુરાણીને સૂત્રમાં આપેલા વ્યાખ્યાનમાંથી.)

—પ્રજા

છાનકર-જેલુ (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૨ થી ચાલે)

દાંતાની ખાલી રહેલી પટ્ટી સાથે છાનકર જમના નાસીને દરેક કૂટ લાંબું લાંબું બોલેલી જાણીએ તેવાથી સમાધિયું પણ તેવાર થઈ શકે. આમ, આ એક જ મેળ દારા હજ, કરબ, કદીવર, તારેજુલા વાગવળીઓ, જેથી, અને સમાધિયું જેવાં અનેક કામે લઈ શકાય છે ને આ બધા ફેરફારો અટકાવ ન હોવાથી જાણીએ જાણીએ થઈ શકે છે. દરમિયાન, તેની હેઠરે પણ જાણીએ મુસીબતનો દરોડો નથી. આ જ સાધનને કહેડ કે જેની પાછળથી સત્તા મારફત લાંબી લઈ જઈ શકાય છે તેથી ખાણીએ પાછળ અને છેડે જો નાનકડાં પેશાંતરી દીધાં હોય તે વળી એવો તો પાછળ ફરી વળે, સાંકી જાણીએ જાણીએ અથવા માતાની ખાલી ખાણીમાંથી, હેઠરથી તેના પર સારા થઈ આરામથી થઈ આવવાની પણ મજા લઈ શકાય.

મહાલીપણ અણુઆનંદનું
ઉત્પાદક તત્ત્વ

યુરેનિયમ અને અસાધ્ય દ્રવ્યો રેડિયમ

શાંતિદા છવનગાં વિજ્ઞાનનો કાળો નિરેશની લેખમાળા [૪૦]
લેખક - ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ

અ

હાલમાં જાણની બનાવટમાં વપરાતા યુરેનિયમનો આ યુગમાં તો હવે બધા જાણતા થઈ ગયા છે. પૃથ્વી ઉપરનાં દર મૂળ તત્ત્વોમાં તેનું સ્થાન છે; એટલું જ નહિ, પણ કુદરતમાં જોગ વધતા યદતા કમી જાંજોંગેને જણીયો, તેમ અણુવજનના યદતા કમી દર મૂળ તત્ત્વોમાં તેનું અણુવજન સૌથી વિશેષ છે.

રાસાયણિક દ્રવ્યો તે ઇન્ડિયન સાથે ખૂબ જાણતું આવે છે. યુરેનિયમના ક્ષારો અને સંયોજનો પ્રુપ્ત્યે જ કાચની બનાવટમાં વપરાય છે; અને તેથી કાચ પીળાશપડતા લીલા પ્રકારના વડે પ્રતિપ્રકારમાં (fluorescent) શુભ પ્રભુ કરે છે. ચીની ગાદીનાં વાસણોને રંગીન રંગાન યદાવવા માટે યુરેનિયમની ભરગ વપરાય છે, અને તેના ક્ષારો ફેટોઆક્રીમાં વપરાય છે. મનવેશની બનાવટમાં શોહું યુરેનિયમ ઉમેરવાથી બનતું ફેટો-યુરેનિયમ વિશિષ્ટ ઉપયોગી થવા લાગ્યું છે.

માદુ સદીના પ્રારંભમાં યુરેનિયમના અલ્પાંશને વિજ્ઞાનના ક્ષતિ-કારકમાં નહું પ્રકાશ ઉપાડયું. ૧૮૨૬માં એલેક્સેન્ડરે શોપી કાઢ્યું કે યુરેનિયમના ક્ષારો અમુક પ્રકારનાં ફિરજો ઉપરનાં અનળ શુભ ધરાવે છે. ફેટોઆક્રીક પ્રેક્ટરને કાળા કાગળ વડે સુરક્ષિત કાંઝીને તેના ક્ષાર પાસે મૂકવાથી તેના પર ચિત્ર પડતું હોય એવી અસર થાય છે. વળી એ ક્ષાર પાસે ઇલેક્ટ્રોફોફને મૂક્યો હોય તો તેમાં રહેલો વીજનિક ચાર્જ નીકળી નીકળે છે. શોરિયમ, રેડિયમ, પોલી-નિયમ એવીના ક્ષારો પણ આવી શુભ ધરાવે છે. આવા પદાર્થો રેડિયો-એક્ટિવ (radio-active) કહેવાય છે. તેમના અણુઓમાંથી ખાસ ફિરજો હૂટે છે. એલેક્સેન્ડરની આ શોધ પણ મેડમ ક્યુરીએ વળી આગળ શોધી કાઢ્યું કે યુરેનિયમનું ખનીજ (પીયમ્બ્લેન્ડ) તો વળી શુદ્ધ કરતા યુરેનિયમના ક્ષાર કરતાં પણ વિશેષ રેડિયો-એક્ટિવ શુભ ધરાવે છે. એટલે તેણે અત્યુભાવ હતું કે યુરેનિયમના કરતાં પણ વિશેષ પ્રબળ કોઈ બીજું અણુવડું રેડિયો એક્ટિવ તત્ત્વ તેમાં હોયું જોઈએ; અને ત્રણ ચાર વર્ષના સતત સંશોધન પછી તેમાંથી એ તત્ત્વ તેણે જુદું પાડ્યું; તે રેડિયમ.

આ તત્ત્વોના વિશેષ અવધાન પરથી એમ નક્કી થયું કે આ તત્ત્વોનાં આણુઓ આપોઆપ જ દુર્લભ બધ છે; એ કિંયા ચલાવવા માટે કોઈ બાહ્ય શક્તિની જરૂર પડતી નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનું આપ વિષદન થવાને લીધે (અણુઓ દુર્લભને લીધે) તેમાંથી શક્તિ પણ હૂટે છે. આ વિરોધતા માત્ર રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોના નથી અણુઓની છે; બીજાં સામાન્ય વસ્તુના અણુઓ આ રીતે દુર્લભ નથી. આથી અણુ દુર્લભતાના કાર્ય ઉપર, ઉદાહરણ તરીકે આપના સર્વના માળામાં ખૂબ સંશોધન થયું. પરંતુ ગયાં મહાપ્રજ્ઞમાં તેને અસાધ્ય તત્ત્વ જ મળ્યો ને યુરેનિયમ-અણુ દુર્લભથી નીકળતી શક્તિને ઉપયોગ કરીને તેમાંથી અણુ ઊર્જા રચવામાં આવ્યો. આમ આવે તો અણુશક્તિનો ઉપયોગ સંદાર અર્થે જ થઈ શકે છે; પણ શાંતિના કાળમાં તેનો ઉપયોગ જન-હિતાર્થે સર્જનાત્મક કાર્યોમાં કેમ થાય એ વિશે સંશોધન ચાલુ છે.

રેડિયમ જેલવનાતું સાધન પણ યુરેનિયમના ખનીજ (પીયમ્બ્લેન્ડ) જ છે. તેમાંથી ત્રીસ લાખ લાખ યુરેનિયમના પ્રમાણમાં

માત્ર એક જ ભાગ રેડિયમ કાઢી શકાય છે. મેડમ ક્યુરીએ ચેમો-સ્થોવાઈકિયાની આણુના પીયમ્બ્લેન્ડ-ખનીજ વાપરીને રેડિયમની શોધ કરી હતી. પહેલાં તો આફ્રિકાના બિલિયમ કોંગોની ખાણો ઉનિયાને યુરેનિયમ પૂર્ણ પાડતા, પરંતુ ૧૯૩૦માં કોનેકામાં એટલું ઉરેલેક્ટ્રીક પ્રસિદ્ધ ખાણો શોધાયા પછી પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે.

વિજ્ઞાનના અવધાનમાં રેડિયમ ખૂબ અગત્યનું પુરવાર થયું છે. હવે દ્રવ્ય-રચનાને હજતા નવા સિદ્ધાંતો એથી અસ્થિતવમાં આવ્યા છે. અણુ અવિભાજ્ય અને અવિનાશી છે એ ભૂલી માન્યતા હવે નષ્ટ થઈ છે, અને અણુ-રચનામાં ઇલેક્ટ્રોન, પ્રોટોન, પોઝીટ્રોન એવા મૂળભૂત કણો ભાગ લે છે એ હવે સાબળું છે, એટલું જ નહિ પણ આ કણોની સંખ્યામાં ફેરફાર કરીને નવા તત્ત્વોના અણુઓ પેદા કરી શકાય છે એમ સાબિત થયું છે. આમ, ભૂતા જમાનાના ધોનિ-યાચરોનાં સ્વપ્નાં—પારામાંથી રીતનું બનાવવાનાં—સિદ્ધ થયાં છે. રેડિયમના ઉપયોગ વેદોષ્ય સારવારમાં કેન્સર અને બીજાં આમલીનાં દર્દો મારાડવા માટે ખૂબ યાચ છે એ તો જાણીતું છે. એમાંથી કન્કરિજો એવા જ કણો ધરાવતાં યાગા ફિરજો હૂટે છે તેમાં એ શુભ રહેલો છે. રેડિયમનો દબ ટકા જટીલા કાગ વેદમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે અને ૧૦ ટકા ચક્રવર્તિત રંગોની બનાવટમાં બધ છે.

પણ શુદ્ધ રેડિયમ કાઢવું એ કુદરત હોય છે. આથી કુનિયામાં આજે માત્ર સમાળશીર રેડિયમનો નશ્વો દરી | ચક્રવર્તિત રંગોમાં તો અતિ અલ્પ રેડિયમ આવે છે; માત્રો મોટા ભાગે તો ક્રિક સલ્ફાઈડ જ હોય છે. ધરિયાળના ચંદા, વહાણોનાં દોહાકંથો, કંપાસ, પીનબો-ની રિવચો, રેડિયો અને બીજાં એવાં અંધારામાં યજ્ઞલતાં સાધનોની બનાવટમાં આ રંગો વપરાય છે. શુદ્ધ રેડિયમનો યજ્ઞકાંદ નાશી રંગનો હોય છે અને તેમાં વરતુઓ પ્રકાશિત હોવાય છે.

રેડિયમની શોધ દરમિયાન મેડમ ક્યુરીને પીયમ્બ્લેન્ડમાંથી એક બીજું પણ નવું તત્ત્વ મળી આવ્યું હતું ને તે પણ રેડિયો-એક્ટિવ શુભ ધરાવતું હતું. શ્રીમતી ક્યુરીએ પોતાની માતૃભાષા શેવાડોના માનમાં તેનું નામ પોલોનિયમ પાડ્યું હતું. રેડિયમ કાઢી લીધા પછી જે લાગ પાછળ રહે છે તેમાંથી ૧૯૯૬માં એક્ટીનિયમ કાઢવા-માં આવ્યું હતું. એક્ટીનિયમ પણ રેડિયમ અને યુરેનિયમની માફક ૨૨૨૬ ર્ષપાંતર પામે છે અને ઉષ્ણ રેડિયો સીસું જેવા થાય છે. યુરેનિયમ અને રેડિયમ પણ ઉષ્ણ રેડિયો સીસામાં જ પરિવર્તન પામે છે. આ ર્ષપાંતર પૃથ્વીની વય નક્કી કરવા માટે ઉપયોગી થાય છે. આ ર્ષપાંતર યતાં કેટલાં વર્ષો લાગ્યાં હશે એ ઉપરથી પૃથ્વીના વયની ગણતરી ભૂતતરણાલ્પી કરે છે, અને બીજાં અત્યુભાવે પરથી રેડિયો ગણતરી સા:થે તે મળી આવે છે.

રસાયણના ક્ષતિકારકમાં રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોની શોધ એક મોટા સીમાચિત્ત રૂપ છે. એનાથી આગામી કાળમાં પ્રુકળ રુદ્ધિ થઈ છે અને નવાં ક્ષેત્રો વિકસ્યાં છે. એથી રસાયણના અવધારાને એક નવા જ એક મલ્લો છે, કેટલી જે ભૂતી પુરાણી માન્યતાઓ ભી ગઈ છે અને પ્રયોગસિદ્ધ પુરાવાઓ પ્રાપ્ત થયા છે.

પરસીસ વર્ષ પહેલાં

માંક ૨૦ શ્રાવણ ૧૯૮૧ (ઓગસ્ટ ૧૯૨૫)

શ્રી

વધુ માસનો એક 'વીરપક્ષી' એક કાટરાની ગયા વધી પંચપક્ષી આ વર્ષે વધુ બહેનોને અનુકૂળ સાગ્રી આ શ્રાવણ એકમાં આવેલો. પૂર્વ કાપરાના રવેન્ડાશીલ કુમારીના ચિત્રથી માંડી 'લાગની સંભાળ' સુધીનું એ વિવિધ ને કન્યામાનસને રોવાક સાહિત્ય એમાં હતું. તેમાં સત્તાવનની રવાતંત્ર્યલક્ષી 'બીરાં' ગના લક્ષીભાઈનું ગરિય મુખ્ય હતુ દર મહીને અભિનવ રચનાનું પૂઠુ આપવા માટે આને 'પ્રવાત' બેઠકી 'કુમાર'ની એ પ્રભુલિ આ ને એકથી બેઠકી શરૂ થયેલી. તેનો નમુનો આ લેખના ગણાના આલેખનમાં આપેલો છે; અને હવેથી એ ફરફાર ત્યાં સંતા જોશે.

'બુદેની' છત્રના મુજ સમય ક્ષણ આકારમાં ખીન્ની મંત્રણ કળા શી સરખ દું રશિયામણી રહે છે-એવા વાક્યથી ક પાઠ કરીને શ્રી દેશજી પરમારે પહેલા પાના પર બદેનોને બિરજાવતા 'આહવા બાવ' શાહેન્યા દહા. દસ પાનાં બરીને આપેલા રાખી લક્ષીભાઈના વિરત્વત ને વિખતવાર અરિયો પ્રસ્તુત બાગ એમાંથી કતારીએ:

'એમને નમ્મ સં. ૧૯૬૧ના કારતક ૧૬ મેરીસે (૧૯૭૫ની ૧૬મી નવેમ્બર) ખીન્ની બાહરાન પેશાના બાઈચિગાઠ આપવાના દીવાન મેરોપેન બલકંતરાને ત્યાં થયો હતો. ૧૯૮૧માં એમને સરકારે બાઈચિગાઠને બાઈ પરથી કશા કાપરાવેમાં મોકલો દીધા ત્યારથી રિગાઠ કાશીએ નજર રહ્યા હતા, અને મેરોપેનને પણ પેતાની સાથે લાંબા હતા. પુત્રી મનુભાઈ (કશીની ભાઈનું નાનપણનું નામ) ત્રણ ચારેક વરસની થઈ ત્યાં તેની માતા ભાગીરથીભાઈનું મૃત્યુ થયું, એટલે મનુભાઈને બાઈચિગાઠને એ હતક પ્રમે તાનાસાહેબ અને રાવ-સાહેબ સાથે રહેવાનું થયું એ કુમારે. આમે પોરેસવારી કરતી, રિસારે નહું, યુદ્ધકલા શીખતી, તલવારબાજી બેલતી વગેરે રાત્રીનું વરીના જેવું ન જીવન માળવાનું સદ્ગામ્ય અહીં મનુભાઈને આપ્યું.

૧૯૪૨માં મનુભાઈનાં સમ અંતીના ગદ્યાસભ અંધારશાન સાથે થયાં. ત્યારથી એ મનુભાઈ ગદી લક્ષીભાઈ કરવાવા લાખ્યાં. લક્ષી-ભાઈના આગા પછી રાત્ર્ય એટલું સમુદ્ય અને રુઝખી થયું કે લક્ષી-ભાઈને લોભો સંક્રાંત રાત્ર્ય લક્ષી ન માનવા લાખ્યા. ૧૯૫૧માં કશી-ભાઈએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. પણ આ મુજ બહુ ન લખાયું. પુત્ર-મજ આસંને થઈ મૃત્યુ પામ્યો. આ થા પછી એમણેસાગની તળિયત પળ લખ્યકી; ને એ લેવાના હુંદેકબેડના પોલિટિકલ એન્ટી હાન્ડનીમાં એમણે વાસુદેવરાન લેવાલક્ષના પુત્ર આનેદશરખે હતક લીધો. આ વંખતે હોડેલકાશીની હિંદુસ્તાનના વાઈસચેંચર હુંદે. એણે તો એની ન-નીતિ રાખી હતી કે હિંદોને કાંઈપણ રાત્ર્યકર્તા હકદાર વારસ વિના મરી નહ કે એ હિંદુ રાત્ર્ય ખાલસા કરી કિટારી મુલકમાં લેખતી ફેલું. હેલકાશીની આ હન્ડનીતિથી એનીને અંજા-ધરશને હતકલિધિ થઈ રહ્યા પછી વરત ને તે બાળતનો એક ખરીતો કિટારી સરકારને લખાની તૈયાર કરાવ્યો. તે પછી ૧૯૫૩ની ૨૧મી નવેમ્બરે અંજાધરશાન અવસાન પામ્યા.

અઢાર વરસની માંની કગરે આવી પડેડું આ રૈખબળનું કુન્ન.

હિંમતપૂર્વક ખમીલઈ લક્ષીભાઈએ મહારાજની કતારીયા પતાવી, અને સરકાર પર કામેદશરશને બાદી મળવા વિષે બીજી ખરીતો મોકલ્યો. પછુ હેલકાશીની દાનત ગોરી હતી, એટલે આંદોળવાળાં બદાનાં કાટી ગ્રાંસી રાત્ર્ય ખાલસા કરવાના હુકમ કાઢ્યો. ગગ ખાઈને બેસી રહેવા સિવાય હવે મહારાજીને બીજી કરો આદેશ નહોતો, એટલે એમણે પેતાનું જીવન હંધરખાકિમાં માળવા બાંડ્યું. એમ કરતાં આપરે, હિંદી સોના હંધરખાં લક્ષીભાઈને અગર કરનાર પેલી ૧૯૫૭-૫૮ના બળવાની સાત આવી પહેર્યો.

હત્તર હિંદુસ્તાનના રેક રાહેરમાં એ બળવાનો હુતાશ પ્રગટી કાઢ્યો. ગ્રાંસીના લકરને પણ એ બળવાની બળ લાખી. ન્દનની જયીની સાને વલકનના હવાલદાર શુકળાની સરકારી નીચે બળવા-ખેરોએ 'રહાર'ને ને કબજે લીધો. બંડખેરોએ વિજયના પેશમાં ફેટાક મોરામોના નન પણ લીધા. બાઈનાં ૪૫ મોરાં સીકુલે ને બાળમે કિલ્લામાં અરાધ બેઠાં. તેમના આગેવાન, મિ. મોડેને લક્ષી-ભાઈની મદદ માગી. હંધરખાકિમાં જીવન ગાળતી લક્ષીભાઈ પાસે તો હમિયાર-લક્ષર કાઢી હતા નહિ; છતાં તેણે જન્મું એટલું કરીને પેતાનાં ૧૦૦ માયુરો મોડીએ એ બંધે ન જીવાળોને રક્ષણ આપ્યું. પરંતુ ટમી હતે બંડખેરોનું મોડું રાજી તેમને મરી નહ્યું, અને નિરસર થઈ જવા દેવાની રાતે બહાર નીકળ્યાં એ સીને ગ્રાંસીની જીવના દારિગા બસિસઅગીએ દેખાઈ હતલ કરી.

ગ્રાંસીમાં આમસરકારની સત્તાનો નારા થવાના સમાચાર લક્ષી-ભાઈએ સામરના શુનિતરને પહેંચાડ્યા. તેણે બીજી કી એંચે અધિકારી મોકલવામાં હુંકિલ્લત આવે ત્યાં સુધી ગ્રાંસીનો કારભાર લક્ષીભાઈને સોંપ્યો. આ વેળા મહારાણીનું વય માત્ર ૨૩ ન વર્ષનું હતું, રેરેર અન્યવરથા અને ત્રાસ વર્તી રહ્યાં હતાં અને પાસે કોઈ કુશળ સલાહકાર કે વીરે પોહાં ન હતો. છતાં ધણી નિઢિયત ને કુશળ-તાથી લક્ષીભાઈએ અન્ય રીતે અવરથા કરવા માંડી લક્ષીભાઈને અળખા સગજ આ તકનો લાજ લેવાના ફરજથી સદાસિરસાને ગ્રાંસીના ગદ્યાસભનું પદ ધારણ કરી હકરો. ક્યો, પણ લક્ષીભાઈએ તરત ન એને હરાવ્યો. ત્યાંવળા મોરણ સંરથાનનો દીવાન નથેમાં ૨૦,૦૦૦ના લક્ષર સાથે ગ્રાંસી પર ચલ આબે. કિટારી સરકારે પેતાને ગ્રાંસીનો કારભાર સોંપ્યો હતો માટે નેનું વફાદારીથી રક્ષણ કરવાનો રાખીએ નિરધાર કર્યો, પેતાના નાનકડા લક્ષરને લેખનિત કહે અને પોતે પહાણનો લડાયક વેશ ધારણ કરી મુખ્ય શુર-જીવર કિટારીના શુનિતર નેક વારંદોરે પોલી લડાઈમાં હિંમતપૂર્વક સામ લીધો. પરિણામે નથેમાં હાર્યો અને જીવ લઈને પાડા.

નથેખાને હાખી, લક્ષીભાઈએ રાત્ર્યમાં પુરેનો બેરોખત કર્યો અને આ બાળતના સમાચાર હુંકિલ્લત પર લખી નીકળ્યા. પણ નથેખાને રેરતામાં એ ખરીતો લઈ જવાનો મારી નેખાવ્યો. મહારા-જીએ દસ અહિના સુધી ત્યાં એંચેલેની પતી અમલ ચલાવેલો. એ સમયે બીજે કેકાણે બળવાનો અંધ સગજો હતો તે વેળા લક્ષી-

બાળને મતાપે ઝાંસી પર મુનિવન જેક ફરેલો હતો. પણ અંગેજ સરકારને આ કાઢી લઈને ખરા સમાચાર પહોંચવા પાયા નહિ. કુચ્છ બળવાખોરોએ ઝાંસીમાં ફરેલી લશ્કરમાં રાખીને હાથ દેને એવી અંકવાળી એકના કાન અંગેરવામાં આવ્યા. આથી સરહુ રોજની સરકારની પાસે એક મીડી જે સેન્ય ઝાંસી સર હવરા મેકકાઈનું હરેમીબાઈ પાસે આ વખતે માત્ર ૧૧,૦૦૦નું લશ્કર હતું.

૧૮૫૮ના ગાંધીની રંગમીની સવારે અંગેજ સેન્ય ઝાંસી આવી, પહોંચ્યું. રાત્રી રોજે હરમીબાઈને કહેલું વેપકલું કે દિલ્હી ખાલી કરી રોંગી હો મે તમે નિરાશ થઈ આખરી આગળ દાખર માગ્યા. આતું અપમાન કરનાર કહેલું સાંભળી હરમીબાઈનું સ્વાભિમાન ધરાયું. પોતે માલિકા ખરીતાઓના કોથળે કરી કત્તર આપ્યા નહિ અને પોતે તેમનું સાન્ય ગમણી રાખી આટલી સેવા કરી તેનો બદલો આ અપમાન ! હરમીબાઈનું મોટી બચ્ચી બેઠું, અને કત્તરમાં કહેવડાની દીધુ કે હું લડવા તૈયાર છું.

કમી તારીખ સુધી બંધકર ચુક્યા વાળું, હુમલે આવામાં જ ઝાંસીના લોકોએ સળગી ઠાકો. દારૂઓ ખરી લતાં હરમીબાઈએ એક પછી એક અલંકારો તેઓમાં ઝાંસીઝાંસીને ઠાકવા માડ્યા. તાત્કાલે ૨૦,૦૦૦નું સેન્ય લઈ મદદ આવી લાગ્યા પણ દારૂજની કુશળતાએ એને કાવવા ન દીધો. એવામાં હુમલે એક વિશ્વાસપાત્રી કુશળી અને અંગેજને ઝાંસીના કાંટોના વેરણ કરવાને તાબે મથી. હરમીબાઈ દાખવા નાની સરવાર લઇ પોતાના મુનિવ આરમોના લશ્કર સાથે તૂટી પડ્યાં. પણ છપટ દિલ્લાનું કોઈ પણ રીતે રમણ થઈ શકે એમ નથી એવી ખાતરી થવાથી, પોતે પુત્ર દારૂજદારવાને પીઠ પર બાળી, અંગેજ લશ્કરને થાપ આપી, ઝાંસીને છોડી સલામ કરી. અને આજે ચોવીસ લાકડાના ખતખાળીના બેપસા પછી ૧૦૨ માઈલ દાખી ધમકાતે તે લાલ્લી પહોંચ્યાં.

અહીં ૧૮૫૮ના બળવાની એ પ્રશ્ન વિખ્યાત ગણિતી એકી થઈ હરમીબાઈ, તાત્કાલે પોતે અને રાવસાહેબ પેથા. આ બજાર દુર રાંછને મળ્યાં તેણે કાઢવી પર ચડાઈ કરી હરમીબાઈને રીતી ભળીને પેથાએ લાકડાના વ્યૂહમાં તેમની ફરી સલામ ન લીધી. હરમીબાઈએ તેમને સમાનતા કે વિલક્ષણ છુદ્ધ અને દારૂ પડકારની લગ દીધા વિના આ અંગેજને હરાવવા સહેલા નથી. પણ એમનું સાંભળે કોણ ? અંગેજને સમજ દલકી થઈ. હરમીબાઈએ પોતાની નાનીશી કુશળી લઈને અંગેજને પર બેવા તેા તેઓની ખસારી કરી કે અંગેજ સિપાઈ-બોના છપા ફટી ગયા. પણ એકલામાં રો રોજની પાંચલ વણટોના આની લાગી અને રાવસાહેબ પેથા મેકાન ઠોડી નાસવા માંડ્યાં ! આમ વચગી એકે કાઢવી પણ અંગેજને દાવ પડ્યું.

દારૂજની દારૂથી તાત્કાલે પોતે અને રાવસાહેબ નિરાશ થઈને બેઠા, પણ હરમીબાઈએ માગે બતાવ્યા કે 'અત્યારે અંગેજોના કેળવાઓ સેન્ય સ ને આપણા સિપાઈ લશ્કરનું કોઈ આલવાનું નથી. મદદ આપણે સાત કોઈ પણ દિલ્હી હાથ કરશે નેહમો. ઝાંસી અને કાંઠોના દિલ્લા દને પાયા મેળવી રાકવાની કમી થઈ, માત્ર એક રસ્તો છે. નવાંછરાવ સિંધિયા એ આપણને મળી નવ, અને ગ્વાલિયરને દિલ્હી હાથ આને તેા ન આપણે ફૂલીએ.' હરમીબાઈની આ વિશ્વસ્ય સલાહથી સો કરસાદમાં આવી ગયા.

આ વખતે પણ હરમીબાઈને સેનાપતિ ન નીમવું છુદ્ધ રાવસાહેબ પેથા પોતે સેનાપતિ બની ગયાં ! ગાદ માંડવા આવતા આ લશ્કરને સિંધિયાએ ક્ષમા ન આપે થઈ, અને પોતાના લશ્કરને મુકુ-આરંભને કુકમ આપ્યો. સિંધિયાના લશ્કર તરફથી તેપો ફરી

અંગેજ રાવસાહેબને વીમ થયું કે આ તેા આરસેકારી તેપો ફટ છે ! પણ આપે એ વધુ મેલામુમાં ફરી ત્યારે આવી થઈ કે આ તેા લડાઈની તેપો ! બસ, થઈ રહ્યું. પેથાના લશ્કરમાં મુલકાઈ દેવાયો, પરંતુ આ વખતે પણ પેથાઈ લશ્કરમાં ગામમાં પડતાં એક લશ્કરના બાઈ પોતાના કંઠ પર સવાર લઈ આગળ બાળ્યાં, અને વચ્ચી માંડક સિંધિયા પર તૂટી પડ્યાં. કમ સમયે વીળ્લીની ઘડો નેતી તેમની તલવારના સંદાર આગળ સિંધિયાના વીરો મળાઈ ગયા અને ગુદ નવાંછરાવ સિંધિયા ઇવ મહ આમે નાસી ગયા.

આ વિજયના મહામા મરત બની રાવસાહેબ પેથા અને તાત્કાલે પોતે ખાણું પીણું અને નાચરંખમાં મુકતાના બની ગયા ! આ ગેજ હરમીબાઈ મુનિવે થવાં ને તેમણે પેથાને કહેવાડ્યું કે આ વખતે બેાગવિસામનો નથી. પણ જોમાંથી એકે પેથાનું નહિ પેથા બ્રાહ્મણે. એને દાનશેના આપવામાં મરામુક લતા અને તાત્કાલે પોતે પણ વિજયના અર્ચમાં ભરિયામાં દિલ્લનું સાન્ય કેમ દાખ કર્યું અને ચલાવ્યું તેનાં સ્વપ્નામાં થઈતો હતો !

મેતલેતોમાં સરહુ રાંછ આલિયાર પર થઈ આગેશ. દરે પેથા અમરાઈ અંગેશ સેન્યને દિગત આપવાની કમ્યા દાખા પોતે પણ કલાવને કલાવને મુકીને બેરોબરત કરી સલાહ લેવા હરમીબાઈ પાસે આવ્યા. હરમીબાઈએ કહ્યું, 'દરે ભયારે અંગેજે ધારી પર આપીને બેમા રહ્યા ત્યારે નવાંછરાવ ભગી, હું માસથી બને તેરડું પડ્યાં તૈયાર છું.' તાત્કાલે પોતેના પગમાં બેર આંખું.

'બનની ૧૮મી બેચિરોગીએ ત્યારે લડાઈ શરૂ કરી. મદારાજીને તેાખને મારે રાત્ર કરાવ્યા અને પોતે પોતાના પડે અને માસથી સવારોને લઈ દુરમને પર તૂટી પડ્યાં. તુલુક મુક મર્યું, એવામાં સમાચાર આવ્યા કે પેથા દારૂજીને નાસી ગયા. આ બજાર સાંભળે હરમીબાઈનું પાયલજ પણ નાસવા માડ્યું. હરમીબાઈને પડેજ પોતે ગાત્ર અપમાનમાં સવારો રહ્યા, તેમને અંગેજ સેના કોમેકરથી થઈ લઈ તેમના પર તૂટી પડી. મેકાનમાંથી સંકોર બંધારે ચારે તરફથી મેકાન-એના વરસાદ વરસાવની ચોપરથી બીસ લેવી આવતી હતી. આવા વિદ્યુત્ક્રમાંથી રજૂકીરાકની મુક્તિ હરમીબાઈ પોતાની બે દારૂજીના, દત્તક પુત્ર અને એક રવામીમજ સરદારને લઈ મુકરિત બદાર તાપી રસ્તે પડ્યાં. બિરોદિયરિગતે તેમની પાછળ અંગેજ લશ્કરથી દાખા. તેમણે મેકાન-એના અંધારામાં માર્યા થતાં. એક મેકાન મદારાજીની પીઠમાં મારી એકલામાં અંગેજ સવારો કોમેકર થઈ ગયા. તા ન મુક મર્યું. પોતાને મેકાન મારનારને પડેજ ન આપે હરમીબાઈને પડે પડે. ત્યાં પાછળથી પોતાની દારૂજી મુકાની થીસ સાંભળી. તરફ ન લગીને છપે પોટો ફેલી દારૂજીને નેન લેનારને પગ પર કપો, અને વળી પડેજ પેથા મારવા માંડ્યાં. પણ દુભયે રસ્તામાં એક નાણું આવ્યું. હરમીબાઈને પોટો ત્યાં થઈ બેઠો. આ બંદો એમણે સિંધિયાના તમેકાગાથી લીધો હતો. એ પોટોએ આજે ફરો દીધો. અંગેજ સવારો આવી પહોંચ્યા. એક ને પાછળથી મર કપો. હરમીબાઈના માથાને ભમણે બાગ દિલ્હિ થઈ ગયા અને આંજ બહાર નીકળી પડી ! પણ છતાં, એમણે પડતાં પડતાં અવળે હાથે લલવારો થા કરી પોતા પર થા કરનારને પૂરી કર્યાં.

વિશ્વા મુસરદાર શમશ્વરદાસ થાપત્ર હરમીબાઈને પાસેની બંદો દાસ બાળના એકે ખાપી સેનાપતિની અંધારીમાં લઈ ગયા. ૧ બે તરફ મુક લઈ લઈ. સેનાપતિએ હરમીબાઈનાં મુખમાં અંધારાવ રેડ્યું અને મારતની રવતમતા સમી એ રેવી, એ ૧૮૫૮ના બ્લડની ૧૮મી તારીખે (સંવત ૧૮૧૪ના લેકસુર પને દિવસે) માર્ય પામી.

Our Friends Abroad

[જગતસંપર્ક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

આ પત્ર મેળવનાર: મિરઠારીલાલ આંક ૭૩૧/૩, સાહર બન્દર, અમદાવાદ-૨.

મિત્ર મિત્ર

જે મોસ પહેલાં મને તમારા પત્ર મળેલાં. હું ખુબ જ આગ્રહથી હોવાથી વહેલાં જવાબ ન આપી શક્યાં તે માટે તમારી ક્ષમા માગું છું. મેં સરકારી નોકરી છોડી દીધી છે, અને ફરીથી વ્યાપારિ-વ્યવસાયી જીતીવાડી કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા આવું છું.

આ સાથે 'સુખ નેધરલેન્ડ' નાગરા અમારા એક અકલાંકિકમાં આવેલું ચિત્ર (જુઓ નીચે) કાપી મોકલું છું. એનું રૂબ થયાં છે 'In Gandhi's Green'—ગાંધીજીએ પચાસે; અને નીચે મળેલાં

છે 'સાથર' 'મુક્ત નેધરલેન્ડ' અમારાં એક સાપ્તાહિકોમાંનું એક છે ૧૯૪૦ના આગસ્ટમાં જર્મનીએ અમારા દેશનાં દબાવી દીધાં ત્યારે તે રથપાવેનું અને અમે ફરી મુક્ત થયા ત્યાં સુધી તે 'જ્યુલ-પત્ર' તરીકે નીકળેલું તેનું વજન સમાજવાદી છે, પણ 'ડચ મન્દર પક્ષ'થી તે સ્વતંત્ર છે.

૧૯૩૬માં જ્યારે મુક્ત ફાંટી નીકળેલું ત્યારે અમે ભાગ્યે જ ના-નેતા હતા કે ૧૯૧૪-૧૮ના બીમધ્ય જગતયુદ્ધ પછી માણસનવ ફરી નહીં મુક્ત બેઠાં. પરંતુ આજે, જર્મની અને જાપાનની શરણા-ગતીનાં પાંચ જ વર્ષ પછી, ફરી સરકારો રૂબ કરવા માંડ્યાં છે ને આમ જ ફેલાવા લાગ્યા છે. જેકે કોરિયાનો અગરો ગયા મહામુક્તની સરખામણીમાં અત્યંત નધી; પણ સવિધ્યમાં શાં પરિણામ આવશે તે કોઈ કહી શકે તેમ નથી.

સામ્યવાદ વિષેના મારા અભિપ્રાય મેં તમને કહ્યો છે. એકિ-યામાં સામ્યવાદીઓને વિજય મેળવતા અટકાવવાનાં 'યુનો'ના કારણે છે. આટલું હું હું પણ બીજા બાબતુ એકિયામાં અમેરિકન નીતિ નિષેધ નીવડી છે એની આપણે ના નક્ક પાડી શકીએ. ફક્ષિલ કોરિયાની સરકાર અને પ્રત્યાક્ષની સરકાર સામાજિક ન્યાય ન રચાવી શકી, અને ફરી આપણે ઇતિહાસમાં જોઈએ છીએ કે જ્યાં બીજા પક્ષિતિ નિષેધ ન્યાય છે ત્યાં સામ્યવાદીઓ ફાંટી ન્યાય છે. એ જ રીતે હું માનું છું કે સામ્યવાદી ધોળને 'યુનો'ની બહાર રાખ-

વામાં બહુ થાય છે. અંગ્રેજ કાંઈ શેક્ષની સરકાર નાકાતક નીવડી. માંગે તમે ટુંગની સરકારને સ્વીકારો જે પાશ્વરિકતાનો સ્વીકાર છે. એથી ચિંતનની નીતિ જોઈ હું સંગત પાઈ છું અને બંને પક્ષ વચ્ચે સમાધાન કરાવવાના મેહરના પ્રયત્નની પ્રશંસા કરું છું. સામ્યવાદી ધોળને 'યુનો'માં દાખલ કરાવવાનો દાવા ન્યાયયુક્ત છે ધોળ એકિયામાં મહા બહવાન સાચા છે, ને એનો ઇન્કાર કરવો તે વાસ્તવિકતાને ભેગાની ખામી છે.

હવેને વખતે હું તમને વધારે લાંબા પત્ર લખીશ. આવી ધણે હું કાન્સ લઈ છું અને ત્યાંથી ૨૦મી ઓગસ્ટે પાછો આવવા આવું છું; એટલે એ તારીખ પછી હું ફરી લખીશ એ વખતે હું, તમારા દેશની સાવિધ્યવરદા વિશેના તમારા ઉદ્ધા પત્રમાંના સ્પષ્ટ વિષયનો જવાબ લખીશ.

તો હું હવે કાન્સ જવા લેવું છું—આ રીતે. (જુઓ નીચેનું કાગળ બાબતુનું ચિત્ર: અમે શેક્ષો ને કાપમાં છતી હવેને પરચેસો પાડતાં.) તમારા દેશમાં તો મુસાફરી કદાચ થળી સરજા હશે,—આ રીતે. (જુઓ જમણી તરફનું ચિત્ર: કાપી કપર ચૂતાસુતો.) પણ આ માણી અમે

તો અહીં માત્ર પ્રાણીસમૃદ્ધિદાનમાં જ જિવા પામીએ છીએ.

હૃદયથી તમારો લુહ (Lohia)

મે ફિરિયાદ-પત્રો અને મે રચનાત્મક સૂચનાનાં

'કુમાર'નો વધેથી શાકડું છું. કહીક મારા સાંજને મળેના આવતા નાગવાળી બ્યક્તિઓને પત્રમિત્ર બતાવવાની ઈચ્છા રાખું છું. ત્હનું 'પત્રનાં બેઠાં' એક સરનામું જોઈ... અને પત્ર લખશે... અને પરિ-ક્ષામાં આવું તમને જ વિવસમાં. પત્ર મેડકા સાવાય જ refused થયેને પરત આવશે.

ત્યારે એટલો જ પ્રશ્ન થાય છે કે જે આવેલા પત્રો સાંમે નવર સરખી થ નાખવાની સાવના ભરતી નથી, તે પત્રમિત્ર થવા નામ શું કામ આપણે હણે? પોતાનું નામ 'નહેરાવ'ના મુક્ત મારે તે નહિ હોય? ...તે મને તે હો. પણ આવાં નામ માસિકમાં છાપતાં આટલાં જોઈએ જ. કારણ આ અને આવા બનાવો પત્રમિત્ર થવાની અને બનવાની ત્રાવનાનાં જરૂરબૂળમાં જ જા કરવા હાય છે. મારા કથનની સામિતિમાં પરત આવેલો પત્ર—એવો આવશે નેવો. ...આપને બીકે છું. આપને શોરવ કાગેતો પત્ર જોડીને વાચી શકો છો. (ઈન્ડીયન પ્રેસ એકિયકર: આવુંક થયેને) —મધુ દેસાઈ

(ઓગસ્ટ ૧૯૪૦) ૨૦૮

આ ન્યમિત્તે લખેલા પત્રોને ઉગર ન સજવા આગળ બાઈ પ્રત્યંત વાળાને પણ ફિરિયાદ-પત્ર આપને દુઝાણું ન મળેલા છે. હવે એવી ન ફિરિયાદ કરતો એક વધુ આકાશ પત્ર વાંચો:

'મને લાગે છે કે આપણા યુવકો 'કુમાર'નું અપમાન કરી રહ્યા છે. મારા એક અમેરિકન મિત્ર મળ્યાને છે કે 'આપે (મેં) મેહલેલાં ૪૦થી ૫૦ સરનામાંઓમાંથી મેં યુવા ને પ્રગટાણમાં મારા ૧૧ સાથન-મિત્રોને વહેંચ્યાં, પરંતુ તે સરનામાંઓથી ફક્ત બે ને દિંદી માઈએ-એ જવાળ આપ્યાં: એક રાન્દેટથી અને બીજો મુંબઈથી; ને તેમણે મને સત્કાર લ્યો છે કે શું દિંદીએ આતું ને કર્યા કરે છે? અગર તો તેઓ અગાડી સાથે મેરો બાંધવા નાપુશ હોય તો આપને પોતાની નાપુશીને જાણે તો જણાવે, નેથી આપે ફરી બીન દિંદીએ સાથે પત્રગતિત્ત કરતા રહી શકીએ. કારણકે અમને 'ના'ની જવાબ ખજે તો 'હા'નો પણ કોઈ જવાબ જવાબ મળશે ન.'

ઉપર જણાવેલાં સરનામાં તો મેં 'કુમાર'માંથી ન મેળવ્યાં હતાં, અને તે ઓરિજિનલ કપલેસીએ ન મેં ત્યાં મોકલો હતી. પધારામાં તેઓ જણાવતા હતા કે બધા પત્રો Air-Mails થી ન જવા-વામાં આપના હતા. આપને જ્ઞર લાગશે કે આપણાં દિંદી માઈ-બહેનો આ ખરાબ કરી રહ્યાં છે. તેઓ ફક્ત 'કુમાર'નું નહિ, પરંતુ દિંદી પ્રાન્તું પણ અપમાન કરી રહ્યા છે.

મારે તેઓને જવાબમાં શું જણાવવું તે પણ મારી પાસે સવાલ હોયે મુશ્કે છે, અને ૧૦ દિવસથી આવેલા પત્રને આજ સુધી પણ હું જવાબ આપવાને સક્રિયતાનથી રાખ્યો નથી આપાં બાઈ બહેનો માટે આપે તાત્કાલિક ઉપાયો લેવા જોઈએ.

આપ કોને કોઈ ઉપાય શોધી નાખો અને પછી ન આપણું દિંદી માઈ-બહેનોના સરનામાં આપના માસિકમાં છાપે.

(૨૫૫૭ દેવસાને પાંડો, અમદાવાદ) -કમુદમંત સાહ'

● ● કપાલ શો શોધીએ? દિંદી પત્રગિતોનાં નામ સહતર ન હાંપવા બાબતની અગાડી બહેનોના પછી તેમ દિંદી કરવા સગા-લવતા પણ અનેક પત્રો અમારા ઉપર આવ્યા કે એમ 'સાડને વાંકે પખાલીને ડાગ' દેવાથી તો બીન પ્રાગાલુક ને ખરા હત્યુસ પત્ર-ગિતોને અન્યાય થશે. તો કે સરનામાં છાપવાની મામળી કરતા પત્રોની અગારાથી બની રાહતી ચકાસણી કરી બાદ ચૂંટીને નામ ને અર્થ લખીએ છીએ; છતાં આમ બને છે. બન્ધકાર વિવેકની આ આમી, આ દેશમાં સર્વે જ્યાંથી રહેલા નીતિરેશિયનું ને એક પત્રું છે. આપણા પ્રાન્તીય આરિયનો એ એક ડાપ મળ્યુ, અને એથી આપણા દેશની આવડ આપણે ખરાબ કરી રહ્યા છીએ એટલું આનંદ આપવાની વિનિત કરીને ફરીથી સૌ પત્રગિતોને અમે અપીલ કરીએ છીએ કે પત્રવ્યવહાર કરવાની-પોતાની અનિચ્છા હોય તો તેમ ૨૫૫૭ ફર્સતના ઉપરનો નિખાવસ પત્ર લખવાનો વિચેકે તો સીએ કરવો ને જોઈએ.

હવે બે રચનાત્મક સુચન કરતા પત્રો વાંચો:

હિંદમાં વસતા પહેરેશીઓની પત્રગિતતા વિષે
હું ઘણું વર્ષો પાપું 'કુમાર'નું સચન રહું છું... પત્રગિત વિમાન-માં હું ખાસ રસ લઉં છું. તેમાંથી એક વસ્તુ પ્રત્યે તમારા મારફત પત્રગિતોનું જ્વાલ અંચવા જેવું લાગે છે.

આજ સુધી પત્રગિત વિમાનમાં માઈ દિવસ પણ હિંદમાંના એકે, બીજા, રેન્ચ, સાઈનીઝ, ગર્મીઝ, બપોર્મીઝ, પોર્ટુગીઝ વગેરે પહેરેશના યુવકોનાં સરનામાં જવામાં આવેલ નથી. શું હિંદમાં તેઓનાં સરનામાં નખાય છે? કે તે યુવકો દિંદી પત્રગિતો સાથે

તેમના દેશમાં ન પત્રવ્યવહાર કરવા અનિચ્છા દર્શાવે છે?

પરેરેશના યુવકો સાથે પત્રવ્યવહાર કરવાથી જ્વાલ યોગ્ય મા-દિની મળી શકે છે એ સાચું, પણ મારા મનના મુજબ એઓ આપણા દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા છે તેના યુવકો સાથે વલે પત્રવ્યવહાર અને વિષાદ-ચિન્તિત્ત કરવામાં આને તો આપણે તેમના વિષે અને તેઓ આપણા વિષે પધારે જ્વાળી રાકે. અંચત પત્રિચયની નાની સંમતિતતા પણ રહે. આવો કેાઈ પ્રયત્ન આજ સુધી આપણા તરફથી થયો હોય એવું મારા મનામાં નથી. આવી જ્વાલ પત્રગિતોનાં સરનામાં આપણે પાસે કે કોઈ બાઈએ પાસે હોય તે અને મેહલ-વાની મેહલજી કરી તો હું આભારી થઈશ.

(એ. એ. ચાંબાળી, પા. બાઈશી, ઈ. ઈ. શીલાગી) -મિત્રે-દુ.કાશ'

બાઈ ત્રિધારીજાલ દ્વારે પોતા ઉપર આવેલા આ નંબેના પત્ર મોકલે છે:

કુમારમાં આપતો 'Our Friends Abroad' વિદ્યાન મને પછે ને અર્થ છે, અને કોની મદદને લઇને ને મારે આજે લખવ પહેરેશી વીસ ગિતો લેવા છીએ.

આ વિદ્યાન માટે હું એક સુચન કરવા માનું છું. 'કુમાર'ની જેમ બીન દેશમાં પણ માસિક નીકળતું હશે. 'કુમાર' તેવા માસિકોના સહકાર સાથે અને 'Our Friends Abroad'માં છપતા દિંદીગિતોનાં નામોનું પાનું જુદાજુદા દેશોનાં સામયિકો તથા માસિકોમાં છપાવે તો દિંદી પત્રગિતોને, હું માનું છું કે, યોગ્ય ન લાગે શરો; કારણકે 'કુમાર' ફક્ત યુવત્રાની પોંચાણે બેઠુંઆ ન ખરીદતા હોય છે.

● ● આને એક અર્થ પ્રયત્ન અગાક અમે કરીશ; ફરી પણ ફરીશું. રજમાન ને પત્રગિતો પોતાના પરેરેશનાં મિત્રો દ્વારા મેરો પરેરેશનાં સામયિકોને અગાડી દેવા પડેલાંથી અમને તેમના સંપર્કમાં ખૂબી રાકે તેમ હોય તેમને તેમ જવાની અગાડી વિનંતી છે.

દિંદી પત્રગિતો

(333) Rameshchandra Chusilal Parikh, Three Poles, Umreth (Kaira)—15, Stamps, Coins, Drawing and Painting, Games; (334) Ramak B. Shah, Manek Bhuvar, Bunder Road, Kutch—Landry—23, Stamps; (335) Harilal Keshavlal Jadar, C/o Chander & Co., Khodi Ambli, Ahmedabad—21, Literature, Philosophy; (336) Joshi Lakshminshankar Jayashanker, Soni Falia, Bhuj-Kutch—17, Politics, Science, Geometry, Birds, Astrology; (337) Rajam A. Sheth, C/o G. D. Sheth, Kansara Pole, Visnagar—16, Drawing, Music, Literature; (338) Pravin R. Dalal, 1597 Ratan Khadaki, Dhannasulhar's Street, Ahmedabad—17, Stamp, Coins, Photography (339) Suresh C. Parikh, C/o G. D. Sheth, Kansara Pole, Visnagar—16, Music, Photography, Stamps; (340) Miss Krishna A. Sheth, C/o G. D. Sheth, Kansara Pole, Visnagar—17, Photography, Music, Cinema; (341) Chinubhai A. Shah, 3503, Darwaja's Khanchi, Shahpur, Ahmedabad—20, Stamps, Gandhism, Music, Philosophy; (342) Bhalil Khatri, C/o Ramjibhai Narsidas, Khatriwad, Amreli (Saurashtra)—17, Cris, Stamps, Cricket;

(૩૩૩)

મેતઃ કાઃ ગમે આપના પારો રાખવાથી આપને કંઈક નહિ લાગે. સમય આવશે ત્યારે મારે પરિચય મળી જશે. આપ-મને 'હવિતા' મ્હોને સુગોપન કરો.

વિશ્વામિત્ર : તું મુહિત કેમ થઈ ગઈ હતી, કવિતે ? મેનકા : ગુલાબના એક ફૂલ સાથે રંગી રહી હતી, ત્યાં મને એક અંધકર સપ્તેન્દ્રિયાથી અને એક શપથથી ઘેરી પછી આંખ ખુલી ત્યારે... વિશ્વામિત્ર : મરમાના લાગી ? મેનકા : આને શરમ કહો છો ? મારી મેળે આપને મળે પછી રહી છું વિશ્વામિત્ર : કેવી વાત કરે છે, કવિતે ! બધે થવાનું હોય તે થાય.

દરૂચ પાંચમું

[વર્ણનકાર : મહર્ષિ વસિષ્ઠના સિંચ અને અધ્યાપતિ મહારાજ ત્રિશંકુને રાત્રીનું ચક્ષ કરવાની ઇચ્છા થવાથી, જે વસિષ્ઠ કુલ-ગુરુ હોવાથી, તેમને ચક્ષમાં આચાર્યપદ સ્વીકારવાની વિનંતી કરવા તે મહર્ષિના આશ્વર્યમાં આવે છે.]

ત્રિશંકુ : શુક્રદેવ, રાત્રીનું ચક્ષ કરી શકું એવી મને આજ્ઞા આપો, એ માટે હું આપની પાસે આવ્યો હતો. વસિષ્ઠ : કેમ ? આ ચક્ષ કરવાનું એકદમ કેમ સૂચી આવ્યું ? ત્રિશંકુ : શુભ કાર્ય માટે ન્યારે દૃષ્ટિ થાય ત્યારે તે પૂર્વે કરવામાં વિધેય ન થવો ભોળ્યો, એ તે આપનું શિશ્ય છે.

વસિષ્ઠ : આટલા વિવશમાં તમે બીજાં કયાં શુભ કાર્ય કર્યા ? ત્રિશંકુ : તમે ચક્ષ કરવાના અધિકારી નથી. ત્રિશંકુ : શું હું સૂર્યવંશમાં જન્મ્યો નથી મારે ? શું મારા જાદુ-કોશમાં જળ નથી ? અને શું આપ મારા શુક્ર નથી ? જલથી વસિષ્ઠનો સિંચ નથી મારા કરવાનો અધિકારી નથી, તો બીજો કોણ છે ? વસિષ્ઠ : તમે શેષેલા છે, રાત્રનું, મારા સૂર્યવંશી અને વસિષ્ઠના સિંચ જનવાળી કોઈ માણસ ચક્ષ કરવા માટેનો અધિકારી નથી મારા જન્મનો. ચક્ષ કર્યા બીજા શુભે પછી હોવા ભોળ્યો.

ત્રિશંકુ : એટલે ? વસિષ્ઠ : જોની જુદી પર લોકમને પડશે હશે તે ઠહિત શું ને અનુચિત શું કોઈ કેમ સગાઈ શકશે ? મોહો, કેટલા વાયકોને તમારે ત્યાંથી ત્રિશા મળે છે ? તમારા કેટલા દુષ્ટ કર્મચારીઓને દંડ દીધો ? તમે પ્રભવનાં કષ્ટોનો વિચાર કરવાની દેશી વાર જરૂરત એવું છે ? અધ્યાત્મની સન્માનિત વ્યક્તિઓએ અનેકવાર મારી પાસે આ મેળે તમારી જન્યહીનતા કપરે આંશુ પાડ્યાં છે.

ત્રિશંકુ : મને દાનું કે યજ્ઞના સંસ્કૃષ્ઠી આપ પ્રસન્ન થશો. વસિષ્ઠ : ખૂબ પવિત્ર છે તે તમારો સંસ્કૃષ્ઠ ? ક્યાં ક્યાં રાત્રીના કાલ પદે તમારી શનિ-દંઢિ થઈ ગઈ છે ? અર્થે પાલકેશ ! રાત્રીનું ચક્ષ બીજાને લેશીને પાતાનું પર બરવા માટે નથી મતો. ત્રિશંકુ : શું મારા પૂર્વજોનાં કિમ્બર્ચ નહોતા કહો ? વસિષ્ઠ : અવશ્ય થઈ જશે. પરંતુ તે દંડે રાત્રીએના રવચંદ્રે કોઈવા માટે, નિર્બીજોની રક્ષા કરવા માટે ; બીજાને લેવા માટે નહિ. પરાગ્રિત રાત્રીએ પાસેથી તે નામને કદ દેલા દત્તા ; અને તે પછી એટલા જ માટે કે પોતાની કપર પછી કોઈ છે એમ તેઓ ન બુદ્ધિ નિરંકુશ : મારી પાનુ એવી ન દેશો. હ, શુક્રદેવની સીમહ-પ્રદેશના કેટલાક રાત્રીએ વિદ્રોહ કરી રહ્યા છે.

વસિષ્ઠ : પણ તે શા માટે તેની ખબર છે ? તેમને એટલા માટે જ વિદ્રોહ કરે છે કે તેમના કપર કોઈ આદર્શ રાત્રીનું રાક્ષસ નથી.

અર્જુનની અધ્યાત્મવિદ્યાને મને મોહો રાત્રીની નવરાત્રી જ ન મળે ત્યારે તેના સન્મયમાં કપરદ્રવ્ય ન થાય તે જ આશયે હોય. ભલે ત્રિશંકુ-રાત્રી, પહેલાં તમારું આચાર્ય મુદ્ધારિ ; એ પછી યજ્ઞના વિચાર કરશે, ત્રિશંકુ : શુક્રદેવ.....

વસિષ્ઠ : જાણું નિર્મલકંઠે રાત્રીનું ! હું કશું જ નહિ સાંભળું. જો વાત વધારે કહી દઉં કે તમે મને તમારા આચાર્યમાં શીધતા પૂર્વકે પરિવર્તન નહિ કરો તો પ્રભ પોતાના માટે કોઈ અન્ય પાંચમું રોપી લેશે ; અને એવી દશામાં વસિષ્ઠ ન્યાયનો પક્ષ લેશે.

ત્રિશંકુ : આપ મારે ત્યાગ કરો છો ? વસિષ્ઠ : જ્યાં સુધી પરિવર્તનની આશા છે ત્યાં સુધી. દંડની વિદિત્તા અસંભવિત લાગે ત્યારે માંસ કાપી નાખવું ભોળ્યો. હવેનું વધારે નથી સહન કરી શકશો. શિષ્યના પાપનાં પૂજી શુક્રને પછી એમવર્તન પડે છે. ભલે, મારી દૃષ્ટિમાં તમે ન્યારે યજ્ઞના અધિકારી નજારો ત્યારે હું મારી મેળે આવીને કહીશ.

ત્રિશંકુ : જોની આજ્ઞા. (જવાબે પદપ્રવન) વસિષ્ઠ : સારંગદેવ ! સારંગદેવ ! (રાંડવાનો ધ્વનિ આવે છે.) સારંગદેવ : આજ્ઞા, શુક્રદેવ !

વસિષ્ઠ : વિરભેના રાત્રીનાર વિદ્યાધ્યયન માટે આજે શુક્રકૃતમાં આપનાર છે, તમે વેદ-વિમાનના આચાર્ય મુખેકમુખે કદો કે સંદેશ સમયે વેદપાઠીઓને કપરિયત રહેવા કહે.

સારંગદેવ : જોની આજ્ઞા. (જવાબે પદપ્રવન) વિશ્વામિત્ર : (દરથી અવાજ) શુક્રના વચન કપર અધિવાસ કરે છે, નીચ ' આવા પાપી માટે દામા ન હોય. મારા શાપથી ચાંદાસ થઈ જાવો કોઈ પણ ધર્મકાર્ય' કરવાનો અધિકાર નથી.

વસિષ્ઠ : (સ્વચેત) અરે, જા તો વિશ્વામિત્રનો અવાજ છે ! એને કેના કપર કોષ થયો ? દંડકર કદવાલુ કરે. (વિશ્વામિત્ર આવે છે.) વિશ્વામિત્ર : આગી નીચતા ભોળ, પિતાઈ !

વસિષ્ઠ : કેમની, વિશ્વામિત્ર ? વિશ્વામિત્ર : પેલો ત્રિશંકુ ! વસિષ્ઠ : પૂન ! શાલિ ! શું મ્હું ?

વિશ્વામિત્ર : આપની પાસેથી મેં જાણ મળ્યાં, એટલે મને ચક્ષ કરાવવા માટે કહેવા લાગ્યો. વસિષ્ઠ : પણ એમાં તે કોષ કેમ કહે ? સમય દેવળની શી આપ-રચના હતી ? શિવ ! શિવ !

વિશ્વામિત્ર : પોતાના શુક્ર અને મારા પિતાનું અપમાન કરનાર શું વરદાન મેળવે ? વસિષ્ઠ : તું એને વરદાન નહિ, પણ દામા આપી શકતો હતો. વિશ્વામિત્ર : પાપીને ? અને તે ચ દામા ?

વસિષ્ઠ : (દશીને) ધન્ય છે તારી જુદીને ! વરદા, કયા પાપી માટે ન હોય તો શું પુત્રવાત્મા માટે દોષ ? સગા આહાજીને જુવણ છે અને કંઈપણ રાત્રી. ત્રિશંકુ તો ચાંદાસ કદ મળ્યા, પરંતુ તારા કપર પછી કોષ પાપી ચાંદાસ છે જ, ચોત, અર્ધો આંખો પછી મને પ્રજામ કરવાનું તારું કર્મજ્ય ન હતું ? વિશ્વામિત્ર : (ચૂપ રહે છે.)

વસિષ્ઠ : એટલે કેમ નથી ? ત્રિશંકુ ? કોષ તારી જુદીને પણ કદમ 'કરી પાપીને તું વિદ્યોક્ષ્યે તો મારા પોતાના કુદરતે અપમાન કર્યું હતું, પરંતુ તે એની અવજા કરી કે જે તારા પિતા અને ગુરુ બંનેને જ. વિશ્વામિત્ર : દામા મારું તું, બ્રમવન' વસિષ્ઠ : મારા તારૂંથી તો પ્રત્યેકે માટે દામા છે જ. પરંતુ

અહીં : દુનિયા બ્રાહ્મણના પુત્ર પામેથી એ આદ્ય રાજો છે કે તેનામાં બ્રાહ્મણ જેવા ગુણ હોય; કેમકે મનુષ્યતા કેટલેમિતે તેના નેરાની કશીક વિશેષતા મળે ન છે. છતાં જે કોઈ બ્રાહ્મણપુત્ર દેવા પાતાં પાતાના કર્તવ્યનું પાલન ન કરેતો દોષ, તેને બ્રાહ્મણપુત્ર બુદ્ધિ કહેવાય પણ બ્રાહ્મણ તે ન જ કહેવાય. દેવતાને રાક્ષસ અને મદ્યિ કહેવાનાં સંતાન છે, પરંતુ દેવતા એ દેવતા જ ને રાક્ષસ એ રાક્ષસ જ.

વિશ્વામિત્ર : ત્યારે તો મનુષ્યની ભતિ નહીં હજી માટે તેનાં કર્મ કેવાં છે તે જ લેવાં ને ?

અહીં : ગુણ અને કર્મ બંને વિશ્વામિત્ર : એમ કેમ ?

અહીં : એ માટે તમારો જ દૃષ્ટાંત કદ્યે તમે માત્ર તપસ્યાને કોટરે કેવળ બદારના કર્યો જ બ્રાહ્મણ બનવાનું લક્ષણ માન્યું. એ એક બ્રહ્મ છે. તપસ્યા તે અનેક રાક્ષસો અને પશુ હતી છે. પરંતુ એ દારી તેમની દૃષ્ટા દેવતાનું વેર લેવાની અને સાંસારિક કામતાઓની પુતિ રહેતી આ જ તમારી દશા છે.

વિશ્વામિત્ર : કઈ રીતે ?

અહીં : ૨૫૫ જ છે. વસિષ્ઠને નીચે પાડવાની ઇચ્છા તમને નવાની રહી છે, અને એટલા જ માટે તમે વારંવાર તપસ્યા કરો છો. બ્રાહ્મણ બનવાનું તો ફર રહ્યું. પરંતુ તમે ક્ષત્રિય પણ ન રહો.

વિશ્વામિત્ર : તો હું આશ્ચર્ય કેમ છું ?

અહીં : એક બરકદી વ્યક્તિ, કે જેને પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન નથી. આજ પણ તમે ધૃષ્ટા, ક્રોધ અને દેવતા દાસ છો. છતાં જે બ્રાહ્મણ કહેવાડાઓની કામતા રાખો છો. માત્ર જ્યાં વધારીને તમા વતનાં રહીને બ્રાહ્મણ નથી બનવો. બ્રાહ્મણમાં તપની સ્વધે સંપા અને દયા પણ હોવા એકાએક. બ્રાહ્મણ કોઈ કંઈ વર દેવ નથી કરતો. તેનું તથાગત દુનિયાના કલ્યાણ માટે હોય છે.

વિશ્વામિત્ર : શું ને વિશ્વકેના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન નથી કર્યો ?

અહીં : તમને રાજ મળી એકાએક, વિશ્વામિત્ર એમ પણ તમારી કામતા વસિષ્ઠનું અપમાન કરવાની હતી. એકનું રૂપને રક્ષોને તમે એક સારા સિંહવધાર કહેવાડાની સંકેતો, પણ અહીં નહિ કહેવાડાની સંકેતો. લોકોપકાર તે તમે શાન હતા ત્યારે પણ ન કર્યો. બોલો, વસિષ્ઠના પુત્રોને શા પ આપવાની તી જરૂર હતી? તમારી ઇચ્છા વસિષ્ઠને કૃપા દેવાની હતી પરંતુ, તેના મુખ કપર મેલ પણ નથી તે આજ પણ તમારા માટે કલ્યાણ કામતા રાખે છે.

વિશ્વામિત્ર : તે માટે કલ્યાણ કદ્યે છે ?

અહીં : આને જ નહિ—સદાથી. એ જ બતાવેલો, કે આજ સુધી એમણે તમારે કઈ અપકાર કર્યો? એ સમય યાદ છે ને કે જ્યારે તમે રાક્ષસ થઈને તેમને મારવા ગયા હતા? અને તેમણે જાણી કીધી?

વિશ્વામિત્ર : હું શું કહું ? બ્રાહ્મણ કહેવાડાવાની દૃષ્ટા...

અહીં : બ્રાહ્મણ કહેવાડાનું તે કંઈ સંત્યાગની વાત નથી બ્રાહ્મણ તો માન અને અપમાનથી દૂર રહે છે. તે જીવને સેવક છે, રક્ષક નહિ. તમે જીવનું સન્માન કરવાં શીખો. બ્રાહ્મણ બનવું તે તમારા હાથમાં છે. હરથ શુદ્ધ કરો, વેરને બહી ભલો અને વસિષ્ઠ પાસે તમારા અપરાધો ક્ષમા માગો એમાં નાહી નહિ થાય વિનય તે મનુષ્યને જાણે જાણે જાય છે. જે વિચરી વસિષ્ઠ પોતે પોતાના મુખથી તમને 'બ્રાહ્મણ' કહેશે ત્યારે તમે બ્રાહ્મણ બનશો. બહેમ, માંદા આશીર્વાદ તમારી સાથે છે. તમારું કલ્યાણ યાવ.

વિશ્વામિત્ર : (૨૫૫) અપમાન મળ્યા અને મારી આંખ ખોલવા ગયા. એ વિશ્વકેના આ રાજ કર્મો જે આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું હશે ?

બુદ્ધિ અસાધિત થાય છે. એવન વ્યથા ત્રાપે છે; મૃત્યુ સિવાય મારે બીજો કશો કપાય નથી. આજ આ મેકેવજ મારો માટે મંત્રી-તો આપો બનશે. આ વસ્તી રીક છે કપર થતી બડી. આ કુંડો બની ગયા. ચોરી વાર પછી વિશ્વામિત્ર નામ જ નામી રહેશે. (કુંડો બતાવતાં નામે છે) નહિ: કુલ વિશ્વામિત્ર રેવ સમિતિદેવતાનું પાત્રુત્વ, દેવ બડે તત આપુરવડા.

વસિષ્ઠ : (પ્રવેશ કરે છે) યેશો વિશ્વામિત્ર !

વિશ્વામિત્ર : રાણ, વસિષ્ઠ !

વસિષ્ઠ : હા વિશ્વામિત્ર. આ શું ? આત્મદ્રવ્ય મદાપાય છે.

વિશ્વામિત્ર : ક્ષમા આપો, ભવનનું અપસાથી વિશ્વામિત્ર દરે કોટરે મુખ બતાવવા લાયક નથી રહ્યો.

વસિષ્ઠ : પદાના પવના અગ્નિએ તમને આટલી વારમાં જ તનાવેનું કુલ બતાવી દીધા છે.

વિશ્વામિત્ર : હું એક નીચ મનુષ્ય છું.

વસિષ્ઠ : તમારું હૃદય હવે રેવજ છે. તમે હવે બ્રાહ્મણ છે. વસિષ્ઠ બ્રાહ્મણનું સન્માન કરવાનું શીખ્યો છે. બ્રહ્મણ વિશ્વામિત્ર ! આનો, તમને હૃદય સાથે ચાંપું.

[સંપૂર્ણ]

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલુંક્રોડા મનોમુક્તિ; બીજુંક્રોડા મનોમુક્તિ અર્થવા બાદજન એવન. માવલી (પારસેદર); ત્રીજું ક્રોડા મનોમુક્તિ સોપાન નાથા આલચન્દ્ર દરે (મોંમદા); તોપાન : (૧) 'વિષામો વાવ' માથ બાલચન્દ્ર દરે, પ્રામદા; (૨) 'ગિરિ તમેરી ને કુંક હાપોર' : વિનયકાન્ત ય ગહેલા (સાવરકુંડા) ચિત્રો અવન્ય હૃદય.

આ વખતે બીજું ક્રોડા મનોમુક્તિ માથ જન એવન માવલીમાથ 'એકાન્ત અર્થવાન' ચિત્રમથ ફોટોગ્રાફીના પ્રયોગની નમૂનો જે. ત્રિનારની મોદામાં આવેલો આ જૈન દેરાસરનો અનેક દેવલિખે આ જ રમણેથી લેવાયાં છે; પણ વાતાવરણને વ્યથેસંતા માનવ પાસથી એમણે એવેતે તે કાલમથ બતાવેલો આ પ્રવાહ ફોટા કલાકારની રસજિનો વ્યથ જ આપે છે. કુશલિકર વ્યથે, મત્રની હવરાગત અને મુદ્દ સુર્યપ્રકાસથી વાતાવરણ મોં પ્રેસન છે. તમારે જોડેલી કાઠની ડાળી દૂર ખેંચાય જતી રહિને ચિત્રવર પર ફોટા કરે માનવમાથ ફોટાક કાકાર નહોતો નોચિત પહેલા ક્રોડામાં વાત બનત.

તોપાનમાં કરતા બાધ પહેલા ક્રોડામાં ગહેલાના 'ગિરિ તમેરી ને કુંક, હાપોર'નું ચિત્ર એ રમણનો ખ્યાલ આપેલો માત્ર એ પહેલ છે. નથી તેમાં દિશ્વિતી નીતિના કે કુંકેસાતા કોમ્પોઝી બળી. એવન જે ક્રોડાએ કારણે પ્રકાસની બળી પણ ચિત્રમાં આ જ રમણે ફોટી.

બાલચન્દ્રના ચિત્ર 'વિષામો વાવ'માં માથ માથે એક વસ્તુ કે જે બળતી લેનમે, રમણને બુદ્ધક કાકે કોઈ પાસથી જતી વાતાવરણ બેઠું કરતું લેવેલો. બાદ આકાશ, કાક ને કેમપી, સો પ્રતિરખ્યાં એવાં છે અને દિશ્વિતે અધિવ બતાવે છે.

જે જોડામાં ત્રીજું ક્રોડા ક્રોડાના ચિત્ર 'સંકેતિનો મોંમદા' મુદ્દર છે. વળાંક લેતાં પથવિયાં અને બંને બાજુની પાથો, જેમકે કોઠો. મુદ્દેનું મકાન, સર્વ એક મધુર સંધ્યાભવ રમી રહે છે. બેંક પથવિયાં પછીની નીચેની કાળી હાથા યોગ્ય પ્રમાણમાં સારંગવળ બેઠેલો આવા રમી છે. આ જ ચિત્રનો વચકો મત્ર કાળો પથવિયાં વળો આવા યોગ્ય પ્રમાણ સાથે દિશ્વ કરી ચીનાથી કોં બેઠેલું સર્વ સાકેચિત તેમણેની નીચે તેમ છે.

શ્રીદાસ

માધુકર

માસ એમગટ છે

લોહીશીનો છતાં તુ મુકનવંત છે, મુકિની વેપકાને પાદાદ છે;
લોકકામાયનું તુ મદાકાવ્ય છે, લોકસાસનતણું સપરમું ગીત છે.
પવે છે તુ અમારે અનોખું અને, પવે છે તું શરીરોની તાલનો;
તે જ અપન કહ્યું તે જ મોકન કહ્યું, તુ જ લાભ અને લાભવ્ય છે.
વિનાશકદને તુ વિધાયક બની, તું જ તો દત્તો તો તપત્તપત્તુ છે;
એટલે તો તને આજ ગયો.

(અ-મગરિ)

—નેણી માધ પુરોહિત

સ્વર્ણી સીઅર્દન

આપણી રાષ્ટ્રભાષા અને આપણી પ્રાંતીય ભાષાઓ વિશેની અવિગતા અને ઔરવ આપણને તેા દરુ દમણાં થોડાં વરસોથી જ હત્યા. પણ ભારત જેવા મહાન દેશની સંસ્કૃત ભાષાઓ અને ગ્રામીઓનો અભ્યાસ કરવાની કલ્પ પિપાસા અને પરિશ્રમ જે મોક પર-દેશીમાં પહેલપહેલાં હત્યા, તેણે આ પારકા પરદેશની ભાષાઓ માટે પણ જે કલ્પ અને અભ્યાસ કર્યા છે તે અદ્દામાવ જગાડે એવાં છે. એણે જ આપણા પ્રાતેપ્રાતની લગાલી ભાષાઓ અને ગ્રામીઓ ગ્રામીઓનો વ્યાકરણગુણક્રીયકરણથી અભ્યાસ કર્યો, તેની નોંધ કરી, પરદેશની સરખામણી કરી તેમના સંબંધોનું સંકલ્પન કર્યું, અને નિર્ણયપાત્રક અભિ-પ્રાયો બાંધીને પહેલી જ વાર ક યગે માટે કંપર્ય કર્યું કે. ૧૯૪૩માં (૭મી માર્ચ) એ અવસાન પામ્યા ત્યાં મુખીમાં, એ વખતના અધિવાસિત ભારતમાં, કેવ ૧૭૬ ભાષાઓ અને ૫૪૪ ગ્રામીઓ પ્રચલિત હોવાનું એમણે નિશ્ચિત કર્યું હતું અને એ બધા પાછળ મીસ વરસની અખંડ જલ્દગત બેઠીને તૈયાર કરેલા, એવાના કાર્યના મુક્તિમંત રમારક ૩૫, 'લિપિચિહ્નક સર્વે બ્રાહ્મણિયા' નામની ક્રંપચાલાના ૧૮ ક્રંપો એમણે તૈયાર કર્યા હતા એ ૬૬૬ ક્રંપ લગભગ ૪૦૦ પાનાનો છે. બાપાશાહેના એ એવા પ્રમાણભૂત નિખ્યાત હતા કે કોઈ પણ દેશમાં એવા ભાષાશાસ્ત્રી નથી થયા કે જેણે એમનો અભિધાયકેઈને મોકલે રીને ટાંક્યો ન હોય આપણી ભાષાઓની સર્વે જાણતામાં તે આપણે એમના જ ઝુલ્લી છોકરે તેમને જ મોકલવામાં આવ્યા હતાં થયા હતાં. સને ૧૯૬૬માં તે પટણાના નેહરુશનક કમિટીનરવરી દિદ્ધા આપ્યા, એવી જ તેમને દિદ્ધા બાધનિધયક સંલોપધની ૫૫૫ ગ્રામી એટલેસીથી પહેલા તેમણે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કર્યો. પછી તેમણે લોકભાષાઓ તરફ ધોવાનો સંચિવાળી, જે પચાસ ત્રણે સુધીએક સરખીરોતે ચાલુ રહી. ૧૯૪૮માં દિદ્ધની સરકારે તેમને દિદ્ધની ભાષાઓ અને ગ્રામીઓની સુચિ તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું અને ૨૦ કારકુનેને સાથે રાખી તેમણે સીમકામાં એ કામ કરે કરે. પણ સરકારી બાતવરણથી તે દેશની મયા એટલે અને ચેન્દાન છઠ્ઠે દલ્દલે માલયા મયા. ત્યાં તેમણે હંદનથી ૩૦ માર્ચ ૬૬ ક્રિશ્ચનકામાં થોતાના નાના મકાનમાં રહીને એ કાર્ય છવતના એટ સુધી ચાલુ રાખ્યું.

અને કયુનિર્લિસી એમણે જીવનને દોષ્ટરેક આપીને સંમાનિત કર્યા હતા. અનેક વર્ષો સુધી ને એવજ એસિયાટિક સોસાયટીના મચીદના

૨૫. જાન્યુઆરી ૧૯૬૬ (પ્રવચન)

માસમાસનાં પંખી
૫૫
બુલાલચરમ

મહુદની બાલકામણી

રુજક્તા કાત રમનાં જ
પંખી તેા આપણે ત્યા ક-
દાચ જે જ ગણુની રાકાવા:
સુરુજ ને બુલાલચરમ એમાં જે રીની લાકી
કાચગ એવી ને એ રી જ રુજક્તા રહેવી દોય
એવું તેા બુલાલચરમ જ. કટોશને મળતા
આ છ આમળના પંખીનાં પેટ, છાની, પટખાં
ને કેડ અત્યંત ચકચકિત હોદિતવણી, પાં-
ખાગાને ઊભે પડાં અને પૂછીનાં બદારના
પીછાના ઉડા નારની પેટુ તથા પૂછી દેકલ-
નો કાચ પીગાર પડતા; ને માથું ચરદન તથા
બરડા રાખેલી કાંઠી, ગણુ, કાન થેલાં કાળા;
પાંખા ને પૂછી પૂગાડિયા તેલિયા કાળાં.

આ મુદાશી પંખીની બીજ પળુ જે ભનેદી
આપણે ત્યા ચાલે. એક રાત્રેક અર્ધમળના
કદની, નાની ચાથરી અને અત્યંત મુકામજ
હેંકળાળી; તથા બીજ અરધા ફૂટની કેવળ
રાખેલી રમની કાલાવાળી. પ્રતિ જન પરા-
દાર કાઠીમાં દયાથી વસનાની જે નજન-
કાળ સિવાય પાંચ-દસનાં દાળાંમાં રહી
પાદાંને જોયે જ છવ ત, એનાં પડાં અને
દયળો વચેરેથી જ અકાળી લેનારી દોવાથી
જનસનુદની નવરે ભાગે જ રહે છે માણે
પણ એ અકાદ ગાંડી રાખીને આધારે મુકે-
મળ ધારા, પાન પીછા ને રોવાજ વચેરેથી
સુધી જે આજળ પડેળો ને કેકર ચાલન
કોટી વાટથી જીવે મુકર બાધે છે; પણ ને
થે જિંચા પરાદાર કાંઠી ટોચે, અને છેક
મંડ કંપરે કદીને ખાસ સોપાંધે ને જ
નજરે ચડે નેમ. તેમા તેના પ્રવનકાળ,
(વસંત, શીયા ને વર્ષામાં) કાલ પુરવા અને
આગી શીશી ચાલવાનાં તજ સહેલડા મુકે
(વનગરના એક કંપરેથી કંપિત)

(જાન્યુઆરી ૧૯૬૬)

મને ૧૯૬૬માં મેમ્બરી ડાયરી વર્ષકાંડ કમ્પાઇલ થતી ત્યારે તેમને એક અભિનંદનશ્રેય હેતુ આપવામાં આવેલાં હતાં. હંડન મૂલ્ય ઓગસ્ટ સિરિ-
કોન્ટ્રાક્ટ કરના ડાયરેક્ટર પ્રેમીસર હંડનને મેમ્બરશિપને બીજા અર્થન-
વા ગિવાસતવાન પર મળ્યા. એક મધ્યે પ્રેમી. હંડને લખ્યું છે: "મેમ્બર-
શિપ હું તેમને શરૂ થયેલ, કે જેથી મેમ્બર તેમની વર્ષકાંડ પ્રસંગે હું
અભિનંદન આપી શકું, શાનને સમયે તે પહેલીને મારા નામની વિદી
મેમ્બરી. મેમ્બરશિપે અંદર જઈને તેમને મારા આગમનની સૂચના
આપી. તેમણે મને પોતાના અવધાનખંડમાં મોઢાપણે તે એક મેમ્બ-
રી મામે માયું હુંકાવીને મારામાં મશગુલ બેઠા. હતા. આરે બાલુએ
પુનર્દોશના દમગા હતા મેમ્બર અનેક લિગિએલા આશિષો પડ્યા
હતા. તે મેમ્બરે વર્ષકાંડ પ્રસંગે અભિનંદન આપ્યા, પણ તેમને તે
સામરેણ નહોતું કે આરે પોતાની વર્ષકાંડ છે! અભિનંદનશ્રેય બેઠેને
તે પ્રસંગ મળેને મોઢાપણે: "મારૂં કરો, આ કાર્ય મા બેચી કુરસાદ મળતી
નથી કે જેથી વર્ષકાંડની કમ્પાઇલ દરી શું?" શી કાલનિષ્ઠા!

ચોમાસામાં આરોગ્ય

ચોમાસામાં વરસાદને લીધે હવા બેબવાળી રહે છે, સૂર્યના
કિરણો પૂરકી કપર પરા પડતાં ન હોવાથી અનેક પ્રકારની ઇલાલ
પડે છે. આ બીજા, બીરી, મોઢાડા, કુદા, પતમિયા જે વાંદાનું લક્ષર
પડે છે. તળાવ, નદી-નાળા, ખાડા-ખાળોચિયા અને નીચાણવાળી
અપામી બસાતા પાણીમાંથી મચ્છર મોઢા પ્રમ જુવા થાય છે. આમ
બીજી કમુને મુકાબલે ચોમાસુ રોગ ફેલાવનારી કમુ છે. એ વખતે
માફુરેને મરીની તફરતી સામયિક સાવધાન બનવું જોઈએ. કમુમો
નાફુરેના માટે તરફ ઢક્ક ને રાખીએ તો રોગનો ભોગ બની જવાય
છે. એને કુર કરવાનો સાધ્યો ઉત્તમ રવા નથી; પણ કુરતને સમયને
છપન છપવાની કળા શી બી લેવી જોઈએ

વરસાદને રોગ ઉત્પત્તિ કરનાર માનવા કરતાં આપણી બેઠકમરી,
અગાન, નંદી કરવાની ટેલ અને તફરતીની ચાલનારી અમ વ એ
રોગ લાગે છે. સૂર્ય, બેચી કરતી, વરન, દવા, વરસાદ અને
રહેલા તત્વને એ સમજા કુરતરીતે માનવીનું ઇલાલ રાખવા
ટે સતત કાર્ય બેબવી રવા છે તેને એ માનવી સમજ વિચારી
મહા રહે અને સાવધાન રહે તેો રીકે કમુ મવાબકારી જ છે

મેમ્બર તેો આપણે ક્રોનાળ ના તપી ચેરવા તપી મવા રોગ એ
કોમી કે કંડક થાય ને સાક અમ મન અને તપ મહાદે. પરંતુ મવારે
પાણી કે ઘડા ઇ દન આમુતવણ રવા થાય છે ત્યારે આપણે એ વર્ષા-
ની ધારામાં શરીર કપર કીધી રાખીએ જેથી આપણી શરીરસાંન
કયાં છે? શરૂઆતના બેબજી વરસાદ છરી કપર કીધેલ શરીર
કપર નીલેલો બીજાકોમી અને મરીનન લગા એકલન કરને વરસાદ-
ની કુર કરતો તેો મેમ્બરે આનંદ પ્રાપ્ત થશે કે એ આમરથી બચશે.
અને વરસાદ આવીને બેબ થવા પછી તમે બહાર નીસી પડો-
વનની બહાર. એ વખતે ઢવામાં આગેલ મોઢા પગાણુમા દરો.
એમાં રિમ બેઠેલો કીધરો. વરસાદ રરતે વરસાદનું પાણી વરી મવા
વળે, કાકાખી રેતી પ્રવાલથી બીજી રઈ દોષ એવ નહીંમિતરે, કે
કાકાવાંમિતરે ઉપાડા પમે મોઢા માઇલ માલરો તેો આનંદ આપશે,
તફરત ગામજીને વરસાદમાં બીબવાળી શરૂ ના થવી જોઈએ;
અન શરૂથી થાય તેો અંદરો તમારા શરીરમાં પ્રતિતિ રોષ છે તેને
સમજ વિચારી કાઢવો રહો. શરીર એવું બનાવવું રહ્યું કે મરણી
અને કી વરસાદ અને તેની ધારાએ તમે આનંદથી બીધી રાધે જેથી
સુવર્નશીલતા તમારામાં દોષ. કુંકાનાપણું અને અનિ નાનુડાતા
એ માનવીનાં મિત્ર નહિ પણ શત્રુ છે.

રહેણ (આગમન ૧૯૬૦)

ચોમાસામાં વાયવ્ય દિગ્ત મેર પડે છે. ચોમાસો વિષય

વર્ષકાંડ બહાર લાગવર કામ કરી શકવું નથી અને વાયવ્યોપ થાય
છે. જેથી આદાર સંબંધમાં કામજી નહિ રાખનારને આ કમુમાં
કાડા, મરસા અને અતિસાર થાય છે. અભિવાસવાળને વાયુને
ક્રકોષ થાય છે અને બૂબ મરી નવ્ય છે. તેમણે સમજમ પાંચ બહાર
રિલે છે. ચોમાસાંદર કમ્પાઇલ કરવેને તે ત્યાર પછી સવારમાં
પીપણીમૂલવા ચીંકાડા તોલો બ અને મીઠું એક આનંદના મેલ બી
ચાણ કાકામાં રાખવું. ચલાવી રાકાય તેમણે વરસાદની કમુમાં
એક વખત બોબન હેવુંને સાંજના બોબનના ત્યાગ કરવો. ધાર્મિક
ચાતુરતાનાં આદારમાં અથવા એકાસણુ ધણું રવારવપ્રથ છે. એ
વખત બોબનથી સાંજે કમ્પાઇલ કરવો કમુ અથવા કમુ સાંજે લેવો.
કમુમાં કેમાં કીક. આક રિલેરો અથવા પંદર રિલેરો મેક કમ્પાઇલ કરવો.
ચોમાસામાં બરૂરી છે કમ્પાઇલ કરીને કાંઈ પમુ પ્રમરને ફાદર-
ન લેવો. ચાત કકાળ કારેલું પાણી અતિવા પ્રમાણે હેવું આરૂને
પંદર રિલેરો એક કમ્પાઇલ કરવાનાં શરીર નીચેની બને છે. વપુ-
પડતો મેમ્બરો કમ્બેરો સાક થાય છે અને મવારવરસાદ કમ્પાઇલ
થાય છે. ચોમાસામાં આદુ લીધુંને સેવન કરવું. સવારમાં પ્રમસ
પાણીમાં એક કીણુ નિચીનીને રાંચ હોયો. જેથી આનંદમાં ને પ્રમવ-
સમિતે સારી મહા થશે. આદુ રા તોલો મોબન સાથે કલાપી
પાચનકિયા સાદરીતે થશે ને વાયુનું રામન થશે. લીણુના પાણીમાં
મોઢાજી મધ ને આદુના રસ નાખશે તેો વપુ કમુમાંથી બચશે.

ચોમાસામાં લીણુ, કાકા, લીલી કાકા, મઠા, રોગ, કારખીની
સફરમ, મંબુ મગેરે કુરકી મળે છે, ને એને સતત રોગ તેમણે
આવા બેબમે ચોમાસામાં બહાર ગાડાને વચાણુથી તેો કમ
રહેને. ધમમાં વમુ વાસી બાળને ત્યાગ કરવો. આવાપીવાના પડામાં
ઉપાડા ન રહે એ વમુ બરૂરું છે. ચોમાસામાં ઇલાલ મેકી બી
દોષ છે કે બહાર નાકે દોષ રીતે આવાપીવાના પડામાં પડે છે.
કમ મરમ કાર્ય વનર ને વાપરશે; પાણી માલવા વનર ને વાપરશે.
નદી કે વળાવનાં પાણી નાફુરે વાપરવાનાં દોષ છે કામળે ને વાપરને
તામ વરસાદનું પાણી અતિ બારે છે અને પાચનકિયાને બહાર છે
બને ને કલાનાં પાણી વાપરવાં. બોબતગિયા કરતો રપલે મામ
રૂપાનું રાખવું. વરસાત વરસાદને કીધી વનર ન ખાવો. રામે
કમુ દોષ રીતે જે રિલસ છતાં બમી સંતું. દીવાલનો પની રામે
બમુવું બપ્રથ છે. વરસામાં અનેક મંબુ કીડાતાદોષ છે અને બોબન-
મા આવી પડે છે. ચોમાસામાં રિલસની નિડા મુસાલ રહે છે.

બર્ષ ૬૬૫, ક્રીમડ અને કુરકે મારતો દોષ મેલા બસમેનાં
પાણીમાં કાકા પમે કામજી આકેલો છે. કિલાકેમો મરી અને
બરૂમાં કુરકી કમ્પાઇલ કરવે. વધુ દાવાનાં પાંચનાં અને તેજ,
પી, કમ રાખવાનાં દાવિયા થા કમ્પાઇલ રવા ચાકે રિલેને કી. કી.
મંદરે. સાય મેરીના આ ઉત્તમે અમળમાં મુકરો તેો આગળ આપી
સાદકમુ વનર વચાધિએ પાર કરી શકારો.

(ગુજરાત સમાચારમાંથી કુરકી)

દરબિરિમિદર

અમેરિકામાં બનરક કલેક્ટર કંપનીએ 'રિમિટીયર' નામનું
એક વેચ બનાવ્યું છે જે પીવાના પાણીથી મીઠાં કરતો અને ઉદોષ
નરીઆનાં પાણીમાં ઉદોષન પ્રમાણ આપમેણે મેંપી બાપ છે
મેમ્બરી પાણીમાં પ્રકાશનાં કે રિલકેશન છે તેનો બનોને મેંપી
કરે છે. તે અવરેમના પ્રમાણની એક મેંપ 'બોબિલકામ'
કરી લધને ઉદોષનું પ્રમાણ નકી કરી આપે છે

રાષ્ટ્રગીતની સ્વરરચિષિ

આપણા રાષ્ટ્રગીત તરીકે કવિવર રવીન્દ્રનાથયું 'જનગણમન-અધિનાયક' અને બીકેમ વાણુયું 'વંદેમાતરમ' બંને મોંઘરે રચાયાં છે; પરંતુ રાષ્ટ્રગીતને માટે એ બાબતી કંઈકલા સાથે સંબંધના તથા કચગીતને અનુરૂપ રામાયકને પ્રાસાદક જ્ઞાનસય જેઈએ તે 'જન-ગણમન'માં વિશેષ છે. એ ગીત સાચા રાષ્ટ્રમાં અવાય તેમ શીખી લેવાની એકેએક દેશવાસીની કરમ જ નહિ, પણ હિમજકે હોવા જેઈએ. તે માટે મૂળ સ્વરરચિષિ સાંતિનિકેતનના સંશોદકારોએ ગાંધીજીની માગણી કપરથી લેવાર કરી આપી હતી, તે રકડમાં અંકમાં આપી હતી. ત્યાર બાદ લંડનની રાષ્ટ્રીય દેહિયોસંસ્થા બી. બી. સી. ના સંગીત વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રી હર્બર્ટ મુરિસે તેને પશ્ચિમી પદ્ધતિની સ્વરરચિષિમાં ગોઠા આપી હતી તેના મોટેસાનો આલેખ આ નીચે આપીએ છીએ. મૂળ ગીતની પદ્ધતિ કદીમાં પ્રાંતનાચિમાં

JANA GANA MANA ADHINA YAKA JAYA VEDHARAT BHAGYA VIDHATA

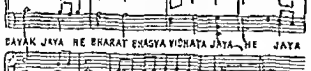
KAMRUP - PUNJAB MARATHA GUJAR DRAVID LANGA UTAH VIKRAM

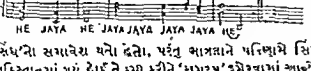
MAHAL JUMNA GANGA JALANI TAPANGA TARA SHUSA SHAME JACI

TANALBARASHIS MANGE GATE TAY JAYAGATRA JANANIMANGE

DAYAK JAYA HE BHARAT BHAGYA VIDHATA JAYA HE JAYA

HE JAYA HE JAYA JAYA JAYA JAYA HE

'સિંધ'નો સગલેસ યનો દેસો, પરંતુ ભારતને પત્નિએ સિંધ પાકિસ્તાનમાં ગયું હોઈ તે કમી કરીને 'કામરૂપ' કેમરૂપમાં આપ્યો છે. એ મુધારેથી કદી પણ ફરીથી આ નીચે આપીએ છીએ જનગણમન-અધિનાયક જય દે ભારતમાગ્યચિધાતા. કામરૂપ મેલબ મરાઠા ગુજરાત દ્રવિડ બંગ. ઉત્કલ ચિંચ દિગંગલ યમુના બેંગા ભ્રમચિતરંગ; તવ શુભ નામે બંગે, તવ શુભ આ સિંધ માંગે; અંગે તવ જય આપા. જનગણ મંગલદાયક જય દે ભારતમાગ્યચિધાતા જય દે. જય દે, જય દે, જય દે. જય જય જય જય દે. એ આખું ગીત હિંદી સ્વરરચિષિ સાથે રકડમાં અંકમાં આપી ગયું છે.

વૃક્ષારોપણ વિશે વધુ

જયા અકમાં વાંસદાન નર્સરીની પત્રિકા (જે મે ૨૨ વખેથી) માંથી કરેલા ઉદારો વાંચ્યો. એમાં એક મહત્વનો ઉમેરો કરવા જેઈએ. લાકડાં, કૌસલા, આજુના કૌસલા, પેરેલ, કેરોસીન, કંઈકેઈકે વગેરે પહોંચેમાંથી મળતી બધી ગરમી (અગર શક્તિ) રોએએ જ ચોતાનાં પાન પર પડતા સૂર્યનાપમાંથી બેગી કરીને સાચવેલી મોંઘામૂલી ભેટ છે. સૂર્યની ગરમીનું રાસાયનિક કપાંદર કરીને આટલા મોટા જગ્યામાં સાચવવાનો, ઝાડનાં પાન વગર આને તેમાં આપણી બધી બીજો કરી બ્યહવાર કપાય નથી. રસોડામાં રાંધવા, શિયાળામાં તાપવા, મોટાર કે ટ્રેનો, હોડાવવા, શિરોનાં ને બીજાં ચંચો ચલાવવા, આપણે ઝાડની આ આલેખ કપકારક સમુદ્ધિને જ કપયોગ કરીએ છીએ. જેટલા પ્રમાણમાં આપણે નવાં ઝાડ ઉતરીએ છીએ, તેના કરતાં તે કેટલાયે ગજા વધારે પ્રમાણમાં આપણે આ રોએએ ઉત્પન્ન કરેલી શક્તિના સંચયનો કપયોગ કરી નાખીએ છીએ. આ પરિસ્થિતિ લાગે વખત નિખાળી રાકાય તેમ નથી માટે ખેતી બગર બીજાં કામમાં ન વપરાતી હોય તેની બધી જગ્યાન રોએથી છાઈ દેવી જેઈએ.

—જશભાઈ જ. પટેલ

એક મોટું યજ્ઞકાર્ય

અમેરિકાના એક દવાખાનાના સ્વચ્છતા હોટેલવાળાએ એક નવી શુંકિ રચી છે. ત્યાં અનેક જોડાં રૂમ બનાવ્યા પહેલી સહેસાદ માટે જોતા હોય છે. તે દરેક જોડાંને હાથે તે એક રૂપાળે છે અને તેના પર તેનાં નામકામનું પારિશું જડાવે છે. આથી જો રૂમ સાથે તેમને મળવ બંધાય છે. હોટેલવાળાને એક ધંચ બે કાજ યાય છે. એ આપણા લગ્નવિધિમાં બાંધે દાખલ કરી શકાય તે કેવું સાકું, કે વિધિના એક ભાગ તરીકે વરપ્રધુન અથવા રૂપાળું, ને ચોતાના પહેલા બાળક તરીકે કંઈકે, રોડેરોમાં કેટલાકને તેની શક્યતા ન હોય તે માટે નગરપાલકોએ ને વિધે વિચાર કરવો. પશુત્વના અવધારોથી હઈએ તે બીજે કેટલાં આ જગ્યાના આ એક મોટું યજ્ઞકાર્ય થાય. (હિન્દુભણ્ડુ)

—કિશોરલાલ રા. રૂપાળા

શોધનદરી વિધાર્થીએ

મિટિશ શાળામાંની શોધસરૂરે અન્યા (મિટિશ સ્કૂલ ઓફ ઈનો-રિગ સોસાઈટી) તરફથી રૂપાળું નાવેના પ્રદેશની મા પાળી તથા તેના અભ્યાસમાં સહ વિધાર્થીઓનું એક દળ નિખળોતોની નિર્ગદળાની નીચે જવાનું છે, જે એ પ્રદેશના પશુપત્રી તથા ત્યાંની વનવપતિ અને બોતિત રચનાનો અભ્યાસ કરશે અને કપાંદરમિટિશ મુદ્ધિયમ માટે વિરલ વનવપતિઓ તથા અંતર્યોના નમૂનાઓ પણ એકા કરી લાવશે. સોસાઈટી સરપાઈ ત્યારથી આજ મુખીમાં તેના તરફથી આવી આ બારગી સરૂર ચાલઈ છે. અભ્યાસ ને જ્ઞાનમાત્ર સાદિત્ય-કવિતા, કવિદાસમુદ્ધેજ ને ચલિતમુદ્ધિતિમાં જ પુરુષ કંદેશ નથી. એનું ક્રેક તે એક વિગળ છે અને આગળે ત્યાં તે તદવ અજ-એકાએકું છે. આ આપણા કેળવણીના સુરધારાને કાજ સગલવે ?

સાંતિતી એજનાયની એક નવી શી

વાતાવરણમાંના દવાના વગળોના અભ્યાસભરે (સ્ટેટ વિમા-ની. દેસ હોલમાં) એક નવી રીત અજગાપી છે. જુદીજુદી કોગાદાથી વિગાળ કરા દવામાં પોરેટાટો કેટલાકમાં આવે છે. તે જન દાખ આવે તેણે તેમાં, તે કંઈ રસથી મળ્યું તેની શાકમ માહિતી લખી ચાલુસ્અની એનિમે સોસાઈટી આપાનું હોય છે. દવામાંના વગળોના અભ્યાસ અજગાપ કરી નવી રચનાવાળાં વિમાને બનાવવામાં સર-ના પડે તે માટે આ રીત અજગાપ કરવામાં આવી છે. પ્રવંતના સદગરથી આજ કેટલાયે પ્રશા સરજતાથી કાકો સો તેનો આ સર્વાટ જાન્ય છે (જાન્ય ૧૯૫૦) ૨૬૧

પણીવાર ખાસ આલેખનો, ચિત્રો ને વર્ણનોવાળાં એ પ્રસંગને માટે જ, તેવાર કહેલું હોય છે તેની નવીનતા, આકર્ષણ અને કુલુલને કારણે આમાં કવરો તે આનંદકાર ખૂબ સંસ્કારક છે.

તેને ચુરત અને પીઠ સંસ્કારો આ બધાં 'એન્ડાથેરો', 'ફર્સ્ટ-એન્ડ' અને 'એરલેટરો' આદિના સંસ્કરણે બહુ અત્યય નથી આવતા. (એ નોંધો પણ ખૂબ રોકે છે.) એમને ગત તે છદ્મી ચોક્કસ આવેલી રાખેલા મુખબની 'રિક્કિટ'નું જ ગાત મદત્ત છે. પરંતુ એમાં થે એક અત્યંત ચિરલ એવો અપવાદ ગણાય છે અને તે 'મહરેડી કવર'નો. એ કવરો યેણ, દુનિયાની પહેલવહેલી રિક્કિટ 'ચેની-બ્લેક' બહાર પડી તેની સાથે જ ઇંગ્લેંડે બહાર પડેલાં. એટલે દુનિયાના પહેલા કવર તરીકે તેનું ધણું જ મદત્ત છે. તેના ઉપર રિક્કિટ ચોક્કસાની ન હતી; ગાત એક ચોક્કસ વિસ્તારે ચિત્ર આસેણેલું હતું, જેમાં ચોમેર ચિત્રવિચિત્ર ચાનનીઓ, પ્રાણીઓ અને પશુઓથી ઘેરાયેલી બિરાલિયાનું દારવારપદ પુરાણ આલેખન હતું. મહરેડી નામના ચિત્રકરે તે ચોતરફ હોવાથી તે 'મહરેડી કવર' નામથી ઓળખાય છે. છદ્મી એ ૧૮૪૦ના રોજ ઇંગ્લેંડે એક ચેનીની કાળી રિક્કિટ 'ચેની-બ્લેક' અને એ ચેન્સની વાદળી રિક્કિટ 'હુ ચેની-બ્લેક' બહાર પાડી તે જ દિવસે, સ્થાએસાય જ 'ચેની ફાર્થિંગ' અને 'હુચેન્સ-ફાર્થિંગ'ની કિંગતે આ કવરો આનુંમે કાળી અને વાદળી શાલીથી ઢાળીને બહાર પડેલાં. ટપાલના સત્તાવાળાઓએ તે તે ખૂબ શોધપ્રિય યવાનું મારેલું; પણ શોધોએ રિક્કિટોને જ દાર્શિક આવકાર આપ્યો; અને આ કવરો તે ગાત તેમને ગત મગ્ગતનું સાધન થઈ પડ્યું. તેની અપત બહુ ન થઈ, એટલે ૧૮૪૧માં આનના પાઠનાં સાઠી કવરો કાઢ્યાં. પણ આને એ મહરેડી કવરો ચોટલાં તે ચિરલ છે કે નહિ જ ન હોય એ દાખ આવે છે અને કિંગતી મણાય છે. આ મહરેડી કવરસિવાયનાં બધાં 'એન્ડાથેરો', ઉપર કનું તેમ, સંસ્કારકો બહુ અગત્યનાં નથી ગણતા; પણ શિખા સંસ્કારકોને તેમ જ અલગ સંસ્કાર રાખેલા પરવડે તે રાખે તે શાનપિપાસા અને નાવિન્યની દ્રષ્ટિએ તે ચોક્કસ નથી.

ખત નોંધેનું એકસરખું જ છે. માત્ર ડાબા-જમણીને ફેર ફનો. એ તે બહુ એકાદ ફેર કહેવાય. રિક્કિટોમાં તે એવંત બાવીસ ફેર ફેર પકડાય તે પણ ધણા મદત્તના ગણાય છે. તેના ઉદાહરણ રૂપ એક ખબર કાઠીવારીબાહ ચાન્તિપ્રાલ વારંભિયામેકલે છે તે આ નીચે વાંચો:

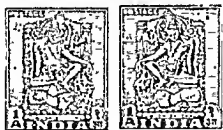
પાકિસ્તાનની રિક્કિટ ઉપરની છાપની ખામી

'ધ રહેન્ડ પેરિટિમ પોરટ' નામના એક અમેરિકન પત્રવાહિકના ૧ એપ્રિલ ૧૯૫૫ના અંકમાં નીચેના સમાચાર પ્રગટ થયા છે: "પાકિસ્તાન છદ્મી પકડ્યા પછી તેના માટે રિક્કિટની નવી (ન્યોર્મ) કાનની છાપની રિક્કિટ ઉપર PAKISTAN એવા અક્ષરો 'ગોવર પ્રિન્ટ' કરી લેવામાં આવ્યા હતા. એ પુનર્મુદ્રણ વખતે છાપખાનામાં રિક્કિટોનાં ચીટોને ચોક્કસાઈપૂર્વક કેન્દ્રમાં રાખવામાં બહુ ધ્યાન અપાયું નહોતું; એથી સંભવિત છે કે એમાંની અમુક રિક્કિટોમાં PAKISTAN શબ્દને અમુક બાર જ છાપાયેલો ગણી આવે હાખત તરીકે, AKISTAN અને PAKISTA એમ છાપાયેલું હોય તેવી રિક્કિટ છે, પણ તે સહેલાઈથી ગણત પડે તેમ નથી. એથી તમારી પાસે આવતી એવી પ્રત્યેક પુનર્મુદ્રિત રિક્કિટોને તપાસી અવાનું લાખદાથી થઈ પડશે!"

અમેરિકાનો 'ચેન્સલિન' (જુઓ નીચેનું ચિત્ર)

ચોથી નજારા એ જેમ અમેરિકાનો સ્વાતંત્ર્યદિન છે, તેમ ૧૪મી જૂન તેમને 'ચેન્સલિન' છે. ઈ. ૧૭૭૬માં તે તારીખે રાષ્ટ્રનો 'ચેન્સલિ' કરવામાં આવ્યો. ત્યાંના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામી જે ૧૩ રાજ્યો ને-ડાયાં તેમના પ્રતીક રૂપ, વાદળી કોવ પર ૧૩ તારવધિક્કો સાથે ૧૩ લાલ અને સફેદ પટ્ટાઓ એકજામને આંતરે ચોરવાનો; કેન્દીનેટલ કોમેસે કરાવ કશે; અને બેટરી રૉસ નાગની નિશાંકેલિયાની એક 'ચેન્સલિ'નાવનાર બાહરે તેની કાગળીરી સોંપી. અમેરિકાના ઐતિહાસિક પ્રસંગોનાં ચિત્રો આલેખનાર કલાકાર ટોગરા મોરોને કહેલા એ પ્રસંગના બખીતા ચિત્રની છાપ આ નીચે આપી છે. તેમાં બેટરી રૉસના ધરમાં 'ચેન્સલિ'ના ૩ સ્વરૂપ દર્શાયા છે, જેમાં કાળી બાહુએ અમેરિકાના પ્રથમ પ્રમુખ ન્યોર્મ કોરિશન છે. (ચુલિસ)

એક આનની રિક્કિટ પરની બૂઝ મુધરી

મયા સ્વાતંત્ર્યદિને બહાર પડેલી એક આનની રિક્કિટ ઉપર યોધિસત્તવનું નેચિત્ર હતું તેના આલેખનમાં એક ભૂલ હતી: તેમાં ન્યોર્મ જમણા ખમ્મા ઉપર હતું, તે શાઓયરીને કાળા ખમ્મા ઉપર નેચરે. આથી તે બહુ મુધારેલી એક આનની નથી રિક્કિટ આ મહીને બહાર પડી છે ઉપર એ બંને રિક્કિટોની છાપ આપી છે. કાળી બહુ નવી રિક્કિટ છે, ને જમણી બાહુ નથી હવે એ બહુવાળી નવી રિક્કિટ ચિરલ થઈ જવાની ને તેની કિંગત રિક્કિટોના બખર-માં બચિખ્યામાં વધારે અગ્રવાની. જેમની આસે દોય તેમણે સંધરી રાખતી ચોતાના આલેખમાં એ બંને નમુના આ રીતે નેકાએક રાખ્યા કચિત મરો. આલે:

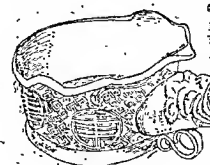
સત્ય, દયા, તપ, શીલ્ય છે ચરણ ધર્મના ચાર
જેના દરજ્યાએ એ રહ્યા ઉત્તમ તેનો આચાર

વડવાણ પાસે રામપુરા ગામના ગંગા-
રામ નામે બ્રાહ્મણ-શિક્ષકને રક્તપિત્તને
રોગ થયો. આયુર્વેદના નિષ્ણાત નાનમહે વેદો
તેને એક વરસ સુધી રોગ એકરિયું તથા
ગળેાનો રસ પીવાનું કહી ખીઠું, સિંધવ કે
કોઈપણ મચાલા વિનાની, ગમતી દાળ ને
ચોખાની ખીચડી સિવાય બીજું કંઈ જ ન
ખાવાની આકરી પરહેઠણ ફરમાવી. વધી વીણું,
રોગ મટી ગયો, પણ નાનમહે વેદ ફરતારાગ
હોવાથી ગળે જ નહિ. એમ કરતાં નવ વર્ષ
વીત્યા બાદ વેદ ગંગારામને ગામ આવ્યા ત્યાં
સુધી એ જ રીતની પરહેઠણ એણે પાળેલી.
ગંગારામે તબિયત બતાવી રોગમુક્તિ માટે
યોગશક્તિ પરીસરૂપિયોનાં નામ બદલે આપાઈ
જેવે પોતાના ટંબેલામાંથી ખીન પરચીસ
કાઢીને તેમાં કમેરી, બિલા મધને ગંગારામની
આસપાસ સાત પ્રદક્ષિણા ફરી તેને પ્રણામ
કર્તા તે પરચીસ રૂપિયા તેને ચરણે મુક્યા.
આશ્ચર્યચકિત થએલા આણસોએ આત્રે
પ્રણામ પૂજાનાં નાનમહે કહ્યા: 'હાંને
વેદો તો ગળા રહે, પણ આની આકરી પરથ
(પરહેઠણ) પાળનાર હાંને બલવા મુકશે છે.
આયુર્વેદથી રક્તપિત્ત મટે છે એની સાબિતી
પોતાની ચુરત પરહેઠણથી મને કરાવો આપ-
નાર ગંગારામ મારા ચુકે છે, તેથી તેમને એ
એ શુદ્ધશિક્ષા આપી છે.'

અનેકાર્થી સખઃ કૃષિપાતન્કપતરઃ દોશીઃ
સાહજાપારઃ સુરમેભી.

અભિતગમતઃ પાસે પાસેની કાઠ પણ જે
અણખતો ચરવાળો, તે જે સંખપના વડેની
બાઈબાકી જેટલો જ આવશે. કા. ત. ૨+૩=૩
(૩+૩)=(૨+૨)=૪=૪ (ધીરજલાલ)

કલાશિક્ષક : જમણવારમાં પ્રવાહી બેસાડે પીરસવાનાં આધારાળા બેની
દેખાડી આ વસ્તુ નહીં જમાનાની ચીની ઉંચી છે એની તમને કહવાના પણ
હાંની પિત્તજના આર્યત્વ બારે એના પાત્રમાં સજમતા કોલસા બનીને ઘોળીએ
તથા દરદજેએ ઉચી કરવા તેવાપરના. એ પાત્ર તથા એના ક્ષાટકના હાથ

મંગીએ મઠ રત્નભીએ બહાર પાડેલી ડિસ્ક,
(ગિરધારીરાવ આદેશ સંમદ)

કહેવતોના અર્થ: 'ગિયાંબાળની યાદ-
ચાંદ-વજુસમન્યે જે નતપાતરી વિના કાઠ
ની હાં એ હાં કરવા માટે વપરાતી આ કહેવત
પાછળ વાત એવી છે કે, રમઝાન માસ વીત્યા
પછી નવા માસનો ચાંદ ન દેખાય ત્યાં સુધી
રમઝાન પૂરો થયેા ન અણુતો દોઢ મુરદબ
બાઉએને કપવાસ આજુ રાખવા પડે છે.
આથી વજુ કપવાસ કરવામાંથી દુસ્વા માટે
કાઠ અણાની ધોલાને ચાંદ ન દેખાતો હોય
તો જે બીલના અભિપ્રાયમાં હાં એ હાં
એવળી ચુર પુરાવે તે પરીએ કહેવત પરેલી.

બચેર પાણીમાં ચાર આખાં લગીચ
દાખી, પાણીને સારી રીતે કઢાણ પછી અળી
હાંને તે પાણી રોજ એકથી જે ખ્યાલા જે-
ટલું પીવાથી ચોમાસામાં કોરેણ, વિપમ
નવર વગેરે ફર રહે છે

શેષશીનીનાં મુજિયાંનાં સોપારીનાં કટકા
જેવા કુકા કરી, તેને પાણીમાં કઢાળીને એ
પાણી યોડુંચોડું પીવાથી સંધીવા મટશે.
કઢાળે તે દિવસ કહાલ્યા બાદ બસવા.

કપરાં સુશોભનો દર્શાવે છે કે
ફુનિયાના એકેક દેશે પોતાના
રેખિંદા. કપયેખાનાં સાખોને
પણ ક્ષાપી દેવાં નવાબ્યાં છે.

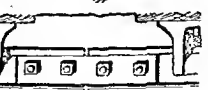
એકાગ્રી ચાઈએમા રંગઆવે છે તે પીળી-
ની રિષતને કાલકાળી રંગે આપમેલે પેશકર
દેખશે ને અપારામાં કીર્તિ આરવા નહિ પડે.

મૂલ્ય થી ખાવાયો	વનસ્પતિથી ખાવાયો
30 દિવસ પછી	30 દિવસ પછી
વજન વધુ	વજન વધુ
સારી રીતે વિકસે થયો	વાળા ખરી ગયા
સુર તહેરત	સુર કથળ્યું
સુર પાવવા વધુ	નમુસક થયા
સર્વ તહેરત	પાત્ર મુક્યું

શુદ્ધ થી અને વનસ્પતિ થીની ઉંદરો કપર
કરેલા અખતરાનાં છ માસનાં કમિક પરિ-
ણામોનો આશિષ. (જમણવારમાંથી)

આ ઓડના પહેલા પાના ઉપરની કવિતા-
ની ચોખી કડીની ઉછલી કીડીમાં 'કંકારીની'
સખ આવે છે, એ કંકારણી નામની એક
વેલ થાય છે તે કામપ્રદેશીમાં વાઢ ઉપર તે
ભેડે છે. તેને પાંચ પાંખડીનાં સુર સાલ
રંગનાં કૂલ થાય છે, જેટલે જતાં પીળાં થતાં
નળ છે, અને તેની કિનારો આસો પાલવનાં
પાન જેની કરમરિયાળી હોવાથી એ કીડી-
શિખા જેવાં સોલે છે. આગરામાં એવી વહેલી
માન્યતા છે કે કોઈના ધરમાં એ કૂલ નાખ-
વામાં આવે તો ત્યાં કંકાર થાય, આ ઉપરથી
તે એ નામે ઓળખાય છે.

આપણા સરીરામાંના લોહીનું વળન સા-
માવડીને સરીરના વળન કરતાં બારમી
બાગનું હોય છે.

દેવને અરમ્ભાતમાં પાટાની જે 'ગિરાલોટ'
મહી નાખ્યાના હેવાથી આવે છે તેનું ચિત્ર ઉપર
આપ્યું છે. જે પાટાનો છેકાને એકલી તે લોહાની
પ્લેટ હોય છે, જે આ રીતે બેઠે વડે પાટાને નકલી
રાખે છે. ભોમકોડિયાએ એ બેઠે મહી નાખી
પ્લેટને ફર કરે છે, તેથી પાટા ફરત વર્ષ જવાને
પરિણામે માટી-બેથકી પડી અરમ્ભાત થાય છે.
(આગસ્ટ ૧૯૫૧) ૩૦૦

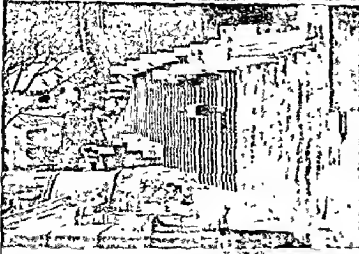

અલીશા (કથાકાર : બી. કોન. જિલ્લો) દિલ્હીના અખિલ ભારત દશાપ્રદર્શન (કેળી વિરત પાઠકે પૂઠે આપે છે)માંની આ પ્રવેશ પામેલી કથાકથિત્રુ મુજ નામ 'દસિજુ દિલ્લી શુંદરી' છે. ઔદવં ચીરવંદુમાર દોય છે એવું નથી. જ્યારે કોનું છે તેમ આખું મીન્દવં દોય છે તેની મિત્રિ હતા દરોવતાં યજ્ઞવિરો આયેઆયા છે તેમાંનાં બે અહીં (અંક ૩૫૨ અને એક પાઠકે પૂઠે) આપ્યા છે. આ ચિત્રમાનં આલેકાદેની સમવત પલ્લુ અલિયાનું માત આપી ચિત્રની રમ્પરના પાઠકે છે. સંપાદન સપમાળુ છે અને નૂતની રંગાવટ એટલી મુલાવમ છે કે પદ્માદુભિમાની દવા મુખી રામચંદ્રનં પાનાપરજી નમાવે છે.

(દિલ્હીની અપ્રેમ નેન્ટ મિટ્ટમ સોમવેગીના મોલ્લપત્રી)

સિદ્ધિની આદેશ એન્ડ મેન્ડેસ સોસાયટી નામની ક્લબ-
સેરવા તારફથી દારૂ વસ્તો સમસ્ત આરબના ક્લબાઓની પ્રતિબો-
ધ પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે. આ તરફના કોવા પ્રદર્શનના
અર્થમાં વિશેષનું પ્રવાસી પ્રદર્શન રજીસ્ટરે દેવનાં પોતાં સહેરામાં
આગે-અગ્રણી ભવાની શોભના હશે છે. તે મુજબ આ માત્રમાં
અમદાવાદમાં એ પ્રદર્શન બરાબર છે. તેમાંથી જ દુનિયા આજી
(એક કુપર અને બીજી અંદરના સાગમાં) આપી છે. પોતાની
અદ્ભુત મુકામમાં બીજી માટે નામચીન, લખનોના ક્લબમાં
જ મુકામસ્તી આ કુપર આપેલી પ્રતિદિતિ તેા તેની માત્ર આદિતિ
અ હાથી ગમે છે. અંદરનું વિચાર કોવા બોલે ક્લબમાં જિંદગીની
કલમોના નમુનો છે જેને વધુ તેની નીચે આપું છે. અમલથી
ખાતુ: કોટામાંથી તરિકાઈ પસિયાર: મસાલે-બોલાન-ત
અનુપયન' (અગ્રણીના ચાવડિયા) અને 'સંસ્કૃતિનાં ડોપાન'
(ભાવજીદ રહે): નીચે 'વિખરાતા નારણ' (બાલચંદ રહે)

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માં
મર્યાદાકરનિયંત્ર રાવળ

નવી
અયુભાઈ રાવત

દૈનિકગુજરાતીવારનાં પાંચપાછળી,
૧મી જાન્યુઆરી થી શરૂ થઈને શરૂ કરી.
અનેક કુળોવાળીયા ગિરજાની મુગ-મુગી,
ભરી, આપી, કરી ખુબ ગુસ્સી કે પનાવણી.
એ કેવીમંદિરે ભેંસી વીણના તાર ઢોલિયા,
અમારાં ડેરમાં ભોનાં અંદાજીવનાં અનુભવનાં
અને નુશુરેકાંદે નુતલભાવિય દાખવી,
ગીત, ધાવ અને નુરુ તપુર્નિતરની કરી
૧મારા હોને બહાવા અર્થેક કન્હાએ
ભોપતી નિયમદારી રૂપી જમાવણીકા.

કલા ને રમવાનાં હોરે કમ ભરી તમે,
સંધરી નરવ મોવેકે આપું ભો શુભાગને
સંસારો ભળિયા રૂંકે તમારે ડેરમંથને,
નજનીવ ધણી નેના પોપાયા સરેલા અમે,
ગળીરે ગરેલા મેથ રમણી ભીંભે ધર,
તમારે જીવો એવાં કીરવાં અમુતખિન્દુકાં,
૧મારીકાનનીભોને અમારાં રીપચેતિયા,
તે રેખા ડેરમાં જોડી સાધની તમ્ર વન્દના,
અનેક ખમલાં ધારો રિથર ને ચેનનાખની,
તમારે મથમેપગમે અમારાં માણવકના.

૧૯૫૫ વર્ષમાં એ નામના આ અનુક્રુપ નરસિંહરાવની ૭૫મી જન્મજયંતીએ એ ભખલિયાએ 'મિત્રાવરણ'ની સહીથી એમને સંબોધિતું એમાં એમનાં પુરુષ
ધન્યાત્મક દૈનિક સાથે એમનાં સાહિત્યકવનોને સુરેખરેકાં પ્રશિષ્ટઆવીભયકે એનો એમણે આપેલો ડેર આ અર્થમાં એમના હરનાહીમાં આપે

આત્મસાદ સવનામિં પરહતો. અમે જમી રહ્યા
એટલે રોડએ એટલા આગળ બધાના ભેડા
અને ચંપશે હારબંધ ભેડ કરી ગાંઠની દીપેલા
તેણાં ! આ નાનું કાચું ઉદ્દેશજવાની-મતલબ
એટલી જ કે અમે થોડી જ વાર પહેલાં પરિ-
વહના-ખાસમાં આગળ સેકેડા ભેડાની જે
સેળભેળ અને હમણાં ભેળા હતા તેને પરિ-
ણામિ ત્યાં ઘમેલી ધગાધમ અને ભેડા ગુમ
ધવાના સંભવ, ઉકળાટ તથા વખતના બગાડ
તરફ વિદ્યાર્થીઓ વિચારતાં થીએ. વિદ્યાર્થી-
ઓને ખરે જીવનશિક્ષણ સાધ્યા કે કોલેજો
નહિ જ આપી શકે, પણ આવાં સહકારી
અને સ્વાક્રમી આક્રમો જ તેમને ધડી શકશે.
એનું આત્મસરણ તે પ્રચાર સંચન, સર્વ પ્રસંગે
ધવાં ભેળવે. ચૂંટણીઓ અને નેતાઓની
ધગાધી નિરંકુષ છે, દેશ છે, એ સૂત્ર વિદ્યાર્થી-
ઓ નહિ પરંતુ તેમના સંસ્થાઓ અને
સંમેલનો પણ રાજકાન અને યુનિવર્સિટી
ઓ સરખાં જ પ્રવેશયુક્ત ધારો બનવાના.

વિદ્યાર્થીઓ અને યુવકોનાં સંમેલનો દેશ-
માં ઉરડેર થાય એ ખૂબ હિંચવાભેગ છે.
આ પ્રસંગને આનુસંધાને, એવાં સંમેલનોમાં
શુ ઘઈ શકે તેનાં સૂચન-કુખારે આજની રર
વર્ષ પર ફરેલાં તે આજે પણ એકાં જ સાચાં
દેવાથી આ નીચે હતારીએ જાએ :

આવા પ્રસંગે યજ્ઞા જણ પોતે થોતાના
જીવનના કોયડા થી રીતે ઉઠવા તેની વાતો
કરી બીજાને હિંમત અને સત્યના આપી શકે
તથા થોતાના જીવનમાં યોગેથી બૂઝાથી
બીજાને ચેતવીને બચાવી શકે. વળી તવાં
જીવનક્રેતા તરફ ધ્યાન એથી શકે એટલા માટે
સંમેલનોમાં શિક્ષકો અને સાહિત્યકો ઉપ-
રાંત કુશળ કાર્યકર્તાઓ, સફળ ન્યાયાધીશ,
ખેડેતા, સમૃદ્ધ કારીગરી, બાકેતી અમલ-
દારો અને આત્મીક-પણ્ય યુવકોના સત્તાહ-
કાર તરીકે આગ લેવા આવે એ હિંચવાભેગ
છે માત્ર તેમનાથી ચેતવાનું એટલું કે તેઓ
બહેલુકે પણ થોતાની ઉપરના પીઠપણીને
અતિ ચીવડાઈથી સુચનોના ઉત્ક્રાંતને દેડા
કરી ન નાખે. (કુખાર વર્ષ યજ્ઞ : મિજલસ)
એ જ વર્ષમાં કળીવટને હાથેરે ગમેલા
યુવકોના પ્રતિનિધિઓએ સર્વાનુમતે સુવા-
નોમાં સામાન્ય ધર્મ તરીકે સ્વીકારેલી બા-
બતો પણ ઉલારીએ :

યુવક-ધર્મ

(૧) યુવરાતના યુવકોએ દર સાલ એક
સંમેલન કોઈપણ મારગના સાંતિગચ કુદર-
તી ચંતાવરણમાં ભરવું, ને પરસ્પર પરિચય
તથા સદ્સહાય વધે એવે કાર્યક્રમ ચોટવવે.

ગણાળે : નીચેવરની સમગર યુજ્ઞાત વિદ્યાર્થી દેશસેનાં પ્રમુખ શ્રી બળભાઈ મહેતા (જગણી
તથા ચંપલ પ્રવચનકાર શ્રી કાકાસાહેબ કલેશકર; નીચે : પરિપક્વની કારવાઈ દરમ્યાન
બ્યાસપીઠ ઉપર શ્રી બળભાઈ, શ્રી હાસાસાહેબ તથા શ્રી રવિશંકર રાવજ

(૨) મારગમાં રહેલાની વચ્ચેના મોતરા-
યા દૂર કરવા અને સાદાર્થ તથા સ્વાકષયના
ધોરણ ઉપર આ સંમેલનની યોજના રચવી.
(૩) આ સંમેલનમાં પ્રતિનિધિ તરીકે
આવતા બાઈઓ દેશસેવાના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં
સક્રિય ભાગ લેતા હોવા.
(૪) દેશમાં બાળકો પર પડતો શિક્ષણનો
તકડો વાર ને તાસ દૂર કરવા દરેક યુવાન
ગઈનત ને હૃદયવાહકરે, તથા બાકી પ્રજાની
કલતિ ખાતર બાળકન, ક્ષેત્રમાં તથા પ્રેતજો-
નન તરફ તિરકાર બતાવી તેનાથી દૂર રહે.
(૫) યુવકોના પ્રભાવ સાધીરિશ્વિકાસ માટે
બ્યાથામ બેથી હીલચાલને કેતેનન આપે.
(૬) યુવાન યાને કે દેશની દોલત દેશને
માટે જ વાપરવી ભેજે. તે ખાતર બને ત્યાં
સુધી દરેક વસ્તુ દેશની વાપરે. પ્રેયોગ, અસ્થા-
સ કે દુશ્મનાવાર જરૂર પડે એટલું જ પરદેશનું
સ્વીકારે. વેલવ કે સોજનાં પદાર્થો રતેદેશના
જ દેશમાં ભેજે એટલું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સ્વીકારે.
(૭) દેશમાંથી મેળવેલી દોલત પરદેશના
વેલવી પદાર્થો પાછળવા પડતા ધનંતો દેશને

નુકસાનકર્તા છે અનુ દરેક યુવાન માને ન એ
વેલવ ખાતર તેઓની જરૂર પ્રતિજ્ઞા ન કરે.
(૮) સ્ત્રીભતિ તરફ યુવાનો ધર્મ ગેત્રીની
દટિ કેળવવાનો છે. ધરમાં, શાળામાં કે સગા-
જમાં યુવકો તરફથી તેમને સન્માન, સલામ
ને નિમ્બેળ ખાતા વરણનો અનુભવ થવોભેજે.
દરેક યુવક ધરની સુખારણ્યમાં સ્ત્રીઓના
માદદગાર થવું ભેજે. રસોડાથી માંડી ધરના
કોઈપણ કામમાં ભાગીદાર થવાની, તેમાં
બચરથા અને યોજના લાવવાની જાણ
ધવી સ્ત્રીકારથી ભેજે.
(૯) દેશમાં યતા અવ્યાય અને ધરવતન
સામે બીજા રહેવા દરેક પળે યુવક તત્પર રહે.
(૧૦) નીતાનાં અનિષ્ઠ બંધનો સત્તર દૂર
ધાય એવાં પ્રથમ યુવાન કરે. કામ ને ધર્મના
વિજયારોમાં ન ભગવાં તે આદાનવા મથે.
(૧૧) જીવનને લાનિકારક બચસોથી
પ્રત્યેક યુવાન તદન મુક્ત રહે.
(૧૨) યુવાને દેશના અવહારમાં દેશની
કળા ને રૂપોને આદર કરે; અનિવાચ્ય સંમેલો
સિવાય બધે યુવરાની ભાષાનો પ્રયોગ કરે.

નરસિંહરાવ

ભદ્રામણ મેળવી. યોગ્ય-અયોગ્યને તોળવાની નરસિંહરાવની કડક ભુદ્ધિએ ને ન હતું, તે એમના હૃદયની કોમલતાએ હતું.

એમના પરંપરાઓનાં મૂલ્યનાં અનેક દુઃખો પડ્યાં હતાં, તેએ એમણે મનને નબળુ પડવા દીધાં વગર, વજ્ર જેવી કઠણ છાતી દરીને સહાં દર્તાં. અનેકવાર બીભતાં દુઃખોએ પણ એમના હૃદયની કોમલતામાં પારખી દાખલું હતું.

એમની ન્યાયબુદ્ધિ કડક હતી, પણ પ્રામાણિક હતી. પ્રામાણિક અને ન્યાયી બનવાના એમના આશયે એમને જેમ અનેકવાર કડક બનાયા હતા, તેમ અનેકવાર બીભ ન બને તેટલાં દેગલ ને વેદાર પણ બનાયા હતા એકે વખત તેએ એમ. એની પરીક્ષામાં ગુજરાતીના પરીક્ષક હતા. એ પરીક્ષાના એક ક્ષેત્રવારે પરીક્ષા આગાકે એમને થાંભીને એમની સહાયતા મેળવવાના કષ્ટપરંપરી પ્રયત્નો કર્યાં. ન્યાયી પરીક્ષક એવા પ્રયત્નોને ઉત્તેજન ન ન

ઉપર : નરસિંહરાવનાં ઉપરાષ્ટ્રવર્ધકો નિરૂપણમાં, નીચે : આજે એ સિદ્ધિ-રહન કોલેજમાં ગુજરાતીનાં પરીક્ષકોનાં સરકારનાં

વિ અને બાપાશાસ્ત્રી સદૃશ નરસિંહરાવ બોલાનાવ દિવસિયાના નામથી કુમાર ગુજરાત હજી તદ્દન અપરિચિત નહિ હોય, કારણકે એમના કેટલાક કાળેશ હજી પાઠ્ય પુસ્તકોમાં રચાન પામે છે. 'ફૂલ સાથે રમત', 'મધ્ય રાત્રિ-એ કોપલ', 'સહસ્રાભિમ તપાવ' એવાં એવાં એમનાં દૃશ કાળેશ આજનાં કુમારકુમારીઓના વાંચવામાં આવતારું હશે. એક વિ નરસિંહરાવ કોણ હતા? કેવા હતા? એ પ્રશ્નના ઉત્તરે આપનાર શિક્ષક કે વર્ગીય, 'નરસિંહરાવ કડક હતા, લેખક ને કવિઓની બાકરી ચકાસતી કરનાર-હતા—કાલકળી કાદનાર હતા', એવું એવું કહે તેો આશયની વાત નથી. નરસિંહરાવ સંખત હતા, આકરા સાહિત્ય-દરીક્ષક હતા, એ ખરું છે, અને જુજરાત એ ભણે છે. પણ ગુજરાત બધું એ કેવા નરમ પણ ચર્ચિતાત એ કદાચ ન ભણતુ હોય. એમને એક માણસ વજ્ર જેવા દોરે પણ દોય અને કુસુમથી પણ વધારે મૃદુ હોય. એવા પુરુષોની એ કાળસીની છે કે ભદેરમાં એમની કોરાતા ને રેખાય; એમની મુક્તા નિકરના સંસર્ગમાં ન અનુભવાય.

નરસિંહરાવના જીવનને એક પ્રસંગ એમની એ કિવિષ પ્રકૃતિનું સાકે દર્શાવેલું આપે છે એક પ્રાથમિક શિક્ષક હતો. અજરદાર હતો. નરસિંહરાવનાં ભવામણ આપે તેો એવું કામ સફળ થાય એવું એમનતે હતો. નરસિંહરાવનાં એ સખતશબ્દે પારકા કાવ્યમાં દાય નાખવાની નાજરો ભજાવી. કેટલાક દિવસો એ વાતને યર્થ ગયા. એક દિવસે વહેતો સુગરે, નરસિંહરાવ વાંગામાં આવેલા 'બુલ બંગલા'માં હજી લેખકમાંથી પૂરા ભગ્નત નહોતા થયા ત્યારે, ભેરવીના મધુર સ્વરે એમને કાને પડ્યા. કોઈ ખર્ચ હઈને ક્યામય, મંગલ મંદિર જોડો, એમનું ન રચેલું ગીત. પોતાના પ્રિય પુત્ર નલિનના મૃત્યુ પછી રચેલી કટુપ્રસારિત (elegy) 'રમણ-સંહિતા'માં, પોતાને પ્રિય અને જુજરાતને પણ પ્રિય એવું એ ગીત, કોઈ હૃદયને ખીચવાને તેવા સ્વરેમાં ગાતુ હતું. નરસિંહરાવ ભગ્ન; ભદારના બેડમાં આવીને બારણું ખોલેલું. ચાનારની પ્રાર્થના ફળી. નરસિંહરાવ દયામય બન્યા અને એમણે 'મંગલ મંદિર' જોડે. આ ચાનારે એમના પ્રિય ગીત વડે એમના મહાનનું ન નહિ, એમના હૃદયનું પણ બંધ દાર થયાં હું, અને પોતાને એટલી હતી તેવી

ઉપર : નરસિંહરાવનાં ઉપરાષ્ટ્રવર્ધકો નિરૂપણમાં, નીચે : આજે એ સિદ્ધિ-રહન કોલેજમાં ગુજરાતીનાં પરીક્ષકોનાં સરકારનાં

ભોળાનાથ ... કવિ. વિવેચક

અનં વિશેષ તો ભાષાશાસ્ત્રી તરીકે જોયા
ગુજરાતી સાહિત્યની સાથોસાથ જીવંત રહેશે

★ લેખક
રામપ્રસાદ પ્રેમરાંકર બક્ષી

આપે; નરસિંહરાવે એ બાઈને મુલાકાત સુઢાં આપવાની ના કહી. એ બાઈએ આમઢ ઠાટયો નહિ ને એકવાર એ એમના મોરડામાં ધૂરયો. નરસિંહરાવભાઈએ એને ધમકાવીને કાઢયો. પરીક્ષા પૂરી થઈ. ઉત્તર પત્રો તપાસાઈ ગયા. પરિણામ નક્કી કરતાં પહેલાં રિવાજ પ્રમાણે પરીક્ષકોની સભા મળી. એ જ ઉમેદવારને પહેલો વર્ગ ગણવામાં સારા લેવા માટે જૂઠતા ઢતા. બીજા વિષયના એક પરીક્ષકે થોડાક માટે આપવાની પોતાની ખુશી જણાવી, અને નરસિંહરાવસાઈને 'પ્રજ્ઞ', 'તમે બાકીના જૂઠતા માટે મુજરાતીમાં આપસો?' નરસિંહરાવે જૂઠતા માટે આપ્યા. એમનો ખુલાસો એ ઢતો કે અહીં એ ઉમેદવારની જીંદગી અને વેવારીની પરીક્ષાને પ્રશ્ન ઢતો; એના નતિક વર્તનનો ન્યાય કરવાનો પ્રસંગ નહોતો. એને મુલાકાત ન આપી ને પોતે એને અનીલિ કરતો બચાબો ઢતો, એટલે અનીલિનો પ્રસંગ ઢતપત જ નહોતો થયો. મુજરાતના મોટાપંડિતોમાં અમરયાને મજાવ એવા એમના એક મિત્ર, એમણે આરીતે પ્રથમ વર્ગ આપી દીધો કોથી ના ખુશ બન્યા ઢતા. પણ નરસિંહરાવને આત્મસંતોષ એ ઢતો કે નૈતિક ક્ષેત્રની ભૂલ માટે—ભૂલ નહિ, ભૂલના પ્રયાસ માટે એમણે બોદ્ધિક ક્ષેત્રમાં સિદ્ધા નહોલી કરી. આવાએવા પ્રસંગો જનતાના ભણવામાં ન આવે. જનતા તો કાર્યરત જીવ જીવે, કોની પાછળ રહેવાં મનોમન્યનો એવા લેવામાં ન આવે.

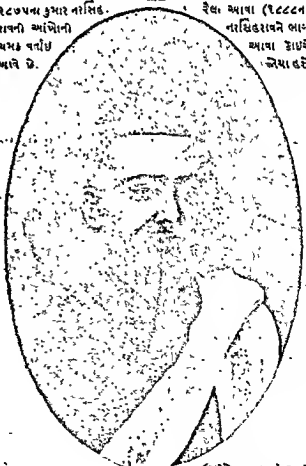
એ નરસિંહરાવને મુજરાતી મથાને આજે લગભગ ૧૩ વર્ષ થયાં. એમનાં કાળો આજથી પાંચશોક વર્ષ પહેલાં વંચતાં તેઢલાં આજે વેચતાં નથી. છતાં સહુકંઈ જાણે છે કે સદ્ગત નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયાએજે પૂજ્ય ચંપીજીએ સંકલેદા 'મંગલ મંદિર બોલો' એ ઝીતના રચનાર કવિ; નવીન યુગના કવિએના અગ્રણી; ને આજે એમ. એ. ના વિદ્યાર્થીએને ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં અત્યંત જીપયોગી થતા 'Gujarati Language and Literature' નામના મન્યતા સર્જનાર સમર્થ ભાષાશાસ્ત્રી. આજથી ત્રીશ-પાંચશોક વર્ષો પહેલાં એમનાં કાળોએ મુજરાતી કવિતામાં નવી ભાવ પાકીને કાવ્યરસિકોને શિષ્ટ સુસંસ્કૃત કાવ્યવાચન પૂરું પાડતું ઢતું, આર હરાકા સુધી જેમને ભાષાશુદ્ધિ માટેનો આમઢ મુજરાતી લેખકોને 'સાવધાન'નો પડકાર કરી રહ્યો, જેમની નીકર સત્યમંજિ અને સપદ વણી અનેકને ઢારતી ઢતી, એ નરસિંહરાવની અન્ય કાવ્ય-કૃતિએ. કદાચ વિસરાઈ જાય, એમનું વિવિધરંગી નહિ પણ સાહિત્ય-ક્ષેત્રના તોર લડવેયા જેવું જીવન કદાચ ખુલાઈ જાય, તો પણ એમનું ભાષાશાસ્ત્રનું વિશાળ કાર્ય એમને વિદ્યાર્થીએના અભ્યાસમાં જીવંત રાખશે ને 'મંગલ મંદિર બોલો' જેવી થોડીક થોડકંકમાં વિરાલેલી એમની ઝીતમૂર્તિએ એમને મુજરાતમાં અગર રાખશે.

કવિની કામઢતા તેમજ ભાષાશાસ્ત્રીની કઠોરતા, એવા વિરોધી ગુણ ધરાવતા મુજરાતી સાહિત્યના આ બીજાપિતામહાના માનસ-માં, આપણે જોડું તેમ, વિરોધાભાસો અનેક ઢતા. થોડાજાતિમાં

અંજેલના
અને મહિતના
તેજસ્વી વિદ્યાર્થી
૧૮૭૫ના મુખાર નોસિક.
રાવની આંબોની
ચમક વતીઈ
આવે છે.

નીચે પિતા
ભોળાનાથ જેવી
નાગરી પાઘડી પહે-
રેલા. આવા (૧૮૮૮ના)
નરસિંહરાવને ભાષ્ય
આવા કાઢએ
જેવા ઢસે.

નરસિંહરાવ અને એમના દ્વિતીય પત્ની સી સુશીલાબેન ઈ. ૧૮૮૮માં આ છબિમાં પહેરેલી છે તેથી એ બંન્નગણી પાપકી-દોષી (એનું નામ 'ભોરાચી') નરસિંહરાવ, રખડુમાથ વગેરે પહેરતા તે, કવિવર રવીન્દ્રનાથના ચોડામાથ સત્યેન્દ્રનાથ ઘોષીર અમદાવાદ, શોલાપુર વગેરે રમણે ડિરેક્ટ નજ દેતા તેમના ગાદ સંપર્કમાં આવવા બાદ નરસિંહરાવે અપનાવેલી.

એ જુદા હતા, વિશિષ્ટ અનુભવમાં જુદા હતા સહિયરવર્ષામાં એ જેટલા કમ હતા તેટલા બ્યક્તિ-જીવમાં પ્રેમજ હતા, બાલકસહ હતા. પોતાને ગવ ખરે દોષ ત્યાં એ જેટલા રમતગમતી હતા તેટલાજ, એમની ખાતરી કરાવે તેવા કાઈ વિરહો નીકળે તેા પર-અતઃકલ્પમાં ફેરા હતા. આકૃતિએ રંગાબળી ઢાંચે તેના હતા;— પોતાની લગ્નકાળ પ્રયેક એવી કાથાને આખી કોટ પારલેન ને હૃદમાં રાખવીને નીકળે ત્યારે સાર્વજનિક લગ્ન લાગતા, છતાં ઘરમાં જોઈ-યત અને પોતિયાના સાદા પોષાકમાં તાજરમત નરસિંહની થઈ આપતા. આસિરદેહ કલેક્ટર તરીકે, ગુજરાતી સમાજની ફર, અંધેએના

વનુગમાં રહેલા તેથી તેમણે આદ્યો ની બાળપણમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ સુધી રવીકા હતી, પણ આન્તરેતરનાં એ આર્થ-દેશો રહ્યાં હતા. વિધિ, ઉપવાર અને ઔચિત્યના આચારમાં આ આગ્રહદાર હવિ નિરપજીવન માં માથે હૈટ ને કેટલાં તિયું પહેરીને નીકળતા ત્યારે પશ્ચિમ ને પૂર્વના એકિત્ર પહેરવેશથી પોતાની dual personality—મિલ્ટી વ્યક્તિત્વનું પ્રત્યક્ષ નિદર્શન બની રહેતા.

આવા, ગુજરાતના નવયુગના આ પ્રથમ પતિના કવિને બાપાસાશ્રી નરસિંહરાવનો જન્મ, ૩૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૬ ને રોજ અમદાવાદમાં થયો હતો. એમના પિતા સરદાર શ. બ. ભોળાનાથ સાશાસ્ત્ર સરદારી અમલદાર હતા. ભોળાનાથના પ્રથમથી અનુભવ મિક હતા, પણ એમની પ્રામિલતા ગદ્ય-પ્રવૃત્તિ કવિને અને જોડા વહેંચેને તલને એકેશરમિત્ર પ્રત્યે વળી હતી. સમાજસુધારામાં એ સમયે તેઓ અમળી હતા, અમદાવાદમાં પ્રાર્થનાસમાજની સ્થાપના કરવામાં તેમનો મુખ્ય હિસ્સો હતો. રેવેન્ડનાથ ઠાંગેર, પ્રતાપચંદ્ર મુનુમદાર, બાણકેશચંદ્ર કોન વગેરે બંન્નગણી સમાજ સુધારકો અને વિચારકો તેજના એમના સંપર્કથી, તથા રજુકોડલાલ ડોડાલાલ, મહીપતશામ રમણ, ભાલકેશર હાલિયાદોર વગેરે અમદાવાદના અમળીઓની એમની બિગલે મુદ્રાશ અને સંસ્કારને લેખ આપેલા હતા. વિદ્યા, કલાસિકતા ને જ્ઞાનદાનીને કારણે તેવંબને ભોળાનાથનાં કુટુંબની સારી જ્ઞાતિ હતી. આવા ભોળાનાથનાં સાદાબાળમાં નરસિંહરાવ છઠ્ઠા હતા. એમના બે વડીલ બેથુભાઈથી એક આધારાવ ૧૮૬૬ માં અને બીન, સીથી ન્યેલ, બાળારાવ ૧૮૬૭માં ગુજરી ગયા હતા. નરસિંહરાવની બાળક ઉછેર, કુલ્યુર, સંસ્કૃતિમાં કુલ્યુર હતા. નરસિંહરાવ જિંદગનું માર્ગ કવિ, અને મનુષ્ય (કુલ્યુર) સંગીતજ્ઞ, એ બેમાં રનેક સ્થાને 'હૃદયવિજ્ઞ'ના અર્પણ-કાન્તમાં અચર થયો છે.

નરસિંહરાવની વિદ્યાર્થી અવસ્થા સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, અભિન વગેરે વિવશેષમાં દેખાઈ આવતી જુદાગતા અને હોડી ગુરુભક્તિથી ઢીપી જોડી હતી. એમના ગુરુઓમાં મુખ્ય સહૃદય બંબાલાલ સાહાઈ દેસાઈ અને (કાલેજમાં) સદાગત ડૉ. સર રામકૃષ્ણ બાંડારકર. એ બંને ગુરુઓ પ્રત્યે નરસિંહરાવને કેવો ગુરુક ને ખરા હૃદયને ખુલ્લો આવડતો તે આજળ ઉપર ન્યારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિવર્તન પ્રમુખપરને અંગે ગુરુ બેળાલાલભાઈ અને શિષ્ય નરસિંહરાવ વચ્ચે ગુજરાત મેની પરીકળી કેવો વિષદ પ્રેમ આબેડો હતો ત્યારે, તેમજ સંસ્કૃતના અને ગુજરાતીના ભાષાસાહિત્યના દેવમાં ડૉ બાંડારકરનો

મતભેદનો નાનુંક અવસર આપ્યો હતો ત્યારે, — એ બંને પ્રસંગોએ નરસિંહરાવે પુરવાર કરી જતાંયો હતો. તે એમની વિદ્યાને ધન્યતા અપાવે એવો હતો.

બી. એ. માં સંસ્કૃતના વિષયમાં આખી યુનિવર્સિટીમાં જે પ્રથમ આવે તેને મુંબઈ યુનિવર્સિટીનું બાક દાંટ પારિતોષિક મળે છે. આ ઈનામ ઉપર આપણા દક્ષિણી બંધુઓનો જ ઈન્તરો હોય એવું મનાય છે, અને છે. ગુજરાતીઓમાંથી એ ઈનામ મેળવનારા બહુ નીકળ્યા છે. નરસિંહરાવે હોશિયાર દક્ષિણી હરીફોને હંફાવીને એ બાક દાંટ ઈનામ મેળવ્યું હતું.

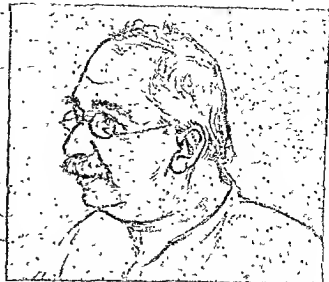
વિદ્યાસંરચના આ ગુરુઓ ઉપરાંત આજ વયમાં કાચરચનાના પ્રાયશ્નિક પાઠ આપનાર કવિ હજીપતરામ ડાહ્યાભાઈને થયું નરસિંહરાવ પોતાના ગુરુ માનતા.

ઈડિયન સિવિલ સર્વિસ—આઈ. સી. એસ.ની મશહૂર પરીક્ષા આજે તો બંધ પડી છે, અને આરત રેતરત જનતાં એ પરીક્ષાનું રચાત Indian Administrative Service નામની પરીક્ષાએ છીધું છે. આઈ. સી. એસ.ની પરીક્ષા છુટકદમાં લેવાતી અને એમાં જાણે નેપથે પાસ થનારાને દિંદ સરકારમાં ક્લેકર કેવા કચ્ચ. હોદાઓ મળતા. એ હોદાઓ પ્રાસ કરવા માટે આજ સી. એસ. એ એક જ માર્ગ હતો, જે માટે વિદ્યાર્થીને જીવન અભ્યાસ કરવો પડતો. પણ નરસિંહરાવ બી. એ. થયા તે જમાનામાં આસિરદેહ ક્લેકરની જગ્યા માટે કમેદારો પસંદ કરવાની એક બીજી પ્રક્રિયા પ્રચલિત થઈ. પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબના વિદ્વાન અને છુદ્ધિશાળી નબીરાઓમાંથી એ પસંદગી કરવાનો તે વખતે કાયદો હતો. આ રીતે પસંદ થયેલા યુવાનોને વિદ્યાયત જીવન આજ. સી. એસ.ની પરીક્ષા આપ્યા વગર જ જગ્યાઓ મળતી. આને રેડ્ડયુટરી સિવિલ સર્વિસ (સુટરી નોકરી) કહેતા. નરસિંહરાવની આ રીતે પસંદગી થતાં એમણે ૧૯૮૪માં ખેડા જિલ્લામાં આસિરદેહ ક્લેકર તરીકે સરકારી નોકરીની શરૂઆત કરી. એ નોકરી દરમ્યાન એમણે બાદશીથી કામ ક્યું; પણ સાથેસાથ, પોતાની સગાન કક્ષાના ને કાંઈક વાર બીતરતી કક્ષાના પણ અંગે જ અમલદારો, પોતે અંગે જ છે એ કારણે અભિમાનવાળું વર્તન દાખવતા તે નરસિંહરાવ સહી લેતા નહિ, બલકે સ્પષ્ટ અને સખત વિરોધ કરતા. એમના આ હિંદી તરીકેના સંતુલ્ય રચનાને લીધે એમના કચ્ચ પક્ષના બરા હક્કથી પણ એમને વંચિત રાખવાનો પ્રસંગ ઉપજ્યો હતો.

આવી કચ્ચ સરકારી નોકરી મળવાથી નરસિંહરાવનું માન કુટુંબમાં અને સગાજમાં બહુ વધ્યું. એમના કુટુંબને પણ આમાં માનપ્રાપ્તિનો અનુસવ થયો. અમદાવાદના વિદ્વાન પ્રસિદ્ધ અમલો નાગરિક સર રમણલાલ નીલકંઠાં પત્ની લેકી વિદ્યાગોરી નરસિંહરાવનાં બાહ્ય જાય. એમણે એક રમણે લખ્યું છે કે ‘આ નોકરીને અંગે એમ બધાં પણ કાંઈક જાણી પઠવીએ આખાં હોશ્યે એમ અમારા બાળ માનસને લાગતું.’

આ નોકરીમાં નરસિંહરાવની ખદલી સોલાપુર, કારવાર, રતના ગિરિ, સિંધ-હેદરાબાદ વગેરે રમણે થવાથી એમના બાપાશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ઉપશાળી નીવડે એવો મારાડી, મનડી ને સિધી સાપાઓ એમના એમને પરિચય થયો. ૧૯૧૨માં નિવૃત્ત થયા પછી થોડાં વર્ષ આરામ લઈને તેઓએ ૧૯૨૦થી ૧૯૩૬ સુધી એસ્કિન્ટન કોલેજના ગુજરાતીના પ્રોફેસર તરીકે પણ કામ ક્યું હતું.

એમનું પ્રથમ લગ્ન ૧૯૦૨માં એટલેકે એમની ૧૩ વર્ષની વયે થયું હતું. પ્રથમ પત્નીથી એમને એક જ પુત્ર (અનુસંધાન પુ. ૩૨૫મે)

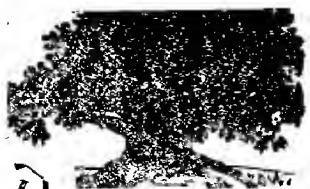
મધ્યાળનું ચિત્ર : શ્રી રવિશંકર રાવળે આલેખેલી સ્કેચ.

નીચે આ બેંકના મુખ્યચિત્ર તથે આપેલા છે, ‘મિત્રાવરુણી’ના કાવ્યનો સ્વ. નરસિંહરાવે એવા જ અનુકૂળમાં સ્વદેસે લખેલો.

ઉત્તર

કુટુંબને લઈ મુજબ, આ બાળા તાર તુલ્ય
કુટુંબીની લી રમ નામને કોમળી હાલે
રહો માત હવે મદ કહણારસ ને વડે
મળે આ ઠરની ભૂમિ બીજાની સર્વદા રહે
કલા ને રસની વચાં થઈ નીરસ ને પડી
મન્યોને કુરમાં જાડાં થઈ રહેશે ધડાપડી
વારિમન્યનમાંથી મું નવળીત મણું તમે ?
જાનની જ્યોત અંબાહ, અમે તે તમને મળે.
મદ આશ્ચર્યથી જોડે મિત્ર ને શિષ્યમંડલ,
સુકારવ્ય વિરો પોએ અપી માની કહું જલ.
કુટુંબને લઈ મુજબ, આ બાળા તાર તુલ્ય
કુટુંબીની લી રમ નામને કોમળી હાલે
રહો માત હવે મદ કહણારસ ને વડે
મળે આ ઠરની ભૂમિ બીજાની સર્વદા રહે
કલા ને રસની વચાં થઈ નીરસ ને પડી
મન્યોને કુરમાં જાડાં થઈ રહેશે ધડાપડી
વારિમન્યનમાંથી મું નવળીત મણું તમે ?
જાનની જ્યોત અંબાહ, અમે તે તમને મળે.
મદ આશ્ચર્યથી જોડે મિત્ર ને શિષ્યમંડલ,
સુકારવ્ય વિરો પોએ અપી માની કહું જલ.

(ઉપરના બે ચિત્રાવ બાકીના બ્લોકો ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ના સોનજો)

ભૂત-આંખલી

દેવક

‘સારંગ’ ખાતે

હોળીનો દિવસ હતો. સાકડાં છાણાં કચરાવાનું કામ પૂરું થયું હતું ને ‘ચોરવાનું’ કામ ચાલુ થયું હતું. યેરેયાની સ્વતંત્રતા-પરથી વડીલોને કાળુ લેડી ગયો હતો. યોહના પેસા ન આપનારનું અપમાન થયું, કપડાં ઇંટાલાં, હુરિયા ભેલાતી અને આ બધું મથા પછી પણ મોઠો તો આપવી જ પડતી. બાલોબાની ઝુંદડીઓ રંગાઈ અડ હતી. દિયરિયાઓનાં મોઢાં તાવડીની મેરાળી રસોળાઈ ચૂક્યાં હતાં. રંગની શીશી કે પિચકારી દાઢયા ન હોય એવો જીવાન આ નાનારાં ચોરવામાં મળવા મુશ્કેલ હતો. હોળીના દિવસથી જ નહિ ધૂળેડી રાકે ગઈ ગઈ હતી.

મરુજ રૂબરૂ ચાકો વાકસે હોળી પ્રગટી. સોથી મોડી અને અગ્ર દિવસ સુધી સળગતી રહે એવા હોળી ગદોલલાનું ગોરવ મણાતી, અને આ ગોરવ ત્રણેથી કાકડાવાસને વરેલું હતું. કાકડાવાસની યેર આગળ ગામની બીજી બધી યેર અંબી હામતી. ફેલે યેર તેના કરતાં અગ્રવત જવા પ્રવલન કરતી તો તુરત જ એનો તેનેવધ થતો, ખાશામરી થતી, લાકડીનાં ઊછળતી, અને ભેલભેલગઈ વાત ધારિયાં-તલવાર પર આવી જતી. પણ ઉપરનો વિનય કાકડાવાસની યેરનો જ થતો. કાકડાવાસની યેર જ્યાં સાકડાં છાણાં ચોરવા જતા ત્યાં બીજા ફેલે વાસની યેર આવી ચડે તો એને નમસ્ક આપવું પડતું અથવા ફેલે યાના સાથી રાખવાના તરારની ભેગ કાકડાવાસની યેરમાં ભેડાઈ જઈએ ગઈ કરતી પડતી. કાકડાવાસની સિદ્ધ કાકડાવાસની યેરનો આ છુલન સઘ્ય અને વણઝૂંટથી સારસાર હતો.

પ્રાણી બાગીચોએ આખું વન વગરે રજાને એમાં રહેલાં જાત-તણ પર મોતિયાની નજર હતી. કણ્ઠીવાસની યેરનો પણ ત્યાં જ છાંયે મારવાનો વિચાર હતો. ગધસાત પછી ડુંગે યેર ત્યાં એપીસોથે પદોંચો એટલે વાત કઠાય વધી નહત, પણ પ્રાણી ડારાની કૂકડી ભેગા જાય એરાક અવાજ યાંત્રીની સાથે જ લેડી જરી એની સર્વે નહીં હતી. શોર કરવા પાલવે તેમ જ હલું કપડાવામાં મોતિયા છતવાનો એ થ મોક્કસ હતું અને પાછા જવામાં અપમાન હતું તું કરતું એની વિનાસક્રમથી કણ્ઠીવાસની યેરનો સારસાર ગાઈ કાઢે એ પડેલાં તો તેવું ગણે પકડતાં મોતિયાએ પીમેથી એના કાનમાં કહ્યું: ‘અહવા ધનિયા! મરવાનો ધણી છે! છાંયેમાંનાં ડાંડે પડી નહિતો કાણુ રંગાઈ જશે.’

મોતિયાની બાળી અને પતન વચ્ચે કાઝો જુદાગર ન હતો એ બધા ભણતા. એને ઉડવામાં જરા યે સહાયતી ન હતી. પણ યે-તાની યેરના-રેખતાં નમતું આપવામાં પણ એણે માનદાનિ ન હતી. કણ્ઠીવાસના સરદારને આ ઉપદેશ મુઠકી ધરિયાતિ પ્રિય તો નહોતી જ; છતાં જરાક વિગતથી અને જરૂર કરતાં જરા મોઢા અવાજથી એ બોલે: ‘મોટા બહાદુરનો બેઠો....’

પણ એવું વાંકજ મોઢામાં જ રહી ગયું. અને મોતિયાએ એના

પેટમાં ભરેલી એક મુઠકી ચોડી દીધી! ધનિયા પેટ પકડી ફર રહી ગયો. ચોડી વારે એને હળુ થયો. એના સાચી ચોગાંથી ફેલે સળગતું નહિ. દરે પાછા જવા દિવાલ બીઠે આગે ન હતો. ભતાંભતાં ધનિયાએ કહ્યું: ‘મોતિયા! સોડીસોડાં બળતણ ચોરવામાં તે શી બહાદુરી! બહાદુરનો બેઠો હોય તો બનિયા આંખલીનું મુઠકાએવું ડાણું પાડી આવે; તારા પાસની હોળી અપાડના વરસાદ મુખી સળગતી રહેશે.’

‘ઝરે, બાત ને સુરેક, બધું ધ જગવામાં ચાલીને ફેલે છું. ધાનેા માનો ન. નહિતો મોઢાક તને જ વગસાડી દઈશ. મુકજ તારી પેાડ કપરાણું હોડામાં. ડાણું તો મું આખી આંખલી કપાડી લાઉં.’

‘કણલ છે’

‘કેટલા રપિયા કચરાભયા છે?’

‘પંચપારી. પણ શરત પળની ને પાંચ શેર ખુલ્લની. ઉ રૂંમતા’

‘એમાં વળી વિગત શી મેલતી’તી?’

‘હીક, તો આપતી કાઢે મધરાત પછી તારે મોઢાએ જવાનું. ખુલ્લની ચોરકી આંખલીની ડાળે સોંમ પકડાં તારા રેખતાં જ બાંધી આવીશું. ચોરકી ઉડી તાવને અને રપિયા ગણી જશે.’

‘કળાનાં ફરી ન જતો, દોડ, નરે આમળ હું છું.’

‘ફેલે એ બાપનો.’

‘હીક તારે; રપિયા ને ખુલ્લ કાઢે સાંને તેપાર સામને. શતની ગાંભીરી મેળવી ધનિયા એની યેર સાથે પાછા ફરી.’

મોતિયાના ગામની જમણી બાજોળથી બધેઈ માક પર આરેહી બતવાળા આંખલી આલુખાલુનાં સધળાં ગામોમાં ભળતી હતી. ખરા બધેર, ફૂલકી સોંમ અને આપી રાત આ તણ વેળાપીવાધી પસાર થવું જોખમભરેલું મનાઈ. ફેલે અનુકૂળ નટગામું બધેરે ત્યાં વિસામો કરતો તો સોંમ પહેલાં એને તાવ થતી આવતો. સોંમે ત્યાંથી પસાર થતાં થતાં મળુરોએ ત્યાં વિચિત્ર ઇલાકો અને અજીતરા અનાને સાંભળ્યા હતા. એણે એણે આ અનુભવે દઈ એમાંના થણાખરા એ અનુભવા દિવરો ન ગાંડા પડયા હતા. સવા રોર દુધ અને અરધો રોર જલેથી ભૂત-આંખલીએ પહેલાંયા હતા દરકી સલને થઈ જતો. અંબલિયા જતની આજગાંઝોરો કપાલ આટોરા સહેલો દોરા છતાં ફેલે માનવી ત્યાં રહેકાએ જવા તમારે થવું નહિ. મોતિયાના જ ગામના મુખીની બેરા એક રાતે સાંજે તેડી નાસી એપી. બીજા દિવરો સવારે ભૂતવાની આંખલી તોમ એ મરેલો મળા આવી ત્વારથી એ આંખલીની અમભિન ગાથામાં થીં કહેને કહેરા થશે કે મધરાતવા સમાયે માનવી તો મું. રોર પછુરયાં નય તે છવડ પાછું ન આવે! મોતિયા આ બધી ચાતેથી અભળુ તો નહોતો જ. પણ સવારે જરા અલડે અને એમાં વળે રોઝમે પડકારો, પછી પછડી મું જ રાંતેનો પકડાઈ એણે કાંધો કહે અને કીચેકે દત્તો ચોરકે દને છરવાનો દત્તો.

ધૂળેડીની સોંમ પહેલાં આંખલીની ડાળ પર ખુલ્લની પેાડો બંધાઈ ગઈ: મોતિયા મધરાત પહેલાં ત્યાં પદોંચી જઈને મોઢામાં

ન કરે એ માટે ધનિયાએ એનું પડયું છોડ્યું નહિ. કોનો કોઈ સાચી-
દાર નિયત સમય પહેલાં પોટલી છોડી ન લે એ માટે કણ્ણીવાસની
થેરના છાકરાઓની છપ્પી યોજીએ. આંખડીના રસ્તે ગોઠવાઈ અઠ.
ગધરાત યથ અને મોતિયા તેયાર થયા. મોતિયાની કાછડી મજબૂત
હતી, માયાનું ફાળિયું ઠીક હતી એણે હાથમાં તલવાર લીધી, અને
એનું મહાપ્રદેશન નિહાળવા એકઠા મળેલા સર્વને વહેંચી એણે કહ્યું:
‘કોઈએ મને ડરાવવાનો ત્રાગટો ગોઠવી આંખડી પર કાઢ માનવી
મોઠ્ઠું હશે તો આ તલવારથી એનું માથું છુટું પડ્યું જશે. ભૂત-
આંખડીએ જે મજશે એને આજ છવતું નહિ છોડું.’

ધનિયા મોતિયાની આંખની ખુશસમી થમક નેહ ધરી
ગયા: ‘મોતિયા! એવી તે મજકરી કોઈ કરતું હશે? પણ પોટલી કોઈ
મધરાત પહેલાં ન હોતારી ન લે એટલા માટે થોડા જાણુને એ રસ્તા
પર નજર રાખવા મોકલ્યા છે.’ ધનિયાએ કહ્યું.

‘હતારી કણ્ણાની! અથવા મારા પર વેગ આપો જૂઠા! હું
ગોલીને ફગા કરું એનું કરી બનું છે?’

‘ભઈ, આ તો સારત છે.’

‘હવે નેહ મોટી સારત.’ કહી મોતિયા જવા તૈયાર થયા.

‘મોતિયા, રસ્તામાં પેલા મોઝવાળામાંથી કોઈ મજકરી આતર
તને બીજવારે તો તરવાર એટલા જરા વિચાર કરને, બહાલ.’ મોતિ-
યાની મહાનગી નેહ ધનિયા લગભગ મજસારી ગયા હતા.

‘બીજવારે શું? મારીની ગઈકાં? એક હાથોટા ફરીશ ત્યાં જવા-
યાનાં મોતિયાં દીઠાં યથ જશે!’ કહી મોતિયા ચાલી નીકળ્યા.

માનની ભાગેશ થકી મોતિયાએ કૂતરાળે પગલે સીમો રસ્તો
લીધો. એક જે જમ્યાએ થેરિયાની વાડ પાછળ સળગતી બીડીના
અમારા દેખાયા. મોતિયાએ જોખારો ખાધો. વાડ પાછળ સેતાએલા
કણ્ણીવાસની થેરના છાકરા મોતિયાને જતા નેહ રહ્યા. ભૂત-આંખડી
ના રસ્તો રાજ થતો હતો ત્યાં જોડેથી છપ્પી મોઝના ચોઢિયાતોએ
મોતિયાને છાતી કાઢીને જતો નેથો, અને એની ઢિંગત પર એ ફિસ
થઈ ગયા. એની ચાલમાં ઢિંગત હતી; પગલાંમાં નિર્ભયતા હતી;
એના ફેંટાના બીડતા ઊગમના અકિમખ ફર-
ફરતું હતું; મોતિયાએ ગોઠવાની સીમ વડાવી.
આગળ વગરો રાજ થતો હતો.

ધિવસના રણિયાભૂતી લાગતી સીમ રાતે ધણી
વાર બિહામણુત્રપ ધારણ કરે છે. સુકાએલા
પંડાનું જોઈક વિચિત્ર આકારવાળું હેંડું, પવન-
ના સુસવાડાથી ખખડતાં આઠનાં પાંદડાં, સતતા
બિહામણું જતાવરેલા વિચિત્ર અવાજો, આ
બધું મળીને એક જતનું ભયચેરક વાતાવરણ
સર્જે છે. આવા વાતાવરણમાં ‘ડવાંતો મયા’
એ સર્વસાધારણ નિયમ હોય છે. મોતિયા
આ નિયમથી અનુચિત ન હતો. બિહામણું સવારના
આજીવન અનુભવોમાં ફરવા નીકળે હોય એવી
નિર્ભયતાથી એ જઈ રહ્યો હતો. અજવાળી રાત
હતી, પછી કેર રાતો?

‘ધૂ...ધૂ...ધૂ...’ સીમની
શાંતિ ચીરતો બિહામણું ને કંઈક અવાજ,
મોતિયા જ્યાંથી પસાર થતો હતો ત્યાંના એક
આડ પરથી સંભળાયા. અચાનક જ ધણેલા આ
અજાણવી મોતિયાનાં પગલાંને નિયમિત વેગ

હળવો ધરને મૂળ ગતિએ આવી ગયા. પાણીના પાસણમાં સળગતો
કાઠરો પડે અને છમ્મ અવાજ કરીને જોડવાઈ જાય, એનું જ કોઈક
મોતિયાની છાતીમાં થયું ને શમી ગયું.

આગળ પડતા પગ અને પાછળ બેડતું વેણું, એ બંનેની ગતિ
સાથે સંવાદિતપણે હીડીયા થેલી હાથમાં આડી પડેલી તલવાર હવા-
ની ફૂંકથી એક વાર મોતિયાની ફરકમાં બરાઈ. મોતિયાને થયું કે
માથા! કોઈએ પાછળથી મોતિયાનું પદ્ધતિએ એને વહેંચે થયો. પણ
બીજા જ પળે એને પરિસ્થિતિ સમજીત્યારે પોતાના મનની નળખાઈ
પર એને હસતું આવ્યું. છાતીનું જેર મા પવાનો અણુમોલ અવસર
મળ્યો હતો એ વાતની મોતિયાના મનને પ્રતીતિ થઈ ગઈ. ભૂત આવે
તો શું કરવું એનો વિચાર કરતો એ આંખડીનું અંતર આંધળું કરી રહ્યો.

રસ્તાની બાજુએ આવેલા એક મોટા વડની છાયામાંથી પસાર
થતાં, કૂતરાળાં પગલાંની અડફટમાં કણુક અથડાયું અને હેઠળું કાંપી
જાય એવી ચીસ સંભળાઈ. મોતિયા ફરકો મારી બે ડગલાં પાછળ
હટી ગયા. હાથ તલવારની મૂઠ પર સમજાવે થયા. એક માંદગું ફરતું
કેઠરના મારણી પીડાઈ, ચોસે પાડાઈ, આથડિયાં ખાઈ, બાજુએ
હટી ગયું. પણ વડની છાયા ચીરીને પચાસેક ડગલાં ચાલેલા ત્યાં
સુધી મોતિયાના કાળબનો ફફટાટ જોઈક થયો નહિ. ભૂત-આંખડીએ
પહોંચતું જલવરો કાળબના માનવીનું કામ ન હતું એની મોતિયાને
હવે ખાતરી થઈ ગઈ. પડીસર તો એને થયું કે પાછા ફરી જતું! એની
ચાલના વેગમાં થોડીક શિથિલતા આવી; હેવાની છામ જોસરલી
લાગી; પણ પગ પાછા ન જલ્યા તે ન જ જલ્યા. છવજાય તો જાય,
પણ અકિમખ વગાય એવા જેવી હીણપત બીજ કશ હોઈ શકે?

પહોંચો! રસ્તો પૂરો થતાં એક સાંકડી નેજરાઈ થતી હતી. આજુ-
બાજુ થેરિયાની લાંબી વાડ હતી. વાડમાં વચ્ચે વચ્ચે આઠ બેઝોલાં
હતાં. એમાંથી મળાળને આવતો ચંદ્રનો પ્રકાશ મેળતા સાંકડા રસ્તામાં
ચોંદરણ ચોતરતો હતો. એક વર્ગાક પાસે આવતાં લગભગ મોતિ-
યાની અડફટમાં આવતો એક લાંબો કાળો સાપ પસાર થઈ ગયા.
જરાબર એ જ વખતે નજીકમાં જ સિયાળની લાળી સંભળાઈ, આડ
પર સૂતેલાં વાંદરાં સળગ્યાં, ને પંખીઓએ
બિહામણું ફફટાટ કરી મૂક્યો. વર્ગાકમાં

ભુજંગાસન

આપણું શરીર, મન અને જ્ઞાનતંતુઓ, ત્રણેને એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામ પદ્ધતિ

યોગામ્બના

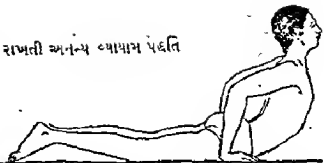
આસન

અ

ત્યાર સુધીનાં આસનો ચત્તા સૂઈને કપી. હવેનાં ત્રણ આસનો હાથ સૂઈને કરવાનાં છે.

આ આસન બેઠાબેઠ યદ્ય શકે તો કૃપા મરિલા નામ નવો શરીરનો દેખાવ થાય છે, માટે એને ભુજંગાસન કહે છે. ભુજંગ એટલે સાપ.

પાશ્વર કૃપા હપ્ત લાંબા થઈને હાથ સુધી નહોતો. બંને હાથ બંને બાજુ પર રાખી અને કપાળને નમીનને અડકવા દેડ. પગનાં તળિયાં હપ્ત રહે અને અંગૂઠા નમીનને અડકે, એવી રીતે પગ રાખો. હવે માથાને હાંચું કરો અને ધીમેધીમે બંને તેડેનું પાછળ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરો. છાતી સુધીનો ભાગ હાથકાય એટલે અર્ધાં ફાળુ ઘોળી પાછું માંચું પાછળ લો. નાભિ-ફેંદી-નમીનને અડકેલી રહે; માત્ર તેનાથી હપ્તનો ભાગ ન હાથમાં નહોતો. શરીરને વાળતા

હાથના ટેકાની નજર પડે તો લો. ધીમે ધીમે હાથ હપ્ત ચોક્કો બાજુએ અને કમરના રેનાયુઓને ભેરે ન વળાશે. કરોડના હપ્તના બાગમાંથી વળતાં વળતાં નીચે નજાનું છે એ યાદ રાખવું. આગળ માણે બેઠાબેઠ આસન આવી નહ, એટલે યોગી સેલેન્ડ એ રાખો. પછી એવી રીતે શરીર હાથકાયું હપ્ત તેનાથી લાંબી રીતે એવે પાછું નમીનને લગાડો. એ વારથી શરૂ કરીને સાત વાર સુધી આ આસન કરી શકાય.

આ આસનથી કરોડને ખૂબ કાયદો થાય છે. હાલને લીધે પીડ કે કમરમાં દુખવું હોય તો આ આસન કરવાથી અશ્રમ થઈ નહ. નમ્યા પછી એને કાયમ પેટ ભારે લાગવું હોય તેવા માણસો આ આસન કરી ખૂબ કાયદો કરાવી શકે છે. હાસુભાઈ શુકલ (એલ.ઈ.ઈ.સી. રેડિયો-અગ્રદાતા સો.નમ્યથી)

આવતાં જ સામેથી એક વરુભયકર વેગથી છીંકા દેવું મોતિયાની સાથે ધસી આવ્યું. મોતિયો તત્તવાર બેઠોતો કપાળતાથી એક બાજુ ફરી ગયો. વરુ વેગમાં ને વેગમાં સીધુ ફેડી ગયું અને વાડામાના એક છીંકાથી બેઠરામાં ચાલ્યું ગયું. મોતિયાની બાતી ઘડવી જાડી. ફેડતા હાલને આગળ અને પાછળ નજર ફેરવતો એ નેમ તેમ કરતો ઝડપથી નેજ પસાર કરી ગયો.

નેજમાંથી બહાર નીકળતાં થોડે દૂર સામે ન પેલી બંધાર ભૂત-દેવો. દેખાવી હાંકે અંબેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં તપાસે થેલા અને ઘોષખા બધા દેવોનું સ્વરસ્ય હતું, પણ નીમાંથી, કાણ નહોતો કેમ, પેલા ફેડતા ખસતો ન હતો. શરતની રમી આવક કાળભેરવના યાનમાં ખર્ચવાની માનતા આની તિલાંજો હાલતા દેખાવી આસરતી હિંમત એકઠી કરતા પ્રયત્ન ને પછુ ફિલ્મો પેસી પ્રગલ્ભો બોલિતો વાયદો બૂંટાંકે ચડ્યો દત્તો. વગમાં હવે નરી શિવિલતા આવી ગઈ હતી. ચાલનાં વેગ તદ્દન ઘળેવા થઈ ગયું હતો. સામે દેખાવી લીધી આંબલી અત્યંત બંધારવાગતી હતી. એમાં વસતાં ભૂતની કપડાના સંવેગ્ય કરતા કરતાં વધુ ભયંકર હતી. કોપતાં નજાં અને થયેલા કોડમાં મોતિયાની નજાન સળ-વળી: "કાળભેરવ ગાપો. કમ્પે દેખારો નહિ અને હેમજેમ થેર પાછો પહેંચીસે તો પચાસે રૂપિયા તારા યાનમાં પાવરીશ, ગાદા ધડાવી!"

કાળભેરવનું સ્વરસ્ય કરતો મોતિયો આંબલીને પહોંચ્યો અને ને જાણ પર ચોટલી બાંધી હતી ત્યાં નેજા કરી. મનખૂત કપડામાં ગાંઠ વાળીને બધેથી પાંચ થેર ખમ્ખમની ચોટલીને બદલે ત્યાં પેલા કપડાનો ગાંઠો અને પડકારો કાળગ દવામાં ફેરવતાં હતો! શિવિ-યામાં ફેવાડાં અને ગાથાના માળ બધી બેસા થઈ ગયા, હાથપગ પાણી પાણી થઈ ગયા અને નેજા ચોટલાના લરહતા આયોવોની બાંજુમાં એની નજર પડી ત્યાં તો...

"જા ગાપસિયા રે..." કરતી ઓસ પાવી, સુઠીએ વાળી મોતિયાએ

પાણી ફેડે બૂધી પણ બીતિયી કાંપવું અને હાથપગ પાણી કાળ કુખાવી બેઠેનું બેનું શરીર ફેડાઈને આંબલી નીચે ન બેઠેરા થઈ હતી પડ્યું. તત્તવાર બાજુએ બેઠી પડી. મોતિયાની યોડધીમાં પડે એકે કદાચ આઠાર નજાક સળવળ્યો અને પાણી ત્યાં સાંતિ ઉપાઈ મળી.

દુર્લા કરતાં ઘણે વધુ સમયથી નજા કરતાં મોતિયો પાછો ફર્યો નહિ, એટલે અર્ધમગ રાંધાઓથી મશાલો મેંકે પચોસેક રેવાનાં એક ટાણું તત્તવાર, પારિયાં, રાંધ, રૂક્યાં અને લાંબી બેઠેરાના પેલા લઈ એની શોધમાં નીકળ્યું. ભૂત-આંબલીએ આવતાં નીચે પડેલા માનવ આકારને જોઈ બધાયાનાં કાળજાં કંપી બેઠાં. સંપળગની દેવાધારા ન હોત તો કોઈ તેની નજાક નજાની હિંમત પણ કત નહિ. આંબલી નીચે આવતાં બધાયાના પગ કાંપી રેલા દત્તો. બેઠી પ્રકાશથી સાપીએકે મોતિયાને તપાસ્યો. સ્વ દત્તો, પણ નજાં નજાં પછે દેખાયેનું હતું રાંધ બધાઈ ગયા દત્તો. બાકી આંબલી કરાઈ ગઈ હતી. કપાળ પર પરસેવાનાં ટીપાં સાફ દેખાતાં હતાં. બધાયાના પ્રગત્યથી રેસેક મિનિટે મોતિયાને ફેડા આંબલી. સાપી-દારોને જોઈ એને ખાતરી થઈ કેપોતે છવી ગયો છે. તાવથી તત્તવા શરીરે એણે ભૂત જોયું હતું ત્યાં હાથ લેવાયો. આંબલી પચાસેકે હિંમત પણ એવામાં રહી ન હતી.

ચાર પાંચ બેઠેરાનાં મકાશ પેલી ચોટલીવાળી કાળી પર નેજાએ અને ત્યાં એકા ધળેલા પચોસે જીવાનો પેલા કદારવ આઠાર નેજ થયરી ગયા...

—પણ બીજા ન સંજો બધાંના કાળજાંને કંપ એસરી ગયો. કપળો એકા ધળેલા આ જીવાનિયાઓના અટકવાના સ્વ-ભાવ પર, બેઠેરાના પ્રકાશથી નજી એકો એક મોટા છુટી વડો ત્યાં દોંતિયાં કરી રહ્યો હતો!

બીજા ન દિવસે પેઠેયાએકે ભૂત-આંબલીને નામશેષ કરી, નેજા અવશેષો એકવાની દોળામાં દોળી લીધા.

ચન્દ્રવદન મહેતાની
આપકથા

બાંધ ગઢવિયાં

← શ્રી ચન્દ્રવદન મહેતા:
આ હપતાઓમાં આવતાં
મુસતા કાળનાં રમણો
વળાએ : કુચાર વચમાં.

કિંથમાં કિંટ રમવાની ખરી મળ પડી. શીખનવારે તો
કોઈ નહિ, પણ 'નમ રણુજી' (નમસાહેબ)ની 'નમ્બાલિલી
બુક' હાથ આવી થઈ તે આખી વાંચી નાખી. કેમ બિચારે હેલું,
કેમ બેઠ પકડલું વગેરે નાનીમોટી બધી જ સૂચનાઓ ધ્યાનમાં
રાખી રમવા માંડ્યું. પરિણામે જીનિયર ટીમમાં શીલડ મેંચ રમ-
વાની ગળી. એમાં મેં કરેલી બિઝેસીપિંગથી આત્મારાગ ખાનસાહેબ
મારતાર પણ જીત્યા થઈ ગયા તે એક બેઠ ઈનામ આપ્યું. એ જ મેંચમાં
હું પહેલાં બેઠી હતી નોંટ આક્ટ રહ્યો તેથી આપણે સીનિયર ટીમમાં
પણ કાબજ થઈ ગયા. નોંટ આક્ટ રહેવામાં કંઈ મોટી ખાડ તબોલી
મારી; કારણ રગત સાવ કુસ, અને બેઠ કપાડવાના જ રીંગલ.
આમજ વધીને દબાવ થા પાછળ બંધને અટકાવ, એ જ એક સિદ્ધાંત!
રન ગણેા તો પૂરા રોળ પણ નહિ.

કાખલા તો કપાળે ચોંક્યા જ હતા. ચક્રવર્તિ બ્યાન અને રેડોક્સ
એન્ડ સોલ. માંડમાંડ ચોળીમાંથી પાંચમીમાં આવેલા, પણ પાચમી-
ના દાખલા તો તેણા, એકલબિચાર પણ વિચિત્ર જ નવી જીની હતી.
રેકવર અને કમ્પન; ગુણો, છુટા પારો અને ફોગન કદો. પરિણામે
પહેલીની જેઠે આ પાંચમીમાં પણ રેડોક્સના હાથિયા ગુલ! દાખલામાં
તો ગરા જ, પણ એમેજમાં મેં માર્ક મેળા!

પરિણામ સાંભળી આવીને આપણે છાનામાના પાછળે જાણીથી
મોટા મોટા વરમાં દાખલ થઈ ગયા. તે દિવસે તો ચરમાં કોઈ કંઈ
બોલ્યું નહિ. બીજે દિવસે સનિવાર હતો. કારત તે દિવસે કંઈ બંધ
હતી. મું ધારો છો! સવારે ચા-આ પીધી ત્યાં સુધી બળે કંઈ છે
નહોત. પછી માગાછએ એકો ભેડી ગંગાગ્યા અને કપડાં પહેરવા
માંડ્યાં : 'શેઠ! ચાહી, તેવાર યાએ.' એટલે બળે મારે તેવાર
થવાનું રૂચન મળ્યું. વાતાવરણ તરત જ સમજણ પડે એવું હતું,
પણ નેમ શી હતી તે કળવી મુરકેલ હતી.

નવેકને શ્રુમરે આપણે એકામાં ગોઠવાયા. મામાજી ભત્રે
હાંકવા બેઠા. નાના મામા મોનીબાઈ પણ સામે નહિ. અને વરમોટા
ની કબચો. મુરિયાણી ચાલે, બેતજ ધર નથી ગયા, એટલામાં તો
સોની મહાનન થોતથોવાને એટલે આપકાર આપવા તેવાર હતા!
પહેલાં તો સામેવાળા થેલાબાઈ વરતે થોળાતા ધિળાતા આપવા
અંજાયા : 'કેમ? લઈ ચાહી તારે? હા તો, બીજું મું ચાલ!'
હજી એ પૂરે કરે એટલામાં નેહિનદાસે બંધે તપાવેલી સાલચોળ

સળિયા પાણીમાં છમકચો : 'કેમ બાઈ? કાલના પાતે? હવે એમ
મું કરી છ ઓટાસાઈ સાહેબ! એક વરસ વધારે!'

પણ થેલાબાઈને વળી ટહુકા પેરનાર મળ્યું એટલે બિચારે રહી
ગયા. અને જળદ પણ મારો વહાલો સમજી, તે એ પણ બિચારે રહી
ગયા! થેલાબાઈએ હવે બીજી ચલાવી : 'એ તો, ઓટાસાઈ! થેલા
તમે બંધાવેલને સાલવે સળગાવી દો. આખો દા? ટેકો ટેકો દફાદફ.
જે આમ માંદરા તે જે આમ મારીરા! સાલું વરસ ભય છે તે કંઈ પાછું
આવે છ? કીક છે; લઈ નેચો!'

પણ ક્યાં?
જરા માગજ નથી વધ્યા ત્યાં તો અગારા દાંદાના ધરની વહી
વાળા અલ્ટરકે એળો એટલે ટાંપીને બેઠેલા તે અળકપા : 'હું ચિમનને
આને જ લખુછ, ઓટાસાઈ સાહેબ! આ લુઓ, આ જમીનીમાં અહીં
તણ વાસની લાકડી ટેકે અને જે પાટિયા હલને બેઠા હશે. ચિમન
ને હું તો નાનપણમાં રમેલા, એટલે મને તો કહેવાનો હક્ક છે.
આવીની મારે તાં જ, જરા બુંગળી પકડતાં શીખવાડું.'

ત્યાં નગીન બાણ તે જગન માંદામાઝ બેઠેલા, તેમાંની નગીન-
બાઈએ શારડી ચલાવી : 'અરે પકડયા બુંગળા! આ હલું તે, અરે
ધમજ નહિ પુરાય ભણીને મું ધાંડ મારે છ તેની મને ખબર છે
ને! ઓટાસાઈ સાહેબ, રોજ સવારે જે કલાક મારે તેજે સવાર મોઢ્યો,
લુઓ કેવા હોસવાર બનાવું છ!'

'તે નગીનબાઈ, પંચાર મું આપસો?' માંદામાઝએ ટહુકો કર્યો.

'પંચાર સેનો? એ તો બાણુબાઈને સાગા આપે. ઈરેકાસમાં
શી સર્જિત્તા હતાને, તેમ. જળુજી તો ઓટાસાઈ કહેસે તો દાખજીત
ને બે લગેલા બન્યાં. કેમ બાણુબાઈ! હવે જરા કાચું તો લુઓ!'

નહોતું કોઈને નહાવા-થોવાનું કે બીજું કંઈ કાગકાજ, તે ચલેને
પહોરે અલશે! ફોંગ મયા નમી એટલામાં તો થોણે મહોલો જરા
થઈ અલેશ સાલેા, બગારડા ફેરવવામાં નગીન બાણુને ભરીને રોજ
મારી સાંચે રમે, તે વે જુલેજે શરીરે છાતી કાઢતો મું વે બળે થોણે
વાધ મર્ચી દોય તેમ એ પણ આવીને બિચારે રહી ગયા! થેલાબાઈ
સોની વળી ફૂલી છામડી લેવાની બૂધી ગયા, તે પાછા માણીની
કુકાન આગળ આવી રહ્યા : 'મેં તો, ઓટાસાઈ, મારા સમ, આ
વળત બાણુને પાંસ થાત તો ઈનામ આપવાનું નહીં મું હલું.'

'હવે એમ અમરડી લાપડી મું પીરસોહ આપતે મારતે વસે.'

'હવે, જે વસે તો થેલા પાછા પણ ચાલ!'

'એ વાત રહેવા દો. આપણા ગંગારાગને નહ આજ મર્ચ
વરસથી મેરેલિકમાં કુમાચા કરે છ.'

'તે બાણુબાઈ! તમે મેરેલિકમાં નાપાસ થયા? એ પરીક્ષા
જરા અધરી ખરી. એમાં તો સલજલાનું કાઢતાં નેખાય છ, ને!'

'ન્યાતમા વહુના સાંસા કે હવે? હું ઓટાસાઈ!'

દરામખોર! એમાંથી હંદસતા મેં કમળો લખી-વાંચી આપેલા, મની આદેશ કરી આપેલા, પત્ન કોઈ પાત્રી વધારે થાયું નહિ, અને હપરથી સૌરાષ્ટ્રને મારી કેવળી કહાની, બોલે તે બોલે, પત્ન કપરથી પાલા કાવકા થાય, લદાને છે, ને લગિનતથી રંગત જમાવે!

ખૂબી તો એ, કે મારાજી તદન ચૂપ! આદિરતે આદિરતે એમ મનથી જરત પુરી લામજ આમજ પદોષી. ત્યાં તો દોલાવ અદતાં પદેલા જ નાકા પર મોખરે યુનિયા ગાંધીની દુકાન હતી. યુનિયા મારી અમારા દેશને ગાંધી. બચત માણસ! દસરુખેડ કીર્તિ-દયાળું તાણી દુકાને બેસે; રૂંદ મરી, પીપરીમૂલ-કવિયાળું ને છકે-દેકખખારથી માઝી ઝાજ કોપકે, પૂજેતની પડી, સુગાવડનાં વસાખું વગેરે અને વીરોનાં પડીનાં બોધે.

‘આલો ઘોડાખાઈ સેક!’

‘આલોવાણા! તને ચિઠ્ઠી મળી ને?’

‘દોહ સેક; અલ્યા કોમ્પો પાચર.’

‘તે ત્યારે, બાણને તારી દુકાને બેસાડ. બહુ બળ્યા. એ ખાંડળી અને દરતો આપને અને તને એ દીક લાને તે કામ આપને. (મારી શમ્મે જોઈને) નબળો.’

ત્યારે આપણને સમજ પડી કે મર્ડ કાત રાતની આજ કુપીની બાપી વિગતો તો વિચારાઈ ચૂકી છે. આપણી તો આંખમાંથી દરદર પાણી દરેકે, યુનિયા સારો માણસ. દુકાનમાંથી પોતે બહાર આવ્યો; મારો હાથ ઘસી કલાપી; દુકાનમાં અંદર લઈ ગયો; છાનો રાખ્યો; કહ્યું: ‘રજા નહિ. બોસો, હવે બરાબર વાંચસે ને?’ દુશ્મ બરાબર તો દો મહી એટલે પાછો બહાર લઈ આવ્યો. મારાજી એ રૂંદમાં બેઠો ફેરવે લીધો હવે.

‘ઘોડાખાઈ સેક’ આટલી વાર માર્કે કહ્યું માનો. હું અમીન. હવે બાણાખાઈ વાંચસે, બરાબર વાંચસે. મને કોણે નયન આલ્યું છે. હોય, આટલી વાર જવા દો.’

અને યુનિયા મામીની શિકારસે આપણે પાછા બેઠામા બેઠા. ‘તે અણે યુની. નથી વાચ્યું તો હું નહિ બન્યું.’

‘અરે એમ હોય ઘોડાખાઈ સેક’ હું નમીન.’

મામીએ આપણી ધાંદી પ્રમાણે પડીને બધાઈ રહ્યા. યુનિયાના હુકમને અનુસરી બધાગન્સા કરને થાણ બહાર જવાયો. ‘હોય ઘોડાખાઈ! આટલી વાર માર્કે કરો. બાણાખાઈને બદામ-સાર જવડાવો.’

રજતે એ જ ગોન. ખાણ ફરતાં સોની મહાજન બધા ઉઘાડી લમને હ્યાં થે સેતાઈ ગયા હતા! મોઢાં બે જાણ ગળ્યા તેગણે આંખની ઘસારતથી પત્થળું... અને રતને દિવસે પછી દાખલાનું અને અંતે પાંઠમાળાનું રાખડેટિજ મઠાયું.

મરતરોમાં દેહાલ તો ફેવજ પતરાછોર નહત. એક મારતરને એના જ ખપાસી કે ફી ચાર રૂપિયા ને ચાર આના તે રોકડામાં ને જોઈએ. કોઈ બેલેચૂકે પાંચની નોટ લાવ્યો, તો એની સાત પેટી પ્રેશ નાખતા તેમ મુકર લારીએ ફી નેલાવે તો રૂપિયે પેસી દેડ કરના.

‘પાણી પાચની નોટ લાવ્યો!’ આ કું દુધવાળાની દુકાન છે?’ થાસે પશુચુલ દોલ તો થે આવે નહિ, અને રોકડા ન મારે. રારંવાર દુધવાળાની દુકાનની ચરફરી કરે. અમારા વર્ગમાં જીખાજાહને વરછવન બજેતો. સુકો, કાળો, હમેશાં લીલા કોટમાં લીણી પજુ પુકેડે અવાજે બેઠાદરે વરછવન રવત્રાવને કોટિયે લેતો. એવાથી પોતાની મરફરી જરા પજુ સંખાની નહિ. રવત્રાવને અવાજ જરા જાયો. બજુવાળાં પજુ હોશિયાર. એક દિવસ એ પાંચની નોટ લાવ્યો તે મામ્બરે ફેરી દીધી: ‘આ કું હંઈ દુધવાળાની દુકાન સગને છે?’

હરછવન હરેકોયો. નોટ કેમ ફેરી દીધી? નોટ ફેરી ને મેમ? એ મેને સાલ્યું કોણે નીચેથી મેઝ ન લીધી અને ફી રોકડામાં લાવ્યા એણે રોકડાદરની રત મળી, મારતરથી બંધની ફી લેતા હતા. તેમણે તારાંજે લઈ આવવાની દા પાડી. વચ્ચે વળી બેવારને દુધવાળાની દુકાનમાંથી વાત ચૂંબાળી. થોડી જ વારમાં હરછવન પાછો આવ્યો.

‘લાવ્યો રોકડા?’ મારતરે પૂછ્યું.

‘હા છ’ હો કોણે ઉભલ પર વજુ રૂપિયાવા પેસાં, અને બાણનાની નથી પેસાં કમલ છોડી દેમરી ક્યાં! ઊંદાએ ખડખડોટ દસી પડ્યા. અને મારતરે વિચારે: ‘તું મું આ દુધવાળાની દુકાન સગને છે, દરામખોર!’

એ ‘દરામખોર’ બોલ પૂરો થયો કે ત્યાં બંધી અને મર્ડ થાલિયું. પડેરી, ઘાથમાં લાંબી ડાંગ લઈ બીજામાં દાખલ થયા.

‘કોણ દરામખોર?’ કાવકાઈની બીજામાં બોલ્યા. અને પછી ટપ્પો વચ્ચે: ‘મારા દીકાને દરામખોર કહેવાવાળો છે કોણ તે તો બેઠો! પતરાવાના પેસાં આપીએ છીએ અને હપરથી ઊંદાને યાવો તે ઊંડો સરમાતા નથી! કોણ છે તમારો સાહેબ? કેમ, કોઈ હંઈ પૂછનાર પૂછનાર કરનાર છે કે નહિ?’

એણે પુકે કહ્યું ત્યાં હરછવને અલાભું: ‘બાપા, મારી આ નોટ સાહેબ અદા કરી ફેરી દીધી. લમને એમ આપણે કોઈ દરદારે ફેરી રેતા નથી. ને રોજ દોષ’ ‘દુધવાળાની દુકાન, દુધવાળાની દુકાન’ કહી મારી મરફરી કરે છે. બાપા, મારો નંબર સારો છે, છતાં મને દુધવાળો દેડ છે.’

‘દોહરા! આપણે દુધ વેચવાનો ધંધો હતો એટલે એમાં એમ કોઈ કહે તો પોકે ન લગાડીએ. હોય. સાહેબ મારતરને પૂછી કરે છે; અને ફોને એ કરે. પજુ અમ કમનું અપવાન કરે એ તો ના બમાય. (મારતરને) આ પતરાજી ને મોઢવું છે. બોલો, લેવું છે કે નહિ? અથવા લખી આપો કે તમે ફી નથી લેતા.’

‘તને કોની રતલો વર્ગમાં દાખલ થયા?’ મારતરે પતરાજી ફરી

‘અરે રત નેજ. મોટા રત મામવાળાની નીક્યા આ તે. રતે-કારી નિશાળ છે. દીકરાની બેરાળ મરિને પૂરી ફી આપીએ છીએ છોડેરી? બંધ છે તે મેલા આવવાનો અમારો પૂરનો દહ છે જવાબ આપો, જવાબ આપો; આ ફી ફેરી છે કે નહિ? બધા ઉઠાસે એવા મામાયો! મરી નથી પતરાવાં સમનવાને? અરે હરછવન!’

‘હ.’

‘આપણે વધારાથી બીજો દોષ; મારતરને વિવેક ન આપે અને ખનને ફેંકી દે, તો આપણે કઠાની લેતાં સારમાનું નહિ. તું નોત કઠાની લે.’

‘હ.’

‘હવે બેસો; આ ફી લેવી છે કે નહિ? ચાર રૂપિયા ને ચાર આના ન લાવવા! એ કાચદો કાઢ્યો છે તે! અને ન લાવે તો કપરથી પેસો દંડ! કેમ, સરકારની તબીબી આદી થઈ ગઈ છે? છે શું?’

‘ચાલો દેડમારતર સાહેબ પારો.’ મારતર ઘડા તો થઈ ગયા હતા, એટલે છટકવા બારી શોધી.

‘તે દેડમારતર સાહેબ ગયંદરથી પણ મોટા છે, જેમ? અને આઈ. હું તો તમને જોજાણું, તમને. તમે મારા દીકરાને જાણ દીધી. હારાખાંજાર કહ્યો. સી હારાખાંજાર કી જાણે?’

‘નાત વધતી હતી. ખડખેના વર્ષના મારતરને મામલો પારખી મઈ દેડમારતરને બોલાવી મંગાવ્યા. તે આવ્યા અને બીજામજાને સાંત પાડી બહાર લઈ ગયા. ફી લેવાનું તે દિવસે બંધ કરવામાં આવ્યું. પણ પેલા મારતરે ત્યાર પછી કદી ફી લીધી નહિ.’

‘ગોપાપુરા દૂર છે; ન્હા નજર દે.’

‘હોબા આ રે!.....હું બોલાઈ તેમ બોલસો કે.....?’

‘હા. . .રે.’

‘બોલો બોલો, શ્રીઈ રાગ બોલો.

આ નય તે કાકાને લઈ ચાલો!’

દલાઈથી ગયો છે. સીન ચપટના પદોળા જોડા પર પાંચ સાદ ઠોરા મેડા છે. સામે, એક વખતની-અને તે વખતે પેસાભાઈ મુન્ડરની-હવેલીના ઓઠસા પર બેપાંચ નજી મેડા છે. સંખ્યું દાખી છે. લોકો નય છે, આવે છે. સુખસાર છે. કોઈ નરા પણ બેસતું નથી, એથી પાંચદસ ગાનિત પસાર થાય છે, અને જો કોઈ આડા-અવળા શાંત બેસી રહેલા નીસપગીસ ઠોરાઓ મેડોસાથે પોકારી જોડે છે: ‘બોલો બોલો, શ્રીઈઈઈ...’

(બધા) ‘..રાગ બોલોબોલો.....’

રેતોમાં ચાર ઠેકણે બે અરધા અને બે ઉપિયા પડેલા છે. તે ન્હા-અવળા કોઈની નબ્દે થઈ છે, અને તે લેવા નય છે થા લે છે, કે હોળિયાઓ કીધિયારી પાડી જોડે છે: ‘બોલો બોલો, શ્રીરાગ...’ બે અરધો ને અરધો નથી અને રૂપિયા દેખાતો તે રૂપિયા નથી. પેસા કપર પારો પડેલો, અરધા એવા રૂપેરી દેખાતો, બનાવરી અરધો છે, અને એવા ન પારો થાવેલો દબુ તે બનાવરી રૂપિયા છે.

‘તેની ‘શ્રી રાગ બોલો’ની વીચિયારી પડે કે ખસિયાણું પડેલો પડે માત્રે સિલો મૂળી ગાલવા માંડે. બધા તો બે મરકરી દ્રસી કાઢે; પણ બે કોઈ ગિલનની દસ ચલાવવા સાદસ હરેતો મૂકે ન પડયો. ટોણા બેની આસપાસ દાડ દાડ કરતું પેટિળાઈ વળે, મૂકેના ચમકા પિરસાવા માંડે, અને આખરે દાલદલાઈ થઈ નય પડે -

હવે આ બીનું કરતુક જુઓ. હોળિયા આમતેમ ફર્યા કરે છે. દાખમાં નેતરની સોડી થા માણુ છે. રાત્રે ખાસ બેસી બનાવેલી ખનખરી દાખમાં છે. વેત લાંબી સળાને એક છેડે ખન છે. બીજે છેડે ટાંબળી બ્રાની રોરીથી બાંધી છે. કોઈ સિસાર દાખમાં આવે એની રાઈ ભેગાય છે. કોઈ દરિના દાસ કે લદેરીકાલા પાથની-અંજરબે પસાર થાય છે કે તરત દસકે પચસે પાછળ ચાલી કીધેમી ટાંબળીવાળી ખનખરી કડકે કે પાથળીએ પકામી ન છે! શદદારી થઈ ફરકાવતા થોડે દૂર નય છે કે ‘બોલો બોલો શ્રી રાગ બોલો’ની બીજા પડી ન છે!

આ વળી વીનું કરતુક: મુન્ડરને જોડેલે માર્ડે જોડા છે. આ જાનુ સામે ચપટને જોડેલે અંધક ગંઠા છે. ચૂપચાપ બનેરી પોતાના ઢાંચ માંસલા પર કંઠેથી ટેક્યા છે. કોઈ ટેસી જરાડાંબંધ ચાલતા બેચેર કે બેની કોઈ ટોપી પહેરી આવે છે, અને ધડ હમને તલવારને એક ઝાટકે સારીરથી ધડ છૂટ્ટે માય જોમ, માથેથી ટોપી બેસી નીચે જાય છે! અને તરત જ ‘બોલો બોલો શ્રી રાગ બોલો...’ની બૂમ પડી રહે છે. માર્ડે અને અંધકે સાગસામે કીધી પણ મન રોરી એની સિદ્ધથી ઝાકી છે, કે આવનારની ડાયાબોના જરાબર અંદાજ કાઢી ટોપીના રામરોટથી કસાવાય છે. એમાં પણ બે બે મિસ્ટર દ્રસીને સહી લે તો હોળિયા ભતે ન ટોપી ફાંચી, થૂજ ખેંચેરી પાછી આપે છે; પણ બે પતરાઈ કીધી. ‘તમારી નળના...’ કરી બે માગ દીધી, તો ચાપી સો ગાલે વણી ન છે, અને ટોપી લઈને એમાં જોઈયું રફ થઈ નય છે તે જુલક, અને વખત બગટે છે તે નકામાં.

આ છે હવાઈયા ચકરાની હોળીના કિવરો. ચકલે ચમ્પે હોળી રમવા છે. બધાઓને ચકલે તો ખારસી મોડી, કંઠોની ચલ્લે, સાત ધ પાંચ એક વઠકેતરની પગપીની, ચકલુંડ જેવી મોડી હોળી બનાવતા. કપર-અબીર ગુઢાલે રમવાતા, પૂપગામી મોડીમાવતા, માસીની નાની લાકડી કપર ફૂલ મૂકી રહેકાવતા, અને છેક પસેના લોક તે જોયા પધારતા. સેવાન ફીજિયાની હોળી પણ મોડી, અને હોળિયાઓ સેવાની ‘હોળી આગર વણ માર કિવસથી નાચજુવેલા શરૂ થઈ નય. ‘કાકા હોળી પડે! કાકાની પાધરી કપલે મેના સોરખમર ગાલવા માંડે. બધા સમાજ, રાનદાર રોડેરીઓ તો સમાવને સમાવે માંસ-પાંચ વિચાર બહાર ન નહિ નીકળતા; ને કાચ નજરે નીકળતા તો બિરસામાં છૂટી દસવીસ પેલો તાળીને ન નીકળતા. હોરખોમાં ટોણું વોંટળાવા માંડે તે પહેલાં મજામાં દાખ તાળી પે પેસો કાઢી ન આવતા અને રહેતો માવતા. અને એમની ‘તે’ પણ કીધાની.

પચકેલાક પાસડેરવમાખાના આંધતા ત્યારેકી કાન આવતી. અમારે ચકલે ગદિપત બાંધક માટે બોલો બેસી રહેતો. કમારમાં પાક, અને એના બેચાર બીભ રોળીનીઓ પણ ખરા. નળાનાને ખાધેલો, ગરીબોના બેસી, મહેદલાનો વાધ, પાપી બાંધીબીના કાપર સારીરવાળો, હિંમતબાન એવો કે ટોણા ચમકેને તો કલમકાના છકા છૂટી નય. એમાં કોઈએકે કોઈ મરમ લોકને બોલી નય ને માળખાનો રપરથી છૂટા દાખના સેવાની નાચજાની નય તો મદીવલ રાન નીચે લેતાવ ન છે. બે ગિનિટમાં મામલો શાંત થયો તો હી, નહિતો મે નહુંનું કરી બતાવે એ પોલીસના મામલા પણ થઈ નય. કોઈ વાર પોલીસ આવે તો બેસી રહેતો મદીવલ રાન કીને પચમાં પસારની ચૂપતો, અને અદ્વાની બે આનીમાં એને ઠેકણે પાડી રહેતો.

રાતે બારે મન આવતી. બાર-બે વાગ્યા કુપી અમારી ટોળો સિસાર નીકળતી. સિસાર એટલે અંદોરી પોગામી ને કંઈ દાખ લાગે તે કાલુંડ ચીરી લેવા આવવાનું. સિસાર પર ન નળાને દાખ ને ચાંચીમાં તડેલ-સીલો રમતા, અથવા સામી હોળી હલવા થોડા મારવા નળાબીભ ચકલાની હોળી ફીર લેતો તમે હાલ્યા, પાયા ભૂંચા તો દાર્પ. આ મારે વ્યૂદ રમતા, રીતસારની ચાલુકની, મારા-મારી થતી, દસ થતા, અને બીજે દિવસે વેરોર થકાઈ નતા.

હોળીની રાતે અજિયાર બાર વાગે મોડી હોળી પ્રકટી ન્યારે મેની પૂલ થતી, પસારની હોળી ઓડી બેરવામાં આવીની સારે-માં માટીની બનાવી એની આસપાસ ન કાકડાં, પાસ, છાપાં થઈરે મૂકી સમાવાતી. પૂલ કલારાઈ દહાં બનાવી લઈ નતા. દહાં એટલે વચ્ચે કાણું રાખી બનાવેલા રમકાંડાં: નજરન, કમારન,

મોનાઝાઈટ રેતી

દૈનિકા ઇવનગાં વિજ્ઞાન - ૪૧

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ
અમરેશ્વરી, ખીખેવદી.

મિ

સિંગાર-લાઈટથી તેા આને કોણ અલભ્યું દરો ? ચપ ઇંધને દાળવાથી, અંદર રાખેલા એક અટ સળગી જાય એવા પદાર્થની દોષેટ પર જરા તાજુબો કરે તે સળગે. જુનાં કાળમાં આ કામ માટે ચક્રમક વપરાતો: આપાસિમારે-લાઈટમાં વલુખા કપચ કરનાર એ પદાર્થને ચક્રમક તરીકે ગણવામાં આવે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ એ એક મિશ્ર પદાર્થ છે. તેમાં લોહા કપરાંત સીરિયમ નામનું મેળવણુ હોય છે.

એ સીરિયમ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન કુદરતમાંથી નીકળતી મોનાઝાઈટ નામની રેતી છે. બધે માળ આપતી સામાન્ય રેતી કરતાં તદ્દન વિશિષ્ટ પ્રકારની આ રેતી તે દુનિયામાં માત્ર એક જુગ્મ જમાએ જ નીકળે છે અને એ જાણતરમાં આપણે હેરા પથ્થો નસીબદાર છે. ત્રાવણકોના દરિયાકાંઠે તેનાં મેારાં અસાધ્ય આવેલા છે, અને દુનિયાને તેની જરૂરિયાતને ટટ ટકા નેટકો નથો માત્ર આપણું નાવખુશર જ પૂરો પાડે છે. આ કોનામાં ધાસિલ અને હરટ ઇન્ડીય ધાતુઓના દિસરો છે. આ રેતી માત્ર રહ્યાં ખડખડાં રથોએથી નીકળતી હોવાથી તેનું નામ 'મોનાઝાઈટ' પાડવામાં આવેલું છે. એ ક્રીક બાપાને શબ્દ છે અને તેના અર્થ 'એકાદી રહેતું' એવો થાય છે.

આ રેતીને વિશિષ્ટ શુષ્ક એ કે તે લોહાની માફક લોહ સુળકીય છે, એટલે લોહાનું બધું પડે તેને બીલ પદાર્થોમાંથી દૂધી પાકી રાખય છે. આ રેતી કદાલી ચે વિરહ ખાલ કામના કારકેદોટાટ મિશ્રણ છે. સીરિયમ કપરાંત તેમાંથી થોરિયમ પણ નીકળે છે. વળી થેનાનમ, નીઓડિયમ, હેસિથોડિયમ અને બીજા કપચોગી વિરહ પદાર્થો મેળવવાનું મુખ્ય સાધન પણ એ મોનાઝાઈટ રેતી જ છે. મેડેથોરિયમ નામનું રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વ પણ તેમાંથી નીકળે છે.

થોરેમ્સની જતીઓમાં વપરાતા 'મૅન્ડેલ' ની બનાવટમાં કપ-ચોગી મેળવેના નાઇટ્રેટ મેળવવા માટે મોનાઝાઈટ રેતી ખૂબ કપચોગી છે. નીજળીના ગોળાઓમાં વપરાતો ઝેરન પદાર્થ તાર પણ એ થોરિયમની સાથે જ મેળવીને વપરાય છે.

સીરિયમ અને તેના કારકો નવવદાક કપચોગમાં ખૂબ કામ આવે છે. સિંગાર-લાઈટમાં થતા તેના કપચોગ કપરાંત નીજળીના આર્ક લેંચો અને સર્વકાઈદમાં નપરાતા હલેકેટોટો તેમાંથી બનાવાય છે. કલા-ઓપથોમાં, ચીની માટીનાં વડસોળાની બનાવટમાં, વાગદુ કેળવવામાં, રંગાઈમાં, અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોમાં વપરાતા આસપ્રકારના ઓપ્ટિકલ કાચની બનાવટમાં સીરિયમના કારકો આછરતે અંશે વપરાય છે. મોનાઝાઈટમાંથી હોલિવમ વાયુ પણ નીકળે છે. (એક મામ રેતીમાંથી એક ધન રેડીયોમીટર વાયુ મળે છે.) એની આ કપ-ચોગિતાને લીધે તેા મોનાઝાઈટનું મહત્ત્વ સવિશેષ વધી ગયું છે.

થોરિયમના કારકોને મેન્ડેથિયમ પદાર્થના બુદ્ધ સાથે મેળવી તેનો કપચોગ કોટીંગ માટેના ફ્લોસાઈટ અંગે કામાય છે. થોરિયમ અને

જે ઝંસની બતીનાં મેન્ડલ • વીજળીના ગોળાના તાર માટેના કારકો વચક્રમક • ચીની માટીનાં વડસોળા • ચર્મોલોગ તથા રંગાઈ આઈસોપ તથા સર્વકાઈટ • કોટીંગ માટીના ફ્લોસાઈટ • ઓપ્ટિકલ (કર્ક) કાચ એવા અનેકવિધ ઉદ્યોગોમાં વપરાય છે અને

લેનો ૮૮ ટકા જથ્થો એકતું ત્રાવણુકાર પૂરો પાડે છે.

સીરિયમ આઈસાઈટને મેળવીને તેવાર કરેલા નાનાનાના ગોળા માટેના કારકો ફ્લોસાઈટ અને સર્વકાઈટ માટે કપચોગમાં લેવાય છે. થોરિયમ અને મેન્ડેથની મિશ્ર ધાતુ વીજળિક બતીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

જેમ્સ મૅન્ડલેનો ઉદ્યોગ

બલરમાં મળતા પેટ્રોલેસ તથા બીજા ઝંસની જતીઓના મેન્ડલમાં ૬૬ ટકા થોરિયમ ને ૧ ટકા સીરિયમના આઈસાઈટ હોય છે, અને તેમને મજબૂત રાખવા માટે કપચ કોલોડિયન થોપેટોનું હોય છે. શાસ્ત્રાતમાં તેા આ મેન્ડલની બનાવટમાં રૂના તાંતુના વપરાતા: પરંતુ દબે તેમાં બનાવડી રેશમ અને દેમીના તંતુઓ કમરેવામાં આવે છે. આ રીતે બનાવેલા, મેન્ડલના આકારના, મૂંઝેલા જાળોવાળા કાપ-ડને થોરિયમ નાઇટ્રેટ, સીરિયમ નાઇટ્રેટ, મેન્ડેથિયમ નાઇટ્રેટ અને બેરીલિયમ નાઇટ્રેટના (૧૦૦૦ ગ્રામ+૧૦ ગ્રામ+૧૦ ગ્રામ+૧૦ ગ્રામ) ૨૦,૦૦૦ ગ્રામ પાણીના દ્રાવણમાં પાંચ કલાક સુધી ડાબી રાખવામાં આવે છે. પછી તેમાંથી વધારાનું દ્રાવણ કાઢી નાખવા તેમને રોલરમાં ફાળવવામાં આવે છે, અને ૩૦ ડિગ્રી સેન્ટીગ્રેડની ગરમીએ સૂકવવામાં આવે છે. આ રીતે સુકાએલા કાપડને ઝેરનફ્લોસના તાંતુના સાથે જડી લેવામાં આવે છે, અને તેના કપરનેા તથા નીચેના ભાગ મજબૂત કરવા માટે તેના કપરે ક્રેસ્ટાયલમ, મેન્ડેથિયમ અને મેન્ડેથિયમના કારકો મિશ્રિત થોરિયમના કારકોવાળું દ્રાવણ લગાડવામાં આવે છે. પછી તેને લાકડાના ચીકડા કપરે લેસાડી, તેને થોમ આકાર આપી, કપરથી રાંધાત કઠી પછી નીચે એક સખત કપચુવાએ તથાવવામાં આવે છે. આ કિયાથી નાઇટ્રેટનું તેમના આઈસાઈટમાં રૂપાંતર થાય છે. આ રીતે તેવાર થયેલા મેન્ડલ એટકો જાડાએ હોય છે કે તેને બલરમાં મોઢલતાં પડેલાં મજબૂત કરવાની કિયા કરતી પડે છે. આ માટે ૬ ટકા કોલોડિયન (૧૦૦ ગ્રામ), ઈથર (૪૦ ગ્રામ) કપર (૬૦ ગ્રામ) અને મેન્ડેથિયમ (૩૦ ગ્રામ), આ દ્રાવણમાં ડાબીને પછી ૫૦-૬૦ ડિગ્રીએ સૂકવવામાં આવે છે.

મેન્ડલ પર કાપ મારવા માટે નીચે પ્રમાણે બનાવેલી ચેઈટ વપરાય છે: કીડીનિયમ નાઇટ્રેટ (૧ કીલોગ્રામ), ઝીસીની (૨૦૦ ગ્રામ), મેલીકોન લધુ (૨૫ ગ્રામ) અને કાર તથા પાણી (પ્રત્યેકના ૩૦૦ ગ્રામ). આ કાપ મારવામાં કામ સખત ગરમી આપતાં પડેલાં કઠી લેવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં આ કાઈદોએ સારી અવકાશ છે, કેમકે તેને માટેની મોનાઝાઈટ રેતી-ખાંસો માત્ર-સુશોધય છે; માત્ર વેરાનિના આવડતની જરૂર છે.

તેમાં રહેલાં રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોને કારણે અણુશક્તિ માટે પણ મોનાઝાઈટ રેતીને કપચોગવર્થ શકે તે નિદિ એ અંગે દબ પણ સંશોધન થાય છે, ને તેથી વળી મોનાઝાઈટનું મહત્ત્વ વધવા પામ્યું છે. એકતું તેા નક્કી કે શુદ્ધતાં તેમજ શાંતિગતમાં આ રેતી વેસ્તાનિક તરતેમાં વિશિષ્ટ રચના પ્રાપ્ત કરી શકી છે.

મોનાઝાઈટ રેતી

દેશિદા સ્થપનામાં વિજ્ઞાન-૪૧

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
એમ.એસસી., પીએમ.ડી.

પિમ

સિંગાર-લાઈટરથી તો આને કોણ અલગ્યું હતો? થપ થપે ફાળવાયી, અંદર રાખેલા એક જટ સળગી જીક એવા પદાર્થની હીલેટ પર નરા તણેલાં હરે ને સળગે. ન્હાનાં કાળમાં આ કામ માટે ચક્રાક વપરાયો: આથી સિંગાર-લાઈટરમાં તણેલાં ઉત્પન્ન કરનાર એ પદાર્થને ચક્રાક તરીકે ગણવામાં આવે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ એ એક ગ્રિથ ધાતુ છે. તેમાં લોહા ઉપરાંત સીરિયમ નામનું મેળવણું હોય છે.

એ સીરિયમ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન કુદરતમાંથી નીકળી મોનાઝાઈટ નામની રેતી છે, અર્થે ગળે આવતી સામાન્ય રેતી કરતા તદ્દન વિશિષ્ટ પ્રકારની આ રેતી તો દુનિયામાં માત્ર એટલું જાણીએ ન્હી નીકળે છે અને એ જાણતમાં આપણો દેશ પણ નસીબદાર છે. ત્રાવણકોરના હરિયાકાંઠે તેનાં મેઝાંબરાણું આવેલાં છે, અને દુનિયાને તેની જરૂરિયાતો ૯૯ ટકા ભેટશે જ્યો માત્ર આપણું માવણુકોર ન પૂરે પાડે છે. બાકીનામાં બ્રાઝિલ અને હરટ ઇન્ડીઝ યાજીએ હિરેસો છે. આ રેતી માત્ર રચનાં બદલાયેલી નીકળી હોવાથી તેનું નામ 'મોનાઝાઈટ' પાડવામાં આવેલું છે. એ ઓક બાબતો શબ્દ છે અને તેનો અર્થ 'ઓકાડી રહેલું' એવો થાય છે.

આ રેતીને વિશિષ્ટ ગુણ એ છે કે તે લોહાની માફક લોહ-ચુંબકીય છે, એટલે લોહચુંબક વડે તેને બીજા પદાર્થોમાંથી હટી પાડી શકાય છે. આ રેતી કેટલીયે વિવિધ ધાતુઓના ફેરફારોનું ગિથલું છે. સીરિયમ ઉપરાંત તેમાંથી થોરિયમ પણ નીકળે છે. વળી સેન્થાનમ, નીઓડિયમ, પ્રોમિથિયમ અને બીજા ઉપયોગી વિવિધ ધાતુઓ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન પણ એ મોનાઝાઈટ રેતી ન્હી છે. મેક્સે-રિયમ નામનું રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વ પણ તેમાંથી નીકળે છે.

પોટેન્સિયમ બત્તીઓમાં વપરાતા 'મૅન્ટલ'ની બનાવટમાં ઉપ-યોગી થોરિયમ નાઈટ્રેટ મેળવવા માટે મોનાઝાઈટ રેતી ખૂબ ઉપયોગી છે. વીજળીના ગોળાઓમાં વપરાતો ઇન્ડિયન ધાતુનો તાર પણ એ થોરિયમની સાથે જ મેળવીને વપરાય છે.

સીરિયમ અને તેના હાદો વ્યવહાર ઉપયોગમાં ખૂબ કામ આવે છે. સિંગાર-લાઈટરમાં થતા તેના ઉપયોગ ઉપરાંત વીજળીના આર્ક લેમ્પો અને સર્વસાઈટમાં વપરાતા હાઈડ્રોટ્રી તેમાંથી બનાવાય છે. દવા-ઓથિયોમાં, ચીની માટીનાં વાસણોની બનાવટમાં, ચાગાકુ ફેળ-વગમાં, રંગાટમાં, અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોમાં વપરાતા બાસ પ્રકારના આર્થિકત કાચની બનાવટમાં સીરિયમના હાદો એકત્રિત એંશે વપરાય છે. મોનાઝાઈટમાંથી હેલિયમ વાયુ પચું નીકળે છે. (એક માત્ર રેતીમાંથી એક ધન સેન્ડીમીટર વાયુ મળે છે.) એની આ ઉપ-યોગિતાને લીધે તો મોનાઝાઈટનું મહત્ત્વ સંવિરોધ વધી ગયું છે.

થોરિયમના હાદોને મેક્સેરિયમ ધાતુના બહુ સાથે મેળવી તેનો ઉપયોગ ફેટામાટીના ફ્લેસાઈટ એંશે કરાય છે. થોરિયમ અને

ને ગેસની બત્તીનાં મૅન્ટલ - વીજળીના ગોળાના તાર મેન્ટલ ઝાઝીઓની દેસલાઈટ અને સર્વસાઈટ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. થોરિયમ અને ઇન્ડિયન ગિથ ધાતુ વીજળી બત્તીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

એવા અન્યેક વિધ ઉદ્યોગોમાં વપરાય છે અને

તેનો ૯૯ ટકા જથ્થો એકલું માવણુકોર પૂરો પાડે છે.

સીરિયમ આઈસાઈટને મેળવીને તેવાર કરેલા નાનાનાના ગોળા મેન્ટલ ઝાઝીઓની દેસલાઈટ અને સર્વસાઈટ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. થોરિયમ અને ઇન્ડિયન ગિથ ધાતુ વીજળી બત્તીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

એક મૅન્ટલને ઉદ્યોગ

બમ્બરામાં મળતા પોટેન્સિયમ તથા બીજા ગેસની બત્તીઓના મૅન્ટલમાં ૬૬ ટકા થોરિયમ ને ૧ ટકા સીરિયમના આઈસાઈટ હોય છે, અને તેમને મળ્યુંત રાખવા માટે ઉપર કોલોડિયન ચોપટરું હોય છે. રશિયામાં તો આ મૅન્ટલની બનાવટમાં ફેના તાંત્રી વપરાયો; પરંતુ હવે તેમાં બનાવડી રેશમ અને રેમીના તંત્રીઓ ઉમેરવામાં આવે છે. આ રીતે બનાવેલા મૅન્ટલના આકારના, ચૂંચેલા ભળોવાળા કાચ-ડને થોરિયમ નાઈટ્રેટ, સીરિયમ નાઈટ્રેટ, મેક્સેરિયમ નાઈટ્રેટ અને બેરીલિયમ નાઈટ્રેટ (૧૦૦ ભાગ+૧૦ ભાગ+૧૦ ભાગ+૧૦ ભાગ), ૨૦,૦૦૦ ભાગ પાણીના દ્રાવણમાં પાંચ કલાક સુધી ભીળી રાખવામાં આવે છે. પછી તેમાંથી વધારાનું દ્રાવણ કાઢી નાખવા તેમને ફેલ્ડસ્પા દબાવવામાં આવે છે, અને ૩૦ ડિગ્રી સેન્ટીગ્રેડની ગરમીએ સુકવવામાં આવે છે. આ રીતે સુકાઈના કાપડને ઓરવેરેડેસના તાંત્રી સાથે જડી લેવામાં આવે છે, અને તેનો ઉપયોગ તથા નીચેથી ભાગ મળ્યુંત કરવા માટે તેના ઉપર ઉપરવચ્ચ, મેક્સેરિયમ અને મેક્સેરિયમના હાદો મિશ્રિત થોરિયમના હાદોવાળું દ્રાવણ લગાડવામાં આવે છે. પછી તેને લાકડાના ચોક્કા ઉપર ભેસાડી, તેને ચોગ્ય આકાર આપી, ઉપરથી રાજાત કરી પછી નીચે એક સખત ઉખળાએ તપાવવામાં આવે છે. આક્રિયાથી નાઈટ્રેટનાં તેમાંના આઈસાઈટમાં રૂપાંતર થાય છે. આ રીતે તેવાર ચોક્કા મૅન્ટલ એટલે લોકોને મળે છે કે તેને બમ્બરાં મોક્ષનાં પદેલાં મળ્યુંત કરવાની ક્રિયા કરવી પડે છે. આ માટે ૪ ટકા ફોસફોરન (૧૦૦ ગ્રામ), હાઈડ્ર (૪૦ ગ્રામ) ઉપર (૧૫ ગ્રામ) અને એરડિયું (૩૫ ગ્રામ), આ દ્રાવણમાં ભીળાને પછી ૫૦-૬૦ ડિગ્રીએ સુકવવામાં આવે છે.

મૅન્ટલ પર છાપ મારવા માટે નીચે પ્રમાણે બનાવેલી પેઇન્ટ વપરાય છે: કીડીનિયમ નાઈટ્રેટ (૧ કીલોગ્રામ), ગ્લીસરીન (૨૦૦ ગ્રામ), મેથીલીન બ્લ્યુ (૨૫ ગ્રામ) અને કાચ તથા પાણી (પ્રત્યેકના ૩૦૦ ગ્રામ). આ છાપ મારવાનું કામ સખત ગરમી આપતાં પદેલાં કરી લેવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં આ ઉદ્યોગને સારો અવકાશ છે, કેમકે તેને માટેની મોનાઝાઈટ રેતી-માથે માદ-સુખાય છે; માત્ર વેદાનિને આપડતની જરૂર છે.

તેમાં રહેલાં રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોને કારણે અણુશક્તિ માટે પણ મોનાઝાઈટ રેતીને ઉપયોગી થઈ શકે નહિ એ અંગે દલ પચું સંશયન થાય છે, ને તેથી પછી મોનાઝાઈટનું મદત્ત વધવા પામ્યું છે. એકલું તો નહીં કે યુદ્ધમાં તેમજ શાંતિકાળમાં આ રેતી વેદાનિ તત્ત્વોના વિશિષ્ટ રચાન પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છે.

ટેકરીચુદ્ધ

લરકરી વ્યુદ અને હાથોહાથની
લડાઈ શીખવતી રમત

એ

લેખક
વાસુદેવ ભટ્ટ

એક મોટી ટેકરી છે. અહીં પડખે નાનીનાની બીજી ટેકરીઓ પથરાયેલી છે. ચોટી ટેકરીની બાજુ-માંથી નાની સરખી નદી વહી નીચ છે. તેમાં છબછબિયાં પાણી છે. ટેકરી ઉપર નાનો સરખો પહોળો છે. તેના પર ધન્ય ફરે છે, અને નીચે નાનામોટા ઊંચાચાંતું મોટું ધાડું ભરખું છે. મોટી ટેકરા જે ભવાનિયાઓ પણ છે. શિક્ષક જેવા મોટા માણસો છે. તે સાથે બધાંય છે તે કોઈક વાર ભેરથી ડુબાય છે. વચ્ચે વચ્ચે સિસોદીઓ નખે છે. ફેરવાક આગથી તેમ નીચ છે, ને તેમથી આમ નીચ છે; કોઈ જાડ પર ચડ્યા છે, કોઈ ટેકરીના ઊંડાઓ પર ફરે છે, કોઈ વળી આખે ફૂરળીન શાંતી મોંઘેર નભર ફેરવે છે. વડલા નીચે બારો એક લાકડી-ગો, તથા થોડા દોરી અને દોરડાં પડ્યાં છે. બધા ચારે બાજુ દારબંધ જામા છે અને શિક્ષક તેમને સમક ધરાતાઓ આપે છે.

એવામાં ટેકરીના એક તરફના ઊંડા એક ઊંચો દોડતો આવે છે અને શિક્ષક સાથે જોમો રહી સલામ કરે છે. પછી ટકીર જોમો રહી તેમને કાંઈક કહે છે. એ સાંભળી શિક્ષક થોડા ઊંચાઓ સાથે મુશ્કેલી તેને જુએ છે, એટલે તેઓ ચારે બાજુ જઈને આવે-પાસે નભર કરે છે, તેા ચારપાંચ જણને લપાતા કુપાતા આવતા જુએ છે. તેઓ જઈને શિક્ષકને આ વાત કહે છે, કે લાગણ ન શિક્ષક એ બધાને આમ કોલે છે, તેમ કોલે છે ને એક વ્યુદ રચે છે. એમાં ની ધોનપાતાને રથાને ચૂપચાપ બેસી નીચ છે. માન કોઈકા ફરે છે, એવામાં કોઈનાં એક કામ કોઈએ જુગ પડે છે. ને. ચા પડે રહો! એ સાંભળી કોઈ નાસવું દેખાય છે. તરત ન પાંચેક જણ તેની પાછળ પડે છે. ત્યાં તેા બીજા જણાએ જણ પછા નાસતા દેખાય છે. એવાંથી એ જણ પહોંચાય છે, બીજા નાસી નીચ છે. પહોંચીને વડ નીચે શિક્ષક પાસે લઇ નીચ છે. શિક્ષક જોઈ છે અને તેમ બોલે છે. ડાહ્યા તેમને કોઈથી બંધાયે છે કે લાકડા ફરીને સુવાડે છે, અને પાસે જે ચાર જણને એમનું ધ્યાન રાખવા જોમા રાખે છે.

આ પછી પાન-અરધો કલાક નીચે નીચ છે. દરમિયાન કોઈકાંડ બનાસો પાચે છે. મોટામાં એપએકએક બાજુથી દસ જણ એવિંતે હાલો રહતા આવે છે અને એ કહે જોમોલા થાય જણને પછાડે છે; ને પછી સરી નીચે દોરી હાથોઆમતેમ વધે છે. એથી થોડી બુઝાખમ થયી રહે છે. પણ આવેલાં એ દસ જણમાંથી એક જણ ગળુ આમથ ન જતાં ઝીળી આવે ચારે બાજુ નભર ફરે છે, ને થોડું જોતું જાડું કરીને સગલે છે. પછી તે કડપથી સિસોદી વગાડે છે. એવા ન દસે જણ પાછા ફરે છે ને કડપ ટેકરી પરથી સુડડું ફરતા બેતરફ નીચ છે. આ બધું થોડી સમજા ખતી નીચ છે. પણ ત્યાં તેા સમયતે ટેકરીવાળાં આમને પહોંચા કપારત દોડતા દોચ છે, ને સગલ જણને આવે છે. માન પેસો ઝીળી આવેવાઓ અને બીજા બે ઊંડા નીચ છે. સાત જણ પણ પહોંચારે શાયે બીજા બે વાળી ફરે છે. પણ એમાંથી પાંચ જણ પહોંચા છે અને બીજા બે વાળી ફરે છે. પહોંચીને જોમા શાંતી સુવાડે છે અને તેમના હાથ-પગ અવજા

નાં છે. બીજે પા કલાક લીટી નીચ છે.

ત્યાં વળી પાણું કાંઈક થઈ જણાય છે. એક લરક નભર રાખબરે સીસોદી વગાડે છે. સી જુએ છે તેા પચીસ-પચાસ જણ રાંધ્ય રાંધ્યા ટેકરી પર છે. તેઓ મોટા હોનારા પાડે છે અને હાથ લેવા કરાવે છે અને વેગથી પહોંચાડ કરતા રોકે છે, વચ્ચે આવે તેને પછી છે કે ટેકરી પાછી નીચે ગળાંય છે. બહુ સામો થાય એને માટે છે. સીની નેમ વડલા ઉપર પહોંચવાની છે.

શિક્ષક મોટી ગળાંથી કુકોમો આપે છે અને બે હાર-પણ હારને આ આકમજુ કરાર આપવાઓની આડા રાંધે છે. બીજા હારોને વડલાની ચારે બાજુ મારે છે.

આડા ફેરનારા રોકો, આકમોને ફેરે છે. ને પાડે છે પહોંચાય એને પડે છે, ન પહોંચાય એને બગાડે છે, ભાગતાને ગળાંય છે. થોડા ગળાંનારા પાછા જોમા થાય છે અને ફરી સામા થાય છે.

ઘેટલામાં પાછો બસાટો થાય છે. મોહોહો...! નહીં તરફથી તેા પાડે ધાડાં ઉપર થયે છે! ઉપરવાળા મક્કમતાથી તેમની સાથે થાય છે અને ચડનારાને ક્રૂકા મારે છે. ચડનારા સમિષી એમના ઠંડિયા ખેંચે છે. પવિત્રાએ ઉપરવાળા બખે છે; પણ સાથે નીચે-વાળાને લેતા નીચ છે, એટલે તે વ ચખે છે! તેઓ વચે આવવા આંખોમાં નળાંમાં અટકે છે; કોઈ કોંડાની પાડમાં પડે છે; કોઈ ચેરિયોમાં અટકાય છે. માથે આવજનાં ફૂટને અધિષે પડે છે!

કોઈકે તેા ગળાંના ગળાંના છે નીચે નીચ છે તે નીચે નીચે પાછીમાં પડે છે. તેમાં ગળાંનામાં થાય છે. પાછીમાં બે જોમા ફરીને તે પાછા ફરે છે; કોઈ છે ને પડે છે; ફરી પાછા જોમા પહોંચે જાય છે.

તોફાન વહે તેા બહુ વધી ગયું છે. ને જે કોઈ નમતું આપતા નથી. કોઈ પાકતા ન નથી. માર તેા એમને વાગતો ન નથી સરીર ભવે થોડાંનાં છે. માથામાં ભજે માતા છે. હડવામાં તેા નથી લીમસેના!

મોઢનાં હુડાં ફાંચ્યા છે, કોઈ હંડોલેર પડે છે. કોઈને શરીરે જોરડા છે તેમાંથી થોડી કપે છે. કોઈને માથે મોટું ડીમજુ ભરખું છે, તેા કાંઈવા ઠંડિયા નુશ્વે છે. કોઈને કપડાંમાં પાછી છે, કોઈનાં કપડાંમાં કોંઠા છે નેા કોઈનાં કપડાંમાં લગલ ફાંચ છે. કોઈ માટીમાં લિધેકાં પડ્યા છે, ને લેવાનીયા થાય છે; પણ હોમાને યવાય કપડાંથી હાથ-પગ બાંધ્યા છે. એમાં એક જણ નસા ભડાય છે. એને જો તાણુ આપડી ના રે, એટું શેડું જુઓને! તાણુ બાજુ તેા છે નહિ. મોટું તેા 'હામી'નું છે. હામીને પહોંચેલા હાથ છે, અને બાજુ જુએ છે. કોઈનું ધ્યાન નથી. જોઈએ એ મારવા છે.

ખળ મરણાય છે. હાથ તો દલપા માંડાય છે. પીંમથીએ એ હાથ વંચાવે છે ને કેટલે પડશે બંધે છે. છેવટે ખિરસા સુધી પહોંચાડે છે ને ખિરસામાંથી હાંક કાઢે છે. એ દલમતનું ધારદાર પાનું છે. આમ તેમ જોઇને અચખચ કાપવા માંડે છે. એવામાં કોઇક નજીક આવે છે, એટલે છાનોમાનો હાથી સૂઇને હંભા કરવા માંડે છે—ભલે કે બહુ ટુંકા પી હોય! ખરા ટોંપી છે! પેલા આગળ માલેથી બચે છે, એટલે થોડી વાર સાંત રહીને પાછો અચખચ કાપવા મંડે છે ને થોડી વારે યદાપ હઈને છોળે. યદ હોવાવા લાગ્યો. એક થોડોસા સામી થયો, તેને એવી તો ટાંગ મારી કે થોડીદાર ત્યાં બે થોડીય થઈપડયો.

નવાં પુસ્તકો

હાલગતી એસન્ટ એમારકંચ: હિન્દીકેતી અંચેજ વિસ્તી ને થીઓસોફી વિચારપ્રભુ(વિના) અમલી પુસ્તકાર્દા: એની એસન્ટ ની જનમરાતાબી (૧૮૪૫-૧૮૪૬) નિમિત્તે યોલંબેલો, વિવિધ લેખકોના અંગ્લિસ-એથોરી જરેડો અંચ: ૨૧૪૫૩૨ પાનાં તથા સાત વિષે પેલો સાથે: સંપાદક-પ્રખ્યાત ડૉ. મહેતા, સોલ એન્ટ-ચર્ચર ઍચરલ કાર્યાલય, અગદાવાદ, ૭-૦-૦; સાલિયને અંચેજ-૨૧. ડૉ. દરિપ્રસાદ દેસાઈએ ગુજરાત સાલિય સભામાં તથા ખીએ આ પેલાં સાલિયકક્ષી વ્યાખ્યાનો: પ્રકાશક-ગુજરાત સાલિય સભા અગદાવાદ, ૨-૦-૦; વાર્ષિક વ્યાખ્યાનો: ગુજરાત વિદ્યા-સભામાં અપાએમાં સાલિય વિષયક વ્યાખ્યાનોમાંના આઠ અવલક સમાર વ્યાખ્યાનો: ૨-૦-૦; ગુજરાતમાં વ્યાયામ પ્રચાર કેમ થયો જોઈએ નેની, પુરાણકળના વ્યાયામના ઈતિહાસથી માઠી આજ સુધીની રસાય માલિની આપડ પુસ્તક: લેખક-છાટુભાઈ પુરાણી, પ્રકાશક-ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ-મય, ૧-૪-૦; અગદાવાની ગુજરાત સાલિય સભાની અવ્યાસી સોનેપ્રિયકક્ષી સને ૧૮૪૭-૪૮ની કાર્યવહી: ૩-૦-૦; સંક્રિપ્ત નામવિક શાસ્ત્ર આ વિષયના વિદ્યાર્થીઓને કૃપાથી પુસ્તક: લેખક મહેન્દ્ર સોની-લાલ દેસાઈ, પ્રકાશક-પીકુભાઈ ચંદુલાલની કેમ્પી-પાટણ, ૧-૧૨-૦; શ્રી ચર્ચર ઍચરલ કાર્યાલયે બહાર પાડેલાં, ભખીતા લેખકોનાં બે પુસ્તકો: (૧) રાજ્ય કુમારપાલ: 'પૂર્ણમંત્ર'ની ચોક્કમ નવલ-કથાવલિનું એ સવિશેષ પુસ્તક ૪-૦-૦; અને (૨) પીડાયત્વ ચોક્કસ અવધા સનેહસંભાલ: કન્યાલાલ મા. ધનશીનું ભખીત નાદ, ૧-૮-૦ શોખ અને સિદ્ધિ: અધુનિક વિજ્ઞાનની થોડીની ભૂમિહાસોના વિશદ શેરીથી કરાવેલી પરિચય. લેખક-સુરેશ મં. સોહના અને નાસિદ મ. સાદ, પ્રકાશક-ચર્ચર ઍચરલ કાર્યાલય, ૨-૦-૦. ભખીકેતો અગિન: રમણલાલ પી. સાદ ફત તજી લાંબો સામાનિક વાતઓ, ૫-૦-૦; બુધકાલ: રમણલાલ વ. દેસાઈનાં છત્ત-સંદેશઓ, ૫-૦-૦; એ બેનાના પ્રકાશક: આર. આર. રોની કેમ્પી, મુંબાઈ-૨; ધૂમકેતુ: આઠાશી સુવિદ્યાએ બહુજીવ ભખીત વિવેના વહેરો અને અજાતને દૂર કરી નવી જ માલિની આપડ નાનકું સાચવ પુસ્તક: લેખક છાટુભાઈ સુચાર, પ્રકાશક-તારક સંદેશ-પ્રકાશક: ૨-૪-૦; અરધૂષ: જ્યોત્ષા ડા. પટેલ ફત હાળેનો પ્રેમદ: પ્રકાશક ચાકર પ્રકાશન, વલ્લભવિજાનપર, ૨-૦-૦; માંધી કાંચ એમક: માંધીએ અપાએલી રાગલુંભસિઓનું સંપાદન: કરનાર વિશદ મે. માંધી, પ્રકાશક-રમણલાલ પી. સોની-પેલડાયા, ૩-૦-૦; સાલિયકેતો પ્રધેનાં પ્રચારક: સંપાદક ને પ્રકાશક-આલે-કલાલ મંજુલાલ સાદ અગદાવાદ, ૦-૪-૦; વિદ્યાર્થી માર્ગદર્શન (બાજ ૨): આમન અવધા કરવા ઈચ્છતા મુદ્દિક થયેલા વિદ્યાર્થીઓને મળી રાકની રાખપરિતઓ તથા થેનોની યારી: લેખક

પણ એવે એવી હોટ ખૂબી કે સીધા વલ્લો સર ક્યાં ને તેના કપરનો ધલમકે એવી લીધો; ચને કાઈ આવી પહેલે તે પહેલાં તેો યોળી દાઈની બાહુ દોઈ મળીવાર પોતાના બીભ બેરને આપી દીધી! જીભએ ત્રીબને ને ત્રીભએ ચોધાને દીધો, ને એમ શાતતાલી રાઈ થઈ. અને એ દોડમકોદીમાં દોધોદોધ વાવટો એવો તેો નાઠો કે થોડી વારમાં તેો રકરી પરથી નીચે ફરક્યો, ને જોતજોતામાં નદીમાંથી સામે પાર! અને આક્રમકોએ મળ્યા ત્યાં જ્યન્યકાર!

એ જ્યકાર થતાંવત લડનારાઓ ડરા પડી ગયા. પછી બધા બેમા યઈને પરપરને ભેડી પડયા ને સમાસમા રાજાથી લીધી.

પ્રકાશક-સાલિયલ લક્ષ્મણદેસાઈ, ૫૨૧, પેલડા (સોરાઈ), ૦-૮-૦; અવનવી દુનિયા: ધોરણ ૪-૫ ૬ માટેનું બરોજનું સરકારમાન્ય પાઠ્ય પુસ્તક: લેખકો પટવારી ને લાલા, પ્રકાશક-એસ.બી. સાદની કેમ્પી-અગદાવાદ, કિમત અનુક્રમે ૧-૦-૦, ૧-૨-૦ અને ૧-૪-૦; વિજ્ઞાન પ્રવેશ: ૫-૬-૭; પ્રાથમિક ધોરણ ૫, ૬ અને ૭મા માટે એમક સરકારે મંજૂર કરેલું વિજ્ઞાનનું પાઠ્ય પુસ્તક-લેખક: હર-ચા અમુલભાઈ દેસાઈ, પ્રકાશક-અનંદા ધ્વજ ટ્રીપ-અમદાવાદ, કિમતે અનુક્રમે. ૦-૧-૦, ૦-૧-૦ અને ૧-૦-૦; હાલવિજ્ઞાન વાચ્યનામોનાં પુસ્તક ૧ થી ૭ પ્રાથમિક ધોરણ ૧ થી ૭ માટેનું મુંબાઈ સરકારથી ગાન્ય વિજ્ઞાનનું પાઠ્ય પુસ્તક: લેખક-નરસિંદ મ. સાદ ને ઠાકોરાલા શ્રી ઠાકોર, પ્રકાશક-લગોવિદ કુન્દરદાસની કેમ્પી-અગદાવાદ, કિમત ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૧-૨-૦ અને ૧-૪-૦; માંધીનિર્વાહ વ્યાખ્યાન: કર્તા નેહલાલ વિલેલી, પ્રકાશક-પ્રકાશકોની કિમિટ-પેલડા, ૦ ૧-૨-૦; ઈતિ કાંચ-માળો: સંપાદક-પ્રકાશક રેન્ડલ રેપરવાલિદ ડૉ. કેમકાર દોશ-બળ છલ, વારી દેરીદ, નવસારી. આર. આર. આર. ધોરેકપ મોહવાથી થેરેલો માકલવામાં થયે છે. Some of the Spirit: મરખવાલી સિધીશિ'સાગીમાં કાંચોના અનુવાદો: અનુવાદક-સાંતિ એસ. સદાશી; પ્રકાશક-મોરેક પબ્લિશિંગ દોમ-મરાઈ-૧, ૪-૦-૦.

નાર્સદા પબ્લિકેશન્સ લિમિટેડનાં પ્રકાશનો (પનનુર, સર પી. એમ. રોડ, કોટ, મુંબાઈ-૧)

પશ્ચિમમાં થોડોલો પોતાની નવલકથાઓ તથા અન્ય ક્રિતિઓ દ્વારા દિદી સંદેશરિતઓ પશ્ચિમને પરિચય કરાવનાર ડૉ. પ્રકાશક આનંદના નાગપી આધુનિક એથેલોના વાયક અપરિચિત નાદિ દોય. ચિનુ, સિંધ, રથાપચ, સંજીત અને અન્ય ટપનનાજીવના કે અવધારીએ તે તે જાઓ પર લખેલા લેખો તથા કથેતા વાણવાર્તા-લખોના સંમદ Words written on the Indian Airના નામથી પ્રસ્તુત પ્રકાશન સંદેશ્યે થોડાં વિષે સાથે બહાર પાડ્યો છે (કિ. ૬-૮-૦) તે સંદેશરિત્ર વાગકોમે વાંચવા-વસાવરા એવો છે. એવાં જ કૃપાથી જીવનું પુસ્તકો તે (૧) ભખીતા કલાવિરચક અને સંદેશક-પ્રવાસી શ્રી ટ. વેલકે અલકેમે થોતે વિવિધ પ્રતિષ્ઠાવત આરની જ ન્વોના અંગત સંપર્કમાં આપેને એથેલોનાં લેખો ૪૦ ૧૨૫૧૧ દેખાવિરોનો સંમદ Profiles ૮-૪-૦; (૨) Hound of the Heart-શ્રી કુલકલાલ મતિનનાં આધ્યાત્મિક યુરપી મુંબાઈ મંબા-નો સંમદ ૩ ૦-૦; (૩) Eyes of Light-નિખાવ સંજીતમ કૃપ શ્રી રીતીપરનાર રાવનો હાંબસંમદ ૪ ૦-૦; (૪) વિષાવ વિજ્ઞાની સરપી.ત્રીમદના લેખોનો સંમદ Aspects of Science ૨-૪-૦; તથા એમ.આર. રેવમકેની દ્વિં વાતઓનો સંમદ Hem kumar and other Stories, ૪-૪-૦.

સચરોગ-ટિકિટ એક નવી ઝુંબેશ

જેમાં હું-તમે-દેશનો પ્રત્યેક
માનવી સદાચર્ય થઈ રહે

અત્યંત ને દેશના મહાવરેકરે રોગો

ઉ તેમાં શયરોગનું રચાન યજ્ઞ પ્રાપ્તરે આવે છે. પોતાનાં કાચક નર-
ખાંમાં ફર વખે નવતર્યાં જાણે મનુષ્યોને જોદિયાં કરતા આ રોગની
સીધી વધુ અપાનતા એ વસ્તુમાં રહેલી છે કે તે પોતાના બદલ
તરીકે મીટિ આને યુવાન ઓ-પુરુષને ન પડેકરે હરે છે. આજુબની
વસેન મજાની યુવાવસ્થામાં પડાવેજુ રહેલા મનુષ્ય ન્યારે છાનનાં
રખામીને રખેલી રોગનો દોષ છે, આટલા અવનવા વિદ્યાશા ખાં-
ખતો દોષ છે, ન્યારે તે એવા કુટુંબની, એવા સમાજની અને એવા
દેશની આશા દોષ છે, બરાબર તે ન વખતે આ દાહક રોગનો
નિર્લેષ વખે તેના પર પડે છે અને તેનાં સ્વપ્રેરિતે જાંબી નાખે છે, તેની
આશા-આશાઓને મજરી નાખે છે અને તેના કુટુંબને વચમાલ
કરી નાખે છે. દેશસદાથી મનવનતા યુવાનો દેશનું સામું ધન મળાય
છે. એ ધનને ભજીવાદ કરતાની કાપરીય દેશનો પ્રથમ નજરનો રાજ છે.

કાપરીયની અપાનતા આટલાથી પુરી થતી નથી. ને શોષક
-લેખમાં ન આવે તે તે અત્યંત શોષી રોગ છે. ને કુટુંબમાં
પડેકરે ત્યાં એક ધણી એક તે કુટુંબના ધણી શોષીને તે શોષક છે
છે. એવાં ધણીં મરીલ કુટુંબ છે એમને કાપરીયે પૂરેપૂરા પાવમાલ
કરી નાખ્યાં છે. વળી આ રોગ પર કોઈ સામજીય રવા દલજુધી
રોમાઈન દેશમાંથી નજરને મર્યાદે કે કાપુમાં આવતાં પડેકરે લચિ
સમય નવ છે, ને દરમ્યાન સારવાર માટે દેશનો ખર્ચ કરવેકરે તે
ધણી કુટુંબોના જન બદારનું દોષ છે. છતાં પ્રિયનજા જે દરેક પ્રાપ્ત
દેશ નરોગ કે ધણીમાંથી વેચીને સારવારને ખર્ચ દેશપાવ છે.
એમ કરતાં ધણી દરેક બંધે તો કીક, નવિતર આખા કુટુંબની
આત્યંત અનુકૂળનીય દશા થાય છે.

દિલ્હીમાં આ રોગનું ધરા મળુકર એકલી વહ છુપી તેના
ફેલાયેકરે છે. દર વખે એવામાં એવા રવા થાય છે. આ રોગથી
પટમાય છે, એમાંના પટમાય એવા મૃત્યુ પામે છે; એટલેકરે ફર મિનિટ
દિલ્હીમાં એક માણસ કાપરીયથી મૃત્યુ પામે છે. ને રોગીયા પછી
બીજો નેજરે કાપરીયથી મૃત્યુ પામતા હોયોને આંદોશ આવે છે.
છેલ્લાં ૧૦ વર્ષમાં દિલ્હીને બે બીપ્પા મેંથવારી વધવી ગઈ, હોયોની
દાહમરીમાં વધારો કરતા મર્યાદે તેને કાપુમાં આવતાં કોગુ બનવા
હોયોની સંખ્યામાં ધણી ધણી વધારો થયે છે. ન્યાં ઓગ વસતિ છે,
ન્યાં શોષીને મોખની ટરા અને પૂરતો પ્રકાશ મળ્યાં નથી, ન્યાં પેક
પડેકરે તે પોષક તરતારી પૂર્ણ એવા આદાર મળ્યો નથી, ન્યાં
વેકરી ને અવગણના છે ત્યાં આ રોગ ફરે ને બૂલકે વધે છે. દિલ્હી-
માંનાં દેવજ યદેશમાં ન લાકે, ધણી ધણી આખાં એમાં પૂર્ણ આવી
તેના રોગથી આ રોગે અહીં બરાબર પડેકરે નજાવે છે.

આ લેખના સેનક બાઈ આપવસાવ દતાને પાઠુકી ફર ૧૯૪૩ ૪૮૬૨૩૩૩૩ 'કુમાર'ના
ચોપાનન-અદિતિય દત્ત. સવા-દોહ વરસની ને હામગીરીમાં એમણે ને ૪૮૬૫, સહૃદયતા
ને હાલકમતાથી એ હાંમ સંજાણી કીધી એ વિશલ દતાં. એટલે ને ન્યારે એવા શકિત-
રાણી આજુકરે એકાએક કાપરીયના પંતમાં સપડાવાને શીધે અમારાથી દશા થું
પડયું હારે અને એવું કુટુંબ થયું. એ રોગ પછી એમને, ધારવોઈ વર્ધની કિશોર વધે,
એ રોગમાં સપડાએલા પોતાનાં આવાની મુખમાલે અનન્ય એવા દરવાખાથી એટલેકરે,
એ દખાકત તેમના શીલકેત આવાની પ્રીતિ કરવે છે, એના અનુભવ અગર તે
સકર થતો ન રહો છે. એટલી ન પોતાના આવાની તેનન્યાતા એમણે એ રોગ કરે
પ્રભલ પુરમાય એટીને કુટુંબમાં રાખવી; અને મરિજામે, 'સેવન્ડ સ્ટેજ'માં પ્રવેશી
ચૂકેલા એ દરેકીએ મૃત્યુને પાછું ખાલ્યું ન આપી ન નર સામે બિરાદિયા એ છપનપુકકા
સાફી તરીકે એમનો આ લેખ સવિશેષ બહામણ સાથે વાચકો આજકર ૧૯૪૩ તરીકે બીજો.

દિલ્હીમાં આ રોગ ધણી વધારે છે, ન્યારે તેની સારવારમાં કાપરીય
ધણી અલ્પ છે એ સીધી મોડી અપાનતી છે. સારવારનાં મામલો
એટલાં દોષાં એટલેકરે કે એને એને આ રોગ કાણ પડે તે ફરેકરે પૂર્ણ
સારો થતાં કુપી તેને જુદી બોદિપદકમાં રાખીને સારવાર આપી
તકાવ. ધણી આને તો દર ૩૦૦ દરેકી દોહ ફેલ એ ન મૃત્યુકરી
સારવાર થકરે એટલી અવરવા છે. બાજીના ૨૬૬ જણાં કાં પૂર્ણ
સારવાર ન મળીયો આ રોગનો ફેલાવો સમાજમાં ફરી રહ્યો છે.
અત્યારે દિલ્હીમાં દરેકી સગવડ છે અને કેટલી દોષાં એટલેકરે તેના
નીચે આવેલા આંકડાઓ સાધનની અલ્પતા દેલી છે તે બતાવે છે:

આવારની સગવડો	દોષી એટલી સગવડો
એટિપટલ	11૬
માટલા	૧૨,૦૦૦
નિખાત ટોકરો	૩૦૦
નર્સ આઈ	૪૦૦

વધર જણાવેલી સગવડો પેદા કરવા માટે પાયાના ખર્ચ તરીકે
૪૫૦ રોગકરિયા એટલેકરે, એટિપટલ એટિપટલ યહાવામાં
દર વખે ૧૦ રોગકરિયા ખર્ચવા બધાયે. ધણી આને તો દિલ્હીમાં
માણસ રીક દર વખે ફર અરોગી રૂપિયા તેના આરોગ્ય માટે બદ-
લાય છે, ન્યારે સવરોગને માટે તે કાંત કૃ પાઈ ન વચાવે છે.
આ વસ્તુ ને ફેલ પ્રવેક કાર્ય કરવાનું ભાણ છે તે બતાવે છે.

હવે દિલ્હીમાં આટલો ગળ્યું છે, એટલે આપણી સારકરે આ
પ્રથમ દાયકામાં લીધી છે. ધણી સરકારની આર્થિક રિપોર્ટ અત્યારે
એટલી નબળી છે કે તે એકલી આ પ્રથમ વેકેલી શરૂ તેમ નથી. ન-
નતારો સદકાર મળે તો ન આર્થિક સરકાર નબરી કહવી સકે;
તે માટે દિલ્હીમાંનાં પડેલી ન વખત એક નવી પદ્ધતિ આ
માટે નાણાં કોમાં કરવામાં આવનાર છે. દરુબરદુદોસિસ એસી-
સીએસન યાવ હાનિયાના સદકારથી મદદામાં માંધીલના જનન
રિપોર્ટ, એટલેકરે બીજા આંકડાઓથી, કાપરીય-મરિજોથી મેરથો
સર કરવામાં આવનાર છે. તે રિપોર્ટથી સરકાર-મરિજો (Tuber-
culosis Seal)નું નેચાણ રાખી લેવી તેની કિમત ફર ૧ અને
સામજીમાં આવી દોઈ ભારતની દેશી પોરકરે એટિસીને તે મજા
સારી પોરકરે અને પાકીટ ઉપર માલ પોરકરે ઉપરાંત આ
રિપોર્ટ રીપોર્ટ થોડાંકરોની રહેકરે. એ રીતે ને રિપોર્ટ મેગ થતે
તેનું ફર કરી તે દરુબરદુદોસિસ એસી-સીએસન યાવ હાનિયાને
શોષામે, એ, સ્થ રોગના આદાન અને ઉપચાર માટે તે વાપરશે.
આંકડામાં ઉપાસીની આ રિપોર્ટ રોગની રિપોર્ટ નેજા ને દોષ તે
પર પોરકરે વધા આંતરરાષ્ટ્રીય આંકડાઓ રીકે ને કાંસ કરી.

આ ભતની ક્ષયરોગ-ટિકિટો કાઢવાની પ્રથમ દેહવા ૧૯૦૩-માં ડેન્માર્કના એક પોસ્ટમેનને આવેલી. નાતાલના દિવસોમાં જ્યારે તે ખૂબ મોટી દવાલ વિભાગવાર ગોઠવતો હતો. તે વખતે રસ્તામાં બઠકતાં ક્ષયરોગી બાળકોનો વિચાર તેના મનમાં રચી રહ્યો હતો અને તેમને કેવી રીતે મદદ કરી શકાય તે વિચારી રહ્યો હતો. તે વખતે એકાએક તેને વિચાર આવ્યો કે તે દરેક કામજ અને પાર-સકલ ઉપર ચાલુ પોસ્ટને ઉપરાંત એક વધારાની ટિકિટ ચોટાટવામાં આવે તો એ ટિકિટના પૈસામાંથી પૈલાં કેટલી બાળકોને જમવાની શકાય. બીજી પોસ્ટમેનને તેણે આ વિચાર કહ્યો. સૌને તે ગમ્યો. પોતાની આ યોજના લઈને સૌ ડેન્માર્કનાં સારાણી પાસે ગયા. તેમણે આ વિચારને ખૂબ આનંદથી વધાવી લેતાં ૧૯૦૪ની નાતાલમાં આ ભતની ક્ષયરોગ-ટિકિટો પ્રહેલવેલી ત્યાં નીકળી અને તેને અણધારી રાફળતા ગળી. પહેલે વર્ષે દેશના દરેક માણસે સરે-રાશને ટિકિટો વેચાવી લીધી. એ ટિકિટોની આવકમાંથી ડેન્માર્કમાં એક મોટી ક્ષયની આરિપટલ બંધાઈ, જેમાં પૈલાં ક્ષયરોગી બાળકોની સારવારની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. ડેન્માર્કની આ અસિનય પદ્ધતિને તરત બીજા દેશોએ અનામતી લીધી. અમેરિ-

કાએ ૧૯૦૭માં એ ન પ્રકારની બુંદેશ સાર કરી અને ત્યારથી દર વર્ષે આવી ક્ષયરોગ-ટિકિટોનું વેચાણ ત્યાં અપારાથી વધતું જ રહ્યું છે. ૧૯૪૮માં અમેરિકાના રાષ્ટ્રીય ક્ષયરોગ મંત્રી ૨ કરોડ ડૉલર આ રીતે એકઠા કર્યાં હતા. આ ભતની ટિકિટોનું વેચાણ હોંડો; હોંડોડ તથા યુરોપના ઘણા ખરા દેશોમાં દર વર્ષે થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં પહેલી વખત ન આ અસિનય ટિકિટોનું વેચાણ બીજા આઠવારથી શરૂ થયો અને ૨૬ મી નવમ્બર ૧૯૫૫ સુધી ચાલુ રહેશે. તે વખતે દેશને પ્રત્યેક નાગરિક અને તેટલી વધુ ટિકિટ ખરીદશે એમ સંકલે અપેક્ષા રહે છે. દેશનો મરીબમાં રોગી માણસ પણ આ ટિકિટ ખરીદી શકે, અને એ રીતે દેશના આ કાલિલ રાત્રને હોંડી કાઢવાની બુંદેશમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાંટો આપી શકે, તે માટે ટિકિટની કિંમત ૧ આના નેટલી મોઢી રાખવામાં આવી છે. પ્રભુના આ રાત્રને જેર કરવામાં પ્રલએ ન મોટા બાદ લેવાનો છે. આ ટિકિટોનું કેટલું વેચાણ થાય છે તે પરથી આપણે આઝાદ પ્રલ તરીકે આપણા પોતાના આતિશય મદતવાના પ્રયોજનું કેટલું ભરત જ્ઞાન સક્રિય સહાનુભૂતિ અને જવાબદારીનું બાલ મરાવી એ બીજે તેનું માપ નીકળશે. સઃ. દ. સાહુલીકર

દશાણાં દશાણાં નવજીવન કાર્યાલયનાં પ્રકાશનોમાં કદાચ કોયી વધુ લોકપ્રિય થયેલું પુસ્તક તે મહાદેવભાઈની હાવરી. તેના મોથો ભાગ (કિ. રૂ. ૩૦૦૦) દશાણાં ન જાદાર પડયો એમાં તેઓ આંધીજીના અંતેવાસી થયા તે સારાવાદના કાળ(ઈ. ૧૯૧૭)થી તે ઈ. ૧૯૧૯ સુધીનાં બે વર્ષની હાવરી આપેલી છે. એ આખી મા-ગાને વિષે તો ચોટલી ન બસાવ્યું કરવાની હોય કે એ વસાવી શકે તે શો વસાવે અને બાકીના વાંચે અવશ્ય. મહાદેવભાઈ આંધીજી સાથે નેહાયા તે પૂર્વેનું એમનું ચરિત્ર એ હાવરી માટે ન પ્રસતાપ રૂપે, એમના નિકટતમ ગિત્ર શ્રી નરદેવિયાઈ પરીમે લખેલું. પણ પછીથી તે વસ્તેતર રૂપે ન જાદાર પાડવાનું હતું. દશાણાં ન તે પણ મહાદેવભાઈનું પૂર્વચરિત્ર (૦-૧૨૦) એ નામથી જાદાર પડયું છે. તે કુમાર-ગિરોતર-તકલેએ તો ખાસ વાંચવા જેવું છે. એવું ન બગાડી પ્રલ મોટું લોકપ્રિય થયેલું પુસ્તક તે શ્રી ચંદ્રચંદર શુક્લનું લખેલું સિતાહરણ(૧-૦૦). રામાયણકથાની શરની સુંદર વર્ણનરસ નગાવતી માહિતી આપી બાકીની માહિતી રોલવા માટે બાળકોને રસપ્રયત્ન કરવા ઉદ્ધેશિત કરતું આ પુસ્તક આઠમી વખત મુદ્રિત થયું એ ન તેના ક્ષાકારનો પુરાવા છે. વાણુજીવી શ્રીચત્તરી દર્શન એ, કાકાસાહેબ કાલેકરના 'બાપુની ઝાંખ' નામના મુન્નરલી પુસ્તક પહે ન, મુળ દિલીનો મસાઈ અનુવાદ છે. (૧-૮૦) આપણા ન્દન અને તત્ત્વજ્ઞ ચિંતકોમાં એક શ્રી કિરોસલાલ મસારવાળાનું પેલું યુગવર્તી પુસ્તક સમૂળી કાલિત પણ બીજા આજિતિમાં પ્રવેશ્યું છે (૧-૮૦); એ સાથે ન સાબરમતીથી સેવામગ સુધીના એમના અજ-વરાઓ અને વિચારધાના પરિણામ રૂપ કેળવણી વિષયક લેખોનો સંગ્રહ કેળવણીવિકાસ નામથી જાદાર પડયો છે (૧-૪૦). લખન વિષે પોતાની આગવી દષિટ ધરાવતાર આંધીજી મૂળથી ન એક

વિશિષ્ટ કેળવણીકાર હતા, એ તો આને રવીકાર્યું છે. એમનાં કેળ-વણી ઉપરનાં છુટક લખાણોના, તળકાવાર, ત્રણ સંગ્રહો આ ન સુધી પ્રકટ થયા છે તેમાં કમરોડ કરતો સંગ્રહ પાયાની કેળવણી (૧-૪૦) હમણું ન જાદાર પડયો. તેમાં એમણે ઉદ્દેશ રસકા દર-મ્યાન રાષ્ટ્રની સાંવેરિક કેળવણી ઉપર લખેલાં લખાણો છે. એ ઉપરાંત ઔદીશાણું તે એકેતના રચનાત્મક કાર્યતાંમોને સ્વે-સંગ્રહ સમી માહિતીપૂર્ણ પુસ્તક છે. લેખકો: વિદ્યલંકાર કાકરી અને રામચંદ્ર સોમાણ ૦-૧૪૦; આપણી પ્રભુમાં પાયાની કે ત્રણ બાબતોનું જ્ઞાન પૂરું નથી ખીદર્યું (મંત્રસાશ્ત્ર, અર્થસાશ્ત્ર અને આદાર-સાશ્ત્ર) એ બે જો રીત નાંદારસાશ્ત્રના અજ્ઞાનથી તો પ્રલ નિર્વિય અને કુલપાયેલીનું લઈ ચર્ચે છે' અને અંજીર પ્રકટ લેખો તેમની તેના ઉત્તર આપવાના સહકર્મ પ્રયત્ન તરીકે શ્રી અવેરમાઈ પટેલે લખેલું પુસ્તક આદાર અને પાંચણુનો બીજો ભાગ (૦-૧૨૦) વિલાપીટ હમણું જાદાર પાડયો છે, તે નાના કિરોસે તેમ નવા રીખતા પ્રોટા પણ સમજ શકે એ રીતે સેવાકાના રૂપમાં ને સરજ ભાવામાં નિરૂપેલો છે. મહાભાજીની નમરિખયાત આત્મકથાના પૂરક સમું પુસ્તક દક્ષિણ આફ્રિકાના સરયાથાકરો ઇતિહાસ, જે નેદાનું મળતું તેનું દબે બંને ભાગ સાંકળી લઈ સુપારાવધારા સાથેનું નવું સચિત્ર પુનઃમુદ્રણ જાદાર પડયું છે. ૩-૦૦. એવાં ન કેલકાં મન-નોય, ઉપયોગી ને રસમય બીજું પુનઃમુદ્રણ: કાંધીજીનું વિખ્યાત નીતિનાશને માર્ગે: ૦-૧૦૦, તથા ત્યાગમુદિત અને બીજા લેખોનું વાંચ્યું મુદ્રણ, ૨-૦૦; કાકાસાહેબ કાલેકરનો કાવ્યમય બાળીમાં પ્રવેશદેશનો પ્રવાસ, ૦-૧૦૦, અને મુન્નરસાગરની આસપાસનાં નાનકડાં: આસપાસિત ભનનો, મીતી અને દુડા ચોપાલકેનો નાનકડો સંગ્રહ, ૦-૧૦૦.

Our Friends Abroad

[જગતભરે પકડેલા પત્રગિત-વિશાળ]

ફરિયાદો

ગયા અંકમાં જેમણે વિષે બાઈ મધુ દેસાઈ તથા ધનવંત વાળાના ફરિયાદ-પત્રોને જલ્દીથી દત્તો તે ન વ્યક્તિ વિષે ફરી વાર ધનવંત વાળા તરફથી તથા ન્યાયા મોહરસી એમ. મલિક તરફથી ફરિયાદોના બીજા પત્રો મળ્યા છે. આ હતા તે પત્રો:

(૧)

મેં આપને છેલ્લા પત્ર લખ્યા પછી પણ ત્રણ પત્રો દીના બહેનને મોકલ્યા હતા. ત્રણેય Refused થઈ પાછા મળ્યા. કેટલા આશ્ચર્ય પહોંચાણ લાગતો જણાય જ નહિ અને પછી પ્રશ્ન: 'નારદે, મિત્રાચારી' ઉપરના વર્ણન પત્રો આપને મોકલું છું. બદેન વિસામો છે નહીં મેં એમને સંબોધી કાન્ય લખું હતા હાથે 'નસીબ' દીના બહેનને મારા શુભ અને પવિત્ર પ્રેમની કિમત ન બંધાઈ... બેનને પ્રેમ-આઈ બહેનના પ્રેમ-મિત્રમિત્ર વચ્ચેનો પ્રેમ એ મું ટોલ્ય છે એની અજર નથી લાગતી...

—ધનવંત વાળા

(૨)

મને જણાવતા આના પાપ છે કે 'કુમાર'ના 'Our Friends Abroad' વિશાળ દ્વારા મને કેટલાક સારા પત્રમિત્રો મળ્યા છે પરંતુ એક બદેન પત્રમિત્ર તરફથી મને તે કરતાં અનુભવ થયો છે તે તરફ હું આપનું લક્ષ્ય કેન્દ્રિય છે.

'કુમાર'ના વ્હાલ દેવદાસ એકમાત્ર મારફત વિશાળમાં (નં. ૫૦૭) દીના બહેનનું નામ મારા પાપવાળા આપ્યું. મેં એમને ડિરેક્ટ નિમજ અને પત્રમિત્રતા માટે આગમ્ય આપતાં પત્ર ૫૦૭માં મોકલ્યાં જેમાં પ્રત્યુત્તર એમણે અલેખમાં આપતાં લખ્યું કે તેઓ પર મારા મુકર પત્રની ધમી જ ચાલી હાલ પછી છે અને તેઓ મારી સાથે પત્રમિત્રતા અને ડિરેક્ટ-વિનિમય કરવા માટે સુચી છે તે સાથે તેમણે જુદાજુદા ફોનની ડિરેક્ટ તેમજ લેટરની બંને ડિરેક્ટોની મારફત પત્રો મોકલી આપવી કરી અને અલદાલગદી માટે પત્રો વિશ્વાસ રાખવા જણાવ્યું. આથી મેં તેમને ડિરેક્ટ જુદી ડિરેક્ટો મોકલ્યા તથા જુદાજુદા ફોનની મારફત મળી કુલ એકાદ ડિરેક્ટો મોકલી, અને જરૂરમાં તેમને તે દીકરાને તે મોકલવા લખ્યું. પરંતુ એ બહેન તરફથી બીજી ડિરેક્ટો હજી સુધી મોકલવામાં આવી નથી. બહાર જે તેમને વજ્ર પત્રો લખ્યા ને Refused થઈને મને પાછા મળ્યા છે. જે તેમને છેલ્લા પત્રમાં જણાવેલું કે તે આપની પત્રમિત્રતા માટે અનિચ્છા દોષ્ય તેને બંદલ પુષ્કાસો કરતો પત્ર લખ્યો અને મારી મોકલવેલ ડિરેક્ટો પરત કરેલાં. પરંતુ આ પત્ર પણ રવીશ-કાયા વિના ન પાછો આપ્યો. Refused થયેલા પત્ર પર Refused by K. M. Vakil એવી વિમાઈ ચોરટ ખાતા તરફથી કરવામાં આવેલો છે. એટલે મને આમાં કંઈક એક લાગે છે... બેન, ને હશે તે. પરંતુ હું આપનાથી એટલી આશા રાખું છું કે આપે આવા ચોક્કસ પત્રમિત્રોનાં નામ 'કુમાર'માં બંદેર કરવાં બેઠાં અલગ, આપને કે કેમમાં ફરતો પુરાવા સાથે આમાં થોડાં ત્યારે આપે જરૂર કાન્ય પત્રમિત્રોને ચેતવણી રૂપે આમાં ચોક્કસ માણસોને બંદેર કરવા દિતકાં છે. આવા માણસોની નેમ કેવળ ૩૨૨ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦)

ડિરેક્ટ વર્ગે પચાવી પાઠવાની જ દોષ છે.

'કુમાર'માં આગળ પછી કેટલાક પત્રમિત્રોને આવા કરવા અનુભવો થયેલાં-એ મતલબનાં લખાણો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. 'Our Friends Abroad' વિશાળમાં આવીને જોડાઈ ઉપયોગ કરતા માણસોને ઉઘાટા પાડી કોઈ નસીબત પહેંચાડવા પર વિચાર કરવો જરૂરી છે. એ જ.

હિ. આપને સારો, મોહરસી એમ. મલિક તા. ૬ ૬૫૨ જણાવેલ બદેન સાથેના પત્રવ્યવહાર રાસવાની આવી માટે આપને જરૂર પડે તે મોકલો.

આ બંને પત્રો વાંચીને અમને થયું કે આપના વાને એમ કહીએ તમે આંતર સામગ્રીવસ થયા છો. પ્રત્યુત્તર ન મળ્યા કે પત્રો પાછા મળ્યા તેથી આર 'રેનેડેમ' ગળીને તેને મોટી આપતા રૂપ માની આમ તાજગીપૂર્ણ થયું હતાં પણ ભૂલ, ટિપ્પર કે વ્યવહાર નથી. વ્યવહારમાં વાસ્તવિકતાનો સામનો કરવો જોઈએ અને જાણ એક જેવું સ્વરૂપ અપવાદ કરવું જોઈએ. બેરી દીના બહેનને આમજાણ આપીએ જીએ કે તેમણે આ બાબતમાં સાચી પરિચિત ૬૫૨ પ્રકાશ પાડે.

(૩)

આઠ માસનું 'કુમાર' બંધાયું. મારા અનુભવની અને આવેલી ફરિયાદો છાંયે છે કે મોટા ભાગના મિત્રો ફક્ત પ્રસિદ્ધિ માટે જ, કે અથવા કંઈક છાંયે છે માટે જ 'કુમાર'માં અંદરે લખાવતા હોય છે. આ અટકાવવા મને એક વિચાર રહે છે.

મારા મત પ્રમાણે 'કુમાર' એક 'પત્રમિત્ર-મંડળ' કાર્યકરે આ મંડળના સભ્ય થવા માટે અધિક ફી રાખવી. આથી ને મિત્રો ખરા હિતથી જ પત્રમિત્રતા ચાલતા હશે તે જ સભ્ય થશે. અને વધી અધિક નિમજો કરવા. આ નિયમોનો ભગ કરે અજર પ્રેમ પત્રમિત્રની ફરિયાદ આવે તે બંધ કરવાને સંસ્કારમાંથી રાજ આપવી. મંડળની સભ્ય-ફીને ઉપયોગ મંડળનું અર્થ કાઢતાં થશે તેો તેમાંથી મંડળનું એકાદ સુખપત્ર પણ કાર્યકર, નેથી આ સંસ્કાર કદાચ આંતર-રાષ્ટ્રીય પણ બને...

આ વિચાર ચલાવવા પાછળ અમારો હેતુ હતો પત્રમિત્રો માટે સરનામાંની આપ-લેના મિલનદેવન બનવા ઉપરાંત બીજો વિશેષ નથી; તેમ કાલ એવો કરી માર્ગદર્શિતાર રરવા પણ નથી છત્વતા. ફી, પેસાના ઢિસાળ, નિમજો, તેના ભગની ફી-ચોટો, તેના સાથાજોડા પછાના ન્યાય, એ બધું એમ નહીં કરેલા એવી બહાર છે. આથી જ ન્યાય પત્રમિત્રની સંસ્કાર કારનારો, ફી લગતે સભ્યો મોંઘાનારો, અધિક રકમ મંગાવેને ડિરેક્ટો કે રીવાસળીનાં લેખકો આદિ મોકલનારો, વર્ગે 'બહેન' કરતાં સરનામાં પણ નથી લખાતા. 'કુમાર' માત્ર એ મિત્રોને મેળવી આપનારી બીજો મિત્ર જ બનવા ઉપર છે, અન્ય કંઈ નહિ.

(૪)

આપે વજ્ર દેવી ફરિયાદને કારણે મારા પર એ વિશ્વ અઘાટ એક નવામો પત્ર આપ્યો છે કે તે તરફ પર અમેરિકાથી એક પત્ર

એર મેઈલમાં આવેલ, પરંતુ પોતાની સ્થિતિ સારી ન હોવાને કારણે તે બાઈ જવાબ આપવાને શક્તિમાન ન હતા. તે ફ્રાંસ Ordinaire માંથી પત્રવ્યવહાર કરવા માટેના આદેશો આપી ચેલે ૧૨-૦૦ પોસ્ટેજ (દરે વધીને ૧-૦૦ ધયાએ. -તંત્રી) ખર્ચવાની તેમની શક્તિ ન હતી, તે તે જ કારણથી બાઈ ન તો અમેરિકનને પોતાની ગરીબી બતાવી શક્યા કે ન તો પોતે પત્રને જવાબ આપી શક્યા.

વધારામાં બાઈ જવાની રહ્યા છે કે આ જ કારણથી કદાચ બીબ બાઈએ જવાબ આપવાને શક્તિમાન ન બની શકતા હોય.
તે હવે આનો કુપાય આપના હાથમાં છે. અફસોસના શબ્દ
● ● ● પત્રવ્યવહાર લંબાવવાની પોતાની ઉચ્છ્વાસની એટલે નહાર જવા માટે પોસ્ટકાર્ટ જ બસ ચાલે, (દરે) ૦-૧૦-૦૦માં અમેરિકા પોસ્ટથી શકાય છે. પોસ્ટ એફિસમાંથી મળતા ૦-૬-૦૦ એર-લેટર કુપર ખૂબ વધારાના ૦-૪-૦ ચોટીને ૦-૧૦-૦૦માં અમેરિકા એર લેટર પોસ્ટથી શકાય છે. પોસ્ટ એફિસમાંથી આ માદિની મેલની શકાત, મૂલ્ય વાત તો એ, પરતગેરી કરવામાં રહ્યા ખર્ચ થવાને જો, એ મજૂરી રાખીને જ એ શોખ શરૂ કરવો જોઈએ, અને તે માટે ધરેલા પોતાના 'બોર્ડ'ની મર્યાદામાં બધી વેચ કરવી જોઈએ.
પરેશની પત્રવિનય સંસ્કરણો

બાઈ જમીન શાન્તિવાસ શાંદ (અગ્રજ નિવાસ, એખા બંદર) બુંદેલખંડ રેશોમાં એકથી ખાતાં સાથે પત્રવ્યવહાર કરીને મેલવેલાં સરનામાં પોસ્ટ છે. જમીન વખતે તેમના નામનો ફક્લ્સ કરવો. એમાંની નિવૃત્તિદાની સંસ્કરણો એમને યોડાં ફોર્મ પોસ્ટમાં છે તે તેમને ૦-૨-૦ બીડવાથી મોકલી આપશે. તેની સાથે ઇન્ડિયન સર્વિસ બોર્ડ કુપર બીડવાથી એ સંસ્કરણ યોગ્ય પત્રવિનયો મેલવી આપશે.

(1) Association for Cultural and Economic Relations with the East, Indian Section, Praha III, Lazovska, Czechoslovakia; (2) Vereniging van International Neugdverkeer, Rapenburg 45, Leiden (Holland); (3) Foundation Pro Juventute, Servas des relations internationales, Seefeldstrasse 8, Zurich (Switzerland); (4) Correspondence Scolaire Internationale, Mesee Pedagogique, 29, Rue d'Ulm, Paris -5e (France); (5) International Friendship League, (Miss Edna MacDonough, Executive Secretary), 41 Mt. Vernon Street, Boston, Massachusetts, (U.S.A.); (6) International Students' Society, (Dr. Newton H. Crowell, Director), Hillsboro, Oregon (U.S.A.); (7) Interscholastic Correspondence, (Mrs. Alice Wilson, Director) 433, Buena Vista, San Francisco, California (U.S.A.); (8) Foreign Correspondence Bureau, Augusta, Kansas (U.S.A.).

દિલી પત્રવિનય

(543) Kantilal V. Sheth, C/o Vrajilal Giradharlal, Jail Road, Amreli (Saur.)—17, Stamps, Photography;

(544) Dhanendra Manilal Shah, 3455, Chhhabra Odhava's Khadki, Darwaja's Khancha, Shahpur, Ahmedabad—21, Palmistry, Photography; (545) Jitendra M. Chhava, C/o A. J. Chanchani, P. O. Bokaro, Dist. Hajaribag—22, Stamps, Literature, Politics; (546) Abidali T. Kapasi, Iron Marchant, Rajula-City (Saur.)—19, Photography, Reading; (547) Chandrakant B. Jhaveri, 123, 25, Daya Mandir, Mumbadevi Road, 3rd floor, Bombay—3-18, Photography, Sports; (548) Kalyanji Velji Vishrani, B.Com., Vishrani Nivas, 14, Bhandarkar Rd., Matunga, Bombay—19—25, Stamps, Literature, Photography, Bridge (contract); (549) Naviochandra Prantal Bhatt, 1453, Raipur, Ahmedabad—18, View-cards, Stamps; (550) Chhotalal Amritlal, C/o N. T. Vyas, Sarspur, Outside Nickel Gate, Ahmedabad—2—20, Stamps, Photography, View-cards; (551) D. J. Bhanna, 145 B, Prince Edward Street, Durban, Natal, South Africa—17, Stamps, Cricket, Music, Photography; (552) Manu M. Wadhvani, Dadabhai Rd., Santacruz, Bombay—23—20, Stamps, Pen-pals Abroad only; (553) Mohmed J. Tambawala, Saifeepura, Siddhpur (N.G.)—18, Stamps, View-cards; (554) Vasantlal N. Shah, P. O. Box 350, Zaozibar, Br. East Africa—16, Stamps, Coins; (555) Ghanashyam Chotalal Shah, C/o Babubhai C. Shah, Kapol Nivas, Vasant Rd., Matunga (C. P.), Bombay—19—17, Stamps; (556) Hirabhai Gopaljee Patel, C/o Bharat Vidyalaya, Karadi, Navsari, (Dist. Surat)—18, Stamps, Sports, View-cards, Music, Swimming; (557) Navinchandra Shah, Gandbi Chawk, Vanz (Saurashtra)—17, Stamps, Coins, View-cards; (558) Ismail H. Madraswala, C/o Hasnally Gulamally Madraswala, Saifeepura, Siddhpur (N.G.)—24, Stamps, Coins, Snapshots; (559) Fakhr S. Mamuwala, Saifeepura, Siddhpur (N.G.)—19, Stamps, Literature, View-cards, Coins, Photography; (560) Jayant Tolia, II New Residency, Bhawan's College Hostel, Andheri, Bombay—16, Stamps, View-cards, Science; (561) Mansukumar P. Patel, C/o Kantilal Mulajibhai Patel, Goga Gate, Bhavnagar (Saurashtra)—18, Stamps. (562) Keshukant R. Udani, C/o Vaidya Ravikant V. Udani, Balambha, Via Dhol (Saur.)—20, Literature, Philology; (563) Vijay M. Gosalia, 40-42, Mint Rl., 2nd floor, Fort, Bombay—1—20, Cricket, Stamps. (564)

‘કુમાર’ના વાચકોને લેખિત ટી. રમણજી મેઘાણી દ્વારા બેંગાળીમાંથી અનુવાદિત મુંદર કૃપ થયાં

ચાર ટેબલ સર્જનો

શ્રી તારાશંકર બંધોપાધ્યાય કૃત મું રું રું રું રું પાનાં ૨૧૭ ત્રણ રૂપિયા	શ્રી તારાશંકર બંધોપાધ્યાય કૃત મ ન્ય ત ર પાનાં ૩૮૮ સાદાચાર રૂપિયા	શ્રી રમણજી બંધોપાધ્યાય કૃત મ રું જી મિ માં પાનાં ૨૪૧ સાદાચાર રૂપિયા	શ્રી જનક કૃત મૈ ત ર બી તી રે પાનાં ૧૯૮ સપા બે રૂપિયા
---	--	---	--

તમારા પુસ્તક વિક્રેતા પાસેથી મેળવો, શા દુબા: એલ. કે. મેઘાણી. ૧૪ અગસ્ટ ૧૯૪૬ ટી. રમણજી

(૨૪/૮/૪૬ ૧૯૪૬) ૩૨૨

પાંદડાંનો છાપ-સંગ્રહ

એક નવો સંગ્રહ-શીખ

પાંદડાની
કાળ નોંધણી
નમૂનો

રિકોર્ડે સંપૂર્ણ રીતે છાપ જેમ જીવનભર થાય છે, તેવો જ અણખૂટ આ શીખ છે: આડનાં પાંદડાંની કાળ નોંધણી લેવાનો, એક વિષય તરીકે વનસ્પતિશાસ્ત્રીએ કહ્યું છે કે સાચા જીવનમાં બધી ભવનાં જ રહે ત્રણસો વર્ષનાં તે થાય છે. એ સિવાય નાનાં ઝાડ, ઊંડા, લેલ વગેરેનાં તે જુદાં એટલે જો ધીરજ, શીખનો ખંત અને પરિશ્રમની શક્તિ હોય છે આ શીખ તો જીવનભર થાયે તેવો છે. આપણે ત્યાં તે કોણ ભણે, પણ પરિશ્રમના મુલકમાં તે આ શીખ કોઈકે ધ્યાપક છે. એક ભણીતાએ એકાદકે ૫૦૦ થી વધુ આડનાં પાંદડાંની છાપ એકઠી કરી છે; અને એ તે નમૂનાથી કહે છે કે આ એક એટલું નિશાળ છે કે આ તે દાંત મારી રાખ્યા છે.

એમાં સાધન પણ બહુ નથી જોઈતા. થોડા ડુંદળ પેપર: કુદરેજ કાગળના કદના હોય તે ઠીક, જેથી નાના મોટા પાનની છાપ લેવાને પૂરતો અવકાશ રહે. તે પેન્સિલ-કાળનનાથોરા કાગળ, જેને 'પેન્સિલ કાળન' જ જોઈએ. બીજો કાગળપાઈરનો કાળન પેપર આવે છે તેના પરનો કાળનનો પદ બહુ સખત દોષાથી ખપ નથી લાગતો. બીજા બે આને જોઈએ તે 'સ' અને 'પ'ના માપના થોડા પાતળા (અથવા પાર-કાગળ જેવા) કાગળ તે એક બ્લોટિંગ પેપર પૂરું પેડ. બ્લોટિંગ પેડન હોય તે છાપના થોડા કાગળ પણ બાંધે; કેમકે એનો ઉપયોગ તે થોડો મારી તરીકે કરવાનો હોય છે. રાખ્યાત કરવા માટે એમાં પાંદડાંપરંદ કર્યાં, જેની કલ્પી બાળુએ નહીં અને દેખાએ વધારે ઉપયોગ હોય.

પહેલાં તે બ્લોટિંગના મારી ઉપર કાળન પેપરને ચાતો મૂકા, ત્યારે તેની કાળનની બાળુ ઉપર રહે. પછી, પાંદડાંની પાછલી (પેપાલ્સી) બાળુ તેને ચોંટી જીતી રીતે તેના પર પાંદડાંને મૂકા. હવે, એ પાંદડા ઉપર પાતળો કાગળ મૂકીને તમારી આંખથી નીચેનાં કે અંગૂઠાના નખ ધસીને સ્થિર તે સ્પર્શ દાખ આપો. પાતળા કાગળ ચોસતી પાંદડાંની આકૃતિ દેખાતી હશે એટલે તેનો એકે કાગળ કાપી લેવાનો રહી ન જાય તેની ચેકકાઈ વગેરે કરી શકો. પાંદડાંની કિનાર ઉપર ખાસ કાળુપરંક દાખ આપો, અને કયાંય નરડામણ કરચી ન પડે તેની ખાસ તાકેદારી રાખજો આ રીતે આખા પાંદડાંની સમાધી પર પૂરતો દાખ આપાઉ મર્યાદાની ખાતરી થાય, એટલે પાતળો કાગળ દહાડી દહને પાંદડાંની ધારે રહીને કાળન ઉપરથી ઉમેડી થો, તે વાડીકાછળી તેની નાનામાં નાની દેખાએ ઉપર પણ કાળન દાખો મળે છે કે નહિ તે તપાસી જુઓ. હવે એની છાપ લેવા માટે, મારી ઉપર ડુંદળ પેપર મૂકીને તેની બહારના વચ્ચે છાપ પડે એ રીતે, પાંદડાંની કાળનનાળા પાછલી

બાળુ મોકલો, તે ફરી તેના ઉપર પાતળો કાગળ મૂકી, ખૂબ સાવ-જીવથી અગાઉની માફક જ આંગળીએ વડે ધીમે પણ સ્પર્શ સ્થિર દાખ આપી ધસો. જેને પાંદડું લેવામાં ખસી ન જાય, દાખ પાંદડાંની અંદરેથી તરફથી બહાર કિનાર તરફ જાય એ રીતે આપવો, અને પાંદડાંની કાંઈ પણ ભાગ-એક પણ દેખા કે કિનારનો કોઈપણ અંશ ખૂલે દાખના વિનાયો રહી ન જાય તેની તકેદારી રાખવી.

હવે પાતળો કાગળ દહાડી, હળવે રહીને પાંદડું ઉમેડી થો. એ દાખ ચેકકાઈ પૂર્વેક તે સંપૂર્ણ પછે જેના કિનાર આપી દહો તે પાંદડાંની બાળુની સ્પર્શ તે સુધે છાપ કાગળ ઉપર પડી રહી હશે, જે પાંદડું ખસી મળે હશે તે છાપ ચેકકાઈ-ચેકકાઈ ચોસી ચાતી હશે.

જો કે બધા જ પ્રકારનાં પાંદડાં આ કામ માટે ખપ નથી લાગતા. કેટલાંક પાંદડાંની અંદરેથી બહાર નહીં દોષ છે કે બીજા દેખાએ ઉપર નથી પડે. કાળન કાગળના દેડો કે નથી પૂરી છાપ લેવાની રહે. કેટલાં પાંદડાં એવાં મુશ્કેલીમાં હોય છે કે કાળ ન સડન નહીં કરી શકતાં. અને જરા અમથો દાખ લાગતાં છુંદાઈ જાય તેમાંથી રસ નીકળવા-આંદ છે. ધણી વાર પાંદડું તોડવા બાદ તેને એક દિવસ રહેવા દહને બીજે દિવસે છાપ લેવાથી પાંદડું કદાચ થયો હોયે વધુ દેખા તે સુધે છાપ લેઈ છે. આવી નાનીનાની મુશ્કેલીઓ પણ ક્યારેક નહીં, તે તેના આપા ઉપરે પણ નીકળી આવે પણ એથી તે આ શીખમાં મોટા રસ વધશે.

આનો સંકલ્પ જેમજેમ એકઠો થતો જાય તેમતેમ તેને જુદા-જુદા વર્ષમાં મોકલતા જવું. મેટાં રૂક્ષ, નમકી ઊંડા, વેડા, કુદ-કાંડ, અનાજ તે સાકાકા વગેરેનાં પાંદડાં, એમાંથી કાઢી કાઢી કાઢી નાનાં નાનાં પાંદડાં દોષ તે એક કાગળ ઉપર ત્રણવાર છાપ પણ મોકલી શકાય: પણ બહુ ગીધ ન થઈ જાય તે જોઈ. ફરકની નીચે તેનું નામ તથા છાપ કોણની તારીખ મુદત અક્ષરે લખવો. અને ફરક કાગળ ઉપર પાતળો કોણી પત્રોએ કાગળ-અક્ષરોએ કાગળ (રિપુર પેપર) લગાડી દેવો, જેથી ધસારાથી છાપ જુદા થઈ ન જાય. પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં પણ ધસારો ન થાયે તેની કાળત રાખવી. જરા કાળતપૂર્વક શોધ ચલાવીશું તો બહારો કે આપણુ દેશમાં આડની એટલી વિપુલ વિનિયતા છે કે આ શીખ સંકલિત માર્ગ જ છે: આજનીયો, વાડીખેતર ને આગમોદશ ધર્મીકરોને એકઠાં કરવાની તમામ જોઈએ. અને તમારા કાંઈ મિત્રો કે સગાં-સંબંધી પરમાળ-પરદેશ રહેતા હોય તેમની પાસેથી પણ ત્યાંનાં અનન્ય પાંદડાં મંગાવીને તમે તમારા સંકલ્પમાં વધી કરી શકો.

એકે સારા સમાચાર.

ગુજરાત, ઉલ્લાહલાખ: એ શોધક નીવરેશ જી-જ રેગિયોના જે ને સંપૂર્ણ નહોતા મળતા તે હવે ફરી છપાય છે. અને એક નવો સંપૂર્ણ વધારો: એટલે કુલ ચતુ-ભારતીય ઉલ્લાહલાખ: ઉપરના સંપૂર્ણની ન જ ઉમે પછી ગુજરાત સિવાયના અન્ય ભારતીય પ્રાચીન-અર્વાચીન કલાકારોનાં જીવન રાગિયોના ત્રણ નવા સંપૂર્ણ પણ સાચાસાચે તૈયાર થાય છે. એકાદ ગાસમાં બહાર પડશે.

(અનુ ૪. ૩૨૫મી યાદુ) એને હાલે જન્મ્યો ત્યારે એનું નામ
હોંસ અને કમળકામી ગંગાકામ રાખ્યું.

‘છાંદાભાઈ કોઠાં જેવી કસગ, અળ છ નદિ સગતા. ન જે વાધ
ખનના ચાહતા હું, ન જે વરચોટે ભને ચાહતા હું. ઈસમે હી રોડી
ગિલતી રહે તો સખ હય. મેરા ચરે તો યે મળ હાડ કર હઠાં બી
ચલા નહીં, ગમર ગમડા સવાલ હે. દેખિયે, સેકે. અબી યે ક્યા હોંડે
છરકાલેમં રખા તો કહે ફારમશે ભત રિખો. ’ મેં કાઈ ભત રિખના
નદિ માહતા. ઇસમે કનકો શ્રી જે ગાદી બી નદિ મિલતી.”

‘છણાં ! કાલે ગંધને લઈને તું મારે ત્યાં આવ. એને નિસાળે પછુ
ખેરાડાવી આપીશ, અને ગાદી પછુ કરાવી આપીશ, સગભયો ?’

અને પછી ધણાં વરસ સુધી એ ગંધની શ્રી મામાછએ જ આપી
હતી એની મને થોડાં વરસ રહીને ખખર પડી.

આત્યારે એ છેલ્લો ક્યાં હરો, માના નામ પાછળ માતું નામ
ધરાવનાર ગંધુ ક્યાં હરો,—કેને ખખર ?

અપણે હોળી અલેસે તો મૂડી આવ્યા, પછુ નગારાંને કહકહાટ
જ સાંભળ્યો મૂડી ગયા. બાળવત્તા, છેલાએ બેપચુ ચાલેા વચાડી
સંભળાવી, પછુ એથી કંઈ નગારે જાનવા માગેના ખ્યાલ આવી રાકે ?
સૂરત માનને ધરધરને એટલે નગારાં વાગતાં : ગવાર-સાંજ

વાગતાં, શાતનખરાત વાગતાં, તો કલેક કૂરથી તાલબદ રજૂમરમાં
કાનને ગધુર લાગે એ રીતે પછુ વાગતાં. દસ વરસ સુધી સૂરતમાં
એ નગારાંની ને કે મદફિશ જેઠી છે એની બીજે કયાંયે લેખા નહિ ગયો.

કાઠને ‘મીસાને વરસાન’ કહેવા એટલે સાખી જે ગાળ ખાવી.
એ ‘મીસાને વરસાન’ ની ગાળ સુદારીએ જ સમજાડ શકે. સૂરત સિવાય
બીજે ગીસ નીકળી હોય એવું ગાદી નજીમાં નથી.

ખપાડિયે ચકલે મુકમ્મરારહર પ્રેમચંદે રાયચંદે બખાવેલી કન્યા-
રામાના મકાનની બાલુમાં નજીવા લાકડાવાખાતું કુંડળ રહે. બહોળું
કુંડળ અને બખા જ નગારિયા. ’ હોળી આવવાની અગાડે કેટલા યે
દિવસોથી એ લોકો નગારાં વગાડવાની ‘પ્રેમિકા’ હોઈ રહેતલ,
કિરકર કે ટેનિસ પ્લેઅર નેગ તાલીમ લે તેમ જ કુડબના જુઝમં
વડીલ દાંધયાં ચોળા લઇ ગેસે અને આસપાસ પાચસાત નજી
કુંડાળું વળી, દરેક નજી પોતપોતાનું વાજિન લઈનેસી નય. વચમાં
એક યા જે ત્રાંબાકૂડી. એની આસપાસ એક નજી ટોલક, બીજે
દફ, ત્રીજે ખંબરી, ચોથાં દબળું, પાંચમે દબા. દબા, છઠ્ઠી લેખાંડનું
નિચાળ એક સાજુ લઈ ગોડવાઈ નય. અને પછી વડીલ ચાલ કપાડે.
કલાક કલાક સુધી એક જ ચાલ વગાડે. લય એક જ રાજે, લાલબદ
ચાલ્યા જ નય અને કહ્યુંજેનક માધુર્ય કાળવે.

ગીસમાં એટોળીને વરના બાપ વધાને પ્રથાતુસાર દહ. એટલે
એ ટોળી સોધી હલે રહે. એની આગળ પાંચસાત જુદાંજુદાં ટોળાં
ચાલે, અને દરેક નજી નગારાંને મદોલસવ માણે બાલાછના ટેકરા
આગળથી બીસ ચડે, તે બાગેળખઈ, ખાંડવાળાની સેરીમાંથી મગધે
બારણે થઈ, ખપાડિયે ચકલે ફરી, પાછી મૂળ જગ્યાએ નય.
નીકળે રાતે નં વાઘે અને બીજે મગધે ચારપાંચ વાગે. જુદાંજુદા
મદોલસાના તરેદતરેદવાર સેક એમાં ભાગ લે. અરેચાએક માઈલ
લાંબા એ વરગોટા સહેરમાં ફરે. હેટે વેડા પર ખારસા રોતેની
લપવામાં, પાપડી-એજરમે પહેરી વરસાલ બેસેઃ અમે તે ટોળાને
પકડી લેસારી દે. ભને ચાલે મેશના ચાંલકા ફરે, પાપડીમાં ટોળાં ખેસી
ને વરગોટા જતામાં પછી બળજે ખપાસ મારી છે જે પાંચ રજિયા ખપે.

તે દિવસે સેરીએ સેરીએ દાંડ નં વાત થતી : ‘એ આવી ! મદોંડું
ભાગળ પર પહોંચ્યું બાર વાગે ખાંડવાળાની સેરીમાં પહોંચ્યો

જેઠ્યે.” આગળ પરથી બેતરી ખાંડવાળાની સાંકડીસેરીમાં બીસનાં
ટોળાં રહે થદતાં. એટલે રોડિયાઓ આતરકિયે કાઠથી મદેમાને
સાથે બેઠા હોય; હવેલીઓને પહેરે માણે દાંડી જુમ્મરોમાં ઢીવા
અગમત દોમ; બારીએ નારીયં બનીકતી બેઠા હોય. ટોળાં એક
પછી એક પોતાને ફિસળ ગતાવત નય. એમને મુશ્કરે કુંડાળેથી
હારનેસા મળતા નય. ત્યાં ટોળી ખીલે, ટોળી એટલે કુંડાળખીડા,
અને એના વડીલ ભતે મળામાં નગારાં પહેરી વગાડે !

આપણે મને તે એક ટોળું લઈએ. જુવાનિખાએ રેશમી ખખીસ
અને આલખાકાની ડબી પહેરી છે. માથે કીક-ભરતની ટોપી યા
બરાવદાર ફેંટા બાંધ્યા છે. જરા બાંકેલાલ નેવા બની મળામાં દોલત
યા બગલમાં દગડું રાખી જગણે દાથે ડગડગ ડગ... ડગ ડગ,
તાલ આપે રાજે છે, વચ્ચે ચાલે છે વડીલ. ક્યાં એ કસેા ! ચોતિયું
ચોપીચોપીને પહેરતાં પોણે કલાક થીયો હરો. ડગલા પર ચોતાનાં
બોલિયાં લગાયાં છે. પાપડી ખાસ આજને મારે ફરીથી રંખાવી-
બંધાવી છે. લાલચટક બારેખગ એ પાપડી પર મોટા રોતેની લપ્પો
લસલસી રહો છે. એ મુશોભિત નગારાં લઈએડા છે. નગારાની
આસપાસ લપખાની કાલર છે. દાંધયાં ડાંગેદાર ચોળા છે. બાલુમાં
પંદરેક ચોળાના થોડડા લઈ એક જગ્યા ચાલે છે. ચોળા ફાડી નય
તો ત્યાં જ ફેંકી દેવામાં આવે છે. કોઈ તખ્ખની, તો કોઈ પાંચની,
તો કોઈ જલવેલે સાતની ચાલ વગાડે છે. રંગન ભમે અને એમાં વચ્ચે
સિવાઈ દાંડા દાંડા થઈ આગળ ચાલવા કહે તો ટોળું બેસી નય છે,
અને બેઠા બેઠાં વગાડવા પર ચેટ છે. પછી તે બેઠે ફો બેઠો ! સમ-
ભવી પડાવી એને પોલીસ કઠારે છે, માગણા આગળ ચાલે છે.

ફિસળી વગાડનાર ખરેખર નગારાની ખાલ લતારી નાખે છે. ને
સિદ્ધતી એનો દાખ માલે છે, એથી તાંબાકૂડીમાંથી ને રજીકા નીકળે
છે, અને ને રજીકાની ને પરંપરા ચાલે છે, એથી ને ઘોર કહ્યુંજેનક છે,
એની મિકાસનું વર્ણન કર્યું મુશ્કેલ છે. ટોલ, નિચાળ, દફ, ડગલે અને
નગારાં એકબીજ સાથે પછી તે તાકાતપ સાધી, સેરીતને એક જ
રસમય સૂર કાઢે છે, ને હેવાના કાંડાખુમાં દેસરને મારે બેતરી રહે છે.

બારેખગ વાખાકૂડી ગણે લટકાવી, કલાકોના કલાકો મુધી
તાલજલ નગારાં વગાડનું એ કુંડ સહેમ વાત થતી. પહેલી તો દરેકોની
એ મોળાની બરેખર પકડ આપતી જેઠ્યો. અને પછી દાંધને મી-
જોશથી કલાકના જેઠ્યો. અને ત્યારે બરાબર યુર છૂટે ત્યારે કાબેલ
વગાડનાર એકએક નગારાને નીચેથી દંડ પર બરાબર લેવા પર
લાવી, છાની કાઢી, લાંબે ચારેખગ નખર ફેરવતો ને વગાડે છે, ત્યારે
તો ‘કથા બખવા !’ થઈ રહે છે.

કથા બખડો, ગદક સરીને બાસતા નેવા સફેદ પોપાકમાં ચમકતી
અંબે, સાક વખરની મધે લાકડાવાળા રોકને ખાંડવાળાની સેરીમાં
નગારાં વગાડતા નેવા-સાંભળના એ પછુ એક દેવાલો દેતો. એનો તાપ,
એનો કચ્છળ, એનો દમાગ, એના દાધનો દહેશ, એની જુલવ, બ-
નોખા દડાં, અમીરી લાગતાં છેક થોડી રાત થતી છતાં પોતાને ચકલે
ભતે વગાડતા, મદોલેલા ધગધગાવી મૂકતા, માગ ખમવી દેતા.

મામાછના એજખાખાનાં ધણાં ટોળાં નીકળતાં બીસના વર-
સાન વધાને તો નદિ, પછુ ગીસમાં વગાડનારે દેવાલો એક
વખજ મામાછને અપાળો દેતા. દાંધયાં ટોલક સાથે દબ દબ
દબ દબ કરતાં એ ટોળામાં દાખજ કરાવી ફરેગો દને. મનની
કહી, અને આંખે લાલચોળ. બીજે દિવસે નિસાળે જવા એનો
દબ નહોતો, એટલે મામાછને જ ચિઠ્ઠી લખી રલ ગંધાવી
હીપી દતી.

(ચાલ)

નરસિંહરાવ લોખાનાથ (અંતુ. પૃ. ૩૦૮થી યાદ) હતા—રવ. પ્રસન્નકુમાર, આપાવાદમાં 'કુમારસાઈ' તામે નબળા યજ્ઞેણ પોત્રીસ અમલદાર. કુમારસાઈ નરસિંહરાવના મૃત્યુ પછી ત્રણ વર્ષે ગુજરી ગયા અને એમના પુત્રે શ્રી અંબલકાંત તથા શ્રી નિશિઠાંત આને અમદાવાદમાં જ રહે છે.

પ્રથમ પત્નીના અવસાન પછી નરસિંહરાવ બીજાવારના સગ- માંજીએ પરવથા તે શ્રીમતી સુરશીલાબહેનને સહચાર લીધીછી નીતર્યો. શ્રી સુરશીલાથી એમને ત્રણ સંતાન થયાં: ઊર્મિલા, ન- લિનકાંત અને લલ્લનિકા. આ ત્રણે સંતાનો નરસિંહરાવના છવ્વતાં જ મૃત્યુ પામ્યાં. ઊર્મિલા ૧૯૩૧ની આખરમાં એક જ બાલક પુત્ર પ્રેમલને મૂળેને ગયાં; નલિનકાંત ૧૯૧૫માં ગયા; લલ્લનિકાબહેન ૧૯૩૨માં ગુજરી ગયાં. એમની બે પુત્રી આ સો. કુંજી તથા સો. વિવા આને મુંબઈમાં રહે છે.

મુંબઈમાં નરસિંહરાવ નોકરીમાંથી ૧૯૧૨માં નિવૃત્ત થઈને વાંદરા નામના પરામાં સમુદત્તે 'હનુ બજાર'માં રહ્યા અને ત્યાં લગભગ એક વર્ષને ક્ષતરે ઊર્મિલા અને નલિનકાંત એ બે પ્રિય સતાનોના મૃત્યુના દાક્ષણ આ એમના પર પડ્યા. ત્યાંથી ૧૯૧૬-૧૭ માં નરસિંહરાવ સાતાકુશ આબ્યા અને ત્યાંથી થોડાં વર્ષ રહીને ખાર રહેવા ગયા. એ એમનું છેલ્લું નિવાસસ્થાન બન્યું. ત્યાં, ૧૯૩૨માં સો. લલ્લનિકાએ, અને ૧૯૩૪માં સુર. ઊર્મિલાના પુત્ર પ્રેમલે પરણી- ગયાં. ૧૯૩૬માં પત્ની સુરશીલા ગુજરી ગયા.

૧૯૨૩થી પહેલા આ અસહ્ય આપાતે નરસિંહરાવે, આશ્વા- સન આપવા આપનાર સામું આશ્વાસન પામે એટી અડગ દિમ્બત અને અધિચક્ર દૈશ્વર્યદાથી સદન થયાં. એમના હૃદયના હૃદયાર આવે પ્રસંગે, દૈશ્વર્ય ને નાળે તે આફતો સદન કરી લેવાના અને દૈશ્વર્યની આશામાં બહારી કસોટીમાં પરાગિત ન થવાના દે- નિશ્ચયની પ્રતિજ્ઞા આપતા.

આ જહંપરી પર પહેલા સર્વ આપાતોમાં આખરને આપાત પૈલિત પ્રેમલનું મૃત્યુ. અનેક ઉપચારો છતાં સંઈકાઈક બધતો ગયો અને છેવટ મૃત્યુની ટાકી આવી. ડાકરે, નડે અને એ ત્રે ભજના હતા. મધ્યરાત્રિ વીધા પછી એક પ્રહરે પ્રેમલનું મૃત્યુ પ્રતિ પ્રધાણ ત્વરિત થવા લાગ્યું. એ છેલ્લી ફાળે જહ નર- સિંહરાવ અને જહ સુશીલાબહેન—બે પુત્રીએ અને એક પુત્રને ગુમાવીને દુઃખી થઈ ચૂકેલાં આ બંને—પ્રેમલની મૃત્યુસાચ્યા પાસે આવ્યાં. પ્રેમલનું મુખ દેખાય તે રીતે બંને ત્રડોઅડ લામાં રહ્યા. પ્રેમલ ગયો,—અને આ હંપરી એ ફાળે ન રહ્યાં, ન બીનું કાઈ બોલ્યો. માત્ર એક પ્રહરપણજીય રહેડી આશીર્વાદ લીધીવને આપ્યો: 'પ્રેમલ, તું પ્રભુના દરબારમાં બચ છે; ત્યાં મુખી રહેજે.' બસ; આ આશીર્વચન મેંક રખે હૃદયારીને બંને બહુ શાંતિથી, ધીમેપણે, પોતાના સુવાના મોરડામાં મથાં, પોતપોતાની પથ- રીમાં સૂતાં, અને સૂતાં તે સૂતાં. ત્યાંથી ફરીથી સાલ્સસમાં લેકપાં જ નહિ પાવસ, રાધ્યાપરત રિપતિમાં, અચોનપની ચિંતા કરતાં, મરણ પામ્યાં બાળકોનું રમણ કરતા, પ્રભુની પ્રાર્થના કરતાં, એ બંને, રોક પછી એક, પ્રભુપ્રાપ્તમાં સિધાબ્યાં.

શ્રી નરસિંહરાવે તથા શ્રી કેશવદાસ દુવે ૧૯૩૩માં જીખા વર્ષ- માં પ્રવેશ કર્યો એ પ્રસંગે એમની બંનેની ભયંતી બિનવચન અગદા- વાની ગુજરાત વતીકચુરત સોસાએડી (ગુજરાત વિદ્યાસભા)એ કરાવેલું દરમ્યાન પ્રેમલ મરણ પામ્યો હતો. ૧૯૩૪ના બન્યુઆરીમાં બેનવરી ધારેલી ભયંતી બિનવરી રાકાઈ નહિ, ને ૧૯૩૪ના મે મંદમા

'બુદ્ધિપ્રકાશ'ને ખાસ અગ્નિનંદન એક કાઢીને એ બંનેને સમાપિત કર્યો. ત્રીસેપાસે સાહિત્ય સમાજે પણ અગ્નિનંદન મોકલ્યાં. ખારની સાહિત્યસભાએ ખાસ મેળાવર કર્યો. એ પ્રસંગે નરસિંહરાવે હાલુદુગ: 'મુનશી એ મને ગુજરાતી સાહિત્યનો લીખાપિતાગદનું હલો છે એ નામને હું યોગ્ય હોઈ કે ન હોઈ, પણ આ પ્રશ્ન પરનું હું છે કે કાઢ અગ્નિ બાણ્યમાળી ખાણુસાચ્યા રચશે તે તે પરસુખ બનાવે તેવાર છે. માત્ર ઉત્તરસચ્ચની રાહ જોતો રહીશ.' એ પછી એક કંડરાયણ આવી અને મઘ. સુરશીલા ગયાં. નરસિંહરાવની બાણ્યસાચ્યા લખાઈ, બીજી ઉત્તરસચ્ચ આવી અને બારાબર એ ઉત્તરસચ્ચને જ દિવરો, ૧૯૩૪ના બન્યુઆરીની ૧૪મી તારીખે પ્રકાશમાં, નરસિંહરાવે દેહ ઠોડયો. ગુજરાતી સાહિત્યના લીખાપિતાગદનું ૫૬ પુરવાર હતું.

નરસિંહરાવ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. એમનાં, અંધેછમાં જેને 'લિરિક' કહે છે તેનાં ઊર્મિ- કાંથો, ગુજરાતીમાં એક નવું પ્રધાન કરનારો હતાં ત્યાર પહેલાંના કવિઓનાં કાળો કરતાં તે અનેક રીતે જુદાં પડતાં હતાં. પ્રકૃતિનું સ્વલંબ રીતે રસાદ દિશ્ટિયા બન, માનવના હૃદયનાં બાવો અને પ્રકૃતિનાં તત્વોને સમન્વય, સમાભ્યાં વિધવાની દરાતું. બન- લન વગેરે કુદરતીઓનાં બોગ અનેડી સોની અવશાનું સમાજની ક્રાંતિભૂત હૃદયથી કરેલું આદેખન, એ એમના કાવ્યવિધો નવા હતા. એના વાદન તરીકે રોકકોશી સિદ્ધ, સંપૂર્ણસુખમ એમની કાવાસોશી નવી ઢાંઠી; પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના સંપર્કથી વિરોધી કવિતાદિષ્ટિ અને સમર્પણીરિત નવી ઢાંઠી. એ એમનાં કાવ્યોના ત્રણ સમદોષકે યથા: 'કુસુમમાળા' ૧૮૮૭માં, 'હૃદયભીખુ' ૧૮૯૬ માં, અને 'નૃપુરોહાર' ૧૯૧૩માં. નલિનકાંતના મૃત્યુથી ચોકસુબન થયેલું કવિ-હૃદય આનંદ દિશામાં જન્યું અને મૃત્યુની, દુઃખની, અદાની, ધર્મની તાત્કલિક પણ કવિત્વરીતિની સમાધા મઝ 'રમણ-સહિતા' નામનું એમનું કંકણપ્રકાશિત-કાવ્ય ૧૯૧૫માં પ્રકાશ થયું. આ ઉપરાંત બમવાન બુદ્ધના ચરિતને આદેખનું વિસ્તૃત કાવ્ય રચવાની નરસિંહરાવની ઈચ્છા હતી. તે તો સંપૂર્ણરીતે સત્ત ન થઈ, પણ સર્વ એડેખન આનોફની ભજપારદ્રૂર કામચી 'The Light of Asia'ને આધારે રચાયેલાં, બુદ્ધના જનન અને ૧૪૩૯ના ના પુરકપુરક પ્રસંગોનાં ખેડકાંથો એમણે રચ્યાં હતાં, તેને સંમદ 'બુદ્ધચરિત' ૧૯૩૪માં પ્રકટ થયો.

સાચોસાચ તેમો ગુજરાતી સાહિત્યના સકાલભ્રમ મોડીદાર તરીકે અનેક લેખો માસિકોમાં—મુખ્યત્વે રજગત આનંદકોષકપ્રકાશનાં 'નવનંદન' લખતા. ગુજરાતી સાપ્તાહી ઝેડકાંથી સાસોવરીને રોકે હોતી ઝેડકે. મળ એ સાસોવ જતી તેમાંથી કેવી રીતે ફિતમરીતે અસાસીય રૂપ પામી, એ વિધવાની વિસ્તૃત અને વિદતાભરી ચર્ચા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સમક્ષ નિબંધ રૂપે એ બોલેલે રહ્યું કરી હતી. અચારે એમની નેડકણીપદતિ જોડે રસીદાર પામી નથી, છતાં બાપાસાચ્યાના આશાસી અને સ્વલંબ નિષ્પણપાત દિશ્ટિથી નેત્રવાય પડિતો એ નેડકણીની સારમોથતા સ્વીકારે છે. એ નાતો પ્રેમાનંદે રચ્યાં નેડકાં છતાં પ્રેમાનંદને નામે ચલાવી દેવાયાં હતાં એની સામે નરસિંહરાવે દિમ્બત, સત્યને આપદ અને વિદતાસહી પરિશ્રમ સેવીને એ લાંબી હડત આલાવી એ ગુજરાતી સાહિત્યના મચાદુર છે ને આખરે આને એમની એ જાડતને સંપૂર્ણ સંજગતા મળી છે, એ નાતોને પ્રેમાનંદની કૃતિ તરીકે દેવે વિદાસે એ પ્રકાર રાખતા નથી.

એમના પ્રશ્નણે ગુલ્લેખો કવિતાસમીક્ષા, છંદરચના, ભાષા- શુદ્ધિ, આખાની વચ્ચિતિ, સાહિત્યની મીંગસા વગેરે અનેક વિષયો.

માં અવગણના કરનારા હતા. કોડું અપસોહન, અંગ્રેક પાંગની વ્યાપક વિસ્તીર્ણ અર્થાત્મનું નીકર અને ભારતીય સમીક્ષણ, એ ગુણોથી અંકિત એમના એ લેખોના ચાર સંગ્રહો 'મનોમુકુર' નામથી અમદાવાદની ગુજરાત વિદ્યાસભાએ પ્રકટ કર્યા છે.

અને ગુજરાતના અનન્ય પ્રમાણભૂત ભાષાશાસ્ત્રી તરીકેનું એમનું ચોરસવંદુ કાર્ય 'Gujarati Language and Literature' ના બે ભાગોમાં પ્રકટ થયું છે. આ પુસ્તકમાં ને સામગ્રી છે તે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના Wilson Philological Lectures તરીકે લાખવૃત્તે પ્રયગ રત્ન યઈ હતી. એની જ બીજી વ્યાખ્યાનમાળા—હકર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળા—એમણે એ જ યુનિવર્સિટીની ત્યવરમા નીચે આપી હતી, તે પણ ગ્રંથ રૂપે પ્રકટ થઈ છે.

પ્રયગ ૨. ૧૯૨૬માં 'ગુજરાત' માસિકમાં લેખમાળા રૂપે આવેલાં, તે આગામી અર્ધી સદીની રસમય મૂર્તિઓના પરિચય કરાવતાં એમનાં આલેખનાં રાજગિત્રો, 'રમરણમુકુર' ના નામે પ્રકટ થયાં. લેખવિષય વ્યક્તિઓના ગુણદોષની રસપ્રગ ગાંગિકા રત્નઆતને કારણે એ લેખમાળા પ્રકટ થઈ ત્યારે બહુ સ્વારસપદ બની હતી. કેટલાકને એમાં સુરુચિના આગામી નજીયા હતા. એ વિશે નરસિંહરાયે ગ્રંથ નિર્દેશના કહ્યું છે કે 'આ વિગતો દેશન કરવામાં કોઈપણ વ્યક્તિને કે વર્તને આપત કરવાને હંદેશ મ્હારો અણગમત હતા નહિ. છતાં કેાઇને હોમ થશે હોય તો હું નિરુપાય છું.'

'વસત્તમાં પ્રથમ' જ્ઞાનપાલ' સંસ્કારી પ્રકટ થયેલી લેખમાળા 'વિવર્તેલાં' એ, તત્ત્વચિંતનને આકર્ષકરૂપનામય હૃદયદ્રાવકદૃશીથી રત્ન કરનારાં ગ્રંથ આગામી સાહિત્યના સમયમય ગદ્યમન્યનું સોષી પહેલું કદાહાલ્ય છે. કે હકેલી માંદગીમાં રચાએલી 'તરંગશીલા', ગરજપ્રધાનીએ પડેલા પોદાના સાહિત્યકેત્રના રજૂમતા રહેવાના દૃઢ નિશ્ચયનું પરિણામ છે.

કવિ તરીકે કોમલ હૃદયી, પતિ અને પિતા તરીકે આત્યન્ત પ્રેમજ, ગિત તરીકે સદા અદ્યેય અને રનેહલ, ભાષાશાસ્ત્રી તરીકે કીર્તિને જનનય સંજીવે પહેલોથી, એવા નરસિંહરાય વિવેચક તરીકે દૃઢક હતા. એમની ગુણપરીક્ષા આકરી હતી. એમનું દોષદર્શન તડ અને કરે દરનાકે હઈ. વાતચિતમાં પણ ગમે તેવા મહાપુરુષ ભૂત કરે તો તરત જાન પડાવતા. છતાં એમના જ્ઞાનસને ન્યાય કરવાની દરકાર હોય તો કહેડું જ પડે, કે લેખકો, પોતે કેરેલી ભૂલ, એ ખરેખર

ભૂલ છે એવો ખુશ્તો સ્વીકાર કરવાને જદલે જવાબ કરીને છડેલા ઉપર, તેથી તેમની દૃઢકાય વધતી જતી હતી. રૂપરંગમાં, અંગત સંપર્કમાં એમની વાત સ્વીકારે, એમની દૃશીયોના બજને વશ થાય, એમના પ્રત્યે વિવેકથી ને એમને અણમગની બને એટલી ચોચાસ થી વર્તે. છતાં ગાંધિકામાં એમની વિરુદ્ધ લખવામાં સૌમ્ય પણ ભૂલી નય એવા એ વખતે ધણુ હતા. અને એવામાં પ્રત્યે એમને ચીક ચકટી, પરિણામે એમની ઉમતા વધતી. સત્યસંપ્રાપ્તિના સાં સાહિત્યકારોના ધર્મ છે. તે હૃદયભર, આત્મચરણ કાને, હીસરી નળને અસત્યને કે સત્ય-અસત્યના સંદિગ્ધભાવને આશય લેવાય એ તેમણે સહન કરી શકતા નહિ. પરિણામે એમની જ માટેક સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં યુવાનેને શરયારે તેવા સતત અલવાસ ચાલુ રાખનાર એવા હાથે જ એવામાં આવે છે. એવી અવિશ્રાન્ત પંડિત્યપૂર્ણ વિદ્યોપાસનામાં નિગમન રહેનાર, એવા એક એ સાહિત્ય-પુરુષધર્મ સાથે તેમને આજ્ઞવન ગ્રંધર્પ રહ્યો હતો; અને છતાં એમની વિદ્વતા, એમની વતસલતા, અનેક આપવિગેઓની કસોટીએ ચડીને પાર લતેલી એમની હિંમરશક્તા હિંમતિ ગુણોએ એમને મિત્રોની ખોટ નહોતી રહેવા દીધી. ભાષાશાસ્ત્રને અંગે અનેક પાશ્ચાત્ય પંડિતોના સંપર્કમાં એજોઆપ્યા હતા. કાકા કાલેલકર અને પૂર્ણમહીજ જેડ એમને રનેહકર્મથી સંગ્રંધ અવિચ્છિન્ન રહ્યો હતો. અનેક ભગતા લેખકો એમની પાસે ભેરીને જ્ઞાનના અને અનુમતવના સદ્બોધ મેળવી જતા. અનેક ભગતા લેખકોની-કવિઓની યોગ્ય ગુણપરીક્ષા કરીને ભંદરે હરે એમણે કરી હતી. શ્રી મુનશી કૃત નવલકથા 'ગુજરાતના નાય', શ્રી કમ્પાઈકરને પરી રચિત ખંડકાળે 'વિશ્વાસિત', રત્ન. બોટાદકર કૃત કાવ્યસંગ્રહ 'શૈવલિની' મ્હોરેનાં ગુણદર્શનો આનાં પ્રમાણ તરીકે મેળવે છે.

એમને મળવા આવનારામાં, એમની વિદ્વતાને લાભ લેવા હિંમતનારામાં, પરપ્રાન્તીય પંડિત પણ હતા. એવા એક પંડિત, ૧૩મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૦ને રોજ સવારે, નરસિંહરાયના નિવાસ-સ્થાન 'શ્રીન વિલા'માં આગા. ડેપાર્ટમાં ને લીધા હતા તેમને એમણે પૂછ્યું: 'Can I meet Shri Narsingrao Divatia?' પણ એ જ તારીખે, સંક્રાંતિના એ દિવસની જ પ્રમાતે, ગુજરાતી સાહિત્યના આ નરસિંહને આત્મા અમર ધાગ પ્રત્યે સંક્રાંતિ કરી ગૂંચા હતા.

રમરણ-કણિકાઓ

એક વાર રાત્રે જમીને અમે બધાં વાતો કરતાં એમાં હતાં રત્ન. નરસિંહરાયનાઈ તે વખતે આખરી માંદગીમાં પધારીવરા હતા. મને તેમણે વાતમાં ને વાતમાં પૂછ્યું: 'ગાધવી, લંઘાભારત વાચ્યું છે?' મેં કહ્યું, 'ગુજરાતીમાં લઘુ મહાભારત' અને 'મહાભારત ક્યા' વાંચ્યાં છે.' તે વખતે મારી હંમર તેરચોદ વરસની હતો. પછી પૂછ્યું, 'પેલા અગરત્યે મુનિના સાપથી આગર વણ ગમેલા જો સુધિરેશના ચાલોથી મુકત થએલા રાત્નનું નામ જાણ છે?' મેં કહ્યું 'ના'.

વાત પૂરી થય. પછી બીજી થોડી વાતો કરીને અમે બધાં સુઈ ગયાં. રાતમાં બેએક વાગ્યે એમની સારવાર માટે રાજેલી નસે અને દઠાડી: 'ગાધવીખડેન, દાંદાજી બોલાવે. હું તો ખરાઈકે તબિયત રહુ બગડી કે મું? વહેલીવહેલી તેમની પાસે મ્હને ને પૂછ્યું: 'મું છે?' ખૂબ કસાદ પૂલેકે તેમણે જવાબ આપ્યો: 'ગાધવી, મને ચાહ આપ્યું? પેલા રાત્નનું નામ નહુપ'.

લેખિકા - સૌ. કુરંગીખહેન દેસાઈ
(૧૫ નરસિંહરાયનાં દીકરી—પુત્રી લલંગિકાનાં પુત્રી)
રત્ન નરસિંહરાયના આમ્રદી સ્વભાવના હતા એ તો બધાં ભણે છે પણ એ આમ્રદી સ્વભાવની પાછળ એક ભતની ને નિખા-લસતા રહેલી હતી તે વિષે યજ્ઞાં જોઈનાં ભણ્યાં હશે. નાનું બાળક પણ મેઘ બાળકમાં નવો દરિદ્રકાણુ રત્ન કરે તે જો તેમને સાથે લાગે તો તેઓ સ્વીકારતા. તેનો મને સરસ અનુભવ થયો હતો. તેઓ એમ માનતા કે ગરબામાં ફરતી વખતે હાથની લાખી સાથે પગના ટાંકાથી લાક પુરાવતો એ આખુલક વરડુ છે; તેમને એમાં દંઈક દૃત્યને લઈ લાગતો, અને તેથી એ રીતે પગનો ટેકો દેવો તે એમને અઠકલાપણાની નિશાની લાગતી.

લગભગ તેરચોદ વર્ષની ઉંમરે એક વાર મને વિચાર આવતાં મેં પૂછ્યું: 'દાંદાજી, ગરબો ગાતાં પગનો ટેકો દેવો એને તમે નવા જમાનાનું ચિહ્ન જોજો ઠા, અહુને?'
'હા, અગારા પગમાં કોઈ એમ નાચતાં નહોતાં.'
(સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૨૧

તે પૂછ્યું: 'પણ ત્યારે, કયે દલાસાની ગરજામાં "તાબી દેતાં" વાને અંકર ક્ષમાર્પે છે શો?' એમ કેમ આપડું હશે? એ વખતમાં તાબી સાથે પગને ડેકા ના દેવાની હોત, તે એ આપડું કેમ લખત?'

થોડી વાર વિચાર કરી તેમણે કહ્યું, 'તારી વાત તો ખરી લાગે છે: મૂળ એ વિવાદ હશે ખરો, પણ કંઈ અસંસ્કૃત associations ને લીધે બંધ થયો હશે.'

એકવાર રવ. ચેન્દ્રશેકર પંચાએ એમને ખૂબ બંધીરતાથી પૂછ્યું: 'આપ કું ધારે? આ "સિતાર" શબ્દ ખરેખર હશે કે "સતાર"?' આપણાશ્રી નરસિંહરાવે જવાબ આપ્યો: "સુતાર"!

નરસિંહરાવમાથ સાધારણરીતે નહેરમાં કોટ-પાટલન-હૃદ વગેરે પહેરતા, પણ ધરમાં ધોતિયું ને પહેરણ પહેરતા. સરકારી કામ રહેતા હતા ત્યારે પાસે જ કામને મળવા જવું હોય તો ધોતિયું અને પહેરણ ન બદલતા, પહેરણ કપર જ કાઢીને ચડાવી દેતા.

એક સવારે એવી રીતે ધોતિયું ને કાઢીને પહેરી તે નીકળતા હતા, એકલામાં તેમને તરફે સાજવાની બીક લાગી, 'અત્યારે પાટલન કોણ પહેરે?' એમ કરી ધોતિયું બદલવા વિના જ તરફથી બચવા માથે હુંડ ચડાવી. રસ્તામાં કોઈ મળ્યો તે કહે: 'આ કું નમસ્કાર્યો ધોતિયા કપર હુંડ પહેરી?'

નરસિંહરાવમાથે બનાવડી એવીરતા પૂર્વક બોલ્યા: 'ના, જીએ; હું તો હંદને ડેકાએ જ પહેરી છું—ને ધોતિયું એને ડેકાએ.'

આમાન્ય વાતવિતોમાં પણ વધારે પડતી બંધીરતા આવી જતાં તેઓ કોઠાની મરફરીથી નાનાવરણને દબાવું કરી દેતા. એક વાર એક અભિજનના ભવરવાપક સાથે એકેક વિષયની વાતચિતચાત્રીદની એકએક એ કામને પૂછ્યું: Are you interested in coins and, Diya? (આપને સિક્કાઓમાં રસ ખરો, શ્રી દિવરિયા?) જવાબ મળ્યો: 'Yes; on the first of every month' ('હા; દર માસની પહેરી તારી છે')

એમને વિશે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા હતી કે થોતાના વહાઈએમને થોતાના વ્યક્તિત્વ નીચે તે દબાવી દેતા. એટલું જ નહીં, એમનું બક્ષિત્વ એવું જળકે કે સાધારણ વિદ્યાર્થી તે જાણી જ નહીં. પણ એકવાર કોઈ પણ વિદ્યાર્થીના શક્તિ નેદ, કે તેને કલેન્ડર આપવામાં મિનિટનો પણ વિલેન કરતા નહિ. એક વાર એક વિદ્યાર્થીએ એમ.એ.ની પરીક્ષામાં ભાષાશાસ્ત્રના વિષયમાં કોવા તો સારસ જવાબો લખ્યા કે નરસિંહરાવમાથે જેવા ચોક્કસ પરીક્ષક તેમને 100ગાંથી ૮૨ ગાંડે આપ્યા; અને તે વિદ્યાર્થીએ ગુજરાત કૌશલમાં ગુજરાતીના યોદ્ધાઓની જગ્યા માટે અરજ કરી હોવાનું જાણવાં જ, તે વિદ્યાર્થીએ તેમને કહ્યું પણ નહોતું છતાં, તે વિદ્યાર્થીને એ જગ્યા આપવા માટે થોતે નેરહાર કલાગણ કરી 'સિંધાવત' હોતે પરાજય' એ સૂત્ર પ્રમાણે તેઓ બહુ ગર્વથી કહેતા કે 'એ વિદ્યાર્થી જેવા કોવાશાસ્ત્રને પેષતે તો હું પણ ન લખી શકું'

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેકર એક વાર એમને મળવા આવ્યા. ન કાકાસાહેબને મારી એટોમીક શુક આપી ને એમાં કંઈક લખવા વિનંતિ કરી. કાકાસાહેબે લખ્યું: દુરુદય નિ સત્ય જાનાતિ (હૃદયથી જ તે સત્ય નહીં) કાકાએ મારા હાથમાંથી આપવી હશેને વાંચ્યું: 'દુરુદય નહિ સત્ય જાનાતિ. (હૃદયમાં તે સત્ય નહીં લખી નથી)'

કાકાસાહેબ અડગાઈ હસી પડ્યા!

એમણીમણી સદીના અવધરના ભાગમાં કરકારી નોકરોએ રહેનાર વંશના લોકોમાં રહેનારિજાન પ્રચરતે બેલાવવાની, તે તે પણ કપરીની બિહાર પડીને બતાવવાની દિબદ બાસ બાસમાં આવી નથી. તેમાં પણ વિશેષ કરીને આગલકારકપદ સામાજિક ધરના કુલેબના, અમલકારની પદવી સુધી પહોંચ્યા હોય એવા ગુરુરેશમાં તો કલાય કળી કોણી હશે. એ જમાનામાં નરસિંહરાવને કસોટીનો પ્રયોગ આવ્યો હતો. જેક નહેર પુરતકાલધર્મી શૈક્ષણિક વિદ્યાર્થી છબી મુકાદ, સરકાર તરફથી જ પુરતકાલધર્મી ગુરુ સામ્રાજીદના આરોપસર કેસ મોકાયા. એ કેસને મુકાદે આસિસ્ટ કલેક્ટર તરીકે નરસિંહરાવમાથે આપવાનો હતો.

બીજા અમલકારોનું વજણ રખેડ હતું. શો મુકાદે હોવા તેજ એ તેની આપવી રચના, મોઝમ રીતે, કમિશનર ને નરસિંહરાવમાથે મોકલેલી ધોતી હતી. પણ એમણે તો થોતાની વાતચિત્તને જ સંભળે આપ્યો, અને લોકમાન્ય વિલકની છબી રાખવાને નહેર સંરથાનો હક કપર રાખી પુરતકાલધર્મી સંભાલકને નિર્દોષ કરાવ્યા.

ગાંધીજીને અને નરસિંહરાવમાથેના પરિચય 'લીક કાઉન્સીલ'માં નામના અંગેજી બનતોનો અનુવાદ (પ્રેમજી ન્યાયિત તારી રાખી) એમણે ગાંધીજીને કરી આપ્યા ત્યારથી શક થયેલો. ત્યાર પછી જ્યારે નરસિંહરાવમાથે અમલકાર બન્યા ત્યારે એક ગાંધીજીને મળતા. મુંબઈમાં પણ મળવા જતા. ગાંધીજીએ પણ મુંબઈમાં નરસિંહરાવમાથેને ત્યાં આવવાના પ્રયત્નો શોધેલા. થવાને આ સંબંધથી નવાઈ લાગતી; કારણકે રાષ્ટ્રીય ભાવનોમાં ગાંધીજી સાથે એમને લીધે મતકે હોતો, છતાં, એમની બંધી રાજનિરિમાથી આપણે એક રાષ્ટ્રીય હોએ કે એમને ગાંધીજી તરફ ગાજ રહ્યાં જ નહિ, પણ અત્યંત આદર હતો, એનો એક પ્રયત્ન નોંધવા લાયક છે. ૧૯૧૬માં એક વાર ગાંધીજી નરસિંહરાવમાથેને રહેઠાણે અથા અને થોતાની રીત પ્રમાણે જમીન કપર બેસી થયા. તે વખતે નરસિંહરાવમાથે કહ્યું કે 'આપ આમ કરો, તો મારે તો જમીનમાં ખાડો ખોદીને જ મેસડું પડે!'

ગાંધીજી હસતા હસતા ખાટલા કપર બેઠા.

નરસિંહરાવમાથે મુંબઈના એક પરામાં વિરત છવ્ર મળતા હતા. ૫૦ ગાંધીજી સાથે તેમને ૧૯૧૫-૧૬ની સાલથી પરિચય હતો, અને રાષ્ટ્રીય વિચારોમાં એ વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફેર હતો. છતાં એમણે ગાંધીજી સાથેનો થોતાનો પરિચય વખતો રચી દેતો. તેમતેમ નરસિંહરાવમાથેને એમના પ્રયે આદર વધતો જતો હતો. તે આદર અંગતરીતે તો અંધાર કરતા જ; પણ હવે તેમને એ આદર ગાંધીજીની થોતાની સમગ્ર નમ્રતા કરવાની કમ્પાઈ હતી.

તેમાં ગાંધીજી લીકેપાલેની રાષ્ટ્રીય સાળામાં આવ્યા એ નહેર સમાચાર રવ. નરસિંહરાવમાથે ગયા. સમા પૂરી થતાં ગાંધીજીને મળવા આવ્યા અને એક પરામાં કિયું તેમના હાથમાં મુક્યું. ગાંધીજીએ તે ઉપરડું તો અંદર લખેલું હતું:

ચક્ર કોમેઓ ગાંધી લલમથ મુરુવર:।
તત્ર કોમિજિયો મુલિ ખુંવા નીર્મિતમિમમા
(ન્યાય યોજાશર ગાંધી છે, ને છુરખર વજમ)
ત્યાંથી વિનય, ને ક્રોતિ, નહી, ગાંધી મતિ હશે.)
ગાંધીજીએ એ વાંચીને હસડાંડસતા કહ્યું: 'એકસમાનને તમે કીક બળદિવા બનાવી દીધા? (કુલેબ=પંડરી ધારણ કરે તે. એને અર્થ 'મોટો નેતા' એમ પણ લાઈ અને 'બળદ' પણ થઈ શકે)

પરચીક વર્ષ પહેલાં

અંક ૨૧ ભાદરવો ૧૯૮૧ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૫)

ભા

દરવા માસમાં આવતી માંધીની જન્મતિથિ નિમિત્તે એ એકના મુખ્યત્રિ તરીકે આવેલા શ્રી રાવળે કહેલા

ઈ ૧૯૨૫ના માંધી

માં એક યજ્ઞશાક દિવસ વિચારી આવતો હતો. તેમણે એ કોણ છે? હોજીના વાર્ષિક મેળાવડામાં ૬૨ વરસે ને ફરીફરીને ગંભીર ગૌરવથી ધરાવ્યા છતાં લઈ લઈ છે તે જ એ સુરેન્દ્રા બેનરજી.

એ બી.એ.માં પાસ થતાં હોજીના પ્રિન્સિપલ સાથે એના જનવલયગાન રવજાવ અને પ્રુક્ષિતશક્તિથી મોઢ પાછી એના પિતાને સુખ્યું છે એને આઈ.સી. એસ. થવા વિલાયત મોકલેલા. કાશ્મીર હુમ્મયરજી પોતાના પુત્રને મદાન લેવા તેયાર હતા

નવમુલક સુરેન્દ્ર એ પરીક્ષામાં પાસ થયા; પણ અંગ્રેજ પરીક્ષકોએ એને ઢગરનો બાધ કાઢી દિલી અમલદાર થયા માટે ચૂંટ્યો નહિ. પણ અજળ શ્રદ્ધા અને રવજાવ પરાજનાર સુરેન્દ્ર પોતાની વય વિદુ રીત મુજબ ગણવાથી કાયદેસર છે એ અદાલતમાં કેસ ચલાવી પુરવાર કર્યું. અને સુરેન્દ્રનાથે આસામના સીલદટ નગરના આસિસ્ટન્ટ મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે દિલ્હીસ્તાનને કાંઠે સગવં પગ મૂક્યા.

પરંતુ સરકારની નબર સારી ન હતી. તેણે એમની કારકિર્દીમાં ફાળો કાઢવા અને એક 'હમિશન' બેસાડ્યું. સુરેન્દ્રનાથે આ 'હમિશન'ની બેઠક પ્રુક્ષિત વારણે બંદોબાસ ચલાવવા માગણી કરી, પણ સરકારે તે ન માની. તેને બંધબારણે 'અપરાધી' કરાવ્યા અને માસિક ૫૦ રૂપિયાનું પેન્શન ઇધને 'સિવિલ સર્વિસ'માંથી બારદાર કર્યાં. દબે તેમને બેરિસ્ટર બનવા ફરી વિલાયત મોકલવા ને એ પરીક્ષા લીધી. પણ બારદાર થયેલા સરકારી અમલદારોને એ 'કાળો શરબો' આપવામાં નથી આવતો એ જ સુરેન્દ્રનાથ બેરિસ્ટર થઈ રાક્યા નહિ! કાળજીએ અભ્યાસ પૂરો આ બોલે આ કારી નીવડાવે.

પણ સુરેન્દ્રનાથને જુરસો જળસા હતો. દિલીએને કાયદેસર થવી આ અડચણોથી તેણે વિચાર્યું, કે ગારા લેવા અનેક દિલીએની મુશ્કેલીઓ રૂર કરવા, આજ સુધી ને એ જ ભત માટે કર્યું તે દબે દેશ માટે કરીશ. એમ કરતાં સરકારથી લડવું પડે તો તેમ પણ કરીશ

• રાજમાતામાં તેમો મદાન સંસારમુખારક હિમચંદ નિવિસાગર

ની 'મેટ્રોપોલિટન હૅન્ડીટચુટ'માં બસો રૂપિયાના ફરમાયાથી અધ્યાપક નીમાયા. ત્યારબાદ કલકત્તાના બાજબનારમાં આવેલી એક નાની સાળાનું આશુ તેજ પોતાના ઢાઘમાં લઇ તે ચલાવતી રાકે કરી. અને યેઠ સુરેન્દ્રનાથ વિદ્યાર્થીઓમાં એટલા તો પ્રિય થઈ પડ્યા કે વાતવાતામાં આ નાની સાળા બન્યું 'રિયન હોજી' બની ગઈ.

સરકાર સિદ્ધાંતના અમુક દંડ પોતાને હાથ રાખી ખાનગી સાળાએ 'આન્ટ' આવે છે, એવી મોઢ પ્રકારની સહાય ન લેતા સુરેન્દ્રનાથે આખી હોજીને પોતાના ખર્ચે રવંતર પછે નમાવી. સુવર્ણની કેળવણીનું સુધાન વરસો સુધી ચલાવ્યા પછી એમણે જ્યારે એ સંરથા આખરે પ્રબને હાથ રોપી તે વેળા તેમાં પુરતકાલવ, પ્રયોગ-સાળા અને ફર્નીચર ૭ વર્ષાંત ૨૫,૦૦૦ રૂ. નેટલી રોકડ રકમ હતી.

બમી પ્રબને આચાર્યનું આ સંગીન કામ કરીને પછી તે રાજ્ય પ્રુક્ષ વચાદિલી રાષ્ટ્રીય મદાસના રથપાતે તે અગાસ આઠેક વારસે, એટલેકે ૧૮૭૬માં સુરેન્દ્રનાથે પોતાના સાથી આનંદમોહન બોઝની જેરે પછી પટેલવટેલી 'ઇન્ડિયન એસોસીએશન'ના મંત્રી સંરથા લખી કરી ૧૮૮૪માં હોજીસની રથપાના થવાથી એની જેરે લખા ગયા પછી પણ સુરેન્દ્રનાથ અને તેમની અપ સંરથાએ એ ધૈર્ય પાછળ વીસ વરસ સુધી સખત કામ કર્યું. હોજીસની એકેય પ્રજ્ઞિત સુરેન્દ્રનાથ વિનાની ન હતી. તેની રથપાનાના વિષયથી તે ૧૯૧૬૭ સુધી એમણે તેમાં દબોરો આગેવાનીઅર્થે જ લાગ લીધા. ૧૮૯૪માં પૂનામાં, અને ત્યાર પછી ફરીથી ૧૯૦૨માં અમદાવાદમાં, એમ જે વાર તેમના હોમિસના પ્રમુખ સુંદાએલા. એ બંને વખતનાં એમનાં આપણે હોમિસના ઇતિહાસના જનનજ રથેસ સરખાં છે.

વત્તા તરીકે સુરેન્દ્રનાથની નહુઈ ઇચાને લીધે એ દિલ્લા રિઝોન્શિયન ઇન્ટરનાલ છે. ઇંગ્લેડ પણ એમનાં વ્યાખ્યાન પાછળ થેલું હતું. નિવિધન પિલેના થેરા નાક, ફ્રાંસમાં વાલીકોશલ, બંકની વાણ તેનેજાવ બાની અને રોરિદનાં મગામાં ક્યાસ-એ સી આ બાપજુકમાં બચક હતાં. દિલાલીના મેજિનીની જેમ તેમની બાપામાંથી મુશબધાર જામ વરસતી. વરસેલીની ચાડ સરખી તેમની થેરી અર્જનાએ એ અનેકવાર બંધાળને ને દિલ્લે મળુપણાનું છે. એમનાં આપણે પર તો લોકો આવીરન હતા, મોહિત હતા, વાલીરતા.

નેટલા સમયે વત્તા, તેટલા જ યોગવાન એ પત્રકાર હતા. પ્રોફેસર મટીને રાજકારણમાં પડ્યા ત્યારથી જ પત્રકાર તરીકે પણ એમનું જીવન રાકે થયું. ૧૮૯૬માં એમણે 'ગંગાની' અકાદમિક સોજશો રૂપિયે અટકી અને કલપના, લાગણી, અખૂડ બળ, આરંભ પત્રિક્ય તથા અદલ દોમિત થતે એમણે પત્રને બીકનું અને સોન પ્રિયબનનું. ૧૯૦૦માં એ અકાદમિક મટી દોનક થયું અને સોજશો રૂપિયે અટકી એ પત્ર અંતે એક લાગીની રિમિતનું બન્યું. ૧૯૫૧માં થેટલા વખત એ બિપિનચંદ્ર પાસે ચલાવ્યું, પણ છેવટે સુરેન્દ્રનાથે ફરીથી તેનું તંત્રીપદ હાથમાં લીધે, અને એક જીવાનના જેમથી પોતાના થડપણની રહીસલી શક્તિએ એ તેની પાછળ અચરૂ રહ્યા; (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૨૯

તે એટલે સુધી કે હેડ પોતાની અવકાશની માંદગીને બિહાનેથી પણ બંધાવી માટે લેખો લખાવ્યા હતા.

બંગાળના કાગળ પડ્યા ત્યારથી સુરેન્દ્રનાથ બેંગલોરની સાથે પછી બંગાળના દેશનેતા અને પ્રજા પ્રત્યાય વળ્યા. એમણે અસરકારક કાગળો દરી આપી દેશ ખૂંદો. તળવળથી સરકાર ન સળવળી એટલે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ પેલો 'ગાયકેન્દ્ર'ના પતન એગણે બંધાવ્યું. ચારે ખૂંદે કુંડો. હવે સરકાર ચોક્કા બીડી, ચોની સત્તા પૂરતી. પણ સુરેન્દ્રનાથને લોકપ્રેમ ગળ્યત હતો. લોકોએ ઉમળક અને લડકપી એમને સુરેન્દ્રનાથને બદલે 'સુરેન્દ્ર નોટ' (નમતું નહિ આપનાર) કહીને બોલાવ્યા. આખરે ધણી પગલ પછી સરકારને બેંગલોર ખેંચી લેવા પડ્યો અને સુરેન્દ્રનાથને લોકોએ 'બંગલેસરી' અને 'બંગાળના તાલ' વચરના રાત્રીના ઉદ્ધાણથી નવાજ્યા.

પરંતુ ધીમેધીમે જીવાનો તજામ છાડી ગયા. તેઓ કબરોરં ને બોમ્બા જે ક્વાનો દીધો લઈ બેઠા. આ બેંગલે સુરેન્દ્રનાથને દુઃખ થયું. તેમણે ધણી છોડવાલ કંઠી પાડી નાખી. ગિદાનાપુરની પરિષદમાં જીવાનિયાએયે તેમની આ નરમાસને ઘિકારી કાઢી. કોંગ્રેસમાં વિનિત ને હદાગ એ પણ પડી ગયા. ૧૯૦૮ની સુરેન્દ્રની કોંગ્રેસથી વિનિત પડ્યાના સુરેન્દ્રનાથની લોકપ્રિયતાનો જીવાજીવિતવા માંદગી.

પછી એ બંગાળની ખાસાસભાગી ગયા અને ત્યાં સરકારના કેંગવળી અને રયાનિક રવાજા આતાંઆના પ્રધાન બન્યા. એ હોદ્દો એમણે ૧૯૧૩ સુધી ભોગવ્યો. પ્રધાનપદ આપ્યા પછી સરકારે ૧૯૧૪માં એમને 'સર'ના ઈલાજથી પણ નવાજ્યા.

સુરેન્દ્રનાથને આપણે પૂરા નથી ધિહાનતા. એ કોમિસના અવતારનાર હતા, હિન્દના મંડિતી હતા. નિંદાગીરની સેવાના પુરાવા સમી પેઢી રિપન કોલેજ તે અનેક વર્ષો સુધી અથગ લખી રહેશે. પોતાની નિંદગીમાં ઉત્તમોત્તમ પચાસ વરસની સેવા તેમણે પ્રિય ગાવભૂમિને ચાલુ થરી એમના જેવા પુરુષો ભારતવર્ષમાં બહુ ઓછા પાક્યા છે. અસહકારના યુગમાં તે દેશની સાથે ન રહી શક્યા, એટલે તે જીવલે ગયા. પણ હિન્દના રવાજા મંદિરમાં, રવાજાની સાધનામાં નિંદગીની એક ધરી જનારા સેવકોની સમજણરવકોદીરે મુલાકાતી ધરી ગાને, ત્યારે સુરેન્દ્રનાથ એ ગાનના સોથી પ્રથમ અધિકારી બને એટલે ગદાન તેમની સેવાઓ છે.

મન્ય ઉપયોગી લેખો પૈકી 'તમાકુ માથું દુખે છે' એ નામના લેખમાંથી નીચેના કાજ ઉતારવા જીવો છ :

માથું દુખતું એ આપણમાં સામાન્ય થઈ પડેલું દરદ છે અને તેના માટે સંખ્યાબંધ દવાઓ લેવાય છે. આ દવાઓ કેટલીક યોગદોષોથી ઓપધિઓ-જેવા કે ક્રીતાસેલિન, ઑનિથાઈરિન અને કોલકારમાંથી કાઢેલા બીજા એરી પદાર્થો દોષ છે. તે હાલ સ્વપર ખરાબ અસર કરે છે; મન ઓગળી વેદધાય સલાહ સિવાય કદી તે વાપરવી નહિ એઈએ. તેના વારંવાર ઉપયોગ કરવાથી ઉમેરના ફાયરો થતો નથી, પણ બેઝર્ડ મુસકાન થાય છે. માથાનો દુખાવો કેમ થાય છે, તે નજરું કામતું છે. પહેલું તે એ કે ગાધાનો દુખાવો પોતે જ બંધાય નથી, પણ બંધાયું ચિદ્દ છે. આપણા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ કામ કરે છે ત્યારે શરીરમાં કેટલાક કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. વંદુરેત કાલવમાં આ એરી કચરો લોહીનાર બેંધાયેલ છે અને મુસકાન, પચરોવા વગેરે દારા બહાર નીકળે નથી. જ્યારે આપણે વધુ કામ કરીએ છીએ ત્યારે તે કચરો વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પૂરેપૂરો બહાર નીકળી ન શકે.

વાથી શરીરમાં એટલો થાય છે આ એરી પદાર્થને કાઢવાના પ્રયત્નમાં હૃદય લોહીને વધારે જોરથી ખસેડે છે. જ્યારે વધુ કાળાણથી લોહી મગજમાં પહોંચવામાં આવે છે ત્યારે આપણને ગાધામાં દુખાવો થાય છે. બનકે દવાઓ હૃદયને નરમ કરવાની દોષ છે તેથી હૃદય ધીમેથી ચાલે છે, અને પરિણામે લોહી મગજમાં આંતરે કાળાણથી વહે છે અને દુખાવો વધુ થઈ નથી. પણ એ કચરોને લીધે હૃદયની ગતિ વંધી તે મૂળ કારણ દૂર થઈ નથી.

આ ઉપરાંત સમસ્યા કે દુખાવો એ રોગ નથી. તે ગાત્ર એટલે કે શરીરમાં કોઈક ભયરું છે.

મુખ્યત્વે કરીને માથાનો દુખાવો નીચેના ચિત્રમાં જમણેવા કારણોને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં જે જગ્યાએ માથું દુખત હોય તે જગ્યા બતાવીને સમી તેમું કારણ લખેલું છે.

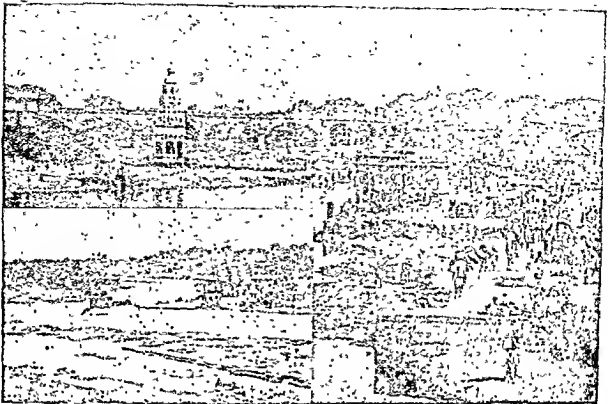
અતિ આહાર એટલે હંદ ઉપરાંત આવાથી કે હોઝરી બગડવાથી માથાનો દુખાવો થાય છે. આ રિવિતમાં ખાંખાં એઈ કરવાથી, એકાદ આંખો જીવાજીવેવાથી કે ઉપવાસ કરવાથી આરામ થઈ જશે.

આંખોનો શ્રમ ખરાબ કૃતિમ પ્રકાર કે બજમાંજામાં વાંચવાથી. આકરા તેજમાંજેવાથી કે વારંવાર સીનેમા જોવાથી પણ માથાનો દુખાવો ઉત્પન્ન થાય છે. એ કારણ દૂર કરવાથી દરદ અટકે છે. સૂતો ને જોરાતો તેમણી રીને માથું રકી જવાથી, જાણુ કે વધુ નીચું માથુ ધાચી રાખવાથી પણ દુખાવો થાય છે.

કામના આવેજથી કે અતિ શ્રમ લેવાથી આપણાં શરીરમાં એરી કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. તે તરત બહાર નીકળવા એઈએ. ધડી વાર આશુકે બંધિયાર હવાને લીધે પણ માથું દુખે છે. આવા દાખલામાં ઘાઘ હવા અને લાંબી આરામ લેવાથી દુખાવો ગરી નથી છે.

હોઝી, ચાહ, તમાકુ અને જોવી બીજા કેરી ધોળોને દહરી વખરે ઉપયોગ કરવાથી પણ માથું દુખે છે. કેટલીક વાર શરીરનું લેહી બગડેલું હોવાથી, તે કોઈ વાર આંખની ખાખીને લીધે પણ દુખાવો થાય છે. તેના પ્રકરોને કામના દાખરની સલાહ લેવી.

ચાદ રાખેલે કે માથું દુખતું એ પોતે દરદ નથી, પણ દરદની આશયગેરી છે.

નાશિક

અમણી બાબુ : નાશિકનું રથાન ક્ષાંતિના નકશો

આ ભાસમાં કોઈએ સનુ આભામી આધિવેશન ન્યાં ભરાવાનું છે તે નાશિકના નામથી તે કોઈ પણ શ્રદ્ધાળુ દિંદી અપરિચિત ન જ દોય. ગોદાવરીને ડાબે કાંઠે આવેલા હડકારવરમાંના રામના વસવાટથી પવિત્ર થયેલી આ ભૂમિએ યુગેયુગે નવાં નામેા પાત્રણ કર્યા છે. કૃત-યુગમાં પદ્મનગર, ત્રેતામાં ત્રિકેટક, દ્વાપરમાં નન્દરથાન ને સિંધુયુગમાં (નાનાં નાનાં નવ શિખરો વચ્ચે વરોડી દોહ) આ નગરી નવસિખરનું અભિધાન પામી, જેનું અપહ્રંશ નાશિક થયું એમ મનાય છે. મુસલમાની રાજ્યમાં તેને યુલ્લાનાબાદ એવું નામ પણ અપાયું છે.

વેણુવ, બોજ, ચેવ અને જેન વગેરે પંથના અનેક ધાર્મિક અને રાજાશ્રી અવશેષો તથા હદોશાંતિરથી આ રથળ મટાએલું છે. માળવાના સીધિયન કે પાર્શ્વિયન રાજ નહવાને અહીંના બોજ રાજને હરાવી પોતાનું રાજ્ય રચાવેલું. ઈ. સ. ૪૮૦માં અહીં યુજનાતના ચાતુક્યો અને તે પછી રાષ્ટ્રકૂટ તથા પાદવો પણ આવી ગયા. અગિયારમા-બારમા સેકામાં તે જેન ધર્મનું કેન્દ્ર પણ થયું. ૧૨૯૫માં અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ તે સર કબ્જે તથા ૧૫૬૦માં તે મરાઠાઓને હાથ જઈ પૂનાથી બીજ નેબરનું રાજકીય અને પટેલું ધાર્મિક રથાન બન્યું. આજે પણ પેશ્વાઈના અવશેષો પૂના કરતાં નાશિકમાં જ વધારે છે. એ કાળમાં ચાલતા મદારાષ્ટ્રી રાજવંશ 'નવી પટકા'ના રૂપિયા અહીંની ટંકચાળમાં પડતા, અને હજી આજે ચે ચલણી નોટા અને પોરટની ટિકિટો અહીં જ છપાય છે.

મુંબઈથી ૧૧૭ માઇલના દેરવે અંતરે આવેલા 'નાશિકરોડ' રેશનેથી તે હજીક માર્દેલ દૂર હોઈ બસ સુવિધા દ્વારા ત્યાં પહોંચાય છે. આમની વચ્ચે થયેને વહેતી ગોદાવરીને ડાબે પિનારે રાગાનખુના કકણ કેન્દ્ર જેનું પંચવેદી છે; પણ ધર્મશાળાઓ, આરોગ્યચત્રો અને બાલ-

રોએ આજે તેનું નેસર્મિક લાવર્ય અને પવિત્રતા બંન્ની નાખ્યાં છે.

આજે ચાત્રાળુઓને ભતાવાતા અહીંના રામાયણકાળના અવશેષો માત્ર માનવ શ્રદ્ધાના પ્રતીક રૂપ જ લેખવા પડે. પંચવેદીમાં સીતાયુક્ત નામની ભતાવાની અંધારી યુક્તમાંથી રાવણ સીતાને હરી ગયોતો દેવવાય છે. ત્યાંથી બેએક માર્દેલ દૂર 'ત્રેતાવન'ની ભૂમિ છે, ન્યાં લક્ષ્મણે શૂર્પણખાનું નાક કાપેલું. (આ નાશિક-રોડના પરથી પણ નાશિક નામ પડ્યું હોવાની એક માન્યતા છે.) અહીં લક્ષ્મણનું એક મંદિર પણ છે. સરસ્વતી અને ગોદાવરીના અહીં સંગમ થાય છે અને યોગ્ય કષ્ટિએ એ સંગમ પર તપ કર્યું હોવાની માન્યતા છે.

નાશિકથી પાંચેક માર્દેલ દૂર આવેલી ટેકરી પર લગભગ ૩૫૦ ફૂટની ઊંચાઈએ 'પાંડવ લેના' નામથી ભોળખાતી યુક્તિએ વરતુતો તેા બોજ ધર્મની જ યુક્તિઓ છે. જે કે હાઈ અને કન્હેરીની યુક્તિઓ નેટકી કનૂષ્ટ એની કળા નથી, છતાં તેમાં અજબ રીતે સચવાઈ રહેલા ૨૭ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત મિશ્ર લેખોમાં દિંદુ રાજ્યસગયની ધર્મ-આવના અને રાજરાજ પેદાને મહાવરના હતિદાસ કેરેશો છે. યુક્તિમાં નાનામોટા ૨૪ ખેડ છે, જેમાં એક ચેત્ય અને ત્રણ વિદારો. ખાસ ધ્યાન એ છે. તેમાંના ત્રીજ વિદારનું મોતરકામ ચાંચોને મળતું

નાશિક પાસેની બૌદ્ધ મુકામના પ્રવેશદ્વારનું પ્રાચીન ચિત્ર

ઉ. રજામાં બંધમાં બુદ્ધની એક ફોટો ફૂટની મૂર્તિ છે, પરંતુ તે અંધારાને લીધે સ્પષ્ટ નથી દેખાતી.

આમ, હિંદુ ધર્મની મૂળ ભાવના સગા નાશિકમાં હિંદુના દેવકે ધંધે થોડાની ભાવનાનું કંઈ ને કંઈ સ્વારસ લીધું હતું. જેમાંથી મુસ્લિમો પણ બકાત નથી રહ્યા. ઇ. સ. ૧૬૮૦માં ઓરંગઝેબે લખનૌ રવ ડેટલાં મોટાં મોટાં મંદિરો તોડતાં જેમાંના મહાકલ્પમીના મંદિરના પથ્થરોમાંથી મલ્લિકી જુભા મરિજાદ આને પણ લઈ ગયા છે. એ પંથકે છતાં જે બિનાશમાંથી બચી ગઈલાં કે તે બાંદર પૈથાઈ સમયમાં નવસારિત રમણાં અનેક મંદિરોમાં થોડા પૈથા માધવરાવની આ ગોપિકાબાઈની આર્યાનાં રજાસાં અને અદેહ્યાપાઈ હોળકરનાં બંધાવેલાં મંદિરો ખાસકર્યાન પ્રેય છે. જેમાં 'દાતા રામ'નું મંદિર ત્યાંના પાવનધરી નાંબાવરણ અને સભાગરૂપની સુરતલા માટે બહુ જાણીતું છે. રામનવમીને દિવસે ગોપિકાબાઈએ આ પેલા નિસાદ રથમાં તેની મૂર્તિ પધરાવી, સો બ્રાહ્મણો તેને ખેંચી, જનસમૂહને તેનાં દર્શન કરાવે છે. આ ઉપરાંત, પૈથાના સરદાર નાંરસારે ૧૮ લાખને ખર્ચે તૈયાર કરાવેલું નાંરસાર મહારવનું મંદિર પણ તેનાં સિલ્પ-સ્થાપત્ય માટે પ્રખ્યાત છે. તેની દીકરા પંચમે છે. ફૂટના પરિધાને એક મોટા ધંત વિશેષ ક્યાન દારે છે. તેના ઉપર અંધેષ આંકડામાં ૧૭૪૧ની સાલ લખેલી છે. સંભવ છે કે સરદારે કાલ

પો. ટી. ટી. કે. વેળાને ધંત ઠંડાની લાની મહારવને અપેક્ષા કરી હોય. ત્રીસું મોટું મંદિરે સતી દરવાજા પાસે આવેલું સુંદર નારાયણનું છે. આ દરવાજા સો આ સતી ધની. દસ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે હોળકરના સરદાર ગંગાધર વસંત અદેહ્યે ૧૭૫૧માં તે બંધાવેલું. જેમાં આસપાસ લક્ષ્મીવાળી નારાયણની મૂર્તિ એની રીતે ગોઠવવામાં આવી છે કે ૨૦મી અને ૨૧મી માસે સૂર્યકિરણ નારાયણના પગે પડે ન, એ તેની વિચિત્રતા છે. દર કાર્તિકી પૂનમે આખું મંદિર દીપમાળથી રાત્રીઆરવામાં આવે છે. ચોપું સુંદર મંદિર નીલકંઠેશ્વરનું છે. ૧૭૭૭માં એક લાખને ખર્ચે તે બંધાવાયેલું. આ ઉપરાંત નારસારની સામે ગોદાવરી તટમાં આખને ખર્ચે એના સાલ સહેલુગમણાણે તારોચરનું એક મંદિર છે. ચંચેવરી ને નાશિકની વચ્ચે થયેલી ગોદાવરીમાં જવંદેશ જ પૂરે આવતું હોવાથી તેના તટમાં આમ અનેક મંદિરો બંધાયાં છે. અઢણા ને વરખા નામનાં બે નાનાં ગણાં આવી નદીને મળે છે. નદીને પટ આવી તદેન પથરાળ અનેક સોડા ૮૦ વારનો જ હોવાથી ઉનાળામાં એમાં નદિવત્ પાણી રહે છે ને અવરજવર તેમાંથી જ થાય છે.

પટમાં આવેલા 'ગોળાસા'ના એક મંદિર પાસે જ ગોદાવરીનું પણ એક મંદિર છે. તે સિંદર વર્ષમાં જ ગોલવામાં આવે છે. જ્યારે હારદોન કુસમોળા જેને આવી પણ મોટા મેળો કરાય છે એની જ હારમાં મહિષાસુર મંદિરની, માકતે, મણેશ જોડેનાં, પૈથાના ગોર હિંદુએ બંધાવેલાં દેલોક મંદિરો છે. એક રીતલા માતાનું મંદિર પણ છે. પણ આ બધામાં સોથી પવિત્ર તો 'નારસાર' ને ગણાય છે, જેમાં રામ આવીના વસવાટ દર-

ગિયાન રનાન કરના એક મનાય છે અને બીજી પણ એક દુઃખ માનવા છે કે દર સિદ્ધર વર્ષે આ ડુંગમાં ગંગા-ગોદાવરીના સંમિશ થાય છે.

આમ એક ખાસિક રથજ હોય આવીના મુખ્ય બેરસાય પણ ગોરપડીના છે, છતાં જે હિંદુઓને ખીને શહેરો કરતાં નાશિક વધુ પૈથાપાત્ર અને જલ્લી લાગે છે, અને જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે થોલીસ ખાતાના ઈન્ડેપેક્ટેશની તાલીમ માટેની થોડી 'પાકોસ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ', મિલિટરી હોસ્ટલ જેવે પણ નાશિકને આજળ લાવવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. લેખકે 'પાંચ ગોરસ માઇલના વિસ્તારમાં પથરાયેલા આ શહેરમાં એક મુખ્ય શાસ્ત્રગાર છે, જેમાંથી અનેક નાનાનાના શાગો ફેલાયેલા છે. શાસ્ત્રાધાર હોઈ તેની વજતિમાં વધવદ થયા જ કરે છે, છતાં જે તેની રથથી વસતિ લગવજ હોય લાખની છે. હોવાનીયા ટેકરાઓ ઉપર સાકડી થીમોમાં રહેલા લોકોનાં મકાનો ચોટલાગેલે એક ગાળ જ્યાં અને બે-ત્રણ ફૂટ જોથી 'પિન્ચ' પર બંધાયેલા છે, જેમાં આગલો ભાગ મોટે ભાગે લોકોની સુંદર શોટરબીના હોય છે. અલ્લાહદીન ખિલ્લ અને મહમમ બેગડાના જુદામથી પાસેની આવી આવેલા સિદ્ધપુર અને ગાપા નેરના અનેક વજલેલી બ્રાહ્મણો આને પેટીતવારે ગોરપડું કરે છે આ ઉપરાંત અજરાની દુધાડો પણ આવી સારા પ્રમાણમાં વસે છે; પરંતુ હિંદુસેવિતરે તેઓ પહેરવેસ, ભાષા અને બ્યવહારે રીસી

યતા ન્ય છે. આથી જ રીતે તાંબાપિત્તળનાં વાસનાં બનાવવાની પોતાની કારીગરીથી પ્રખ્યાત થયેલા અહીંના તાંબેટા પશ્ચિમ સહ્યાદ્રિના ગુજરાતી જ છે. દહેજુ થે તેઓ ચાંપાનેરની કાલી માતાની પૂજા કરે છે, અને જાદાર મરાઠી જોતરા દોવા છતાં ધરમાં દંછ થે સાંચુંદુરંદુ ગુજરાતી જ જોત્રે છે. ખાસ કરીને અભિયેકપાત્રે, સંપુટ, ધંડા, આરતી, હાંડામાગર વગેરે બનાવવામાં તેઓ નિપુણ છે. પશ્ચિમ જાય છે તેમ અહીં પશ્ચિમ દેવે નકલી માલની આવાટ વધતી ન્ય છે.

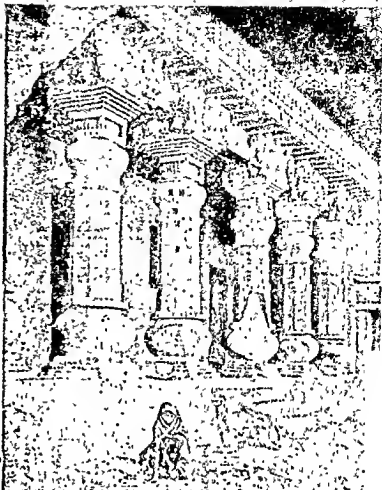
નાશિકથી ૧૮ માઈલ દુર પવંતની તળેટીમાં ગોગાતી તટે ખાત્રાજી ખાત્રાજીને બંધાયેલું ચંબકેશ્વરનું શિવાલય છે, જેની ગણના ન્યોતિર્ધિયામાં થાય છે. શાવણ મહિનાને સોમવારે સાંજે એ મહાદેવને વરઘોટા નીકળે છે ત્યારે મહાદેવની મૂર્તિને ત્રણ લાખની કિંમતને મુકુટ ધરાવાય છે, જે પાંડરોને દોવાનું મનાય છે. મંદિર પાછળ લોકથી છલોછત એક વાવ, જે તેથી જરા દુર મહા દુર્ગમથાં ચેપી રોગપ્રુક્ત પાણીથી ભરેલા 'કુમાવત' નો પવિત્ર (1) કુંડ છે. અહીં ગોદાવરી નાનો નીક જેની યજ્ઞ જ્વતી દોવાથી પાણીની ગળળ હાડગારી રહે છે અને આપણી તીર્થસદસ્ય એકથીને કારણે આવારનાર હાંકેરા કે ટાઈટાઈડ જેવા ચેપી રોગો ફાટી નીકળે છે.

ચંબકના પહાડ અહામિરિયાં ગોદાવરીનું મૂળ છે. તેને 'ગંગાદ્વાર' કહે છે, કેમકે મૂળ ગોદાવરીને ગંગા જ કહેવામાં આવે છે. પહાડના પાયરમાંથી ટપકીટપકી પાણીનો એ રોગો ગંગા-ગોદાવરી રૂપે નાની મોટી અનેક નદીઓને પોતાનામાં સમાવતો ૯૦૦ માઈલ સુધી વહે છે. અહીં પવંતમાં જોરખમટી ને ૧૦૮ સિવલિંગની કોટ-રેલી છુકા છે. પાસે જ ૧૮૦૦ ફૂટ ઊંચે ચંબકનો નિઠક કિલ્લો છે, જે નાશિક જીતતાં પહેલાં અંગ્રેજોને તોડવો પડેલો. નિઠકમાં આવા ૩૮ કિલ્લાઓ છે. આસપાસની પવંતમાળા સલાદિની માળાને નામે પ્રખ્યાત છે. ઉત્તરે ડાળનું વન છે, જેમાં યજ્ઞને મધ્ય કાળમાં સરકારે નાશિક પર આક્રમણ કરવા આવતાં આજે દેવે ત્યાં અહિંસાની કપાસક કોયેસ પોતાનું અધિવેશન શરૂ છે.

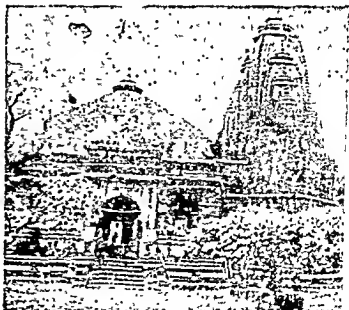
માહિતી તમા ચિત્રે શ્રી સુરેશ દીસિતના લેખ તથા ખીન્ સાધનો ઉપરથી)

નવાં પુસ્તકો

તુરેલીપાંખ: મદાકલિ અશીક નિશ્ચાનના ત્રણ પુસ્તકોનો મુદ્રાક કરનાર: સિવમ સુંદરમ, પલારા ને કૃષ્ણપ્રસાદ બટ. ૧ કારાક: આદર્શ પુસ્તક ડેંગાર-અમદાવાદ, ૪-૦-૦; ભગેરીકા ૬ નિર્ધન વિદ્યાર્થી: રવાવરૂપનનું મદદર સમાનવતા લેખકના ગયેરિહાસાદ દરમિયાન થયેલા અનુભવો પરથી રચેલ પુસ્તક, ૮-૦-૦ અનન્તકી ભોર: અમેરિકન લેખક રાફર વાક્ટો ટ્રાઈન-આધ્યાત્મિક વિષયના પુસ્તકને આધારે લખેલ પુસ્તક. બનેના ખક ને પ્રકાશક: રવામી સલ્લેવ પરિમાલક-જવાહરપુર. ૦-૦-૦; નૂતન નિર્બંધ અને પત્રલેખના: પ્રાથમિક શાળાના ટી. પ. ૬, ૭ તથા માધ્યમિક શાળાના કપલા ધોરણ માટે લખાઈ પુસ્તક. લેખક ન્યેતિલાલ ટી. ફને. પ્રકાશક: નારણલાલ નીલાકાંત સાહ, અમદાવાદ, ૧-૧૨-૦.

સામેના પાના ઉપર દર્શાવેલા નાસિક પાસેના બીજા ચૈત્ય-ગુફાઓની અંદરના ભાગનું દરજ. અનંતા-દેવોરા કે કાશી કન્દેરી જેવું હાફેટ શિલ્પ વિધાન ત્યાં નથી; પરંતુ એનું સ્થાપત્ય તો આકર્ષક છે જ. કલાપ્રેમીઓએ તે જેની જોઈએ નીચે: નાસિકથી ૧૮ માઈલ દુર પવંતની તળેટીમાં ગોગાતી તટે આવેલું ચંબકેશ્વરનું શિવ-મંદિર.

ટિકિટસંચલ

આજનો એ સંસારવ્યાપી શોખ કેમ દેખાયો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સં અલ શરૂ કેમ કરવો તે વિષે અનેક માગેલી સલાહ આપાય છે શરૂમાં માતાને હાથ ચડાવી ટિકિટો એકઠી કરવા માગી ને પછી રવાના થઈ રહે તે જ માણસ પોતાના જીવનખોતાઓ, મિત્રો, સમાજસંબંધીઓ, જાત્રે જેમને શોખ ન હોય તેમને ત્યાં આપતા ફેશનફરેશના પયો પરાની ટિકિટો માગી લાવીને, તથા જેમને શોખ હોય તેમની માગેલી વધારાની ટિકિટો આગ પડાવીને શરૂઆત કરે છે, પણ આ તો શહેરમાં રહેતા, યા બાહ્યો ગિરગોરણ, સંબંધી કે વગ-ચાળા-ખાણી ધરાવતા માટે શક્ય હોય. આમાં જો માગ અગર આપ સંપર્ક વિતાના સોનીઓને મુશ્કેલી પડવાની. તેમણે જેમ અને તેમ સંપર્કો વધારવા તત્પર રહેવું પડે. અને આ સોનીઓ ખરે રસ પણ જોખા ન હોય તે ખરે આનંદ લુપ્તમાં પ્રતીક્ષામાં હોય છે. પ્રાક્ષિ-ગાં નહિ. અને માટે આપણે આતુર હોઈએ તો વગર સહેવાઈથી એ ગળા રહે તેમ તેની અર્પી ગણ ગાવી નહીં. એને માટે ને શાક જોવી પડે, મથામણ કરવી પડે, તે એની પ્રાક્ષિના રસને ઘટ બનાવે છે. આ શોખનું રહસ્ય પણ જો નહીં. સાધનસંપત્તિ કે સાધન-વગવાળા માણસો ખારી રહેતા આવીને જ પાટાબંધ સંગઠ બેસી જાય છે, ને ત્યાં આ શોખની મઝા કે મોજ નથી. એનું સાચું ગોત તે મુખ્ય નિબંધીજ માનસથી, એક નબી કિ-શામાં રહેલા જ્ઞાન, માહિતી ને રસના અખૂટ બેઠારની શોધ માટે પુરુષાર્થ કરવામાં છે.

અને તેથી જ નબી શરૂઆત કરનારાઓએ અમુક નિયમો જાણી રહે કે નતની ટિકિટોને જ સંગઠ કરવાનું મર્યાદિત થેન ન હોય. એમાં જે અલખત, એક પ્રકારની 'શોધ'ની આનંદ તો રહેશે જ છે; પણ તે પાકટ મચ્છિયા સંગઠકો, બહોળા સંપર્ક ધરાવનારાઓ, યા શ્રીસેતા માટે પણ સકપ્ત છે. નવા શોખીને તો આખી દુનિયાની ટિકિટોના સંગઠના કોયથી જ બુધિકામાંથી. તે એ સંગઠ કરતા કરતાં પછી વાતાને ને ખાસ દેશગરેસ નગરો તેમજ નિઃશોધ સંગઠ કરવાનું સાધ્ય કરવું. એ દરમ્યાન એને બીન દેશોની ટિકિટોનું પ્રાથમિક જ્ઞાન તથા વાહીય ગમગી રહેવી જરૂર. આગ, સામાન્ય બુધિકામાંથી પછી જ વિશિષ્ટ ઉપર જઈ શકાય. દેશે દેશને પોતાની ટિકિટોની આનંદની પાક-

નિશી, ખાસિયતો, લઘુદોષ દોષ છે. એ સોને અભ્યાસ પણ જરૂરી છે. જેમજેમ તેની ટિકિટો હાથ ચડાવી નહીં છે, તેમજેમ તેની બુ-ધિકા બંધાવી નહીં છે. અને આપણને અને તેની સિપિનું જ્ઞાન ન હોય તો પણ તેના કાનખો, સાલીઓ, રંગો, અપ્રતિભા, વિવિધ પડોરોની માહિતી અને જ્ઞાન પાકાં થતાં નહીં છે અને તેનું જ્ઞાનસ પળ સમ નહીં છે. આ સર્વ ટિકિટ-સમઘની રેલવેઓને એક આગ

છ, ને તેથી માણસે પોતાની બુધિકા આખી દુનિયાની ટિકિટોથી બંધાવી જરૂરી છે. અને માટે જો મારું છે: શક્ય હોય તેજો ટિકિટોના વેપારીઓને ત્યાંથી મળતાં હોય વહઈ પડેતા' મથાવીને માંડણી કરી રહે. આ સરળ રહેતા છે. અને માટે એ શક્ય ન હોય તેમને માટે 'શોધ'ની હુંમેશાં પુરુ-ષાર્થ ને પરિશ્રમને માર્ગ બાજી રહે છે. એ કુશલ છે તેટલો જ અખૂટ રસમયો છે.

જર્મની અને રુમાનિયાનો અભિનવ-ચિત્ર ટિકિટો મળ્યા: (1) 1893ની 10મી ફેબ્રુઆરીના શરૂ કરારના રમાણમાં રુમાનિયાની ટિકિટો જેના પર અરે-રિકા, રશિયા, બિટન અને ફ્રાન્સના પત્તે અને સાન્નિપ્રસૂત્ય એલિથ રક્ષની ડાળી છે; (2) નોલિથ રક્ષની ડાળીએ વગેરે વર્તમાનપત્રો ને મશાનના આલેખનવાળા રુમાનિયાની ટિકિટ પર પ્રભતા અવાજ પર પ્રકાશિત થયું આલેખન; (3) વિશ્વ-માનવી વગેરે રચિતક ને ખરૂંપણા તાકી જર્મનીની ટિકિટ. વગેરે: (1) 'આક્રમ-રિખન' તરીકે જાણીતી જર્મનીની અથએડોલાજી ટિકિટ; (2) જર્મન સામનના જો-નીઓનો સરચાની 10મી જર્મની નિમિત્તની ટિકિટ. જેમાં જોનીસામનો એ કલ-પ્રતિષ્ઠા આલેખન છે. (3) આદર્ષ મુનિવર્સિટીની શાલાલીની ટિકિટ પર તેના શાયક ડયુક આદર્ષનું આલેખન. (4) દિલ્લે: (1) દિલ્લેના સરકારી દેશ અને 'ટિકિટ રિપ' નિમિત્તની ટિકિટ પર, હાથમાં હાથ લઈ ટિકિટ લપાસતા સમાજકર્મ આ-લેખન; (2) કુપિદોગની દેશી ટિકિટ પર હાથમાં હાથ લઈ લેવા. (3) દિલ્લેના સરકારી દેશ માટેની બીજી ટિકિટ (અભિતપ્તમાર સંધીના સંગઠવાળી)

માધુકરી

ધરેધર, પ્રભો, પ્રગાહસર પ્રાણના કાષ્ઠ 'અમારી હજની અણી ઉપર વચ્ચે સ્થાપિત' પરાક્રમવિદિન પામર ન્યેપથ્યા બક્ષિ હ' અને કુટિલ પક્ષવાદ થકી સત્ય સંરક્ષિ હ' પ્રભો કળજાતું ઉરે તણુ એક આશાની હે' બક્ષે ન કંઈ દે સંકે, જીતીક આત્મપ્રજ્ઞા ઉદે દે - કમાચકર

૨૧. રામચોડનરાય જસવંતરાય દેસાઈ

આ બેક મટિનરસિદ્ધરાય જોનાનાથદીવે-
દિવાના ચરિત્રની શાળના કરતી વખતે કલ્પ-
ના પછુ ન હતી કે એની સાશિસાય એ જ
જમાનાના એક જીભ સાહિત્યસેવકની અવ-
સાનનેરિંધ લેવાની આવશે. 'સુમંત'ની સહીથી
લખેલાં કાવ્યોથી નહિ ગૌરવ પાતાની હંકી
વાર્તાઓથી, પણ સૌથી વિશેષ તે 'સુન્દરી
સુખોદ' નામના સ્ત્રીઓ માટેના, છતાં એ
કાળના સર્વજનપ્રિય માસિકના સંપાદનકાર-
થી ગુજરાતી સાહિત્યસેવકોમાં ભણીતા શ્રી
રામચોડનરાય જસવંતરાય દેસાઈનું-એમના
અંતરે રેનેલી સંબંધીઓમાં ભણીતા બિંદુભાઈ-
નું, મઈ તા. ૧૧મી એપ્રિલ, એમના વતન
દાસિકામમાં, ૭૭ વર્ષની વયે અવસાન થયું.
આજથી ચારેક દાયકા પર નવારે આપણા
સાહિત્યમાં માસિકોના બહુ વિકાસ નહોતા
થયો ત્યારે ૨૯. બિન્દુભાઈ અને એમના ૬
ભિન્ન એ મળી ગુજરાતી સાહિત્યની અને તે
દ્વારા સ્ત્રી-જનતિ-કાર્યની સેવા કરવાના પ્રયેવ.

પી 'બ-પુસગાન' નામનું મોડલ સ્થાપેલું, જેમાં એ
કાળના અત્યંત શોકપ્રિય વાર્તાશ્રેણી ૨૯. જોગીન્દ્રરાય
દેવેદિયા, ૨૯. ડાહ્યાભાઈ લદમજીભાઈ પટેલ, ૨૯.
સાલુભાઈ દુબેજ, વગેરે સાહિત્યરસિકો હતા. 'સુન્દરી
સુખોદ'માંની વાર્તાઓ ત્યારે જુદુરસપૂર્વક અને દોહા-
રી વચ્ચાની અને તેમાં આપણા સામાજિક અને ખાસ
તરીને સ્ત્રીજીવનના પ્રશ્નોને ચર્ચતા લેખો આવતા. એની
સાથ ૨૯. બિન્દુભાઈનું જ વ્યક્તિત્વ મુખ્યત્વે હતું.
એમને જન્મ અમદાવાદની વડનગરા નાગર
ગૃહસ્થ)સ્થાતિમાં ૧૮૭૩ની ૨૫મી સપ્ટેમ્બરે (આવની
પરબીએ એમને ૭૭વર્ષ પૂરાં થાત) થયો હતો. કૌશલ્યની
શ્રી-કેળવણી નહિ લીધેલી હોવા છતાં ખાનગી અ-
ધ્યાસથી તેમણે પાતાનું વાચન ગૌરવ વિજ્ઞાન અને
હિંદુ જોડેલું કે સાહિત્ય ઉપરાંત ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર,
જાતકશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ વિવિધ વિષયોની ચર્ચા
અતે એમનું વક્તવ્યપરિ જ્ઞાન જણાઈ આવતું. થોડો

માસમાસનાં પંખી-૫૬
દશરથિયાં

થેસાતી રાત્રે વાસજોના વધારા જેવો ક-
કેશ અવાજ કાઢી જડતાં પંખીને થણા ચીબ-
રી માની લે છે, પણ તે હોય છે દશરથિયાં.
એ નિશાચર પંખી રવિવારે નિદ્રુપદની ને
જીવાતમક્ષક દોડેગાણુસને બહુ ઉપયોગી છે.
રાતમાં જ પોતાના આધાર પાતાની દિવસે
કોઈ જાળના મૂળમાં લપાઈને જીવત હોવાથી
તે બહુ પરિચિત નથી. વળી તેના દીકરીટપ-
ખીવાળા ફિક્કા લાલ કે શેફા બદામી રંગથી
મૂળમાં કે ધાસતરણમાંની ગોથો તે અજબ ગળા
ભય છે, એવી જ નીચ તેની બીડ હોય છે

રૂપેરો નરમાદા બંને સરખાં કાળરસી
તરા. કોચલની માદાને ગળતાં જ છે, પણ ક-
દમાં જરા નાના. ફેર માત્ર એટલો કે દશ-
રથિયાનાં જડળા વચ્ચે આણુ લોણુ સમાઈ
શે એવી વિશાળ તેની પોંદાડ હોય છે. નિ-
શાચર હોઈ તેની આંખો મોટી, વિશાળ અને
ચમકતી, આંગરા જેવી લાલ બદામી; ચાચ
ખૂબ દંકી, નરમ, સુકોમળ અને મૂળમાંથી
જીવાત કપાડી ખાવાના ઉપયોગ પાત્રી સ-
બળ; પથ નિર્બળ ને દંકા, તેમાં વણુ આંગળા
આંગળે ને એક પાછળ.

વનવગડા કે જિતર-પાઈરનું વસગાંઠ હો-
વા છતાં ગાંડુખની વસનિની નજીક પણ એ
આવે-ભય છે અને માણ થે બાંધે છે. ઓ-
ખના આરંભથી વર્ષાના અંત સુધીના તેના
પ્રજનનકાળ દરમિયાન તે આંધા છાંડવાના
જ મળકાટવાળાં, શેફા થેરા રંગનાં, કવિનુ-
ટપકાવાળાં ૨-૩ હંડાં મૂકે છે.

(શ્રી 'વનેચર'ના લેખ ઉપરથી તારીને)

આવેલા રસોઈયાઓ અને તેમનાં સગાંઓની, જાણી દીવાળીની ખાણી લેવા, દારૂ લાગી ! અરે, અને તો દીક, પણ અગાસા નોકરા પાસેથી પણ રાખડીના ગંતના બદ્ધી સારી નેપી રકમ પડાવેલી. એક જોતો પટાખાળો અને એક સામકલ રીપર કરનારો ઘેર આવ્યા ત્યારે જ ખબર પડી કે તેઓ પણ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા છે ! એક બ્રાહ્મણીઆ પાણી પાળે! આવેલા ત્યારે તો ચોખ્ખી ના પાડી દીધી; પણ રૂમ-એરેંગી આખરખી રાખડીનો અળકાટ બાળાશાકને એવું ગાંડું આકર્ષણ કરાવે છે ! પેલાને અનિચ્છાએ આઠ આના આપ્યા, તો અળચળ યુદ્ધને કહે 'સાહેબ, ખાખારોટ પસંદ કરી બંધાવેલી પાંચ રાખડીઓની હિમત હસ આના છે. હ આના નકો તો આપો !'

‘એની વાત જોડી નથી; રાખડીઓના સાવ પણ સારી રીતે વધ્યા છે. પણ તે પેલી વાત કેમ હઠાવી ? પેલી મુંબાઈથી રાખડી આવે છે, તેની સાથે કેવો સંબંધ છે ?’

‘કેમ ? સારો—લાવજમીરો સંબંધ છે.’

‘તે રાખડી-સંબંધ જળવી રાકારો ?’

‘સંબંધ વધરો; રાખડી આવતા વર્ષથી બંધ થયો.’

‘એમ ?’ ત્યારે સોમની વાત સાચી નીકળી.

‘પણ સારું પૂછો તો આને પ્રજ્ઞવલ્લભેના ને થોડા મદ્દન સંસાર જીવ્યા છે તેના મૂળમાં તો રાખડીના સંબંધ હતા, એ આપણે ક્યાં નથી જાણતા ? અને રાખડી તો કેતા અભિગમ્યુને અને પત્ની પતિને ચ બાંધી રાકે. માર્ફ-બહેનનું વન તો રાખડીએ છુસાડ્યું છે.’

‘એમ ? પત્ની પતિને રાખડી બાંધી રાકે ?’

‘એમ !’ આપણું પુરાણમાં જ પુરાવા છે કે જ્યારે અસુ-રોથી ઈન્દ્ર દાપાં ત્યારે આખરી જંગમાં ઇન્દ્રાણીએ ઈન્દ્રને રાખડી બાંધી રાક્ષા, અને કેવો જીતેલા. આમ રાખડીનું મૂળ તો પત્નીની પતિને બાંધેલી છે જ છે. એકે રાખડીએ દાખલ કરેલા વિના જ પણ જોડો નથી. હવે ભાઈની મુઠીમાં બંદેન ભાગ પડાવરો એવા નવા હિંદુ હાથના આ સમયમાં માર્ફ-બહેન વચ્ચેના સંબંધમાં રાખડી આજ મદ્દનને ફાળે આપરો. રાખડી હિંદુવાસ કહે છે તેમ ધણું ધુલોમાં એક પક્ષની જાહેને બીજા પક્ષના રાખડીને રાખડી બાંધી ધુલો અટકાવેલાં છે.’

‘તારી વાત જોડી નથી. હલકું આપણા દેશમાં રાખડીનું એ આદર્શભર્યું રચાન ગણ્યા છે તેનો એ દેશપરદેશમાં પ્રચાર કરવામાં આવે, અને એ એ યુનાઇટેડ નેશન્સમાં માન્ય થાય તો મને લાગે છે કે શ્રી વિજયાલક્ષ્મી સ્ત્રીઓને અને મિસિસ ટુમેન માઓત્સે વંદને સ્વદરેતે રાખડીઓ બાંધી કુતિયાને નીલ ગઢાધુલમાંથી જરૂર હમીરી રહે.’

—‘ફિલ્મર’
ઈંગ્લિશ ખાડી તરવાની હરીફાઈ માટે યુનારાતી જીવન વાલેતરમાં ઈંગ્લિશ ખાડી તરવા માટે એક હરીફાઈ થાંભળ હમી. તેમાં સાહસ અને શૌખ જનનેનું આદ્યુત મિશ્રણ છે. ૭૫ વર્ષ અગાઉ કેપ્ટન જેએ આ ખાડી તરવાનું સાહસ કર્યું હતું. તે પછી અત્યાર સુધી માત્ર બાર સ્ત્રીઓ સહિત ૩૦ જણ જ એ તરવા શક્તિમાન થયાં છે. આ વર્ષે ઈંગ્લિશનીયાની કંઈ વર્ષની યુવતી ફ્રોડેન્સ રોન્ડવિકે વિજ્યો યદ્દને રૂઝ વર્ષની અંગે જ યુવતી ગર્વેડ એડરેસે મોંઘાવેલા રહેડે તોડયો છે. (વર્ષો પહેલાં ‘કુમાર’માં એ ગર્વેડનો વિગતવાર અહેવાલ આવેલો.) ફ્રોડેન્સે ૧૩ કલાક અને વીસ મિનિટમાં ૨૭ ગ્રાઇલ પાર કર્યા હતા. ૧૯૨૨માં સિમેથે મોંઘાવેલા ૧૧ ક. ૫ મિનિટનો રહેડે તોડી આ વર્ષે ઈંગ્લિશના હસન અબ્દુલ રહીમે પુરોગામી ૧૦ કલાક ને ૫૮ મિનિટનો નવો રહેડે મોંઘાવી ઇનામ મેળવ્યું છે.

આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવા જવા માટે અગદાવાદના એક યુન-રાતી જીવાને પ્રયાસ કરેલો તેની ધણી એાછાને બંધ હરો. બારત-માંથી કોઈ જીવાન એમાં જોતો નથી. કેમકે ૨૭ ગ્રાઇલ તરીને પાર કરવાનું કામ ખરેખર કઠણ છે. એ માટે સારે પરિશ્રમ વેઠેલા પડે છે ને પૂરી તેચારીઓ કરવાની દોષ છે. આ બધું નેખાગ એકલા એ અગદાવાદી જીવાને હાગ લીધી અને આંતરરાષ્ટ્રીય હરીફાઈમાં નિર્મોલતાઓની પરવાનગી મેળવી. ૨૫ માર્ચ તરવાનો એને ગઢા-વરો હતો એટલે ૨૭ માર્ચનું અંતર કાપી રાકરો એવી શ્રદ્ધા પણ હતી. પાસપોર્ટ મળી ગયો, ને પેસાની વ્યવસ્થા યુદ્ધ મંડળે ત્યાં આ હરીફાઈની સારીપ આંદાજને વેઠેલી રેખાવાના સંખાચાર આવ્યા. એ જ્ય તો એકાદ મંડિતો તાલીમ લેવાનો એ અવકાશ રહેતો હતો તે આદર્શ ગયો. એટલે જીવાનને માંડી વાળ્યા વગર આદ્યું નહિ. હજી એને આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવાના કોડ છે. (હીકનાઈ)

ગિરિ-આરોહણનું શિક્ષણ
જગતનું લેખામાં જાણું ગિરિશિખર ધરાવાનું ગીરવલ્લે મારેત, હિમાલય કપરાત બીજ પણ અનેક નારીશેરી ગિરિગાળાઓ ધરાવતું હોવા છતાં, હિંદુનાના મોડા ભાગમાં પ્રચલિત એવા પવેતરોરોહણના સાહસ કે શૌખથી વંચિત છે. માનવીની જિજ્ઞાસા ને જોમને કરે અદાવતા આ શૌખને, દેશની ભગવી પ્રજ્ઞનાં આરિય અને આત્મવિશ્વાસને અડગલ બનાવવાના ૩ પયોગી સાધન તરીકે, પશ્ચિમના દેશોમાં તો શિક્ષણમાં પણ રચાન અપાય છે, અને તેની પદ્ધતિસરની તાલીમ આપવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડમાં ચાલતી ત્યાંના કંચરવંદન પરમજ્ઞાની એવી એક ગિરિ-શાળા એકે અપાતા એક પાઠનું આ બાલનું ચિત્ર છે. તેમાં અક્ષરગાંતેના ભેગ બનેલા કોઈ શિખ-રિણીને, દોરમાંની મદદથી સ્ટ્રેચર દ્વારા, ડુંગરની ધારિધારે યદ્દને નીચે ખીણમાં કેવી સિદ્ધતે આ-સાનીથી ફેલાવે તોનો પ્રયોગવાક અપાય છે.

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારો ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીથં યોગાશ્રમ, મુંબઈ-૧૪૫) રામતીથં બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “રામતીથં બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઇ ગઇ છે.

એન. દત્તનાયક મુંબઈ-૨

વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા વેસલ ઓફ સેસોસીમેશન
કેનેરા શાવરવડ હોર્ટીકેલ્સ એસોસીમેશન
રોડેટરી, મુંબઈ-૨ ટાઈલ્સ એસોસીમેશન

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાંઓ માટે ખાસ

મંડુનું પોષ્ટિક આદુષ્ક કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
એકાદ એવું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસાિદર, અત્રક, ફેસર, કરતૂરી અને બીજાં દોષન, પાચન
ને પોષ્ટિક બોધક મેળવી લીધાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક આદુષ્ક

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧. ૧૦૦ મલ ૧૦૦ રૂ. ૧.૫૦
૨. ૨૦૦ મલ ૨૦૦ રૂ. ૩.૦૦
૩. ૩૦૦ મલ ૩૦૦ રૂ. ૪.૫૦

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ અને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સમાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફા માંસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એન-૨ - ભોળીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ

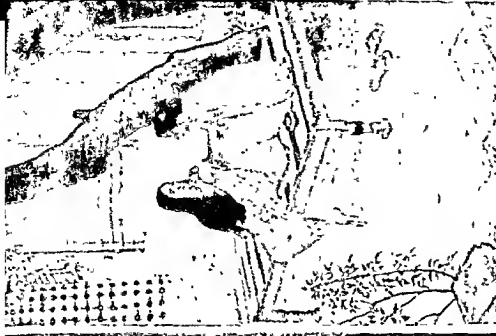
કુદાન:
શ્રી ગદાજનવાડી
મુંબઈ-૨

અવનવક (ગિયાર માસાવસરુ રહિય)

દર્શનિ (ચિત્રમાર - અધિકારી રામ)

ગોલક (ચિત્રમાર - મુશીક યોન)

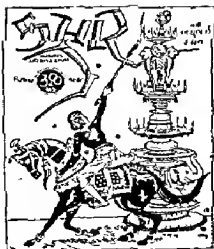
આત અત્રે આપણિ-ગાનના પુષ્પાન સંકેપિત સંસ્કૃતિએતે બંદે દેશા સમાજને ચોક્કસની નિકટ આવતા થાય તે માટે ન પ્રયત્નો કર થવા ઉ તેના અંગ સાથ તરીકે, થોડા સમય ૩૫૪, કાચકમા આતીય કદાચોનું કાક પ્રદેશન ભરવામાં આવેનું. તેમા રાજ્ય સ્થિતિ આપણિક આતીય ચિત્રમારોની કૃતિઓ પેલી ૧૫૫ આ ૩૫૪ આતી છે. કાચી તરફનું પ્રદેશ સિદ્ધ, આ સદાની કાક આતમા બેચાળમાં થયેલા ચિત્રમારના નવનિર્માણ પછી ને કોઈ વિશિષ્ટ રીતે 'બેચાળી લક્ષ્ય' તરીકે કાક માં તે રચનું છે. જાણ, માતા અને રચનાં પાત્રોમાં ૧૫૫ પેલી કાલિલા આ ચિત્રમાં, અતિથ તરફ મોટા મોટા સ્થેના આપણને દેશની રીતે વળાટી રહેલી વર્તમાનમા સમી જાસન પુષ્પાન માતાને ૫૨૭, ચિત્રમારન બેચાળ કાચકની રચનાં આપણને, સદા પરિવર્તિત અવનવકો કાચકપછી બધા આપે છે. બીજા ચિત્રમાં, ૩૫૪ સુરતે લક્ષ્ય માટે વળાટીનું કાચક મેવાર કાચકમાં જોડી કાચકિ કાચકિ ને દાદ કાચક આતેલા દેશ કાચકની પુરાણપણું આપેબન છે, ને તિનેલી-તીની રીતીની અગિય ૩૫૪ રહેનું છે. પાના આપણમા નિશાન બેચલી ગોલક કરતી એ કૃતિની બેચાળા તીજ ચિત્રમાં રહી પાંચકાની બેચાળની શાંતિનું મુમપુર ચિત્રસંચોલન દેશ આપેબન છે.

!!

અમને આશ્ચર્ય થયું!

‘કુમાર’થી આકર્ષાઈને નવા ચતા ઘણા ગ્રાહકો આશ્ચર્ય પૂર્વક તેના મળી શકતા બધા પાછલા અંકો તથા ફાઇલો માગે છે. જોકે આજે તો માત્ર ૧૯૪૬-૫૦ના બે જ વર્ષોના સર્જન અંક મળી શકે છે. (અને તેની પણ માંક બે-પાંચ નકલો રહી હશે.) પરંતુ ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા અંકની, પાછળથી થયેલી ઉલટભરી માગ જોઈને, અમે ૩૦૦મા અંકની થોડી વધારે નકલો કાઢેલી; જોટલે જેઓ ૧૯૪૬ની શરૂઆતથી— ૩૦૧મા અંકથી ગ્રાહક ચતા છૂટિતા હોય તેમને ૩૦૦મા અંક પણ સાથે લેવાની ભલામણ કરીએ છીએ, આજ સુધી બધા જ એવા ગ્રાહકો એનો હુર્પથી સ્વીકાર કરતા આવ્યા છે. પણ હમણાં જ એક ગૃહસ્થ તેમાં અપવાદ રૂપ નીકળ્યા. તેમણે અમને લખ્યું કે ‘મારે ૩૦૦મા અંક નથી જોઈતો. ૩૦૧થી ગ્રાહક થકું છે; તો નોંધશો કે કેમ ?’ આ પત્ર વાંચીને અમને ઘણું આશ્ચર્ય થયું.

અમને લાગે છે કે કદાચ એ ગૃહસ્થને ૩૦૦મા અંકની સમૃદ્ધ સામગ્રીની જાણ નહિ હોય. અને એમ કદાચ ઘણાને નહિ હોય. દર શતકનો ખાસ અંક કાઢવાની જે નવી પ્રથા ‘કુમાર’ શરૂ કરીને ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા અંકો કાઢ્યા, (અને જે આજે ચોં-માગી કિંમતે પણ મળતા નથી) તેની સંસ્કરણ જાળવતો એ ૩૦૦નો અંક સર્વે વાંચકો અને વિશેષકોએ ઉમળકાથી ગિરદાવ્યો છે. ૧૯૪૬ પાનાંના દળદાર વાચન સાથે એમાં ૬ ત્રિરંગી ચિત્રો તથા ૮ એકરંગી ચિત્રો-વાળી આર્ટ-ફોલો, અમુક પાનાંની સુષક સચિત્ર બેરંગી છપાઈ, અને આખા ચ અંકને ચિત્રમય કરતાં ૧૦૫ ચાતુ ચિત્રો, આલેખનો, ફોટોગ્રાફો વગેરે વડે ચિત્રિત થયેલી વાર્તાઓ, લેખો, કાવ્યો ને વિવિધ જ્ઞાનસામગ્રીનું સમબલ્ય વાચન છે. કિંમત માત્ર બે રૂપિયા. રજિસ્ટ્રેશન પોસ્ટેજ વગેરે સાથે ર-૬-૦.

મરનાણાને કાંઠે

ફાંટે - આર. આર. ભારદાજ

અહીંનું કૌંસર-કાખ અને ચકોર સો-દવેડગિ ખરાબનાર થી આર. આર. ભારદાજની ફાંટે-કલા-પ્રતિભાથી 'કુમાર'ના જન્મ વાચકો તો પરિચિત છે. એમની અસંખ્યાત કૃતિઓમાંથી ચૂંટી કાઢેલી ૨૫૧ નાખી સી જેવું ને પ્રદર્શન મળ્યા માસમાં અમદાવાદના ફાંટેકલામડળ 'નિહારિકા'એ થોડાંકું, તેમના વાનગી રૂપે આ, તથા મુખ્યચિત્ર પાછળની કૃતિઓ આપી છે. આ એકમાં, પૃ. ૪૧૩ ઉપર એમની કલાસાક્ષીની દૃઢ આંધોચના આપી છે. એ સગર્ય ફાંટેકલા રવામીની બીજી કવચેક કૃતિઓ મેળવવા 'કુમાર' સુભાગી થયું છે, ને આવતા માસના તેગજ તે પછીના એકમાં આવ્યા કરશે.

દિમાસય-પ્રદેશ

દિમાસય-પ્રદેશના એક સગાન્ય અને લાક્ષણિક આ દરવાજા, ઉપ આગળના ખાસમાં નીચે રેખાતાં પાસનાં તારખાંસો માંડીને ફરતી આંતરી બિન્દિમાયા મુખીના ફૂંચરોના ચડતર આડાં રેસાં થતાં જતા રેખા, અને તળાઈનાં રેખાના પાખંડુઓના મુલાવમ મેડા મુખીના બધા પતંગ ને બાંતરીસમયાં ફળક પ્રદેશમાં વખાનય કરાવ્યાં છે તે માં આરમાળનાં વિશા કપાની વિશિષ્ટતા છે.

(ફોટો - આર. આર. માંડાળ)

कृष्ण-विहङ्ग

चित्रकार - श्री श्रीमदकुमार नरसिंहाचार्य

(शिवमूर्ति सोमन्यथी)

Blocks by courtesy of All India Fine Arts and Crafts Society New Delhi

દાંત

કઢાવશો નહિ

જા દાંતનું દર્દ, ડુંખતા દાંત તથા પાથોરીઆ મટાડે છે.

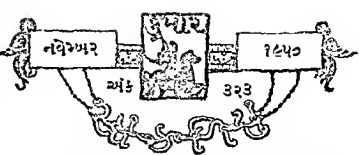
જા મેંઢોની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.

જા પેઢાંમાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.

જા જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સન ટોન

દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ચિત્રો

દેશની હીરાળીને દોરતા હાથ ચિત્રકાર: 'ચન્દ્ર' ગિવેરી પૂઠે
અરનામાને કાઢે ફોટો: આર. આર. ભારદ્વાજ પૃષ્ઠ પાછળ
હિમાલય-પ્રદેશ મુખચિત્ર પાછળ
ફળ-નિદુર(ચિત્રકાર-પ્રગોદકુમાર ચદો પાંધ્યાય)ચિત્રેની મુખચિત્ર
અસોધવનમાં રીતો ચિત્રકાર: સોમાલાલ શાહ પૃ. ૪૧૭ સામે
શીખીનું સર્ગપૂજ ચિત્રકાર: નંદલાલ બોડા " " પૃ. ૪૧૮ સામે
દલિખાદ-૭૬-દીવાનું જડતરકાગ(ફોટો-બલવંતભટ્ટ)પાછળ પૃષ્ઠા

કાવ્યો

આ પાત્ર માંઢે મહારંગ દલે ૩૭૮
પ્રથમ મિલનની બુમિ નિરંજન ભગત ૩૭૮
કાર્તિક પિનાકિન કાકોર ૩૭૮
આપરો 'હરનચ' ૩૭૮
કેર પી નનાશને 'શાફિલ' ૩૭૮
આજ- નવનત પાઠક ૩૭૮

અવિત્ર

ચિનોબા ભાવે માધવરાજ દ. માલુશીકર ૩૮૦
બાંધ મહરિયાં (આપકથા-૧૧) ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૩૮૦

વાર્તા

પ્રાચીન-યોગિય (શરદીનું બજોપાંધ્યાય) રમણિક મેધાણી ૩૮૩
બાપળી પર દલેશી વાસુદેવ ભટ્ટ ૩૮૬

લેખો

ગુજરાત-સોશીયલિસ્ટ રેવશાલના રવિમંદર રાયળ ૩૮૬
બલુરાસન [ચોમાસુઓ-૮] દામુભાઇ શુક્લ ૩૮૨
આતશબાઈ[શિવજી દાવનમાં વિજ્ઞાન-૪૩]નરસિંહ મુ. શાહ ૩૮૬
તમારી કસોટી કરો રમેશચન્દ્ર શેક ૩૮૮
ગણિત-ગમત મળત જેઠી બેળી ૪૦૫
રાયળ [આપળી વનસ્પતિ-૩૬] નવંતીલાલ દે. માસા ૪૦૬
રણદત્તરામ સુવર્ણચન્દ્રક યશવંત પંડયા ૪૧૦

વિવાચનો

રાષ્ટ્રીય હોળી સંજ્ઞાઓ અને પરાક્રમ-પદ્ધતિ [ચિત્રગોપા] ૩૭૬
પત્રચિત્રદા સા માટે અને કેમ ચિત્રધારીલાલ શેઠ ૩૮૬
માધુકરી[અસરદો-આમા બોરાકન્દ્રાવિદ દેશમાં સોશીયલો
રાધાગોળી દિલ મારદેલે વાંદેલ] ૪૧૪
લાવરી [માસમાસનાં પંખી-૫૮] ૪૧૪
ટિકિટ-સંચલ [૧૫] ૪૧૭
આ માસ ઇતિહાસમાં [વ્યવિનિરોધ: -સુન-વાત-સોન] ૪૧૮
ઉદ્ધવ પાન ૪૧૯
નવાં પુસ્તકો ૪૨૦

કેપાર કાર્યાલય સિમિટેડ નવરત્નો નં.૧, મુઢક અને પ્રકાશક: બસુભાઈ પાંડવભાઈ રાયળ
મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન કેપાર સિમિટેડ, કેપાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ
વાર્ષિક (લગભગ) રૂ. ૧૫; પરીક્ષામંત્રી રૂ. ૧૫; અપવાદ સિ. ૧૫; પુસ્તક નકલ-માત્ર આના
કુમારભાઈનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

સત્તારીઓનો સોહાગ

ઝટલે

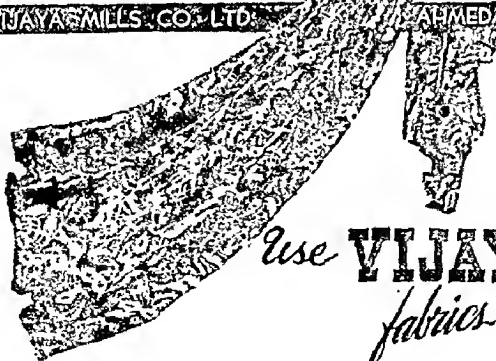
‘વિજય ફેબ્રીક્સ’

ચાલુ

THE VIJAYA MILLS CO. LTD.

AHMEDABAD

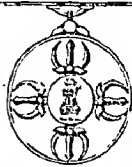
Use **VIJAYA**
fabrics

નૂનત વર્ષાભિનંદન

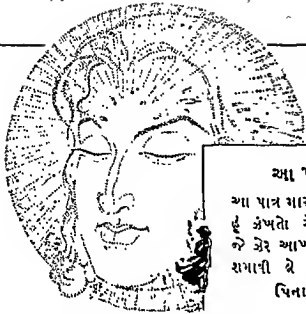

રાષ્ટ્રીય ફોનની સંજ્ઞા અને પરાક્રમ પદકે

પ્રથમ સંતાન રેથમાંથી પછી આપણા પ્રત્યેક રાજકીય વ્યવહારમાં, રાષ્ટ્રીય સંસ્થા તરીકે આપણે બ્રિટિશ તાલ્લુકા વગેરે દુર કરી તેને રેથાને અશોક સ્વવાળા સિંહ-નેતાની સંસ્થા મૂકી છે એ દેશરૂપ-વાળા આપણા સુક્ષ્મ, રિપિટ વગેરેના આપણને પરિચય છે. એ જ તરીકે આપણા અશોક, તવી અને દવાહ રેથોનાં સંસ્થાચિહ્નોમાં એ દેશરૂપ તથા તેનાં આયોજન ઉપર આપણાં છે. ઉપર, ગણ-ગાની હાથમાં ધુરથી (અમીન પરનાં) હરકોટા ગાટનાં ચિહ્નો છે. એમાં પ્રથમ, જ્ઞાનરથ બોદિસર (સેનાપતિઓ) ગાટના પ્રતીકમાં વિવશગામની વચ્ચે ખજુર ને રૂપની ઉપર અશોક સિંહ છે. વચ્ચેના તારક અને ત્રીજે અશોક સિંહ બીજી બધી દરોળોના સેનિકો ગાટ છે બીજી દારમાં દરકોનાં તરી (નોકર) દળનાં ચિહ્નોમાં પહેલું એકદમ (નોના-સેનાપાન)ના ખજા પરની પટ્ટીનું આયોજન છે, એમાં મથાળે એ સિંહ મુદ્રામાં અને છેડે ત્રણ તારકોની વચ્ચે દરકોના અને તલવાર છે. બીજું નોના-અમલ-દારોની ટોપી ગાટનું ચિહ્ન છે, ને ત્રીજું નિવ બાસતના સમયે નોકાજની મુદ્રાનું છે, એમાં બેરોમાં સિંહ-મુદ્રાની ત્રીજે જ નોનાનાં લંગરોનાં ચિહ્નો છે. ત્રીજાના છેલા દવાહ રેથના સંસ્થા સમૂહમાં મથાળે પાછંદાર ગાટનો બિલ્લો, ને ત્રીજો, ડાબી વર્ફ દવાહરજની મુદ્રા તથા જમણી વર્ફ અમલદારોની ટોપી મહેતું ચિહ્ન છે ત્રીજામાં સિંહ-મુદ્રા સાથે કાઠતા મહેતનાં આયોજન છે.

જાત કે પરના ચિત્રમાં, નીચેતા માટેના ત્રણ પરાક્રમ-પરકાશકો વ્યા-
જે, આગર યોગિકોને જાણાવેલી માટે 'વિદ્યારણિયા કોસ' જેવે
આપાત્તવે રચાયે, નીચેતાની કેળવણી ત્રણ કક્ષાઓ માટે, ૧૨મ
નીચેત, માધ્યમી તક, અને નીચેત ત્રણ પદો યોગનામાં
અનુભવ છે, તેમાં 'પરમા વીર ચક્ર' કોસના છે, તે નેની ખાચી
ખાણ છે 'વર્ણ' (કે-દ્રવ્ય અને નીચેત સિદ્ધિ મુદ્રા છે, 'મદા
વીર ચક્ર' વર્ણ છે અને તેની આગળી ખાણ તારકની વચ્ચે
સિદ્ધિ મુદ્રા છે. ચોત્રે 'વીર ચક્ર' પણ ચાંદીના છે, જેમાં તારકની
વચ્ચે જ્યોત્કેતુ અને તેની મધ્યમાં સિદ્ધિ મુદ્રા છે. ત્રણ પદોના
ની પાછલી ખાણ છે, નાગરી તથા અથેલ સિપિમાં તે તે પદોના
માં નામ, અને તે નામની વચ્ચે કળ કલ્પની એ આપ્તવિદ્યે છે.
ત્રણ પદોનાં નામ ૧૬ રચાયે છે. ૬

આ પાત્ર મારું

આ પાત્ર મારું બરી દો છલાછલ,
હું અંખતા એવી અપાર સિદ્ધિ;
જે એર આપ્યા જગનાં દસાદલ
સમારી શ્રે અમૃતગર્ભ સિદ્ધિ.
પિનાકિન્ન ઠાકેર

પ્રથમ મિલનની ભૂમિ

રે આ પ્રથમ મિલનની ભૂમિ:
પસારા-પિયુને પ્રથમ અહીં રે ગલય-લહરેયે ચૂનો!
રે આ પ્રથમ મિલનની ભૂમિ!

ગમગામ પર પંચમ સુરમાં
કોયલ અહીં ફૂલેલી
ત્યારે કોયલ અહીં ફૂલેલી,
અળીસચુલાલ લઈને ફરમાં
વસેલ અહીં પૂલેલી

ત્યારે વસેલ અહીં પૂલેલી,
ઝરઝર ઝરઝર કેંક પૂતમની રાત અહીં રે ચૂરી
ત્યારે કેંક પૂતમની રાત અહીં રે ચૂરી;

અહીં અવનિ પરજીતરી આવી .

અમરાપુરી વસેલી
ત્યારે અમરાપુરી વસેલી,
'સુધા અવરને અવ ના પારી'

એવું રહેજ દસેલી
ત્યારે એવું રહેજ દસેલી,
આરાઓની કેંક અપસરા આ નાનદનાં ધૂમી
ત્યારે કેંક અપસરા આ નાનદનાં ધૂમી!
રે આ પ્રથમ મિલનની ભૂમિ!

નિરંજન ભગત

સ્વ

પ્રદર્શન હોલનાં કાઢેન દેખીને દસો છે !
ચિતારે એતરફ કેવળ આરીસા જોાવ્યા છે !
મકરંદ દવે

પોતેજ કાં તો તવ ઘેર આવશે
પોતા તણી ગોજ થકી પથેચ્છ;
એ નાંવશે તારી હમેશ ફેરી
સુદીન ચળદોની વિનંતીઓથી.
સૈંદર્ભ તું તારું ખિન્નાવ એદવું,
કે નાંવનારો વરમાળ ખેરવા,
લાવળ્યને તારું નિહાળી જેતા
ખેરવાવાને જયમાળ આવશે.
ઉશનસ્

એર પી જનારાને

• અમર •

કરે છે પાદ જ્યાં કંઈનાં બાંધનારાને
ગરજ-પ્રદીપને હાથે જ પ્રગટનારાને.
સનમને રાહ છે અંધાર ભરેલા વનમાં;
ગળે છે સર્વતથી સોડમાં શુનારાને,
(એ) જવગઈ ખરા, એને વતન પાદ કરે,
વતનો કાજ વતન-મારી જોદનારાને.
રામદિ-ટોચ પર છતાં ય મરૂં ન ધરે;
ગળે છે સિદ્ધિ ખરી, સિદ્ધિ ત્યાગનારાને.
બળાગળીને ખીખ કાજ ભરેલિ-દેજર એર,
ગગનમાં રચાન ગળ્યું તો જ છે સિનારાને.
અરે મારિલ! જે જોષ ખુદને દે જુદાઈમાં,
એકે તે મેળવી રહી ગ રાખ પ્યારાને.
'મારિલ'

આજ-

આજ અને કાષ્ઠ દરદરેથી જોલાવતી સરજાઈ,
એના સુરનાં પર ચઢે ને અંતર નવ તણાઈ.
દરની પેલી શીમનાં એતર,
નીસનીલા પેલા દરના કુંજર,
નાગેરા ગામનું નિર્મલ પાદર,
સેયવની જાદો પગલીઓ પડી, ધોવન કરી વધાઈ,
પ્રથમ પ્રેમના માનથી ત્યાં મુલકેરનળી અમરાઈ.
ધરતીની જોની મહેકે ત્યાં માણી,
આરેત ત્યાં પ્રોનતી વરમાણી,
કોઇની માયા લાગી અગળગી,
એ રે ધરતીની આજ પથેપથ તને પ્રેમસગાઈ,
લાખ વ્યથા જુલી અંતર એના નેઠમાં રહેતું ન્દાઈ.
જયન્ત પાકેડ
(નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૨૫૮

અ અને રાગ બંને, માનવ જીવનમાં રસ સંવિનાશ તરવાર છે. સંસારનાં તેજભાષા વચ્ચે રસજીવા માનવીમાં તે નવીનતા ભિન્નિગમતા સાધિયા પૂરે છે.

સોરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતની રંગ માણવાની કળા પલ્લુ અલગ છે. સીદ્ધો ગોપથ, કાપ્પી કાયલ, ઝંઘન, કેરોડે ને ચંગો, મોરનું ગણુ. આવજ ને કેરોડોનાં ફૂલ, ઝંઘની તારાની ચગક, એ બધાં તેમનાં રંગનિરૂપણ છે. 'મેં તો કંઠમે લીધું માઠં આંજીલું રે લોલ.' એ પ્રભની રંગભાવના પ્રજ્ઞાતાના આકાશમાંથી પ્રસરે છે, ને બદલાતા સૂર્યપકાશમાં પ્રકટ પતી, પુષ્પોનાં પશુ-વૃક્ષોમાં, વનસ્પતિ ફૂલો, પર્ણોમાં વગેરે વિવિધ રંગોના પ્રતીક બની રહે છે; અને રંગનો અનુભવ વ્યક્ત કરવા તેની જ નાચો રચનારૂપ પામે છે.

રાતા તે રંગીત ચૂરણ, રાતા જ્ઞાના દાંત; રાતા વરસાબનાં ગોળિયાં, રાતા કુંડા ચાળ લાથા તે રોમર દાંપણ, કાપ્પી કાળજ રેખ; કાળાં રાયલકીનાં બચડાં, કાળા મેયમદ્ધાર અને હોરે રચનામાં રંગો, કાળાં બાર કપડ; લીલા તે પાષ્ટ પાન્જરે, પીળા પીતાંબર...

આમ, જીવનના હરેક પ્રસંગ, હરેક વ્યવહાર અને હરેક રચનામાં રંગોના પ્રધાન ભાગ પડે છે. રંગનો અભાવ રોક અથવા કુટુંબનું જ પ્રતીક બની રહે છે કાળો દેરા, કાળું કોઈ કંઈ, કો આમરંગને ને અણુચના સંકટ બન્યાં છે; ને ધોળો રંગ વિજાળ કે નિરુત્તિને.

એ બે રંગ વચ્ચે જીવનના તુલાલુલા વેરોમાં ને સુંદરીએ, બાળપણમાં ને શણગારો, લોકરંગો, આકાશ ને ધનપાકમાં રંગની અભાવ બાતો અને સુરખી લહેરાની રંગભાવ. રંગ સમજનારા નરનારીઓના જીવનના અભાવ ને આનંદ એ વચ્ચે ને પાષ્ટકીમાં ને ઊંઘાંચાંથી દુષારાદનાં લાગે, કંઠકાંચરો ને ગદવિધાનાં કુદરે પ્રેરેલા આકાશ તથા રંગો દારા નેલ-ફૂલોવાળી સુંદરીએ, ચોર પેપટના કાંચાવાળી કાષ્ટગળાઓ, બલ્લે રંગોના રસદોષ એવા ભીંત પરના ચીરવા, પાંચળાંમાં બોધાં, તથા ઉઠ બળદની ડ્રેસ વગેરે સુખી પ્રકૃતિમાંથી એળેથી રહિશતા પચસે છે; અને એ રીતે જીવનનો રસ, રંગબદ્ધ રચનામાં અનુપ્રાણિત થાય છે.

રંગની આ વિનિષ્ઠ ચાલનાં ને રંગ-ભાવ, નિરંજન પ્રથમથી બુદ્ધિસંતાનોને મેલે

રીખવી કે કપા કાનુનોથી તેમનાં પક્ષો અને ક્ષાત્રોની તેમણે પસંદગી કરી તે તેઓ તે કદી રાકતાં નથી. કવિવર કાચેરે કહ્યું છે કે, 'બચવાનો આનંદ પ્રકૃતિમાં અને માનવ ચરિત્રમાં આપમેલે ધોતાનું સર્વનું રહ્યો છે. ને વિચરચના વચ્ચે માનવી પ્રકાશે છે તેની સાથે તેના જીવનના સંપ્રદાયોથી જ આ અનંદસંપ્તિ કદાચે છે'...

રંગ અને આકાર બાબને મુક્તિમત કરે છે; સંયોગ અને નુત્પન્ન થાયને બિંદુ આપે છે. રંગ-રંગ અને ગીત-નુત્પન્ન એ મેળ સોરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના લોકજીવનમાં જોતજોત છે. મોર તેમનું કળાપ્રતીક છે. તેમાં રંગ અને કંઠ છે અને નુત્પન્ન તાલ પલ્લુ છે. વિનાનાવાલે ચાપાં કહ્યું છે કે

કંઠદેવલે એમ જોડી પીંડોમાં ચન્દ્ર, કંઠ દબ્યોં આથ, એને કલગીને આનંદ, પાયા નાચે નૃત્ય એવા જીવોના કંઠ, મોઢા મોરો છે,

ગુજરાત-સોરાષ્ટ્રના સંપ્રજીવનમાં રસ-ગમતા તે અલગ ને અલગીએ સંપતિ છે. એમાં ગીત-નુત્પન્ન લહેરો સાથે રંગરંગની મોઢાંબીમાં દોઢ નવી જ માઠં દબા કપડાં છે. આંખ અને કાન કમળની રસ-વિપાસા એવી તૃપ્ત થાય છે. મેળબી કહે છે; 'ખામી પાશમાં રાગનેમરંગનું રંગબદ્ધ નૃત્ય જાતાવરણને રમ્ય બનાવે છે, તેમ જ રંગ ખાલી જમાને, સુની રીપાલોને, મોરો માપડને કે વેરાન બજોમાંને રંગની છાંટ કે કૂચવગી કે રંગનાં છયાંચરણો રજી સતારામાં આનંદ અને ઉત્સવનું ચમત્કર થાય છે, અને એ રીતે જીવનમાં સમગ્રની સાથે યોગ સાધી પ્રવેશને વિષાસ આપે છે... બહુરોડા કોઈ મેળ, મોં, સાચાંચક કાંચરો, મેળમાં, કમળસરમાં કે જટુવરિચતનના અવસરે, આપણું સંપ્રજીવ તાલ ગીત અને રંગની તેવડી-ચંપી રાસકલાને કે કંઈ કરડું

સોરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની નામવિક્રામે તે પાષ્ટકીએ, કુદરતે ને પચારમાં સુખી રંગોના અને કૂલશાસ્ત્રીઓની કરી મૂકી કિન-અનંદ, અરેરાસ અને છટીમાંના સંજીવની રંગમોજવણી પર આને પલ્લુ દુનિયતના રંગા-પરીક્ષા પાડવાડ પુકારે છે. આપણું રંગ-મરિયાની બંધિત રંગમરિયા મિચેથી જાત અને જાનો સાવેનિક કોમખાળ બનતી.

આપણું એવ-સાંધિય તે જાતાના સાંભળે જોવા પામડું. 'કંઈપસરે', 'વસંતવિભાસ', 'મધુગાધરી' તથાગીતાના જનનનાનેમકા બારેતના હરેતલિખિતમાં વિનિષ્ઠ હાંસિ સાથે કાળી શરીરે કવર રોનોરી રૂપેરી અરેરે રંગભાષાની કીર્તિ પ્રસારતા આને પશ્ચુ મોવદ છે. આંખની પ્રસમતા અને મનનો આનંદ એ રંગપેર સમાજનો સહક પ્રસાદ લેતાં. અને આને જ આપણી સામા-એમાં અસરોના મોડા કોઈકોઈકોને જ બની ગમેલી આખોની ઉન્નિયોને મોનાસ પ્રસમતા આપવા આખની દુનિયમાં રંગ ક્યાં છે જ આપણું જીવન, સમાજની વિનિષ્ઠતા સાથે અને નહીં કાંઈમાં જાડાઈ ગયું છે. રંગમરિયા પક્ષોના રાસ માત્ર વિરલ પ્રદરોના બન્યાં છે. રાજના પેપાઓમાં કેવળ કાળા કે ધોળાના જ ચટાપટ રેખાય છે. ધરમાં વાર્નિસ કરેલાં રંગિયરો આમાં છે અને આંધિસો તથા શાશ્વતી સુખ જાત-ખાનાં બન્યાં છે. માત્ર કવિઓની રચન-સુધિમાં અને માપડાં કે પેટોમાં મળતી કરી રહેલી અર્ધમૂળી જનતાને માટે રંગનો કંઈક અર્થ રહ્યો છે. રંગની છાંટ કે જાણીની લહેરો આપણની માનવીય લાગણીને લોકજાત, કમતા અને મિત્રાદ સિવાય મુંડે છે.

નિશાળની રંગપેટીમાંથી નવી બાતો અને નવાં મોડા રંગ નીકળ્યાં નથી આંખમાં ને મોરકામાં રંગસમરોડે રંગ અર્ધ-લી નથી કે મોરો કપા પાપસંસરેકે આપણું અણુમાં પર રંગવિરોધનાં ચરમાં ચરશે દીપાં છે જ બહુતર ને લાલીમને નામે વિશા-ધિકારીએ કીંત બરવા નથી શું? જીવનની દીપ્તિ અને વર્ણમયી નિશાળી સમા રંગને આપણને જીવનપરતપમાં રંગના આપવા લેતા પ્રજા મેળે તેમણે કરી નથી, એ તેમની લાય-કાત પર પ્રકટ કરવા જેવું નથી કે જ્ઞાનોને મુકાવ જીવનની લહેરો દીપ્તિ તે રીપાળી ને અને શું? શી રામનારાયણ પાકે ને 'વેતન્યનો લુગાવ' કહે છે જીવ જીવન કરરીમાં, આપણું યુવક યુવતીએ ને જ્ઞા-સમાજ, નવા રંગમરિયા, રંગમરિયા કે નર-રની બંધિત પર, તેમજ ધરનાં આંખે તથા પક્ષોમાં રંગભાષા પૂરી હોઈને રંગોડે જે એવા રંગ દબારે આપરો પદાંતિય લોચનિયારે પ્રજા ક્યાં ક્યાં ક્યાં રો બનાવે મોર અંધારો રે પ્રજા ક્યાં ક્યાં ક્યાં રો (એક હરિયા રેડિયેલા અઘરાવા રેડેસ-નેથી રેડા વોર્તાકાપમાંથી તારનીએ ક્યાં હરિયા રેડિયાના સોન-ખંધો)

વીજળીના ક્ષણિક ચમકારા જેવું નહિ, પણ કોઇ શાંત નંદાદીપ જેવું સ્થિર અને શાશ્વત
જેમવું તપશ્ચરિ અને ધ્યેયનિષ્ઠ સેવાજીવન
ભારતભરમાં અજોડ છે, એ

વિનોબા ભાવે

લેખક

માધવરાવ દત્તાત્રેય માહુલીકર

★

તેની બધું કરને ઉપરૂંકા ટપૂકડા પત્ર તેણે પિતાજીને લખ્યા અને
દેશ ખાતર ફના થના એ ચાલી ગીકડયે,

એ વખતનો એ હઠામવાની રવાતંબધાંજી જીવાન તે જ આજના
વિનોબા ભાવે. સુવર્ણી બગાળ નહીં તેમણે ત્યાંની કૃતિકારી સંસ્થા
સાથે સંપર્ક સાધ્યા અને બીજા પ્રયત્નિનું નિરીક્ષણ કર્યું પણ તેમને
તેના કેટલીક ભૂખ્યા જણાઈ. આથી ભેદ એ પ્રયત્નિ તેમને આ કર્પો
સાધી નહિ, પણ જીવાગીવા પાકાપેણુ કરતી વખતે આધુન્યનો
એ રાક્ષસો નિર્ણય તેમણે કરી લીધો હતો તે ફરવા બસાકય હતો.
દેશ ખાતર ધરનું બંધન છેડ્યું તે તેા હવે કાવમ માટે જ. એટલે
બંગાળમાંથી પાછા ધેર ન જતા તે કાશી ચાલ્યા મયા.

એવા એ હઠનિશ્ચયી વિનોબાનું નામ મહાત્મા ગાંધીજીના મૃત્યુ
પછી ધણીએ સાંભળ્યું હતો. ગાંધીજીના પદ્ધતિય તરીકે આજે જગત-
ભરમાં ભણીતી એ સંતવિશ્વિતું સમરત જીવન પાવિત્ર્ય, સ્વાધ્યાય,
તપશ્ચર્યા, નમ્રતા આદિ રત્નમેષમ ગુણોથી એનું સમર અને સુગંધિત
છે કે દરેક વ્યક્તિનું મરતક તેમની આમળ આદર્શી રૂપી પદે જેમ
કોઇ સિલ્કપાર ઠાંકણું વડે ધડીધીને પરચમાંથી સુરેર મૂર્તિ બની
કરે, તેમ વિનોબાજીએ સતત પરિક્ષણ, તપશ્ચર્યા અને નિશ્ચયના
ઠાંકણું વડે પોતાનું જીવન ધડીને એકું રમત, આ ફરો અને પદ્મપદારો
જતાઓ છે કે મહાત્માજી પછી એ બાળતમાં તેમનો જ નબર આવે
છે ગાંધીજીના રાજકીય વારસદારને જ્યાહરસાદ છે, તે આધ્યા-
ત્મિક વારસદાર વિનોબાને સાધ્યેને કહી શકાય એટલી તાદાસ્ત્યતા
તેમણે મહાત્માજીના વિચારો સાથે કેળવી છે. લોકોને આંજી નાજી
એકું, વીજળીના ક્ષણિક ચમકારા જેવું કોઈ કાર્ય તેમણે કરી બતાવ્યું
નથી; પણ શાંત નંદાદીપની ચાકર સેવામત્રીયા ધર્યું. એ કાર્ય
તેમણે કર્યું છે તે તેા સમૂહના કૃતિદાસમાં ખૂબ મહત્વનું ગણ્ય છે.

એમના કુટુંબનું મુજ રહેલાણું તેા રત્નાગિરિ ગિરહાણા. પણ
પછી તેઓ સત્તારા ગિરહાણામાં વાઈમાં અને કુશાળા ગિરહાણામાં ગમેદ
માતમાં સ્થિર થયેલા. વિનોબાના દાદા સંજીવન પાઈમાં રહેતા.
વિરજત વૃત્તિના અને કડક નિયમો તથા મતો પાળતા એકબવદ્મજ
દાદાના ધણા ગુણો વિનોબામાં જોવાય છે. રંડસાવનાં મન, ઉપવાસ
આદિ હમેશ ચાલતાં જ દેખા. તેઓ આંદામણુ મત કરતા એ મત
એટલે પડવાને વિરોધે એક કે બીજા, બીજાને દિવસે બે, ત્રીજાને દિવસે
ત્રણ, ચોથા કઠારોરતાં પૂનમ સુધી જવાનું, અને પાણું એ જ રીતે
એણું કરતારોરતાં અગ્રાસ પર આવવાનું એટલેજ ન્યારે કાય ત્યારે
પૂન આરતી કર્યા પછી જ જગવાનું. દાદા આરતી કરે ત્યારે બાળકોને
પણ ઠકડે. તેમાં વિનોબા પણ હોય. વિનોબા કહે છે : 'દાદાના
પાનિયને લીધે જ મારામાં આજે કે કઈ શાંતપણું રહે તે ખાન્યું.
છે. એ એમની એક એક છે' એમનાં દાદી પણ રૂપાભિમાની અને
નિશ્ચયી રસભજનાં હતાં. ગંધાવનને વપે એ લખવાંચાંચાં રીપેજો

(નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૯૦

વી

'પૂજ્ય પિતાજી,

હું મુજાઇ પરકા આપવા જતો નથી. પણ
બીજે જ કપાક નહીં હું. હું કપાક નહીં અને
કપાકે છેલ્લું, તોપણ કોઇ અનેવિક કપાક મારે
હાથે થશે નહિ, એની આખે ખાતરી છે જ'

એક વર્ષના એક જીવાને સુરત રહેશત્રીથી ઉપર
મુજળ પોતાના પિતાને એક નાનો પત્ર મોકલ્યો. પગદાસા ભણુતો
એ જીવાન ઇન્ડરની પરીક્ષા દેવા મુંબઈ જતો હતો. યુવના બાવિ
વિષે કંઈકેઈ જાણાં સ્વખનાં બાંધતા તેના પિતાએ તેને પગદાસા રહેશને
વિદાય આપી હતી. પણ ગાંધીમાં રવરમતાથી જોડેલા જીવાના
મનમાં વિચારોનું દુનુજ યુદ્ધ ગમ્યું હતું તેની પિતાને ખબર ન હતી.
૧૯૧૬ની એ તેજસ્વી કાળ હતો. જતાની દુર્ઘટનીય રવાતંબ-
પિપાસા મુંખવાઈ રહી હતી. કૃતિકાંગ જીવાનિયા હાથમાં સિર
લઇ પ્રિદિશ સલતનત સામે મેદાને પડયા હતા. બંગાળ તેા જાણે
રવાતંબ-યેજનું મેદાન બન્યું હતું. બંગાળ આખામાં યુવકોની ધાર-
પકડ થતી હતી. જ્યોતિન મુકરજી જેવા તેજસ્વી યુવકો એજેએ સામે
દાંધિદાખાનું યુદ્ધ ખેલતા હતા. એવા સૌર અને નરસંભાના જે
રંગાતા જતા વાતાવરણમાં દેશનું રવાતંબ જીવાનેને સાદ પાડતું
હતું. એ સાદ પેલા પરીક્ષા આપવા મુંબઈ જતા જીવાનેને એજેન
બનાવતો હતો. ગાંધીના વેગ સાથે એ જીવાનના વિચારોને વેગ પણ
નષ્ટો. આખરે એણે એક દૃઢ નિશ્ચય કર્યો: દેશના રવાતંબયુદ્ધમાં
કરી પડવાનો. સુરત રહેશન બાન્યું ને એ ગાંધીમાંથી જોતરી થયો.
પુરતંકિયા સાંભળી પરીક્ષા આપવા મુંબઈ ન જતાં પોતાનાં સ્વખની,
ખજોરની ને રવાતંબદાંકોની પરીક્ષા આપવા તેણે બંગાળનો રસ્તો
લીધો. આધુન્યનો આ સોપી મહાન અને ગંભીર નિર્ણય કરી લઇ

સંયુક્ત રાજ્યના વડા પ્રધાને પેઠી નરહરે તે વિનોબાબાના વિતાઈ, નરહરપત આતિ પ્રુજિમાન અને મહદ્દાકાંદી હતા. વડા સંયુક્ત રાજ્ય એકેડ અભુતપત્તી વિરુદ્ધ હોવાથી નરહરપતને આખરે નરહરમાં નોકરી લેવી પડી અને તેમની મલ્લત્તવાસી પર કંઠુ પાળી રેકાણું. નરહરપતનું સમ રેખુઆઈ નામાનું એક સંસ્કૃતિ સેી સારે યજ્ઞનું નરહરવામાં પતિત્તની રહેતાં હોવા છતાં મુલાવડ માટે રજુગાદ ગામેઈ જતાં એકેડે વિનોબાનું યજ્ઞપદ આજવલુ એ આમની રમ માદામાં જ રીલું. ૧૯૪૫ની ૧૨મી સપ્ટેમ્બરે એ ગામેઈમાં જ વિનોબાનો જન્મ થયો. ત્યાં કાકાને ઘેર અણુ વાતાનરજ્ઞ સંપ્રદાય નરજિતાના ચેતનથી ભરેલું હતું. બંધનવાસી યજ્ઞપત્ર, ૧૯૦૬ની કલકત્તા કોંગ્રેસનો રવરેશી અધિષ્ઠાને આદેશ, લોકગાન્યે સાર કરેલ સી સિવાઈકસવ, મણેસીકસવ, પેસાકુંડ, શરૂઅંધી ક્રીયાઈ અવળે, એ અધાના ધ્વનિપતિત્તને એ નાના ગામાં પછુ હોતા. કાકાને ઘરે કેસરી, હાલા, શાળ, સંપ્રદાત, હિંદુપંચ, વિનોબાને નરેરે સંપ્રદાય રત્તનાં અધર્મ જ છતાં આવાં હોવાથી વિનોબાના સંપ્રદાયના ગાનસ જપર એ અધર્મની ગસર થયા જવર કેમ રહે ?

જાળવપણીમાં જનેહો એક પ્રસંગ તેમની નિશ્ચય ચતોરુચિ તથા કરસો નિરધાર આધારણ આજ્ઞાની દબાવ જાતાં છે. તે ખાંડ વરસના હવા ત્યારે તેમણે તથા તેમના કૌશલના ઓકાસ ગંદકાને આશ્વર્ય સંજ્ઞાથી રહેવાના સોંગંદ લોધ્યા. એ પ્રધાન મંત્રીએ હવેલી વખતે તેમની આંખ આજળ સંકેતાર્થે કે રવાળી રમકાસ જેવા કોઈ મહાન ધુરુષ હોય તેો નવાઈ નહિ નાનપણમાં ઘણા હોઈએ અને પ્રધાનના કાંઠપ હરે પછી તે જીવનને રહાવી રાખનારા તો વિનો-આજ તેવા કાંઈક જ હોય છે એવા જ અર્થબોધે પ્રસંગ પછી નેપથ્ય જેવા છે. તેમના પિતાજી પણ એકી રવાણામાં હતાં. તેમણે જેવા વિનોબાને નાની બહેનને તેકવા કહ્યું. યજ્ઞ વિનોબાએ તેમ ન કહ્યું. આથી પિતા કોપે સરાયા. તેમણે ચાચરણના પુષ્પાથી ઝીમને ખેળ પામ્યાં, યજ્ઞ વિનોબાની આખખાંચી ન તેો આંસુનું દીપ્તું પછી પડયું કે ન મોંઘાંથી એક હડકં પણ નીકળે. આખરે પિતાજી અને વિનોબા બહેનને ન જ થોઈ બહાર જતા રહ્યા.

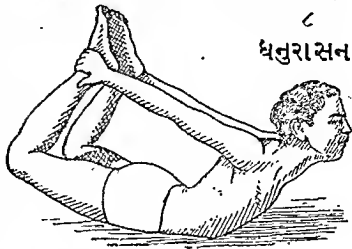
છછા સકાય. સાળરગતી આશ્રમમાં આવીને તેમણે ગઢાભાષણના વિચારોને પચાવવા માંડ્યા. કેટલીક વાર તે માંધીછને વિનોબા એક જ હંધીએ સમસામાં દળવા બેસતા. જ્યારે માંધીછને ખબર એક કે વિનોબાએ સરસ્વતી ચાર લીટીને ચેર કાગળ લખ્યા પછી કાગળ જ લખ્યો નથી ત્યારે તેમણે ભતે જ એમના પિતાને પત્ર લખ્યો. એ તાનકડા પત્ર પરથી પણ વિનોબાની સાચી ગઢાસોના ખ્યાલ આવે છે. તેમણે લખ્યું, 'વિનોબા મારી પાસે છે. આટલી નાની ઉમરમાં તમારા દીકરાએ એટલી તેજસ્વિતા અને વેરાગ્ય મેળવ્યાં છે કે એવું વેરાગ્ય મેળવવા માટે કેટલાંય વર્ષો સુધી સતત પરિશ્રમ કરવો પડ્યો.' આ પત્રમાં પ્રથમ વાર જ વિનોબાને 'વિનોબા' નામ મળ્યું. તેમનું નામ વિનાયક છે. પણ માંધીછએ તેમને પ્રેમળ નામ 'વિનોબા' આપ્યું, જે ત્યારથી રૂઢ થયું.

સંસ્કૃત સાહિત્યના અધ્યયને વિનોબામાં એવા તો રસ જાગેલો કે તેમનું સંપૂર્ણ પરિશીલન કરવાની તેમનીતીવ્રમ્હાઈતી. તરુ જ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ શ્રેય 'શંકરભાષ્ય' કાઠ શાસ્ત્રજ્ઞ વિદ્વાન પાસે વાંચવાની તાલાવેલી હતી. એ દૃષ્ટિ તેમણે સંસ્કૃત અધ્યયન માટે પ્રખ્યાત ઝંબા, વાઘ ગાંગની પ્રાણપાઠશાળાના મહાન આચાર્ય નારાયણ-શાસ્ત્રી મરાઠે પાસે 'શંકર ભાષ્ય.' વાંચવા-સમજાવવા જવાની ર વરસ માટે માંધીછ પાસે પરવાનગી માગી. ૧૯૦૭ મળતાં જ તેઓ વાઘ પહેાંચ્યા. ત્યાં તેમનું ધર તો હતું જ, એટલે જતાવિંત તેમણે એકાક્રમ મિતે અધ્યયન શરૂ કર્યું. એ બૌદ્ધિક તપશ્ચર્યા સાથેસાથે તેમણે શાસ્ત્રીક તપશ્ચર્યાં પણ શરૂ કરી. એમને એ જ વસ્તુએ પહેરાતા, એમને ઓઢવા પણ ખીન્ન હતું કહેતા નહિ. વરસતા વરસાદમાં નદીકિનારે પડવા રહેતા. ક્યારેક તડકામાં જ જઈ બેસતા. આવામાં પણ તેમણે અનેક નવતા નિયમો કર્યાં; અધિક બીજ જ ખાવાની; તેમાં પણ ગણતરીના પદાર્થો જ ખાવાનાને તેમ અધિક જ પ્રગણ્યો; એમ અનેક રીતે એ દેહદંડના ચાલતી હતી. મન સાથે શરીર પણ ધડાઈ જતું હતું. શંકરભાષ્ય પઢે વર્ષો તે મહાપ્રાર્થના પચાવવા પ્રવાસે નીકળ્યા. ત્યાંના ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ કિલ્લાઓ, પવિત્ર તીર્થો, સંતોનાં જન્મસ્થાનો, બધું જોઈ લખ્યા. જે તે મામે જતા ત્યાં કોઈ ખેડૂતને ત્યાં બીતરતા અને ભાઈ-ભાણી જે મળે તે ખાઈ લેતા. એ રીતે કૃતાકૃતા, પોતાનું જીવન જિરાકી અરથ એ આનંદમાં જ પતાવતા પતાવતા રહેલે સમયે તે પાંદા આશ્રમે આવી પહોંચ્યા.

આશ્રમ આબ્યા ત્યારે તેમની આંખો ધણી બગડી હતી. કમું જરાળર દેખાવું નહિ. અપરંપાર ચાચન, કડક દેહદંડન, તડકામાં ડહાંડો પગે માલડું ઈલાયતિ આંખ પર અસર થઈ હતી છતાં તેઓ ચરમાં હોતા નહોતા. ઉવેટ માંધીછએ આશ્રમ કરી તેમને ચરમાં લેવડાવ્યાં. એ વાત કહેતાં વિનોબાએ એકવાર કહ્યું, 'આશ્રમમાં જે કોરકીડાર રહેતા હતાં ત્યાં ધણી કીડાઈ હતી. મને તે દેખાતી નહોતી; પણ ચરમાં આવતાં તે બધે દેખાવા લાગી. મનમાં થયું, 'આજ સુધી કેટલી બધી પત્ર તમે લખ્યાં હશે તે બચવાન બન્યું.' જેમ બહારની આંખોને તેમજ જુહાની આંખોને છે વિચારની દૃષ્ટિ સ્વચ્છ નહિ હોય, જ્ઞાનચક્ષુ એ આંખમાં દશે તો આપણા હાથે કેટલાં અનુચિત ફર્યા થશે એને સીમા નથી !'

સાળરગતી આશ્રમમાં એક વાર ગઢાભાષણના મનસપુત્ર રવ. જમનાલાલ બનજ આબ્યા. તેમણે કહ્યું 'મહાત્માએ, આ આશ્રમમાં ગરીરી ધણી ઘડે છે.વર્ષોમાં એક શાખા કાઢેને !' ગઢા-ભાષણએ સંગતિ આપતાં વર્ષોમાં શાખા શરૂ થઈ. એ ચલાવવા કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિને મોકલવા જમનાલાલએ માંધીછને વિનંતિ કરી.

યાગાસેના : આપણાં શરીર મન અને જ્ઞાનતત્ત્વ ત્રણેને એકીસાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામપદ્ધતિ

અ સાસન બેરાળર ચતાં શરીરના દેખાવ ધનુષ્ય નેવા થાય છે, એટલે એને ધનુરાસન કહ્યું છે. ધનુ: એટલે ધનુષ્ય. દારી જમીનને અડકાડીને પાંચરણા પર લેંધા રૂઈ જાયો. હવે પગને દીંચણમાંથી વાળો અને એમને નંગ ઉપર લાવો. બંને હાથ પડે બંને પૂંદીએને પકડો. હવે પગને લાંબા કરવાનો પ્રયત્ન કરો; પણ તેને હાથથી સંયુક્ત પકડી રાખો. આથી આંધું શરીર કમળ જેવું તંત્ર યશે. એમ થાય એટલે આસન આવી મળું કહેવાય. આ રીતે શરૂઆતમાં આ આસન પાંચ સેન્ડ રાખવું, પણ પછી ધીરે-ધીરે વધારીને ત્રણ મિનિટ સુધી પણ રાખી સકાય છે. પછી ધીરે ધીરે છાતી અને નંગના કામ નીચે કુતારી, હાથ છોડી દઈ, શરૂ-આતની જેમ લાંબા મળેને રૂઈ જવું, એટલે આસન પૂરું થઈ જાય. આ આસનમાં ધ્યાસ રોકવાનો નથી; સામાન્યરીતે ચાલે છે તેમ છે ડિયા અલવાઈ. શરીરને એકદમ ઉચ્ચવાનું આમાં હોય છે, પણ તેજ ચરવામાં કતાવજ કરી પણ કરવી નહિ. શરૂઆતમાં ધુરકેલી લાગે, તે બંને પગના દીંચણ છૂટા રહે તો રાખવા. જેમજેમ દેન પડે તેમતેમ દીંચણને બેગા રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ આસનમાં છુટ્ટા અને સક્ષમ બંને આસનનું મિશ્રણ છે, ને ક્યારેક પણ બંને આસનના થાય છે. કોઈ ગમજત બને છે તથા ખૂંધ નીકળતી હોય તો તે અટકે છે. ચરખી દી શરીરમાં ચિતન વધે છે અને સારી રીતે ચાલી સકાય છે. હાસુભાઈ શુકલ

અને વિનોબા વિના માંધીછ ખીન્ન મેની પસંદગી કરે ?

વિનોબાએ ત્યાં જઈને સેવામય-કર્મગય તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. અસંખ્ય સેવકો તેવાર કરવાનું મહાન કાર્ય ત્યાં તેમણે શરૂ કર્યું. અને રાત્રે નવી દૃષ્ટિ આપી. સેંકડો લોકોને કાર્ય કરવાની રૂઝી આપી. જેક જણ એમની પાસે સાન્નત્ય મેળવવા, માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવા આવતા. મહાત્માએ સિદ્ધાંતોને ત્યાં તેમણે સારી પેઠે પૂર્યા, એટલું જ નહિ પણ મહાત્માએની કષ્ટપાતો આદરી આંશ્ય ત્યાં ખડા કરી પવિત્ર, નિર્લય, તેજસ્વી પાતાવરણ જમાવ્યું. તે એટલે સુધી કે મહાત્માએ સાળરગતી આશ્રમ છોડ્યો ત્યારે વર્ષો આશ્રમના પાતાવરણને લીધે ત્યાં જ રહેવાનું તેમણે નક્કી કર્યું.

વર્ષો આબ્યા પછી એમણે 'મહાશૂદ્ધધર્મ' નામે માસિક શરૂ કર્યું. એમના આદરી તેજસ્વી છવનનું નમ્યે તે (નવેમી ૨૦ ૧૦ ૧૯૬૪)

ર્ય, દ્રવિડ, કૃષ્ણ, શિંગોલ—પ્રત્યેક સ્વતંત્ર જાતિના છબનમાં એક સમાય જોવા આવે જ છે કે જેને નવ-ધોતનકાળ હતો સાચ. બેળળની નુવાનીના તોરમાં ત્યારે, તેઓ તાંબો વિશાર કર્યા બિના ધણીક અરાધ્ય અને દારૂચળન પ્રતિજ્ઞા લઈ એરો છે અને આખરે એ પ્રતિજ્ઞા પાળે જ રહે છે.

આપણે જેમને આર્ય તરીકે ઓળખીએ છીએ તે આર્યોના છબનમાં પણ આરો એક નવધોતનકાળ કુટુંબજના યુદ્ધ પૂર્વે આવી ગયા હતા. પંચોમની ત્યારે દહ્યુ રાખ નહોતી થઈ. આઠાશમાં મદ, નક્ષત્ર, ચંદ્ર ને સૂર્ય ફાવે તેમ નક્ષિત યજ્ઞને ચોતપોતાના બંનેગમાં ફેરતા. એનાં દહનચલન કે એમાં થતાં પરિવર્તનો કપર ગાનથી ત્યારે આખની જેમ બહુ ઝીજવટથી જવાડ આપતો થયો નહોતો.

આર્યોના આદિ તીર પુરુષો ભારતભૂમિમાં પથપેસારો કરી અર્ધોના આદિવાસી 'આર્યો' ને વિધવાયજને પેથે પાર હાંપી કાઢીને શાંત નહોતા થયા. રાક્ષસ, પિશાચ, દરુધ ચરેરે નામથી જીમનો કળદાસ પણ તેઓ કરતા. કદાચ આખની જેમ એ યુગમાં ધણ રાત્રીની થજોવણી કરવાની પ્રથા ચાલુ હતી.

એ મણી એકાદ અગરય મુનિએ એમના કેટલાક શિષ્યાદિ સહ દક્ષિણપથે અગરયયાના કરી, ને તેઓ પાછા ફર્યા જ નહિ. રાક્ષસો ને પિશાચો જીમને કાચા ને કાચા બક્ષી ગયા કે નહિ તેનો ઉદ્દેશ્ય પુરાણોમાં ગણતો નથી. જે કોઈ તે. પણ ત્યારથી અન્યાય આર્ય તીર પુરુષો પણ વિધવાયજની દક્ષિણે ડેમિડે કરવા લાગ્યા.

એ યુગના આર્ય થોડા સેન્યસામંતો સાથે દક્ષિણપથ બાજુ બહુ આગળ વધી ગયા હતા, અને એમણે જેઈ કરીને એક નાના પણ સુંદર કૃષ્ણપ્રદેશમાંથી ત્યાંના આદિનિવાસી કૃષ્ણાય દરુધ તરફરોને હાંપી કાઢી ત્યાં પોતાનું રાન્ય રચાવી કીડું હાંપી એ આર્ય તીરોનું નામ પ્રભુષ અને ગમવાં. એ જેઈ માંડ મિત્રો હતા.

મિત્રતા રાક્ષમાં આપે એ તેનરિનતા, એ પ્રભુષ ભાષના તથી રહી; આજે તો એ રાક્ષનો ઉપયોગ રવાર્ય સાધવા કે રમૂજ કરવા પડતો જ બની ગયો છે. પરંતુ એ યુગમાં દરુધજો અને રાક્ષસો દ્વારા પેશાએકા દોષ મિત્રતાને અગ્રવાની પુરેપૂરી લક મળી. જેકે મિત્રોની સામગ્રી સંજિના સામગ્ર્યે રાન્ય તો રચવાયું. પરંતુ પછી પ્રથ બીકાં કે રાન્ય કોણુ યાવત

‘મથવા, ‘ઉં રાન્ય વા; કું રોનાપતિ ઘડશ.’ પ્રભુષને કહ્યું.

‘ના, ‘ઉં જ વા; કું રોનાપતિ ઘડશ.’ મથવાએ ઉત્તર આપ્યો.

સમરથાનું સમાધાન ન થયું. મિત્ર-ને રંધિત કરી બંને રાન્ય ધરાની અખી-રતા કોળને ન હતી. બીજી બાજુ નહું સાં-પટેઈ રાન્ય પણ એઈ બાનું હાંપી કે ભાવસા પાડતો, આસ કું ભામમાં આવે નહિ; અને વસતિની વહેંચણીમાં પણ રક્ષિતો સ્થય અનિવાર્ય હતા. એક મિત્રો બહુ વિચારમાં પડી ગયા.

એક રાત્રે આઠાશમાં પૂરુંજોગાકો ચંદ્ર ચોવી રહ્યો હતો. આર્ષાતુ એ પુષ્પિ-માની શાંત હતી. પથ્થરોથી બેધાગેલા કિલો મિત્રોની ટેકા પર બંને મિત્રો ચિતા; તુર દશમાં બેસા હતા. કિલો બેસા હાંપી કાઢેલા અનાર્ય દરુધજો દોરા જ ગાંધવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે, આર્યો કિલો આર્ષાતુ બાજુતા નહિ. રામચંદ લેકમાં રાવણજો કિલો જોઈ એકલમ આવક થઈ ગયા હતા.

પોતાની ધીંચી કાઢી પસવારતા પસવારતાં મથવા કપાકી અગાડીમાં ‘બેડાં’ મીરોતો’ હતો. વિશાળ તેજરવી ચહેરો, આસમાની આંખો ને ગાંજેલા અનખત અને નકર દેહ. ચિતા કરવાની ટેન ખાસ એને નહોતી. એથી જ આકરી ચિતાની ગાત આવતાં જ એનાં અંગમાં કાઢી ખૂનબળવા લાગતા.

પ્રભુષને એ ચહેરા પ્રમાણમાં કંપુ હતા

હીક હીક નક્કર અને તેજસ્વી હતો. મરતકે સોનેરી હુલ્કા, અને આંખની કીકી થેરી આસમાની. દાદી એને નહોતી. માત્ર ઝીણી એવી મૂઠ એણે રાખી હતી. એ મૂઠ પર હાથ ફેરવતો ફેરવતો એ મોઝના કાંમરને આંદોશીને ચંદ્ર તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

પરંતુ ચંદ્ર તો હસતો હતો. એના પર તોજાઈ રહેલી મટાન આફતની એને અજાર નહોતી. પંચાંગની શોધને અમાને એને આપવાના પૂર્વાશાસ પશ્ચ નહોતો.

આચિતો ગણવા મોઢાં: "એક કપાચ મૂકે છે, પ્રહુમ્ન. ચાલ આપણે પંચે લડાવીએ. ને દારે એણે રાત્ર મધું પડશે." મૂઠમાં હસીને પ્રહુમ્ન મોઢાં, "હવ્યાઈ ફરી છે ને ? છેલ્લી વેળા મારું કાંડું ખાઈ મધું હવું એ વાદ છે એટલે ને ?"

નિરાશ થઈ ગયેલા ફરી દાદી અજવાળવા લાગ્યા. એને એ મોઢાં, "આપણે બંને રાત્ર મધ્યે તો શો વધીયો ?"

"એક જ્યોત્ર રાત્ર મધ્યે તો જોણુ હોતો હુકમ માને ? વસતિને ફરમાન જોણુ ફરમાવશે ?" પ્રહુમ્ને ખુધારો કર્યો.

'એ તો ખરું.'

'આપણે એક વાર ફરીની રાત્ર મધ્યે.'

'એ કઈ રીતે ?'

'ચોડા દિવસ ટું રાત્ર અને હું સોનાપતિ; ને પછી ચોડા દિવસ હું રાત્ર ને ટું સોનાપતિ; બીજું શું ?'

નિચાર ફરીને ગણવાએ હતું, "વાત મોળીન કહેવાય, એક દિવસ ટું રાત્ર ને એક દિવસ હું."

'અંદાજેલા જલદી જલદી રાત્ર બદલાય તો તો મોડાળો વાય.'

'મોડાળો શાનો ?'

'માન કે મોં રાત્ર મધ્યે તમે હુકમ કર્યો કે 'સોનાપતિ, સાંચાનું છે કે ફક્ત મોં લેખોદર નાગના રાક્ષસોના રાજ્યમાં રસાળ નાગનું એક ભતનું અતિ મુંદર ફળ મળે છે. તમે સત્તર જમને એ ફળ લઈ આવો, મને એ ખાવાનું મન થયું છે. હવે એ ફળ લઈને પાછા વળતાં દિવસ વીટી ગયા, ને ટું રાત્ર થયા અને હું સોનાપતિ થયા. તો એ દશમાં એ ફળ જોણુ આવ્યો ?'

'સાચું, સાચું. બહુ મુશ્કેલી છે એમાં તો.' ગણવાએ હતું.

વાદ રાખવાનું છે કે આગેથી ત્યારે બંધુ રિયાર થઈને બેસી શાન-નિશાનની શોધમેળ શરૂ નહોતી કરી. એકાંક કષ્ટિ આચિત્તા મંત્રદ્રશ બની વિદુરે ખાના એકાંક થતા ચગકારની નેચ એમદ સુતનું હવ્યારણુ ફરી નાખતા એટલું જ. સિયાળો, કનાળો ને મોઝાશું, આ ભતનાં કમ્પરિવર્તનની વતો એકંદર અજવા છતાં, રામયને અકષાડિયું, મદિને કે વર્ષમાં વર્ષે નાખવાની છુદ્ધિ ત્યારે પણ મોઢાંમાં હદમતી નહોતી.

પરિણામે પ્રહુમ્ન અને મધવા મોઢી ચિંતામાં પડી ગયા.

બીજ તરફ આકાશમાં ચંદ્ર પણ વિષદમાં પડ્યો હતો. પ્રહુમ્ન એના તરફ જઈ ઝેચવા જતાં મોઢી લાગ્યો, "અરે અરે! આ શું ?" મધવાએ પણ કંઈ જોયું. જેમું તો આકાશ વાદળવિહોણુ છે, છતાં ચંદ્રના મુક્ત મોં ઉપર હુમાડા ભરી ધાવા પડે છે, અને એ ધાવી એવા પીરેપીરે ચંદ્રને ત્રણ જવા લાગી છે ?

અનુવાદક

રમણિક મેઘાણી

બંને મિત્રોનાં મનમાં રીંકા અને કસેળના જન્મ્યાં. એ પહેતાં પણ ફેરફાર વાર એવું જ દેરય જેવું હોવા છતાં તેમને એ સંપૂર્ણ રવાનાવિક એક કુદરતી ઘટના ન લાગી; ધરતીકંપ જેવી એક અણુ-ધારી આફત જ જણાઈ. મધવાએ મોઢાંમાં જઈ પ્રહુમ્નને હાથલાળી ગુમખુસ કરતાં કહ્યું, "ચંદ્રમદલ્ય !"

પ્રહુમ્ને પડી ગયેલા મોંએ મિત્રને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું, "હા, પણ ચિંતા નથી. ચંદ્ર ફરી મુક્ત થશે. નાનપણમાં રૂઝ અંગિરા કષ્ટિ પારો થોડુંક લાગ્યેલો, ત્યારે એક દિ એમણે કહેલું કે આકાશમાં રાહુ નાચતો એક અદરશ રાક્ષસ છે, એ વચ્ચે વચ્ચે ચંદ્ર-સૂર્યને ગળી ભય છે, પરંતુ વધુ વખત એ એને દાખી રાખી રાકતો નથી."

'હા, મેં પણ આર્યાય વાર આવું જેવું છે.'

'મેં પણ વચ્ચે વચ્ચે આવું દીઠું છે.'

એક મિત્રો એકબીજાના હાથ પકડી લેવા લાગ્યા. વિષદમરત મધ્યેથી ચંદ્ર એક તાક્રારણી અર્પેવચ્ચ અજગરના પેઠમાં ઘસે પડિય પાણુ જઈ રહ્યો છે. કિલ્લા બીએ ભયભીત જનતા એકત્ર થઈને આસો પાડતી વિવિધ વાગ્મિઓ જોરજોરથી બજાઈ રહી છે. ભણે આ ભતના ઉમ અપાજી ભય પામીને દુહ રાક્ષસો પોખારા મળી જશે !

લાંબી પાંચે ચંદ્રનો એક ખુલ્લો ચળકતો બહાર દેખાયા. તે પછી
જોતજોતામાં ચંદ્ર સંપૂર્ણ અસ્ત થઈ દસતે મેંએ શશસના પંભમાંથી
પુષ્પ થયો, સીએ જયે સારે આનંદ. પાકારે વ્યાપકથા પ્રધુમનો
લામ છાડી નિરાંતનો શ્વાસ મૂકતાં ગોધ્યા, 'જેર, જયી મથા.'

પ્રધુમને કહ્યું, 'માન કંઈકું જ નહિ; આપણી સમારંધનું સમા-

પાન પણ મળી મયું.'

'કંઈ રીતે ?'
'સાંમજ, અમળી હું રાત્રી ચાલુ છે. ફરીને જ્યારે ચંદ્રચલન
થશે ત્યારે ઘડો શાન્તવલાળ પૂરો થશે, મેં હું રાત્રી મર્યા એ રીતે
ચલાવ્યા કરું.'

મથનાએ વિચાર કરીને કહ્યું, 'વાત કંઈ જોડી નહિ. પણ પહેલાં
હું જ સા માટે રાત્રી થાઉં ?'

'હારજુકે આ કલેક મેં જોધ્યા છે. દબે નહુ છું. કાલ સવારે સેન્ય
ચામે છુલ્લયાત્રા આરંભીશ. સેનાપતિને બીજી કામ પણ મું દેખાકે
મદારાન' આ દરમિયાન આપ કોરમાન બિના પ્રલપાલન કરતા

પ્રધુમને મેંએ ક એલા બારી પાસે
લેડીભડી રમણી સરખી કરી રહી છે.

રહેલો. મદારાનનો જ નય હતો, 'અને એક રિચત કરેલો પ્રધુમન નીચે
ઢવરવા લાગ્યો, મેં મથવો અતિ નિરાશ થઈ છાડી જાન્યાળવા લાગ્યો.
મથવાના 'માથામાં' બહુ પુષ્પિ નહોતી. છતાં દબે જોડાએક
એનામાં શાન્તપ્રિતી કલ્પ થયો! એણે જંબોર થઈ આંદ પાડ્યો:
'સેનાપતિ પ્રધુમન !'

'ભગવાદા આપો મદારાન !' હાથજોડીને પાછા કરતાં પ્રધુમને કહ્યું.
મદારાન મથવાએ મેંપગંબીર રખે કહ્યું, 'હું આતા કે હું કે
કામે પ્રભતે હું સેન્ય સામંત હઈ છુલ્લયાત્રાએ નહુ છું. હું પાછા ન
ફૂંકે ત્યાં સુધી તમે બિના કોરમાને પ્રલપાલન કરવો. રાત બહુ બીરી
મઈ છે. દબે હું રાજ્યાધ્યા કપર ચૂસા નહુ છું.'

આહું હારેક દસવા મથવો દેવાએક નથી. પ્રધુમન તરફ એકવાર
આંખનો ગિચકારો કરતાં, બહુખટાદ દસત દસતાં એણે પ્રધેધાન કયું:
મેં મથાર એવો બની પ્રધુમ કાન પાછળ ખમ્યાળવા લાગ્યો.

નવધોવનની પુષ્પ આસિવલે એ કે તે છવનને ચાંચીયંતાં ચરમાં
વાટે છડી નિદાળનું નથી. જગત એને માટે રમતનું મેલાન છે; યુદ્ધ
એને માટે સરસ કોટક છે; પ્રેમ એને માટે એક માલક કેલખના છે.

મદારાન મથવા મદા આનંદસદ્ અપુક સેન્ય હઈ યુધ્ધયાત્રાએ
ચાલ્યા મથા. રાજ્યની દક્ષિણ સીમા કપર કોઈક નામની એ
અનાયં ભતિ વરો છે એના કપર નિચળ મેળવવાનો એનો કોરક છે.

આપુતિર મણત્રીએ ને સમયને હમમમ વણ માસ કહી શકાય
તેટલા સમય પછી મથવો યુધ્ધયાત્રામાંથી પાછો ફર્યો. એના પિંગળ
નામ કહે વઈ મથા છે. એના દેહ પરનું આમદાનું આપરણું બિન્ન
સિત્ર થઈ મથુ છે. એનાં મોં પર પરિવૃત
કંઈકાનું હાર્ય છે.

આવતાંબેત એણે પ્રધુમનો પાંસો થાખ
કર્તા પૂછ્યું, 'કોં ? કેમ છો ?'

બન્ને મિત્રો જામ મરીને કોરકા. પ્રધુમને
કહ્યું, 'તું કળયો. થઈ મથો દેખાય છે. રાજ-
સેના દેશમાં કંઈખાવા મળ્યું દેખા એમ નથી
લામતું. અને પછી પોતાના પદનું લામ લાગી
એ જોધ્યા, 'મદારાનનો જ નય થયો ! આથી-
ના બધા જે સમાચાર સાચા છે ને ?'

મથવાએ કહ્યું, 'અરામ કંઈ જ નથી. જેટા
કોરકોને બરાબરના ફટકાંચા છે. એકજ નહિ,
એક સરસ થીન પણ લામ્યોહું. ચાલ દેખાડું.'

પરાભિત ભતિ પારેથી લટલી ધણીયળી
નિચિત આંતે સેનિકોના એક કળના સરસમ્
નીચે હતી. મથવો એમને ઉશારી કરતો
રાજમવન તરફ ચાલ્યા. બોતાંબેત એણે પ્રધુ-
મને પૂછ્યું, 'હું, પણ રાજ્ય કેમ ચાલે છે ?
સેના આનંદમાં છે ને ?'

'દમણુંદમણુંતો આનંદ વધી મથા છે.'

'કંઈ રીતે ?'

'આમે થોડાએમાં રસનો સંચાર થયો
છે. અનાયં ઉપડીએને પકડી આળી તેઓ
અપાસબંધ લગન કરી રહ્યા છે.'

થોડેથી દરડી પડતાં મથવાએ કહ્યું, 'એમ
છે ? પારે તો એ દરદ થોડી લાગે છે !'

(જાલસંધાન આગળ પૃ ૪૦૭એ)

છાવણી પર હલ્લો

તાલીમ લેતા કુમારો
નેમાં પોતાની શુદ્ધિ અને બળ
જતાવે છે એવો
માત્ર નામ અને કામ જાહેરીને વર્ણવેલો
એક સાચો પ્રસંગ

ગા

—લેખક
વાગુદેવ ભટ્ટ

મ તો ત્રેકે કાંઈ થોડું નથી; પણ ઠાકરાઓ
કરસાલી છે. અને એટલે તમારે એક વાર આવવું જ પડશે.

સાંતિશાધના એ આગ્રહને લીધે મારે સાંતિજગતે જવું જ પડ્યું.
સાંતિજગતે ઠાકરાઓ કેવા કરસાલી દેતા એની તો સાંતિજગતે જ્યાં
પછી ખબર પડી (અને તે પણ જાણવી!). પણ સાંતિશાધના કરસા-
દની તો મને ખબર હતી જ. ખઈ પૂછો તો સાંતિશાધના કરસાદને
લીધે જ ઠાકરાઓમાં કરસાદ આંખો દતેા, અને પરદેશના એ
કરસાદને લીધે જ 'સાંતિજગતે' તાલીમ છાવણી' સફળ થઈ હતી.

નિયત દિવસે સાંજના 'સાંતિજગતે' તાલીમ છાવણી'માં પહેાંચી,
નિદ્રાપીંચો સમગ્ર વાર્તાલાપ કરી, મોરડાની બહાર નીકળતો હતો
ત્યાં મારે કાને રાખેા પડ્યા: 'જુઓ, આજે રાતે જાણવર સાચવજો
હોં! આ રસિકભાઈ આંખો છે ને, તે બહુ તોફાની છે. બ્યાવામ-
વગે વખતે બધાને બહુ દેશન કરે છે. એટલે રાતના ચોથી વખતે
જાણવર ધ્યાન રાખજો.'

રાખેા સંજોળીને કુંડ યગકપાં. બોલનાર તરફ નજર ફેરવી તો
એ તો નીકળેા આશા બ્યાવામવગેમાં જોતજુ વર્ષે જનુનર હઈ
ગઈશેા મનુ: દોશિયાર, રમૂલ અને તોફાની. અને હું બધી વાત
પાળી ગયેા. કાઈસાદેબને તોફાન કરવું હતું, પણ શિર સહામત
રાખવું હતું; તેથી અચારથી જ મારા મળામાં તોફાન-ખાળા પદે-
રાખવા માંડી હતી. મેં મનમાં મનમાં કહ્યું: 'સાહે રોલત, મનુ: ડ
પણ તારો કાન અજાણી છે. મારા નામે પણ ને છાવણીમાં કાંઈક
નહોં. અનુભવ થતો દોષ તો કાલે થાય. તારા સાથેના શિકારબીબને
બતાવજો અને શિકારીનેા દોષ મારે માથે નાખી ઉંડિશામુખ જાળજો.'

પણ એ વખતે મને ખબર નહોતી કે તોફાનની પરંપરા કેટલો બીડ જ
રાતે ગોઠવાયો છે મારે માથે પણ કાંઈક જુદી જ ફરજ આવી પડશે.
મનુના રાખેા સંજોળ્યા ન સંજોળ્યા કરી હું બહાર નીકળી ગયેા.
છાવણી-હાલને રોશમું વાળુ પતાવી, સાંતિશાધના છાવણીના
વડા અધિકારી સુબોધભાઈ સાથે થોડી વાતચીત કરી, 'મદેશન
ગઈ' વાળા મોરડામાં મેં લંબી તાપી. રાતના ચોથીની અંતર્યા
કઈ બગીચા છે એ બહુવાની જરા ઉઘાડી તો થઈ આવી, પણ સુનાર-
ના છતી માડી પડદાની સોનામી મેં તો મારે લંબી તાપી.

પ્રેર નાગી અથા પછી મનુએ મને જાણડ્યો. હું પૂરો રસરસ થઈ
તે પદેમાં તેણે પોતાની અંતર્યા કઈ દોડાવવા માંડી: 'મગ્ર થઈ
છે ' (મેં તો હું બહુતો જ હતો!) 'બધાને બહાર કાઢ્યા
છે.' (મેં જ એ કાંઈક નહું!) એ બહુવું પડ્યો.) 'એ, રસિકભાઈ!
છાવણી પર દેખાવા પડ્યા!' (ક્યાં પડ્યા એ કહેવાની જરૂર નથી.

કારણ કે દેખાવા બંદે ખર પડ્યા જ હતા કેંગ તે કું બહુ હું) 'એટલે
મેં 'ભય'ની સિસોડીઓ વગાડી અને સુબોધભાઈને જાણડ્યા.
(એટલે મારે તો દેખાવા બંદે કાઢી પડ્યા.) 'સુબોધભાઈને મેં કહ્યું
કે છાવણી બંદમાં છે: કાંઈક દરામખોરો છાવણી પર પડ્યા ફેંકે છે.'
(અને એ દરામખોરો છાવણીની બહાર દતા કે બંદરે?) 'મારે મને
સુબોધભાઈએ કહ્યું કે કોઈક દરામખોરોને જરા પરચો જતાવશે પડશે.
એમ કહીને તેમણે 'ભય'ના ઘંટ વગાડ્યા અને આખી છાવણી
જગાડી. (આજ તાકે તોફાન લેખે લાગ્યું!) 'પછી બધાને ક્વાર-
માં ખસા કરીને સગળવું કે છાવણી બંદમાં છે, મારે આપણે જાણ-
વર તપાસ કરવી પડશે.' એમ કહીને તેમણે બધા મળવત મળ-
વત દોડાવાયોને આજળ જોડાવ્યા. મને અને જાણને છાવણીનું ધ્યાન
રાખવા કહ્યું અને પેલા મળવત દોડાવાયોને પોતાની સાથે બહાર
હઈ ગયા, દરામખોરોની રોષ કરવા. એટલે બધા ખરા હામમાં
આંખો છે.' (તે શિવાજીની કંડી રાતે ગયેા પેલા કરી ખરી?)

અને મનમાં જુસ થતો મનુ પાછો બહાર ચાલ્યો ગયો. મારી
આંખોમાં તો દટલ કાપ હતી જ, તે તોફાન પતી ગયું હતું એટલે મેં
ગોઠવી કોડી લીધી ને પદેમાંના અનુસંધાને લાપને આજળ લંબાવી.

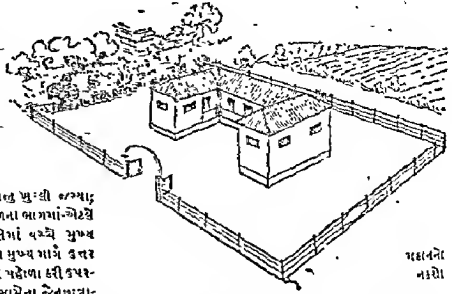
પણ મનુના તોફાનનું અનુસંધાન જરા વધારે લંબાયું. સુબોધ-
ભાઈ અને બીબ સેનિકા તપાસ મારે અથા દતા. તપાસ કરતાં બહુ
બહુ તો અર્ધા કલાક થાય. પણ તેટલા વખતમાં તેઓ પાગાન ફર્વા.
મનુને જરા વરષદી થઈ. અપૂરી રાખેાની વાતજાલથી પૂરી નાથી થતી,
એ જોઈ તેનું અનુસંધાન સાધવા એ કોઈનાનીયા થવા નાથી. અથા
કલાકોટલો સમય વહી ગયો, પણ સુબોધભાઈ કે તેના કાંઈક સાથીની
એ સરખી ન મળી. છેવટે અંતર્યાને મનુ મારી પારો આંખો. મને
કલાકો. મેં કહ્યું: 'મેં પાછું શું થયું? બીબ કાંઈ તોફાન કહ્યું કે શું?

'ના, તો તોફાન તો શું-પણ દટલ એ લોકો પાછા નથી આંખો.'
'તો દટલ પાછા નથી આંખો? કેટલોક વખત થયા?'

'તો દટલો ગયો.'
'એ લોકો કેટલાક ગાયે અથા દતા?'
'હમમથ બાર ગાયે.'
'એમ જ એટલે કે કલાક ૧૨ થયું?'

'હા!'
'હાં' હું વિચારમાં પડ્યો. કાંઈ સવા કલાક સુધી દરામખો-
રોની રોષ ના થાશે. જરૂર દરામખોરોને રોષનારા જ દરામખોર
નીકળ્યા. અને મેં મેડદી આપી કરી. પછારી ઠોડી પદેરજ પદેરજ
માંડ્યું અને મનુને કહ્યું: 'બહાર આવ'

બંદાર, સામે ન વહીકરતા ચંદ્ર પૂર્વ દિશા-
માં દીકરીક હાથે આવી ગયો હતો પણ
આકાશ તરફન ચોખ્ખું નહોતું. વાતાવરણ
પ્રેતલોકનું દેશ બીજું કરવા પ્રયત્ન કર્યું હતું.
એ અર્ધ પ્રકાશની અરખાટ દુનિયાને રચ્ય
કરવાની સૌથી પહેલી જરૂર હતી હાથમાં એક
એક મળ્યત ફેંટા કઠાની, મનુને સાથે લઈ,
છાવળીની બજોળ બહુવા હું મકાનમાંથી
મેદાન પર આવીશ.

મકાનને
નકશો

બજોળ આમ હતી વચ્ચે મકાન; આરે બાજુ યુ:લી નજ્યા;
યુ:લી નજ્યાની ચારે બાજુ પાડ. મકાનની આગળના ભાગમાં-એટલે
કે પૂર્વ દિશામાં કાંઠાવાળા તારની પાછી વાડ; તેમાં વચ્ચે યુગ્મ
ઝાંખો; અને વાડ પછી રેડકાનથી આમ તરફ નતો યુગ્મમાં ફરતર
દિશામાં એવી ન મળ્યત વાડ પણ વચ્ચે, તારને પહેળા કરી કપર-
નીચે બાંધી બનાવેલું એક ઝોડું; એ ઝીંકા વાટે સામેના જેનછાત્રા-
લયામાં નવાચવાય, પાછળ પશ્ચિમમાં કાઠાવાળા તારની વાડ;
વચ્ચે નામે ઝાંખો; તેની પાછળ નાનું નેળિયું; અને નેળિયાની પેલી
બાજુ ખેતરો. દક્ષિણ બાજુ ચોરિયાની વાડ; પણ તે યુગ્મના-
જેમાં વાડના કરતાં ઊંડા વધારે એવી; એ ઊંડાંએની પેલી બાજુ
સાંદપાન અને ઝાંખાવાળો થોડી યુ:લી નજ્યા; પાસી નજ્યા મૂખને
આગળક ધરોસાળા.

બજોળને આજ્યાસ પૂરો કરી, મકાન પાસે આવી મેં સેનિસેના
અજ્યાસ શરૂ કરી: 'આખી છાવળીમાં અજ્યાસ કેટલા નજુ છે ?'
- 'હું, તમે, બાહુ અને ખીત છ.' જરા બહુતરી કરી મનુએ હતું.
- અને સુભાષાહા કેટલા નજુને સાથે લઈ ગયા છે ?'
- 'તેમણે મિત્રી કાચી ત્યારે રોળ થયા હતા. એટલે કુદ સત્તર.'
- 'શાંતિભાઈ ક્યાં છે ?'
- 'એ તો આપમાં એમને ઘર ન સૂએ છે.'
- 'પાસ; અજ્યાહી છાવળીમાં એટલા કે એટલા બધાને નજ્યા ?'
- 'પણ મેંમાં જે તો આરા છે-અને જે નજુને મને વાંચેલું છે.'
- 'કાંઈ વાંચા નહિ. બધાને નજ્યાડ.'

બધા બનીને આવી ત્યારે સુપ્રીમા ત્યારે બાજુ ફરી ગયા.
છ વત્તા મળુ નજુને કેવી રીતે કામે લગાડવા તેમને મેં ખ્યાલ કર્યો.
એટલામાં તો મનુએ ખજર આવી કે બધા બનીને તેવાર થઈ ગયા
છે. જમને એટલે તો 'ધરડા, લવા, આધ્યા' એવાં છ નજુ એક કઠારમાં
ઊંઘા હતાં! બે મારીએ બારાખર કપડા લઈવરી હતા; એ હાથ
કેનિકા હતાં! બે ફરી ઊંઘા હતા; અને એક જ નજુમાં મોટાભાગનાની
કેનિકા રી રી રી રી વર્ષની હતી! શિયાળાની કડી હવા અને નજા વધારે
કડી હાંપી. છાવળીની છાસ અહીં ભેગી થઈ હતી અને માખણ
બહાર ગયું હતું!

મેં મોંઘાને ફેંકતર પાસે મેસાડયા. બહાર બસબર બંધ કરાવેના.
અને એટલામાં પાન નજર રાખવાનું તેમને રોપ્યું. બાજસેનાને
પાછળ પશ્ચિમ બાજુ લઈ લીધી. નામે ઝાંખો બંધ કરાવેના. ઝાંખાથી
નજા વધારે એટલેના બાજગા તેમને મેસાડયા. પાસે પથરાને દબાવે
કરાવેના અને સુખના આગી કે કાંઈ બ્રમાજગ સંભળાય કે પથરા
પરે તો નજા હાંકેતા તથા પથરાનાછી તેને નવાળ આપવે.
એક ધાયસ સેનિક પાસે આગળનર મુખ ઝાંખા બંધ કરાવી પૂર્વ
તથા ઉત્તર દિશાની દુનિયા કે નજાં કાંડપાનને એવરાય ન દેવાથી
બાંધે સુધી 'મેદાન સારું' હલ તેની પર નજર રાખવા સૂચના કરી.

બાહુને આ જણેય વિચારા પર-આસ કરીને બાજસેના પા-
દેબેય રાખરા કહ્યું. દરેકને સિરોસીએ આપી. મેં, મનુએ અને
બાહુએ ફેંટાને અગરો સપીકાર બનાવેના. બધું બારાબર થઈ ગયું.
એટલે દક્ષિણ બાજુની વાડ પાસેની તડકાહંધરીમાં મેં અને મનુએ
છાનામાનર પીચેથી રવાના ગઈયું.

આ બધાં કાગલાબમાં વખત તો બહુ ન થોડો વીર્યો હતો;
પણ સત્તર નજુની સવારી મથે એટલા બધા વખત ગીટરો હતો કે
આગરે દબે હુમલાની ધમકી ન મળવાની હતી. બને, બરેબર,
આગરે બહુ રાહ ન જેવી પરી.

થોડાક ન વખતમાં પશ્ચિમ બાજુના નેળિયાની પેલી બાજુથી
એક આંખ નીચેથી ચિયાનિયાની લાળે સંભળાઈ, ઝાંખામાંથી
છાયાચિત્રે દેખાયો. ને છાવળી પર યુગ્મવરિ થઈ! એકિરોસિતે આવી
નજા હાંકીમરૂંછીના થઈ અમને આ સમાચાર આપ્યા. બાહુ પણ એ
બાજુ દોડી ગયા હતા. શિયારે અમે સૂચના આપી કે નજા મ ચિયા
ક્યાં ચિના તમે હોંઘારા કરો ને થોડા પથરા એ દિશામાં તાપો.
પણ બાહુને, તપોથી ખસી પૂર્વ અને ઉત્તર બાજુ નજર રાખરા કહ્યું.

મારી એક મળુતરી સાચી પરી, એટલે બીજી મળુતરી પણ કદાચ
સાચો પડશે એમ લાગ્યું. મળુતરીને સાચો પડી રીતે અવાવક
ધરોસાળાના મેદાન પર્વાં ઝાંખાં અને શ્રાતાં થઈયાંની પાછળ
અને નજર મોંઘાડકા માંડી. ઝાંખાએ ફેંટા ન દીધી. ઝાંખાંઝાંખા
આગર તપાતાછાંતા આગારી છાવળી તરફ આવી રહ્યા હતા. અને
એવા લપાટને ઊંઘા હતા કે તેઓ અમને એટલે રાકતા નહોતા
તેથી ન આગળ વધી રહ્યા હતા. નજા વધારે એટલે એ ફરી પડયા. હતા
મેડી મળુતરીએ ફેંટા અને ફેંટા કહાળતા અને ફરી પડયા. હતા
તો અમે એ ન નજુ, મળુ દેખાવ એવા થયા કે બંધે માંચ-છ નજુ
છો (એકે થોડી ન પારમાં બાહુ પણ અમરી સાથે થઈ ગયા હતા.)
હલેલા ફેંટાનાની પાછલી કઠારે પીક ફેંકેના. આમથી કઠાર સામે
થઈ. તેમની પાસે પણ લાડીએ હતી કપાળી થઈ. તેઓ છાવળી
હંટરા આનેલા. હંટરાના નજો દેખાવ પણ હતા ન, મોટે ભાગે
બાંધીએ અને ચારસા-ચારસ વાંટમાં હતો; તેમને એ અનુકૂળ થોડા
તેમને અનુકૂળ ન થયા. આગારા ફેંટાના એટલી સરળતાથી તેમની
લાડીએ ના ફરી. આગારા પથ એટલી સરળતાથી તેમનાં સૂચર ના
ફૂંઠા. ત્રણત્રણીએ બંને પથે થોડી હુમલાની તો થઈ, પણ પરિ-

દિ વાંધીના વહેવારોમાં સોઢા એ ઉત્તરવર્ણના કંગાંચ ચાલુ કરવા
 હાજરખાનુ-આતરાખાનુ ફોરે છે. તેનું એ પર્યવર્તી એટલું
 મહત્ત્વનું રથાન બની ગયું છે, હાજરખાનુ અને દિવાળી બંને એટલાં
 અવિચ્છાન્ન બની ગયાં છે કે ખીલ દોઢ પર્યવર્તી તેને રથાન જ નથી.
 એ હાજરખાનામાંથી મોખાનાનું રથાન ફોર કરાડવાનું ફોર કરાડવા એટલે અપાજ
 સહિન કટવી એ એ ફોર કરાડવા કટવી એવી, ગુંદરની માફક ઠાંસીને
 હાજરખેરી સામે કાચગંતી તાની નથી.

અહીંમાં 'પેરાકા' નાખીને ફેરે છે એ પણ તો પાનું જ નાનું રૂપાંતર છે. એ પછી તો યુદ્ધમાં તો પ અને એવાં બીને સંદારક સુધી નેગ્રેમ પ્રચલિત થતાં ગયાં તેમતેમ યુદ્ધમાં વપરોગી થાય એવા અપનાવા રહેઠાંક પદાર્થો પણ અસ્તિત્વમાં આપતા ગયા. પણ આ ફેરોટક પદાર્થો નુકસાનકારક હોવાથી સામાન્ય વપરોગમાં તે સહીસલાગત રીતે વાપરી ન શકાય, એટલે એ પદાર્થોમાંથી હજારાં પ્રમાણે લઈને આને રાખા છ અને પાનું એક ધરનામાં બાળું જ નાનું જીવેલો, રાખવાનો હેતુ, યુદ્ધમાં બિનઅપના પ્રસંગો, કાષ્ટ તહેવારની કળવળીમાં થા શબ અવસરે, આનેક પ્રસંગ અથે સોડાને મગોઈન આપે એવું ફેરવાનું બનાવવાનું આ કામ પ્રારંભમાં લૂટરી સર્વનમ ખાતાના ને એક વિભાગ વતીકે શરૂ થયું. તેમાં પહેલો રાજઆત હવાઈઓથી થઈ. તેમાં રૂંદ કપર્યાં ફેરોટકમાં એરિયમ નાઈટ્રે અને સોડા નાઈટ્રેટ પણ ફેરવામાં આવે છે. બળી એકદમ સુરક્ષિત એ હેતુ દેખાઈ કદાચ કદાચ બીજીનિયમનો ભંગ પણ કમેરવામાં આવે છે. એનીમની, આસેનિક થા અંધ કમેરવાથી સફેદ રંગનો અભિ પેદા થાય છે. આતરાખાળમાં એ નતઅદાના રંગ દેખાય છે તે પેદા કરવા વિધાનિધ પદાર્થો-કમેરવામાં આવે છે. તેમાં લાક રંગ માટે સોડિયમ નાઈટ્રે, લીલા રંગ માટે એરિયમ નાઈટ્રે, પીળા માટે સોડિયમના ફોસ્, વાદળી રંગ માટે ઈપર કામિએ. એ ફેરોટક તમા અભય માટે ફેરોટકમનો ભંગ વપરાય છે.

કદાચ આવી વપરાયની વસ્તુ છે તેના પ્રકારોનું જાણ કરવાની
જરૂર નથી, સૌથી ઓછા જાણવિયા, ને મોટા ટકા; એની વચ્ચે
પણ કતારોના નાનામોટા કદના થળી ખાતના કદાચના જાનવરના
મળે છે. કદ નાનુંમોટું હોય પણ રેકમાં વપરાતા પદાર્થો તે
સરવાળા ન હોય છે. જાણવિયા કદાચના તોછેલા જ્યાં અટકે છે, તે
ટકા કેટલેયે જાણવિયાના ઉત્પન્ન થાય છે.

કોચર જીલ્લાના પ્રારંભિક પદાર્થો-સુરોખાવારે કેસસના બૂમ-
પદાર્થ દારૂખાના માટે મીથેઇલેન દિનિધ પદાર્થો તેમાં વપરાના
લાગ્યા. ૧૩મી સદીમાં બરોલિસ ધાર્મિક નામના ખાલુસે ઘંટકની
રોપક કરી, તેમાં દારૂ પથેયોની નીનડયા, દારૂ અટકે પેટાસરખ
નાઇટ્રેટ, ફોસ્ફોર અને ગરમી ધિત્રિયા, પશ્ચિમના દેશોમાં દારૂની
રોપાલુ માન રૌલ્ડ બેકનને (૧૮૧૪-૧૮૬૬) આપવામાં આવે છે.
પશ્ચિમીનાઓ તેને આગક કમાના દારૂની રોપક કરી ચૂક્યા હતા
અને ઈ. ૧૯૫૦માં તે સ્વીનાઓએ દારૂને પથેયોન બેકનની બના-
નકમાં ખેલના મારેલો. દારૂખાની બનાવટની કે દારૂને રાસાવ
ગણાય, એના સિદ્ધાંત ઘંટક અને તોપ જેવાં છે. ખાલુસે લેખકની

અહીંમાં 'પેરાકા' નાખીને ફેરે છે એ પણ તો પાનું જ નાનું રૂપાંતર છે. એ પછી તો યુદ્ધમાં તો પ અને એવાં બીને સંદારક સુધી નેગ્રેમ પ્રચલિત થતાં ગયાં તેમતેમ યુદ્ધમાં વપરોગી થાય એવા અપનાવા રહેઠાંક પદાર્થો પણ અસ્તિત્વમાં આપતા ગયા. પણ આ રહેઠાંક પદાર્થો તુલસાનકારક હોવાથી સામાન્ય વપરોગમાં તે સહીસલાગત રીતે વાપરી ન શકાય, એટલે એ પદાર્થોમાંથી હળવા પ્રમાણે લઈને આને રાખાછ નાખવાનું એક ધરનામાં બાળાનું જન્મ જિવેલો. રાખવારો હોલો, યુદ્ધમાં બિજાંબના પ્રસંગે, કાષ્ઠ તહેવારની કળવળીમાં થા શબ અવસરે, આનેક પ્રસંગ અથે સોડાને મગોંબન આપે એનું ફારમાનું બનાવવાનું આ કાઠ્ય પ્રારંભમાં લક્ષરી સર્વનમ ખાતાના નાં એક વિભાગ વતીરે શરૂ થયું. તેમાં પહેલો રાકઆવ હવાઈઓથી થઈ. તેમાં રંક કપર્યાંતે ફેકરીકાં એરિયમ નાઈટ્રે અને સોડા નાઈટ્રેટ પણ કમરેશનમાં આવે છે. વળી એરિકાંક વિધિ અલેક્ટ્રો હેપ્સાલ ધરા એલ્યુમીનિયમનો ભૂડો પણ કમેરશમાં આવે છે. એ.ની.મની. આસેનિક થા અંધા કમેરશથી સફેદ રંગનો અભિ પેલા થાય છે. આવરાખાળમાં એ નાતબદલાન રંક હેપ્સા છે તે પેલા ફરના વિધિધિ પદાર્થો-કમેરશમાં આવે છે. તેમાં લાક રંક માટે સોડિયમ નાઈટ્રેટ, લીલા રંક માટે એરિયમ નાઈટ્રેટ, પીળા માટે સોડિયમના ફાર, વાદળી રંક માટે ઈપર કામિરે. એને ફેસોમલ તમા અભાગ માટે રંગરેકમનો ભૂડો વપરાય છે.

તથા બળદોની નાનાવટ તેમ જ બે સામાન્ય ઘણ પછી છે. બપોરનાં ઝેરથી રૂચીન પ્રકાશની દીવાસળી દીવાસળીને દોઢો વજાખર રિયર થયા બાદ તેમાં બપોરિયાનો દોઢો પલ્લુ ખીંચાય છે. તેની રમતેરમી ન્યારાટ આદરે પલ્લુ કપરે રસાયણ જડેજાંજડે રસાયણની લગોવગમાં આવે છે. રૂઢાંજડાંજડાંની ને તલ્લુખા બદલે છે તે માટે તેની સજીવતા ધર્મ પાંચપદા પાંચમાં ગંગેરમન ને ઝેરુખાનિયમનો શ્રી. વજરાય છે. તીજળીના તાર પલ્લુ ગંગેરમન પાંચમાંથી જ નાનાવટા દોષ છે. ગંગેરમનમાં ત્યારે ત્યારે ખૂબ પ્રકાશ થાય છે. સંગ્રામવાના ને સાપ આવે છે, એ મધુરી સહેજે સાચાંદાંદે દોષ છે. એ પદાર્થને સંગ્રામવામાં ખૂબ રાખે પેદા થાય છે, એટલે તેની નાની કઠીમાંથી પલ્લુ રાખની મોટી સળી બંધાની નય છે. તે સાપના આકાર જેવી દોષ છે. પદાર્થ એવાર્થ જેવી છે એટલે પાંચમાં સાનવેની રાખની આમ, રસાયને આપખરે આનંદપ્રગોદની આ યાતરાવાળીની મીઠી આરે પાલ અનેક પદાર્થો આપ્યા છે.

એક અનેાપ્તુ' અને આશુભોલ પુરતક: શિષ્ય-પરિચય

દિંદી કલાનાં રૂપને રહસ્યવર્ધનના અભ્યાસી
 આવાનિકારક વર્ણના રૂપમાં તેની, વિષ્ણુવાત
 કલાપિવેચક શ્રી અર્ધેન્દ્રકુમાર માંડુશીએ
 બિદ્યાપ્રતિભા માટે તેણે રચેલા મૂળ અગા-
 થી કંચનો અનુવાદ. સંખ્યામાંબં દૃષ્ટાંત-
 વિરોધી બંનેનું આ પુસ્તક કલાના રૂપ-
 રહસ્યની સાચીય સમાધાન આપીને રસ-
 દષ્ટિજીવનના ઉપરાંત દિંદી કલાની સમ-
 રૂદ્ધ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

[illegible]

સુ રતમાં રવાનાને ટેકરી જમના
 વેળીના અખાડા માટે ખુબ નબળીતો
 હતો. આ અખાડામાંના કંઈક
 હસ્તાદોષે નાગ કાઢ્યાં હતાં. દંડ, મલખંબ,
 બનેડી ને કુરની કરનારા ત્યાંના બધા યાગવીરોને
 અમે ધણીવાર જોયા જતા. એક વાર એ મહા
 સાથે બેઠક શરૂ કરી. એક ત્રણેક ડબ્બા કરી છી ગયો, અને બીજે
 આડી ડબ્બા દેઈ થઈ ગયો. એ જોયા અમે ગમેતા. મહત્ત્વા સરીમમાંથી
 પરસેવાની તો ભણે ધાર થતી!

એ અખાડા રફતે રફતે દુકાણ લાગ્યો. પચ્ચ રોજ સવારે સાડા
 પાંચ અને છની વચ્ચે હું એ ટેકરે જાતો. માગાછાને બેઠાંવાર વહેલી
 સવાર આ જોઈએ. એ માટે વહેલી બેઠી, સંધ્યા સજાગી, પાણી મૂકી
 હું દુધ લેવાં જતો. ત્યાં તાણું દુધ ફોલી આવતા, જે થઈ આવી જા
 કરી, પી, મોટે ભાગે હું પાછા સુઈ જતો. વાંચવા બેસવા માટે
 માગાછા ખુબ પાઠે તો વળી બેસીએ. શિયાળામા સજાત દાઢ વાતી.
 મારા અફરો ખરાબ, એ સુધારવા માગાછાએ એક નુસખો બતાવે
 દો. કહે કે શિયાળામાં સવારના પહેરામાં દાઢ પાછીમાં દાખ બોળ
 કોળી લગે તો અફર સુધરે! એ પ્રમાણે આપણું આંગળાં છ નાખે
 ભરી પચાલીમાં બોળાતાં, અને આકડી મગેલા ટાંચા વડે કિતા પકડી
 દોળી લખાવા માંડતી. આ બધી જાહેરાત પછી પચ્ચ અફરો તો એવા
 મઠોલાખુ જેવા રહ્યા કે મારા પેતાના લખેલા અફરો પચ્ચ હું ધણી
 વાર બાંધી રહેતો નથી!

બાપુબાપ (હું) રોજ સવારે બેઠીને તાણું દુધ લેવા લખ છે એ
 નબળીને બીલ એક જાણુ પચ્ચ વળ્યા: 'જમણે પચ્ચ લેતો આવવે.'
 એટલે યદ્ય એ લેડી. એમાં નવનીતનાં વા. પચ્ચ લખાય થયાં. અને
 એક એ વાર ફરતાં તો એનું દુધ મારે અહવાડિયામાં જણવાર વાર
 લખવાનું થતું. તે સાંભળતાં તો કીક છે; પચ્ચ અમારી નિશાળમાં
 ત્યારે દંડ કાઢે રાકાકાંડિંગ શીખવતા નહિ, દયમંદીવડની એવી ઘેઈ
 લાખના દિલમાં પ્રવેશી નહિ, અને ઉપરાંત નવનીત સાથે જુનનસ:
 હું રહેતા પાંચમાં નંબર રાખું, એ પહેલા પ ગમાં નંબર રાખે; એનું
 રનિસ્કર સાકં, રવચ્ચ; મારતર જેને માટે 'શુર' લખે, આપણે માટે
 'મીડી ફેર' લખે; એ ગમનમાં જુનનસ: કાઢે એનું દુધ લખવામાં
 મારો તોળવો થતો. પગ આજળતા યોડિયાં કાઢતો હું લખતો તો
 ખરો, પચ્ચ જાણુ જાણુતો: 'એ મોટો દોશિયાર તે વહેલો બેઠી વાંચે
 અને ઉપર નંબર રાખે, અને ઘર બેઠો સાદા શી લખવે; અને હું કાંઈમાં
 ફરતાં દુધ લેવા લઉં.' માગાછા કહેતા કે 'એમાં
 તને માર સો પડે છે? આમાંમાં આંદો.' પચ્ચ
 નંદુમાશી અને બંદીમાશી માટે પચ્ચ થઈ લકડાં
 કે 'બેરોળ' છે, નવનીત બેઠીને કેમ ન લખે?
 દંડ નહિ તો વાચાફરની લખ.'

એક દિવસ મારો પિતાં ત્યારે ધરમાંથી ની-
 કળાં, નવનીતની બાએ આપેલી લેડીમાં ચપડી
 મીડું નાંખી લીધું અને તેમાં દુધ લખ એ આવી
 બાંધો. અને કાઢકમાં ન યાગ પકડી કે 'તમારા
 દુધનું શું થયું?' અને નેા દુધ મરગ કરી, માળા
 પી, મારના પચ્ચારી બેઠા દલા. હું તો કાંઈ-
 કમરો થઈ વાંચવા પચ્ચ બેસી ગયો દનેા. ત્યાં

બાંધુ ગઢરિયા

દુધ ફાડી જવાની વાત આવી અને પછપરછ રાશ થઈ. પચ્ચ એકવાર
 વડું જોલ્યા પછી હું તેનું સાણું થઈ રાશ છે? ના હું તે કંઈ જ
 બાણુતો નથી.' જસ એક વાત પકડી તે પકડી: 'મને કશી જ ખબર
 નથી.' જાણુ પતી ગયા પછી મારીએ કહ્યું: 'હું બાણુતી! તારાં જ
 કારણનાં મીડું બોલું બોલું નાખું' તો બોલ: 'આપણે જમાળ ખાઈ ગયા.
 પચ્ચ તે દિવસથી બીજનું દુધ લાવવાની લખ મળે તે ગઈ. ખરેખર,
 મેં એ થણુ એકડું કામ કહ્યું હતું. પચ્ચ. પચ્ચ સાળી મીડું ન થયે?
 ચાનું તો નહી કીક, પચ્ચ વરસામમાં બીજનું કામ કરવાની ગમત
 પકડી. છાણુ પટેલ પોતાની માફકી લઈને આવે ત્યારે પાછળ માડું
 આણું જ સગાજનું. પાંચ મુળી થઈ ઉપરે માળે કાઢતીને એ લખ.
 તે પછી પંદરેક દિવસ થઈ વીણવાનું લાલે. એ વીણાલિસા થઈના
 દમશમાં રમવા ફરવાની માલ પકડી. એ દમશો ખૂંદવા માટે એક
 દિવસ પચ્ચ મુકરે થતો. એટલેકે મારી કોરકડાનાં જારીખાણમાં બેગ
 કરી, માથે દુવાલ બાંધી, અમને થઈ ખૂંદવા બોલાવનાં. થઈમાં
 રાજ નખાતી ને પછી ખૂંદતા. અને કોમરાખમાં રહેરોળાબેઠા થઈ
 થોડી ફરીકોળામાં બરી લેતા. તેમાં વચ્ચે વળી પારો નાખતા-થોડા
 થોડા પ્રમાણમાં. એ જ પ્રમાણે મણિકામીમાં દિવસ આવતું, તે વડે
 તુરતની કાળ જોવાતા અને તે પચ્ચ ભરી રાખતા. મારફની કાળ
 જાણુ પંચાની. અદાજ ભરવાના દિવસો પૂરા થતા કે મોરો છાણુનાં
 લીખણુ થતાં. એમાં પચ્ચ એકબી પાકીને લી પચાની કળા અને
 વચા અને દાખ જમારતા, પચ્ચ એમાં આખરે પળ પર લેપકા
 એનું થતાં પાછા દાગ થોઈ નાખતા.

પરોમાં વારો, મુસ્કી જમા, અને જોડે મુન્સિફની દનેલી.
 માગાછા અને થેલામાં મુન્સિફ એ વચ્ચાળાની જમાનતા ફકડા
 માટે કારે ચરેલા. નાની કોરકડામાં છાણુ. મુન્સિફે કપડી મારમાં
 અપીલ કરી. એમ છેક કાઢકાંડે સુધી લટકા, અને માગાછાને લક
 કાયમ રહો. એ મુન્સિફના કુકેન માથે આગ અમારે જમાના ખાખ-
 ને જવરદાર ખરો, પચ્ચ કોરકડા-ફરઆરે કાઢા? પેલામાં મુન્સિ-
 ફો એથી નાનો કાકરો મારો રાશત. ટેકરે સાથે રમેલા. અને
 સુરતમાં નાના દોહબે ત્યારે ટેકરે કેમ બેસતા એનું કારણુ તેા કો-
 કાઈ જાણે. એ રખચાક મુન્સિફ મુંબાઈમાં વળ દોરકેટમાં મારી
 સાથે. એ તો જાણર: પચ્ચ પછી રખ-કા વરસે, નાતવપણમાં એના
 પતેનની દોરી છાનામાના પકડી દશે કે શું. તે એના સરેડીના
 ટેળક પર, એ છરી લઈને બેઠેલા એની સામે મરિયા પારો આપે!
 એ કારત તેા લા લેત. પચ્ચ ન દબવેથી એને છરી ચલાવી કોપી
 એના ઉપર મારો લાવ વધી મરો દનેા!

એ મુન્સિફની દનેલીની બાણુનેા રહેતા રોવાન ફિયા તરફ
 નવ. એ બાણુ પચ્ચવા જતા વરસાદમાં વરસાભના થોડા
 આજળ મોટે ભાગે 'પાડી' રહેતી અને અમારે થકલે એ કાડી પુરા-
 (નંબરખર ૧૯૧૦) ૩૬૭

વાની. વાદી એટલે કાચબાનાં ફૂલ, મેઘા વગેરેની બતાવેલી, નાના તાલુને મળતી, ચારેક જગ્યા ઉપરથી ચોરસ ફૂલવાડી. વચ્ચે એક પરી હોય તે દોરી ખેંચતાં સલામ કરે. મુસફને ચોરસે બેઠા રહી, એની વાદી એ તરફ આવતી કે તરાપ મારી અમે વાદી લૂંટતા. અમારી દાનત પરી પર. એટલે પહેલો હાથ ત્યાં જ નાખતા, અને પરી હાથ આવી તો તે લઈ ખુશખુશ થતા ઘેર આવતા. વરણીકામાં ચાલનાર ઊંઘાઓથી એમાં જરા પણ શામ ન લેવાય એવો કાવરો; છતાં કેટલાક મેઘાઓ વરણીકા ઉપર પહેલેથી મોટાંએ વાદી બેઠા રહેતા. તેાં અમે બુઝારાજ મચાવી ચૂકતા. એ ચોટલે સવારે દબખો બેસતા. માગાછની બાપામાં આપરે 'જોડાડા' કઠાવવાનાં હોય તો ત્યાં જઈ 'બગત'ને પકડી લાવતા.

પેલામાઈ મુસફની હવેનીની બાલુના રસ્તા ઉવરથી, છલંગ મારતી ત્યાંથી ચાલતા 'હવિ' નીકળતા. અને હજુ મારા ધર તરફ પૂરા ન પહોંચે ત્યાં તે બારીએ બેઠેલા નવનીત મહેતાને હંસારત કરતા. પછી એને દોરતો નવનીતને એટલે બેસતા સા કરવા જતા. નવનીત એને 'હવિ' કહે, અને ગમે ગમે ચઢે! અટકાવે, નામ જોતી-દ્ર, અને હવિ ક્યા બિડાઓ? ઈંને જમ્ સાવંનિક હાઈરૂઢલામાં બેઠો. હોશિયારમાં અણુ, ને ઠાવનાઈથી મને રહેનો સમો મંગેશ પાક-કલ ચારો દોરત, અને મંગેશને એટલે પખુ એ બધાની ગેઠક, એટલે ત્યાં અમારો ભેટો થઈ જતો. પખુ આદેખાઈનો બળેછો છું! હવિ સાથે એ દોરતી ન બાધી તે ન જ પાંખી.

પછી તો નવનીત અને હું બે સાસા દોરતો યથ મથા હતા. મહેતાજી અમે એક માળી ફિકેટ કલબ પજુ કાઢેલી. પજુ જ્યાંયે 'હવિ' નહિ. નવનીત ત્યારે ગમે ગમે રજાઓને અને પજુ મથેતું દોરતે હામી, અને પછી તેા દોરતી પજુ મારી થઈ. પજુ જ્યારે એ વાત-વાતમાં 'હવિ'એ પેજુ સરસ શાઈ હવિકાડિત હજુવા છે' એમ કહેતો ત્યારે પાછો ચારો પિનાં બેઠી આવતો. પજુ એ કાઢ મનમાં જ સમાવતો અને હવિ ઉપર હાલ રાખતો. એને જોતી-દ્રવા નામે તેાં હું બોલાઈ જ નહિ 'નવનીતનો દોરત' કહે મૂલ વાતે આદેખાઈ. એક તો એને સંસ્કૃત સાકં આવડે. આઠવાડિયામાં એક વજત એવા વિ હસ જમ્મા એકા યદને સંસ્કૃતમાં જ સમા થવાયે! (એમાં મારી સાથે એક અંદત હવિકાજુ રહે જમ્મતો, તે તો સંસ્કૃતને ખાં. બાણી રૂઢે એ સંસ્કૃત બોલે!) એક એ, એને બીજું એને 'હવિ' કહેતા તે પખુ આદેખાઈનું કંઠ ચોસડ છે!

પખુ અમારી નિરામળના ચોકડી તો જુદી જ હતી: કોર જોસ. કોર, કુલેશમાં વખારિયા અને રજુછત સાગલ. કોર અમારી ફિકેટ ડીમને કંઈન, સીમા રતાને ઊકડો, ધીજોડાડીઓ રસિક અને બાજુવામાં હોશિયાર. વખારિયા તે પાલી. પાનદાન, હવેરી. પાસ થવાય તેાં કીક છે. નહિ તેાં હરીંગા! રજુછત બડો, ચતુર, તોફાન કરે એ અને નામ બોલનું આવે એવો. પખુ અમારા જિયર-ભન. અમે ચારે, આઠવાડિય એક વાર કોઈ કાઈને ઘેર, —મેટાં બાગે વખોરિયાને ઘેર—બસું ખાના જઈએ. વખારિયા ત્યારે પચેલો; અને બસું શામ. રોશનની વખાર; સુગટા-અને દિયતો પાર નહિ. ત્યાં જુસાને બઢેલે જનિયાં-પાતમાં પખુ થઈ જતાં.

આ ઉપરાંત રજુછતને દોરત, —અને પછી અમારો પજુ દોરત થઈ ઝંઘોડા-રજુછતે દેરાઈ જમ્મો. એને અમે પાપામાઈ કહેતા. એ યુનિયન હાઈરૂઢલામાં બેઠો.

અને સાથે મીઠી ધખું તોફાનો રૂંધે, અને વખારિયાની ડોઠ-કાંઠામાં અપકપદી પજુ ધખી કીધી. એક દિવસ, બસ કહો દરજા

મારણે (પજુ એ તો બાને નજરું, ત્યારે તેા બેઠે કુશ નૂરી પડખો હોય એવું લાખું દરી) બસ મેં આપખાત કરામો વિચાર કીધો! ત્યારે 'કચો' વાંચતા, અને મરી જનું બેઠેલો. થા ગાવાનો વિચાર કરતો એટલે એ બાને કે ત્રત મગરમાં બસઈ બેઠેલું કારણમાં ન્યાતની એક આપકલ્પ મેલેલી ઊકડીને મનથી હું વહ માની બેઠો! મેલે એ મોનાં રૂપરૂપની વારંવાર મારી આપજ તારીકી કીધી, એટલે જોવા-મળવા વિના આપણે મનથી પ્રેમા બની ચોપાને પડે, નિરામળની પાસીક પર. 'જ્યાં જ્યાં નવર મારી પડે ત્યાં ત્યાં' એવું નામ હખી બેઠા! રજુછત ગોલક કરવામાં આજી ન રાખેના. 'અથા તે બરાબર બેઈ નથી, એને તું મળેજ નથી; અને આ તે કઈ ભવની વેઢા!' પખુ વખારિયા બહુ સમય વળતાવળતા, અને મને પેલાગતા-ચોપતા. કોર અને પાપામાઈ બેઠેમાર દત્ત. રૂંધામાં કીકે એ બધા આપ્યા કે મોના વિચાદ બીકે કાઠેલું મઈ મથા. બસ; નવરકયાઓ વાંચેલી તેના વિરહની વ્યથાનાં મૂળોને શાદ આપ્યાં! કારણ 'રાઈ' હઈ. એ વજુ દિવસ રહ્યા જેવું મેાડું રૂંધું. વિસ નથી ક્યો! ને વખારિયાને ચિદી લખી. તોપીના પૂવ પર જનનાં ચગાદ રજુછતને પખુ 'ઉદેશનેદો' મળવા ગયા. અને પછી આશ્યા:

'હું નહ છું, હું નહ છું ત્યાં આવશેો કોઈ નહિ!'

જો રીવાચી...

અને રીવાસ કોના બાપની? એ માકસાદેબ ચાલ્યા! ક્યાં? એમ ને એમ આપખાત કંઈ તો એમાં મળતી! અને પછી આપખાત તેા કરતો જ પડે! કોં કોં એવી રહેણ તેા ખરી જ નોનોએ કહીએ નહિ. અને કોઈ બચાવના ન આવે તેા પછી બુરોડાચારો જ પડે! અને બુરોડા ન મારીએ અને આપખાત 'ચોરડાચારો' કરીએ તેા બેઠા પડીએ! એટલે એ જમ્મને મને વાત નાખી 'ભારથી' નીચી પડખાં! મોપીપુસા વચની. વડેરાવાડને રસ્તે નિશાળ પાસે થઈ, 'દેરાસ' દિરાનાની ધેરાનમાં આશ્યા; અને ત્યાંથી ધીધીધી પૂછતી વચ્ચે જન કંઠકા ઉવરથી નીચે નરી જોતો બેઠો રહ્યો. ક્યાકે મઈ મથે હશે; એધાકે પજુ ખાઈને થઈ મૂકું; ત્યારે રજુછત અને વખારિયા આભ્યા. પાછળ કોર અને પાપામાઈ ધીધીધી આવતા દત્ત.

'મોશી દને' કોના વખારિયાએ છું. હું પજુ એવા જાણી હોખાન-ભીસક બેતો દને. ને અમે પાપા મથ્યા! મારી દરખાનમાં તેા હવે કે બધા મને ખૂલ જ લીનવશે, અને હું જાનાની કરીશ, અને પછી લાંબે કાલે માનદસ પજુ કો દરંગો તો કે કાજે જ રહી અથા. એમ કરવા જતે તેા કલામ આખી રાત પૂત ઉપર જ બેઠા રહેવું પડતે, અને વાણી કંઠાળી નીચી મૂકીએ એકવા ધર બેઠા થવું પડતો મોના કરતાં આ કીક છે. રમ્ને પાછો અને કોર જાણના માંમાં કરે; 'એતે તને કુલેશમાઈ' અને તેા આપત જ નહિ. અને કુલેશમાઈ બસ, કોર અને માપાળ, તે બધાને ચૂપ રહેવા કહે: 'દને મોની થર્મો નહિ' પજુ રજુછતે દરદર પરી રખતે કાઠું, એ તો ગમે રહેવા આશ્યા ત્યારે જ જમ્મને. હવે તે નજરું છે, એમ કાંઈ કાંઈ આપખાત કરવા દરી કે પખુ આપણે એમાં જામ તો દેરા બેઈએને!

‘ઝાળા દે મા તાકે’ હાંલ દુલ્લે, દરીનથી દુઃખ ભાગે છે.
સુરત શહેરના ધીંયા ફિયાયામાં ઝાળા દે મા તં જિરાલે છે.’

ઝાળાછને ચકત્રે અગે રહેતા. મારા દાદાના ધરની નાની ગલીની બારાખર સાથે ઝાળાછનું મંદિર. નિશાળમાં અધઃચરણ શિક્ષકોએ દર્શિતા શીખવેલી, પણ હંડ તે એક પણ નહોતો શીખ્યો. હરિ-ગીતની ચાલ અનાપારો પછી લીધેલી, એટલે જ, પણ હંડની ખૂબી. હંડના બહાલુદા ઠાળે, સૂતણા, સુવેપા, કોદારા એવાય લાવણી વગેરે માવાની લય તે ઝાળામાતાએ જ રચીખી.

અને ઝાળા માતાએ રસિક કંઈથી નિહાળવાનું પણ શીખ્યું. નવરાત્રિ આવે ત્યારે સુરતમાં બાવિક લોક માતાને મંદિરે દેખા કરવા આવે. અમારા બારણા આગળથી રોતાન ફિયા, નાચર ફિયા, બાસાઇ દેડ અને ગોપીપુરાની વેલી ધારની નાણી સોબા આવે અને ન્ય. બેઠણ નવરાત્રિએ જેવા પછી નેને દાંડા નવ જુદા-જુદા રંગના સાથુ પહેરનારીઓ યાદી પણ અમુક પાસે થઇ બેઠી. સાડી પહેરવાની દબળુ ડપવાં અમુક સવારી ચોક્કસ મહોલસામાંથી જ સરકી આવેલી છે એ પણ કળી રાકાં. સાંજના પાંચથી સાતમાં આવનનનન બારે રહેતી. તેમ પાંચમ છડ પછી બીડ પણ વધી જતી. અગે નિશાળેથી આવી મોં-બો ઘેઘ એટલે બેઠક જાવતા. ચારેક વાગ્યે રેકે પરમાંથી રરતા પર પાણી છંટાડ, મારે છત પર દાંડીઓ દીંગાતી અને એટલે મારીતકણ પથરાવા. માગા પણ ભેગતા. એવાના એળખીતા રંગા કરના નીકળતા, ને પાંછા આવતા પાંચદસ મિનિટ બેસતા અગે એટલાને ખીતે ખૂલે અહો જાવતા અને જતા આવતાને મારીકળી જોતા.

લોકોની આવજ રીતિઓ વધારે રોમઠી. પડાનો સાથુ, ખાત-ખાતની છાપનાં છાપ, પેરા-ખુદાઈ ગવન, ખરીમળી ચન્દ્રકા, રંગ-મેરંડી દર્દીયાં ને કવચિત્તે પાંચથી છપાંવ કરૂંરી રહેતાં. પણ સાડી અગે તેથી હોય, જેને લીપાની મુકાનો આધારે પહેરનારની દબ પર ઉ. પહેરતાં આવડની હોય તે અગે તેથી સાડી મલકાને પણ લીપાની દે છે. બાણી બસી તણુડેની સુદર સાડીએ લણણાની માંક લગે દતાર પણ જોયાં છે. ના, અહીં હંડ એવા લગના કાઠ નહોતા. સામાન્ય બારની સાડીએ પસંદ કરાવી. પણ ને કરતાં પહેરનારા છે, તેએ તેએ તરી જ આવતાં. ત્યારે કેડે ચીપડીની પદસઅંતરી સાડી ‘દસનેળ’ ગ્રજાવી, મગિયા બાંધ્યાં બ્લાડર અનુદુરેટ માતાં.

જોડાડીનો રિવાજ સારા પ્રજાણમાં પ્રચલિત નહોતો. રાક કયાં-કયાં દેખાતાં. પણ જોડણી જ રોમઠી. —ખાકડક લાગતી; અને એમણે કેટલાક રિવાજોમાંજે નાગોતો છેડારીએ સોદામગી લાગતી.

માથે કેટલાક રિવાજો સારા પ્રજાણમાં દતો, છતાં કેટલાકની વાળ એળખાની રીત જેવા મળતી. મુશ્કા પાડવાની પ્રયાનાજ વતી મળે હતી. અપરિયા વાળ એળખા અને એના વગાકે દાન થોડાથોડા દેખતા તે સુંદર લાગતા. ‘જાંબુ-ફેંડક’નો તે પતો જ નહોતો. કરી. છરી લટ રહેતી એળખા તે લિધિવિ પ્રસારમા વજાતા. ખાસ કરીને વાર રહેતો, કેરો એટલીને નાજખ-સોને એળેડો અપરે એટલે જ ચિત્તાપકે માતાં.

કોર કાચે લાખી જ લોડો મીચીપીમે મહાલતી લાલતી; કોરક જ કરાણી માવતી. કાલજ તે કાળે જ નહેતી. પણ રાત્રે કોઈ મળ્યું તો ‘કેમ યો’ દેખાતો નથી’ આવતો ‘મે’ મગધા વધા કરતો. કોઈ વળી દાગમાં રમાલ લઈ દર્શને જતી, ને પાછા કરતાં એમાં પ્રસારનું કોપક, મા, સાવિયા, એકબીજાનું કે એવું બાંધતી જતી. અનવાળાં એમાં વળાં, દાંડીમાં લીપા થતા, મદોશી જગી ઝડતો

રસો રસમયી લામતો. આનંદની સુરખી મગધાએલી લાગતી.

જુવાન મુઠેએ પણ માંખાં ન્ય એવા નહેતા. બાંકલાલ જૈન-લોર કે હંડેરિયનકે પસિંતથી પહેરતા; માથે જરા ટૂંકી પણ રાખતા; અનોડમહાના છાની પરના મળવામાંથી રમાજને ખારસો દેખાવતા. એ તે કીક, પણ ખરી ખૂબી તે ધેવતિયામાં બનાવના. પાટરી એની રીતે રાખતા, કે જરા ફેલાશથી માલે તે ધેવતિયાના પાત્રવ-માં પવન બસતાં પાછળ કુચી કડાવતા ચાલતા. એમાં પણ નત-નતના લોક જેવા મળતા. એમની સાલ, એમની લડણ, એમની આસિયતો, એમની ટેરી, નિસિવારી, એ બધું જેવાની મગા આવતી.

સતે ઝાળામાતાના ચોકામાં ગરખા બતાતા, એ મોડી સતે પર-માં ચુતાંસાં પણ સંભળાતા. મરખાની જરાક વાત નીકળતી કે મામાજ ખીલતા. એમને આ આનંદલક્ષના મરખામાં બહુ રસ કે ગમ ન જ્યાલો ‘અરે, મરખા તો રાધાના. કેલે વારેથી લોક જરખા સાંભળવા આવે. રાધા એટલે શું? ઉક મઠ કાસ સુધી એ માત્રી હતી. લગનસરા હોય અને માંડવે રેખાનો મરખો ન કરાવે તો લગન દેડક સમજવાં! હબરો માણસ એક ચિત્તે સાંભળે. હંક મળે તેવો; અને મગધાવવાની ખૂબી પણ એની જ. એની પછી જેની ઠોકરી કંઈકાઈ વાર મગધાવતી, પખુકુસ! ઠોકરીમાં દેખાવ દતો, પણ અખાનો કઠાવ નહોતો. રાધા તો નાગ જ કરી મળે.’

આ રાધા વિષે મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું હતું, પણને મેંએ એનાં વખાણ સાંભળ્યાં હતાં, પણ એની આપી વધારે લોકતે મારા પ્થાનમા નથી. મેં તો એને જેઠે કે સાંભળી નહોતી, ખજ મામાજ ને ચિત્ર ખંડે કરતાં તે કપરથી અત્રીકેકે કેંડની, નાજુક બદમની, મગે પૂરાનાની એથી ‘મદે મગધાની ના’ મેંએ નહોતું એ. એ માંકસ.

ખાતીન્દર રિવે-પેલા ‘રવિને’-તે સુરતમાં આમતોમ જેવા લગા ખરા, ને એના પર મને દાઢ પણ ખૂબ લડતી; પણ મનસુખલાલ મહેતા, મારા કરતા મારાં જ વધે! આજાત નજીકના મહોલસામાં રહેવારી. છતાં એમનો સારેકા પ્રકરે પણ એટા જાંબે નાદિ. બહુ મોડી રીતે મળે. દગાલ—૧૯૪૮માં આ લખાણને જરા વાચવા આજુ, એટલે રાધાની વાત આવતાં એમણે લખાણના હાંસિયામાં લાલ પેન્સિલે અતનનનાં દાંખેલો કરી લીધો ‘એનો કાઢયા. એમા એમને કરકોટ રપટ દેખાઈ આવતો દતો.

એમણે રાધાને જેઠે હતી, સામજી હતી, અને મામાજના ગત સાથે એ પણ બલવા. દેખાજા હઈ એવો નદિ, પણ એવા જ તો મેં-હો-દો! આ ‘મે’ હો! જોલ અમારા ‘નવાબ’ ને—એટલે કે ધનુ-ભાઇને. (ધનનુ ખલાલનું દુદામગ્ન—મિત્રોમાં બ્લાલધનું નામ ધનુ-ભાઇ.) એ ‘નવાબ’ કેમ થયા અ કમમાં એ અહીં જ પડવા તો રાધા રીસાઈ જવાની, એટલે આમજ જ આસી ને. ધનુભાઈ તો કહે છે કે રાધા પોતાની એક નાનકડી રોતની જ રાખતી, ને જ્યાં મરખો આવે જતી એ તે રોતી મરખામાં જતી જતી, એટલે એમણે મરખો ખીચી જોડેના. રાધાનો હંક, અને પછી એનો કપાડ; આરોગી મોડી રાત એટલે નિરાંત અને શાંતિ; કમમાં સાકરની જ ગિલાખડ.

પણ તમે કહેશો કે અહીં ધનુભાઈને કયા ઝરેખા? ઝરિયા એમ, કે એના પર મને એટાઈ આવે છે. શું મારા ઠોર રાધાને એમણે જેઠ-સામજી એ તો સમજતા, પણ એ જાંબે તો રાધા નહેરમા માત્રી ત્યારે વજમાં દરરોનિયમ પણ વખાડ્યું હતું. અને તે એ વાર નદિ;—ધનુભાઈ છતાં કુલાવને કહે છે કે પછી વાર એમને એકે સુખમ પ્રકરે જેવાનું મારા નસીબમાં નદિ.

વળગાડીને બેસી પાછાં પડે છે તેથી પચાડી હોય. જેથી સ્પષ્ટિય પરિપક્વ વખતે પતિના વિશ્વાસના કોમ્પાન્ડનમાં પચાડી એમણે એ કામમાં પીડિત થી પડી. એનું નામને જોવા અથવા પ્રત્યેના એમના મહુલિયન થયેલા રસનું કારણ હવે સહેજે સમજાઈ ગયો.

નવરાત્રિની આઠમને દિવસે મેળો જ રાતો. ત્યાર પછી વચ્ચા-ધી ખાવાનાં પાણી, ચણકાં પાણી અને 'કારીસ' જે ધાતુ દેખો, 'બેળ' એ જ શહેર દેખો' કરી પેસે. પેસે લઈ જવામાંના કાચમાંથી મોઢા કદમાં ચિત્રો બતાવવામાંના એકાં યથા જતા. તે દિવસે રતે કારે વચ્ચે રહેની, વાહન-ચક્રાર બેધ જેવો યથા જતો, અને મોડી રાત પુખ્તી 'અંતે માતકી જે' સંભળાયા કરતી. પણ હજી સાતમ અને મોગે એ તજુ દિવસ તો મંદિરમાં રાંતે મંદળી બસી.

‘અગ્રીયે કહે છે બતાવી મે’ માછની કીપી પૂલ.’
મે માછના બેઠા બેઠા અગ્રીયે છે ગાવા આવતા. પોતે પોતાના બનાવેલા છંદો ગાતા, અને તજુ દિવસ એકી પાક લલકારતા.

સને ૧૮૮૮-૪૯ માં એમને જન્મ અમારા પાછી પાછી રોડી આગલીરાનમાં થયો હતો, અને ત્યાં જ રહેતા. છેક હવે પાંચની ઉંમરે પ્રવૃત્તિ, અને અવસાન પાછાના વર્ષે સુધી, સતત ૬૦ વરસ એમણે એક પણ અપવાદ વિચાર કર સાલ આતાછની સામે છેલ્લે તથા થેડી પાક માયા છે. સિતેજની આસપાસ તો મેં એમને એવા હતા, અને હવે અગ્રીયે કારે વચ્ચે—એટલે એ સાંકળી આસપાસ કરી પચાડી—એમના છેલ્લે સાંજના છે. મચત્કારની વાતો તો એમને માટે થયી સંભળી પડી, અને લોક કહેતા કે એમને માટે કોઈને આપ્યું હતું. એ તો કે હોય તે ખેડ, પણ એ સાગ્યની બાંધ નહોતા જ એમ તો કહેવું મેળે. એને આપણે ‘દંત્રપાથ’ કહી એ એવા તો એ હતા જ. માતાછમાં એમને આપ્યું કદાચ હતી ને એને કાલિયો જે રોડા કરતા. ધેધે હવેની. પોતાના કસળ બતાવેલ વતી ચીંજેતા, અને પોતાના અગ્રીયે સમજી બનાવડાની એ જ હીરને પહેલ પાડવાના કામ કરતા.

પણ અગ્રીયે ગાન તો અગ્રીયે એટલે માતાછના અત્યંત જગત. છે માતા અને (આમને બહુ બીક રહેવાથી) નેમ, એમ તજુ દિવસ છેલ્લે ગાવા આવતા. અને જમી પચાડી માછાછની સાથે માતાછ ગાજી જઈ જોડતા. આમ તો જમ્યાની પચાડી, પણ અગ્રીયે એ અગ્રીયે જમ્યા કરાવી આપતા. પછી છેલ્લે થઈ. પહેલાં તો તોને એ લલકારે. એક જમ્યા એક બીજી તરીકે બતાવેલા છેલ્લે ગવાવા. વાતાવરણ સરસ અને એટલામાં અગ્રીયે આવવાની બહાર પૂમ પડે. એવા જ માછના જમ્યારે જોવાય. અને અગ્રીયે પધારે બધા જોતા થઈ જાય. પોતે બસાવત માછ સામે પેસે, પ્રજાગ હડ, જ્યાન કરે, અને જૂળ જ શાંતિ છવાય, અને પછી રસવડ સુંદર અવાજે ગાવાનું શરૂ કરે. માછના શબ્દો વાર, માછના યાત્રા. સુતર પર જળ-રેલને ફેર, માછની આસની વચે છેલ્લે ગાવા પછી ચીપકા કપાડે. એમાંના ફેરકા છેલ્લે તો પોતે એકલા જ જોઈ જાય. બીજીની કીટી જ ન રાકય એવા અટપડા. પણ સુંદર રમવાટાઉંચવાળા. ગઢવ આવવાના, બંધનરમણી થઈ પર માછની સંભળતા આવતા એટલે માતાછને અને તેમ બીજા ધણાને તો એ લગભગ બધા જ મોટે.

એમાં માછ દેવોદે મારવા જતા ત્યારે, કંઈ બચત ને થીરરસના છેલ્લે લલકારતા તો જમ્યારે કદાચ આને મારા કાનમાં માછ રહેલ છે. શુંબે (નિમ્ન) મે દેવ બળિયા, કુશલિયન અને રક્તજીની કયા, વેડ-સુંડની વાતો અને એમની આચેના યાત્રા યાત્રા હવેનાં વહેન આવખું જેવાં જોવા કરી નંજી. એમાં વેળે સૂચી માર્ગના વહેન આવે: આપણું જેવાં જોવા કરી નંજી. એમાં વેળે સૂચી માર્ગના વહેન આવે: આપણું જેવાં જોવા કરી નંજી. એમાં વેળે સૂચી માર્ગના વહેન આવે: આપણું જેવાં જોવા કરી નંજી.

જમીન પર દેવનું ચોટીનું ટીપું પડતા તેમાંથી તો દેવ જોવા થાય; પછી એમાંથી બચવામાં છેલ્લે સુતિ રહે છે. તરવડીનું ૧૫ પાસાં કરી કોપે છે, વિદરાળ રવાયે ફેરે છે, ગઢવ પ્રકાશી રહે છે, કાચમાં ખપ્પર છે, હૈયાના કુંદની માળા પહેરી માછ રહે ચરે છે, રજવંદી બની દેવમો સિરમકે કરી નીચળું લોટી પોતાની છત પર લઈ લે છે, અને દેવમો—અગ્રીયેને સંકાર કરી સાંતિ રાખે છે. માછની સાંજના એ વચે, મહામાયાનું રવપર, મહાસુંદરનું વહેન, વીર અને અહુલત રસનું એ આદવાદન કદા છાદાર બાનીમાં, હંદવેગમ માતા-થી—અને હું, માનું છું કે કોઈ કોઈ સમિતી—પ્રેરામ જ એ કરતા, એ દરજ્જે હજી મારી નવર સામે ખડું છે. એમની તોજરી માંખી, સોમ મુદ્રા અને હંદના લલકાર, હજી રમાજમાંથી ખરયા જ નથી.

માછની કૃપા કપરાંત સરસ્વતીની પણ એમના પર કૃપા હોય જ એમ છે. કવિતાનું છેલ્લું આરવાદન મેં ત્યાં જ પ્રગાથ્યું. બતાવતા છેલ્લે મચત્કારનું મુખ્યા માર્યા. એ માટે અગ્રીયેને વચકાર માનું કે માછની કૃપા કે

એમને એક અપર છેલ્લે તો લઈ અને વાદ છે. એ માતાં હોડે હોડે એક નહિ એવી એની રમવાટાઉંચવાળી ખૂબી છે.

‘અધર છેલ્લે ગાતા આનંદે, આજ લાજ સાજ સરસની,
અજ ન કરી શરૂ થયેલું ધરતે, સંવત કે કાર જ કરી.’

આખી છેલ્લે લગભગ આખીસ કીટીને લાંબી છે, પણ એક બધા નેવે છે. એમાં એક પણ મોપરવાની રમવા આવતી જ નથી. આ છેલ્લે સાંજના પીપળનું જે જાન મેં મળ્યું એના દશમાં માત્રનું પણ નિશાળમાં નહોતું મળ્યું. એ તો આસની બીજા દાવ-કાની વાત. આને આ સડીના માંચાના દાવમાં પણ મળે છે. એમ નવરવાર થા નેરતાર પૂરાં થતાં. દશમાં થી શીખી એક આગળ મેળો પડતા. અને પછી કીપાળીની તપાસી થઈ ચીપી.

નવરાત્ર ન હોય તો એ તો લગભગ રોજ આવામાંને મંદિરે એક વાર ફોંન કરવા જતા. લોક કહે દરથી આવે તો એને નહક રહેનારા સા માટે ને એટલે જ ત્યાંના પચાડીનાં કીટરતાર એક એટલે હોતા. ત્યાં એક ગિનિટ પણ જોડતે જ એરે પાછા જમ્યાને રિવાજ હતો. અને પોતે પ્રમાણે કરતા.

આટલું ધણું લોક ગણતા મારા વર્ગમાં બહુનારા દોરતો પણ મળતા. એમ એક દોરેલના કુંડળની એક હોડરી મને અહીં મળી. અવારનવાર મળતી અને ન્યારે મળતી ત્યારે પરસાનું જોપર વહેતો અને ખાતો, એટલે એની અપાં હાંકતા, અને પેર નવાં. નાની, અખ-રાક, કાઠી, કેખાળી, ખૂબ જ રહેતીવાળી, એ બહુમોડાની પહેરી અચર અને અમારી દોરતી કીટી કીટી વધતી. કંઈક કંઈક વાછરી અમારા પર આગળ યથા નિરાણે જતી ત્યારે પણ કીટી પછી પીવા વચી આવતી. ત્યારે કંઈ હોડાર હોડરીઓને સાથે બહુવાનો ચાલ નહોતો. એ બહુતી કંથારામાંમાં એનું નામ ચિત્રેલો.

વડો ફિલ્લના નાકા પરતા મહાવાર થઈ ન્યાતનું સાનું મળતું. સાનું એટલે વેળ. જમી પચાડીને ધીમે ધીમે બધા આસપાસને એટલે એકા થાય. અને મુસપુસ મુસપુસ કર્યા કરે. કીટના મેં ૧૨ જુડો તો બારે મંચીરતા, અને માથે આખી કુનિયાનો માર. વેચ મળતાં વિશ્વામિત્રે નચી સુદિ રચવા માંડેલી, એનું હંડે કીટ નાંખે એના રોળ. ખાસ રહેલેલમાં મુંબાળી પટેલિયાઓ આવતા, તે મુંબાળીવાળા કહેવાતા. રાતના બળે વાધા મુખી વેળની એક જમી. કીટીકે લોકે અચા એટલે કોઈ કદાચ એમને મોરબીને કહી કહે: ‘કહે કદા રાય જમીની રાદ એવાય છે’ (અગ્રીય ૫૦-૫૦૨)

પરચીર વર્ષ પહેલાં

ભંકે ૨૩ ફારતકે ૧૯૮૨ (નવેમ્બર ૧૯૮૫)

પહેલા પાના કપર એ વેળા નિયમિત આવતા શ્રી દેશજી
પરમારનાના કાવનાલેખના સરસ નમૂનારૂપ આ આં-
માંને 'નૂતનશ્રી'લેખ, બેસતા ચર્ચના આ પ્રસંગે કથિત પણ અપારોઃ
"અર્થકર માનવી ન, કેમત તોફાન અને અસહ્યાર વરસાદ પાછી
પ્રસાન્ત કપાદી નહીં છે, બધાનક રચના અને કલેશ-નિતા આગવી
લીપિયુ કાળજારી પછી પ્રકાશનું રંગીન પ્રસાદ ફૂટ છે, એ વેળા અંતર-
માં ફેલી પ્રકૃતિતા ને આસા પ્રગટે છે !

પાનખરના જૂનારમાં ક્રેડાઈ જાએકી વનરેપતિ કૂટી પસંતની
પહેલી ન નવરે પાંચરવા મારે છે. કૂટવાઈ બેઠેલાં પંખીઓના કંઠ
પ્રસી ભય છે અને વાતાવરણમાં મિતન થરે છે.

વિનાશક દુકળ, છવસેલુ કૌમયાળા, યુજના પ્રથમ કે અનેક
સુરેલીઓ અને જોડદાનિકા, વચ્ચે આણું થે વરસ કપરક ધીરુ
દોય છતાં નવા વર્ષનું અરુણદેશન નજરભર અર્પણ મોદ ફપાળવે છે.
ઝોની એ કપી વરદાવિની શક્તિ છે એ સાતાના શેરકા
પારે છે, વાંસાની નવપક્ષવતા લાવે છે ને અંતરવર મોદ ફપાળવે છે !

નૂતનશ્રી. શ્રીકાંડેઅરભરે છે શ્રદ્ધા નજાવે છે, આંસુના કોટ ફરી
આશાની જ્વાળા ભરે છે; કાળના નજીબી કૃત્રી સાન્ન્યત્થ અરે છે.

માતાની મોદમાં ને બાળકના ચાલમાં, મરીજની રાજમાં ને
આતાથની જૂનમાં, અવનવ ગાધુરી એ રેરે છે. પ્રતિપલ ઝોની
નિરાક કાયા સંસારનું પ્રાણચક્ર ભ્રમણી રહી છે. કાનું પમથું પડે ને
સુધિ પલટાઈ ભય છે; ઝોની શીટ મંડાય તે વાતાવરણ રંગાઈ ભય
છે. આશાની એ યોગિની છે. આંધની અધિવાસી છે, ચેતનાની
રેલી છે. ... કે, નજતઆખાની એ સંલગ્નતા છે "

સાચી કલાની કદર પ્રીછવા માટેની ધમક પ્રગટાવવાનું અને નવર
કેળવવાનું એ કાગળ પા સદીથી 'ગુજાર' કરતું આનું છે તેની એ સતત
આલેખી મુંબેશનો પચાલ 'મિન્લસ'માંના આ કલાશાળી અવરોઃ

"આપણી દેશી બનાવટ-આપણી દેશી વસ્તુઓના કૌશલ
પાટા પાછળ, મકાનો ને તેના સજ્જારપાછળ, આપણા ગદેરવેરા
રહેણીકરખી ને હસવેરા પાછળ અનેક કલામય ભેનંઓ અવગા થવાં
છે. તમે તાજ આંખે એ બધાને જુઓ, યુવક-યુવતીઃ નીરખો, સર-
ખાવો, અગ્યાસ ફેરો, તો તેની કલ્પના ને સુંદરતા ભેટીશને આશ્ચર્ય
મરી. આપણી દેશી સુંદર છગારની કોતરખીએ વરસેરા ચક્રી ભયઃ
આપણાં પાણીવિત્તજનું સુંદર વાસણે બંધારમાંથી થે થકીવચારી-
ઓ ખરીદી ભયઃ આપણાં દેવદેશીઓની અદ્ભુત મુર્તિઓ નર્મની
અને કાન્સનાં ગુચ્છિઓ સધરે; હિંદુસ્તાનનું કાઈ પણ લાકું અને
સુંદર દોય તેનાં કદર પરસેશીએ કરે, એ આપણું દેશીત્વ નહિ તે
બીજું શું ? આપણાં આંખકાલ માયા બાહોરે જીવી રહ્યાં છે. નથી
તેને રજની સુરંગતાની ખબર, કે નથી તેને રૂપરંગના સુંદર સંચીત-તની
અસર. આવાં અંખે માનવ પ્રાણીઆથી આપણે સંસાર આવાસ
કર્યાય છે. વરપાટા ને અગળવરોમાં મારાં અર્થે કરોતે આપણે
કાના અને કારીખીરીઓમાં તદન અંધ ને ગેરવજા રહ્યા બીએ.

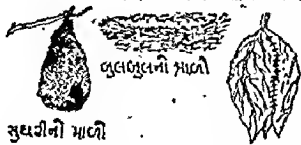
પાટણનાં બુદ્ધા આપસરના અદ્ભુત કોતરકામચાળા પાટકા
ઝોશીરાશીની ચલમ સળગાવવા માટે કોડિયાં થતા પદયા છે; અર્થ-
નો કબીર વડ ને સુધિ આખીના ચગાકારૂપ, તેને ઘોડા કપારની
આવરે ભાંડોખાંડો કરવામાં આવે છે; સરકારી બાંધકામખાતા-
વાળાઓ બુદ્ધા સુંદર મકાનો તોડી નાખી આપણાં રોડેરો કદરમાં
બનાવે છે; ફરિયાદો ફેટપાટકાના બંધારો પોષાક આપણા અપાણ
અદ્ભ નાનરિક પોષાકની અવગળા અને બાંધકાર થાય છે. રીંદ્ય-
પ્રેમની નાતો તો ધણીયે થાય છે, પણ કોઈએકિન વર દિન કુરૂપ
થતાં આપણાં છવન, રહેણી, પોશાક, વસ્તુઓ, મકાનો, રોડેરો
માટે મુંબેશી રકામી છે ? યુવતી ધનસંપત્તિ અને બંધાર રહેશે કે નરો
એ કોણ નહીં છે ? પણ યુવતી રમુત રૂપ કલાકૃતિઓ તો નરર
રહેશે. એથી ન દેશનો તામ ગમ્યો; એ પર ન યુવતી મદનપ આંકારી.
આ બધાં કપર વિચાર કરવાના વખત દેશના સંરકારી ગામડોને
છે ? એને ન દોય તો પછી આસાદ પાટણનું કોઈ ન કંઠાણું છે,
અને તે દેશની તારખુદાર આગવી કાલની પ્રભ."

પહેલા પાનાના કવિવલ્લભો આતનાલેખથી નરા નુદરા, પ્રેરકપ્રકાર-
ના 'મિન્લસ'માંનાં 'આંખવર્ત' ફરકોઓની પરિચય આપણે અચક
કર્ષે છે. અમાં આ પધારે કરવા નેવે છે. વિષય છે 'લલાના લેખ'ઃ

"આપણામાં માન્યતા છે કે માન્યસ લલાદ ને વિધિતા લેખ
લખાણને ન નર્મને છે, તે કોઈ મિચરા કરી સકતું નથી. પ્રારબ્ધ
આગળ પુકથ પાછરે છે. કોઈ બાળ વયે કે શરતુવાળીમાં મરી ભયઃ,
કાળનો વેપાર ભાંજે, કાળની મોહરી વહે, કોઈને આરેરાતા થાય, કોઈ
મંદવાદ આવે, ધરમાં આજ લાગે. હિં અજ્ઞાનિતની આસ્ત આવી પડે,
કે ચોકો એ ન નિસાસાનાં વેળુ કાંઠવામાં ? 'જ્યા લલાટના લેખ,
ભાઈ' પ્રારબ્ધ આગળ આપણું શું પારે ?

આપણી પડતીનું અરતું કારણ આપણે. આ પ્રારબ્ધવાદ છે.
પાણસને પ્રથમે પ્રાણનું આંધરે બંધે છે, એ પ્રાણ જતાવ્યા વિના,
પુષ્પાલન કાળવ્યા વિના, નિર્વાઈય બાળકાની જેઠે કાળે દોષ્ય હઈ
પ્રારબ્ધને દોષ દેતા બેસતું એ આપણી મહાકું કંઠક છે, બંધકર
પાપ છે, આત્માની ને પ્રથુતો દ્રીઢ છે. નજતમાં નેરતા પુકથો
મદન બન્યા છે તેમાંનો અંતઃક નજી પ્રારબ્ધને યપ્પડ મારીને
ન મદાન બન્યા છે. સત્તાને સિદ્ધાંતને ચકનાર, હરખાની રોશમાં
આલોટનાર, ચારવનીને પોતાની છબ વર રખાડનાર, આત્માનું
સ પ્રાણ્ય છલનાર કે હિંથરને પોતાની તદેનાતમાં ખરે પડે રાખનાર,
ફરે ચલાન સત્તાપીડા, શ્રીમંત, વિદ્વાન, સાની ને અન્ને પ્રારબ્ધની
સામે બંદ ન બાળાનું છે.

આકામે પ્રથમ પામનાર પોતાની બુદ્ધિને લીધે ન માન્યને વહેતું
નેતરે છે. આનવની ને રહેણીકરખી અંબમરણી દોષ તે મંદવાર કે
મુનુપત્રી મનુદર છે કે આગળ આવીને બેલાં રહે ? બંધિયો વેપાર કે
ટરેલી મોહરી પ્રાણખાન પ્રાણ્ય પક્ષના છકા બાગમાં સદન કરી
છાકે. અકરમીતો ને આસ્તો મરંદી મહાઈ આગળ મતવરં સમાન

બુલબુલનો માલો

સુધરીનો માલો

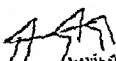
ખોતાના ઘસ સાથે ઇંચણ

ધરનું ડખાસ મુજ

ધર અને ઠિલ્લી શાંખમાં ઇંચણ

પરમોંકડી

પ્રકોનું સીંધાપાકમ

આવળનું પતંગિણું

લીંદેલા પાન નેલી ઇંચણ

તળામાં મળી જતી કોઠીવિંદી

ને, ખરી વાત તો એ છે કે તમારામાં પાણી ફેરવું તો પુરુષાતવ રહેવું છે! થરા અને પુરુષાતવ આત્રણ પ્રારબ્ધ પાણી ફેરે છે.

પુરુષાતવ શાપત્રમર સાવળના કાળાની અધિકારી અનેકા ક્ષી ત્રાલ-નત બહુના ખૂબ પ્રવાલ વર્ષેલા ને આને આપ્રમ્ય રજાકરિય વિવેના પૂરેલાની સામ્યપત તેમજાલાના રૂપા આ અંકથી યદી. એનો પહેલો દખતો દખતો : 'કુમારી આંખે નંગલમાં.' જોએ મળુ એ કોસેલા ન રસમજ લાગશે સહિ ચિત્રો પગ દાતો, થોડો આત્ર કાળીએ :

"દિમતરવા મય તથા નિરીક્ષણશક્તિ બીકવવા મારે વિદ્યાર્થી. કોએ ફરે અંકપરિયે એક માથવા ને શત નંગલમાં આગળી થયું ન આચર્યું છે. પૂરેલાના હાંદવેદેલા અવ નથી ને શિયાળમાંના રૂપથી બીજાનું જોતો ફેરવાને પાર્ટી રૂનેલી દુકાનીના રજાણે પહેલો જાનેને એ યુવકહાંદવમાં દિગત ને વીરવાના બાવેર કુરંગીરીતે પ્રકાસે છે."

નંગલના નામગી ન આપણે જનસમા ન બારે છે. પગલું બનુ-બનુ કપરથી ખાતરી આપણું છે સાપવગેરે નંગલો છવે. જનાવરો તથા પ્રાણીમાંથી એટલા આપણે ફરીએ છીએ તેના કરતાં તેઓ આપણાથી વિરોધ કરે છે. ને રથએ મળુજોનો પ્રવરવ મય તથા રતે તાપલું કરવામાં આવે તેવે રથજેથી આમાં દિલ્લે પ્રાણીઓ એકા સાઈલ ફરે નતારં રહે છે. થાય ને કીપડા ગાયપૂ જરૂર આવતા નથી. તેમજે મળુજના લોલી આજરું હોય તે ન તેમજે બંધકર છે. આપણે તેને જોએ તેના કરતાં તેઓ આપણને યજા ન પડેલા નેઈ છે છે અને ફરે પાયાના નથ છે. ને ફેર પગુ ચોમને નંગલમાં કર હોય તે તો સાપ, વાંજી, અધમાખી, ભગરો અને ગમ્મરોનો ન છે. સાપ તાપનુંથી એ ગળાં મળાંમાંમાં ફરે નથ નથ છે.

પગુ નંગલમાં નથને કહી કુંડી કુંડા-રોનાની ફેરવી ને હકડી-જોને, ત્યાં નથને આજો વિવસ માત્ર રાંધીખાનમાં તથા એક રથજેથી કીએ રથજે લાંબી પુરાકરી કરવામાં ન પડારે ફેરવી ને

નેઈ છે. એ કોડો આ સપાસની કુરતનું નિરીક્ષણ તો બીજકુવ કરતા ન નથી. ખરા રથકર પગુ હોય ને કુરતનના ખરેખર માત્ર બનતું હોય તો રાત ને દિવસના મળી પાંચ માઈલથી વિરોધ મનજ કરવી ન નેઈ જોએ કે મુસાફરી પગુ કમાડી પાંચે એ ફરવી નેઈએ. પાણી ને કીપડા-વાં ચોમરે ખરવાકન કરતા રહેવું નેઈએ. કમાડી આંખ, નિસાસા અને ચોમરવાળી અવશેકનરશક્તિ ગાયુસમાં હોય તો નંગલની ફેરવી ને નલસી જાગરી ચોનેમાં આવપણે રથ અને જાલ મળી આવે.

આટલે પડેલા સુપરીના માળા પર રાઈએ ફરે વિચાર કરો! છે! તેમજે તેમાં ફેરવી પરાળની ઓળી ચંકળી પરાળની નિદાળા છે? ફેરવેરથના પ્રાણ એટલી ન સગવડ ને ચોમરવુ તેમાં સુપરી ને સુપરમાં ફરી હોય છે! તેના થાલા અપાં બાપમાં ગાય નેઈ હોય છે, તેમાં સુપરી થવરના બારીવેથી ફર્યા પૂકે છે, અને જાડીમાં ફર્યા શેવરી જોતે છે. જ્યારે માળના નીચેના બાપમાં દીવકા નેવી બેઠક ફરી સુપરી જોતે છે, ને પરાળમાં માળો ફરે છે ત્યારે જ્યારે આનેદ બોયને છે? ગાળાની રથના કીચો અનુભવ ને સરસ હોય છે કે તાય કે વરસાદ તેમજે બીજકુવ નહતાં નથી. (જુઓ સામ્યનું વિષ)

પુલકુલ રેપકરી નેના કપાલકા માળા બારી છે; જ્યારે રેપકરી (દા-દ-કરી) જમુ પારંકાને સીવી માળો બનાવે છે. એ માળા મહાર-થી એટલા સુપડ હોય છે તે કરતાં એટલી મળા રેપકલ ને સુંગળા હોય છે. અર્થમાં મારે કે ને રેસગના પોલ બંધર મોઢિલા હોય છે. માપમાં તેમાં માત્ર નહતાં સાંકીમાં ને રાઈ ને જોવાં કરે છે, જ્યારે ખિસકોલી જનકાના આમને ન માળો બનાવે છે. ખિસકોલી ફરને મળવી નતની છે, છતાં માળા બનાવે છે એ માત્ર બાન બંધે તેવી છે!

છાપરીમાં એ ફેરવાં તો આવપણે યજાં નેઈએ છીએ. તેઓ છડાંમાં ફાડાંમાં નથી પગુ વિલા છે. પોતાનાથી થોડાં છડાં પોતાને ખાઈ ન નથ જોટલા મારે કીપડી ફંથળો આમાં ફેરજોમાં રહે છે. થોડા ફરજલા મારા રીપમાં રહે છે. તેઓ છડાંને "કુમ-મરીન" તરીકે કુપ્રચોત કરે છે. શિયાર ફરવી થવરે બદલા પેન કાટે છે અને અપની વેળાએ ચંકળાં ફાખલ વર્દ નથ છે. આ ન પ્રમાણે ફેરવીક થયેલો બાવળના થોરની રથોને સરખો રીતે મળી તેનું સંક આકારનું ધર બનાવે છે! આમાં જોખાં તથાજાનિયાની નીચે પોરેલે થયું ન જાણ આવે છે. એ માળાનું મોં જોવા મોંના અંકિયા જેવું હોય છે. આ જનાવેમાં થયેલો કુલિત એ હોય છે તેમાં કીપડી થોડી જેમાં ને ફરવામાં નંદુ પસી તે પાળાં નીકળેલા ન પાળામાં પોતાનો જોરાક વર્દ પડે! તમને નવાહ લાગશે કે જનલ પોતાના આ ધરની સાથે ન બધે ફરે છે! એક માળુક ઇંચલ બાવળની રથો કોસરખા રીતે ફેરવી રીતે કાપે, તેને જો નેઈ ને કુપ્રચોતમાં થે તે વિચારવા નેઈ છે.

નાંનાં છડાંમાં નેઈકુ કુરત થળી બનત કરે છે. ફેરવાંના આધરતથા રેપ કીમાં બનાવેલાં હોય છે અને તે, સાથેનાં ચિત્રોમાં બતાવના પ્રમાણે, પાસમાં, કુલમાં ને પાવમાં જિવાં બળી નથ છે કેતમને જોજાજી એમણું નેઈકુ કામ છે. ને નંગલમાં ને રજનાં ફેર્યા થતાં હોય ત્યાં તેઓ ન રજનાં પતંગિયાં થાય છે. લીંડ પાસ જ્યારે રેપે લીંડ પાસે પીછું થાય છે ત્યારે તેમાં રહેલી અડામકી પગુ લીંડી મીડી પીળી બની નથ છે! આ કુરતની ફેરવી મળી થયા!

આના કુરતની અનુકૂળ રેપકરી રેપકરી ગરુલ નંદુજોને મળી થવા કાચકા નલલી પકડી સમતા નથી, કાચકા રેપકરી ઉત્તરવા નથ છે. આથી તો અનેક નલની વિનિમલથી નંગલ કમાઈ હોય છે. પગુ બંધ આંખે ફેરવા ફેરવે નેઈ સામ્ય નથી.

Our Friends Abroad

પત્રમિત્રતા શા માટે અને કેમ?

‘શું તમારા દેશમાં સિંદ, વાપ, જંમકી હાથી, સાપ અને એવું
જાણુ છે? શું તે સડકો કપર પછી ફરે છે? ત્યાં તમે કેમ રહેતા
હશો? તમે મારી જન્મપત્નિના પાનાપટાનીને મોકલી શકશો?
મારા કવિબ્ધ વિષે સૂચનો કરી શકશો? શું પરેશાં તમારા લોકો
લોનાં કપડાં આકાશમાં અદ્ધર સૂકવતા? શું તમારા લોકો
હાથીની ટાંગ પકડી આકાશમાં ફેંકી દીધેલો? -અને તે ત્યાં જ
લટક્યા ક્યો? શું મને એની લઘુ ગીતો મોકલી શકશો કે તેની
પરીક્ષામાં પાસ થવાય કે ને પાસમાં ફેલેલ ગઈ? શું તમને ત્યાં રસા-
યનશાસ્ત્ર બજાવે છે? શું તમારા વજોમાં ઊંઝરીઓ હોય છે?’

આ બધું શું છે? આ બધા પ્રશ્નોની હડી ક્યાંથી? સા માટે? "મોટી બા, એક વાર્તા કહોને!" બાળકને ઉધાડવા ન્તાં બાળકે આશ્રય ક્યો, અને મોટીબાએ થલાબું : "એક હતો રાના. તેને સાત રાણી, નાનામાં નાની રાણીના કુંપે એક નહોતું થોડો ખરીદ્યો અને થાઈયો ખરીદ્યોના કેશમાં-અણકા મુંદરીને સાવવા." એ જ પ્રગાણે મુંદરાપ એ અગ્રેઈકામાં કોઈ બાળકને સુવાડવા તેની મોટીબાએ વાતો-પહેલા મોટી : "એને ન્હોતો, હિંદનાં એક રાજા છે. ત્યાં સાધ, વાધ તે મિત્રા વગેરે બંધકર પ્રાણીઓ એટલાં બધાં કે તે સડકો કપર પછુ ફરે. ત્યાંના લોકો ન્મશી અને ન્હુઅરો છે. વગેરે વગેરે" નાનપણમાં સાંભળેલી આ વાર્તા કમ્પતિપદ પરથી બ્સાર્ડ ન્તાં, ત્યાંના એક યુવાને, કપર પહેલાં કેશમાં ન્હાવેલા પ્રશ્નો આપણને ક્યાં છે. આપણી શી ફરન? અગ્રીની સર્વોત્તમ સભ્યતા ધરાવનાર રવંદન હિંદ આને સર્વ અશ્વત્ત સાધનોથી સભ્ય થઈ આપણ ધણે છે અને ગહાતામાં માઈ છુના આદેશો અનુસાર વિશ્વને સાંત્તિપાઠ ભણાવે છે તે આપણે પરદેશી લોકોને કેવી રીતે સગનાની રાજીઓ હિંદની અખટ પ્રાકૃતિક સંપત્તિ, દલકાના-મુંબઈનેવાં તિરાળ નગરો, ભારતનાં રાજબીજ રથોને, આપણાં પાણી ત્રિકસત ધર્મો, વરપ્રજ્ઞાન, સાહિત્ય, રસિયજી વગેરે વિશે આપણે પરદેશના લોકોને કેવી રીતે સ્વયં માહિતીપૂર્ણ માઈ રાજી એન્ડ-પ્રવ દારો, વખતિગતા દારો.

આજના નવયુવાનોનું બેઠણનું નહીં લોકો તેને કંઈક કરવા પ્રેરે છે-તેને વિશ્વશાંતિ અને આઈચર્યા તરફ પ્રેરે છે-સર્વે માનવોને એક ઇશ્વરનાં સેવાતા બળી તેમને સમજાવા, તેમની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ઇશાનવા પ્રેરે છે . . . અને ‘પત્રગિત્રના’ એ તેને સહેલામાં સહેલો રસ્તા બેઠે છે. ‘માઝી કમર ૧૪ વર્ષની, ક્રિયાશીલ, વૈજ્ઞાનિક, વર્ણન કરી રહતા, માથે માંડકરિયા બાળ છે, આંખો બૂરી છે’ પત્રોની શ્રેઠ્ઠી. બાળકો પોતાના કુટુંબ, અપાસ, શહેર, પ્રાંત અને દેશની વાતો કરતા થાય છે. જેમ ‘પત્રમિત્રે’ની કમર વધતી નવ તેમ તેમની ગચ્છાનાં વિષયો પણ વધુ ગંભીર થતા નવઃ જેમકે દેશની સમગ્રીય આર્થિક પરિસ્થિતિઓના આગ્રહ બતાવે તે તેમનું ગદ્યત્વ, ગદ્યાન પુષ્ટકોની સ્વચ્છતા, દેશનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ, ભાષા, વાદ, ધર્મ, ક્લિષ્ટસૂત્રી વગેરેની માહિતી તથા ચર્ચા થાયે.

અને આમ, આપણે જોઈએ તો જણાશે, કે પત્રમિત્રતાનું ક્ષેત્ર ફેલાવું પિરાણ છે—પેટનું અનન્ત છે. જનતાના મોંઘાણે દેશોમાં જનમત

અકાંચની ઢબર જેટલી સંસ્થાઓ પશ્ચિમના સાધનાઓ વાદ્ય કરે છે. આમાંની આઠેક ઢબર તો ફ્રેન્ચ અને રિક્કામાં જ છે. ભગમત પચાસ લાખ કપરાંત પશ્ચિમનાં નામો એ જુદીજુદી સંસ્થાઓમાં તૈયાર થયાં છે. ફ્રેન્ચ ખરીદારમાં રહેલા ગિન સાથે મદન વિષયો પર ચર્ચા થાએ જ યાય છે; અને તેને ગણવાથી એ આનંદ આવે છે તેના કરતાં કોઈ જુદો જ અનિવેચનીય આનંદ ત્યારે આવે છે જ્યારે દરેકની ગાઈલ દૂર વસતાં કોઈ અનુદયા-આદીક ચિનનો, એક બે મહીને શહ નેચા બાદ, કાંઈ આવે છે.

પત્રને ખાસ કોર્ડ હદ નથી-કોર્ડ શેકટાક નથી, અને બધું ખર્ચ પસું નથી ફક્ત સાક્ષાત્ર જ આનામાં એક પત્ર મુલ્ય પાસોના બરફ પ્રદેશોમાં વસતા ગામનંથી, અને એ જ રીતે આફ્રિકાના ગાદ અને નંમશી પ્રાપ્તિઓમાં વિષુવદ્વૃત્તી નંગશોને ભેટી તે પાર વસતા ગામનંથી પહોંચી શકે છે. આ પત્ર-નાતકો પત્ર-અનુદયાને બધું નથી. અપરિચિતને પરિચિત, પારકાને પાતાનું ને પાન શરૂને પાન બનાવે છે. કાલેત અપરિચિતકો નં પાન પર અણુઓબધ નં પાનને દરેક પાનક-વદ્ધ નં પાનની રીત ગળાળાળા. પરંતુ હવે નં પાનને ને અપરિચિતકા તુ-અનુદયાનં પાનિતતા દારાવધુ સારા પરિચયમાં આવે ને સહાનુમતિ સહા-જાતક પાળે ને તે હેતુ પી ત્યાંની સરકાર ખાસકિશ્મિયા પાસી રેલી છે.

પવનગિતતા દ્વારા અખૂર માછીની મેળવવાય છે, અને આપણી તેમજ બીજાઓની સહયોગી સત્વ હકીકતોને, ડાંગાંચોની રંગાચોની શાયા વગર, સમગ્ર તેમજ સંગભવી રીતોએ છીએ, અને આ રીતે આપણે વિશ્વચાંચિત અને ક્રાંતીમાત્ર (વસ્તુત્વ કુદૃષ્ટકમ્)ના સિદ્ધાંતોને ફિલિભૂત શ્રાયા પ્રત્યક્ષ રીતે છીએ નિવૃત્તના આપણમાં સંદેશ-સપાટા માટે, અણુવા માટે, વેપાર અર્થે, રીયાલિયેશન અર્થે અથવા ફેશના સિદ્ધાંત તરીકે પરરેશનમનની પેઠાં આને અને તે વખતે આપણને ત્યાં કોઈ મિત્ર-કામળો અને ફેરાંઆનો મિત્ર-પણી ન્ધય તેો વેશન રણગાંઈ ફોઈરનુદીપ મળે અંદરો આનંદમાય છે. આ વસ્તુને અપાસ

પત્રગિતતામાંથી ગતની માહિતી લેંગે આપણે થોડાક દાખલા
 લઈએ: ઇલાલીથી એક ભાઈ લગે છે, 'હું તમને જે રીકિટો માંડું
 હું તેમના જાણવામાં મહેરબાની કરી એક તેમની પૃથ, અથવા ૪૨૦૦૦૨-
 માં સેન્ડ, અથવા યોગ્ય-યોગ્ય મોડેલસો; કારણ કે છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ
 વખતે ઝાંઝખાશમાં મારી બની જ પ્રિય વસ્તુઓના નાશ થઈ
 ગયા.' એવી જ રીતે જર્મની, બેલ્જિયમ અને હેન્ડો-જેમની બાની
 જ યુદ્ધે છેલ્લાં ઢગ્ગેલાં-એક નહિ પણ અનેક કાળેથી તેમની
 જાણની કંઠાજ દાસે ને અસહ્ય તંગી-દાખની વિધેતા આપ્યા છે.

શ્રીમંતે, આપણા વિષેની શંકા-કેસકાંગેલા વિષે પણ કંઈ શીઘ્ર
પરખો નથી આવતા. હૈન્દવંશીએ જો નવેન કામે છે, 'તમને રવતન'
પ્રતાપી કેટલે આનંદ થતો હશે તે તો હું સમજી શકું છું, કારણ કે
તમે પણ ભૂતનેની શુશ્રાવણીમાંથી પાંચે વર્ષે શકું થયાં હતાં.
રહેતું હવે રવેશનાસન હોવા છતાં તમે આવા કાંઈકામ, વચ્ચેની,
કેટલે જોઈ અતે વિન-શકડી છાપા થઈ થઈ જાય છે, અને આનંદિત

—બાળિકા તરફ શા માટે પ્રયાજી કરી રહ્યા છે? તમારી સરકાર નમારી છે? જોડિયામાંથી એક કાઉન્સિલરે એ જાણે અને જાણીમાં વાંચ્યું : 'હિંદમાં નંજીઓમાં, સાથે ફરતાં ઇશ્વર અને સારાણ આવાત મુંઝવે પ્રાંતની છે. ત્યાં ૧૯૫૧ના અધિવેશથી દારૂએથી થવાની છે, પરંતુ ત્યાંના લોકોને દારૂ ખાઈ અને છે અને તેથી ત્યાં થોડી છાપોથી વેપાર કરતી ધણી રાજીઓ કોઈના ગઈ છે.' શું આ સ વ છે? કારણમાં પ્રશ્નક એકલ દેશને આ કાપથી આ સાથે ખીટું છે. x x x ખીટું એ કે, 'હિંદ એક રાષ્ટ્રવાદી માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે.' એટલે શું? તમારે ત્યાં એકે રાષ્ટ્રવાદી ન નથી?

જુદાજુદા હોકા કેવા વિચાર ધરાવે છે તે ભણવામાં ધણી વખત મઝા તેમજ રમૂજ પણ પડે છે. તા હાલિયવાથી એક ગિન-Denis-એ એ 'અદેરવાની કરી મને 'White Magic' (શ્વેત મજ) નામની મેગઝીન-ને હિંદમાં નજીવે છે એ બોલેલી આપેલી. હોલ્ટન્ડની એન.સુવક ભણાવે છે: 'તમે હિંદેસિયા (ઇન્ડોનેસિયા) વિશે શું પાંચે હો? શું તમને એમ નથી લાગતું કે ત્યાંના પહેલા સમયકાળે (બાપાને) સાથે લઈ રવે હોકાએ હિંદેસિયા પ્રત્યે યદાત વધાર કર્યા છે? આ પ્રશ્નોના જવાબ પહેલાં લખી મેલસશે, પછી ન હું તમને પત્રોના જવાબ લખીશ.'

જુદાજુદા હોકાની બોલેલો સંક્રિષ્ટિ, ઔદ્યોગિક પ્રગતિ, નાશ, પ્રગતિ સોન્ટેર્ય નેલું, આજોડવા, આરિકાન નંજીઓ લોકો, તેમજ રહેણાંકની, આજળ પ્રયાયો, તેમજ મોર્નેની ગંધવાનિનો સૂચ, કે ક્રીન-વૉડની અન્યાયી વસ્તુનાં પ્રિકાં નિમે તે વેલગળ કામજો આવે છે. ત્યાંનાં કુમાર-કુમારિકાઓ આપણને કેવા પ્રિમા રાખેલાં સ્વામ્યાપાસને નિર્મલજ આપે છે તે પણ એવાં મુંઝવે હોય છે. ૫૪ દ્રાશાનાં મિત્રોને તરફવત નથી રહેતો મિત્રોને તમને સુકપ મહાન પુકથોને પણ લખતો ધઈતય છે. દા. ત. ગેં પંડિત વહેર, રવીકનના શાન મરણ પાંચમા તેમજ સિદ્ધાંતી અધિવેશની રાખી કીલિદાએયને પણ કામજો લખેલા છે.

શરૂઆતમાં કેલાક પત્રમિત્રોને ખરા હરીશો? ખ્યાલ નથી આપણે, કાલો ગાસ પત્રમિત્રોને સહેજ ખ્યાલ ખૂણે મારો નર્ગ-પત્રમિત્ર ત્યાંની એક રાજદારી પાર્ટીને પ્રમુખ (ચેરમેન) છે ને નાહું ન તે આખો કંઈક માટે રિપટરવેન્ડની યુસારી કરી આવેલો. તેના વધુ પત્રો હવે પછી 'કુમાર'માં પ્રગટ થશે. તે રાજ્ય-અઠક ડગાર સાહિત્ય, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન ગુજરાતમાં તેમજ નિર્મિત દેશીની સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, ઔદ્યોગિક વસ્તુ વિશેષમાં રસ ધરાવે છે. તેની હજાર આશરે ૩૦ છે. હોલ્ટન્ડને એક પત્રમિત્ર ખેતીવાડીની કોલેજને વિદ્યાર્થી છે. તે પિથના મસો તેમજ ફિલસૂફીમાં નિપુણ છે અને આપણા હિંદુ ધર્મે વિશે આપણા કરતાં પણ કદાચ વધુ જાણે છે. તેની કામ રવ આશરે છે. આંગ્રેજીયાની એક પત્રમિત્ર ૪૦ વર્ષની એક 'કુવતી' છે (ત્યા ૪૦ વર્ષે ધરપણ નથી આવતું). શીનજીકના નૃત્યકાનો તેને રોખ છે. હરિવત્સાવમાં તે 'પ્રાદેશિક' રોખ કરે છે. સોન્ટેર્ય અને કલાસીઓના આ બાઈનું સમુદ્રિકારે નાનકું મહાન અને ફાંમે છે. તેને કમ વગેરેના વેપાર છે અને તેના પત્રમાં કેડિયો, મોટરકાર વગેરે પણ છે. મોન્ટો મારો દારૂત મહાજીં બી. એ. પાંચે થઈ ત્યાંની રૂઢવામાં શિક્ષક થયો છે. તેના પિતાશી ત્યાંની નૈરાલ્ય યુનિવર્સિટીમાં પ્રાધ્યાપ છે તેમજ અંગ્રિકા અને જર્મની વગેરે દેશોમાં વિદ્યવિદ્યાલયોના રનાતક છે બાપાને એક મિત્ર-પત્રમ છે. અને સરકારી અર્થિકનાપાસ કમિટી (Govern- Economic Investigation Committee)ને સભ્ય છે. તેની

આર્થિક હાલત, આપાત-નિમણ, એકાદીનો પ્રશ્ન તથા હોલ્ટન્ડેશની બીજવળીના માર્ગોનું અન્વેષણ, એ તેનું ક્ષેત્ર છે. દેશમાં કોશરતા કાળાનકારિયાઓને પકડી લેવે કરેલી એ તેનું કાર્ય. આ કાળી વિશ્વ-જ્વરમાં થાણ સકાતા મિત્રપરિવારનો આદો ખ્યાલ આપેલો હતો.

આપણે આપણા ન દેશ વિશે બાન્ને ભણવાનો પ્રયત્ન કરવા હોઈએ છીએ. પરંતુ ભયારે પરદેશનાં પત્રમિત્રો આપણા દેશ વિશે પૂછે ત્યારે તે ભણવાની આપણને ફરજ પડે છે. કારણકે એ તેના પ્રશ્નોના જવાબ ન આપી રાજીએ તેના નાનક માર્ગો. અને એવું ન મારે વિચારે, મારે અનેક લેખો-લેખાંકિર્દિનાં અધ્યયન વિદ્યાબાહી, હિંદની ન્યૂની તેમજ નથી પ્રયાયો, લોકો અને રીતરિવાજ, હિંદનાં ખાસ ખાસ સહેરો ને બંદરો, ફારા હાથક તેમજ બોલોમિત્ર રચ્યો, મુખ્ય પેલાય, તારીની ગજુગીની રીત, વગેરે વિશે સંપ્રધાયક નાના નાના લેખો લખી મેલવા પડ્યા છે. આપણા દેશના દરાતર-સુકવેને હાલિદાસ, ગંધીજીનું ઇતનયકિત વગેરે પણ લખી મેલ્યા છે. અને આ માટે સારીપેટ પુરેશો તેમજ લેખો પણ લાવ્યાં પડે છે. આમ, પત્રમિત્રતા આદતરીરીને અધ્યયનને વાંચતાં કરે છે. કમજો વારા એક પત્ર-લેખાંકિર્દિ અને કોસનાં સાંપ્રતિક સંજ્ઞા વિશે માર્ગ કરી હતી-એના એક દેગિક પત્રમાં પ્રગટ થયો છે. અનિયમોં પણ કેવા ખોસ-અને લેખોની આપણે માટે અને પારદેશીના વિશ્વ-વિદ્યાલયોના વિદ્યાર્થીઓ તેમજ ત્યાંના આર્થિકપત્રો નજીવી આમ-તજી મળ્યાં છે. હોકા હિંદ વિશે ભણવા કેલા આદર છે તે આપણે આ કેપરથી ભણી રાજીએ.

એક વાત વધુ. તમે બધા તમારાં સ્વનામાં મોલકો છે અને તે 'કુમાર'માં પ્રગટ જાણ થાય છે. તે પત્રોના કેલાક વિશેની કૃતિઓ પણ વાંચી હશે આ તે આપણા દેશની વાત વહ, પારદેશના પત્રમિત્રો સાથે પણ આપણાં અજસમજી કુમારો કેવું ન વર્ડે રાખતા હોય છે, ધગણી નર્મનીથી એક કૃતિકા આવી છે જે અર્ધીએ છે કુમારેએ ત્યાંની કે કુમારિકાઓને વતને અને એવું કમજી, 'મારી સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારોઓમાં હોસરી તો હોમીનો છે. માટે વત્ર વહેરી લખજો.' ત્યાંના 'સારાને પ્રગટ તો વર્ષ, પરંતુ સાથે સાથે તેમના અપણા વિશે કેટલો ખરાજ મત મારે? તમારા સાનામાં પરદેશ ભય, ત્યાંની કામજો આવે, પરંતુ કોઈ કારણે પત્રવ્યવહાર કરવાની હેઠળ ન હોવાથી એને જ્ઞાન ન થયો તે આજીવન છે. તમારા તરફથી 'માનો એક પારદેશ' તો નાખી ન દેવે એકમે કે એપી સાથેના મિત્રને આસામાં બેસી ન રહેવું પડે. હોલ્ટન્ડની એક કુમારિકા કેલાક વખત સુધી પત્રવ્યવહાર કર્યા પછી એના પત્રો 'કુમાર'માં પ્રગટ થઈયા છે) એરેનેકલકી હાલત લખી ભણી છે: 'હું તમાને દેને એ કેલાકની છુંને મારે માટે તો પાછું ન દુઃખજીએ એ પણ અનિવાર્ય છે. અંતિમ પરીકાને કારણે હું ભણુ ન કારોતરું તેથી બધા મિત્રોને પત્રવ્યવહાર બંધ કરવાનું વસાણે કરેવું પડે છે. મને અશ્ચ છે કે તમે મારી રિલત સમજી પુરેશે થશે નહિ તમામ અધિવેશ માટે આ ઉલ્લી શબ્દમજાએસક તમારી-હોસી.' આવી કાવના અને વધતા આપણે પણ કેમજાં બેઠાએ.

પત્રમિત્રતા દ્રાશ આપણે બીજી કદા વધુ તુલિત કરતાં જ ન પ્રાંતિનો ન હેરા રાજ્યો એકમે. કેલાક મિત્રોને યુવતીઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કરતાં સાંચક થાય છે, ભયારે કેલાકને તોફાન કરવાનું સુચે છે. એવું ન થવું એકમે. શી અને પુકપ બનેને હંધર ન સમજી છે અને તેમાં આનવાની હિંદીએ હંધ વત્રવત જમ્બો બેઠીએ નહિ. આપણાં માર્યાં એ આપણી બહેનો દાય છે તેમ બહાર વડુ અને

પરદેશમાં પણ હોય ન છે. એમાં કંઈ નહું નથી. આખા પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે આપણું કાંઈ કંઈપણ ન દર્શાવવા જેવું જોઈએ. એવા કેટલાયે દાખલા બન્યા છે કે હિંદનાં એકાદ યુવક અથવા યુવતી નાલાયક અથવા અપ્રામાણિક નીવડતાં પરદેશ વસતો માનવી આખા હિંદ દેશને જ એવા માની જોગે છે. માટે પત્ર લખતી વખતે પોતે આપણા દેશના પ્રતિનિધિ હોએ એમ ભૂખી-સંભાળીને જ લખવો જોઈએ. અને હિંદ વિષે વિષુદ્ધ માહિતી આપતી જોઈએ. આ પત્રની રૂઝના

પંદેશમાં ટોકેલા આપણા વિષેના હારવારપદ ખાસો દૂર કરી આપણો ઓરવચનો ક્ષતિદાસ, આપણા મદાન પુરોએ અને સાર્વજનિક મદદનાને કલ્પે કરવો જોઈએ. અને તે માટે નિષ્ઠાપૂર્વક અને યુગ્તકો વાંચીને માહિતી લાવતી જોઈએ. આવી પત્રગતિવત્તા સાધી હિંદની અને હિંદના લોકોની સભા માહિતી આપી પરદેશના લોકોને પ્રેમ સંપાદન કરવો, ભ્રાતૃભાવ કેળવવો એ પણ દેશરોચા ન છે ને ?

નિરધારીલાલ શર્મા

મા

તમારી કસોટી કરો !

જુસ્મભાજીસંતી ગતિમાં, બુદ્ધિમાં, અમુક વસ્તુને સમજવાના ને અલગ કરવાની શક્તિમાં, એકાએક ઉપરિચય થએલા સવાલને ઉકેલવાની ક્ષમતામાં, વગેરેમાં પછો દૂરક હોય છે. એને અમુક વસ્તુ સમજતાં કે કોઈ પ્રશ્ન ઉકેલતાં ધ્યાનીવાર લાગે, ભયરે બીજો જે વસ્તુ તરત સમજી નય તે પ્રશ્નને ઉકેલ તરત ચોક્કસ આપે.

તમે એકાએક કાપરિચય થયેલા કોઈ માગલામાં અમરોષ નહોતો છો ? કે એને કાપે પત્રજનું સમીક્ષાપણ બંધાવે નહોતી રોકો છો ? નાનાનાના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં તમને હરવખતે મૂંઝવણ બેઠી થાય છે કે ઉકેલ તરત નહોતો છે ? શાલો, નીચેના વિવિધ, રમૂજભર્યા પ્રશ્નો વાંચીને એના નજાબ આપો. એ પરથી તમારી પરીક્ષા થશે. એમાંમાં એકાદ સ્વયંમાં તમે જાણના સાચા નજાબ આપવાનો પ્રયાસ કરો. ઉત્તરો આ એમાં પૂ. ૪૦૬ કુપર આપ્યા છે.

જવાબ આટે કુલ સમય ૭ મિનિટ

(જ) (૧) દિગમ્ભર દુનિયામાં એમાંમાં મોટા પવેત છે, એ કક્તિ તમારે સાચી ન લાગે તો નીચેની ટપામાં વંદે બતાવેલી ખાસી લીટીમાં એક કુટાણું ન દેરો, પણ એક ચોક્કસી મૂકો.....

(૨) હવે આપતા આપવિરાગની પહેલાં કોઈ 'ઝ' આવે, તો એના પર ચોક્કસી મૂકો નહિ તો હવે પછી આપતા 'ઝ' પર ચોક્કસી મૂકો.

(૩) ગારાખંડીમાં 'અ'એટલે જણાયતો કનેનને સરવાળો ચોઈ

(૪) ૮૨થી ૭૬ સુધી એમાંમાં ગણતો આવે છે ? તો લખો.

(૫) ચારસ 'ને' કુટાણીમાં મોટાં હોય તો નીચે ખાસી લીટીમાં ચારસ દેરો, ને કુટાણાં ને મોટાં હોય તો તેમાં કુટાણુદેરો.....

(૬) 'જગતમાં કાંબામાં લાંબી નદી કઈ ?' એનો જવાબ 'નાઈલ' બોટો ન લાગે, તો નીચે 'જમુના' ન લખો, પણ ચારસ દેરો.....

(૭) એક ફૂલનું ચિત્ર દેરો. પણ ગારાખંડીમાં 'લ' નેરોમાં અક્ષર નથી જોગ તમે ન માનતા હો, તો ફૂલ ન દેરતાં ચાર ચોક્કસી મૂકો.

(૮) 'તમારી ઉગર કેટલી ?' એ પ્રશ્નને નજાતમકને બોટો જવાબ આપો.

(૯) પાણીએમણ પગાસમાંની અટતાલોસરહા, તો કેટલાં અપાં ?

(૧૦) એમાંમાં ખાસી જગ્યાએ પેરો. એ જગ્યામાં કંઈ ને કંઈ કમ રહેલો છે, એટલે એ મુજબ જ ખાસી જગ્યા પૂરવાની છે :

- (૧) ૧, ૯, ૧૭, ૨૧, ૩૩, —
- (૨) ૧, II, IV, V, VI, VII, —
- (૩) ૧, ૩, ૬, ૧૦, ૧૫, ૨૧, ૨૮, —
- (૪) ૧૩૨, ૨૪૩, ૩૫૪, ૪૫૫, ૫૭૬, —
- (૫) ૬૫૭૭, ૭૪૭૭, ૮૮૬૬, —
- (૬) બરસાત, નળખાંડ, કલમજ, — (અહીં ચોથો શબ્દ નથી મૂકવાનો, પણ એ શબ્દનો ઉલ્લેખ (એટલે ચોથો) અક્ષર ચો દોલો એટલે એ તમારે કહેવાનું છે.)

(ક) નીચે અમુક પ્રશ્ન આપ્યા છે. એવા પ્રશ્નમાં તમે આંખી પડવા દો તો તમે શું કરો એ વિચાર કરીને કહો.

(૧) ઘોડેસવારી હું ધમ્મી વાર કરતો, પણ આ વખતે હું મારા એક મિત્રના અભરયા થોડા વાર બેઠો, ને એ નીચ્છયો તોડાની. કાળમાં ન રહો, ને મેદાનમાંથી રસ્તા પર આવ્યોને પુરવાર કાંઈના લાગ્યો, ધમ્મી મથામણ કરી પણ કંઈ વે જોગ ન રહે. સામે મેં એક મોટરને પૂર કડવે આપતી જોઈ, સામસામા અપડાઈ પડવાનો પૂરો સંભવ ઉપરિચય થયો. મારે શું કરવું ? તમે દો તો શું કરો ?

(૨) મારો નાનો બાઈ રડતોરડતો આવ્યો. બીંડીના આકારનું શોટાનું નાનું ચક્કર એણે આંખમાં મઢાવી દીધું હતું, તે હવે નીચ્છયું ન હતું. સાણુ કચાચીને કાઢવાની મહેનત કરી પણ નીકળ્યું નહિ. હુદાર પાસે લઈ ગયો; પણ કહે શોટું બાણું સખત છે, ને બાંધી સાથે એકદમ બંધબેસતું થઈ અણું છે ? કપાસો નહિ. આ દરમ્યાન બાણુની આંખમાં રોગો પડ્યું થઈ ગયો. એ વખતે એક બાઈ ત્યાં આપી ચડવા ને એક સાદા પ્રેમીથી બીંડી કાઢી તો તે એમણે કેમ કાઢી હશે ? તમે કંઈ મુરોગો ભણી છો ?

(૩) મોટર લઇને બાણુના મારો હું કોઇને મળવા અજોગ. એના ધર સામે, કાંડ નીચે મોટર બેઠી રાખીને હું નીચે જીતયો. એકએક એક કાપિયો ફૂરો 'દાઢ...દાઢ...' કરતો. મારી ઉગર ધરયો. પણ હું તરત આંખી ખરી ગયો. સુસાએ ફૂરારને કાંડ સાથે દોરીથી બાંધ્યો દનો, એટલે હું સલામતીથી ચાલ્યો ગયો.

પણ પાછો આવ્યો પ્યારે વળી મુરોગો બોલો થઈ ફૂરો તમે મોટરની નજીક જ આવવા ન દે ? જરાક આગળ જઈ કે બસતો બસતો મારી તરફ ફરે. વળી એની દોરીયે લાંબી દની, એટલે એ પછો મોટર ચઢતો લઈ ચડતો હતો. હવે મોટરમાં મારે કેમ બેસવું ? તમે મારી જગ્યાએ દો તો શું કરો ?

(૪) સાંભળે વખતે અમે એમણ મિત્રો દોડીમાં સુદેવ કરવા ગયા. લંકાથી અરધોક માઈલ ગયા ત્યાં ગાનવીન સાંધે વરસાદ વૂટી પડ્યો, ને દોડી ધસકાળે નાના નિર્ભય ઠાણુ પર જઈ પડી. ઠાણુમાં પહેલાં એ બાના રહેતો હતો પણ એને મરી ગયે રોડેક ગયા થઈ ગયો હતો. અમે ઠાણુ પર જીતયો. બંધાકે વધતું જતું હતું. અમે લાકડાં સજાની ને શોટું ફૂત ચાલ્યા જતા એક વદાખને નિશાની મોકલવા વિચાર કર્યો. પણ લાકડાં વરસાદને લઇને બીંદાઈ થયાં હતાં, એટલે સળગે એમ નહોતાં. શોટું ફૂર બાનની ડૂંપડી હતી. ત્યાં જઈને જોતાં કેરોડીનનું નાનું ફાનસ ને દીવાસળીની પેટી રાખી આવ્યાં. અમે ખુસ થયા, પણ ખુશી અઝી ટકી નહિ: જેમણે કે દીવામાં કેરોડીન એટલું શોટું હતું કે વાર કેરોડીન ઝુંપી પડેાંચતી જ ન હતી. અમારે શું કરવું ? તમે દો તો હયા કપાય અજાણ્યા ?

(અંમેષ ૫૨૫)

રમેશચંદ્ર ડ. શેઠ

વિનોબાલાલજી (ગાનુસંધાન પૂર્વે ૩૮૨થી સાકુ) પ્રતિજ્ઞા ૪૪ હતું. તે યાચિકતા એકે માર ૪૪ અંશની હતી, પણ તેમાંના ઉચ્ચાઈથી બધા સચોટ વિચારોને કારણે તે ધન્યા વાદમાર બની ગયા. માસિક ગ્રંથ થયા પછી થોડા કાળ બાદ એ ૪૪ નાગનું આચાર્યાલોક તેમણે રાફ કર્યું. બહેનજીવળર વગરના આ આચાર્યાલોકમાં બધું ૪૪ લખાણ પોતે લખતા. તુલસીદાસના ચૂંટલા અલંકાર આપી તે કવર તેજા ને માનિક બાંધ્ય કરતા તેની નવી દૃષ્ટિ તથા ગોઠવિકતા અનેકોને મુગ્ધ કરતી. એ આચાર્યાલોકનું સમાવેશ લખાણ બુદ્ધિની પ્રજ્વલતાને સુદેશતા, બાપનાની તીવ્રતા ને કૃત્યતા, તથા સચોટ કથનાના અલંકારોથી સમૃદ્ધ અને તેજસ્વી શબ્દરચનાથી સમગ્ર રહેલું. એમાંના ચૂંટલા લેખોનું પુરવઠું 'મધુકર' નામથી બહાર પડ્યું છે. ને વિનોબાલાલના કુટુંબ વિચારોના દોહન તથા અનોખી રીતોના કથન તથા તરીકે આસ અલ્યાસ કરવા નેહું છે. તેનો શ્રવણથી અનુવાદ પણ થયો છે.

મહાત્માજીના સમાગમમાં આવ્યા ત્યારથી એક ૧૯૪૦ સુધી સમગ્ર મા પડીના છાણા ગાળામાં ઇતિહાસે વિનોબાલાલને પ્રસિદ્ધિના પ્રકારના લાવના અનેક ફાંફાં માર્યા; પણ તે નિષ્ફળ ગયા. વિનોબાલાલજી તેને એકે એકા અવસર ૪૪ ન આપ્યેકે મહાત્માજીના ઇતર શિષ્યોની મારફતે તે પણ છાપંચીને પાને ચમકી જાયે; વારત-વિકિરીતે મહાત્માજી ગમે તેવી નાની સાપારણ્ય વ્યક્તિને આંખથી આકારે ને તે થોડા ૪૪ વખતમાં ૪૪ ગિરિજાના બની ભત્રી, મેત્રિપતિ હતી. પણ વિનોબાલાલજી તેા હેરા માન એવી કામના ન કરી, એટલું ૪૪ નહિ, પણ પ્રથમ પૂર્વક તેનાથી દૂર રહ્યા. રાષ્ટ્રપૂર્વકરના પાયાના નીરસ કાર્યોમાં તથા મહાત્માજીના રચનાત્મક કાર્યોનાં ચિંતણેકે ગમાં તેમણે થોડાની બલને એવી તેા બાંધી રાખી હતી કે ઇતિહાસનો કોઈ ગુપ્તચર પણ ત્યા પહોંચી શકે નહિ. ઇતિહાસે થોડાની સીનાની સાંજના તેમને બાંધેલા ધણેય પ્રત્યક્ષ કર્યા હતા, પણ તેને વિનોબાલાલજી કાઢી પૂર્ણાં દીધી નહિ. માત્ર તથામાર વાર ૪૪ તેને વિનોબાલાલનું નામ છાપાને પાને ચમકાવવાને હક યસાવળેલા. એક ૧૯૪૩માં નાગપુર કુંડા-સત્યાગ્રહ વખતે રાષ્ટ્રીય કંડાની સામને મટી ત્યાં સત્યાગ્રહ ગર થયો. સરકારે સત્યાગ્રહ-સમિતિ ગિરિજાદાર કરતા વિનોબાલાલજી સત્યાગ્રહનું સંચાલન કરવા મોકલેને પડ્યા. પણ સરકારે તેમને પણ પાકીને નેજાના સળિયા પાછળ ધકેલી દીધા છાપંચીને તેમનું નામ છાપવાને પહેલો પ્રયત્ન આ વખતે માર્યો. ફરી ન્યારે મહાત્માજી સત્યાગ્રહ રાફ કરતા ત્યારે વિનોબાલાલનું નામ છાપામાં આવવું. એ રીતે ૧૯૩૦, ૧૯૩૪ની ચળવળ વખતે તથા ગુરુકાચુગી હડત વખતે વિનોબાલાલને માત્ર નામ-પ્રસિદ્ધિ મળી હતી.

પણ ઇતિહાસને એવી સંતોષ કેમ થાય? ઇતિહાસની એ કથના ૧૯૫૦ થઈ ૧૯૪૦માં સરકારની પુલ્કનીતિના વિરોધ કરવા મહાત્માલાલજી બંધિતકાર સત્યાગ્રહની થોળના કરી. એ બંધિતકાર પ્રકારના સત્યાગ્રહના પહેલા સત્યાગ્રહી યવાનું માન મેને મળશે એ મટી અનેક અટકોના થતી હતી. ન્યાયદરલાક, વલ્લભરાઈ, રાનેન્દ્ર-નાથ હંધ્યાતિ કોચેસના મહાધીઓનાં નામ બોજાતાં હતાં. પણ એ સન્માન ન્યારે વિનોબાલાલને મળ્યું ત્યારે નમત આશ્ચર્ય પાડ્યું કે આ વિનોબા મોજા કે વખતે થોડાંએ મહાત્માજીના આ પદશિષ્યને પહેલવહેલા નાજાર મોજવળા. મહાત્માજી સર્વશીલ સાધનમાં વિનોબાલાલ નેજાકોઈ ૪૪ રમણીય એકમાત્ર ન હોવાથી તેમની પસંદગી થાય એ સ્વાભાવિક હતું. એ વખતે વિનોબાલાલની વિશિષ્ટતા દર્શાવતો એ દેહ પરિચય મહાદેવમાધ્યે

'દરિદ્રનબંધુ'માં આપી હતો એ તેમની સાચી જાળાજાળ આપના સમગ્ર છે. તેમણે લખ્યું હતું, 'એમને પ્રસિદ્ધિની પ્રવચ નહોતી તેમને પૂ મંદીછોએ અસાધારણ પ્રસિદ્ધિ આપી છે. આ પ્રસિદ્ધિ મળી તેા તે તેનાથી ભલકમલવત નિર્દિષ્ટ રહેવાની રીતિ પ્રત્યક્ષ વિનોબાલાલનાં છે એમથી બીલ કાઢ્યાં નથી. એમને પ્રમાણ આજ નહિ પણ વર્ષો બાદ હોયે જાળવશે. એ નેધિક બહારથી છે, કદાચ એના નેધિક બહારથી બીલ પણ દૂરો. એ પ્રખર વિદ્વાન છે; એના પ્રખર વિદ્વાન પણ બીલ દૂરો. એ સાદ્યોને વર્ણ છે; એમનાથી વધુ સાદ્યોની રહેવાના મંદીછોના અનુવાધો-એમાં અનેક છે. એના રચનાત્મક કાર્યના અદાન પુરેકાં છે અને રાત્રિવસ એમાં ૪૪ રત રહેનારા છે; એના પણ કેટલાક મંદી-માર્ગનુયામી છે. એમાં નેધી તેજ બુદ્ધિમતા અને સક્તિ પ્રમાણનાર પણ થયા છે, પણ એમનામાં કેટલી બીલ પણ વરદાઈ છે કે બીલ કોણનાં નથી એક નિષ્કંધ કર્યો, એક લગ્ન મકલુ મે તે વાતે એમનીથી એને અગત કરવા એ એમને પ્રથમ પંક્તિને ગુલુ છે. એમને બીજે ગુલુ નિરંતર વિશ્વાસવીલતા છે. બાપે ૪૪ કોઈ અમારમાં એકે રોજ ને કહી શકે કે હું પ્રતિજ્ઞા વિભાસ કરી રહ્યો છું. જાણે બાદ કરતાં બીલ વ્યક્તિમાં ને એ એ ગુલુ મેલે કોય તેા તે વિનોબાલાલ... જાણુના કેટલાક મેલા અનુવાધોનો એના છે કે એમને ભલતા કવર બધુ પ્રમાણ પડે છે. પણ જાણુના બાપે ને કોઈ અનુવાધોએ સત્ય-અર્થસાના કાલક અને સાચા કાર્યરત રીત-મે એમના વેચાર ક્યાં કોય નેટલા વિનોબાલાલજી ર્યા છે.'

આમ તેમની મુશોમ્યતાને કારણે તેમને વેચાંકા સત્યાગ્રહના પહેલા સત્યાગ્રહી યવાનું માન મળ્યું. પણ તેમની નમ્રતા કેટલી કે તેમણે થોડાના પિતાલને લખ્યું 'આપનો પૂજા અને આશીર્વાદ આ પરિણામ છે.' સત્યાગ્રહી તરીકે તેમની પ્રવચક થઈ અને સમગ્ર મળી. આમળે જતાં સત્યાગ્રહ બંધ રહ્યો અને કોચેસિદ્ધિ અનુકૂળ, રવરામળ્ય મળશે એમ લાગ્યું. પણ એ કથનાનો નિષ્ફળ ગઈ અને 'દરિદ્ર' રાષ્ટ્રવ્યાપી ચળવળ આશી બોધી. ૯મી એપ્રિલે નેજાએ ગિરિજાદાર થયા અને નેજાનાં રવેપૂર્ણિથી ચળવળના કી અંજીકે ક્યાં આશ્રમપ્રાસીઓએ વિનોબાલાલને 'ચળવળનો કાર્યકર્તા' મું'એમ પૂછતાં તેમણે લગત કહ્યું, 'તમે રવત ન છે એમ જનતાને બધે કહેતા બન્યો. રામનામ પ્રગણે આ મેન બધે ફેવાની રહેા.' ત્યાર બાદ વિનોબાલાલની પ્રવચક થઈ.

૧૯૪૫ બાદ તેમને બધી ચંદેશાઓ સાથેના સંબંધ ઊઠી લઈ યુગ થયા તેમણે છું. 'સત્ય મોહનું દોહું એમએ સંકલનમાં તે સંકલિત બન્યું.' મહાત્માજીએ પૂછ્યું, 'પણ કામ તો કરોતોને જવાબ મળ્યો. 'હા,' અને રોજ પવનાર આશ્રમથી થોડે દૂર આરેલા સર-વાંતમાં એકે પાવડા સાથે નેહી બેઠી કામ કરી આવવા લાગ્યા. તેમને પૂછ્યું, 'આ કાર્યકર્તા કેટલા દિવસનો છે?' હેતર મળ્યો '૨૦ વખતો' પૂછ્યું, 'આ કાર્યકર્તા કેટલા દિવસનો છે?' હેતર મળ્યો '૨૦ વખતો' પૂછ્યું, 'આ કાર્યકર્તા પર એવી ધામી મેલી એ ન્યાયક કામોની જવાબ-કારી આવી પડવાની હતી. રવરામળ્ય આનું અને દેશાસમાં તે-આમ અને તેમાંન થયાં. મહાત્માજીનું બહિરાન આપાં, તે વખતે વિનોબાલાલ વર્ષોથી પ માર્કેટ દૂર પવનાર આશ્રમમાં રહેતા હતા. પણ મહાત્માજીનાં મુશ્યુ પછી તે બહાર આવ્યા અને એમનું એમનું કાર્ય '૪૨' કરવાની. તેમને સંદેશ જનતામાં પહેલાવાળી, તેમનું વર્ણવવાન કાર્યાનિવત કરવાની જવાબકારી હવે તેમની પર તેમનું વર્ણવવાન કાર્યાનિવત કરવાની જવાબકારી હવે તેમની પર તેમના કાર્યને આર કપાડી હઈ તેમનો સંદેશ જનતામાં પહેલા

વિનોબાજીનું સમગ્ર જીવન શિસ્તેબદ્ધ છે. શિસ્ત-નિયમિત-તા એમના જીવનમાં એવી તો વણાઈ ગઈ છે કે તેને જીવી પાડવી જ અશક્ય છે. એક વાર તેઓ નેત્રમાં ઢાંતરા વાળે મુખ પરિવેશિત થઈ પડ્યા કેરીએને વિશીષ્ટ રીતે હાથ આગળ ધરવાને કુદરતે બોલ્યા. બધાએ તે પ્રશ્નને કહી બાહ્ય મુખ પરિવેશિત થઈ રાખ્યાં અને, તોપણ વિનોબાજી તે એ પ્રશ્નને જ હાથ આગળ રાખી બેઠા રહ્યા. 'હાથ નીચે લે એવો કુદરતે કહ્યો છે?' એમ તેમણે બહુનું બોલ્યું. શિસ્તની સાથે નમ્રતાની પણ તેઓ ભૂતિ છે. એક વાર એકલતાએ તેમણે કહ્યું, 'આજકાલ સામાયજીની ભાષામાં એકલતાની રૂઢિ શરૂ થઈ છે. એમને સરકાર એટલે જાણે. મહાત્માજી એટલે રાજ. વલ્લભભાઈ એટલે હનુમાન. જવાહરલાલ એટલે અંગ્રજ, એમ વક્તાઓ કહે છે. હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ રામાયણમાં હું કોણ? વિચાર કરવાં કરતાં મને અહરવાણી રીઠા દેખાય છે. હું એ રીઠા પાછો તો થ જાય; કૃતાર્થ થઈશ, એમ મનમાં આવે છે.'

મહાત્માજીની મારફતે ફિદનારાયજી માટે વિનોબાજીનું હૃદય અદોષતા પરીવાર રહે છે. દેશની અર્ધ ભૂમી, અર્ધનમ પ્રબલ એ હેઠકે ખાવાનું અને શરીર ઢાંકવા કપડાં કેમ મળે એને માટે શરૂ થી તેઓ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એ વિવાદો અને ચેષ્ટામાં બીજું બધું તેમને જોણુ લાગે છે. એક વાર એક ક્ષણેથી એક મુંઝવે ચિત્ર લઈ આવ્યા વિનોબાજીને બતાવવા લાગ્યા. વિનોબાજીએ તેમાં વિશેષ રસ બતાવ્યો નહિ. કોઈએ પેલા બાઈ કહેવા લાગ્યા, 'તમને ક્ષણીય પણ દામની નથી. વિનોબાજી શાંતિથી બેઠા, 'મારી સાથે જાઓ. હું તમને મારી ક્ષેપાસના બતાવું.' બંને નીકળ્યા. વિનોબાજીનાં પગમાં દરિશબ્દસતિ વરસે જવાના પેશા મારફતે બહારની લેખ્યા, 'આ બાજુ મેંકશીમાં ક્યાં બંધાયા છે?' 'માઠ' કતાગોળે આ બાજુ જ છે.' વિનોબાજીએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો. દરિશબ્દસતિમા દરિશબ્દોનાં નિર્મળ, મારફતે બાજીનાં હતાં. તેમને બતાવી વિનોબાજી બેઠા, 'તે પં. રૂપિયામાં પેનું ચિત્ર બેઠાં લીધું મેના બાઈ એ પં રૂપિયા આ બાજીને દુધ આપવા પાછળ જાય ક્યાં દોવ તો મેનાના ફિક્કા ચહેરા ઉપર થોડો ગુલાબી રંગ આવ્યો હોત કેવળ બતાવેલાં આ ચિત્રને નકાર્યાં બલકે એ નિષ્પ્રત્યય ચિત્રે તમે તમારી સાથે લઈ રહો છો. હું ને હું રસિક? આ મારી ક્ષેપાસના આ મરીબોનાં મોં પર નવી તાજની લાવવી એ મારી ક્ષેપાસનાં.'

બીલામાં એક વચન છે કે 'રાશવાત્મા વિનરપતિ.' પણ વિનોબાજીનાં જીવનમાં સંકેતોનાં ક્યાં એ જવાબ નથી. નાનપણથી જાણીને એ અત્યાર સુધી તેમના જીવનમાં ચીકસપણું, નિષ્કાર અને નિષ્કેય કસ્ટે ને પસ્ટે દેખાઈ આવે છે. ધર ઠાડતાં પહેલાં જીવનનું એક લક્ષ્ય તેમણે જાણી રાખ્યું હતું. એટલે એ પહેલાં તેમને અવશ્યસતો તથા કલર જે સર્વિસિટી મળ્યા હતા તે તેમણે 'અન્યથે સ્વાદા' રી રીમાં હતાં. માતાએ તેમને એ કામ કરતાં રોકવા ત્યારે એકીર રતે એ બોલ્યા, 'મારે જોયે આ જીવનમાં આ સર્વિસિટીને ઉપ-લેખ જ કરવો નથી તો પછી આનો કયેર કરમાં પધારીને શો. હાથેડો?' એ વખતે પોતાના બાળ જીવનની વાતો વિષે તેમના મનમાં ક્યાંય સંશય ન હતો. બાળ જીવન કદાચ માટેની જન્મજન્મ સરખી અને એથે તેમના મનમાં નિષ્કર્ષ હતો. એમ જ એક અલેલ મહાવના પ્રસંગે તેમણે પ્રત્યેક નિકાલ કરવામાં એ જ નિષ્કર્ષ પોષ્યું 'અને નિર્ધાર બતાવ્યાં હતાં. 'જરૂરી જીવન શરૂ કરતાં પહેલાં જ સરકાર એ જીવનની પહેલાં જ પોતાને ચીરફાર કરી લે તો માર-

જીવન ઉપવાસ દોશ પોતાનું આજીવનકાલ કરવાને મહાત્માજીએ હે નિર્ધાર બદલે કર્યો. અદિસાને પૂનરી પ્રબલ દિસાને સામ્રો પોતાનું બહિષ્કાર આપી ન કરે તો અદિસાને પ્રશ્ન ન જ છે એમ મહાત્માજી માનતા હતા. આ પ્રશ્નમાં જવાબ આ બીજાં બિ-હારી બધાને ખબર પડી ત્યારે બંને સમરોડી ઠાઠ ગયા. મહારજી કાઠ બજારાઈ ગયા. ઈસીરવાલ મરાઠવાણા મીઠાની તરફ મરાઠવા લાગ્યા. પણ બધાને વિનોબાજી પર બીરોડો હતો. વિનોબાજી આશા. મહાત્માજીએ પોતાનું મંતવ્ય બહુની વિનોબાજીને તે પર અભિપ્રાય માર્યો. વિનોબાજીએ તરત કહ્યું, 'તમારી વિચાર માર-વાર છે. આવી વિધિમાં અદિસાના પૂનરીનું બહિષ્કાર બેના રત-બની ક્ષણમાં જ આવે છે. પણ અંતિમ નિર્ણય એ જરૂર બને જ કરી શકે છે.' અંધીજીને તેમને બેચાર દિવસ વિચાર કર્યા બાદ બહુની આપવાનું હતું. પણ વિનોબાજીએ અપવાદ વચાઈ, 'મારે હવે વધુ વિચાર કરવાનું જ શું કહ્યું છે?' અને તેઓ આશ્વા દવા એ જ રીતે મુશ્કેલી પધારવા પાછા આવવા ગયા.

જીવનની શાંતિ ને નમ્ર દેખાતા વિનોબાજી દરેક વિષયમાં બહુ અંતિમી વિચારો ધરાવે છે. એક વાર અમ્યપ્રાંતમાં અતિરિતે લીધે કપાસને પાક નિષ્ફળ થયા હતા. શેતોનાં દુઃખો તેમને બેઠા હતા. તે વખતે એક પરિવારમાં તેમણે કહ્યું, 'કોઈએ મારીએ લોકોનાં આ દુઃખો દૂર ન કરી શકતા હોય તો તેમણે કાળમાં આપી દેવાં જોઈએ.' આશિષ પ્રકારે જોતલાં તેમણે કહેડું 'મિત્ર-મિત્રોએ દેશદ્રોકે ક્યાં છે. મિત્રો રાષ્ટ્રની માલિકીની રીતે જોઈએ' અનાજનો માલનો વિરહ પ્રકારે કોઈએ મેં પર મેઠાં તેમણે બોલેલા, 'હું ને પ્રધાન હોત તો પશ્ચિમ અંધેશ મુશ્કેલી બધા જ ક્યાં બંધ કરી દેતો અને શાળામાં મહાશ્યામાના વિદ્યાર્થીએને આમ ઉપવાસ મારે હા' મરો દોતા!'

શીત ને થારીય, વામ ને વપરાવાના તો તેમણે ગુર્વિમાન અવ-તારે છે. એક વખત પર્વાની એક ઈશિબના પીરેસે તેમણે પરિષદ આપતાં કહ્યું હતું કે 'મે રીતની દૈનિકેટની પદવી આપવાને પ્રસંગ બારતવર્ષમાં આવશે તો શું પદેથી વિનોબાજીને મળશે.' મંત્રા, પ્રાચીન ક્રુપિ જેવું પાલિય ને જાન ધરાવતા વિનોબાજીને બાહ્ય દેખાવ પણ ક્રુપિમુનિ જેવો જ છે પ્રચાક વિદ્યાના સુચક વિરાલ ભાષપ્રદેશ, નિષ્કેય અને અન્યાયનો સામનો કર-વાની હે મનોરંજિત બતાવતું શીખું અનિવાર્ય નાક, પાલિય અને પ્રેમ કરની નિર્ગળ આંખો, રીય પુણ્યપણ, કપાડું શરીર-પ્રકાર કેવળ દેડું પેશિયું-એવા સાદા પાંચેક દૈનિકેટના વિનોબાજીને નેત્રાં જ દરેક વારનીયનું મરત કપાડી તેમની આજીવનની પડે છે.

બારેતના આ અર્વાચીન સંસ્કારોમાં બિના અનેક મુશ્કેલીઓ પેશી મેઠાડતું પણ અનુકરણ આપવાની હાથ તો મડું. તેમની પ્રજા પ્રજિગતા અને મૂળગાદી પ્રજા, એમનું વિરજન વાચન અને ક્ષેત્રો અવધાર, એમનું અર્પદ સોવાત અને કદાકે વેશન, એમની અદિતીય સાપુલ ને અનુકરણીય દ્વિતિયા, એમની બેઠાની રીત ને રિયતપ્રજાણ, અર્પદ રંગરંગીન ને અવધિયારિયો પેશિનિશા, એમની દુરંધ કમ્પાસિત અને સતત હાસ્યપણવણતા, એમની આજીવન ઉપવર્ષ અને અધિભૂત નમ્રતા, એમનું નિર્વિનયપણ ને નિર્વિનયતા-આવા અનેક ગુણ રમણની આજુ સમા વિનોબાજીનાર-તનું બહુજીવ, જાણીય સંકેતિના અર્થક્રિત એ અનેક ગુણો પેશિયે જ છે. એકા એ મહાવિરે દેશર આતેશ અને દાષક્રિય આપી.

બાંધમકરિયાં (અનુસંધાન પૂઠક ૩૬૩મી વાણ) કેટલું મોટું
 કર્યું છે? આગરે તેા ધરનાર છે." એમ મેણેટાણાં ધઈ રહેતાં દરેક
 વાગે મેટા આસર પટેલિયાઓ આવી પહેંચિતા. બધા માંતાની સામે
 બેસતા. પહેલાં ત્યાં ગોરાણી ધીરો દીવો કરતી, પોતાનું દાખું લઈ
 લેતી; અને ક્યા કારણસર પંચ એકડું કરવામાં આનું છે, તે કારણ
 ચોપટે લખેલું હોય તે વાંચી સંભળાતી. પછી આનું અરજી કાગ-
 કાન શરૂ થઈ, પણ કોઈ મૂળ વાત પર આવે ન જાય ત્યાંકે એમ
 નીકળી જતો, પણ મુદો નીકળતો ત્યારે ઢાઢાકાર થઈ રહેતો. આખો
 મહોલસો માણ બેસતો. પંચમાં ગાળાઓ કરવાની રત્ન નહિ, અને
 કોઈ કરે તેને આતો દંડ એવા નિયમ. છતાં ચસલી જગના આધિવ,
 અડલ, કંઈક કુવાનાં પાણી પીધેલ, મોટા પરાની એકડી ઝીણી
 ઝીણી કરચલીમાં જમનાદાસના કરેલા દંડ, છબિલદાસે દસ વરસ
 પર તોડેલા વિવાહ, બાલમુકુન્દને વીસ વરસ પર રંગલાણુના
 માટે મૂકેલા ન્યાતબદાર, નિફલદાસે ન્યાતભરમાં કરેલી સાળીની
 લદાણી, તે એમ કરતાં ત્યજેલું શિવજીનું ઘર, એવીએથી આખીસ
 પચાસ વરસની ઢલર વિમતો મોંઘી મૂકેલા ટોસા-ડસરા, દંડ કરતે
 પોતા તે કમલ પણ કંઈ બાળ મોલેલા વિના રહે આપે મહાલયથી
 માતા ન્યાતની કુળદેવી; વાત સાચી; સામે પૂતિ તે પણ લેખાસર;
 પણ ન્યાત એટલે ન્યાત, અને સાલી વાળ એટલે વાળ! અચૂકને તે
 વખતે જવા દીધો, તે ત્યારે તમારો સગો લાગતો હતો? કોઈએ
 ઠાકરીનું માણ પાણું કેટલું ઢરો, કોઈએ જગાળને મોણું આપ્યું ઢરો,
 કોઈએ ઠાકરીનું અધારણી પિયર નહિ કર્યું હોય, તે એમ સાળીને
 તરછાડી ઢરો, એવી એવી ઢલર વાતોની ચેટમાં ચૂક, તે બધી તે
 દિવસે અગાધાઈ અમળાઈને બદાર પડે. ધાંડાધાંડ પચેથી કદીક મારા-
 મારી પર પણ માગલો આવી જતો. ત્યારે વળી ગોરાણી અમળી
 ચાંપણે ભરા લાપણ કરતી, એટલે થી સાંચાં; પણ લાકડીઓ
 અફવાયતે બની. એમાં કોઈ બીજી ન્યાતની કન્યા પરણી લાંબી
 તો તો મૂખી જ પડ્યો! "સાબિત કરો."

‘એ ફલાણી ન્યાતની જ છે એવી આગે શી બજાર?’
 ‘અરે કંઈ સાક્ષા એવા ગયા છે?’
 ‘દાખણ તારે ન્યાતને પૂછવા આવીને તો!’
 ‘તે શું એતા ગમજમાં બીલા ધાલેલા છે, એમ?’
 ‘અરે ભલભલા ગમરમંધ અટવાઈ ગયા. ન્યાત એટલે પંચ;
 અને પંચ એટલે પરમેસર.’

વચ્ચે માતા તો આવે જ નહિ. સીધા પરમેસર પર જ પહેંચી
 કોઈ વાર માગસો વિકરી જતો તો તડાં પણ પડતાં. ધારી કે
 બારી અમુકના નામથી વહેંચાય. તે રાજે તે પડતું, અને નહીં
 તો સામા તડવાળા; પછી ન્યાતવહેવાર બંધ ફોગલ જમે અરા
 મારા મેટા, પણ લુટા લુટા જમે; અને બંને બોલપલે બેઠેજીરે
 દિવસે હોય તો બંનેમાં હાથ મારી આવે એવા પણ દાગીતો ખરા!

બે તડાં પડે, પછી વળી એને સાંધવાની લુગતીએ જોલવ.
 પટેલિયાઓનું લખનકાર્ય જ ને. પંચમાં પણ એમનો એકો. એ
 બોલે ત્યારે એને સાંભળવા થે પડે. એવા ત્રણ ચાર પટેલ પર
 ન્યાતનું માલનું હોય. ધાંડા પાડવામાં દોડિયાર. દલીલ બહીષમાં
 જમાના બાઈનેટલું બળે. કંઈ જ ન વાલે ત્યારે ગાળગાળી પણ
 કરે. એક વાર તો પંચે ગાળ બોલે તે ન્યાતે દંડ રાજેલો. ત્યારે અ-
 મારા ધોળિયાબાઈ તો આવીને પહેલેથી જ દંડ આપી દે, અને
 પછી લાખ લાખ રૂપિયાની સંભળાવે માતાની સામે જ બેસે,
 અને ધાધાડ ચોપડાવે! બાકી તો ઠોકરે રાજે. ધાધમગમગી વ-

લાવે. કેટલેએ વિવાહ બોલેડયા હોય તો તેના બારવગાડી દે. એક
 દાખલો અને વાદ છે. એમાં વિવાહ કર્યા પછી ઠાકરાને ક્યારે થયો
 અને રોજ વધતો જ આવ્યો. એણે ઠાકરીને સાસરે મોકલવી બંધ
 કરી, અને વિરાહ બોલેડી નાખ્યા. બસ. ઠાકરાવાળા કસાબોએ
 ઠાકરીની દયા ન આપી, નિઃસ્વાર્થારીતે નિચાર પણ ન કર્યો, અને
 પંચ આગળ ધમીયાઈ કર્યું તે જુદું. એ બે પાંચ પટેલિયાઓની
 ચુંગાલમાં એ કોઈ સપાસો તો ખરો જાણે થયે ન છુટકો.

‘હિંદુ અને બ્રિટાનિયા’ નામનું પુસ્તક સરકારે જાપ કરેલું એનું
 અંગે સાંભળ્યું હતું. એવી એક નકલ મારાગાળના કપાટમાં હતી તે
 અંગે વાંચી ગયા હતા. એના લેખક ઉદ્ધારાગ સુવંશાગ દેસાઈ, ‘ગુજ-
 રાત્રી’ના તંત્રી, પ્રચંકકાય, નિશિષ્ઠ વ્યક્તિત્વવાળા, ગોરવંશી તેજ-
 સ્વી મેવાળા, પછીવાર પંચ મળવાનું હોય ત્યારે મુંબઈથી સુરત
 આવે તે માગાળને ત્યાં મળવા આવે. એમનાદીકસા સાથે માગાળની
 પછી દીકરીના વિવાહ થયો હતો, એટલે વેવાઈ પણ થાય. ‘વચ્ચે-
 દાન’ના ત્રણે ભાગએ વાર્તા પૂરતા વારંવાર ઉલ્લાસવાતા, ‘ગુજરાતી’
 દર સોપાવારે અમરે ત્યાં આનું આ જ એમનું લેખક, આ જ એ
 કવિ નર્મદાશંકર સામે ચૂનનારો મદારથી સર ફિરાકશાહ મહેતાને
 પડણે રહી બિરિડા સલ્તનતની સામે લખાણો કરનારો આ કલ્પ-
 બાળ? બદાર એટલા આગળ આપીને એ બીમા રહેતા કેમકે, એ-
 નાઈ જ જતા. એ કદાવર પાંધો, એ અતિ તેજસ્વી મુખમુદ્રા, એ
 નિશિષ્ઠ પ્રકારનો આવાજ, બાળર નબર સામે સંજ્ઞ છે. સાંભળ-
 માં કે પંચમાં ગમે તે રહેકાણું મંડાતી હોય, તો એને અંગે ધમ્કારામ
 દેસાઈ સુરત આવે, ને વાડી ફિજાણી આવેલા પોતાના ધરમાં
 બેસતા, ત્યારે એમને મજવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો એ જ સહ-
 બાળ્યની વાત છે.

ન્યાતના કોએક ધરની અને બજાર. પંચ પોતામાં વાકણી
 રાખે, પણ એક બીજી જ સમિતિ મળતા વિદ્યાર્થીઓને થોડાપણી
 પીરખાનું કામ કરતો. એ શુક્રલેન કમિટી કહેવાતી. એની મોંઝિતો
 માગાળને ત્યાં મળતી; યા મહોલવાને નાકે રહેતા રી. ગમનલાલ
 મહેતાને ત્યાં મળતી. એનો સકલુંબર બધાને ત્યાં પહેંચાડવાનું
 અમલનક કામ કદીક આપણે પાંધે પણ આપણું. તો બે દિવસમાં
 રાંદેરમાં ફર્યું પડતું. કોઈ વાર ફેટલાક સંધ્યાની સદીઓ કરાવ-
 વાની પણ થતી. કાંઈ, ચપાસ, નાણાવંદી, દીવાળા, બગલ, ચુડા-
 વાળા, ગરેરી, ગરબડ, મહેતા, દેસાઈ, ચેતલી, તારમારતર, ટો-
 સોટી, કોનોટોર બધાને ઘેર આંડો મારવા પડતો.

સાનનું યા પંચ તડા પાડવાની યા પટેલાં સાંધવાની તેમજ
 જગજગતે ગોલવવાની યેરની કરડ, તો શુક્રલેન સમિતિ દરસાહ
 દિનાએ મેળાવડા થોડા કસવ કરતી. એમાં નાનાનાના પ્રવેશો
 યા નાટકો રત્ન થતાં. ભણનારાઓ એમાં હોશિદોશી ભાગ લેતા.
 એમાં ભાગ લેવા માટે માગાળ ગમે આગ્રહ કરે, પણ આપણે
 શરમાળ એમાં પડતા નહિ. ઠાકરીઓ સાથે સરખામણી થતી.
 બાળાબાળા હોતા, અને એમ બેત્રણ વરસે એક યોગા બીડી-
 નો—બોલવા માટે નહીં કરાવવામાં આનું. ચાર જ લીડી. ગોખી
 ને બરી, અને મેળાવડાને દિવસે નાખ પણ પ્રમુખ સાહેબ બોલવા.
 પણ બનીકરોને ગમેલા બનતા. કેહતી ધડીએ એવા કસકયા, ને
 હિંમત ઢાકી ચલા, કે જોભા થે ન જાય. પછી રાતે ને થઈ છે
 તે! માગાળને, ઉપરાંત ત્રણે માસીએ, એક પછી એક, ફેટલીક વાર
 સીએ સાથે, તો મહેંએ પછી વળી રફતે રફતે, માણે-વચ્ચમાણે,
 માયાની દાલ હજી નાખી છે.

‘મેર મુખ, નાગ જોઈયું ! તારા કરતાં તો નવનીત સારો.’ એ
મારી જનનનો દુરગમ તો સરખાવણીમાં હોય ન ?

‘આમ દોડવામાં તો વાપ, પણ કેવો બકરી પેસ જેવો બેસી
રહો. અલ્યા બીજા તો યવું’.

‘આપણાઈ ! મોઢું કન્યા નહિ દે, અને રહી જશે.’

તે દિવસ પછી આઠ દસ દિવસ એ પુરાણ આજ્યું. ઝરા કંઈ
બંદાર દોડતા ગયા, યાકતાવળે દાદર બેઠાં ચલ્યા કે ‘આ બેરે તે
હા’ડે કાં ભાગી ગયું’ હા’ જોડણી-ગણીઓ પહેરો, ડાળગાછ. પેલી
સાત વરસની ડાકરી દોડિયાર.’

આંખમાંથી ડળક ડળક આંસુ પડે, ત્યાં તો કપરાછાપરી આવે:
‘હવે રોડ. બાપડો રહે નહિ તે બીંહુ કરે પણ યું ?’ અને બીંતને
પણ કાન હોય છે. ચાર દિવસમાં તો આખા મહોલ્લાએ નવરૂં કે
ભાણુભાઈ પસરી ગયા. મહોલ્લા એટલે રોડની મહાખન.

‘તે, પોતાભાઈ શેઠ ! આપણે તાં મોકલોની. હાથે બે બંગલી
એવી પહેરાવી દઉં કે ચિરતર સોમીની પડે.’ સામેવાળા પેલાબાઈને
છોડતો નહોતાં થતાં, અને ચોથી વારગી વહુ લાગ્યા હતાં, તે વખો
આવીને હંફકાવે, ‘જોડાકાણ’ એમ નહિ. આપણે આવતે મંગલવરે
થેર માતા જોલાઈવાલ, પૂલ પછી આવવા દો. એની પાસે વાપરી
જોવા પહેરાવી ગરબો મગડાનીએ. તારે જરા ડિગમ આવસો.’

ઠીક થાઈ, એ પણ સહી ! કિયસો વીલ્યા અને વાતવિસારે પડી,
પણ પાછું વરસ બહારતાં તે વરસનો જોવાવડો આવી રહ્યો. મામાછએ
એક બીજો કવિતા રોમી રાખી હતી : ‘દૂરબંધ મ નેહલે ક્યારણ
જોયુ, હિંદુ હિંદુ મોન થ હેડ’ તે શૂરયાપ ગોઆખવા મેડવા. પછી
પોતાની આગળ જોલાઈવાલગણતા. પછી મોટીમાગત એમના ઠીકા
આમળ જોલાઈવાલગણતા. અને જોવાવડો પાસે આવતાં તો માદાંચોની
છબ ખીંચવા માંડી. પણ તરત માગાછ કહેવા : ‘બાણ ! આગ આવ.
પેલા ચાર રેટજા જોલી નાખ. બધા હમણાં ચૂપ થઈ જશે.’ ને હું
મામાછના બતાવ્યા પ્રમાણે બાર દહ બસકાથી જોલી જતો.

‘તે હવેમાં તો એકો છે ન તો; પણ બહાર નો’
બનાવેમાં આ મિત્રો નહામાં જાય છે તો. આ વખત જુઓ એ કેવા જોલે છે તો.
સાથે લઈ ફેરો ડો. હું ને હું રસિક ? આ ગી, કે એ તો જોવાવડાની તૈયારી છે.
રીખોનાં મેં પર નવી વાગળી લાવવી એ મારીપ હમેશાં બહારના લાવવા :

ગીતામાં એક વચન છે ‘સંસારાસ્માન્નિવર્તયતિ.’ રૂંદેના આનસદેખ, ગંભીર
છના છવનમાં સંસારનો ક્યાં વે વનસે નથી. નાનપણથીવર્તુણ પણ આવી ગયા
છક અલ્યારે સુધી તેમના છવનમાં ચોક્કસપણ, નિર્ધારાનેનિર્ધય
ડમકે ને પચલે દેખાઈ આવે છે. યર ઘોડતાં પહેલાં છવનનું એક-
લપડ તેમજે બનાવી રાજ્યું હતું; એજેલે એ પહેલાં તેમને અલ્યાસનાં
તથા હવર ને સર્વિફિટના બધા છાત્રો તેમજે ‘અન્યથે રવાદા’
હરી દીધાં હતાં. ખાતાએ તેમને એ છાત્રો કરતાં રાક્યા ત્યારે એજીર
સ્થરે જો જોવાયા, ‘ગારે ભયારે આ છવનમાં આ સર્વિફિટના કપ-
ચોગ ન કરવો નથી તો પછી આજે કયારે ધરમાં વધારીને શો
ફાયદો ?’ એ વખતે પોતાના બાંધે છવનની યાત્રા વિષે તેમના
ખનમાં ક્યાંય સંસારન હતા. બાંધે છવનમાં માટેની રપક વિચાર-
સરણી અને ક્યાંય તેમના મનમાં નિશ્ચિત હતું. એજા ને અલ્યથ
મહંદરના પ્રસંગે તેમજે પ્રેરનાને નિકાલ કરવામાં એ નિયતીપણ
અને વિધાર બતાવ્યાં હતાં. ‘પરની ચળવળ શરૂ કરતાં પહેલાં ને
અરકાર એ અળવળની પહેલાં ને પોતાને ગીરફતારે હરી લે તો ચર-

ને બધાને તેગજ પ્રમુખને દગ હરી માખતા
આગળ ચતા. પોતે ચોપડી લઇ બેસતા, કેમ જોલું

‘ફેલે કમિટિના સંભાળે આગળ બધાના પાક પતા. ત્યાં મિત્રો
સભ્ય, અને ન્યાતાના પટેલોમાંના એક, ધીરજાવલે કમિટીર
કાઠી જીરી રીને કરવા કહેતા, પણ મામાછ આગળી કલ્યાણ
મૂકતા : ‘કમિટીર બતાવે ત્યારે તે પ્રમાણે કાઠું, પણ વેવવધ
આપણે હરીએ છીએ તેમજ કરડું.’ એટલે બહુ તડેલ થઈ પડે

છાતી જુવી અને છબ થાલી, પછી તો પૂઠડું ન છૂંડી પછી
અગારી મેળે બનાવીને પણ ભળવતા. એક વાર મનદોરકેપ
પ્રમુખ, અને મુરતમાં આચણાં પ્રસિદ્ધ, તે એની સાથે મેળે
‘આવો પેડમાછ, બેસો સામી છાતી
કન્યા માંડી રીતે, કે... બેઠે નાપોમી’

એજ એક પછી એક આમજુન-ચાગાવે. બધાજ નવનના વેળ
વડાઓમાં આપણે હેડો વાગેને. બેચણ કાઠા પહેલાજ ને, ભેલી
હરી, નાકે ભજવી, ફેર આવી જોસરતા બતા દાલદે પડે
રાખવાની એ મોન, સારો પાક કાં પછી બોલવોલોડી ખર
વારેવાર, નહિ તો બહાનું રોપીને પણ, એજા શહે કમીટી
મેળવવાની એ અંદે ફિશિયારી, એ દહાવો, એવાં બહાનું બહાં
સંચારણો, વધુઓને હશે ન તેમ મોને પણ બંધ થાં છે.

પૂરનાપુરી વોગેમમાં હીસા લખિયાવાની દુશન. હોરકાન
વાગણો એટલે નવાત, વરા, મોરબ, નમજાવેને મહાનમરોટકા

કેવળ હેડું
ની પરી ક્ષતારવામાં પહેલાં. આમાંથી મેળે પેસે પણ સો પેલા કાં
નેતાં ન કરે વેગણો પણ બાંધે, અને પાછળથી મેળામાં દુશન પણ કાં
સારવના આ એજાં નીકળે તો મેળું ન. હા, દુશને લેવા નગરે તે જોલા
પેરી એકાદનું પણ અનુકરણ આપણામાં.
પ્રચાર સુધિતા અને મુજગામી પ્રજા, એમાં કે રૂંદેરે હેડે તો ત્યાં, ચા રગ-
લિડા અલ્યાસ, એમનું અર્થક રોવાકલ ને
અદિતીય સાણતા ને અનુકરણીય સુધિતા, એમ
સ્થિતપ્રજ્ઞપણ, અપૂરે રમણસુધિતા ને અવધિતી તરીકે મેળે મેળે પડે
એમની દુરંદેશ ઇચ્છાશક્તિ અને સતત હજારી મુકલ હીતો મેળે એ પણ
આછવન લખધયાં અને અધિનાત નમ્રતા, એમનું મુકલ હીતો મેળે એ પણ
નિર્ભયતા-આજા એક મુજગામીના પાણુ સમા. મેળે સરકીતર રમે પડેકા
વનું બજણ છે, બારીય સુધિતા અમ કૂત છે અને રેશનું સાંકડું છે. મેળે
એવા એ મહાધિને હંધર આરોગ્ય અને ધીરધીરુષ

ફરતા હીરાને હાથે મોઝા પેણુમાં એગનું તળાણું. અરધાં તળાણે કે હીરાં એને માલુ પર કાઢી લે અને ખીન નાખે. એ અરધાં તળાણે કે એને કાઢી લઈ, પહેલાંના પાછાં નાખે અને એની ઉપર ધણી બસાવે. આગ, તળાણું રહે લોખી ઝરો પેણુમાં નાખી બહાર પડેલી કોઠી ઉપરેટમાં હીરાના ખખલ નાખે છે, ત્યાં તે પાંચદસ જેવળાક ડાકરાઓ ખાંચ ચઢાવી હાથમાં પતરાળીઓ લઈ બનિયાં લૂંટવા બેઠા જ છે. કપરેટમાં બનિયાં પડે કે પતરાળી ઉપર પડી જ છે. અને પછી સૌથી નીચે લઈ બનિયાં પાવા કાઢેને એટલે બેસી નીચે પાતેના જમણવાર રાજ ચવાનો હોય છ વાગ્યે, પણ બનિયાંની લૂંટ ચાલે આર સાડાચાર ગાંધાળી. રાંધાંત્રના ધણુ તે હીરાભાઈએ લગનના ધર માટે કાઢી આપ્યા હોય, એ 'તાંકાંથી' શેરકલામાં હોય એમાં ખપમાં લેવાય. પણ આર સાડાચાર પછી તે ચટ્ટણીચકામાં જ બેઠી નીચે, ડાકરાઓ લૂંટે તે પણ કોઈના દોરવેલા. ન્યાતમાં પોતાનાં સગાંવહાં આળ્યાં હોય તેગે તે માટે પણ લૂંટનાં બનિયાં લઈ નીચે. કાંઈ સારી છાંરી પંગતમાં બેઠી હોય, અને લૂંટ પીરસણુ નીકળવાને વાર હોય ત્યારે એને કે કહે 'ઝાંતુભાઈ, એક પડિયો બનિયાં લાવી આપોને।' તે ઝાંતુભાઈની ગલવ છે કે ના પડિ જ નીચે હોડયા તમણુ પર, લે હાથે પતરાળી, અને ખારસો દિરસો લઈને બીચારી છાંકરીની વહારે દોડે. અને પછી છાંકરી એકલી કંઈ બોલી જાય છે કે આસપાસનાં એકેક બળ્લે બેનાં બનિયાં ખાંચ, અને ઝાંતુભાઈને પણ આશ્ચર્ય કરી ચખાડે.

જીવંતિયા ત્યાં પણ કરસો કરતા. પડિયાં પાડી વાળ એળતા, સફાઈથી અગોરિયાં પહેરતા, અને દેશની ખગીસની ફેશન ચલાવતા. ખાંચ પર રળનાં આટર પહેરતા. જરૂર પડે તે ખાંચ ઝંઝી રાખવા છટાનીઆને રૂગાલ રાખતા. એમાં વળા સેડા છાંડતા. પીરસવાનું કાગ પણ ફેંખાળી કરતા. સારીસારી છાંકરીએ પર નલર રાખતા. 'નળ તમારે' 'પૂરી તમારે' 'લેંખણું-હાથમાં હો હોય તેની ખૂસી પાડતા. મોળખીનીઓ આગળ કાપલાઈપલા થઈ નાખી આશ્ચર્ય કરતા.

લગનની ન્યાત હોય તે સીંચોની પંગતમાં વરસાન હાર પહેરી પાનનાં બીડાં પીરસવા નીકળતા. વહુ પુરોની પંગતમાં એ જ પ્રમાણે નીકળતી. સીંચોની પહેલી પંગતમાં વહુ જમવા બેઠી હોય, અને ત્યાં બનિયન ચટકાર અગોરિયાંને ચકચકાતા દેશની ખગીસ સાથે, વાળ લઈ દોડાડોલતા, એકેક બીડી આપતા વહુની અપ્રજાળ આવી રહેતા તે 'શીન' બેલા બધા ઇતેનર રહેતા. અગ્રણા લેવા તે ત્યાં જ ખડા થઈ જતા. વહુજી શરમાલને પાન લેતાં, અને વરસાન જરા ગલછીને આગળ બધના. પછી તે પાડા સુધારકોતે ક્યાં દોડાડો હોય છે કે એક જ પંગતે વર અને વહુ બંને સાથે પણ નીકળતાં, અને તે બંને બારેને સુધારો ગણાવે. અને પછી બધા નવા ટેડીશીર તે નીકળેલા જ નહિ. એ ઝૂંડી એમાં નાનગા પળુ લેતા. કંઠેશો રિવાજ ગળી હસી નાખી પોતાને સુધારક કહેવડાતા. સુધારો પણ બીચારો એવા રીતે જ છતરો રહેતા. અને યાદ છે કે નવામાં પહેલાં દેશની ખગીસ પહેરવાનાં હાખ ચયાં ત્યાં દે મારામરી ચલેલી, અને પહેરનારને મૂકવા બહાર મૂકાવી દેલી હશે વાત પહેલીની હતી.

ત્યારે સાચમની દસી લોગો પાર નહોતો. હાથમાં રૂગાલ રખાય તે સુતરાક હોઈ શકે, ને દેશની ખગીસ નહિ. અગોરિયાં ઉપરની બનારસી કોર દેશની દોરે સીંચેલી તે આવે. પોળિયાબાઈ તે પંચમાં ધારો પાડી કહેતા 'સાબાઓ! બેસાં સાંક્રની જે સુતરાક ગણિયા પહેરે છ તેને તમને વધો નથી?' પણ સુતરાક દેશનીની ક્યાં વાત છે? અગરે એ નેના બંધ જ નહીં બેઠેઈ, ચલ નાં રિવાજો હોય અને

બેનનું ચટકારક પહેણું તે વે આડતાં પણ કવાના દેડકાં આવી આવી તકારોમાં જ રસ લે એ કહેવતી છે.

યાદ નથી. આ જ સંદેરમાં, આ જ વિભાગમાં, નાગર કુબિયામાં નર્મદે દાકલ પાડી હતી તે? મિથુક ગણતા ધરનાં કાંચી પહેરીને જમવા ન આવી શકે અને એ રિવાજ પર નર્મદે બ્રહ્મચર્ય હતો. 'એજ હોય તો રાજેના ધરનાં જમવા નહિ આવે.'

'તો નહિ આવે!' કંઠકીઓ પડી, પચ્ચેરા કહાળ્યા, નર્મદે રાવ-આવ કરી, અને કંઠકા રિવાજને કંઠાવ્યા. પણ બધે જ કંઠ નોઈ થોડા પાકે છે કે પણ કેટકેમણે નાના નર્મદે તે ખરેખરે અને સી દેશની કમાનસીથી નર્મદે લેવા વીર પુરુષને કેવી નાનકડી વાત પર ધમસાણુ મચાવવું પડયું છે તે એમ જ હોય. વાત નામેથી જ ન વધે.

ચેરચેર માટીના ચૂલક દરેક ન્યાતમાં ચાવા બનિયાના ઈતિહાસ નીકળવાના. વાતમાં કંઈ સાર નહિ, છતાં વતેસર કરી મૂકે નાકકની શક્તિનો વ્યથ કરે, કંઠકની નિંદેની પણ ગરબાદ કરે. મમત, દોંસાન-પૂરી, દેખાદેખી, અદેખાઈ વગેરેની નાની ચિનગારીએ ભલભલાના રૂસારમાં આ લગાડી છે, કેટલાકનાં છવતરખાળી મૂક્યાં છે. પણ એ તે સુંચાંચાં વસાઈલા દિ-દેની પ્રભાગી સવજ જ ચાલેયું અર્થ, એટલે ગતરા માનવીઓ બીચારા બીડું કરે પણ ઝૂંડે

ન્યે! તની એ કુળમાતાની પ્રતિષ્ઠા હતી. ગોરાળીએ કંઈ તાગડો કરી, બેપાંચ પટેલિયાઓને સગાંબી, મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવા નિર-ધાયું હતું. એકલ છનડિયા બીમેસ કૉન્ટ્રેન્સ ત્યારે નહિ, ને સ્ત્રીઓના એવા બહાર પડતા સુધારક સેવાઓની સગાતે પણ નહિ; છતાં નવામાં ગોરાળીનું ચકલ શારે. ન્યાત વાળા બેઠી હોય અને ભલભલા અગરમંથ ગિરાળ્યા હોય, પણ ગોરાળીના હુકમ થતા કોઈ મોંમાં કોબિયો ખૂંચી ચકે નહિ. એ ડોશીનું નામ ગને યાદ નથી, પણ એના કરસો બારે હતો. જીવાની બેઠેઈ હતી, અને વળતાં પાણી આઠમ્કે નિશાનીએ મૂચી ગયાં હતાં. વિધવા છતાં વેળાની પટોળી પહેરી ન્યાત વચ્ચે ગોરાળી પાડે, તે પણ લખે પટારાળી. બીની ખજાર પૂઠે, ચારની ખજાર લઈ પણ નાખે અને દક્ષિણા લઈ ચેર નીચે. કેટલાક ઘર સાથે સંબંધ સારો, તે કેટલીક વ્યક્તિ સાથે મીઠો સંબંધ પણ ખરો. એ માંદીસાહ હોય ત્યારે એના છાંકરાની વહુ વિવાહ લગનમાં જતી આવતી. એટલેકે એની શાદી પછી એના છાંકરાની વહુનું રાનું પુરુષને તે નહિ જ.

અને એ માટે ની મૂર્તિના વધોડો કાંટવાનું પણ સામનાએ કરાવ્યું. એ વચ્ચેસામાં માતાની મૂર્તિ પાલખીમાં નીકળે તેની આ-અણ સંભિલા રાખવાનું પણ રવાનામિત્રીને નહીં થયું. એમાં ઉલ્લેહો સંભિલા કોને રહેશે ઉલ્લેહો એટલેકે મૂર્તિ પાસે એ રહે એનું જ વધારે માન. આટલે એ માટે આરતીનું બી યોગાવાયું. આરતી માટે ને વધારે થી ચઢાવે એનો નંજર ઉલ્લેહો. દશ રોશની મણુ પર વાત પહેલાં, અને ગણી સવામણુ પણ ચઢનારા ચઢ્યા. મને તે કશી જ ખજાર નહિ, પણ રાતે મામાજી ચેર આળ્યા ત્યારે એમણે વાત કરી કે થી વધતાં પોતે સૌથી વધારે દોડ બજી આળ્યા, એટલે ખાણુનો નંજર ઉલ્લેહો, માતા પાસે ત્યારે અમને બધાને ખજાર પડી કે આપણે સંભિલે ચઢવાનું છે. મારીઓ ખુરશ થઈ, અઈ. અને તથુ દિવસમાં તેવારી કરવાની, ને રાતોરાત દરજ બેસાડી જમવાની દેસ તેવાર કરાવવાની, ચિઠ્ઠી આપી રુંદેરે બગી માટે માણુસ દોડાવ-રાંચો. નાનુગિયાનું નાનખટાર બેન્ડ ત્રીચ રૂપિયે કરાવ્યું. ઉલાને નમારા માટે ગોઠવેા. મોતીમાસા, નંદી ગાશી તેમજ ચંદી મારી-માં દેડા શાકે વાતલો પડયો, પણ આખરે બધેર નહીં થયો!

સયાજીશવ જેવો અંગરેજો, બેરી સુરવાલ અને કેરે મખમલનો પટેલ, એના પર મામાજીના બાઈબંધ કવરીઓએ મેલી બરી આપ્યા. ફેડામાં મેલીની ઘેરા બંધાઈ ગયા માટે સીતલાજીને ત્યાંથી બે ત્રણ ફેડા આપ્યા તે પહેરાવ્યા, મારણીએએ વારણી લીધાં, બન્ને ન લાગે કહી નરા આટ દીકરી કરી અને હાથમાં રૂમાલ પકડાવેલા. પોતાનાં બારે અંગાર(સાળ)ગારીએ કાઢી આપ્યાં તે બધી પર પથરાયાં, તે સુધેર ઘોડાની નેડવાળી બગીમાં મને બેસાડવામાં આવ્યો. તે બંનેને આપું ઘર બરાબ રચું હતું. મને શુભાચર્યા ફેડા બાંધનાર, કવરી, સોની મહાનન, સર્વવંદનામાં બધા ખરે પચે હાનર થઈ ગયા હતા. અને મેં નેહ રૂપિયા રૂપિયા હાથમાં મૂક્યા તે બુદ્ધે. બગીમાં કેમ બેસતું તેની વિગતવાર સમાજ આપવામાં આવી હતી. 'કઠાર' તે ખરા; પણ એજળીતા મળે તો તેને સલામ કરવી જોઈએ જેવા-પૂલવા જેવા બેરી નહિ રહેવાનું એ વારંવાર સમજાવવામાં આવ્યું. અને આખરે ને મહાદેહામાં બેસી કોઠામાં બેસાડી સોની મહાનન વચ્ચેથી મામાજી હાથે ગયા હતા, ત્યાંથી ઘોડામાડીમાં ન, બાલ સાથે વરણીમાં નરા અગારી બધી બેપડી. એટલે ખોજીખીચ ઉમરાઈને સોની મહાનને વાહવાલ જોવાની, મારી સલામત નમીનમીને કીધી, રહી અમેલાઓએ નીચે ભેટરીને રૂપિયા આપ્યા અને પછી મારે સાંભિલ માતાના વરણીમાં ફર્યા.

આ ન્યાલના મેળાવડાઓમાંનાં નાકચેટક, અને નમણવાર-માંની સદરપદર, એ બધાને પરિણામે કન્યાના બાપે વર પડરાય મારી. મારીમાં ઠેકે નેખરે પાસ, પલ્લવડુ મેળવવામાં તો અને સારે નેખરે પાસ ઘડ ગયા. એટલેકે વહેણે નેખર નેખાઈ ગયા. હાલ તો હાલુ ધીરણ પછા પાસ નહોતું હતું, અને કમર હશે સોજા-સંતારની, ત્યારે ધીરજાલ કોમ્પેરિસે પોતાના નગાઈને લાચ મને કેવળી દીધો. ન્યાતને જોખરે વિવાહ નોધાયા ત્યાર પછી એજલુ વિવરી મોના પેંડા વહેવાયા. પણ ત્યાં સુધી મને વડુ ગળ્યાની ખબર નહોતી. નવનીતને ત્યાં અમારા માસતા બેલા હતા ત્યાં એની માએ બાપી પેંડો અડાવેલા અને ઉપરથી કહી કે 'અગતે હાલુ પછી નહિને કે તારા વિવાહ થયા.' ત્યારે ન મને મારા બિલાડની ખબર પડી. કાણુ નહો, એ ખબર પડતાં ન પહેલો ધકીએ તો મારી આંખમાંથી ડગડ ડગડ રીસુ સરી પડ્યાં. એ બુશાલીના આસુ નહોતાં, એ હુકોઝ નાહ્યું. આટલી ઉતાવળે ને આટલી કુપજીથી મારા વિવાહનું વરસી કેમ વળતું હતું, એના બેર મારણી અને આન સુધી ખબર નથી. (આલુ)

અચાલું

કોઈએક માણસ એક સીને પર વચે ત્યારે સીએ સરકારી દફતરમાં પોતાની ઉમર ૩૬ વર્ષ લખાવેલી. પાછળથી સીના મહેરાની કચેરીએ નેહ એ માણસને તેની ઉમર રૂપિયે નહેમ પડ્યો.

'તે મને ત્યારે કેટલી ઉમર કહેલી?' એણે એક દિવસ પૂછ્યું.

'મારા પિરતાબીસ વર્ષ.' એણે નવાજ આપે.

'સરકારી દફતરમાં તો તે એજળવાળીસ વર્ષ લખાવેલાં ને ? સાચું કહી દે, મને પિરતાબીસને આંકડો પણ સાચો નથી લાગતો.'

'નારે મારે હવે તમને બહુ ઉતરવા નથી; જોખન વર્ષ.'

પેલા માણસને હાલુ પણ રોકો રહી. કેટલું સુઝિ નેજાવવાનો વિચાર કરીને તે થોડી વાર મોન રોકી ગયો ને પછી બોલ્યો : 'હાલુ છે, હું હવે હંદરી ખાખન નેમ બેસતા માટે થેલી મીકાની બરણી દાંડી આપું.'

આ સાંભળતાં ન સી અકબડાહ હસી પડી અને બોલી, 'હંદરી મીકું ખાલુ નેમ એ તો મારી સડસડ વર્ષની સિંદીમાં પહેનું તમારે ન મોંએ સાંભળ્યું.'

(બીની હારથ દુકાઈ)

ગણિત-ગમ્મત

પાંચ અંકી સંખ્યાની ખૂબી

(૧) મને તે દિવસે સંખ્યા એકવાર લખો. દા. ત. ૧૭ ફરી એની એ સંખ્યા આગ ૦૧૭ એને પડખે લખો. એટલે ૧૭૦૧૭ થયા. આ સંખ્યા ૭ થી, ૧૧ થી કે ૧૩ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૨) મને તે દિવસે સંખ્યા લખો. દા. ત. ૨૨. તેને ૩ થી ગુણો: ૨૨×૩=૬૬. આ ૬૬ ને હવે ૨૨ ને પડખે આગ ૦૬૬ લખો. એટલે ૨૨૦૬૬ થયા. આ સંખ્યા ૭ થી અથવા ૫ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૩) મને તે દિવસે સંખ્યા લખો. દા. ત. ૨૩. હવે તેને ૭ થી ગુણો: ૨૩×૭=૧૬૧. ૨૩ ને પડખે તેને મૂકતાં ૨૩૦૬૬ થાય. આ સંખ્યા ૧૬ થી અથવા ૫૩ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૪) (અ) મને તે એક ન અંક ધારો. દા. ત. ૭. હવે તેને ૫ થી ગુણો: ૭×૫=૩૫. ૭ને પડખે તેને મૂકીને પાંચ અંકી સંખ્યા ૩૫૦૦૩૫ લખો. એટલે થાય ૭૦૦૩૫. આ પાંચ અંકી સંખ્યા ૨૩ અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય. (બ) આ ૨૬૨૫ માટે ને દિવસે સંખ્યા લખો ના આઠ રાખો. એવો તે તેની સંખ્યા બેગી ધારવી. દા. ત. ૨૬ મારી. હવે ૨૬×૫=૧૩૦. ૧૩૦ માં ત્રણ અંક છે, પરંતુ એમાં એકા રયાન પર ૦ છે તે નિયમ પ્રમાણે નીકળી જાય. એટલે યાત્રીના ૧૩૦ ને ૨૬ ને પડખે મૂકીને પાંચ અંકી સંખ્યા ૩૨૨૫ માટે તેની પૂર્વે માત્ર ૦ મૂકાય, જેથી ૨૬૦૧૩ આવ્યા. આ સંખ્યા પણ ૨૩ થી અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

આમાં ને દિવસે સંખ્યા બેગી લેવી હોય તો પાંચ અંકીને બદલે ૬ અંકી સંખ્યા કરી નેહો. દા. ત. ૧૫; ૧૫×૫=૭૫. હવે ૭ અંકી સંખ્યા ૧૫૦૦૩૫ માટે ૧૫ અને તેની ૦૦૩ મૂકાય, એટલે ૧૫૦૦૭૫ થાય. આ સંખ્યા પણ ૨૩ થી અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

આ નિયમ પાંચ અંકી સંખ્યાના દોઢાથી દિવસે માથાની સંખ્યાને બેગી લેવાની સૂચના હતી. ને રાત્રીમાં દિવસે નેહ એ એક હોનો દોષ તે એક મેરી ને લેવાય; બેગી ન લેવાય. કેમકે બેગી હોતાં તેને પાંચ ને ગુણવાથી ઉતરે સ્વયં આવે. દા. ત. ૮×૫=૪૦ થાય. તે આગ ૦૪૦ લખાય, એટલે છેલ્લું મીકું નીકળી જતાં ૮૦૦૪ થાય ત્યાર અંક આવે. આ સંખ્યા પણ ૨૩ અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી તે શકારી ન, પરંતુ તે આર અંકી સંખ્યા થશે.

ખૂબજ ને એ બેરી

ન્યાયાધીસ—તું કહે છે કે, આ માણસે મારે ત્યાં મારી રી છે. તું તેની પાસેની ઓએમાંથી મારે બીજા મોળખાની કોએમાં ફરિયાદી—હા, સાહેબ. તેની પાસેનો રૂમાલ મારો છે.

ન્યાયાધીસ—એ કંઈ પુકારો ન હોવાય. એની પાસે છે એવો એક રૂમાલ મારી પાસે પડ્યો છે.

ફરિયાદી—અરી વાત સાહેબ, મારા એક ભે રૂમાલ મારાએકાં રોકાણી : 'મિહાનમાંથી બહુ પાસ મારી કાઢીને, બાહુની કેરી-માંથી મારી બેગી મેહાન પર પાધર. એ પર રોકા ફેરવ. મારાવાળા રસ્તા પેળી બધાં નકામાં ઊઠા નહીં કાઢ. બાજમાંથી નકામાં પાસ-ઊઠા કાઢી નાખીને ઊઠાકાને પાણી પા. મેહાન માંથી રોકા ફેરવ. આખા બંજલામાંથી રોકા કાઢ અને ફરિયાદી—

નવો આવેલા નાકર : 'મારું ફરતે રોકાણી, પણ મને કહેશે કે આ એક દિવસનું કામ છે કે મારું પંચવર્ષીય યાજ્ઞના છે ?'

રાયણ

લેખક : ગ્રા. જયંતીલાલ ઓઝા

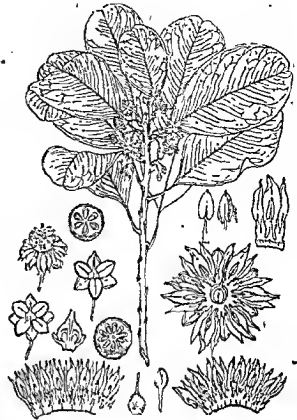
દેખાવે મનોહર અને આવામાં મીઠાં. એવાં પીળાં રાયણાંથી કોણ અપરિચિત હશે? રાય કે રંક સીને એ પ્રિય મેના આપનાર વનસ્પતિને 'રાયણ' કે 'રાયણી' પણ કહે છે. સંસ્કૃતમાં 'રાભનિ', 'સીરિણી', 'દરદંપ' ને 'સીરવૃક્ષ'; દ્રવિડમાં 'ખીરી', 'ખીરમ્બી' તથા 'રાભન' ને મરાઠીમાં 'રાયન', 'રાભન' તથા 'ખીરમ્બી' નામથી તે ઓળખાય છે. તેનું સાસ્ત્રીય નામ 'મીમુસોપ્સ હેક્સાન્ડ્રા' (Mimusops hexandra Roxb). આ વૃક્ષ હિંદ અને સિયાનનું વતની છે. બિહાર, બોરિસા, મધ્ય અને દક્ષિણ હિંદ, કેરળ, છત્તીસગઢ, કમ્પુચીઆનદેશ અને યુનસતમાં ખૂબ જોવા મળે છે.

રાયણનું ઝાડ મોટું, સદાય શીલું અને ૫૦ થી ૧૦ ફીટ ઊંચું હોય છે. તેની ચોતરફ ફેલાતી શાખાઓ કઠણ અને ગંઢાવાળી હોય છે. તેની છાલ ઘાણાસપડતી રાખેલી ને ખરબચડી હોય છે. પાન રાખાઓ પર એકતરફ આવેલાં, સાદાં, ઘેરાં લીલાં, બે બાજુએ લીલાં, ઉપરની બાજુએ ચળકાટવાળાં અને નીચેની બાજુએ દિશાં, ૨ થી ૪ ઇંચ લાંબાં અને ૧ થી ૨ ઇંચ પંદેળાં, લંબગોળ અથવા ચપટાં, ટાંચ પંદેળાં અને ગાળાકાર અથવા સહેજ ખાંચાખાં ને તલિયે સાંકડાં થતાં હોય છે. પાનનાં ફૂંધી ૨ ઇંચ લાંબી લીસી રાંડી પર ઉપરની બાજુએ લાંબી ખાંચ હોય છે.

સપ્ટેમ્બરથી ડિસેમ્બર માસ સુધી રાયણને ફૂલો આવે છે તે સફેદ, બોરસલીનાં ફૂલ જેવી આવી સુવાસનાળી, ચકામાર, લીંટીવાળી ને પત્રકોષ્ઠમાંથી એકલાં અથવા ૨ થી ૧૫ સમૂહમાં હોય છે. ફૂલની રાંડી ફૂંધી ૨ ઇંચ લાંબી ને લીસી હોય છે. ફૂલમાં બંધ પાંખડી ૬ હોય છે અને તે ત્રણ-ત્રણની બે હારમાં ગોઠવાયેલ હોય છે. બંધની બહારની પાંખડીઓમાં તંબૂલીરિશ રંગની કરાંડી હોય છે.

ફૂલગણિ નળી આકાર હોય છે. નળીના ઉપરના ભાગમાં પાંખડીઓના ઉછા ને હારમાં ગોઠવાયેલા હોય છે. બહારની હારના ૧૨ ઉછા હારાકાર અને ટાંચે અખીંદાર હોય છે; અંદરની હારના ૬ ઉછા ચપટાં હોય છે. ફૂલમાં પુકેસરી ૬ હોય છે અને તે ફૂલગણિની નળી ઉપરના અંદરની હારના ૬ ઉછાઓ સાથે ગોઠવાયેલા હોય છે. આ ઉપરાંત ફૂલમાં ૬ લંબ પુકેસરી હોય છે અને તે ૬ પુકેસરી સાથે વાચકરની ગોઠવાયેલા હોય છે. પરાગાણર પીળાસ પડતા ભૂરા રંગેનું, અણીદાર અને પુકેસરતરું નેટું લાંબું હોય છે. ફૂલમાં બીજાચ પર રેશમી રેશમી હોય છે. તેમાં ૧૨ રેશમ હોય છે.

રાયણનાં ફળને રાયણાં કહે છે. ફળ ૬ ઇંચ ફૂંધી ૧ ઇંચ લાંબું, ને લંબગોળ અથવા ટકા આકારનું હોય છે. તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. ફળમાં ૧ (અથવા ૨) લીસાં, ચળકાટ, ઘાળાં ભૂરાં અને એક છેડે શેળ તથા બીજે છેડે અણીદાર તેમજ સહેજ ચપટાં બીજ હોય છે. ફળ શરૂઆતમાં લીલાં હોય છે, પરંતુ પાકે છે ત્યારે પીળાં થાય છે. સૂકાં ફળને રાયણાંકી અથવા રાયણાંકી કહે છે. રાયણ પાકુદિ (પકુડે), બોરસલી, ચીકુ (મોરેના) વગેરેના વનસ્પતિ છે. તે બીજ વડે વગાડવામાં આવે છે અને બહુ ધીમે ઊંચતની વનસ્પતિ છે.

રાયણના ઝાડમાંથી તારાસપડતા શુદ્ધ નીકળે છે. તેનાં બીજમાંથી તેલ મળે છે. તેનું લાકડું પણ કઠણ, મજબૂત અને ચીકણું હોય છે, ને એટલું ભારે હોય છે કે તેના એક ધનુરક મથિયાનું વજન ૧૦ થી ૭૨ રતલ હોય છે. તેના ઉપયોગ શેરી પીલવાના સાંધા, તેલ કાઢવાની ધાણી, ખેતીનાં એભરે, માનના ચાંચલા, કિંચર વગેરે બનાવવામાં થાય છે. રંગેલા કાપડની કુટી કરવા માટે વપરાતા ઘેસા પણ રાયણના લાકડામાંથી જ બનાવવામાં આવે છે. રાયણનાં પાન ટોરેને ચારા તરીકે આપાય છે.

આયુર્વેદ તેમજ યુનાની બંને વૈદકમાં રાયણ પચાય છે. તેનાં સર્વે એજ ઉપયોગી ગણાય છે. ચરક તેમજ સુશ્રુતે તેના ઔષધીય ગુણ વિષે ગોષ કરેલી છે. રાયણાં ઔષ્ધિક, અર્માને સાંત કરનાર અને તરસ મટાડનાર છે. હૃદય માટે તે સારાં ગણાય છે. તે પિત્તપ્રકોપ, ત્રિદોષ, ક્ષય, બ્રમ, મૂત્રાં, રક્તપિકાર વગેરે મટાડે છે ને કોટ માટે ઉપયોગી ગણાય છે. રાયણમાંથી નીકળતું દૂધ દુધની દાઢ પર લગાડવામાં આવે છે. રાયણનાં બીજને પાણીમાં ધરીને લીંડીના રંધ પર લગાડવાથી નીંડીનું એર લીવે છે. રાયણાંકી ગરુ બાષક છે. રાયણની છાલ તેમજ ફળ માઠી ગણાય છે.

પ્રદર, રક્તપિત્ત તેમજ વાંતપિત્તમાં રાયણ અને કોડીનાં પાન ધીમાં શેરી આપવામાં આવે છે. સીંચોને ધાતુસાવમાં રાયણનાં પાનનો રસ આપવામાં આવે છે. કેકડામાં ગરમાળાના પાન ને જોડીના બીજને રાયણના દૂધ સાથે વાટી ગુગડા પર ચોપાડવામાં આવે છે.

¶ ઉન્નતિનું આકાશ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અબેદભાવ ધારણ કરીને બ્રહ્મ મોક્ષનું પશ્યું છે! સંતોજ સાધન કે બ્રાહ્મને દોષ દેનાર પોતાની જ અસક્રિયતા એકતરફ કરે છે.

પ્રભુએ મધવા તરફ વક કાઢ્યું કર્યો, મધવાએ કહ્યું, 'વણુ એને ગોઠા ને હંઈ ઉપાય છે ? આ દેશમાં એ વસવાટ કરવાનો જ છે, તો પછી આવી રહ્યાને નિર્દોષ રાખવું અસંભવ છે. આખાંવતમાંથી એટલી ડાકરીએને આઈ આણુવા કાઢ્ય નથી, અને કુળનો દીવો માલુ રાખ્યા વિના પણ આલે નહિ હમણાં હું એ છત મેળવી આવ્યો, એ કોને પાટે ?'

પ્રભુએ કહ્યું, 'હં.'
રાત્રી અને સેનાપતિ મંત્રણાશુદ્ધમાં જઈને બેઠા. સામંત, રાષ્ટ્રિય, એકાદી, નિદ્રાકા કોઈ જ નહોતું ન હતું, એટલે મત્રણાશુદ્ધ આવી હતું. આર સેનિકાએ નેતરને એક મોટા ટોપણી ઉપાડીને તેમની સન્મુખ મૂક્યો, ટોપલાનું ઢાંણું બધ હતું. એનો આટલો ભાર બેઠ તેમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય હશે તેમ લાગ્યું.

વિરમ્ય પામી પ્રભુએ પૂછ્યું, 'આમાં શું છે ? આજરે કે સાપ ?'
હાથના હંસારે સેનિકાને બહાર જવાનું કહી મધવાએ હસતાં હસતાં ટોપલાનું ઢાંણું ઉપાડ્યું.

ગદારીના ટોપણા બેઠડાંને તેમાંથી ને રીતે ફેણ કાઢી દરતો કાઢ્યો સર્પ જોયો મધ, એ જ રીતે એક સરી ટોપલામાંથી જોયો સર્પ. એની આસપાસની આંખો વાટે એ વિદ્યુત વર્ષાવની હતી.
પ્રભુએ વિંચિત્ત કર્યું ગયો. એના પહેલા પચીસ મોંમાંથી સંભેદ બહાર નીકળ્યો : 'અરે ! આ શું ? આ તો એક હાથનો છે !'

એટલાસ દરી મધવાએ પૂછ્યું, 'કેમ, કેવી લાગે છે ? મુંઝવે નથી ?'
પ્રભુએ મોન રવી બંદીનીનું નિરીક્ષણ કર્યું કહેલા ત્રાણાવરણે શરીરનો વાન; રાજ્ય ગચ્છેલી આગો અને વિખરાયેલા વાન; વચ્ચા-હંદારી અક્ષય; મળામાં કો'ક બીની માળા; બાહ્ય ઉપર રાખતા બાહ્ય બંધ; વચ્ચા અને કાનના પુષ્પો મુકાઈ ગયા છે; કારણથી મોઝણ સુધી એક વિચિત્રત્વજન્ય પદાર્થ એણે પકેડ્યું છે. એ કુળથી પાળી સુવતી ના ધીવરોનેતર દેહમાંથી આગની દીપતિ કચકની હતી.

મધવાએ ફરી પૂછ્યું : 'કેમ, કેવી લાગે છે ? મુંઝવે નથી ?'
પ્રભુએ થોડીને મધવા તરફ નેણું, ને પછી પ્રિકારના સરે કહ્યું, 'તં રાવ મગાર છે' કહાઈ લડવા જતા ડાકરી ઉપાડી લાવ્યો। હવે આનું શું કરીશ ? કાસી-પરિવારમાં તરીકે આ જરા થે ચાલી સડે તેમ નથી એ તો એને બેઠા ને સમજાવ નહ્ય છે.

'એની સાથે લગ્ન કરવાનું મેં નહીં કહ્યું છે.' મધવાએ કહ્યું
મધમોને પ્રભુએ પૂછ્યું : 'શું ? જાન ?'

'હા; એ કોણ છે તે નહોતું છે ? કોંઈક રાત્રની પુત્રી છે એ.'
એકાંકે પ્રભુએ બંબીર પછી મધવા મધવો કહેવા લાગ્યો. કોંઈકોની રાજવાળામાં પ્રવેશીને એણે તે બધા જ માત્રી કટપટ દેતા. માત્ર આ રાત્રકન્યા જ એકલી બેઠી હતી અને એ બહુ ગમી. એને થયુંપણ પૂછ્યું પહેલું એ હંઈ જ સમજાત ન રાત્રી. એથી ટોપલામાં પૂરીને ચાલે હા આલ્યો. આર્ય રાત્રની રાણી થવાને એ યોગ્ય છે; પહેલું પ્રથમ અને આર્યલાખા શીખવવી પડશે. તે પછી એને રાત્રી પદારણી કરીસ.

પ્રભુએ ફરી એક વાર સુવતી તરફ નેણું એ એમની વાતનેના મારું જરા થે પામી શકતી નહોતી; માત્ર એની આંખો તેમના એકના એકરને વારાફરતી અવલોકી રહી હતી. એના મોં પર બધે કે આરંભાનું ચિહ્ન સરખું પડેલું. હતી માત્ર આ જંગમી બાના કાર્યકલાપ પરત્વે એક મુશ્કેલી નિહાસી.

ભવાં જરા ખેંચી, મધવા તરફ બેઠ પ્રભુએ કહ્યું 'તે અધોગ્ય કાર્યે કહ્યું છે, મધવા, અને તેમ પછી એ રાત્રકન્યા છે. એને આ ઘણું (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

રીતે પકડી આણુવી એમાં આર્ય શિક્ષતા નથી.

'લગ્ન કરવાને હંસારે કન્યા-હંસજ કરવામાં આર્ય શિક્ષતાનું કલ્પવૃક્ષ નથી.' મધવાએ ઉત્તર આપ્યો.

'કલ્પવૃક્ષ થાય છે. આરક્ષિતા એને ઉપાડી લાવવી એ તરફનું કામ છે. આ જ પદાર્થ એને પાછી મોઝણથી એ ચોગ્ય છે.' પ્રભુએ કહ્યું.

તપી જઈ મધવાએ કહ્યું, 'કરી થે નહિ' ને પછી પોતાને કાળમાં લેતાં એણે અત્યંત શાંત રેખરે કહ્યું : 'હું મહારાજ મધવા, તમને આદેશ આપું છું, સેનાપતિ પ્રભુજ, આજકન્યા પાટે કોઈ ચોગ્ય નિવાસ-ગૃહની મોઝણવ્ય કરે કે એની સુખમાં રહે ને ક્યાંય ભાગી ને નહ્ય. વાદ રાખવું કે જે એ કામી ગઈ તે તો ના જવાબજાર તમે આણુવી.'

એક વાર લોકીક ક્ષણે સુધી મિત્રના મોં તરફ નેણું, પછી હાથ લેકી, અરતક નેમાની, પ્રભુજ બોલ્યો : 'એની મહારાજની આજ્ઞા.'

કિલ્લો પરના એક ગ્રામ શુદ્ધમાં રાત્ર-નાળીની નિવાસ નહીં થયો. કોઈક-કન્યા બોડેલા હોઈ અને આંધિત પમસે કિલ્લા પરના એ કારનારમાં પ્રવેશી. હકીકતમાં કારનાર હોવા છતાં એ રથજ વિશાળ ને કારનારના એક ગઢેલા જ હતું, જેમાં એક બાંધી શ્રાપા સિવાયની બીજ બધી જ સપ્તજો છટે હાથે વેશવામાં આવી હતી.

સહજ પ્રભુએ મોંમાં પાળાડતાં મધવાએ કહ્યું : 'રાણી એની રાણી બની ગઈ છે-બોલ, શું કહે છે ?'

પ્રભુજ બોલ્યો : 'હં.'

પૂરત બળી પ્રમાતે બંબીર સમાચાર આવ્યા. કોઈકેટલી વાન જ પછા ફરેલા, મરણોત્તર હાલતમાં અહીં પહેલિયા, એક સમયે કહે સમાચાર આપ્યા કે રાત્રકન્યા અપહરણથી માત્ર નહતું જ બાગેડ કોઈક નતિનાં ટોપેટોના ફરી કોઈક પાછાં વળ્યાં છે અને હવે પરીપૂરા ટોપાવગાન થયા છે. મધવા ને થોડાક આર્ય સૈન્યને ત્યાં દેખેજ રાખવા મૂકી આવ્યા હતા તેમની તે પાછે કુળજાર કરી નાખી છે. માત્ર હોડાની અસાધારણ શક્તિને કારણે મોઝણ પોતાના પ્રાણ મોઝણમાં રાખ્યો છે. પરિસ્થિતિ આર્યત વિતાળનક છે.

આ સાંતળી પ્રભુએ આપીર થઈ જીક્યો, એણે કહ્યું, 'મહારાજ, આજ્ઞા આપો એટલે સાજાકોને ટોપાલે કરી આવું.'

'પણ મધવા રાજ ન થયો, એણે કહ્યું કે 'એમ ન થાય; એ એમને ટોપાલે કરવાનું જ છે તે તો હું કરીશ.' અને એજ હઈને ફરી મધવાની નીકળી પડ્યો. ફર જઈ પાછો ફરી એણે પ્રભુએ કહ્યું, 'આ આજ્ઞામાં હં પેલીને આર્ય લાખા રીખવતો રહેન.'

રાત્રની સુખપતા ગોપની પ્રભુએ કહ્યું : 'ભલે.'

એકાંકે દિવસમાં જ પ્રભુએ સમજા ગયો કે આર્ય સુવતી અત્યંત મેધાવી છે. આક દિવસમાં તો એ બાંધ્યુંતૂરું બોલવા પછી લાખી, એનું નામ હતું એલા. નામ બંધે આર્ય હવું, પહેલું સાંજ જવામાં અને ગોલવામાં એ બહુ મીઠું સામંત. પ્રભુએ કેટલીક વાર કચ્છારી નેણું : 'એલા! એલા! વાહ અરસ છે આ તો !'
વાતચીત કરતાં આપકડું કે સો પહેલા પ્રથ એવાએ એ કરી કે 'મને એકી પકડી આણુનાર થેતો માણસ કોણ હતો ?'

'મહારા મિત્ર.' પ્રભુએ કહ્યું.

'મિત્ર' શબ્દનો અર્થ સમાજમાં એમને થોડીક વાર લાખી. આખરે સમજવા પછી એ મોં મગકોડી, તીવ્ર અવહાના સાદે બોલી, 'તમે લોકો જંગમી છે જંગમી !'

અવર થઈ પ્રભુએ વિચારવા લાગ્યા કે 'કેનું આશ્ચર્ય ! અમે જંગમી ?'

ધીરેધીરે એલા આર્ય આખામાં વાતો કરવા લાખી. કોઈ પણ

વાત કહેતા કે સગળતા એ અચકાતી નહિ. એક વાર એણે પૂછ્યું,
'મને આઈ પકડી રાખી છે શા માટે?'

પ્રદ્યુમ્ને વાત મળી જતાં કહ્યું, 'આર્ય ભાષા શીખવવા માટે.'
એણે બોલી, પૂછ ભાષા! 'આ શીખવે મારે શું કરવું છે?'
જરા રમુજ કરતાં પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'ત્રિમાસાપ કરવાની સરળતા
ધરો. મહારાજ મધવેએ તમારી સાથે પરચુવાનું નક્કી કર્યું છે.'

એણે બેઠી હતી તે પીરેપીરે બેઠી મળે થોડી વાર એકીએ
પ્રદ્યુમ્ન તરફ નેહ રહી. ને પછી ફરીથી બેઠી જઈ નિયતપણે મોઢી,
'એને હું નહિ પરણું. જંગમી!'

એના ધૂરસો ખાળવા પ્રદ્યુમ્ને વચ્ચે કહ્યું, 'મધવે દાડી સાથે
છે એ ખરું; પણ માણસ ખરાબ નથી.'

એણે ફરી 'જંગમી' બોલી રહી ત્યારે અંબ દિવસે જવા લાગ્યા,
પરંતુ મધવે પાછા ન ફર્યા. એણે કાંઈકને કહેલું ક્યાં કે કોઈકને એને
કે કહ્યું ક્યાં તેના કંઈ ખબર નહોતા. પ્રદ્યુમ્ન અધીર થઈ બેઠ્યો.

તેતજેતાંગાં ચણ માસ વીતી ગયા.

એક પ્રસાતે એણે ત્યાં આવતાં પ્રદ્યુમ્ને ભેટું કે અંદા પાતરી
પાસે બેઠીબેઠી વેણી સરખી કરી રહી છે. પ્રદ્યુમ્નને નેહ એક વાર
એણે એ ફેરવ્યું, ને વળી પાછી બહાર ફરાર કંઈ જોતી વેણીના
વાળતાં જંથળાં શરખા કરવા લાગી.

પ્રદ્યુમ્ને બોખારે આધે, પછી એનું કંઈ ફળ ન આવ્યું. એટલે
એ પાતરી પાસે જઈને બેઠો રહ્યો. એણે આકાશ તરફ નેખું, તીચે
કોઈકું કહ્યું, અને પછી ફરી વાર બોખારે ખાઈ કહ્યું, 'શિયાળો મથે;
મગજને કળાવો હવે તો રાદ થયો છે.'

એણે બોલી, 'હા.'

કેટલાકિત થતાં પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'હમણાં દક્ષિણમાંથી ને હવા આવે છે
તેને જ તમે મધવસમીર કહેછો કાં? આવીને તમારું આખી હવા નથી.'

એના તરફ બેઠીસપણે આંખો ફાટી કરી એણે એ પૂછ્યું, 'એ
દિવસથી રેખાતા કેમ નહોતા?'

જરાક ચમકતાં પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'કાગમાં હતો.'-ને જરા અટકી
'તમારે તો વધુ આર્ય ભાષા શીખવાની જરૂર નથી. જેટલી શીખ્યાં
છો એટલામાં જ અમારા સોના કાન કાપી રાખે એમ છે.'

થોડી વાર કોઈક જ ન બોલ્યું. એણે ઢાળેલી નજરે ઘરે વેણી
ફરીને બાંધવા લાગી. આખરે પ્રદ્યુમ્ન વાતને તાંતણે જોડતાં બોલ્યો,
'હવે તો મેઘો આવી ન્ય તો નિરાત થવા. પછણ દિવસ થઈ ગયા.
હવે થે મોના કંઈ ખર-ખબર ન આવ્યું. ચિંતા થાય છે.'

જંગમી પછી સહાનુભૂતિ ન દાખવતાં મિદંયપણે ઘસીને એણે
બોલી, 'તમારો મધવે હવે પાછો નહિ ફરે. આગારી ભવતવાળાઓએ
એને પૂરો કરી નાખ્યો હશે.'

કોષબરી એણે સાથે નેહ પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'મધવને ધૂરે કરી રાકે
એવું કોઈ દાક્ષિણ્યાવર્માં નથી. એ મહાવીર છે.'

'જંગમી!' તુચ્છકાર કરતી એણે બોલી.

પ્રદ્યુમ્ને રોષે બરાઈ કહ્યું, 'એ જંગમી સાથે જ તારે પરણવું પડશે.'
બગાર નવાવતી એણે બોલી, 'એમ કે? મારી છત્રણ વિકરફ?'

'તું તો બેઠીની છે. તારે વળી છત્રણ-અનિચ્છા કેવી?'

એના પ્રયેક શબ્દને કાપતાં કાપતાં એણે એક વાર આખે,
'મારી છત્રણ વિકરફ મને પરણી રાકે એવો પુરુષ તમારા આવાર્થવર્તમાં
પેદા થયો નથી. નેહ આ બીજા માણસ? ને બે આંખો વીધે ચોલાના
અમામાંની માળા જાપી કરી એણે કહ્યું, 'એકી આઈ એટલી જ વાર.

પછી તમે મને મેળવી ન શકો.'

પ્રદ્યુમ્ન બચસું બોલી બેઠ્યો, 'કેવો સવનારા-જેર? આપો
મને. આ પકીએ જ આપી દો એ માળા!'

જરા ફરે સરખી જઈ એણે કહ્યું, 'આટલા દિવસથી તમારી
બેઠીની રહેને પકી છું, એટલે માન્યું હશે કે હું અસહાય છું; તમારે
રમકડું છું. પણ એમ નથી. જ્યારે આઈ ત્યારે મુકા થઈ રાકું તેમ છું.'

મૂઠે એમ તેના તરફ તાકી પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો, 'તો ત્યાં કેમ નથી?'

પણવાર મીન રહી એણે એ મંથવી કહ્યું, 'મારી મરણ.'

એ જ વળતે આગી બહાર ફરે ખીણમાંથી રાંખના ધીરે મેળીર
પરફણ પડ્યા. મગજીને પ્રદ્યુમ્ન એ તરફ નેખું, સીમાકાના મહા-
વનમાં મધને જંગમનાકા સાથે આર્ય સૈન્ય પાછું ફરવું હતું. કપાળ
પર હાથનું નેજવું કરી તે તરફ નેહ રહીને નિરાંતનો આસ મૂકતો
પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો, 'હારા, બચે! મધવે પાછો ફર્યા છે!'

પ્રદ્યુમ્ન કલાવળે બહાર ચાલ્યો જતા હતો. ત્યાં પાછળથી એણે
નો સાંત સાદ સંભળાયો, 'હું થે બચી. મુશ્કિને હવે વધુ વાર નથી.'
અમીને પ્રદ્યુમ્ન પાછું વાળીને બેઠો રહ્યો. એણે એમ ને એમ
બેઠીબેઠી વેણી ચૂંચવી હતી. એના મોં પર તીવરી વાંધાગેલ મૃત
પતંગિયા જેવું જરાક હારથ હતું.

પ્રદ્યુમ્ને એની નજર જઈ આમઘર્ષક સગમવતાં કહ્યું, 'એણે,
એવી માત્રિશાસન ન કરતી. મધવને સમજાવું તને સમય લાગશે,
પણ સખ પછી એને સમજાવવા તારે તને નક્કી સામગ્રી કે એવા જોવા
સારા માણસ તે બીજો કોઈ જોવો નથી. તને વિનિતિ કરું છું કે કલા-
વળી મધને કંઈ આડુંજમણું કરી બેસતી નહિ.'

એણે એ કતાર આપ્યો, 'કલાવળે કંઈ પણ કામ કરવાની મને
ટેવ જ નથી. હું કોઈક-રાજન્યા છું; જંગમી નહિ. તે મધવા બળ-
જગરીથી મને પરચુવા છત્રણે તો લશ્મકેડપમાંથી હું મુશ્કિ મેળવીશ.'

'કોઈકોને બરાબર કેટલો પાડી ન રાખ્યો. માંડાવર બનીને બેઠો
લડતા હતો. આખરે સંધિ કરી.' મધવાએ કહ્યું.

'સંધિની રાત્રે શી રીત છે?' પ્રદ્યુમ્ને પૂછ્યું.

થોટીયે હસતાં હસતાં મધવે બોલ્યો, 'અજબ, અદ્ભુત
ભૂતિ છે એ કોઈક; અને અજબ છે એમની રાજનીતિ. તને ખબર
છે કે એમની ભૂતિમાં દીકરી બાપની વારસદાર બને છે, ને દીકરે
માતાની મિલકતને આધિકારી બને છે. સાંભળ્યું છે આવું કોઈકિ?'

માથું ઢલાવી પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'ના; પણ સંધિની રાત્રે શી છે?'

'સરત આ છે કે એમની રાજકપાનું અપદરણ્ય થતાં એમની
આજરને સખત મકરો લાગે છે. એ કહેક ફરે કરવાને. એકમાત્ર
હવાય એ રાજકપા સાથે સખ કરવું તે છે. એની સાથે સખ ન કરે
તો તે આ મુકે ચારશે; બીજું કંઈ જ સાંભળશે નહિ. અને જો સખ કરે
તો કતારાધિકારી તરીકે કોઈકોને રાજ ચક્રા ગળળની શરત છે ને?'

થોડી વાર આંખો ઢાળી બેઠા રહ્યા પછી આઈ ઘસીને પ્રદ્યુમ્ન
બોલ્યો, 'સરત જગળની તો ખરી.'

'એટલે હવે વિલમ્બ ક્યાં વિના સારર કોઈક-રાજન્યા સાથે
પરણી જવું જરૂરી છે. એ છે તો મગજાં ને?' મધવાએ પૂછ્યું.

'મગજાં છે.'

'આર્ય ભાષા કેવીક આવતી?'

'સારી.'

'તો હાલે જ સખ બેઠીએ.'

થોડી વાર મીન રહી પ્રદ્યુમ્ને પૂછ્યું, 'પણ એની છત્રણ-અનિચ્છા

નજવાની નરર નથી ?

'જરા થે નહિ. આ તો રાજની વાતો. એક રાખડો પછુ દેર-
ફાર આથે નહિ. સંધિની રારનો પાળની જ પડશે.'

એ જ રાને પ્રધુમન ચોરની નેમ એલાના મહેત્રમાં પ્રવેરશે.
આકાશમાંથી લગભગ પૂર્ણિમાર ચંદ્ર ભારી વારે સીતલ કિરણો
વરસાવી રહ્યો હતો. એ જ્યોત્સ્નામાં એલા કંઈ પણ પાથમાં વિના
પરની પર પરીપરી છપતી હતી પરમાં દીવો નહેડો.

પ્રધુમન બિદશીપત્રે એની પાત્રે મથો: ગોઠણ વળીને બાજુમાં
બેઠો: જ્યારે રોજીને પોતાનું મોં એલાના મોં નજીક લઈ ગયો.

એલા સૂતી હતી, છતાં એની આંખના ખૂણામાંથી આંસુ સરી
રહ્યાં હતાં. રવખખમાં એ અદ્ભુદ દિવે બોલતી હતી: 'પ્રધુમન !
પ્રધુમન ! પ્રધુમન...હું મરવા નથી ઇચ્છતી...તું કેવો માણસ છે?...
કંઈ જ સમજી શકતો નથી?...જેવની માટે સજાર કર...પ્રધુમન !'

તે કાર્ય માટે એ આંખો હલો તે થયું નહિ. પેલી માથા
એલાના મથમાં જ રહી. પ્રધુમન આંખો હલો એ જ રીતે ચોરની
નેમ બિદશી. પત્રને પાછો ફર્યો.

વળતે દિવસે સૂર્યસ્તનો સાશ્વત્ત્ય પૂર્વમાં ચંદ્રોદય થયો. મપલો
રાતની રાતલેઈરેલો હતો. એણે કહ્યું પ્રધુમન, હવે લગ્નની તૈયારી કરો.'

રાજમનની સામે થવાડા વિદ્યાળ પટમાં પૂર્ણોની નેમ અગ્નિ
પ્રત્યક્ષી બેઠો. અગ્નિની સાક્ષીએ એ લગ્ન મનાર હતાં હોવાની
પૂર્વ બાજુ વજ-વજ માટે બાલેક ઢાળવામાં આંખો.

લગ્નના સમાચાર આગળે દિવસે જ નહેરે કરવામાં આંખો
હતાં, એટલે આદુર જનમેદની ઉમરાવા લાગી હતી

છાતીસરથી આજ બોડીને પ્રધુમન એજીરીએ અગ્નિ તરફ તાકી
રહ્યો છે. એક વાર એના એક જોડે નિસારો સમજાવો.

મથવાગે આવીને એને ખસે હાથ મૂકતાં એ નલ્લે જળજીને
નખે, અગ્નિ સાથેથી નજર બેસવી એણે પોતાની સાથે આકાશ
પાકું લેણું. સામે જ ચંદ્ર હતો. રજની આડેથી પી દમણ જ એ
જોતો ચંદ્રો છે પ્રધુમન એના તરફ જ નેઈ રહ્યો છે.

'શનિ થયે અઈ છે. હજનું મુદ્દલે નિહડ છે હવે તું જ અને
તે તેડી આવ'

પ્રધુમને પીરેથી મથવા તરફ ફરી ગઈ રાકારે કહ્યું. 'સેનાપતિ મથવા'

મથવા બેળાડો બની ગયો. રાત તરીકેની રેવ બેળામાં
એનો તો થર ફરી અઈ હતી કે પ્રથમ તો એ કંઈ સમજી જ ન શક્યો.
તે પછી પ્રધુમનની નજરનું અનુસરણ કરતાં એની દિશ્વે ચંદ્ર વર રહ્યો.
આકાશ વાદળવિદોહો દોવા છતાં ચંદ્રના શુક્ર મોં પર એક
પ્રકરણો છાયા પડે છે. એ કાળી છાયા ધીરે ધીરે આપા થે ચંદ્રને
મળી જવાની તૈયારી કરી રહી છે.

પ્રધુમને કહ્યું, 'સેનાપતિ મથવા ! તું મદુરે તેડવા નહં પુ.
સંધિની રારનો પાલન કરવા તું જ તેની સાથે પડશી. આ
દરિયામાં મેં પ્રત્યક્ષેને આપણી વાત સમજવી દેતી.'

મથવા થોડી વાર તો રતેભિત જ થઈ ગયો. એ પછી એના પ્રચંડ
હારે થે આકાશ માંજ બેઠું
સહસા હારથ અટકાવી હાથ ભેળીને મથવા બોલ્યો, 'જેની
મહારાજની આજ્ઞા !'

એલા ભારી પાસે બેઠી હતી. પ્રધુમન પ્રવેશતાં જ એ બેસી રઈ મથ.
'મને લેવા આંખો ઠોા'

'હા, જાન્યુમારી. કોઈક સાથે અમારે સંધિ થઈ છે. એ મુજબ
આર્યસભાએ કોઈક રાજકુમારી સાથે પરબુવાનું છે. જામે ફરબી એ
રાત પાળવા બંધાએલા બોમે.'

'બીનું કંઈ દેવવાનું છે ?'

'થોડું જ. નિવગ મુજબ દલે હું આર્યસભા થયો છું, ને મપરો
મારો સેનાપતિ થયો છે. પરિણામે પરબુવાનું હોય તો મારે જ
વગને વાજીનું નેઈશે.'

ભોળી વાર મુખી ફરી નજરે નેઈ રહી આજરે ફીજી અપાને
એલા બોલી, 'શું કહ્યું ?'

રાજકીય જોગીરતા પરીને પ્રધુમન બોલ્યો, 'મારે વાજીનું પડશે.
દલે યદ નહો કરી નાખો કે મારી સાથે પરબુવો. કે પછી જો ખોતો !'

રવખની રૂંધાએત આગુતા આખરે પુષ્પતા પરીને નેમ મીઠા
થઈ એની સુલ્લ અમેચી બેઠે આંખોમાં અજગ્રજીઓ આવી નહાં.

ભારી ઉપર બેસતાં પ્રધુમન બોલ્યો, 'મદુર મુજ મથાને હવે
બહુ વાર નથી. તેની વારમાં તારે નિર્ણય કરી લેવાનો છે.'

તે વર્ધની વચ્ચે થતી બીજાના ચમકારા નેત્રું હારથ હસતાં
એલા બોલી, 'જેવતી !'

કોસીટીના જવાબ

(અ) (1) કુંડાણ; (2) પહેલા 'ક' ઉપર ચોક્કસ; (3) ૩૩.
(જ) 'જ' વગેરે ૧૨ રવર; ત્યાર પછી તેમને 'ક' ને વીસમાં 'જ'; એટલે
૧૩+૧૦=૩૩; (૪) ૮૨થી ૭૬ સુધી અવગણાયો; (૫) કંઈ ન હોય.
કુંડાણ પાસેથી મેઝાં પછુ દોરી શકાય ને નાનાં પછુ દોરી શકાય.
એ જ પ્રમાણે ચોરસ પછુ કુંડાણોથી મેઝાં ને નાનાં દોરી શકાય;
(૬) 'યમુના' જવાબનું. લાંબામાં લાંબી નહીં એમ્બોન છે (કમિયુ
એમ્બોન), ૪, ૧૦ માઈલથી વધુ; (૭) કૂલદોરો; (૮) તમારી સાચી
ઉમર લખો; (૯) ગામ થયો.

(ઘ) (1) ૪૧, ૪૬ [કેકે એ આંકડાની વચ્ચે સાતસાત આંકડા
સમાવેશ થયો]; (2) I. [આ આંક મૂકીને પછી 'V'ને મધ્યમિદ
અણતાં બને જાણ સમજાત રહે છે]; (3) ૩૬, ૪૫. [વચ્ચે જોડી
દીધેલા આંકડાની સંખ્યા એક એક કરીને વધતી બધ છે]; (૪)
૧૮૮. [રેક સંખ્યાની વચ્ચે ૧૧૨નો લખાવ છે]; (૫) તપ્પદ; (૬)
ઉદ્ધવા રાખડો છેલ્લા-બોધે અપર જો. [પહેલા અપરમાં 'બ'
પહેલો છે; બીજામાં બીજો; ત્રીજામાં ત્રીજો-એટલે ચોથામાં ચોથો].
૪૦૬ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

(ક) (1) યોડાની આંખો પર બંને હાથ દાબી રવા. કંઈ જોતો
નહિ એટલે યોડા તરત પાંખો પાંખો બેસી રહી જશે. (2) જો
બાજમે સૂરની નેમ દોરી લઇને વીંટીના લેપરના બાજમે વીંટી
માંડી. વીંટીથી આંખજોની ટોચ સુધી સખત રીતે વીંટી. ૪થી વીંટી
પાસેથી થોડી દોરી ખાલી નાખી. ને વીંટીને થોડી આમન સરકાવો.
(દોરી સખત બાંધેલી. એટલે આંખજોને એ બાજ જમાએલો હતો)
પછી ૪થી દોરી થોડી આમન કચેલી. ને વીંટીને આમન સરકાવો.
અગ્ર કરીકીને વીંટી કાઢી નાખી. (3) હવે તો પાંખો પાંખો
જોડાને કડોતો આવવો, એ તેની બીજા લાજ સખતે તેને એ પ્રમાણે
જોડવાને ને એનાથી સજાગત અવરે રહેતાં કાંડને એ કે તલ મરવા
નું લઈ એટલે સાથે કુતરો પછુ છે. એથી દોરી કાંડને વીંટીની
અને એટલી ફેંકી થતી નહ. એમ થતા બંને એક એક સાથે
ફેંકવો એ એટલાના બાજમા સુધી પહોંચી ન શકે. (4) દોરીની
ના ડબ્બામાં પાણી રેડીને તો દોરીની ઉપર તરે ને વાદ કરો.
રીકમાં ફેંકે

રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક અને એના ધારકો

લેખક
★

પરશંત પંડ્યા

ત્રણેતરમાં

જરાત સાહિત્ય સભા(અમદાવાદ) તરફથી શ્રી રોમાલાલ સાહનેચિનકળામાટેઈ.ઈ.૧૯૪૮-૪૯ના રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક ગાળેના એમ વાંચનાં, એક લ-

રજ. રણજીતરામ ભાવાભાષ મહેતાશ્રીનંદન-પણ સાહિત્યસંગીત લાગિદીન-એટલીકે પછપરછ કરી કે 'અરે બાબ, આ બાપુ શાંતુ પાંચલ છે?' એમનું કહેવું એવું લાગ્યું કે સોનાના બાવ ન્યારે આટલા જિઆયશી મયા છેભારે આ રણજીતરામ તે વળી કેવું છે-એટલેકે કદમિલના માસિક છે, કેટલેક કદનગરેકસ બરતા હશે, અને શાને સોનાના વાંદ વડેવયા નીકળ્યા છે?

આને આપું અજ્ઞાન માફ કરવું પડે છે: પરંતુ પેટી પહેલા કોઈએ પછયું દોત તો તેનો એકરો માણસમાંથી નીકળી નત, રણજીતરામ એટલે મરની ગુજરાતના પનોતા પુત્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રણેતા અને માણુ એમણે એ સ્થાપી અને પાળીપોષી, રણજીતરામ એટલે કનેયાલાલ મુનશી સરખાને ગત 'ગિત અને મહાભારા', ('ગુજરાતનો નાથ'ના અર્થપૂર્ણ મહાભારા સખ છપા-એટલે છે), એમને કેતિદાસિક નવલકથાઓ તરફ ડાળનાર, એવું વરતુ પૂર્વ પાઠનાર-એને પરિણામે આપણને 'વારણુની પ્રજ્વલા', 'ગુજરાતનો નાથ' અને 'રાલખિરાજ' સગી, આજની ધડી સુધી અનન્ય એવી, રસીકી નવલકથાઓ. રણજીતરામ પોને પણ સમર્થ લેખક અને સંસ્કૃતિક હતા, ૧૯૧૭માં ભરપૂરના રથે એઓ અક-સ્માતરજાતુ બંધુને દિનરે સાગરમાં સમાધ મયા ન દેતાં તેા ગુજરાત એમની સેવાઓથી સવિશેષ સમૃદ્ધ હોત એ સુચે એટલું સપષ્ટ છે. એટલે એમના સુખમ રંગભૂમિમાં ગુજરાત સાહિત્યસભા (એટી રવાનવા યે એમને આગામી છે) તરફથી વરશે વરશે ગુજરાતની સંસ્કારિતાના રોષને સુખબેચંદ્રક આપાય છે.

આ ચંદ્રકના રંગભૂમિરજુને યશ ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલયના મંત્રી-

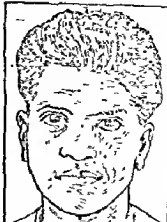
સહયત્વીરજાલ પારેખને મળ્યો. એકે. રણજીતરામને નામે વિશે મારફતકર્કક ૨૬૫ એકડી ચક્રિ હશે તેમાંથી ત્રણેક વર્ષ સુધી એની બપરયા આધેશીરં પણ એ ખૂશી નતાં ચંદ્રક એમ યથાનીવાત બપરિચિમાં મુજાં આવી હતી. આને અજ્ઞાને સમયે ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ દેત અને દિગતથી તેની જાળાદારી રચીકારી લીધી હતી. આને એ જ ચંદ્રકથી રજાની રોશના વધી ગઈ છે.

ચેલા લદખીનંદન રનેદીએવું આજ્ઞાન તો છે: નહિ, પણ એ ચંદ્રક સાથે એમનાં નામ એકાદાં છે એમના સિલસિલાબંધ પરિચય તો કલાલખાને નહિ હોય. ઈ.૧૯૨૮ના પ્રથમ ચંદ્રક કનેરચંદ મેધાણીને આપવામાં આવ્યો હતો. એમની એ કાળે એકલાલાલ હતી. મારાદે મારાદે ફૂલેને લોકસાહિત્યની કથા અને કવિતાને એ એકડી કરતા હતા, અને એમની કલમમાંથી 'સોશાળની રસખા' અને 'રદિ-યાળી રાત'ના બાગે એમનાં રપ હેલા હતા. સાહિત્યની દેરે દિરા એમણે બેટી કે અને ખોલવી છે. સખ્યા સાથે ગુજુની દિલ્લિ એમને ફાલ રોગ આની આંકી રાકાય, ઈધરે એમને મારુર અને સુદંડ મળે બાપું હવું અને તેનો વાલ ગુજાત અને સોશાળની શહેરને મળતાં મેધાણી સોના લાડકવાયા મર્વ પડયા હતા: એ છપ્યા ત્યાં લગી રહ્યા હતા. મહાભારાએ મુખે એ 'રાષ્ટ્રીય શાયર'નું પદ પા-મેલા, તે રવતવતાના પ્રખાતની પંદે મેધાએક ગાલ્યા નય એ તે વિધિની કેવી ફૂરતા! આને અજ્ઞાસ મિતમંડગયા અને આપણા સાહિત્યસંસારમાં મેધાણીઆઈનું રજાન ચૂનું પડયું છે.

બીલ આબ્યા મિલ્લમાઈ બધેમા-બાલ સાહિત્યના એને બલે સર્વે હલ રવાધીન હતા' દિણિખાખિની નાની રહુકી થાયકેમા બપરખ એવામાં આવતી. કપારેક એક દિવસમાં એ વેચાર મેપ-કેએએકેલખીલખાખી રાહતા. બાળકોની તેને મારે પડાપડી મની, બાળક સાથે બાળક થતાં એમને આજાદ માવડતું-એટલે મુખી કે હરિ 'કાન્ટે' એમનું નામ મુખાળું બાળક પાડેલું!

ગ્રીને, ઈ.૧૯૩૦ના ચંદ્રક રિષિકેશ રાખળને મળેશી. પણ એમને મારે આ પહેલાં નહોતો. ઈ.૧૯૧૭માં મુખાળની કલાસરેમા 'બોએ

રમકૃષ્ણાસ દેસાઈ(૧૮૩૭)નવમકથા : રત્નમણિરાવ મેટ(૧૮૩૩)દ્વિતીયામ આઈ સોસાઈટી દરમ્યાં એમને એ વર્ષના વ્યાપાર પ્રદર્શનની એક કૃતિના સુવર્ણચન્દ્રક અર્પણમાં આવેલી. આ શ્રુત પ્રસંગે રમકૃષ્ણ-રાય અને દોષ્ટગદમ્બદ એને હાજર હતા, એનું રોચાણમાં સાચી આભિવ્યક્તિ સમજાવે છે. ર. મ. રા. ચિત્રકાર છે એમ કહેવા કરતાં ચિત્ર-કારના ચિત્રકાર છે એ કહેવું વધારે સાચુ છે. એનું દેસાઈ, રસિકલાલ પૂરીએ, સોમાલાલ શાહ અને બીજા ઘણા પીળીતા પ્રદેશમાં એમનું માર્ગદર્શન મેળવીને કાશ્યાપકૃષ્ણા છે. રિતિમાન ન્દકિત નથી, સંસ્કૃત છે; અને આ ચન્દ્રકે ન્યારે સાહિત્યની સીમા વિસ્તારીને સ્થાને સાચાઈ લીધી ત્યારે તેમની પસંદગી આપણામાં બદલી.

પછી વારો આનંદો વિનયરાય વૈદ્યાના. ત્રિશિષ્ટ વિવેચક તરીકે એમણે તામતા મેળવી છે. એક કાળે એના સાહિત્ય સંસારના મુખ-પત્ર 'ગુજરાત'ના તંત્રી હતા, ત્યારે એમના 'માનસી'ના છે; પણ એ પ્રતિષ્ઠા સાધનનિઃ 'દોષ્ટી'એ પ્રાપ્ત કરેલી છે જુદી જ ભવતી હતી. એમાં અને વિશિષ્ટ 'દોષ્ટી' થોડાનું લાભ. સાહિત્યની સાધનામાં તન મન થન, — ધનથી અધિક મન અને રમણી અધિક તન અર્થમાં વિનયરાયની ઘણાંયરી કાઢ કરી રાકે એમ નથી.

૧૮૩૨ની આસપાસ રમકૃષ્ણાસ દેસાઈની નવજગતનું નેરનમ્નું દર્શન, એમની કૃતિના કવિતા સમાં 'દિવ્ય ચક્ર' ને 'બારેલો અગ્નિ' વગેરે ત્યારે લખાયા; અને એ રીતે એમને અપામોલો ચન્દ્રક થમારથને થમાસમરે હતો. એમક અને વાચના એ પાકીએ તો વાચકવર્ગમાં રમકૃષ્ણાસ વિશેષ પ્રતિપાત રહ્યો છે. આના અનુ-સાધનામાં મારે અર્ધ કોમરનું એકએ દેસાઈકારીમાં રમકૃષ્ણાસ સમજના ગણાય છે.

ચન્દ્ર વદન મહેતા (૧૮૩૬) નાટક : મુનીલાલ રાઠ (૧૮૩૬)નવજગત

૫૧૨ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

મુન્દરન (૧૮૩૪) સંખ્ય વિશ્વનાથ નર(૧૮૩૫) વિવેચન રત્નમણિરાવ મેટનું તામ તમે સાંભળ્યું છે? કવિતાસના એ અઠગમ્પી છે, બગીચના કોમિયા છે, એમાં 'અગાધાર', 'અંબાલ' અને 'સોમનાથ' પરાત ફગદાર અને વિગતવાર પુસ્તકોમાંથી તમે એક પણ વાંચ્યો તો તેની તમને ખાતરી થશે. એમને જાણી કાઢીને ૧૮૩૩ને ચન્દ્રક અર્પણ બદલ સાહિત્ય સમાને અર્નિલન થતો છે.

૧૮૩૪ને ચન્દ્રક મુન્દરનને અને 'કલ્પે કામદંડર' એમીને મળવામાં વચ્ચે પાંચ વરસનો ગાલો ગયો; પણ આપણે તો એમને સાચે જાણ્યું. મુન્દરન 'કલ્પકેમકા'ની ને કળાકોશક 'અંગેત્રી'થી પ્રથમ પંક્તિના કવિઓ તરીકે રમણાઈ ચૂક્યા હતા અને બન્નેની પછીની કવિતાએ એનું કલ્પેતર સમર્થન કર્યું છે. બન્નેએ નાટક, નવલિલ, વિવેચન વગેરેમાં પણ શોધો નોંધાવ્યા છે. કળાકોશમાં 'અગા-એક અપવ્યત' અને 'કલ્પાત કવિ' અવધારીને અવરંધ કવિઓનો છે. મુન્દરનનું 'અવધારી કવિતા' એમીક કવિતાઓની વચ્ચે વિલા ચાલે તેમ નથી.

૧૮૩૫માં વિશ્વનાથ નર, 'કલ્પમાં વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી અને 'કલ્પમાં રાજરાય મોહન'—આ ત્રણે વિવેચકોની સેવા ચિત્તમિત બાતની મળી છે. વિશ્વનાથ ત્રિશિષ્ટ વાચનમાંથી સરસ સાહિત્ય લખાવે—કામદંડ તરીકે અદ્યુત એનું એમનું 'વીર નરક' વિષ્ણુ પ્રસાદની વિવેચના પીરખેલી, પરિશીલનરૂપે પણ સ્વતંત્ર. મોહન રોયનું સામર્થ્ય સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્ય, ત્રણેમાં આવી વચ્ચિ-અત વિશિષ્ટતા સમાજેલી છે.

ચન્દ્રવદન મહેતાને કવિ કહેવાકે નાટકાર, એ કહેવો છે. છતાં ૧૮૩૬ને ચન્દ્રક એમની રમકૃષ્ણિની રોવાની કદરૂપે ગણેલી એ નક્કી છે. થોડે નેવા સર્વજ્ઞ નાટકાર છે એવા ન કુશળ નર છે. એમની સાથે તપ્પા પર જીતવાનું મને મળ્યું છે, એટલે જુદું જુદું તે તમારે માનવું પડશે. એમની 'નરક'ની ચોખ્ખા અગલમાં નથી આવો; આવી હોત તો ગુજરાતી નાટક વંચાવા લાગત અને રં-ભક્તિ લો'થી આવત. હસકાથી વધારે વરકથી એમણે જાણ કરાવ્યા રહેલા, મુખકળા ગુજરાતી વિભાગનું સંચાલન રમણા સાથે સં-ભાળ્યું છે. આ કાર્ય કેટલું કષ્ટ છે તે તો ને જાણે છે તે જાણે છે, અને ને નથી જાણવા તેમને જાણવા-જાણવા જેવું નથી. કામાં ચન્દ્રવદન આપણા અભિનંદનના અધિકારી છે.

મુનીલાલ વર્ધમાન રાઠ (૧૮૩૭) અને ગુજવંતરાય ચોપર-ભાઈ આચાર્ય (૧૮૪૫)ને પણ સાથે સહએ એ સાંક છે. બન્ને સૂત્ર નવલકથાકાર છે, ઇતિહાસમાંથી વરત મેળવે છે અને એને વાદાર રહેવામાં માને છે. ગુજવંતરાયને આ રિવાજ આમક કરીને કુખ-

ફત્તુલ્લા હેસાર (૧૯૩૮) કલા ડગ્લાંગેર જેતી (૧૯૩૬) કાચ વનાર સુનીલાલ દત્તા, એ બન્ને માટે માનની વાત છે. વચ્ચે ગુણ-વંદરાય સિનેમાસ્ટુડિયો તરફ વળેલા, પણ પાછળથી એમણે એ પ્રશ્ન પડતી મૂકી છે. સુનીલાલે એ વરસો સુધી—“સાહિત્યચર્ચાનું સંદર્ભ-લોકન” કહ્યું છે. આને એમનું નામ આપણા હાથમાં અકાદમિક “પ્રભ-બંધુ”ના પહેલે પાને સંદર્ભની તરીકે આવે છે: પણ “પ્રભબંધુ” અને સુનીલાલ વચ્ચે તે બંન્નું પુરાણું તે જ નિત્યનવું સામુખ્ય છે એ આખું પત્રજાગત જાણે છે.

હવે દેસાઈ વિષે કંઈ કહેતાં હું આગકાઈ છું. પચ્ચાસેક વર્ષ પહેલાં, અમારા અભ્યાસકાળમાં, કલાઓના કલાશ અને વિવરણોના વિવરણો સુધી અને સાહિત્યકલાની ચર્ચા કરી છે. એમનાં જેવાં હથળી કલાકાર મેં જોયા નથી. એ પ્રેરણા અને પરસેવા બન્ને ઉપર આધાર રાખે છે. એમની અનેક ચિત્રાવલિઓમાં અને ‘બરતગિલાય’, ‘શાશ્વતભવ’ વગેરે ચલચિત્રોના કલાનિર્દેશોમાં આવી પ્રતીતિ થશે. ૧૯૩૮ના ચન્દ્રકાંત માન એમને જાણ્યું એ સર્વ વાતે યોગ્ય હતું.

સાક્ષરતા શાન્ત અને શામળાઈ વિચાર રસિકતાલ પરીખને લઈએ, આ પ્રથમ પંક્તિના કલાકાર મુંબઈની ને. ૨૨૯ ઓફ આઈની પરીકામાં પણ પ્રથમ આવેલા. ત્યાંની આંદોલનશીલ તરફથી પણ એ સુવર્ણચન્દ્રક પામ્યા છે. રસિકતાલ શુંદર વિચાર ઉપરાંત સુષક મૂર્તિકાર પણ છે. ૧૯૪૨ના ચન્દ્રકાંત એમની કલાની કદર થઈ હતી.

એમ નથી કાગળ કે અત્યારે હમી આપણે યહી ઝંબીર વાત કરી? ધનસુખલાલ મહેતાને કાળે ૧૯૪૦ની ચન્દ્રકાંત એમી દારણનું મૂલ રૂપિયામાં હતું. આશરે પાંચીસેક વર્ષથી એ મુખ્યત્વે દળના સાહિત્યની સતત ને સરસ સેવા કરતા આનંધા છે, એટલે ગારે તમને એમની માંડીને એાળખાણ આપવાની ન રોય. અહીં એટલું કહેવા વિના નથી રહેવાનું કે જીવનની કઠણતાને અંતરમાં સમાવીને એમણે ને દસનું મોં રાખ્યું છે અને અન્યને દસાન્યાં છે એ સિદ્ધિ વિશ્લ છે.

અને ૧૯૪૧ માટે નકામીયા ભૈતીતીન્દ્ર દેવે. આ અનિવાર્ય હતું. ધનસુખલાલ અને ભૈતીતીન્દ્રે એ સેમા મળીને ‘અને બધાં’ લખ્યું, તેમ અન્ય પણ બન્ને સાથે દોષ એ જ શોધે ને જ ભૈતીતીન્દ્રનું દારણ-સાહિત્ય યુગરતી લાખામાં તેો અગ્રેષ્ઠ છે જ: પણ અન્ય ભારતીય લાખામાં જે એમની જેમી જરૂરી નહિ જરૂર. એમનું આખું સાંભળ્યું જો આ ઉપરથી પૂછવાનું મન થાય છે કે સિકલાલે રાખ્યું જેહલું ‘શરમાળ’ ઉપનામ કનુભાઈએ કયા દિસાલે રાખ્યું હતો? કનુભાઈને તેો ‘અંદકાતલ’ કે એવું કંઈક બંધ બેસે! પણ પાછું એ નામ તેો રસિકાઈએ જાતા રાત્રે પહેલે ક્યાંનું વાફ આવે છે?!

ધનસુખલાલ મહેતા (૧૯૪૦) કાચ ભૈતીતીન્દ્ર દેવે (૧૯૪૧) દારણ એટલે દરમીદરોને દારી જનું. એમના ‘વેતરન’ના સાથે જેણે નથી વાંચ્યા તેણે જીવનનો આનંદ બેસે છે.

સાહિત્ય અને કલાની જેમી સાથે ૧૯૪૪માં સંગીતચીકારતાં તેની ત્રિપુટી રચાઈ. ચન્દ્રકાંત માટે પંદિત ગોપાલરાય કાકુરનું નામ બહેર થતાં એમણે સાહિત્યકાર હોવાય કે કેમ, એ વિષે ઉદાપીદ થયેલા. એ અરથાને દત્તા. ગોપાલરાયના સારીગમ વિષે કહ્યું હોવું એ મારા જેવા ગાંઠ વધુ પડતું, અરે અવિવેકમયું: પશ્ચાત્ત ચન્દ્રકાંત પ્રધાનનિમિ પ્રદંભે એમણે આપેલા ભાવજુમાંથી કંડિકા ઉતારવાનો દંઢ તેો હું ધરાવું છું:

“સાહિત્ય અને સંગીતને કુલે સદેવ સહોદર જ માનતો આનંધા હું. કાણજી સાહિત્ય જેનું જીવન છે અને સંગીત જેના જીવનનો નિષ્કર્ષ છે એવી વીણાપુરતરખારિણી ભગવતી ભારતી માતાનાં યુગલ પથે-ધરને પાવીને જ જેમનાં જીવનનાં યજ્ઞતર યજ્ઞાંયં છે એવા સાહિત્ય-કાર અને સંગીતકારને માટે મ્હા જરૂરના બાઈ સિરાય અન્ય કોઈ સંબંધ યોગ્ય ગણાય? આપણી જ આંખો ને સાથે જ જ જ છે, સાથે જ છે અને સદેવ ને સાથે જ જ નથી છે, યુગે છે, દરે છે અને રમે છે એવું સદજીવન જીવતાં આપણું અજુગોને વાગસખ્ય ફરી નહીં અજુવાથી શો લાભ દરો, તો અર્થ સરશે?”

ગણું હશે કે ગોપાલરાય શુદ્ધ સાહિત્યકાર નથી? અને પછી તેો ચન્દ્રકાંતી સીમા એવી જ આગળ વધી હતી. ૧૯૪૭ના ચન્દ્રકાંત દરિનારાયણ આચાર્યને એમના પ્રતિનિધિતાન માટે મળ્યો હતો. દરિનારાયણનો બ્યાયાગ વિવરનો અભ્યાસ પણ કરો છે અને યુગસતને એનો જ લાભ થેલો બેઠકો.

વિઠ્ઠલપ્રસાદ (૧૯૪૪) વિવેચન • સુબુલ્લટાચ આચાર્ય (૧૯૪૫) ડોહરાસય ગાંધી (૧૯૪૬) વિવેચન • દરિનાસાયબ અધ્યાય (પ્રકૃતિવિજ્ઞાન)

પણ ૧૯૪૮નો ચન્દ્રક બુધ્ધિપ્રાપ્ત સત્ત્વને બદલે થયો હતો. એ એમની પ્રકાશનકલાને અનુલક્ષીને હશે એમ આપણે માની લઈએ. 'કુમાર'ના અંગે એકે એ પચસએકી છે. એનું હાથમાં આવે એ પૂર્વે નીરખે: કયાંક ને કયાંક તેમાં માતાની ગમતા ઝુંબડી દશે. આ વપરાત આપા, લિપિ, કલા, કવિતા, ઇતિહાસ સંસ્કૃતિની આવી અનેક સાખાઓ પ્રત્યે એમને અજબ અનુસાધ છે: એના પડખા અને પ્રતિબિંબ પશુ આપણે 'કુમાર'માં જોઈએ છીએ.

૧૯૪૯નો ચન્દ્રક ચિત્રકાર સોમાલાલ શાહને નામે ચડયો છે. સોમાની વિષયપસંદગી અને રંગચેતરણી અત્યંત આકર્ષક દેખા છે. પરાધાનીય કલાકારોના યત મુજબ ભારતીય ચિત્રકલા પ્રદર્શનોમાં સોમાલાલ તરી આવે છે. યદિનાના અદિવાસી કુદરતને પંખી પોની પારી શેસીને એમણે તૈયાર કરેલી ચિત્રાવલિ એક દિવસ આપણું આમુલું ધન અજીવા લાગશે. આને સોમાલાલને આ માત્ર ગણવાથી રચિઆઇને તો પોતાના ધરમા ચોરો ચન્દ્રક આંખમાં ગોરવ થશે!

આવે, આવીસ વરસો, રજુલતરાગ સુવલ્લંબદ્વેનો રસિક અને સમૃદ્ધ ઇતિહાસ છે. અધુર બધાંજિને અધુર કૃતિ અંગે ચન્દ્રક અચ્છા છે દરેક દર્શકોમાં સંપૂર્ણપણે સારું નહિ નીવડે. સાહિત્ય સંભાષે એમની પ્રવૃત્તિને પાંચ લક્ષમાં લીધી દશે. તમે લાગે છે કે એથી ચન્દ્રની અવધ થયે છે કલાકારની પરમ લક્ષી એની પ્રેરણા છે અને ક્યારેક એના પર આવી કલ્પી ચડે ત્યારે એનો આત્મા ફરે છે અને ઇત્તવ ધન્ય અને છે, આ દર ચન્દ્રકપરંપરામાં ફરે સાથે ને ફરેલના સંબંધે સંકળાયેલાં જુ આવી સાહિત્યની અને સંસારની

મતી એ ન આપારી મોડામાં મોડી ખૂટી છે. એથી રંગે તમે એમ માનતા કે એ એમના વિષે આતિથ્યપોષિ કરી દશે. ના, ના, મને તો સંકેત છે કે મેં એમને રાતને બાવે રાત્રી ક્યાં છે. આમાં સારું જુ તે તો તેમની 'હૃતિક્ષા' દશે. તમે તેનું રસપાન કરવે અને પછી મને કહેવે મને લાગે છે કે દશયતમે માટે આમાર માનશે!"

● આલ ઇન્ડિયા રેડિયો (દિલ્લી)ના સોન્ન-વધી, સુધાકાવધાશી સાથે કેઇનાય નામ આચર્યરિચેરો શીન્નચોમેઇને નથી લગાડ્યો. મોટી શ્રીમાતને બદલે શ્રીમાતની આ ગિન્નલસ છે. સમયની મર્યાદામાં રહીને ફેરડે આ કેવળ વિદ્યમયુ નુદર્શન છે. દેશકરતાં પાદેશમાં ચલતાં કાળબદેનેને અનુલક્ષીને એ લખવાનું હવે, એકલે 'આ' તેમ અપણે બાળીએકીએ એમ બહોં કેઇને લાગે તો નવાજ નહિ એક તો, મે કાઇને આમાંની એકાદ જાત બલજવાની મળે તો તેનીય નવાજ નહિ!"

સમર્થ ફોટો-કલાકાર શ્રી આર. ભારદ્વાજ

શ્રી ભારદ્વાજની સોન્નચેમોટી દાખલ નબર ગાર્મિંક પ્રદર્શને સોપની સોપની આદેખનીયે રચનામાં અડખે ફરે છે. વિષયની પસંદગી કરવાની એમની શક્તિ, વિરમયકાર છે. સામાન્યરીતે એમાં કહ્યું હવે ન રેખાય તેમાંથી એ સોન્નચેમો પાદેશતારે છે. એમાંથી સમયમેઝ બધાલ સાધવાની એમની શક્તિ પર તો પારી નવાય.

શ્રી ભારદ્વાજ અડખે પ્રવાસી છે. પરિભ્રમી આ દેશના રચના રચાનનું એમ ક્રમક્રમનું લેવિલ એમણે પોતાની કૃતિઓ દોરા મૂર્તિ રજુ છે. એમાં કહેરી, દોળેશી કે જેલુદની સિંધપશુતિઓ, આત્મક દાસોમાં મુશિક્ષા અને સુખાદે-કલકલાનાં અર્ચાચીન રચાપાવ, મચ્છરી ને કુંઠ બીજીમાં રમણીય નિસર્ગદસ્થો, અને દિગામગાંધિ નવાખિરાનનાં પ્રશાન્ત બળ્ય સિખરીથી લઈ, નારીસોન્નચેની વિવિધ ઇશજોમાં પ્રવેશી, દિગાલયની બળવામાં આરદભ્ય નિહંવ બરક-દુકા કુધી એમની દંડે બારી વગે છે.

તેનજામાં સંપ્રમાણ સંધાનન અને વિવિધ મિથિલગાંધી કે સંવાદકચન્નવનારી કલા તે એમની સિદ્ધિ છે. એમની રચનાકે જેની અનોખા ને લેવિલમતી છે તેની ન એમની દર્શિ મર્મકપર્યાં અને આકાશવિહારી છે. એ એક પ્રસન્ન મુખ સોન્નચેમોસાધની દર્શિ છે. સુદર્શન લેવિલ અને આનેતરને એન્જલિ રચ એકી એમની કલા હવેલ પાત્રની નાજની નથી, પશુ રવરથના અને મુક્તિનો આરવાહ કાને છે.

એમની કલાના મે નમુના આ એના સુખચિત્ર લખા પહોળી પાછળ લખા છે. બીને કહેનેક ચિત્રે: આવતા માસના તેમજ દને પછીના અડોમાં આખા કરશે.

ચલનત શક્તિ

મસુમાદ રાવત (૧૯૪૮) પરાસાય સોમાલાલ શાહ (૧૯૪૮) ચિત્રકલા ૪૧૩ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

માધુકરી

વારી ભઈ, આંખ, તારા આ આજળ ચાલુ થયે પર :
ને ગમે ના ભેડું, તે ઘં ઠાઈ દિ' ભેલી નથી !

પાસની ચંછ મહીં પી સોય ઘં સોધી રહે :
પણ ભણી વાટે વસેલું ઘં મુસળ ભેલી નથી !

સેકડો ભેળનથી સોય કોકની બૂલ-કોકરી :
ઘં ફૂલ તારા ન પાપેના કુંગર ભેલી નથી !

નિશ્ચને એકેક ખૂલે મૂગતી તારી નજર :
(સારથી) મું ન ભેલી ઘં ફૂલ એક ભતને ભેલી નથી ! — પેશંપાયન

લેક્ટેનન્ટ કર્નલ જેમ્સ ટોડ

‘રાજસ્થાનના ઇતિહાસ’ના કર્તા તરીકે તો એમનું નામ આપણને સમગ્ર સોને સુપરિચિત છે, પણ એવી વિશેષ તેમને પરિચય પહોંચા નથી. રાજસ્થાનની ઇતકથાઓમાં આઠવાળેલા ઇતિહાસને સંધરી સંસ્કારી એકું કરવાના એમના કૃપાકર કામગીરી સાથે સાથે ગમ્યપદિક અને રાજપુતાનામાંની એમની કાલ્પિતીની પાછળ અંગેભેની ફટનીતિ પણ કામ કરી ગઈ છે. એમને જન્મ ઇસવ ૧૮૩૩ના ઇરિસ્ટન ખાતે ૧૮૮૨ની ૨૦મી માર્ચે થયે હતો. એમના પિતાનું નામ જેમ્સ ટોડ ને માતાનું નામ મેરી ટિલ્લી. રાજ આદર્શ પહેલા પ્રત્યેની વફાદારીને અંગે એમને બળાલકારે રાજવાય કરી અમેરિકાનું પદમું, પરંતુ ઉવટે અમેરિકા પછી ઊડી, પોતાના બાઈ જોનના સાથે ભાગીદારીમાં એમણે આમા-અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રતિભાં આનેલા મિસ્ત્રાપુરમાં મળીનું વાવેતર કરવા માંડ્યું.

આ રીતે નાના જેમ્સને પિતા ને કાઠા દ્વારા હિંદોને આટ પરિચય થયો, ને ૧૮૬૮માં કાઠાની લામજમને પરિખામે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની યુદ્ધશાખામાં નોકરી મળી. લલકતા આવતાં એને બીજી યુદ્ધપિપ્પન પલટણમાં નિમણૂક મળી, જેમાંથી તે ૧૮૭૦માં ચોટગા દેશી પાયદળ સેનામાં લેફ્ટેનન્ટ બન્યા. આ પછી કોલકાત્ત સિધિયાની ધાવણીના સરકારી એજન્ટ ગિ. ઓમ મસેરે એમને રાજપુત ને મરાઠા રાજાઓનું તથા રાજપુતવનને પરિચય કરાવ્યો. ઔચોક્તિ સંસ્થાપન માટેની પોતાની સાખ્યવિત્તિ પ્રેરણ, એમણે ૧૮૭૨થી ૧૮૮૪ થઈમયાન રજપુતાના ને ગમ્યપદિકમાં એજન્ટનું કામ માથે લીધું.

આ સમયે હિંદી સરકાર પિંડારા ભતિને દબાવી દેવાની યોજના ચિચારની હતી. ૧૮૮૭માં આ કાર્ય માટે લૉડ હેરિસને તે નેના હિંદમાં ને સશક્તિશાળી બ્રિટિશ હોલો દતાં તેમને એકઠાં કર્યા, અને આવી જ સેનાઓની સજ્જ કામગીરીને પરિણામે સિધિયા પર થાક બેસી ગઈ, હોલકરની હાર થઈ, નામગુરના રાજ કેદ પડ્યા, મરાઠા પેશ્વા નાસી દૂરવા ને પિંડારાઓ નિષ્ક્રાઈ મયા. આમાં ટુંટે ધણી મુશ્કેલીમાં સેનાઓ આપી હતી. સત્તાગતમાં જ એમણે યુદ્ધરખાનોના નકશા બ્રિટિશ રયાકુલા હાથમાં મૂક્યા ને નજરેલોએ એમના રચાનિક જ્ઞાનનો પણ સારો ઉપયોગ કર્યો. ૧૮૮૭માં મેવાડ, મારવાડ, જયપુર, કોટા ને બુંદેલી પાંચ રાજ્યોના પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકે એમની નિમણૂક કરવામાં આવી ને ૧૮૮૨ના બ્લનમાં અહીંની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતાં મુશ્કી એ પદનીએ તે રહ્યા.

રાજપુતાના ને ગમ્યપદિકમાં સત્તર વર્ષની નોકરી દરમિયાન પોતાના ગદાન લેખન-કાર્ય માટે સામગ્રી એકા કરવા એમણે સતત હથથ કર્યાં હતાં. ઈતિહાસ, પુરાતત્વ, નૃપ-વિદ્યાને ધરોના અભ્યાસનાં એમને કારે રસ હતો. પણ રચાનિક કાપાઓ પૂરી ભણતા ન હોવાથી જન થતિ જ્ઞાનચંદ્રને મુક બનાવી તેમની પ-સેધી ને આલણ પંડિતો પાસેથી માલિની મેળવતા. એક હથથપરાયણ, વિદ્વાન, સદાનુભૂતિ પરાવનાર સંસ્થાપકને છાને એવું એમનું માનસિક લક્ષણ ને પાતર હતું હિંદોના સિતારા ઊઠવા પછી એમણે આયુષ્યનાં

માસમાસનાં પંખી [૫૮]

લાવરી

જમતામાંથી પસાર થતાં, ગાડાંના ચીલા-ઓમાં કે કડીએ કેડીએ લંગાર રચી રખડતાં લાવરિનેતોં ધણુંએ ભેળ્યાં હશે. તેવર વર્ગના આ પંખીનાં નર ને માદાનાં સંરીરમાં થોડો તફાવત હોય છે. માદાને નરની પેટે સફેદ છાતી-પેટ કે તે પરનાં ઘેરા તપખીરી લહેરિયાને બદલે, કેવળ એકરશખા મેલા બકામી રંગનો જ એ બધા કામ હોય છે. વળી, નરની માદક આંખોની ઉપર થઈ મરદન તરફ ઢળવી થેત પડીઓ. પણ નથી હોતા. બાકી બંને બધી રીતે સમગ્ર સરખાં, મેલા તપખીરી કે ઠડિયા લાલ રંગની કાપા અને તેના પર એવા જ ઘેરા રંગના ઝીણુંઝીણું લહેરિયાળાં હોય છે.

યાસ-ઝોખાંવાળાં મેલાંનાં તે વાસી. પાંચથી વીસનાં ટોળાંમાં તે એકબીજાની લગોલગ બેરાઈ બેટલાં પછીવાર ભેળ્યા મળે છે. તેમની આટલેના લાભ પારખીઓ સારી રીતે કલાય છે, પણ તેને બીજ એક આલ છે કે તેઓ આગેમોં હોય ત્યાંથી એમિતાં જ એકસમઠાં બધાં બેટ છે અને તેથી તેના સિદ્ધાસે ન્તારા એમિતાં મૂંચણમાં પડી ન્ય છે. આથી, મેટિ ભાગે તે સવારે કે સંજે કેડીએ કેડીએ થતે તેની લંગાર ન્યારે પાછી પીવા બેવતે છે ત્યારે જ સિદ્ધી રીતે તે લક ઝડપી લે છે. તેને ફાસવાની એક બીજ રીત એ પણ છે કે તેના મોલ ‘કિરીટી કિરીટી’ની સહેલાઈથી નલક કરી, તેને નલક બેલાવી તેના પર ભળ નાખી દેવામાં આવે છે.

બનાનાના કમ, કહ્યું ધાસને તેનાં બીઆં એ તેનો આદાર ક્વચિત તરીની નિપ્પાવ પણ ખાદં તે બેવામાં આવે છે.

કોઈ ઊાડ-ઝંખરા ટેકળ ધાસ પાવરી, માલો કરી, તેમાં લેધું વસસ મેલા થેન રંગનાં મળાતાં ૪ પી ૮ હઠાં તે મૂકે છે, અને તેર રિવરો તેમાંથી બચ્યાં નીકળે છે.

તેર વર્ષ વિતાવ્યાં. ૧૮૨૪માં એ નેશનલિસ્ટોને ૧૮૨૬માં ફેબ્રુઆરી ૧૮
 હતું. જોડામાં તે એમના ધણે સમય, દિવસો એવા કેટલી સામ-
 ગ્રીની વ્યવસ્થામાં, ને પોતાના પુત્રતકનું સંપાદન કરવામાં જીવી રહ્યા.
 ૧૮૨૬ ને ૧૮૩૨ વચ્ચે પ્રસિદ્ધ થયેલ 'રાજસ્થાન'ના એમના ઉત્તિ-
 દાસ ગ્રંથે, ને ૧૮૩૬માં એમના મૃત્યુ પછી પ્રસિદ્ધ થયેલ 'પરિચય
 હિંદના પ્રવાસે' એમને જાણીતી કીર્તિ અપાવી. રૈયલ એસિયાટિક
 સોસાયટી નેની સાથે પણ એમને સારું સંપર્ક હતો, તેના લાયએ-
 રિયન તરીકે પણ થોડો સમય અમુકે કામ કરેલું.

૧૮૨૬ની ૧૬મી નવેમ્બરે ડૉ. હેનરી કલ્કરજની પુત્રી જી-
 લિયા સાથે એમનાં લગ્ન થયાં, ૧૮૩૫માં રીનૉડ પાર્કમાં એક વરમાં
 એ કંદીકામ થયેલ, તેને જ વર્ષની ૧૭મી નવેમ્બરે એમનું અવસાન થયું.

હૈન્ડ ડૉડના ચરિત્રની બીજી ખાલનું ચિત્ર પં. સુદાસાચલએ
 'ભારતનાં જંગલ રાજ્ય'માં આપ્યું છે તે પણ એનું જ છે. પરિવ્રત
 લખે છે કે એમના એમના તરીકે ડૉડને કુખ્ય કામ એ કરવાનું
 હતું કે રાજપૂતોને ખૂબ ચડાવીને તેમને મરાઠા અને મુસલમાનોની
 વિરુદ્ધ ઢોળેશ કરવાની હતી એમના રાજાને તેણે પ્રત્યે વિર-
 રક્ષા પેદા થાય, અને આ ત્રણે ભૂતિયો ભારતની સ્વરાજ્યતાને તારો
 આપતોની સાથે એક ને ચલે નય. ડૉડને પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'રાજસ્થાન'
 અને હૈન્ડ નેશનલ સમસ રાખીને જ લખાયા છે. આ ગ્રંથ મરાઠા તથા
 મુસલમાનો બંનેની વિરુદ્ધ અને કસ્પિત તથા બચકુલ પૂર સાંતોથી
 લખાયું છે. ભારતના સૌથી વધારે ચોખ્ખા, સૌથી વધારે મહાન અને
 કર્તવ્યનિષ્ઠ સમ્રાટ આબરને પણ કસ્પિત કરવામાં હૈન્ડે ડૉડે પાણું
 બાળ્યું નેણું નથી. પરંતુ પોતાને જાનકીય દેવ પૂરા પાડવામાં એને
 અલગને આશ્ચર્યજનક સફળતા મળી, સરે રેવિંદ્ર કોશરજીની લખે
 છે કે હૈન્ડ ડૉડ રાજપૂતાનાના રાજા તથા સરહાર પાસેથી ખૂબ
 નજરાણું અને હાંચકરવત પણ પડારતો હતો.

આ આખીયે થોડાના પાછળ ને વિચરણ ને હૈન્ડે હતાં તેની
 પ્રતીતિ હૈન્ડે હૈરિયેસની કાચીમાંથી ગણે છે. એ લેખે છે કે 'એ
 કદાચ પ્રકૃતી રીતે ને બની રાકે તો પણ એજામાં જોણું વ્યવહારમાં
 તે અંદર જ સરહારને આ દેશના અધિપતિવરે પાછી લેવાને આ-
 પણે હૈન્ડે હોય નેણે. દેશની બાકીની રિયાસતો રીતસર ને બને
 પણ પારતનિકરીતે તે આપણા સામંત નેથી ને રહેવી નેણે.
 આમ છતાં હૈન્ડે યે એના અધિકાર હતિદાસશ્રેયમાં હૈરું કામ
 નાંખવા ને રહેશે ને. (રાજપૂતવંશ્યુ) બાપી સુધારાવાચના સાથે)

દ્રાવિડ દેશમાં જઈ વસેલા સોરઠાદ્રીએ

સોરઠાદ્રી લગભગ બારસો માર્ગ દૂર, છેડ દ્રાવિડ દેશમાં
 લગભગ લાખેક માણસોની એક ભૂતિ વસે છે. એ લોકો પોતાને
 'સોરઠાદ્રી બ્રાહ્મણ' કહેવડાવે છે. રસિયુના (ખાસ કરીને મહારા
 નિદેશના ગેઝેટિયર ગ્રંથમાં) અને દક્ષિણની ભૂતિજ્ઞોને લગતા
 ગ્રંથમાં એ ભૂતિજ્ઞો વિરુદ્ધ વર્ણવે છે. એ લોકો આજે વ્યવહારમાં
 ત્યાંની તાગિલ ભાષા બાપરે છે, પણ ધરમાં ને જોડે છે તેને
 'સોરઠાદ્રી' જોડી કહે છે. તાગિલમાં એ લોકોને 'વદનુલ્લાસ' કહે
 છે, જેનો અર્થ 'દેશમાં કાપડ વણનારા' એવો થાય છે. મુજાસ-
 સોરઠાદ્રી ને અનેક જગણુઓ આખ્યા તેમાં, કમકદ નબળી કે
 આદાદેહીમાં ચાલત વખતે થયેલા જગણુઓમાં એ લોકો નાંકા
 તે દક્ષિણમાં દેવગિરિ, વિજયનગર તથા રખેલીએ રહેલા રહેલા
 ઉપર મહારાની આસપાસ રિહર થયા. એમનાં જનોનાં જોતિ-
 આર વખતે સમસામે આ પ્રમાણે જોલે છે. 'તમે કાણ છો ને
 કયાંથી આવો છો ?' નવાળ: 'અમે સોરઠાદ્રી છીએ; ત્યાંથી દેવ-

ગિરિ આવીને વરયા; ત્યાંથી વિજયનગર, અને ત્યાંથી મહારામાં
 આવ્યા.' વર અને હન્યા બંને પછી આ પ્રમાણે પૂછે છે અને જવાબ
 દે છે. આ લોકો કડોળી અને ને પાંચી છે. તાગિલ બ્રાહ્મણો એમને
 બ્રાહ્મણ ગણવામાં વાંધો લેતા. સત્તરમી સદીમાં કેટલીક વડોદરા,
 પછી મહારાષ્ટ્રી મંત્રમાં એ એમને બ્રાહ્મણનું પડામાં કરવાનો વર-
 માનો લખી આપ્યો.

કાષાપાસની રહિયે એમની ભાષાનો પણ અવધાસ કરવા
 નેણે છે. એમની લોકોમાં આપણા રાષ્ટ્રો સાથે કમકદ, તેણેજ અને
 તાગિલ રાષ્ટ્રો સળેલા છે, ૧૬૨૬માં ગાંધીજી મહારા ગયા ત્યારે
 તેમણે એ ભાષામાં એમને માતૃવપ આપેલું તેમાં, એ લોકોનું મુખ્ય
 કામ ને 'સુદકી બાંધણી'નું છે તેનો કલ્પને એમણે 'સુન્દાકી બંદિતિ
 કાંઈ' એ રીતે કહેલો. બેંગલોરમાં એ લોકોનો એક લાકો છે તેને
 'સોરઠાદ્રી પેટ' કહે છે.

— રતનભણિયાર લોકગાથા

(નૃનાગદ ઇતિહાસ પરિવર્તન નખતના વ્યાખ્યાતમાંથી)

આધિયો સોરઠાદ્રી

ધાન્યો અને ધીતિથી રીતેને મરખી ને કામ કરવાની રાખી
 મળે, પણ મળ્યુંત હાડકાં અને માંસ બનાવવા માટે તેો રોડના
 જોડામાં પ્રાંતિન અથવા માંસદત્તને અને હારો ને નેણે આપણે-
 પણે બાજે અતાદારી હોઈ માંસદ તત્વે બનાવવા હોઈ જુદાં બેજો
 ઉપર આધાર રાખવા પડે છે, પણ તેમાંની પ્રાંતિના મધ્યમ કોટિનાં છે.
 પ્રાણીઓનાં કડેલ, માંસ, મખી, ઘાંત વગેરે પકાઈ અને કુદમાં
 ને કુતમ પ્રાંતિને તેો છે. પણ આપણે તેો તે પેઠી પ્રલુપ્ત થઈ જ
 રાકે, એને માણસ દીસવા રસત્તે જાતે જાતે, પણ આપણે ત્યાં-
 જોથી પાંચમા કામગં ને કુદ મળે છે. તળા તે એકનું બધું મીઠું છે
 કે મધમ અને મરીજ વર્ગને તે વગર ને જીવાળી લેવું પડે છે. આથી
 આપણે જાડીના અતાદારીએને જાતેજાતો મધ્યમ પ્રાંતિનો વગર
 નહોતો આધાર રાખેલા પડે છે. એટલે આપણાં રીતી રિતન પ્રતિર્તિન
 નબળાં ને પડે છે અને આપણી ઊંચતી પ્રલ તળાળી બની નય છે.
 તેો આપણે અતાદારીએ માંસ, મખી અને ઘાંત ખાનાં આ
 સજાવતો જવાબ હોવાના વિશ્વાસીએ એ કમણાં આપે છે.

પહેલા મહાપુરુષ વખતે જમણીને સ્થાને અલાન અને માંસની
 તીવ તંત્રી પડવા માંડી ત્યારે ત્યાંના વેશાનિકોએ જોરાનો રાજ અન-
 તર કરી સોથી કાટ્યું કે આપણા જોરાક ગરોમાં ને આરા-આવે
 છે તે 'વીરટ' અતીરે રતમ પ્રાંતનાં માંસદ તત્વેથી ભરપૂર હોય છે.
 આ ખમીરો એક ભળના ઝીણા ઠોડવા છે. તે એટલા બધા ઝીણા
 છે કે તેમને જોવાને સાસમાં સાકે સુકાઈ જાય તેણે. એ જોયસ
 થયે જવામાં લાખો ઠોડવા રીતો રાતે તે હવામાં પણ જાડવા રહે છે.

જોરા, નય ગરો ધાન્યો, ગરુડા, ગરુડા, ખાંડ, ખાંડ, સર-
 નન ગરો પેઠી જો, જોતનો રીતો કે બીજ એવી રાંડકાણી
 ચીજોનો રસ કરી તેને હવામાં રાખવામાં આવે, તેો તે ઠોડ તેમાં
 હવામાંથી પડે અને તે તેમાં થયે આ ખમીરો વધે ત્યારે તે રસ
 બેણે અને તેમાં દારૂ પેદા થાય. આપણાં ધરમાં ઢોળાં, ઘડકાં,
 ઈંદલી, પાંડ, વડાં, નેણેથી વગેરે બતાનીએ હીએ, ત્યારે તેમના
 ખીસામાં પણ હવામાંથી ખમીરોના ઠોડવા, પડે છે અને, તે ખીર
 પણ બેણે છે તેમાં પણ પુરુષ ખમીરોના ઠોડવા થયે છે. આ ખીર
 ખાંડ લોકા સુધી બેણે તેો તેમાં લાખેજો જોવા ઠોડ પેદા થાય છે.

દારૂનાં કરખાનાંમાં મહારાનાં મીઠાં હોવાનો રસ બેણે છે. તે
 વસમાં થોડુંકે નૃનું ખમીરો નાખવાથી તે બેણવાની કિંયા જવ-
 દીથી આસે છે ને કદાચ રસની ઉપર ને કથરા નેડું તરી આવે

છે, તેમાં પુષ્કળ ખમીરી ઊડવા હોય છે. ન્યારે દારૂ બનાવવા
ત્યારે તે કચરાને નકામે ગણીને બાકાર કાઢી નેખાય છે. આ
ખમીરને રવાદ કડવાશ મારતો હોય છે તેથી તે ખવાતું નથી.
એ ખમીરમાંથી જંગલ વૈજ્ઞાનિકોએ કડવાશ કાઢીને મિઠાસ
મૂકી અને તેને કપથીજ લશ્કરીઓના ખોરાક તરીકે કસાવે.
ઉમ્મરે ખીલ મહાપુષ્ક વખતે ઉમ્મરને પણ એવી જ ખોરાકની
તેની ખમીરથી તેણે પણ એ ખમીરના પ્રયોગ કર્યા, અને તેને
સૂકવીને તેની ટીકડીએ બનાવી પોતાના દેશમાં લશ્કરોને તે
મોકલી. આવા કલ્પ ગાંસદ તરવ તથા 'બ' વગેરેનાં જીવનસત્ત્વો
(વિસંગિન)થી બરપૂર દેટું ખમીર પેદા થાય તેનો ખ્યાલ મેળવવા
એક દાખલો લઈએ: એક ખીપમાંથી પ્રવાહી ચીસરી કલાક 'એકલે
તેની નેટલું ગાંસદ તરવ પેદા થાય તેટલું તરવ મેળવવા સાક
જે વરસુની ઉંચરના હુલ્લપુટ આર મોઢાઓને મારવા પડે! આંતું
કલ્પ ગાંસદ તરવ બનાવવા સાક મેળવી રસી, બખરેસ કાપસ
પડતો મેળ, માલુસના કપથોગમાં ન આવે એવા બટારા ને સફરજન
વગેરે પદાર્થો વાપરી રાખાય. આ ખમીરમાં પ્રાણી ગાંસદ તરવ
નેટલું જ ઉત્તમ ગાંસદ તરવ જીવનસત્ત્વ ખી પડુ હોય છે. તે ખમીર
ઉદરો, ગરબીઓ, ગાયો વગેરે જીવનસત્ત્વોને પણ આખી જોવામાં
આવ્યું. આથી માથાની સ્થિતિ, વળનને દુધ વધું અને મરથીઓ
રૂપ ટકા વધારે છંદા મૂકતી થઈ. માલુસોને પણ આવા ખમીરનો
પ્રયોગ ખોરાકમાં આપવામાં આવેલાં સર્વોચ્ચ સ્તરે સુખથી.

આ ઉપરી તાત આપખુર મરીલો દેશને મારે થઈ અમરવતી
છે. આપણે આપણાં ધરમાં સાપજો ખમીરી ઉદર કલ્પન કરી
વાપરી સુધીએ તેમ જીએ આપણાં દેશમાં, ઉદરો, બમલુદેશમાં,
વડાં, હાંદવો અથવા ઉંચેલું, વગેરેમાં સાંભે તેવાર કરેલા ખીરાને
સમીરમાં આપે આપે છે. એવી યીતે રોજ ખર ખર તે તેમાંના
ખમીરનાં કલ્પ ગાંસદ તરવા 'બ' વગેરેનાં જીવનસત્ત્વોને
નો લાભ મળે. એ એવી કેસીક યીતમાં ખીરે કાઢી વખતે કહો
નાખ્યું હોય, તો તે ભતના પણ ખમીરી ઊડવા તેમાં જીએ.
વળી સવારે બાંધેલાં કણકો સાંભે યીતે બનાવી હોય તે તેમાં
પણ ખમીર પડે; અને તે ખમીર ત્યાં વધે અરે તેથી તેને પણ
આપે. આથી દરદારો ને આથી આપેલી કણક થાય તેમાંથી
થોડી રાખી લઈ તેને બીલ દહાડાની કણકમાં મેળવે, તો તે કણક
માં ખૂબ સારો આપે આવે. આવી ખમીરી શરતી આવાની ઉવ
પાકવામાં આવે, તે પ્રભને ખમીરનો લાભ મળે.

એ અનાદારી પ્રભને પોતાનાં અને પોતાની સ્થિતિની
પ્રભમાં શરીર સુધારનાં હોય, તો તેગણે પોતાની ખાવાની કેવો
સુધારવાની જરૂર છે. તે રોજ સવારે બેત્રણ દેશમાં, બમણ,
હાંદવો અથવા ઉંચેલું, ઉદરો અને ઉદરો ખાય અને સાંભે ખમીરી
દેશમાં ખાય તો તેખાની માંસ, ખમ્બી, ઉડાં અને દુધ નેટલો
જ લાભ ગણશે. આની મિઠક ઉંચકાકો ખરચ અને કડાકુટના
સમાલ લેવા કરશે. પણ આમાં કરી કડાકુટ નથી. સાંભે ને કણક
બંધાય છે તેને બદલે સાંભની રોશાઈની કણક સવારે બાંધીને
તેની સાંભે યીતે બનાવવામાં આવે. દોઢાં વગેરે બનાવનાં તો
માથાકુટ નથી જ. વળી દોઢાંમાં, ઉડાં વગેરે પાછળ તો ખરચ પણ
એટલું થાય છે. એટલે આ પોતાની બેવડો લાભ થશે.
(અખંડાંદે'માંથી તારીને) —હરરાય દેસાઈ

રાધામાળી

અલ્પેત સ્વરૂપનાં સીતું નામ 'હાળી' નથી હોતું તે તદ્દન કાળો
સીતું નામ 'ભરી' પણ હોય છે. તેનું જ એક અર્થતંત્ર સુંદર કહેવા ને
પરવાળી બેલનું નામ લકવાડિયું પડ્યું છે. નામ છે 'રાધામાળી.'
અને શ્રીમારી કહી આજની આવા નામે જોળખાય છે. ઉકે પ્રાચીન
વખતથી સંસ્કૃતમાં પણ એને 'હલિદારિકા' (એટલે 'હનિયાંચોર
નાર') નામે જોળખવામાં આવી છે. પ્રાચીન કાળમાં એવી સાવંતો
હતી, અને આજે પણ છે, કે કોઈના ધરને છાપરે આ વેલાને ટુકડો
નાખવામાં આવે તો તે ધરમાં વડવાડ માથ મરાડીમાં પણ એને
'કળવાલી' કહે છે અને તેનો અર્થ પણ 'વડવાડિયું' જ થાય છે. આપ-
ણાં મામડાંમાં તો એજો રાખપ્રથેય પણ રહે યઈ ગયો છે કે ન્યારે
કોઈના ધરમાં મતલ કલક થાક્યા કરતો હોય ત્યારે 'એને છાપરે
કાઠે' એ રાધામાળી નાખી છે' એવું કહેવાય છે. એનું બીજું નામ
'લાયુશી' ને 'હનિતી' છે. એમાં પાનડો આકાર (અને મળતો પણ
કંઈક) દળ એવો હોઈ, તે પરથી આ નામ પડ્યું હોય.

આ 'રાધામાળી' આવળી વાડો પર જીએ છે. તેના મૂળમાં કંક
હોય છે અને એ કંક હેરી છે. આપણે જો સાત 'રયાવર કપ-વિષો'
અણુઓ છે તેમાં એ પણ છે; અણુ બીજો હેરીની પેઠે યોગ્ય આવ-
માં વાપરનાથી દવા તરીકે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેના મૂળ
ઉંચકાવાને મળતા છે; તે મૂળ લગાડે છે. જ્ઞાનવંતુઓને બળ આપે
છે ને તાવને દૂર ફેરે છે. એનો આકાર વખનામને કંઈક મળતો હોઈ
તેને 'હૃદિષો લકનામ' કહે છે, પણ તે નામ યોગ્ય નથી. વખનામ ને
આ બંને જુદાજુદા વર્ગનાં છે, વખનામ મારેલેલના વર્ગનો છે ન્યારે
આ લસણ-હૂંફાઈના વર્ગની છે. તેનાં ફૂલો આકાર અગ્નિશિખા
એવો છે, તેથી સંસ્કૃતમાં તેને 'અગ્નિશિખા' કે 'અગ્નિશાલ' પણ
કહે છે. નાની ભતની ભસુડી એવાં લકનામાં એનાં ફૂલ, ફૂલમાંથી
લકનાકાટો નીકળતા અગ્નિ એવાં દેખાય છે. પાંદડાં પણ લેદરીયાં
ને સુંદર એકપણીના હોય છે અને તેથી લેદરિયાં તેને 'એકાંચિષાસ
સુખળી' ('સર્વોત્તમ શ્રોતિ') એવું નામ અપાયું છે. બગીચામાં
ઉછરવા એવી નિતાત સુંદર પરી છે. (જ્યનાત સમાચાર)

'હિજ આરેસ્ટર્સ' વૈદ્યસાનો ફૂલેશ

વિખ્યાત આમેરોન કેપી 'હિજ આરેસ્ટર્સ' વૈદ્યસાનો ફૂલેશ
પર આવતું થાતું સાંભળવા કુતરાનું ચિત્ર અગારા કુતરા પરથી
દેરેલું છે. એ ચિત્ર દોરનાર જિ. કાન્સિસ બેગડો મારો કાકા થાય.
કુતરાનું નામ નીપર. અને ૧૮૮૪માં બિરહમમાં એ જન્મેલો.
એ દરેક ખાસ કાચો મોહાદત્ત ન હોય, તે જુહડાંખના એવી એની
ઠાપી પરથી તમે જોઈ શકો.

મારા કાકા કાન્સિસ ખેડો ન્યારે આમેરોન વગાડવા બેસતા
ત્યારે નીપર ખેરખર એવા બોળવા પાસે મોં રાખીને 'સાંભળવા
બેસો. તેથી ખાસ કાકાના મનમાં થઈ કે કુતરો ભણે પોતાના શેઠનો
અવાજ (His Master's Voice) સમજીને જ સાંભળવા બેસતો
હોય એજ લાગે છે!

આ પરથી મારા કાકાએ એનું એ રીતનું ચિત્ર દોરી મારયું અને
આમેરોન બનાવનારી એક પેઢીને બતાવ્યું. પરંતુ એ સેકોને એનાં
અંગે રસ પડ્યો નહિ એટલે ચિત્ર પાછું આપ્યું. ત્યારપછી એક
મિત્રની સલાહથી એમણે ન્યૂ આમેરોન કેપીને એ મોકલ્યું, અને તે
પછી તો અમારો નીપર જ્યવિખ્યાત બની ગયો. —હિ. એમ. બેગડો

ટિકિટ સંગ્રહ

આજનો એ સંસારવ્યાપી ઝાંખ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સંઘ રાજ કરવાની સહાયકે તેનાં સાધનોના પશુચિત્રાર કરવાની રીત છે. જો કે મધ્યમ રિયલિટીના શૈલીને તેમજ નિદાઈઓ માટે એ શૈલી ખર્ચાળ નીવડે. પણ તમે પ્રારંભકાર બનીને પછી આ રસ ઓડી લેવાના ન હો, તો એનાં સાધનો વસાવી લેવાં દેવાનાં છે; કેમકે ટિકિટોની પરબ, સંચાલની રચના, ખર્ચકરુ, ન્યયવાયા, રચના, વગેરે માટે એ બધાં જરૂરી છે. એક સામગ્રી ખર્ચ કરવાની શુભવશ ન હોય તોજી ધીરેધીરે એ સાધનો વસાવી સેવા; અને લોકાલિક ન જ ખરીદી સમય એવી સંગ રિયલિટી હોય તો જાણીએ એ સાધનો વસ્તુવત્તામાં આવે તેના વપયોગનું તરજ સગલું લઈ, તે મુજબ સારાં સાધનો સંઘ લેવા; ને તે થ અસકલ હોય ત્યાં કાળજીપૂર્વક વસાવી સેવું.

દાખલા તરીકે આદ્યભોગ, તેના અનેક પ્રકાર આવે છે-મેનજી રિપિવાષી માંડીને બેઠણ ગીની સુધીના. પણ શૈલ આમકાના બીજા નિદાઈઓને આ શૈલજી હામો હોય ને તેને માટે એ ખરીદી તત્કાલ અસાધ્ય હોય તો રાજ્યાત માટે રચના કાઢીનેની ગમ-ખત નોટ બાંધી, તેમાંની ચેત્તી વહુને પ્રગા-લેની થાળના, ખાનાં આંખને કરી શકે.

રાજ્યાત કરનાર પાસે થોડી જ ટિકિટ હોય તો તેજી પ્રારંભ પૂરક સામાન્ય કિંમતનું ચાહ આદ્યભા ખરીદવું સારું. તેમાં જુદા-જુદા દેશો માટે અલગ અલગ પાનાઓ રાખીને, પાનાને મધ્યે તે દેશનું નામ, નેત્રો દ્વારા ભૌમલિક તથા ઐતિહાસિક પરિચય, અને પિછાન માટે તે દેશની એકાદ બે ટિકિટોની ચિત્રો બાંધેલાં હોય છે, અને તેની નીચે ટિકિટો ચોડવા માટે આપું પાનું બરીને ખાનાં પાડેલાં હોય છે. પછી જ્યારે સારી સંખ્યામાં ટિકિટો ઘડેલપ, ત્યારે પછી મેઝાં ખાસ થાળનાવાળાં આદ્યભોગમાં તે ખસેડી લેવા. એવાં આદ્યભોગમાં કંઈકે દેશની એક-એક પ્રકારની ટિકિટ આટલે અલગ ખાનું હોય છે, અને તે ટિકિટનું સંકલિત નર્ણન અથવા તો ચિત્ર માં તો એ ખાનામાં હોય છે, યા તો એ ખાનાંઓમાં બંધાર લી તેની સામેના પાના ઉપર તેના નંબર વાર તેનાં વર્ણન આપેલાં હોય છે. જો આવાં આદ્યભોગોમાં પણ દુનિયાની બધી જ ટિકિટોનાં

નિરોધ ચિત્રો આવનાં તો અસકલ જ છે, કેમકે આને દુનિયામાં બધી રાજીને હોટ લાખ એટલા પ્રકારની ટિકિટો હશે! બની શકે તેને પૂરકની વચ્ચે કોરો કાળજી રાખેલાં આદ્યભોગ પસંદ કરવાં. એથી સામા-સામાં પાનાં પર થોડેલી ટિકિટો એકબીજાની સામે ધસાઈને જ્યાં ન પામે. યા તો, સાંતી બાજુ કોરી રાખીને એ જ બાજુ ચોડવાનાં ખાનાંવાળાં આદ્યભોગ આવે છે તે લેવાં. પણ આ બધી થાળનાઓમાં બંધાર રહેવું ન હોય ને પોતાની છત્રા મુજબની કોઈ ખાસ રચનાથી ટિકિટો ચોડવી હોય, તો તેને માટે છુટકા પૂરકવાળાં આદ્યભોગ પણ આવે છે, જેમાં તમે છત્રા મુજબ સમૂદાય થોટ રાકો ને ચાહો ત્યારે તેમાં ફેરફાર પણ કરી શકો. બધી એવાં અમુક એક જ દેશની ટિકિટોનો સંગ્રહ કરવા હોય, અને એમને

એ સંગ્રહ આદ્યભાગનાં પાનાંમાંનાં ખાનાંની સંખ્યા ઉપરવટનો થઈ બધ, તેમને માટે પણ છુટકા પૂરક કોરો આદ્યભોગ જ સારાં. આદ્યભોગમાં જે પ્રકારના કાગળો આવે છે: થોળા ને કાળા, કેટલાક કાળા કાગળો પસંદ કરે છે, એથી ટિકિટોને રંગ કાઢાય પડે. પણ એ તો એવી એની રીત.

બીજું સાધન છે 'લિનિઅર', એટલે જુનાં વાળા પાતળા પારકીક કાગળની એકલી વાળેલી ટિકિટો, અને ટેક જ ટિકિટો આદ્યભાગમાં ચોડી શકાય. આદ્યભાગનાં પાનાં પર કોઈ ટિકિટો રીપિસીધી લખે ન દેવાય; કે વેના ઉકા બિટકાવીને પણ ન ચોડાય એથી ટિકિટોને બધાં પહેાંચે, આ-લગ્ય રહે યાજ, ને ટિકિટસંગ્રહમાં આપણે બુદ્ધત્વ બતાવેએ. મિલનમાં થોડે મેનક વાળેલી એ 'લિનિઅર'નો છેકરો ટિકિટ પર

'કુમ્ભાર'ના કરનારમાં આવેલી 'દેવનાગરી લિપિમાં રહીકરુ'વાળી નેધિના અનુક્રમણમાં આઈ રાજેન્દ્ર રમણિકલાલ બટ્ટ આ માહિતી તથા ચિત્રસામગ્રી મોકલે છે: 'દેવનાગરીમાં માત્ર "ન્યયલિ" રાજેનાવાળું પ્રથમ રહીકરુ તા. ૧૫-૮-૧૮૮૦ રોજ યમું'દ. તે પણ બીજવા સંપૂર્ણ દેવ-નાગરીમાં રહીકરુ "વપર" કૌલેસ આંધીનગર ન્યયુર ૧૫-૧-૧૮૮૦"ની છાપ સાથેનું યમું. એ એક જ રહીકરુ બધી આખી છાપ દેવનાગરીમાં છે. આ વખતની નાસિક કૌલેસ વખતના રહીકરુબની છાપ પણ આખી જ દેવ-નાગરીમાં નથી; તેમાં તારીખ અંગ્રેજી-માં છે. એવી જ છાપ ૨૬-૧-૧૮૮૦ રોજ પ્રમસતાબની નહેરાલના દિને કલકત્તા, મુંબઈ વગેરેની પોસ્ટ ઓફિસોએ બારી હતી. આ જોતાં આ વખતનું રહીકરુ દેવનાગરીમાં થોડી વારનું ગણાય. પણ સંપૂર્ણ નાગરી લિપિમાં તો ૧૫-૧-૧૮૮૦ દિવસે જ યમું છે.'

ખુનાચકમાં નવાબનું રાજ્ય હતું ત્યારે તેની 'સોરાઠ સરકાર' તરફથી રાજ્યની આંતરિક કપાલ માટે 'સોરાઠ પોસ્ટ'ના નામથી ચાર પ્રકારની ટિકિટો નીકળેલી: ૧) આનો, ૨) આનો, ૩) આનો અને ૪) આનો. તે પૈકી ૧) આનો વાળી ટિકિટ એકલી આપી છે, જેના ઉપર ઓરના સિદ્ધનું ચિત્ર છે.

ચાકીને, પછી છીને છેડે આલેખમમાં ચોંટાડેલાં અને આખ, તેને ટેકે ન દિલિટને આલેખમાં વળગેલી રાખી.

આ ઉપરાંત દિલિટ તપાસી લેવા માટે આદિતિને મોકલી કરી બતાવનારો 'બહુદર્શી' કાચ (ગેન્નાશિયંગ ગ્લાસ); દિલિટને પકડવા, ચોડવા, ઉમેડવા તથા હેરાવફેરવવા માટે કાંટ ન વળે એવી ધાતુનો નાનુક

ચાલિયો; પરફેરેસન (દિલિટાની ચોરેરની કમરીઓ) તાપવાનો આસ 'બેન્ડ', દિલિટ મોને 'ચોટરમાર્ક' તપાસવા માટેનું સાધન; રેન-પરખનો ચોમિયો; વર્ગફેરણ કરેલી દિલિટને આલેખમાં ચોડતાં પહેલાં અલગ અલગ રાખવા માટેની. નાનાનાના ચંપુટો-વાળી સંચલ્યશી, અને તેના ખર્ચમાં ન લીટરનું હોય તે પાતલા પારફેરેસ કાગળોની

બુકાનુકા કરની કોષણીઓ કે કવરો; તથા આખાં કવર તેમજ ચોરકાટોને આલેખ આલેખમાં ચોડવા માટે, ગુરેર લાગેલા ટ્યુકડા (ફેટામાફે ચોડવાના) ખુલ્લિયા આવે છે તે. આટલી વસ્તુઓ પણ સંગ્રહ કે વસાવવી જરૂરી છે. શુભચિન્તાન હોય તે આખાંની રાકચ તેટલી વસ્તુઓ વસાવે; અને બાકીની કમરો મેળવી શકે. (ચાલુ)

આમાસ (નવેમ્બર) ઇતિહાસમાં : દિનવિશેષ - વ્યક્તિવિશેષ - પ્રસંગવિશેષ

આ માસના દિનવિશેષ

- તા. ૧ અલ્લાહાબાદમાં દબલખાભાઈ દરબારમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાનો દંટોરો, ૧૮૫૮.
- તા. ૩ મુંબઈમાં ધરતીકંપના ભયંકર આંચકાથી લાખોના ભનખાલનું નુકસાન, ૧૮૫૪.
- તા. ૭ છેલ્લા મુખક સમ્રાટ બહાદુરશાહનું રંચનમાં કરી રૂપે મૃત્યુ, ૧૮૬૨.
- તા. ૧૦ ઇસાઈ ધર્મમાં કાનિતા આશુનાર માર્ટિન ક્યુપરની જન્મ, ૧૪૮૦.
- તા. ૧૨ ક્યુપરની નૃત્યના પુનઃકારકે કેરલ-કાકિલ કવિ વલ્લભાચેતના જન્મ, ૧૮૭૮.
- તા. ૧૨ લંડનમાં હિંદી રનાતમ્બની વિચારણા માટેની પહેલી ઓળખેછ પરિષદ ૧૯૩૦.
- તા. ૧૫ રનાતમ્બવાંજી શિક્ષણ આપતી ગુજરાત વિદ્યાપીઠની રથાવના, ૧૬૨૦.
- તા. ૧૬ દુગાચુંના સરદાર હિંદલ મિરઝાની પુત્રી રહિયા સાથે અઠખરનું લગ્ન, ૧૫૫૧.
- તા. ૨૦ મદ્રાસ પાસે સંઘર્ષપેટમાં પહેલી ઐઞીકલરક ક્રોલેજ ખુલ્લી મુકાઈ, ૧૮૭૧.
- તા. ૨૩ આખન વર્ષ ગુજરાત પર હુકમત ચલ્યાવી મહદમ જેમડો મૃત્યુ પામ્યો, ૧૫૧૧.
- તા. ૨૬ રાજ રામમોહન રોયે ડેવિડ હેર સાથે મળી પ્રથમ હિંદુ કોલેજ રચાવી, ૧૮૧૬.

માસની વ્યક્તિવિશેષ : શુભ-ચાલ-ચેન તંદા ને તાબેલીકાંથી ઓનાના આમાને મુકત કરી ઉજારનાર, ચીનના આંતરજલ્દાર

નો જન્મ, દક્ષિણ ચીનના ક્વાન્ટુન પ્રાંતના હોન-સાન નામે ગામમાં, ઇ. ૧૮૦૦ની ૧૨મી નવેમ્બરે અરીબ ખેડત કુટુંબમાં થયેલો. અયપણથી જ સાહસિક રવભાવ, તેજસ્વી કંપના અને કુખિયાં પ્રત્યે સમજાવવાલો એ જુવાન તેમજે વર્ષે રૂઢિચુરત કુટુંબની બંધિયાર પ્રભુશિષ્ટો કંગાવી હોનાલુતની હાવાઈ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરવા ગયો. ત્યાંની હોંગકોંગ જર્મ અમેરિકન તબીબી વિદ્યાલયમાંથી ૧૮૬૨માં ડોક્ટર થયેને ત્યાં દવા-

ની કુશાન કાઢી. સાથેસાથે કોનિકારીઓની ભૂચર્ચપરિતમાં પણ ભાગ લેવા માંડયો. ચીનની પ્રબને પીડતા ને રૂંધતા મંચુ રાજ-વંશની સામે ૧૮૯૫માં થયેલા કાતવતમાં તે રૂંડોવાયેલો પણ તેમાંથી છટકી જતાં, બીજા સાપીદારોની જેમ ફાસીમાંથી બચી ગયો.

હુનિયાના અન્ય સુલકમાં દેરાવડાનો રખડપાટ જોતજતાં જોગવતાં, દેશના ઉદાર માટે તેને રાષ્ટ્રભક્તિથી પ્રેરિત લોકશાહી સમાજવાદી બળવાની જરૂર હતે અનિવાર્ય લાગી. આ માટે તેણે હોનાલુતમાં 'સિંગ ચુંગ હુઈ' (જવાન પાગલું ચીન) નામે મંડળ કાઢ્યું. મુકત ચીનનો રાષ્ટ્રપૂજ્ય નક્કી કર્યો ને બીજે વર્ષે હોંગકોંગ આની રોડ દાખમાં તે દેશમાં કાનિતની બાવના પ્રસારી દીધી.

ચીનના વિકાસ માટે વિદેશી મૂકી અને આ માસનો પ્રસંગવિશેષ : પેચ્શાઇને અંત લાવનારું યુદ્ધ

લજ થોડા દિવસે પર જ ખડકીના યુદ્ધમાં અંગ્રેજે અનં મરાઠાઓએ એકબીબની તાકાત આપી લીધી હતી. પેચ્શાઇના ધણી ગાછરાવના કમગેતને લીધે બાપુ ઓખલે સરખા સેનાનીઓ દોવા' છતા મરાઠાઓને વિજય ન જ ગયો. નલ્લે મરાઠાસાહીતો અરતકાળ મેસરી ચૂપચો હતો. કોઈમાં યે હવે પેચ્શાઇને જળગી રાખવાની વેગડ નહોતી રહી. અહિંન્દુ-સ્ત્રેને આ પરિસ્થિતિને લાભ લઈ જનરલ રિંગયને પેચ્શા સામે મોકલ્યો. તેણે યરવડા પાસે એક ટેકરી પર તંત્ર તાપ્યા, અલ્ફ્રેડકેટકરની ફોલે તથા નારોતપ આપરેએ તેને પાઠો કાઢવા ધણી પ્રયત્નો કર્યા, પણ નિષ્ફળ. આખરે સં ૧૭૩૬ના કાર્તિકશુદ્ધ ૮ ને રવિવારે મરાઠાઓએ યુદ્ધની શરૂઆત કરી અને ૧૮૫૭ની ૧૬મી નવેમ્બરે મરાઠા તોપી ધણધણી લડી. ચોરપંકી પારંગેની ખેડરાવની ટેકરી પરથી તોપી ચલાવી મરાઠાઓએ પોતાનો મોરચો અન્યત્ર કર્યો. અરબ અને મોસાની પાયાએ નડીપાર નજ ત્યાંથી ઓળખેલા વર્ષોથી. પણ હુદનીવિમાં મુકત અંગ્રેજોએ વિચરકરને ફોડ્યો અને તે રાત્રીએ તેણે સાચવતા ઓખલે, પહંદરે, રારેતે, અતપરે અને પટવર્ધન વગેરેની મંડળી પર છાપે માર્યા. વિચરકરે તોપી ચલાવી નહિ. આપી એ દુનુ-લામાં ઓખલે વગેરે સો કામ આવી ગયા. અંગ્રેજોએ હવે તોપી હાથ કરી લઈ મરાઠાઓ પર જ તે માંડી અને યુદ્ધની એ પહેલી રાતે જ પેચ્શાને નાસી જઈ પડ્યું. અને આગ રહીસહી તાકાત પણ ચોસડી જતાં વર્ષોથી ચાલી આવતી એક કાળની મદાન પેચ્શાઇને અંત આવ્યો.

નૂતન-વર્ષામિનંદન

આપણે સધળાંને આપણી ફરજો બદા કરવાની છે.
આમારી ફરજ તમને સુંદર બનાવવાની છે. તમારી
ફરજ સુંદર રહેવાની છે. અફઘાન સ્ત્રી તમને
હંમેશા સુંદર રાખશે.

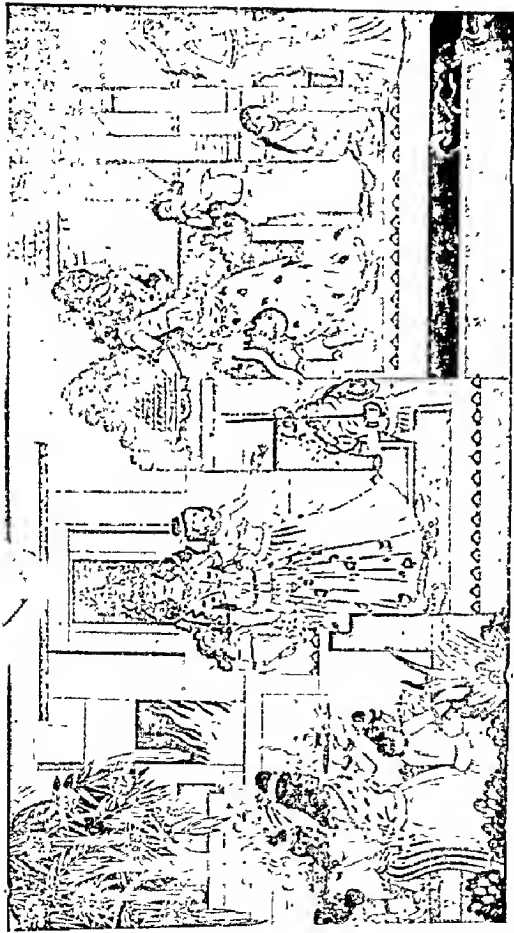

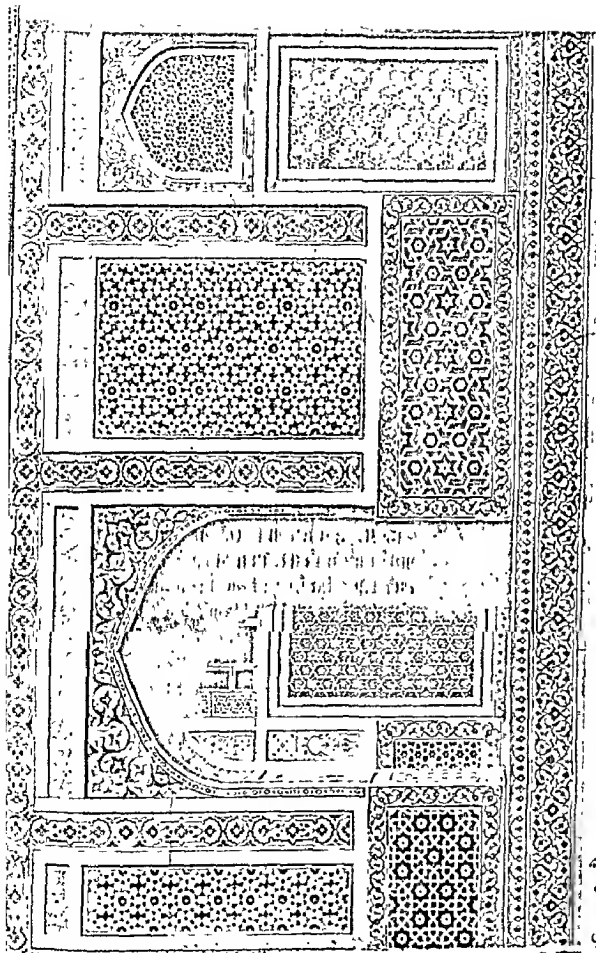
અફઘાન
સ્ત્રી

Patanwala

FOR
PERFUMES & COSMETICS

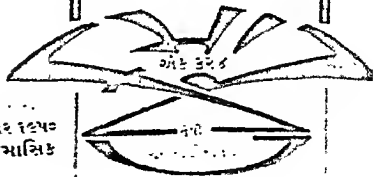
[illegible]

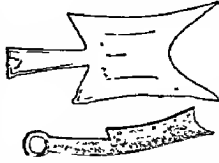
ઇતિમાદ-૩૬-હૈલાના મકબરમાંનું અડતરકેમ

અથા અંબના પાડા ઉપર લેખો નાખેલો આપેલો દર્શો તે. સૂકેક આટલકાં યેણ દેહીન હતલેલત નલતલકામની કાસીમીની દિલમાં ને ગુલામીમાં એક રચેલો છે તેમાં આમીની કતિમાદ-૩૬-હૈલાનો માખેરો પ્રખ્યાત છે. ગુરુબંદોના પિતાની કબર ઉપર સાધાનરસાઈ નદાગીરના તામ્બકાળમાં બંધાએલો એ સેલો છે. ૧૬૨૮ લખકમ પડેલો ખેલેલો; અને લેખો રસાપાચની દરિયો કો નિશાન છે તેમાં ન, નડતરકામાં તે, સાલનરસાઈ પાછળની બંધાએલો તામ્બકાં તામ્બકાંની કાસીમીની કતો પળ ચડિયાતો છે. આના કતો પળ ૩૬૨ યોમનકા કાખવની હિલીની નમાલી-કામીની ચરિનરસાઈની કાસીમીનું કી બલવનત મટે કસલેલું ફેટા-ફટોન આપતા અંબમાં નેરો.

(ફેટા - બલવનત મટે)

પાંચ ૨૭. અંક ૧૨ - ડિસેમ્બર ૧૯૫૦
આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકાનું માસિક

विश्वविद्यालय विश्वविद्यालय

[illegible]

શ્રી અરવિંદનું અંતિમ દર્શન (ફોટો - જ્યન મહેતા) અવસાન સમય તા. ૪-૧૨-૧૯૫૦ની રાત્રે ૧૩. ૨૧ મિ. ક્ષેત્રે તા. ૧ સવાતના ૧૦

કેલકામાં કાચગ્ય ભતિમાં હી. ૧૮૬૨ની ૧૫મી ઓગસ્ટે જન્મ પિતા કૃષ્ણધન ડાહર હતા; માતા, હિંદી સરકારિતાના ૧૯૧૧ રાજનારાયણભાઈનાં મોટાં પુત્રી રેવલુંસતાદેવી. પશ્ચિમી જીવનપ્રભાસીના આમદી પિતાએ શાસ્ત્રિજની એટપોલ શાળામાં મુક્યા ને ૭ વર્ષના થતાં હાલક તરુ થયા, જ્યાં સિવિલ સર્વિસનો મળ્યાસ કર્યો. પણ ૧૮૮૦માં તેની માત્ર યોરહવારીની, પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડતાં નાપાસ થયાથી કેન્ડિસજની કિંગ

બેંગલોરની લડત વેળાએ

કોચેજમાં મેડ્યુલ ૧૮૯૨માં એન્યુએટ થયા. ત્યાં મયાજીવન માયકચારે તેમની પ્રતિભા પ્રોત્તિને અમત મદદનીસ તરીકે ફેલાયા, જે પહેલી ૧૮૯૬માં વંદોદશ કોલેજમાં ભાષા ને હતિદાસના પ્રોફેસર થયા. ૧૯૦૧માં શ્રી ભૂષાજીવન બોરની કન્યા મુજાસિની સાથે લગ્ન. દરમ્યાન દિંદી અંકુરિત ને વિચારજીવન અંતર્યુન એવામાં બેંગલોર થતાં ૧૯૦૬માં વંદોદશ છોડી વડતમાં રૂપલાબું. તેમાં રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયના ચિન્સિપલ તથાસર્વિસેય 'વંદોદશવર્ષ'ના તંત્રી તરીકે જ્ઞાતિની બરડી આબ્લી થયા. તેમાં ૧૯૦૬માં પકડાયા, પણ છૂટ્યા. ૧૯૦૭માં ચુરતની કોચેસખા કદામ પહેલાં જીવ્યા. એવામાં ૧૯૦૮માં મુજકેર-પુરમાં બાળથી બે ખૂન થતા તેની ધરપકડોમાં બીજી એકે પકડાયા, પણ એગ્રસ-મા ૧૯૦૯ની ૧૩મી ઓગસ્ટે નિરોધ છૂટ્યા. એ કેલકાસ દરમ્યાન કરેલાં ચિત્તન અને સાધનાને પરિણામે તે આધ્યાત્મિક જીવન તરફ વળેલો; તેથી જ્ઞાતમાં એકેજ 'કર્મ-યોગિન'ને બેંગલોર 'ધર્મ'નામનાં આચારિકો કાઢ્યાં. ત્યાંના 'દેગબંધુ'એ પ્રત્યેક લખેલા એક લેખ માટે ૧૯૧૦ના માગેમાં ધરપકડનું પોસ્ટાઈટું; પણ તેમાં પકડાયતે પહેલાં જ બેંગલોર છોડી, દેવ દિંદના પાટનપર થોડો

કોરીમાં જન્મજીવનસાધનામાં કોલેજેત્ર મેન્યામ લીધો, ચાર વર્ષનો કાળ સાધનામાં નીતાની ૧૯૧૪ની ૧૫મી ઓગસ્ટથી 'આર્ય' નામે એકેજ માસિક મઠ હતું, જેમાં આર્ય તરફ દર્શન વિષેના વિચારો નિરૂપ્યા. ૧૯૨૧માં 'આર્ય' બંધ કરી ફરી સાધનામાં ફેલાયા ને ૧૯૩૬ની ૨૪મી નવેમ્બરે ને સિદ્ધ કરી.

'આર્ય'ના એપાદનકાળે તેમાં અઢાયક બનેલાં દેવ્ય સાધક સત્તારી મીસા વિશાલ પણ આ વેળા સાધનાના કોલેજના સમાવર્ત. તેમને દને 'આશ્રમ'નું સંચાલન મોંઘી દળ કાષ્ઠી એકાતવાસ રહીકાર્યો, જેમાંથી માત્ર ૧૫મી ઓગસ્ટના પોતાના જન્મદિને, ૨૪મી નવેમ્બરના પોતાના સાક્ષાત્કારના દિવસે તથા ૨૧મી ફેબ્રુઆરી શ્રીગની મીસા દેલી (આશ્રમનાં માતાક) ના જન્મ દિવસે જ, અગાડથી રત્ન મેળવનારને તેમનાં કર્મન થતાં. ૧૯૪૦માં તેમના જન્મ દિવસને દર્શન દિને ૫૫ લખસી પરતાં આયજનું ઢાકું તુડી મવાનો અકદમાત થયેલો. પરંતુ ને પત્ની પણ વેગમી રાપ રાખિએ તો પવેવન જ રહેલો. એરકેટકે પછી તારીએ ને મનું અવસાન (વંદર દિવસની મુજવિડની જોમારી ને પરિણામે) થવાના અગાચાર દોડામે માંમજવા સ્વાદે સીએવનાપાત અનુમળ્યા.

અંબરસાનમાંથી એર આલ્બા બાલ
ફેલ્ડી તબીબ

બે

મદિના પર ઇલાખા સગાચાર આલ્બા કે જન કપરતી
જવાબી શા બચીયામા પડી તથા અને એમને આખરેશન માટે
સ્વાખ્યાનામાં સર્વ જવાબાં ખાયા એ વખતે કોઈને ખ્યાલ ન હતો
કે ઝાંતો અનુકાળ પાસે આલ્બા છે. એમની હજારો વર્ષાક (જંગ
રક્ષા નુવાઈ, ૧૯૫૨) ડાબાઈ ત્યારથી બાપને ઇલાખ દળ કે
હજારશક્તિને આધારે ગમેયના બળને લીધે શા શો વર્ષ છપસે જ.
પણ લખિયત બનકરી મઈ અને ૨૭ મેંવેરે જંગમ ગરજ થું અને
સાક્ષિત્વના એક મહાયુગ(epoch)નો પણ અંત આણે.

શાનું ચરિત્ર ધર્મી રીતે અધ્યાસના દંડુ છે કોઈ પણ બતની
લાખજન જરૂરનો એક અધિયન માણસ માત્ર નુગિતો ત્યાજ કરી
દેશક આને છે ત્યારે દુર્લભ મહાપાત્રના સિવાય એની પાસે કશું
નથી. અંબરસાન સ્વાવચા પૂરતા થે વૈસા મેજવરા નોકરી કરવાની કે
જુલિને અપખચ કરવાની એ ના પાડે છે એને વિશ્વવિદ્ય સયની
દેવપત્ની ગણી નથી; ફરક રીતે એ દેવગિહિત છે એનો ખેડ
આત્મવિશ્વાસ અવિચલ રહે છે. કોઈક એની મારતી કંઈ છે છતાં
એધોર જોઈ બેસતો નથી. 'આ જુલિનિધજનો નહિ બાવરી એકે' એવી
એના મનમાં બીક તે છે જ, પણ એ બીકના અસ્તિત્વનું
પાન સરજું એ સૌને એ જવા દેતો નથી અને બધાની હાંસીને
પાન મુઝાંબો આ માણસ આજે 'સન' મુઝાય છે.

સા જુલેખમાં જંગમનું એ માણસની વાતુ કદી સકાય. શોને
પોતાના કુટુંબ વિષે થયું અભિમાન હતું. વંશ(breed)માં એને અજ
શ્વાસ હતો. 'મોંબો' નાકમાં આવતા રાત જોડકના વંશમાં ગોને
જંગમ છે એવો એનો કલ્પ હતો. એમાં શય કેટલું એ સોયકું
મુઝાય છે. એજુ પાકે કે શા કુટુંબના કોઈમાં બનકરી ઝાંતો

જગણી બાલુઃ એનો પ્રમાદધન પિતા મળેઈ કાર શો, તથા કુટુંબ
પોપના મળતી આદર્શવારી સંગીતપ્રેમી માતા ક્યુસિન્ડા એલિઝા-
બેથ શો. સામેના પાત પર: રબિનમાં સિન્ડા રફીયાં આવેલા
આ મહાનમાં શો જંગમથી ત્યારે તેના પિતા સરકારી નોકરી
કોડે કદ, અનામતા વેપારમાં નિમ્નજ નીવડી થૈર બેસા હતા.

વેપક
પ્રો. વરંત જેથી એમ. એ.

★
જાને રાજ્યની વંશના કે ક જમ્ અવશિષ્ટ સક્ષે દેખાતાં ન હતાં
એના પિતાને વાચનપત્રી વગરે ક માની અને વધારે જવાબદારીની
નોમની થતી હતી વગર જતાં મરકરે એ જંગમ જ હતી તમામી
કાંચે ઝાંતો પિતાને વેપારમાં પડતું પડતું. વેપારનો કશું તેજો
માણસ ન હતા, એટલે પરિણામ રેપક જ હતું. કોઈ પણ વસ્તુની
દાખલકારક બાલુ ઝાંતો તરત જ દેખાતી. એકવાર એક માણસ
પાસે એમની દેખી નીકળતી રકમ આપ્યા વગર એક મઈ બેસા. જે
અનામત માણસી પહેલાં તેને તેજો પાંદિથી દુધી જ પડ્યા. શો-
તાના બના પર આ વાતની કોઈ અમર થયો એ વિષે એમને જગ
ય પડી ન હતી. એમને તે દારૂ પીવામાં, લોકોની મરકરી કરવામાં
અને એકીતમાં જ વધારે રસ પડેલો. આથી ઘરનું વાતાવરણ પ્રેમ કે
માનિનું રહેતું નહિ. ધર સ્વાવચાની જવાબદારી માતા પર વધારે
પડતી, અને શો કે એની બે જાડેનો તરફ બધાન આપવા જેટલી દુરમદ
માણસને ન હતી. મજા પામ્યાં શોને સારૂ લદાવે શું કે કદ ન હતું.
અજાણ, કટૂળ બહેડું દોષાથી કાકા-મામાકોની કંપચા નહતી
ન મુજાવ એવી હતી. પણ બધાય પોતાની રીતે જીવ હતા. એ બધા
માણસો માટે શોના મનમાં કોઈ પણ વિવસ પ્રેમ નહોતો નહિ. શો-
કોમાં એમને વિષે વાતો થતી તે સાંતિથી એને સાંમજીય થતી.
પણ કુટુંબ વિષે એનું અભિમાન એટલું હતું એટલે બહાર સમાજમાં
તો એ કોઈ સામે શો બેસતો નહિ. અજુમતી વાતુને રફોર
કરવાથી કોમાથી થયું અનિષ્ટ તરત નીકળી જાય છે અને એલાયની
વાત બની શકે છે એમ શો પોતાનાં કુટુંબીજનોના નિરીક્ષન પરથી
શીખી સક્યા. પોતાને સંજોગનો શોખ હતો, એટલે નાનપણથી
જ કચ્ચ સંજોગના સંસ્કાર એના મન પર થયા.

સોકોને વિચિત્ર થયો એવી માત્રજાણી કે શોએ રબ્ડ કરી એનું
નુજ એસ બાજબીમાં થતી આવે છે. એ વખતે કોઈક પ્રદર્શનામાં
જતી. ધરના બધાં માણસો-જોમાં તેકોનો પલ્લુ સમાવેશ થતો-
આંડાં મળતાં અને કુટુંબનો તરે બાંદળવમાંથી આંકા પ્રારમ્ભ થા-
ઓ. માના ડાકરોને આમાં રસ પડે છે કે નહિ એ કોઈ જેવું નહિ.
ચરમાં પણ એ જ બનતું. બહાર કુદરતની શોઆ દેખાતી હોય,
તે જતી તરી બહાર જેવને કુદરતનું મન પડે હોય, ત્યારે સારો પડ્યાં
પહેરીને અંધારા અર્ધમા નિશ્ચવ બેસી પાકરીનું કંડાઓ રૂપબલવડ
પીંબળું સાંમજીય અને ચારે તરફ સદા એના એ જ લોકોને હેલા એ
ઝોને મલ થોલામાં મોટી રાત હતી. એને નિશાએ મુકવામાં આંડો
તે. ઉકરો અલ્લે એ દેવતી માણાને પોતાને ત્યાં મુક્યો, કે ઠોકરો
તોજાની થયા હોવાથી એને કોઈ કલાક સંમાજનાની જવાબદારી
કોઈને માથે નાખવાના હંતુથી, એ વિષે એને મેકા હતી. 'નાનપણથી

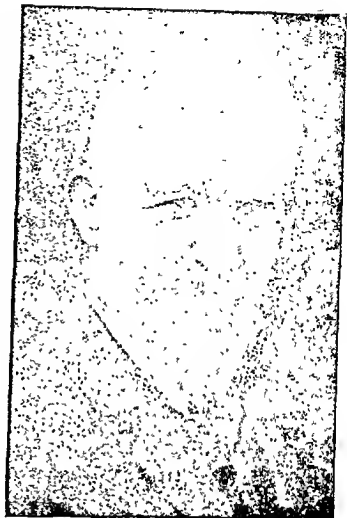

જ્યોર્જ બનાઈશ

જે એણે વાંચવાની કળા હરેતત્ત્વ કરી લીધી હતી પણ એ નિરાશો બનેા ત્યારે જાણે એને હતું જ આવડત ન હોય તેમ જાણું એને કશીયી શીખવાડવામાં આવ્યું અભિનયમાં તેા એનું બેલું બિરૂદ જાણવું નહિ. 'એકાદ દાખત્રો ગમે લખાવેા, અથવા મારે અરથો સ્લાક આપેા તેા હું ચોકસ ખોટા જવાબ આપી શકું' અથવા 'અભિનયમાં હું એટલો કાચો હતો કે "ત્રણ પેન્સમાં એક માછલી મળે તેા અભિયાર પેન્સમાં ફેટી" એવો દાખત્રો ચોદ વર્ષની કુમાર થતાં યુધી હું અધી શક્યો નહિ' એમ એ કહે છે. 'વાંચનાં કંઠાએ આવે એવાં જ પુસ્તકો નિરાશમાં વાંચવા પડે છે. એક નો મહેતાછ આખો દિવસ આપણને ગોંધી રાખે, અને એવા પુસ્તકો વાંચવા 'એટલું જ નહિ પણ આપણે કાંઈ બુઝી જઈએ તેા કુપરથી તકી પડે' એના કરતાં કેત્રમાં જવું સાહે. ત્યાં બહુ બહુ નો સરીર પર સીતમ યુનરવામાં જ ને, પણ બેનું તેા થયે ને જ' શૈને મન નિરાશોનો કપયાન એટલો જ દનો કે 'એકરોશિને આખો દિવસ નિરાશો મોકલવાથી ખાતવાની દેરાનગતિ દૂર થાય, મારેતરોને યુનરાન કરવા માટે પ્રયો મળે અને એટલાના સંચામકોને ફાગરો થાય."

આમ, નિરાશમાં મળવું નિર્ણય અને કૃત્રિમ શિક્ષક માને નમ્યુ નહિ, છતાં જ એણે ધેર વાચન સાથુ શખ્યુ હતુ. નાનવયુવા જ એ મોટીઆમનું બાઇબલવાંચીયો બનિયનનું (Pradren, ને ડિકન્સની નવસકથાઓ એ ખૂબ રસથી વાચતો. ડિકન્સની Tale of Two Cities, Great Expectations અને Little Dorrit વિષે તે કહે છે: ...they oppressed my imagination most fearfully, so real were they to me."

કુમારનાં દસ વર્ષ 'રાશ મથા ત્યાર પહેલા જ એણે બાઇબલ અને શેકસ્પીઅર વાંચી નાખ્યાં હતાં' સંગીતસાધના નો હમેશા ચાહુ જ રહેતો. એનાં થા સાકે માર્ક શક્તાં, ધરમા પિયાનો દવો અને પ્રખ્યાત સંગીતકારોની કૃતિઓના 'સ્કોર' (scores) પણ દના, એટલે કોઈ શિક્ષકની ગદદ વગર જ શૈએ સંગીતનો અભ્યાસ માર ક્યો. તે સિવાય વળત મળે ત્યારે એ પ્રખ્યાત ગિયસંમદાવધોમા જઈ ત્યાંનાં મિત્રો જોઈ આવતો. આ ગિતનિરીક્ષક એણે એટલી નિષ્ઠાથી કર્યું કે આગળ જતાં મિત્ર એટલે જ એના ચિત્રકાર કોખુ ધરો, ગિત સાથુ દરો કે નક્ષ (flicks)-જો શા કહી શકેતો 'નાન-

સાક વર્ષની વયે: ટાલેટને બજામજાતી મુકનારાં, તેમાં પ્રચલિત છત્રન-મુક્યા પર નીખી ફૂા કરતાં, નાટકોથી રીકાયાય મહેદા મો, એક રીતે ખ્યાતિની ટોચ પહોંચી ગયો દનો ત્યારે.

પણમાં જ એણે સંગીતપ્રધાન નાટકો (operas) જેવાં દતાં નાટકોનો એને અજાણ એટલિની કાગી અને આમ, સંગીત, ચિત્રકળા અને નાટકની પ્રેરણાથી એ કલપનાના રામયમાં નાનવયુધી જ નિવરેશ માંગ્યો.

આ અભ્યાસથી શૈની ખુશિતો વિકાસ પેા અને એ દેવતપ રીતે વિચાર કરતાં શીખ્યો. એને નો મળે ત્યાંથી માન મેળવવું દર્ડ. "એકમ એવો અનાદી દનો કે માન મેળવવાની મેામાં માવ નેથી ન હતી, એટલું જ નહિ પણ એને દેવને લેામમાં પાતી મ વગરનું કંઈ એને જાણડવું પડ્યું" એ વાન જ શૈને મળે કોવતી ન હતી પાને એ નેદનવતમાં દેાત તેા 'કો'ના અમદની શદ જેવા વગર જાણનાં માનનગ આખાં દોત' એમ એ કહે છે. દર રાત્રે યુનાં પહેલાં કારક પ્રાપ્ત કરવાની એને ટેવ હતી. એમ દિવસ વિચાર નેપો, 'આ કે પ્રાપ્તના નહિ કંઈ નો?' વિચાર નેપવમાં મુકાં. ખીજે રિયે મોટી અનુમત્યા અનુમતી. 'મારો દો અપાજ આ નો નહિ' એમ કામું તોએ દિવસે એ અનુદેવના એાની વર્દ અને પ્રાપ્તના બુદ્ધિ અમ પ્રાપ્તના પાત્રો વિષામ કી રીયો એ મ કે જ મયું દેમકે દરે કે ને પોતાનો જ અપાર મેળવવાનો અને સાધવવાનો દનો નવરતિષ્ઠ અને નિવિયેમ દને એના મદમાં અનુદેવતા થયાં.

આમે પતી, સાચવતી એક સગીર-સેવકને ત્યાં
ગરુડ પોતાનાં અભિપ્રાયોની બાને તેરથી અંદેશાવ કરવાની
રેવથી આક્રિષ્ટતા વડા અભિપ્રાય, બિદ્યાનાં આ કાર્યમાં એકે એકી
સુંદર પ્રયત્ન આપી કે એના પગારમાં કમેકમે વધારો કરવામાં
આવ્યો; એરથી હદ સુધી, કે આમાંથી નાસ્તી નહિ છૂટીને તે આખો
નિરક્ષ નોકરીમાં માથા ની પડશે એવો એના મનમાં વિચાર આવ્યો.
તે વરત ૪૨, હોમ ૩૧ કહેશે, આગળ નિર્વાહ કેમ ચાલશે, એની દરકાર
કર્તાનિના ૪૨ જાન રાજ્યનાં આખી રીધું પિતાને લાગ્યું કે એકરારને
બીડે નોકરી મેળવવામાં મદદજ ૬ થયે એવું પ્રમાણપત્ર મેળવી
હાથ ઢોલ તેણે સાકે. એમણે બે મેળવી લીધું; પણ રીકરને એથી ગુરુત્રો
કોમ ચાલ્યો એ તેઓ સગાજી સાકથા નહિ ૧૮૭૬માં આ વાત બની
આથલદ ડોઝી ટોટાદ આવવાનો જાનો નિશ્ચય હતો. એક બેનમાં
પોતાને બધો સરસાગ ન કરી શકે સંકલ આવ્યો. ભ્યાં પતિ એરે
ન કાચવાથી એના માતા આવી વપ્યો હતો.

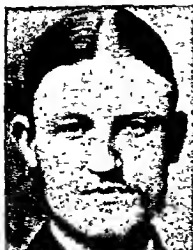
શ્રી સંકલ આવ્યો, એક ભંડમાં ૪૨ એની મૂલ્ય-મિલકત હતી એમ
મેં લખ્યું હતું. પણ એના ગણતરીનાં કે રેવનાં-આક્રિષ્ટા હતા તેનું
વર્ણન કાળ કરી શકે કે પોતાની આપણીતાને એને 'રેવરે' આવડ
હતો; દરેક અવધાનું 'રેવરે' જાન હતું; સંકલમાં પોતાને કોઈ
જાળબગ નથી એ ખબર હતી. છતાં એને સંકલને છતવું હતું, એને
ગાંઠ બનીશ પ્રયત્ન કરવાની એની તૈયારી હતી. વિધ્નજી બવાની
બીક પણ હતી. એણે એણે સંકલમાં વિદ્યે સાધના આદરી.

માની આવક અંકવાદિયે એક પાઈડ એરથી હતી. હોરને સુગી-
તના પાઈ આપવાથી એમાં કમેરો થતો. શ્રી નોકરી કરી કુટુંબને
સહાય કરશે એવી અપેક્ષા હતી. પણ ખાઈ પૈસા કમાવા આગવા
ન હતા. એ તે આપણે સંકલમાં જ હતા. ખાઈ અભ્યાસ વધારે
વિશાળ કરશે હતો, ગતુધ્યરબલાવને વિશેષ નિરખશે હતો. એકેય
વાચન અને લેખન પ્રશ્ન તરફ ધ્યાન આપવાનું એણે નહોતું કર્યું.
વાચનાવધમાં આખો દિવસ એરથી એણે વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર અને

(અનુસંધાન આગળ પૃ ૩૫૨એ)

બીએ; કાળી ખાનુથી (૧) કમાવ વધે આવકસાકમાં, (૨) તરુલ શ્રી; આવ-
કોહતા ૪૪મીન-દલાવને ત્યાંની નોકરી અને પગારની બદલી થોડીને, અભ્યાસ
વધારવાની અને છવન સેવકવાની અવધવી આપણીમાં લખ લાગ આવિયો
કરિદ શ્રી, (૩) સંકલમાં; આખી આવક પર નબળા, ક્રિટિશ અપ્રજ્ઞમની
સાચકેરીમાં અહોવાય અભ્યાસરત રહેતો અને નવકાર્યા નવા જાણસોમાં
રહેતો હતોને કે વરસમાં અવ ૬ પાઈ કમાએલો યુવાન શ્રી. ઉપર; બીસ-
ખાનીયની વધે, અભ્યાસી છુટીના અમક દરાખતની અખિા વધા સુદર લાલ
કારીવણી શ્રી હવે ના/સ સનીન અને કલાને મેનરથી વિવેચક અને કેનિ-
સોસાયિટીને અથાક સમાજવાદી કાર્યકર તથા આપણાના બધો હતો.

ધરની આર્થિક પરિસ્થિતિ આ બૌદ્ધિક વિદ્યાર અકુટિલ અસાવવા
કે જોવી હતી નહિ. નોકરી કરી પૈસા મેળવવાની અકારી દરમ એને

મુક્તિ-મયૂન સંક્રાન્તિકાળના એક કાવડાની

નાટિકા

લેખક

શિવકુમાર જોષી

—★

[આ નાટક માટે તખ્તાને બે ભાગમાં વહેંચી નાખવાની જરૂર છે: એક આગળનો, બીજાએ કે આજ તખ્તા, ને રીતનો હોય છે તે જ રીતનો; અને તેની અર્ધા કપડાં તની જગ્યા છે. બીજો અંદરના ભાગમાં જાય પછે જોઈ બીજો તખ્તા. આ બીજો તખ્તા પણ તદ્દન સ્વતંત્ર પ્રકાશિતજનના અને પદદાથી સ્વતંત્ર રાખવાનો. પહેલા પ્રવેશમાં આગળનો મૂળ તખ્તા તેજ પાછળનો તખ્તા પણ ખુલ્લો થાય છે. પાછળના તખ્તા ઉપર એક સામાન્ય દશાનું બેઠક-દિવાનખાનું-સબનેહું છે. વગમાં સોફાસેટની બેઠક બેઠક અને આબજાનું બાકીની બે ખુરશીઓ; વચમાં બેઠા ધાટનું એક ટેબલ; પાછળની બીંતમાં એક દ્વાર અને બાજીવાળી એક મોટી બારી; બારી પાસે એક નાની ટ્રોપીય કપર ટેબલેટન.

પડતાં બેપડતાં પહેલાં એક નવતરી અપકામણનું વાતાવરણ રચી કરવું પાશ્વ-સંગીત. એ સંગીત બેળ તીવ્ર અને કે તરત ગડેલા બેપડે. તખ્તા ઉપર એ વખતે એક-દમ અંધારું હોય છે અને તે જ વખતે રીવાજવરના કપડાકપડી ત્રણ બાર સંભળાય છે. અંધારા બેઠકખાનામાં 'એ બાપરે, મરી ગયો'ની એક મગબેદક ચીસ સભળાય છે. કોઈકની બચ છે, કબી બચ છે. હવે આહું સ્વેદકાઈ દેવામાં માટે છે. ટેબલ અને સોફાસેટની વચમાં, જોષી ગાયે, પોલીસ આકરના પહેરવેશમાં એક પુરુષ કબી પડ્યો નજીક છે. એના કુનિદાંડોમાંથી પહેલે વગેરે સોફા ઉપર પડ્યું છે. પ્રકાર એક પછી એક વરતુઓને વધીને થઈપતો ઉવટ ખુલ્લી રીવાજવર દાખમાં જઈને ખુરશીની પાછળ અટકીને બેઠેલી કમ સ્વચ્છપણા યુવતી ગર રિયર થાય છે અને પછી ખીરેખીરે કપરનો આજી તખ્તા પ્રકાશિત થાય છે. પણ છેક સુધી પ્રકાશ વધુ પડતો તેજની ન થતાં ઠંઠક ધુપવાળેલાં લાંબે તે ઉપગતીય છે.]

કલ્યાણી: આહ! આખરે તારે માટે ને થોડાં દંતે તે જ થયું.

[ખૂબ ઉચ્ચક્રાંતમાં એકબે આંધા મારીને, થોડા મિગર કરવા થઈને જઈને, ટેબલેટના પાસે પહોંચે છે. રીસીવર ઉપાડીને નંબર માગતાં] હલકતા One, double zero, one, Yes, please... હલકતા કપાંથી જોડો યો કે લાવ-બલર પોલીસ સ્ટેશન કે કે હું, જરા બેઠકિસર-હનચાઈને ફાન આપવો?... હલકતા બેઠકિસર?... આ પ કોણ?... સખ ઇન્સેક્ટર ગિ. યુકઈ? હા; જુઓ, હું કલ્યાણી, કલ્યાણી ગાંધી... હું બાડગલર અને ચિતરનન એવ-યુના કૅસિંગ પોસેથી, નિર્મલ થોડિયા લેનના નં. ૧૨વાળા મકાનમાંથી બોલું છું... આ પ અહીં આવવો?... હા, ખૂબ જ અગત્યનું કામ છે. હા, અત્યારે જ... અહીં એક ખૂન થયું છે. ખૂન... હા, હા, ખૂન... ખૂનની જ ખૂનની હાજર જ છે; હું પોતે જ... હું... હું કલ્યાણી પોતે જ. Please, start immediately.

[રીસીવર રહેન ઉપર મૂકી દઈ હોય મઠને ખુરશી ઉપર પડે છે; માથે દાખ મઠને બેસે છે. થોડી વાર માટે થેલા કબી પડેલા પુરુષ તરફ તિરસ્કારમરી દિધે કે છે. એટલામાં બહારની બાહુ સીડી ચડીને બાહુસો કપર આવતા હાથે છે. બહાર ગમરાટ તથા ગરબાટથી એકબંધનું આતુરવાનું વાતાવરણ સરભય છે.]

જો જુ: (બહારથી) આ જ-આ જ એરડામાંથી પિરતોલ ફૂટવાનો અવાજ આંખો.

બીજો: અંદર કોણ દરો?

ચીજો: (બારણું ખખડાવતો) જો, બારણું ખોલો, બારણું ખોલો! [ઉચ્ચક્રાંતમાં આટા મારતી કલ્યાણી તિરસ્કારથી દરો છે.]

કલ્યાણી: હં. હવે આપી પહોંચ્યા—કાચરોની જગ્યા...

બહારથી આહુ અવાજો: કોણ છે અંદર? નકો કોઈ ચોર ટાક પૂરી થયો દરો. (એકી સાથે) બારણું ખોલો! બારણું ખોલો! એક: અલ્યા, બારીએથી પડતું મૂળને લાગી ન નય. ચારે બાજુ ફરી યજો. (એક બારી ઉપાડી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે.)

બીજો: ચોરીસને ખબર આગો, પોલીસને...

કલ્યાણી: (અંદરથી બારણું સહેજ ખોલીને, ખુલ્લી રીવાજવર દાખમાં રાખીને ટાંગા સાથે ડાબી રહે છે) કોઈ જ જરૂર નથી મેં ખબર આપી જ છે. ત્યાંયા નજો અહીંથી; અહીં કોઈનું કામ નથી. ટાંગામાંથી: બાપ દે! સાસુનું ચંદી!

કલ્યાણી: હા, ચંદી જ છું; ખબરદાર કોઈ આગળ વધ્યું છે તો. ટાંગામાંથી: અલ્યા મનરાગ હામું! જુઓ તો ખરા અંદર મુઠે તેરે કલ્યાણી: જોવા નેહું ખાસ કાંઈ નથી. જુઓ, થેલા રહ્યું વરથ.

[બારણું પૂર્વે ખોલી નાખે છે એવા જ ચર પાંચ જણ અંદર ધસી આવે છે.]

એક જુ: (ચોસ પાડીને માગે છે) જો મા દે! ખૂન! ખૂન!

[બહાર 'મું છે' 'મું છે'ના અવાજો]

બીજો: જો મા દુખી! મા દુખી! રમા કરો! (એક જાતનો, આંખો દત્તો તે જ ચડે બહાર આવ્યો નય છે.)

ચીજો: કલ્યાણી! ખૂન! ખૂન!

(ટિપ્પણી: ૧૯૫૦) ૪૨૧

[કલ્યાણી ટોળાની બસાબર સામે તપ્પાને બીજે ખજે
રિચરતાથી ઊભી રહે છે. અંદર આવેલાઓમાં મુશ્મુસ
પાતો સરખાય છે-બહાર રહેલા પણ અંદર સર પુરાયે છે.]

એક નજીક: મુશ્મી પિરતોલ છે; આગળ મયા તો મયાજસમજીને.
બીજો: ઓ રે, આ બદ્દેશોકોના પાકામાં આ રો દત્તપાકાર!
ત્રીજો: અરે પકડો એ સં...ને, ને સોંપી દો પોલીસને.

[નાચે પોલીસવાન આવેલી ઊભી રહે છે ને તેમાંથી પોલીસ-
સના માથું સો ઊતરીને સીડી ચડીને આવતા સંભળાય છે.]

બહારના ટોળામાંથી: પોલીસવાન આની પહેંચી. અલ્યા જાગો,
નહિતર આપણે કયાંક ડાલા ઝડપાઈશું.

અંદરના ટોળામાં મુશ્મુસ: હે ખાતી તો કેવી ભદ મહિલા! પણ
આપ્યારનું એનું રૂપ તો બુઝો!

એક: પગથી ઢરો પગથી!
બીજો: હો ન હો, પણ દાજમાં કાંઈક કાણું છે.

ત્રીજો: બહેન પોલીસ તો આની પહેંચી. આ વંદી અંક ન
હોતી હતી. એણે જ પોલીસને ખબર આપી હતી.

બહારથી પોલીસનો અવાજ: દૂર હતો, એજ દૂર હતો! સહાં
કાંઈ તપાસ નહિ હું.

[અંદરને બહારડેટાઈ બસી નવું દોય છે. પોલીસ માથું તો
ડીખળી બારી પાસે અને બારણા પાસે ઊભા રહે છે.]

ટોળામાંથી: સમાજને સાબ, મુશ્મી રીંચાલર લઈને ઊભી છે.
મિ. મુકેટ: [પ્રવેશ કરતો] ફિરકનહિતરે અહીંથી ખસી નવ તો.

કલ્યાણી: અંદર બહુ માથુંસીની જરૂર નથી. હું મારી મેળે ન
તમારી સાથે પોલીસ રેટરને આવવા તૈયાર છું ને થો આ રીંચાલર.

મિ. મુકેટ: પણ તમારે અહીં જ રેટરમેન્ટ આપવું પડશે.
હજાલદાર નમ્મુસિદ્ધ, તમે હાથરી લખવી શરૂ કરો.

નમ્મુસિદ્ધ: જ સાબ. [હાથરી લખવા બેસે છે] બાંસો બાહ,
તમે કોણ છો?

કલ્યાણી: મારે કાંઈ જ હેવાનું નથી. આપારે માન હું ખૂની
એરત છું; તેથી વિરોધ કાંઈ નહિ.

મિ. મુકેટ: [મુઠાં તરફ દેખી નાખીને] મરે, પણ આ તો કોઈ
પોલીસ અરેસર નજીક છે. અને આ રીંચાલર પણ સોફા પર
પડેલા મેળના પટામાંથી કાઢી લીધી નજીક છે. આ બધી વસ્તુ-
સ્થિતિથી મોંઘ થશે, ઘણાલદાર, અને રામરાય, તમે ફાન કરીને
મેડિકલ ડૉક્ટરમાંથી ડ્રગ્મ્યુસનસ કાર મંગાવીને-રાખને ઇન્ફેરેસ
માટે લઈ નહો. [નમ્મુસિદ્ધને રાજ નતાવતો] તમે આખરે એળખો
હો, ઘણાલદાર?

નમ્મુસિદ્ધ: [ચોરો જખનજેને] ના, સા'બ; આ તો કોઈ અન-
વચા અફિસર નજીક છે. [મુઠાંને ભોંત તરફ ફેરવતો] અરે સા'બ
જુઓ તો, બરાબર તક અને કપાળની વચમાં જ ટોળી વાની છે!
ખોપરી પણ ટટી ગઈ છે! મોં બિલકુલ એળખાય તેવું નથી રહ્યું.

કલ્યાણી: [અંધમાં] આફિસર! પોલીસ આફિસર! હં, અમે
તેમ, પણ મને કાંઈ વળી. હં, પણ મિ. મુકેટ, તમારે હાથકડી નાખવી
દેવતો નાખી શકો છો; એકે નાસી જવાની મારી બિલકુલ મુશ્મી નથી.
એક પોલીસ: સાબ નહો! નજીક છે આ તો! કાંઈ શરમ છે?
કલ્યાણી: શરમ? કોની શરમ?

મિ. મુકેટ: નાંકલ સાંજક ન કરો. નમ્મુસિદ્ધ, અમે મુનેમારને
લઈને યાલુપર જઈએ છીએ. તમે, આખો એક રોડ બરાબર તપાસી
ઝીણીઝીણી ફરક જાળવતી નિગતો એકઠી કરી રીંચાઈ પેસ કરો.

[પોલીસથી દોરવાની કલ્યાણી બારાની બહાર નીકળે
છે. રસ્તા પર આપતા દોય તેમ બહારના લોકોમાંથી]

એક: રસ્તો મૂઠા યાર, રસ્તો મૂઠા.

બીજો: શો રૂઆલ છે!

ત્રીજો: મેટું પચાકમ કહ્યું નહો!

ચોથો: કહો ન હો, પણ લાગે છે અમારવાળો.

પાંચમો: હાથોવાળોને હવે એક ત્રણ બિરાક મળ્યા.

છઠ્ઠો: હા રે મહે સેન્સિસનત હેડિંગ આનું નહો.

અર્ધ મત્સ્યેન્દ્રાસન

શરીર મન અને ચીનતંતુને એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી યોગાસનાની વ્યાયામ પદ્ધતિ. ઉપતો: ૬

નંદપને અડીને રહેશે. પછી જગણા પગને દીંચણમાંથી નાળીને
ડાળા સામુખ આગળ મૂકો. આ આસનને મુખ્ય હેતુ ફેરફાર
વાળવાનો છે. આથી રીતે પગ ગોઠવવા એ એની પૂર્વ-તૈયારી થઈ.
હવે જમણા પગના દીંચણ ઉપર ડાળા હાથની જમ્મરનો બાજ
મૂકી, આપા દેહને જમણી બાજએ વળી, ડાબા હાથથી પગને
પકડો. ને દિશામાં શરીર નાચું હોય તે દિશામાં ડોકને માણું

મહાન ધોષી મત્સ્યેન્દ્રે આ આસન સિદ્ધ કરેલું હતું. એટલે એમનું નામ આ આસનને મળેલું
છે. એ આણુંયે કરવું મુશ્કેલ છે, એટલે સામાન્ય રીતે અણું આસન કરાય છે, અને તેથી તેનું
નામ પણ અર્ધ મત્સ્યેન્દ્રાસન છે.

અત્યાર મુઠી ને ઘૂંચો તેના કરતાં ઢરે આવતાં આસનો મુશ્કેલ છે. પણ ધીરજથી ફક્ત જ
આસનો કરવાથી તે આવડી નહીં છે.

પગ હાંપા કરીને આસન ઉપર બેસો. હવે ડાળા પગ નાળીને એની એડી મુઠાની ઉપરના
બાજમાં આવે તેમ મૂકો. આથી રીતે એડી ગોઠવતો એટલે ડાળા પગનું લાંબું જમણું પગની
પણવાલમાં નેહજે. આસન ફરમાન છાતી વળી જમણી બેઠક એ નહિ.
આ પછી, જેમ ડાળા પગથી શરૂ કર્યું હતું તેમ જમણા પગથી
શરૂ કરી આખી ક્રિયા કરો. શરૂઆત આરંભમાં સેન્ક્રંધી કરી,
પછીથી વધારે એકે ગિર્નિંક મુઠી આ આસન રાખવું.

આ આસનથી નવુંની કબજિયાત અને નવું અણું મટે છે.
અને પેટના આંતરિક અવયવો નીચેથી તથા તાકાતવાળા યાચ છે.

દા.સુભાષ શુકલ

હા એ જ મારા પિતા! હું એમની જ યુગી
આને ખૂની તરીકે તમારી સામે દલીલ છું.

[ધીરેધીરે લોકોમાં કોલાહલ બંધ થાય છે. નયુસિંહ
ઔરંગાની વિનયો કીજીવણી તપાસી રહ્યો છે. રામરાય
ફોન પાસે બેઠો છે અને શીટીવર કપાડે છે. અંધાઈ થાય
છે અને મુખ્ય પડદા પાછળનો બે ફૂટને અંતરે આવેલો

સફેદ કે કોઈ પણ આઠા રંગનો પડદો ખિંચાય છે.]
[યોડી વાર પછી વળી પાછો એની એ અંધાએ ધીરેધીરે
પ્રકાશ વધવા માટે છેને કોટના પહેરવેસમાં તણુ નુનિયર
વજીરો પ્રવેશ કરે છે. પાછળ કોર્ટનું ધમાલસૂચક વાતાવરણ.]

[મિ. સેન (વજીર નં. ૧): મિ. ઓર્ડર! આને તમારો કેસ ન હોય
તો ચાલો જરૂરીસ ધે. ચાલની કોર્ટમાં એક interesting case છે.
મિ. ઓર્ડર (વજીર નં. ૨): ક્યો. પેલા કદયાળી મલુમદાર
વાળોને? ખરી છે એ પણ. પેલીસ કોર્ટમાં કોલે બિલકુલ ટેટમેન્ટ
જ ન કર્યું. કહે કે અરે ને કોઈ કહેવાનું છે તે હું સેશન-સમાં કહીશ.
મારે તો જરૂર આવતું છે.

પણ... ખેર! અસીસ માંદો છે કહીને તારીજ પડાવી લઉં.

મિ. બોઝ (વજીર નં. ૩): (ચોટાઈ બતાવવા પૂરેતો બોલી
નાંબે છે) તો તો મારે પણ ટાંકે લેવી પડશે.

વજીર નં. ૧: (આસ ધ્યામાં) કેમ, કેસ છે તમારે? ત્યારે અસીસો-
એ તમારે ત્યાં આવવાની શુભ શરૂઆત કરી કે? અસિનંદન!

૨: પ્રેક્ટીસ રાફ ક્યેં કેટલાં વર્ષ થયાં? મિ. બોઝ (હસે છે.)

૩: એક દિવસ તમારી મરદમીને જવાબ હું જરૂર આપીશ.
રાક્ષિભાઈની થાય કે ચિત્તરંજન દાસ એક દિવસમાં નહેતા થયા.

૧: Oh, I'm very sorry, my dear સવાઈ-ચિત્તરંજનદાસ!

૨: Hurry, hurry, it's already eleven thirty...

[તણુ ચાલ્યા બંધ છે ને ધીરેધીરે સફેદ પટદો બિચકાય
છે. પાછળના કપરના કાંવા તખ્તને એક સાફ પડદાથી
કરચોળીથી પાડીને દોડી દેવામાં આવ્યો છે. આખાજના
તખ્તની બરાબર ગંધમાં કાંધક જણું-ચાયાધીરાનું આ-
સન છે. ચાયાધીરાની જગાણી બાલુ શિરતેદારનું
ટબલ તથા ખુરશી, એની બાલુએ કોર્ટ ટાઈબિયરનું રથાન,

—ને તેથી આગળ સમગ્ર તખ્તની છેક
જગણી બાલુએ શુનેમાર માટેનું જ
ખીજાણું પાંજરું. ચાયાધીરાની સામે
બેઠું ટબલ. તેની ડાબી તરફ જ્યુરીનું
રથાન. પ્રેક્ષકોને બેસવા માટે પાટલી
સામાન્ય રોયન્સ કોર્ટમાં હોય છે તે
રીતની વ્યવસ્થા. પ્રકાશ, બેઠેપોટ-
લાઇટ-ચાયાધીરાના મુખ કપર પરે તે
રીતે, ને બોલું શુનેમાર કપર પરે તે રીતે
ગોઠવેલો ફૂટ લાઇટથી સામાન્ય પ્રકાશ
આખા ટેબલ કપર પચરાઈ રહે તે રીતે
ચોળના કરવી. એક રંગોટલાઈટ-ચાયા-
ધીરાના શિર કપર જ ગોઠવવી. ચાયા-
ધીરાની સાફ બેગની હોય તેનું આપ-
રતાનું વાનાવરણ. પ્રેક્ષકો અંદર અંદર
શુસપુસ કરે છે, ત્યાં ડાબી તરફથી દંડ
સાથે ચપરાસી પ્રવેશે છે અને પાછળ
વગોટાઈ-ચાયા ધીરા મિ. થોપાલ દંડ
પરવે પ્રવેશે છે. કે દેમાં સમાટી કેવાઈ
બંધ છે. ચપરાસી સિસકારો બોલાવે
છે અને આખી કોર્ટ બીજી થઈ બંધ છે.]

જો થાય : (પોતાનું રથાન લેતાં) મિ. માંડુશી, પહેલા કેસ ૧
શિરતેદાર: વેસ્ટબેગલ રટેટ વિરુદ્ધ મિસ કદયાળી મલુમદાર.

જો થાય : મિ. સેન, તમારો કેસ ત્યારે છે કે?

પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર મિ. સેન : થસ, મીસ્ટર્ડ.

જો થાય : આરોપીને હાજર કરો.

[વિખરેલા વાળને ઝાંખેડાવામાં વાળેલી અને શરીરે શાલ
એટલી કદયાળીને સળ ઈન્સેક્ટર થુકેલી દોરીને પાં-
જરમાં બેસાડે છે. તરત જ કોર્ટમાં શુસપુસ અવાજો
સક થાય છે અવજન ખૂબ વધી જતાં...]

જો થાય : ઓર્ડર, ઓર્ડર! હું. બચાવપણે વજીર કોણ છે?
કદયાળી : વજીર! મારે કોઈ વજીરની જરૂર નથી. મારે ને
કોઈ કહેવાનું છે તે રીધુંસાહેબે. આહુઅવળું મારે કંઈ ગોઠવવાનું
નથી, એટલે વજીરની મારે જરૂર નથી.

જો થાય : એમ! એમ! તો મિ. સેન, તમે તમારો કેસ રાખ
કરી સો છો.

મિ. સેન : [બીજા વધને] થસ, મીસ્ટર્ડ! [જોખારે ખાઇને]
મીસ્ટર્ડ ઝેન્ડ નેન્ટલમેન એવ ધ જ્યુરી! તમારી સમક્ષ આ
ને બાઈ બીજી છે—કદયાળી મલુમદાર, તેની સામે નીચે મુજબનું
વલોગતવાનું—

કદયાળી : (વચમાં) તલોગતવાનું? મારી સામે!

મિ. સેન : વચમાં અવાજ નહિ.

જો થાય : ઓર્ડર, ઓર્ડર.

મિ. સેન (આગળ વાંચતાં) : આજથી એક માસ કપર એટલે
કે તા. ૨૨મી જુલાઈ ૧૯૫૦ને શનિવારે રાત્રે સાડા નવ વાગે સાલ
બન્નેર પોલીસ રેસન કપર ફોન આવ્યો...

કદયાળી : [કાંઈક કંટાળેલા આવાજે] દેશમાં પતાવરો મિ.
સેન! તમારે એમ જ કહેવાનું છે ને કે મેં પાતે....

મિ. સેન : બધું જ નિયંત્રિત અને કાચલા તથા વ્યવસ્થાની
દ્રષ્ટિએ થઈ ઘટવું હશે તે રીતે થશે.... (જુઓ પૃ ૪૪૧મે)
(ડિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૪૨૮

દરતે આપણામાં રમતની વૃત્તિ ન મૂકી હોત તો આપણી શી દશા થાત? વિલેલિયાં ડાયાં, બહાં શરીર અને મુડાલ અભિયાજી માનવજાતિ કેવી લાગત તેની કલ્પના કરી શકો છો? રમુજી-વૃત્તિથી વિલેલિયાં ડાયાં ફર કરી શકાત, અંગમથેલથી બહાં શરીર સુધારી શકાત, પણ મુડાલ અભિયાજી રીતે પ્રાણવાન થાત? માની શો કે એ કરવાની પણ કંઈ તરણીય ગળી રહેત. છતાં પણ મુડલ શરીરની તરવરતી ગતિની સાથે કિલ્લેલથી કલકલ થતું મેદાન ક્યાંયે ભેચા મળત ખરું? કાપાનું ઠોરાલ, પ્રાણુનો ચનચનાટ ને ગાનનો કલ્લાસરગતસિવાય ખીણ કંઈરિતે એકાગ્રપ્રેરણાથી અવરત? અને એટલે જ કુદરતે આપણને રમતવૃત્તિની ભેટ આપી છે. એના લાભ ફેલાવીને માનવીએ અવનવી રમતો શોધી છે. દુનિયાના કાલ પણ આગમાં જઈને જુઓ, અને તમાને ત્યાં કોઈને કોઈ રમત નેવાની મળશે જ રમતવૃત્તિમાંથી કદ્દમથી એ પ્રવૃત્તિ એ દેશની ભૌગોલિક, આર્થિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિને અનુરૂપ એ દેશની સંસ્કૃતિને શોધે એનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

દુનિયાના દરેક દેશો કે કંડો છે તે આપણે-આપણા દેશો-પણ કંડો છે આપણા દેશની પરિસ્થિતિ અને જરૂરિયાતને અનુરૂપ જ આપણે ત્યાં આપણી રમતો કદ્દમથી છે ને નિકાસ પામી છે. હલુદ, ખોખા, આપાપાટા, ગિલ્લીદંડા, ગોલંદડા વગેરે રમતો આપણા દેશની ધરતીમાંથી જીમીને આપણા દેશને સોહાવી ચેતન-પલ્લવિત કરી રહી છે. એ આપણી રાષ્ટ્રીય રમતો છે.

પણ 'રાષ્ટ્રીય રમતો'ની વાત આવે છે કે તરત જ એક બંદનો અંગ્રેજા બોધાય છે. એક બાલુ દેશ અને દેશનું અભિયાન એનું કામ છે તો ખીણ બાલુ પરદેશ અને પરદેશી બંધાં કરેલાં આપણે સાચાં સાચે છે એક બાલુ હલુદ, એમ અને ગિલ્લીદંડા બોધાય છે, તો તેની સામે વાલીબોલ, ફૂટબોલ અને ક્રિકેટ યોનુદ છે સવાલ છે કે શું પસંદ કરવું? આ કે પછું ૧-૩ નાને ૧-૩ કે શું?

જે એ પસંદગીનું કાર્ડ ધોરણ ગણે તો પસંદગી સરખ થઈ પડે. આપણે યોશાક ક્યો પહેરીએ છીએ? આને વાદળી હાઈ-વેલ્ટ ને ધોણ હાઈ સ્ટાઈ, એણે આપણા યોશાકમાં આપણા આનસ-ગાં-એનું રયાન લીધું છે કે તે પરદેશી યોશાક છે એ વાત ક્યાંયે જ આપણા ક્યાનમાં આવરી.

એ યોશાક આપણે ત્યાં ગેસી તો ગયો. હવે, જે આપણે ખરેખરા સ્વદેશીઅનિની હોયએ તો, તેને કાંઈ કાઢવો જ શકો એમ કહેનારા ધણા મળશે. તો વળી એમ કહેનારા પડુ ધણા મળશે કે તમાને એ યોશાક સામે વધિયા શો છે? અને એ વાત બ્યાનની પણ છે. શું યોશાક કે શું રમત, એ દેશી છે કે પરદેશી એમ ભેદરોને બદલે એમાં સારું શું છે ને ખરાબ શું છે એ ભેદએ તો સારીરિક હલનચલનમાં અનુકૂળ ને આર્થિક દૃષ્ટિએ યોશાક તેવો હાઈ-વેલ્ટ ને હાઈ-સ્ટાઈ યોશાક કેમ ન પહેરે? અને ગરમીમાં બંધાતા હોવા છતાં ક્રેટ-પાઈલન-સ્ટાઈને ખર્ચાળ યોશાક શા માટે પહેરવો? દેશમાં, આપણને જરૂરી, અનુકૂળ ને યોશાક તેવું હોય તે આપણું.

આ જ ધોરણ રમતોને ઘણું પાકીએ. દેશી રમતો આપણને અનુકૂળ છે અને યોશાક તેવી છે તેથી જ તેની જ વાલી છે. જરૂરી છે કે કેમ તે આપણે નિચારવાનું. ગયા અંગ્રેમાં આપણે ફેલીક રમતો

ભેદ મથા. અને તેમ કરતાં આપણને તેનાં મૂલ્યનો પચાલ પણ અભ્યો છે. તેમનું મૂલ્ય તેમને જરૂરી બનાવે જ છે. વાત માત્ર એટલી જ છે કે તેમને તેમનાં મૂલ્ય પ્રમાણે અપય નથી મળી.

હવે પરદેશી રમતો લેઈએ. પરદેશી રમતોમાં ક્રિકેટ, ટેનિસ, ફૂટબોલ, હોકી એ રમતોએ આપણું ધ્યાન ખેંચ્યું છે જ. વોલીબોલે ધ્યાન ખેંચવાનું શરૂ કરી લીધું છે. બાસ્કેટબોલ, બેઈસબોલ વગેરે હજુ બિલકુલ શરૂઆતની દશામાં જ છે. આ બધી રમતોને આપણે ઉપર જાણવેલા ધોરણથી યકાસી નેરોના પ્રવલન કરીએ તો કોઈક નવી જ બાબતો પ્રકાશમાં આવવાનો સંભવ છે. ફૂટબોલ કેવી ગલીમાં બેસી અને યોહામાં યોહા ખર્ચાળ રમતને આવકારવા સામે લડાયે જ કંઈ કહેવા જેવું છે હોકી એ ફૂટબોલ કરતાં જરાક વધારે ખર્ચાળ ગણાય, છતાં ન યોશાક તેટલી ખર્ચાળ તો નથી જ; ને રમત તરીકે, તેની કિંમત કોઈકોઈ નથી, પણ આ બંને રમતોમાં મેદાન ખૂબ મોટું ભેદાયે. પણ નાના સરખા મેદાનમાં રમાય એવી રમત તે વોલીબોલ. ખર્ચ જાણ નહિ. અને રમત તરીકે તેનું મૂલ્ય પણ સારું આ બધી રમતો આપણે રમવા યથા છીએ એમાં કોઈ ખોટું નથી. અને બાસ્કેટબોલ ને બેઈસબોલ કેવી રમતો પણ આપણે જમાવવા માંડીએ તો એમાં કોઈ ખોટું નહિ ગણાય.

પણ ક્રિકેટની સામે શોક્કું પડે તેમ છે. મૂલ્યના પ્રમાણમાં અમલ આપવાની હોય તો ક્રિકેટને અપય મળે તેમ નથી. અંધેજ શોકો આપણી ઉપર રાખ કરતા હતા તેથી તેમણે એ રમતને આપણી ઉપર એવી રીતે ફેલાવી છે કે આપણે તેને, તે ખરેખર છે તેવા કરતાં જરા મોટી ગેલિએ છીએ. આપણી ઉપર અમેરિકનો રાખ કરતા હોય તો આને આપણે બેઈસબોલને આપણી રાષ્ટ્રીય રમત તરીકે માનવા યઈ નહીં હોત.

એ તો કીક; પણ ક્રિકેટ પાછળ ને ખર્ચ થાય છે ને તેના બદલામાં ને રૂઆને ને લાભ થાય છે તે ભેવા જતાં તેનું રયાન ગણુ લીધું નથી રમત તરીકે તેની કિંમત જગજગ ગિલ્લીદંડા જેટલી છે. ખર્ચની દૃષ્ટિ આપણા દેશને, દેશ તરીકે, તે યોશાક તેમ નથી. છતાં તેણે આને કેટલું મોટું રયાન લીધું છે તે આપણે સહુ જાણીએ છીએ. જો કે રમત તરીકે તેની કિંમત ગિલ્લીદંડા જેટલી તો છે જ; એટલે ખર્ચની દૃષ્ટિએ એમને આને તે યોશાક તેમ હોય તેમાં (અને વખત જતાં આપણા આપણા રાષ્ટ્રને યોશાક તેમ થાય તે આપણું આજું રાષ્ટ્ર) તે રમત રમે તેમાં કંઈ ખોટું નથી.

ટેનિસ પણ બ્રિટનન તરીકે ને રમી રમે તેમ હોય તેમો રમી લ્યજિતવા કીશલ માટે જોણી સંખ્યામાં પડુ રમી શકાય તેવી રમત તેના સિવાય ખીણ કોઈ આને તો દેખાતી નથી બાકી ખર્ચના પ્રમાણમાં લાભ જોણી બ્રિટનને મળશે એટલું જ.

પરદેશી રમતો આપણામાં જરૂર મર્યાદા; પણ તેમ કરતાં પહેલાં તેમને આપણા 'કોસ્ટી-પરચર' ઉપર ચપસી ભેવી ભેદએ. અને તે માટે તેમનું વિચતવાર મૂલ્યાંકન કરવું ભેદએ. દેશી રમતો ભેદ મથા તેમ એ રમતો ભેદ જની ભેદએ તે હવે કે રવાર.

છલે એક વાત ફરીથી કહેવાની જરૂર લાગે છે, કે દેશી રમતોને તેમનાં મૂલ્ય પ્રમાણે અપય નથી મળી તે મળવી જોઈએ. તે આપણી તે આપણા ખર્ચાનું કાર્ય છે.

વિજયાદશમીનેદિવસે ભેતું પૂજન કરવાનો વિચાર આપણે ત્યાં ઘણા પ્રાચીન કાળથી પ્રચલિત છે તે આ વૃક્ષને 'શમી' કે 'સમી', 'સમગ્રી' તેમજ 'ખીજડી' પણ કહે છે. સંસ્કૃત તેમજ મરાઠીમાં તેને 'શમી', હિંદીમાં 'હાકર' કે 'હાંકર' તથા 'સમી' ને કચ્છીમાં 'કેસી' તેમજ 'સમરી' કહે છે. તેનું સાહીય નામ 'પ્રોસોપિસ સ્પિકિગેરા' (Prosopis spicigera, Linn.).

હિંદમહામાં હિંદુઓ ખીજડાને પવિત્ર વૃક્ષ ગણે છે. મહાભારતના વિરાટપર્વમાં ઉલ્લેખ છે કે પાંચ પાંડવો ભ્યારે દ્વપા વેળે ત્રિરાટ-નગરીમાં પ્રવેશેલા, ત્યારે તેમણે પેલાનાં હથિયારો 'શમી' વૃક્ષ કપર સંતાડેલાં, ત્યાં એ હથિયારોનું સર્પમાં રૂપાંતર થયેલું, અને પાંડવો પાછા આવ્યા ત્યાં સુધી એને કોઈ આડી શક્યું નહિ. વિજયાદશમીને દિવસે આજીને એ હથિયારો કાઢીને દુર્ગાધિનાના લગ્નકરને હરાવેલું.

ખીજડો પંતબ, રબ પૂતાના, ગુજરાત, યુરેલ, યુરેલ અને, બહુચિરતાન, સિંધ, આફઝાનિસ્તાન અને ઇરાનનું વનસ્પતિ છે. તેનું ઝાડ ૩૦ થી ૬૦ ફીટ લંબુ બેઠે છે, તેનું મુખ્ય મૂળ જમીનમાં ઘણું જડું બધ છે. તેની છાલ ભરી ને ખરબચડી હોય છે અને તે પર ચીરા હોય છે. શાખાઓ નીચે ઢળી, પાતળી અને લીસી હોય છે, અને તે પર છાંછવાયા, લગભગ સીધા, ટૂંકી ટૂંક લાંબા, જરા કાઠા હોય છે. પાન સંયુક્ત, દ્વિલમ્બ અને આંતરે આવેલાં હોય છે. પાનની મુખ્ય ઢાંડી પર નાનાં પાનની બે જોડી હોય છે. એ ૧ થી ૩ ઇંચ લાંબાં સામસામાં ગોઠાયેલાં હોય છે. ઘણી વાર તેની ચંચલિયા પર ગોળ ગઢા હોય છે. એ ફેરેક નાનું પાન વધુ નાનાં પાનનું બનેલું હોય છે, જે ૫ થી ૧૨નાં જોડામાં, ટૂંકી ટૂંક લાંબાં અને ટૂંકી ટૂંક પહોળાં, લંબગોળ અને સૂકા ઝાંઝાળા ટાંચવાળા હોય છે. તેની બંને સપાટી લીસી ને આછી લીલી હોય છે.

દિગેશ્વરથી માન્ય સુધી ખીજડાને કૂઠા આવે છે. તે નાનાં, ખીળાં, અને શાખાઓને છેડે સમુદ્રમાં આવેલાં હોય છે. કૂલસમુદ્ર ખારણું ફેરતી શાખાને દૂંધી ઢાંડી હોય છે; કૂલમાં વળતી પાંચ પાખડીઓ એકબીજી સાથે જોડાઈને પ્યાલી આકારની બને છે. વળતી પ્યાલી પર પાંચ ઢાંતા હોય છે. કૂલમંજિને પાંચ પાળી પાંખડીઓ હોય છે.

ખીજડો સિંધીવર્ગની વનસ્પતિ છે. તેનું ફળ-સીંગ થઈ ૮ ઇંચ લાંબી, સીધી, પાતળી, નળીઆકાર અને લીસી હોય છે. તે ફેરે ખીળાં ને સૂકાય ત્યારે જોરી થાય છે. તેમાં જોરી આવલાલક પદાર્થ હોય છે, અને ૧ થી ૧.૫ ઇંચ, ગાંઠાં ઘરાં, લીસાં, લંબગોળ બીજ હોય છે. ખીજડો બહુ વડે કમઝાલામાં આવે છે. તેના ઝાડને જમીનની સપાટી બરી-ખર કાપી નાખે તો તેની ફેટ ચક્ર સરસ રીતે નીકળે છે.

ચક્રમાં ખીજડાનાં સૂકાં ડાંખળોને સમિઠ તરીકે યોગ્ય ઉપયોગ નહિ પડે. તેનાં પાન ગળુ ગળુ પાનમાં ખસે વપરાય છે. તેનાં ફળ મોટાદેવ અને દુશને વચાવવામાં આવે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી બેઠાં ખીજડાના ઝાડનીચે આવેલી હોય છે. વળી ખીજડાના ઝાડમાં ભૂતનો વાસ હોવાની માન્યતા પણ કેટલાક લોકોમાં હોય છે; આથી ઘણા લોકો ખીજડાને કોપતા નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેને નેવેલ ધરી તેનું પૂજન કરે છે. સાંપદમાં કેટલીક જગ્યાએ અરબાડ લોકો વનપ્રસંગે વપરાતો માણેક્યમ ખીજડાના લાકડાને બનાવે છે.

ખીજડામાંથી બારબના ઝૂંદર જેવો ઝૂંદર બને છે. તેની છાલ આમડાં રંગવામાં વપરાય છે. છાલમાંથી દૂધા મળ્યત રેસા બને છે

અને તેનાં ફોરીટોલાં બને છે તેની શીંય તેમજ છાલ આવનાં ઉપયોગમાં લેવાય છે અને શીંગનું સાક પણ થાય છે. શીંગો તેમજ પાન જાટ, બારાં, ચેડાં તેમજ બેસોને મારા તરીકે અપાય છે.

ખીજડાનું લાકડું મજબૂત અને કઠણ, પરંતુ બોલું ઢાલ હોય છે. તેના એક ધનકૂટનું વજન ૫૮ રતલ થાય છે. તેનો ઉપયોગ મારાં, કુવાનાં ચક્ર, ફેનિયર અને ખેતીનાં બોલારો બનાવવામાં થાય છે. બળતણ તરીકે ખીજડાનું લાકડું બહુ સાકે ગણાય છે. તેમાંથી મોલસા પણ સાકા બને છે, પરંતુ બળતી વખતે તેમાંથી તણુના ઘણા બેડે છે.

આયુર્વેદમાં ખીજડાનાં સર્વે અંગ ઉપયોગી ગણાય છે. તેની છાલ તોષી, કડવી, સ્થિત, કૃમિનાશક અને પીષ્ટક બનાય છે. તે કેદ, ચરડાં, માંસી, દમ, આંત્રી, રનાયુઓની યુક્તી, જમ્મ વગેરે મારાડે છે. ખીજડાનાં પાનમાં પચુ છાલ લેવા ચુક હોય છે. તેની શીંય લીસું અને કઠણ ગણાય છે. તે પિત્તકારક ને નખ તથા વાળને નુકસાન કરે છે. પંતબમાં ખીજડાની શીંય બાધક ગણાય છે.

અંધ પ્રેતમાં ખીજડાની છાલ સંખિયામાં વપરાય છે. તેનાં ફૂલો બુકો કરી સાકર સાથે મેળવી સીંચોને પ્રસૂતિમાં ક્ષુવાવડ સામે તકદારી તરીકે આપવામાં આવે છે. વળી તે સાકર સાથે પ્રમે-દમાં પણ અપાય છે. ફૂલની રાખ આગ્રહી પર, માળ નાપૂક કરમ માટે પસવામાં આવે છે. ખીજડા પર થતા ગઢા બાધક ગણાય છે ને તે સમદળી તથા પ્રમદમાં વપરાય છે. તેનો રવાઈ દૂરો હોય છે.

સુકુલ તેમજ યોગરનાનાં સમંદરના ઉપાય માટે ખીજડાનો ઉપયોગ સચ્ચ છે અને સુકુલે તો ખીજડાની છાલ વીંછીના ફંસા માટે પણ ઉપયોગી ગણી છે; પરંતુ કાયસ અને મદદકરના સંરોધન પ્રમાણે ખીજડાનાં બધાં અંગો સર્પદશ ઉપર તેમજ છાલ બીજીના ઉપર ઉપર બીનઅસરકારક ગણાય છે.

ખીજડાની એક બીજ નત થાય છે તેને 'બેલી ખીજડી' કહે છે. તેનું સાહીય નામ 'પ્રોસોપિસ સ્ટેકેનિયાના' (Prosopis Stepaniana, Kunth.).

લોહીનો પ્રવાહ સરળ રીતે અને સતત વહે છે. કેશવાહિનીઓમાં માંસપેશી કે સ્થિતિરચાપક તંતુઓ નથી હોતા, પણ તે ગોળીયશિયલ કોષોની પાતળી દીવાલની બનેલી છે.

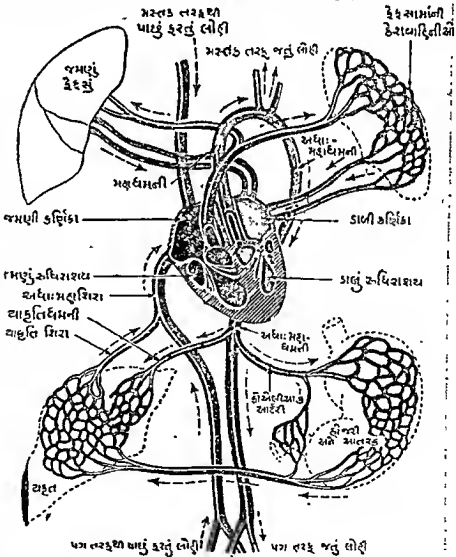
અને આ ધમનીઓ કઈ રમખાણની નીતીને નિર્જિવ પદાર્થ નથી, પરંતુ દેહના 'જીવન' માટેની ક્રિયાઓમાં સક્રિય ભાગ લેનાર તેમજ શરીરના સ્વાસ્થ્ય અને ચક્ષત માટે અતિ ઉપયોગી એવું અંગ છે. એમના પોષણ માટે દરેક ધમનીને જીરૂ-જીરૂ નાની ધમનીઓ હોય છે, અને વાજા પોચોર (Vasa Vasorum) કહે છે. વળી તેમની પહોળાઈ અને સંકોચનનું નિયંત્રણ કરવા માટે અતિ આટપટું એવું જ્ઞાનતંતુઓનું તેમ પણ હોય છે.

હૃદયના અને નાડીના ધમનના જોડાને વિજ્ઞાનદૃષ્ટિવાળાઓનું ધ્યાન તે વિશે વધારે નજીકના તો ઘણાં વર્ષો થયાં હોય છે. પણ સ્થિતિરચાપકની ક્રિયા સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક રીતે તો ઇ. સ. ૧૬૨૮માં વિલિયમ હાર્વે નામના અંગ્રેજ દ્વારે જાતે જ સમજાવેલી હતી. હૃદય તેની માંસપેશીઓના બનેલા પંચપથી, ધમનીઓ અને કેશવાહિનીઓમાં લોહી ધક્કે છે. ડાળા સ્થિતરાશયમાં લોહી સેકન્ડના બે ફૂટના વેગથી નીકળે છે. ધમનીઓમાં સ્થિતિરચાપક તંતુઓ હોવાથી તેની દીવાલો લોહી આવતાં પહોળી થાય છે; પણ ધમનીઓની માંસપેશીઓ લોહીના જમ્યાના દબાણથી પ્રત્યાઘાત પામતી હોય તેમ, લોહી પસાર થાય કે તરત જ પાછી આપા આપ સંકોચાય છે. આમ ધમનીઓમાં નિયમિત ને નિરંતર લોહીનો પ્રવાહ વહે છે.

ધમનીઓની શાખા-પ્રશાખાઓ બહુ હોવાથી, લોહીના પ્રવાહનું ક્ષેત્ર પહોળું અને વિસ્તૃત બને છે. આથી લોહીના પ્રવાહનો વેગ શરીરમાં આગળ વધતાં ધીમા પડતો જાય છે અને કેશવાહિનીઓમાં આવતાં સુધીમાં તો તે અતિ મંદ બને છે. સ્થિતરાશયની નીકળતી વખતના સેકન્ડના બે ફૂટના વેગ કરતાં ૧૦૦મા ભાગનો વેગ ત્યાં થઈ જાય છે. એ કેશવાહિનીઓમાં લોહીનો પ્રવાહ એક સેકન્ડ સુધી રહે છે. આ એક સેકન્ડ અતિ મંદરચની છે, કેમકે કેશવાહિનીઓમાંના એ એક સેકન્ડના જમણું દરમ્યાન જ લોહી પોષણ આપવાની તથા જીવનતરંગમાં સતત ચાલી રહેલા રાસાયણિક પરિવર્તન (જીવનતરંગમાં રહેલા પદાર્થોનાં સંચય અને બારબીકરણ Metabolism)ની ક્રિયાઓ કરે છે. આ ક્રિયા દરમ્યાન લોહી કેશવાહિનીઓની દીવાલની તકમાંથી બહાર

નથી આવતું હોય. લોહી તો ચારે કાર બંધ એવી સ્થિતિમાં હોય છે. માં જ જમણું કરતું હોય છે. પણ કેશવાહિનીઓની દીવાલ અતિ પાતળી હોય છે, તે એ દીવાલ દ્વારા લોહી આસપાસના તંતુઓને પ્રાણવાયુ આપે છે. તથા તંતુઓમાં પેદા થયેલા કાર્બન ડાયોક્સાઇડ

નીચે: શરીરમાં લોહીના ફરવાની ક્રિયા સમજાવતી આકૃતિ. એમાંનાં અવયવો, શરીરમાં છે તે રીતે દર્શાવેલ નહિ. પણ ક્રિયા સમજાવતે માટે છુટાં પાડીને દર્શાવ્યા છે. હૃદય-માથી નીકળીને શરીરમાં ફરવા જતું લોહી લાલ રંગથી, અને શરીરમાં ક્યારેક ઘણે પાછું ફરતું લોહી ઘેરા કાળા રંગથી દર્શાવ્યું છે. ફરવાની ક્રિયાઓ ત્રીણા નિશાન વડે બતાવી છે. લેખમાં આપેલા નજીવ સાથે ધીરજની આ નેવાંથી આખી ક્રિયા સમજાવેલી. હૃદયના ડાળા ભાગમાંથી શુદ્ધ (લાલ) લોહી ધમનીઓ વડે ઉપર મરતક તરફ અને નીચે પણ તરફ જાય છે, અને ત્યાં છેક છેલ્લા બિંદુ સુધી ફરી વળી, શરીરને પ્રાણવાયુ પૂરો પાડે છે; પછી ત્યાંથી ડેરી દ્રવ્યો એકઠાં કરી અશુદ્ધ (કાળા) રૂપે શિરાઓ દ્વારા ફરતુંફરતું તે હૃદયના જમણા ભાગમાં (કક્ષિકામાં) આવીને પડે છે. ત્યાંથી જમણા સ્થિતરાશયમાં યહને ફરવામાં જાય છે, જ્યાં તાલે પ્રાણવાયુ શોષી શુદ્ધ બનીને હૃદયમાં ડાળીકક્ષિકામાં આવે છે; અને ત્યાંથી, ફરી પાછી, શરીરમાં ફરવા જવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે. પણ તરફથી પાછું ફરતું અશુદ્ધ લોહી હૃદય લાગી આવતાં જમણે શરદાઓમાંથી પસાર થયેને લોહી અશુદ્ધિઓ ત્યાં સાફ કરતું આવે છે. એ જ રીતે દોઝરી અને આંતરડાંમાંથી પાછું ફરતું અશુદ્ધ લોહી ચક્ત (કલેલ)માંથી પસાર થઈને શુદ્ધ શુદ્ધ થતું આવે છે.

કસાઈડને રંગી કરે છે. આ સાથે રક્તજલ પનુ બહાર આવે છે. એમાં પેપલુ દ્રવ્યો કપરાંત રાજોત્પાદક ઝવાલુએના કુખવા સાથે સરીને સંરક્ષામાં આવે છે. પેપલુ પશુ હોય છે. તંતુએના દ્રવ્યો કસોલાં બધા અને વિષદ્રવ્યો કેસવાહિનીઓની દીવાલો દ્વારા પાછા અંદર સોષાઈને લોહીના પ્રવાહમાં ભળે છે. કેસવાહિનીઓના લોહીના એ પ્રવાહમાં લોહીકણો વચમાં અને રક્તજલ બાહ્યમાં હોય છે. આ બધું બારીક ને અદ્યત્ન પશુ ચોક્કસ કાર્ય આપણા અંકુશ કે ખ્યાલ વગર, રાત અને દિવસ, સતત આકર્ષા ન કરે છે. લોહીના અકિ-સરજીની આ અદ્યત્ન ક્રિયાને જન્મ ખ્યાલ તો કરી જીએ!

રેશિનાં ન્યય ને વિષદ્રવ્યો લઈ જવા માટે વળી જીવી ન રહિર-નળીઓ (Blood Vessels) છે. આ કાગ સિરાઓ (Veins) કપારે છે એ સિરાઓનાં ભંડુમાં પશુ ધમનીની સાથેસાથ અસંખ્ય પથરાઓનાં છે. દરેક ધમનીની સાથેસાથ સિરા પશુ હોય ન છે.

સિરા કરતાં ધમનીની દીવાલ નદી. પરંતુ સિરાની દીવાલ ભણે પાતળી, પશુ તેનું પેાં ધમની કરતાં પેાંતુ. દીવાલની રિયલિટીમાં પડતા ઓછી હોવાને કારણે સિરા ખાલી હોય ત્યારે સંક્રમણોથી રહે છે. ન્યારે ધમની તેમનથી રહેતી ધમની કરતાં સિરાઓનું કાર્ય અલબબ છે. માનુષ્ય પશુએ જીવિ રિયલિટીમાં રહે છે. આથી ધમનીઓને તો લોહીનો પ્રવાહ જેથી લઇ જવેા સુખમતા બેાં છે. પશુ સિરાઓને તો નીકેથી લોહી કાઢે હૃદયમાં લાવવાનું હોય છે. તેને યુક્તકાર્પણ બળનો સામનો કરવાનો હોય છે. સિરાની દીવાલમાં થોડકે પશુ માત્ર તેવું જા (Fibrous Tissues) હોવાથી તે ધમની કરતાં પશુ જન્ય છે. વળી સિરાઓમાં કોના પડા પશુ હોય છે કે નહીં અંધધના-થી કાઢે જતાં લોહી પાણું પડત નથી. મુખ્ય સિરાઓ માંસપેશીઓના ધરી વચમાં ગોઠવાયેલી હોય છે. આથી માંસપેશીઓ સંક્રમણ ને ફંકી થાય ત્યારે સિરાઓ દળાય. પછી પેલા પડાઓને કીણે લોહી પાણું નથી જતાં હોઈ પશુ કોરા દળાવાથી આગળ અને ક્રમી ન્ય છે

સિરાઓ

સિરાઓનું કાર્ય અદ્યત્ન લોહી હૃદયમાં લાવવાનું છે. નાની નાની સાથે મોટી સિરાઓમાં લાગી, છેવટે હૃદયમાં ભળે છે. સરીરના નીચલા ભાગનું અદ્યત્ન લોહી હૃદય બહી આવતાં વચમાં સુરસ (Kidney)માં પસાર થાય છે, જ્યાં લોહીમાં સમાશિત વિષ અને ન્યય દ્રવ્યો (Nitrogenous Products) દૂર થાય છે આવી રીતે શુદ્ધ થયેલું, છતાં અદ્યત્ન રહેલું લોહી અધા: અર્ધાસિરા (Inferior Vena Cava)માં કલ્પાય છે. આતરનાં અને હોજરીનું અદ્યત્ન લોહી સિરાઓ દ્વારા કલ્પાય ન્ય છે, જ્યાં સિરા કેસવાહિનીઓમાં પથરાઈ ગયેલી હોય. તે વળી ખાંજી એકાંકી મળી, વાઈટ સિરા (Portal Vein) બની, અધા: મહાસિરામાં જઈ ગમે છે મનજ, ગરબન, મડ અને સરીરના કુખવા ભાગનું અદ્યત્ન લોહી સિરાઓ દ્વારા વહેઈ વહેઈ ઉત્તરા મહાસિરા (Superior Vena Cava)માં ગમે છે. અધે વધી અધા: મહાસિરા અને ઉત્તરા મહાસિરાઓનું અદ્યત્ન લોહી જમણી કહિંકામાં કલ્પાય છે. આગ, લોહી હૃદયમાંથી નીકળી, ધમનીઓ અને નાની ધમનીઓ દ્વારા આગળ સરીરમાં જમણું ફરી, કેસવાહિનીઓ દ્વારા દેહના અણુઓને એ ઝવન-જળથી તરબોળ કરે છે; અને ત્યાંથી હેરી વાણીઓ તથા વિષ આવે વચમાં દ્રવ્યોથી અદ્યત્ન બનેલું લોહી સિરા એ દ્વારા હૃદયમાં પાણું આવે છે. આ વધું હૃદયમાં (Systemic) રહિરાસિરાજી.

પશુ આ કપરાંત એક બીજી નાનું કુકુસાભિસરજી પશુ છે. આ સમજવા માટે હૃદયનું કાર્ય ન્યૂનું નથી છે. સરીરનું અદ્યત્ન લોહી જ મોટી સિરાઓ દ્વારા, ધરીમર માટે પહેળી યંચેલી જમણી કહિં-

કામાં આવે છે. કહિંકાં બારાઈ ન્ય ચેરકે રહિરાસિરાના પડદા ખુલે છે. તે લોહી જમણા રહિરાસિરામાં આવે છે. આનું સંક્રમણ થવાથી પેરિશ્પર્ક પડદાં બંધ થાય છે અને સાદાસાથ કુકુસપ્રસાર-ધમનીમાં લોહી દાખજ થતાં અર્ધ ચંદ્રાકાર પડદાઓ ખુલે છે. અહીં એક મદ-ત્વને ફેરફાર નજરે પડે છે. આખા સરીરની બધી જ ધમનીમાં શુદ્ધ લોહી વહેઈ હોય છે, પશુ આ કુકુસપ્રસાર ધમની એકાંકી જ અદ્યત્ન લોહી જમણા રહિરાસિરામાંથી ફેરફારમાં લઈ ન્ય છે. ફેરફારમાં બંધથી હોવાનો નબળાઈ એ અદ્યત્ન કાણુ લોહી પોતામાંનો કાર્બન ડાયોક્સાઈડ બહાર ફેંકી દઈ, પાકામાં પુરાયેલી હવામાંનો પ્રાણવાયુ સોષી લઈ, શુદ્ધ બને છે. આ આપ-લેની ક્રિયામાં એક સેકન્ડ સમય લીટે છે.

શુદ્ધનેજીવેલી કુકુસપ્રસાર-સિરા દ્વારા કહિંકામાં પ્રવેશે છે. સરીરમાં આ એવું સિરા એવી છે કે નુ શુદ્ધ લોહી લઈ ન્ય છે. એ કહિંકા બારાઈ જતાં ફરી પડદા ખુલે છે અને કાણુ રહિરાસિરા બસાય છે. સેકન્ડના વિશાળોમાં કાણુ રહિરાસિરા સંક્રમણ છે અને ત્રણ ઓસ સેકન્ડ લોહી મહાધમનીમાં પહોંચાય છે. મહાધમની એ કાળા રહિરાસિરામાંથી જ કમ્ય વાગે છે. મહાધમનીમાં લોહીનું દળાણ રહિરાસિરા કરતાં વધવાથી તેમની વચ્ચે આવેલા અર્ધ ચંદ્રાકાર પડદા બંધ થાય છે અને અવપશુ શુદ્ધ લોહીને વહી જતી ધમનીઓમાં મહાધમની (Carotid Artery) પહેળામાં પહેળી છે. આ સ્રોત-માંથી શુદ્ધ લોહી, ધમનીઓ નાની નીચ મળેા: અને છેવટે બારીક કેસવાહિનીઓમાં પડદા દેહનાં કંઈ કંઈ પહેંચે છે.

લોહીનું આ બધું જમણું સરીરમાં આશ્ચર્યજનક કામગીરી થાય છે. હૃદયમાં તો લોહીનું જમણું રોકે સેકન્ડમાં પૂર્ક થાય છે. હૃદય ફેરફાર અને હૃદયના રહિરાસિરાજીમાં પાંચથી સાત સેકન્ડ લીટે છે. મજુ દેહમાં રહિરાસિરાજીમાં ભૂતીત થનેા સમય લોહીના નબળાના પથાદ કપર તથા તે ને માંથી મદ્યજી છે તે કપર અવરતે છે. સરીરમાંની અસંખ્ય ધમનીઓની લંબાઈમાં ફેરફારે હોવાથી લોહીના ભિંટના ફરી વળવાનો સમય પશુ જીવે જીવે હોય છે.

સરીરમાં લોહીના કુક જમણામાંથી ફે. બાગ મોટી ધમનીની સાખા દ્વારા હૃદયની માંસપેશીઓમાં ફેરે છે આ ફેડે જમણું ત્રણથી ચાર સેકન્ડમાં પૂર્ક થાય છે. પેર, પગ ને છેક પગની આંગળીઓમાં ફરતા લોહીના એવા જમણામાં આદર સેકન્ડ ન્ય છે. એનું પ્રતિ-પાતન કરવામાં આનું છે કે લોહીના કીપાને સરીરમાં ફરી વળતો (ચોરકે કાળા રહિરાસિરામાંથી નીકળી, આખા સરીરમાં ફરેને જમણી કહિંકામાં આવતાં સુધીમાં) કે અને કે મિનિટ વચ્ચેનો સમય, ચેરકે જે સેકન્ડના પચાસથી ઝીસ પચાસકે નેટીએ સમાય, જાગે છે. તાવ કે શ્રમને કાચે ન્યારે હૃદયના અને નાડીના ધબકારા વધે છે ત્યારે લોહી એકાંકી કામગીરી જમણું કરે છે. રહિરાસિરાજી દરમ્યાન આખા દિવસમાં લોહીના કાણુ સરાસરી ત્રણ હબર આંકાં થાય છે. **સરીરની અધી રહિરા-નળીઓનાં તંતુઓનાં નિયંત્રણ વાહો મોટર Vaso motor**ને તાણે છે. આ જાનતંતુઓનું નિયંત્રણ મગજના નીચલા ભાગમાં આવેલા મેડુલા આબ્ડો-મેડુલામાં આવેલા વાહો મોટર સેન્સ નાગમાં બે દેન્ડ્રી કરે છે. એ જાનતંતુને રહિરા-નળી-એ ની પહેળાઈકે તથા સંક્રમણ વગ કાણુ ધરાવે છે અને આ રીતે રહિરાસિરાને ન્યરિયત અને નિયંત્રિત રાખે છે. રહિરા-નળીઓ સદેશની રીતે નેતી છે, ન હેશમાં બંધેલા નથી રહેલી પશુ તેમાંની મોટા ભાગની હોવાવતા લોહીથી ભરેલી રહે છે. ધમનીએ ની માંસપેશીએ સુદ સંક્રમણ દશમાં હોય છે. પ્રેશ જાનતંતુઓ (Motor Nerves) વચની પહેળાઈને (ગનુ, પ. ૪૫૫)

લાંબી ગડચિટા

સુરતની મોહિની તો મેઈ. પણ મા-
આપે કંઈ ચાહે આવે છે ખરા? હીક-
શનાં ચર્ચાં સંમિત્રાં નીકળે, નાટકો
ની ઈનામો જીતે, સસરાજી જમાઈ તરીકે પસંદ
દે, એ બેવાન-લજવાનું માથાપને રાન નહિ
તું હોય? યાવ, પુણી શું કરે? સાહેબ યશું કેહું સુરત ગયો. નહિ
ખજવાનું ચુંચઈ નંત.

પેદારથી પિરતાલિટા પર પહેાંચ્યા પછી સહાને પમારે ચિમન-
પાનની અગદાવાદ બદલી થઈ. ને કહે છે કે, જ્યારે વરોદરેથી માથાપ
મદાવાદ થયાં ત્યારે એરયું કારખાનું અગદાવાદ બિપડયું હતું.

પહેલી રાત્ર પડતાં જ અમદાવાદ બિપડયો. એ જ પાછો બપોરનો
૧૨૮. બપોરે બેઠા કે રાતે અમદાવાદ. અગાકથી કાગળ લખેલા, એટલે
તાં પાંચ વાગ્યે વરોદરાને રેટરાને ડાકમ, મેલકાઈ, લલુટરાંગ,
૧૧૨, રૂંકરિયો, ગુલામ નળી બધા જ રેટરાન પર કંઈ ને કંઈ લલને
જાગર થઈ ગયા હતા. એજિનને ડાગે હાથે પેલા ટીકીના પંપ-એજિન
ર હવે ડાકમ કામ કરતો હતો. ડાકમ કહે કે ત્યા ચાલો. બધા
યો હોંડવા, અમે માથા-મગતાના અવતાર લેવા એ કહી મેને અને
૧૪૨ મેનેની હેમાયે લીમળકા ભરીભરી આપાણી પીધાં.

‘તે બાળભાઈ, તમે ચેહલું બણ્યા?’
‘હૈ બાળભાઈ હવે મોઝા સેક થઈ આવવાના કે નહિ?’
‘ના, આ...તો એ! બાળભાઈ તથાના, મોઝા બાલી રેટરાને લેજ?’
બાળભાઈનું રાન લજીવ હલ્લ કે કેમ ભણે છે? પણ સવાલો પૂછી
છી નવરાની નાખ્યો. આઠી બિપડતાં પાછા ડખ્યા પાસે આંખા
યાં તો એક દી રહી જ્યાં; અને પછી ‘તાં બધાને બોલાવજો; બાને
લાવજો, ને મોઝા રીકને સલામ કે’ને, હૈ બે. ‘ના બોલ સાથે ચેવ-
નાં પકીકાં બંધાવ્યાં. બિડસલ પકી ને ‘આપાને, આપાને’ યદ્ય રહ્યું.
ર અગને હંઠારતા રહેને, અમને હપ્તયા ભૂતી ને જતા; બહુ મોટા
આ તો જે હંઠારતા રહેને.’

ત્રીસનીસ વરસ પહેલાં બોલાએલા એ રાબેટાકાળને કોતરાએલા
‘મોટા’ તો કેણુ બળે; અને ને થયા હઈતાં તે તમારાં જતાને.
જી ને હું તે, અને બધાં છું ત્યાં, એ છતી અને રખી, બાધર અને
બુઝાર, કોઈને ભૂતી રાક્યાં નથી, બહી રાજીસ પણ નહિ. સુરતની
દેર કદાચ બુંદારો, પણ વરોદરાની ઠંડાતપ કહી નહિ ભલાય.

એગના અવાજે સંમળાતા પૂરા ન મથા ત્યા તો ‘ફારટ’, કારખાના
આગળ થઈને અમારી પૈલી બ્દની બંગમી પાસેથી પસાર થયો. એ
કંબિન, થોડો પલંગવાને ફાટકનો એકરવાળો, પતકારામાં પસાર થઈ
ગયા. ચોરી નાખતું એજિન અમદાવાદ તરફ દોડયું જતું હતું.

અમદાવાદમાં આદિયામાં બાલા હનુમાન પાસે પુરકલૂની પોળ-
માં માળાથે એક ધર ભારે રાખયું હતું, ત્યાં જ પહેલું અગદાવાદ
જેયું. ત્યાંથી ગારા બાપુજી ચાલતા રેકને રેટરાનની સામી બાજુ
આનેલી આફરિસમાં નાકરીએ ન્ય. પેટરૂંકાં કપરથી પૈલી બાજુ
બતરી પડા એવા તમે એ આફરિસમાં ન પહેાંચી. આને પણ રેકનેનું
એ અંધારિયું, રહેવાઈ ‘છન્ડીટપૂટ’ છે ત્યાનાં કારખાનામાં તો બહુ
વાર જવાનો પ્રલંગ આંખો નાઈ, પણ એક હિંગતાસાજ ભેળી કરીને
ડાકોર-કમરેકના રહેવાસી સાથે આળખાણ થઈ. એ આળ તો ફાયર-
મૈન, એટલેકે કહી મૈનથી જરા થકારે. ત્યારે ફરીક આના રોજ લેતા
પછી, પણ ગુજરાતી ભાષા કપર કાળુ સારો. એને ‘બોઈ’ હોય ત્યારે
અમે ફરવા જઈએ. રાહેર જઈએ, સાબરમતીમાં થતી માછલી ઈલાખાળી
નાની છીપછીએ રૂ માકમાં થિર લાખી, પાણીમાં રાખી મૂકી, માછ-
લીએને બહાર આવવાની રાહ મેઈએ.

એ સંદેશમાં હોય ત્યારે એની સાથે અમે એજિન પર સારખાગની
જતા. રેલવેની ભાષામાં કહું તો એનું નામ ‘દિગતલાલ છ.’ નામે
ફાયરમૈન, કાળો મસોતા જેવો હોયો અને રાઈ પહેરી કે સસા નાખે,
પણ ‘ચન્દ્રકાન્ત’નો અન્ય અને આપડે; એટલેકે એગનાં દુષ્ટોતો
લગમગ બધાં જ મોટાં અને વાતવાતમાં વારંવાર કહે કે ‘ચન્દ્રકાન્ત’
ઈન્દુભારા દેરાઈને લખેલો અન્ય નહિ, પણ ડાકોરમાં એના-એટલેકે
બંનેના-ગુરુમહારજી છે તેની પ્રસાદી છે. એમો ભાગ આપો લખેલો
એમની પાસે પડયો છે, એમ પણ એ કહેતો. આપણે ત્યારે પંદર-
શોળ વરસના, એટલે આ લાંબગડમાં બહુ જાડા બીતરેકા નાઈ. એ
વખતે ગુજરાતસરમાં પંખાએકો ‘મણિકાન્ત’ની ગઢચો બધીએને મોટો:

કપૂરી પાન. પૂનાનું, સગારી સાદુ ચૈ કીયું,
કળીના કેસરી ચૂના મસી મેં ચેાપડી દીયું.

ત્યાંથી રાજ્યતા કરે, તે આપી ‘નિર્બાળી નિર્બાળી’ની કવિતા ચોરી
ન્ય. એ ઢળ પર એણે પોતે કવિતા લખેલી, તે પણ અમે વાંચતા.
આ ઉપરાંત એ વળી હરતરેખાઓ ભેતે. ત્યારે એણે મારો ફાયર
મેઈને નિહગીને સાત ભાગમાં વહેંચી, સાત સાત વર્ષનું બનિય
લખી આપ્યું હતું, ને તે મેં વર્ષો સુધી સાચવી રાખ્યું હતું એમાંની
કેટલીક વાત બી પણ પડી. બધી જોડી પણ પડી. બહુ એણે બ
લખી હતી, ને લાગ્યેલાય રત્નો વર્ષે બતાવેલા હતા. અંકે સુખ ખીજ
વહુથી છે, ને એનાથી પાંચ સંતાન થવામાં છે એમ જણાવ્યું હતું.
પોતે પાછા ફોટોગ્રાફી પણ કરતો અને અમારા કુટુંબના ફોટો
પાડયા હતા. ત્યારે મેં ચરમો નવોસનો લીધો હતો, ને ફોટોમાં
(ડિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૩૪

ચરમા તેને લઈને બારાણ આવે નહિ એટલે દગલના બાંદીને

દિગતરસ
ફરજોન સાથે

ખિસ્સામાં આ
રખી ચરમા બ
હાર દેખાએ એ
રીતે કોઈના આ
રે કેટલા પછ
એણે પાડ્યો હ
તો. લોખા વ
ખત સુધી અથ
પત વ્યવહાર
માત્ર રાખીને
એમાં એ વાજ

વાર કવિતાઓ લખતો. માત્ર પાંચન વધતાં એની ધણી કવિતાઓ
બીજીની જ હોવાનું જણાઈ આવેલું.

અમદાવાદમાં કંઈ બહુ મરુએ નહિ. અને એ કે ત્રણ જ રત્નઓ
ત્યાં ગણવાની થઈ. વડોદરાના કસી મેનોમાંથી ફરજોને તો પચેલા
ને આમદાવાદ માંથી લઈ આવતાં નહોતા તે વાતથી કાઠે, એટલું જ.
જોકે જ મહિનામાં ત્યાંથી પાછી બહારી થઈ. તે દરમિયાન મારી
બહેન સુમન ત્યાં આડિયામાં ભણી. ત્યાર બાદ ગોડીની મેરીમાં
રહેતા રા. કાકોરલાલ પ્રમોદરાયની ડોકરીઓ સાથે નિરાયમાં
ગોળખાણ થઈ એમના ધરની બાહુમાં જ કેશવલાલ મુખ સાહેબ
રહેતા એની ગતિ ત્યારે કરી બખર નહોતી.

‘સિદ્ધી’ એટલે ‘રંગરાન’ની ઇન્ડિયન એરિડિયામાં સિદ્ધી એટલે એ
તે ખ્યાલ હોય, પણ ખી બી. ઇન્ડિય સી. આઈ. રેલવેના વહીવટમાં
‘સિદ્ધી’ એટલે ‘રંગરાન’ એવો અર્થ નીકળે છે. સુરસતમાં જ્યાં
સહેરા છે ત્યાં ‘સિદ્ધી’ નથી. સુરત, વાપર, વલસાડ, આણંદ, અમ
દાવાદ ‘સિદ્ધી’ નથી. પણ જરા મોટી વસતિવાળા પ્રદેશમાં જ્યાં
કે ત્યાં ‘સિદ્ધી’ ભેવા મળે. ક્યાંક નંકરાન હોય તો એને જુદું ‘પાડવા
‘સિદ્ધી’ બતાવવામાં આવે. જ્યાં ‘સિદ્ધી’માં નંકરાન હોઈ જ ન
સકે કોઠા, રાત્રીકોડ વગેરેમાં ‘સિદ્ધી’ જુદાં અને નંકરાન જુદાં.
પણ ‘અંબાપુર સિદ્ધી’ અને ‘હોડિન સિદ્ધી’ નામ વાંચીને એ તે
ભેવા બીજી પડ્યા તો રમડી મુઠા જ સમજવા!

અંબાપુર સિદ્ધી જયપુર રોડનું નામ તે કોઠા કરતાં બારતપુર
આશાની વધારે પાસે. સગઈ ગામીપુરથી એનું પહેલું મથક. આમ
ફટેશનથી ખારસું દૂર. જેમ એ પ્રદેશમાં રેલવેને, હરકતી દિસાએ
બંધાયેલી હેવાથી. જ્યાં ભેળેને દરના માર્યાં સહેરાથી દૂર જ
દોડાવનામાં આવે છે એમ. અહીં સિદ્ધીમાં એનિમોનો બોટા
તોળેલો, અને ‘અરધિયાઓ’ માટે પચરના બાથેલા પચાસ સાઠ
બગલા એ બાહુ પચેરા પુકળ, એટલે ડેન્ડીકોટરોએ મર્યાદિત પચેરે
એક જ બીલામાંથી તાવદાન બિમાં કરી મુકેવા. ખારસી પકટરજમીન
અને સંમંદ્ય સરસા, છતાં રેલવેનાં ‘ક્યાંદર’નો અઠાર એક જ,
કદ એ જ, તકલીફપણું સારસું જ! પછી એ ચોખ્ખું વત્તર ફિણુ કે
પુર્વ-પશ્ચિમ મેગ તેમ બીજું કરાવતું હોય, તો પછી એમાં બારી
કે બારસું જેમ મુકર હોય તેમ જ રાખવાની! રેલવેના ઇન્જનેરોને
પવન કે સૂરજ સાથે કહી વ્યવહાર હોતો જ નથી. બસે મેર મળે,
અંબા કલદી વહે, સૂરજ પશ્ચિમે બે, પણ એ બીજામાં એક જ બારી
નહી હોય તો એમાં બે ન થઈ શકે તેમ તે અવજા દિસાએ જાવવી
હોય તો રાવજા દિસાએ ન આવવી શકે, તે જ આ બી સૌ.

‘અરધિયાઓ’ માટે ભેવા પચરના ‘અંબા’, ‘તે રેડી આશાનીઓ
કહેવ (ફોટોગ્રાફ ૧૯૫૦)

માટે ફરજા અંબા. ધારસની એની એક લાંબી ચાકડી એમાં સાત
કુટીયા વહે. જ્યાં પેટના બેંક. મહેલા બેંકમાં અમદાવાદ, જેને ઉછા
બેંકમાં રેલવેની નિરાણ એનું નામ ‘એડી’ વનહિલ્લર રહેત.

અમારા ધરથી આર કડાઈ દૂર રંગરાન. છાતી સામે રેલવેનો પાટો,
જરા આંધે ધરખાનું, અને રટેશન પાટો પાટો પોણાએક માઇલ દૂર!
અમદાવાદથી બહારી થઈને ‘ફિરદોડ લોકો’ આઈસિંગ ના ચીઝ કલાઈ
તરીકે ત્રણ બાપુજી અહીં આવ્યા, અને રત્નઓમાં હવે મારે અહીં
વ્યવવાનું થયું. પગાર વધ્યો, એટલે હવે સેન્ડાં ભરાસને/ પાસ
મળવા લાગ્યો, અને મુસાફરી જરા કરસાથી શરૂ કરી.

પહેલી વખત અંબાપુર મળ્યો ત્યારે એકલો જ અંબા. પછી બાપુજીએ
સવારે રત્નભાગના મહા પગ, અને બપોરે કોઠા પર આપણી તથા
આમાની બધી ગોઠવણ કરાવી ગઈ હતી. જેનું એક મેલમાં (એટલે
કે આને જે રૂડી બર મેલ લેવા હોય છે તેમાં) પહેલીવારની મુસા
ફરીએ માન જરા મુદિત થયેલું. જે સાથે એ સાલતો તેને ‘ધણી જ
કરખ’ ધારી મામીની કીર્તિ મનમાં વધાઈ કરતો. વડોદરી જનમ
વેડીને પણ તે ધમધમત કરવી આડી ભેવા બેસતો તે આ ‘મેલ’.

અંબાપુર સિદ્ધીમાં ‘અરધિયાઓ’નું જરાજ. રેલવેમાંના ગોરા
દાવાના બેનું અને અહીં બરાણ બાન થયું. આ ‘અરધિયા’, તે
નહિ પૂચા હિન્દી. નહિ પૂચા જાંચે જ, છતાં એમની ‘દુગાખીનો પાર
નહોતો. એમના ડેન્ડાનો દિસાબ નહોતો મેલા, કદા, મેલા, અમને
મેઈ સુખાવા, છાકમાં ફરતા, પેતાની જાતને ચડિયાની માનતા,
પેડાઈમાં મરી રહેતાં એ મેન્સ, ક્રિક, ગુફ, મેડોન, મેડો, કીક
લવન, ગોપી, લંબી, રીયાઈ, બપા જ સચળા, મહોધારે હર, અં
ખાઈ પણ એટલી, જે પછી એટલું, પણ રોખીમાંથી હાથ ન કાઢે.

‘કાતા આશો’ની સામે સોને કોંસરખી સૂમ, સોનાં નાનાં
ધીમકાં એકસરખાં જાંયાં. એમનો ચરનો જુદો, બેમલા અલામદા,
ટેનિસ કોટને બેસી, કોંસા પચેવિવ રટેશન અલગ. એમનાં ‘ઈન્ડોરપૂઝ’
મા પગ ન મુકાય. અને એ કોસરખા એને રેલવે આપે! ત્યારે તો
રેલવેમાં એમનાં કપાટરોન્ટ પણ જુદાં નહોતાં રહેતાં! કાઠિયા
વાડની આકીમાં લોખીમાં જુદાં રહેતાં હતાં તેમાં

ત્યારે સુંબા આખતો મેઈલ સંજે પાંચ વાગ્યે અંબાપુર આવતો
અને એ કહેવાતા ‘સિદ્ધી’ના લોકો ત્યાં ફરજી આવતા. કોણ બપ
લે તો કોઈ પારે સો કોઈએ કંઈ ગંતાર્ય હોય તો તે ત્યાં લઈ ફરી
વે જાય. ત્યારે આ કાઠિયાઓ પણ પેતાની ગડમડીઓને લઈને
ફરવા આવતા. કરસાથી સાથે, આમજવાબળ એમનાં ફરતાં દોરે,
અને કલાક દોઢ કલાકનો મેળો હતો પાંચા જાય.

જેવળમાં સિદ્ધી, એટલે કાળા આદમીઓ પણ એમ જ કરતા.
એ બાહુમાં પછી રટેશને ન્યાં એકે આડી રોડતી હોય, ને તે જ
સુખાંચે સંજે પહેલાંની હોય. તો બિચારો રેલવેના સમસાગ
તા રેલવેના નોકરોનું આરામરયાન રટેશન બનતું. નામ કહો, સિનેમા
કહો, દરિયા, ચોપારી, બનર, ચોક, વપતરો, ચોરો એ મહેતું
હોય તે કહો. એ એ સાંજનો એક. છાપું રયાલ પણ લેવાય, કોઈ
આજખાંતી ગણી જાય તો ખખરખાંતી પણ પુછાય, અને નહિ હોય
એ નનાં પેટાં ભેવાય, એમ જબજબવાથી ધર બેગ થતા.

બાપુજીએ ફરજાર વરસ ત્યાં કાઢ્યાં. દરખાત વરસમાં એ
એ વાર તે ત્યાં જવાનું અંક જ. કપરોત હાંચી રત્નઓમાં રત
લામથી દિલ્હી સુધીનો આજો (ફિરદોડ) અમારા આપનો. એટલે
જાવપછીને જમ વડોદરીથી કાઠાર અને વડવાગંતરીથી રબોઈ,
તેમ હવે અંબાપુરથી દિલ્હી કે આમા, ને આ બાહુ કોઠા, રત્નભાગ,

ખૂંદી વળીએ. પચાના, સિંદ્રી, સવાઈ માંસાપુર, અને મધુરાને ખુલ્લેખુલ્લે યાદ! ચુકડામાં જઈને મેલમાં પાછા, યા મેઈલ હાંકી જઈને પંડેન્ડરમાં પાછા, યા વાલ્યા જ કરે. સિંદ્રીમાં સાકચાલના વાળા, એટલે ધળીવાર તે મધુરા-આમાં રાહ લેવા પણ લેખી જઈએ. માથે માર્દલનું નવીનાણું, ગરનાણું મેડે. ને વળાંક આગળ ગાડી જરા ધીમે ધીમે પણ દોડાવવાની મન પણ લીધેથી.

ખરું હતું એ ગંધાપુર સિંદ્રી. પચરંગી લોક ત્યાં એકઠું થયું હતું. કપ્પના ડો. વછરાનની ત્યાં હતા. કાઠિયાવાડી તે બહુ નહિ, પણ આગ્રાજાદ, ગોધરા. આલુંદ, પંડેરાના પટેલ ભાઈઓ અને સુરત વડવાડા, તેજ જોત્રણ માગેથી પણ ધણા આઈ નોકરીએ ફેરજાઈએ ચડી આવ્યા હતા. સુરતનું પ્રમાણ વધારે હતું. બધા જ 'લોકો' ખાતામાં, એટલે કે ઐનિખ ખાતામાં. ફ્રાંકિ ખાતામાં ફ્રાંક એક વાર એક મારતર ચડી આવેલા; બાકી અંબા બધા બેસાળ. આશા, કાનપુર, દિહાડી, બચાના એમ ઉત્તર હિન્દના. પણ સાસ દાંતીના હતા. ઇન્દોર ઇન્દોરનાં ગઢારાપ્રીય કુટુંબ પણ હતાં. અને દેશવરમાં બધા સારી રીતે ઇબતા મળતા, જમણવાર કરતા, પૂન કયા કરાવતા, અને રવિવાર, કંઈ ન હોય તો, આ બળતા પ્રદેશમાં બાંગ પૂંદીપૂંદી પીતા.

ખીપુછના પહેલા ઐસિસ્ટન્ટ એલેક્સાન્ડર બારે કલત માણસ; પણ બીન એક ગઢારાપ્રીય બાઈ સપ્તે તો આવેલ કશળ મતિ; જમાનો સગાઈને સાલનાર અને અનેક કુટુંબકોમાં નજીકાર. સાંજ પડે એ રેશન પરથી પાછા ફરતા જિગ, જેનિંગ્સ સાથે એને કંઈ ને કંઈ શુશ્પુસ કરવાની હોય જ. ધણા વખત મુખી આ શુશ્પુસ મારાથી ખાનથી રાખવામાં આવી હતી, પણ મારામાં વિશ્વાસ એકા પછી એણે મને કહી હતી.

એ સપ્તે દાહા 'અરધિયાઓ'ને વ્યાજ પેસા ધીરેતો. સાંજને પહેરે અંધારું થતાં એ લેવડફેવડ ચાલડી. ધોળે દિવસે તેમ કમાડી રીતે પેસા માગતાં એમના બોલામાં ધોળા પડે, એટલે છાનું છપનું પતાવતા. ધોપડા મગજ કંઈ નહિ, પણ પગારને દિવસે વચાર કરનાર મારતર સાથે સાંકે રાખી બોડાબાર બાધી મેળવી શેતા એવા એ સાહેબો. હેવાં વધતાં ગયાં તેમ તેમના તોર પણ વધતા ગયા. 'બસડી' બેસ તો, આપણે વાતવતમાં 'સાળો' રાબડો બેસીએ છીએ એતાથી દસ ગણો, વાકયેવાકયે-કે કહી રાખેરાબડે આવે ને! એ લોકોની બાધા જ હતી. હિન્દુસ્તાનીમાં તો 'અમ નાહા હે, દુ આઝ હૈ' દુઃખ અંદા હો; બેસતા કયું નહિ; કમને પડતા, દુઃખને નહિ ઉપાગ; રેત સાળું છોડો; બંડેયે બંડેયે પર નહો; એકેક સાળો, એટલું જ ને ધણી લાંબું ન ચાલે તો 'દુઃખ બસડી ફૂલ હૈ' એકલામાં બળુ પની જઈ.

પણ એ તો કાલે લોકની—એમને મન ફોરીન લેવેજે—એટલે એ તો બરાબર. પણ એમની 'ગાધર ટંગ' પણ પૂરી પાધરી બોલે ખરા કે નહિ? આમ એમનો કોઈ પ્રાંત નહિ. સુબાઈ, અલ્લાહાબાદ આશા, હોસી, ઈંગતપુરી; મહુ, કાનપુર ગરે એમનાં બાળાં. કન્યા રોષાધવા ત્યાં દેડે, અથવા ત્યાંથી નાનેમોઈ રેશને દેવા ફરી ફરે. પણ બાધા તો અંધેણ બોલે ખરા કે નહિ? ના, નહિ જ.

'હી સેઝ, બસડી, ચૂ જો ફોરડીન ડાડન; આઈ સેઝ જો દુ હેલ, મી નોટ હુજન નમીંગ. બસડી એવા (એટલે D.L.O.—ડિરેક્ટર હોલો ઓફિસર) સંકલન નો બસડી લીવ. એમ ગોઝમ બસડી સિર.' એકલામાં વળી મહડમ બહાર નીકળે. યા લોકોએ પડી તો 'ચૂ હમિંગ મેરી? ઈંગ ગોઝમ રેટાર; દુ હેલ થિસ બસડી સર્વે; યે એટિંગ બસડી ગાસિસ; રીફુઝ દુ નો વર્ક; આ એમની બાધી.

કચક આંબ કોઈનું નજીવે કવીન વિલ્ડેમિનાને હાથ પકડી ફોરવી જતા હોય તેમ, છાની કાઢી, એનિને વેરેલી માર્ગસીના નાના ઢગ આગળથી, મેડેથી બિલસત મારતો. મેમ સા'બને લઈ લય. એવે ટાણે સપ્તદાહ જે રીતે અમારી સામું જઈ આંખ મારતો. તેમાં તો આખું એ બેનું જીવન-પ્રકરણ પડાવી દેતો.

મુસાફરીમાં સપ્તદાહ હોય ત્યારે ટુકડા કવિત અને ફિરસાઓ કપરોત આ અરધિયાઓના જીવનવ્યવહારના ફિરસાઓ સંકલન-વતો. જેનિંગ્સ ધરડી માને કાઢી મૂકી હોય, તો ઝંઝીએ પાતાની પરજોત ફોરારને કાઢી દીધી હોય, અને બીજીને કોઈના ધરમાંથી બગાડી લઈ આવ્યો હોય કોઈ વળી ફિલ રેશને એમનાં બચાંઓ માટે ખાસ બંધાએલી નિશાળમાં બજાવની હોય ત્યાંથી કોઈની વહુના નામે માસમાં અહીં પારકે ઘેર દવાફેર કરવા આવી હોય, તો કોઈ ઈસલ રીચલની નિશાધાર હાલતનું બચાન હોય. એકેકરે એમના જીવનમાં કારકણ જ હોય.

પણ એમને કારખાનામાં જીવે તો વાધ; એનિન પર જીવે તો વર. દેશી ફૂરરમંજ; કસીંગેન યા ઓહર હાથમાં આવેથી તો પીંખી જ ખાચ. માથે દે, ધાંડા પાડે, મારે, જીવ લે. 'બસડી, રવાઈન, રેટ-રિડ, હેરાવર, નીઝર, દેગ કે જટાકાથી ને વાકય પૂર્કે થાય. વળી નસ શિવાઈએ 'સેતાનકાં બચચ'થી મોજાબાર કરે.

રેલવેના પાટાની એક બાજુ એમના બધા બેનકા, બીજી બાજુ કારખાનું અને 'બાજીજી'ના કારાઈસ. કલત અમારી દુસના ધારાની ચાલ એમની બાજુ. ને પણ એમને ખૂંસી. લખાણો કયે, ઓફિસ-રેના કાંત ભંભેથી, નાતાલમાં એમને નોવરી નરો કરાવી આવ્યા, અને કામચિંકાં કપરમાં મરાઈયાં. પણ અમે જીવેજીને જઈએ કયાં? એટલે દવાજી કંપનીએ તો બાજુ પરચરની કારાઈસ બંધાવી આવ્યા. અમારી નજર સામે એ ધરો બંધાતાં હતાં, હતાં એમાં માગેથી સચરત ન આપી તે ન જ આપી.

'મન મેલ મિટ, તન તેજ જાડે, દે રંગબંગકા લોહા.' એવું એક ગાયન જાણીવાણીની કંપનીમાં અસલ ગવાઈ. એ બાંગ એટલે મુઝીની ખરી આપી, સિનિજત નરો અહીં ગંધાપુરમાં જઈયાં. એક આનામાં તો ચારો દાળડો બરીને સરસ બિલેજ બાંગ મળે. અને કંઠાઓમાં ધોગ ધણે ત્યારે, ત્યાં બાંગ પીવાની પ્રથા હોય એ રખીવું જે મધુરામાં તો પીપી હતી; ગામર બારીને પીનારા પણ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૩) ૪૩૧

તેમજ દલા. પણ એ તો હાસમાં પામી નાખીને બનાવેલાં હાસ્યો
નથી. ગાંધીની બીજી ગાલ અહીં પ્રમાણી.

અમારા કથાર્થેની રખેણી માટે પર્વતસિદ્ધ કરીને એક ચોખ્ખો
દાર રાખ્યો હતો. સફેદ કાઠીમૂકો, આશ્વર્યસ્પદપ્રકારનો ખાલ
આપે એવાં વડન અને બદન, નસાબરી આંગળો, અને અનેક તડકા-
અંબડા ભેદભેદે કસાએકું શરીર. હાથમાં શંકુ રાખી એ સતે ચોખ્ખી
મરનો. એનો બાપ બરતપુરની મોકરીમાં બખવામાં હતો કાપાએકો.

અને નાના પર્વતે થીસની વચે સેના
પાવનનો બળવો ભેગ્યો, એની
આડીઅંતરી વાત શરૂ થઈ એલાવતાં
એ ધણી વાર કહેતો, ત્યારે રસ
પડતો. સુધે દારાએને મસાલાની
ગોળી આપે, અને એને ખીચે.
અને પછી એણે કેવી અનેક વિરળ-
ણાએને વેલી ન્યયુર સાન્યના દિલ્લે
ફિલ્દાની ફિલ્દાદારી કરી હતી એનો
પણ ઇતિહાસ એ કહેતો. જે રોકોટ
પોટોપોટો વાગ્યો હતો, પણ પ-
ર્વતસિદ્ધ તો રોકોટના બ્યાનને પણ
બુઝાવે એની જાળાની ફિલ્દા-
એનાં વચ્ચેન કરતો. એ ન્યયુર
દિલી બાસતો, ગિરાશયી રોકો-
ટાચ બજારવતો, તે તેજ તલવાર

વગા હાલ-ખાડાના રણકાર ભાખા બોલાવતો. ફિલ્દો, એનો દર-
ખાલ, એનાં તાળાંની, એની નકરતા, એની પાછળનાં છવા બારણાં,
બાણાણાં વપરાતું કાઠું, એમાં રહેલા આવા બીજાસાથાથી
મોડી ફિલ્દાની બાંધણી, એનો વલિવટ, એની રચના, એનું સમા-
કમ, એના કોઠાર, એનાં લગાવક સરભમ ગરેરે વિષે અતિનિમત્તથી
જુ અચૂત રસપર્વક એ કહેતો. ન્યયુરની તરફે તરફ જમીન એની
રમાં, રેતાળ, પાણી વિનાના મુકા એ પ્રદેશનો પાક, અને પોડ-
રોડના તેમજ સાદબીમા રરતા, બધા જ મોટે કિલ્લે કિલ્લે એ ફરેલા.
રટેશની મોકરીમાંથી ચીડાચરૂ થઈ, એકના એક ઠોકરાને બીજે મોકરી
ન ગળતાં, રેતખેમાં દાખલ કરેલા, એટલે એની સાથે અહીં રહેતો.

સપ્તેન્દ્રાએ ભાંજ વિષેનું ડીકા-છેડાના કુધીનું સાદીત જ્ઞાન
પર્વતસિદ્ધ પાસેથી થેળની લીધું હતું પર્વતસિદ્ધ નો વાંજ ધૂંલના
કેવી જતનો પત્થર એકએ એ તે પણ કહેતો એમાં બીજું વસાણું કેટલાં
અને કયા વાખમાં તે પણ એણે સમજાવ્યું હતું. સપ્તેન્દ્રા એ ત્રણ
નંદની કાસ રાખતા, અને દર વિષાંને પાસેથી ભાંજ પાડી વતી,
તેમાં કોઈને ત્યાં ન હોય તો એ પહોંચાડી પણ આવતા.

પછી તો એક ભાંજ પીસનારો પણ એણે રોપી કાઢ્યો. તે
આઠ આના થે, અને ભાંજ પીસી આવે. ઝોડિસમાં એક ફેશવણ
કરીને કલાઈ સ્વભાવે ચીંટિયા. એને ભાંજ પાવામાં આવે, એમાં
ધતુરો કે પેરોં બસવામાં આવે, ને બિચારને કલાઈ થયા ત્યાં મુખી
દેરાન કરવામાં આવે. રવિવારના એ ભાંજના પ્રોત્ત્રાગમાં બધા પાનાં
રમવા બેસે, ભાંજ પીએ, અને પછી વાતે ચડે, ચડે; અને હસવા પર
ચડ્યા તો પછી એ વેપી રોગનું કંઈક જુદું ત્રણ ત્રણ કલાક સુધી
ઝોરમાં કું હસવાનું આણે. યા અર્ધવાતની સગરાગમાંમાં લલકાર
માણે. ને ઝોળાંએને ને દૂર કોઈ કુંડાર પર યા અળખાપડામાં બધ
બાંજની એક ધાળી તો પાછા ફરતાં જગદેશમાં કંધાના ર્ધાની કળી
જડત (ડિસેમ્બર ૧૯૫૦)

નઈએ, અકાયા કરીએ, ને ગોડું લતાં કારનાયેની બની લઈએ ત્રણ
જણા રોષાયા પી કળે ત્યારે ટાળી દાખ લાગે. ત્યારે સૌ કહેરમાં જ
હોય. તડકા બડકા હાંકતા હોય! અને હાંકાદીડી કરતા હોય.

તેઓ એક બહુરૂપી આવતો. બહુરૂપી બનરે અને તલેરમાં
વેદોનો બેકાર નામે બહુલીતા રજૂ કર્યા પુરતના સાત ભાગે મોડે-
દોરો સુતરમાં વાંચી નાખ્યા હતા. એમાં 'અધ્યાર' શબ્દ આવતો.
એ અધ્યાર એટલે બહુરૂપી. ન્યયુર તરફ એમનો મેટા વર્ગ રહેતો.
નતબંધના નેરાપહડા કરવા એ જ એમનો ધંધો. વારતલેખરે બહાર
ફેરતા ફેરે અને કળાઈ ખાય. એવા એક બહુરૂપી ત્યાં વરસમાં એકાદ
આટો મારી જતો. એમણે નામે એક માગુ રટેશનથી ત્રણપુર
માહલ દૂર હતું. એમાં ધર, ચોડા કુકાનો અને નજીબી બેટી. ત્યાં
ધર્મશાળામાં પઠી રહે અને ગામમાં ને બેગ્યાં ચોટિયા જેવા કહેવાય
ત્યાં આંટો મારી આવે. એમાં વેરા લકને બાણુજના કપારે પર પણ
ફરી ન્યય. પણ પેસા આપે તો ન લે, ને હરોને આપેલા ન્યય.

સપ્તેન્દ્રાને બેટો નેમી, અસત્રપી ત્યાં જ નોકરી કરે. ૧૯૧૨માં
હતો, અને '૪૬માં પણ હું એને એમણેમાં મળ્યો હતો. એટલે એ
તો ત્યાંની જ વતની નેવેા ચઈ અગેલો. ગામમાં બહુરૂપી આવે ચોટિ
સપ્તેન્દ્રાને પહેલો જ ગમે, અને હાઈ સમાનુદી કરી લે. એક દિવસ
સાધુ ઇશને એ આવે, તો બીજે દિવસે કુશીર બને. મોડા ઉપર કેમ
લગાડવાની કળા તો આખાદ બહુ. દાદી મૂઠ બાળુ બરાબર બનાવે.
આંખ તો એવી ફેરે જે આપણે છપ ચઈ જઈએ.

હું આખાતરના 'ડિરિટ્રેક્ટર ડોમો ઝોડિસ'માં જતો અને ફાઈલ
ખાતામાં બેસતો. કોઈ કેસ માડી વાંચતો પણ ખરો. ત્યાં અચાનક
ફેશવણના હાથમાં તારાણીએ બાપી દાર આપ્યો. તેમાં સાંભળતા
મેઈલ પર આપાણો લઈ ફેશવણને જવાનું લખ્યું હતું ફેશવણ
કલાઈ બહેલી રાત લઈ યે જઈ, યા લઈ આડીના રાહર પર સંકેત
હાજર થઈ ગયા. અને ઝોડિસપીની નીકળતા હતા, ત્યારે સપ્તે કહે
કે રટેશન પર ઇશને જઈએ. મેઈલ ગાડી બાપી અને ચઈ, પણ ફેશ-
વાણના ઝોળખીતા કોઈ નામે. ત્યાં તો હાથમાં લાકડી લઈ સપ્તેના
આળ્યા જ છે. 'કુક ઝોડાલા હોખા' કહી, આશ્વાસ આપી, 'ચલો
તો ફિર ટમ ભિયેરો' કરીને ત્યાં જ આપાણે નાખી.

એક વાર વળી રટેશન પર એક બહુરૂપી ગયો ડિરિટ્રેક્ટ મુસાફરી
કરતાં ચક્રકી ડિરિટ્રેક્ટર રટેશન માસતર પાસે લઈ આવેલા, અને
પછી ડિરિટ્રેક્ટર 'અબી આતા હું' કરી એ પથ થઈ ગયો.

એક રવિવારે ભાંજ પીસનારો મોડો પડ્યો છે તેમ 'હમો ભેન
હે' કરીને એક માણસ આવ્યો. એણે બાંજ પીસી, પીડાવી, બધાને
લટું બનાવી, નેના ખિરસામાં પીને કઈ આવ્યું છે લઈ રૂકે ગયો!
પરમોંથી બેપાંચ કપડાં પર પણ હાથ મારતો ગયો. પણ બીજે દિવસે
અન્ય રીતે બધી વસ્તુ બરાબર બધાને પાછી મૂકી અડી

આ બધાં કરતું વેશ બહુરૂપીનાં હતો. સાધુ કુશીર બને તે
તો દીકરે, પણ દારવાણામાં મોડી કંઈકેઈ બની ગયો. અને ઇશને
જરા પણ શક પડે નહિ કે મહિને એક એવા વેરા બન્યો, જેના
એનો દાહ લઈ, યોતે જે હાથ બેઠી દીપ કપરાને. એ લોકપ્રિય
પણ થતો, એટલે દીપ પણ સારી વસાવી જતો. જતી બજતે બધાને
ગળા નમસ્કાર કરી વિદાય લેતો, તે પાછો વરસે દિવસે દેખાતો.

એમણે 'જગદેશી' ખરું; પંજુ ત્યાં ફરફરતા ફુંકાર થરના
મંદિરમાં વરસમાં કોઈ વાર મેળો પડતો. કુંડારની પેલા બાણુજી ફિરોઝી
જનમ, પણ આ બાણુજી રરતા રાદી. ત્યાં ઇશને ટાળાબંધ લોકોની
અચરજવર થતી. જ્યાં આખાતર ખીતો લલકારતા, અને રંગની ડોળ

છડાવતા. પહેરવેરા મારવાડને. પણ રંગમઠકેઈ આંધ્ર ઝળકતી લોકો
ગાંડાનુર યઈ ગાતા, ખાતા અને માથેલોના માઈદો સાવતા. દસદસ
માઈસ સુધી ગીતોની રમઝંતે ભોલતી.

ઈન્દનનને મુજરી સુરતમાં વણાના બંધલામાં ભેથેા હતા.
પણ આ માણુ તે પછી એનાથી પણ મારા નતભતના મુજરા ભેથા.
એક બખત સપ્રેદાદા કહે 'ભેયા! મથુરા ચલેશે?' આપણે તેા રત્નમાં
બધા જ રવિવાર હતા; પણ આ બખત રવિવાર સિવાય સપ્રેદાદા
તેયાર થયા એટલે કઈંદરો ખડું, માની આપણે પણ બેઠ્યા. મથુરા
તેા પછી માર તેણું હતું, છતાં સપ્રેદાદા સાથે મારમાં જઈ આવ્યા અને
વન્દાવનન પણ ગયા. કાણું ભ્યાં મોપીઓનાં ચીર દબાયે હતાં એ જ
કહેવનું શાક લટ લ્યાં બિચું હતું અને આમાંનાં દબરો વધે એ શાક
પર એ ચીરમાંની એક ચીરદી બેઠતી ચોખાછ બતાવતા હતા.
કેટલા ગળખાત વણુપટનું એ કપડું દબે'

ધીમેધીમે મારામાં નિશ્વાસ જોડેલો હોઈ સપ્રેદા વન્દાવનથી
પાછા ફરતાં હું કે જરે બાણુજને મારે ખડું કારણુ કહેતું નહોતું:

સપ્રેદાદા

સહજ વાત. માથનારી તમે ત્યાંથી મોઢાની લાવે. ટિકિટ તેા પડે
જ નહિ. અને જ્યને 'સેપ્રીન કલાસ'માં મરતળાસેર લઈ આવવા
માટે જેને એ કામ સોંપાય જોતી તેા એમાં મોઢાઈ અને સાધારણ
માણુજને એ કામ પણ નહિ લાયકાને, જોના સામગ્રીતોને, મદાનથી
લઈ આવવા, એમની ખાતરજરદારત કરવી, એ પણ એક કલા છે.

ત્યાં મથુરામાં રહેલે યાટમાં કઈ 'ભન' નાચી હતી એ તેા યાદ
નથી, પણ ત્યાંની રંગત જ લુહા પ્રકારની હતી એના સારંગીવાળા
ખરેખર ફરતાદ હતા. મું હાથ ચાલે! રાત્રીના વાળ તેા એવા આંખે
કેન પૂછેા વાત. અને ભન જે આદથી રોર-કપાતી ચા, એથી તેા
આપણુ દિલ રોહાવી દે. પણ એ ખરી તેા ખીજે મથરાત થવા પછી.
મજલિસમાંથી ગમે તેની કેટલી ઝીતેમાં કઢાવે, રોર જેઠી જેઠી
ગાય, અને અમરથે રૂપિયા પડાવે. તમે ખજે કે ભંજ પર, ગમે
તેા રૂપિયા મૂકે, અને તમે ભજો કે એ લેવા આવે ત્યારે તરત એનો
હાથ પકડી લો; પણ એવી તેા સિક્તથી એ માનીમાની આવે, અને
તમને તીરછી નરતી ગાં છકડ ખતરાથી રૂપિયા એવી તેા કઢાવી ભય,
કે તમે હાથ ધરતા રહી ભજો! એવું નામ અદા, એવું નામ મુજરા!
આવા કંદક મુજરા જે ભેથા. પરંતુ એક દિવસ સપ્રેદાદા અને હું
કોરા બેઠવાયા હતા ત્યાં તો રોરખાછની ભજી આતરાખાછ જ હતી.

બપોરે (ત્યારે બપોરે ફરીઅર મેઈલ ગંગાપુરથી બેઠવાનો) અમે
બેઠવાયા. કોરામાં કોઈની એન્જનીઅરિંગ ખાતામાં બાઈકી ચઈ હતી.
એક મેળાનમાં બેઠક ભરી હતી. ચાંદની શાત હતી. એમાં આપરી
સવારી પહેંચી મઠ. 'બરે બાણુજ કે લડડ'—અને ત્યાં તેા વળી 'કુંવર
સાહેબ' કહે—એટલે આજળ જ ખુરશી.

એક હતી 'અંગાલેવાલી', લાદોરમાં રહેતી; અને બીજી 'દખાની-

વાલી': બંને તથામદેા પોતપોતાના રસાલો લાવી હતી. અને બંનેની
છાપણીઓ પણ ભડી નાખી હતી. જે લોકો અમરથે રોળ કરવા
આવેલા અને હિન્દી સંગીતમાં કમ્પો પણ નહિ સજ્જનારા, તે બધા
કુલ મુકાબ લઈને આર વાગ્યા મુખીમાં ચાલ્યા ગયા. અને પછી
બસંજર જમી. બંને 'ભતી' ખીલી; સામસામે મીરચેા મીંચેા મીંચેા
આશકી; એક બીજને મઝલની જોતળાછમાં કાપવા મીંચેા; અને પછી
તેા ત્યાં ને ત્યાં જોડીને રોર-કપાતી લલકારવા મીંચેા. પૂરી અંજળ
સાચવીને, પોતપોતાની તદ્દલખ સાચવીને, બંનેને પોતાનું ખમીર
દેખાડવા ભડચું. અંગાલેવાળી કાક કંઠરાથી ચાંછ નાખે એવી
પહેલવાન મંડન; મુજરી કરતી, પગના કુપરા ઝમઝમવાળી, હાથની
અદા કરતી, કોચી થકીને આજળ ચાલતી તેા ભજી આખા વિશ્વને
દારતી, સજ કુછ 'કુગ ગિસાતમેં નહિ' એવા દમાગ કરતી, બૂકુટિ
ચકાતતી, મદમાતું જોળન દાખવતી, સહુ કોઈને 'અર્દા' હું પાણી.
ભરાવી શકું એમ છું એમ બતાવતી તે આવતી. તળસાના ટેકા સાથે
એકદા ગડા પર જનનન છુગ નાગ કરી બતાવી તે પાછી જતી.
એકે તેમાં અહુ કેટલામાં તેા લખનીવાળી, આરામતામાં મૂર
પાયરતી, મુલાયમ અને નાનુક પમથે આગળ આવો. મેઈલિંગને
દઈમરી નિમ્મદે મુજરા કરી, સકળ વિશ્વમાં ભજી પોતે તમનય બની
જતી હોય તેમ ચોક્કસ કાણુભર હાથ્યાચાલ્યા વિશુ થંધી જઈ,
કોઈ અખર્ષ દેહલાસિતથી મોગમ રસનું સામ્રાજ્ય પાયરતી. લ-
ખની તે લખની કો નમકત, એ લાસિત્ય, એ માર્દવ, એ મિઠાસ,
નાની કાકડીને જે 'લયલાની દુધી' કહે એ શહેરની એ ભન, લખ-
નોની મુલાયમ ખુલસરતીનું ખાન કરાવતી, સંગીત-ખાદશાહનવાળ
ખાનિદઅહીંખાની યાદ તાણ કરાવતી.

આર વાગ્યા પછી તેા તકરાર છોડી બંનેએ સાથે બેસી, લખા-
મળી સાહેલીઓ બનીને આવતા પહેાડના આલકારમાં ભેરવી માર્દ.

બીજે દિવસે અગિયાર-બાર વાગે ફરીઅરમાં ગમે પાછા
ફરી ત્યારે પચમાં બિમા રહેવાનું નહોઈ. એકદા બર્પે રોશી
એમાં ધરુપસાટ કાઢી ગયા.

અમારે ત્યાં મહેમાન આવે, અને તેઓ આમા-મથુરા ભેગાને
ત્રતાએ જવાના હોય તેા સંગાયમાં મારે તેા જવાનું હોય જ. એ
રીતે એક વારે મુંબાઈથી એક વેપારી આદિયા રોકે આવ્યા, અને
એને મથુરા જવા નીકળ્યા. મથુરાછમાં મેળાને ત્યાં રહ્યા. કાકલટ
વન્દાવન બંધે ફરી આવ્યા. જમનાનજમાં ન્દાઈ, રોર કુચ ચકાવી,
વાંદાસે ચણા નાખી. તુલસીકંડી, મોપીબંદન, રમણદેતી, મરેદેના
ચોક બાંધી, મથુરાછના એકાની મળ ચાખી, મદલ ભેંચેતી અને
અજેપકું ચોખાછનાં કરતેકા મિઠાખી, પ્રજુલેલા બજાનો ખાવિક
વૃતિઓની પ્રસારણ કરી, અમે ફતેહપુર ચિઠી થઈ આમા પહેંચ્યા.
તેા ત્યાં રેટરા કપર જ રોમેથેશ અને નામગ્ધ બન્યા.

'અલ્યા તમે અર્દા કયાંથી?'
'વડોદરથી ચાપરે બઢલી પડી. ને પછી ચિમનલાલ રોક ગંગાપુર
આવ્યા છે એટલે અમે અર્દા બઢલી માંગી, તે દખણુ આમામાં બીએ.'

'કઈક કહેતાકને પછી ગંગાપુરના કારખાનામાં પોછી જતી મુંબી.'
આમ બંનેએ વારાફરતી ખુલાસા કરી. પછી નાગછમાં રહેતી: 'બાળ-
ભાઈ' હવે તેા બહુ મોઢા થઈ ગયા! સાણુ મન્દ્રવદન તેા મોટે ચરે
જ નહિ! તમે જરા બાણુજને કહી અમને તાં કેને ભોલાવી લ્યોને.'

સોમેથર તેા કહે કે અમારે પર જ ચલેા. રથા ધર્મસાચામાં, પ જ
કેને ત્યાં અમે જરયા, ને પછી તાજ ભેવા ગયા.

રોક મારા જેવા રોખીને હતા વેપારી છતાં તાજની ખૂબી
(દિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૮૮

સમગ્ર ગણતા, જે વખત દિવસ રહેતું હતું, દરમ્યાન બીજું મધુ લેઈ રાતે ગાંધી સાંજના પાઠ પઢ્યા, એકેઈ ફાંચે ગયાર, પછુ કઈ રજત નવો નાણું ત્યાં બેઠી પેલી નાચ, એટલે આમે તેમ ગણત, કમલી, પછુ આખર સારીયો તલિ. એટલે ફંટાળીને કટારે ગયા. બીજા દિવસે પતન હતી, અંતમગેરો માધીને તે તાજાં જોવા બેઠકયા હતા. પેસાને સખાસ નહોતો, અને રોએ થયે ને દિવસે 'આઈ' હતો, તે સવારે જ થઈ આવ્યા, ઈંટલે અગે આંમે વાન કરી. આઘામાં ઈંચેક મહિનાથી એ રહેતો હતો. એટલામાં જાણે સારી માહિતી મેળવી લીધી હતી. એને રાતને માટે બાંધુ નહીં કર્યા હતા, ને આખે ગેરતે યઈ. બપોરે જાગીપરવારી, થોડો આરામ લઈ, સાંજે બપોરમાં આમતેજ લસર મારી, કોંગા પચારને સમાન લઈ, બપોરવારી અમે તાજાં તરફ બેઠાયા અમે પહેંચ્યા એટલામાં ને સોમેથર રસાલો લઈ આવી પહેાંચ્યા, જાણે એક ઝરાબર જગ્યાની દીધી હતી સારંગીવાળાએ ત્યાં બેઠે જેગરવા માંડયા એ ઉપરથી જ આપારા થોડીયા ખુશ થઈ ગયાં અને ખુશ્વાળા પાનતો વખારો લઈ પાન બનાવી દીધી, અને બીજે એક કુખાની તજવીજમાં હતો. દરમ્યાન અમે તાજાંની એક પહેંચ્યા ફરી આવ્યા, નવી લેખ ને ખાણ બનીયાના એ લીલાછમ ખુશ્વામાં આવ્યોને જોડા. થોડા જગ્યાવાલો પછુ એકા થઈ મથા હતા, અને બાગવાનને પછુ રોમેથરે 'આપી મુકાઈ' હતી, તે એ પછુ આવીને અમને રસાલો કરી ગયાં.

સત્તમજ કલકેક પછી મામસો થાણે પડયો. ખુશ્વામાં જોડો અનવરી બન બીગી થઈ. જાણે સોપ પડેલી લૂઈતી વેલ, એકાએક, તાજાં મહાકાની બહારની ફૂવાની માથ પર એકેલા સરના તરે જેમ ટાર થઈ થઈ ગઈ થોડો સિયાર નો પડેરીને જ આવી હતી, ખાજીનો અહીં ફાળગામાંથી કાઢી પડેશી. એના સફેદ પોપાક પર ખુશ્વં લીધું બેપરજી, ત્યાંનાં કાનીની નીવતા લીલાકુલને રજવ વાતા-વરજીમાં આભાઈ અમી જઈ હત. તે આઘી કીકાક ફરી, દરોડ ડગવા ચાલવાનું હતો તે ચપલતાથી સીધી ચાલી આવી, જરા નગી, અમને પાન આપી, હાથથી મુજરી કરી. જરાક ખમચો ઊંચી રહી. તરત જ એના હાથમાં ખુશીને ફરિયા ખૂબી થીયો, એટલે ફરીથી મુજરી થઈ, જરા નગી અને જાણ્યર સામે અને મારે પાકેલા બિઝાના પર આંબળી લઈ લેતી.

અનવરી બેઅર ખુશ્વાકાત હતી, નાનુક હતી, કમરે નાની હતી. મોઢા ઉપર રહેવામાં નહોતી. બિઝા રૂપેલા પિત્ત પછુ આપેક લ ગતી હતી. સારીર ધારીતું હતું. આંખ નિર્મળ હતી, દોઢ મહીલા હતી, કંઠ મારક હતો. એ ત્રણ કલાની જ એકઠની કોલી હતી. કારણ પેલી રાત રૂપી તાજાના બાગમાં જોવા ને રવાનો કાલેસ હતો; એટલે તરત જ એણે હલકાઈ ગયું કપાડયું, અને એક સાદું ગીત ગાયું. તમકાથી પછુ જસથે પંધવિયો નહોતો. કૂકાની આકૃષ્ટ હાથ ચલાવતો, અગે અરધા જાણે કાઠામાં તે આચવાસ લગેશી ગંડાળીને એની રતલમ કરી નાખી જે બાગવાસ વાલકા થોડાકાની. ત્યાં એમ જોવા જોડાઓમાંથી બે ત્રણ તે સંકીરતો મંમે સમજનાર નીકળી આવ્યા. તેમણે પછુ એક જગ્યાની, ને અમારી સાથે દેરેલી ગાંધી. પછી તે અનવરીએ પાખ ફેંકાવી, અને કંઠ પોતી દીનો. બહુઈ કસાશેથી સારંગીએ મધુર પોર રજીકથા, અને રેરતાદી ઢાંચે અનવરીએ ફેરારના સુર ઉડયા ત્યારે નો આના ગજામાંથી છુપાએવા

ફંટી મિકારા બહાર આવી અને મેઢકિલનું જગર ધવાયો સાચું. કપર આંઈ અઢકા માંદગી ઢોળીને હતો; નજર સામે અરસમાં અપ્રતિમ-મોઝાથથી ધરાયેલી યેગની સમજના પતિમા રૂપે તાજાં ખંડો દેતો; યારે પાણુ સાંતિ હતી; પછી મુગતાક અખંડ નિદરામાં સૂતી હતી; ત્યાં જાણે ફેરાર રાખ ઉડયો! ગીતમાં યોરની કેમ હતી. ટકુકાર હતો, મનઝાત હતો, કપા હતી, પછુ તિરકની વેદના પ્રધાન હતી. તિરકશું રાતની એ યોજ એણે હલકને હથથાથે એ રીતે મારી. અનવરીના યોગે મને કપર લોટી તરી આવ્યું; એ હતી એનાથી થવારે સુંદર દેખાતા ગાંઠી; એનું ગોઠવ દયામણું સામ્રા માંડયું. બાર થતા આવ્યા હતા, એરે એક અઢોરપતી જ પડે એમ હતું. પછુ વેર જવા કાઠનું ગત નહોતું માનવું.

ગીત તે જાણે એકાં પેઠાં જ ગાયું, પછુ રસપૂર્વક, તાવમયું ગાયું. ધણા જલસા ત્રેયા; ગધુરાનો સારો, કંઠાનો બેગી સારો, પછુ આ તાજાંમહાવાનો બાજમાં પોઢેલો જસરો તો અદ્ભુત જ હતો. બીજે દિવસે સવારની આઘાથી બિરાબા ભત્તી ગ્રી સોમેથરે હાંડી, ને બિયાનાથી અમે મેઢલ પડયો ત્યાં ખુબી નામજ અમારી સાથે રહો. ગંજાપુર આવીને સુપેલાને તાજાંમહાકાની વાત કરી ત્યારે એ ધણા મુરેસો હતો ગયા! 'હમકો લાડ કર થયે મપે!' એ જાણું લખખ આક દિવસ એમણે સંજગાયું.

એ સિવજાની રત્નમો હતી. ત્યારે એ પાણુ કંઠી મારેની પડી હતી. દીવાળા ડાંગવી રહ્યા પછી એક દિવસ સવારે પર્વતસિંહ બીજો-દાર બેંડક નખર અમારા પર આગળ બાજકની પેડે રહ્યો કસો હતો. રાતે ટાક સખત પડી હતી. તે તિરસે એનો એકનો એક કીકારો નહારસિંહ કમપાથી પર હતો. 'ઈન્દેલીલુપ્ત'ની સમીતી જલ્યા પચેનો સાંધો ફેરવે તો રિહી એરપેસનું બેંગિન કારખાનામાંથી રેરસાન પર જઈ રો તે એ ફેરવા મપે, અને સારો ફૂંચે પછુ ખરી. સાંધો એકેસે હાથથી ઠાળીને છોડ પાણુ નાખવાનો હોખેલો જાળ ગચિયો. તે ફાંડીયા અને બેંગિન મયું પછુ એ કડકાઈ કીમી એ પોતે લખેને ત્યાં કરી મપે ને ફરી ને મપે! એની મુસાફરી પૂરી થઈ ત્રજે એની બજાર મહેલી સવારે પડી, કારણ, સાંધો પાછો રહીયો નહોતો થયો, અને લીલી બતી જ દેખાતી રહી! નહારસિંહને તો લીલી બતી ગળી મઈ હતી એટલે જાણે તો છા ઠાકી દીધો હતો! બીજા રો પર્વતસિંહ ધારી કમરે આ પાં જુદ મિતાને પેનાન આપવાનું રહેતો ન હતો. કાંઈયે લખયું નહોતું. એટલે નહારસિંહ જ્યાં પર્વતસિંહને રહેવેની મોટી આવી હતી પડી!

છતાં રહેવેમાં એક સારી સજય છે. કોઈ મુજરી નવ તો જો-નિનમાં નાખ્યા માટે વપરાતાં તાકડા એના દેહને બળવા મુટે પરાધર આપવામાં આવે છે. એમાં સુપેલાને પછુ કપરાયે થયે એમ કારખાનામાંથી તરત જ લાકડું કાઢી આપવામાં આવ્યું.

પર્વતસિંહને હરે છાતું બકાઈ હતું. બધા જ કિસા એને બારીબાર કહ્યું થવા હતા કારખાનામાંથી સુપેલાની લી, અમારા કવાઈસેની સાથે એક રહેવા જેવું બંધિયાર્ક બનાવી થોડો વખત તો એ ત્યાં રહ્યો. પછુ એક દિવસ એની બતી ધરવખરી ઠાકી, ફૂકા એની લૂઈ બેંડક હથમાં લઈ એ મથે તે મપે! કોણુ લંચે કથાયે ચાલ્યો મપે!

(આત)

[સુખાગંધ વાયોએ અગિયારેલી આપેકકલન આવતા પડવામાં મુરતનું છત્રન પૂર્ક થયા પછી મુઠાકડી કારકિર્દી રાત થાય છે, એમાં અવેતના રંગમુગિની એમની બહુની નટમજાની, 1830-32ની સડરખને બેંગિનમાં રીક થાયેનો 'કીમેસ પવિત્ર'ની એક વાચ પ્રગટીને, અને તકણુ હાલનાં અનેક મંગેનાનું આલેખન આવે છે.]

સંસારનાં શહેરો

૧૭

બીજા પુર અને ત્યાંનો ગોળગુંબજ

ગુંબાઈને અગ્નિ ખૂણે, પુનાને માથે ૩૫૦ માઈલ દૂર, સધનં ગરાહા દેવે પદ આવેલું ત્રીસેક દબારની વસતિનું આ નાનું સરખું માગ આને તો મુખ્યત્વે તેના વિરાટ ધુમ્પવાળા ભવ્ય દેરાળ 'ગોળ ગુંબજ'ને લીધે જ ભણીવું છે. પણ એક કાળે તે, દક્ષિણ દિશામાં લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી તે જરૂરી કારખાઈ ઝળઝળાવી ગયેલા આદિવાસી સુલતાનોની રાજધાનીનું નગર હતું.

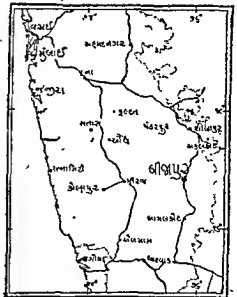
દક્ષિણમાં એ સમયે ને પાંચ સુલતાનોનાં નાનાં રાજ્યો રથપાયાં (વસાહતી) હાદ-શાહી, ખીદરની બંદીશાહી, ગોવજકોડાની કુતુબશાહી, અહમદનગરની નિઝામશાહી અને બીજા પુરની આદિશાહી, તે પાંચેમાં સૌથી યજ્ઞાન અને સમૃદ્ધ એવી આદિશાહીનો રથપાક યુક્ત આદિવાસન (ઇતિ-હાસકાર ફિરિસ્તાન આદેવાસ પ્રમાણે) તુર્કિસ્તાનનાં આદિવાસી સુલતાન મુસાદ બીજાનો નાનો પુત્ર હતો. એ સુલતાનના મરણ પછી તેના પાટી મુહમ્મદ બીજા બધા વારસદાર શાહલદાઓનાં ને ખૂન કરવા માંડ્યાં તેમાંથી યુક્તને તેની માઠી કુતિથી છટકાવીને ઇરાન મોકલી દીધો. ત્યાં એ ૧૭ વર્ષનો થતાં, ફરી તેના છતા બીજા જાનનાં દહેશત લાગી, એટલે દિશાના યાદના શાહાણી સુલતાનના એક વરુર માટે તે ઇરાદાપૂર્વક શુભાગ તરીકે વેચાયો. હિંદ આવ્યા બાદ પોતાનાં પરાક્રમ ને પ્રતિભાથી ધીમેધીમે બંધી પાચરીએ ચડતાં ચડતાં અંતે તે બીજા પુરનો સૂઝા નીચાયો, અને સુલતાનના મરણ બાદ શાહાણી રાજ્ય બંધી પડતી, ઇ. ૧૪૮૬માં પોતાની ભત્રે

સ્વતંત્ર બનેર ફરી તેણે બીજા પુરમાં આફ્રિકાની રાજધાની રથાપના કરી.

ઈ. ૧૫૧૧માં તેના મરણ પછી તેના પુત્ર હિંદમાઈએ પણ તેના જેવી જ નહોતી રથાપી જગતની રાજધાની કરી. તે પછી ત્રીજી વેલીએ આવી આફ્રિકામાં પ્રતાપી થયો. તેણે બીજા પુરનો કિલ્લો બંધાવ્યો અને અહમદનગર તથા ગોવજકોડાના સુલતાનો સાથે મળીને વિજયનગરના હિંદુ રાજ્યને ૧૫૬૫ના તાલીકોડના નગરોની યુદ્ધમાં તાગશેષ કર્યું. તેના મરણ બાદ તેના પુત્ર હિંદાલીબ નાનો હોવાથી તેની બુદ્ધિમતી બેગમ ચાંદ-બીબીએ પણ વસાહતી વડીલ રથાપાવ્યા. એ ઇસ્લામીકાળે બીજા રાજકારણ પછી, તેનો પુત્ર મહમ્મદશાહ પણ એકે વસાહતી થયો, એણે જ અહીંનો વિખ્યાત ગોળ ગુંબજ બંધાવ્યો. પણ તેના જ અગત્યમાં જ મોટા દુરમત બેમા ધયા: એક, તેના જ અંદર શાહજોના પુત્ર શિંહાલ, બેજો એક પછી એક કિલ્લાએ છત્તવા માંડી ગરાહા સામ્રાજ્યનો પાયા નાખ્યો; બે બીજે, પ્રદ મુલક શાહાનશાહ શાહજોડા, જેના મોકલ્યા બોરંગએ બીજા પુરને ઘેરું પરંતુ તે છત્તવાની બાળી કપર હતો ત્યાં અચાનક તેને દિલ્હી જવું પડવાથી રહી ગયું.

તે પછી તેના પુત્ર સિકંદર આદિલ-શાહના અગત્યમાં બોરંગએ બીજા પુર છત્તી આફ્રિકાની ને અંત આવ્યો. ત્યાર બાદ મુલકાઈના પડતીના સમયમાં ગરાહાએ ને હાથ મયું. ને તેમની પાસેથી, પેશાદના અત્સમયે ૧૮૪૮માં તે એમને કબજે મયું.

આટલા દુઃખ ઇતિહાસ સિવાય બીજા પુર-

ની ખાસ વિશેષતા તેનાં રથાપત્રોની છે. શહેરમાં જે સંખ્યાબંધ મદેસો, મસ્જિદો ને દેરાલોનાં ખંડિશો નાનદે તેણે તેમાં ભરીમગરિજ, અગન મહાલ, મહેલ મહાલ, અસર મહાલ, આનંદ મહાલ, સાત મહાલી અને હિંદાલીશાહાદને રોજે મુખ્ય છે; પણ તે સૌમાં વિખ્યાત તે ત્યાંની ફત્તશિર ગોળ-ગુંબજ જ છે. આદિલશાહી રાજ્યનો શિયા સુલતાનો હોવાથી તેમની નોકરીમાં ધણા ઇરાની અગત્યદાર હતા. આથી બીજા પુરના બધા રથાપત્ર પર એ વરકની સાદમીબરી વિરા જતાની એક વિશિષ્ટ છાપ લાગે છે.

અગત્યમાં કેટલાંક હિંદુ મદિરાનાં ખંડિશો છે. વળી, અહીંનાં લોકો છત્તી આગેલી મુખ્યોની વિખ્યાત બેગી પોગ, મલિક-મેદાન (જે એવડી મોટી હતી કે તેના મોંમાં એક માથુસ બેસી શકતો તે)નો બંધાર પણ અહીં પડેલો છે.

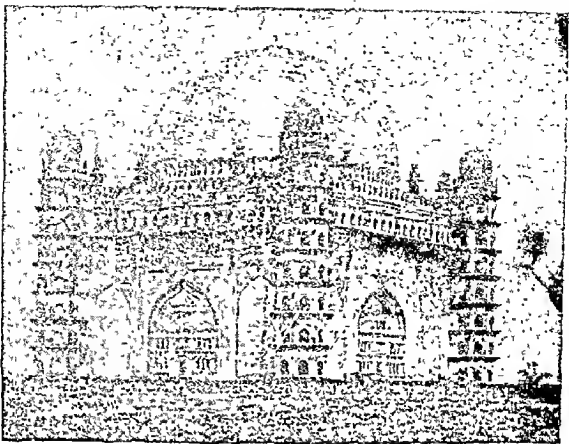
નવા વખતમાં અહીંનાં સાકીને વણાઈ, ત્રાંખા-પિત્તળનાં વાસણ તથા રૂપાકામ પ્રખ્યાત હતાં. આને મુખ્ય વેપાર અનાજ, રૂ અને દોરનો છે.

બીજા પુર ને લીધે કલાલ દેશપરદેશમાં પણ ભણીવું છે તે ત્યાંનો ગોળ ગુંબજ વારતની ઐતિહાસિક ઇમારતોમાં અનન્ય છે. એના રથાપત્રમાં આસ નખીનલા નથી, એ સુંદર પણ રચનાથી; છતાં એના અતિ વિશાળ કદ અને પટ્ટો પાડવાની વિશિષ્ટ બળની બાળતપાતો તે આંખી દુનિયામાં બીજા પુરની—એકરીતે અવકલ નખરની ઇમારત ગણાય છે. ઇ. ૧૬૨૬માં વખતની ગયેલા સાતમી આદિલશાહી સુલતાન મુહમ્મદ આદિલશાહે બંધાવેલો આ રોજ, એની આસપાસ અનેક માલેશી સુખી ફેલાએલાં કુદરતી દરેયોમાં આધિપત્ય બોગવે છે અને પોતાના વિરાટ કદને લીધે બિ-

બીજા પુરની આસપાસની સર્વે ઐતિહાસિક ઇમારતોને વાગાળી બનાવી દે છે. કદની બળતમાં તે હિંદાશરમાંની બહુ એણી ઇમારતો તેની દરેયોમાં આવી શકે.

શહેરની પૂર્વે રિરાણે, એક નકર બહુ કપર રચેલા મળપત પડવાળ કપર બાંધેલી આ નાનદરમાન ઇમારતનું વિશાળ કદ અને ભવ્ય દેખાવ જોનારને હિન્નક બનાવી દે છે. એની વિરાટ કાયા ને તે પર વિરાજતા લીમકાયા છતાં સુંદર ગોળ ગુંબજનો પૂરો ખ્યાલ તે તો બાળી આવેલા અસર મહાલના પદેલા મળવા પરથી, આજ-મતા સૂર્યના નાનદરમાન ન પ્રકાશમાં જ તેને જોવાથી આવી શકે.

(રિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૪૪૦

આદ્ય મળુનોએ દુર્ગપાના મોટામા મોટા ધુમ્મઠ ધારણ કરી ખીલપુરની

નવપ્રસિદ્ધ ઈમારત ગોળગુજન-જેનાં સાતમા આદિસદાહી મુલતાન મદદમાંની કબર છે.

ગોળગુજન-અથવા તે તેની પદ્ધતિ પાસરાની રચનાથી બિલપુરમાં 'ગોલી ગુજન'ને નામે ગોળખાતી આ બંધ્ય ઇમારત રચનાની મદદમાં મુલતાન મદદમાંને પોતાના પિતા મુલતાન ઈમાલીને બંધાવેલા રૂપસુદર 'હજાલીમ રોલ' કરતાં કાઢી ચડિયાઇ ની બતાવવાની રૂઝિમાંથી થયેલી. ઈમાલીમ રોલની સમૃદ્ધશોભન રોમરી એકલી જાણી હતી કે, એ દિશામાં તે એવી વધુ ચડિયાઇ ગઈ થઈ સાથ જ ન હતી; તેથી મુલતાન મદદમાંને એવી નવતર દિશામાં-કદની વિશાળતા ને બંધ્યતાની દિશામાં એકલા સ્વરૂપના વિચારું. અને, વિશ્વવાત રચપતિએ કહે છે કે, ઈમાલીમ રોલની નવ-કત ને સોફ્ટની એજ મનોહારિતાને પડે છે ગોળ ગુજનનું રચાપત્ય નીચવાન પોરપત્ય કાગે છે. મદદમાંના રાજ્ય કાળનાં ત્રીસ વરસ (૧૬૨૬-૧૬૫૬)નેટલાં ગાળે પછી આ વિશાળકાય ઈમારતને પ્રજા કરવામાં આવે પડ્યો. કેમકે એની બીતાં હજી ઊંચાની હતી (પ્રારંભર મળું હતું) ત્યાં મદદમાંનું અવસાન થયું; અને તે પછી તે એ મદદ-દેહી રોલનું અધકે સાથ પડે કરવાની કાળને પડી ન હતી.

વિરાટ કાયા અને બલરમાન દેખાવની આ ઇમારતની રચા-પત્યરચના સાથે સારી છે: ચાર જગી હીપકોષ્ટી રચાએસો-અરથે એક વિશાળ ચોરસ ખંડ: એ દેખાવોની બહારની બાહુએ ચાર બાજુમાં, આડઆડ ગમ્ભાવાળા, ચાર અઘોણ મિનારાઓનો ટેકો; અને ખંડની ઉપર અર્ધગોળામાર બંધ્ય ધુમ્મઠ-આ ધુમ્મઠનું વિશાળ કદ, અને ખંડ ઉપર ધુમ્મઠ ને ટેકવવા માટે કાઢાયેલ રચેલી ઝૂંપડી કાનાનોની રચના, એ જે વરતુએ આ ઈમારતનાં વિશ્વસ્ય બંધ છે. ખીલ મેઇ પછી ટેકા વધાર, આપડો વિશાળ એ ગુજન પોતાની હેઠળ ૧૮.૧૧૦ ચોરસ ફૂટના ભોંવડનિયાને છાંયેને ઊભે છે. દુર્ગપાનાં ૪૫૧ (દિસોગર ૧૯૫૦)

કોઈ પણ ધુમ્મઠ આટલું વિશાળ સ્વરૂપ આપરીને ઊભે નથી. માત્ર એનાથી ન જોતરતી વિશાળ નળ્યા રોમમાં મેનીબનના ધુમ્મઠ નીચે સંગ્રામેશ પામી છે: ૧૫.૮૮૩ ચોરસ ફૂટની. એ ધુમ્મઠ આ ગોળ ગુજનનું સોપી વિશિષ્ટ અને આકર્ષક બંધ છે. બંને બાજુ ૧૩૫-૧૩૫ ફૂટના માપની આ ચોરસ ઈમારતને નીચેના આગે એ બાજુ સાદો, સપાટ, ધીંગો અને માત્ર હવા-પ્રકાશને આપવા પૂરતાં ન બાકેશોવાળો. નહર છે, તેથી ને બંન્ની ધુમ્મઠનું વલન ઝીલી રહે, અને તેમાં, જોયે જતાં અધરૂથે ચારે બાજેની બીંતો પર, બાર ફૂટની પહોળાઈની પેઢી છે. પશ્ચિમના કાંઈ પણ રચપતિએ એથી અર્ધ પહોળાઈની પેઢી કાઢવાની પણ કિંમત નથી કરી. એ પેઢી પર ૧૧ ફૂટ પહોળાઈનો ચેમર ફરતો અગે છે, એ અર્ધની વિશ્વવાત 'ફિરરપરિમ' મેંસેરી ના નામથી નહીંનો છે. એ આ ગોળ ગુજનનું સોપી વિશિષ્ટ ને આકર્ષક બંધ છે. જે અરખાથી ન ધુમ્મઠની ગોળાવ રાશ સાથ છે. ભોંવડનિયાથી ૧૦૦ ફૂટ ને ૬ હથ જોયે આવેલા આ અરખામાં જવા માટે હાથારતની અગાથી ઉપર ધુમ્મઠની ચેમર આઠ નાનાં પ્રવેશદ્વાર પાડેલાં છે. હાથારતની બહાર દેખાતા ચાર ખૂણમાંના ચાર મિનારામાં જવા માટે પણ ગોળ આકારની સાંકડી સીડીઓ છે, અને એ સીડીઓમાંથી મિનારાના કબરતરખાના જેવા બહુતા દરેક મળેલે મળેલે પહોંચવા માટે દ્વાર છે.

ધુમ્મઠની નીચે, વિશાળ ચોરસ ખંડની પંચમાંકિલકથા તખ્તો છે અને તેના ઉપર મુલતાન મદદમાંની, તેની મોટી પાનીની, નાની પાની અરેસ ખીખીની, તેની પ્રેવરી રોમની, તેની ઝુખીની, ને તેના ખીખીની, એકલી કરશે છે, જે, અજબ, બનવડી-પ્રતીક કરશે છે.

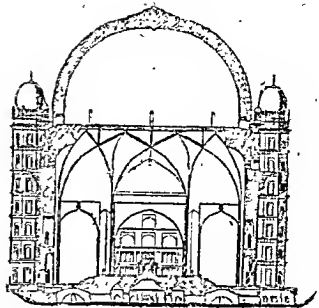
ખરી કપડો તો, આવાં બધાં રંધણો જેમ, બંદીની ગીચનાં બોંયસામાં છે.

ઈમારતને બોંયસાંવણેથી ધુમઝટના સિખર સુધીની એંદરની ઢાંચા ૧૭૫ ફીટ છે, અને બહારની ઢાંચાઈ ૧૮૮ ફીટ ૬ ઇંચ છે. ધુમઝટની બહારની બાહ્યનો વ્યાસ ૧૪૪ ફીટ ૫ ઇંચ અને એંદરનો ૧૨૪ ફીટ ૫ ઇંચ છે. દુનિયામાં મોટામાં મોટા ધુમઝટ તરીકે ઓળખાતા રોમાના પેન્થોનનનો એંદરનો વ્યાસ ૧૪૨ ફીટ છે અને એ દિશાએ મોળા ઝુંબળનો બેળર બીજો આવે છે. પશુ તે મોળા ઝુંબળના પેન્થોનનનો પણ સાથે સમાવેશ કરવામાં આવે તો એ દુનિયામાં પહેલો આવે. આ ધુમઝટની બંદારીમાં પશુ લેવિષ્ય છે. નીચે તેની બંદારી ૧૦૦'ની છે, તેને પાંતળી પરી બની સિખર આગળ ૬૦'ની ધાંચા છે.

આવડા રાક્ષસી આ ધુમઝટના ટેકા તરીકે ચોક્કસી બંધી કદની ઝૂલતી કમાનો કપર ને બીજીથી તેનું બધું વળન એંદરની બાહ્યએ જોવી લેવામાં આવ્યું છે, તે કમાવતની યુરોપિયન રચપતિઓએ આપ્યા બનીને તારીફ કરી છે, અને ફરારદન જેવા તબ્બા કલાકારોએ તે 'ઈમારતી બાંધકામની અદ્ભુત કમાવત' કહીને બિરદાવી છે. નવાઈની વાત તો એ છે કે એવા સમયે પ્રતિભાવાન રચપતિનું નામ સુધાં આજે હાઈ નભવું નથી.

અવાજને પડેલા પાંડતારી ને અદ્ભુત કમાવતને મટે આ ધુમઝટ વળણાયે છે તેમજ આજે ચોક્કસી રચનાથી, પણ ધુમઝટની નિશાળતાને લીધે કુદરતીરીતે કપજેલી બીના છે કરોશ સેક્ટો માણસો આ રોજિને જોવા આવે છે ને ધુમઝટની દીવાલોમાંથી બેસતા એ ની પડેલા અને ગાલક કરી દોષ તેવી યુક્તિયુક્ત (ગિરપરસ)ની આશ્ચર્યચકિત બને છે. એક લેખકે તેનું વર્ણન કરતા કહ્યું છે કે 'ઈમારતના પેશ્તાં ને જોતાં ને પડેલાં અવાજનાં એ પડેલા લોકે છે તેથી પ્રેક્ષક અલબળ થઈ ન્ય છે. અને ડરખામાં પ્રવેશતાં તો એ અને કમળા જણાય છે. એક ને પશુ પડતાં, તેના પડયામાં ભણે આખી પલટન ચાલતી હોય તેવા વાગ બી છે; હજી પાતચિતના પરિણામે હાઈ બેરી યુક્તિયુક્ત બીંતોમાંથી આવતાં લાગે છે; બંદારી આજે દરો તો તે બીંતોની પછારેથી મોડી બુવાવોના ચર્ચક હાટરો સંભળવાની દોમાં પગાડી દે છે. એક કાગળનો દુકો ફાટી તે મેથરજીના જેવા અવાજ સંભળાય છે.' 'પશુ બીંત સરસા રહીને, આર્યત ધીમેથી, ભણે આપણી લવને સંભાષતા દોષણ તેમ જોલીએ, તો તરત પ્રચુરમાં એ ને એલ સંભળવા મળે છે. બીંત કવે લગ તમારી કાંડા પડયાળ ધરો તો ડરખાને ઝાલે છે એ બીંત કાવ નવીને ઢોલેએ તમારા સાંભળર તે રચ સમજી શકે છે. બીંત પર એક દોરો ગાદો તો તેના કપરાડ પરી ફર પડયા સંભળાય છે.'

આનું રચવે બીજું કશું નહિ પણ અવાજનાં મોભંને મળે તો તદનનો ટેકા છે. એક ડેરે અવાજ કરવામાં આવતાં તે અવાજના મોભં બીંતના સપાટીએ સપાટીએ જો સમજામી દિશામાં આગળ વધે છે; એક બીજું મધિયાગના કાંઈની દિશામાં, અને બીજું તેથી વિરુદ્ધ દિશામાં. આ મોભં ધુમઝટના વ્યાસના બીલ છેડા પર, — એટલે કે ન્યાંથી અવાજ કરવામાં આવે દોષ તેની બેરોબર મળે, એકબીજાને મળે છે. અને એ બંને મોભં એકસરખા ને ગાવનાં દોવાથી, પણ એકબીજાને મળેને પડરવરને વધુ પ્રલય લગવે છે. પરિણામે, મળેને ધીમે આવા, ત્યા બીજે ડેરે વધુ રચક સંભળે શાય છે. એ મોભં આજે એજાર દોવાને લીધે રીંટીથી અડાંધો પણ આગળ (એટલે કે પાછાં) વધે છે, અને અવાજના મળ રચાને મોઢાં થઈને પડેલા પડેલા સર્જે છે. આમ બીંતના મોભંને લીધે મોભંની વધુ ને એકી ગમિને જાય મનો દોવાથી, મોભં એમ

એળઝુંબળના નિશાળકાય રાક્ષસી ધુમઝટના બંધી વળને એંદરની બાહ્યએ જોવી હાઈ અજર તેણી રાખતારી કમાનો નાખવાની હિંદી રચાપતિઓની ને અદ્ભુત કમાવત બલમતા પારદેશી ઈન્જેનેરોને મુઘ્ય ફરે છે તે દશાંવી ધુમઝટની આંતર-આકૃતિ.

કપરાડ પર આગળ ને પાછળ ફરતાં ન રહે છે, અને જોભે, જોભે, ચોથો, એમ કપરાડ પર પડયા પાડતાં ન્ય છે. અને યહી ફર વખતે શેડોએકું બળ ઝુગાવતાં ઝુગાવતાં ડેરે ધીમા પરી શાંતી ન્ય છે. આમ, અનેક પ્રતિશબ્દની આ દિવાને લીધે ને પશુ પડેલાના એક ને અવાજમાંથી અનેક અવાજ બનતાં, ભણે કે ઘણા માણસોની ફર ચાલતી હોય તેવા અનુસન થાય છે; અને અદ્ભુતરચના કપરામાં ભણે કે દીવાલના પહારટની પાછળથી અનેક ભૂતો એ દારવેને જ્યાંજ વાળતા હોય તેનું લાગે છે.

એળ ઝુંબળ કોબો છે એ ને પડયારની ટેક પશ્ચિમ દિશા કપર, એક સપ્રમાણ મરિનદ આવેલી છે, ને આ રોજિને ને બંને પ્રાર્થના કરવા માટે ચોક્કસી દની. પાછળથી તે મુસાફરી બેમતા તરીકે વપરાતી, પણ હોઈ કહેને ફરી તેને કપાસનાંમંદિર તરીકે હવેયામાં લેવાતી. સમુદ્ર જોતાંજોવાથી પેડેલીએથી સુરોચિત એ રજિયામળી મરિનદને એ પડેને ને બાહ્યક કમાનીય મિનારીઓ છે, અને તેની અને એળ ઝુંબળના રોભની વચ્ચે એ દોશ છે.

વેળાં વેળાં સુધી દવા અને પાણીની આસર સામે કરી રહ્યા પછી હવે એળ ઝુંબળના ધુમઝટમાં અનેક ફાટ પડી છે અને પહારટ ખરા યાંડેડ છે. બંદિપ્રતિષેવની રચના અને તીવ્રતા પણ શુદ્ધ એજારતરવાલીથી સપાટી કપર અલેભિત દોવાથી, તેની પડયા-સકિત પણ પડયા લાગી દની. ૮ ૧૬૩૭માં એ ફાટો પરી હજેને યુનાઈટેડ એક રોઢું અડાંધીને આ ધુમઝટને બૂલ અર્થે નસાવેલ જવાવવામાં આવ્યો હતો.

ફરી ધુમઝટના અનુતરને યુક્તસાન થયું છે. તે કપરાંત દીવાલોમાં પશુ ફેડીક ફાટ પડી છે. તેથી તાલેવરમાં મારત સરહારના ધુમઝટર ખાતાના વડા નિયામકના મુલકને પરિણામે રૂ. ૨,૧૮,૦૦૦ના અર્થે તેનું સમારકામ આ વર્ષની શરૂઆત દાખ કરવામાં આવ્યું હતું. નેલકમર વધુ થવા આવ્યું છે, અને આવડા વર્ષની રચનામાં તે ભંદોરે માટે ફરી પુરકો મુકાશે.

વાચકો લખે છે-

વીચકો તરફથી આપણા પર આવતા પત્રોમાં ઘણીવાર એવા મુદ્દા દોષ છે કે જેમાં અન્ય વાચકોને પણ આશીરવાદ કરવાની અમને છાંય થાય છે; એટલે ધન્ય સમજવું પડે છે કે વિશાળ જાત આંખથી રાજ કરીએ છીએ.

અમારી કીકાઓ, અચાંચાં અને વિરોધા અને દુર રાખીએ. દેવતાની ભરે જાણી છે કે શરૂ થતા વિચારો સાથે અને સદા સદમને દોષ એ જ એવું નથી.

ઝીણું બીજાં [૧]

આજ સુધી 'કુમાર'ના આ માસના અંકથી શરૂ થઈ, પણ કોઈ પરિણામ નથી... શાયરપુત્રી નવરંમપુરા આખાં 'કુમાર' ગ્રુમ થાય એ તેો આપણા દયાલવ્યવહારનું પ્રત્યક્ષ જ છે. અરેબર, તીવિનું નામ બંધાવતું જ લખ છે. અમારા નાનકડા પુત્રકાલક્યને વરસમાં બાર-પંદર વાર જુદાજુદા સામયિકાની કચેરીમાં પર આવવી ફરિયાદો કરવી પડે છે...

હવે એક અજાયબની વાત. અમારું લગભગ શેરડા જ સમયમાં બહારસ થતું હતો. અમે બરાબર બે વર્ષથી 'કુમાર'ના આદ્યક છીએ. અમારી ભાવના વાચકો પાસેથી માલુમ પડ્યું છે કે તેઓ નાના ટાઇપોને લઈ, તેમજ સારી પેટ લેવાયોલા વગેરે અત્યુચ સાદિત્વ આપવું દોષ, 'કુમાર'નાં ચિત્રો સિવાય ખાસ લખવાના નથી. વાચકો અમારું લગભગ 'પક' થતા રહી પી.વી. ન દરવા વિવિત છે.

ઉપરોક્ત કારણથી એમ માનવાને કોઈ મારણ નથી કે 'કુમાર'નું નવચિત્રાવ નથી, પણ અમારા વાચકો એને અનુગ્રહ નથી, નવરંમપુરા - અમારાવાર

—ભાગલાદ સો. પટેલ

[૨]

આપનું ધન અરેબર કુમારો માટે અલેક છે કે જ તેના ઝીણા ટાઇપો ધણીને ખરે છે, એકી અપામાં પણ સખાણુ આપવાના બીજે કોઈ મારણ નથી. કેટલાક આંખ નળાળી પડી જશે એમ સમજાને લખતા નથી. આના ઉપર આપ જરૂર વિચાર કરી બેસો.

પંડિત કૃષ્ણ - ભગવાનજી

—અવગાળાવાના જયદિલ

[૩] 'કુમાર'નાં બીજાં ઝીણું દોષા વિષે આ અચકા પણ નાસા રાજ પત્રો આખા માર્ગ છે. ઝીણા અપરોધો આપો બજારે કે એની માન્યતા સર્વસામાન્ય છે. પણ તે દેવેશા જ સાચી નથી કહાય શાસ્ત્રીય અભિપ્રાય તેથી ઉગરે જ છે. 'પરેક અલસારિ વિમાડક મેલસિય' નામના પોતાના વિખ્યાત પુસ્તકમાં દર્શાવેલી આંખોની કસરત થકે અનેક લેખોનાં ચરખાં કઢાવી નાખવાને અને અનેકની આંખોનું નૂરે પાણું અપનાવ, વિખ્યાત મેત્રવિન્યાત ડોહરે ઉલ્લેખ એમ. બેદરુખ(લોહા.ડી.)એ, પોતાના ૩૮ વારસના અનુક્રમને સંશોધનને અને આખેના આશંક્ય સંરંધમાં ને વિસદ શોધો કરી છે તે પૈથી એક અતિ મહત્વની શોધ એ છે કે 'ઝીણા' અસર આંખને લાગ કરે છે; અને મોટા અક્ષર પ્રસંગ ને રો' વાંચતાવેત જ આ ૮૬૬ વિચિત્ર અને અચ્છે વાળી લાગરો; પણ આ સત્ય તેમજે ફરીફરીને સાબિત થયું છે. દેવતા સિદ્ધાંતોની વિગતવાર અર્થમાં કોટરખાનું આ રજળ નથી (ઝિંગની એ પદ્ધતિ અનુસાર આંખની તંદુરસ્તી સાચવવા અંગેની એક લેખકેથી 'મુદ્દર અનુસાર આંખનિઃ વ્યાધામસિસક સંપ'ના મુખપત્ર 'શરીર અને સિદ્ધાંત'માં ડૉ. ગૌરિદાસ પટેલ લખે છે, તેમાંથી આ અંકની 'માણુકરી'માં શરૂના બાજ હોધો છે - અને દરેક વખતે લેવા અટીએ છીએ-તે કહાય છીએને રસ આપશે.) પણ તમ એકરૂં તો કહીએ કે યુરોપ-અમેરિકાનાં ધણીખરાં સામયિકો પણ 'કુમાર'નાં

બીજાનાં કદનાં જ બીજાનાં છપાય છે. મુદ્દમરાસીય પત્રિકામાં 'કુમાર'નાં બીજાંનું કદ લગભગ 'સેસ પોર્ટ્રેટ'નું છે. બીજાં મુખપત્ર વચમાં આપણે માટેનાં સામયિકો ઉપરાંત કિરોરો-કુમારો માટે-નાં વિલંબતાનાં પત્રો પણ મોકલે માટે ૧૦ પોર્ટ્રેટ બીજામાં આવે છે: 'અમેરિકન બોય', 'બોય સ્ટાર્ટ', 'બોય જોન પેર', અને દિવસોની નીચળતું 'ટૂંકા ચેર' મોકલતાં તો તાર અણવી સાધાય.

દેખડા

આપનું 'કુમાર' માસિક ચિત્રકળાના કલમ નખાઓ માટે લાંબા સમયથી ભણીતું છે. વાતુ દટ સુધી તેમાં રંગવાના વિષય પર ખાસ સખાણુ કે કોઈ મુદ્દર લેખ મનન કરવા એવો નોંધવામાં આપ્યો દોષ એમ લાગતું નથી. રંગ, તેની જુદીજુદી બની અને તેના ધોર્ય મિશ્રણ પ્રમાણે ભળાવતાં તેમજ એક મનનીય લેખ માનનીય શી રિપોર્ટરસાઈ તેણે કરી અંગના આ વખતમાં છપાવે તેા મુજબતામાં ચિત્રકળાની માફ રંગના પણ ખીલી લી.

મહીધરપુરા - મુશ

—ઉચરશાલ ચંદલાલ ખામી

પુસ્તક-પરિચય

'કુમાર'માં એક પાટ પુસ્તકપરિચય માટે લખ્યો રાખે તેા ચાર. આને સાદિત્વ એટલું બધું પ્રદરવાય છે કે ધણીખવત માણસ પોતાની રહિ પ્રમાણે શું વાંચે, શું નાંદે નેમો નિર્ણય કરી શકે નથી; મરજી થતાં બધાં પુસ્તકોમાંથી શું પુસ્તક કયા વિષય ર ર લખાણું છે તે બેજાણ આપણી માટે તેના નામ (ટિટલ) સિવાય બીજે માને નથી દોના. અને આને તેા સિવાં પણ શિલા-ભંગ અપાય છે. દરાર ઉત્પત્તિ દોલ આપ, પુસ્તકપરિચય એકે સમાચિકામાં લખીને, ઉત્કા પ્રકાશનોમાંથી પોતાની રહિ, રજાવ, અવધાને અનુક્રમ શું છે તે માણસ ચોની રો...

૨૮મારી - સુભઈ

—મનમાસક વિગત

શું સમજાવું? [૧]

ધણું વર્ષોથી હું આપના 'કુમાર'ના નિષ્કલિપ વાચક છું. કદવાનું કોણું જ છે, અનુસરતા એક માસિકનાં અમુકય પાન, દર માનીને ચાર-પાંચ, 'જાંબમારિયાં'નાં રાજીને લખાતાં છે એની અને કિલકીરી થાય છે. મારી દરિએ તે કીક નથી. બાકી આખું યોગ્ય લાગે છે. અવિનય માફ કરીશ.

રોહી (વોહા)

—આર. એ પટેલ

[૨] 'કુમાર'ના અનુભવાસીથી 'જાંબમારિયાં'ની માળા રો થઈ રવાણી તેને એને આખે એ અનેક અભિપ્રાયો મળ્યા છે તેમાં, આ ઉપરાંત એક જ અભિપ્રાય તેની વિરોધના છે; બીજે લખા જ અભિપ્રાયો. એ તેની તાકેજમા આશા કરાં છે, તેમાં દર્શાવતા પ્રકાશને આપવી લેવો અભિપ્રાય આ નેવના પવખાં છે.]

[૩]

'... ચંદ્રવલ મહેતાની આપણા તો 'કુમાર'નું એક મોટું આશંક્ય થઈ પડ્યું છે. એ ને દોષો એ વાંચે છે તેમો બના અધ્ય પ્રસિદ્ધ બને છે. રમલિલાય સોની, લગવરી સાપા, દારવની

હાજો, રસ જમાવવાના પ્રસંગો અને આંતરી વાતાવરણવાળી આ આત્મકથા આજના રસ જમાવે છે.

નિસર્ગોપચાર આશ્રમ • પો. કોઠી (પૂના)

—ગાથવ

સરખામણી

હાઈ પ્રભસાગરું 'તામિલ દેશમાં કોઈયું' (એક ૩૨૨) વાંચીને ખુશ થયો હતો. તાંબુલ, રંગેલી ને જોણીના ત્યાંની સ્ત્રીઓના સોજા માટે તે પછુ થોડુંક મેળવ્યું હતું, અને યુવરાત સાથે સરખાવ્યું હતું. તાંબુલ આવાની રીતજીવનની રીતમાં, ગદ્યસાહિત્યમાં, ભવિષ્યના હાથમાં પચીસવીસ પાન હોય ને થોડોક ચૂનો દાય. એક પાનને જરા ચૂનો ચોપડી કે ચાટીને તાંબુલભક્ષ્ય ન પૂરું કરે. બાકી કોઈ પકવું, સોરાષ્ટ્રી કે સુરતી સ્ત્રીને પાનના સુંદર રખેના લઇને લીંચકા પર બેઠેલી નેઈ છે? પાનમાં મસાલો અને સુગંધ યુવરાતે મૂક્યાં છે.

અને રંગેલી કે યુવરાતી વાણિયા-આહાલ્યની વાત મૂનો રે; દરદ, છુદાર, હંમર વગેરે કોમમાં પછુ હમીસા ઉગરપૂન કરે છે ત્યારે નાનાં ફૂલ અને તરેલરેલના રચરિક સ્ત્રીને છે, તે ભેયું છે? તે પ્રાચીનિક દક્ષીની વાત બાલ્યે એ મૂકીએ, પછુ મુંબઈમાં થળીનાર 'અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ' તરફથી કે ફોલ બોલ સરખા તરફથી રંગેલી-દરીસાઈ થાય છે ત્યારે ય પહેલાં છતામ તે યુવરાતી સ્ત્રીઓને જ મોયે છે. રંગેલીમાં ય ચંદ્ર ને યુવરાતે જ પૂર્ણ છે ને? અને વેળી કે યુવરાતમાં જેનોની વસતિ થળી, એટલે આડ-

પાન બિનજરૂરી તોડમાં નેને પાંપમાં ગરમું. છતાં ય મુંબઈ આવે ત્યારે એક જ ભતની વેળી યુવરાતજી અને બીન કોઈ પ્રાંતની સ્ત્રી પહેરે, અને પછી કોઈ 'છાક' રાઈનું મૂજ રવાન થોયે નો સગમલ.

Apert from that, યુવરાતજીએ બીનની કોઈ પછુ વરણું સુંદર અલોકણ કરી બતાવ્યું છે; પછુ યુવરાતી વારત, યુવરાતી રસમ, યુવરાતી રાસ, કે આના પાવલોવા જેવી નૃત્યનાર પછુ ખુસ થઈ નય તેની રીને સાકી પહેરી બતાવે તે હું માનું કે પોતાને સોમી વધુ સંરેકરી માનતા પ્રાંતમાં થે સંરેકાર છે... 'ઘર્વ'સાર યુવરાત' લખનારે જ્યાર વિચારે નથી લખ્યું.

નવી વાકી • મુંબઈ

—જસુ સાહ

કોઈને જોઈએ તો

મારી પાસે 'કુમાર' માસિકના તીથે જળાભ્યા મુજબના એકા પટેલા છે; ૨ એકા જુલાઈ ૧૯૪૨થી ડિસેમ્બર ૧૯૪૨ સુધીના; ૧૨ એકા ભનુચંદ્રની ૧૯૪૩થી ડિસેમ્બર ૧૯૪૩ સુધીના કમ્પલીટ. મનુકર એકા બાં લેખે મારે વેચવાના છે, જેની કુલ કિંમત ર. ૧૩૫ થાય છે, અને એ જ કિંમતે હું આપી દેરા ખુશી છે.

—[આપનાજી કુસાભાઈ આપનચરવાલા, વાણિયાવાલા બિંદિમ કચે માણે, નિશાનપાડા રોડ, પાલળી મહેલ, રેલમરી મુંબઈ-૬] તા. ૬ બધા જ એકા સાથે આપવાના છે છુટક આપવા નથી, કારનુ કે આખી કાઈલ બાંધેલી છે.

બે તપાં ખનિએ

સિલિમેનાઈટ અને વર્મિક્યુલાઈટ

—રોજિટા ઇત્તનમાં વિજ્ઞાન ૪૪ લેખક-ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ

આ બંધી ૨૦-૨૫ વર્ષો પહેલાં તે આજે ખનિએલદન અપરિચિત હતાં; પરંતુ આજે તે કોલોઆઇડો તેમજ કમ્પોઝ સામાન્ય થઈ પડ્યો છે.

સિલિમેનાઈટના સમૂહમાં ત્રણ ખનિએલો સમાવેશ થાય છે: (૧) મેન્કાઈયુસાઈટ, (૨) ક્લોનાઈટ અને (૩) સિલિમેનાઈટ. આ ત્રણે એકબીજાનીયમમાં સિલિકેટ છે. આ ખનિએલો નિશ્ચિત છે કે અતિ સખત કમ્પોઝાઈઝ પછુ તેમાં ફેરફાર થતો નથી. બહોળાં તેમજ ઓછાપણી નેચરું. મુકાઈટ નામના સિલિકેટનીયમ સિલિકેટમાં વધતાં ઓછા નેચરું થાય છે. આ ખનિએલો ત્રણી ભવતા દુર્લભ પદાર્થો (refractories) ની બનાવટમાં યુક્ત થયેલા છે. તેમાંથી બનાવેલી પોસ્ટલેટ (ગીની માટી) અદ્યુત ગુણે ધરાવતી માલુમ પડી છે. તેનું વધનબિંદુ ખૂબ ઊંચું છે, જ્યારે પ્રસરણક તથા વિનુત્પાદકતા સાવ ઓછાં છે. એટલે નીજબીના કામના રવાન-પેશ, પ્રયોગશાળામાં વપરાતા સામાન, વર્ષોકલ્પની નળીઓ, નીજબી બ્લોઓમાં વપરાતી ખાસ ડટા. ચીમેન્ટની બહો-ઓ વગેરેની બનાવટમાં તે અતિ કાર્યોગીનીવડયું છે. ક્લોનાઈટ-નો ખાસ કમ્પોઝ હવે દુર્લભ સીમેન્ટની બનાવટમાં અને કાચને વિશેષ મજબુત કરતા માટે થતાં થાય છે.

આખી બંધીમાં માત્ર બે દેશોમાં આ ખનિએ આવેલા છે: એક હિંદ અને બીજો અમેરિકા. આપણા દેશમાં ક્લોનાઈટ ખૂબ નીકળે છે, તેનાં મદદરતાં બમણે સીમેનાઈટમાં છે. રૂપા રાજ્યમાં પીપરા પારો અને આમામાં ખાકી દેહીઓમાં સિલિમેનાઈ-

ટનો ગોશમાં મોટા નજી આવેલા છે. પરંતુ તેનો કમ્પોઝ હજુ યથુ રાકેલ નથી. ક્લોનાઈટ તો બારત દર વર્ષે બીસ હબર દન લઈ શકે છે અને તેમાંનો મોટો ભાગ અમેરિકા ખાતે મોકલે છે.

વર્મિક્યુલાઈટ અજાણતી એક ભત છે. (તેને વિશે વિગતવાર માહિતી ૩૦૨ અંકના 'માયુકરી' વિમાયમાં આપી પ્રકી. છે.) તેને મરમ કરવાથી તે ફસ થયું ફૂલે છે ને આ કિંમત દરમ્યાન અગસિયા માલતા હોય એવી હીવચાલનજરે પડે છે. એ કમ્પોઝિટ એકા સખત વર્મ (એટલે અગસિયું) વાપરીને આ ખનિએનું નામ વર્મિક્યુલાઈટ પાડવામાં આવેલું છે. આ ખનિએ કુદરતી રંગ પીલાસાઈના બજારો હોય છે, પરંતુ મરમીમાં કુલાભ્યા પછી તે આછા પીળેા થઈ નય છે. તેના એક પાન ફૂટનું વજન માંદ દસેકે માંદ થાય છે.

મહાનવો અંદરની હીવસોને નીજજીવ બનાવતા (insulate કરવા) માટે આ ખનિએ કમ્પોઝ યુક્તલે થાય છે. સીમેન્ટની સાથે મેળનીને તેને વાપરવામાં આવે છે. સાડ-૩-૫૫ (નાલેવે) મહાનોની બનાવટમાં પછુ તે વપરાય છે. કમ્પોઝ દેહીનરેલો, બેલકોશનાં ડાંપણ અને પાલોમાં પછુ તેનો કમ્પોઝ અસરકારક માલુમ પડયો છે. તેનો બારીક કોલેસો બેકો મેકાઈટને બદલે કાંચનાં વડીકેખન વપરાવા માંડયો છે. મેકાઈટનાં બ્લો અંતરદાહક (heat-insulating) એજિન્ટમાં તે કાચકારક માલુમ પડ્યું છે.

વર્મિક્યુલાઈટનાં મોટામાં મોટાં મરમીને અમેરિકાના ઝા-રાના પરમજીમાં આવેલાં છે. આ કમ્પોઝ, ટાંચવાલ, કાચાનેમ અને રીચામાં સુલભ પ્રદેશમાંથી પછુ મળે છે.

(ડિસેમ્બર ૧૯૫૧) ૪૪૬

રુધિરાભિરણરજ્ય (અનુ. પૃ. ૪૪૩મી આદિ) નાનીઓની ફેરે છે, અને સરીરના ક્ષાણે છે અથવા તેની ક્રિયાશક્તિના પરિણામે ક્ષતિ થયેલી બદરે અનુસાર બધારે છે એના લોહીને પ્રવાહ વહેવાર છે.

આખા આ લોહીને જરૂર પડેમાં પાચનતંત્રો ભણી વહે છે. આથી મગજમાં એ વખતે લોહી ચાલુ વહે છે. પરિણામે બારે આરાધ આધા પછી માનવી કંઈથી થોડાં છે. જે બરીને આધા પછી રિદાઈ અથવા સ્થાનમાં બેસે ત્યારે તેને થોડાં થઈ છે તેનું કારણ આ છે. આખા જાદ તરવાનું છે જેના પાણીથી નહાતું હોય તે હું છે તેનું કારણ સ્થાન્ય છે. તરવામાં આપણેને એને કોઈપણ ક્ષેત્રે નેટલું થાય તેટલું લોહી જોઈએ છે; અને દોનનીમાં જોવાયેલાં પાચનતંત્રોને પશુ એટલી જ બદરે રહે છે. અને લોહીની એજ તેા મગજ અને ફેફસાંઓમાં જોઈએ પૂરી પાડે છે. આથી કચરના અવયવોને લોહી અપરંત મગજથી તરતારે જોવાનું થાય છે.

ન્યારે કોઈ અવયવ છે અવયવોના ન્યૂન કાર્યશીલ દેશ છે ત્યારે રુધિરનળીઓની સુદૃઢતા (Tonus) કમી થાય છે; આથી તે વધુ પડેથી થાય છે અને પરિણામે તેમાં લોહી વધુ પ્રમાણમાં વહે છે. ન્યારે આજ થાય છે ત્યારે અન્યન્ય સંબંધ રાજતાર પીડા રુધિરનળીઓ સંકોચાય છે. આ અવરોધથી સરીરના નુકસાદો બાજોમાં લોહીની વહેવારનું નિયમન થાય છે. આ નિયમન વાજોપાદર 'સાન-તંત્રના કાર્ય'ના આધારે છે. વાચની, કમની છે અમિત મજ્જી વખતે મગજને બધારે લોહીની બદરે દોષ છે. આ વખતે પેટના ક્ષેત્રમાંથી લોહીનો પુરવઠો મગજમાં જાય છે. મિષાતને વાજપાર કરતાં છે તે નબરે પડતાં જેત જ સાળની કંઈથી, બદર, કહેલું, પેનિકાસ વગેરેની ધમનીઓ પડેથી થાય છે અને લોહીથી કમી થાય છે; જે સરીર પુષ્કળ તણી જોઈએ થાય તેા વાજોપાદર સાનતંત્રોએ આમકીની રજા-વાદિનીઓને પહોળા બનાવે છે; એથી ધમનીઓને રંજ થાય છે અને ગરમી નિવારણ માટે પરરેલા ધમની થઈ છે.

સાનતંત્રોની નબળાઈ (Neurosis) વાળા માણસોની કેસ-વાદિનીઓ કમીના પાગમાં જેસમથો પ્રત્યક્ષાત અનુભવે છે. આના મામકીને રંજ થઈ બદર થાય છે. કીડા કે વખાણ સંવર્જતાં મોં શુભાળી તરી આવે છે. આના માણસોને સાધારણ માન્યું થતાં ફેવાર કીડાં થાય છે. દવામાન બદરમાં તે આધારીથી પીડાય છે, તેમને વાજવાર સરીર થઈ આવે છે, અચરતવારે ક્રોધ અને પેશમા ગુના દરથી તે પીડાય છે.

સરીર કચર થા પડતાં માણસ જિવાન થાય છે, એનું કારણ એ છે કે ધનાઓથી માંવેરેશીએમાંથી હીરેમાહન (Histamine) નામનું દ્રવ્ય પેદા થાય છે. આ નિસર તથા કેસાદિનીઓ પડેથી થાય છે તે તેની દીવાલો ક્ષેત્ર (Permeable) બને છે, જેથી તેમાંથી 'ન્યૂટ્રેલ' લોહી તંત્રોમાં જમા થાય છે. આથી રુધિરાભિરણરજ્યમાં લોહીનું પ્રમાણ થઈ છે, કોઈકે હૃદય, મગજ અને ફેફસાંને પાડે લોહી નથી મળતું, અને આના પરિણામે માનવી જિવાન થાય છે.

મોં કે નાક કચર જેસથી મુકો પાગમાં માણસ તમજાર આઈ બોયે પડે છે. આ વખતે માણસની માથું પાડું પડે છે, લોહી જોતીના કચરો બાગની અંદર આવેલા મગજના કાચ Medulla Oblongata (મેડુલા ઓબ્લોન્ગેટા) દ્વારા છે તે રુધિરસાનતંત્રોમાં હન થાય છે. આથી વાજોપાદર રંજ પ્રતિરોધ (Inhibit) થાય છે. અન્ય પ્રતિષે પેટની ધમનીઓ પડેથી આવે છે. હૃદય ફેફસાં અને મગજનું લોહી પેટના ક્ષેત્રમાં જમા થાય છે, અને લોહીની વાણ પડેથી માનવીને તમજાર થઈ છે. આની જ રીતે પેટમાં મુકો લાગતાં કે

જેસમાં મુક માર પડતાં 'મુક' માંની તમજાર થઈ જોવાનું બને છે.

કચર વખતે સરીરના અન્ય તંત્રોમાં એ ધમનીઓ પશુ સખત બને છે, તેમાં કંઈકરજ્ય જમા થાય છે અને પરિણામે ધમનીઓ સાંકડી બને છે. આથી મોટી પ્રથમ રોગ (Degeneration) મગજ, હૃદય અને ગુરતની ધમનીઓમાં શરૂ થાય છે. ધમનીની દીવાલો સાંકડી અને સખત વખતે લોહીના પ્રવાહમાં અવરોધ જાય થાય છે. આથી લોહીને ફરતું રાખવા હૃદયને ખૂબ જેસથી કાર્ય કરાડતું પડે છે. આનું લણિા વખતે લાલનાં હૃદયનું કંઈ જોડું થઈ છે, ધમનીઓની દીવાલ કચર લોહીનું દબાણ થઈ છે, અને આ રીતે માનવી લોહીના દબાણના દેખેલા જોગ બને છે.

એટલે, માણસની તંદુરસ્તી ધમનીઓની તંદુરસ્તી કચર અવ-લંબે છે. ધમનીઓ જેટલી જલ્દ (ખગેટી) કોટશે, માણસ જલ્દ, મોટી કચરે મથાલેથી જોરાક અને માંસાદાર પશુ ધમનીઓને અ-રુધિરોધક અને કંઈકરજ્ય જમાવાર નીવડે છે. આટલું દ્રાર પીતર-ની ધમનીઓ જો આપણા સરીરમાં પડેથી થયેલી હોય છે આથી એવા માણસને જલ્દ જ જોઈ આવે છે. ધમનીઓ ખગેટ છે અને હૃદય કચર પડવાથી અવગ મરુ થાય છે.

હીરા થાય લેવાથી અશુદ્ધ લોહીને પાકા ફરજમાં તમા જમાવા હૃદયમાં કપાડાયેલ આવવામાં મદદ થાય છે. જેની શિશ્માં સોષાતો આશુદ્ધ લોહી વધુ પ્રમાણમાં કમી બને છે જમાવાગ કર-વાથી છાતી ફૂલે છે, ફેફસાંમાંની ધમનીઓ બધારે લોહીથી વશાય છે અને લોહીમાંના માણસાશુ અશુદ્ધ લોહીને વધુ પ્રમાણમાં કમી કરે છે તમા અશુદ્ધ લોહીની જમાવટ છે બી વખતે, કચરન વખતે, લેવાયેલા લાલના, ટકરી-પરત કચર થઈતાં છે હૃદય કચર બાર લેવું થાયતાં હીરા આશુદ્ધ લેવાથી ધમની કાદવન થાયથી મળે છે તે દબે સખલશે.

સરીરરજવામાં કુદરતની રજામાં જાણ છે. વૈજ્ઞાનિકોનું અનુ-માન છે કે ધમનીઓ, શિશ્માં જે રજાકાદિનીઓની બધી નબળીને છેરે છે. જે કોને જે લાંબી જોડાતો તે તેની જોડાઈ ૧૨ ૦૦૦ થાય થાય! આ જથી આપણા સરીરના નાના ક્ષેત્રમાં કેટલી અમળીતે રોગકારકને રોડી કરો! એ આખા નિસરમાં હૃદયના કચર એક જ ધમનીમાંથી લોહી બધે ફરી પડે છે.

જુજુ માનવીની આનખાનવી મુખાઈ અને અરજ્યમાં આમજ કુદરતની મળે તેવી રજાકાત પશુ કેટલો સખાય કી રોડી ધમની-ઓને નુકસાન કરે એની મોનસરેકી, જેવડુંકું ગરેકી રીમીને લીધે લોહીના વધુ દબાણથી કે મગજમાં નસ દરવાથી વધુ મરણ થાય છે.

પચીસે વર્ષ પહેલાં (અનુ. પૃ. ૪૪૩મી) ન્યારેની કમી થયેલ ન્યૂટ્રેલિવસના દર્મીમાં હોલ કલાક (શુદ્ધ કાળ) જેવા બોને છે જે હોલ પશુ ન્યાપારનું છે વ્યવહારનું સાહે કામ કરવા માટે અનિયમ ગમવા છે.

અર્ધો સવાર કરતાં સંક્રિં બધારે આનંદજલ્દાક હોય છે; જીન નાર કરતાં કચરે માણસોની બધારે કમી થાય છે; જીન કાદિના કરતાં ચેત્ર માસમાં બધારે કમી અને કાદ બને છે. સમયકાલે સુવે પેલાનાં કિરણો કહેલે, આકાશમાં અંધકાર બને. સમિના તારા અગ્રવાગાદિને મીનાક્ષિના મેદિરમાં ન્યાત્યાંથી રીપાળા પ્રકાદી કહે. ત્યારે તેજના નાના નોના એ અસંખ્ય અરિષ્ટ દીવાઓની દરની દાર આપણી આજોને કંડક તેજના આનંદ આવે છે. તે પ્રત્યેક રીપાળા પચનશક્તિ રહેલમાં નાચવા પાડે છે અને પીતસિને પ્રસન્ન કરવા દુઃખ કરી આશુદ્ધ નસાનનાં નુત્ય અશિલ્દને લખે છે મારે તરફ ફેરવી રસાં હોય જેવા આનંદ, આવનાર પ્રેમગમ્ય અનુભવે છે.

કલ્યાણી : કાચદો અને વ્યવસ્થા ! દા... દા... (દસે છે)

કયા કાચદો ? કયાં છે વ્યવસ્થા ?

૧૦ પોપાલ : તમે કહેતા તું ગાંગો છે ?

કલ્યાણી : એ ૧૨ છે તમારા વર્તમાન કાચદો અને વ્યવસ્થાના ધારણ સાથે મારે કાંઈ જ નિરંજન નથી. એની સાથે મને સુખ છે.

૧૧. પોપાલ : તમારી સામેનું તલોમતનાનું વેચાઈ જવા દો.

પછી તે માટે જે કાંઈ કહેવું હશે તે કહી શકો.

ગિ. સેન : હું પણ કેમકાં જ પતાવું છું. મિસ કલ્યાણી મનુ-ગદાર જે શુભાઈની રૂઝી તારીજો રાત્રે, નં. ૧૨ નિર્મલ લોહિયા લેન વાળા મહાનગર : અલગવા પાણીસ અફસરનું ખૂન હતું...

૧૦ પોપાલ : અલગવા અફસરનું ? કેમ, હજી સુધી પોલીસ એમનું નામકામ મેળવી શકી નથી ?

ગિ. સેન : મી સાર્ટ ! આસામીને ચરેરા તદન છુંદઈ મૂકી છે અને કાંઈ રીતે જોળખાનું પરી શકે તેમ નથી.

૧૦ પોપાલ : પણ કપડાં, રીપ્લેસર વગેરે કે પરથી, તમારા પોલીસ-ખાતાના અફસરોની હાલતી-મેરદાનરી કે પરથી તે—

ગિ. સેન : એ બાબતમાં પોલીસની વખાસ આશુ જ છે; પણ આ કેસમાં આ મિસ મનુગદાર એક રાખસનું ખૂન હતું છે એ જ ચકરવર્તી વાદ છે...

૧૦ પોપાલ : Please go on with your case.

ગિ. સેન : યસ મી સાર્ટ. (વાંચે છે) અને ફેનથી પોલીસને બજાર આપીને પોતાની બને જીનેમાર તરીકે ભવને રોબી દીધી છે. પોલીસ તથાસમાં જણાવું છે કે મિસ કલ્યાણી પૂર્વે બંધબાની એક નિરાશ્રિત વામ છે; ને પોલીસનું ખાનવું છે કે તેમણે પોતાના સીદવં અને છુદ્ધિની ભગમાં અનેક આસામીઓને ફસાવેલે...

કલ્યાણી : (અડે બેઠાં) એ નરાતાળ મહં છે, બનાવે છે...

૧૦ પોપાલ : આર્ટ, આર્ટ.

ગિ. સેન : (આગળ વાંચતો) ને કંઈકને પાચમાલ કયાં દોષા બેઠ્યાં, તેહલા નજુ માસ કરવાના જોણમાં જોણ....

કલ્યાણી : (વધુ ચુસ્તથી અડે બેઠાં) કાચદો ને વ્યવસ્થાના રજીવણો, દલે સાંભળા લો. અચાર સુધી હું ધીરજ રાખોને અને કાંઈની અલે સાચવીને ચૂપ રહી બની. પણ દલે મને બાલની કાંઈ અટકાવી શકે તેમ નથી.

ગિ. સેન : કોટનું અપમાન થાય છે, નાગદાર.

કલ્યાણી : તે માટે જે કાંઈક તમારી ન્યાયચોથીમાં દોષ માસ કેપર અજમાવી શકો છે, ગિ. સેન ! દલે હું જેવળા છું. મારો હંસારો તો મેં ખૂન થયોના સાકું અને દેહી કોસરા હરીને મૂકે મોઢે તમારી આપેલી સબ કોસરી લેવાનો જ હતો. પણ આલે કાચદો અને વ્યવસ્થાને નામે ને લડકડટું જણાવું તમે અહીં રહી કરવામાંડું છે તેની સામે તો હું જરા પે મૂકી રહી મૂકું તેમ નથી. માસ જેની અ-વાચ પામેલી, ત્રાસ પામેલી જીભ કંઠાલ ઓગાને ખાતર આલે તમારા કાચદાને, તમારી વ્યવસ્થાને હું પડકાર ફેંકું છું.

૧૦ પોપાલ : તમારે જે કહેવું દોષ તે રિશરતાથી, સાંતિથી કહે.

કલ્યાણી : રિશરતા ! શાંતિ ! આલે મારે દેખે અખન બને છે, માસા ધરીને સદસ સદસ બીજીની નેલના આલે બાળી રહી છે, ત્યાં મને શાંત થવા કહે છે ? મારી પાસેથી રચરચતાની આસા

રાષ્ટ્રા છે ? જા સાદેલ, તમારે દીકરી છે ? મિ. સેન, તમારે કોઈ જીવન બેન છે ?

ગિ. સેન : આ હક થાય છે, મી લોર્ડ, કહોને...

૧૦ પોપાલ : (કંઠારિષ અવાજે) એમને બાલવા દો મિ. સેન. (અને કંઈક સદાસુમ્તિથી લેવાઈ જઈ દોષ તેમ કલ્યાણીને) બોલો, મા !

કલ્યાણી : (મદમદ કંઈ) મા ! મને તમે મા છો ? એ રીતે મને મારા બાપુ કાઢી પોલાવતા. 'જદના દાકાના તોફાન વખતે, યુનિ-વર્સિટીમાંથી પાછા ફરતાં તોફાની રોજાને વારવા જતાં રોજાવાની ધરીના લોગ મે બની ગયા, અને અગને નિરંધાર કરતાં મયા. (કહેતા મૂકી દોષ ખેંચે છે.)

ગિ. સેન : મણુ પ્રે. મનુગદાર ! પ્રે. વિમળ મનુગદાર, જે વિદુ-મુરિસમ દુલસંભોરોને સાંત કરવા જતાં દુગમ્માને લોખ થયા, તે તમારા પિતાજી !

કલ્યાણી : હા, એ જ મારા પિતા ! હું એમની જ પુત્રી, આલે ખૂનના આરોપસર તમારી રમણુ બની છું.

ગિ. સેન : તમારા જેવી સંસ્કારી યુવતીને મા શું સુચવું ?

૧૦ પોપાલ : અધીરાન યાજોગિ. સેન. આગળ બોલો, કલ્યાણી.

કલ્યાણી : બંધારેલા પૂર્વ અને પશ્ચિમ એમ બે ભાગ પડવા પછી પણ મેં મારી મા અને નાના ભાઈ સાથે દાકામાં જ રહેવાનું પસંદ હતું. પણ ધીરેધીરે પરિસ્થિતિ વલુસતી થાકી. જેમતેમ હરીને હું એમ. એના ઉદ્દેશા પૂર્વે મુકી પડેલો. પણ પરીક્ષા આપવાનું બને તે પહેલાં તો મારે અલ્યાસ રાહડેના પડ્યો. મારા નાના ભાઈને બચાવવા માટે અને પર ચલાવવા માટે મારે તોફારી ક્યાં સિવાય છુટકો જ નહોતો. પણ ધીરેધીરે અમારા મારે દાકામાં રહેવું દુઃસહ બન્યું અને રેવટ, રહેકે, ફેલુઆરી-આચનાં તોફાનોમાં થુંકાચોના ત્રાસથી બચવા, એક રિવસ હતું. મારી અપેક્ષા મા અને નાના ભાઈ સલામતીની શોધમાં—હા સલામતી તમને મળીને છે. કા ચાલકને વ્યવસ્થાથી રસાએકી સરખાના આશ્રય નીચે સલામતી શોધવા, એક કાળે વિવરો સિવાયારોરેશને બેઠ્યાં. આશ્રયની શોધમાં અગ્રે દતાં ત્યાં એક રિવસ...

[આમલ તપતા કેપર એકકમ અંધારું વર્ધિભય છે અને ખૂન આજના પ્રકાશમાં પાળજીને પડેરા ખુદે છે તથા બજવા તપતા કેપર મોઈ પણ રેટરાન કેપરને નેહ-રિમ રમમાં દોષ છે તેવા ફર્મિયરની સમનવતણો મોરોરે જણાય છે. મોરરાનું બારણું પાછળ પેટરોરે કેપર ખુદે છે. પેટરોરે કેપર નિર્ભરિય રી-પુરોરેની અચરઅચર અને અડોલો સામાન જણાય છે. મોર-રાની આંધર, અરેતવરેલ પેટલા સામાનની વચમાં, લગભગ પગ વર્ષની વચની એક પુદ્ સફેદ સાડી અને સફેદ ચુંકાએલી ચાદરમાં દરિયું વાળીનેબેરી છે. એના જોખામાં ૧૫ વર્ષના દીકરીકે દેખાવેરા એક ઊંડો મારું મૂળીને ચૂનો છે. એના વાળ અરેતવરેલ છે. બાને પ્રવાસથી યોલકે જણાય છે.]

ધીરાજ : (જોખામાં પડેલાપડેલો) મા, રિવિ દલ કેમ ન આવી ? મને તો ખૂન બન લાગી છે.

મા : યેવું ખમ, બેઠા; આપની જ દલો. આ અલગવા રોરેશમાં એ કયાંક રરેતો ન બહી દોષ તો સાકું. અરે પ્રક્ટ ! તે આ વખત આપણે ! રાભની પુત્રી જેની મારી લાડકાણી દીકરીને અચાર

(દિસેમન ૧૨૫૦)

આમ અલગથી ગાયમાં ખોરાકની શોધમાં મઠાડું પડે છે કે પ્રજા, આનો કોઈ દિવસ અંત આવશે કે ?

ધીરાભ : કેમ ગા ? શું વધુ પાછું મેં તને નથી કહ્યું કે મને નરા મોટી થવા છે, બાપુનો મન હું પણ બળીભળીને મોટો થઈ-સર ચઈશ અને ત્યાર પછી તારે કાંઈ ચિંતા નહિ કરવી પડે. દિલિ પણ જતે દિવસે ખૂબ નામ મારશે, અમે જ એમાં બીએને તું આમ ચિંતા શીકેને કરે છે ?

ગા : તો પછી ખૂબ લાગી છે કહીને મને પલ્લવે છે કેમ ? [આગળના તખ્તા ઉપરના અંખાશને લાખ લઇને કહ્યાભી ત્યાંથી નીકળીને, પહેલેશમાં સામઘન્ય ફેર-ફાર કરીને (આ વસ્તુ મુગમ બનાવવા માટે ન કોઈના પ્રવેશમાં કહ્યાભી શરીરે એક સાલ જોડી રાખે અને માથે અંજોડા રાખે; અચરે ઉપરના તખ્તામાં પ્રવેશની ખખટે એ સાલ કાઢી નાંખી હોય અને થાજ છુસ કર્યા હોય) હાંખમાં કાંઈક ખાવાનું બાંધેલા પરીકા સાથે પ્રવેશ કરે છે. એ પ્રવેશની હોય છે ત્યારે પાછળના પેલેટોર્મ ઉપર એ ત્રણ મુખોના તથા એકાદ આંધેક વચને પુરુષ એની પાછળ આવતા હોય છે અને રુદ્ધક રીતે એકબીજાને ઈશારા કરતા હોય તેમ જણાય છે. પણ કહ્યાભીને જોને ખ્યાલ નથી.]

કહ્યાભી : બાહુ ખૂબ લાગી છે ધીરાભ ! હું તારા માટે મોટા કંદેશ, નીપત્રી અને આહુદમ લાવી છું. ચાલ જોડા થઈ ન તો. ધીરાભ : (હાથમાં આવી જઈ ગા અને કહ્યાભીને બાકી પડે છે.) કેમ ગા, હું શું કહેતો હતો ? દિલિને વ હજુ પૂર્વે જાળખતી નથી. [એ ખખટે પેલા ચુદરેશ એક પછી એક પ્રવેશ કરે છે અને સહેજ જોખારો ખાઈને આલોકાનું ધ્યાન ખેંચે છે.]

સમ્વિત : માફ કરને ગા, હું... સમ્વિતરાય 'એ જ નારી રક્ષા સમિતિ'નો હું મંત્રી છું. પૂર્વે બંગાળથી આવતા સદસ્ય સદસ્ય અગ્રામ સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને રક્ષણ આપવાનું તથા અનવરત પૂર્ણ પાકવાનું કાર્ય અમારી સમિતિ કરી રહી છે. અને આ છે શ્રીમુત માંચુલી-સત્યેન માંચુલી, ગારા મદદનીસ સહમંત્રી. અને આ છે સુનત દુરવીદાર, અમારા મેંડળના કોષાધ્યક્ષ...

સુનત : નમસ્તે માણ, નમસ્તે ગિત્ર... ગા : એનું નામ કહ્યાભી અને જોડાનું નામ ધીરાભ... સત્યેન : એમાં એમાં સરસા આપ તો ખૂબ જોગવાયેલાં જણાએ છે, અને આટલું વીર્યા છતાં તમારા મુખ પરની મોહકતા... સમ્વિત : (તેને બોલતો અટાવાયીને) સત્ય...હ, સત્ય...કહેતું એમ છે કે મેં તેને પણ આ નતના કહ્યાભીકારી નારીશના કામમાં અમારા મેંડળને સહયોગ આપે તો પૂર્વે બંગળી આપદ-મરત, પીકિત ગહિલાઓને મદદપૂ થવામાં તમે પણ હપથોબી નીપત્રી રહો. તમારા નતરકની સ્ત્રીઓને સારી રીતે સમાજવામાં... ગા : એમ કે ? તો તે બેસા શું જોઈ ? તારા બાપુને પણ એના આ કારી હતો ને કે એમની કહ્યાભી દેશના કહ્યાભુ અંધે જીવનં વ્યતીત કરે ?

સમ્વિત : અગાઉ પણ એ ન કહેતું છે, ગા. ગિસ કહ્યાભી ! આપ જે અમારી સાથે હો તો આપા સત્તાવે માટે ફેડ કપરા-વામાં પણ ખૂબ મદદરૂપ થઈ શકો.

સુનત : આપની જેમ બીજી પણ જેલવાએકી બહેને દાહા, બારીસાર ને ચટગંવથી આવેલી છે અને આપને આ શુભ કાર્યમાં મદદ (ઉચ્છ્વાસ ૧૯૫૦)

ખૂબ મદદરૂપ થાય છે. કહ્યાભી : પણ ગારા ગા અંગમ છે ને મોઢું હજી બોજાય છે. એટલે એમના પ્રત્યેની ફરજ મને બીહુ કાંઈ ન કરવા દે તેમ નથી. સમ્વિત : બોહો ! તે માટે આપ બેદિફર રહો. ગા માટે અમે ખાસ વ્યવસ્થા કરીને બીજો ડોંગે અને ધીરાભ માટે પણ બાકીમંજ સરકારી હાઇસ્કૂલમાં ફાઇન-કરનાની અમે વ્યવસ્થા કરીશું. ગા : તો શું જોઈ છે, મેસા ? સત્યેન : અને ગિસ કહ્યાભી ! તમારે માટે પણ સેક્રેટરિ-યેટમાં ખાસ કરીને પૂર્વેબંગાળના રાજકાર્યમાં ગા માટે એ અગ્રામી અનામત સંખ્યામાં પાછા છે તેમાં નોકરીની વ્યવસ્થા અમે કરી શકીશું. સુવતની ભનપિદાન ત્યાં થાગી છે. સુનત : એ તો હું રીલેન્ડી બેસાન સોરાનમાં શ્રી બેની બિશ્પ-સન હું એટલી ન વાર. ગા : કેના હવાણ માણસો છે, કહ્યાભી ! કહ્યાભી : ગા, અલગથી માણસો સાથે... ગા : અગ્રાપે થે દેશ આપણે માટે તો અનવરત છે, મેસા. આ તો કેના સન્મને સાથે મેસા થઈ ગયાં !

[જિયા તખ્તાનો પકડો પડે છે ને ધીરેધીરે આગળના તખ્તા પર પ્રકારા પથરાય છે. તે અંશમાં કહ્યાભી પાછા મોઢામાં પાંખરામાં આવીને બેસી રહે છે. સાલ જોડી લીધી છે, વિખરેલા થાજ સંગા કર્યા છે.] કહ્યાભી : અને એ મોઢાએ દિવસે હું તેમની સાથે બઠાર નીકળે. ફેડ કપરાવડને બઢાને મને એમણે સારીસારી મોઢારમાં ફેરવી, ફેરાનેબલ દોરેલોમાં ચાનારતો કાનાચાં અને સાંજ પડતાં અચરે મેં મુકામે પાછા ફરવાનો આગ્રહ કર્યો ત્યારે સુવતે જણાવ્યું કે મોઢું બનારસીકાસ કરીને મોટા ફાનવીર શેઠ સાથેની ઉલ્લી શુભકાંત પતાવીને પાછા ફરીશું.

[જિયા ખાસ લે છે; મોં ઉપરના પડોને લૂંછે છે.] નો થોણા : તમે થાક્યાં જણાએ ઠા. બેસીને મોસો તો થાપો નથી. કહ્યાભી : ના, ના, હું થાકી નથી. હું... ત્યારે પછી મને સહેરપી ફેરે એક આશીશના મકાનમાં એ લોકો લઈ ગયા. સાંજ સંજની ત્યાંની આકર્ષક હતી. ચમકતા ટીવાળખાનામાં મને બેસા-દીને એ લોકો 'ચોટી વારમાં પાછા ફરવાનું કહીને ગયા. અરેશો કલાક મેં રાહ જોઈ, પણ કોઈ પાછું ફર્યું નહિ. મધરાત થવા આવી. માફ મન કરીકાએથી ધેરાવા માંડ્યું અને ત્યાં...

[ફરી આગળના તખ્તા પર ધીરેધીરે પ્રકારા જોડા થઈ તદને અંધાકે ચઈનન્ય છે. પાછળનો તખ્તા બેધરે છે ને એ આધુનિક તથા જીવામાં જિયા વસ્ત્રોથી સજ્જારેલું કોઈ બનિકનું દીવાળખાનું નમ્બરે પડે છે. ચિત્રો, ફર્નિચ, પુર-સીએ, સોફાસ્ટ વગેરે રાજરથાનું પેસાનું પ્રદર્શન કરવા એમને કહ્યું હોય તેવી ભત્તરું ને કનિષ્ઠ પ્રકારની રસમનિ બતાવતું મોઢેલું છે. એક છુરસી પર અલદર મને કહ્યાભી બેઠેલી નમ્બરે પડે છે. એના મુખ પર અનરથતા ને ભવની લાગણી રેપ્પ જણાય છે. ત્યાં ડાબી તરફના કહ્યાભીની બાજુમાં સામેના દારમાંથી સમ્વિત, સુવત અને સત્યેન તથા બીજા બેસણું હિંદુસ્તાની, પર્ગરી પ્રમુખ પ્રતિ-નિષા સમા તરવર પુષ્કેશ પ્રવેશ કરે છે. શરીરમાં કી-કી રચળ છે, ગાલમાં પાનના ફૂંચા, મોંમાં સંજની

સમિતિ: અને પછી ધીરજી, તારો વાઈ, તને ફેરવું યાદ કરે છે ?
 કલ્યાણી: એને પછી મારે નથી મળવું તમે અહીંથી માફવા નહો.
 સમિતિ: યાદો, એ વાત પડતી મૂકીએ. એ બધું તો થઈ રહેશે.
 કલ્યાણી: હવે તમે અહીંથી જરોડા અહીંથી, હું છું!
 સમિતિ: આજે મારું દિલ તરસે છે, કલ્યાણી. આજ આવવ,
 મારી પાસે પેલા રોકિયાઓ હતાં હું હું બદલતું છું ?

કલ્યાણી: હટા! હટા! હું છું. નહિતર—નહિતર (સોદી પર
 પડેલા પટ્ટામાંથી રીવાલ્વર ખેંચી કાઢે છે)—આ કહે છે—

સમિતિ: અરે, અરે આ શું કરે છે ? એ તો બરેલી રીવાલ્વર
 છે! (સામંતપદના શરે) એની સાથે રમત ન કર, કલ્યાણી. અને એ
 મારી પાસે આવ... નહિ આવે ? તો હું તારી પાસે આવું છું.

કલ્યાણી: ફર રહે ! ફર, હું છું ! (આરડામાં ચક્ર ફરે છે અને
 રાત્રાતના પ્રવેશની નજીબે ખુરશી પાસે આવીને બેસી રહે છે.)
 સમિતિ: ધસતો ધસતો! ટેબલ અને સોફાની બચમાં આવી રહી છે.

સમિતિ: કલ્યાણી હું તને...
 કલ્યાણી: એક ટગપણ આજનહીં છે તો શેખા તારી છાતી સોંસરી
 નીકળી જશે. સમિતિ—(શિરતાથી રીવાલ્વર તાકી રાખે છે.)

સમિતિ: અને, મને તું બીક બતાવે છે ? બાહ્ય...હો...હો.
 આન...આન...

[આજન ધસવા ન્યે છે. રેલ્વે કપરને પ્રકાશ ઝંખે
 થઈ ન્યે છે. રીવાલ્વરના તણુ બાર સંભળાય છે.
 'એ બાપ દે, મરી ગયો' કહીને તે ટળી પડે છે. એકદમ
 અંધારું, ઘડ પડે છે. પડે છે. કોઈને પ્રવેશકદે પાછો આછા
 અજવાળાને બાંધે એકદમ પૂરા પ્રકાશમાં ખુલે છે. આખી
 અદાલત સ્થિર બની ગઈ છે અને સોફાને કાંઈ મુજબ તે
 પહેલાં આનેશમાં વિખરાયેલા વાજ સાથે ખૂબ જ
 હફારાટથી કલ્યાણી બોલવા માંડે છે.]

કલ્યાણી: હા, હું ખુદી છું, ગિ. સેન. મને સિસા કરો. મને
 ફિસીએ લટકાવો, મારે...

૦૦ યોધાલ: શાંત થાઓ કલ્યાણી. આનંદ એ-સમયે ન
 આવે ન ખૂબી, આવેને આ બાબતમાં શું કહેવું છે ?

(ખૂબીના સંભોળની અંદર અંદર થોડી વાર
 ઝસઝસ સાથે છે અને યજી તેમજ તરફથી)

ખૂબીના પ્રમુખ: અમને લાગે છે કે આ બાઈને મુક્ત કરવી
 નેહએ. એ સંયોજોના લોગ લાગે છે.

કલ્યાણી: ના, ના! મહેરબાની કરીને મને મુક્ત ન કરો. હું
 વિનંતી કરું છું કે મારે મરવું છે, ફિસીએ લટકવું છે. મેં ખૂબ કહ્યું
 છે; સાચું હું છું મેં ખૂબ કહ્યું જ છે.

ખૂબીના પ્રમુખ: પછી બહેન, સંતોષે નેતાં અને તમને બેચનાલ
 માનીએ છીએ તમે ને કહ્યું તે આત્મરસણુ માટે કહ્યું છે અને
 તેથી તમને મુક્તિ મળે તે જ હજી છે.

કલ્યાણી: (ખૂબી આવેલામાં) મુક્તિ? સામાંથી મુક્તિ ? મૃત્યુ-
 માંથી મુક્તિ એ મારે માટે મુક્તિ નથી. સંભળો! સાહેબ, મારે
 મરવું છે; મરવું એ જ મારે માટે ઈશ છે, એ જ મારે માટે મુક્તિ
 છે આ મારા સિધ્ધિ સારીમાં ઉઠવા બે અહી અહિનાથી છવન-
 સંચાર થઈ રહી છે !...

એથી સાથે બધા: હૈ! હૈ! શું કહે છે ?

કલ્યાણી: કેમ ? કેમ ? બહો છે શા માટે ? હું કહ્યું છું કે એ

૪૪૬ (દિસેમ્બર ૧૯૫૦)

પાપ મારું નથી, એ કહેવામાં નથી, તમારા સમાજના ઉચ્ચેથી,
 કહેવાતા સેફ્ટરકેશનું એ પાપ છે. તમારું કહેવું મું એમ છે કે
 એવા લોકોના પાપે આવું કાણું કંઈક લઈને હું આ જમતમાં જન્મી
 રહું ? તમે ન્યાય કરવા બેસો છો, તે પૂરું હું કે ન્યાય ક્યો છે ? આ
 વધારી રહે કરવાના એને હું પૂરું છું કે કાપરો કોને મારે છે ? આ
 છપા બેજના ગુનેગારોને મું એ આંખી રાકવાનો છે ? આવા અંદર
 સમાજમાં, આપ પછી જેવી આ પ્રતિભા મેલું કંઈક જન જનવા હું
 જનવી રહું ? મૃત્યુમાંથી મુક્તિ મેળવું ? ના, ના! ન્યાય સાદેજ, મને
 અને મારા આ શરીરમાં સજનવતા જનને મૃત્યુદંડ આપી અમારી
 ચાતવ્યમાંથી અમને મુક્ત કરો, હું વાલના મંડ છું, તમારી પાસે
 બીજ માંગુ છું. —મેં ખૂબ કહ્યું છે, મને ફાંસી આપો!

૦૦ યોધાલ: આકર્ષાં ન થાઓ, કલ્યાણી! તમે લીધેવું પડતું તે
 રત્ન રક્ષણે અને રત્નમાનને બળવવા માટે લઈ. તમે એ સંયોજોમાં
 મુકામાં હતાં તમા સંયોજોમાં કાવચની દિગ્ધિએ એને ખૂબ કહેવાય
 તે રીતનું તે પચવું નહોતું એમ અને કદપણે માનીને બેઠો અને
 તેથી ખૂબી સાથે સંગત થઈને હું તમને ખૂબના આરોપમાંથી મુક્ત
 કરું છું. તમે નિર્દોષ છો... દરેકેકર એમને મુક્ત કરો.

કલ્યાણી: પછી મુક્ત થઈને હું ક્યાં જઈ ? માનવગણેથી
 બધાં બધાં આ સમાજમાં હવે હું કડી રીતે રટી રહું ? (એને છોડી
 મૂકતાં, પાંજરામાંથી કાંઈક અંદર અવરથમાં કીટારી બેસતાં)
 હું તો... હું તો આ ચારી દર...દર, અદાલતને બેળે... આ
 ધરતી! સોતાની જેમ મને તારા બેળે સમાવી દે. ન્યાય આ શાંતિ
 પાપાસત માનવ સમાજનો એ હાથો થી મને ના રખો.

[ધીરે ધીરે તપ્તાની ડાબી બાજુ તરફ કચડતી યાદે
 માલવા મોં છે. મુખ કપર વિખાલી પેરી હાથા પુ-
 રાઓથી દોષ છે, અને તે વળતે પ્રાર્થના કલ્યાણીના
 મુખ કપર પડે છે, આખી અદાલત અંધારા સમા આછા
 પ્રકાશમાં નીંટળઈ વળી છે અને નરદીસ યોધાલ
 સિવાય બધા ન તત્તરતક બિમા દોષ છે... ધીરે ધીરે
 કલ્યાણીના મુખ કપરની રેખાઓ પહોંચે છે, તે કાંઈક
 વિચારાગમ લાગે છે, અને વ્યારપણી કાંઈક અંત અવાજ
 એતરના બીરતમાંથી સંમળતા દોષ તેમ, બધી હન્દિ-
 થાને હન્દિત કરીને, એ અવાજ સંભળવા સ્થિરતાથી તે
 બેઠી રહે છે... એતરમાંથી, ન જામેલા બાજનો આમન-
 બધો અવાજ ન્યે અજ થાય છે...]

અવાજ: શા ? શા ? ક્યાં ચારી ? આત્મવિશ્વાસને મારું
 હું લઈશ તો મારું શું થશે ? હું નિર્દોષ છું. મારું હું તો કેશના સં-
 કાન્તિકાળનું ફરજે છે. મારે જનવું છે; અને તે જ દેશ છપરો...
 બધે છે ને આ, કે તારા જેવી તું એક નથી; અને મારા નેમાં પછી
 સદસ સદસ બાજનો છે. તે બધાંને આ ધરતી ઉપર રત્નમાન સેર
 વિદરવાની તું તકનકલ અપેરે કમલતરતે અને છ રીને વિદરીયું.
 એ હું આ સંકાંતિકાળની પડતાથી અકાળને કાચર બની અત-
 વિસર્જન કરીશ ? બેક મા, સિયર મા! તારા દેવાના વિધાને બેળે
 નાખ ! બેક મા, સિયર મા! તારા દેવાના વિધાને બેળે નાખ !
 બેક મા, બેક... બેક...

[કલ્યાણી સ્થિરતાથી સાંભળી રહે છે, એની આંખોમાં
 તણે તે ન્યેચકે છે, મુખ પર આંખી સિયરેના પચાય છે]

કલ્યાણી: આજ, નાના બાળ, રત્નમાન !

[પડેલા પડે છે.]

Our Friends Abroad

હસ્તાક્ષરવિદ્યા વિષે

અંગ્રેજીનું આ પત્રમેળવનાર: ગ્રેયરનીલાલજી, ૭૧૧/૩, સાહરખાત, અમદાવાદ.

બંદાલા મિત્ર શ્રી,

હવે હું તમને હસ્તાક્ષરવિદ્યા (Graphology) વિષે લખું. એના સરખાતનો ભાગ થોડો અઠવાડિયા પહેાં Itzchoeમાં સેંટ કીલ (Stadt Kiel) હોટેલમાં આપેલા મારા લાખણમાં છે; અને એમાં હસ્તાક્ષરના નમૂના લરી છે (જે) અમેરિકામાં રહેલી મારી એક સ્ત્રી-મિત્રના અને (જે) તમારા પોતાના હસ્તાક્ષરો પસંદ કર્યા છે.

દરેક માનવીમાં કંઈ ને કંઈ ખાસિયતો, ગુણો કે વિચિત્રતાઓ હોય ને છે. જે એક માણસનાં લક્ષણો તથા ખાસિયતો કેટલી બધીનાં લક્ષણો સાથે હુંબહું મળતાં આવતાં ને નથી. આથી માણસમાં રહેલી આ ખાસિયતો ને તેનું વ્યક્તિત્વ ધરે છે.

કોઈ માણસને મળતાં સ્વાભાવિક રીતે ને આપણે તેનું નિરીક્ષણ કરીએ છીએ અને તેના દેખાવ તથા આવશ્યક પરથી તેનું ચારિત્ર્ય સમજાવનાર પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આ બધું આપણે, બપુરે-અબપુરે, તેની ભાલવાની, આલવાની અને હાલવાવ કરવાની રીતો ઉપરથી તારવીએ છીએ. પરંતુ આ રીતે, બહુબહુ તો, તેના વિષે આપણે એક સામાન્ય ધારણા ને બાંધી શકીએ; કારણકે ગ્રેટરમાંજે બધાં માણસો પોતાનું સાકે પાસું ને બતાવવાનો સ્વાભાવિક રીતે પ્રયત્ન કરે. એટલે એમાં અનુમાન બાંધવામાં આપણે ઉતરવાનો ભય ખરો. થકેરા પરથી પણ આપણે સામા માણસને ધણી વાર પારખીએ છીએ, પરંતુ કેટલીક વાર મુખમુકા જે માણસના બધા ને અંતરંગ કે ગુણો મલકીને બતાવી આપતી નથી હોતી; કેમકે તેમાં પછુ માણસ ધારે તો પોતાનું સાચું અંતરંગ છુપાવી દઈ શકે છે. એકે તે અમુક હદ સુધી ને, એટલે કેટલું પછુ માણસના ચારિત્ર્યની સાચી પરખ કરવા માટે ફક્ત એક ને ઉપાય છે: તેના હસ્તાક્ષરો. એ હસ્તાક્ષરો પરથી માણસની ખાસિયતો ભણવાની વિદ્યા તે હસ્તાક્ષરવિદ્યા.

એનું સાકે જ્ઞાન એ હોય તો માણસના ચારિત્ર્યના બારીકમાં બારીક ફેરફારોના પૃથક્કરણ પર તેના અંતરંગ ગુણોદય પામી નહીં શકીએ.

હાથ એવાનવસરીરોના વધારેમાં વધારે સંવેદનશીલ (Sensitive) અવસ્થા છે, કેમકે એમાં કેટલાક મનબુદ્ધ જ્ઞાનતંતુઓના સમૂહ આવેલા છે. હાથથી માણસ ફટકા લગાવે છે, તાળી પાડે છે, નિર્દોશને કરે છે, ચીતરે છે, લણે છે, પકડે છે વગેરે અનેક ક્રિયાઓ કરે છે; પરંતુ હાથનું સૌથી વધારે મુશ્કેલ અને પડકારજનક કામ તો લખવાનું છે. એમાં, એક નાની સરખી મર્યાદિત ભ્રમમાં, કામળ પર અનેક વળાંનો, લીટીઓ, વર્તુલો, જિંદુઓ અને માંદખણો એને આલેખવા પડે છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે ને એ ક્રિયામાં, માણસથી અનભુ-પણે ને, તેના અંતરંગ સ્વાભાવનાં ગુણલક્ષણો, આવેગો, ઊમિદો અનુસાર એના હાથ કામ કરતો હોય છે. આથી, હસ્તાક્ષરની પરખ કરવી મળતે, એ લખાણ કરવામાં તેના હાથનાં ને હલનચલન અને વળાંક મધ્ય હોય તેનો ને ખાસ અભ્યાસ કરવાનો હોય છે.

આમાં અવલોકો દેતું તો લેખકના સંપૂર્ણ ચારિત્ર્યને દર્શિત કરવાનો છે; એટલે હસ્તાક્ષરવિદ્યા ભણવા હચ્છનારને માનસશાસ્ત્રનું પણ જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. કારણકે હસ્તાક્ષરોના બુદ્ધિબુદ્ધ વળાંક તથા ચલનાંઓના પાછળ, તેનું મન કદીથી ભાગ કરી રહ્યું હોવું જોઈએ તેનો નિર્દોશ રહેલો હોય છે. એ બધાં તથા સૌ, તેના પૃથક્કરણથી તાર-વેલી સામગ્રીનું સંયોજીત રીતે તે વ્યક્તિનું ચારિત્ર્ય એ કહે છે.

હસ્તાક્ષરોની પરીક્ષા કરવામાં સૌ પ્રથમ આટલી મરતુઓ તપાસવાની: લખાણની નિયમિતતા, તેની લય, સપ્રમાણતા અને ધારીતાપણું. આ મુદ્દા સૌથી અગત્યનો છે. એના ઉપરથી વ્યક્તિની બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ તેમજ હિંમતશક્તિનો નિર્દોશ મણ શકે છે.

હવે એ પરીક્ષા કેમ કરવી તે આપણે જોઈએ:

(૧) લેખનગતિ કેવી છે ?

હતાવળી છે કે ધીમી
લાંબી છે કે ટૂંકી
મનબુદ્ધ છે કે મનજેર

(૨) બેરેલા કે આંખ

બારાબાર છે કે પાતળા
મોઠા વાળેલા કે ગાંઠવિનાના
જોડેલા છે કે છૂટા
ધારીલા છે કે બેરેલા
ખાસપણે છે કે તીવ્ર

(૩) ચેતના લેવા માટે

ઝડપી છે કે ધીમી
પ્રવાહી છે કે દુરલ
ગંભીર છે કે સીધા

(૪) તીવ્રતા તપાસવા માટે

મનબુદ્ધ છે કે નબળા
ખુશિયાવાળા છે કે ગેળાદાર
સાંકડા છે કે પટોળા

(૫) ચિંતની દિશા લેવા માટે

કેપિટલ અક્ષરો અને ચાહુ અક્ષરો વચ્ચેના તફાવત તથા લેખા અક્ષરો અને નાના અક્ષરો વચ્ચેના ફરક સૂચવવા માટેની સંજ્ઞા: L=મેલો; U=નાના.

અક્ષરોની લંબાઈ લીટીની ઉપર વધારે છે કે લીટીની નીચે વધારે છે તે દર્શાવવાની સંજ્ઞા: O > U=લીટીની ઉપર પછુ લખાણ, U > O=લીટીની નીચે પછુ લખાણ.

(૬) લેખાલેખા કે મનેલો

કેપિટલ અક્ષરો લાંબા છે કે ટૂંકા
i (આઈ)નાં જિંદુ લાંબા છે કે નીચાં
લીટી જોયે ચાલી નબ છે કે નીચે
અક્ષરો જોવાથી તરફ નમેલા કે ડાબી

(૭) જોડાણ તપાસવા માટે

ધુમ્મશાકર વળાંકવાળા ને પાંચાલી આકારના ન
ધુમ્મશાકર વળાંકવાળા આકારનું મિશ્રન કે ખુશિયાવાળા
ખુણાદાર ધુમ્મશાકર ને ખુણાદાર પાંચાલી આકાર
જોડાણના કે છુટાછુટા

(૮) આભિચરો

ક્રિષ્ટલ અક્ષરો વધુ મોટા થાય છે ?
 રાખે કમરા : મોટા થતા ભય છે ?
 રાખે કમરા : નાના થતા ભય છે ?
 લખાણ ઉપર લીટી દેવાની રેવ છે ?
 લખાણ નીચે (અંદાજિત) , ,
 ખાસ યોગ્ય રીતની સહી કરે છે ?
 અક્ષરોના ચાલુ આકાર ઉપરાંતના ખાસ વખાસનાં ચિહ્નો કયાં છે ?

(૯) વર્તેચ્છી

ચલતી ભલી લીટી લેતરની ભલી લીટી
 રાખે અને લીટીમાં રાખે અને લીટીમાં
 વચ્ચે વધુ જગ્યા મોટાં છે
 યુગ્મકારણ લીટી (પાલી લીટી)
 ડાબા દાંડિયા ડાબા દાંડિયા
 પહેલો સરો

(૧૦) સાધનો

ચાટીના રંગ
 પેન્સિલની ભવ
 ડાંકની બહાર પાળાઈ

ઉપર દર્શાવેલી કસોટીએ જરૂર દરતાક્ષરોનું પૂર્ણરૂપ ક્યાં બાદ તેમાંથી તારવેલા નિર્ણયોએ આકારોને આપા લખાણ વિશે અભિપ્રાય ચોળવે. કદાચ વધુ સારી હું બે નમૂનાનું પૂર્ણરૂપ કરી બતાવું : નમૂના બ (નીચે) લખનાર સ્ત્રી, કમરા : પપ વર્ષ

*Viola Griffin was formerly
 California was in England
 married. Mrs. J. J. Griffin
 and in Russia of Germany
 as of 1911. J. J. Griffin
 Plunging into the sea
 Tropic of Cancer from the
 all right. Always.*

આ લખાણનું નિરીક્ષણ કરી આપણે કહી શકીએ કે તે અનિવ-
 મિત પણ સમગ્રાય છે. તેને કોઈ લખનથી, પદ્મ અક્ષરો, ગેરસાર,
 પાલળાને બુદ્ધિયાવાળા છે, તેથી આપણે અનુમાન કરીએ કે આ સ્ત્રી
 ચાલક, હરકાદલી અને સ્વચ્છ સગવડશક્તિવાળી છે. જ્યારે અક્ષરો
 નીચેનાં પદોનાં વર્તણૂં તેનું મોટું મત દર્શાવે છે. સ્વચ્છતા દિયે
 નિપુણ હોવા છતાં તે લાગણીવાર હૃદયવાળી અને ખરેખર કોમળ
 હિતની માતા છે. યુગ્મકારણ અર્થ વર્તણૂં અને બીજાં નિર્ણયો બતાવે
 છે કે તેને પોતાની કામી લાગણીને છુપાવી રાખવાની રેવ છે અને
 પેનસિલ છબનાં આપણે અલગપણ અને સાવચેતી રાખે છે. છતાં
 કે કેટલીક વખત ખુલી જતી ભય છે. અક્ષરોનાં પાદ-પ્રમાણ મધ્યમ
 છે. સ્વચ્છતા દિયવાળી હોવા છતાં હૃદયનાં નિહીત નથી.

Gruchantel Snoff ← નમૂના વ
 પુષ્ટ, કમરા : ૨૦ વર્ષ

આ કોઈ પેશાનિકના જેવા લાક્ષણિક અક્ષરો છે. ધાર પ્રમાણ
 પછી બીજું છે. આપણે લખાણ નાના અને રચ્ચ અક્ષરોમાં છે, અને
 અક્ષરોના ધાર એટલી ચપળતાથી ચલે આવે છે કે તેને કંઈ નિર્દેશ
 ન હોય છે. રાખેનાં અંત લીટી છે તે વિવેચનશક્તિ બતાવે છે.
 ક્રિષ્ટલ અને નાના અક્ષરો વચ્ચેના તફાવત (LU) પછી મોટા છે.
 ને દર્શાવે છે કે એના લખનાર પોતાની ભવની સંતુષ્ટ નથી, તેમ
 સહેલાઈથી સંતોષાય એવા પણ નથી. પરંતુ તે સંપૂર્ણતા માટે પરિ-
 શ્રમ કરી ને કરે છે અને સહા પોતાના વિદ્યાર્થીનાં આગળનાં બીજાં
 પદવિધાં તે મેળવી લેવા પ્રયત્ન કરે છે. એટલે આ એક એવા માનુષ્ય
 છે કે જે યુવાન હોવા છતાં વારંવારની અને વિવેચનશક્તિવાળી
 વિચારક છે. તેની બુદ્ધિ ટાંપી કમરાની છે. તે કોઈ પણ વર્તણૂંની જરૂર
 સહેલાઈથી પસંદ કરે છે અને તેનામાં પૂર્ણરૂપ કરવાની શીખ બુદ્ધિ
 ૧૫૧ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૨)

સાથે વર્તણૂં મોટી રૂપ કરવાની સમિતિ પણ છે. લખનાર હૃદયવારીય
 છે તેમ સારો. સ્વચ્છતાપણ પણ છે. સત્ય ભણવને દર્શાવે કંતેભા
 એ માણસ, બધી વસ્તુઓને તેમનાં વાસ્તવિક રૂપમાં લેવા આદે
 છે. અસમતોલ મનને હોવા છતાં પોતાની લાગણીઓને કાળમાં
 રાખી શકે છે, કારણ કે તેનામાં ભવ-શિષ્ટ સારા પ્રમાણમાં છે.

તેનામાં ખૂબ આત્મશક્તિ અને રચના છે. તેનામાં છદ્દાદાર
 વાસ્તવિક છે. મદદારકાંક્ષી હોવાથી પોતાની નિમિત્ત ચોળનાને
 પદોંચા વિચાર તેને મન નથી પડતું. રીતભાતમાં તે પછેલા પ્રસંગ છે.
 આ બધી બાબતોના સમરોદ્ધાર કરીને આપણે એવા નિર્ણય પર
 આવી શકીએ કે આ યુવાન લેખક એક વિશિષ્ટ, સ્વનિર્મિતવાળો છે
 અને તે ખુસી પોતાના દેશમાં એક જાળી કારકિર્દી મેળવશે.

આમાં જ્ઞાન ને ભણતરી અનુસાર એ બે બે બ્યક્તિઓને દેશ
 અભ્યાસ આપે. બીજી તે આ વિષય એટલે નિશાન છે કે અક્ષર-
 વિદ્યાને એક જ પત્ર દ્વારા સગવડની અસાધ્ય છે. જ્યાં આવા સારીય
 વિવચને વારંવાર (એટલે) આપામાં રહી રહેવા પણ સહેલ નથી.

હવે હું નર્મન લખાણમાં શુભેચ્છાઓ સદ વિરમીસા: Viele
 herzliche grüße und warme wunsche von Deinem
 Freund (પણ) હાર્દિક અભિનંદન ને હૃદયીય શુભેચ્છાઓ-દયાશી
 મિત્ર તરફથી) ઇ. એ. મીરા (E. A. Mischak)

તા. ૬. માર્ચ નામ Mischak નામ લખાણમાં આમ લેવાય છે:
 1000, 1000 માં 'ઈ' નામ, 1000, 1000 માં 'અ' નામ; એટલે
 Meashuck અથવા Meeshuk—મીરા' એવા કમચાર થાય.

વિદી પત્રમિત્રો

(582) Mr. Mohendra J. Saurashtra, 11th House, 1st
 & 11th Road, Khar, Bombay, 21; (583) Mr. Krishnar
 B. Shah, 1st yr. M. B. S. Medical College, Baroda
 (Boy-21, Exchange of views & ideas, Violin, Sports,
 Cinema, Stamps); (584) Mr. Hasmukh Chhotalal Gan-
 dhi, C/o C. K. G. Ramnagar, Sabarmati, Ahmedabad
 (Boy-14, Stamps); (585) Mr. Pravinkumar D. Shah
 C/o D. V. Shih, Bhagwan Nivas, Ramnagar, Sabar-
 mati, Ahmedabad (Boy-14, Stamps); (586) Mr. Ramesh
 T. Vora, Sharadashram, Bardi, Via Gholfad, Dt.
 Thana (Boy-16, Photography, Science, Coins, Stam-
 ps). (587) મી જિરાદીશ દાદા. ૭11/૨, સારજનના,
 ચમદાવાદ-૨). (587) Harilal V. Waghela, 2 Khadkhad
 Lines, Veraval (Saur.)-23, Literature, Reading; (588)
 Narayan Bhaskar Lade, Tagore lane, Dahanu (Dist.
 Thana)-20, Literature, Films; (589) Saifee A. Surka,
 118-20 Abdul Rehman St., Bombay-3-21, Stamps,
 Science, Mathematics. (૫૬)

પરચીક વર્ષ પહેલાં

અંક ૨૪ માગશર ૧૯૮૨ (ડિસેમ્બર ૧૯૮૫)

ભરતીય મૂર્તિકલાના શિખર ૩૫ 'નદરાજ'ની કાર્યશીલ મૂર્તિના મુખચિત્રથી ઊધડતા આ અંકમાં શ્રી અંબેરચંદ મેઘાણીએ આલેખેલી, પંખીઓમાં પણ રહેલા નરમાદાના દરકટ ગ્રેમની બે નાની ક્યાઓ 'બેલકી'; ધર્મને કાગે દૂર દેશની વિકટ-યાત્રા કરનારા ચીની મુસાફરો પૈકી કાહિયાનનું ધરિન; વચેરે મુખ્ય હતા. ગુજરાતમાં દર કાંતિકી પૂનમે ત્રણ ગ્રંથવર મેળા બાસય છે: કુમારિકા સરસ્વતીને તીરે સિદ્ધપુરમાં, ગુજરાતની એંગામેયા સગી નર્મદાને કિનારે શુકતીયમાં, અને યજુના સરીખી સાબરમતીને આરે વોકા ગામમાં. એ પૈકી વોકાના મેળાનું વર્ણન આ અંકમાં શ્રી અંબેરચંદ મેઘાણીએ આલેખ્યું હતું.

પણ હતાવા જેવો ભાગ તેો શ્રી પરમાનંદ કાપડિયાએ, દક્ષિણ હિંદના મદુરા શહેરના મીનાક્ષિ-મંદિરના આ પેલા પરિવચમાંથી છે:

'દક્ષિણમાં ચૈત્યમિદુ રામેશ્વર જતાં રસ્તે મદુરા નામે મોટું શહેર આવે છે. હજાર હિંદમાં હરિદ્વાર જતાં ગયુરા આવે છે તેને જ ગણ્યું આ શહેરનું નામ છે. મયુરાની આસપાસનો પ્રદેશ શ્રીકૃષ્ણની કીલ્લાથી અંકિત છે; આ બાલુનો પ્રદેશ શંકરના નૃત્યથી પુલકિત છે. શંકરનું બીજું નામ નદરાજ છે. નદરાજે અહીંથી કલ્પદેવતા વિદેશર મૂર્તિ કાઢ-કરાઈ તાંબ નૃત્ય કરેલને તે રીતે અનેક ભક્તજનોને દર્શન આપેલાં, એની વાતચિત્ત અહીં પ્રચલિત છે.

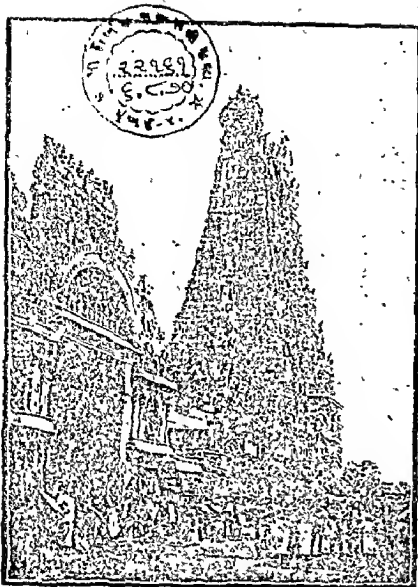
હજાર હિંદુસ્તાનમાં કાશીવિજયાનયનનેટું મહાત્મ્ય છે તેકલું જ મહાત્મ્ય દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મીનાક્ષિનું છે. જગા કંપર હરિદ્વાર છે તેમ નીચે રામેશ્વર છે. કાશીવિજયાનયની બાલુએ વિવેખી નહોતું; મીનાક્ષિની બાલુએ વાદગાઈ નહીં વહે છે. હરિદ્વાર પાસે ગંગા ગાળે છે; રામેશ્વરની આસપાસ સમુદ્ર ગળ્યાં કરે છે. આવી રીતે હિંદુસ્તાનની પૂર્વ જગતાયપુરી ને પશ્ચિમે દારિકા બિન્નબિન્ન સાગરના તીરે શોભી રહેલ છે. ચાર દિશ્પાલ શાકંક આ ચાર તીરો હિંદના ધર્મદારીરત રક્ષણ કરે છે.

આ મદુરા શહેરના મધ્ય ભાગમાં, જગવિખ્યાત મીનાક્ષિદેવીનું મંદિર છે. મીનાક્ષિ અહીં હનુરે વર્ષ પહેલાં રાજ્ય કરતા કોઈ પોંડય રાજની પુત્રી હતી. તેને પાર્વતીનો અવતાર મણ્ડામાં આવે છે. જેવી રીતે સીતા હજી પેટલાં જમીનમાંથી મળી આવેલાં, તેવી જ રીતે મીનાક્ષિ અહીંના કોઈ જળાશયમાંથી મળી આવી હતી. તેની પણ ચિત્રાંગદા જેવી જ અનેક કથાઓ પ્રચલિત છે. એ સામાન્ય સ્ત્રી ન હતી. યુદ્ધ તેને તો જીવન-ન્યયસાય હતો, અને કિંગ્ડમ તેનો અભિમાય હતો. પોતાને હરાવે તેને વરસું એવું મીનાક્ષિનું પણ હલું. પરંતુ તે મહાશક્તિના અવતારને આ જગતમાં કોણ

હરાવે? આલોક, પારલોક, સુરલોક, અસુરલોક સર્વ મીનાક્ષિએ જાયા, અને દેવાધિદેવ મહાદેવને પણ વશ કરવાનો મીનાક્ષિને મનોરથ થયો. પણ ત્યાં એણે ભલ્લ હતી. પ્રદીપ્તિના બળનું મૂળ ધર્મ છે. મીનાક્ષિમાં બળનું પ્રેરણાકારણ મહાદેવ હતા. મહાદેવે મીનાક્ષિને વશ કરી અને મીનાક્ષિ મહાદેવને વશી. મીનાક્ષિની મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં, દરવાજા ઉપર જ આ પ્રસંગનું સુંદર ચિત્ર છે. મીનાક્ષિ અને મહાદેવ પાસેપાસે ઊભાં છે ને બગવાન વિષ્ણુ હમયનું લગ્ન કરાવે છે. મીનાક્ષિની મુદ્રામાં અપાર શુદ્ધતા ભરેલી છે, અને શંકરે પણ એ વશ વેરાન્યયોગનો ત્યાગ કર્યો દેખાય છે. (ભુએ નીચું ચિત્ર)

હિંદુસ્તાનમાં તીર્થો અનેક છે ને તીર્થોમાં દેવમંદિરો પણ અનેક છે પરંતુ મીનાક્ષિ-મંદિરની મનોહરતા સૌથી અનેકી છે. એ મંદિરનું શ્રેતદ્ધ લક્ષણ એક માર્દલ છે. આપણી બાલુએ મંદિરમાં જ્યાં મુખ્ય મૂર્તિનું અધિષ્ઠાન હોય છે તેની ઉપરના ભાગમાં મોટું શિખર ચણવામાં આવે છે; પણ દક્ષિણમાં મંદિરના શિખરને બદલે પ્રવેશદ્વાર

બચાવ દોષ. દરેક દેવોદય સાથે એક મોટું બજારીય દોષ. ત્યાં અમુકઅમુક ઉત્સવદિનાએ દેવમૂર્તિને પથરાવેને આસપાસ દીપાવલિ પ્રગટાવે. એ ઉપરાંત ગંદિરમાં દાખલ થવાના ભાગેમાં નાની સરખી જાનર ગોઠવાયેલી હોય. ત્યાં પૂજનાં સાદાંદોષો, રંગ-કાંઠાને તેરમળની વિશિષ્ટપરંતોષો વગેરે થતાંદોષ.

ગંદિરમાં બાંધેલાં ભલે બંધ ને જાણપણું મૂર્તિએ કોની કાટલી છે. આ મૂર્તિએ કોઈએ એક બુલીએ મૂર્તિ દેવની દોષ કે દેવીની, પણ દરેક આકૃતિના સંપૂર્ણ, આદીજનમાં બરા પછુ રખણ ન દેખાય. એમ પુરુષની આકૃતિમાં આપાર પ્રાણજન તરવરી રહેલું દેખાય તેમ સ્ત્રીઓની આકૃતિમાં જળ સાથે મુદ્દતાનું સુંદર મિશ્રણ નહીં પડે. નટરાજ, મહા-દાળી, રાગ-નરમણ-સીતા, પાર્વતી, કાર્તિકેય, ગણ-પતિ, દત્તમાન વગેરે અનેક દેવદેવીઓની સુંદર મૂર્તિએ કળાસિકોને પ્રમથ બતાવી રહી છે. પણ એ સર્વમાં વિશેષ ધ્યાન નટરાજની મૂર્તિએ છે. આ બાજુ મહાદેવના નટરાજ રવરુપની પૂજા ખૂબ પ્રચલિત છે. નટરાજ એટલે તાંડવનૃત્ય કરવા સંકર. આપણે ત્યાં કમ્બુને એમ યંત્રી નગાડતા ન્યાત્યાં આદિખેલા હોય છે, તેમ અહીં ન્યાત્યાં નટરાજનું ઠરાલુનૃત્ય ભક્તજનોને મત ભનાવી રહ્યું છે. આપણા જનમાંથી નૃત્ય તરફ ભેડી ચલ્યું છે. તેથી નટરાજની મૂર્તિના સર્વ બાજો આપણાથી મદભૂ મધ સો તેમ નથી. પણ એમ એમ આપણને મૂર્તિના બાજો સાથે તાદાત્મ્ય વધતું નથ છે તેમતેમ આપણી આખો તેમાં રહેલી અદ્ભુત બનેદારતાને મદભૂ કરતી નથ છે. નટરાજ એટલે સંગીતનું પરમ સ્વરૂપ. યોગની પરાકાષ્ઠા સ્થિતિદાનેકા સંપૂર્ણ આરિઓ.

આ બાજુનાં ગંદિર વિશાળ, પણ મુખ્ય આમ સાંકડા ને ઘણા પ્રકારા વિનાનો હિંચરો પણ દીપા

કપર મોટું જાંબકમ હોય છે. તેને ગોપુરમ્ કહે છે. (કપરનું ચિત્ર) ગોપુરમ્ દાંપત્ય દેશના રમાપત્યની વિશિષ્ટતા છે. એ આકાશતવરપરાંતો દોષ એટલાં જ્યાં હોય છે તે તેમાં દેવદેવીઓની અનેક મૂર્તિએ દોષ છે. ગોપુરમ્ એટલે આખા પુરાણનું ચિત્રપટ. કાશ દેકાણે સિવપાર્વતીનાં લમ્ દોષ; કાશદેકાણે રામ લક્ષ્મણ ને સીતા જામાં દોષ; કાશક શાવજી રહી દોષ; તે કાશક સુર અશુરોએ મળીને કરેલું સમુદ્ર મંથન સાથેખેલું દોષ. અહીં પાર્વતી તપ કરતાં દેખાય. તે ત્યાં વિષ્ણુનું સિંહાલતાર લમ દિગ્ગજ મશિણનું સાસન કરી રહ્યા હોય. વળી કાશદેકાણે કનુમાન એવધિપર્વત કપાલી જી રહેલા હોય, તે અન્યત્ર વિષ્ણુના વિવિધ અવતારો કમસર સોણી રહેલા દોષ. આમ આ ગોપુરમ્ એટલે પુરાણનાં સીંખવાની યાજ્ઞા

મીનાસિ-ગંદિરમાં ચાથ દિશાએ એકેએક પ્રવેશદ્વાર છે અને તે દરેક ઉપર એકેએક મળનસુંબી ગોપુરમ્ છે. હિંદુસ્તાનમાં મીનાસિ એવું વિશાળ ગંદિર નથી ને મીનાસિના ગોપુરમ્ એવાં ગોપુરમ્ પણ નથી. ગુડરાથી વીસ પચીસ માઈલ દૂરથી એ દેખાય છે.

વિના દરેક ન થાય ! પારિવા, વાગેજ અને ખિસકોલીનું તો ભલે વિનાસરેવાન તેલ કે દીપાની દોરની ઢાર ક્રમગત થતી હોય અને દીપાં ઠપરાતા હોય ! ન્યાત્યાં તેલની કે પારેનાંની ચરકની કંધ આન્યા બરે નમીન દાળો ને વીંધાણી. યોગીની જીક દમોસાં કરેલી દોષ. ભક્તિઆવરો કન્નાદ અને આવેશ સાસાનું એવાં દોષ તેલે અહીં આપણે. આપણે ત્યાં ભક્તિનો આવેશ આને ત્યાંદે હોવા ખબી વખત બે હાથે ઘાલી આ ધાટલા માટે છે. અહીં હોશ બે હાથે ધેરત-ચોતાના આજ કપર (અલખત કોમેશીએ) કપાર મારના મંદ પડે છે! આપણે ત્યાં સાધાર્ણ દેવનૃત પ્રજામ દેવમૂર્તિની સાથે પડીને કરીએ છીએ; અહીં દેવમૂર્તિની બાજુએ પડીને કરવામાં આવે છે.

અહીં મજાપતિની પણ પૂજા પ્રચલિત છે, પરંતુ પધારે મહિમા સંકરના બીન પુત્ર કાર્તિકેયના છે. તેને અહીં મુખસાવરના નામથી યોજાય છે. તેની જ મોદાની અચરવાદિતી મૂર્તિ ન્યાત્યાં દેખાય છે. ધણે દેકાણે તે કાર્તિકેયનું સાથેસાથે જુદું ગંદિર ન બાંધ્યું હોય છે.

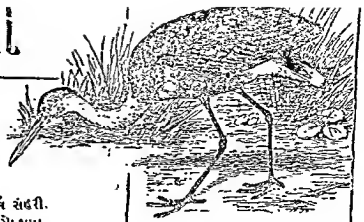
આ બાજુ એમ અનેક ગંદિરો છે, ભક્તિ જે સેમ અનેક બહેનો પણ નડ પાછીને બેસા છે. ધાર્મિક કલસો મહિમામાં દસેક વાર આવે. દાહલાંયાલાં ધાર્મિક વરણસાથે અષ્ટાધાર વહેમોનાં જનની સર્વ કિવામોં કરેલા. કાંઈ પણ કારણે ધર (અલસંધાન ૫ ૪૪૫ મે)

માધુકરી

રપરો ભારતના બાલે
પ્રભુને બાહુ દક્ષિણ.
નિત્ય એની કરો રક્ષા
એવું નયક સુરસેન.
અત્રે સભર દો ક્ષેત્રો,
સરિતા સહિયે ભરી,

પ્રસન્ન હોઝનાં ચિત્તા, દેવ્ય લો સર્વ સંદર્ભી.
નેત્રે મુખે વસો દાસ્ય, શોભા તાપ શોભા સુધા.
વાણી હો સાત ભેરની, અત્યંત, ઝંતભરા.
નાના વિશ્વેષ ના લોભો દષ્ટિ માંઝલની હલો.
અત્યંતિષ્ટ દલે રાષ્ટ્ર, ક્યેયનિષ્ટ દલે પ્રભુ.—નાથલાલ દવે

માસમાસનાં પંખી-પદ

લગલગ

જાણશો પારે ફરતાં ભગવાંના જેવું,
ધોડકાના વર્ગનું જ, નજીક ફૂટના કદનું આ
નિચિત્ર દેખાવનું પંખી ઘુરત છડું વરી આવે
છે. લાલ અંગિને પગ, સફેદ નમ્મુ ભેડાએડો
પગનો અંગૂઠો; લાંબી સીધી આંચ, માથા
પર ટાલ; ને ચળકતી લીલી અંધવાળા કાળા
સરીરમાં માત્ર ગરબન અને પૂછી હેઠળનો
બામ જ સફેદ. અને તેમાં જે મરદન તો
નજીકે તેના પર સફેદ બેઠનનો ગતપટો વીંટાયો.
દોષ એવી જ લાગે.

આપણે ત્યાં બારેમાસ રહેતાક' દોઢ
ભજમાં વજોરેના સંગમાં પાણીકાંઠે ફરતું ને
કવિયિત ભખમતની પેઠે એક ઢાંચે ઊભેલું
તે યુગીવાર નેના મળે છે. અને જે જે ભગત
જેવું જ; જવલે જ બોલતાં સાંભળીએ. લોકો
પાણી ફરતાં તેને સુકાઈ જતાં તળાવ કે છીકાં
પાણી પારે રહેલું થયું ગયે છે. એવાં
મંથાતાં ક્ષોભાતાં પાણી કળોળી તેમાંથી
પેતાને આદાર—મીઠક-માઠવાં, કચલ્યાં
અને એવાં શોરાં છવડાં શીથલું એઈ સફેદ
તેને પાણીનું ગીધ હલેવા લલચાઈએ. અને
એ તો ગીધ સાથે ડગલાં ડાંચે લેડડું પલ્લુ
ક્યારેક લેવા મળે છે.

સિંધ સિવાય લગભગ ભારતભરમાં એ
બ્યાપક છે. અને હિમાલયમાં ૩,૦૦૦ ફૂટની
ઊંચાઈએ પલ્લુ મળી આવે છે. રથાતુકળ
જુદેજુદે રથેજુદે જુદેજુદે વખતે તે પ્રભવન
કરે છે. એ સગમે પાણીથી ફર ને કવિયિત
માથના પાદરમાં કોઈ કંથા વક્ષ પર તીરેક
ફૂટની લાંબાઈએ રૂઝી ડાંખીઓના કંઠેજો
માઠો બનાવી, તેમાં આછી-લિલચર્મી અંધ-
વાળાં ડાંચી સફેદ ટડાં મૂકે છે. થોડા દિવસ-
માં એ ડાં મેસા ધુવિયા રંગનાં ચર્મનંદ છે.

આશ્તાએ મૌરવીની મૂર્તિ ઉત્તરાદ દેવાઝહુસેનમાં
વીણાકરારાંથી એકએક લેકેલા બેસારૂ સુર જીવા, કરતાદ દેવાઝખાંના બોચિતા
થએલા અવસાનના ખબર મઈ ઠા. પમી નરેન્દ્રજે બારે દેવે સાંતળવા પડયા. છવનભર
આરાધના કરી ધરિણીને રક્તારથેતા આપણા સંગીતાનાં એક એક આધારસ્તંભ થયા હતા.
સદીએથી પેટી ફર પેટી લિંદી સંગીતની માવજત કરતા આમાના એક સંગીતકાર-સફ-
દરહુસેનમાંને ઘેર, ઈ. ૧૮૮૦ની રાત્રીમાં એમને જન્મ થયેલો. હીવાને અકબરીના; ખ્યાત-
નામા શ્રેયશ રાજાનામાં રંગીલેના વખતથી સંગીત એક કુટુંબમાં ઊતરતું આવેલું, 'રંગીલે'ના
નામ કપરથી આજે જે એમની વિશિષ્ટ માધ્યમીને 'રંગીલા ઘરાણા'થી ઓળખવામાં આવે
છે. દેવાઝખાંએ પલ્લુ એ માધ્યમીને ભજવી રાખી સારી પેઠે પ્રસારી. આજના આપણા
સંગીતમાં એ ઘરાણાની ધબ્બી ઘડી અસર દે બાઈ આવે છે. એમનાં માતા પલ્લુ, અકબરના
વખતમાં મુખ્ય માવામાં પ્રખ્યાત યજ્ઞેતા હાજી સુલખાની પેટીના દોઢ, કરતાદને તો
બંને પહેલી સંગીત વારસામાં જ મળ્યું હતી સાધવ પરતુ સંગીતનું પદ્ધતિધારનું જ્ઞાન
તો એમને માતાગઢ ગુલામ અબ્બાસખાંએ જ આપ્યું. પેતાની ૩-૪ વર્ષની વયે પિતા
અવસાન પામ્યા બાદ તેએ મોસાલખાં જ ઊછર્યા. એટલે માતામદ(પાતા)ની ઓપદ
અને કટકાઈની, રાત્રીખાતનાં દસ વર્ષમાં જ એમણે મોસાલખાં સંગીતકારને આજી નાખે
એવી પ્રતિ સાધી. ગુલામ અબ્બાસખાંએ નાનપણથી જ એમને સાથે ફરવા માંડેલા,
એટલે બાલિના એ આચારપદ સંગીતકારની
કીર્તિ પલ્લુ સારીપેટ પ્રસરી.

૧૯૦૬માં મહેસુરમાં ત્યાંના રાહી ગવેયા
નરખનખાંએ ગુલામ અબ્બાસખાંને જલસો
ગોઠવેલો, તેમાં યુવાન દેવાઝખાંએ પલ્લુ
ગાડ્યું. એ સાંભળી મહેસુરનરેસે એમને સુવર્ણ-
ચંદ્રકીની નવાંજ્યા. એવામાં ઈ. ૧૯૧૨માં
એમના સંગીતથી પ્રભાવિત થઈ, તેમને પેા-
તાના ફરજારના મુખ્ય સંગીતકાર તથા રા-
ન્યની સંગીત વિદ્યાપીઠના પ્રાધ્યાપક તરીકે
નીમવા પટેલરાજનેસસથાજીસાથે દિલ્હી પ્રદ-
ર્શિત કરી. પગાર મિલે પૂછતાં માસિક ૧૦૦
રૂપિયાથી એક પાઈ પલ્લુ એછી નહિ લેવા
દેવાઝખાંએ જણાવેલું. ન્યારે એ કાલે બદ-
લસા કરતાદને માટે પલ્લુ ૪૦૫૦ રૂપિયા
બસ યદ રહેતા. પલ્લુ માવકવાટે એમને
રાખી લીધા, એટલું જ નહિ પલ્લુ એમને બ-
દાર પલ્લુ સંગીતના કાર્યકર્મ કરવાની સંપૂર્ણ

ફટ આપી. આથી તેગની આગ અને પચાતિમાં અનંદન વધારે થતો આવે. અને પછી તે આમેદાન દારા વહેતો થયેલ એમને કંઠ શારતીય સંગીતની ખરી પદેવાન કરાવવા લાગ્યા. ફોરના એક કસબ નિમિત્તે મહેસુર રાજ તરફથી એમને આશરણ મળ્યું. જ્યારે દિલ્લા સરકારે બધા નિષ્ક્રિયતા સંગીતદારો ત્યાં મળવાના હતા અને તે દરેકે દરબારમાં એક એક વખત ચોતાનું સંગીત રેસા કરવાનું હતું. પરંતુ ફૈયાઝખાનું સંગીત તે એક પ્રથમ પાકથી કે એમને ફરીકી શકાવે આમદ થયા અને મહેસુરનરેસો કિંગની એટલેગારથી નવાનવા કંપારાં આદરણીય મીસ્ટીરી (સંગીતના સૂર્ય)ને બિતાવ આપ્યા. પરંતુ એ ધારણી કરતાં પહેલાં આંસાદેબને સયાલરામની મંત્રણી મેળવવી આવશ્યક લાગવાથી મહેસુરનરેસો સયાલરામને છેક ઈંગ્લેંડ તાર કરી પુણ્યું ને તેમણે પણ આજરો રત્ન આપી. એ પછી તે સંગીતવૃક્ષ, સંગીતવૃક્ષમણિ, સંગીત-શિરોમણી વગેરે અનેક બિતાવે એમને મળેલા છે, પરંતુ તેઓ તે કૃત 'આદરણીય મીસ્ટીરી'ને જ બિતાવ ધારણ કરતા.

એમની વિશિષ્ટ ગાયકી એ રંગીલા ધરાજીની એળખાવ છે તે એમના હાંધના હાંધ રમજાનખાં રંગીલેના નામ પરથી પ્રચલિત થયેલી, 'રંગીલે' શબ્દ પરથી સ્થિત થતો સુંદાર રસ છે તે ગાયકીને મુખ્ય ઐશ. પણ પ્રાચીન શારતીય ગાયકી મુખ્ય-અમર પર પણ એમનું ધણું પ્રદાન હતું. છતાં જે ૧૯૩૫ પહેલાં આપે ન એમણે એ ગાયકી નહેરવામાં માધ કરી. બારતાના ખીલ સંગીતનો બાફે સંગીતના એકાદ એ અંગેમાં ન પ્રચલન મેળવી તેઓ નહોતા આકર્ષા. તે જે રામકલી, જયજયવંતી, મેયમહાર, તોડી, સિંધુરા, અને કાચાદર માની વેળા તેઓ ગમનના પીલતા. એમને રવર પીર જોર અને પ્રવાહી તણે સખતમાં સરખા ન જમનનો તથા રાગ શામિશ્રીની શુભમાં ઝોળી વિગત અને વિશિષ્ટતાને સારવાઈ કાગી શકે એટલા કૃત્ત અને પીલ હતા. ખાસ કરીને મુખરેના એમને આશાપ અંશતઃ પણ અતિશયોક્તિ વિનાને અને અલેડ ગણાય છે; હાલ એમ પણ કહી શકાય કે એટલે સુધે આશાપ એમનારે હવે બીને કોઈ શારતીય સંગીત પાસે નહિ રહી દોષ. બજજાઈ હતારો પણ કવચિત્તુ નેમાં યાપ ખાઈ નય એવી આલા પની રજાથી, સંકાથી, આલેશ વગેરે હસમાં પણ તેઓ એટલી ન વિધી પ્રમાણબદ રવરચના વડે રાગરાગિણીને સચોટ પચાવ નાપી સકતા. ઘડત, બદલાવો, તાન, બેલતાન, કંચન, મુખડા-અંધ વગેરેમાં એમના નેની જમાવટ આપે ન બીને કોઈ સંગીતકાર કરી શકે. પણ સંગીતનું રસદર્શન કરાવતાં તેઓ તાર સોલમાં અંશરખી જીએ અને અંદર સંવતમાં અંશરખી નીએ લાગે ન જમતા. અલબત્ત, એમ તે એમને રવર ખરનમાં છેક વડું સુધી જોડા જિતરવાની શક્તિ ધરાવતો હતા.

‘ગોગપિયા’ના તખલ્લુસથી એમણે લખેલી પચાસેક ‘ચોને’ તે શારતીય સંગીતના ઇતિહાસમાં એક પ્રકાર સમાન છે. નાન-પણમાં આગમાં પહેલી જન્મભાષાની અસર તેમાં દેખાઈ આવે છે. તેમાં જે એમણે આલેશી જયજયવંતી-‘મેરે મંદિરે અજા થો નહિ આવે’ અને બેરોડી-દારા-બનાવે બિતાયાં થશે કાંઈ કો, સૂડી’ તે એમની છોટા સમાન છે.

સારા સંગીતકાર થવા કંપારાં એક ગાલુસ તરીકે પણ તેઓ એકાદ ન સારા હતા. બધું જ શર્થ ચીવટથી અને પચતિસર કરવાની એમની આદતથી એમની જાણીકરીથી પચતિ જ પ્રજાવ-સાજી હતી. પરિપક્વ અને અસાધ્યોમાં તેઓ બમનદાર કપડાં, કપડા (ડિસેમ્બર ૧૯૫૦)

મૈત્રીલા હાર, ચોટા વગેરેથી સારો કરસો જમાવીને અંતા, એકે પાછલી અમરમાં બીજું બધું હવેરાત તે આજે કરી નાખેલું. પણ હીરાગણેકની વંદીઓ તે એમણે છેક સુધી આંગળા પર પહેરી રખેલી. પરંતુ આમ શોખીન દોષા છતાં તેઓ શારતીય કૃતે નરા જે મેવપુ નહોતા થયા. છેક નાનપણથી જ એમને કુસરીનો કૌખ હતા અને કેટલા જે કુસરીબાને સાથે એમણે મૈત્રી સાધી હતી. આપણા યજ્ઞ સંગીતજોમાં જેવાય છે એવી રીકા કરવાની એમને નરા જે આદત નહોતી. શામિતો પ્રત્યે તે તેઓ એક મિત્ર, કિશકુ અને સચા માર્ગદર્શક સમાન હતા.

વડોદરામાં સંગીત વિદ્યાપીઠમાં સંકટ વિદ્યાપીઠ એમની પાસે વેચાર થયા, પણ તે કંપારાં, ખીલ સંગીતજો પણ એમની પાસે શીખવા આવતા; નેમાંના કલકતાના આલોહુરોન, વિલોવંદે વેરી, લતાકુલદેસેન, રવામી વજમજાસ, જબનીની આંસિસ કોટે જાવ મુખિકના પ્રિન્સપાલ એસ. જી. તંત્રકર, બીમદેવ વેરકર, આસાની મહાન નરા વગેરે તે પ્રખ્યાત સંગીતકાર ગણાય છે. ફિરોઝ નટ કુદનલાલ સાઈએ જે પણ તેમની પાસેથી શિક્ષણ લીધું.

જે ન પહેલાં એમને લકવા થયેલો તે લખિત લખરો, પણ એમની કલાને આંચ ન આવી. ૧૯૪૪માં કલકતાની સંગીત પરિષદમાં એમણે બાગ લીધા. ત્યાં તેમને ૧૦,૦૦૦ રૂપિયાની થેલી અર્પણ થઈ. એ વારે રોડીયા પર મારા માટે તેઓ ફિદલી થયા ત્યાં ખાંડ પડ્યા પછી એમની તળિવત ન જ સુધરી. કાંચની અંશર જાણવા કરી. પરંતુ છેક સુધી નળભાષની નરા જે અસર વર્તાવા ન હતાં, ૧૦ વર્ષની નેડે વધે તેઓ ગઈ પાંચમી નવેમ્બરે સવારના સાડાસાત વાગે જમતનથીન થયા. આને હવે આપણે દુઃખ સાથે એમની રોડે સંમીમાં સંતોષ માનવા સાથે આશા રાખીએ કે એમના શિષ્યો અને સંગીતના ખીલ નવા વિદ્યાર્થીએ એ રોડીયાને અવધા કરી વિગતે પાળી નવી આપણી આ કલાને તેમણે કૃત્ત રજામાં જલજી રાજવા ચોતાપી બનતો બધો ન પુકાર્યો કરી કૃત.

અંશરખું આરોગ્ય

આંખ શારીરમાં રત્ન નેની છે. દુઃખિયોને સંપર્ક સાધી જ્ઞાન ને અનુભવ મેળવવાનું એ અતિ કૃપયોગી મુખ્ય સાધન છે. છતાં મોટા ભાગના માણસોને નેરોગથી આજવાતા પ્રમાણમાં પીડા છે આંખ ના રોગો દરેક આંખની આપણું નથી તેમજ કુદરત પણ તેને મટે નવાજદાર નથી. તે પછી તે મટે નવાજદાર કોણ?

જ્ઞાન ને બેરદારી એ આપણું જીવનમાં મુખ્ય સાધ્યોનો છે. આથી કેટલાક રોગો તે કૃત આપણા દેશમાં જ ન જોઈ શકાય છે. યજ્ઞાજરા અખિના રોગો પણ સાચવણી ને રચનકતાના અભાવથી જ વધતા યાગ્યા છે. આપણા બેરદારીના પરિણામે નેરોગી આંખની નળભાષના કાચ તરીકે હાથમાં મોટા થયા પર વધ-રાવા માર્ગમાં છે. બેરદારીમાં જીવનમાં નેડું સહેલું મોટું સાકે એમ સમજ આપણે રજમાને અપનાવ્યાં, ને પછી અમાને કૃપાય અખિને સાચવવામાં મદદરૂપ થાય એ રીતે કરવાને બદલે એટલી જાણ બેરદારીપૂર્ક થયા સામ્રો કે પરિણામે આંખ સમગ્ર નહિ. જલદી વધુ ને વધુ ખગકી આંખી.

આ અનુભવથી અમેરિકાના આંખના એક રોગશાસ્ત્રજ્ઞ. ડબલ્યુ એચ. એસ. એમ ડી. (ન્યૂ યૉર્ક) ને કહાય કે ‘હાથે હાથે’ હબરો રૂપિયાની પ્રેમીસા હોવા છતાં તેમને એક લાગ્યું કે તેઓ વેતાના દારીઓને નેરોગીને તેમ પ્રમાણિક મદદ આપી શકતા નથી. આ મોગસનમાંથી એમની ‘અરખાં સિવાય આંખની સંપૂર્ણ દર્દ’

Perfect sight without glasses નામની પદ્ધતિને આપ્યું હશે.

પરિચિત્ર પ્રચલિત ઉપચાર પદ્ધતિ (એલેપ્રોપી) એક માન છે કે નેત્રાની ક્રિયામાં ફક્ત રેશુ આંખ ન કામ કરે છે ને એક હોય છે કે ત્યારે આ પછી બીજા વિચારોમાં ફેરફારો હોય છે છતાં ત્યારે આપણી નજર સમક્ષ બનેલા બાબતો આંખ પુરેલી હોવા છતાં આપણે જોઈ શકતા નથી; અને કહીએ છીએ કે 'હું બીજા-વિચારમાં' હતાં એટલે મારાથી ન જોવાયું' તેનું કેમ? હકીકત એ છે કે આંખ તે ફક્ત એકમાત્ર માત્રક બાહ્ય વસ્તુઓની છાપ લેવાનું ન કામ કરે છે, પરંતુ છાપ કદ વસ્તુની છે તે આંખ કહેતી નથી. એ ક્રિયા મનની છે. ડૉ. જેડરની પદ્ધતિને આ પાયા છે.

આંખની રચના ખૂબનાજી છે. કુદરતે એને એની સુરક્ષિત રીતે ગોઠવી છે કે જેથી તેને સહેલાઈથી નુકસાન ન પહોંચે. પછી મનની સાથે પણ આંખને ખૂબ નિકટના સંબંધ છે. આંખના રોગમાં જેટલા બાગ શરીરની નબળાઈ બને છે તેટલા જ બાગ મનની બાગ લેવાનું ન કામ કરે છે.

મગજના જ્ઞાનતંત્રો સાથે પણ આંખને નિકટ સંબંધ છે. ત્યારે મગજ યાદેલું હોય ત્યારે તેની સીધી અસર આંખ પર થાય છે; અને આંખ યાદેલી હોય ત્યારે તેની અસર મગજ પર પણ થાય છે ને એથી માથું કુબળા થાય છે. એ જ રીતે માથું કુબળા થી આંખ પોતાની ફરજ ખરાબ બની શકે છે. આ નબળા સીધા છે ને આડકતરે. શ્રમ આંખનાં લગભગ બધાં દરદોના મૂળમાં હોય છે. તે શ્રમને દૂર કરવાથી આંખના બધાં દરદોમાં ન કદી સમાય તેવા સાધે ફાયદો થાય છે. આનો વધુ વિચાર હવે પછી કરીશું.

(સંદર્ભ અને શિક્ષણ) —ડૉ. ગોર્વિંદલાલ પટેલ

સેકેરીનનો બાઈ રેશુકેરીલ

ખાંડ-સાકર કરતાં પણ મિઠાસમાં પાચક શક્તિ વધારે માંક પદાર્થ સેકેરીનથી હવે કાણુ માલવ્યું છે? ખાંડની તેમજના આ દિવસોમાં તેનો ઉપયોગ એટલેક વોટર, આઈસી વગેરેમાં થાય છે. મીઠી થેલાળના દર્દીઓ સાકરને બદલે સેકેરીન વાપરે છે.

પણ હવે સેકેરીનના નેબા બીજો પદાર્થ શોધાયો છે. સેકેરીન વાપર્યા પછી ને કદરો સ્વાદ મેંમાં રહેતો નથી તે તેનાથી આ પદાર્થ મુક્ત છે. વળી રાંધવામાં પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. આ નવાં પદાર્થનું નામ 'રેશુકેરીલ સોડિયમ' આ રેશુકેરીલ કાંઈ પણ પ્રકારની નુકસાનકારક અસર કરતો નથી. બિરાકમાં ઉત્પરવાથી તેની કૅલોરીઝ કે કાર્બો હાઈડ્રેટના પ્રમાણમાં તે વધારી કરતો નથી. આથી વાંછી શેલાળના દર્દીઓને ખાવાની આનંદમાં વાપરવામાં કદ નબળો થાયો આવતો નથી. તેની આઈઆઈ માંગની ગોળીઓ મળે છે. આ ગોળીઓમાં રેશુકેરીલ સોડિયમ (સાસાયનિક પરિભાષામાં સોડિયમ સાઈકલિક ડેકસાઈલ સફ્ટમેઈડ) ઉપરાંત સોડા બાઈ કાર્બ અને ટાઈ-વિક એસિડ યોગ્ય પ્રમાણમાં હોય છે. (Chem. Ins. July 1950)

પાઈથેથ્રમ

એકાઈ સેકાઈ નંદુવિનાશક રસાયણ તરીકે મુખ્યત્વે પાઈથેથ્રમનાં કૂંચાનું સત્ત્વ અસરકારક રીતે વપરાયું આવ્યું છે. ડી. ડી. ડી. અને બીજાં નંદુવિનાશકો શોધવામાં છતાં પાઈથેથ્રમને કાંઈ સમાનરૂપી કરી શક્યું નથી. પાઈથેથ્રમને ઉપયોગ મનુષ્યને જરાયે નુકસાનકારક નીવડતો નથી, પરંતુ છત્તાં નંદુવોને છત્તેલું નીવડે છે. હુનિયામાં દર વર્ષે ૧૫,૦૦૦ ટન પાઈથેથ્રમનાં કૂંચા વેરા થાય છે, જેમાંનાં ૭૦ ટકા બીજાન વેરા કરે છે અને બાકીનામાં કેનિયાનો હિરેસો છે. તેના નંદુવિનાશક શુભો તેમાં રહેલા પાઈથેથ્રમ નામના સત્ત્વને આધારી છે આ ઉપરાંત તેમાં 'સીનેરીન-એઈ' અને 'સીનેરીન-બી'

નામના બીજાં પદાર્થો છે. તે પણ આ શુભો ધરાવે છે.

એથેરિફના રાસાયનિકોએ 'સીનેરીન-એઈ'ને મળતું આવતું પણ તેનાથી વિશેષ પ્રબળ બનાવડી 'સીનેરીન' તૈયાર કર્યું છે. તેનું નામ પાડ્યું છે 'એથેથ્રોન'. કુદરતી પાઈથેથ્રમની કિંમત કરતાં ઘણી સસ્તો આ પદાર્થ બનાવી શકાય છે. આમ, નંદુ સામેની મનુષ્યમત્તની અવિરતલટમાં રસાયને વિશેષ પ્રગતિ સાધી છે. (ડિરેક્ટરી)

નૂનાગઢમાંના અશોકના શિલાલેખ

નૂનાગઢના કિશાની ગાંધાર, ગિરનાર જ્વાના રસ્તા ઉપર, કામેર કુંડથી સહેજ પશ્ચિમે રસ્તાની જમણી બાજુ આ શિલાલેખનો નાનો ખડક આવેલો છે. ખડકના પૂર્વ તરફના પડકા ઉપર બૌદ્ધધર્મી ચક્રવર્તી અશોકના સમયની બ્રાહ્મી લિપિમાં અને પાલી ભાષામાં ૧૪ અર્થસાક્ષી કાંતરલેખ છે. લગભગ આ જ અર્થસાક્ષી પ્રાંતવાળા જુદાંજુદાં સાત સ્થળોએ તે લેખે કાંતરલેખ છે. તેમાં બીજાં ધર્મ પરવેળું વર્તન તેમજ સર્વાંસંબંધી તથા આબેનન પ્રવૃત્તિ વર્તન કેવું રાખવું તે સંબંધી ઉપદેશ છે. થોતે કરેલી મદાઇને અંગેની દિસા મુદ પદ્યસાત્ત્વ અને હવેથી દિસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા પણ લેવામાં આવી છે. પૂર્વે ૨૫૦ લગભગ તે કાંતરલેખો હશે.

એ ખડકની ઉપરની સપાટીએ કોસાધૂગાના સ્તંપ સુખા રૂદાકામદના લેખ તેના સમયની શાકી લિપિમાં અને સંસ્કૃત ભાષામાં કાંતરલેખો છે. તેમાં ત્યાંના મુદરશન તળાવના પાણીને રોકવા માટેના બંધ અતિદુષ્ટિને લીધે વધી ગયાનું અને તેના ઉપર થયેલા સમારકામનું વર્ણન છે. તે ઈ. ૧૫૦માં કાંતરલેખો હશે.

ખડકના ઉપર પડકા પર રેન્કગુપ્ત રાવના સમયનો, ગુપ્ત લિપિમાં અને સંસ્કૃત ભાષામાં લેખ કાંતરલેખો છે અને તેમાં મુદરશન તળાવનો બંધ સ્તંપ સમયમાં સમાવેલો છતાં ફરી દુરકો તેનું તથા લોકોમાં થયેલા ગમ્ભીરનું વર્ણન છે અને ઉપર તેના સુખાએ પુષ્કળ ધન ખરચી તે બંધને ઘણો જ સુંદર બનાવ્યો તેની હકીકત છે. આ ઇ. ૪૫૦ના અરસામાં લખાયેલો હશે.

એ જ રસ્તે અને એક જ પરકર ઉપર લગભગ ૭૦૦ વર્ષનાં ગાળામાં ત્રણ જુદાજુદાં સમયની લિપિમાં આ લેખો લખાયા હોવાથી લિપિસાક્ષી અવ્યસીને ૭૦૦ વર્ષ ફરમિયાનમાં થયેલા લિપિના ફેરફારોના અભ્યાસ માટે ને તત્ક આર્કાઇ મળે છે તે હિંદુ અર્માં બીજાં કાંઈ સ્થળે પ્રાપ્ત નથી થી. આ ત્રણ લેખોનાં સંસ્કૃતમાં અક્ષરોતર તથા ગુજરાતી તરફનાં ફાંસે અક્ષરો પ્રસિદ્ધ કરેલ 'ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો'ના પહેલા નાંચુમાં આપેલા છે. તેનાં અંગેલ શાખાંતરો નૂનાગઢ પુરાતત્ત્વ ખાતાએ એક પુરિત-કારમાં છાપેલાં છે ને લેખના સ્થળે લેવાની મળી શકે છે.

(નૂનાગઢ ઇતિહાસ પરિ. નાંચાખ્યાનમાંથી) - ગિરિવિશંકર આચાર્ય

ખા. પુના કારાવાસની કઠોણી (નવલખન પ્રકાશન) ખા. મુશીશ નાયરના અંગેલ ઉપરથી અનુવર્તક ગણિતકાંદ રસાઈ: ૧૯૪૨માં મદાત્માજને આગાખાન મહેલમાં નજરકેઈ કર્યા ત્યારથી તે એ દુરયા ત્યાં મુશીના એકરીસે માસ દરમ્યાન માંધી-છનાં અતિવાસી જેમાં ડૉ. મુશીશ નાયર તેમની તહેનાતમાં જ હતાં. હિંદના ઇતિહાસના એ મહત્વના હિસ્સા માંધીછાએ ત્યાં કેમ વિલાસ, મહાદેવભાઈ તે રસુરુખાનાં અવસાન કેમ થય્યાં, તથા એ કટાકટીના સમય દરમ્યાન ખતતા બનાવોની અસર માંધીછાના મન પર કેવી થઈ હતી, એ બાબતો વિસ્તાર પૂર્વક તે રસમરસીતે કરેલાં વર્ણનોથી બોલેલું લગભગ પોણાછરસો પાનાનું જળકાં અને ઐતિહાસિક મહત્વનું પુસ્તક: સોળ ચિત્રો તથા બેરેની નોટ સાથે. શ. ૧. ૦૦

(ડિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૪૫૬

દિનવિશેષ

તા. ૩ રવાબીન વારતાના પ્રથમ પ્રમુખ રાજેન્દ્રભાણુનો જન્મ, ૧૮૮૪.
 તા. ૫ પુનર્વાતી પત્રકારશ્રીઓ તેમજ લેખકો કારકિર્દી ધડનાર સાપ્તાહિક
 'યુનિવર્સલ'ના સ્થાપક તેવી જાહેરાતગર, દેશબંધુ અવસાન, ૧૯૧૨.
 તા. ૭ રહેસુદના શિવ હેઠલચીનો અવસાન અને તેના પુત્ર રીપુ
 સુલતાનનો જન્મ, ૧૭૮૨.
 તા. ૬ પેરેડાઈઝરેઈના સર્જક અંધકવિ ગિલ્ડેનને જન્મ, ૧૬૦૮.
 તા. ૧૦ નેપોલે ઈતાલના સ્થાપક આર્થર કોનેલનો જન્મ, ૧૮૬૬.
 તા. ૧૧ પહેલી હિંદી બેંક 'ગોલ્ડન બેંક ઓફ ઇન્ડિયા' સ્થપાઈ, ૧૮૧૧.
 તા. ૧૨ શોધસફરી યાત્રાને ન્યૂ ઝીલેંડ ટાપુની શોધ કરી, ૧૬૪૮.
 તા. ૧૩ અમેરિકન રવાતમ્બકાંતિની ચીનમાંથી ચાપનારો 'બેરેટન
 દી પાર્ટી' અમેરિકન ઇતિહાસનો ચાલતાર બતાવ, ૧૭૭૩
 તા. ૧૭ હિંદુ મતિપૂજની વિરુદ્ધમાં નિબંધ લખી રાજ રામમોહ-
 હનરાયે બંગાળી અસાહિત્યની સાથે આત્મ કરી, ૧૭૭૦.
 તા. ૧૮ સુએઝની નહેર બંધબદાર થાટી બુલ્લેટી મુકાફ, ૧૮૬૬.
 તા. ૨૨ રશિયાના શૂનધાર નેશનલ રજાલિનનો જન્મ, ૧૮૭૬.
 તા. ૨૩ સુરત કોંગ્રેસના પ્રમુખ રાજભિદારી શાયને જન્મ, ૧૮૪૫.
 તા. ૨૮ હિંદીના રાંક વસતિના નેશનલ દેશીય મુકનાર 'અખિલ
 ભારત ચરખા સંઘ'ની સ્થાપના, ૧૯૨૩.
 તા. ૩૧ લોહીએ અંકુશી બરખાની ના પાડતાં પેાડુંનીએએ પ્રભાસ
 ખાટલ સભાથી મૃત્યુ, ૧૭૭૭.

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ : લુઈ પાસ્તર

ન્ટુઓની ફિનચીનાં દારબોલી, શેરો-
 નું સાચું બળ બતાવી, તેના ઉપચારનો
 અભ્યુસ આજે દેખાતો જ્યારે લુઈ પાસ્તરનો
 જન્મ ફ્રાન્સમાં ડાહ્ય મુકમે નેપોલીબલના
 એક માણસાનું મેનર કર્યાં નેશનને ત્યા
 ૧૮૨૨ના ડિસેમ્બરની ૨૭મીએ થયેલો.
 આભુજમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્ણ કરી એ
 પારીસ બહુવા ગયો, પણ ત્યાંથી માટે
 પડી થેર આન્યો અને બેસાંની રાજામાં
 નેડાથો. ત્યાં તેની વિજ્ઞાનની જલદ બળ
 તી. એ સંતોષી રાજે એવી એક માત્ર વિદ્યાપીઠ 'સોલેલ નેમોલિ-
 નેડાવા એ પારીસ ગયો અને ત્યાં વિદ્યાપીઠ તરીકેની સંપૂર્ણ
 રચનાથી કારકિર્દી પૂરી કરી ૨૨ વર્ષની વયે દિલ્લોમાં બોલિંગરજના

ગ્રાફેસર તરીકે નિમણાયો. ત્યાં ટાઈરિક ઍસિડ પરની તેની શોધોએ
 તેને રહેસુજીમાં રસાયણશાસ્ત્રના ગદનીસાનું દેવાન આપાનું. અહીં
 ઍસિડોપીના રેક્ટરહોરાની પુત્રી મેરી સાથે લગ્ન કર્યું મેળની સાથે
 લઈ લીધ જઈ તે વસ્યો. હવે તેણે રેવર્તમંપણે વિજ્ઞાનની શોધમાળ
 આદરી ને ખાંડને લેક્ટિક ઍસિડમાં ફેરવી નાખતા ન્ટુઓ શોધી
 કાઢી દાર બતાવવાના લેખી પડતા ઉલોગને બતાવી લીધો. આ પ્રયો-
 ગમાં ગાણુસત્તાના એ અદર્શ્ય દુરમંત્રને તેને પ્રથમ પરિચય થયો.

પણ એ ન્ટુઓ ને જ આખુસના દુરગમ એ નહેર કરવાની
 ખારતરી લાપકાતને કાલતરેએ ઉઠી કાઢી, આથી અરપદ વિચાર-
 બૂતોથી ફરકાઈને અને કંઈક અંશે વધુ સાધનોની અપેક્ષાથી એ
 ફેરી પારીસ ગયો. ત્યાં તેણે રેશમના ઝીડાઓના રોમનું નિકાન ન-
 તાવી રેશમના દ્વોગને પછુ બતાવ્યો. પરંતુ એ માટેની તેની અવિરત
 મહેનતથી અને પશુધાર લાચ પડ્યો, અને તેમાં વળી વિતાવના થયો
 પુત્રીના રોગોના આધાર કોરોશયો. કાલતરેએ આશા ઊડી દીધી
 હેવા છતાં રેશમ પોતાના સંકષ્ટ બળે જ સામે થઈ એ ફેરી પાછો
 ન્ટુઓની શોધ પાછળ પડ્યો. કોવામાં વળી પેશંબોમાં ફેલાયેલા
 એક અનુદયા રેશમા ઉપચારનું કામ આવી પડ્યું, જેને પરિણામે
 તેણે 'એન્ટ્રેસ બેસાઈલ'ની રસી શોધી.

તેણે હાલવાના ઉપચારનું કામ હાથમાં લીધું પણ અનેક
 પ્રયોગો કરી ભેગા છતાં તેને હકકવાના ન્ટુઓ તો ન જ બન્યા.
 આથી હકકવાના એ હેરને જ રાત્રના બધે મિત્રના રૂપમાં ફેરવી
 તેણે હકકવાની રસી તૈયાર કરી અને તે સફળ સાબિત થઈ. એથી
 પાસ્તર જન્મહેર થઈ ગયો. છેક અમેરિકાથી લોહો તેની ક્વા કા-
 વવા આવવા લાગ્યા. તેમાં રશિયાથી આવેલી, હકાડી પકે મરેલાં
 આર્યાં બોગણુસ આખુરોશીથી સોળને તેણે જાણ્યો લીધા, અને
 આરું નહિ ધોરડું પરિણામ નેઈ કરે તો બેન્ટક ખુશ થઈ પોતાના
 માન્ડ કચૂક લાડખીને આઈઝે ઓવ સેન ઓવ કોવ રશિયામાં હીરક
 કૂસલઈ પાસ્તરને નવાજ્યા સાથે પાસ્તરના નામની કંદેશા રચાપના
 એક લાખ ફ્રાંક પછુ રજાકયા. આ સૂચનને કાંતે પછુ વધારી લીધું
 અને ફોનો ઉધારની ૧૮૮૮ના નવેરખાની ૧૪મીતારીને 'લા ઈન્ડે-
 ર્લચ પાસ્તર'ની સ્થાપના કરી.

પણ પાસ્તરની તળિયત દબે લયડતી થાલી. બિનેના આમદને
 વરા થઈ તેણે આશય લેવા સ્વીકાર્યું. પરંતુ પોતાને સંપૂર્ણ બેરોસો
 દેવા છતાં કાલતર પછુ બનકી, ઉપરે વાચ્ય પછુ બંધ થયે ને આખેર
 રજાની સંપટખેનું વિજ્ઞાનના એ કમંચેગોને હેલાંત થયો.

આ માસનો પ્રસંગવિશેષ : તૈસુર લંચની બારત પર સવારી

પોતાની શુદ્ધિ અને સાહસના બળે અનેક મુસીબતોનો સામનો કરના કરનો એક તુર્ક ગુલામ (જન્મ ૧૩૩૬) આખરે ટુરેતાનનો
 તેમુરાહ બન્યો. છેક કાગીબન સમુદ્ર, હાલ અને ઇસ્તિખત છાતીને એણે પાંચ અધ્યાનિરતાન પર પોતાની હકમત રચાપીને 'સોનતાના
 દરકા' ભેગા હિંદુતાન પર નજર ફેરવી. એ માટે સહાય મેળવતાં ફેરકા મતભેરો થયા છતાં તેણે પોતાનો નિશ્ચય અચલ જ રાખ્યો.
 આતમચરિત્રમાં એ લખે છે, 'હિંદોરનાં કાફરોને, તેમનાં મુક્તિ-મંદિરો તોડી, મુલિસલ બનાવી 'ખાઝી' એવું રાન્યાનાનું (નિર્મક દાસિવ
 કરવાની મારી મુકાઈ છે.' અને એ નિશ્ચયનું નેત્રું મુકાઈ, અને આમ બધે જ કતલ અને લૂંટની પોતાની ધાક બેસારી શકાય વખતે
 કતલ ચલાવી પોતાની હરતોનો પરચો બે બતાવી પોતાની પાછી, અને આમ બધે જ કતલ અને લૂંટની પોતાની ધાક બેસારી શકાય વખતે
 દિલ્લી સુધી આવી પહોંચેલો. દિલ્લીના સુલતાન મહમૂડ યવજખ અને તેના વહીર હંજાલખાંએ તેનો સામનો કર્યો. પણ તેમને એમને
 જળ્જર શિકંત આપી ૧૩૬૮ના ડિસેમ્બરની ૧૪મી તારીએ દિલ્હીનું તખ્ત સર કર્યું. સમજતા મુજબ લકરે લઈ અને કાતમ આઈડી
 દીધી. 'ગાલવાનો ગાદચન થયે એટલી લોચે રસતા વચ્ચે પડી, અને હાલત તો ફેરી દુશ્મકાં તેને કંઈ દિસાળ ન બની.' પણ તેમને તેને
 અફસોસ નહોતો. આટલો પૂનપાર કલક પડી એ તો આલ્લાનો આશ્વાસ રાનતો હોત કે, 'હિંદોરતામાં અને મેળેલી આ કાગવાની
 તારી મહેરખાનીને લીધે જ દાસિવ થઈ છે. દાફર લોહીની કતલ કરવાની ને તેમની કાલતર દુશાવવાની મારી મુકાઈ આખરે બર આવી ન.'

અન; મોલી ઔર દુધકર
કાટે પીછે ના મિલે,

તીનેં એક રેવલાવ,
કોટિ જતન બનાવ.

દરથી પાણી પડી લાવતાં પોતાનાં કુદ
મા દેશ વાગવાથી મારી અર્થાં, ને પરથી કાસી-
નાથ આંશુથીએ આગમાં જ તળાવ કરવા પો-
તાના આગલોએને સંગમળ્યા; પણ સદકાર
ન મળતાં પોતાની મુંપડીની જગીનમાં જ,
એકલે હાથે, બતે કોદાળી-પાવડો-ટોપલો
લઈ જોદવા માંડ્યું. એવામાં, દીવાન બંગા-
ગોવિંદ સિંહા પોતાની થાતાનું આજ હબરે-
ની સખાવતથી કરે છે એ સાંભળતાં, ગામના
તળાવ માટે તેમને મળવાગયા; પણ દીવાનનાં
દરેક મુકાં ન થયાં, આથી કુદ થઈ નોકરને
તેમણે કહ્યું 'કહે એ તારા દીવાનને, કે લાખોના
તારા દાન કરતાં મારી માનું આજ અડિયાતું
છે.' આની બલ્કુ થતાં દીવાને શ્રીવાની પુ-
જાસો પડ્યો. જગ્યા મળ્યા: 'તમે લાખે
ખર્ચાને પણ આગમથી રહીશકરો; કહ્યું મારી
માફક જમીન, મુંપડી, સરીર, — સંવેરવ તો
નથી આપતા ને? મારા નિયમને કઈ જ
અસાધ્ય નથી.' દીવાને પ્રસન્ન થઈ તેમને પો-
તાની માટે જ રાખી નજાજ જોદાની આપ્યું

અનેકાર્થે શબ્દ: દરશાનિયતિ કે હાલત;
માણસના મરણ પછી દસમે દિવસે થતી
ક્રિયાવિધિ; ગાંડી કીજવા પેદાશો બલાની
તેલવાળી ચીંદરડી; કપડાની આવરી; મા-
ણસના નક્ષીખ પર અસર કરતી મેદાની
'રિયતિ'પડતી હાલત; એ નાગની પેદાનાત.

અશ્વિત ગમ્મત: તમારી કગર લખો. તેના
બાજી દરો. તેમાં પાંચ કમેરો. આવે તેને
૫૦ વડે ચુલો. તેમાં તમારી જગતારીખ
કમેરો. એમાંથી વરસતાં દિવસની સંખ્યા

૩૧૫ ગાર કરો હવે
૧૧૫ કમેરો. જગ-
બમાં આવશે તે
રકમના પહેલા જ
આંકડા તમારી ક-
ગરના, અને છેલ્લા જ
આંકડા તમારી જ-
ગતારીખના હશે.

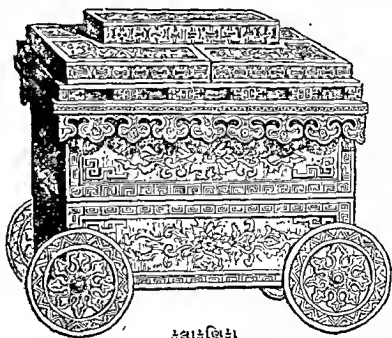
એટલેટર એકાવ-
ખતે ૬,૦૩,૦૦,૦૦૦
ઈડાં મુકે છે.

← એક જ સળંગ
દેખા વડે કોદેલી
માનાઅકૃતિ.

કહેવતાના અર્થ: 'વાંકને મળ્યા રંગ, તે
વાવ જોદાનું કે કુવો.' (રંગે = ધંધીનું) પર
જેવા કપર ફરે છે તે ખીટો.) નાની સરખી
પ્રાપ્તિથી કોઈ અધુરિયા માણસો કુલાઈ
બધે બધાસ મારે, કે તેનો વધારેપડતો લાભ
લેવા માંડે. તેના કપાલબંધ માટે વંધરાની આ
કહેવતમાંના ઉદાહરણનો નિર્દેશ એવો છે કે
રંગ માણસને ધંધીના ખીટા જેવી મામૂલી
વસ્તુ હાથ લાગતાં તે વાવ-કુવો જોદવાની
બધાસ મારે એ જેવું હારવાર પડે છે, તેનું જ
નાની પ્રાપ્તિ પર મોટા ઈની કુલાસ કરનાર-
નું છે. એને મળતી ખીલ કહેવતા: 'અણ્વીકા-
નું દીકું, તે માર મૂળને મીકું'; 'સિખારીને
છોકરે ભાત ટીકો'; 'બૂખની છોકરી ભર્યામાં
પડી, તે રાજ રાજાને ખીચડી મળી'; 'ભાપ
ચડતા બાવળિયે, ને મા નીલ્લાં ડોડી; તેના
દીકરા મેડે બડયા, તે વાત કાંઈ થોડી?'

પૂજા થતે કયાયા થયા પછી એનું પુત્ર
માને રી પ્રવાસ અને કળા પછળ મુટે કાંચે
પેસા ખરચતો. પણ તેને લાખા તાર કરવા
પાછળ પેસા ખરચાતું કહી અગત નહિ તે
હંમેશા લાંબા તારને દુધાળીને દસ રાખોના
બનાવવા પોતાનો લીમતી રાખ ખરચતો!

સકલેસમનમાં કાળાં કીડાં પડીને પોતાં પતા અકલપવા, દોષવાળાં તેના નિખાર-
વાના પાણીમાં થોડા મેલિયેટક રિ-રિકનાના પોવા નહિ પડે ને ચપક રહેતો.

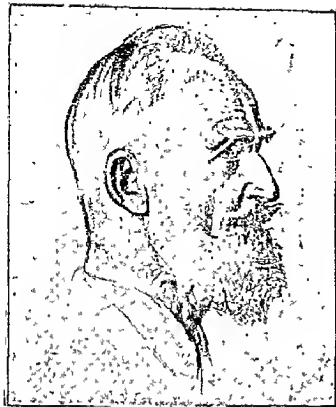
કસાકસિંકા

બાળાનીએના સાદા અને કરકસરવાળા છવનમાં પણ કચ્ચ કળા તો સુવંત
જોવાયેાત છે. કપર નેમના મિકે ઈના કુખાની એક તરફ છે, જોને પેડાં છે. લાજ
લાખની એની બનાવટ કપરની શોબાનકારીમરી વિશે વધુ લખતું પડે તેમ નથી.

આપું ભારે કામ
તો આપણે કરી ન
શકીએ, અમે આપું
હલકું કામ તો આ-
પણાથી થાય નહિ,
એવા વિચારોમાં
આપણે કશું જ કામ
કરી શકતા નથી

નવિંડા ડા ?

● મરુત ખીલા રંગથી લખા ખીજે છે. ● બા-
નમાં રોજ સરાસરી ૪ ધરતીકેપ થાય છે.
● પૃથ્વીની સપાટીનો પાયથો ભાગ દુશ્વેથી
દશાએસો છે. ● તેમોસ નદીના કાંઠે ચા મણ
વજનનાં તરખચ થાય છે. ● વરસમાં ૪૦ લાખ
વખતઆ પળીઆંકધાડવાસ કરીએછીએ.

કલાકાર રાધેન્દ્રાચન કરંદો શૈલે રોચ

અનાંદે શૌ (૭ મી ૫.૪૨૫૫૫) રાજકારણ વિષે પ્રથો વાચ્યા. લેખન-પ્રવૃત્તિ તો આયસંદ હતો ત્યારે જ રાર કરી હતી; પરંતુ કમસાન્યે રાષ્ટ્રપણ પ્રકાશક એ નવા લેખકને લેખને લેખક ન હતો. લેખક તરીકે આગળ જતાં પ્રતિષ્ઠા મળવાની હતી તેનાથી એને રાજ્ય વળે એમ ન હતું એટલે એણે વસ્તુતઃપ્રમાણે અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

એ અસ્પૃશ્યો સમાજના પ્રચાર શરૂ થયો હતો. શૌ પણ તે તરફ આકર્ષિત અને એની પ્રવૃત્તિઓની રાજ્યાત થઈ લોકો સમજાવા તેમજ દોષ કે ન હોય, તક મળે ત્યારે અને ત્યાં એ લખું એવું શૌને રાખ્યું. એક વખત હાઇડ પાઈંગ ત્રણ ચાર લોકો આલોડતા હતા, એમને એણે બાણ્ય સંબળાવ્યું! ત્યારે બીજા

શૌ દેવપતી, ૧૮૯૮માં શૌ સાહિત્ય કાન્સિસ પેઈન યાંત્રી-૦૮ નામે લખપતિ આધારિત શાળાને પ્રણેતા. એણે જનનવાર શૌનો રોચ કરી ૪૫૯ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૦)

વાર મુશ્કેલ વરસાદ પડતો હતો, શાળાઓનો અભવ વધે, ૧૫૫ કાચો અને અવરસા અભવવાની ફરજ પાડવા જોડીત કમીમાં બેમા હતા. એમને પણ શૌએ આપણું સંબળાવ્યું. આ આપણેથી એ ની પ્રતિ વધવા માંડી અને તે શિક્ષકોમાં અભિપ્રાય થવા માંડ્યો. પરંતુ શૌ પણ પક્ષમાં એ બેઠાંય તે પહેલાં 'બહુ જનસમાજ' અરીષ કેમકે ન મળાવાવાળું પત્રક એના વાંચવામાં આવ્યું. એ કેવિવન રોચ માંડે તરફથી બહાર પડ્યું હતું. સમજવાડનો પ્રચાર હવે કરવામાં થવો જ એકલે, પણ એ વાળુ કોઈ જાતના ધાતપાત વચરે માનિતી થવું એટલે એમ ફોજવનો માનતા. આ પક્ષનું તરફમાન શૌને અમ્ય અને એવે એમ બળવાનું ન કરી હતું. શૌ પારો રખાઈ હતા, બાષાપ્રચુર દટ, વસ્તુતઃપ્રમાણે, ધવરા હતી. સહુમાંયે એને સિકની વેળ નંબો સારો મિત્ર મળી ગયો. વેળમાં હાટ ઉપરોતની મહેનત કરી જ્ઞાન મેળવવાની કંડી ચીટ હતી. જોડતો ચાલતો જ્ઞાનકોસ વગી રામય એટલું એને આવડતું હતું. આ એનો સુમેળ થયો.

શૌ આપણે વખત શૌની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી. એકે એમણી આયક બિલકુલ ન હતી, પણ લોકોમાં એ પરિચિત થવા માગ્યો એટલે સાપ્તાહિકોમાં સંગીત વિષે લેખો લખવા માટે એને નીમવામાં આવ્યો. સંગીતના વિવેચનમાં એ તેના ફક્ત શાસ્ત્રીય ભાષા શૌની, અને સંગીતની દુનિયામાં અધ્યક્ષ, પૂર્વેથી વધેને લેઈલા પ્રમાણમાં હતા. શૌએ લોકોને ગમે એવી સારી ભાષામાં વિવેચના લખ્યા અને લોકોને વિચિત્ર કાચતા એવા પણ સત્ય વિચારો દર્શાવ્યા એથી શૌ તો લોકપ્રિય ન થયો, પણ એના લેખો લખીના થયા. વાચનનું સમીત એ જગાનામાં લોકપ્રિયતા મેળવતું હતું. મેસરોના ડૉન મેચાની 'મેસર' પર ફરી ન બુધ્ધિય એની અસર કરી હતી. એ જ વખતે એને ઈન્સનના નાટકો સાંપડ્યાં. રાઈ માર્કમ એ વાની મેચા હતો. ઈન્સનમાં એ લોકો લોકોએ માર્કમ વાંચ્યા હતા એમાં શૌની મજાવા કરી હતી.

લોકોમાં વધારે મજાથી મનુષ્યપ્રમાણનું એનું જ્ઞાન ૧૫૫ હતું, અસ્મિત્વ પરિચય થવું હતું રંગમંચમાં એને રાજ્યાતમાં પ્રેક્ષક તરીકે રસ નહોતો. પણ આગળ જતાં એ નાટકોના વિવેચક તરીકે નીમવા હતા, એટલે અંગ્રેજ નાટ્યની ખામીઓ પણ તે સારી રીતે જણાવતો થઈ ગયો હતો. એટલે એણે નાટકો લખવાની મર્યાદા કરી લેવા આ બધાં સાધનોનો સારો ઉપયોગ થઈ ગયો.

નાટકો લખવાની રાજ્યાત થઈ ત્યારે પહેલા જ શૌ વિખ્યાત થઈ ગયો હતો. લખવા બેસવાની પોતાની વિવેચન મેસીથી એણે લોકોને પોતાનાથી કીકીક વારફ કરી દીધા હતા. આશ્ચર્ય ને તેના સારો અજિનેતા એ વખતે છપતો હતો. એમને માટે નાટકો લખવાની જ્ઞાની દેખા હતી. આગળીસમા લોકોમાં આસ સારો લોક નાટકકાર થવા ન હતા આસ ફક્તેજ કરવા હતા સર્વ નાટકકાર અંતર વાલક હતા. ઈન્સનની અસર જણાવા માંડી હતી.

કાર જણાવ્યું છે તે ઉપરાંત શૌએ બીજા થાળી વાંચ્યો વિષે જિતન હતું હતું. એક અગ્રપણમાં એની માતાના સમીત, રામ-સી પાસેથી એ આગળ્યને લગી જાતો ગળીયા હતા. રાતના બધી બાદીઓ ખુલ્લી રાખી રાઈ અડ. માંદા થવાય ત્યારે ડૉક્ટર પાસે જવાને બદલે હાથે જ કેપચાર કરવા, ડૉક્ટરોમાં બહુ વિશ્વાસ ન રાખવો. એમ એ ગળીયા હતા. એણે ડૉક્ટરોના અનેક નમુના બેધા હતા. એ વખતના એક મિત્રના ડૉક્ટરને ત્યાં બીજો એક ડૉક્ટર સવાના એક કઠોર વિષે કહેવા આવ્યો ત્યારે પહેલા ડૉક્ટરે આ કેસ હાથમાં લેવાથી પેસા ફેરલા મળી શકે એમ પડેલું શૌએ

સાંભળ્યું હતું. શાસ્ત્રને નામે સાક્ષત્ દલાવ્યો-અને કદનેતનું ધર્તીય જોઈ એ બળ ઓડાવે. નિરુદ્ધિનાં પહેલાં પચોસ વર્ષ એણે અભિ-
પ્રાસાર કર્યો. પણ શેઠેની કિંદુરીની અશ્વરત્તે એ શાકાદારી બન્યે
હતો. શરૂથી થવો વિનાશ તો એણે ધરમાં જ લેવો હતો એટલે
એણે શરૂ પણ મૂકી રીધો હતો. અંજો જ લોકોની કપડાં પહેરવાની
રીતથી શરીરને ધણું નુકસાન થાય છે એમ એ માનતો. એટલે
નવી ટળનાં કપડાં પોતાને માટે બનાવડાવતો. આમ, લોકચિન્તક
પણ શુદ્ધ વિચાર કરવાનો બંધે એનો સ્વભાવ થયો હતો. વસ્ત્ર
તરીકે એણે ઓનાએને રીઝવાની કળા સાધ્ય કરી લીધી હતી.
લોકોને સાંભળવામાં રસ પડે એવી ધમ્મકા હોય તો કેવી રીતે બોલવું
તેઈએ એનું સાક્ષર એ રીક સંગતતા હતો. એનાં કેટલાંક નારકોમાં
વાર્તા કે વસ્તુ ન હોવા છતાં સંપાદ માત્રથી જ એ લોકોને છતી શકે
છે એનું કારણ એનું વક્તવ્યજ્ઞતાનું એ જ્ઞાન હોવું હોઈએ.

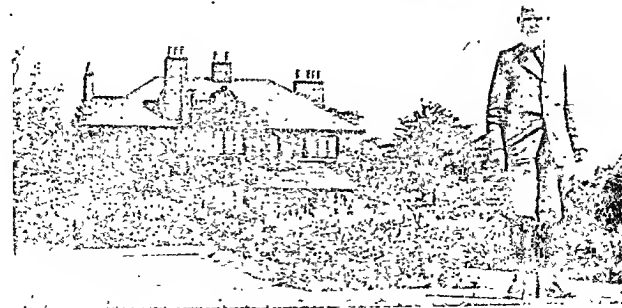
જોનાં નારકોની શરૂઆત બહુ રમૂજ રીતે થઈ. જોનાં મિત્ર ને
દુષ્ટોનેનો દરજ્જોમાં પરિચય કરાવનાર વિદિયમ આચાર્ય એમ માનતો
કે પોતાને નારકો માટે તો વિષયો પુષ્કળ જ છે, છતાં સંપાદ
સંગતતાની શક્તિ ન હોવાથી નારકો સખાતાં નથી; જ્યારે જો સંપાદ
સખી શરૂતો, પણ એને વસ્તુ જરૂર ન હતું. આચાર્ય દેવે વસ્તુ
આપે, પણ જો બીજો જ દિવસે વધારે ને વધારે વસ્તુ માગે, કારણ
આમણા દિવસે અળેલા વસ્તુ પર સંપાદ લખાઈ જ નવા હોય.
આમાં આખરે આચાર્ય યાદ્યો અને ભાગીદારીમાંથી નિવૃત્ત થયો.
અને જોનું નારકકાર તરીકેનું ઇત્તન ૧૮૬૨માં શરૂ થયું.

મી. જો નારકકાર બન્યો, પણ હજી એનું શુદ્ધિત્વ શરૂ થયું
ન હતું. ધામી સ્ત્રીએના સંપર્કમાં એ આવ્યો હતો, પણ વિવાહબદ્ધ
થઈ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય ગ્રામવવા એ તૈયાર ન હતો; અથવા એને ગર
સ્વાતંત્ર્ય ગ્રામવવામાં વાધો ન હોય એવી સ્ત્રી એને જડી ન હતી.
પરિશિત સ્ત્રીઓમાં શાકર પેઈન-ટાકનરોડ તરફ એ રીક આકર્ષિત
હતો, ને એને એ પરજુરી એમ લોકો માનવા થયા હતા. પણ લગ્નનો
વિચાર જોના મગજમાં આવતો ન હતો. શાકર બહુ પેસાદાર હતી,
જ્યારે જો પાસે પેસા હતા જ નહિ. એ અઠરાડિસ છ પાઉં
કમાતો, જ્યારે શાકરની આવક એનાથી એકાદ એકી હોઈ નહિ

તો. કમ્પાર બંધી વધારે હતી. એટલે પેસાદાર રહી પાસે વિવાહ-
વાતના કરતાં જો જોબ અનુભવે તો નવાઈ ન હતી. પણ અનપેક્ષિત
રીતે વાતનો કંકજ આવી ગયો. જો મારો પડ્યાં. એની સારવાર
કરે એનું કોઈ માણસ ન હતું. શાકર પેન ટાકનરોડ એ કામ માટે
તૈયાર હતી, અને જોને ઘર આવી પણ ખરી. અવિવાહિત રહી પોતાને
ઘર મુશ્કેલી કરવા અને એ જોનાને મર્યું નહિ. લોકો રીક-નિંદા કરે
એનાથી એ બીજા નહિ, પણ લોકોને એની ખાતર રીક સાંભળવી
પડે એ એને રીક લાગ્યું નહિ. અને શાકરને આવવાની ના પાડે એવી
ચિંતામાં એ ન હતો. એટલે નજીક એ પરજુલા તૈયાર થયો. ૧૮૬૮માં
એ પરજુલો, અને ગિસિસ જોએ પતિની સારવાર શરૂ કરી. જોના
ચરિત્રમાં એના શુદ્ધિત્વન વિષે ખાસ કહ્યું જ નહોતું. ગિસિસ
જો છતાં ત્યાં મુશ્કેલી એણે પતિના રોજીટરી તરીકે અને બંને એટલી
રીતે જોની મેલા કરી એટલું જ ના પણે નળીએ બીજો.

બનાઈ જોનાં નારકોની સંખ્યા પચાસ કરતાં વધારે છે. એના
વિષયો કે એમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલી કિંદુરી વિષે આપ
ચરિત્રાત્મક લેખમાં વિસ્તારથી ચર્ચા થઈ શકે એમ નથી. સામાજિક
ઇત્તનને સ્પર્શતા ફરક વિષયને જોનાં નારકોમાં સ્થાન મળ્યું છે.
શરૂઆતમાં વિવિધ ત્રાસની એની વિચારપ્રણાલી આને યુદ્ધોપના
વેચારિક ઇત્તનને એક સ્વીકૃત ભાગ બની ગઈ છે. સાહિત્યના અ-
ભ્યાસીને તો કોમાં જરૂર રસ પડે; પણ નેમ કરવાથી આ લેખ બહુ
લાંબો થવાની બીક લાગે છે એટલે એ બીજા લેખ માટે રાખવું પડશે.

૧૮૬૪ના વિશ્વયુદ્ધ વખતે જોએ લોકોનો દાંપ બંદોરી લીધો.
અંજો જ પ્રબંધે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે યુદ્ધ સારાં તત્ત્વો માટે
સઘવાળ આવે છે. પ્રચારથી દોરવાઈ જવાનો આત્મચમક કરવા
તૈયાર થવા હતા. જો એમ માનતો હતો કે લોકો એને સીધું કહે છે
એ પ્રસન્નનીય શુભ હોતો નથી, અને યુદ્ધો કરવાથી કોઈને લાભ
થતો નથી દેશાભિમાન અને એવી વાતો બાપલોમાં રીક લાગે છે,
પણ પ્રથમ લોકસંહારમાં એ પરિત્રુષ્ટે તો લોકોને સત્ય સમાજની
એમની આંખો કપાડવી જ લેઈએ. એટલે એણે શુશ્રુષ્ણુ દત્તિને
વિરોધ કરવા લેખન કર્યું. યુદ્ધના વાતાવરણમાં થતા બનેલા લોકો
એના પર સીકાવા અને છાપાઓમાં એની નિંદા થવા માંડી.

આલોટ લેન્ડરોડેન્સ નામના દરેન નાના ગ્રામડામાં આવેલું જોનું મકાન તથા તેનો બગીચો
(૧૯૦૨માં ૧૯૫૦) ૪૧૦

પણ નાનપણથી જ કડક સત્ય શિક્ષણની એને ટેવ હતી. એકદિ કોઈની ફરકાર કર્યા વગર એણે તો પોતાનું કાર્ય આગળ ચલાવ્યું. નીલકંઠ તરીકે જાણીતા યજ્ઞ પછી એના ચરિત્રમાં વિશેષ નોંધવા જેવી ઘટના એકથી જ કે એની કીર્તિ દરેક નાટક સમયે વધતી જાય છે. એ લોકો એનાં નાટકોને હાંસીને પાત્ર ગણતા તે જ એના પૂર્વક થયા. શરૂઆતમાં એ ઇંગ્લેંડમાં 'ગ્રેકમ' તરીકે એ જાણતા ને હવે મહાપુરુષ ગણવા માંડ્યો. બાળીતું નેગેશન છતાંમ એને આજવાતું ઠરાવવામાં આવ્યું, પણ એણે સ્વીકારવાની ના પાડી. આખરે વિજિના આશ્રમને વશ થઈ એણે એ સંપ્રદાયને તરફ જ સ્નેહન ને ઇંગ્લેંડના સાહિત્યકર્તાઓ વધારી શકે એવી સંસ્થાની સ્થાપના માટે આગી રીઝી. એનાં નાટકોનાં ભાષાંતરે દુનિયાની ધણી ભાષાઓમાં થયાં, અને એણે દુનિયાનો પ્રવાસ પણ કર્યો.

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે કીર્તિ મેળવવા માટે જો એ જાણજાણકાચરોને વિરોધ કર્યો; કે વિરોધ ખાતર વિરોધ હતો; જોને કોઈ પણ વસ્તુમાં વિધાસ ન હતો. એમ કહેવામાં લોકોની ભૂલ થાય છે. જોની વિચારસરણીમાં નેટલી સુસંખલતા દેખાય છે એટલી માથે જ કોઈ લેખકમાં દેખાતી હશે. એટલું ખરું કે એણે લોકોને કરી વખાણ્યા નહિ. લોકોને પુરસ્કૃતી સુખાવવામાં એને મન પડતી.

લોકોની મૂખતા, ઈર્મ, ડોંગ, લુઆઈ વગેરે દે.યે. પર એ પ્રકાર કરતો. હાસ્ય એ એનું અભિાષ શસ્ત્ર હતું. ડિન્સ, મોસિયર અને વોલ્ટર જેવા ગુરુઓ પાસે એ હાસ્યની કલા શીખી હતી. 'તમે જાણ મહેંડા' છે એમ એ લોકોને હંમેશા કહેતા, છતાં લોકો એને સાબળવા અને એનાં નાટકો જોવા આવવા, એ પણ આશ્ચર્યની વસ્તુ નથી મુંડી હાસ્યની કલ્પતિ એ રીતે થઈ શકે. માણસનું મન કશું સમાજનું ન હોય, વિચાર કરવાની શક્તિ પ્રવાવત ન હોય, અથવા કદો કે મૃતવત્ત્વ યજ્ઞ હોય ત્યારે થાતે બહુ દોશિયાર હોવાને ડોળ

કરતા માણસ હતી શકે. અને આદર્શવાદી માણસને દુનિયા મનની ન હોય ત્યારે ગોતાની આદર્શ દુનિયા તેડે નાસતી દુનિયાને સંસ્થાની વાસ્તવ દુનિયાની મૂળતા પર આદર્શવાદી હતી શકે. જોનું હાસ્ય બીજાં મનનું હતું. એનામાં પૂર્વમંદો હતો, મજાવાત હતો, પણ સાચ માટે એને પ્રેમ હતો. પ્રાગાણિક બુદ્ધિથી એ વસ્તુએ એટલું શક્તો એ બુદ્ધિ સ્વાર્થનિરપેક્ષ હોવાથી જ કડક સાચી હતી શકતી. કાલ્પનિક વાતો કરતાંય સાચું કેટલું અવિસ્મરનીય વાણે છે એ જોએ બતાવ્યું એના Intelligent Woman's guide to Socialism & Capitalism કે Every body's Political what's what જેવા ગ્રંથો પરથી એ જ સ્પષ્ટ થાય છે. બંનેજ સાહિત્યમાં હાસ્ય-પ્રધાન નાટકો લખનારાઓમાં રોચિન, મોહરિયર વાઈલ્ડ, સિન્સ બધા લેખકો આઈરિશ જ હતા. માનવનતિ પર એને વિચાર છૂટકો હતો એવો રિપ્કટ પણ આદર્શિશ હતો. એ જ જ મ્પરકની ડોળો કહાની જોએ દુનિયાની વિચારમણ્ણિતા બદલી નાખી

નિવળીને જોડો ભાગ જો બેચક-સેટ જોરેન્સમાં રહ્યો, એ મામ-કામાં જો કેમ જઈ વસ્યો એ વાતવરણીથી જોના રવમાન દેખાય છે. એ મામકાની ફેનબુધિમાં એ એકવાર ફરતો હતો ત્યારે એની મનન એક કબજપરના લેખપર મળે, જેમાં લખ્યું હતું, 'હવે મામકી જાણી ૮૦મે વરસે મરણ પાડ્યો.' એ મામકા લોકો ૮૦ વરસ છપી કોઈપણ મતની માંઠી જોગબવા વિના, માત્ર હવા બપોરવાથી જ પરી બધે છે એ મામ રહેવા માટે સાઈ જોમ એને કાણ્યું, અને એ મામમાં એ રહેવા આગ્યો !

સમાજની અંધ વિચારસરણી બદલવા માટે નિર્મિતજનને છપ-નકાયે તરીકે રચી શકે કરી જોએ ઇંગ્લેંડની માનસિક અને વૈમાત્રિક સુખિ ફેરવી નાખી. જોની આદર્શ દુનિયા કેવી હતી અને એનું સ્વ-જ્ઞાન કેટલું સુસંજલ હતું એની વિચારણા એક આજો લેખમાંની છે.

આર્થર સેન્ડ હાર્વિન્સ મામકામાં આવેલા જોના મકાનમાંનો જોકનો ચોરસો

મુખ્ય ચિત્રો

અશીરવનમાં સીતા (સોમાલાલ) નવે. ૩૪૮
દેવે દેસાઈની કલાવાનગી માર્ચ પૂકામાં
ફૂલ-નિદર (પ્રમોદકુમાર) નવે. મુખચિત્ર
ગોધન (સોમાલાલ) એપ્રિલ. ૩
ધર ભણી (માધવસિંહ દબ્બરી) ફેબ્રુ. ૩
નરસિંહરાવ દિવેદિયા (ર. મ. શ.) સપ્ટે. ૩
પદ્માવતી પુત્રીગો (દયાવસનાવાડા) જુલાઈ. ૩
પાનખર (બિહારી બારજેયા) નવન્યુ. ૩
ફાગલ્લો કાલ (ચન્દ્ર ત્રિવેદી) માર્ચ ૩
રાગિણી ભેરવી (સોમાલાલ) એપ્રિલ ૩
બાવાગોઠું (માધવસિંહ દબ્બરી) આગસ્ટ ૩
સંધ્યાના સૂર (સોમાલાલ) ડિસે. ૩
સાંઘામી (માઈક બટ) મે ૩
સોદરો (વી. એ. ગાળા) જુન ૩
એકરંગી, દ્વિરંગી, કેપ્ડાંકન, વૂડકેટ
લીનોકેટ, લીધોઆફ વગેરે
આયુષ્યને આરે (દુષ્યંત) જુલાઈ પા. ૧૩માં
કાથીયદમન (સોમાલાલ) મે પાછલા પૂકામાં
ગોઠિ (સુરેશ સેન) સપ્ટે. ૩
ચોની ચોઠી (લોકુસાઈ) જુલાઈ પૂકું
છવત્તક (સારદા દાસ) સપ્ટે. પા. પૂકામાં
જયપુર કોચ (જય સાહુ) ફેબ્રુ. પા. પૂકામાં
દશીમિ (આશીની રામ) સપ્ટે. ૩
દેસની લીલાળી (‘ચન્દ્ર’) નવે. પૂકું
નવવધુ (દિવ્યકાન્ત) ફેબ્રુ. પૂકામાં
પાનખર (ઈશ્વરદાસ) આગસ્ટ પાછલે પહે
પાલિયા (નારસિંહ જીર) ફેબ્રુ. પૂકામાં
પુષ્પસુવિની ચોક્કસ-વળી (ભવાની) ૬૮
પ્રતિની કાળા (ગોરવામી) મે પૂકું
પ્રતીકા (નિર્મલ) આગસ્ટ પાછલા પૂકામાં
જીનકાર (મુખલ) માર્ચ મુખચિત્ર પાછળ
તત્વાની-નિદર (મનુ બાસ) ફેબ્રુ. પૂકામાં
માછીમારો (ચેતન) ફેબ્રુ. પાછલા પૂકામાં
મે યોદાની ચેતન (‘ચન્દ્ર’) આગસ્ટ પૂકું
રામજન્મ (મંગલસિંહલ) ફેબ્રુ. પૂકામાં
રામ અને મુગલમુગ ૩
રામાયણ પ્રસંગો (રમેન્દ્રનાથ) એપ્રિલ. પા. ૫.
લગ્નની (ધાપતાર) જુન પાછલા પૂકામાં
વસંત (નવાની આલેખન) માર્ચ પૂકું
વનશી (વેપાલી) જુન પૂકું
નિદાય (પ્રમીલા સાહ) ફેબ્રુ પૂકામાં
સિંધવી (શાનિવાસાહ) સપ્ટે. પૂકું
શ્રીમતીનું સમપૂજ (નરનાથ) નવે. ચિત્રપટ્ટ
સચેન્દ્રનાથ બીચીનાં પૂકાઈ-લોગાઈ ૪૧

શિશુવન્દ્યાપત્ય
ઈતિમાદ-દુઃશીવાનું જરવરકામ (અવનત
બટ) એપ્રિલ. પૂકા પર; નવે. પાછલે પહે
ચિતોડનો જયસંતેભ નવન્યુ મુખચિત્ર પાછળ
જમાશી-કંગાશી સેનનું રંગરોશન (અવ-
નત બટ) ડિસે. પાછલા પૂકામાં
નામદમન નૂ. ૧ પાછલા પૂકામાં
જહાનનું દેવગુલ (જનન) એપ્રિલ પા. પૂકામાં
ફેરોઆફે
અરનાથને કાઠિ (બારદાસ) નવે. પૂકા પાછળ
નહીકિનારે (રિ. આ. લક્ષ્મી) ૫. ૨૧ સામે
પુકર (ભારદાસ) ડિસે. પૂકામાં
મસકાભવળો (એસ. જી. રિયો) ફેબ્રુ. પૂકું
વેદનામુવિ (જનન મહેતા) નવન્યુ. પૂકું
સિયાજીને વડકે (કેવલ) ડિસે. પૂકું
દરિપ્રસાદ દેસાઈ (નરેન્દ્રરાવળ) એપ્રિલ ૩
હિમાલય-પ્રદેશ (ભારદાસ) નવે. ૫. ૩૦ પા.
દપાલની ટિકિટો
અમેરિકા-ઑસ્ટ્રેલિયાની ટિકિટો ૧૬
આફ્રિકાની ટિકિટો જુન પાછલે પહે
જર્મની-ડુબાઈયાની નવી ટિકિટો ૩૩૩
અમેરિકાની નવી ટિકિટો નવન્યુ. ૩૪ સામે
હેમેરિયન નવી ટિકિટો ૧૮૧
કે. વેચી
અમલુ ઠર (દિરાજલ પરમાર) ૧૮૬
અરને આરમ (મનલાલ દવે) ૪૨
અસલુ ચોપ (અરોહ દવે) ૧
આ પાત્ર માટે (પિનાકિન કોમર) ૩૭૮
આકાશી અસતાર (બાલમુકુન્દ દવે) ૨૨૬
અગ્ન- (જયન્ત પાઠક) ૩૭૮
આવને ના (‘નિખિલેશ’) ૩૦૨
આવરો (‘દેરાસર’) ૩૭૮
ઊંચણી વીજુલા (રાનેન્દ્ર સાહ) ૪૨
દેહાસ (નિર્મલ ભગત) ૨૨૬
કન્ટરો (પ્રિયન્તવ મણિયાર) ૨૨૬
કાલ (પ્રભરણ રાવળ) ૧૧૫-૧
જેવરિયે મંગલ (ચન્દ્ર) ૧૮૬
ચંદન રાવ (પ્રભરણ) ૩૪૭
ઝેર પી નવારને (‘માણિવ’) ૩૭૮
રિમ્જિન (પ્રભરણ) ૩૭૮
દીવડી-દાવાનળ (જ્ઞાનાન્દ દવે) ૭૬
દુન અયુવ (પ્રભરણ) ૩૦૨
ધરિત્રીના બોળે (‘અરોહ’) ૩૦૨
નની (નિર્મલ ભગત) ૭૬
—ને એ ન ટુંડી (રાનેન્દ્ર) ૭૬

પંદીપિદા (રાનેન્દ્ર સાહ) ૪૨૦-૨
પોલાઈ (‘સરોહ’) ૧
પ્રતિફલતને (જયન્ત પાઠક) ૧૧૫-૧
પ્રથમ ચિત્રનની બાગ (નિર્મલ) ૩૭૮
પ્રમાતમાં નાસિક (રાનેન્દ્ર) ૧૧૫-૧
પ્રસાદી-નરન (શ્રીકાન્ત માલુલી) ૧૪૧
બીજી (નિર્મલ ભગત) ૪૨
જુમ્હામાંથી પસાર થતાં (પ્રભરણ) ૧૪૧
બે મીત (નિર્મલ ભગત) ૧૮૬
મારો મીત (પિનાકિન કોમર) ૨૨૬
મુંબઈ: એક દર્શન (દરીન્દ દવે) ૧૧૫-૧
ચણ ૧૮૬
રાવળ (‘અરોહ’) ૭૬
રે નિન્દગી (દરીન્દ દવે) ૩૦૨
વપા (રાનેન્દ્ર સાહ) ૨૨૬
શતરંગ પેલતાં (નરુ સાહ) ૩૪૭
આવળી મધપાકે (રાનેન્દ્ર સાહ) ૨૪૪
અનકાલ (નિર્મલ ભગત) ૧૧૫-૧
કેપાર (બાલમુકુન્દ દવે) ૩૦૨
સુરંગનાં દીવડો ૪૨૦-૨
સુર એક (પ્રભરણ) ૪૨
સુધારિવ (નિર્મલ ભગત) ૧
સોહરે (મહાન્દ દવે) ૧૧૫-૧
રિગત (દરીન્દ દવે) ૧૮૬
હે અંધકાર (રાનેન્દ્ર સાહ) ૧૪૧
હે વરખેડો વળારા (નિર્મલ) ૧
સુકેટો
કાફેન (મહાન્દ દવે) ૩૭૮
કાળનો કંટુગોમાંથી (પિનાકિન) ૩૦૨
ત્રાનવું (મનલાલ દવે) ૧૧૫-૧
બીજી (જયન્ત પાઠક) ૩૦૨
જયવંદાર અને રત્નપત્રચિ (મનલાલ) ૩૦૨
ચારેડી કાળની (મનલાલ દવે) ૧
અવલુ (પ્રિયકાન્ત) ૪૨૦-૨
રનેદની રેસાઈ (પ્રિયકાન્ત) ૧૮૬
જીવનચરિત્રો ચરિત્રદેખા
એલિયટ, યો. (રમજીલાલ ના. મહેતા) ૨૦૭
ન્યોર્ન બર્નાડી રૌ (વસંત ભેલી) ૪૨૩
દહરગાપા (સીતારામ ને. રામો) ૨
નારસિંહરાવ (રામપ્રસાદ બરોડી) ૩૦૫
બાંધ અકરિયાં (આપકાના: ચંદ્રવદન મહેતા)
૫. ૪૬, ૮૫, ૧૨૧, ૧૬૫, ૨૦૧, ૨૩૧,
૨૭૪, ૩૧૨, ૩૪૬, ૩૬૦, ૪૩૪.
માઈક બટ (ર. મ. શા.) ૧૪૩
રોચિય (અરોહ દવે) ૮૦

વિનોબા બાવે (ગા. દ. ગાઢવીકર)	૩૮૦
નિલિપ્ત નર્મદગર્ભ (નિર્મલન ભગત)	૨૨૭
વિધ્યુત્ત્રાસી ચિપ્પણીકર (વસંત ભાઈ)	૩૪૧
સરોજિની નામકું (અચીક દર્બ)	૪૩
હરિપ્રસાદ મ. દેસાઈ રવ. ડી. (ર. મ. રા.)	૧૧૫૨, ૧૫૭, ૧૬૦.
હરિમન્દ સદ રવ. (નિર્મલન ભગત)	૧૮૪
માસમાસની વ્યક્તિવિશેષ	
હકબાલ	૭૬
કાલિરજ	૨૬૧
અવેશ્યક મેધાળી	૨૬૬
નાનસેન	૩૭૭
ગદાદેવ દેસાઈ	૩૬
રૂઢાએલ	૧૪૮
રોનાદ રોસ	૧૮૬
લૂઈ પારેવર	૪૫૭
નિલિપ્ત આરિસ	૧૧૦
સુન-યાદ-સેન	૪૧૬
હજરત મહુમ્મદ પયગંબર	૨૨૦

પરિચયરેખા

હક્રાપાપના આચાર્યકો	૩૨
નરસિંહરાવની રમરજીકલ્પિતકથા	
(કરંજીભદ્રેન) ૩૨૬	
વિભાગીય લેખો ચિત્રલેખ	
આપણે ગરીબ કેમ જીએ ?	૭૮
આરોગ્ય-પ્રદર્શનના બોધવિષયો	૧૧૬-૧૨૭
ચિત્રનિષિષ્ટ (સિકાઓ)	૪૪૦-૧
અખીન-નંગદોની સમૃદ્ધિ	૧૩૦-૧૩૧
જનધારક હાલ અને ભવિષ્ય	૨૨૫
નવું નાણું	૩૦૧

તળિયું અને આલ	૨૬૩
પ્રાચીન જ્ઞાની સંપ્રદાયો	૩૭૭
કેળવણી નવું	૧૬૨
સામાજિક-વ્યવસ્થાની સંકેતલિપિઓ	૩૩૬
રમાધીન ભારતનું સામ્યબંધારણ	૧૧૩
તમા નાનપુ. પહેલા અને પાછલા પુઠામાં	

સામયિક વિચાર

આપણી રવચ્છતાનું સરવૈયું (મ.)	૧૬૩
આંખની કેળવણી (ર. મ. રા.)	૨૬૫
જમની પેઢીનું આરોગ્ય (ગ. ડી. મુ.)	૧૫૨
ભતકમણીનું ભણતર	૧૫૨
યુવક-ધર્મ (ર. મ. રા.)	૩૦૩
શ્રાવણ માસની ક્ષમા (શા. મા. અવેરી) ૨૬૫	
સરહાર નળ મારવા ગારીએ ભેટી છે ?	

(ખંડક ત્રિપાઠી) ૩૪૧

માસમાસના તહેવારો

ગંગોત્રસ દશક્રમ (૧૮)	૧૭૨
ગુડી પઢવો (૧૬)	૮૬

ધબેડી (૧૫)	૭૫
ગોપિચંદ્રની (૧૭)	૧૨૮
રવસામી (૧૪)	૩૫
માસમાસના પંખી	
કલકલિયો (૫૦)	૧૧૧
ખેરપિંડો (૫૭)	૩૭૦
માલ (૫૧)	૧૪૫
નુરની (૪૬)	૭૩
દશરથિયો (૫૬)	૩૩૪
દેવડ (૫૨)	૧૮૨
પોપટ (૫૩)	૨૨૧
ખેર (૫૮)	૩૧
બુઢાવચર (૫૪)	૨૬૪
ભગવત (૫૬)	૪૪૪
લાવરી (૫૮)	૪૪૪
શંકરખેરો (૫૪)	૨૫૬

માસમાસનો પ્રસંગવિશેષ

અંધેભેનું દિવસ આમન	૭૬
આદિલશાહીનો અંત	૩૩૭
'એક્સ' હિસ્લોની ચોથ	૩૬
કાકોરી કાવતરા-કેસ	૨૬૬
નસિવાંવાલા બાગનો દરવાખાલ	૧૪૮
તેમરની ભારત પર સવારી	૪૫૭
રાત કાઠીનો વધ	૨૨૦
પેશાબનો અંત	૪૧૮
ગાઢપ્રજનું પરાક્રમ	૨૬૧
ભારત-સ્વતંત્ર્યનું પ્રભાત	૩૬૧
સત્યાગ્રહના સંપ્રાપ્તિ બિનગારી	૧૧૦
હલદીપાનું યુદ્ધ	૧૬૮

બીજા વિભાગો

આ માસ ઉત્તરાર્ધમાં ૩૬, ૭૬, ૧૧૦, ૧૪૮, ૧૮૬, ૨૨૦, ૨૩૧, ૨૬૬, ૩૩૬, ૩૬૧, ૪૧૮, ૪૫૭.	
ગ્રેલું પાનું ૩૭, ૭૩, ૧૧૪, ૧૮૭, ૨૨૪, ૨૩૧, ૩૦૦, ૩૩૮, ૩૭૧, ૪૧૬, ૪૫૮.	
પરચીસ વર્ષ પહેલાં ૨૫, ૧૪, ૧૦૧, ૧૩૭, ૧૭૫, ૨૧૩, ૨૫૦, ૨૮૩, ૩૧૧, ૩૪૮, ૩૮૮, ૪૨૫, ૪૫૨.	

પત્રનિર્મલિખન ૨૭, ૬૭, ૧૦૨, ૧૪૧, ૧૭૮, ૨૧૫, ૨૫૨, ૨૮૮, ૩૨૬, ૩૭૪, ૪૨૩, ૪૫૦.	
ફોટોગ્રાફી દરીયાઈ (મીઠામ ભટ્ટ) ૨૨, ૬૭, ૧૩૫, ૨૪૩, ૨૬૩, આર્થ પાઠશાળા પુઠામાં, જુલાઈ પાઠશાળા પુઠા ૪૫૨, ઓગસ્ટ પાઠશાળા પુઠા ૪૫૨, ડિસેમ્બર પાઠશાળા પુઠા ૪૫૨.	

વાર્તા અને નાટિકા વાર્તાઓ

ઈમાન અને હનામ ('સારંગ' ખારેલ) ૨૬૧	
ધકવટ પરિવર્તન મોદનલાલ પટેલ) ૧૧૬	
કાવળી પર હલ્લો (વામુદેવ ભટ્ટ) ૩૮૬	
કેતવપીઠી (રમેશ આંબી) ૩૧૦	

સત્યાગ્રહના વર્ષનું વાર્ષિક સાંકળિયું	
તિલોતમા (હરમીખાન્ત કાંકરે) ૩૪૬	
પંદરમી આપર (વામુદેવ ભટ્ટ) ૨૩૨	
આર્ય-વ્યવસ્થા (રમણિક મેધાળી) ૩૮૩	
બલ આંબળી ('સારંગ' ખારેલ) ૩૦૬	
માનવીનું મન (રમણિક મેધાળી) ૧૬૬	
રણમાં ખાળાવિયું ('રસનિધિ') ૩૪૮	
લાલ ભટ્ટર (અચીક દર્બ) ૫૦, ૮૩	
સડકનો પથર (રામનિધિમાર હરિયા) ૮૮	
નાટિકાઓ	
કુશિન-ચમુલ (શિવકુમાર ભેળી) ૪૨૬	
મેધનો કવિ (કુશવંતલાલ શાહ) ૬	
વિશ્વામિત્ર (") ૨૬૬	
લેખો ઉત્તરાર્ધ-ભૂગોળ-પુરાતત્ત્વ	
કાંકર-મળતેશ્વર (અમૃત વ. પંડ્યા) ૧૬૨	
તામિલ દેશમાં રોકિયું (પ્રભાત) ૩૬૨	
પોમો (દેવદાસ મોતીરામ ભગવ) ૨૪૪	
મટ્ટી (અમૃતલાલ વ. પંડ્યા) ૨૦૫	
ગાંધી-ગીતીભંદર (શામસિદ્ધ) ૧૨૩	
સૂર્ય-પ્રકાશની અનાસ (શા. મુકુન્દ) ૪૫	
કંઠાપીઠની સરવૈયું (ચરોહર મહેતા) ૬૫	
કો-રવજાન [પ્રાચીન નાટ્યસાહિત્ય-૪૨] ૬૬	

સંસ્કારનાં શીલેરો

નાટિકા [૬૭]	૧૧૦
બીજા પુસ્તક [૬૮]	૪૫૦
બેલારી [૬૯]	૧૬

વનસ્પતિ

આપણી વનસ્પતિ (અપરીક્ષાલ દે. મોઝા)	
અમરિયા (૩૪)	૨૮૫
ગોંડી (૩૧)	૬૦
બીન્ડો (૩૭)	૪૩૦
ગોરખખાલડી (૩૧)	૨૧૨
બેલુ (૩૦)	૧૧
નગોડ (૩૨)	૧૩૬
બુચ (૩૪)	૩૧૬
રાયલુ (૩૬)	૪૦૬
સરમોલ (૨૯)	૧૩

વિજ્ઞાન

રોનિસાલ્પનમાં વિજ્ઞાન (નાસિંહ મ. શાહ)	
આતરનાળ (૪૩)	૩૬૬
આરોન (૩૩)	૪૪
કોળાલ (૩૬)	૧૨૬
ચૂનો, ચિટોડી ને સિમેન્ટ (૪૨)	૩૪૪
નિલસ (૩૫)	૬૬
વેડિનમ (૪૭) ૬	૧૬૬
ગોળાકાર રેતી (૪૧)	૩૧૬
યુરેનિયમ અને રેડિયમ (૪૦)	૨૮૪
વનિષ્કપાઈટ (૪૪)	૪૪૪
વિરલ માટી (૩૮)	૨૦૬
સિલિમેનાઈટ (૪૪)	૪૪૪

સત્યાવીરક્ષા વધેનું વાર્ષિક સાંકળિયું

સુરમેા, સોગલ અને બિરગય (૩૯)	૧૪૮
હાઇકોર્ટન ગેરકાયદા (૩૪)	૫૭
વ્યાયામ અને રમતગમત	
આગળી રમતો (વાલુદેવ બદ)	૪૨૪
આટાપાટા	૧૪૦
ખાંડો	૧૩૨
ગજાઢ	૧૭૦
માખનિરતાર રોડ	૧૩
ટકરીચુદ્ધ	૩૧૭
પનપુદ્ધ	૧૭૮
ચુદ્ધ-રમતો	૩૧૫
લગી	૧૯૮
હાલ	૫૨

બીજા લેખો

અધિક માસ (દરિદ્ર કદ)	૨૮૩
અપભ્રંશ સાહિત્ય (સોગીલાલચંડસરા)	૬૩
આંગ્રજોની છાપ (નોસ અને રતુ નાયક)	૫૮
આલિપ્તિક રમતો (રમણલાલ મહેતા)	૬૧
કદાચ (એસ. આર. બદ)	૪૨૧
કાંચદાન ચિત્ર (માધવરાવ માધુલીકર)	૩૧૬
શુભરાત-સોશાલની રમતારના (ર. સ.)	૩૭૬
દિક્ષિત-સંપદ ૩૦, ૭૦, ૧૦૭, ૧૪૩, ૧૮૦,	
૨૧૮, ૨૪૬, ૨૬૭, ૩૩૩, ૪૧૭,	
તમારી કસોડી કો (રમેશચંદ્ર રોડ)	૩૬૮
કુલુબિ-સંકેશ (કરજીસિદ્ધ યુદ્ધાસમા)	૨૧૧
પત્રગિતતા (ગિરધારીલાલ કોઈ)	૩૬૧
પાંદડાંનો છાપ-સંપદ	૩૨૩
મહાત્માજી સાથેની એક મુલાકાત	

(યુવાનમાસ ઓક) ૧૧

યોગસને (રામચંદ્ર ચુદ્ધ)	
યોગસનેની ન્યાયાધિકારી	૧૨૩
અર્ધ મતેચંદાસન (૯)	૪૨૭
અનુરાસન (૮)	૩૮૨
બુલંગાસન (૬)	૩૧૧
માલંગાસન (૪)	૨૩૬
નિપરીતકરણી (૩)	૨૦૪
ગુલબાસન (૭)	૩૫૫
શુભાસન (૧)	૧૨૫
સર્વોગાસન (૨)	૧૧૦
હલાસન (૫)	૨૭૨
રણુલતરાગસુપ્તચંદ્ર (વશવંત પંડયા)	૪૧૦
રૂધિરાનિરાણ (શિવપદાદ ત્રિવેદી)	૪૩૧
રૂપાન (હરદાસપ્રદાદ રોડ)	૫૪
રૂપાન સંપદાલય	૩૫૭
દરેતાસરિદા	૪૫૦
દશ-રૂપ (કરજીસિદ્ધ યુદ્ધાસમા)	૨૮૨
કુદર (શિવપદાદ ત્રિવેદી)	૩૫૪

નાના લેખો	
આ એક (૩૯) માંનો ચિત્રો	૨૪૫
અભિતરંગમત (મુજીબ લેહુ એબી)	૨૫૫
કોરોડલાકાર ભારદ્વાજ (વશવંત ચુદ્ધ)	૪૧૩
રામાયણના ચિત્ર પ્રકરણોનો પરિચય	૩૫૬
લીધે-છાપ	૧૫૬
નિદાસી તાલીમ-છાપ	૨૧૭
સોશાલમાં કલાપ્રધાન	૪૬

માધુકી	કાવ્યક્રિકેટ
આ યાત્રા ચાલે (પરિવર્તન કોરો)	૨૫૬
આન આકાશ (મીનુ દેસાઈ)	૧૮૨
કરમચનનાં પીવાં (હરિશ્ચંદ્ર બદ)	૨૨૧
એ ન સમજાવ નથી (વેશપાપન)	૩૭૦
પરચર, પ્રસો- (કમાચકર એબી)	૩૩૪
પરિવર્તન (નવન પાઠક)	૩૧
માસ આગરેટ હે (વળીમાદ પુરોહિત)	૨૪૪
વારી નઈ, આંખ, (વેશપાપન)	૪૧૪
વિકટ હાલ છે આવા (નાથલાલ)	૭૩
શુદ્ધ, અલ્પચિત્રારસારંગમા-	૧૪૫
સળંગે બહાડાની ટોળી (કમાચકર)	૧૧૧
રપરો ભારતના બાલે (નાથલાલ)	૪૫૪

છવન પરિચય

નર્મલ શ્રીઅર્ચન	૨૬૪
રેખા ટોડ	૪૧૪
નોકાસન ૧ કી	૩૭૦
પાણીકળા ગદારાન	૨૧૩
દેવાચંદ્રસેનખાં	૪૫૪
બદ્ધમાદ ગમાપાડિયા	૭૩
ચુલુદ્ધ મહેરબાની	૨૫૬
રામચંદાનનાથ દેસાઈ	૩૩૪
સંત તુમરામ	૧૪૫
સન્નિધાન સિદ્ધા	૧૧૧
સાક્ષિમળી	૨૮૨
હરિશ્ચંદ્ર બદ	૧૨૧
હિતકાસ-ભૂગોળ-પુરાતર	૩૭૨
કોડકાનલ	૨૨૨
કોરિયા	૨૫૬
દરિયામાં કુંજર	૩૭૩
લંકાનું પુષ્પગિરિ સિખર	૩૭૨

ભારત-આરોગ્ય-ઓપ્થ

આથો પંડેરા ખોરાક	૪૧૫
આપગાંનું શરણ	૭૬
આથો અને નિદામીન 'સી'	૩૫
અખિનું આરોગ્ય	૪૫૫
કનાળા માટે ઉપચાર	૧૧૩
ખાંડ સાકર	૧૧૨
ગાનર	૧૪૬
ચોમાસામાં આરોગ્ય	૨૬૫

પાઉરેશમ	૪૫૬
બી. સી. ઇ.—સુચની રત્નો	૩૭૧
વિષદા ડોડાવાળી ગોળી	૩૭૩
મગદની-મરીગોળી બદામ	૧૮૫
લવિંગ	૨૨૩
રસુરેસિલ	૪૫૬

વિદ્યાન

૧૯૫૦માં વૈજ્ઞાનિકોની નર્ચનીઓ	૧૪૬
મરીગોળી પુછડી	૩૭૧
ટરગિડિયીટર	૨૬૫
ટચનલાઈટ-ફોરેસન-૨ કચૂનો	૧૮૪
ગેટ પંડેરા બેટરી ફરી માટે કરવા વિષે	૧૮૫

પ્રકીર્ણ લેખો

અમેરિકાની હુમરધા-શાળાઓ	૩૭૩
એક મોટું યજ્ઞશાળ	૨૬૬
હમિસા ખાદી તરવા માટે યુજાવાળી	૩૭૬
'કમાર'ના નાથાકુરોમાં આકૃતિઓ	૬૪
માર-માટીનું લીપણ	૩૭૫
ગિરિઆરોહણનું શિક્ષણ	૩૩૩
ગિરિઆરોહણનું શિક્ષણ	૨૭૩
નગતના એક બેટરોને	૩૭૨
દરિયાઈ સ્કાઉટો	૧૪૭
દ્રાવિડ દેશમાં વસેલા સોશાલોઓ	૪૫૧
ગાહિની મેળવવાની નવી રીતો	૨૬૬
કોરોડાન-ટોડ	૩૪
રાખડી	૩૭૧
રાધામાળી	૪૧૬
રાખડીગીતની રચનાવિધિ	૨૬૬
રેડ ફોસ સોસાઈટી	૩૧
રક્ષાપણ વિષે વધુ	૨૬૬
શોષકરૂની વિદ્યાર્થીઓ	૪૬૬
સાને ચુકે અને પ્રતિભારી	૨૪૭
સાદસ	૧૮૫
સાહિત્યકાર જગદ્રામાન	૧૪૭
સિંદોની વસતિમજલતરી	૨૨૨
સ્વતંત્ર ભારતનું નવું રાજ્યબંધારણ	૩૩
દિવ્ય મારદસે વાહસનો ફતરો	૪૧૬
દિરી ગણિતપરિષદ	૭૫૧

પરચરચુ

આથાકું	૪૦૫
કલાનો અભ્યાસ કરવાઈ-અનાર માટે	૨૦૦
કુમાર ચંદ્રક (૧૯૪૬)	૮૮
યુજાવાળી સાહિત્ય સભાની સમીક્ષા	૪૬
નવલિંગના-દિકાઓ માટે ધનામ	૩૩
નિબંધ દરીદ્રાઈ	૧૩૬
નાના-દરીદ્રાઈનું પરિચય	૪૬
વિજ્ઞાનલેખો માટે પારિતોષિક	૧૫
નવાં પુસ્તકો, ૩૪, ૭૪, ૧૩૫, ૧૩૮, ૧૪૪,	
૧૪૮, ૧૭૬, ૧૮૭, ૩૧૮, ૩૨૦, ૩૩૨, ૪૨૦.	

હું, હજારો માઈલ દૂરથી...

હું હજારો માઈલ દૂર રહું છું. મેં [રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (જી. આઈ. પી), મુંબઈ-૧૪]નું રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ રજિસ્ટર્ડ મેડિકેટોની એક મોટી બાટલી વાપરી ભેધ, ફરીને ખીજ એ બાટલી લેવાનું દીલ થયું છે.

હજારો માઈલ દૂરથી “રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧” મંગાવવાની જે પ્રેરણા થઈ એ જ એની પ્રશંસા કહી આપે છે.

વાળ કાળા અને મુલાયમ થયા છે. મગજને ઠંડક આપવા સાથે આંખોના તેજ માટે થયું જ ઉપયોગી લાગ્યું છે.

આફ્રિકા જેવા ગરમ દેશ માટે તો ખરેખર માફકસર છે.

એક વાર અનુભવ કર્યા બાદ ફરી લેવાનું મન થાય છે. એ જ એના ગુણની પરીક્ષા છે.

(સહી) હંસરાજ કલ્યાણજી બેરા (પાર્ટીમીન ઇસ્ટ આફ્રિકા)

નિદાર્શીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

મંડુનું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખખાં-સખખાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકાંઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધ, અમક, કેસર, કરતૂરી અને ખીજાં દીપન, પાચન ને પોષિક બોધ મેળવી લીલાં રસદાર આગળાંભાંથી બનાવેલું મુશોભિત, મુલાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક ચારણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧૦ રતલના પોટના રૂ. ૧૦૦

૫૦ " " ૫૦

૨૫ " " ૨૫

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ

આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કુદાન:

મુની મદાનનવાહી

મુંબઈ-૨

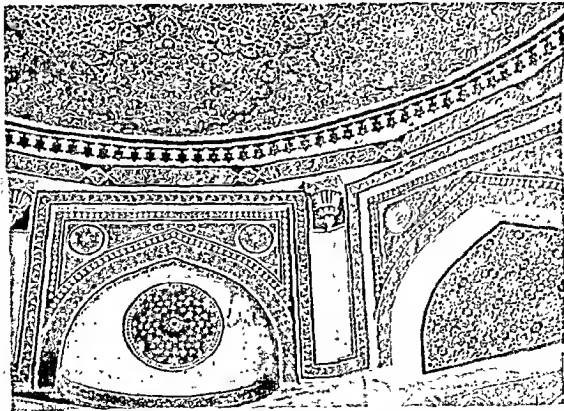
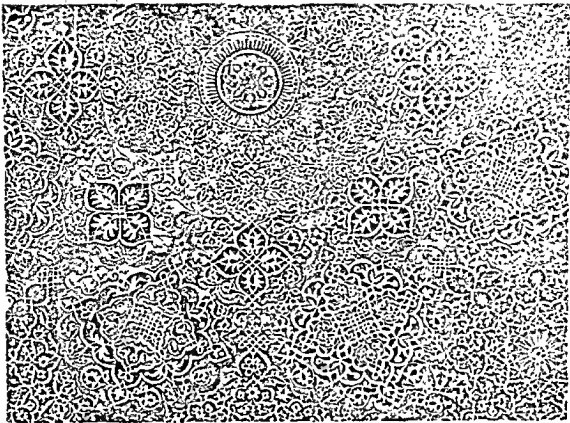
કારખાનું:

સયાનીરાહ

મુંબઈ-૧૪

મંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ

જામાલી કમાલીમાંના ફેલ્દમાંનું રમણીયજન

ફેલ્દ - અલ્લખન ભટ્ટ

તેની પાસે જામાલી-કમાલી નામનો એક રોલ છે, તેની જાતિ અને જોડે ઉપર અલ્લખ રંગીન પાટલમાં જે અતીવ મુન્દર અને ફેલ્દિયજનનો રોખનો પાકો ને અંદર ફેલ્દમાં જે તેની પાનગી રૂપ આ મલ પોરો ભાગ છે. અનેક ફેલ્દ પાટલી તેની ચોલારંગની ભીનાના એકેઅક પાસા ઉપર, ઉક અપાડેલી નીચે મુલે, નિર્મા, તેની કિનારોમાં અને તેના વચ્ચેના સાળામાં અભિનવ આકૃતિઓની એવરિય પાપરી છે, અને તેની જગ્યા નો રોખનાફૂલોની બચ્ચક રંગીનીઓ વી છે, નીચેના ચિત્રમાં એ ભીના ને ઇત ભનેનો સમીગ પધાલ આપે એવું એક વિલામનું ફેલ્દ છે; અને ઉપરના ચિત્રમાં એવી વિલામ જાનો નાનો અંચ છે. ચિત્રને ઉપર-નીચે એવી રીતે ચોપ્યાં છે કે નીચેથી ઉપર જની આંખને જાના અનુભવાવનો પોરો પધાલ મળે, તોડે એ અને ફેલ્દોમાંના પ્રમાણમાં ફેર છે.

હું, હજારો માઈલ દૂરથી...

હું હજારો માઈલ દૂર રહું છું. મેં શિમતીય થોગાશ્રમ દાદર (જી. આઈ. પી.), મુંબઈ-૧૪)નું શિમતીય આહી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ રજિસ્ટર્ડ મેડિકેટડની એક મોટી બાટલી વાપરી બેઠ, ફરીને બીજી એ બાટલી લેવાનું દીલ થયું છે.

હજારો માઈલ દૂરથી “શિમતીય આહી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧” મંગાવવાની જે પ્રેરણા થઈ એ જ એની પ્રશંસા કહી આપે છે.

વાળ કાળા અને ગુલાબમ થયા છે. મગજને ઠંડક આપવા સાથે આંખોના તેજ માટે ઘણું જ ઉપયોગી લાગ્યું છે.

આફ્રિકા જેવા ગરમ દેશ માટે તો ખરેખર માફકસર છે.

એક વાર અનુભવ કર્યા બાદ ફરી લેવાનું મન થાય છે. એ જ એના ગુણની પરીક્ષા છે.

(સહી) હંસરાજ કલ્યાણજી બેરા (પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકા)

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

મુંડું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાબં, નખળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

મોંઘિર, અમ્મ, કેસર, કંઘૂરી અને બીજાં દવાઓ, પામન ને પોષ્ટિક ઔષધ એવાની લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચારણ

ઉપયોગ

તેનું નિયમિત સેવન

૧. રતલના મેટલા શ. ૧ થી

૨. " " ૧૧ થી ૩૦

૩. " " ૩૦ થી ૧૧

લાંછું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ

આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીશિડ
મુંબઈ-૧૪

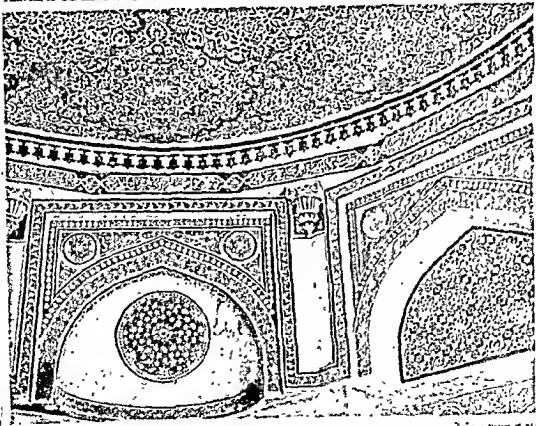
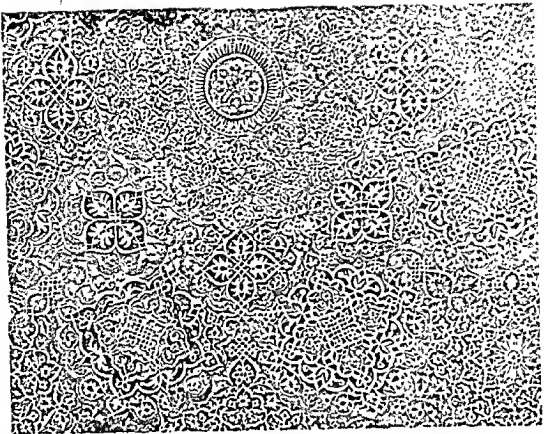
અંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદનાં એજન્ટ - ભોગીલાલ અધ્યા, માંધીરોડ

કુકાડ:

જૂની મહાજનવાડી

મુંબઈ-૨

જામાતી કમાલીમાંના દોલખાનું રંગરોશન

ફોટો - અપરબન બહુ

૨૫૦
 રંગરોશન પાસે જામાતી-કમાલી નામનો એક દોલખ છે, તેની બાજુએ અને છતાં ઉપર અવગણ રંગીન પ્લાસ્ટરમાંથી આવીત મુર અને વૈભવવાળી દોલખો પાકી છે. તેમાં અંદર દોલખો છે તેની પાનખી રૂપ આ માલ દોલખો લાગે છે. અનેક રંગના પાનખી તેની ચોનારની બાજુના એકબેર પાડ્યા ઉપર, એક અષ્ટાંગી નીચે મુઠ્ઠી, દોલખોમાં, તેની કિનારોમાં અને તેના વચ્ચે આળામાં અગિયાર આઠગિયાની મેડલિયન લાગેલી છે; અને તેની બાજુમાં તે શોખના મુજબના બરમાલ રંગરોશન પાડ્યા છે. નીચના ચિત્રમાં એ બોના ને છત બંનેનો સંગ્રહ જ્યાંસ અષ્ટિ એક એક વિભાગનું દર્શન છે; અને ઉપરના ચિત્રમાં એની વિગતો જનના નામે અંદર છે. તે ચિત્રને ઉપરનાં એવા રાને મોડામાં છે કે નીચેથી ઉપર જતી આંખને છતના અનુલપાનના ઘોટો જ્યાંસ મી, એકે એ બંને દોલખાના પ્રમાણમાં દેર છે.